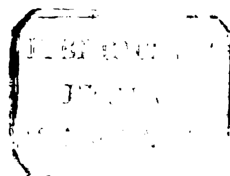
Konversationslexicon

SVENSKT

KONVERSATIONS-LEXIKON.

FJERDE DELEN.

STOCKHOLM.
TRYCKT HOS P. G. BERG.
1851.



T.

Tabellverket. Det Svenska tabellverket tog sin början år 1749, då presterskapet begynte att till kongl. kansli-kollegium insända uppgifter öfver födda och döda, samt befolkningens antal efter olika ålder, kön, stånd o. s. v., hvaraf konsistorierna i början måste upprätta sammandrag för sina stift, hvilken skyldighet senare öfverläts åt kontraktsprostarne, som ännu äga den. År 1756 uppdrogs bestyret med tabellverket åt en särskild kommitté af fyra ledamöter, hvilken ända till år 1814 i vetenskaps-akademiens handlingar meddelade resultaterna af dessa forskningar; men från denna tid och sedan Hr J. A. Leyonmarck blifvit kongl. tabellkommissionens sekreterare, dels genom qvinqvennii-berättelser, dels genom årliga berättelser om nativitet och mortalitet i riket, redogjort för sin verksamhet. Särskildt hafva utförliga tabeller, som upptaga folkmängden sockenvis för åren 1821—25, 1831—35 samt 1836—40, blifvit tryckta. Efter hvad af dessa tabeller kan inhämtas, har folkmängden i riket i allmänhet under de sista åren visat sig vara i stigande, dock på olika ställen i mycket olika mån; så att den i Westerbottens län för åren 1816—40 stigit till 70 procent, men varit mycket ringa i de län, som ligga närmast Stockholm, och öfver hufvud taget egentligen blott ökat sig på landsbygden. I Stockholm och 30 andra städer har antalet döda varit större än det af födda. Antalet af oäkta barn har befunnits relativt störst under åren 1821—25, då antalet af i riket födda äkta barn förhöll sig till antalet af oäkta som 13,3 till 1, ett förhållande, som under de nästpåföljande åren endast i ringa mån nedgått eller minskats. Tabellerna redogöra för öfrigt äfven för antalet af födda gossebarn i förhållande till antalet af flickor; antalet af i barna-åren årligen aflidna; folkmängdens fördelning i särskildta yrken m. m., med afseende hvarpå formulärerne för dessa tabeller i senare åren undergått flera förändringar.

Taberg, beläget på Kåperyds ägor i Månsarps socken, $1\frac{3}{8}$ mil i söder från Jönköping, är ett jernberg, som till $\frac{1}{4}$ af sin höjd är försänkt i en djup, vild och trång skogsdal, som hastigt öppnar sig för den förvånade vandraren. Med undantag af några föga kända berg i Lappland, är Taberg det enda i Europa, der jernmalm brytes ofvan jord. Dess höjd öfver hafvet belöper sig till 1,129 fot och dess lodräta höjd öfver den omgifvande marken utgör 200 alnar. Från N.V. och N.O. uppstiger berget långsamt, och dess sidor äro öfverallt beklädda med löfängar och skog ända upp till hjessan, som är kal, men dock gräsbeväxt och någorlunda jemn. Mot Ö. är berget tvärbrant och håller öfver hufvud $\frac{1}{4}$ mil i omkrets. Hela berget utgör en kolossal grönstensmassa i gneis, genomdragen med magnetisk jernmalm i lager och instänkta partier. Under denna grönstensmassa påträffas röd granit, som äfven dessutom här och der i nejden framsticker. Jernmalmstrecken äro här af flera slag; den bästa förer ganska god och rik jernmalm, om $32\frac{1}{2}$ procents jernhalt, hvilken till utseendet är svartaktig och brunglänsande samt kallas jernband, och förekommer sällan öfver $\frac{1}{2}$ fots mäktighet. En sämre art, kallad risp- eller skrotmalm, med hvita kalkspatsfläckar längs efter malmens klyfning, håller endast 21 proc. jern, och båda dessa lager äro isynnerhet på vestra sidan af berget blottade. Dessutom fann Sefström år 1830 här en egen metall i jernmalmen, som sedan funnits i mineralier från Mexiko och fått namnet Vanadin, samt utmärker sig för sina sköna och skiftande färger. Sjelfva jernet, som af malmerna utbringas, är fritt från alla oarter, och anses derföre att till fabriksarbeten vara det bästa i Europa. Malmen spränges nu mera alltid från bergets östra och södra sidor, och år 1844 bröts ur berget inalles 44,378 skepp:d. Redan 1605 var här ordentlig bergsrörelse, och konung Gustaf II Adolf började efter freden i Knäröd att här arbeta med krigsfolk; men då detta af brist på insigter mindre väl lyckades, införskref han från Franska Flandern s. k. Walloner, som här införde en förbättrad smidesmethod, det s. k. Wallonsmidet. Denne konung besökte sjelf Taberg om sommaren 1618, utsåg tjenliga ställen till hammarsmedjor och masugnar, samt inrättade Tabergs bergslag, hvilket sedermera en tid brukades för kronans räkning, men omsider såldes till Tyskar, hvilka länge hade det i sina händer, tills det omsider åter öfvergick till enskild Svensk mans ägo. Grefvarne Hamilton hafva på senaste åren varit samägare till de förnämsta der varande verken. Tabergs bergslag sträcker sig genom flera socknar, såsom Barnarp, Rogberga, Månsarp, Sandseryd och Byarum, och är indelad i 5 byttelag, neml.: *Mobro*, *Kråkebo*, *Månsarps Norra* och *Södra* samt *Sandseryds* byttelag, hvilkas tillverkningar

äro anslagna till de s. k. *Hörleska verken* (se: *Hörle*), samt *Eckersholms* och *Göthaströms* stångjernshammare. Den till smältningen nödiga limstenen hämtas öfver Wettern från Nerike till hela bergslagens behof. Hela berget insvepes stundom under klaraste väder så i dimma, att det blir osynligt och får utseende af en molnstod, i anledning hvaraf folket i orten fordom gjort sig allehanda vidskepliga föreställningar. (Se vidare: *Månsarp.*)

Tabergshammare. Se: *Norrhammar.*

Tackjern. Att till utrikes ort utföra tackjern har hos oss städse varit förbjudet. Det äldsta stadgande, som omtalar detta förbud, är riksdagsbeslutet i Norrköping d. 22 Mars 1604. Emellertid har dock utförsel af tackjern blifvit medgifven för en med Sverige af ålder förenad provins, nemligen Finland, hvilket land, i enlighet med additionella akten till fredstraktaten emellan Sverige och Ryssland af d. 7 Sept. 1809, förklarades berättigadt till export af 9,946 $\frac{1}{8}$ skepp:d tackjern årligen. Denna qvantitet förminskades år 1834 till 6,000 skepp:d; hvarefter sjelfva exporten afskaffades år 1844. Genom bref af d. 10 Juli 1850 har Kongl. Maj:t likväl tillåtit Finska delägare i Utö grufvor att under 6 år utföra det qvantum jernmalm, som på deras grufveparter sig belöper, likväl endast så vida någon förhöjning af de tull- och andra afgifter, som för Svenskt jern och jernarbeten, vid införsel till Finland, enligt nu gällande stadganden erlägges, under nämnde tid icke äger rum. Utförer någon olofligen tack- eller osmundsjern eller någon jernmalm, böte 100 R:dr för hvart skepp:d; men om godset ej kan ertappas, 1,000 R:dr. Har redare och befraktare, eller någon annan, haft kunskap om att dylikt gods varit i skeppet inlastadt, bör en sådan vara sin andel af det öfriga godset förlustig samt derjemte böta 1,000 R:dr, allt banko. Hvad beträffar inrikes förbrukning af tackjern, så var rättigheten till uppköp deraf i äldre tider mycket inskränkt. Först år 1820 började man att något lossa på de hårda band, som tryckte tackjernstillverkningen och följaktligen äfven hammarverken, till dess man år 1835 insåg nödvändigheten att gå ännu längre. Kongl. Maj:t förordnade nemligen sistnämnde år, att handel med och förbrukning af tackjern inom riket hädanefter skall vara fullkomligt fri och oberoende, äfvensom att hvar och en må äga rättighet till upplags hållande af tackjern, äfven utom våg, endast med undantag för de stapelstäder, hvarest tackjernsvågar redan äro inrättade. På det tackjern icke må under namn af barlast utur riket afföras, få icke några handelsfartyg intaga tackjern till barlast, så vida de ej kunna förete bergskollegii tillståndsbevis. Och när de fartyg återkomma, som vid utgåendet haft tackjern till barlast, skola redarne i fartyget visa, det samma barlastjern till lika vigt följt med tillbaka, eller böta dubbla värdet af hvad som brister.

Tadicus, berättas hafva varit en af de sex biskopar, som erkebiskop Adalbert i Bremen sände hit till Sverige, och påstås han någon tid hafva varit biskop i Sigtuna. Om honom känner man dock nästan ingenting. Troligen var han den munken *Tadico* i Ramsola, hvilken förordnades till efterträdare åt Adalvard den Yngre. I sådan händelse kom han aldrig hit till Sverige, utan undandrog sig af vällust och veklighet resan till den barbariska norden, och brydde sig icke om kallelsen till biskopsembetet.

Taglioni, Mari, dotter af premierdansören vid operan i Stockholm Philippo Taglioni samt dotterdotter af den utmärkte sångaren Karsten, föddes d. 23 April 1809, och räknas med skäl bland de flera Svenska fruntimmer, som i våra dagar förvärfvat sig ett verldskunnigt namn inom konsternas annaler. Sedan hennes fader en längre tid vistats i Sverige, begaf han sig till Tyskland, der dottern, som emellertid blifvit uppfostrad i Paris, debuterade under hans ledning d. 19 Juni 1822 på Wiens theater uti baletten "En ung nymfs upptagande i Terpsichores hof." Efter spektaklets slut framkallade det entusiastiska ropet den trettonåriga debutanten åtta gånger på scenen. Från Wien begaf hon sig till Stuttgard, der hon snart tillvann sig drottningens synnerliga bevågenhet, och ofta tillbragte aftnarna på hofvet under samtal med sin höga beskyddarinna. I München mötte henne derefter samma hyllning. Under sommaren 1827 uppträdde hon första gången på stora operan i Paris. Hon visade sig der i "Sicilianskan", "Vestalen", "Mars och Venus", "Ferdinand Cortez", "Bajadererna" samt "Carnavalen i Venedig." Sedermera uppträdde hon i flera andra baletter, och skördade hvarje gång det mest entusiastiska bifall. Omkring 1833 begaf hon sig till Berlin, och besökte sedan tid efter annan Bordeaux, London, Dublin, Liverpool, Manchester, Moskwa och Petersburg, öfverallt helsad med högljudt jubel af hänryckte beundrare. Sommaren år 1841 företog hon en utflygt till Stockholm, der hon uti "L'Elève de l'Amour", "Robert af Normandie", "Le lac des Fées" m. fl. baletter, på ett lysande sätt rättfärdigade sitt stora rykte. Ehuru tvenne gånger gift, behåller denna firade artist ännu det namn hon sjelf gjort Europeiskt. Hon äktade först på 1830-talet en Fransk grefve af gammal familj, med hvilken hon hade en dotter. Från detta äktenskap nödgades hon dock slutligen söka skiljsmessa, i anseende dertill, att grefven genom sin spelsjuka ådragit henne allt-för betydliga utgifter. År 1842, under vistelsen i Italien, inträdde hon i nytt gifte med en ung Rysk furste, blott 25 år gammal, och som skall äga en betydlig förmögenhet. År 1844 uppträdde hon flera gånger i Paris, men ämnade då snart afträda från skådebanan och nedsätta sig på en af henne inköpt villa vid Comersjön.

Taijarden, Andreas, son af bruksförvaltaren Simon Taijard, föddes 1650. Af en händelse kom han såsom student att en gång alldeles oberedd predika i Lofö kyrka för enkedrottningen Hedvig Eleonora. Pastorn hade hastigt insjuknat och drottningen lät då fråga några studenter, som hade rest dit från Upsala, om någon af dem ville hålla bön. Taijarden gjorde ordentlig messa med predikan för

deras majestäter, som voro närvarande. Medan konungen samma dag satt vid middagsmåltiden, inlopp underrättelse att pastorn aflidit, då Carl XI genast proponerade den unge predikanten att "konservera" presthuset, hvarmed denne var nöjd och fick då af konungens egen hand fullmakt, med befallning att ofördröjligen låta viga sig till prest. Befordrades sedan till Eckerö pastorat, och fick tillika enkedrottningens kallelse att såsom hennes hofpredikant predika vid Drottningholm, då hon vistades der. Munktorps pastorat i Westmanland blef ledigt; Taijarden anhöll hos konungen derom, och erhöll det. Sedan fick han befallning att predika på Strömsholm, så ofta konungen uppehöll sig der. Någon tid derefter företog han med konungens tillstånd och understödd af hederliga respenningar, en utrikes resa till Tyskland och Holland. Efter lycklig hemkomst, lät han i Munktorps kyrka hålla offentlig tacksägelse till Gud för lycklig resa. Till Upsala skänkte han ett kostbart urverk, och i Munktorp lät han på egen bekostnad uppbygga en präktig kyrkport. Som pastor höll han i sin församling sträng ordning med gudstjensten och undervisningsverket. Han afled d. 18 Aug. 1708 och begrofs i Munktorps kyrka framför altaret. Hans yttersta vilja var, att nyckeln till grafven skulle kastas in, sedan kistan blifvit ditsatt, på det hans ben måtte få ligga orubbade. Hans sonson,

Taijarden, Gustaf Adolf, född d. 25 Jan. 1755, blef 1779 magister i Upsala, 1783 prestvigd till huspredikant hos riksrådinnan Gyllenborg och samma år hofpredikant hos hertig Carl af Södermanland. Förordnades 1786 till gymnasie-adjunkt i Westerås, samt blef 1797 logices & metaphysices lektor derstädes. Blef slutligen 1807 prost och kyrkoherde i Skinskatteberg. Han gjorde sig känd såsom poetisk författare, och erhöll af Götheborgska vetenskaps- och vitterhets-samhället tvenne pris för sina poemer öfver *Fiskerierna* samt *Allmänna skådespels verkan på sederna.* Detta samhälle kallade honom äfven till sin ledamot. Sedermera utgaf han skaldestycket: *Religionsfriheten*, hvilket med mycken stränghet granskades i Stockholms Posten; *Tal på Svensk vers, i anledning af konungens uppstigande på thronen 1796; Smärre poemer*, m. m.

Talar kallades den präktiga embetsdrägt, som de fordna riksråden plägade bära, och hvilka de första gången buro vid konung Carl XI:s kröning i Upsala 1675. Talarerna bestodo af vida fotsida röda sammetsmantlar, fodrade och bebrämade med hermeliner. Dertill hörde äfven röda sammetshattar med hermelinsbräm. Denna drägt ansågs då mera lämplig än de tillförene brokade violetta och med sobel fodrade sammetskåporna. Efter år 1720 föreskrefs det, att talarerna, till skillnad från kongl. och furstliga mantlar, endast skulle hafva hermelinsbräm, men ej få vara fordrade med sådant skinn. Riksens råd hade äfven rättighet att få omgifva sina vapen med talaren och rådshatten, men dessa prydnader fingo då ej gå i arf. De grefliga vapnen för ätterna Sparre af Sundby, von Liewen, Lagerberg och von Rosen hafva dock alltid varit omgifna af rådstalaren.

Tallberg, Carl Fromhold, son af ryttmästaren Johan Tallberg, som stupade i slaget vid Lund 1676, och sonson af fältsekreteraren samt öfver-krigskommissarien Christian Tallberg, hvilken af konung Gustaf II Adolf adlades och benådades med några hemman uti Ingermanland, föddes på 1670-talet och blef 1689 volontär vid Westerbottens regemente, hvarefter han genomgick alla underofficersgraderna till år 1700, då han befordrades till löjtnant vid Westgötha tremännings-regemente till fot. Blef 1702 kapten-löjtnant och 1703 kapten. Visade flera prof af tapperhet, deribland 1710, då han kommenderades med 409 man på en sjöexpedition till Nyen, hvarest han tog 80 Ryska fångar samt några priser med viktualievaror och två metallstycken. Befordrades samma år till major, och 1718 till öfverstlöjtnant vid Westra Skånska regementet till fot. Erhöll afsked på 1720-talet, och afled d. 6 Jan. 1735. År 1719 hade han fått konfirmation på sitt adelskap.

Tallberg, Peter Benjamin, ovisst om slägtinge till den föregående, kom 1695 i tjenst vid de Svenska regementerna i Brabant och bivistade der, utom åtskilliga träffningar, belägringen af Namur 1696. Kom 1699 till Sverige och deltog följande året i slaget vid Narva. Blef 1701 kornett vid ett dragonregemente, med hvilket han deltog i träffningen vid Rügen, der han blesserades i högra sidan. Uti en annan träffning samma år blef han skjuten i venstra axeln. Befordrades 1703 till löjtnant vid Estniska adelsfanan, och bivistade samma år träffningen vid Wäsenberg, der han blef blesserad i högra låret och gjord till fånge. Frilöste sig sjelf och var redan året derpå med uti träffningen vid Humelhoff. Blef 1705 löjtnant vid öfverste Nieroths regemente. Bivistade samma år landstigningen och träffningen vid Retusari. Utnämndes 1706 till regements-qvartermästare, hvarpå han var med i aktionerna vid Pernow, Pras och Wollmar, på hvilket sistnämnda ställe han blef huggen i handen och skjuten i nacken. År 1710 var han åter närvarande vid Revals belägring. Blef följande året major och deltog 1712 i träffningen vid Helsingfors. På ett ströftåg till Hästnäs sund 1713 blef han illa sårad i hufvudet, men var likväl samma år sedan med i träffningen vid Pelkenä, hvarefter han befordrades till major vid Österbottens femmännings-infanteri. I slaget vid Storkyro 1714 fick han venstra armpipan afskjuten och blef fången, men frilöste sig sjelf. Gjorde slutligen 1718 års fälttåg i Norrige. Utnämndes 1719 till stadsmajor i Götheborg och adlades samma år. Få krigare hafva erhållit så många skador i fält, som han och dock oförtrutet gått tillbaka till striderna.

Talman kallas ordföranden i hvart och ett af de tre ofrälse stånden vid riksdagarna. Talman för presteståndet är alltid erkebiskopen; borgare- och bondeståndens talmän utnämnas af konungen ibland ståndets till riksdagsmän valde ledamöter. Detta förbehåll, att konungen bör utse talmän ibland

dem, finnes dock ej i grundlagarne; det är icke en gång uttryckligen sagdt, att talmannen skall tillhöra det stånd, hvars ordförande han blifver. Men detta är ett häfdvunnet bruk, som aldrig lemnas å sido, och det visar sig äfven vid en närmare granskning, att det är grundlagens mening. Ty om konungen ägde att nämna talman utom ståndet, vore intet skäl, hvarföre ej utnämningen kunde ske genast vid riksdagens sammanträde. Så sker dock icke, utan talmansutnämningen äger först rum, sedan riksdagsmännens fullmakter blifvit granskade och det således är bekant, hvilka äro riksdagsmän eller icke. Likasom talmän, så utnämner konungen äfven vice talmän. Men ehuru talmännen alltid nämnas ibland riksdagsmännen, så upphöra de dock genast att vara riksdagsmän och nytt val till riksdagsmän anställes efter dem. Detta har sin grund deruti att talmännen icke hafva röst vid beslutens fattande, ej heller rättighet att deltaga i öfverläggningarna. Talmännens befattning består deremot i att föredraga ärenderna och leda det formella af ståndens arbeten. Så äro ock talmännen ståndens anförare vid de tillfällen, då konungen möter rikets ständer i plenum plenorum. Ständernas svar på konungens propositioner i grundlags- och lagfrågor öfverlemnas af talmännen i plenum plenorum ifall det innefattar bifall; och enskildt, men dock alltid genom talmännen, ifall det innefattar afslag. Äfven konungen å sin sida kan genom talmännen gifva meddelanden åt ständerna, dock ej formliga propositioner, ty dessa lemnas genom någon statsrådets ledamot, som afsändes dermed till ståndens plena. Talmännen, såsom ordförande i plena, äga att tillse det öfverläggningen sker i laglig ordning, att ingen afbryter den andra och hvar och en talare håller sin framställning inom ämnet, och inom de gränser grundlagen föreskrifvit för yttranderätten. Talmännen anmärka hvarje afsteg härifrån, som kan äga rum, och vidmakthålla ordning. Det beror på talmännen att, när de finna nödigt, sammankalla plenum; men sedan plenum en gång blifvit börjadt, äger talmannen icke att upplösa det utan ståndets bifall. Icke heller beror ordningen för ärendernas föredragning på talmännen allena, ty stånden kunna sjelfva besluta att företaga målen i den ordning dem synes lämpligt, hvarvid talmännen dock äga att tillse det grundlagens föreskrifter för riksdagsgöromålens behandling blifva iakttagna. Talmännen äga nemligen att i allo bevaka grundlagens helgd inom ståndet och att neka hvarje proposition, som kan föranleda några grundlagsvidriga beslut. Om dervid inträffar att talmannen och ståndet äro af olika mening, om en sak bör anses grundlagsstridig eller ej, så hänskjutes afgörandet af denna stridighet till konstitutions-utskottet. Likasom talmännen ej hafva röst vid ståndens beslut, så hafva de det icke heller i utskott. De äga tillträde till alla utskott, men blott för att se, huru ärenderna der behandlas; ledamöter i utskott kunna de aldrig vara. Likasom riksdagsmännen njuta arfvoden af sina kommittenter, så uppbära talmännen underhåll af statsmedel. Talmännen aflägga ed inför konungen att ställa sig grundlagen till efterrättelse. Alla ståndens expeditioner underskrifvas af dem.

Talmansconclav eller **Talmansberedning** kallas den öfverläggning emellan talmännen, som omtalas i 47 § Riksd.-Ordn. Den består deruti, att talmännen sammanträda dagen förr än plenum skall inträffa, för att öfverlägga om ordningen för målens föredragning i stånden. Ändamålet är att på detta sätt erhålla en i möjligaste måtto liktidig föredragning af samma saker i alla fyra stånden. Talmansconclaven bevistas af tvenne ledamöter utaf hvarje stånd, som utses på det sätt hvarje stånd besluter. Stundom hafva stånden uppdragit åt sina talmän att sjelfve utse dem. Utskottens ordförande pläga äfven understundom tillkallas i talmansconclaven, för att gifva upplysningar om ärendernas behandling i utskotten.

Tamm, Pehr Adolf, son af direktören vid Ostindiska kompaniet Gustaf Tham och Christina Maria Grill, föddes i Götheborg d. 2 Jan. 1774. Efter erhållen undervisning i föräldrahuset sändes han i början af år 1787 till Upsala akademi, der han fortsatte sina studier intilldess att han vid 16 års ålder, 1790, utkommenderades i Finska kriget. Han hade neml. redan år 1781, ännu ej 8 år gammal, blifvit utnämnd till korporal vid lifregementet, och knappt 14 dagar derefter befordrats till kornett. Öfverförd till Finland på en till skärgårdsflottan hörande kanonslup, deltog han i sjöträffningarna vid Fredrikshamn, vid Björkö och vid Kopoisto, äfvensom i reträtten från Wiborg och den derpå följande bataljen vid Svensksund, vid hvilket sistnämnda tillfälle den kanonslup, på hvilken han befann sig, af Ryssarne sköts i sank. Kort derefter erhöll han guldmedaljen för visad tapperhet vid Fredrikshamn och Svensksund, samt befordrades i Oktober 1792 till löjtnant vid lifregementets kurassierer. Från år 1792 till 1800 var han stationerad i Upsala, der tiden användes till inhämtande dels af militära kunskaper, dels till studerande af kemi, fysik och grunderna för landtbruksskötsel. År 1800 bivistade han såsom representant riksdagen i Norrköping, der han d. 29 Maj jemte några andra missnöjde adelsmän, högtidligen afsade sig adelskapet, hvarefter han förändrade sitt förra namn *Tham* till *Tamm*. Till följd häraf förklarades han afskedad från sin löjtnantsbeställning, hvarefter han, såsom disponent och ägare af Österby bruk, användt en mångårig verksamhet åt bergshandteringen. Blef 1812 ledamot af landtbruks-akademien, 1816 R. af N. O., 1820 kommendör och 1829 kommendör med stora korset af Wasa-orden, 1824 ledamot af vetenskaps-akademien och 1825 ledamot i direktionen öfver Höganäs stenkolsverk. Ledamot i tullkommittén 1834. År 1826 ånyo upphöjd i adligt stånd, blef han 1843 utnämnd till friherre. Allmänt känd för både skicklighet och drift, har han tid efter annan dessutom blifvit invald till hedersledamot uti flerfaldiga för nyttiga ändamål inrättade samfund, och han har städse i väsendtlig mån bidragit till förbättringar så af bergsbruket som af landthushåll-

ningen, hvarutinnan hans egna bruk och egendomar alltid varit en förträfflig föresyn.

Tammelin, Lars Gabriel, föddes d. 2 Maj 1669 uti Haliko socken af södra Finland, der hans fader var kyrkoherde. Blef 1694 magister i Åbo, och följande året lektor vid kathedralskolan derstädes. Befordrades 1698 till matheseos professor vid akademien i Åbo, och företog sedan en resa till Danmark, Tyskland och Holland, der han, sjelf en ganska lärd man, gjorde bekantskap med flere af den tidens lärde vid akademierna. Efter hemkomsten skötte han sin profession, utgaf årliga almanackor och fick 1706 ett pastorat till prebende, men nödgades 1713, tillika med den öfriga akademistaten, undan den annalkande fienden, flykta öfver till Stockholm, der han lefde i armod till år 1717, då han förordnades till prost och kyrkoherde uti Fernebo i Westmanland. Efter elfva års förlopp erhöll han mot slutet af år 1728 stiftets kallelse till biskop i Åbo, dit han med fägnad återflyttade. Förklarades 1732 för theologie doktor och afled d. 2 Juli 1733, saknad såsom en driftig och älskad stiftsstyresman.

Tancken, Jakob, föddes d. 30 Juli 1598 i staden Wismar, der fadern, Johan Tancken, var rådsförvandt. År 1623 kom han, i sällskap med en ung adelsman von Pentz, hvars undervisning han skulle handleda, till Sverige för att bese dess märkligaste orter och städer. Efter fem års förlopp besökte han åter akademien i Rostock, der han förut studerat, och egnade sig åt theologiska studier. År 1630 blef han huspredikant hos Hr von Pentz, med hvilken han reste till Pommern. Vid samma tid anlände drottning Maria Eleonora, som var sin gemål Gustaf Adolf följaktig till Stralsund. Här fick han predika för deras majestäter, hvilka funno sådant välbehag för honom, att han anbefalldes vara dem följaktig på resan genom Frankfurt och uppvakta med predikningar, hvarefter drottningen 1632 kallade honom till sin ordinarie hofpredikant. I sådan egenskap var han äfven närvarande, då enkedrottningen Maria Eleonora d. 23 Juli 1640 hemligen flydde från Gripsholm till Danmark. Drottningen hade föreburit en sex dagars fasta och bön, hvarunder hon skulle vara innesluten i sina rum, dit ingen fick inkomma, utan skulle gudstjenst dagligen firas utanför dörren. När hennes hofmarskalk, som några dagar varit bortrest, d. 29 Juli återkom till Gripsholm, och frågade efter drottningen, svarade hofpredikanten Tancken: "Gud må veta, huru det är; när jag håller bön och sjunger, så sjunger ingen derinne, att man kan det höra; förr plägade dock alla derinne sjunga med." Dörren blef då uppbruten och drottningen befanns borta. År 1653 fick Tancken kallelse till superintendents-sysslan i Wismar; men han dog redan d. 10 Sept. 1654, innan han hunnit tillträda denna befattning.

Tandefeldt, Arvid, förut kallad Arvid Hinderson, tjente sig upp ifrån simpel ryttare till ryttmästare och adlades 1650 för sin stora tapperhet. Som han i en drabbning blifvit illa blesserad och fått tre tänder bortskjutna, fick han deraf sitt adliga namn och vapen, hvilket senare visar tre tänder i blått fält och derunder två kulor i svart fält.

Tandefeldt, Adolf, född d. 8 Aug. 1747, blef 1763 auskultant i Åbo hofrätt och, sedan han bivistat riksdagen i Norrköping och Stockholm 1769 och 1770, auditör vid arméens flotta 1772, samt 1774 justitiarie derstädes. Befordrades 1775 till hofrättsråd vid Wasa hofrätt, och blef 1782 landshöfding öfver Uleåborgs län, R. af N. O. 1784. Landshöfding i Wasa län 1785. Bivistade riksdagen i Stockholm 1789. Såsom icke hörande till det då herrskande partiet, entledigades han ifrån landshöfdinge-embetet 1794, hvarefter han nedsatte sig i lugn på en sin egendom i Finland, der han vistades till 1799, då han förordnades till landshöfding i Örebro län, hvilket embete han dock följande året undanbad sig. Samma år bivistade han riksdagen i Norrköping, och var då ledamot af lagutskottet. Då kallades han äfven till ledamot af högsta domstolen. Kom. af N. O. 1802 och president i Åbo hofrätt 1805, blef han 1808 R. af kejserl. Ryska S:t Annæ-ordens första klass. Förordnades 1809 till kansler vid landtdagen i Borgå och upphöjdes samma år till friberre. Efter Finlands afträdande till Ryssland blef han ledamot af Finska senaten, och 1817 R. af kejserl. Ryska Alexander Newsky-orden. Han afled d. 5 Jan. 1822.

Tandfä kallades de gåfvor, som uti den gamla hedniska tiden våra förfäder plägade gifva åt sina barn, då dessa fingo tänder. Äfven slägtingar och vänner gåfvo stundom dylikt tandfä, som således svarade emot senare tiders faddergåfvor. Dessa gåfvor bestodo vanligen i en träl eller något annat af värde, och betraktades alltid såsom barnets särskilda egendom.

Tannefors, ett pappersbruk i S:t Lars socken, anlades år 1523 af biskop Hans Brask; var efter hans bortresa ur landet någon tid i enskiltes händer, men har sedan tillfallit Linköpings domkyrka, som ännu deraf är i besittning.

Tanngrioster och **Tanngrisner** (myth.), voro tvenne bockar, som drogo Thors vagn, när han färdades omkring himmelen eller i de öfriga verldarne.

Tannåker, annex till Bolmsö, är beläget 11 mil S.S.V. från Jönköping. Jordmånen är stenbunden, men för öfrigt god. Pastorsbostället ligger på Bolmsö. Nära Bolmen och vid gränsen af Wexiö län ligger säteriet *Tannåker*, som äges af kapten Porat. Socknen håller $9\frac{1}{2}$ mtl., med en folkmängd af 295 personer på en areal af 4,513 tunnl., af hvilka 1,310 äro sjöar och kärr. Adr. Vernamo.

Tanum är ett härad i Bohuslän, som i norr stöter till Bohusläns nordligaste härad, Wette, i öster till Bullarens och i söder till Qville härader, samt i vester till hafvet. Det förer i sitt sigill ett nät med 3:ne fiskar och innefattar 2:ne socknar, Tanum och Lur. Hemmanens antal är $178\frac{3}{4}$, och folkmängden utgjorde år 1840, 6,788 personer. Trakten är bergig, men dock mera öppen än Bo-

busläu i allmänhet, emedan bergen äro mera sammanhängande och sluttande. Tanums slätt är ungefär $\frac{1}{2}$ mil lång. Blott nordligaste delen af häradet eller Lurs socken är skogbevåxt. Hafsvikar på kusten äro den milslånga *Sannäsfjorden* och *Tanumsfjorden* samt *Isvikskiln*, mellan hvilka ligga tvenne större halföar, *Tanumsnäs* och den skogbevuxna *Raftötången*. De största öarne i Tanums skärgård heta: *Renö*, *Gallö*, *Lindö* eller *Kalfö*, *Pinnö*, *Otterö* m. fl. Vattendrag inom häradet äro *Hogarsån* och *Andrdselfven*. Tanums socken lider i allmänhet af brist på skog och bränsle; äfven på qvarnar är landet fattigt. Jordmånen är allmännast lera, blandad med mylla, samt sand på öarna och mojord på fjällhemmanen. På gårdarne Skärbo, Kårså och Nedra Särn finnes skalmergel, som här allmänt användes vid jordbruket. Sockneus hufvudnäring är åkerbruk, som här börjat förkofra sig: hufvudsädet är hafre. Dessutom idkas fiske af makrill, sill och ostron. Äfven finnes här 18 tegelbruk, hvartill bränsle hämtas från närliggande socknar. Vid stranden ligger handelsplatsen *Grebbestad* (hvarom se detta ord). Prestgården, om 2 mantal, är ett ypperligt hemman. Baron Görtz blef der fängslad år 1718. Kyrkan är af gråsten, belägen vid stora landsvägen och, fastän af dålig arkitektur, den ansenligaste landskyrka i länet. En mängd fornlemningar, såsom grafhögar, stensättningar och hällristningar finnas i socknen. En bäck utmed kyrkan, der Skottar skola hafva landstigit och lidit nederlag, säges deraf hafva erhållit namnet *Blodbäck*. Äfven hällkistor hafva här blifvit anträffade, såsom i det s. k. *Galgeroset*, nordost om Tanums kyrka. Ett stort klippblock, som ligger vid stranden på Tanumsnäset, utanför en bergshåla, som allmogen benämner Munke-kyrkan, kallas i orten *Altarstenen*. Hafsviken derutanför kallas Altarfjorden och traditionen förmäler, att de första kristna i Tanum, skola, af fruktan för hedningarne, hemligen der hafva förrättat sin gudstjenst. En holme, som ej ligger långt härifrån, benämnd *Brudholmen*, skall hafva fått sitt namn deraf, att en flicka på Kalfö i början af 1700-talet blifvit förvägrad att äkta en yngling, som hon höll mycket kär, och i stället tvingad att gifta sig med en annan den hon afskydde, men på sjelfva bröllopsqvällen blef hon i tysthet bortförd hit af sin älskare. Båten, som de flyktande begagnat, försänktes genast, för att icke röja dem, och de älskande fingo efter ett par dagars vistande på skäret tillfälle att undkomma till Norrige. Tanums socken äger 138$\frac{1}{8}$ hemman och en folkmängd af 5,416 personer; de öfriga i häradet tillhöra Lurs socken.

Taraval, född Fransman, kom under Fredrik I till Sverige och användes af Tessin till den måleraskola han öppnade för Sv. ungdomen. Taraval hade en Fransysk stil, stor konstfärdighet och god kolorit. Hans plafonder i slottskapellet i Stockholm och i slottet vittna derom. I början af 1770-talet återvände han till Frankrike, och dog i slutet af 1785. Taravals porträtt finnes i kongl. museum.

Tarsled, jemte Remmene, Fölene och Eggvena, är annex till Herrljunga i Kullings härad af Elfsborgs län och beläget 3$\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Alingsås. Jordmånen är hjelplig, men ängen tufvig och mager. Skog fattas. Socknen håller 11$\frac{1}{2}$ mtl. med en befolkning af 430 inbyggare på en areal af 2,245 tunnl., hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Skara, Guntorp.

Tattare kallades hos oss det folk af Asiatisk härkomst, som, ströfvande i spridda hopar genom flera af Europas länder, äfven tid efter annan visat sig inom Sveriges gränser. Dessa beständigt kringvandrande fremlingar, hvilka nästan uteslutande sysselsätta sig med att tigga, sjunga och spå folk för betalning, samt, då tillfälle dertill yppade sig, äfven stjäla, benämnas ock skojare eller Zigenare. Nu mera finnas få spår qvar inom Sverige efter dem. Med skojare förstås nu allmännast sådana personer, hvilkas yrke är att fara ikring landet för att köpa, sälja och byta hästar, eller så kallade hästbytare.

Taube. Denna ätt härstammar ifrån Lifland, der den redan blomstrade i det sextonde seklet. Tvenne medlemmar deraf, **Göran Taube** och **Johan Taube,** kommo omkring slutet af samma sekel eller vid början af det 17:de i Svensk tjenst och från dem härstammade tvenne grefliga ätter, fyra friherrliga och en adlig ätt. En annan gren upphöjdes i Sachsen uti friherrligt och sedan uti grefligt stånd.

Taube, Gustaf Adam, son af general-löjtnanten J. J. Taube af Kuddinge, blef 1684 kornett vid drottning Ulrika Eleonoras regemente och 1689 löjtnant vid öfverste Wellingks regemente. Gick 1693 i de allierades tjenst, hvarifrån han först 1700 återkom, då han utnämndes till generaladjutant af kavalleriet. År 1703 värfvade han ett regemente dragoner, för hvilket han förordnades till öfverste, och gick med detta i fält. Blesserades i slaget vid Posen och deltog i den lyckliga skärmytslingen mot Ryssarne vid Oposna 1709; men råkade samma år vid Dniepern med de andra i Rysk fångenskap, då Lewenhaupts armé måste lemna sig i Ryssarnes händer. Kort derefter blef han dock på sitt hedersord lösgifven ur fångenskapen. Utnämnd 1710 till general-major, utmärkte han sig för synnerlig tapperhet i slaget vid Helsingborg samma år, hvarefter han följande året blef general-löjtnant och 1712 kommenderade Svenska trupperna i Pommern. Befordrades sedan 1713 till guvernör i Wismar, 1714 till vice öfverståthållare i Stockholm, 1716 till general af kavalleriet och öfverståthållare. Riksråd efter konungens död 1718, upphöjdes han följande året till grefve samt fältmarskalk och general-guvernör öfver Estland; hvilket sistnämnda embete han dock aldrig hann tillträda, i anseende till landets förlust genom freden i Nystad. Han afled i Stockholm d. 14 Okt. 1732.

Taube, Eduard Didrik, son af amiralen friherre Fredrik Eduard Taube, blef såsom amiral och chef för Stockholms eskader 1734 kallad till riksråd, öfver-amiral och president i amiralitets-

kollegium samt upphöjd till grefve;¹ men hvarken han eller hans afkomlingar togo såsom sådana introduktion på riddarhuset, förrän hans sonsonsson år 1812. Endtledigad 1739 från sina öfriga befattningar, med bibehållande af öfver-amiralsvärdigheten, användes han till offentliga värf blott vid de tillfällen, då kronprinsen Adolf Fredrik och sedermera hans gemål Lovisa Ulrika öfverfördes till Sverige, till minne hvaraf han äfven erhöll den af henne inrättade orden "*de l'Harmonie.*" Serafimer-riddare 1748. Han afled d. 30 Okt. 1751, och begrofs i Riddarholmskyrkan med stor ridderlig ståt. Hans äldsta dotter,

Taube, Hedvig Ulrika, född d. 30 Okt. 1714, har vunnit en egen märkvärdighet. Begåfvad med utmärkt skönhet, vett och förstånd, intog hon snart, då hon på sitt sextonde år anställdes vid hofvet, genom sina lysande behag den lättsinnige ehuru redan temligen åldrige konung Fredriks hjerta. Konungen, på det högsta intagen af begäret att äga denna utomordentliga skönhet, gjorde mångfaldiga försök till hennes vinnande; men som hon fann en slik proposition vara stridande mot heder och samvete, var länge ingenting att uträtta, till dess en andlig man fanns, som hade nog rymligt samvete att öfvertala henne, det månggifte ingenstädes i Guds lag vore förbjudet, utan allenast en kyrkans ordning, hvarifrån öfverheten ägde makt att dispensera. Hon samtyckte då omsider, efter stora utlofvade förmåner, att låta viga sig till venster med konungen, och hennes öfvertalare, biskop Kalsenius, verkställde i hemlighet den olagliga vigseln. Man antager att fröken Taube först blef framskjuten af det Gyllenborgska partiet, för att väcka split emellan konungen och drottningen; men partiet bedrog sig dock på henne, ty hon förblef alltid tillgifven det Hornska partiet, och kunde till och med efter Gyllenborgarnes seger, 1739, endast förmås till neutralitet. År 1734, när fröken Taube för andra gången förmärkte sig vara hafvande, begärde hon tjenstledighet från hofvet och bodde uti ett enskildt hus nära kungshuset, der konungen dagligen besökte henne. Gyllenborgska partiet började då göra insinuationer hos drottningen om konungens nära umgänge med fröken Taube; men då detta ej vann gehör, började man arbeta på ständernas beifrande af saken. Adeln begynte anfallet. Redan vid riksdagens början 1738 hade Sten Coyet ett skarpt memorial färdigt, hvaruti yrkades, att tjenstepigan Hagar med sin son borde utdrifvas. Detta väckte ett långvarigt buller ibland adeln; men slutet blef, att denna sak skulle läggas alldeles neder, såsom den ej varit nämnd. Först d. 30 Mars 1739 började presterna röra på sig. Då uppläste prosten Fryxell ett memorial för stora sekreta-deputationens ledamöter af presteståndet, hvari han omtalade en stor förargelse i riket, uppkommen deraf att ett högförnämt fruntimmer vid hofvet år från år födde barn, utan att man kände hvilken dess man vore, hvarföre han föreslog att härom förhöra öfverhofpredikanten. Då konungen väl slutligen medgaf sig vara fader till fröken Taubes barn, men alldeles förnekade den hemliga vigseln, afstannade för denna gång hela frågan. Vid 1740 års riksdag, då mumlandet i landet mycket tilltagit öfver konungens otillbörliga umgänge med fröken Taube, utverkades ändtligen den ändring, att hon med sina barn skulle lemna riket och nedsätta sig i Holstein, på de präktiga gods konungen nyss förut låtit der för hennes räkning inköpa; men hon aflägsnade sig icke längre än till Nyköping och återkom efter riksdagens slut. Då utnämndes hennes begge söner till Svenske grefvar, under namnet Hessenstein, sedan hon sjelf kort förut af kurfursten i Sachsen, som under thronledigheten förestod riksvikariatet i Tyskland, blifvit förklarad för Tysk riksgrefvinna. Presteståndet började dock åter samka sorl, och understöddes denna gång af drottningen. En deputation af prester yrkade hos fröken Taube sjelf, att hon skulle aflägsna sig; men hon svarade, att ständerna kunde hafva angelägnare ärenden för sig, än att befatta sig med henne, som icke blandade sig i några statssaker. Ännu helt ung, afled hon d. 11 Febr. 1744. (Se vidare: *Hessenstein.*)

Taube, Wilhelm Ludvig, friherre, broder till öfver-amiralen Eduard Didrik Taube, föddes d. 10 Juli 1690. Blef 1704 page hos riksenkedrottningen och gick 1706 till arméen, der han 1707 utnämndes till fänrik. Han tjenstgjorde såsom flygel-adjutant i slaget vid Pultava, der han med yttersta tapperhet uthärdade på valplatsen, tills han med sin trupp alldeles omringades och tillfångatogs. Lyckades 1715 att komma ur fångenskapen genom flykt på en liten båt, under hundra mils resa från Wologda till Archangel, der ett Holländskt skepp tog honom ombord och förde honom till Amsterdam. Utnämndes sedan till kapten vid lifgardet och 1717 till öfverstlöjtnant vid ett sjöregemente, hvarifrån han 1719 transporterades till Westerbottens infanteri. År 1721 begärde han afsked och tjenstgjorde någon tid såsom öfverste i Holsteinska arméen, hvarefter han 1729 blef öfverste vid Uplands regemente, 1741 landshöfding i Blekinge samt 1747 riksråd och öfverste marskalk. Serafimer-riddare 1748. Död d. 8 Aug. 1750.

Taube, Carl Eduard, son af kaptenen Carl Didrik Taube, föddes d. 26 Dec. 1746. Utmärkte sig redan såsom tolf års gosse vid Upsala akademi vid flera offentliga disputationsakter och försvarade bland annat en gång nästan alldeles oberedd, efter konungens befallning, samt i dess och hofvets närvaro, några i hast utgifna Svenska theser, hvilket allt försiggick till konungens synnerliga nöje. År 1763 anträdde han en utländsk resa, hvarunder Frankrike, Tyskland och Danmark besöktes. Efter hemkomsten 1765, utnämndes han till hofjunkare hos kronprinsen samt tjenstgjorde tillika i kongl. kansliet till år 1773, då han ingick såsom fänrik vid Wermlands och Nerikes regemente. Sedan han tjenstgjort någon tid såsom adjutant i Stralsund och 1776 befordrats till löjtnant vid Dalregementet, erhöll han 1779 afsked från krigsståndet. Nu beträdde denne förre hof-

man, civila tjenstemän och militär äfven den presterliga banan. Utnämnd 1780 till ordinarie hofpredikant med säte och stämma i hofkonsistorium, redan innan han blifvit prestvigd, blef han kort derefter öfverhofpredikant och konungens biktfader, samt 1781 tillika kyrkoherde på Lofön, samt pastor primarius i Stockholm och præses i stadskonsistorium, i hvilka egenskaper han flera gånger predikade med allmänt bifall. Sedan konungen förordnat, att i anseende till den vidsträcktare vård om alla hospitaler och barnhus i riket, som i senare tider blifvit serafimer-ordens-kapitlet uppdragen, ordenspredikants-embetet skulle förvandlas till ett biskops-embete, med ett visst uppseende öfver de prestmän, som hade att vårda hospitalerna, utnämndes Taube 1783 till den förste ordensbiskop. Vid samma tid förordnades han till den unge kronprinsens informator i theologien. År 1784 beordrades han att möta Gustaf III i Rom, der han påskdagen högtidligen meddelade konungen nattvarden, för hvilket ändamål han medfört en dyrbar kalk från Upsala domkyrka. Efter återkomsten från Italien, insjuknade han och afled d. 28 Maj 1785.

Taubenfelt, Gustaf, son af befallningsmannen på Waxholm och justitie-borgmästaren i Stockholm, Hans Nilsson, blef efter idkade studier och utrikes resor 1640 kanslist vid fredsverket i Tyskland och 1647 legations-sekreterare. I denna beställning adlad 1648, då han skref sig herre till Näs. Fick 1650 fullmakt att vara kongl. sekreterare, samt blef 1659 tillika assistenceråd och conseiller i Skåne. Utnämndes 1665 till landsdomare i Bohuslän, äfvensom till häradshöfding i Wadsbo härad. Blef 1668 hofråd och 1671 häradshöfding i Rasbo och Olands härad. Han dog 1674, och ätten utslocknade med hans son, häradshöfdingen **Hans Kasper Taubenfelt,** som afled två år derefter.

Taupadel, Georg Christoffer von, slutligen öfverste för ett dragonregemente, var ibland Gustaf II Adolfs mest begagnade officerare; alltid utmärkt för den oförvägnaste tapperhet och den största skicklighet. Knappt finnes under Tyska kriget någon utmärktare bragd, i hvilken icke den käcke Taupadel hade mer eller mindre del. Också blef hans regemente på det sista året konungen lefde icke mindre än trenne särskilda gånger i grund forstördt, men hvarje gång strömmade snart nya hjeltar till Taupadels kända banér och inom några dagar såg han åter sin trupp fulltalig. Det var i Finnarnes leder, under den tappre Torsten Stålhandske, som Taupadel bildade sig till hjelte. Bland de många tillfällen, vid hvilka han utmärkte sig, på ett lysande sätt, var isynnerhet en skarp skärmytsling utanför Nürnberg. Gustaf Adolf gaf honom i uppdrag att öfverraska och bortföra eller åtminstone uppbränna en vigtig fiendtlig transport, samt lemnade honom rättighet att till företaget utvälja hvilka trupper han sjelf önskade. I spetsen för sitt eget och tvenne andra regementen skyndade Taupadel då till bestämd ort. Förrådet samlades nemligen i Freystädtlein och ett par tusen man voro redan från Altenburg ditsända för att skydda den dyrbara transporten. Taupadel ankom under nattens mörker, öfverraskade och tillfångatog den yttre vakten, sprängde porten och rusade med sina dragoner in i staden, hvarest den yrvakna besättningen blef nedhuggen eller förjagad. Nu uppsökte Taupadel allt hvad som i hast kunde medföras och dref på sådant sätt tillhopa 900 boskapskreatur och 300 hästar. Dessutom funnos der tusen vagnar, lastade med bröd. Af brist på dragare och särdeles på tid, måste dessa qvarlemnas, men staden antändes och uppgick i lågor, jemte det stora förrådet. Efter Gustaf Adolfs död följde Taupadel hertig Bernhard af Sachsen-Weimar, då denne ingick i Frankrikes tjenst.

Taurn eller **Törn,** äfven **Södertörn,** benämndes af gammalt den bergiga delen af Södermanland, som sträckte sig upp till Stockholms stad och hvarpå sedermera Södermalm blifvit byggd. Stundom gafs samma benämning åt hela nordöstra delen af nämnda landskap. Egentliga roten till denna benämning har länge varit omtvistad, men sannolikast är den att finna uti det Lappska ordet *Tauri*, som betyder Hörn.

Tavast, Johan Henrik, född d. 31 Juli 1763, härstammade från en gammal, ursprungligen Finsk ätt, som redan i början af fjortonde seklet var känd, och sedan under tidernas längd räknat flera utmärkta medlemmar. Redan vid fjorton års ålder kunde han med nytta användas vid rekognosceringsverket, hvarvid han sysselsattes till 1779, då han fick åtfölja sin chef på en utländsk resa genom Ryssland, Korland, Polen och Tyskland till Frankrike, hvarunder han befordrades till fänrik vid Savolax regemente. Utnämndes 1780 till underlöjtnant vid regementet Royal Suedois i Strassburg; men då detta medförde en allt för dryg kostnad, uppbörde han med denna tjenst och hemreste, hvarefter han 1782 utnämndes till konungens ridpage. År 1785 flyttades han till adjutantsbeställningen vid Mörnerska husar-regementet och befordrades 1786 till löjtnant, samt följande året, ehuru då ännu icke 24 år gammal, till kapten vid Nylands infanteri. Redan före krigets utbrott 1788 användes han att samla underrättelser om fiendernes styrka och ställning; derefter, vid krigsrörelsernas början, var han en ibland de förste, som, i spetsen för sitt kompani, bland förtrupperna inträngde och fattade posto i fiendernes land. För sin härvid visade tapperhet, belönades han med Svärdsorden och utnämning till konungens stabsadjutant. Derefter beordrad mot Norrige, användes han att rekognoscera Norska gränsen i Wermland och anlägga skansar till dess försvar, hvarefter han utnämndes till brigad-major vid Dalfrikorpsen. Anställd 1789 säsom brigad-major vid Dal- och Helsinge regementers vargering, åtföljde han derpå denna korps till Finland, der han följande året, för sin ådagalagda tapperhet, på valplatsen vid Pardakoski, af konungen utnämndes till öfverstlöjtnant och chef för Dalregementets vargering. Efter förnyade bragder, blef han 1791 öf-

verstlöjtnant vid Jemtlands regemente. Befordrades derpå 1793 till kammarherre och general-adjutant af flygeln, 1795 till general-adjutant, 1802 till chef för Jemtlands regemente, och 1804 till chef för Kalmar regemente, samt uppböjdes 1802 i friherrligt stånd. Under fredstiden hade han 1796 på egen bekostnad företagit en resa till Skottland, England, Frankrike, Holland och Danmark, samt derefter på konungens befallning, ifrån hösten år 1800 till Februari månad 1805, i särskilda uppdrag besökt Frankrike, England, Flandern, Brabant, Schweitz, Italien och flera Tyska länder. Den mångsidiga bildning han sålunda genom studier, fälttåg och utrikes resor vunnit, hade mognat honom för den stundande tidens pröfningar, samt lagt grunden för nya utmärkelser på krigarebanan, hvilken han för andra gången beträdde, då han vid krigets utbrott med Frankrike 1805 beordrades att i Pommern öfvertaga befälet öfver trenne bataljoner, samt kort derefter nämndes till befälhafvare för tredje brigaden. Han deltog i detta krigs trenne fälttåg, dels såsom brigad-chef, dels såsom befälhafvande general-adjutant, blesserades vid ett utfall under Stralsunds belägring och bidrog verksamt vid utförandet af den för Svenska vapnen ärofulla bragd, då Fransmännen samtidigt angrepos i alla sina positioner och inom tvenne dagar, med ansenlig förlust i fångar och krigsbyte, fördrefvos ur Svenska Pommern. Den utmärktaste belöning en Svensk krigare kan erhålla, tilldelades Tavast, då han straxt efter denna minnesvärda tilldragelse utnämndes till R. af S. O:s stora kors. Uti det krig, som 1808 upplågade inom hans fädernebygd, fick han icke deltaga, utan användes i moderlandet, der han kommenderade första brigaden af södra arméen och efter den timade regementsförändringen utnämndes han till general-befälhafvare öfver nämnda armé, samt befordrades till general-major. År 1812 blef han Kom. af S. O. och adjutant hos kronprinsen. Samma dag sändes han till Ryssland för att arbeta på fredens återställande emellan Ryssland och Turkiet, då han först begaf sig till Petersburg, derifrån till Odessa, och då han der erhöll underrättelse om fredens redan skedda afslutande, till Konstantinopel, hvarest han väsendtligen bidrog att förhindra krigets utbrytande ånyo. Följande året, då han lemnat Konstantinopel, utnämnd till general-löjtnant, beordrades han till arméen i Tyskland, der han tjenstgjorde såsom sous-chef vid kronprinsens generalstab, samt i sådan egenskap deltog uti fältslagen vid Gross-Beeren' Dennewitz och Leipzig. Efter freden i Kiel, anförtroddes honom beskickningen till Danska hofvet. Efter slaget vid Dennewitz, hade han blifvit riddare i första klassen af kejserliga Ryska S:t Annæ-orden och kongl. Preussiska Röda Örns-orden; 1815 utnämndes han till Kom. af S. O:s stora kors, erhöll 1816 S:t Annæ-ordens prydnader i diamanter, utnämndes 1817 till storofficerare af Franska Hederslegionen och upphöjdes 1818 i grefligt stånd. Förordnad 1816 till inspektör för 3:dje infanteri-inspektionen, kallades han 1818 till öfverste-kammarjunkare och ministre plenipotentiaire vid Danska hofvet, samt 1821 till lika befattning vid det Spanska, hvilken sistnämnda han likväl aldrig tillträdde. Hemkommen till fäderneslandet, skötte han sin inspektörsbefattning. Utnämndes 1824 till general af infanteriet, samt blef 1825 Serafimer-riddare, 1829 en af rikets herrar, 1837 riddare af konung Carl XIII:s orden och 1838 Serafimer-ordens öfverste ombudsman. Dessutom var han hedersledamot af krigsvetenskaps-akademien, ledamot af fria konsternas akademi i Rom, samt ledamot af Svenska landtbruks-akademien. Han afled 1841 utan att efterlemna några afkomlingar.

Tavesta skans, vid sjön Wamelens utlopp i Sköldinge socken af Oppunda härad af Södermanland, har varit en borg, som troligen utgjort säte eller vinterboning åt någon viking eller näskonung, som regerat öfver denna trakt af Södermanland.

Taxering af skattskyldige personer öfver hela Sveriges rike äger rum genom s. k. Taxeringskommittéer, hvilka sammanträda årligen i Juni månad. Deras sammanträden utsättas af konungens befallningshafvande; men ledamöterne väljas på sockenstämma. Deras antal är minst åtta och högst tolf, hvilka utses till hälften ibland bönderne, och till andra hälften ibland ridderskapets och adelns inom pastoratet boende ledamöter samt ståndspersoner. Der besutne män af dessa klasser saknas, kunna dock äfven andra inväljas i deras ställe. Utom de valde ledamöterne, är församlingens pastor sjelfskrifven. Taxeringskommittén är öfver hufvud en för hvarje pastorat, dock kunna flere pastorater förena sig om en kommitté. Då taxeringskommittén äger att tillämpa rikets ständers bevillningsförordning, har man velat, så vidt sig göra låtit, bibehålla ståndsfördelningen i dess sammansättning; deraf härleder sig troligen stadgandet om hälften adel och ståndspersoner samt hälften bönder jemte pastors sjelfskrifvenhet. Kronofogden och häradsskrifvaren måste ock, der de ej hafva laga förfall, vara tillstädes, dels för att bevaka kronans rätt, dels för att gå tillhanda med upplysningar. Taxeringskommittén bestämmer nu hvarje skattskyldig persons bevillningsandel efter bevillningsförordningen, jemförd med hans egen uppgift så väl på sin inkomst som på de personer, hvilkas målsman han erkänner sig vara. Kommittén är icke ovillkorligt bunden vid dessa uppgifter, utan kan, om den anser dem oriktiga, bestämma bevillningen efter stadgade bevillningsgrunder så som den anser rättvist. Taxeringskommitténs åtgärder kunna öfverklagas hos pröfningskommittén, som är en gemensam myndighet för hela länet och sammanträder i September. — I städerna måste taxeringskommittén vara sammansatt på annat sätt. Stockholms stads taxeringskommitté utgöres af 8 adelsmän, 8 prester och 24 borgare, samt 8 ståndspersoner, som icke höra till något riksstånd, och sammanträder inför öfverståthållaren eller den han förordnar i sitt ställe. I de öfriga städerna är antalet mindre, men ståndsfördelningen är äfven der iakttagen, så att ett visst antal består af adelsmän, en del af prester och

de öfriga af borgare, hvilkas antal alltid är större än hvart och ett af de öfrige ståndens. I Falun och Sala ingå äfven ett visst antal bergsmän, och i universitetsstäderna Upsala och Lund äfven deputerade af akademistaten. I dessa sistnämnda städer finnas särskilda kommittéer för stadens och särskildt för akademiens taxering, och ledamöterne af akademistaten äro talrikare vid den senare än vid den förra, likasom å andra sidan borgerskapets deputerade bevista till större antal stadens taxering än akademiens; men de båda korporationerna deltaga dock alltid något i hvarandras taxering. Städernas taxeringsmän väljas hvar och en af sin klass, men ombytas icke årligen, utan blott hvartannat år, och der antalet medgifver en sådan fördelning, hvart tredje år; ty ombytet sker partielt, så att en tredjedel eller ock hälften årligen afgår.

Taxinge, annex till Mariefred, är beläget vid Mälaren, ½ mil O.S.O. från Mariefred. *Näsby* gård (se detta ord) är här belägen. Socknen håller 9 mtl. med 545 inbyggare på en areal af 8,401 tunnl., hvaraf 510 äro sjöar och kärr. Adr. Mariefred.

Teda, en socken i Åsunda härad af Upsala län, är beläget vid Mälaren, 5¼ mil S.V. från Upsala och tillhör 3 kl. konsist. Socknen har 2:ne säterier, *Kurö* och *Strömsta*, båda med godt fiske i Mälaren, samt håller öfver hufvud 21⅝ mtl., med 420 inbyggare på en areal af 4,999 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Tegel, Erik, en son af den beryktade Göran Pehrsson, måste efter faderns död begifva sig ur landet, helst en kunglig befallning utfärdats, att ingen af denna vanartiga slägt skulle få anmäla sig till rikets tjenst. Han for då till Tyskland och uppehöll sig under fremmande namn vid åtskilliga utländska akademier. Sedermera finnes han dock anställd såsom kanslist vid riksarkivet, och 1592 sände hertig Carl honom till Spanien; men då han återkom derifrån med illa förrättadt ärende, kastades han i fängelse. Likväl erhöll han derefter flera hemliga uppdrag af hertigen. Sedan Sigismund rest till Polen, sändes han till riksdagen i Krakau 1593 för att speja, men hans bref till hertigen uppsnappades, så att hela hans förhållande upptäcktes. Den milde och försonlige Sigismund lät honom dock ostraffadt resa, ehuru prinsessan Anna var mycket uppbragt. Efter återkomsten utnämndes han af hertigen till häradshöfding i Olands härad, och Sigismund var nog medgörlig att stadfästa denna utnämning. Det berättas, att han länge hållit sin börd hemlig och först några år senare för hertigen upptäckt sin härkomst, med anhållan att få njuta sin faders adelskap till godo. Hertig Carl skall då hafva vredgats och utropat: "Af djefla ägg komma djefla ungar"; men då supplikanten blidkat honom med knäfall, skall han hafva utbrustit: "Så må du heta *Stegel*, ty det är din faders sköldemärke"; hvarvid den förre med vanlig fintlighet begärt, att endast få borttaga den första bokstafven. Hela historien är dock efter all sannolikhet uppdiktad, helst reden fadern förde tre tegelstenar i vapnet. År 1596 sändes Tegel att på hertigens vägnar bivista konung Christian IV:s kröning. Han hemförde med sig Hvitfelds då nyss utkomna historia om Christian III. Då hertigen deruti fann åtskilligt om sin faders regering, som ej behagade honom, befallde han Tegel att utarbeta dennes historia, samt tillika i vissa punkter vederlägga Hvitfeld. Sådan var anledningen till detta arbete, hvars vigtigaste förtjenst ligger i de kungabref och handlingar, som deri äro inryckta. Sedan skref han Erik XIV:s historia, hvari han dock, såsom han säger, "för synnerliga orsaker", gått förbi större delen af konungens förhandlingar i afseende på den inre riksstyrelsen. År 1598 antog hertig Carl honom till sin handsekreterare, hvarefter han beständigt steg i denne herres ynnest och fick ett allt större inflytande hos honom. Vid den blodiga riksdagen 1600 kallas han "Rättegångshärold" och förde anklagelsen emot riksråden såsom hertigens ombud, hvarvid han hade tillfälle att visa sitt nit och sin advokatoriska skicklighet. Sedan Tegel 1608 blifvit slottslofven eller underståthållare på Stockholms slott, sändes han samma år, jemte Chesnecopherus och Erik Elofsson till Wismar, der de skulle möta Danske underhandlare, för att afgöra tvisten om tre kronor; men han och hans sällskap sölade så länge på vägen, att de Danske, som länge väntat förgäfves, voro borta när desse ankommo. Oaktadt han tidt och ofta blef anklagad och pliktfälld för mångfaldiga orättvisa samt våldsamma gerningar, äfvensom tillställde flera bedrägliga streck och förföljelser emot andra, finnes han dock hafva åtnjutit ej så ringa ynnest af konung Gustaf II Adolf. Så utnämndes han 1614 till historiegraf, 1617 till kammar-råd och 1626 tillika till häradshöfding i Hölebo härad. Skref sig till Huddestad, Eriksstad och Grundvik. År 1627 erhöll han äfven stadfästelsebref på sitt adelskap. Han dog barnlös d. 12 Febr. 1636, så att hans adliga ätt med honom utslocknade. Dess graf finnes i Riddarholmskyrkan, en aln ifrån predikstolstrappan, på norra sidan. Ehuru på långt när icke så elak som fadern, hade han dock mycket i sin karakter, som visade att han icke alldeles hade vansläktats. Bland hans skrifter märkas: *Arbor genealogica Principis Caroli; Genealogia ofver Sveriges, Polens och Danmarks konungar; Gustaf I:s historia; Erik XIV:s historia*, m. fl. handskrifna arbeten.

Tegelsmora, en socken i Olands härad af Upsala län, är belägen 5 mil N.N.O. från Upsala och tillhör 3 kl. patronella. Inbyggarne uppehålla sig, jemte åkerbruket, med körningar till Löfsta bruk och den i socknen belägna Tobsborgs masugn, som lyder under Löfsta. Ägaren af Löfsta bruk har patronaträttighet till församlingen. Socknen håller 49¼ mtl., med 1,220 inbyggare på en areal af 23,722 tunnl., hvaraf 2,550 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Tegenskiöld, Gustaf, före sitt adlande kallad **Tegman**, föddes 1637 och var son af befallningsmannen Peder Knutsson Tegenman. Ätten

skall hafva inkommit hit ifrån Westfalen uti konung Erik XIV:s tid. Gustaf Tegman började sin krigsbana 1654 såsom simpel ryttare vid grefve Magnus Gabriel de la Gardies regemente. Befordrades sedan 1655 till korporal, 1656 till qvartermästare, 1657 till kornett vid lifdragonerne och 1659 till regements-qvartermästare. Blef, sedan lifdragonerne afskedats, 1661 löjtnant vid Uplands regemente till fot, 1667 regements-qvartermästare derstädes, och 1675 kapten, i hvilken beställning han 1678 adlades för goda och nyttiga tjenster, särdeles i fältslaget på Landt-Rügen. Erhöll 1700 på begäran afsked, och dog samma år. Hans son,

Tegenskiöld, Carl Fredrik, född 1665, var 1712 vice korporal vid lifdrabanterne, då han deltog i den expedition, som borttog konung Augusts bref till Tartar Kan. Bivistade kalabaliken i Bender och befordrades till öfverstlöjtnant 1713. Var följande året konung Stanislaus följaktig till Zweibrücken. Utnämndes 1716 till öfverste för Dalregementet, i hvilken egenskap han deltog uti de Norska fälttågen, och blef 1721 general-major. Upphöjdes 1727 till friherre, och dog d. 24 April 1735. Ätten utdog med sonen, lifdrabanten friherre Fredrik Tegenskiöld, som dog ogift år 1742.

Tegnaby, jemte Hemmesjö, ett prebende åt biskopen i Wexiö, är beläget i Konga härad, 1 ½ mil S.S.O. från Wexiö. Har förr haft egen kyrka af träd, men enligt kongl. resolution år 1843 är denna kyrka nu sammanbyggd med Hemmesjös. Från Tegnaby socken härstammar Esaias Tegnér. Socknen håller 12 ¼ mtl., med en folkmängd af 450 personer på en areal af 7,776 tunnl., hvaraf 980 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Tegnæus, Petrus, föddes 1681 af fattiga bondföräldrar i Tengeneds församling, och utmärkte sig redan tidigt genom en brinnande håg för studier, hvilken urvägenröjde alla hinder, som hans fattigdom lade i vägen för hans uppkomst. Insatt vid 12 års ålder i Skara skola, förskaffade han sig genom flit och arbetsamhet hela tiden sjelf sitt uppehälle derstädes, till dess han 1705 kunde besöka akademien i Lund. Der drog han sig fram medelst privat undervisning några år, och fick 1710 företaga en utrikes resa i sällskap med några till hans vård anförtrodde lärjungar. Hemkommen, blef han 1713 filosofie magister i Upsala och följande året prestvigd i Skara. I sistnämnda stad blef han, efter lång väntan på befordran, 1720 kollega vid trivialskolan, 1723 konrektor, och 1726 rektor. Då han slutligen 1729 utnämndes till lektor i Grekiskan vid Skara gymnasium, kom han på sitt rätta fält att gagna, och länge ansågs han för en af de ypperste lärare, som detta gymnasium haft att uppvisa. Med mycken flit hade han förskaffat sig ganska djupa insigter, isynnerhet uti Grekiska litteraturen, och på ett förträffligt sätt handledde han ungdomen, under den tid han innehade denna lektion. År 1743 blef han andre, och 1746 förste theologie lektor, hvarefter han hugnades med professors värdighet. Genom hans bemödande blef Gezelii Grekiska grammatika utgifven med förbättringar. Han afled 1754.

Tegneby pastorat innefattar midten af ön Oroust och gränsar i öster till Myckleby och i vester till Morlanda pastorater, samt stöter så väl i norr som i söder till vikar af hafvet. Dess annexer äro *Stala* och *Röra*. Såsom en geologisk märkvärdighet inom Tegneby socken har man anmärkt, att den trakt af socknen, hvaruti Tegneby kyrka står, på de sista årtiondena synbarligen skjutit i höjden, under det andra punkter på ön i vida mindre grad förete detta fenomen. På ett i södra ändan af pastoratet utskjutande näs, kalladt Warekilsnäset, förekommer ett högt berg, som kallas Säckebäckshufva, hvilket jemte Boxviksberget är en vigtig rättelsepunkt för sjöfarande. Tegneby och Stala socknar utgöra för öfrigt en utmärkt god sädesbygd, så att allmogen har korn och bönor äfven till afsättning på Götheborg och andra orter. Tegneby socken innehåller 49 ⅞ mtl., samt en folknummer af 2,138 personer. Söder om Oroust, i Stigfjorden, ligger en ö, benämnd Lyrö, som hörer till Tegneby pastorat. Ostronfisket är i denna fjord utmärkt. Gent emot Lyrö, på Oroustsidan, ligger socknens strandplats, gästgifvaregården *Nosund*, der en liflig landthandel drifves, och derifrån alla socknens afyttringsartiklar utföras. Pastorsbostället Tegneby med de 5 s. k. Loppetorpen utgör den bästa gård i socknen. Tegneby kyrka säges vara den äldsta i orten, och hennes chor skall hafva utgjort en del af ett hedniskt tempel, som i folksagan kallas *Rulla på Hallehed*. Den är belägen på Gillebyheden, uppbär nu ett kopparbetäckt stentorn af 48 alnars höjd, och har år 1757 blifvit uppmålad med en mängd groteska figurer, som vittna om föga konstnärsskicklighet. Bland socknens fornlemningar äro dess Dyrhus eller, som de i orten kallas, Jätte-altaren, de märkligaste. Det prydligaste af dem ligger i Lunneslätts hohage och består af 8 väggstenar, som uppbära en 7 alnar lång och 4 alnar bred täckhäll, hvilkens skapnad liknar en takås. Det häraf bildade aflångt fyrkantiga rummet är 5 ½ alnar långt och 4 ¼ bredt, men föga högt. En offerkälla på prestgårdens ägor bär namnet S:t Olofs källa. Adr. Oroust.

Tegnér, Esaias, vår samtids så vidtberyktade skald, föddes d. 13 Nov. 1782. Fadern var dåvarande komministern, sedermera kyrkoherden i Wermland, Esaias Tegnér, en bondson från Tegnaby i Småland, och modern Sara Maria Svidelia, prestdotter från Kila, känd såsom ett ovanligt fruntimmer, eldig och qvick, med förmåga att jemväl uttrycka sig på vers, men ändock en arbetsam och förträfflig husmoder. Här sannades således det af historien ofta framvisade, men af samhällsinrättningarna dock vanligtvis allt för litet behjertade förhållande, att hvarje utmärktare mans moder gemenligen äfven varit en i något afseende utmärkt qvinna. Vid nio års ålder förlorade den unge Tegnér sin fader, och den i torftighet med flera barn efterlemnade enkan, flyttade till en liten lägenhet, der hon fann en inskränkt tillflykt.

Snart lemnade dock den unge gossen detta sitt mödernehem. En kronofogde, Jakob Branting, antog honom såsom skrifvare hos sig, då han ännu blott var tio år gammal, och den blifvande snillrike skalden förrättade med noggrannhet och skicklighet de prosaiska göromålen på kronofogde-kontoret. Så ofta tillfället medgaf, egnade dock den vettgirige gossen sina lediga timmar åt studier. Fick han tag i en bok, uppklättrade han dermed på en stege, eller lade sig att läsa afsides på ett torftak, och glömde då lätt allt annat. Han läste allt hvad han kunde komma öfver, helst vitterhet och historia, dock allrahelst gamla nordiska kämpadater; stundom omdiktade han dessa sjelf, och redan besjöng han ofta ortens små händelser. Gossåldern förflöt lyckligt; fosterfadern, en ungdomsvän till fadern, bemötte honom med största ömhet och hade redan ansett sig i honom få en skicklig efterträdare; men tyckte dock emellertid, att han var för god att bli räknekarl. Slutligen beslöts, att den nu fjortonårige gossen borde studera. Den unge Tegnérs äldste broder hade då för tiden kondition hos en kapten Löwenhjelm. Dit fick han nu komma, för att äfven begagna broderns undervisning, och der började han först med outtröttlig ifver sina egentliga ordnade studier. När äldste brodern sedermera flyttade till en annan kondition, fick den unge Esaias ock medfölja. I patronen, bergsrådet Myhrman på Rämens bruk, träffade han en ovanlig man, på en gång lärd och utmärkt praktisk landthushållare, hvars digra bokskåp isynnerhet förtjuste den vettgirige ynglingen. Här genomläste han på sju månader Iliaden tre och Odysseen två gånger, under det han tillika gjorde bekantskap med Virgilius, Horatius och Ovidius. Diktkonsten utöfvades nu mera sällan, ty, säger skalden i en anteckning, "den bekantskap jag nu gjort med de store och verklige skalderne, lärde mig att anse mina egna försök allt för barnsliga." Understödd af sina välgörare, Branting och Myhrman, begaf han sig i slutet af September 1799 till Lund, i sällskap med trenne af den sistnämndes söner. I sin studentexamen visade han sig äga större insigter i Grekiskan och Latinet, än som ansågos behöfliga för den filosofiska kandidatexamen. Med sina ringa tillgångar hade han dock hittills endast tänkt på kansli-examen; likväl ville han, liksom för ro skull, skrifva pro exercitio; men när han med sitt manuskript, *Vita Anacreontis*, infann sig hos den blifvande præses, professor Norberg, tillstyrkte honom denne, att välja den akademiska banan samt således taga graden. Sedan gingo tvenne läseterminer till ända, under hvilka den flitige Tegnér studerade, för det mesta på sin kammare, ända till aderton timmar om dygnet och derutöfver; deltog sällan i det glada studentlifvet, utan ansågs för folskygg, förläst och besynnerlig. För att ej längre falla sina välgörare till last, tog han i Maj 1800 akademisk kondition hos baron Lejonhufvud på Yxkullssund i Småland. Hans lefnadssätt på landet blef detsamma som förut, ensligt, arbetsamt, umgängeslöst. Vid återkomsten till akademien kallades han till e. o. biblioteks-amanuens, en ovanlig utmärkelse för en opromoverad. Den 16 Dec. 1801 undergick han filologie kandidat- och d. 5 Maj 1802 filosofie kandidat-examen, då han af alla examinatorerne, utom af professor Norberg, erhöll laudatur. I följd af betygen, utnämndes han till primus vid den förestående promotionen. Sedan han emottagit lagerkransen, skyndade han till Wermland, för att omfamna sin moder och sin välgörare, samt gråta på tvenne syskons grafvar. Sin saknad öfver förlusten af brodern Lars Gustaf, som för honom varit mera än en broder, uttryckte han i en elegi, som af Götheborgska vitterhets-samhället utmärktes genom ett pris. Universitetet i Lund skyndade snart att såsom lärare tillegna sig sin fordne lärjunge. Efter ett utgifvet specimen *Om den Æsopiska Fabeln*, utnämndes han d. 7 Jan. 1803 till docens i estetiken, samt blef, i följd af ett annat specimen, uppförd på förslag till en filosofisk adjunktur. Samtidigt emottog han en kondition i Stockholm, hos öfver-direktör Strübing. Under detta sitt vistande i Stockholm, tyckes han ej hafva gjort bekantskap med andra af dess snillen än Choræus och Byström. Återkommen på hösten 1803 till Lund, utnämndes han 1805 till adjunkt i estetiken, och någon tid derefter till vice bibliotekarie. Ehuru ännu försedd med ganska knappa inkomster, knöt han dock om hösten 1806 äktenskapets band med sin välgörares dotter på Rämen, Anna Maria Gustafva Myhrman, hvilken han allt sedan ungdomens första dagar egnat en kärlek, som ömt blifvit besvarad. Efter detta giftermål, undergick skaldens inre menniska en märklig förvandling. Kämpande med armod, ehuru aldrig deraf nedtryckt, längtande att, så snart ske kunde, försättas i en förmånlig ställning, och derigenom visa sig värdig de goda menniskors välgörenhet, som understödt honom, samt i stillhet brinnande för ett älskadt föremål, hade han egnat sin ungdom åt de trägnaste studier, den ihärdigaste arbetsamhet, sällan deltagit i nöjen och förströelser, för det mesta varit skygg, sluten inom sig sjelf, otillgänglig och grubblande, endast då och då gifvande sin närvaro tillkänna genom ett blixtrande infall och ett godmodigt småleende. Nu blef han på en gång den trefligaste värd, den gladaste sällskapsbroder, efterlängtad i alla kretsar, der hans aldrig sökta qvickhet gnistrade och förvånade, samt det ena infallet oupphörligt jagade det andra, snart liksom löpeldar genomflygande hela landet. Nu började han dricka ur nöjets bägare; lättsinnigheten utträngde, åtminstone tidtals, allvaret, ehuru icke så helt och hållet, att det ej låg qvar på botten af hans själ, alltid mäktigt uppflammande vid ensliga stunder och högtidliga tillfällen. Stundom, när löjet skalkades kring hans läppar, tillät han sig yttra betänkliga saker, som, upprepade af en annans mun, skulle förefallit oförlåtligt råa, men som i hans hade något på en gång så öfverraskande qvickt och så godmodigt lekande, att äfven den oskyldigaste mö merändels måste skratta, innan hon hunnit rodna. Denna förändring hade äfven inflytande på Tegnérs poesi.

Den blef friare, mångfaldigare och rörligare, måhända förlorade dock hans sångmö i djuphet, innerlighet och oskuld, hvad hon vann i vidsträcktare flygt, i prakt och bildståt. I alla fall fanns hos Tegnér likväl städse en djup, honom aldrig öfvergifvande grundkänsla, och denna var fosterlandskärleken. Denna framalstrade 1808 den odödliga sången för *Det Skånska Landtvärnet*, hvilken krigiska dityramb ljöd som en stormklocka genom alla fosterländska bröst. Toner, på en gång så trotsiga och så sköna, hade man förr ej hört från den Svenska lyran. Genom land och rike gick såsom en löpeld denna elektriserande sång, vittnande om att norden ägde en Tyrtæus. Med nyssnämnda år, då han höll estetiska föreläsningar, begynte äfven Tegnérs ryktbarhet såsom akademisk lärare, och regeringen gjorde dessa förtjenster rättvisa, då hon d. 6 Dec. 1810 hugnade honom med professors fullmakt. Året derefter gaf Svenska akademien åt honom sitt högsta pris för skaldestycket *Svea*, ett praktstycke, som af allmänheten emottogs med en sedan länge hos oss oerhörd entusiasm, och som kan sägas egentligen för Tegnér hafva öppnat portarna till ärans tempel. Från denna tid växte hans skalderykte oupphörligt under en följd af år genom nya poetiska skapelser, för hvilkas glans alla andra stjernor på den inhemska vitterhetens himmel småningom bleknade. De märkligaste häribland voro: *Prestvigningen* 1812, *Nattvardsbarnen* 1820, *Axel* 1822 samt slutligen *Frithiofs saga* 1825, hvilken satte kronan på hans rykte, och kringflög, läst och beundrad i alla boningar, först inom fäderneslandet i fem till sex hvarandra raskt följande upplagor, och sedermera öfversatt på de flesta Europeiska språk. Ett så stormande bifall hade ännu aldrig något från norden utgånget qväde uppväckt. Belöningar och utmärkelser uteblefvo ej heller. Så blef Tegnér 1812 græcæ linguæ professor; 1818 theologie doktor; en af de aderton i Svenska akademien; 1824 biskop i Wexiö, och 1829 Kom. af N. O. Dessutom kallades han till ledamot af Götheborgska vitterhets-samhället, af samfundet för utgifvande af handlingar rörande Skandinaviens historia, af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien, till hedersledamot af vetenskaps-societeten i Upsala och till ledamot af vetenskaps-akademien. Sin Grekiska profession hade Tegner skött med kärlek och framgång. Genom honom blef Lunds ungdom först närmare bekant med Greklands stora mästerverk och med dess språks dittills mycket försummade grammatik. Då han befordrades till biskop, ansåg väl mången detta embete ligga alltför fjerran från hans förra verksamhet, hans lynne och själsriktning; men ännu alltid lika samvetsgrann i sina embetsmannapligter, som då han i sin ungdom ännu var fogdeskrifvare, ansåg Tegnér icke "biskopsfullmakten såsom en anvisning på lättja och orkeslöshet" (hans eget uttryck), utan han kastade sig på fullt allvar in i theologiska studier, samt skötte stiftsstyrelsen och läroverkseforatet med nit och redlig vilja, alltid ärad af sina embetsbröder och högt älskad af allmogen, på hvars tillgifvenhet flera prof finnas. Riksdagsman vid 1828, 1834 och 1840 årens riksdagar, deltog Tegnér föga i de politiska fejderna. Deremot, angripen af det radikala partiet inom pressen, uppträdde han snart utan skonsamhet, och stundom till och med allt för hejdlöst, emot radikalismen. Utan afseende på dennas hämd, dess smädelser och dess bemödanden att förklena hans vittra ära, slungade han, både i tid och otid, emot dagens älsklingssatser vid alla tillfällen, från sällskapsbordet, från predikstolen, från katedern sin vredes åskstrålar, sin qvickhets fräsande viggar. Hans förflyttning från Lund skilde honom från en för hans lynne mera egnad verksamhet, från gamla vänner, från ett glädtigare sällskapslif och litterära förbindelser. Också klingade sedan hans lyra mera sällan; samt blef äfven i allmänhet vida svagare. Efter ett glädjefullt lif, hemsöktes den store skalden slutligen af en sjukdom, som förbittrade hans sista dagar. Redan 1833 började denna sjukdoms första förebud infinna sig. Sedermera besökte den lidande flera bad och brunnar i Böhmen och inom fäderneslandet, vann hyllning, ära och triumfer, allt, utom helsan. Hemska aningar besökte honom stundom. "Gud bevare mitt förstånd", skref han en gång till en vän, "det går en åder af galenskap genom min slägt. Hos mig har den väl hittills brutit ut i poesi, som är en lindrigare art af vanvett; men hvem kan försäkra, att det alltid tar den vägen." Under riksdagen 1840 gick den sorgliga aningen i fullbordan. Han föll i ett djupt svårmod; men först efter hemkomsten röjdes tecken till egentlig sinnesrubbning, som till en början yttrade sig i öfverspänning, sedermera i slapphet och nedstämning, ett långsamt aftynande, dock mestadels åtföljdt af sinnets klarhet och full redighet. Efter hemkomsten från en helso-anstalt i Schlesvig, befann han sig så återställd, att han för en tid kunde återtaga utöfningen af sitt embete, och i Juni månad 1845 ännu en gång tala till den älskade ungdomen. Förnyade nervslag bröto dock snart åter hans krafter, samt släckte den inre flamman, hvilken väl ock i sin mån bidragit att förtära den jordiska stofthyddan. Försynen beskärde honom dock lugn, frid och fullt medvetande under hans lefnads sista år. Under en herrlig norrskensnatt, d. 2 Nov. 1846, flög siarens trötta ande upp till odödligheten. Ärebetygelser följde den hädangångnes stoft och minne. Dödsfester anställdes i hufvudstaden samt vid de båda universiteterna, äfvenså i Christiania och i Köpenhamn. Svenska akademien anlade en månads sorg. Medel samlades till uppresande af en minnesvård, hvilken kommer att få sin plats i Lund, der han såsom lärare och skald haft sin ärofullaste verksamhet.

Teiter nämnes såsom en af de kämpar, hvilka stredo på Harald Hildetands sida uti det namkunniga slaget på Bråvalla hed.

Teknologiska institutet i Stockholm inrättades 1826, i anledning af riksens ständers derom vid 1823 års riksdag gjorda hemställan. Dess ändamål är att genom den undervisning, som der meddelas i de vetenskaper, som ligga till grund

för näringar och yrken, rikta de mera bildade folkklassernas uppmärksamhet och omtanka åt detta håll, samt tillika att meddela åt statsstyrelsens olika grenar de tillfälliga upplysningar i dessa ämnen, hvaraf de kunna finna sig i behof. — Tidigt uppstod klagomål öfver att denna läroanstalt icke motsvarade sin bestämmelse, och tvenne särskilda gånger, 1823 och 1845, nedsattes af Kongl. Maj:t kommittéer, för att undersöka och undanrödja de orsaker härtill, som kunde föreﬁnnas. Dessa kommittéer afgåfvo, hvardera, sin berättelse om de missförhållanden, som ägde rum, samt förslag till deras afhjelpande. Dessa missförhållanden, hvilka, såsom man kan se utaf kommitterades berättelser, under hela tiden, ända från institutets första inrättning, ägt rum, härledde sig för det mesta ifrån de förvända åsigter rörande den tekniska undervisningen, hvilka hystes af institutets dåvarande föreståndare, hvarigenom denna läroanstalt nedsjunkit till en barnskola, som icke en gång vägrade inträdet åt sådana skolpiltar, som ej lyckats vinna ett dylikt uti andra elementarskolor i hufvudstaden. Hela inrättningen var nu i ett fullkomligt lägervall, så att icke blott en ny organisation var af högsta nöden, utan äfven af sjelfva de materiella undervisningsmedlen, till en stor och betydlig del, en ny uppsättning behöfde göras. Den dittills varande direktören afgick nu, efter det den sista kommittéens berättelse blifvit till Kongl. Maj:t aflemnad och ny organisation af Kongl. Maj:t beslutad. — Medelst resolution af d. 8 Maj 1846 har teknologiska institutet erhållit dess nuvarande organisation. Undervisningsämnena äro ren mathematik, theoretisk mekanik, tillämpad mekanik, praktisk geometri, allmän fysik med sträng hänsigt till det praktiska användandet samt speciell tillämpad fysik, allmän kemi, kemisk teknologi och mekanisk teknologi. Uti institutets verkstäder skall undervisas i verktygens handterande, samt modellering i träd, lera, gips och vax. Undervisningen i allmänhet skall vara mera populär och praktisk, än strängt vetenskaplig, samt, så mycket ske kan, göras åskådlig genom förevisande af prof eller anställda försök. Den skall bestå *a*) i föredrag af lärarne, i enlighet med af direktionen antagna kurser, *b*) repetitioner och examina, *c*) meddelande af utkast och programmer, som skola utarbetas af eleverne, *d*) praktiska öfningar i laboratorium, ritsalarna och verkstäderna, under lärarnes handledning och tillsyn. Alla institutets elever skola deltaga i vissa af de omnämnda läroämnena, men huruvida och till hvad grad de skola deltaga i de öfriga får bero af deras särskilda fallenhet eller bestämmelse. — Lärarepersonalen består af en professor i mathematik och mekanik, en professor i mekanisk teknologi, en professor i kemi och kemisk teknologi, en lärare i ritning och beskrifvande geometri, en lärare i allmän och tillämpad fysik, samt en laborant. Institutets utgifter äro följande:

Tre professorer, hvardera 1,333: 16.	4,000: —
Tre underlärare, hvardera 666: 32.	2,000: —
Den af professorerne, som tillika är föreståndare	1,666: 32.
Den af lärarne, som tillika är bibliothekarie	333: 16.
Den af lärarne, som tillika är sekreterare	333: 16.
En räkenskapsförare	200: —
Vaktmästare	600: —
Biblioteket	1,000: —
Modell- och instrumentsamlingen	1,333: 16.
Laboratorium	1,000: —
Ved, ljus, m. m.	1,533: 16.
Summa R:dr B:ko	14,000: —

För att intagas såsom elev erfordras att hafva fyllt 16 år, vara af god frejd, samt äga de kunskaper i mathematik samt i något lefvande språk, som erfordras för student-examen. Sådana som visa särdeles utmärkta anlag kunna af direktören befrias från fordringen i afseende på lefvande språk. Lärokursen är bestämd till två år, ett för den lägre och ett för den högre afdelningen; likväl kan en elev få qvarstanna två år i hvardera afdelningen, men icke längre, så vida ej laga förfall hindrat honom att deltaga i undervisningen. Endast den elev, som genomgått en fullständig lärokurs, samt anses vara i besittning af fullkomligt goda insigter i de åtskilliga läroämnena, i hvilka han blifvit undervisad, erhåller afgångsbevis, samt kan erhålla tillåtelse att ännu ett år qvarstanna vid institutet, för att ytterligare uppöfva sig i vissa discipliner. Äfven åhörare erhålla tillträde till undervisningen samt utan föregående examen; men de äro förbundne att erlägga en viss bestämd afgift, hvilken dock ej utfordras utaf medellösa, med goda anlag försedda, personer. — Institutets samlingar, nemligen bibliotheket, arkiv, modell- och varuprofssamlingar hållas allmänheten tillgängliga 4 timmar i veckan under de tider af året, då undervisningen inom institutet meddelas. Hvar och en får då i bibliotheket genomgå katalogen samt utbekomma och på stället begagna hvilka af institutets böcker han önskar, äfvensom att i de öfriga samlingarna, efter anmälan hos vederbörande lärare, taga närmare kännedom om derstädes befintliga modeller, verktyg, varuprof m. m., samt af desamma taga beskrifning eller teckning. Institutets verkstäder böra, så vidt sig göra låter, åt enskildte skicklige slöjdidkare öfverlemnas, att med egna medel underhållas och drifvas; dock med förbehåll att institutets elever erhålla undervisning i verktygs handtering och dylikt, samt att för institutet behöflige modeller å verkstäderne mot skälig betalning förfärdiga. — Institutets direktörer hafva varit: ifrån 1826 till 1846, Herr *G. M. Schwartz;* 1847, Herr *J. Åkerman*. Den nuvarande direktören är Herr *L. J. Wallmark*.

Telge möte. Sedan påfven Urban VI låtit utgå ett herdebref till erkebiskopen i Sverige, med förmening, att andliga möten från hela riket stundom borde hållas, till öfverläggande om kyrkans brister och angelägenheter, hölls ett dylikt kyrkomöte i i Telge d. 11 Sept. 1380. Närvarande voro erkebiskop Birger från Upsala, biskop Nils från Lin-

köping, biskop Thord från Strengnäs, biskop Hartlef från Westerås och biskop Henrik från Wexiö. Man förnyade då Skenninge mötes förbud om bannlysning öfver alla dem, som understodo sig att med våldgästning besvära kyrkoherdarne, och skulle icke allenast sjelfva våldsverkaren, utan ock alla, som gifvit befallning eller råd till en sådan förbrytelse, vara genom sjelfva gerningen förfallna under kyrkans bann. Vidare förbjöds, att på något sätt understå sig att förolämpa de andliges tjenare och landbönder, hvarken med penningars uttvingande, eller med skatter, gärder, dagsverken eller herberge hos de andliges underhafvande, utan laglig betalning. Yttermera förbjöds att utmäta kungsandelen af sakören eller andra böter hos någon af kyrkans underhafvande. Äfvenledes stadgades, att inga verldsliga sammankomster måtte få hållas hvarken uti kyrkor, på kyrkogårdar eller på prestgårdar, och hvar och en, som på något sätt bröt häremot, förklarades genast bannlyst. Ej heller skulle det vara landshöfdingar eller några konungens befallningshafvande tillåtet, att se igenom finger med eller skydda sådana lagbrytare, så kärt dem vore att undgå interdikt öfver sina län. De andlige fäderne sysselsatte sig således på mötet endast med ett strängt beifrande af inskränkningar på presterskapets rättigheter, hvaremot någon undersökning ingalunda kom i fråga i afseende på de oordentligheter och brister, som vidlådade sjelfva kyrkan. Uti inledningen till kyrkomötets beslut klaga biskoparne högeligen öfver, att detta eländiga riket icke var annat än en röfvarekula, hvilket alla landets inbyggare, så väl andlige som verldslige, dagligen måtte erfara; ett bevis på det olycksaliga tillstånd, som konung Albrekts inkallande förorsakat i riket, och ett prof på styrelsens tillstånd under dessa oroliga tider.

Teller, Johan, förut landssekreterare i Jönköping, befordrades 1685 till hofrätts-sekreterare, men reducerades mot slutet af samma år. Blef i början af följande året åter hofrätts-sekreterare. Arresterades 1688 och dömdes till döden, men frikändes genom ett kongl. bref, och fick 1690 konungens tillåtelse att tillträda sysslan för tredje gången. Han afled d. 20 Mars 1697.

Tempelman, Olof Samuel, kongl. hof-arkitekt, professor och sekreterare vid akademien för de fria konsterna. Hade bildat sin stil i arkitekturen under utländska resor. Född 1744, död i Stockholm 1816. "*Det var particuliert*, sade Tempelman om örfilen", är ett ordspråk efter honom som är allmänt bekant.

Temta, ett annex till Bredared, är beläget i Wedens härad, 1 3/4 mil N. från Borås. Marken är bergaktig och skog finnes nästan ingen. Socknen håller 10 1/3 mtl., med en folkmängd af 525 inbyggare på en areal af 5,971 tunnl., hvaraf 1,660 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Tengened, en socken i Wiste härad af Skaraborgs län, är belägen 2 1/4 mil O.S.O. från Wenersborg och tillhör 2 kl. konsist. Annexer till denna socken äro Trökörna, Hyringe, Malma och Lagnum. Danskarne hade om sommaren år 1676 här slagit läger, och uppbrände då Tengeneds prestgård, hvarföre dåvarande pastorn flyttade med sitt husfolk till skogsbygden i Trökörna socken. Öfver den här förbiflytande ån, *Nossan*, är en bro lagd, som har hvalf af 45 fots bredd och kallas *Ny Bro*, samt år 1814 byggdes af sandsten på Wiste och Åse häraders bekostnad. På gästgifvaregården *Grästorp* i denna socken är ett tingshus inrättadt för Åse och Wiste härader. Tengeneds socken håller 15 7/8 mtl., med 856 inbyggare på en areal af 5,531 tunnl. Adr. Lidköping.

Tengström, Jakob, född d. 4 Dec. 1755, blef 1775 filosofie magister i Åbo och 1778 docens derstädes. Qvarstannande vid akademien, befordrades han 1780 till e. o. filosofie adjunkt, och 1783 till theologie adjunkt. Prestvigd 1784, utnämndes han följande året till kyrkoherde i Piickis prebende-församling, och 1790 till theologie professor. Redan förut medlem af det vittra samfundet Aurora i Åbo, kallades han 1793 till ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Riksdagsman 1800, utnämndes han samma år till theologie doktor, hvarpå sedermera 1803 följde utnämningen till biskop i Åbo. Led. af N. O. 1805 och R. af kejserl. Ryska S:t Annæ-ordens första klass 1809. Slutligen uppböjdes han till Finlands förste erkebiskop och afled d. 26 Dec. 1832. Han har gjort sig fördelaktigt känd både för djup lärdom samt för vitterhet och skaldekonst. År 1786 vann han högsta priset i uppfostrings-sällskapet för ett *Minne öfver biskopen i Linköping Johannes Terserus*; och trenne gånger vann han högsta priset i vitterhets-akademien, nemligen för en *Öfversättning på vers af Virgilii Æneis, 1 Bok.*; för svar på frågan: *Om intet folkslag härtills gjort, är det väl troligt, att någon nation hädanefter gör några lyckliga framsteg i vitterhetsöfningar, utan att känna de gamla Grekers och Romares originalskrifter?* samt för en *Historisk afhandling om Svenska Sjömakten i äldre tider och isynnerhet under konung Erik XIV.*

Tensta, en socken i Norunda härad af Upsala län, är belägen 2 1/4 mil N. från Upsala och tillhör 2 kl. konsist. I socknen ligger säteriet *Salstad* (se detta ord). Socknen håller 62 1/8 mtl., med 1,270 inbyggare på en areal af 22,287 tunnl., hvaraf 860 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Teppati, Carl, var son af Blasius Ludvig Teppati ifrån Turin, hvilken i början af 1670-talet kom öfver till Sverige, blef lärare i Italienska och Franska språken först i Upsala och sedan i Stockholm, samt är känd såsom författare till några skrifter på Latin, Italienska och Franska. Carl Teppati var guvernements-sekreterare i Narva under det att denna stad af Ryssarne belägrades, och tilldrog sig härunder den märkliga händelse, att ehuru en inkastad bomb dödade amman, som bar hans späda dotter, barnet dock blef oskadadt. Denna dotter blef slutligen gift med biskop Fahlenius i Åbo. När staden intogs, råkade Teppati, jemte hustru och barn, i fångenskap och fördes till Kasan. Efter hemkomsten från sin fleråriga fångenskap, erhöll han 1722 fullmakt att vara as-

sessor i Åbo hofrätt och fortfor att tjenstgöra såsom sådan till 1732, då han, för ålder och sjuklighet, begärde samt erhöll afsked med lönens bibehållande. Han afled 1737.

Terminsskatt kallas i vissa orter den grundränta, som eljest kallas hemmantals- eller extraordinarie ränta. (Se: *Hemmantals-ränta*).

Terserus, Ingelbertus Olai, son af kyrkoherden Olaus i Tuna uti Helsingland, nämnes först såsom konung Gustaf I:s hofpredikant år 1550, då han emottog Umeå pastorat såsom tillförordnad pastor. Lönen hade konungen förbehållit sig, och pastorn skulle både reformera församlingen samt med stränghet infordra afgifterna. Detta bar sig dock ej länge, utan måste han snart flytta derifrån, sedan flera oroligheter uppstått. Ankommen till Stockholm, utnämndes han af konungen till kyrkoherde i Leksand 1558, der han hade en långvarig verksamhet. När biskop Erasmus 1576 höll visitation derstädes, förmådde han Ingelbertus till liturgiens underskrifvande. Sedan underskref han Upsala mötes beslut 1593. Var riksdagsman 1594. Blef slutligen blind 1597, och fick samma år slag på sjelfva predikstolen juldagen, och fördes mållös hem. Kom sig likväl sedermera åter något före och lefde till 1602, då han sannolikt var öfver 80 år gammal. Hans son,

Terserus, Klaus Ingelberti, eller **Elof**, föddes i Umeå 1554. Hatad af sin styfmoder, lemnade han så fort ske kunde sitt hem. Efter goda studier i Sverige, reste han som guvernör för unge adelsmän till Tyska universiteter, der han var så flitig på professorernes lektioner, att professor Tosselius i Leipzig, af förundran, då han tredje gången kom för sent på föreläsningen, på skämt kallade honom *Ter serus* (tre gånger sen), hvilket namn ynglingen upptog och gjorde frejdadt. Sedan han i Leipzig tagit graden och hemkommit, blef han konung Johans sekreterare, men drog sig under den liturgiska striden undan till sin frände biskop Bellinus, som satte honom till rektor i Hedemora skola. År 1595 flyttades han till rektoratet i Westerås, och efter faderns slaganfall sändes han af domkapitlet till Leksand, med uppdrag tillika att öfversätta Johannis Magni historia på Svenska. Han var prost öfver Österdalarna, redan då Näftåget 1598 tog sin början, hvarvid han visade sig såsom en varm anhängare af hertig Carl, men likväl såsom fiende till allt våld emot konungens tjenare. Af den upprörda allmogen valdes han till anförare, och då han med sin bondskara ankom till Tuna kyrka, hade just nyss förut Jakob Näf blifvit mördad. Mäster Elofs vältalighet lyckades endast rycka Erland Bååt till Skattmansö undan de vilde böndernes raseri. Ännu 1613 sökte han dämpa folkyran i sin landsort genom en försvarsskrift för adeln, och vid Örebro riksdag öfverlade både konung och ständer med Terserus (hvilken kallades *Dalarnas prost*), om Dalallmogens stäfjande, sedan den nu ett århundrade varit ett vanligt medel för vinnande af olika partiers ändamål. Han skref vid denna tid sina ännu förvarade *Dalkarlahandlingar*, och då Gustaf Adolfs bibel skulle utgifvas, hade han uppdrag att öfverse Nya Testamentet efter Apostlagerningarna. Han var en af sin tids kraftigaste och inflytelserikaste män. Hans första hustru, Anna Danielsdotter Svinhufvud, kallades gemenligen "*Stormor i Dalom*"; deras yngste son,

Terserus, Jöns Elai, född 1605, blef ännu ryktbarare än fadern. Efter idkade akademiska studier prestvigdes han 1631, för att vara kaplan hos sin styffader magister Uno Troilius i Leksand. Följande året blef han græcæ linguæ lektor i Westerås, och företog sedan en resa till flera Tyska akademier, hvarest han uppehöll sig i fyra år. Under denna resa var han äfven någon tid fältpredikant vid Svenska arméen, och åtnjöt ej så ringa understöd till sina studiers fortsättande af rikskansleren Axel Oxenstjerna och fältmarskalken Banér. Efter att sedan hafva besökt Frankrike, England och Holland, återkom han 1637 till fäderneslandet, der han tillträdde sitt lektorsembete. Var primus vid magisterpromotionen i Upsala 1639 och utnämndes samma år till theologie lektor i Westerås. År 1640 förordnades han af drottning Christina till theologie professor i Åbo, vid den der nyss anlagda akademien, och utnämndes tillika till kyrkoherde i staden Nådendal. Såsom grundligt lärd och synnerligen bevandrad i Hebreiskan fick han, sedan han 1648 blifvit utnämnd till theologie professor i Upsala, följande året drottningens befallning att företaga en Latinsk öfversättning, jemte utläggning, af Hebreiska bibeln, och efter tio års berömlig tjenstgöring i Upsala, benådade honom Carl X Gustaf 1658 med Åbo biskopsstift. Sex år senare måste han åter lemna denna värdighet. Några anstötliga meningar uti en af hans skrifter anfördes väl då såsom skäl till detta hans missöde, men många andra orsaker voro troligen också härvid medverkande. Redan vid 1650 års riksdag hade han förskaffat sig många ovänner, äfven inom sitt stånd, genom sin ifver i fråga om kronogodsens indragande. Då intet vanns vid riksdagen och drottningen ej syntes nog djerf att utföra reduktionen, vaknade tanken hos reduktionspartiets ifrigaste hufvudmän att aflägsna drottning Christina och sätta spiran i Carl Gustafs hand. I de Messeniska rörelserna var äfven Terserus så inblandad, att Christina sedan försäkrade, att hon hade kunnat låta hans hufvud falla. Vid riksdagen 1660 uppträdde Terserus högljudt emot Christina, "benämnd Alexandra efter den Romerska antikrist", och föreslog att straffa den affälliga genom indragning af det henne anslagna underhåll. Han var då äfven ledamot af deputationen till drottningen. Christinas harm emot Terserus blef nu så häftig, att hon hotade, det hon sjelf skulle taga hämd på honom, derest man lemnade honom onäpst; men regeringen fäste ej afseende härpå. Då han 1663 i Åbo låtit utgifva en *Förklaring öfver Katekesen*, begynte en häftig förföljelse emot honom. Professor Enevald Svenonius fann i densamma mycket farliga saker, i afseende på budordens fördelning, goda verk och gerningar, barndop m. m., hvarföre han ock lät trycka en "Var-

ning för affall ifrån trona", och en andlig kommission under presidium af Terseri gamle fiende, biskopen Enander i Linköping, tillsattes, hvarefter Terseri katekes blef formligen förbjuden, genom kongl. brefvet d. 9 Aug. 1663, och han sjelf följande året entledigad från sitt embete, såsom det hette, på egen begäran. År 1665 förordnades han till kyrkoherde i Riddarholmen, hvarifrån han tre år senare förflyttades till Clara pastorat, der han stiftade ett *Collegium illustre* eller *Gymnasium Claræmontanum*, som snart räknade öfver ettbundra lärjungar. Efter sin störste motståndares, biskop Enanders död, blef han 1671 biskop i Linköping. Såsom sådan fick han vid Carl XI:s kröning 1675, då han var presteståndets præses, konungens uppdrag att förrätta theologie doktorspromotionen. Grundlig lärdom, vältalighet och intagande umgängesgåfvor utmärkte denne på sin tid ganska namnkunnige man. Hebreiskan isynnerhet kände han grundligen, och Davids hela psaltare kunde han på grundspråket läsa upp utantill såsom en lexa, ända ifrån början till slut. Hans exegetiska arbeten, jemförliga med de bästa före hans tid, läsa ännu med nytta läsa sig. Terserus var en ganska utmärkt predikant, och som biskop en rättänkande och driftig styresman. Han afled d. 12 April 1678 och begrofs i Linköpings domkyrka. Efter hans död adlades barnen under namnet *Terser*. Biskop Terserus beskrifves såsom en liten gubbe med eget hår och vackert stort skägg, en öfvermåttan lustig man, som sjöng en god bas och alltid gick i skrynkliga karduansstöflor.

Tersmeden, Jakob, en son af arrendatorn utaf Larsbo bruk Reinhold Tersmeden, hvars fader inflyttat i Gustaf II Adolfs tid vid första inrättningen af messingsbruken, föddes d. 23 Febr. 1683. Ätten anses härstamma från huset *de Terme* i Bourgogne. Jakob Tersmeden adlades 1751, och fick sedan titel af bergsråd. Han var ägare af Larsbo jernbruk, en frikostig och välgörande man, samt bidrog med stor frikostighet till Söderberkes kyrkas uppbyggande. Hans son,

Tersmeden, Carl, föddes d. 23 Apr. 1715. Blef, sedan han studerat i Upsala, 1730 volontär vid galer-eskadern i Stockholm, och 1733 arklimästare vid sjöstaten i Carlskrona. Gick sedan i Holländsk sjötjenst och blef 1735 löjtnant, i hvilken egenskap han tjenstgjorde i Westindien åren 1737 och 1738. Var sedan någon tid i Engelsk tjenst och utnämndes 1740 till Svensk löjtnant. Under Finska kriget befordrades han till flaggkapten. Användes sedan mot den upproriske Dalallmogen, då han utanför Enköping i Björkfjärden skingrade tjugo stora lastbåtar med bönder. Då general Lewenhaupt flydde ur sin arrest, ertappades han af Tersmeden, hvilken dock ej synes hafva erhållit någon belöning härför, emedan han först 1747 befordrades till kapten-löjtnant vid Stockholms eskader, och 1751 till kapten vid Götheborgska eskadern. Uti flera år deltog han i Sveaborgs befästningsarbete under fältmarskalken Ehrensvärd. R. af S. O. 1767. Varfs-schoutbynacht 1771 och kontre-amiral 1772. Vid Gustaf III:s revolution biträdde han i Carlskrona, och blef derföre samma år varfs-amiral och Kom. af S. O. År 1774 vice amiral vid örlogsflottan. "Tersmeden", skref Ehrensvärd, "allmänt känd för en storpratare, för en förrädare mot den olyckliga grefve Lewenhaupt, för sitt gifte med konung Fredriks mätress (Inga Malmschöld), samt för sin stora och tunga kropp, som framkallade ett impromtu af J. G. Oxenstjerna:

"Tersmeden, tjock och tung och lång,
Är både amiral och barlast på en gång."

Tersmeden, Fredrik, son af assessoren och brukspatronen Jakob Tersmeden och sonson af bergsrådet Tersmeden, föddes d. 9 Febr. 1752. Blef 1769 förare vid Westmanlands regemente, 1768 lifdrabant, 1775 löjtnant vid Uplands regemente, 1776 stabskapten derstädes och 1783 premier-major vid Helsinge regemente. Deltog, såsom befälhafvare för sistnämnde regemente, uti 1788—90 årens krig emot Ryssland, samt bivistade derunder den blodiga träffningen vid Koipas 1789, samt reträtten derifrån till Kovala och Wärelä, då regementet hade marscherat öfver 4 mil på 24 timmar och haft 5 timmars drabbning. Deltog äfven i träffningen vid Anjala samma år, då han, sedan Ryssarne om natten bemäktigat sig bryggan och borttagit Svenska brobatteriet, med Helsinge regemente, efterföljdt utaf en bataljon af Elfsborgs och en bataljon af Westerbottens regemente, genast marscherade ned till Kymene elf, fördref Ryssarne öfver bryggan samt återtog densamma, hvarefter hans trupp i en half timmas tid var blottställd för elden från de på den fiendtliga stranden anlagda batterier. Blef kort derefter R. af N. O.; 1792 öfverstlöjtnant vid Helsinge regemente och 1795 konungens general-adjutant samt öfverste i arméen. Ifrån 1796, då Gustaf IV Adolf sjelf emottog regeringen, till 1798 tillkallades han såsom ledamot i alla konungens krigs- och stats-konseljer. Förordnades dessutom 1796 till ledamot i statsberedningen, der han deltog i alla öfverläggningar, tilldess densamma efter 1809 års revolution upphörde. Erhöll 1798 afsked från öfverstlöjtnants-beställningen, och förordnades s. å. till vice president i krigs-kollegium. Kom. af S. O. 1800. Ledamot af rikets allmänna ärenders beredning, hvilket förordnande förnyades 1809, då han samma år upphöjdes i friherrligt stånd. Blef 1810 ledamot af statsberedningen och samma år Kom. med stora korset af S. O. Utnämndes 1812 till general-major, samt blef samma år ordförande i krigs-hofrätten och president i kammarrätten, hvarefter han 1816 upphöjdes till R. af Seraf.-orden. Deltog uti flera riksdagar, vid hvilka han äfven ofta visade sig såsom en verksam utskotts-ledamot. Han afled år 1819.

Tertier kallades vid början af 1600-talet de stora fyrkanter af flere tusen man, hvaruti krigshärarna, enligt det då gällande Nederländska bruket, uppställdes i slagordning. Dessa oformliga tertier, hvilka helt och hållet fylldes af manskap, voro väl kraftfulla vid ett anfall, men tunga i sina rörelser och snart bragta i oordning. De kompa-

nier och regementen, hvaraf de bildades, voro äfven ganska stora, de förra 300, de senare 3,000 man, hälften pikenerare, hälften musketerare, vanligen uppställda tio man högt, hvarigenom de eftersta blefvo alldeles overksamma. Gustaf II Adolf införde en fullkomlig förändring uti hela detta stridssätt. Uti hvarje trupp minskades pikenerarne, hvaremot musketerarnes antal ökades, för att derigenom också öka elden. Kompanier och regementen minskades, de förra till 144, de senare till 1,008 man, hvarigenom trupperna blefvo rörligare samt genom ökadt befäl bättre anförda. Linien blef blott 6 man hög; stundom stodo musketerarne till och med endast på tre led. I stället för de gamla tertierna uppfann Gustaf Adolf de så kallade brigaderna, der regementets musketerare och pikenerare voro uppställde uti smärre hopar, med mellanvarande luckor, för att dymedelst lättare kunna röra sig och bispringa hvarandra. De voro antingen helbrigader af 2,016 eller halfbrigader af 1,008 man.

Tertial kallas den tionde, som Svenska presterskapet uppbär af församlingarna till sitt underhåll. Då nemligen konung Gustaf I företog sin kyrko-reformation indrog han efter Westerås recess, år 1527, utaf tionden ⅔ till kronan; men den tredje tredjedelen lät han presterskapet behålla till att lefva af. Deraf kallas denna för tertial eller prestetionden i motsats emot kronotionden, som uppkommit genom de andra två tredjedelarnes indragning till staten.

Tessin, Nikodemus, d. ä., född i Stralsund d. 7 Dec. 1615. Inkallades till Sverige som arkitekt af drottning Christina, och fick af henne godset Goderon i Pommern till förläning 1649. Blef rådman i Stockholm och stads-arkitekt, samt adlades 1674. Död i Stockholm d. 24 Maj 1681 och ligger begrafven i S:t Nikolai kyrka. Sonen,

Tessin, Nikodemus, d. y. Sveriges ryktbaraste arkitekt, föddes d. 23 Maj 1654, och erhöll en ganska vårdad uppfostran, så att han redan vid femton års ålder kunde hålla ett lyckönskningstal till konung Carl XI, vid det tillfälle då denne fått sig strumpebands-orden tillskickad ifrån konungen i England. Vid nitton års ålder företog han sina utrikes resor, då han fick åtfölja drottning Christinas minister, den gamle markisen Del-Monte, till Rom. Han var försedd med rekommendationsbref från så väl konung Carl XI som enkedrottningen Hedvig Eleonora, samt tillbragte fem månader på vägen, hvarunder han hade tillfälle att vid alla hof, der han med synnerlig gunst bemöttes för sitt sällskaps skull, bese och studera de lärorika konstsamlingarna. Drottning Christina emottog i Rom den unge Svenske konstnären med sådan ynnest, som kunde väntas af hennes smak för de fria konsterna. Bernini och Fontana voro den tidens mest lysande namn i byggnadskonsten, hvarföre drottningen, som hade mycket inflytande på så väl konstnärerne som de lärde, rekommenderade den unge Tessin hos dessa båda, så att han fick den särdeles stora lyckan att njuta desse båda berömde mästares undervisning. Utom sitt egentliga studium, arkitekturen, sysselsatte han sig äfven med ritkonsten i allmänhet; äfven anatomien studerade han flitigt, så att han med öfvadt öga och säker hand förenade grundlig underbyggnad i de förberedande kunskaperna, hvartill äfven kom fortifikationen, hvilken isynnerhet den tiden fordrade mycken smak och konstbildning. Konung Carl XI hade emellertid icke lemnat den unge mannen med sina lofvande anlag ur sigte. Han utnämnde honom, under vistandet i Rom, till hofarkitekt med 900 dalers lön. Efter sex års vistande i Italien, begaf han sig till Paris 1678, der han i nära två år studerade ornamentsritning och landskapsteckning. Så snart han hemkommit till Sverige, fick han det uppdraget, att föranstalta om högtidligheterna vid drottning Ulrika Eleonoras kröning, och sedan hans fader 1681 aflidit, erhöll han fullmakt att blifva dennes efterträdare såsom slottsarkitekt med 1,200 daler slön. Både i Stockholm och på landet, på kungsgårdarna och enskildas egendomar byggdes denna tiden mycket, så att ännu talrika byggnader vittna om hans fina smak och goda insigter. Hans förnämsta sysselsättning var dock för enkedrottningen Hedvig Eleonoras räkning. Han dels utvidgade, dels nybyggde och fulländade hennes slott Ulriksdal, Strömsholm och Drottningholm. Detta sistnämnda hade efter faderns ritning blifvit uppfördt ända till taklisten, då sonen emottog och fullbordade det, tillika med innanredningen och trädgården. Då konungen sedan fattade beslut att ombygga Stockholms slott, skulle Tessin utföra det; men innan han företog detta sitt odödliga verk, gjorde han likväl först en utrikes resa, för att utvidga sina kunskaper i byggnadskonsten. Både konungen och drottningen försågo honom derföre med rekommendationsbref och respenningar; hvarjemte enkedrottningen utnämnde honom till sin kammarherre. Han ställde sin resa först till Danmark, Tyskland och Holland. I Roeskild hade han tillfälle att draga en lycklig fördel af sina kunskaper i de sköna konsterna. På värdshuset derstädes blef han bland en hop smutsiga taflor varse en, som hans kännareblick snart igenkände för en helig familj af Correggio. Värden fordrade af den nyfikne resanden en summa af tolf dukater och trodde sig sålunda göra en ganska god handel; men Tessin sålde sedan det dyrbara fyndet åt konung Ludvig XIV i Frankrike, som fick betala det efter sitt rätta värde med flera tusen livres. Derefter besökte han Paris, och kom slutligen för andra gången till Italien, hvarest drottning Christina åter använde sitt inflytande hos de förnämste konstnärer till befrämjande af hans studier. Efter vidlyftiga arbeten i sin konst, återvände Tessin till fäderneslandet öfver Venedig, Wien, Prag, Dresden och Berlin. Han hade således sett de vigtigaste hufvudstäder, som för hans konst hade värde, och hans dagböcker under resan, förda dels på Tyska, dels på Italienska, äro fulla med croquis'er af de mästerverk han beskådat; äfven en mängd konstmachiner hade han studerat och afritat. Vid hemkomsten uppgjorde Tessin ritningar till det nya kongl. slottet, hvilket

Carl XI beslöt att uppföra efter en nyare och finare smaks regler, än som rådde i den gamla tornbeprydda slottsbyggnaden. Arbetet företogs äfven genast emot norra sidan, der flera delar ifrån grunden uppfördes, och allt var under tak inom den korta tiden af fem månader. Allt blef dock åter snart tillintetgjordt genom den förfärliga slottsbranden straxt efter konung Carl XI:s död. Med dennes efterträdare begynte ett nytt lif. Hela slottet uppbyggdes ånyo från grunden. Kongl. stallgården, som afbrann, uppfördes åter ur sin aska straxt efter olyckan. En lika drift och ordning var alltid förenad med alla dessa göromål, hvilka afvexlade med andra anläggningar, byggnader och glada högtidligheter, hvilka sistnämnda till stort antal förefölle under konung Carl XII:s första regeringsår. Vid det stora nordiska krigets utbrott förvandlades allt, och med detsamma utvidgades Tessins befattningar, då han, såsom hofmarskalk både hos konungen och enkedrottningen, måste göra öfverste-marskalks-embetet på begge ställena. Dertill kom äfven rådsembetet, ganska besvärligt på en tid, då rådkammaren var öfverhopad med vedermödor, allrahelst för dem af de kongl. råden, hvilka, likt Tessin, varmt ifrade för sin konung och sitt fädernesland. Hans politiska konungska åsigter gjorde honom mindre omtyckt af det aristokratiska partiet. Deremot ägde han alltid stor gunst hos konungen, hvilken befordrade honom 1714 till akademie-kansler i Lund, 1717 till öfverste-marskalk och 1718 till högste ordningsman, i hvilken egenskap han hade den besvärliga och ofta äfven förhatliga befattningen att vaka öfver hela rättegångsväsendets gång. Redan 1699 upphöjd till friherre, blef han nu 1714 förklarad för grefve. Tessins första gifte med riksrådet grefve Stenbocks dotter, hoffröken Hedvig Eleonora Stenbock, väckte på sin tid mycken uppmärksamhet, emedan det ansågs för en stor förmätenhet, att den nyadlade Tessin dristade sig fria till en så högättad person, och han måste i hemlighet fira sitt bröllop i Pommern. Efter hennes död, gifte han sig med fröken Maria Barbro Horn. Mot slutet af sin lefnad var grefve Tessin mycket besvärad af podager; men fortfor dock att utöfva både rådsembetet och öfverste-marskalks-embetet, till dess han, efter en tvist med konung Fredrik, i anledning af en trädgårdsmästares tillsättande vid en af kungsgårdarne, nedlade det senare. Han afled d. 10 Apr. 1728. Bland hans många minnesvärda mästerverk må äfven nämnas det hus vid slottsbacken, som han sjelf uppbyggde och hebodde, hvilket nu utgör boställe för öfverståthållaren i Stockholm.

Tessin, Carl Gustaf. Det ges slägter, som metheorlikt framblänka, lysa en tid och åter försvinna, utan att qvarlemna något spår. Sådan var den Tessinska. Den store arkitekten Nikodemus Tessin hade en fader, utmärkt på samma bana som han, och dess son, Carl Gustaf, den siste af detta namn, syntes bestämd att deråt gifva den största glansen, men också att sluta denna ovanliga ätteföljd af förtjente män. Han var född år 1695, skickades som en blott nittonårig yngling, med understöd af Carl XII, på resor i fremmande länder och, efter återkomsten derifrån, i diplomatiska värf, gömda under titeln att förkunna konung Fredriks uppstigande på thronen. Vid 1623 års riksdag utsågs han till landtmarskalkens biträde, och efter faderns död 1728, utnämndes han till dess efterträdare såsom öfver-hof-intendent, en plats, hvartill hans kärlek för de sköna konsterna och hans förtroliga bekantskap med dem gjorde honom fullkomligt värdig. Nya resor i fremmande länder utvidgade denna bekantskap, äfvensom hans politiska åsigter derigenom bildades och stadgades. Han omfattade hattpartiet, som var Frankrike tillgifvet, och hvilket han under hela sin lefnad förblef trogen. Hans fina smak, hans goda umgängessätt, hans böjelse för litteratur och konst, äfvensom hans obestridliga benägenhet för konst och glans, drogo honom på dess sida och fjettrade honom dervid. Målare-akademien är hans stiftelse och ett af de värf, som göra honom den mesta hedern. Vid 1738 års riksdag var hans anseende så stort, att han, hofvets motverkan till trots, blef vald till landtmarskalk. Hattarne voro dervid rådande; men för att fullkomligt störta sina motståndare, mössorna, yrkade Tessin den grundsats, att riksråden endast voro att anse som ständernas ombud, hvilka, lika andra ombud, kunde efter godtfinnande afsättas, när de förlorat sina principalers förtroende. Efter mycken strid och många bullersamma uppträden, antogs också denna princip, som hade till följd, att de i rådet qvarsittande mössorna förafskedades, ehuru med pension. På detta sätt blefvo ständerna den enda egentliga statsmakten, och då man vet huru de styrdes af fremmande hofs politik, erhöll detta utländska inflytande således den verkliga ledningen af Sveriges angelägenheter. Tessin, lik andre partimän, visste troligen icke hvad följder hans handling skulle medföra, och huru han sjelf en gång skulle hemsökas deraf. Riksråds-embetet erbjöds honom nu, men han föredrog ministerplatsen vid Franska hofvet, hvilket så väl passade både för hans personliga smak och politiska principer. Han förskaffade Sverige här en förmånlig handelstraktat och förökade subsidier; men blef också en omedelbar orsak till det förderfliga och vanhederliga kriget med Ryssland, hvars utbrott han visserligen afstyrkte, men då det redan var för sent. Efter dess slut blef han, som emellertid hemkommit och inträdt i rådet, skickad till Preussiska hofvet, att underhandla om den nya thronföljarens förmälning med konung Fredriks syster, och förvärfvade derunder både den store konungens och hans snillrika systers, Lovisa Ulrikas, tillgifvenhet, hvilken han också bibehöll till sin död, ehuru han en gång var nära att förorsaka en brytning med Ryssland, som ogerna såg hans inflytelse på det unga hofvet. Ett särdeles bevis af dettas förtroende erhöll han genom sin utnämning till guvernör för den späda arfprinsen Gustaf. Denna befattning föranledde honom att utgifva de bekanta "Brefven från en gammal man till en ung prins",

hvari han under fabelns och allegoriens drägt söker bibringa sin elev flera nyttiga sanningar och råd. Denna bok blef på sin tid mycket berömd, ehuru den sedermera rönt olika omdömen i anseende till den ytliga moral och den flärd man påstått ligga till grund för det uppfostringssätt han följde med den unge prinsen. Förändrade politiska konjunkturer föranledde Tessins skiljande från denna plats, och år 1760, då mösspartiet återkom till väldet, äfven från rådsembetet. Detta senare skedde likväl i artiga former och med tillägg af en pension, men hvilken vid 1765 års riksdag indrogs. Tessin, som alltid i sitt lefnadssätt mera rådfrågat sin smak, än sina tillgångar, råkade härigenom i verkligt ekonomiskt betryck. Han hade likväl af sina kunskaper och sin erfarenhet hemtat en nyttig vinst: den praktiska lefnadsvisheten, hvilken väl icke gaf honom medel att afhöja motgången, men åtminstone att med lugn bära den. Han afled på Åkerö, der han tillbragt sina sista år, d. 7 Jan. 1770. Hans samlingar och anteckningar äro af mycket både politiskt och litterärt intresse.

Tessmar, Christoffer, son af köpmannen Gregorius Tessmar i Alten-Stettin af en urgammal Tysk adlig ätt, blef 1655 volontär vid Svenska arméen i Polen, samt utmärkte sig för en synnerlig tapperhet och hurtighet, så väl i slaget vid Warschau som vid flera andra tillfällen. År 1657 fick han åtfölja Svenska ambassaden till Ottomaniska porten, hvarunder han, af nit för sin konungs bästa, skall hafva utsatt sig för flera lifsfaror. Omsider blef han 1678 rådman i Stockholm, samt sedermera tillika förordnad till inspektor öfver Drottninghuset vid S:t Johannis kapell, barnhuset och tapetväfveriet på Carlberg. Utnämndes slutligen 1696 till byggnings- och politie-borgmästare i Stockholm, i hvilken beställning han följande året adlades. Han afled i April månad 1709. Sonen,

Tessmar, Ludvig, utgaf 1698 i Upsala en *Panegyricus in natalem Caroli XII*, samt blef, efter gjorda utrikes resor, år 1705 hofjunkare vid Svenska ambassaden till Berlin, och ingick 1706 såsom volontär vid fältmarskalken Rehnskiölds armée i Polen. Befordrades 1709 till löjtnant vid Helsinge regemente, 1710 till kapten och 1712 till major. Han dog 1716, och med honom utslocknade denna ätt.

Testamente. Rättighet att vid dödsfall testamentera sin egendom var i gamla tider en fråga af stor politisk vigt. Det var nemligen under katholska tiden en vanlig sed, att testamentera fastigheter till kyrkor och kloster, hvilket innebar icke blott en stor vinst för det andliga ståndet, utan ock en stor förlust för kronan, emedan de andliges egendom åtnjöt frälsefrihet. Det blef derföre regenternes bemödande att inskränka testamentsrätten till de andlige, och striden derom blef ibland medeltidens vigtigaste politiska tvistefrågor. Det var den som hindrade antagandet af en gemensam lag för hela riket, när en sådan år 1347 var utarbetad. De andlige motsatte sig nemligen testamentsfrihetens inskränkning. Konung Carl Knutsson försökte förgäfves att återbörda en mängd andeliga gods; men hvad han ej förmådde uträtta, skedde under Gustaf Wasa. Efter denne konungs tid och sedan nya begrepp i detta afseende gjort sig gällande genom reformationen, har testamentsrätten förlorat denna politiska betydelse och utgör nu blott en vigtig del af den civila privaträtten. Efter nu gällande lag, får ej arfvejord på landet testamenteras, ej heller den egendom som utgör surrogat för arfvejord. Dock behåller surrogatet arfvejords natur endast i första arfvingens hand; men kan sedan fritt testamenteras likasom aflingejord och lösören. Efter stadsrätt åter, äger man rätt att testamentera all aflinge-fastighet samt alla lösören, såvida ej bröstarfvingar finnas; men om sådane lefva får testamentet gälla endast en del af förmögenheten. Ärfd fastighet i stad får deremot helt och hållet testamenteras endast i det fall att allsinga inländska arfvingar finnas, i annat fall blott en del deraf. Testamenten måste, för att gälla, vara bevittnade af tvenne ojäfviga vittnen, som intyga att testamentsgifvaren i deras närvaro med fri vilja och fullkomligt sundt förstånd erkänt testamentet innehålla dess yttersta vilja. Vittnena behöfva dock icke erhålla kännedom af testamentets innehåll. Såsom en nyttig försigtighet, bruka dessa vittnen genast böras inför domstol och der kallas till eds afläggande, på det ifall vittnena skulle vara döda eller icke kunna anträffas, då testamentet sedermera bevakas, deras vittnesmål i alla fall ej måtte gå förlorade. Testamente måste nemligen bevakas inom sex månader, eller å det ting som infaller näst efter det testamentets tillvaro blifvit bekant för emottagaren. Testamentet uppvisas då för domstolen eller om emottagaren icke har testamentet i sin hand, underrättar han domaren om dess tillvaro. Vill åter arfvinge klandra testamentet, bör sådant ske inom natt och år. Den som fått testamentet besitter emellertid egendomen, till dess dom fallit, så vida han ställer borgen; i annat fall står egendomen i qvarstad eller i gode mäns vård. En inskränkning i testamentsrätten visar sig också deruti, att ingen kan genom testamente föreskrifva villkoren för fast egendoms förvaltning längre än för förste emottagarens och hans makas lifstid, ej heller äganderätten vidare, än för första emottagaren och ännu en efter honom. Genom detta stadgande är möjligheten att upprätta fideikommisser afskuren. Före tjuguett års ålder kan ingen upprätta testamente, så vida han ej redan före den åldern inträdt i äktenskap. Detta kan, hvad mankön beträffar, nu mera endast ske genom kongl. tillåtelse. Ett undantag härifrån inträffar dock om någon vill testamentera hvad han genom eget arbete förvärfvat. Sådant får ske redan vid 15 års ålder. Finnas flera testamenten af samma person, så gäller det sist upprättade.

Teuffel, Maximilian, öfvergaf kejsarens och antog Gustaf Adolfs tjenst redan vid den tiden då Riga eröfrades. Han utmärkte sig genom mycken raskhet och tapperhet, samt upphöjdes slutligen till

öfverste för konungens lifgarde eller det s. k. "Gula regementet", hvilket just under och genom Teuffel steg till ett så utomordentligt anseende. I anledning af Kniephausens och Teuffels olika egenskaper, plägade Gustaf Adolf kalla den förra "Städet" och den senare "Hammaren", tilläggande: "Olycklig den, som kommer emellan dem båda!" Tyskarne gjorde sig eljest lustiga öfver Teuffels namn, som på deras språk betyder "Djefvul", likasom Tott efter deras uttal är "Död". Svenska konungen, menade de, må väl segra, då han har både döden och djefvulen i sin tjenst. Uti träffningen vid Wallhoff 1626 anförde Teuffel under Gustaf Horn venstra flygeln. Följande vintern led han en svår motgång vid Hammarstein. Han hade tillika med öfverste Streuff, uti Tyskland för Gustaf Adolfs räkning värfvat 1,500 man, med hvilka de just nu tågade genom Pommern, ämnande sig till Svenskarne vid Pardubitz. Vid underrättelsen om denna stads öfvergång vände Teuffel sig åt söder, för att genom de så kallade Waldowska ödemarkerna framtränga till Thurns, vid Dirschau varande läger. Genom åtskilliga af Pommerska regeringen lagda hinder, hade tåget blifvit fördröjdt, så att Koniecpolsky fick underrättelse derom. Han gissade afsigten, och skyndade genom dag och natt att genskjuta Teuffel, hvilket också lyckades. Nära vid Schlochau mötte han dennes trupper, hvilka, både underlägsna och oöfvade, snart måste vika och lemna all sin tross i sticket. De drogo sig tillbaka till Hammerstein, af Polackarne i hamn och hål förföljde samt slutligen omringade och angripne. I början gjordes väl tappert motstånd; men då detta icke straxt ville hjelpa, och då dessutom de Polska kanonerna begynte spela, förlorade de all fattning. Förgäfves sökte Teuffel att intala dem mod och att bevisa dem att faran icke var så stor, som den syntes. De lyssnade icke till hans ord, och när han som anförare befallde dem att lyda, gjorde de uppror, satte battarna på sina lansar till fredstecken, samt tågade så till fiendens läger, der några togo tjenst; men de fleste fingo tillstånd att återvända till Tyskland mot löfte att på ett helt år icke tjena emot Polen. Teuffel togs till fånga, men utvexlades kort derefter, då han blef öfverste för gula regementet. År 1628 förordnades han till befälhafvare i Strassburg. Efter flera hjeltebragder, stupade den käcke Teuffel i slaget vid Breitenfeld. När deri den tappre Callenback fallit, men hans regemente icke desto mindre fortfor att kämpa med samma ordning och mod, ropade konungen till dem: "Försvaren er gossar, jag skall snart sända er hjelp" och befallte i detsamma Teuffel att rida efter några fotregementen ur andra linien; men knappt en minut derefter kom en kanonkula och kastade Teuffel krossad till marken, utan allt lif.

Teusinska freden, som ändtligen gjorde ett slut på det långvariga Ryska kriget, slöts d. 14 Maj 1595 uti den lilla byn Teusina icke långt ifrån Narva. Villkoren deri voro desamma, som Ryssarne redan tio år förut erbjudit. Sverige skulle oklandradt behålla Estland med Narva och flera der intagna orter; storfursten deremot skulle återfå Kexholm och dess län, dock icke förr än en viss rågång emellan de båda rikena blifvit utstakad. Handeln skulle på båda sidor i dess förra goda förhållande återställas, och vid inträffande skeppsbrott, skulle begge rikenas undersåter göra hvarandra bistånd. Lapparne emellan Österbotten och Waranger skulle betala skatt till Sverige, men de österut boende till Ryssland. Alla fångar skulle utan lösen sättas på fri fot och ingen öfverlöpare på någondera sidan beskyddas. Om någon enskild förbröt sig emot denna fredshandel, skulle han straffas; men freden dock hållas lika oförkränkt, och resande alltid fritt samt utan alla hinder få färdas genom det ena landet till det andra.

Texeira, en rik jude i Hamburg, hade mångfaldiga transaktioner med drottning Christina, då hon, på sin andra utresa ifrån Sverige 1661, ett helt år uppehöll sig i nämnda stad och äfven sedermera allt framgent. Hon uppgjorde med honom den öfverenskommelse, att han regelbundet hvarje månad skulle till henne erlägga 8,000 R:dr och derjemte på hennes skulder i Holland betala räntan samt så mycket som möjligt af kapitalet. Deremot ägde han uppbära alla hennes inkomster från underhållsländerna. Då slutligen grefve Wasanau af Christina sändes till Hamburg och Sverige, för att der ordna hennes enskilda angelägenheter, samt derunder upptäckt och framdragit en hop försnillningar och underslef, hvilka flera Christinas förvaltare, så högre som lägre sig tillåtit, skall Texeira, af fruktan för dylika efterräkningar, hafva förenat sig med Azolini och Del-Monte till grefve Wasanaus störtande.

Textning. Lapparna plåga, der marken är uppfylld af myror och kärr och der således, om man blott litet afviker från den rätta kosan, svårighet lätt uppstår att färdas fram, i sitt hemland utmärka den rätta stråkvägen genom täljning i träden, som då kallas att *Texta.* Man täljer nemligen bort ett spån på hvardera sidan om trädet, så att der på afstånd synes en ljus fläck. Kan man då från det ena textade trädet se det andra, så är vägen lätt att finna. Dock är det ofta ett betydligt afstånd från den ena textade tallen till den andra. Af denna textning finner man emellertid hvartut man bör gå, ty Leppen täljer på den sidan, dit man bör rigta kosan.

Tham, Pehr, föddes d. 21 Dec. 1737 i Westergötbland, der hans fader ägde betydliga gods, med hvilkas vård och skötsel sonen tillbragte större delen af sin lefnad. Han var en af desse lycklige, som, född med böjelse och anlag för både konster och vetenskaper, icke af behofvet nödgas att idka dem som brödstudier, utan få egna dem en fri och otvungen hyllning och plocka deras blommor, utan att såras af deras törnen. Det är väl sannt, att både konsten och vetenskapen icke sällan hafva något skäl att knota öfver denna lyckans ynnest, som beröfvar dem månget alster af deras talang, hvilket fliten eljest skulle hafva framburit åt nödvändigheten; men afundoms ej de

få dödlige, som det är förunnadt att få lefva för sig sjelfve, för sin egen glädje, för sin egen tillfredsställelse! Deras antal är i alla fall så ringa, att de icke beröfva efterverlden mycket, tillägom: äfvensom det är obevisadt, att de verkligen under andra förhållanden skulle producerat hvarken mycket eller utomordentligt. Tham lefde emellertid för ingen del såsom en egoist ensamt och ensidigt för sig sjelf. Han var en sann konst- och vetenskapsvän. d. v. s. han samlade deras alster, icke för att allena njuta deraf, utan för att äfven låta andra njuta med sig, uppmuntrade deras idkare, understödde unga, uppväxande talanger och gagnade det allmänna genom den upplysta vård han ägnade sina egendomar, i hvilkas skötsel han i många stycken var en eftersyn för provinsen. Titeln af öfver-intendent och Nordstjernan voro prof på regeringens aktning för hans förtjenster i dessa hänseenden. Han afled d. 5 Aug. 1820.

Tharmoth, Jakob, son af kaptenen Pehr Jakobsson Tharmoth, tjente sig upp ifrån gemen ryttare, som han 1650 blef under sin faders kompani vid Ekeblads regemente, och befordrades 1655 till förare, 1657 till fänrik och 1658 till kaptenlöjtnant. Konung Carl X gaf honom frälsefrihet på tvenne hemman i Westergöthland för hans visade tapperhet vid Greblins belägring; men han reducerades åter 1660. Utnämndes 1661 till drabant, 1674 till kapten vid Södermanlands regemente, 1678 till kommendant på Ljungby och stadsmajor i Christianstad, 1679 till stadsmajor i Landskrona och 1684 till stadsmajor i Malmö. I denna beställning adlad 1694. Slutligen blef han 1699 kommendant på Kungsholms skans. Hans dödsår är okändt, och hans adliga ätt utgången.

Theater. Svenska theatern är hufvudsakligen en skapelse af konung Gustaf III. Spektakel uppfördes visserligen långt före hans tid, dels af studerande vid läroverken, dels af fremmande komedianttrupper, dels vid hofvet; men någon nationaltheater, ännu mindre någon dramatisk litteratur i Sverige fanns icke. Redan ifrån 1500-talet finnes ett och annat Svenskt skådespel. Konung Carl IX lät uppföra skådespel af studenter, för sitt nöje; i Upsala spelades komedier af studenter, under anförande af den lärde Messenius, som var professor derstädes i början af 1600-talet. Vid drottning Christinas hof förekommo åtskilliga nöjen, som mera eller mindre liknade skådespel; likaså vid konung Carl XI:s. I början af konung Carl XII:s tid fanns en Fransysk theatertrupp i Sverige, för hvilken konungen lifligt intresserade sig. På 1730-talet inrättades en theater i Stockholm genom grefve C. G. Tessins försorg, och flera andra funnos samtidigt. Stora theatern invigdes 1782 med uppförandet af operan Cora och Alonzo. Den dramatiska scenen hade andra lokaler. Dessutom fanns en enskild theater under ledning af skådespelaren Stenborg, och en annan sådan anlades på Djurgården af De Broen 1801. Den dramatiska theatern brann upp af vådeld på 1820-talet, hvarefter talpjeserna äfven uppföras, likasom de lyriska, på stora theatern.

Théel, Daniel, son af brukspatronen Albert Théel, föddes d. 10 Febr. 1744. Efter erhållen enskild undervisning, fortsatte han sina studier vid Upsala akademi, der han valde läkarevetenskapen, och isynnerhet kirurgien till hufvudyrke. Uti denna hade han tillfälle att i tre år begagna den skicklige Acrels undervisning och handledning, hvaraf han med stor flit visste göra sig all nytta. År 1764 företog han en utländsk resa, hvarunder han besökte Frankrike, England och Tyskland, studerade flitigt på de största sjukhus-inrättningar, och fick deltaga uti de vigtigaste kirurgiska operationer. Efter aflagda specimina, blef han medicine doktor i Rheims och kirurgie doktor i Leipzig. Sedan han hemkommit 1767, förordnades han till ledamot uti kirurgiska societeten i Stockholm, och 1769 till regements-fältskär vid lifdrabant-korpsen. Efter societetens val, erhöll han 1772 konungens fullmakt att vara preses i kirurgiska societeten och öfver-direktör öfver hela kirurgien i riket. Vid krigets utbrott 1788, utnämndes han till förste fältkirurg i Finland, dit han genast begaf sig och började inrättningen af arméens stora hospital i Lovisa. Sedan han satt detta i stånd och anordnat åtskilliga ambulatoriska sjukhus utmed gränsen, återvände han om hösten 1788 till Stockholm. Följande året anställdes han såsom lärare vid en då i hufvudstaden inrättad kirurgisk skola, hvarifrån under krigets lopp ett stort antal kirurger utsändes till arméen. År 1792 erhöll han på begäran afsked från sin regementsfältskärs-syssla, och kallades samma år till ledamot af vetenskapsakademien, hvars sammankomster han sedan flitigt bivistade. Han var ibland de kirurger, som anförtroddes att sköta Gustaf III:s sår, sedan denne blifvit skjuten på den olyckliga maskraden, och deltog äfven i obduktionen af det kungliga liket. Han afled d. 4 Nov. 1795. Öfver-direktören Théel arbetade oförtrutet på kirurgiens uppkomst och anseende, samt på skicklige kirurgers anskaffande för arméen och flottan, så att Gustaf III deröfver förklarade sitt synnerliga nådiga välbehag. Han var dessutom känd för en särdeles utmärkt färdighet och lätthet uti de svåraste kirurgiska operationer, och isynnerhet gjorde han med lycka många operationer för blåsesten; men befattade sig för öfrigt icke med någon vidsträckt praktik, utan skötte emellanåt sin nära Stockholm belägna landtegendom med så mycken drift och insigt, att han äfven räknades ibland Sveriges bäste landthushållare, och på sådan grund redan 1785 kallades af patriotiska sällskapet till dess ledamot. Hans dyrbara samling af kirurgiska instrumenter skänktes af enkan till anatomiska och kirurgiska inrättningen i Stockholm.

Thegner, Olof, bondson från Thegna by inom Wist socken af Östergöthland, föddes 1615 och utmärkte sig redan i ungdomen genom kunskaper och mångsidig skicklighet. Sedan han fullgjort sina studier, företog han några år utrikes resor, för att förkofra sina insigter. Återkommen derifrån, antogs han af drottning Christina uti dess tjenst, då hon 1654 uppdrog honom general-gu-

vernements-sekreterare-beställningen vid sina underhållsländer. Sedermera blef han af konung Carl X Gustaf befullmäktigad vid reduktionsverket, och 1660 fick han konungens fullmakt att vara Stockholms stads sekreterare. Derefter befordrad till assessor i Svea hofrätt, utnämndes han 1668 till justitie-borgmästare i Stockholm, i hvilken egenskap han vid några riksdagar förde ordet för borgarståndet. Känd såsom en utmärkt skicklig, arbetsam och driftig embetsman, samt hugnad med konung Carl XI:s synnerliga förtroende, användes han såsom ledamot i flera kommissioner och andra vigtiga uppdrag. Vid bankens upprättande biträdde han såsom ständernas fullmäktig, och sedan kallades han att öfverse administrationen under förmyndare-regeringen. Befordrad till vice president i Svea hofrätt, upphöjdes han 1683 i adligt stånd, hvarefter han, två år senare, förordnades till landshöfding i Upland och ståthållare på Upsala slott. Såsom sådan upphöjdes han 1687 till friherre. Han afled 1689. Hans son,

Thegner, Johan, bekant för sin rena gudsfruktan, sina ärbara seder och sin arbetsamhet, var äfven en på sin tid mycket aktad man, med stora insigter i alla de ämnen, som röra rikshushållningen. Han blef slutligen vice president i kammar-revisionen. Öfver honom slogs, efter konung Carl XII:s död, en medalj på bankens bekostnad, för det han, såsom bankofullmäktig, med sin ståndaktighet skall hafva afböjt ett förslag af den namnkunnige baron Görtz, att tvinga bankofullmäktige till uppgifter om bankens tillstånd och behållning.

Thelning, Carl August, son af ekonomi-direktören C. G. Thelning, föddes i Westergöthland d. 30 April 1791. Studerade först i Mariestads skola och sedan på gymnasium i Skara, hvarifrån han 1808 afgick som underläkare till vestra arméen. Blef 1810 student i Upsala. Efter idkade studier derstädes och 1812 undergången medikofilosofisk examen, åtföljde han 1813, i egenskap af bataljonsläkare och adjutant hos fältläkaren, till falttåget i Tyskland, hvarest han sedan gjorde sjukhusläkaretjenst. Konstituerades 1818, efter att hafva tjenstgjort såsom fattigläkare vid Sätra brunn, af sundhetskollegium till läkare vid ambulatoriska kurhuset i Juleta socken uti Södermanland, samt blef 1819 kirurgie magister och medicinæ practices adjunkt vid Carolinska institutet. Skötte sedan några år såsom öfverläkare det utvidgade kurhuset i Juleta. Redan 1819 konstituerad af serafimer-ordensgillet till underläkare vid serafimer-ordenslazarettet, blef han 1821 tillförordnad öfverläkare vid samma lazarett, och fortfor dermed till Mars månad 1822, hvarförutan han någon tid tjenstgjorde såsom öfver-fältläkare för Stockholms garnison. Promoverad 1822 till medicine doktor, utnämndes han samma år till lifmedikus hos H. K. H. kronprinsen Oscar. Följande året tog han afsked från sin adjunktur vid Carolinska institutet, äfvensom ifrån öfverläkarebefattningen vid allmänna garnisons-sjukhuset, och blef 1824 regements-läkare vid Svea artilleri-regemente. R. af W. O. 1825. Utnämndes 1829 till öfver-fältläkare vid Stockholms garnison samt tillika ledamot i direktionen öfver allmänna garnisons-sjukhuset. R. af kejserl. Ryska S:t Wladimirs-ordens 4:de klass 1830, och R. af N. O. 1832. Ledamot af vetenskaps-akademien, ledamot af sundhetskollegium 1841. Kom. af W. O. 1842. Medicinalråd 1843, konungens tjenstgörande förste lifmedikus 1844. Riddare af Danska Dannebrogsorden 1845 och af Ryska S:t Annæ-ordens andra klass 1846. Död 1848.

Thenstedt, Nathanaël, son af fältväbeln Mathias Thenstedt, hvilken uppnådde en ålder af 93 år, föddes d. 12 April 1731. Uti sina spädare år var han utsatt för särdeles många lifsfaror. En gång var han nära att blifva ihjeltrampad, men slapp undan med en krossad hand. Kort derefter nedsväljde han en blykula, som nästan hade förqväft honom, om icke snar hjelp emellankommit. Sjuknade sedan i en svår fläckfeber, och ansågs flera timmar för död, så att anstalter gjordes till hans svepning och begrafning, då en läkare lyckades återställa honom till lifvet. Dessutom var han vid trenne särskilda tillfällen i fara att drunkna. Blef student 1744 i Upsala och tog 1751 theologiska examen, hvarefter han några år hjelpte kansliRådet Ihre med utarbetandet af dess dialekt-lexikon. Reste 1756 utrikes, hvarunder han blef filosofie magister i Greifswald. Hans resliga och ansenliga växt utsatte honom emellertid flera gånger för faran att blifva bortsnappad af Preussiske värfvare. Hemkommen, vigdes han 1757 till prest, då han blef e. o. bataljons-predikant vid Uplands regemente. Utnämndes 1762 till konungens hofpredikant, och inrättade 1767 en informations-inrättning i Stockholm, som fortfor i elfva år, samt ådrog sig så väl konungens stora bifall, som allmänhetens synnerliga uppmärksamhet. Den fick namn af *Collegium Illustre*, räknade öfver 120 lärjungar samt några och tjugo lärare, och var belägen i Storkyrkobrinken. År 1768 befordrades Thenstedt till ordinarie hofpredikant med säte och stämma i hofkonsistorium, och 1776 utnämndes han till prost och kyrkoherde i Stora Tuna församling uti Dalarna, der Gustaf III under sin resa genom detta landskap, 1788, gästade hos honom. Känd och värderad icke allenast såsom prest, utan äfven såsom älskare af naturalhistorien och antiqviteterna, hvaruti han hade ganska stora och dyrbara samlingar, kallades han till ledamot af sällskapet Pro Fide & Christianismo, hvars sekreterare för den inre brefvexlingen han blef, till ledamot af patriotiska sällskapet, af vitterhetssamfundet i Upsala, af vetenskaps- och vitterhetssamhället i Götheborg och af fysiografiska sällskapet i Lund. Sällskapet för allmänna medborgliga kunskaper kallade honom till sin hedersledamot. Han afled d. 30 Juli 1808. Han har utgifvit flera afhandlingar, predikningar och öfversättningar.

Theodorus Erasmi, eller **Thor Rasmussen,** en väl studerad Dansk ifrån Skåne, född 1590, var under någon tid sockenprest på Seland, icke

långt ifrån Köpenhamn, samt förordnades helt ung till superintendent i Wisby och generalprost öfver Gottland. Han berömdes såsom en lärd, vältalig, nitisk och i sitt embete gagnelig man, som, jemte andra nyttiga inrättningar, mycket ifrade för allmogens uppfostran, och lade grunden till de första folkskolor på Gottland, derigenom att han tillsatte i församlingarna s. k. *Degnar*, hvilka skulle vara både klockare och skolmästare samt lära och undervisa böndernes barn, isynnerhet uti kristendomens hufvudstycken. Han dog i sin bästa ålder 1631 af pesten, mycket saknad.

Theologi. Sveriges theologiska litteratur tillhör hufvudsakligen den Lutherska perioden. Ifrån medeltiden finnes föga i behåll. Det märkvärdigaste är S:t Britas uppenbarelser, ett och annat manuskript, innehållande predikningar, samt för öfrigt liturgiska skrifter, breviarier, psalmer samt bibelöfversättningar, ty sådana funnos i Sverige, redan förr än Laurentius Petri, på konung Gustaf I:s tid, öfversatte bibeln. Reformationen gjorde epok äfven i den theologiska litteraturen. Olaus Petri blef författare till åtskilliga stridsskrifter, brodern Laurentius och Laurentius Andreæ öfversatte bibeln, och snart framkallades nya stridsskrifter utaf uppkommande religionstvister, såsom den om liturgien under konung Johan III, den liquoristiska striden om användandet af vatten i stället för vin i nattvarden, striden emot Carl IX:s Calvinism, o. s. v. Sedan utvecklade sig det protestantiska lärobegreppet och stelnade till en kall dogmatism, som framträdde i akademiska disputationer och läroböcker. Det blef en torr lärdom utan lefvande anda; dock hade detta sina undantag, som åter föranledde strider inom kyrkan, t. ex. om Johannis Matthiæ skrifter, hvilka ansågos såsom kätterska. Det märkvärdigaste arbetet ifrån denna tid är det s. k. Gezeliernes bibelverk, utgifvet af biskopen i Åbo Joh. Gezelius d. y., och utarbetadt af honom i förening med sin fader, den äldre biskopen Gezelius. Det innehåller dels rättelser af den gamla bibelöfversättningen, dels förklaringar af bibeln. Predikningarna voro, likasom all theologi den tiden, utmärkta för sin stela formalism; predikovältalighetan kände man föga. Detta tillstånd inom den theologiska litteraturen fortfor länge, tills dess under förra seklet en mera kärnfull och frisk anda inkom, åtminstone i homiletiken, genom Nohrborgs predikningar, och å andra sidan rhetoriken framstod i all sin prakt hos Lehnberg. Men på samma gång kom äfven inflytandet af 18:de seklets skefva och ytliga filosofi, som ville upplösa all positiv religion. Man predikade en känslosam moral, i stället för den gamla kristendomen. Från den första af dessa riktningar, den gamla orthodoxien, men lifvad af en sannt kristlig anda, har man en herrlig produkt i den nyss nämnde Nohrborgs predikningar. Under de sista decennierna har man skänkt denne författare en förtjent uppmärksamhet, och i allmänhet återvändt ifrån den ytliga empirismen till grundligare åsigter. Särdeles har vår homiletiska litteratur blifvit riktad med mästerstycken af Wallin, Franzén, Schartau, m. fl. Den nya psalmboken utkom 1819. Ödmanns exegetiska och homiletiska arbeten äro något äldre. Flera religiösa tidskrifter, såsom Theologisk Qvartalsskrift i Lund och Ecklesiastisk Tidskrift i Upsala, hafva utkommit; men ingenstädes inom detta fält har verksamheten varit så liflig, som inom homiletiken. Vi besitta nu en rik samling af olika postillor, i allmänhet utmärkta af en kristlig anda. Om det religiösa lifvet inom kyrkan vittna de flera religiösa tidningar, som utgifvas.

Theologie doktor. Denna värdighet utdelas i Sverige af konungen, åt hvilken han behagar, och är således mindre att anse såsom en akademisk lärdomsgrad, än såsom en hederstitel. Den gifves åt prester, utmärkte för lärdom eller andra förtjenster; men förutsätter icke några vid universiteterna aflagda lärdomsprof. Dock kan den äfven på denna väg erhållas, nemligen af dem som aflagdt först filosofie, sedan theologie kandidat-examen och disputerat inför theologiska fakulteten för kandidaturen, samt derefter tagit theologie licentiat-examen och ytterligare disputerat för licentiaturen. Desse erhålla doktorsgraden på samma gång som konungen utnämner andra theologie doktorer. Detta brukar gemenligen ske vid stora högtider inom nationen eller kyrkan, särdeles vid kröningar och jubelfester. Sedan konungen utnämnt doktorer, promoveras de i Upsala domkyrka af erkebiskopen. Sista theologie doktorspromotionen skedde 1845 efter konung Oscars kröning det föregående året. Förut var doktorspromotion efter jubelfesten 1830, efter kröningarna 1818, 1809 och 1800, o. s. v. Theologie doktorstitel medför inga väsendtliga privilegier.

Theologie kandidat-examen aflägges inför universiteternas theologiska fakulteter. Den förutsätter att filosofie kandidat-examen förut skall vara genomgången och fordrar vanligen tre à fyra års theologiska studier, sedan de föregående filosofiska äro afslutade. Deremot fordras icke att prestvigning skall föregå. Theologie kandidat-examen omfattar hela systemet af de theologiska vetenskaperna, så väl dogmatik, som pastoral-theologi, kyrkohistoria samt gamla och nya testamentens grundspråk och exegetik. Theologie kandidat-examen befriar ifrån prestexamens undergående, men icke ifrån pastoral-examen, och medför inga bestämda företrädesrättigheter, ehuruväl den alltid räknas såsom en merit vid presterliga befordringar. De som egna sig åt universitetslärarens kall inom den theologiska fakulteten i Upsala, bruka vanligen taga denna examen, och äfven flera andra, hvilka söka sin befordran inom församlingen. Deremot berättigar den icke till theologiska gradens erhållande, emedan dertill fordras utom denna examen, att äfven hafva utgifvit tvenne disputationer, en för kandidaturen och en för licentiaturen, samt att hafva tagit theologie licentiat-examen. Dessutom kan konungen utnämna hvilken han vill till theologie doktor. — I och för prestembetets erhållande fordras en helt annan och mindre theologisk kurs.

Theologie licentiat-examen är den högsta theologiska examen vid de Svenska universiteterna. Den förutsätter, såsom förberedande prof, så väl filosofie som theologie kandidat-examen, och en theologisk disputation för kandidaturen. Såvida nu den examinerade efter licentiat-examen äfven utgifver en theologisk disputation för licentiaturen, är han berättigad till theologie doktorsvärdigheten. Dock brukar denna icke sökas, utan blott tilldelas af konungen åt dem som uppfylla dessa villkor, hvilka konungen då utnämner till theologie doktorer, på samma gång som allmän theologie doktorspromotion anställes. Theologie licentiat-examen innebär befrielse ifrån både prest- och pastoral-examen, och gifver rätt att söka äfven de största pastorater. Denna examen aflägges nu mera högst sällan, i Upsala åtminstone, emedan den förutsätter ett villkor, som är svårt att uppfylla, nemligen att för den föregående disputationen för kandidaturen hafva erhållit betyget: *cum laude approbatur* (med beröm godkänd).

Theologisk examen kallas en pröfning, som anställes vid universiteterna med dem, hvilka egna sig åt andra än de presterliga studierna. Det fordras nemligen för att få igenomgå de juridiska, medicinska eller filosofiska studiikurserna, att först hafva visat prof på en allmän insigt i theologi och kyrkohistoria. Denna examen omfattar blott ett sammandrag af Lutherska kyrkans dogmatik samt kyrkohistorien, ungefär samma kunskapsmått, som fordras i studentexamen. Den anställes af theologiska fakulteten på särskildt dertill utsatta dagar hvarje termin, och aflägges vanligen af studenterne i början af deras vistelse vid universitetet.

Theologiska fakulteten kallas den af de fyra afdelningarna utaf universiteternas lärarepersonal, som är upptagen af de theologiska vetenskapernas studium, och undervisning deruti. Denna fakultet har trenne olika lärokurser, med dertill hörande examina, nemligen den allmänna theologiska examen, hvilken fordras såsom ett förberedande prof af dem, hvilka egna sig åt andra studier än de theologiska; vidare den kurs, som fordras för erhållande af prestembetet, och slutligen de studier, som leda till theologie kandidat- och licentiat-examen. Dessutom äro theologiska fakultetens professorer ledamöter i domkapitlen i de stift, der universiteterna äro belägna, och handhafva i denna egenskap äfven prest- och pastoral-examen inom dessa stift. Dessa professorer äro fyra till antalet och tre à fyra äro äfven adjunkterne, hvarjemte fakulteten äfven antager erforderligt antal docenter till sitt biträde. Den theologiska fakultetens ledamöter äro vanligtvis prester tillika, och hafva utom sin lön på akademiens stat äfven prebende-pastorater, dock ej docenterne, hvilka här, såsom i de andra fakulteterna, äro utan lön.

Theorell, Sven Lorenz, son af komministern, sedermera kyrkoherden Theodor Theorell, föddes d. 5 Nov. 1784. Blef 1805 student i Upsala och var sedan några år informator i enskilda hus. Tog 1808 auskultant-examen i landtmäteriet och hofrätts-examen, samt sysselsatte sig de följande åren med landtmäterigöromål om somrarna och med tingsarbete om vintrarna. Blef 1815 kopist i kammarkollegium, 1817 kanslist och 1835 notarie derstädes, sedan han allt ifrån 1823 förrättat notarietjensten. Erhöll afsked 1839 och inkallades 1841 till ledamot i lagberedningen. Utnämndes samma år till ledamot i kammar-kollegium, men inträdde icke i tjenstgöring förr än 1845, under tiden arbetande i lagberedningen. Blef 1846 utnämnd till häradshöfding i Södra Möre, och valdes 1848 till rikets ständers justitie-ombudsman. Bland de af honom utgifna arbeten märkas: *Om statsförfattningarnas anda, af Ancillon*, öfvers.; *Anckarsvärdska politiken, en blick på 1840 års riksdag*; *Fabriksväsendets inflytande på arbetares bergning och deras barns uppfostran*, hvilken skrift belönades med ett pris af vitterhets- och vetenskaps-samhället i Götheborg; *Om Svenska nationalrepresentationens ombildning*; *Betraktelser och handlingar, hörande till Reformen i nationalrepresentationen och allmänna lagen.*

Theorell, Johan Peter, broder till den föregående, föddes d. 15 Aug. 1791. Blef 1809 student i Upsala och 1812 filosofie magister. Sysselsatte sig under flera års tid med privat information till 1816, då han ingick i konungens kansli och i kommerse-kollegium, hvarest han tjenstgjorde några år; men upphörde dermed i anseende till uteblifven befordran. Började då beträda den publicistiska banan med utgifvandet af tidningen *Stockholms Courier* under åren 1820—22. I December 1823 köpte han tidningen *Dagligt Allehanda*, hvilken snart ifrån ett annonsblad, som det förut varit, förvandlades till en politisk tidning. År 1832 sålde han denna tidning åter, men fortfor dock att arbeta deruti till hösten 1834, hvilket år han dessutom utgaf en *Riksdagstidning*. Ifrån denna tid till 1838 var han medarbetare i Aftonbladet, men derifrån till 1843 års slut åter i Dagligt Allehanda. Utgaf ensam, under åren 1844 och 1845, veckoskriften *Vinterbladet*, som under de tvenne följande åren var förenad med Dagligt Allehanda, och ingick 1848, då sistnämnda tidning öfvertogs af ny ägare, såsom medarbetare deri, hvilket dock efter några månader upphörde, i anseende till skiljaktighet i politiska tänkesätt. Då en ny tidning, *Aftonposten*, under samma år grundlades, hvaruti han fann sin politiska tro omfattad, ingick han såsom medarbetare deri. Utom tidningar, har han äfven utgifvit åtskilliga andra skrifter. Första försöket till författarskap var en historisk afhandling: *De två Rosornas strid om Engelska kronan*, som 1816 vann stora priset i Svenska akademien. En annan afhandling, *Longobardiska rikets fall*, belönades 1818 med samma akademies mindre pris. Dessutom har han utgifvit en mängd mindre brochyrer, för det mesta af politiskt innehåll. Från 1822 till 1833 skötte J. P. Theorell ett eget boktryckeri i Stockholm, från 1822 till 1827 förestod han Stockholms bokauktionsverk, och sedan år 1834 har han idkat landtbruk.

Thermometer-observationer. Genom gjorda iakttagelser har man funnit, att medeltemperaturen i Lund blott 3:ne månader om året (Januari, Februari och December) står under fryspunkten. Samma förhållande inträffar i Götheborg blott 2:ne månader af året (Jan. och Febr.), i Wexiö, Stockholm och Carlstad 4 månader (Dec., Jan., Febr. och Mars), deremot i Fahlun och Östersund 5 månader samt i Umeå och Hernösand 6 månader af året. Högsta medelvärmen om sommaren plägar inträffa i Juli månad, och varierar då på olika stallen af riket mellan omkring 14° (Östersund och Hernösand) ända till 17° (Carlstad, Stockholm, Götheborg och Lund) samt 18 eller nära 19° (Wexiö). Se för öfrigt *Varme och temperatur*.

Thersner, Ulrik, född i Finland, var öfverstlöjtnant, men har isynnerhet gjort sig känd genom sitt stora och praktfulla arbete, *Det fordna och närvarande Sverige*, som han i aquatinta-manér utgaf, och som ännu fortsättes med lithograferade plancher. Thersner har dessutom utgifvit en afhandling *Om Landskapsmålning*. Född 1779, död 1828.

Thiessen, Martin, en käck Holländare eller Zeeländare, förde befälet på den flotta af 32 fartyg, som den rike Ludvig De Geer på egen bekostnad utrustade i Holland 1644, för att komma till Sveriges bistånd. Vid första underrättelsen om flottans utsegling, lemnade konung Christian Götheborg, och kom med nio de snabbaste af sina fartyg ut i Nordsjön, der han mötte Thiessen utanför Schlesvig, och genast angrep honom. Konungen måste först vika för öfvermakten; men då amiral Thiessen med sitt skepp ifrigt följde efter, blef han öfvergifven af de flesta sina sjökaptener, och kunde med möda draga sig tillbaka uti Listers djup, der han blockerades af Danska flottan. Någon tid derefter försökte han en ny strid, men som ej blef afgörande, och återvände derpå i slutet af Maj till Holland. Den 1 Juli lopp han åter ut med sin 22 segel starka flotta, befriade det belägrade Götheborg, samt seglade sedan med hissad Svensk flagga genom Öresund, midt under kanonskotten från Kroneborg och Danska kanonpråmarna vid Saltholmen. Utan att kunna erhålla någon lots, seglade han djerft genom den s. k. Flintrännan förbi pråmarna. Der utanföre mötte han konung Christian med tio Danska örlogsfartyg, hvilka dock snart drefvos undan. Längre ned förföljdes han af 30 Danska fartyg; men de snabba Holländarne seglade lyckligt undan och framkommo slutligen till Kalmar. Den käcke Thiessen, då han derifrån reste till Stockholm, bedrades med en präktig guldkedja, fick ett årligt underhåll af 600 R:dr samt upphöjdes i adligt stånd med namnet *Ankarhjelm*, hvarefter han sändes tillbaka till sin flotta vid Kalmar. Den 5 Oktober 1644 förenade han sig med Svenska flottan och afseglade söderut, och d. 13 Okt. angreps Danska flottan vid Femern samt led ett stort nederlag. Thiessen anställde en förfärlig jagt. Af de flyende Danska fartygen blef ett uppbrändt, fyra tagna, fyra jagade på grund och tagna, och tre andra jagade på grund, der de dock skyddades af landbatterierna. Förskräckelsen bland de flyende var så stor, att ett Holländskt fartyg tog två Danska, och Thiessens lilla avisjakt eröfrade ett Danskt skepp af 28 kanoner. Efter slaget seglade Thiessen hem igen. Denne sjöhjelte dog 1657.

Thingslama var en gammal skatt i Sverige. All skatt har ursprungligen hos våra förfäder varit bevillning, och blott genom häfd öfvergått till naturen af ständig skatt. Flera sådana gamla bevillningar omtalas i landskapslagarna, och öfvergingo redan tidigt till naturen af ständiga skatter. Ibland dessa var thingslama, som betalades de år då krigståg ägde rum, likasom ledungslama erlades, då fred rådde och var en slags ersättning för krigstjensten.

Thingsmæn, Thingsvitni, Thingsmannavitni kallades de män, som varit tillstädes på tinget. De voro skyldige att bära vittnesbörd om det som förefallit der. Thingsmännen voro representanter af menigheten, sedan denna upphört att i massa infinna sig. Thingsvittnens utsago gällde såsom fullt bevis. Det antal tingsvittnen, som fordrades, var olika efter sakernas olika beskaffenhet, — tre, sex ända till tolf.

Thingvall, Johan, son af borgmästaren i Filipstad, Ingemar Thingvall, föddes 1667 och blef 1691 magister i Upsala; prestvigd 1692. Tjenstgjorde sedan såsom hofprest och blef 1697 Carl XII:s öfver-hofpredikant, samt 1701 fält-superintendent. Han var en utmärkt andlig talare för sin tid, och hans predikningar berömmas såsom i hög grad förträffliga. Han afled utanför Sendomir i Polen, d. 13 Dec. 1702, just då han, ehuru blott trettiofem år gammal, blifvit utnämnd till biskop i Götheborg, och det berättas att konungen, hvilken haft en synnerlig bevågenhet för denne utmärkte man, fält tårar då han fick se liket, något särdeles ovanligt hos den annars alltid så föga blödige Carl XII.

Thiodkonung, af fornnordiska ordet *Thiod*, som betyder folk, är en benämning, som uti gamla urkunder finnes tillagd sådane konungar, som herrskade öfver ett helt folk, till skillnad från småkonungar, fylkeskonungar och skattkonungar, hvilka styrde öfver mindre fylken. Det är rätt, heter det i Eddan, att kalla en konung, som herrskar öfver hela riket, för en thiodkonung, ty en sådan konung har många länder under sig, der han tillsätter skattkonungar och jarlar, hvilka skola dömma landslag och värja riket för ofred i sådana landskap, som äro aflägsna från konungen, och skola dessas domar och straff alltid vara lika gällande med sjelfve thiodkonungens.

Thiodolfer den Vise från Hvine, ett ställe uti Agder i Norrige, var hofskald hos konung Harald Hårfager i Norrige, och har uti ett långt qväde besjungit denne konungs förfäder ända från Odin. Detta qväde, som ännu fanns qvar på Snorre Sturlesons tid, lades af honom till grund för Ynglingasagan, hvaruti han, ifrån och med konung Fjolner, för nästan hvar konung anför en eller par

verser af skalden Thiodolfer. Äfven uti den yngre Eddan anföras flera stycken af hans qväden, deribland det af honom författade vidlyftiga qvädet till Thors ära, som fått namn af *Hostlånga*. Att detta icke saknar högre poetiska skönheter, synes, bland annat, af följande verser:

Än man minnen qvar äger,
Att Jótnarnas fruktan (Thor)
Angrep Griotunagårds jätte
Från sin åskvagn.
Jordens son äkte
Till jernleken (striden). Månvägen (luften)
Under honom dånade.
Meiles broders mod svallade.

Balders broder ej då
Den glupska menniskofienden
Från bergen skonade.
Bergen skakades och brusto,
Himlen den höga brann.
Jag sporde att bergens hvalfisk
Mycket förskräcktes, då han
Sin väldige fiende skådade.

Thjalfe (myth.) En trogen tjenare hos dunderguden Thor, och som följde denne gud öfverallt på hans resor och äfventyr. Hans syster hette Röska; äfven hon följde vanligen Thor på hans färder.

Thjasse (myth.). En rik och mäktig jätte, hvilken hade sin boning på Thrymhems fjäll i Jotunhem; hans fader var Ölvalde, den rikaste af alla jättar; hans bröder voro Ide och Gang. Det berättas att när Ölvalde dog och hans myckna guld skulle delas mellan de trenne sönerne, togo de, hvar och en, munnen full och delade sålunda myntet. Deraf kallade skalderne guldet jättars munräkning. — Thjasse omtalas mycket i de fornnordiska sagorna. Han var skicklig i trolldom och hade en örnhamn, den han som oftast iklädde sig, då han ville förfölja en fiende.

Tholander, Pehr Wilhelm, enligt Solna kyrkobok född 1763, men enligt ett akademiskt betyg d. 6 April 1770, uti Hvetlanda församling af Wexiö stift, var, ehuru utan allt rykte, en man af utmärkta kunskaper. År 1791 blef han student i Lund och 1792 i Upsala. Från Upsala begaf han sig 1794 till Stockholm och började såsom extra ordinarie arbeta i riksarkivet. Ett erhållet arf satte honom då i stånd att företaga en resa till Paris och Tyskland, hvarunder han lärer blifvit filosofie magister i Göttingen. Hågen för nordens antiqviteter dref honom derifrån till Köpenhamn, der han någon tid tjenstgjorde vid Arna-Magnæanska institutet. Härifrån ankom han till Stockholm, utrustad med dyrbara samlingar och vidsträckta kunskaper, men alldeles utblottad på penningar, hvilka han för öfrigt synes föga hafva förstått att sköta. En informatorsbefattning, som han erhöll, uppbörde snart, och i December 1797 emottogs han i inackordering hos en sekreterare Hjerner. Denne, som emot några gamla klädespersedlar tillhandlat sig rättigheten till en mängd Tholander tillhörige dyrbara böcker och manuskripter, förskingrade dessa och sålde papperen under Tholanders sjukdom såsom makulatur i bökarbodar. Den sålunda plundrade, som härför började rättegång, uppgaf i sin stämningsinlaga, att Svenska historien i dessa samlingar gjort en kännbar förlust. Följande året kom Tholander till Ulriksdal såsom trädgårdslärling, i hvilken befattning han fortfor till 1801, då han blef vikarierande skolmästare vid Ulriksdal; 1806 blef han ordinarie. Omkring år 1808 blef Tholander känd bland de lärde för en förslagsmening om den Persepolitanska spikskriften, och vann derigenom den lärde Gjörvells gunst. Genom dennes försorg blefvo hans uppsatser granskade af Ödmann och Norberg. Efter inhämtande af deras anmärkningar, skref han i ämnet en afhandling på Franska, hvilken Gjörvell meddelade Ryske ministern Suchtelen, som derefter blef Tholanders gynnare och sände afhandlingen till den namnkunnige Silvestre de Sacy, hvilken egnade den en närmare uppmärksamhet och lärer tryckt den i något periodiskt arbete. Vid Göthiska förbundets stiftelse, kallades Tholander till medlem deraf. Till Iduna lemnade han flera värderika bidrag, såsom: *Solar Ljód*, med öfversättning från Isländskan; *Anmärkningar rörande Goranssons Bautil; Om ättehögar; Beskrifning öfver ett gammalt dryckeshorn*, m. m. Han uppsatte äfven första häftet af *Museum Typographicum Sohmianum*, på Sohms begäran, sedan denne till kongl. biblioteket skänkt sina samlingar till boktryckerikonstens historia. Då Svensk Litteraturtidning började utgifvas, anmodades han att biträda såsom medarbetare, och han författade äfven deri flera artiklar. Genom skrifvelse från N. Rosenstein kallades han 1814 till redaktör af de handlingar, som från konsistorierna inkommit till uppfostringskommittén, angående skolornas tillstånd i stiften, samt att tillika öfvervara kommitténs sessioner. Med mycken noggrannhet utfördes detta vidlyftiga arbete i tabellarisk form och med fullständigt register öfver det hela. I Maj månad 1815 träffades han af en stark blodstörtning, hvarefter han aldrig återvann helsan. Ännu på sjukbädden fortsatte han sina studier och lärde sig då Georgiska språket. Han afled d. 16 Nov. 1815. Sina samlingar öfverlemnade han till Göthiska förbundet, hvilket öfver honom lät uppresa en enkel minnessten. Med en bräcklig och vanskaplig kropp, hade Tholander en frisk och liflig själ. På senare åren lugn och ädel, sökte han genom ordentlighet och ett indraget lefnadssätt godtgöra en omognare ålders utsväfningar, hvilka lära hafva öfverstigit gränsorna af vanlig ungdomsyra.

Tholander, Fredrik, son af grosshandlaren och stadsmäklaren Carl Tholander, föddes d. 28 Nov. 1806. Blef 1822 student i Upsala, filosofie magister 1827, kirurgie magister 1832 och medicine doktor 1835, då han vid promotionen i Upsala innehade första hedersrummet. Har sedan 1832 varit praktiserande och mycket anlitad läkare i Stockholm, samt från dess början medarbetare uti Tidskrift för Läkare och Pharmaceuter, hvaruti han har författat flerfaldiga afhandlingar.

Tholijn, Peter von, ingick som gemen soldat i Engelsk och sedermera uti Holländsk tjenst, der han vid sjöstaten deltog uti en mängd märkvärdiga bedrifter samt tjente sig genom tapperhet upp till löjtnant. Vid återkomsten till Sverige blef han 1701 amiralitets-löjtnant. Befordrades 1706 till ryttmästare af Åbo och Björneborgs regemente, hvarifrån han 1709 transporterades till ryttmästare vid Uplands femmännings-regemente. Sedan han ådagalagt utmärkt tapperhet i slaget vid Helsingborg, blef han följande året major, i hvilken beställning han 1717 upphöjdes uti adligt stånd, med bibehållande af sitt förra namn. År 1719 erhöll han afsked såsom öfverstlöjtnant; men utnämndes 1728 till stadsmajor i Stockholm. Han afled 1742.

Thomæ skatt, äfven kallad S:t Egidii skatt, var en gammal inkomst, som domkyrkan och kanikerne i Linköping åtnjöto af vissa orter inom stiftet. Deras rättighet härtill bekräftades af konung Waldemar på Söderköpings riksdag.

Thomæus, Göran Jakob, son af regementspastorn, sedermera prosten och kyrkoherden Thomas Thomæus, föddes d. 5 April 1786. Redan 1802 student i Lund, började han då gifva den moderna litteraturen företräde framför den antikt klassiska, och ville derföre ej taga magistergraden. Hans fromma moder hade hos honom inplantat en innerlig gudsfruktan, och tillfrisknad från en sjukdom uppträdde han snart såsom en hänförande predikant. Han prestvigdes 1809 med konglig tillåtelse, och omkring samma tid begynte hans fromma känslor först uttala sig i poetisk form. Han utgaf så tid efter annan: *Barnapsalm*; *Enslighetstankar af en ung studerande*; *Sånger öfver Jesu lidande*; *Sånger till Guds och Jesu Christi förherrligande* samt *Försök till religionssånger för barn.* Genom dessa milda och enkla sånger vann Thomæus sig först en publik, hvilken alltid var så stor, att han med lätthet fick förläggare för allt större arbeten, och kunde lefva på honorarierna under ej sällan inträffande längre tjenstlöshet. Så fortfor han att i nitton år lefva såsom adjunkt, aldrig en persona grata hos domkapitlet, ehuru ingen förnekade hans presterlighet, hans litterära flit och rena lefnad. Oupphörligt läste och författade denne oförtrutne kunskapsälskare. Då han reste från stiftets ena ända till den andra, måste han alltid medföra sin bokkista, ofvanpå hvilken han red grensle, då han ej fick rum jemte densamma i vagnen. Under tiden ökades alltmer hans kunskaper och upparbetades hans stil, så att han snart framstod såsom en sjelfständig man, den der ur egna synpunkter bedömde hvad han afhandlade. Han är än i dag den ende, som gifvit oss en Svensk kyrkohistoria fulländad; hans *Kristna kyrkans historia i Sverige* är nämnd äfven hos utländske författare med aktning. Den nya upplagan, kallad *Skandinaviens Kyrkohäfder*, är ännu en oundgänglig examensbok. Den flitige Thomæus arbetade dock icke blott i kyrkans historia, utan ock i Svenska och allmänna historien, hvari läroböcker, som flerestädes blefvo antagna, med omsorg skrefvos; äfvenså författade han goda läseböcker Blef hofpredikant 1816. Han sökte jemnt befordran, men förgäfves, till dess han ändtligen 1828 blef kyrkoherde i Christianstad. Utnämndes till prost 1830. År 1845 fick han, hvad David utbad sig, "falla för Guds hand och ej menniskors." På en resa d. 8 Aug. träffades han af åskan, då han skulle öppna en grind nära Harplinge kyrka, omgifven af sina tre små barn, som gjort honom sällskap, och hvilka funnos i böner vid sin fromme faders lik. Bland hans många skrifter må, utom de redan anförda, nämnas: *Sveriges historia*; *Korta biografier öfver de berömdaste theologer*; *Läsning för prester*; *Svensk Plutark*; *Allmänna verldshistorien för ungdom*; *Verldens största regenter*; *Märkvärdigheter ur allmänna kyrkohistorien*; *Strödda predikningar* m. fl., till ett ganska stort antal.

Thomander, Johan Henrik, son af vice pastorn magister Albrekt Johan Pisarski och dotterson af prosten Thomas Thomæus i Fjelkinge, föddes d. 16 Juni 1798. Redan vid 14 års ålder, då han 1812 kom till Lunds akademi, hade han skrifvit predikningar och komedier, och innan kort företog han sig att på Latinsk vers behandla ett nog vidlyftigt ämne, nemligen verldshistorien. Snart fördelaktigt känd, icke allenast för snillrikhet, utan ock för djupa kunskaper, förordnades denne medellöse yngling, blott 17 år gammal, mot slutet af år 1815 att förestå ett kollegat i Carlshamn, hvarmed han fortfor till våren 1817, då han återvände till Lund. Här studerade han med största ifver, men brydde sig dock icke om, ehuru mångsidigt bildad, att läsa för graden. Icke desto mindre var hans anseende i Lund ganska stort, så väl bland lärare som lärjungar, till bevis hvarpå den anekdoten anföres, att då han en gång 1820 infann sig på doktor Hylanders lektion, gubben skyndade sig att afbryta densamma med tillkännagifvande, att föreläsaren nu hade en lärd till åhörare. Prestvigd 1821, förordnades han till predikant vid Carlshamns kastell, hvarmed han några år förenade kondition uti privata hus. Han började 1824 utgifva öfversättningar af Shakespeare, derpå följde flera andra, och snart erkändes han allmänt såsom Sveriges lyckligaste öfversättare. Så öfversatte han *Om det fullkomliga goda* eller *Tyska Theologien* från gamla Tyskan, *Molnen* af Aristophanes, *Manfred* af Byron, *Brutus* efter Voltaire, *Amanda* från Spanskan och *Prudentii* Latinska sånger. Ypperst i detta hänseende ansågs dock hans originella försök till öfversättning af *Nya Testamentet.* Höstterminen 1826 kallades Thomander att hålla exegetiska föreläsningar inom theologiska fakulteten i Lund och följande året konstituerades han, ehuru ograduerad, härtill af akademiens kansler. Nu framträdde Thomander tillika med H. Reuterdahl med en *Theologisk Qvartalskrift*, som snart vann stort och allmänt anseende. År 1831 utnämndes han till e. o. adjunkt i fakulteten: han hade då redan utgifvit en samling *Predikningar och Skriftetal* samt en *Predikan vid jubelfesten.* Mycket ifrågasatt till domprostbefattning i Lund, måste han dock, ehuru med sin öfverlägsna skicklighet, stå tillbaka; men vid Theo-

ogiska fakultetens nya organisation ingick Thomander deri 1833 såsom pastoral-professor. Ensam Svensk bland fem utländningar promoverad till theologie doktor med hedersdiplom af universitetet i Köpenhamn 1836, kallades Thomander 1838 till ledamot af den nya kommittéen, som då tillsattes att öfverse kyrkolagen, och har derinom intagit ett ej ovigtigt rum. Kommittéen började arbeta med ledning af Thomanders *Förslag till kyrko-ordning* och i kommittéens arbeten har han alltsedan rastlöst deltagit. Ifrig förfäktare af nykterheten, har han arbetat derför med förträffliga tal och predikningar, äfvensom genom sitt utgifna *Försvar för nykterhetssällskaperna.* Med 1840 inträdde han på riksdagsstridernas tummelplats, der han alltsedan varit en hufvudman för den liberala fraktionen. Vid alla de tre riksdagar han sedan dess bivistat, har han varit ledamot af statsutskottet, hvarinom han haft sin största verksamhet och ägt stort inflytande. Mycken förtjenst af kyrka ock skola har han dessutom förvärfvat sig genom sin verksamhet för åstadkommande af anslag både för folkskolan och för de lärda bildningsanstalterna. Ehuru allmänt erkänd såsom en bland Sveriges nuvarande ypperligaste andliga talare, har han dock vunnit ett lika stort anseende såsom parlamentarisk talare och flera gånger blifvit för sina föredrag med rätta beundrad. År 1847 öfvertog han med Kongl. Maj:ts tillåtelse theologia dogmatica, lemnande pastoral-professionen, och 1848 blef han utnämnd till ledamot af N. O. Sedan flera år tillbaka var han inspektor för Skånska och Blekingska nationerna vid akademien i Lund. Utnämnd 1850 till domprost i Götheborg. Bland de af honom senast utgifna arbeten märkas: *Predikningar öfver de årliga Sön- och Högtidsdagar.*

Thomas, som förde tre liljor i sitt vapen, men om hvars härkomst och tidigare lefnad man numera saknar alla underrättelser, blef kanik 1414, prost 1423, och 1430 enhälligt vald till biskop i Strengnäs. Han stod i början uti synnerlig nåd hos konung Erik XIII af Pommern, hvilken äfven 1431 ifrigt anmälde honom hos domherrarne i Upsala, att de måtte välja honom till erkebiskop. Deremot gjorde Thomas honom trogen tjenst vid det förbunds upprättande, som ingicks med Engelske konungen i Kalenburg 1432. Året derpå blef det slut med denna vänskap, ty då protesterade biskop Thomas, tillika med biskoparne i Skara och Wexiö uti en offentlig skrift emot konung Eriks lagliga val och 1434 underskref han i Stockholm, tillika med flera andra biskopar, ett bref, som skulle afgå till Norrmännen, om konung Eriks omilda regemente. Detta oaktadt blef han, såsom konung Eriks medhållare, af Engelbrekt tagen till fånga i Wadstena; men snart åter lösgifven. Sedan deltog han uti flera herredagar och hans namn finnes under de flesta den följande tidens vigtigare bref och handlingar. Han dog d. 22 Jan. 1443. Denne biskop Thomas är särdeles märklig såsom en af våra äldsta Svenska skalder, och hans poesier sakna merendels hvarken skönhet, ren stil eller värdighet. *Engelbrektsvisan,* diktad af honom, sjöngs länge af Svenska allmogen och vittnar om ett äkta fribetssinne, såsom t. ex. då han säger:

O ädla Svensk, du statt nu fast,
Och bättra det som fordom brast,
Du låte dig ej omvända!
Du våge din hals och så din hand,
Att frälsa ditt eget fädernesland;
Gud må dig tröst väl sända.

En fågel han värjer sin egen bur,
Och så göra ock alla vilda djur,
Nu märk hvad du bör göra;
Gud hafver gifvit dig sinne och själ,
Var hellre fri än annans träl,
Så länge du kan dig röra.

Lika stor kärlek för friheten framlyser öfverallt i de sånger biskop Thomas författade, och dessa nu öfver fyra hundra år gamla qväden skulle i flera afseenden kunna jemföras med och äfven anses öfverträffa månget senare tidens skaldestycke, såsom t. ex. då han qväder:

Frihet är det bästa ting,
Som sökas kan all verlden kring,
Den frihet kan väl bära.
Vill du vara dig sjelfvan huld,
Du älske frihet mer än guld,
Ty frihet föder ära.

Jag råder nu dig hafva frihet kär,
Om du kan märka hvad frihet är,
Hon är ej god att mista.
Frid och frälsning drager hon hem,
Hugnad och glädje allom dem,
Som skylas af hennes qvistar.

Frihet är en segerhamn,
Det visar frihet med sitt namn,
Dem, som henne kunna lida;
En säker hamn för vind och våg
Frihet beskärmar både hög och låg;
Ty bör man frihet pryda.

Om man jemför dessa kraftfulla och vackra verser med de ömkliga och innehållslösa rimmerier, som ännu på 1700-talet frambragtes här i Sverige, kan man ej annat än beundra deras för sin tid oväntade klarhet och upphöjdhet. Af biskop Thomas finnes äfven på prosa ett *Bref till riksmarsken och riksföreståndaren Carl Knutsson*, hvaruti han på ett kraftigt och ädelt språk uttalar sina tänkesätt såsom medborgare, själaherde och vän. Alltifrån den tid Erik Puke blef förrådd, var biskop Thomas aldrig glad och grämde sig så mycket deröfver, att Carl Knutsson svikit den lejd han underskrifvit, att han aldrig mera ville infinna sig i rådet, och icke längre ansåg sig värdig att välsigna Herrans lekamen eller utdela nattvarden.

Thomas, Anglus, en lärd och ansedd man af Engelsk härkomst, blef år 1209 konfirmerad till biskop i Finland. Med påfvens tillstånd flyttade han 1228 biskopssätet från Rendamäki till Åbo, och samma år fick han påfvens stadfästelsebref för sig och sina efterträdare på de lundar och afgudahus, som i hedendomen varit invigda till afgudadyrkan. År 1234 skänkte han några ägor i Masko socken

åt en sin landsman och kaplan. Till följe af några förföljelser, öfvergaf han sedan Finland och sitt embete samt begaf sig till Gottland, der han länge uppehöll sig, utan att vilja, ehuru derom påmint, komma tillbaka till sitt biskopsstift. År 1248 afled han i Wisby hos dominikaner-munkarne, till hvilkas orden han förut hört. Några författare upptaga honom bland våra Svenska helgon Af ett påfligt bref vill det synas, som om han till den ändan uppehållit sig på Gottland, på det att han måtte afstänga de omkring Finska viken boende hedniska folk från all handel och tillförsel, samt dymedelst tillfoga dem skada eller tvinga dem till foglighet och kristendomens antagande.

Thomas, Johannis, af obekant härkomst, en ganska lärd och vidtberest man samt magister, blef först kanik vid Upsala domkapitel. År 1341 förordnades han till adjutor eller biträde åt biskop Bo i Wexiö, der han skickade sig så väl, att han 1344 enhälligt valdes till dennes efterträdare. År 1347 fick han af konung Magnus Eriksson uppdrag att tillika med S:t Brigittas son, riddaren Birger Ulfsson, besörja om Wadstena klosters byggnad, hvarmed han flera år var ifrigt sysselsatt. Sedermera åtföljde han någon tid den heliga Brigitta på dennas pilgrimsfärd; men återvände derpå hem, hvarefter han dels deltog i rådets förhandlingar, dels skötte om klosterbyggnaden i Wadstena. Deremot tjenstgjorde han ej alltid som biskop i sitt stift. Hans dödsår är obekant; men han lefde ännu 1374.

Thomas, Junker, osäkert om han är densamme som en *Thomas Eriksson* af vapen, hvilken 1512 finnes nämnd såsom befallningsman på Roseborg, var åren 1520 och 1521 konung Christian Tyranns höfvidsman på Åbo slott, som han med tapperhet försvarade mot den belägrande Nils Westgöthe. Denna Junker Thomas beskrifves, såsom en lika grym och vildsint man som sin herre. Då konung Christian förnyade befallning om Svenska adelns utrotande ankom till Finland, utförde han den med yttersta stränghet, så att sjelfve den gamle Hemming Gadd, hvilken så mycket bidragit till Christians framgång, måste i Tavastehus lägga sitt hufvud under bilan. Junker Thomas gjorde i Åbo flera lyckliga utfall mot Nils Westgöthe, och vid ett af dessa fick han dennes broder, Bengt Westgöthe, till fånga. Honom lät han dagen derpå hänga, jemte flera andra Svenska adelsmän, uppå slottsmuren i de belägrades åsyn. Allt Svenskarnes bemödande att drifva honom ur slottet var fåfängt. Slutligen omkom Junker Thomas på följande sätt: Han sändes af Norrby med undsättning till Stockholm i Juli månad 1522. Då han kom mot Furusund, skickade han ett litet fartyg förut att bespeja farleden; men Erik Fleming låg der med Svenska flottan bakom några öar och borttog fartyget så hastigt, att Junker Thomas ej fick några underrättelser derom. Skyndsamt sattes på fartyget Svensk besättning, som påklädde sig Danskarnes kläder, hvarefter skutan styrde åter ut emot Junker Thomas. Då denne såg henne återkomma, hoppade han, nyfiken efter tidningar, uti sin skeppsbåt och lät ro sig till fartyget. Svenskar ne ego och höllo sig stilla. Då Junker Thomas kom till fartyget, frågade han dem, huru det stod till. Allt väl, svarade de, hvarpå han steg med ena foten inom skeppsbord, men i detsamma märkte han de främmande ansigtena och sitt misstag. Hastigt ville han då kasta sig tillbaka i sin slup; men blef fasthållen och fängslad af Svenskarne, allt med största skyndsamhet och tysthet. Derpå vände de om med fartyget och seglade inåt sundet igen Finska flottan, troende att Junker Thomas styrde tåget, följde efter; men snart fann den sig helt och hållet innestängd af den Svenska. Alla fartygen eröfrades hastigt, blott ett enda, kalladt den *Finska Prinsen*, försvarade sig hela dagen, till dess slutligen Svenskarne sköto eld deri, och det nedbrann med gods och manskap. Junker Thomas kunde, för sin mycketa föröfvade grymhet, ej få någon nåd. Han utfördes till Tynelsö, och blef der upphängd i en ek. Då han såg tillredelserna härtill, harmade det honom mest, att han ej aktades värdig ett tåg af hampa, utan skulle hängas uti ett "bastrep."

Thomas Skrifvare, blef 1530 fogde öfver södra Finland och 1535 fogde öfver Åbo slott och län.

Thomée, Gustaf Henrik, expeditions-sekreoch kansler-sekreterare vid Lunds akademi, död 1823, är författare till några sånger, såsom: *Gamla och nya seklet; Nordens qvinna; Sång till Horatius; Småländningen; Resor till Drottningholm och Lofön.*

Thomson, Axel Patrik, son af kaptenen Thomas Thomson, föddes 1671 på Warbergs slott och blef 1684 volontär vid gardet. Befordrades 1688 till fänrik vid Södermanlands regemente och 1694 till drabant. Alltifrån krigets början 1700 och ända till konung Carl XII:s död 1718, bivistade han med tapperhet alla de mångfaldiga träffningar, uti hvilka drabantkorpsen deltog, och utmärkte sig vid flera tillfällen. Efter förutgående befordringar blef han 1719 utnämnd till öfverstlöjtnant vid drottning Hedvig Eleonoras lifregemente till häst. Fick 1723 afsked med dubbelt underhåll och utnämndes 1742 till öfverste samt kommendant på Warbergs slott, der han afled d. 24 Juli 1748. Han var en af de gamle käcke Carolinerne.

Thor, äfven benämnd **Åke Thor,** Göthernes gamle Gud, hvilken sjelfva Asarne sedan erkände för starkast bland Gudar och menniskor, dyrkades redan långt före Odens ankomst till norden såsom styrkans, stridens och åskans gudomlighet, och hans dyrkan fortfor att vara vida utbredd äfven sedan Asarne infört sin nya lära med öfverguden Oden, ja till och med på flera ställen dyrkades ännu länge den gamle Thor, då redan Oden och hans Asagudar måst allmänt vika för den Hvite Krist. Det lägre folket, isynnerhet i södra Sverige, har egentligen aldrig varit Odens dyrkare; det dyrkade alltid förnämligast Thor, då deremot Oden var de förnämares, de rikares och mäktigares Gud. Uti Norrige dyrkades Thor mest af

alla gudar, äfven bland de högre. Ännu i dag är ej Thors minne helt och hållet utslocknadt bland allmogen, synnerligen i södra Sverige. Öfverallt benämnes åskan der ännu *Thordön*, åskstrålen *Thorvigge* och den efter Thor uppkallade *Thorsdagen* anses märkligare än andra dagar; då begrafvas icke gerna några lik, inga brudpar vigas, inga barndop hållas på en sådan dag. Af Thors namn benämnes äfven insekten *Thorbagge* eller *Thordyfvel*, ursprungligen *Thordjefvulen*, i hvilken benämning lätt spåras en yngre läras hätskhet mot en forntida gudom. Att Thors dyrkan sent upphörde i Sverige bevittnas, bland annat, af de historiskt kända tilldragelserna, att ännu 983 Styrbjörn Starke, aftonen före slaget vid Fyrisvall, offrade åt Thor och åkallade hans bistånd, samt att Danske prinsen Magnus Nilsson i tolfte århundradet förstört ett stort tempel på en ö i Svea rike, och derifrån såsom segertecken hemfört stora der funna heliga hammare, hvarföre Svenskarne och ansågo honom för helgerånare. Hvaruti Thors dyrkan egentligen bestått, känner man numera nästan icke, endast att den var förenad med talrika blodiga offer; troligen var de gamle Götbernas lära om Thor ganska enkel. Då åskan dånade, troddes Thor åka genom himlarymden på sin med tvenne bockar förespända kärra, omgjordad med starkhetsbältet *Megingard*, som fördubblade hans krafter, samt med *Jernhandskarna* på sina händer, slunga efter de förfärade Jötnarna och trollen sin allt krossande hammare, *Mjolner*, som af sig sjelf beständigt återkom i Thors hand. Då han ej jagade trollen, sades han bo på sin borg *Thrudvang*. Thors bild föreställde en med en hammare beväpnad man af öfvermensklig storlek med ett stort rödt skägg, och den "Rödskäggige" kallas Thor ofta af vän och fiende. Asaläran, hvilken gerna förenade med sig landets alla gudar, för att genom gudalärans inflytande beherrska landets olika folkstammar, upptog väl äfven, under namn af *Asa Thor*, bland sina många gudamakter den Göthiske Thor, hvilken förklarades för Odens förstfödde son, och hvars bild i det stora Upsalatemplet sattes i sjelfva högsätet mellan bilderna af Asarnes Oden och Wanernes Gud Frej; men många drag i Asaläran visa dock att detta mera skett af ett klokt eftergifvande för den allmänna folktron, hvilken man ej ville stöta, än af verklig öfvertygelse. Så t. ex. sades trälarne efter döden komma till Thor, hvaremot de friborne och tappre skulle njuta lycksaligheten hos Oden i Valhall. Att Thor, åtminstone här i norden, ursprungligen varit någon tapper höfding bland Götherne, under deras långvariga fejder med landets förra innebyggare Jötnarne, är ganska sannolikt. De gamla Eddorna omförmäla en mängd af hans bragder, och många äro de omskrifvande benämningar, som der förekomma på honom. Så kallades han Odens och jordens son, Starkhetsbältets och Bilskirnirs ägare, Asgårds och Midgårds försvar, Jötnarnes och Trollens fiende, trollqvinnornas förskräckelse och baneman, omstörtaren af de Jötniska offeraltaren, Midgårdsormens fiende m. m. Bland de många äfventyr Eddorna omtala om honom, må hans beryktade färd till Utgårda-Loke här anföras, såsom den omständligaste af våra alldra äldsta forntidsmyter, den der tillika innehåller ett prof på våra förfäders diktkonst och en målande skildring af de gamle Göthernes föreställning om den väldige Thors utomordentliga makt, hvilken blott kom till korta i striden mot öfvernaturliga krafter. En dag, heter det i Eddan, körde Åke Thor med sina bockar, och med honom den Ase, som kallas Loke. Emot aftonen kommo de till en bonde och fingo der nattläger. Frampå qvällen tog Thor sina bockar, slagtade dem, lät flå dem och lägga dem i en kittel, och när de voro kokta, satte Thor sig att äta nattvard tillika med sin följeslagare. Thor bjöd till måltiden bonden och hans hustru samt deras barn. Bondens son hette Thjalfe och dottren Röska. Thor lade bockskinnen vid sidan af eldstaden, och sade att bondén och hans folk skulle kasta benen på skinnen. Tjalfe höll i handen den ena bockens lårlägg, och slog sönder den med en knif, för att taga derur märgen. Thor blef der öfver natten. Bittida om morgonen stod han upp, klädde sig, tog hammaren Mjolner, lyfte den i vädret och vigde dermed bockskinnen. Bockarne uppstodo då åter lefvande; men en af dem var halt på ena bakbenet. Thor märkte det och sade, att antingen måtte bonden eller hans folk hafva farit oförsigtigt med benen, efter den ena lårläggen var bruten. Bonden blef helt förskräckt, när han såg att Thor lät ögonbrynen sjunka ned öfver ögonen, och trodde att han skulle digna till jorden endast för dennes vreda uppsyn. Thor knäppte händerna så hårdt om hammarskaftet att knogarna hvitnade. Bonden och hans husfolk gjorde som man kunde vänta, de skreko alla fasligt, bådo om fred och erbjödo i ersättning allt hvad de ägde. När Thor då såg deras rädsla, försvann hans häftighet, han blef blidkad och tog af dem i förlikning deras barn Thjalfe och Röska. De blefvo så hans tjenare och följde honom sedan beständigt. Han qvarlemnade der sina bockar och började derpå sin fard till Jötnahem österut vid hafvet. Han sam ut öfver det djupa hafvet och gick i land tillika med Loke, Thjalfe och Röska. Då de hade vandrat en kort stund, kommo de till en stor skog, der gingo de hela dagen intill dess det blef mörkt. Thjalfe var ganska god fotgångare och bar Thors matsäck. Men svårt var att få nattherberge. Då det nu blef mörkt, sökte de sig ett nattläger och funno ett hus, som var mycket rymligt. Vid ändan var en ingång, jemnbred med sjelfva huset, der togo de nattläger. Men vid midnattstiden märkte de en stark jordbäfning; jorden under dem skakades och huset skalf. Då uppsteg Thor och kallade på sina följeslagare. De letade sig före, och funno midt i huset en sidobyggnad till höger, i hvilken de ingingo. Thor satte sig i dörren, de andra satto längre in och voro mycket rädda. Thor höll i hammarskaftet, för att försvara sig. De hörde mycket buller och gny. Då det började att gry för dagen, gick

Thor ut och fick se en man, som låg i skogen ej långt från honom, han var ej liten; han sof och snarkade starkt. Då begrep Thor hvad det var för ett gny de hade hört om natten. Han spände om sig sitt starkhetsbälte, hvarvid hans gudastyrka ökades. I samma stund vaknade mannen och steg straxt upp. Då berättas att Thor häpnade en gång, så att han icke vågade slå honom med hammaren; men sporde honom efter hans namn. Han kallade sig Skrymer. Icke behöfver jag, sade han, fråga dig efter ditt namn, ty jag vet att du är Asa-Thor, men hvar har du gjort af min handske? Skrymer räckte sig då ner och tog upp sin handske. Thor såg nu att det var det hus, hvari han hvilat öfver natten, och att utbyggnaden var handskens tumfinger. Skrymer frågade, om Thor ville hafva honom till sällskap, hvartill han samtyckte. Skrymer upptog då sin matsäck och lagade sig till att äta dagvard; likaså Thor och hans följeslagare. Skrymer föreslog sedan att de skulle lägga sin resekost tillsammans, hvilket Thor bejakade. Skrymer lade då alltsammans i en påse, tog den på ryggen, gick förut hela dagen och tog stora steg. Om qvällen uppsökte han dem nattläger under en stor ek. Då sade Skrymer till Thor: nu vill jag lägga mig att sofva, och kunnen j taga matsäcken och göra er aftonmåltid. Derefter somnade Skrymer och snarkade hårdt. Thor tog matsäcken och skulle lösa upp den; men då berättas, huru otroligt det än må tyckas, att han icke fick en enda knut lös, ej heller ville någon af bandets ändar gifva efter. Men när han såg, att detta verk ingalunda ville lyckas, blef han vred, grep i hammaren Mjolner med begge händerna, och steg fram dit der Skrymer låg samt slog honom i hufvudet. Skrymer vaknar och frågar om ett löfblad föll honom i hufvudet, samt om de hade fått mat och voro färdiga att lägga sig. Thor svarade, att de nu skulle lägga sig. De gå då bort under en annan ek, och är det att berätta, att det icke var utan fruktan de lade sig att sofva der. Men vid midnattstid hörde Thor Skrymer snarka så hårdt, att det dånade i skogen. Han steg då upp, gick till honom, höjde hammaren hastigt i vädret och slog honom midt i hjässan, så att han kunde märka, att det främsta af hammaren trängde djupt in i hufvudet. I samma stund vaknar Skrymer och frågar: Hvad är det? faller ett ollon ned på mitt hufvud? eller hvad är å färde? Thor trädde hastigt tillbaka och svarade att han nyss vaknat samt att det nu var midnatt och således tid att sofva ännu längre. Då beslöt Thor, att om han skulle få tillfälle gifva honom det tredje slaget, skulle jätten aldrig mera se honom, samt låg nu och afbidade att Skrymer skulle falla rätt i sömn. Något före dager, märker han att Skrymer sofver starkt. Han stiger då upp, går till honom, höjer hammaren i vädret med all sin kraft och slår honom på tinningen så, att hammaren sjönk in ända till skaftet. Skrymer reste sig upp, strök sig om kinden och sade: månne några fåglar sitta i trädet öfver mig? Det förekom mig när jag vaknade, såsom något mossa fallit ned af grenarne. Är du vaken Thor? det är nu tid att stiga upp och kläda sig, fastän j nu icke hafven rätt långt till den borg, som kallas Utgård. Jag har hört eder inbördes hviska derom, att j icke tycken mig vara liten till växten, men j skolen få se större män, om j kommen till Utgård. Jag vill gifva eder några goda råd; högmodens icke, ty ingalunda skall Utgårda-Lokes hoffolk fördraga sådana småsvenners stora ord; men i annat fall vänden hellre om, det skulle bekomma eder långt bättre. Viljen j ändtligen fortsätta resan, så hållen åt öster; min väg leder norr ut till dessa fjäll, som j der sen. Skrymer tog derefter matsäcken på ryggen och gick in i skogen från dem. Thor gick nu fram åt vägen tillika med sina följeslagare, och fortforo de att gå intill middagen. Då sågo de en borg på en stor slätt och var den så hög, att de med allt bemödande knappt kunde se öfver den. De gingo fram till borgen; en grind var på borgporten, som var igenlyckt. Thor gick till grinden, men förmådde ej öppna den, hvarföre de, för att ändtligen inkomma i borgen, kröpo emellan grindstängerna och kommo så in. De fingo syn på ett stort palats och gingo dit. Då de funno dörren öppen, ingingo de och funno der många män, af hvilka de fleste voro mycket store, sittande på tvenne bänkar. Derefter framträdde de för konungen, Utgårda-Loke, och helsade på honom. Han bevärdigade dem knappt med en blick och sade småleende: sent är att spörja sanna tidningar långväga ifrån, eller förhåller det sig annorlunda än jag tänker, att denna pilt är Åke-Thor? Dock är du kanske större än mig tyckes. Till hvilka idrotter ären j, följeslagare, beredde? Bland oss tåles ingen, som icke utmärker sig genom en eller annan färdighet. Då svarade den, som sist inkom, nemligen Loke: jag kan den konst, hvarpå jag är färdig att aflägga prof, att här är ingen inne, som kan fortare än jag uppäta sin mat. Då svarade Utgårda-Loke: nog är detta en konst, om du förmår att den verkställa, hvilket vi nu skola pröfva. Han framkallade då från bänken en man, som hette Loge, att han skulle täfla med Loke. Der var ett tråg, som man framsatte på salsgolfvet, fyldt med kött. Loke satte sig vid den ena ändan och Loge vid den andra. De åto båda det bästa de kunde och möttes midt i tråget. Loke hade ätit allt köttet af benen, men Loge deremot både köttet, benen och tråget derjemte. Alla kommo derom öfverens, att Loke hade förlorat leken. Då frågade Utgårda-Loke, hvad konst den unge mannen förstod sig på. Thjalfe svarade, att han ville försöka löpa kapp med hvem Utgårda-Loke ville dertill utse. Utgårda-Loke svarade, att det var en god idrott; men tillade, att han måste vara mycket utmärkt i snabbhet, om han tänkte visa sig i denna konst, nu skulle det snart pröfvas. Utgårda-Loke stiger då upp och går ut. Det var en mycket god rännarebana utåt den jemna slätten. Utgårda-Loke kallade till sig en ung man, som hette Huge, ock bad honom löpa i kapp med Thjalfe. Huge hann första

målet, men han var så mycket förut, att han vid banans ända vände sig om emot Thjalfe, Då sade Utgårda-Loke: du måste sträcka bättre ut Thjalfe! om du vill vinna leken; så mycket bör jag säga dig, att hit har aldrig kommit någon, som varit snabbare till foten än du. De bestämma nu ett annat mål; men när Huge var vid dess ända och vände sig om, var det ett långt pilskott till Thjalfe. Då sade Utgårda-Loke: väl löpen j begge, men knappt tror jag att han vinner leken, det skall nu visa sig, när j löpen tredje målet. De taga då ännu ett mål; men när Huge var vid dess ända ock vände sig om, då var Thjalfe ännu ej kommen till midten. Alla sade då enhälligt, att dessa prof kunde vara tillräckliga. Då frågar Utgårda Loke Thor, hvilka de idrotter voro, hvarigenom han ville visa sig för dem på ett sätt, svarande mot det rykte, som gick om hans storverk. Thor svarade, att helst ville han täfla i drickande med någon af hans män. Utgårda-Loke svarade, att detta vore nog godt, gick in i palatset, kallade sin munskänk, och bad honom framtaga det horn, som hans hofmän voro vane att dricka utur. Straxt derpå kommer munskänken med hornet och lemnar det i Thors händer. Utgårda-Loke sade då: att dricka ur detta horn på en gång är väl druckel, somliga dricka det ur i tvenne gånger; men ingen är så dålig dryckesman att han icke kan tömma det i tre. Thor såg på hornet och tyckte icke att det var stort, fastän det var temligen långt. Han var mycket törstig, höll det för munnen och svälјde storligen, i tanke att icke behöfva luta sig oftare för denna gången. Då han icke orkade mera, och tog hornet från munnen, för att se hvad det led med drycken, märkte han, att deri var nästan lika mycket nu som förr. Utgårda-Loke sade: väl drack du, men ändock icke för mycket; jag skulle aldrig hafva trott, att Asa-Thor icke skulle kunna dricka mera; men derom är jag säker, att du dricker det ut andra gången. Thor svarade icke, utan satte hornet för munnen och ämnar nu dricka en större drick. Han drack så länge han förmådde, men såg dock, att hornets spets icke ville så högt upp, som han väntade, och när han tog hornet från sin mun, tycktes honom att det hade sjunkit mindre denna gången än den första; dock kunde man nu bära hornet utan att spilla. Då sade Utgårda-Loke: huru går det Thor? lär du icke spara dig till en drick mera, än din heder borde tillåta. Mig synes, att om du skulle dricka af hornet tredje gången. så måste den drieken blifva den största; men här kan du icke blifva ansedd för en så stor man, som Asarne kalla dig, om du icke utmärker dig mera i andra mål, än mig tyckes du gör i detta. Då blef Thor vred, satte hornet för munnen, drack af alla krafter och ansträngde sig mycket. När han nu såg i hornet, var der ändock något sjunkit. Han gaf då ifrån sig hornet och ville ej dricka mera. Då sade Utgårda-Loke: nu är det uppenbart, att din makt ej är så stor, som vi tänkte, vill du försöka flera lekar? Nog se vi att du icke lyckas härutinnan. Thor svarade, ännu vill jag gifva flera prof; men jag undrar, om hemma hos Asarne en sådan drick skulle kallas liten. Hvad lek viljen j föreslå? Utgårda-Loke svarade: unge svenner tycka det vara lekverk att häfva upp min katt från jorden, och jag skulle aldrig hafva bjudit Asa-Thor detta, om jag icke förut sett, att du är en mycket mindre man, än jag hade tänkt. Derpå lopp en ovanligt stor grå katt fram på salsgolfvet. Thor gick fram, tog den midt under lifvet och lyfte på honom. Katten krökte ryggen i samma mån som Thor lyfte handen, och när Thor hade lyft så högt han kunde, lyfte katten något upp den ena foten och förmådde således ej Thor verkställa denna lek. Då sade Utgårda-Loke: leken slutades såsom jag trodde, katten är mycket stor, och Thor är låg och liten i jemförelse med de stora män, som här äro närvarande hos oss. Då sade Thor: så liten, som j kallen mig, så uppmanar jag någon att brottas med mig, ty nu är jag vred. Utgårda-Loke svarade, seende sig om åt bänkarna; icke ser jag härinne någon, som icke skulle anse det för en lek att brottas med dig. Vidare sade han låtom oss kalla hit in den gamla qvinnan Elle, min amma, med henne skall Thor pröfva styrka om han vill. Hon har fällt män, som syntes långt starkare än Thor är. Derefter inkom i salen en gammal qvinna. Utgårda-Loke sade då, att hon skulle brottas med Asa-Thor. I korthet sagdt, kampen aflopp så, att ju mera Thor mödade sig, ju fastare stod hon. Nu började gumman att slå krokar, straxt begynte Thor att vackla och hårda ryckningar följde derpå. Länge dröjde det ej, förr än Thor föll på sitt ena knä. Utgårda-Loke gick då fram, bad dem hålla upp med brottandet och sade, att knappt skulle Thor våga utbjuda flera till brottning vid hans hof. Det led nu äfven till natten. Utgårda-Loke anvisade Thor och hans stallbröder plats; de fördröjde der öfver natten och blefvo väl bemötte. Följande morgon, så snart det dagades, uppsteg Thor och hans följeslagare, klädde sig och beredde sig att genast tåga bort. Då kom Utgårda-Loke och lät framsätta bord. Der saknades ej god välplägning, hvarken mat eller dryck, och när de hade ätit, begåfvo de sig på resan. Utgårda-Loke följde dem ut och gick med dem utanför borgen. Men vid skillsmässan frågade han Thor, huru han tyckte att resan hade aflupit, eller om han hade funnit någon mäktigare man än honom. Thor svarade, att han icke kunde säga annat, än att deras inbördes företag hade ländt honom till mycken vanheder, och det vet jag, att j skolen kalla mig en oansenlig man, hvilket mycket förargar mig. Utgårda-Loke svarade: nu skall jag säga dig sanningen, sedan du är kommen ut af borgen, dit du, om jag lefver och får råda, aldrig mera skall komma, och dit du, tro mig, aldrig hade kommit, om jag förut hade vetat, att du ägde en så stor makt, att du så när hade fört oss i en stor olycka. Synvändningar har jag gjort för dig, så att första gången, när du råkade mannen i skogen, var det jag som träffade eder, och då du

skulle lösa upp matsäcken, så hade jag tillsnört den med jernband, hvarföre du ej kunde påfinna medlet, att öppna den. Derefter slog du mig med hammaren tre slag. Det första slaget var svagast och dock hade det blifvit min bane, om det hade träffat. Du såg vid min borg en klippa med trenne djupa fyrkantiga hål, hvaraf ett var ganska djupt: dessa voro märken efter din hammare. Klippan satte jag för slaget, utan att du kunde se det. Så tillgick det äfven vid lekarne, då j täflade med mina hofmän. Hvad den första angår, då Loke gjorde sitt prof, var sammanhanget detta: han var mycket hungrig och åt häftigt; men den som hette Loge (Låga), det var elden, som förtärde lika så väl tråget som köttet. Men den Huge, med hvilken Thjalfe skulle löpa kapp, var min tanke, och var det omöjligt för Thjalfe, att mäta sig med den. Då du drack af hornet och tyckte att det icke syntes, var det minsann ett stort under, som jag aldrig trott skulle kunna ske. Den ena ändan af hornet stod i hafvet, hvilket du icke såg, och när du kommer till hafvet, skall du få se huru mycket det är minskadt af hvad du drack: det kallas nu ebb. Vidare sade han: icke heller syntes mig mindre märkvärdigt, att du lyfte katten, och i sanning blefvo alla rädda, när de sågo, att du lyfte hans ena fot från jorden, ty det var ingen sådan katt, som det syntes dig, det var egentligen Midgårdsormen, som ligger omkring all land, knappt hade han längd, att stjert och hufvud räckte till jorden, och du lyfte den dock så högt upp, att det var blott ett kort stycke till himmelen. Det var äfven ett stort under vid din brottning, då du brottades med Elle, hvilken icke var någon annan än ålderdomen, ty aldrig har någon varit eller skall någon komma, såvida han uppnår någon högre ålder, som icke denna skall öfvervinna. Nu måste vi då åtskiljas, och är det bäst för oss på båda sidor, att du ej oftare kommer till mig; men om så skulle hända, så skall jag då försvara min borg med sådana eller andra konster, att du icke skall kunna uträtta något emot mig. När Thor hörde detta tal, grep han till sin hammare och upplyfte den i vädret; men när han skulle slå till såg han ingenstädes Utgårda-Loke. Han vände då om till borgen och ämnade förstöra den; men såg endast sköna vidsträckta slätter och ingen borg. — Vid alla öfriga företag, såsom hans strid mot Rungner, hans besök hos Geiröd och öfriga fejder med de många förfärliga Jötnarna, framställes Thor i Eddorna alltid såsom segervinnare.

Thor, en forntida skånsk höfding, som säges hafva blifvit dräpen af en Konung i Stoby, uppgifves hafva lemnat namn åt Thorups socken.

Thor af Möre var en Norsk kämpe, hvilken drog till Sigurd Rings bistånd emot Harald Hildetand och deltog i Bråvalla slag på den förres sida.

Thora Borgarhjort, konung Herröds dotter i Östergöthland, är ett af den Svenska fornsagans mest beryktade föremål. Konung Herröd, som ansågs härstamma från sjelfva Odin, var mycket namnkunnig för sin tapperhet, och hans dotter, Thora, sades allmänt vara den skönaste och förståndigaste jungfru i hela norden. Hon fick det tillnamnet "Borgarhjort," emedan hon satt i ett loft, omstängdt med en skidgård, liksom en borg, och derföre, att hon i skönhet så öfverträffade andra qvinnor, som hjorten alla andra djur. Hennes fader hade, enligt sagan, fått en liten och mycket fager lindorm i ett trollägg från Bjarmaland, och denna skänkte han åt sin dotter. Ormen låg i början uti en liten ask; men snart begynte han växa så, att han ej mera fick rum i asken. Slutligen växte han så mycket, att han ej rymdes i kammaren, utan låg rundtomkring skidgården och var så stor, att hufvud och stjert nådde tillsammans. Han blef tillika så argsint, att ingen tordes gå in till jungfrun, mera än den, som gaf ormen mat, och förtärde han en hel oxe i målet. Konung Herröd tyckte sig hafva mycken mehn af allt detta, och gjorde slutligen det löfte, att han skulle gifva sin dotter med en stor hemgift åt den man, eho det vore, som kunde dräpa ormen. Detta löfte spordes vida omkring, men så stor var allas fruktan för ormen, att ingen vågade försöka vinna den höga lönen. Konung Sigurd Rings son, den femtonårige Ragnar, var vid samma tid en fullväxt yngling, som for omkring med godt manskap på sina härskepp och ansågs redan vara en makalös kämpe. Han hörde äfven konung Herröds löfte omtalas; men låtsade, som han ej gåfve någon akt derpå. Emellertid lät han göra sig en underlig klädnad af ludna skinn; denna lät han koka i beck, sedan draga i sanden och slutligen torka. Sommaren derpå styrde han med sina skepp till Östergöthland och lade dem der in i en vik. Tidigt i gryningen en morgon påtog Ragnar sin beckade skinnklädnad och gick ensam upp på landet, begifvande sig till Thoras jungfrubur. Han såg då hvar ormen låg, stötte till honom med sitt spjut, och innan ormen hann försvara sig, gaf Ragnar honom den andra stöten med sådan kraft, att spjutet gick tvärt igenom ormen, hvilken ryckte till så hårdt, att spjutskaftet brast af. Ormen sprutade väl etter öfver Ragnar och ville bita honom, men den hårda skinnklädnaden hindrade detta. Ormen hade emellertid fått sitt banesår; men gjorde i sin dödskamp ett så stort gny, att hela jungfruburen darrade deraf. Då vaknade qvinnorna i loftet, och Thora tittade ut genom vindögat på väggen, för att efterse hvad det vore. Hon såg då derutanför en storväxt man; men som det ännu var helt skumt, kunde hon icke klart skönja hans anletsdrag. Hon frågade derföre, hvem det vore och hvad han ville, hvartill Ragnar svarade med följande qväde:

För väna qvinnan och visa
Ville jag lifvet våga.
Fjällfisken fick dödssår
Af femtonårig yngling.

Derpå gick han bort och tog med sig det afbrutna skaftet, medan sjelfva spjutet satt qvar i såret på ormen. Thora undrade, om det varit en menniska eller ett troll, helst hans växt var så jättelik. Om morgonen blef allt detta berättadt

för konung Herröd, som genast lät utlysa ett allmänt ting, på hvilket Ragnar innfann sig, sade sig vara ormens baneman, och styrkte detta genom uppvisandet af det afbrutna spjutskaftet. Han begärde äfven den sköna Thora till sin drottning, hvilket genast blef honom beviljadt, hvarpå deras bröllop firades med ett ståtligt gästabud. Thora Borgarhjort födde sedan med Ragnar, som af detta äfventyr fick namnet Lodbrok (de ludna byxorna), tvenne söner, Erik och Agnar; men dog snart och sörjdes högeligen af sin man, som alltid innerligt älskat henne.

Thorbernus eller **Thorbjörn**, en lärd och myndig man af den gamla adliga danska Bildeätten, bytte 1532 tjenst med erkebiskop Åke i Lund; ty samma dag som Åke afsade sig erkebiskopsembetet och emottog ett dekanat i stället, blef Thorbernus i domkapitlet ifrån sitt då innehafvande dekanat enhälligt kallad till erkebiskopsvärdigheten. Danske konungen Fredrik gaf sitt samtycke till detta val och byte, men förbjöd den nye erkebiskopen att fara till Rom, för att anhålla om påfvens konfirmation och köpa sitt pallium, samt befallte honom åtnöja sig med kunglig konfirmation och till konungens skattkammare betala de 2000 gyllen, som pallium den tiden kostade i Rom. Fastän denne erkebiskop således icke hade att tacka påfven för sitt embete, gjorde han sig dock all möda och flit att förfäkta påfvedömet med alla dess läror och stadgar. Men när han uti fyra år dermed fortfarit, lät konung Kristian III, på det att de påflige biskoparnes makt och myndighet icke måtte blifva honom hinderlig vid reformationens införande, om hösten 1536 gripa och i fängelse insätta rikets alla biskopar, hvilket öde äfven öfvergick erkebiskopen, såsom den förnämste, och blef han satt i förvar på Wordingborgs slott. Der satt han någon tid, till dess han, tillika med alla de andra biskoparna lössläptes, sedan de med en dyr ed, inför rikets ständer på en allmän riksdag i Köpenhamn, högtidligen förbundit sig till lydnad och underdånighet emot konungen för all sin tid. Erkebiskop Thorbernus fick då, af konungens synnerliga nåd, bibehålla alla de förmåner hans företrädare innehaft, och härmed lefde han förnöjd i öfver tolf år, till dess att han afled den 27 December 1552.

Thorbjörnsson, Otto, var under Karl Knutssons sednaste regeringstid, en ärlig och frisinnad man i Westergöthland, hvilken på ett modigt sätt uppträdde att hämnas den ständiga ofrid och de många våldsgerningar, Danskarne då för tiden utöfvade i hans hembygd. Året efter Karl Knutssons återkomst hade Axevalla slott på förrädiskt sätt blifvit öfverlemnadt i Danskarnes händer och följande året skedde ett allmänt anfall på hela landet med stor förödelse; men vid Pehrsmessotiden lät Otto Thorbjörnsson utsända en budkafle, hvarigenom hela Westergötblands allmoge uppbådades till ett befrielsetåg emot Axevalla. En oräknelig hop af folk hvimlade snart kring slottet, så att besättningen icke vågade sig utom murarne. Bränsle uppstaplades rundtomkring samt itändes, och en sägen är, att när Axevalla slott förstördes, brändes alla der varande Danskar inne. Bönderne nedbröto då i grunden murarne af detta gamla danska röfvarenäste och allsedan har löfskog vuxit öfver dess lemningar, hvilka finnas på en liten holme uti den lilla insjön, och en ovanligt stor en står nu midt uti den fordna borgens ruiner. Som ofta brukligt var att gifva den gård, der någon utmärkt man varit född eller bott, dennes namn, kan det väl hända, att *Thorbjörnstorp,* icke långt ifrån denna ort, är ett minne efter folkvännen Otto Thorbjörnsson.

Thorborg hette en forntida konungadotter här i Sverige, om hvilken sagan har mycket att förmäla. Hennes fader skall hafva hetat Erik. Somliga antaga, att han varit en underkonung i Yngvar Harras tid, andra se i honom den Upsalakonung Erik, Agne Skeppsbos son, hvilken var samkonung med sin broder Alrik. Thorborg var sin faders enda barn och prisas mycket, icke allenast för sin skönhet och vishet, utan ock för den stora käckhet och hurtighet hon alltid visade i sitt uppförande. Att rida ystra hästar, att fäkta med svärd och sköld, samt flere dylika idrotter, utgjorde hennes förnämsta nöje. Hennes fader fann väl föga behag uti detta hennes karlaktiga väsende, och bad henne ofta sitta stilla i jungfrukammaren, såsom andra konungadöttrar plägade; men hon sade sig väl behöfva en dylik öfning, ty då hon skulle ärfva riket efter sin fader, kom den till godo, då hon borde försvara detsamma mot främmande våldsmän. Slutligen bad hon sin fader, att han ville lemna henne något land att styra, på det hon, medan fadren ännu lefde, måtte få vänja sig vid att råda för land och folk. Konung Erik skall då hafva gifvit henne kungsgården Ulleråker med trakten deromkring, der hon genast tog sitt bof, klädde sig i karlkläder och ville icke anses för qvinna, utan befallte sitt folk att kalla henne kung *Thorberg.* Flere friare, som tid efter annan anmälde sig, blefvo hånfullt afvisade af den stolta konungadottern. Slutligen kom den käcke Rolf Götreksson från Westergöthland. Äfven han fick afslag och blef med tolf sina följeslagare fördrifven. Då samlade han följande sommaren en hop utvaldt krigsfolk och for dermed på sex goda skepp upp till Ulleråker, der han förelade Thorborg det vilkor, att antingen genast jaka till hans frieri, eller ock skulle han intaga stället och nedhugga hvarenda man, som der fanns. "Förr skall du blifva en getaherde i Westergöthland, än du får någon makt öfver oss," svarade honom den oförskräckta från borgmuren, der hon stod, vände sig om och ville ej höra mera. Rolf med sina män sökte då storma borgen; men rönte ett kraftigt motstånd. De belägrade hällde sjudande vatten och beck öfver dem, kastade stenar och stockar på deras hufvuden och gjorde stor skada ibland dem. När det så hade lidit fjorton dagar framåt, började Götherne knota och ville draga derifrån. Slutligen lät Rolf bygga starka stormtak, hvarunder hans folk trängde ända till borgmuren, hvilken de lyckades att efter mycket besvär genom-

bryta. När götherne sålunda kommit in i borgen, funno de ingen menniska derstädes; men väl många bord med mat och dryckesvaror. Rolf förbjöd strängeligen sitt folk att röre något häraf, och sade, att de först skulle eftersöka, hvar Thorborg hade dolt sig. Då de nu letade i alla rum, funno de slutligen en lönngång under jorden, uti hvilken de gingo ned, först konung Rolf och efter honom alla hans män. Sedan de gått gången i ända, kommo de upp i en skog och funno der före sig Thorborg med hela hennes här. Det blef då ett skarpt fäktande dem emellan. Thorborg fäktade som den raskaste kämpe, och hennes folk värjde sig äfven manneligen; men intet förmådde motstå konung Rolf och hans kämpar. Rolf ropade slutligen på sin broder Kettil och bad honom taga Thorborg till fånga; men likväl icke såra henne, emedan det vore skamligt att bära vapen på qvinnor. Kettil kom ock så nära intill henne, att han kunde gifva henne ett slag med flatsidan af svärdet, hvarvid han yttrade några föraktliga ord; men i detsamma gaf Thorborg honom med sin stridsyxa ett så hårdt slag vid örat, att Kettil dervid vände benen i vädret, och ropade hon åt honom: "Så tukta vi våra hundar, när de skälla för hårdt." Kettil sprang hastigt upp på fötterna igen och ville hämnas; men då kom Rolf dit, grep Thorborg öfver armarna, och måste hon så gifva sig i hans våld. Rolf fordrade endast att hon skulle taga sin fader till domare i denna sak. Hon for derföre med Rolf till Upsala, och nedlade sina vapen för fadren, som högeligen fröjdade sig åt denna förändring. Litet derefter blef hennes bröllop med segervinnaren drucket, och sedan lefde konung Rolf och drottning Thorborg länge lyckligen tillsammans.

Thorbjörnstorp, annex till Falköpings stad, är beläget $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Falköping. I socknen märkas: säteriet *Berga*, som på 1750-talet tillhörde baronerne Alströmer, och der ett schäferi var anlagdt, hvarest Angora-getter med mycken framgång sköttes. Socknen håller $11\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 288 personer på en areal af 1,736 tunnland.

Thord var prost, då han 1370 af domkapitlet valdes och af Påfven bekräftades såsom biskop i Strengnäs, hvilket han sedan uti mera än trettio år fortfor att vara med mycket beröm, ehuru han måste utstå många ledsamheter under de beständiga fejderna emellan konung Albrekt och drottning Margaretha. Han har ock fått det vittnesbördet om sig, att han förskaffat biskopsstolen och domkyrkan flera gårdar och större inkomster, än någon af alla hans företrädare. Dessutom deltog han, såsom en af den tidens vigtigaste personer, uti de många herredagar, som då höllos och hade ett ganska stort inflytande på de allmänna ärenderna. Han var ock en ibland de sjutton riksråd, som år 1386 förordnades till verkställare af Bo Jonsson Grips testamente, och hvilka banade drottning Margaretha vägen till svenska thronen. Under konung Albrekts fångenskap blef han af dennes anhängare, de så kallade Vitalianerne eller Viktualiebröderne, 1393, då han var i begrepp att företaga en resa från Strengnäs, uppfångad på sjön i det fartyg, hvaruti han inlastat en mängd kläder, penningar, böcker, kalkar, biskopsskrudar och åtskilliga andra klenodier af guld och silfver. Han fördes då till Stockholm, der han hölls fången öfver halftannat år, och ej utsläpptes ur fängelset, förrän han med ed förbundit sig, att på intet sätt beifra denna våldsverkan, utan tvärtom sjelf utverka påfvens absolution derföre. Påfven lät äfven i början, på hans hemställan, meddela förlåtelse; men sedan han förnummit, att biskop Thord blifvit tvungen till den gångna eden, anbefallte han bannlysning öfver biskopens angripare. Biskop Thord underskref sedan Kalmareunionen och bivistade slutligen äfven herredagarna i Wadstena 1399 och 1400. Han afled den 28 Febr. 1401.

Thordsson, Johan, mjölnare i en by nära Wadstena, uppgifves såsom fader till den namnkunige häfdatecknaren Johan Messenius. Denne Thordsson, hvilken äfven säges hafva varit en illa beryktad hästtjuf, blef inveckiad i partistriderna under Johan III:s tid, samt omkring 1588 halshuggen för några stämplingar mot fäderneslandet. Dessa uppgifter härleda sig dock förnämligast från några Messeniernes fiender.

Thore den Helige af Helsingland skall hafva varit en för stor visdom och mycket förstånd vida prisad domare i Östergöthland, hvilken efter sin död af många fromma vördades såsom ett helgon. Han lärer hafva bott i Skenninge, och några förmoda, att han varit stiftare af den stadga, som uti flere gamla urkunder omtalas, under namn af Skenninge rätt, och hvilken lärer hafva varit ganska sträng. Den helige Thores bild stod länge på torget i Skenninge, der de, som förbrutit sig emot kristna sedoläran, isynnerhet qvinnor, hvilka svikit sina män, framför densamma afstraffades med ris. Enligt en gammal sägen skall denne Thore, då en fästmö, för någon misstanke om otrohet, mördat sin fästman, låtit, på samma ställe, der mordet skedde, en källa uppspringa af hans blod, hvarom en gammal folkvisa sjunger:

Thore lät vattnet springa af grund,
God makt hade han;
Det botade en blindan i samma stund,
Det heliga namn.

Thore Hundfot, en ansedd Norrman på Upsalakonungen Adils tid, berättas uti en gammal saga hafva blifvit vald till konung endast på den besynnerliga grund, att han var den som bäst uppfyllde det vanliga konungasätet. Detta skall hafva tilldragit sig någonstädes i Westergötbland.

Thorer Helsing, en sonson af Kettil Jämte, begick ett mandråp, måste derföre fly, och begaf sig åt öster in på dervarande öde skogsmarker, hvarest han röjde och bodde; dit drog äfven mycket folk med honom från Jämtland, och fick häraf denna trakt namn af Helsingland. Kusttrakten deraf befolkades under tiden nedifrån af svear och äfven till en del af finske nybyggare.

Thorer Lagman i Jämtland, en man af ganska stort anseende på sin tid, förhindrade norrske ko-

nungen Olof Haraldssons försök att förmå Jämtlänningarne till skatts erläggande åt Norrige, samt bibehöll dem under sveakonungens välde (se vidare *Thorodder Snorresson*).

Thorestorp, med Öxabäck och Ellekulla, är en socken i Marks härad af Elfsborgs län, 4 mil S.S.V. ifrån Borås och tillhör 3 kl. konsist. Marken är till stor del bergaktig och jordmånen föga bördig; skogen otillräcklig. Socknen håller 16 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 1,025 personer på en areal af 13,284 tunnland, hvaraf 2,020 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Thoresund, en socken i Selebo härad af Nyköpings län, är belägen vid Mälaren, 1 $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Strengnäs och tillhör 2 kl. reg. I den gamla, men nyreparerade kyrkan finnes en grafsten, på hvilken man ser bilden af en riddare i full rustning, som här är uthuggen. Denna bild föreställer Anund Gustafsson Sture, riddare af Räfsnäs och broder till riksföreståndaren Sten Sture, död 1462. Thoresund håller 50 $\frac{1}{2}$ mtl. med en befolkning af 1,300 personer på en areal af 14,950 tunnland, hvaraf 620 äro sjöar och kärr. Adr. Mariefred.

Thorfin, en namnkunnig jarl på Orkneyöarne, hvilken skall hafva gjort en valfart till Rom, för sina synders förlåtelse, var fader till Paul Thorfinsson, hvilken några historieskrifvare antaga hafva äfven varit jarl öfver Orkneyöarne och förmäld med en dotter till den svenske konungen Håkan Röde, som i tretton år förde regeringen efter Stenkils död; men om hvars såväl bedrifter, som slägt man föröfrigt saknar alla underrättelser.

Thorgeier Danaskald, så benämnd, emedan han var från de danska länderna, var någon tid hofskald hos svenske konungen Erik Knutsson. Man känner dock icke något af honom författadt qväde.

Thorgerd (Myth.). *Horgabrud* (*Tempelbrud*). Så kallades en prinsessa, hvilken efter döden blef dyrkad som gudinna. När hennes fader, konung Hölge, dog, kastades öfver honom en grafhög full med guld och silfver. Skalderna kallade derföre guldet Hölges graftak. Hölges rike kallades Halagaland. — Thorgerd hade ock en syster, Yrpa; äfven hon blef, efter döden, dyrkad som gudinna.

Thorgny Lagman, Tiundalands lagman under Erik Segersälls och hans sons, Olof Skötkonungs tid, en rådklok och förståndig man, samt näst konungen den myndigaste i riket, är en af vår hedniska fornålders märkvärdigaste personer. Äfven hans fader och farfader, af samma namn, anses före honom hafva varit Tiundalands lagmän, de mest inflytelserika personer då för tiden. Då Styrbjörn Starke tågade mot Upsala, för att anfalla sin farbroder, Erik Segersäll, var det förnämligast Thorgny Lagman, som drog försorg om sveahärens sammandragning och uppställning. Han ordnade lederna och lät gifva goda vapen åt dem, som dermed icke voro försedde. På hans råd skedde äfven, att man främst i spetsen af hären uppställde hela rotar af hästar och tjurar, hvilka voro med ok sammankopplade, samt oken åter genomstungne med långa spjut och andra hvassa jern. Dessa åstadkommo sedan ett stort nederlag bland Styrbjörns folk, och bidrogo mycket till Erik Segersälls seger på Fyrisvall. Morgonen af sista dagen under slaget, säges Thorgny Lagman hafva framburit konung Erik Segersälls unge son, Olof, i sitt sköte för den uppställda sveahären, och öfvertalat den att hylla honom till fadrens efterträdare på Upsala konungastol, i händelse konung Erik under dagens afgörande strid skulle stupa. Sedan omtalas icke Thorgny Lagman i våra häfder förrän under de sista åren af Olof Skötkonungs regering, då Ragvald Jarl från Westergötbland, åtföljd af norrske konungen Olof Haraldssons sändebud, Björn Stallare, drog till Upsala att förmå sveakonungen till förlikning med Norrige. Thorgny Lagmans förhållande vid detta tillfälle är ett af de märkvärdigaste dragen af vår äldsta historia, och det tal, han för konungen höll på Upsala ting, skall alltid förblifva det mest lysande prof på de gamle svenske odalmännens stolta sjelfständighet, samt aldrig förglömmas, så länge Sverige har någon historia. Han var nu kommen till hög ålder, så att han, oberäknadt myndigheten af sitt embete, äfven var högst vördad för sin långa erfarenhet och sina stora förtjenster. Man ansåg honom allmänt för den visaste man inom hela Svea välde, och så stort var hans anseende, att, då han talade på tinget, trängde sig alla intill, för att höra hans ord; och hvad han sade, det var såsom taladt af hela folket, hvars vilja och beslut voro lag för konungen. Till denne myndige man red Ragvald Jarl, ty Thorgny var hans frände och fosterfader. Med Jarlen redo äfven Björn Stallare och hans män. Då de ankommo till Thorgnys gård, sågo de här stora och präktigt byggda hus, ute på gården stodo många män, som mottogo de resandes hästar och saker. Inne i stugan var en stor myckenhet af folk församlad, och i högsätet satt en gammal man, till hela sitt utseende så vördnadsbjudande, att Björn Stallare och hans följeslagare sade sig aldrig förr hafva sett en så manlig, storväxt och herrlig man. Hans yfviga skägg bredde sig ut öfver hela bröstet; och var så långt, att det låg ända ned i hans knä. Jarlen steg fram och helsade honom. Thorgny tillbaka välkomnade jarlen och bad honom gå till det säte, der han var van att sitta. Han satte sig då på andra sidan, midt öfver emot Thorgny. Jarlen dröjde några dagar, innan han framsade sitt ärende. Ändtligen bad han Thorgny att gå med sig in i samtalsrummet, till öfverläggning i ett vigtigt ärende. Med dem gingo äfven Björn Stallare och hans följeslagare. Då tog jarlen till ordet, berättade först huru konung Olof i Norrige sändt sine män hit, för att göra fred; talade sedan länge om den olägenhet Westgöterne hade af ofriden med Norrige; sade, att han lofvat de norrske sändebuden att följa dem upp till sveakonungen; men fruktade mycket för utgången af detta ärende, emedan konungen tog denna sak så illa upp, att ingen djerfdes tala till honom derom.

"Derföre," tillade han, "har jag nu kommit hit till dig, min fosterfader, emedan jag icke sjelf kan hjelpa mig i denna sak; men hoppas af dig goda råd och ett godt bistånd." Thorgny teg en stund; omsider svarade han: "Sällsamt förhållen j eder, som eftersträfven höga värdighetsnamn; men icke veten att reda eder, då j kommen i någon vånda. Hvarföre betänkte du icke, innan du utlofvade denna färden, att du icke har makt att tala emot konung Olof. Tyckes mig för den skull det icke ringare att vara räknad bland bönder, och fritt kunna säga ut hvad man vill, fastän konungen sjelf hörer derpå. Nu vill jag dock komma till Upsala ting, och skall göra dig det bistånd, att du månde orädd kunna framställa inför konungen, hvad dig godt synes." På tinget, sedan konung Olof med vrede och häftighet afvisat Björn Stallares och Ragvald Jarls framställningar, steg slutligen Thorgny Lagman upp, och med honom reste sig tillika hela allmogen. Alla de, på hvilkas vägnar han talade, och alla, som annorstädes hade varit, trängde nu fram, för att lyssna till hvad han skulle säga. På honom hvilade nu deras enda hopp, hvilka arbetade på freden med Norrige. Sedan sorlet af myckenheten, braket af vapen, bullret och gnyet småningom tystnat, och ljud åter ficks, tog Thorgny till ordet och sade: "Annorlunda är nu Svea konungars sinnelag, än förr varit hafver. Min farfader Thorgny mindes väl Upsalakonungen Erik Emundsson, och sade det om honom, att då han var i sin lättaste ålder, hade han hvar sommar sin här ute, drog i härnad till åtskilliga länder och lade under sig Finland, Ryssland, Estland, Kurland samt många andra länder i öster, och kan man ännu se de jordborgar samt andra stora verk, som han der gjorde; dock var han icke så högmodig, att han ju icke ville höra de män, som hade något vigtigt för honom att framställa. Min fader Thorgny var med konung Björn en lång tid och kände väl hans seder; och stod riket i Björns dagar uti mycken styrka och makt samt led aldrig minskning; dock var han vänlig emot sina män. Jag sjelf hafver konung Erik Segersäll i godt minne, och var jag med honom i många härfärder. Han förökade Svea välde och värjde det manneligen; dock var det oss alltid lätt att med honom komma i samråd. Men den konung, som nu är, låter ingen tala med sig och vill intet annat höra, utan det allena, som honom behagar, hvilket han med all häftighet drifver. Deremot låter han sina skattländer undangå sig genom sorglöshet, men fikar att behålla Norrige under sig, hvilket ingen sveakonung förut har eftersträfvat, och hvarföre mången man måste sitta i oro Nu vilja vi bönder, att du, konung Olof, gör fred med Norriges konung och gifver honom din dotter Ingegerd till äkta. Vill du återvinna de riken i öster, hvilka dina fränder och förfäder egt före dig, så vilja vi alla följa dig. Men vill du icke göra det, som vi säga, så skola vi öfverfalla och dräpa dig; ty ingalunda månde vi tåla ofred och olag af dig. Så hafva våra fäder fordom gjort, när de på Mula (Mora?) ting störtade i en källa fem konungar, hvilka voro uppblåste af öfvermod, såsom du nu är emot oss. Säg nu straxt hvilketdera du vill välja." Sedan han slutat detta kraftiga tal, hördes stort vapenbrak och allmänt bifallsgny af hela bondehären. Konungen stod då upp och svarade, att han ville låta allt så ske, som bönderne begärde, ty så hade alla Sveakonungar förut gjort, att de låtit allmogen råda med sig på tinget.

Thorgothus eller **Thurgothus**, en Norrman af Göthisk härkomst, infann sig hos Olof Skötkonung, då han vistades uti Westergöthland och föreslogs af honom hos erkebiskopen i Hamburg till biskop öfver de Svenske Götherne. Detta bifölls och 1014 förklarades Skara för biskopssäte, hvars förste biskop Thorgothus blef; men hvilken dock till en början i sex år uppehöll sig i Husaby, till dess att år 1020 S:t Sigfrid ditkom, vigde Thorgothus till biskop och lade grunden till Skara domkyrka. Efter Olof Skötkonungs död, då Thorgothus begynte blifva gammal och orklös, reste han öfver till erkebiskopen i Bremen, der han slutligen blef spetälsk och dog 1030, samt blef begrafven uti S:t Petri kyrka derstädes.

Thorgöther Skarde, en af Olof Skötkonungs fogdar, sändes af denne konung, jemte sin broder Asgöther, att, hvardera åtföljd af tolf män, uppbära den Svea konungen tillkommande skatt af dess landskaper i Norrige, kort efter sedan Norske konungen Olof Haraldsson lagt dessa under sitt välde. Bröderne drogo vesterut öfver kölen och kommo först till Veradalen, hvarest de stämde bönderne till ting samt affordrade dem den vanliga skatten. Sedan bönderne häröfver inhämtat hvarandras tankar, rådgjort och öfverlagt, gåfvo de till svar, att nu som förr ville de gifva den skatt Svea konungen krafde, så framt konung Olof i Norrige icke fordrade af dem någon landskyld, ty icke kunde de utgöra dubbel skatt. Lika svar fingo sändebuden högre upp i landet på alla de ting, de höllo med bönderne. Bättre lyckades det dem icke heller i Skön och Stioradal. Då beslöto de att draga till Olof Haraldsson sjelf, alldenstund bönderne hänsköto saken till honom. De foro då till Nidaros, der de föredrogo sitt ärende för Norske konungen, hvarvid Asgöther skall hafva hållit ett trotsigt tal, hvilket af Olof Haraldsson saktmodigt besvarades. Thorgöther drog då med sina tolf män åter hemåt till Sverige, emedan han fann något vidare icke kunna uträttas; men då hans broder icke desto mindre fortfor att fara genom landet för att indrifva skatter, blef han med sina män på Olof Haraldssons befallning gripen och hängd.

Thorhamn, med Sturkö, är beläget i Östra härad af Carlskrona län, $2\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Carlskrona och tillhör 3 kl. konsist. Socknen består till större delen af en sandö, hvars hemman nästan allesamman äro belägna vid saltsjön, samt för öfrigt af en skärgård, som består af 5 bebodda skär, och flera obebodda. Den odlade marken har mest sandjord. På ett af skären, vid namn *Utlångan*, finnes god sandmylle-åker och på

ett annat skär, *Håstholmen*, äfven något skog, hvarpå här eljest är brist. Utsädet går stundom till 470 tunnor. Socknen håller 26 $\frac{7}{8}$ mtl., med en befolkning af 2,440 personer på en areal af 13,168 tunnl., hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Thor i fjället. Så skall, enligt sagan, fordom en vida beryktad skogshöfding eller stigman hafva varit benämnd, hvilken bodde på gränsen emellan Göthaland och Wermland. Om honom sjunges ännu i dessa trakter en egen vallsång. Först berättas, huru vallhjonen i skogen blefvo öfverfallna af stigmännen. Då stötte ett vallhjon i luren, att väcka byfolkets uppmärksamhet, som tröskade på en loge. *Tu-lull i logen*, tyckes betyda: "Tyst, — lyssnen, j på logen:

Tu-lull i logen!
Tolf man i skogen!
Tolf man äro de;
Stora oxen stinga de,
Vallbarnen skrämma de.
Mej vill de locka
Till Thor i fjäll.

Thorild, Thomas, var son af en länsman och föddes i Svarteborgs socken i Bohus län den 18 April 1759, studerade först i Lund, sedan i Upsala och ärnade blifva jurist. Det torra, själlösa och torftiga behandlingssättet af juridiken, sådan den då bedrefs vid rikets första lärosäte, väckte likväl hans afsmak, och han egnade sig från den tiden åt vitterheten och filosofien. Redan förut hade han år 1782 gjort sig namnkunnig genom sitt poem: *Passionerna*, som allmänt erkändes vittna om författarens brinnande fantasi, lifliga snille och varma känsla; men som sällskapet *Utile Dulci*, till hvilket det var inlemnadt, icke vågade belöna, i anseende till det djerfva och mindre vanliga i dess form, emedan det var skrifvet på alexandriner. Thorild var likväl i sjelfva verket mindre skald, än han och hans beundrare trodde; ty sjelfva detta poem, höjden af hans vittra produktionsförmåga, är egentligen ingenting annat, än en filosofisk afhandling, och han skref aldrig mer någonting dermed jemförligt. Sin största märkvärdighet och sin högsta förtjenst äger han deremot såsom tänkare, och framför allt såsom oförskräckt ifrare för allt hvad han ansåg stort, rätt och sannt och emot allt förtryck, all förvillelse, all låghet och småaktighet. Den vittra despotism, som Kellgren och hans blad: *Stockholms Posten* på den tiden utöfvade, äfvensom den ensidighet, hvarmed man hyllade den fransyska litterära formen, väckte med skäl Thorilds förtrytelse, och han började derföre utgifva en egen tidning, kallad: *Den nye Granskaren*, isynnerhet riktad mot Kellgren och hans kritiker. Striden mellan desse utmärkte män fördes icke utan en ömsesidig bitterhet i flera år, och skulle vida mer ledt till sanningens uppdagande och smakens renande, om Thorild äfven varit mindre ensidig, mindre öfverdrifven och förbetsad. Härunder framträdde onekligen likväl många gnistor af snille, många drag af djerf tankekraft och ljusa idéer. Han utgaf sedan flera skrifter, bland andra en kallad: *Rätt, eller alla samhällens eviga lag*, i många fall ett mästerstycke, ifrade särdeles för en allmän tryckfrihet, och ingaf härom ett förslag, först till Kansli-Kollegium och sedan till ständerna vid 1786 års riksdag. Gustaf III lärde härigenom känna och värdera honom, och hans aktning för honom ökades ännu mer, då Thorild, under konungens vistande i Upsala i Mars månad 1788, förordnades till respondens vid den disputation öfver något ämne i statsläran, som på monarkens befallning föranstaltades. Ämnet var en kritik öfver Montesquieu, och bland opponenterne såg man Schröderheim, Leopold och Armfelt. Akten var i högsta grad intressant, och konungen lät, efter dess slut, komplimentera Thorild. Denne begagnade likväl icke det erbjudna tillfället att närma sig till konungen, emedan han önskade resa till England, hvilket han ansåg för frihetens förlofvade land. Ett besök der öfvertygade honom likväl om sin villfarelse, ehuru han derefter bedömde Engelsmännen kanske med lika mycken fördom, som han förut hyst enthusiasm för dem. År 1792 utgaf han en skrift till dåvarande regenten, hertig Carl, hvari han bland annat uppmanade honom att afskaffa de fyra riksstånden, som alltid varit Sveriges obestånd. Den småaktige och skuggrädde Reuterholm lät, i anledning häraf, anställa en aktion emot Thorild, hvilket, jemte den nesliga behandling han rönte, väckte allmän ovilja, och då han uppfördes till Hof-Rätten, samlades i hans väg en folkhop, som hurrade för honom och fordrade, att han skulle erhålla ett anständigare fängelse. Detta skedde äfven. Domen blef 14 dagars vatten och bröd; men hvilken högsta domstolen förvandlade till 4 års landsförvisning. Tvenne år derefter upphäfdes likväl denna dom och Thorild utnämndes till professor och bibliothekarie i Greifswald. Här lefde han i filosofiskt lugn, gjorde sig aktad af Tysklands lärde; men dog i sina bästa år, den 1 Oktober 1808.

Thorkel, eller **Thyrgillus,** en ganska berest och mycket studerad man, var decanus i Strengnäs, när han enhälligt valdes till biskop derstädes år 1361, då påfvens bekräftelse å hans val utverkades af den heliga Brigittas dotter, fru Katarina, som vid den tiden uppehöll sig i Rom. Man känner för öfrigt icke mera om honom, än att han 1366 köpte under biskopsbordet gården Bredetorp samt att han 1369 stadgade, att åt kyrkoherden i Stockholm, Johannis Ludolphi, skulle årligen hållas ett s. k. anniversarium i Strengnäs domkyrka, för de ansenliga gåfvor denne dit förärat. Biskop Torkel afled d. 27 Mars 1370.

Thorkel Djärfve, uppräknas bland de kämpar, som fäktade på Sigurd Rings sida emot Harald Hildetand uti Bråvallaslaget.

Thorkel Haft, eller den Höge, från Skåne, Strutharalds andre son, var en namnkunnig kämpe på sin tid. Så snart han kommit till manlig ålder for han, tillika med sin äldre broder Sigvald, på tvenne med hundratiogo man bemannade härskepp ut på vikingatåg. Sedan de landstigit på Born-

holm och der utplundrat några byar, drogo de till Jomsborg, hvarest de blefvo upptagna bland de vidtberyktade Jomsvikingarne. Sedan deltog Torkel Hafi uti det blodiga sjöslaget i Hjorunga-våg emot den Norska Håkan Jarl och uti sjöslaget vid Svolderö, der han gaf det rådet att göra en upptimring af stockar på Erik Jarls skepp, Järnbarden, och såmedelst derifrån bemästra sig Olof Tryggvassons höga fartyg Ormen Långe. Sedan begaf han sig ut på härnad i sällskap med Olof Haraldsson i Norrige, då han plundrade i Svenska och Finska skären samt slogs med många andra vikingar söder om Jutland, och bemäktigade sig deras skepp. Derefter åtföljde han Danske konungen Sven till England, der han besegrade hertigen af Estangeln och anställde förfärliga härjningar vida kring landet. År 1013 förde han befälet öfver hela Danska flottan vid Greenwich, samt brandskattade den kringliggande trakten på proviant och andra förnödenheter. Sedan konung Sven dött, åtföljde han dess son Knut den Store vid Englands eröfring, samt deltog uti alla fältslag denne konung der höll med konung Ethelreds söner. Vid Londons belägring fick han tillfälle att frälsa Knut den Store från en ögonskenlig lifsfara, då denne, anfallen af konung Edmund, var nära att duka under, men Thorkel Hafi stötte Edmund af hästen och sålunde räddade sin herre ur faran. Uti det stora nederlag, som Engelsmännen ledo vid Assendan, fällde han hertigen af Estangeln, hvars sköna gemål Egitta, konung Ethelreds dotter, sedan blef hans hustru. Thorkel Hafi var äfven den, som återförde konung Ethelreds gemål, drottning Emma, då hon ville fly från England, och förmådde konung Knut att taga henne till äkta. Någon tid njöt han sedan Knut den Stores nåd och var mycket ärad samt förordnades äfven till Jarl öfver Estangeln; men, då han en gång bjudit konungen till gästabud och denne fått se hans sköna hustru, föll han i konungens onåd, derföre att han hellre sjelf tillegnat sig en så vacker qvinna än lemnat henne åt konungen. Han blef då utdrifven ur England och tog sin tillflykt till Normandie, der han under de oroligheter, som kort derefter derstädes utbröto, lärer hafva blifvit ibjälslagen. Hans son Harald blef jarl i Danmark.

Thorkel Knutsson, en af Sveriges ryktbaraste och om fäderneslandet mest förtjente män framstår såsom en lysande stjerna i häfderna öfver vår mörka medeltids häudelser. Om hans härkomst hafva historieskrifvarne varit utaf olika meningar; somliga hafva ansett honom tillhöra den namnkunniga Folkunga-ätten, andra påstå, med större sken af sannolikhet, att han varit en medlem af den gamla Trolle-ätten. Säkert är åtminstone att han var en högättad man och förtrogen vän till konung Magnus Ladulås, ibland hvars rådsherrar han nämnes omkring år 1288. Han blef äfven riddare och konungens marsk. På sin dödshädd utnämnde Magnus Ladulås marsken Thorkel Knutsson till sina söners förmyndare och rikets föreståndare under den unge konung Birgers minderårighet. Såsom sådan styrde han med stort beröm i nära tretton år, hvarunder landets fördelar på allt sätt befrämjades. Till inskränkande af de andliges många skadliga friheter, vågade han det för den tiden ganska djerfva steget, att icke allenast ålägga dem skyldigheten att deltaga i den allmänna krigsgärden, utan ock fråntaga dem en del af fattigtionden, hvilken de förut velat tillskansa sig. Så stor var äfven marskens myndighet att presterskapet fann för godt att underkasta sig dessa anordningar utan synnerligt motstånd, men de andliges harm deröfver bidrog sedan ej så litet till hans slutliga fall. Upplandslagen lät han, af dertill utsedde män, granska och ordna uti särskilda balkar och flockar. År 1293 företog han ett fälttåg till Karelen, hvilket landskap snart lades under Svenska kronan. Då konung Birger 1302 firade sin högtidliga kröning i Söderköping, var marsken Thorkel Knutsson på höjden af sin ära och sitt anseende. Vid detta tillfälle hade han äfven den förnöjelsen att se sin dotter Christina förmäld med konungens broder, den unge hertig Waldemar. Året derpå, sedan Thorkel Knutsson firat sitt ståtliga bröllop med sin andra hustru, en Tysk grefvedotter, begärde han att blifva endtledigad från det förmynderskap han nu i nära tretton år fört, men lofvade likväl, uppå konung Birgers derom gjorda enträgna begäran, att fortfarande bistå honom med sina kloka råd och trogna tjenster. Sedan konungen 1305, efter en inbördes strid, förlikt sig med sina bröder, begynte desse, som mycket fruktade den kloke marsken, stämpla till hans fall, gifvande honom all skuld till den uppkomna oenigheten. Mot julen satt marsken på sin gård Lena och hade allenast sina hoftjenare hos sig, föga bekymrad om det, som annorstädes tilldrog sig. Då besökte honom några hans vänner, hvarunder samtalet föll på konungens och hertigarnes förlikning. De bådo honom taga sig bättre till vara och hafva mera folk hos sig, emedan han borde betänka, huru Folkungarne varit sinnade i alla tider samt huru de oftast svikit sina bästa vänner och rådgifvare. Väl vore allt folket honom tillgifvet, men hertig Erik kunde snart våldsammeligen öfverraska honom, och då kunde det blifva för sent för hans vänner att bistå honom. Den rättsinnige Thorkel Knutsson sade sig så hafva tjenat sin konung och fäderneslandet, att han icke fruktade svara derför, och kunde han icke misstro, att konungasönerne skulle sålunda kunna åsidosätta den städse visade vördnaden för sin fosterfader. Så förblef allt i samma skick, och marsken lagade sig att i ro och enslighet fira julen, då en afton i begynnelsen af julfastan en hop beväpnade män red in på hans gård. Marsken gick ut, igenkände sin måg och hertig Erik ibland de ankommande, samt beredde sig att på sedvanligt sätt vänligt emottaga dem. De svarade likväl med vreda ord på hans helsning och röjde snart sitt onda uppsåt, så att han väl kunde märka, hurusom de nu voro komna till hans förderf. Enligt somliga uppgifter skall konung Birger sjelf hafva varit med på denna färd och

börjat anklagelserna mot marsken, för det sätt hvarpå han handhaft rikets angelägenheter. Dertill svarade marsken: "Mig vore önskandes, Herre! att jag så min Gud tjent hade, som jag eder, konung! tro och huld varit." Då begynte hertigarna sina klagomål emot honom, att han alltid stämplat fiendskap emellan dem och deras broder, konung Birger, hvarefter, utan att det tilläts något vidare samtal, bojor frambäros att läggas på honom. Den åldrige mannen lät fängslingen försiggå, utan att göra något motvärn, yttrande endast med sorgsen barm till konungen, i det han framräckte sina händer att bindas: "Detta kunnen j tillstädja, min konung! som jag så redliga tjent hafver; blygd skolen j hafva deraf så länge j lefven." Derefter sattes han på en häst, med fötterna hårdt sammankedjade under hästbuken, och så fördes han under stark bevakning till Stockholm, med hastig fart öfver mindre besökta skogsvägar, ridande genom natt och dag, så att folket, som älskade herr Thorkel ganska högt, icke skulle få rådrum att samlas och taga honom lös. Slutligen insattes han i fängelsetornet på Stockholms slott, der han beredde sig till en snar död. Hvad som mest förbittrade hans sista dagar, var den tidningen, att hans enda kära barn, dottern Christina, var af sin gemål, hertig Waldemar, förskjuten och deras äktenskap af kyrkans tjenare förklaradt olagligt, emedan de, efter presternas utslag, voro i andlig skyldskap, alldenstund Thorkel Knutsson stått fadder vid Waldemars dop. I början af Februari månad år 1306 utfördes den vördnadsvärde marsken till afrättsplatsen utanför staden, på samma ställe, der nu Södermalmstorg är beläget. Kring fängelsetornet var en mängd folk församladt, som åskådade huru den förtjente riksföreståndaren utleddes under mycken smälek och begabbelse, som presterne tillställt att förvilla folket. Den samvetslöse konung Birger unnade i början icke en gång sin trogne förmyndares liflösa kropp att få hvila i vigd jord, utan befallte att den skulle nedgräfvas på afrättsplatsen; men någon tid derefter utverkade marskens vänner, att hans lik fick begrafvas uti Gråmunkeklostrets kyrka på Riddarholmen.

Thorkel Sprakelägg, troligen en Svensk höfding, så benämnd emedan han var fräknig (spräcklig), var fader till Ulf Jarl, Danske konungen Knt den Stores svåger. Den ryktbara Thorkel Sprakeläggs fader skall hafva hetat Björn, och om hans härkomst berättas följande gamla saga: En hederlig man i Sverige hade en ganska vacker dotter, hvilken vid ett tillfälle gick ut i marken, för att roa sig med sina leksystrar. Der blef hon bortröfvad af en björn, som, i stället för att sönderslita sitt rof, blef kär i den röfvade flickan. Som likväl björnen gjorde stor skada på de hjordar, som funnos i trakten, blef han slutligen uppjagad ur sitt ide och ihjälslagen, då den bortröfvade flickan återfördes till sina anhöriga. Hon hade dock redan blifvit hafvande af sin ludne friare och födde en son, som efter fadren blef kallad Björn.

Thorkelsson, Peder, äfven kallad Petrus Thyrgilli, född i Skenninge af en ädel ätt, som förde ett lejonhufvud i vapnet, skref sig herre till Tuna. Han hade studerat och blifvit använd vid flera tillfällen, då han 1338 utnämndes till biskop i Linköping och en af Magnus Erikssons rådsherrar. Sedan blef han äfven kansler hos samma konung och var honom alltid synnerligen tillgifven. På konungens befordran valdes han 1351 till erkebiskop i Upsala; men för sin stora tillgifvenhet för Magnus Eriksson måste han under de följande oroligheterra utstå många ledsamheter och bekymmer. Enligt tillförlitlig uppgift har han, som någon tid haft uppdrag att vara påfvens uppbördsman här i Sverige, en gång till Romerska skattkammaren inlefvererat och fått qvitterad den betydliga summan af 25,196 marker penningar. Han afled d. 18 Okt. 1366.

Thorlack, en Norrman och prost staden Bergen, tillsattes 1435 af konung Erik XIII till erkebiskop i Upsala, utan att han dertill blifvit af domkapitlet lagligen kallad, hvarföre han äfven mötte mycket motstånd och aldrig blef ordentligt invigd. När kort derefter den allmänna uppresningen emot Erik XIII skedde och Engelbrekt härunder stämde Norrlänningarne till Upsala, vågade Thorlack icke längre qvarstanna derstädes, utan flydde skyndsamt derifrån tillbaka till Bergen. På vägen säges han blifvit utsatt för svåra stormar, såsom ett himmelens straff derföre, att han vid sin flykt från Upsala stulit med sig en fingerknota af den helige Eriks ben, hvilken relik han således blifvit tvungen att under stor ånger återställa. Efter ankomsten till Bergen, blef han ihjälslagen af några köpmän.

Thormoder Kolbrunar Skald, så kallad, emedan han besjungit en skön flickas mörka lockar; en namnkunnig Isländsk skald, följde Norske konungen Olof Haraldsson på hans sista färd till Norrige och deltog i hans öde i slaget vid Sticklarstad. Natten före slaget låg konungen med hären ute under öppen himmel, alla i fulla vapen med sköldarne öfver sig. Konungen vakade länge, bad till Gud för sig och sitt folk och sof blott litet. Mot morgonen inslumrade han; men vaknade straxt åter vid det solen uppgick. Det syntes honom ännu för tidigt att väcka hären. Han frågade efter Thormoder Kolbrunar Skald och bad honom sjunga ett qväde. Då reste sig Thormoder upp och qvad med så hög röst, att det hördes öfver hela hären, det ryktbara qvädet, som fått namn af Bjarkamal det gamla:

Dagen är upprunnen,
Hanens vingar dåna,
Tid är för kämpar
Till striden att gå.
Vaker upp, vaker upp,
Tappra män,
Alla j ädle
Konungatjenare!

Harald den hårdhändte,
Rolfer, skytten,

Åttgoda män
Som aldrig flykten!
Er jag ej väcker till vin,
Icke till qvinnoglam,
Upp eder jag väcker
Till hårda bardalekar.

Hären vaknade af skaldens sång, och sedan han sjungit qvädet till ända, tackade honom männerna alla, mycket berömmande hans qväde. Äfven konungen tackade skalden samt tog fram en guldring, som vägde en half mark, och förärade honom den. Thormoder tackade honom sägande: "God konung hafva vi, dock är nu svårt att se hans lifslängd. Men det är min bön, konung! att du aldrig låter oss skiljas åt, hvarken i lifvet eller i döden." Derefter deltog han i striden vid konungens sida jemte de andra skalderne hela tiden och blef härunder illa sårad. Sedan konungen stupat och hans här var slagen, kom den svårt sårade Thormoder Kolbrunar Skald till en stuga, der han fann många andra sårade män, samt en qvinna, som förband deras sår. På golfvet var eld uppgjord, hvaröfver hon värmde vatten till att tvätta såren. I en stenkittel hade hon sönderhackad lök och andra örter, som hon kokat tillsammans och hvaraf hon, till utrönande, huru djupt in skadan gick, gaf de sårade att äta, ty man trodde, att då löklukt kändes ur såret, var detta djupt. Qvinnan undersökte Thormoders sår, särdeles det, som han hade i venstra sidan, der han blifvit träffad af en pil. Hon kände, att jernet satt qvar, men hvartut spetsen hade vändt sig, det kunde hon, för den redan starka svullnaden, icke få veta. Thormoder vägrade att intaga något af den tillagade lökdrycken. Qvinnan tog derföre en kniptång att draga ut jernet, men detta satt så fast att det icke kunde rubbas; dessutom var det ganska litet deraf, som stod ute, för den starka svullnaden. Thormoder sade då till henne, att hon först skulle skära upp köttet allt intill jernet, så att man kunde komma åt det med tången, han ville sedan sjelf rycka ut det. Hon gjorde som han begärt. Derpå tog han guldringen af sin hand, samma ring, konung Olof hade förärat honom på morgonstunden före slaget, och sedan han gifvit densamma åt läkerskan, fattade han tången och ryckte så ut pilen, hvarpå hullingar voro, då flera tågor af sjelfva hjertat (såsom han trodde), följde med, somliga röda, somliga hvita. Han betraktade dem och yttrade: "Väl hafver konungen födt oss, efter fetman sitter ända in på hjertrötterna." Derefter föll han tillbaka och uppgaf andan.

Thorodder Snorreson, en Isländare, som någon tid emot sin vilja varit qvarhållen vid Norske konungen Olof Haraldssons hof, och som, ledsen vid detta hof, icke aktade hvad honom hända måtte, endast han åter finge råda sig sjelf, erbjöd sig, då konung Olof ville söka förmå Jemtläningarne att betala sig skatt, till utförande af detta vådliga företag, då alla andra fruktade att åtaga sig detsamma. Hans äfventyr härunder äro ganska märkliga, såsom skildrande i mycket den tidens förhållanden i norra delen af Sverige. Med elfva följeslagare drog han åstad och kom till Jemtland, der han frambar sitt ärende för Thorer Lagman. Denne svarade, att i sådana saker ägde han icke mera att råda än andra landets innebyggare, han ville derföre stämma folket tillsammans till ting. Budkaflen blef uppskuren, Thorer red till tinget, de Norske sändebuden qvarhlefvo emellertid hemma på hans gård. På tinget förklarade bönderne, att de ingen skatt ville gifva till konungen i Norrige. Somliga ville, att de Norska sändebuden skulle hängas, andra, att de måtte offras åt gudarne. Efter mognare rådplägningar blef dock beslutadt, att man dermed skulle uppskjutä, till dess Svea-konungens befallningsmän ditkommo; dessa skulle få handla med Norrmännen såsom dem godt syntes, likväl efter rådgörande derom med folket. Emellertid skulle man qvarhålla sändebuden, fördela dem på gårdarne deromkring, två och två på hvart matlag, undfägna dem väl och icke göra dem kunniga om deras förestående öde, utan föregifva, att de uppehöllos endast derföre, att man ännu icke hunnit insamla skatten. Thorodder Snorreson, tillika med en af hans följeslagare, blef qvar hos Thorer Lagman. Det stora julgästabudet tillstundade och bönderne buro sina håfvor tillsammans, att samfäldt med hvarandra i samdrycko fira den urgamla midvintershögtiden. Det var sed i den bygd, der Thorer Lagman bodde, att man drack halfva julen hos honom, den andra hälften af julen åter hos lagmannens svåger, en rik och myndig bonde, som hade sin gård i grannskapet. Hos Thorer började gästabudet. Båda svågrarne sutto midt emot hvarandra och drucko hvarandra till, hvilket kallades att sitta i hvarandras tilldrickning. Äfven sändebuden ifrån Norrige fingo sina platser, och Thorodder Snorreson satt i tilldrickning för sonen till lagmannens svåger, den rike bonden. Hvar och en skulle då visa sin manlighet i dryckjom och täfla med den andra. Detta skedde under mångahanda samspråk. Sinnena upphetsades och stora ord sparades icke, då talet ledde till jemförelse emellan Svear och Norrmän, begges mannakraft, bedrifter, storhet och blodiga dater. Konungarne jemfördes med hvarandre, både de som varit, och de som då voro. Man talade om landskillnaden mellan begge rikena, och en täflan uppkom derom, hvilketdera folket tillfogat det andra större skada och förlust, hvilket öfverträffat det andra i kraft och mannadråp. Då detta syntes utfalla till fördel för Norrmännen, vredgades bondens son och sade till Thorodder Snorreson. "Om så är, att våra konungar mistat flere män, så skola Svea-konungens befallningsmän jemna det med tolf mannalif, när de efter julen varda hitkommande sunnan ifrån, och veten j arme män icke, hvarföre j här blifven uppehållne. Äfven många af de öfriga skämtade häröfver, gjorde spe af Norrmännen samt talade med smädelse om dem och deras konung, så att, hvad Thorodder Snorreson hittills icke kunnat märka eller ana, nu röjdes med ohöljda ord af Jemtarnas dryckestalan.

Thorodder och hans följeslagare, betänkande sin fara, lade den följande dagen obemärkt sina kläder och vapen tillreds, flydde sedan om natten bort och begåfvo sig till skogen. Om morgonen när de saknades, satte man efter dem med spårhundar. De igenfunnos, grepos och fördes åter hem till gården till ett uthus, hvarinom var en djup håla i jorden. Dit blefvo de kastade och falluckan öfver hålan tillstängdes. Vid midjulen drog Thorer Lagman och med honom alla friborne män till svågerns gård, att der dricka den öfriga delen af julen. Emellertid skulle de hemmablifvande trälarne hafva akt på jordkulan och gifva fångarne mat. Thorer Lagman gaf trälarne dryck till öfverflöd, att äfven de skulle få fröjda sig af julen. Trälarne, under sin egen glädje, tänkte på de olycklige fångarne, samt ville att icke heller dem något skulle fattas och buro således mat till dem rikligen. Till erkänsla för denna välvilja qvad Thorodder visor för dem. De slöto deraf, att han måtte vara en ypperlig man, visade honom aktning och gåfvo honom ned i kulan ett stort brinnande ljus; de försummade äfven om qvällen att tillstänga luckan. Om natten arbetade sig Thorodder och hans följeslagare upp ur kulan. I huset, som stod deröfver, funnos renshudar med vidhängande klöfvar. De lösskuro klöfvarne, bundo dem afviga under sina fötter, tände sedan eld på en kornlada och flyktade till skogen. Om dagen gömde de sig, om natten vandrade de vidare. Hundarne, som skulle uppspåra dem, förvillades af de bakvända spåren. Efter dessa och andra äfventyr kom Thorodder Snorreson lyckligt, men med oförrättade ärenden, tillbaka till Norrige.

Thorshälla är en urgammal uppstad, belägen $11\frac{7}{8}$ mil landvägen och $10\frac{1}{2}$ mil sjövägen från Stockholm samt 9 mil ifrån Nyköping, i en af berg omgifven trakt, som nära liknar en skärgård. Staden har god hamn och lastageplats, och den förbiflytande Thorshälla-ån utfaller $\frac{1}{4}$ mil nedanföre i Mälaren. Landtbruket utgör dock hufvudnäringen, och stadens handtverkerier, handel och sjöfart äro föga betydliga. Dock funnos år 1825 här 7 handlande och 21 mästare i särskilda handtverk. Marknad hålles här årligen den 12 Oktober. Stadskyrkan är gammal, byggd af sten och har ett spetsigt torn af 153 alnars höjd, som kan ses ända till Westerås och ännu längre. Stadens ägor utgöra $12\frac{1}{8}$ mtl. eller 601 tunnl., hvaraf 342 utgöra åker, 224 äng och 35 skog och utmark. Staden är skyldig att hålla 7 båtsmän. Den styres af en borgmästare och hörer till 5:te klassen, N:o 37. Dess vapen är S:t Olof Gilles sigill, deruti konung Olof finnes afbildad med riksgloben och en bila. Stadens tomter äro omkring 100 och dess folkmängd besteg sig år 1844 till 600 personer. Dess tullinspektor hörer till Stockholms distrikt. Staden utgör, jemte Thorshälla landsförsamling, ett eget pastorat af 2 kl. konsist. Landsförsamlingen är belägen vid Mälaren och äger 780 inbyggare på en areal af 18,401 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Inom Thorshälla socken märkas *Holms* bruk eller *Sv. Kölmans* hammare och knipphammare. Staden Thorshälla har eget postkontor.

Thorn. Denna starka och välbefästade stad har flera gånger varit vittne till besynnerliga händelser och lysande krigsbragder genom de svenska vapnen. Deribland äro isynnerhet tvenne tilldragelser under konung Karl X Gustafs fälttåg särdeles märkliga. Den 20 Oktober 1655 uppbröt konungen från Krakau och medförde en stor del af svenska hären, samt 7000 quartianer under Koniecpolski. Tåget gick med raska steg åt Preussen, hvarunder Thorn intogs på följande sätt: En Johan Kasimirs mellanlöpare eller spejare, vid namn Zytkiewicz, hade af polske konungen och rådet blifvit skickad för att underhandla med Chmielnicky, och medförde för sådant ändamål flera obegränsade såkallade hvita fullmakter, försedde med Johan Kasimirs underskrift. Zytkiewicz ansåg denne konung helt och hållet förlorad och reste derföre till Karl Gustaf, samt röjde alla sin förre herres planer. Denne man och Radziejowski användes att genom list bekomma Thorn. Zytkiewicz låtsade vara affärdad till staden, och uppvisade en af sina fullmakter, hvaruti han öfver Johan Kasimirs namn hade skrifvit ett falskt bref, uti hvilket denne konung förklarade, att han nedlagt regeringen och frisade undersåtarne från deras trohetsed. Rådet i Thorn ville knappt tro sina ögon; men de sågo tydligen konungens namn och sigill, samt visste att Zytkiewicz hade hans fulla förtroende. Dessutom bestormade af Radziejowskis föreställningar och hotelser, öppnade de slutligen sina portar, d. 24 November, för Svenskarne, hvilka af der förvarade enskildta dyrbarheter funno ett rof af, såsom det uppgifves, ända till två millioner gyllen. Några år derefter inträffade en ganska märkvärdig belägring af staden Thorn. Der låg nemligen en besättning af 2000 Svenskar, under anförande af general-majoren Bülow; riksrådet Bengt Oxenstjerna förestod den inre förvaltningen. Från Maj månad 1657, då Karl Gustaf lemnade Polen, till Juli månad 1658, afvärjde denna lilla styrka hvarje försök till stadens innestängande, och företog sjelf flera ganska lyckade strőftåg. Sistnämnda månad kom en betydligare trupp Polackar under Czarnecki, Lithauer under Sopieha och Österrikare dit. Af denna öfverlägsna makt blef nu Thorn alldeles innestängdt. I början af September kom Johan Kasimir sjelf med så betydlig förstärkning, att alla de belägrande trupperna tillsammans utgjorde 40,000 man. En trumpetare inskickades med uppmaning att öfverlemna fästningen till dess rättmätige herre och konung, Johan Kasimir. Bülow svarade härtill: "Konung Karl Gustaf af Sverige är min ende rättmätige herre och konung, samt den, hvars befalningar det åligger mig att lyda." Nu begynte den egentliga belägringen med all makt. Alla stormningar blefvo dock afslagna, och dessutom en mängd lyckliga utfall gjorda. Slutligen, i förlitande på sin stora öfverlägsenhet, beslöto de belägrande att företaga en allmän storm, och valde dertill natten efter Gustaf Adolfs dödsdag,

eller den 6 November. På två särskildta ställen trängde fienden upp på vallarne; men blef af svenskarne tillbakadrifven med ett mod, en i döden kämpande ihärdighet, värdig de fordne segerhjeltarne på Lützens fält, och stormen misslyckades. Genom det tappra försvaret minskades emellertid besättningen mer och mer; äfven yppades bland densamma smittsamma sjukdomar, och snart voro blott några hundra man i tjenstbart skick. Konung Johan Kasimir erbjöd underhandling, hvilken nu också antogs och öppnades. Oxenstjerna fordrade först och främst fullkomlig förlåtelse för både borgerskapet i Thorn och det landtfolk, som ununderstödt Svenskarne; för det andra fritt aftåg för hela svenska besättningen; ytterligare ett halft års stillestånd emellan Sverige och Polen, samt slutligen, att, till säkerhet för villkorens uppfyllande, några förnäme Polackar skulle i förväg skickas såsom gisslan till svenska besättningen i Marienburg. Polackarne ansågo dessa villkor allt-för öfverdrifna; men Oxenstjerna svarade, att en så stor och väl befästad stad, som Thorn, icke kunde bortgifvas för ingenting. Dessutom vore det endast af kärlek för freden, och alldeles icke af någon nöd, som han öppnat denna underhandling. Polackarne förklarade, att underhandlingen måste vid sådane fordringar afbrytas, samt reste sig upp för att gå. Oxenstjerna gjorde likaledes; men då ärrade sig Polackarne. Deras krigsfolk längtade hem, likaså Österikarne, hvilka dessutom ledo af den hårda årstiden. Mellan dem och Polackarne rådde dessutom ett misstroende, en bitterhet, nästan lika häftig, som den emot Svenskarne. I anledning af det käcka försvaret och af Oxenstjernas stolthet, trodde man ock, att besättningen var både stark och i godt tillstånd. Slutliga följden blef, att Oxenstjernas fordringar bifölls. Några dagar före jul utrymde Svenskarne fästningen. Då först visade besättningen sitt verkliga tillstånd, på en gång nedslående och ärorikt. I åsyn af hela polska hären kommo nemligen ur staden uttågande 194 fotknektar och 110 ryttare, medförande 200 man sjuke; detta var hela styrkan. Vid denna syn började Polackarne knota, att Oxenstjerna bedragit dem med osanna uppgifter om besättningens styrka, och att villkoren derföre icke borde hållas; men Johan Kasimir lyckades tysta de knorrande, och Svenskarne kommo lyckligen undan. Försvaret af Thorn är ett bland de ärorikaste uppträden i detta krig, och medförde derjemte ganska stora fördelar; först det betingade stilleståndet, en behöflig hvilotid för de helt och hållet utmattade underlägsna svenska trupperna, och för det andra, den omständigheten, att en ringa svensk hop af 2000 man under ett halft års tid fästat och sysselsatt en stor del af hela Polens makt, samt en icke obetydlig österrikisk hjelptrupp, tillsammans slutligen nära 40,000 man, hvilken styrka eljest kunnat kasta sig öfver svenska Pommern, medan Karl Gustaf med hufvudhären tågat till Danmark.

Thorsby, ett jernbruk i Fryksände socken af Wermlands län, har 6 härdar och 2,700 skeppund priv. årligt smide af köpe-tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 27 skepp:d. Knipp-, spiksamt diverse manufaktur-smide drifves vid Vällforss, som hör under bruket. Skeppar på Götheborg. Ägare: A. G. Lewgren.

Thorskog, ett jernbruk i Vesterlanda socken af Hallands län, har 1 härd och 450 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvaraf hammarskatt utgår med 4 skepp:d och 10 lisp:d. Ett större antal spiksmides-verkstäder äro här inrättade. Bruket skeppar på Götheborg. Ägare: H. N. Trané. Bruksstämpeln är O. W. inom en cirkel.

Thorslanda är en socken i Bohuslän, som innefattar sydvestligaste udden af Hisingen; den är på trenne sidor omgifven af hafvet, och den minsta i länet. På en ägovidd af 5,577 tunnland ligga $15\frac{5}{12}$ hemman med en folkmängd af 588 personer. Jordmånen i de små klippdalarna är förträfflig, och fiske idkas såsom en binäring. På en närbelägen holme, benämnd Warholmen, ligger värdshuset *Lusasken*, som af skärgårdsseglare till och ifrån Götheborg ofta besökes. På vestra stranden är en dal, benämnd *Tummelhed*, och derofvanom ett berg, der en telegraf är uppförd för korrespondensen mellan Marstrand och Götheborg. Kyrkan är sannolikt den äldsta på Hisingen; men har på 1780-talet blifvit något omändrad och uppmålad. Vid Ambolt i denna socken ligger ett högt berg, som är landkänning. Man visar der några sammanstörtade stenmurar, som skola vara lemningar efter ett fäste, som hetat Thors slott, och innehafts af en småkonung Thor, efter hvilken denna socken tros hafva fått sitt namn. Till Thorslanda pastorat hörer äfven *Öckerö* socken, som innefattar den stora ögrupp, som ligger vester om Hisingen. Adr. Götheborg.

Thorslunda, en socken i Ölands Södra Mot, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Kalmar, 3 mil S.S.V. från Borgholm och hörer till 2 kl. konsist. Marken är jemn, och skog fattas här, liksom på nästan hela ön. Utsädet är ungefär 1000 tunnor. Den betydligaste gården heter *Toeta*. Här är ock Södra Motets tingsställe, med en vacker tingsbyggning af träd, samt en väl hebyggd färgeplats, hvarifrån närmaste öfverfarten är till Kalmar. Några vallar och grafvar qvarstå här ännu och vittna om forntidens försvarsverk. Invid kyrkan har varit en offerlund och nära derintill är ännu en gammal offerkälla. Socknen håller $39\frac{7}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,790 personer på en areal af 10,669 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Thorsmånad. Så har länge Januari månad blifvit benämnd, af anledning, som man förmodat, att den af ålder varit helgad åt Thor, eller att några större offer, s. k. *Thorsblot*, då åt honom firats. Denna åsigt grundar sig dock på ett misstag, föranledt, såsom ofta händer, af en tillfällig namnlikhet. Månadens namn var nemligen ursprungligen *Thorremånad*, af det fornnordiska ordet *Thorri*, som betydde: Den vigtigaste eller förnämsta delen af något, och dermed betecknades således den förnämsta eller kallaste månaden af vintern.

Thorstanus, eller **Thorsten,** kanik och pastor i Eriksberg uti Gesene härad, blef, sedan biskop Rudolphus i Skara, af fruktan för drottning Margareta, flytt ifrån riket, af domkapitlet vald till hans efterträdare 1395. Han berömmes såsom en försigtig, mycket ansedd och myndig man, hvilken under den oroliga tiden var fäderneslandet till stor hjelp med råd och dåd. Han bivistade riksdagarne i Nyköping 1396, i Kalmar 1397, der han med tvenne andra biskopar krönte konung Erik af Pommern och underskref afhandlingen om Kalmare-Unionen, samt uti Köpenhamn 1398. Han säges hafva visat stor omvårdnad om sin domkyrkas fördelar, och sökte förskaffa den gåfvor och förmåner. Uti en hög ålder lärer han hafva aflidit år 1404.

Thorsten, Lagman i Östergöthland och konung Emund Slemmes råd, uppräknas ibland dem, som deltogo uti Danaholms möte.

Thorsten af Westergöthland nämnes bland de fullmäktige, som deltogo uti det namnkunniga Danaholms möte, hvarvid gränsen utstakades emellan Göthaland samt de till Danmark hörande landskaperna Skåne, Halland och Blekinge.

Thorsten Brunsson, till Häggetorp, af Forstena ätten, blef 1524 och 1532 slottslofven på Elfsborgs slott, samt 1534 lagman i Wermland.

Thorsten den Helige skall, enligt en gammal munklegend, omkring år 1100 hafva varit en fattig fäherde, som vallat en rik och mäktig husbondes boskapshjordar uti Kinne härads skogar uti Westergöthland. Han hade blifvit delaktig af det heliga dopet, samt var en from, allvarlig kristen. Vid en stor sten i skogen hade han valt sitt ensliga bönerum, der uppehöll han sig ofta större delen af dagen, stadd i sina böner, och aldrig skedde någon olycka med den boskap, han vaktade. Hans goda uppförande och gudsfruktan hade väckt hans matmoders uppmärksamhet, och måhända var hon äfven i hemlighet en kristen; men hans husbonde deremot en ifrig hedning och kristendomens förföljare. När den hedniske mannen förnam, att hans träl Thorsten hade antagit den nya läran, sökte han, af hans dagliga bortovaro från boskapen, anledning att misshandla honom; men då husbonden aldrig led någon olycka häraf, ville han ej, för sitt rykte skull, ådagalägga all sin ondska. Slutligen, då han märkte, att hans hustru hade medlidande med den fattige tjenaren, och måhända äfven misstänkte hennes benägenhet för kristendomen, gick han en dag hemligen ut i marken och fastband en oxe vid ett träd djupt inne i skogen. Vid hemkomsten lät han söka efter oxen, och då denne icke igenfanns, gick han bort till Thorsten vid hans vanliga bönställe, der han lät fastbinda och slagta honom på den stora stenen, sägande sig således offra honom åt Kristus. Från denna tid var all välsignelse borta från den rike mannens hjordar och ladugård, och han led beständiga olyckor med sina kreatur, så att många tyckte sig deri skåda ett straff af himmelen, och ett tal spordes bland folket, att Thorsten varit en helig man och martyr. En tid derefter tilldrog sig i slaktmånaden, att den hedniske mannen kom in i huset, just under det huden drogs af en slaktad oxe, då i detsamma den fromma hustrun yttrade: "Visserligen var Thorsten en oskyldig man och helig martyr, nu hos Gud i himmelen." Då svarade mannen helt vred och hånande henne: "Så mycket är denne trälen Thorsten, den du kallar helig och säger lefvande i himmelen, nu vid lif, som oxen, den du ser sönderskäras i stycken." Knappt hade han likväl uttalat dessa ord, förrän, enligt legendens påstående, den slagtade oxen reste sig åter lefvande upp, till de förskräckta kringståendes stora häpnad. Vid gården Lilla Bjurum visades ännu 1709 lemningar efter ett kapell, benämnt "S:t Thorstens Kapell," som varit invigdt till den mördade fäherdens minne, och en källa, som säges uppsprungen, der hans blod flöt, kallas ännu af folket i trakten "S:t Thorstens Källa." Der hafva ifrån äldre tider tillkaka, såsom det stundom ännu i dag lärer ske, offer blifvit gjorda och vatten hämtats, som förmenas hafva en stor kraft att bota sjuka, särdeles boskapskreatur.

Thorsten Ingelsson förordnades 1436 af riksmarsken Karl Knutsson Bonde till höfvitsman i Wermland, men gjorde sig straxt, tillika med Jösse Hansson, upprorisk emot bemälde herre, hvarföre de snart blefvo fasttagne, dömde till döden, samt 1437 uppbrände på ett bål.

Thorsten Knarrarsmed eller Skeppsbyggmästare, en höfding i Norrige och en ibland dem, som uti slaget vid Sticklarstad fäktade emot Olof den Helige, var den som under drabbningen med sin stridsyxa gaf konungen första hugget. Detta träffade i venstra låret, straxt ofvanför knäet, och var så häftigt, att konungen genast signade ned mot en sten, kastade svärdet ifrån sig och anropade den barmhertige Gudens bistånd. Sitt tillnamn hade denne Thorsten bekommit för sin stora skicklighet att bygga ett slags fartyg, som då för tiden kallades Knarrar.

Thorsten Kristoffersson, till Bjurum och Ulfstorp, af Forstena ätten, förordnades 1597 till slottslofven på Wadstena slott. År 1598 kallades han befallningsman öfver Westanstång, och 1604 sattes han, tillika med flera andra, till slottslofven på Elfsborgs fästning, Följande året kallas han ståthållare på Elfsborg. År 1606 var han ståthållare på Leckö.

Thorsten Lindormsson, äfven af Forstena ätten, förordnades 1602, tillika med tvenne andra, till slottslofven på Elfsborg; men året derpå gick han utur riket, hållande konung Sigismunds parti. Först många år sednare fick han af konung Gustaf II Adolf tillstånd att åter inkomma i riket, och afled den 31 Mars 1631.

Thorsten Simonsson, väpnare, nämnes flera gånger på 1400-talet såsom en myndig och ansedd man, hvilken i Skara och på andra orter höll lagmansting och räfsteting. Han förde elfva rutor i sin adliga sköld.

Thorsten Thorbjörnsson, en berömd isländsk skald, lefde uti konungarne Knut Erikssons och

Sverker II Karlssons hof. Uti Eddan anföras några af hans verser.

Thorsten Wikingsson, en forntida af sagan mycket prisad kämpe, var son af kämpen Wiking, Wifel Jarls son på Wifelsö, och af Hunvora, konung Rings dotter, till hvilken jätten Harek Järnhös friat. Efter många tappra vikingafärder, satte Thorsten Wikingsson sig i ro på sina gårdar i Norrige, och blef fader till den namnkunnige Frithiof Sjökonung.

Thorstorp, en sätesgård vid Grimm-ån i Grimmetons socken af Halland, var fordom ett af Hallands ansenligare gods; men är nu ett af de mindre betydliga.

Thorstuna, en socken i Thorstuna härad af Westerås län, är belägen 4¾ mil ifrån Westerås, 1½ mil N. ifrån Enköping, och tillhör 2 kl. reg. Öfra delen af socknen är en lågbergig skogstrakt; men i södern är en jemnare och mot den här flytande Örsundsån något sank bygd. Åkerbruket är hufvudnäring, och gifver afkastning utöfver socknens eget behof. Thorstuna by är en af de betydligare i socknen: der är kyrka, gästgifvaregård, prestgård af 2 mtl. krono m. m. Söderut derifrån ligger säteriet *Brunna*, 2 mtl. krono, majorsboställe. Vid Örsunds-ån förekomma Kylsta och Wånsjö qvarnar. Socknen håller 96⅝ mtl. med en folkmängd af 1,529 personer på en areal af 11,271 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Thorstuna, ett härad i Westerås län, och den del deraf, som kallas Fjerdhundra, håller något öfver 2 qvadratmil, och 4 socknar, neml.: Hvitlinge, Thorstuna, Hernevi och Östersunda, af hvilka de 2 sistnämnda äro annexer till andra socknar (neml. Hernävi till Fröshult och Östersunda till Nysätra). Socknarna utgöra tillsammans 185½ mtl., med en folkmängd af 3,888 invånare och en areal af 48,392 tunnl., hvaraf 2,025 äro sjöar och kärr. I detta härad är ännu temlig tillgång på skog och trävaror, som härifrån föryttras på marknaderna i Enköping. Thorstuna härad, jemte Ytter-Tjurbo och några socknar af Simtuna härad tillhöra Wårby fögderi, och utgöra i förening med Simtuna, Öfver- och Ytter-Tjurbo samt Wåhla härader, en domsaga.

Thorsvi, annex till Weckholm i Trögde härad af Upsala län, är beläget vid Mälaren och Björkfjerden, 5 mil S.S.V. från Upsala. Orten är stenig och backig; men socknen har ändock godt åkerbruk. Nedanför södra ändan af socknen ligger *Brandholmen*, en hög och på alla sidor brant klippa, som af sjöfarande kan ses långt ut i Mälaren. Öfverst på berget finnes en mängd stenhögar, som synas antyda, att der fordom varit ett fäste eller en borg, dit folket kunnat undanfly, eller genom antända vårdkasar tillkännagifva, när något fiendtligt var å färde. Socknen håller 11⅞ mtl. med 268 inbyggare på en areal af 2,800 tunnland, hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Thorsåker, en socken i Gestriklands fögderi af Gefle län, är belägen 6 mil V.S.V. från Gefle, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är bergaktig och ojemn, och socknen är till tvåtredjedelar omgifven af större eller smärre berg. Åkerbruket är ej särdeles gifvande, och fordrar träget gödslande och mycken omvårdnad för att lyckas. Somliga byar i socknen hafva ymnig skog, andra mindre och somliga nästan ingen; men behofvet deraf är stort, i anseende dertill, att nästan hvarje sjelfägande brukare är bergsman. De jernmalmstrakter, som förekomma i socknen, äro så betydliga, att de förse, icke endast Gestriklands bergslag, utan äfven de norrländska jernverken med malm. Socknens jernverk äro 10, nemligen: *Hofors*, *Gammelstilla*, *Tjärnäs*, *Wi*, *Bagghyttan*, *Kalsnas*, *Wall*, *Ho*, *Stenshyttan* och *Fagersta*, af hvilka de 3 första äro betydliga, och de 7 sednare bergsmanshamrar. Smidet stiger till 3,802 skeppund. 3:ne masugnar finnas här: *Edsken*, *Kratten* och *Skommarhyttan*. Socknen innehåller 58½ mtl. med en folkmängd af 3,756 personer på en areal af 87,712 tunnland, hvaraf 10,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gefle.

Thorsåker, med Ytter Lännäs och Dal, en socken i S. Ångermanlands fögderi, är belägen 4¾ mil N.N.V. från Hernösand och tillhör 2 kl. konsist. Socknen ligger utmed Ångermanna-elfven på dess högra sida, och är i allmänhet jemn; men mot söder omgifven af skogbevuxna berg och höjder. Orten är dock skogfattig; men den bristande tillgången hämtas från sockne-allmänningen Filetjärn, på 2 à 3 mils afstånd söderut. Åkerbruket är hufvudnäring. Lax- och sik-fiske idkas i elfven. Socknen håller 32⅗ mtl. med 680 inbyggare, och utgör, i förening med Ytter-Lännes och Dal, en areal af 152,604 tunnland, hvaraf 11,600 äro sjöar och kärr. Adr. Hernösand.

Thorsåker, en socken med Lästringe i Rönö härad af Nyköpings län, är belägen 3½ mil N.O. från Nyköping, och tillhör 3 kl. konsist. & patr. Ägaren af Söderby gård, i denna socken, har patronaträtt, och är förbunden att kalla någon af stiftets barn. Socknen håller 15½ mtl. med 535 inbyggare på en areal af 6,526 tunnland, hvaraf 1,050 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Thorsång, en socken med Aspeboda, är belägen i Kopparbergs fögderi af Fahlu län, 1¾ mil S. från Fahlun och tillhör 2 kl. konsist. Sockenkyrkan är af ett massivt byggnadssätt, och skall vara en af de äldsta i Dalarna. På benhuset till kyrkan läses: "Här lutas hufvuden tillsamman; men ej till rådpläguing — ty saken är afgjord." Förbi socknen flyter Lillelfven, som utfaller i sjön Runn. Under sin flygt i Dalarna och ifrån Rankhyttan år 1520, föll Gustaf Eriksson här i vattnet, ej långt från färgestället vid Glöttert, der isen nyligen lagt sig; men han räddade sig sjelf, torkade sina kläder i färgkarlens stuga, och fortsatte sedan sin väg till Ornäs. Om sätesgården *Ornäs*, som här är belägen, se detta ord. Andra väl bebyggda gårdar i socknen äro *Burgrufgården*, *Hinsnoret*, m. fl. Vid anställdt storskifte år 1828, befanns skattejorden innehålla 1,708 tunnland 1⅞ kappland inägor åker, äng och annan sloge, som

var fördelad mellan 143 åboer. Skogen är deremot otillräcklig, och innehåller endast 1,907 tunnland 29 $\frac{1}{3}$ kappland, hvarföre skattebönderne icke in natura kunna utgöra deras kolränta till Stora Kopparberget. Thorsångs socken innehåller 41 $\frac{7}{10}$ mtl. med en folkmängd af 1,082 personer på en areal af 16,825 tunnland, hvaraf 7,800 äro sjöar och kärr. Adr Fahlun.

Thorsås, Vestra, annex till Skatelöf, är beläget i Albo härad af Kronobergs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Wexiö. I socknen märkes *Torne* bruk, vid sjön Åsnen, som skall vara anlagdt af Holländarne på 1500-talet, samt säteriet *Hulvik*, 1 mtl. frälse. En källa i socknen kallas S:t Hilarias offerkälla. Socknen håller 54 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 2,720 personer på en areal af 40,755 tunnland, hvaraf 6,220 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Thorsås, Östra, annex till Nöbbeled, är beläget i Konga härad af Wexiö län, 1 $\frac{1}{2}$ mil S. från Wexiö. I socknen märkes: *Thorsjö* säteri, hvarest finnes en större grifthög, i hvilken Thor skall vara begrafven, samt kummel, i hvilka man funnit en större hällkista; *Ingelstads* säteri, 1 mtl. frälse jemte flera kronoskattehemman uti Ingelstads by, så att hela egendomen innehåller 4 förmedlade mtl.; *Thorsjö Norrgård*, ett kronoskattehemman med den vackraste belägenhet vid en fiskrik insjö, samt Ingelstads gästgifvaregård (se detta ord). En stor å flyter genom socknen. Hela socknen innehåller 36 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 1,415 inbyggare på en areal af 17,635 tunnland, hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Thorsås, en socken i Södra Möre härad af Kalmar län, är beläget vid hafvet, 4 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Kalmar och tillhör 2 kl. konsist. Vid Dackefejdens tid stodo bönderna i socknen på konungens sida och ihjälslogo Dackens svåger med flere af hans anhang. Prestgården blef år 1564 här uppbränd af Danskarne. Socknen håller 86 $\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 6,790 personer på en areal af 79,542 tunnland, af hvilka 375 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar eller Carlskrona.

Thorsö, med kapell, en socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, är beläget $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Mariestad, och tillhör 3 kl. konsist. Pastoratet utgöres af 6 öar i sjön Wenern, nemligen: *Thorsö, Dillö, Onsö, Bromö, Kallo* och *Djurö*. Socknen tillföll, genom konung Gustaf I:s testamente af år 1560, dess yngste son, hertig Carl. Större delen af marken i pastoratet är bergaktig, uppfylld med sten och skogbevuxen; men den odlade marken är jemn. Skogen är fullt tillräcklig för behofvet, och utsädet beräknas till 400 tunnor. I socknen ligga 2:ne säterier, nemligen *Foglö*, 3 mtl., med ett kapell, på vestersidan af Thorsö, samt *Skeberga*, 2 mtl., äfven beläget på Thorsö, vid sjöstranden, midt emot Mariestad. Inom Thorsö kapellförsamling ligger *Bromö* glasbruk, som äges af kommercerådet Santesson. Pastoratet håller 31 $\frac{3}{8}$ mtl. med 1,656 inbyggare på en areal af 18,051 tunnland, hvaraf 320 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Thorup, en socken med Kinnared, är belägen 3 $\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Halmstad, och tillhör 3 kl. reg. Socknen är en af de vidsträcktaste och minst bördiga socknar i södra Halland, och genomskäres på en sträcka af 1 $\frac{1}{2}$ mil af Nissaströmmen. Den del af Thorups socken, som ligger norr om Nissan, hörer till Halmstads härad; men den söder om Nissan belägna till Tönnersjö härad. Denna sistnämnda del af socknen utgör en skogssträcka af 4 mils längd, kallad Örken, som består af vidsträckta kärr, mossar och ljungbackar med skog af furu, gran, bok, al och ek. Socknens norra del åter är mindre skogbevuxen; men har en oländig och mosslupen mark. En mängd vargar och räfvar uppehålla sig i båda trakterna och göra stor skada på kreaturen, som derföre nästan ständigt måste vaktas. I socknen ligger *Rydö* bruksegendom (se detta ord), säteriet *Brännö* med underlydande 5 hemman, samt *Gustafsberg* och *Fröslida*, hvardera 2 hemman. Kyrkan är af sten, 52 $\frac{1}{2}$ alnar lång, och har i koret en grafsten med latinska inskrifter öfver framl. prosten och prostinnan Ausén, som här blifvit jordade (den sistnämnda år 1712), äfvensom ett epitaphium öfver tvenne deras söner, Johan och Niclas Ausén, hvilka båda varit officerare vid Kronobergs regemente, och båda under krig i främmande land aflidit. Bland socknens fornlemningar märkes på Rydö ägor, vid gränseskillnaden emellan Småland och Halland, nära landsvägen, en stor stenhäll, kallad *Knystahall*. I denna häll hafva bokstäfverne G. och C. varit inhuggna, den förra åt Småländska och den sednare åt Halländska sidan, och man berättar, att svenske och danske konungarne här fordom mött hvarandra, och att hvarderas namnskiffer blifvit uthugget på den sidan af stenen, hvarifrån konungen kommit. På *Skalteyården*s ägor märkes äfven åtskilliga stensättningar och fotanglar, bland hvilka tvenne, som äro belägna nära torpet Halastugan, på hvardera sidan innehålla vid pass 33 alnar. Socknen har en gästgifvaregård, vid namn *Ramnäs*, i hvars grannskap finnes en grotta i berget, benämnd *Christophers stuga*, hvilken under Erik XIV:s tid, såsom belägen nära den på hans tid varande riksgränsen, lärer blifvit begagnad såsom tillflyktsort, och hvarest man derföre gjort åtskilliga fynd. *Ifvehogen*, en hög nära Ifvebo, är till en del en naturlig höjd; men på dess spets är naturens verk fortsatt med en ättehög. Högen plägar nu begagnas som en ridbana för brudmän, då någon brudskara tågar der förbi. — Jordbruket i denna trakt fordrar mycken arbetsmöda; allmogens söner äro under slottertiden oumbärlige hemma, och den arbetsföra ungdomen plägar derföre om vintern utvandra till Skåne och norra Halland, för att der förtjena sitt uppehälle genom tröskning. Sommaren är här kort, och höstkölden börjar ofta i September, hvilket man tror härleda sig af de många mossar och träsk, som här finnas, och som i anseende till jordmånens och jordlagrens egna beskaffenhet synas vara outrotliga. Gårdarna äro derföre mestadels enstaka, vidt afskiljda från hvarandra, och fördelade uti halfva,

fjerdedels eller sjettedels hemman. Ensäde brukas öfverallt, och består mestadels af hafra, dernäst af korn, minst af råg. Afkastningen går sällan öfver 3:dje kornet. Ärter och hvete trifvas ej, bonden äter mest hafrebröd, och måste årligen köpa säd till nödig brödföda. Till dragare nyttjas mest oxar; men ofta äfven kor, hvilka här äro små till växten. Hästar äro sällsynta. Utom åkerbruket sysselsätter sig en del af manfolket med skogshandtering och körslor af kubbar till Halmstad, äfvensom qvinnorna med spånad och väfnad. Socknen håller 59¼ mtl., med en folkmängd af 1,830 inbyggare på en areal af 42,861 tunnland, hvaraf 3,750 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Thorvald Hjaltesson, en Isländare, som deltagit uti slaget på Fyrisvall emot Styrbjörn Starke, besjöng äfven denna märkvärdiga drabbning. Då konung Erik Segersäll, efter vunnen seger, steg upp på en nära valplatsen varande hög, och uppmanade hvilken som kunde, att qväda en sång öfver öfver den blodiga fejden, steg Thorvald fram och qvad inför konungen och hela hären ett qväde af tvenne strofer, som ännu finnes i behåll, och hvarföre han af Erik Segersäll genast begåfvades med en dyrbar guldkedja. Det anmärkes i sagan såsom något särdeles, att Thorvald Hjaltesson hvarken före eller efter detta tillfälle uppträdt såsom skald och författat något qväde.

Thorvider, lagman i Westergötbland på konung Stenkils tid, skulle med sina Göther bistå den norske jarlen Håkan emot konung Harald Hårdråde i Norrige, som fördrifvit honom, och sedan till hans förföljande inryckt med en krigshär i Göthaland; men då lagman Thorvider, en morgon när båda bärarne redan stodo uppställde emot hvarandra, skulle genom ett tal uppmana sina kämpar till tapperhet, och desse svarade med ett härskri, inträffade den händelsen, att hans häst, som stod bunden vid en påle, häraf blef skrämd, så att han ryckte upp pålen, hvilken slog lagmannen i pannan. Thorvider, som trodde att det var ett skott ifrån fienden, blef då rädd och red skyndsamt derifrån, lemnande sina Göther i sticket, hvilka dock sedan slogos tappert.

Thorvider, lagman i Wermland, var norrske konungen Sverres svåger, och bistod honom på flera sätt under hans mångfaldiga sträfvanden att eröfra Norriges krona.

Thorvid Stammare var, jemte sina båda bröder Arnvid Blinde och Freyvid Döfve, bland Olof Skötkonungs tolf rådsherrar och honom synnerligen tillgifven. Då bönderne allmänt blefvo missnöjde med konungen derföre, att han brutit allsbärjartingets dom i Upsala, och äfven beredde sig till att afsätta honom, som tillika öfvergafs af sina fleste rådgifvare, stannade desse trogne bröder qvar hos konung Olof, för att så mycket som möjligt bistå honom, emedan, som de sade, de ingalunda ville helsas för drottsvikare. De omtalade oförskräckt det missnöje och de stämplingar, som voro å färde, samt gåfvo konungen kloka råd, huru han skulle undgå den hotande faran. Då de andre bröderne sedan drogo till Ulleråker, för att blidka den uppretade allmogen, stannade Thorvid Stammare ensam qvar hos Olof Skötkonung, hvilken han förklarade sig på intet villkor vilja öfvergifva.

Thorö, ett kapell eller annex till Sorunda i Sotholms härad af Stockholms län, är beläget i hafsbandet, 7 mil S. från Stockholm. Ägaren af *Hårhamra*, en gård om 1½ mtl. i Sorunda socken, tillsätter kapellets predikant. Socknen håller 6¼ mtl. med 460 inbyggare på en areal af 6,804 tunnland, hvaraf 200 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelje.

Thott, Tage, son af ryttmättaren Otto Thott, hvilken härstammade från en gammal dansk adlig ätt i Skåne, föddes d. 23 Oktober 1739 på Skabersjö. Tog 1756 juridisk examen i Lund, och blef 1758 kornett vid Norra Skånska regementet, med hvilket han deltog i fälttåget i Pommern. Löjnant 1764, samt major i armeen och kommendant å Malmö citadell 1769. Han hade i Skåne ärft stora egendomar; men förslöst större delen; sökte under frihetstiden vid riksdagarne göra sig betydande, men lyckades icke; gjorde sig derpå, vid revolutionen i Skåne, väl anskrifven hos hertig Karl, och lyckades sedan erhålla Gustaf III:s synnerliga bevågenhet. Blef 1772 utnämnd till öfverste-löjtnant och samma år R. af S. O. Fick äfven genom ackord blifva landshöfding i Malmöhus län, hvilken befattning han innehade till 1794, då han åter bortackorderade landshöfdingeembetet. Var ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund, och sedan præses i samma sällskap. Upphöjdes 1778 till friherre, och blef 1788 öfverkommendant, samt 1801 Kommendör af Wasa-Orden. Upphöjdes vidare 1807 till grefve, hvarefter han 1814 blef Kommendör med stora korset af Wasa Orden och 1815 Riddare af konung Karl XIII:s Orden. Slutligen blef han 1816 en af rikets herrar. Han hade ett angenämt umgängessätt och berättade med talang, äfven åtnjöt han lyckan af en ovanligt rask ålderdom. Oaktadt nio år äldre än konung Karl XIII, kunde han fyra år efter konungens död med ungdomlig liflighet för en lyssnande ungdom skildra den gamle konungen i sin ålderdoms skröpligheter, till och med ett eller annat häraf på ett åskådligt sätt, dervid de åskådande alldeles glömde, att de hade en 83-årig för sig, som gjorde dem bekant med en 70-årigs svårighet att, der han satt omgifven af sina bönder, hålla elden i sin tobakspipa o. s. v. Grefve Thott afled den 7 Mars 1824. Familjen Thott var af ålder en bland de rikaste och mäktigaste uti hela Skåne, så att knappt något enda ansenligt gods finnes i detta land, hvilket icke fordom varit besutet af någon Thott. Stamfadern för alla Thottar var **Thord Thott,** som afled 1301. Ehuru denne varit en ifrig kristen, säges han dock hafva låtit begrafva sig i sina hedniske förfäders ättehög vid Kjellinge. Några uppgifva, att denne Thord Thott lefvat omkring år 1080, och att han uppbyggt Bosjö kloster omkring denna tid. Detta är dock mindre sannolikt. Äfvenså räknas af de fleste geneologer de gamle svenske **Tottarne**

såsom en gren af de danske Thottarne. Vid det Roeskilska fredsslutet var den skånska Thotteätten i sitt högsta flor. Den hvilade förnämligast på herr **Tage Ottosson Thott** till Eriksholm, den yngre af detta namn, hvilken då var riddare, riksråd och befallningsman på Börringe kloster, den myndigaste och rikaste herre i Skåne på sin tid, så att han allmänt kallades "*Skånske Kungen*." Han afled just då freden slöts i Roeskild, så att han ej fick öfverlefva Skånes afträdande till Sverige Hans son, **Knut Thott,** introducerades 1664 på svenska riddarhuset. År 1677 öfvergick han, tillika med sina bröder, Holger och Tage, till Danmark, der han blef statsråd och geheimeråd; men deremot blefvo deras gods i Skåne indragna till svenska kronan.

Thrander den gamle uppgifves af några författare hafva varit en son af konung Harald Hildetand; men är för öfrigt alldeles okänd.

Thridje (Myth.). Så hette en af de förnäme herrar och högvise män, hvilka suto i högsäten i Asgårds dråpliga palats, och underrättade konung Gylfve om Asalärans förnämsta innehåll, då Gylfe, i skapnad af en gammal tarflig gubbe, och antagande namnet Ganglere, begaf sig till Asagård, för att göra sig bekant med Asiamännens troslär ror och seder. De andra tvenne drottarne hette Har (hög) och Jafnhar (jemnhög). Man tror dock att dessa tre, Har, Jafnhar och Thridje var Oden sjelf, hvilken uppenbarade sig såsom treenig.

Thrudvagn (Myth.). Så kallades den trakten af himmelen eller Asgård, der Thors herrliga borg, Bilskirner, var belägen.

Thrymer (Myth.). En jätte, hvilken en gång företog sig en gång att bortröfva hammaren Mjolner från Thor, medan han sof. När Thor vaknade och blef varse sin förlust, betogs så väl han som alle de öfrige gudarne af den häftigaste bestörtning, emedan Thors hammare just var det vapen, hvaraf Asarne väntade största försvar mot Muspels söner, samt mot Rimtussar och troll.

Thule. Denna benämning finnes uti de äldsta skrifter, som tala om vår nord, tillagd densamma; men dock hafva alla häfdaforskare, hvilka sökt reda denna fråga, icke kunnat komma till någon vísshet om, hvilket land, som egentligen dermed af de gamle betecknades. Namnet förekommer först uti den resebeskrifning, som den lärde Greken Pytheas från Marseille författat, och hvilken afhandlar hans resa till norden i fjerde seklet före kristna tideräkningen. Denne Pytheas seglade öfver Atlantiska hafvet och kom till Brittanniska öarna. Der hörde han berättas om ett land, Thule, som låg sex dagsresor derifrån mot norden, och gränsade till det isiga hafvet. Detta land var det yttersta af alla länder i norr, och sträckte sig upp under sjelfva norra polcirkeln, så att vid sommarsolståndet, då solen gick genom kräftans tecken, hade man der ingen natt, och tvärtom ingen dag om vintern. Af fina frukter fanns der ingenting, af tama djur föga. Menniskorna födde sig der af korn och kålväxter, af trädfrukter och rotfrukter. Der säd och honing voro att tillgå, bereddes deraf en särskild dryck. Den skurna säden infördes i hus eller logar, der den uttröskades. Sjelf hade Pytheas icke sett detta land. Hvad han dermed menade, var tydligen nordvestra kusten af Norrige, dock tillades benämningen Thule af sednare författare, hvilka i allmänhet hade högst förvirrade begrepp om de nordiska länderna, äfven åt Sverige. Många häfdeforskare hafva gjort sig en stor och fruktlös möda, att uti några norska och svenska ortnamn spåra roten till benämningen Thule. Efter all sannolikhet kände de gamle nordboerne sjelfve aldrig till detta namn, utan är den meningen troligen mest grundad, som antager, att benämningen uppkommit af något feniciskt ord: *Thul*, eller dylikt, som betecknade norden, köld eller mörker.

Thun, en socken i Åse härad af Skaraborgs län, är belägen vid Wenern, 3 ¼ mil O.N.O. från Wenersborg, 2 ½ mil V.S.V. från Lidköping, och tillhör 2 kl. reg. Annexer äro: Friel och Karaby. I socknen märkes: säteriet *Gammalstorp*, som år 1833 genom köp tillföll H. M. K. Carl XIV Johan; *Såtenäs*, äfven ett säteri, med utsigt åt en vik af Wenern, som kallas Dettern, och med en god hamn, benämnd *Tvättstugan*, vid hvars strand är ett rymligt upplags-magasin; dessutom finnas på ett ställe i socknen, som kallas *Stenkullen*, tydliga lemningar af en stenmur efter någon forntidens höfdingaborg, slott eller större byggnad. I närheten deraf hafva stora och lilla Hofgården varit belägna, och bland de flere sandkullar, som legat omkring 150 famnar derifrån, finnes på kyrkogårdens ägor ännu en öfrig, som vid foten ses kringsatt med stora stenar, och förmodligen är en grifthög. Sockenkyrkan är vacker och rymlig, och i socknen finnes en skola, hvilken framl. prosten J. Silerius år 1762 genom särskild donation grundlagt, och som sedermera genom kongl. brefvet d. 28 Maj 1828 blef organiserad till folkskola. Socknens mark är i allmänhet jemn, med jordmån af lera, och ingen skog finnes, utom vid herregårdarna Såtenäs och Gammalstorp. Thuns socken håller 22 ⅞ mtl. med 650 inbyggare på en areal af 4,235 tunnland, hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Thun, Anders Wilhelm, född 1800 i Westergöthland, kapten och informations-officer vid Krigsakademien på Carlberg, utvecklade sig genom egen fallenhet, under Westins handledning till en fördelaktigt känd landskapsmålare. Af trenne hans arbeten, utsigt af Carl XIII:s torg med den då ännu befintliga dramatiska theatern, och tvenne utsigter af ett bruk i Dalarna, hade man de mest grundade förhoppningar af hvad han en dag kunnat blifva i detta slag af konsten, om icke en förtidig död bortryckt honom, till stor saknad för alla hans vänner, hvilka beundrade icke allenast hans skicklighet, utan äfven hans milda, fullkomligt flärdlösa väsende, som var ett särdeles utmärkande karaktersdrag hos honom. Han afled på Carlberg år 1829.

Thunander, Jonas Persson, från Tuna i Kalmare län, var en af de flere medelmåttor, som

under drottning Kristinas tid försökte sig i skaldeskap. Han utgaf 1638 *Tree sköne Nye Andelige Vijsor*, den första: *En skön och lustig nyårsvisa*, den andra: *Huru unge personer skola bereda sig till ett lyckosamt äktenskap*, och den tredje: *En klagovisa öfver denna verldens sista tids tillstånd*, alla innehållande en mängd torra förmaningar, späckade med bibliska språk; men alldeles tomma på poesi.

Thunberg, Anders, föddes den 15 December 1755 uti Tuns socken i Westergöthland, der fadren, Anders Andersson, bodde i en backstuga. Intagen af en synnerlig lust för läsning, insattes han först i socknens skola, hvarifrån han flyttades till gymnasium i Skara. Blef 1776 student i Upsala, hvarest han isynnerhet studerade filosofi, kemi och naturalhistoria. Sedan han ifrån 1780 till 1786 tjenstgjort såsom vikarierande skolmästare i sin fädernesockens skola, och under tiden inhemtat undervisning i veterinär-vetenskapen, reste han 1787 till Greifswald, der han samma år promoverades till filosofie magister. Återvände derpå genast till Skara, der han förordnades att gå tilhanda vid föreläsningarne i naturalhistorien. År 1792 begaf han sig till akademien i Lund, der han studerade medicin, hvarunder resor gjordes till Danmark och Tyskland. Promoverades 1794 till medicine doktor, och antogs samma år till adjunkt i veterinär-vetenskapen uti Skara. Ledamot af collegium medicum 1795, och förordnad att bestrida provincial-läkaretjensten inom Skaraborgs län. Utnämndes 1797 till konrektor, och 1811 till rektor vid Skara trivialskola. Prestvigd 1810, sökte han pastorat utan att lyckas; men erhöll likväl titel af prost. Denne mångsidige man afled d. 11 April 1816. Bland de af honom utgifna arbeten märkas: *Förslag till ett förbättradt lärosätt vid underskolorna*; *Samlingar till befordran af hast- och boskaps-sjukdomars kännande och botande*; *Förberedande kunskap vid geografisk undervisning*, m. fl.

Thunberg, Daniel af, bondson från Ångermanland, föddes i Maj 1712 och intogs vid elfva års ålder i Hernösands läroverk. Tio år senare blef han student i Upsala, der han väl flitigt studerade Hebreiska, Grekiska, Latin och filosofi, men med förkärlek använde alla hvilostunder på smidesarbeten, för hvilka han hade en synnerlig håg. I början ämnad till prest, öfvergaf han dock slutligen denna bana, och började 1743 hufvudsakligen arbeta uti mekaniken, då han snart tillvägabragte en såningsmachin, som väckte mycket uppseende. Eburu redan utmärkt i sin väg, vann han dock föga uppmuntran, förr än han kom i beröring med Polhem, från hvilken stund hans lycka var gjord. Han anställdes 1745 vid dennes laboratorium mechanicum, der tvenne års arbete under den store mekanikerns handledning fullbordade Thunbergs utveckling och grundlade hans egentliga rykte. År 1747 antogs han till byggmästare vid Finska fästningsbyggnaden, och sysselsattes sedan äfven med dockbyggnaderna på Sveaborg, under stigande bifall. Någon tid derefter fick han titel af slottsbyggmästare. År 1756 gjorde han, på sekreta-utskottets defensions-deputations befallning, en resa till Götha elf och Carlskrona, för att vid förra stället underrätta sig om tillståndet vid slussverket, och vid det senare utse plats för dockbyggnaden, hvarefter han återvände till Sveaborg och ibland annat ledde strömrensningarna i Finland. År 1759 erhöll han direktörsfullmakt, med lika rang och värdighet med kaptener vid artilleriet. Efter mångårig sysselsättning med dockbyggnaden i Carlskrona, i hvilket arbete han inlade stor förtjenst, afgaf han 1771 en plan till Trollhätte slussverk, hvilken af Kongl. Maj:t genast gillades och med framgång verkställdes. R. af W. O. 1772, och följande året förordnad till öfverdirektör. Utom de redan anförda, utförde Thunberg äfven flera andra vigtiga uppdrag och gjorde många nyttiga inrättningar, för hvilka han åtskilliga gånger hugnades med belöningar. Adlades år 1776. Var ledamot af vetenskaps-akademien samt af fysiografiska sällskapet i Lund. Han afled i början af år 1788. Såsom ett bevis på denne mans stora förtjenster vid Sveaborgs anläggning, må följande anekdot a - föras: På en af dammarna derstädes har Ehrensvärd, grundläggaren sjelf, låtit inskrifva dessa ord: "*Utom Thunberg skulle Ehrensvärd ej byggt denna damm.*"

Thunberg, Carl Peter, föddes d. 11 Nov. 1743 i Nyköping, och blef 1761 student i Upsala. Till sitt yrke valde han genast läkarekonsten; i kemien studerade han under Bergman, men naturalhistorien, som förelästes af Linné, fängslade isynnerhet den vettgirige ynglingens uppmärksamhet. År 1769 blef han medicine kandidat och följande året licentiat. Begärlig att lära känna fremmande länder och der föröka sina insigter i medicin, kirurgi och naturalhistoria, sökte han ett resestipendium, och begaf sig, försedd härmed, 1770 till Köpenhamn, samt vidare på ett Holländskt fartyg till Amsterdam. Der blef han med mycken vänlighet emottagen af professorerne Burman, hvilka lemnade honom tillstånd att dagligen begagna och genomgå deras ypperliga bibliothek och rika naturalsamlingar, samt tillika anmodade honom att examinera och namngifva en hop okända naturalster. Sedan han vidare besett alla naturalsamlingar i Leyden, Haag och på flera andra ställen, fortsatte han sin resa sjöledes till Frankrike, der han i Paris studerade under de berömdaste lärare och flitigt infann sig på hospitalet L'Hôtel Dieu, till Juli månad 1771, då han återvände till Amsterdam. Der fick han snart af några vetenskapsälskare anbud att på deras bekostnad företaga en resa till Japan, ifrån hvilket land man ännu icke hade några växter i Europa, och emottog gerna detta anbud; men som då för tiden ingen nation, utom Holländarne, hade tillträde till Japan, begärde han att först få vistas ett par år på Goda Hoppsudden, såsom anställd i Holländska kompaniets tjenst, för att lära sig både väl förstå och tala Holländska språket, hvilket äfven beviljades. Han afreste då i December 1771, såsom öfver-

fältskär på ett Ostindiskt skepp till Cap. Under denna resa råkade han äta några pannkakor, hvartill man af misstag kommit att nyttja blyhvitt i stället för mjöl, och hade deraf sedan många olägenheter. Ankommen till Cap i April 1772, företog han genast en resa af några hundra mil österut genom södra delen af Kafferlandet, samt följande året en dylik genom norra delen, och året derpå en annan lång resa inåt landet. Slutligen lemnade han Cap 1775, och afgick såsom extra kirurg på ett skepp till Batavia på Java, hvarifrån han, i egenskap af legations-medikus, åtföljde Holländska ministern till Japan och så vidare till kejserliga hofvet i Jeddo. På återresan, vid slutet af år 1776, besökte han Java och Ceylon, samt kom i April 1778 tillbaka till Cap, hvarifrån han snart återvände till Holland. Besökte sedan England och Tyskland, samt anlände 1779 till fäderneslandet. Under sin frånvaro, hade han 1777 blifvit befordrad till botanisk demonstrator i Upsala. Hemkommen blef han 1781 utnämnd till e. o. professor och prefekt öfver botaniska trädgården, samt 1784 till medic. & botan. professor. R. af W. O. 1785 och kommendör af samma orden 1815. Jubeldoktor 1822. Han afled d. 8 Aug. 1828 barnlös, då han i 47 år varit akademisk lärare. Få Svenskar hafva förvärfvat en större och vidsträcktare namnkunnighet än Thunberg, ja, efter Linnés död, ansågs han en lång tid bland alla Europas naturalhistorici nästan såsom den förnämste. Redan i egenskap af Linnés lärjunge, öfverhopades han under sin utländska resa af fremmande lärde i yrket med välvilja och uppmuntringar, och troligen fanns det intet enda vetenskapligt sällskap, som sysselsatte sig med naturkunnighet, hvilket icke med tiden tillegnade sig den berömde mannen. Efter honom uppkallades ett örtgenus, och fjorton species, samt fem insektarter. En gång emottog han kallelse från Leyden att blifva professor derstädes och tvenne gånger från Petersburg; men afslog alla dessa anbud. På sjelfva Japan var ännu femtio år efter hans besök hans namn ingalunda förgätet, och man erinrade sig honom, såsom den der ingifvit några af dess lärde infödingar håg för naturhistoriens studium, samt äfven på ön grundlagt ett slags Linnéisk skola. Genom sin inflytelse, förmådde han Gustaf III att förära slottsträdgården vid Upsala till universitetet, för att begagnas till en botanisk skola, samt att anslå medel till det nuvarande praktfulla museets och orangeriets uppbyggande. Då Sverige förlorat de Linneiska samlingarna, skänkte han till akademien i Upsala sin dyrbara samt isynnerhet på örter och insekter rika naturaliesamling, äfvensom ett ej obetydligt antal Japanska, Malajiska och Indiska böcker, manuskripter, mynt, m. m. Grunden till sin ryktbarhet hade Thunberg lagt genom sin 1784 i Leipzig utgifna *Flora Japonica*, hvarefter följde hans på flera språk utgifna *Resa uti Europa, Afrika och Asien*. Hans öfriga hufvudarbeten äro: *Prodromus Plantarum Capensium* och *Icones Plantarum Japonicarum* samt *Flora Capensis*. Under sin långa professorstid företog denne så vidtbereste lärde icke gerna någon längre resa än till Stockholm, och under de sista tjugo åren knappast någon längre, än ut till sitt kära Tunaberg, en knapp fjerdingsväg utanför Upsala. Men dessa färder fram och tillbaka voro äfven lika regelbundna, som flyttfoglarnas tåg. När Upsalaboarna hörde *"Skallerormen"* (så kallade man gubbens gammalmodiga, långa och smala vagn) rassla genom staden, så visste de att det nu var riktigt slut på vårterminen, och när "Skallerormen" om hösten skramlade Svartbäcksgatan tillbaka, så kunde man vara säker på, att studenterne snart ock voro i antågande. Ifrigt älskande och värderande öfver allt annat sin vetenskap, hvilken dock slutligen växte ifrån honom, skall Thunberg, ehuru han icke gick upp emot sin store mästare, likväl alltid i vetenskapens historia intaga ett af de främsta rummen.

Thunman, Hans, född d. 23 Augusti 1746 och son af kyrkoherden Johannes Erici Thunman, förskaffade sig genom utomordentlig flit en lärdom, som, ehuru han afled ung, likväl redan hunnit förvärfva honom ett stort rykte. Faderlös redan vid elfva års ålder, fann han sig försatt i den torftigaste belägenhet, så att han måste genom sockengång hus ifrån hus uppbemta den ringa penning, som honom bestods, och sålunda nödgades han ofta i den strängaste vinter gå till fot flera dagar efter hvarandra. Sedan en slägtinge, som var Svensk konsul i Smyrna, önskat taga gossen till sig, studerade han för detta ändamål Arabiskan; men då resan inställdes, blef han intagen på Strengnäs gymnasium, der han mycket utmärkte sig i historien och de gamla språken. Ett stipendium beredde honom utvägen att 1764 besöka Upsala akademi, der hans medellöshet tvang honom att studera theologien, för att derigenom snarare vinna bergning. Hågen var dock mest vänd på hans älsklingsstudier, språkforskningen, och med otrolig ifver genomgick han på kort tid en mängd af Greklands historieskrifvare och skalder, samt öfversatte flera på Latin, deribland Euripides helt och hållet. Med samma nit dref han studium af historien och de nyare språken, samt läste mångfaldiga Franska, Italienska och Engelska författare, allt detta på den otroligt korta tiden af tvenne år, som han vistades i Upsala. År 1766 reste han till Tyskland, der han fick kondition såsom informator och 1769 blef magister i Greifswald. Hans lärdom tillvann honom snart flere berömde mäns vänskap, och 1772 utnämndes han till filosofie & eloqventie professor i Halle. Såsom sådan utgaf han flera historiska skrifter af högt värde. Slutligen inverkade dock hans öfvermenskliga ansträngningar och nattvak på hans helsa; bröstkrämpor inställde sig, sjukdomen tog öfverhand, och d. 17 Dec. 1778 afled han, endast 32 år gammal.

Thurbo, ett jernbruk i Hedemora socken, 1 mil vester ifrån staden, hade före år 1612 en jernhytta och kopparhammare, som sedermera förbyttes till en stångjernshammare med 2 härdar, i hvilket skick det ännu befinner sig. Bruket har

933 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern med 9 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d hammarskatt. Här idkas äfven ståltillverkning till export, äfvensom spik- och annat manufaktur-smide till husbehof. Bruket skeppar på Stockholm. Dess nuvarande ägare är O. F. Ulff. Smidesstämpeln är TW inom en cirkel.

Thure, en son af konung Carl VIII Knutsson, afled i sin späda ungdom.

Thure Sverkersson, en son af konung Sverker den Unge, eftersträfvade aldrig konungavärdigheten, ehuru han var äldre än sin broder Johan I Sverkersson, utan lefde såsom enskild man i Danmark, der han hade många rika och mäktiga slägtingar, genom sin moder Bengta, en dotter af Danske marsken Ebbe Suneson och brorsdotter till den namnkunnige erkebiskopen i Lund Andreas Suneson af den ryktbara Hvide-ätten. Denne Thure Sverkersson var stamfader för den gamla mycket beryktade adliga ätten Hack till Häckeberga i Skåne, hvilken utslocknade på 1500-talet. Af den omständighet, att hans namn icke vidare förekommer i våra gamla urkunder efter faderns död, hafva några historieskrifvare tagit anledning till den förmodan, att han aflidit redan före slaget vid Gestilren. Detta är dock mindre sannolikt, ty Sverker den Unge var sjelf ej så särdeles gammal när han stupade, och hans son Thure efterlemnade vid sin död tvenne söner, Johan Thureson, hvilken stannade qvar i Sverige, samt Ebbe Thureson, som satte sig neder i Danmark.

Thurgren, Johan Adolf, är född i Stockholm d. 26 Aug. 1816. Efter undergången studentexamen, tog Th. den filosofiska graden år 1839 och juris utriusque kandidatexamen år 1847. Th. har öfversatt en del af *Horatii skaldestycken* samt, utom åtskilliga uppsatser och recensioner, derjemte utgifvit följande juridiska arbeten: tvenne *Allmänna Lagsamlingar* och en *Bergslagsamling*, en ny edition af *Sveriges Rikes Lag*, *Juridisk Handbok för possessionater och allmoge*, *Populär Handbok i Svenska Lagfarenheten*, hvaraf två delar utkommit, den första utgörande en allmän inledning under namn af *Fullständig Juridisk Handbok*, och den andra omfattande *Bergslagfarenheten*, med en historisk öfversigt deraf ifrån äldsta tider. Tredje delen, innehållande *Kameral-lagfarenheten*, är nu under pressen. Vid 1847—1848 årens riksdag var Th. kanslist i konstitutions-utskottet. För närvarande är Th. engagerad i rättegångsverken och har innehaft domareförordnande.

Thurn, Henrik Mathis, grefve von Thurn, Walwasina och Creutz, härstammade från en gammal och rik Böhmisk ätt, hvilken ursprungligen uppstått i Frankrike, der den förde namnet *de la Tours*, och sedan i tolfte århundradet öfvergick till Italien, under namn af *della Torre*, samt till Spanien, der den benämndes *de las Torres*, och slutligen till Tyskland. Grefve von Thurn, en ovanligt skön, stark, tapper, lärd och i alla afseenden älskvärd man, var general i kejserlig tjenst samt hade uti öfver 40 år tjenat det Österrikiska huset, då kejsaren begynte våldföra Böhmarnes fri- och rättigheter, hvarföre han ställde sig i spetsen för sina förorättade landsmän och blef den, som egentligen började det sedan så ryktbara 30-åriga kriget. Öfvervunnen, måste han fly sitt fädernesland 1620, och reste som landsflyktig omkring uti Ungern, Holland, Venedig, Danmark, uti hvarje land nemligen, som stod i fiendtligt förhållande till kejsaren. Slutligen kom han till Sverige, då han 1629 blef förordnad till guvernör öfver Ingermanland. Följande året sändes han såsom ambassadör till Brandenburg, och 1633 fick han befälet öfver de Svenska arméerna i Schlesien och Mähren. Följande året utnämndes han till öfver-kommendant i Würtzburg, och blef Svensk grefve 1635. Sedan han ännu några år fortfarit att deltaga i statsärenderna drog han sig slutligen undan i lugnet, och afled i staden Pernau år 1640. Sonen,

Thurn, Frans Bernhard, kom redan flera år före fadern till Sverige, och tillvann sig Gustaf Adolfs synnerliga gunst och förtroende genom sin erfarenhet, duglighet och ett berömvärdt uppförande. Uti Preussiska fälttågen lemnades honom ofta högsta befälet näst konungen, och när den unge hoppfulle mannen träffades af en förtidig död, väckte detta en allmän och djup saknad. I slaget vid Wallhof anförde han högra flygeln, och äfvenså uti träffningen vid Mewe, der han mycket utmärkte sig. Då der de Polske husarerne, förbittrade öfver nesan att vara drifne utur en fördelaktig ställning, i vildt raseri rusade mot högra flygeln, drog Thurn sina trupper baklänges till en närbelägen höjd. Husarerne följde efter och ropade, att de Svenske hundarne icke vågade afbida de Polska huggen. Vid bergskanten lät Thurn soldaterne åter fatta stånd, och mottog nu fienden med en så mördande salfva, att hästar och ryttare tumlade om hvarandra, och de qvarblifne studsade tillbaka för de skarpa skotten och de blanka pikraderna. På samma gång anfölls fienden från sidan. Husarerne skyndade då derifrån i vild flykt. Svenskarne hade emellertid på alla sidor kommit upp på berget, der de förskansade sig. De Polske anförarne misströstade nu om att kunna drifva dem tillbaka och aftågade derföre med tross och fältstycken, lemnande hela lägret i Svenskarnes händer. Polackarne förlorade i denna träffning 4,000 man; Svenskarne deremot endast 500 man. Vintern emellan 1626 och 1627 fördes befälet på Svenska sidan af unge Thurn, och följande året förordnades han till befälhafvare i Strasburg. Kort derefter afled han. Han var då general-major och öfverste för lifgardet. Denna ätt utdog med hans son,

Thurn, Henrik von, grefve, riksråd samt guvernör öfver Estland och Reval, som d. 20 Aug. 1656, under Ryssarnes belägring af Riga, vid ett utfall fick hufvudet afhugget, hvilket czar Alexis skickade till sin gemål i en fyrkantig låda, fodrad med rödt taft, såsom en dyrbar present.

Thvite (myth.). Så hette den stenen som Asarne togo och bultade med, då de fängslade Fenrisulf-

ven med fjettran Gleipner. "De togo", säger sagan, "ändan af fjettran, som heter Gelgja och drogo den genom en stor häll, som heter Gjöll och fästade denna häll djupt ned i jorden. Sedan togo de en annan stor sten som heter Thvite, hvarmed de sköto den än längre ned i jorden."

Thydiskä, Carolus, äfven benämnd **Theutonicus,** förmodligen på den grund, att han rest och studerat i Tyskland, var en sambroder till erkebiskopen i Upsala Nicolaus Kettilli Albus eller den Hvite. Han benämnes riddare och konung Birgers råd 1305, samt bevittnade såsom sådant 1308 den förskrifning, hvarigenom samme konung förband sig att dela riket med sina bröder. År 1307 var han embetsman eller s. k. Advocatus öfver Kalmare slott och Borgholm, samt innehade följande året samma befattning på Stockholms slott. Han förde i sitt vapen tvenne svarta spetsar i silfverfält. Dog 1314.

Thyfors, ett jernbruk i Säfsens socken af Stora Kopparbergs län, är anlagdt vid sjön Thyn och har 3 härdar samt 1,066 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgöres med 10 skepp:d 13 lisp:d och 7 skålp:d. Här finnes en särskild räståls härd för 50 skepp:d af det privilegierade smidet, och äfven tillverkas garfstål samt spik. Extra smidesrätt till belopp af 700 skepp:d årligen är här tills vidare beviljad, enligt kongl. brefvet d. 27 Juli 1839. Tillverkningen går öfver Wermland och Wenern till Götheborg, men äfven skeppas på Stockholm. Ägare: Intressenter. Disponent: P. G. Berggren.

Thyra, dotter af Danske konungen Harald Blåtand, blef af Svenske prinsen Styrbjörn Starke, hvilken med härsmakt angrep hennes fader, tvungen att blifva hans gemål. Efter Styrbjörns fall vid Fyrisvall, uppehöll hon sig någon tid i Danmark, men blef sedan af sin broder Sven Otto Tveskägg emot sin vilja förmäld med den Wendiske konungen Burislef. Som hon dock icke länge trifdes ihop med den gamle hedniske konungen, beslöt hon att svälta sig till döds; men efter sju dagars envist fastande, förde hennes fosterfader Åke henne hemligen ifrån Wenden och tillbaka till Danmark. Der vågade hon dock icke länge uppehålla sig, utan for öfver till Norrige, hvarest hon snart gifte sig med Norske konungen Olof Tryggvason, utan att inhämta sin broders samtycke. Kort derefter förlorade hon äfven denna sin tredje gemål, när han besegrades i slaget vid Svolderö, och då fördes hon till Danmark.

Thyreson, Pehr, i Wänge, skall till syndabot hafva uppbyggt en kyrka i Östergöthland, som kallas *Kärna* (se detta ord).

Thyrger, rådsherre hos konung Magnus Eriksson, var åren 1340—1347 lagman i Wermland och en af de tolf personer, hvilka uti Örebro granskade och omarbetade den gamla Södermannalagen.

Thyrnir, född i Upland, nämnes såsom en af Westergöthlands förste lagmän, hvilket han uppgifves hafva varit redan år 1095. En annan **Thyrnir** var konung Johan I Sverkerssons råd och lagman i Nerike vid år 1221, den förste uti detta landskap man känner.

Thyselius, Carl, son af kyrkoherden Pehr Thyselius, föddes d. 8 Maj 1767. Blef 1787 student i Upsala och 1791 filosofie magister, då han befordrades till sqvadrons-predikant vid lifhusarerne och tjenstgörande hofpredikant. År 1794 gaf han 1,000 R:dr åt ståthållaren på Stockholms slott, De Besche, och utverkade sig derföre promotorial till nästa lediga pastorat i Strengnäs stift. Reuterholm, härom underrättad, lät afgå ett kungabref till konsistorium, att icke fästa något afseende vid detta promotorial. Häröfver beklagade sig Thyselius i ett bref till baron Reuterholm, yttrande deri, bland annat, det han ej förmodat ett dylikt steg under en vis regent, helst man ej hade exempel på dylika under sjelfva Christian Tyrann. Han förklarade väl brefvet endast vara från en enskild man till en enskild; men han blef dock fiskaliter anklagad, dömd till döden och benådad med fjorton dagars fängelse vid vatten och bröd. De Besche miste sysslan. Följande året blef Thyselius kyrkoherde i Särestad af Skara stift. Prost 1806 och theologie professor 1815. Utnämndes 1817 till amiralitets-superintendent i Carlskrona, samt blef 1818 theologie doktor och ledamot af N. O. Slutligen pastor primarius i Carlskrona 1819, i hvilken egenskap han jemväl skulle besörja pastoralvården vid amiralitets-församlingen. Han var riksdagsfullmäktig vid trenne riksdagar. Afled år 1833. Man har efter honom en liten samling *Skaldeförsök.*

Thyselius, Pehr, son af kyrkoherden Pehr Thyselius i Vintrosa och Thyslinge, föddes d. 6 Juli 1769. Blef student i Upsala 1787 och 1791 filosofie magister, hvarefter han 1796 befordrades till akademie-adjunkt. Redan tidigt hade Thyselius väckt uppseende genom sitt ypperliga hufvud, sin grundlighet, särdeles i klassiska litteraturen, och sin färdighet i Latinet, hvarföre det 1799 uppdrogs honom att å akademiens vägnar hålla tal öfver kronprinsens födelse, och samma år att förestå föreläsningarne i eloqv. et poes. Latina, samt sedermera den Skytteanska professionen. Någon vidare befordran vid akademien lyckades han dock icke att vinna. Redan 1797 prestvigd, förvärfvade han sig snart ett stort rykte såsom andlig talare, och utnämndes 1805 till kyrkoherde i Österhanninge. Efter år 1810 erhållen professorstitel, transporterades han 1814 till kyrkoherde i Örebro och promoverades 1818 till theologie doktor. Befordrades slutligen 1829 till biskop i Strengnäs, efter att dertill hafva erhållit de flesta rösterna. Samma år ledamot och 1832 kommendör af N. O. Var äfven ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien, af samfundet Pro fide et christianismo och af Oldskriftselskabet i Köpenhamn. En af de första ledamöter i kyrkolags-kommittén, egnade Thyselius densamma en stor del af sin nitfulla verksamhet, och utnämnd till biskop visade han sig såsom en af de mest nitiske och skapande styresmän stiftet någonsin

haft, isynnerhet uti allt hvad som rörde skolväsendets förbättring och medellösa prestfamiljers understöd. Såsom riksdagsman, deltog han varmt i allt, som angick kyrkan och skolan, men lärer ej mycket hafva befattat sig med andra ämnen. Han afled d. 5 Sept. 1838. Sonen,

Thyselius, Pehr Erik, född d. 29 Dec. 1808, lektor i historien vid krigsakademien 1837 och theologie doktor 1849, har gjort sig ganska förtjent om Svenska kyrkohistorien, genom utgifvandet af *Handlingar rörande Svenska Kyrkans och Läroverkens Historia*, samt *Handlingar till Svenska Reformationshistorien.*

Thysmörker benämnes stundom i våra fornhäfder det Ragnaröcker eller verldens förstöring, som man efter Asaläran trodde en gång skulle komma att göra ett slut på detta jordlifvet. Deraf benämner man än i dag på många ställen ett tjockt mörker för *Thysmörker* eller rättare *Thussmörker*, emedan uttrycket uppkommit af det gamla ordet *Thusse*, hvarmed man utmärkte de äfven under namn af Jötnar och troll kände fiender till våra äldste fornfäder, och hvilka med tiden blefvo i folktron diktade andeväsen.

Thöck (myth.). När Balder var död och Frigga skickade bud öfver all verlden, bedjande alla ting, både lefvande och döda, begråta hennes älskade son ur Hels våld, gingo sändebuden omkring öfver allt med denna begäran från himladrottningen. Lätt fingo de alla ting att gråta Balder, och glade öfver det väl förrättade ärendet, voro de stadde på återresan till Asgård, då de i en håla funno en jätteqvinna, som kallade sig Thöck. De frågade henne, om icke äfven hon ville gråta Balder den gode, hvilket vore af stor vigt, ty om något enda ting, i himmelen eller på jorden, nekade att begråta honom, skulle han intill Ragnarök förblifva i Hels våld. Då svarade den elaka jätteqvinnan:

Thöck månd' gråta
med torra ögon
öfver Balders död!
Hvarken i lifvet eller i döden
mig glädje han gjorde.
Hel behålle sitt rof!

Man fick sedermera veta, att det var den listige och ondskefulle Loke som hade skapat sig till jätteqvinnan Thöck, för att såmedelst förhindra Balders återvändande från Helhem.

Tiarp, annex till Åsled i Wartofta härad af Skaraborgs län, är beläget 2 mil O.N.O. från Falköping. Dess kyrka är byggd år 1612. Marken är sluttande och skog saknas. I förening med Åsled och annexet Mularp utgör denna socken 54 $\frac{3}{4}$ mtl., med en folkmängd af 1,264 personer. Tiarps areal utgör 2,245 tunnland. Adr. Falköping.

Tibast. Se: *Kallarhals.*

Tibell, Gustaf Wilhelm af, son af löjtnanten Christoffer Tibell, föddes d. 12 Maj 1772. Ättens stamfader var Petrus Thomæ Cassiopæus, prost i Skeptuna, efter hvilken socken sönerne antogo namnet *Skeptunensis.* Förut tillgifven liturgien, underskref han sedan Upsala mötes beslut, äfvensom sonen Laurentius Petri, hvilken derefter var kyrkoherde i Tibble socken, hvaraf sonsonen, kyrkoherden Petrus i Hageby, skref sig *Tibelius.* Tibell hade från sin ungdom lust för faderns yrke, så att han redan som student var inskrifven vid Södermanlands regemente i egenskap af volontär. Endast 16 år gammal blef han rustmästare, tågade 1788 i fält emot Ryssland och bivistade hela kriget, hvarunder han vid flera tillfällen utmärkte sig. För sin visade käckhet i affären vid Keltis erhöll han sitt första hederstecken, medaljen för tapperhet i fält. Hans mathematiska kunskaper hade emellertid blifvit kända, och han användes derföre sedermera vid arbetena på de fortifikationsverk, som uppfördes vid Ummeljocki, Werelä och Anjala. Efter fredsslutet utnämndes han till underlöjtnant vid Södermanlands regementes artilleri och förordnades 1792 till informations-officer vid krigs-akademien på Carlberg. Befordrades 1797 till kapten vid Jemtlands regemente. Han var en bland stiftarne af krigsmanna-sällskapet och valdes till ständig sekreterare i detta sällskap. År 1798 erhöll han afsked från sin befattning på Carlberg och tillåtelse att ingå i Fransk krigstjenst. Der utnämndes han genast till ingeniör-kapten och placerades vid generalstaben i Italien. Snart utmärkte han sig, blesserades vid flera tillfällen, såsom vid Castel-Nuovo och vid Turin, der han äfven blef fången, men efter tre veckor åter utvexlad. Befordrades derpå till general-adjutant. Deltog sedermera uti Napoleons tåg öfver Alperna och den ärorika segern vid Marengo. Vid öfvergången öfver Mincio anförde han de Franska förtrupperna, och forcerade sedan passagerna öfver Adige och Brenta; äfven erhöll han uppdrag att upprätta en karta öfver den trakt, som utgjorde högra Franska flygelns terräng. Efter fredens afslutande insattes Tibell såsom kommenderande general-adjutant inom Cisalpinska republiken, samt förordnades tillika till chef för ingeniör-korpsen och direktör för krigsarkivet derstädes. Tibell och Brassier erhöllo derpå uppdrag att gemensamt upprätta en fullständig topografisk karta i stor skala öfver hela Italienska republiken. Emellertid blef Tibell ledamot och sekreterare vid den på hans framställning stiftade Italienska krigsvetenskaps-akademien i Milano, och flera af honom författade afhandlingar finnas införda i denna akademies handlingar. På årsdagen af slaget vid Marengo erhöll han en hedersvärja, och befordrades kort derefter till brigad-general. Snart återkallades han till fäderneslandet af konung Gustaf IV Adolf, som ansåg sig behöfva en så utmärkt och bepröfvad krigare i sin tjenst, och han befordrades då genast till major i Svenska arméen och öfver-adjutant. Derpå skedde täta befordringar och uppdrag, som utvisa hans stigande inflytande. Så utnämndes han 1803 till öfverstlöjtnant och general-adjutant af flygeln, samt placerades till tjenstgöring hos presidenten i krigskollegium; förordnades sedermera till ledamot i kommittéen angående arméens tross- och utrednings- samt fält-

stats-reglemente. År 1804 förordnades han till ledamot i krigskollegium samt blef general-adjutant och öfverste i arméen, äfvensom ledamot i kommittéen för artilleriets organisation. Följande året adlad, förordnades han till ledamot i kommittéen för jägarereglementets öfverseende, till vice ordförande i krigskollegium samt till ledamot i kommittéen för fattigvården och sjukanstalterna i Stockholm. Samma år R. af S. O. och ledamot af krigs-vetenskaps-akademien. Var 1805 konungen följaktig till Pommern, der han förrättade general-qvartermästare-tjensten vid arméen, och efter konungens återkomst tjenstgjorde han såsom vice ordförande i krigskollegium. År 1808 befordrades han till general-major och konungens general-adjutant för arméen, förordnades att tills vidare äfven förestå general-adjutants-befattningen för flottorna samt var ledamot af finans-kommittéen, af krigskommittéen och af krigsberedningen. Ansedd såsom en af Gusfaf Adolfs förnämsta anhängare, blef Tibell, kort efter konungens arresteringen, endtledigad från alla sina befattningar i rikets tjenst. Några månader senare förordnades han dock till ledamot i passevolans-kommittéen och fick derpå i uppdrag, att såsom konungens kommissarie afgå till Frankrike för krigsfångarnes utvexling. Sommaren 1811 utnämndes han till chef för de då förenade fortifikations- och fältmätningskorpserna, hvilka erhöllo namn af ingeniörkorpsen; detta hindrade dock icke, att han ju tyckte sin lycka vara trögare, än han haft anledning att vänta, och trodde sig mera än skäligt tillbakasatt. Hans tanke var i början att söka befordran i Frankrike; men han fann snart, att föga var att förvänta derstädes, ty då han en gång tillät sig att erinra kejsar Napoleon om segern vid Marengo och den lycka han haft att kämpa under förste konsulns ärorika fanor, vände Napoleon honom ryggen, och svarade helt torrt: "*Ainsi donc que vous avez servi la revolution.*" Han återvände då till fäderneslandet. Anländ till Köpenhamn, mötte honom hos Svenska beskickningen derstädes en mängd anklagelsepunkter af svårt slag, såsom att hafva öfverlemnat till Franska regeringen planritningar öfver Svenska fästningar och plankartor öfver flera punkter på Svenska kusterna; att hafva meddelat underrättelser om Svenska arméens organisation, om beskaffenheten af dess arsenaler, tyghus, krutförråd m. m.; att hafva yttrat, det Sverige ej kunde vidmakthålla sig såsom nation, utan att det måste kasta sig i Napoleons armar o. s. v. Häröfver skulle han afgifva förklaring och rättfärdiga sig, men något åtal skedde dock icke, endast förblef han utan tjenstebefattning. Under dessa onådens år var han nödsakad att lifnära sig med hustru och barn af ett litet, ett par mil från hufvudstaden beläget hemmans ringa afkastning. Man såg nu general Tibell rätt ofta i en klädsel, föga skild från den torftigaste landtmans, färdas på samma bondvagn, som till salu införde hemmanets små produkter. Om af vana från denna tid, eller af medfödt anlag för en viss cynism, lemnas derhän, men säkert är att han, äfven efter det han sedermera åter blifvit insatt i statens tjenst och befordrad till de högsta värdigheter, framgent egnade sitt yttre en så ringa omvårdnad, att den svårligen skolat ursäktas hos en person af lägre tjenstegrad och mindre utmärkta förtjenster. När Tibell 1814 åter inträdde i tjenst, förordnades han först till ordförande i krigshofrätten. Sedermera utnämndes han 1815 till ledamot i krigskollegium och Kom. af S. O. År 1819 fick han uppdrag att sammandraga alla författningar rörande krigsväsendet till lands, hvilket vidlyftiga arbete fullbordades två år derefter. År 1820 blef han utnämnd till ständig ordförande i krigshofrätten samt vice ordförande i krigskollegium. Kom. med stora korset af S. O. och riddare af Franska Heders-legionen 1821. General-löjtnant och president i krigs-kollegium 1824. Upphöjd i friherrligt stånd 1827. På en begrafning träffades han hastigt af slag, och afled d. 8 Mars 1832. Bland andra af honom utgifna arbeten märkes: *Serafimer-ordens historia i första tidehvarfvet från 1285 till 1748.* Konung Carl XIV Johan lät på sin bekostnad anställa en högtidlig likbegängelse, och krigsvetenskaps-akademien, som i honom förlorade en af sina verksammaste medlemmar, samt hvars heders-ledamot han äfven varit, anlade sorg efter honom. Han var äfven heders-ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien.

Tibble, en socken med Åland i Hagunda härad af Upsala län, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Upsala, 2 mil från Mälaren och tillhör 3 kl. konsist. I socken finnes temlig tillgång på skog. Bland socknens större egendomar märka vi: säteriet *Onsike*, sätesgården *Ribbingsbäck* eller *Breden* och *Vrå.* Socknen håller $33\frac{7}{8}$ mtl. med 760 inbyggare på en areal af 13,816 tunnl., hvaraf 750 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala, Eka.

Tibble. På denna gästgifvaregård undertecknades d. 21 Mars 1809 af Georg Adlersparre en till d. v. riksföreståndaren ställd promemoria, hvilken, jemte föreslående af åtskilliga andra vigtiga regeringsåtgärder hufvudsakligen innefattade en uppmaning till hertig Carl att ofördröjligen reklamera sin arfsrätt till kronan och förklara sig för konung, till förekommande af rikets störtande i anarki och alla dermed förande vådor.

Tibble, annex till Håtuna härad af Upsala län, är beläget vid Mälaren 3 mil S. från Upsala. En del af socknen har god timmerskog och fiske uti Skarfven. Socknen håller $23\frac{3}{4}$ mtl. med 680 inbyggare på en areal af 9,373 tunnl., hvaraf 380 äro sjöar och kärr.

Tidaböcker, äfven "Agendaböcker", benämndes under katholska tidehvarfvet vissa annotationsböcker, uti hvilka stod upptecknadt allt hvad presterne på särskilda tider hade att iakttaga vid gudstjenstens förrättande, och i hvilken ordning alla de olika ceremonierna borde äga rum. Sjelfva gudstjensten blef äfven stundom med afseende härpå benämnd för *Tidagård.*

Tidaholm, ett jernbruk i Agnetorps eller Ångarps socken af Skaraborgs län, har 1 härd och

50 skepp:d priv. årligt smide af köpetackjern, hvaraf hammarskatten utgår med 10 lispund. Diverse manufaktur- och spik-smide idkas dessutom vid bruket. Skeppar på Götheborg. Ägare frih. A. Rudbeck och medintressenter. Bruksstämpeln är ett hopgjutet TH.

Tidavad eller **Tjåfva**, annex till Odensåker i Wadsbo härad af Skaraborgs län, är beläget 1 ½ mil S. från Mariestad. På skog är knapp tillgång. Socknen har sitt namn af ån Tidan, som går igenom sockenbyn: 2:ne broar ligga nu öfver ån, men fordom var der blott ett vad att rida öfver. Socknen hålles 12 ⅔ mtl. med 397 inbyggare på en areal af 3,680 tunnl., hvaraf 375 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Tida-ån eller **Tidan**, i Westergöthland kallades på landtspråket *Tian* och lärer fått sitt namn deraf, att den vidskepliga tron bland folket varit gängse, att hon hvarje år måste hafva tio offer, d. ä. att hvart år tio menniskor i henne skulle drunkna. Först i Erik den Heliges tid lärer genom biskop Bengt den Godes försorg bro öfver denna flod ha blifvit lagd.

Tidelag, eller bedrifvande af otukt med oskäliga djur, är belagdt med dödsstraff, och äfven djuret skall dödas.

Tidkula. På navigationsskolebyggnadens plattform står en stång med en så kallad *Tidkula*, hvars ändamål är att dagligen, från och med d. 1 April, signalera medeltiden i Stockholm, på sekunden nära. Detta tillgår så, att den ihåliga kopparkulan, som har tre fots diameter, uppbissas på half stång klockan ungefär fem minuter före ett, hvilken ställning kulan behåller vid pass tre minuter, då hon hissas i topp: två minuter derefter, eller precist klockan *ett*, just på sekunden, faller kulan hastigt ned och blir osynlig.

Tidemanni, Henricus, af obekant, ehuru troligen adlig börd, blef, sedan han i ungdomen studerat och gjort utrikes resor, kanik vid Linköpings domkapitel, och valdes 1465 till biskop. Han berömmes såsom en flitig, frikostig, arbetsam och driftig stiftsstyresman. Såsom medlem af rikets råd, bivistade han alla de herredagar, som till stort antal på hans tid höllos, och underskref de beslut som dervid fattades. Misstänkt för att i hemlighet gynna det Danska partiet, blef han 1497 af riksföreståndaren Sten Sture d. ä. gripen och insatt i fängelse. Han afled i December månad år 1500 vid en hög ålder. En mängd präktiga byggnader inom stiftet vittnade om hans driftighet. Biskop Tidemanni var äfven en ganska flitig rimmare och efter honom finnas: *Gamle rim om tucht, dygder, höfviskhet och ärligit umgängelse både med Gud och menniskior; Lärdom stald i rim om boskapshandel, them allom nyttig, som begynna vilja bohags regemente; Rim öfver Sveriges lag; Hushålds Rim*; *Rim mot konung Carl Knutsson.* De sistnämnda äro ganska bittra, men föga poetiska. De ämnen han valt för sin behandling, visa för öfrigt, att denna biskop ingalunda har samma förtjenster om den Svenska skaldekonsten, som om sitt biskopsstift.

Tidén, Lars, föddes d. 5 Dec. 1777 i en torparstuga i Fröjereds församling af Wartofta härad af Skaraborgs län. Fadren, en fattig torpare och bondskräddare, undervisade i början sjelf sin genom stor flit redan tidigt utmärkte son, hvilken emellanåt idkade fadrens handtverk och skötte vanliga landtmannagöromål. Som likväl den vettgirige gossens största nöje var att inhemta kunskaper, läste han begärligt alla de böcker, hvilka han uti kringliggande bondstugor kunde öfverkomma, samt lärde sig tillika på egen hand att räkna. För att få tid och tillfälle att ännu mera tillfredsställa sin lärgirighet, åtog han sig 1799 att blifva en frivillig undervisare för allmogens barn, hvarmed han, ehuru i ganska knappa villkor, fortfor i tvenne hela år. Under tiden skaffade han sig till låns ej allenast vanliga skolböcker i historien, geografien m. m., utan äfven Liljeblads Flora och Loders anthropologi, hvilken han flitigt studerade och hvarigenom han på egen hand inhämtade åtminstone en ytlig kännedom, den han sedermera sökte bringa i ett slags system. Ifrån hösten år 1801 till midsommaren 1802 vistades han, då tjugofyra år gammal, i Skara, hvarest han, understödd af några ädelmodige gynnare, började under enskild handledning studera Latin och Grekiska, så att han fick löfte att blifva intagen i trivialskolans tredje klass. Detta kom likväl icke att ske, emedan han lät öfvertala sig att emottaga en barnaläraresyssla i sin hembygd, hvilken han skötte till hösten 1804, undertiden alltjemt förkofrande sig genom ständig flit, icke allenast i vetenskaperna och de döda språken, utan äfven i Tyskan och Franskan. Om hösten 1804 inskrefs han som lärling i kirurgien hos regementsläkaren assessor Norlin och uppehöll sig hela vintern i Skara, för att inhemta kunskaper i Engelska och Italienska; under tiden lifnärde han sig med informering. Försedd med knappa respenningar, begaf han sig hösten följande året till Stockholm, hvarest han tog examen såsom chirurgie studiosus och började sina studier vid serafimer-ordens-lasarettet och anatomiska läroinrättningen. Efter att nio månader hafva tjenstgjort såsom underläkare vid Svea artilleri-regemente, aflade han i April 1807 en del af kirurgie magister-examen och afreste derpå till Carlskrona, der han tjenstgjorde såsom uppbördsläkare. Under sjöexpeditionen åren 1808 och 1809 var han likaledes uppbördsläkare på flottan, men biträdde deremellan såsom sjukhusläkare i Carlskrona. Vid återkomsten till Stockholm blef han 1810 kirurgie magister. Efter att någon tid hafva skött en fattigläkarebeställning i Stockholm och slottsläkaretjensten å Carlsten, förordnades han 1813 till andre lärare vid veterinär-inrättningen i Skara. Han var ledamot af Svenska läkare-sällskapet, af landtbruks-akademien och af "Selskab for veterinär-kyndighedens fromme" i Köpenhamn. Under de senare åren af sin lefnad var han sysselsatt med utarbetandet af en vetenskapligt ordnad katalog öfver alla i Sverige af trycket utgifna ekonomiska, teknologiska och topografiska skrifter, hvilken dock hans småningom aftynande krafter ne-

kade att bringa till slot. Han afled d. 1 Sept. 1847 Bland hans utgifna arbeten märkas: *Handbok i praktiska lakarevetenskapen*; *Magasin för populära medicinen; Bidrag till Physiologien och Naturalhistorien; Journal för Djurläkare, Ekonomer och Naturforskare; Samlingar för djurläkare-vetenskapen och Naturforskningen*; *Husdjurens allmänna Pathologi*; *Förslag till hastafvelns förbättring; Magasin för veterinär-vetenskapen och landthushållningen; Handbok i Agronomien; Handbok i Boskapsskötseln*, m. fl.

Tidön är ett gods på en ö af samma namn i Mälaren och Lilla Rytterne socken, 1½ mil från Westerås stad. Godset utgör ett säteri om 2 mtl. med 113 tunnl. åker, 293 äng, 35 tunnl. betesbagar och 610 skog, tillräcklig till vedbrand, men ej till byggnadstimmer, och bestående af ek, blandad med alm, lönn, ask, al, rönn och oxel, med deremellan liggande herrliga omvexlande ängar. Spår finnes här ännu efter en forntida vikingaborg, ty på en af öns högsta bergskullar befinner sig en af gråstenar utan murbruk uppförd ringmur, med märken efter portar och murade portvärn. Ej långt derifrån finnes ett nu mera halfförstördt slott, som säges hafva varit uppbyggt af Bo Jonsson Grip, men hvaraf de nedre våningarna, som ännu finnas qvar, begagnas till sädesmagasiner, mälthus, fatbur, m. m. Det nu begagnade corps de logis utgöres af flyglarna till ett slott, som ställets ägare, den berömde rikskansleren Axel Oxenstjerna, år 1648, lät uppföra. I äldre tider ägdes detta slott af en biskop i Westerås, Måns Eskilsson, sedan af Bo Jonsson Grip; derpå af Greenska och Tottska slägterna; kom sedan genom gifte till Bååtska och Oxenstjernska slägterna, samt ändtligen mot medlet af 1700-talet till grefliga slägten Dohna, samt genom gifte år 1785 till grefve F. Ridderstolpe, hvars afkomlingar godset sedan tillhört.

Tieffenbach hette en viss lejd spejare, hvilken Svenska regeringen höll i Nürnberg under Tyska 30-åriga kriget, för att arbeta på dess bästa inom södra Tyskland, samt upptäcka och söka förekomma så mycket som möjligt alla fiendtliga anslag. Denne spejare uppbar för sitt besvär ordentlig lön, och bekom derföre tusen silfver-riksdaler årligen från Svenska kronan.

Tierp, en socken i Örbyhus härad af Upsala län, är belägen vid Dalelfven, 5 mil N.N.V. från Upsala, och tillhör 1 kl. reg. Socknen har bördig jordmån, är försedd med skog, 9 fiskrika sjöar och 2:ne åar, Tierp-ån och Svart-ån. I socknen märkes: *Gullgrufvan*, på Vässby frälse-ägor, nu mera igenlagd; *Söderfors* hammarverk och ankarbruk (se detta ord); *Ullfors* jernbruk (äfven särskildt beskrifvet), samt säterierna *Fors*, *Husbyborg*, *Odensfors* och *Stynysberg*. Ett postkontor är inrättadt i denna socken, som håller inalles 172 mtl. med 4,980 invånare. Adr. Tierp.

Tigerström, Johan, son af rådmannen i Jönköping Johan Julius Beckenström, ingick 1693 såsom simpel musketerare vid Pommerska regementet till fot, och gick derstädes igenom alla de lägre graderna till år 1704, då han befordrades till fänrik. Bivistade Thorns belägring och batal-jen vid Kalisch, samt befordrades för städse visad tapperhet 1707 till löjtnant, 1709 till kaptenlöjtnant och 1712 till kapten. För det hjeltemod han visade vid belägringen af Stettin, men isynnerhet vid det fiendtliga anfallet och stormningen af skansen Peenemünde 1715, der han slutligen öfvertog befälet och, ehuru illa sårad, försvarade sig i det yttersta, befordrades han till major, i hvilken beställning han 1718 adlades. Afled i Maj månad 1734.

Tiggar-audienserna. Så plägade de offentliga mottagningar af allmänheten benämnas, hvilka konung Gustaf III genast efter sin hemkomst och första tillträdet af sin regering föranstaltade. Han lät nemligen, straxt efter ankomsten till Stockholm, uti Posttidningen för d. 3 Juni 1771 kungöra: att konungen bestämt måndags, tisdags och onsdags eftermiddagar ifrån kl. 4 till 5, till att lemna alla undersåter, högre eller lägre, fritt tillträde, att sjelfva deras ansökningar och angelägenheter i underdånighet andraga. Dessa audienser väckte emellertid ständernas misstankar, och upphörde äfven snart.

Tiggarmunkar i norden voro mestadels Fransiskanermunkar, hvilka hade aflagt fattigdomslöfte och plägade vandra omkring, ombundne med rep (se: *Fransiskaner*); men äfven andra munkordnar, såsom Augustiner, Dominikaner och Carmeliter kunna hit räknas.

Tilaceus, Ericus Brynolphi, son af prosten och kyrkoherden Brynolphus Haquini, stamfader för ätten Tilas, var en af de lärdaste män här i Sverige på sin tid. I sin ungdom studerade han först uti Skara och sedermera i Strengnäs, hvarifrån han kom till akademien i Upsala med djupa kunskaper i flerahanda ämnen, men isynnerhet uti Hebreiskan, en lärdom, som då för tiden var temligen ovanlig. Sedan han blifvit prestvigd, blef han genast kaplan i Tössed, i hvilken egenskap han underskref Upsala mötes beslut 1593. Besökte åter akademien i Upsala på någon tid; men för att än vidare förkofra sig i vetenskaperna, och isynnerhet de Orientaliska språken, reste han sedan till Greifswald, hvarest han gjorde sig känd genom sin utomordentliga färdighet i Hebreiskan, på hvilket språk han författade åtskilliga verser. Vid återkomsten till fäderneslandet, gjorde konung Carl IX honom till sin hofpredikant och derefter år 1602 utnämndes han till kyrkoherde i Tössed. Slutligen förklarades han 1618 för prost öfver hela Dalsland. Såsom sådan presiderade han vid ett prestmöte i Skara 1630. För grundlig lärdom, god ordning, nit och drift, gjorde han sig under hela sin lefnad mycket hedrad och älskad. Han afsomnade vid en hög ålder år 1651.

Tilas, Daniel, son af öfverstlöjtnanten Olof Tilas och Maria Iljärne, föddes d. 23 Mars 1712. Efter sju års studier i Upsala, begärde den lärgirige ynglingen att få blifva smältaredräng hos en ringa bergsman, förestod dess arbete i fulla tre

månader och erhöll derpå både smältares och garmästares intyg, att han sjelf kunde ensam förestå ett hyttebruk. Sedan han dessutom åtföljt häradshöfdingar på tingsförrättningar, blef han 1732 auskultant i bergskollegium. Derefter ökade han sina kunskaper genom täta resor i bergslagen, undersökte Dalarnas naturalhistoria och de nordanfjeldska bergverken i Norrige. I Dalarna fann Tilas allt ifrån Johan III:s tid ett slags bergfrälse, försedt med särskilda sköldemärken. Han afteeknade och stack i koppar åtskilliga af detta frälses vapen, och sålunda började han sina med tiden djupt gående studier i heraldik och genealogi. Sedan fick han uppdrag att deltaga i en skattläggnings-, refnings-, roterings- och jemknings-kommission i Karelen, samt att tillika undersöka möjligheterna för ökade kommunikations-anstalter och näringstillfällen i Finland, hvilka arbeten dock afbrötos af krigsrustningarna. År 1753 satt han åter i en beredning för Finlands upphjelpande. Vid dessa tillfällen gjorde han äfven flera utflygter till de Ryska bergverken. Vid vetenskaps-akademiens stiftelse blef Tilas en af dess förste medlemmar, och bidrog sedan med många utmärkta arbeten till dess handlingar. Då han någon tid derefter, af harm öfver uteblifven befordran till en syssla som han väntade sig, ville lemna Sverige, utnämndes han till bergsdirektör vid Ljusnedal, med jurisdiktion öfver bergverken i Herjeådalen och Jemtland, hvilken befattning sedan förvandlades till bergmästaresyssla. Såsom vice gränskommissarie, för att utstaka gränsen emellan Sverige och Norrige genomvandrade den nitiske Tilas hela gränssträckan ifrån Wermland ända till Torneå Lappmark, ofta i lifsfara och under brist på alla förnödenheter. Efter att 1743 hafva blifvit kammarherre, utnämndes han 1745 till assessor i bergskollegium. Nu föllo en mängd uppdrag och förrättningar på hans lott, såsom t. ex. en svår reglering af timmerflottningen på Norska gränsen m. fl. Han blef bergsråd 1755 och R. af N. O. 1757. Följande året sökte han att blifva revisions-sekreterare, men förbigicks, hvilket grämde honom så, att han begärde afsked ur statens tjenst. Ändtligen hugnades han 1762 med landshöfdinge-fullmakt, hvarefter han 1765 utnämndes till riddarhus-direktör, 1766 upphöjdes till friherre och 1767 blef kommendör af N. O. Ett af hans mest smickrande uppdrag var att 1768 få åtfölja kronprinsen på den bekanta bergslagsresan. Tilas var en af Sveriges utmärktaste samlare i flera grenar och hade sex rum fulla af dyrbara samlingar, hvilka alla förgingos genom eldsvåda i Stockholm 1751. Med stor outtröttlighet, påbörjade han genast nya samlingar och lemnade äfven efter sig ganska betydliga samlingar uti historien, mineralogien och bergsvetenskapen, hvarpå han nedlade största delen af sina icke ringa inkomster. Han blef äfven riksheraldikus, samt var en verksam utskottsledamot under elfva riksdagar. Afled d. 27 Okt. 1772. Bland hans skrifter märkas: *En Bergsmans rön och försök i mineralriket; Förslag till inledning af en Svensk Bergkompass; Tal om Stenrikets historia; Tal om Sveriges mineralhistoria*, m. fl. i vetenskapsakademien hållna tal.

Tillandz, Elias, son af en kyrkoherde Tillander i Wexiö stift, antog namnet *Til-Landz*, sedan han efter en sjönöd beslutat att alltid resa till lands. Var medicine doktor och professor i Åbo, för öfrigt skicklig Grek, skref Italienska poemer och ägde stora herbarier, som han till en del samlat i Belgien; var ock skicklig att tillreda läkemedel, hvilket kom till nytta, enär då i Åbo ännu icke fanns någon apothekare. El. Tillandz dog år 1690. En ört, *Tillandsia*, bär hans namn.

Tillberga, en socken i Siende härad af Westerås län, är belägen $1\frac{1}{4}$ mil N. ifrån Westerås, $2\frac{3}{4}$ mil S. från Sala och tillhör 2 kl. konsist. Sockknens norra del, bortom Tortuna-ån, har mycken berg- och skogsmark; men i södern är socknen mestadels jemn, jordmånen är lerhaltig och åkerbruket hufvudnäring. Bland gårdar märkas säteriet *Hedensberga* (se detta ord), säteriet *Hellby*, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse, tillhörigt frih. Tersmeden, m. fl. Kyrkan är reparerad 1820. Vid Beyby i norr visas lemningar efter en borg. Socknen håller $36\frac{1}{2}$ mtl. med 760 invånare på en areal af 7,753 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Tillinge, en socken med Svinngarn, är belägen vid Enköping i Åsunda härad af Upsala län, $4\frac{1}{2}$ mil S.V. från Upsala och tillhör 1 kl. reg. Landet är slätt och skoglöst, och folket närer sig af åkerbruk. Inom socknen ligger säteriet *Lundby* om 2 hemman. Runstenar förekomma vid Urlunda bro, Vestra Gärde och Tyresta. I denna socken, på Gataskogen (se detta ord), mellan Enköping och Nyqvarn, föreföll år 1365 ett blodigt fältslag mellan konung Albrekt och Magnus Smek, då den senare blef fången. Socknen håller $80\frac{1}{8}$ mtl. med 1,448 inbyggare på en areal af 12,057 tunnl., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Tillinge slag, som äfven stundom kallas slaget vid Enköping eller slaget på Gataskog, stod d. 3 Mars 1365 och afgjorde konungarne Magnus Erikssons och Håkans slutliga öde i Sverige samt konung Albrekts konungavälde. De tvenne förra hade med en samlad krigshär dragit upp till öfra delen af landet, för att åter utdrifva den af de missnöjde rådsherrarne inkallade och hyllade konung Albrekt af Mecklenburg; men blefvo under vägen från Westerås af dennes trupper öfverraskade på Tillinge slätt och Gataskogen nära Enköping, der, efter ett blodigt fäktande, de båda konungarnes trupper blefvo i grund slagna. Många anseliga män stupade på båda sidor, deribland drotsen Johan Christineson och rådet Magnus Röde. Konung Magnus Eriksson blef på sjelfva valplatsen tagen till fånga och konung Håkan illa sårad. För de öfvervunna återstod då ingen annan utväg, än att i största hast draga sig undan, då konung Håkan, för att skydda sin flykt, lät efter sig upprifva Östensbro nära Nyqvarn och såmedelst kom i säkerhet, hvarefter han skyndade med sitt öfverblifna folk undan till Norrige.

Timmelhed, ett annex till Ulricehamn, är beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, $\frac{1}{2}$ mil N.

från Ulricehamn. Marken är bergaktig, sandig och föga gifvande. I socknen märkas: *Örneberg* och *Redvägsborg*, tillsammans 2 mtl. säteri, samt *Brostorp*, 1 mtl. af samma natur. Lenabed är äfven här belägen och vid Annetorps by finnes en helsokälla. Socknen håller 36 $\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,266 personer på en areal af 11,548 tunnl., hvaraf 520 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Timmersdala, annex till Berg i Wadsbo härad af Skaraborgs län, är beläget 2 $\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Mariestad och 1 $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Sköfde. Marken är jemn, men skog saknas och hemmanen bekomma sina behof genom årliga utsyningar på nästgränsande kronoskogar. I socknen märkes: *Carlsfors* alunbruk, med 4 dubbla pannor, anlagdt år 1814 af kommerse-rådet Santesson, samt ett qvarnstensbrott, som årligen gifver 2 à 300 R:drs inkomst. Socknen håller 9 $\frac{1}{2}$ mtl. med 322 inbyggare på en areal af 2,962 tunnl., hvaraf 300 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Timothey, Ängskampe (Phleum Pratense), är ett gräs med flerårig rot, som för den betydliga fodermängd det lemnar, och för den lättbet, hvarmed dess frön insamlas, hos oss allmänt blifvit odladt. Dess strån äro 1—2 alnar höga och rotbladen få; den axlika vippan är cylindrisk, $\frac{1}{2}$—1 qvarter lång med små, tättsittande, kortskaftade blommor, hvilkas ståndarknappar äro stora och blåaktiga. Den blommar mestadels i Juli, och trifves nästan i hela Sverige och på de flesta jordmåner och lokaler; men helst på något lågländta ängar med god och fuktig mylla, der ingen bottensyra finnes. Om den slås tidigt, innan den börjat gå i ax, är den för kreaturen ganska behaglig, samt gifver en riklig och närande höskörd. Till bete är timotheyen deremot mindre passande, i anseende dertill att rotbladen äro föga ymniga.

Timrå, jemte Alnön annex till Skön, är beläget inom Medelpads fögderi, 1 mil N. från Sundsvall, vid hafvet. Socknen har ett behagligt läge och inbyggarne nära sig af åkerbruk, boskapsskötsel och något fiske. Nära intill Indals-elfvens utlopp finnes här ett skeppsvarf, som kallas *Wifstads* varf, äfvensom en lastage-plats, *Norrbergsstrand*, der Sundsvalls borgerskap har upplag af bräder, trävirke, tjära och andra skogsprodukter. Socknen håller 19 mtl. med 900 inbyggare på en areal af 11,294 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Timurtasch, ett slott vid Demotika nära Bender, var någon tid det ställe, der konung Carl XII förvarades, efter kalabaliken i Bender, såsom fånge, ehuru han likväl alltid bemöttes med all möjlig höflighet af Turkiska regeringen.

Ting betyder i den gamla Svenska rättsförfattningen hvarje sammankomst, för att afhandla och besluta gemensamma ärender. Särskildt brukades ordet om sammankomster inom de rättssamfund på landet, som utgjorde medborgarnes politiska föreningsband. Der afhandlades ekonomiska ärender; der skipades lag. Efter samfundens olika beskaffenhet voro dessa ting olika, häradsting, landskapsting, allshärjarting. Tingen voro ursprungligen allmänna folkmöten, der hvarje sjelfständig, bofast man hade stämma. Domsrätten härflöt ur häradets natur, såsom en fri förening emellan husfäderne att hemedla frid och skipa rätt. Redan förr än landskapslagarna uppsattes i skrift, hade dock menigheten upphört att mangrannt infinna sig; ty man ser af dessa lagar, att det fanns en föreskrift, huru många af häradets besutne män borde vara tillstädes, för att tinget skulle anses fulltaligt. Ett minimum af dem fordrades och dessutom domarne. Under hedniska tiden stodo tingen i sammanhang med offerfesterna, så att de samlades, när dessa skulle förrättas; så var förhållandet med allshärjartinget, som började komma ur bruk, när med kristendomens utbredande de stora nationalfesterna vid afgudatemplet kommo ur bruk. Extra ting kunde äfven hållas, när konungen fordrade det. Landstinget eller landskapstinget hölls af lagmannen eller af konungens höfvidsman på hans vägnar. Allshärjartinget var den allmänna nationalsammankomsten, då hela folkhären mötte konungen, som satt till doms eller föredrog allmänna riksärender. Der beramades krigståg o. dyl. Der uttryckte sig folkets röst inför konungen genom lagmännerne.

Tingmannalid. Så benämndes ett slags krigsfolk, bestående af Danske, Svenske och Norske kämpar, hvilka konung Sven Otto Tveskägg upprättade efter Englands eröfring, till att hålla landets inbyggare i tygel. Dessa s. k. Tingmän voro förpligtade, att alla nätter infinna sig i kyrkan alldeles obeväpnade, när tecken gafs dertill med klockorna. Häraf förstodo Engelsmännen betjena sig en nyårsnatt. Under julhelgen voro till den instundande marknaden efter vanligheten många vagnar inkomna, hvilka i stället för varor voro lastade med krigsfolk. Dessa skulle med borgrarnes tillhjelp angripa tingmännen mot morgonen och nedergöra dem. Anläggningen blef upptäckt och tvenne tingmän, Thor och Audun, underrättade anföraren Eilif om alltsammans; men de blefvo dock ej trodde, utan Eilif med sina underlydande begaf sig till kyrkan vid den vanliga klämtningen. Tingmännen kommo dock icke förr på kyrkogården, än de på alla sidor blefvo anfallna. Hela kyrkogården var omringad af fiender. Eilif sprang då med sitt manskap upp på muren och derifrån ut på den sammanpackade menigheten, samt banade sig sålunda väg ned till skeppen. Större delen af tingmännen nedergjordes dock. Detta tilldrog sig nära London. En likadan anläggning gjordes äfven mot ett annat läger af tingmän, hvilka lågo i Slesfort, och af hvilka ganska få undkommo med lifvet.

Tingsbyggnad åligger häradet att uppföra och underhålla. Dess vidmakthållande utgör ett af de onera, hvarmed Svenska jorden är belastad utöfver de direkta statsbidragen. Tingsbyggnaden skall innehålla ett större rum samt tvenne kamrar och ett häradshäkte. Från delaktighet i tingshusbyggnad äro säterier, afbyste rå- och rörshemman samt prest- och klockarebol befriade.

Tingsfrid var ibland föremålen för Birger Jarls

fredslagar. Brott emot tingsfriden räknades ibland edsöresbrotten. Genom lagen om tingsfriden, försäkrades deras frid och säkerhet, som besökte tinget, så väl medan detta påstod, som under resan dit och derifrån. Tingsfridsbrott enligt edsöreslagarne förutsatte i allmänhet ej att brottet skulle vara begånget med förut fattadt uppsåt. Göthalagarna känna ej detta villkor, ej heller den gemensamma landslagen, men det finnes i Svealagarna och äfven i stadslagen. Bestämmelserna i detta fall voro således olika. För tingsfridsbrott å vägen till eller ifrån tinget fordrades dock alltid förut fattadt uppsåt, så vida det skulle räknas för edsöre.

Tingsgästningspenningar voro, likasom lagmans- och häradshöfdinge-räntan, en gammal ordinarie skatt, som hade sitt upphof i folkets urgamla skyldighet att underhålla lagman och häradshöfding. Med förändrade tider, inträdde äfven ett annat förhållande med dessa afgifter. De blefvo en statsinkomst, anslagen till justitiestatens underhåll; en tid bortåt disponerades de för detta ändamål af hofrätterna, men omsider funns det vara redigast att intaga dem ibland massan af statens tillgångar. Emellertid väcktes uppmärksamheten på det olika sätt, hvarpå denna beskattning utgick; undersökning derom begärdes af rikets ständer och slutet blef, att lagmans- och häradshöfdinge-räntan upphäfdes vid 1840—1841 årens riksdag, men tingsgästningspenningarna förblefvo orubbade, endast med en något förändrad beräkning.

Tingspredikningar hållas vid början af hvarje lagtima ting. De förrättas turvis af presterskapet i de socknar, som höra till domsagan. De förrättas i närmaste kyrka eller vid sjelfva tingsstället, om ingen kyrka finnes på nära håll. Ändamålet är att utmärka den menskliga rättvisan såsom hvilande på religiös grund. Ämnet för tingspredikan är riktadt på sammanhanget emellan Guds och verldslig lag eller dermed sammanhang ägande betraktelser.

Tingstad, en socken i Lösings härad, ligger $\frac{3}{4}$ mil S.O. från Norrköping och $\frac{1}{2}$ mil ifrån Söderköping, hörer till 2 kl. konsist. Kyrkan är gammal och har en altartafla af Hörberg. Åkerbruk och boskapsskötsel äro allmogens enda näringsfång. Socknen håller 26 $\frac{1}{4}$ mtl. med en folkmängd af 570 personer på en areal af 4,582 tunnl., af hvilka 295 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Tingstadius, Johan Adam, son af kyrkoherden Johan Tingstadius, hvilken varit bondson från gården Tingstorp i Westmanland och deraf tagit sitt namn, föddes 1748, och visade redan tidigt stor fallenhet för studier, särdeles för Hebreiskan, så att hans insigter deruti, sedan han 1760 vid ännu ej tolf års ålder blifvit student, redan väckte den lärde Björnståhls uppmärksamhet. Biskop Serenius skänkte honom en Hebreisk bibel och uppmanade honom att bereda sig till en värdig ledamot af en redan då tillämnad stiftelse för en förbättrad öfversättning, för hvilket verk denne språklärde man nitälskade. Vid samma tid begynte den unge Tingstadius äfven studera Alkoran och Arabiska. Efter 1766 års brand i Upsala, afreste han till Greifswald, der han vistades två och ett halft år, samt 1768 promoverades till filosofie magister. Efter hemkomsten, blef han 1773 docens uti Österländska språken vid Upsala akademi, 1775 vice adjunkt, 1777 ordinarie adjunkt, 1786 e. o. professor samt ledamot af bibelkommissionen, och 1789 ordinarie professor. Ifrån denna tidpunkt blef hans verksamhet allt mera lysande, både såsom författare och lärare vid högskolan. Med den lifligaste kärlek till den Österländska vitterheten, sökte han nu på vårt språk öfverflytta Hebreernes skaldestycken, icke blott såsom den lärda skriftforskningens särskilda föremål, utan äfven såsom sjelfständiga konstverk för snillet och smaken. Härvid eftersträfvade han att öfverallt återgifva urskriften med den trognaste sanning, lika ädel i uttrycket, lika hastigt målande för inbillningen, genom det sorgfälligaste urval af hela Svenska språkets djerfvaste och kraftfullaste ordställningar. Hans auditorium var alltid talrikt besökt, äfven af magistrar och theologie kandidater, hans föredrag var både grundligt och lefvande, och om hans verksamhet såsom författare vittna hans talrika skrifter. Af allmänheten emottogos hans förträffliga tolkningar af den Hebreiska urskriften med rättvis beundran, och man begynte nu först ana, att den Hebreiska skaldekonsten, äfven betraktad såsom blott vitterhet, ägde skönheter, hvilka kunde sättas om ej öfver, åtminstone vid sidan af den Grekiska, Romerska och moderna diktkonsten; men hvilka man hittills föga märkt i den gammalmodiga öfversättningen. Äfven utrikes väckte hans bibeltolkning uppseende, och uti London utkom en ordagrann öfversättning af hans Psaltare med ett berömmande förord. Under åren närmast före och efter 1810 bestod bibelkommissionen, utom ordföranden erkebiskop Lindblom, egentligen endast af Tingstadius och Ödmann. Begge voro tvenne motsatta naturer, hvilken olikhet äfven uttryckte sig i deras olika sätt att uppfatta de heliga texterna och återgifva dem. Tingstadius valde alltid de djerfvaste, de mest energiska och lakoniska uttryck. Detta behagade icke Ödmann, som, näst troheten, ansåg tydligheten för en öfversättnings förnämsta dygd. Då skiljaktiga meningar dem emellan esomoftast uppstodo, skulle Lindblom gifva utslaget; men detta var ingen lätt sak för honom, som ej hade någon särdeles grundlig insigt uti urspråken, helst båda gubbarne ej sällan envist och med hetta förfäktade hvar sin särskilda mening. Ofta nog skall då, efter hvad det påstås, för opartiskhetens och den goda sämjans skull, den hedersmannen Lindblom hafva ungefärligen hvar annan gång dömt till den enas och den andras förmån. Svenska akademien invalde 1794 Tingstadius till ledamot. Vetenskaps-societeten i Upsala och Skandinaviska sällskapet i Köpenhamn tillegnade sig honom äfven, och 1805 blef han hedersledamot i vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Vid jubelfesten 1793 utnämndes han till theologie doktor, samt blef 1800 ledamot och 1809 kom-

mendör af N. O, Knappt någon biskop i Sverige har blifvit så många gånger uppförd på biskopsförslag som Tingstadius, nemligen två gånger i Strengnäs, två gånger i Wisby, en gång i Westerås, en gång i Carlstad och två gånger i erkestiftet. År 1803 utnämndes han till biskop i Strengnäs, hvarefter han, utan att förgäta sina nya pligter, dock alltid fortfor att helst sysselsätta sig med de studier, som han redan i barndomen med så mycken kärlek omfattat. Utan afseende på årstiden, afbröt han sin sömn för att sätta sig vid skrifbordet, alltid en sträng hushållare med sin tid, mera än med sin helsa. Han var städse i sin vandel en verklig hedersman, rätt fram, enkel och okonstlad, af den ädlaste karakter, verksam och välgörande. Död d. 10 Dec. 1827. Bland hans många utgifna arbeten märkas: *Supplementa ad Lex. Hebr.*; *Förelasningar i Hebreiska språket*; *Israels förlossning ur Egypten*; *Salomos Sedespråk*; *Deboras segersång*; *Psaltaren*; *Profeten Habakuk*; *Job*; *Esaias*; *De tolf smärre Profeterne*; *Höga Visan*, m. fl. förträffliga öfversättningar af den heliga skrifts Hebreiska böcker.

Tingstadius, Lars Christian, broder till den föregående, föddes 1750. Tillika med sin broder studerade han i Upsala och Greifswald, men aflade 1774 sina medicinska examina i Lund. Utnämndes samma år till prosektor vid Theatrum anatomicum i Stockholm, och förordnades året derpå till läkare vid Medevi helsobrunn, dit han snart förstod att locka ett talrikt antal gäster, genom inrättande af kalla bad och uppsökande af dertill tjenlig gyttja. Blef 1779 anat. & chir. professor; men angreps 1783 af en svår feber, som under sju års tid gjorde honom lam, samt äfven kastade sig på ena ögat, hvilket alldeles förlorade sin synförmåga. Slutligen blef han någorlunda förbättrad; men dock aldrig helt och hållet återställd. Likväl skötte han sin vidsträckta praktik, ända till dess att han 1810 nedflyttade till sin egendom Wik nära Nyköping. R. af W. O. 1799. Erhöll 1814 namn, heder och värdighet af medicinalråd och utnämndes 1818 till kommendör af W. O. Allmänt känd för skicklighet och vidsträckta kunskaper, kallades han till ledamot af flera lärda sällskaper; men ehuru han aldrig i tryck meddelade någonting af sin praktiks rika erfarenhet, lefver detta oakttadt dock hans minne ännu hos efterverlden genom flera välgörande stiftelser.

Tingstäde, annex till Stenkumla, är beläget i norra fögderiet af Wisby län, 2 ¼ mil N.O. från Wisby. Socknen är norrut något bergaktig och har ymnig tillgång på skog. Dess kyrka skall vara byggd omkring år 1169, och i dess chor finnes en åldrig liksten med munkinskrift. Socknen har, efter gamla Wisby-lagen, varit en fristad för mandråpare. Den håller nu 12 ⅞ mtl. med 445 inbyggare på en areal af 8,748 tunnl., hvaraf 2,250 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Tingsvall benämndes den plats, gemenligen vid något allmänt offerställe, der i forntiden folket samlades till ting, och der domar afkunnades. Ofta valdes härtill äfven någon älskad konungs eller höfdings grafhög. I nästan alla härader öfver hela landet funnos dylika tingsvallar, der lemningar efter enkla domareringar af merändels tolf stenar kring den förnämsta domarestenen ännu ofta igenfinnas. Många ställen finnas äfven ännu, hvilka uti sitt ortnamn *Tingvalla* bevara minnet af den fordna tingshållningen.

Tingsvalla var en ort på det ställe, der sedan Carlstad blifvit anlagd, och utgjorde under hela påfvedömets tid det vanliga sätet för de kaniker, som, medan Wermland ännu utgjorde en del af Skara stift, der de, i biskopens ställe, hade tillsyn och uppsigt öfver församlingarna.

Tingsås, annex till Wäckelsång, är beläget uti Konga härad, 4 mil S. från Wexiö. Den urgamla sockenkyrkan är af sten. På ⅛ mils afstånd från kyrkan, vid Sunnertorps by, synes ett förfallet fäste, kalladt *Sunnerborg*, omgifvet af ganska stora kullar eller vallar, som till stor del synas vara danade af menniskohänder. Socknen håller 31 ¼ mtl. med en folkmängd af 2,620 personer på en areal af 33,349 tunnl., hvaraf 4,425 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Tinter kallas i målning genom konst frambragta eller sammansatta färger, som efterhärma ett föremåls naturliga färg. Deraf har uppkommit uttrycken: *Sköna, sanna, oefterhärmliga tinter.* Stundom säger man äfven *Lånade tinter*, och ofta betjenar man sig af uttrycket: *Rubens, Rembrandts tinter* o. s. v., det vill säga den för dessa mästare egendomliga färgblandning.

Tiofur, en Götbisk höfding, länsman under konung Inge d. ä. och en ibland hans trognaste anhängare, uppgifves hafva åtföljt honom på hans oförmodade härtåg till Svea rike, då han öfverraskade och uppbrände sin svåger Blotsven. Denne Tiofur har af flera historieskrifvare blifvit sammanblandad med Tofe Jarl, Walgöther Hundbedens son, hvilken dock lefde mera än en mansålder före hans tid.

Tiomils-skogen ligger mellan Klar- och Dalelfven och sträcker sig således äfven in i Dalarna, men utgör eljest östra delarna af Ny och Dalby socknar i Wermland.

Tionde af hvad på marken växer infördes redan tidigt under medeltiden i den Svenska kyrkan, likasom i det öfriga kristna Europa. Vid reformationen undergick tionden en betydlig förändring. Den drogs till största del ifrån kyrkan, och blef deremot en statsinkomst. Westerås recess år 1527 gjorde konungen till enväldig herre öfver all kyrkans egendom, och denna sin nya makt begagnade konungen på det sättet, att han indrog till kronan två tredjedelar af tionden och qvarlemnade den tredje tredjedelen åt kyrkan till dess och presterskapets underhåll. På detta sätt uppkom kronotionden, hvilken allt sedan utgjort en stående eller s. k. ordinarie statsinkomst. Den tredjedel som kyrkan fick behålla ligger till grund för den aflöning presterskapet ännu uppbär af församlingen. Denna aflöning beror mångenstädes på bestämda ackorder i stället för den obestämda be-

räkningen af tionden utaf årets skörd. Sådana ackorder ingås stundom emellan presten och församlingen; stundom beredas de — särdeles under ledighet vid prestsysslorna — i närvaro af kronans och domkapitlets ombud, och underställas då konungens stadfästelse. På de ställen, der sådan tiondesättning eller s. k. konvention icke blifvit upprättad, beror presterskapet antingen af sockneműnnens egna uppgifter om sin skörd och således af deras rättskaffenhet och välvilja, eller ock af gammal häfd, eller nödgas de anställa räkning af sädesskylarna på åkern. Äfven kronotionden är nu mera satt till ett visst belopp såsom en ordinarie skatt, och är till en stor del anslagen till allmänna inrättningar och till löner för embetsmän. Der ej annorlunda är stadgadt genom konventionen, utgår presterskapets tionde icke blott i säd utan äfven i andra artiklar, och äfven i stadfästade konventioner är tionden ofta upptagen i smör, ved, o. dyl. artiklar, jemte spannmålen, som på de flesta ställen är det hufvudsakliga.

Tiotusen Riddares dag. Så finnes uti gamla kalendarier d. 2 Juni benämnd, äfven kallad *Tiotusen Martyrers dag.* På de fordna runstafvarna utmärktes denna dag genom ett märke, liknande bilden af en ljusstake.

Tirfing. Så benämnes i de gamla sagorna ett mycket berömdt svärd, hvilket med stor skicklighet blifvit förfärdigadt af konsterfarne dvergar, och sades hafva den egenskapen, att det aldrig kunde dragas ur skidan utan att blifva någon mans bane. Det ägdes af Arngrims son på Bolmsö, den starke Angantyr, som dermed i enviget på Samsö fällde Hjalmar den Hugfulle. Efter Angantyrs fall, lades svärdet Tirfing in i hans hög, men någon tid efter sedan hans dotter Herwora blifvit fullvuxen, gick hon en natt in i faderns hög, bemäktigade sig det segerrika svärdet och förde det sedan med ära.

Tirserum, annex till Norra Wi, är beläget i Kinds härad af Östergöthlands län, 6 $\frac{3}{4}$ mil S. från Linköping. Socknen, hvars största längd är 3 och största bredd 1 mil, har flera större insjöar, såsom Tirsrumssjön, Ringsjön och Möckeln, hvarjemte den äfven gränsar till en vik af Sommen. Kyrkan har varit helgad åt S:t Olof, ligger på en sandbacke och har först varit byggd af träd år 1300. Den undergick år 1816 en allmän invändig reparation, och då man vid detta tillfälle upptog det gamla golfvet, anträffades derunder hackelse, hafra, stycken af sömm och träskor, hvilket synes bekräfta en gammal sägen, att kyrkan vid fiendtligt tillfälle, måhända under Dackefejden, då Kinds och Ydre härader voro i resning, blifvit nyttjad till stall. Tvenne säterier finnas i socknen, nemligen *Sommenäs*, 1 $\frac{3}{4}$ mtl. frälse, och *Läpp*, $\frac{1}{4}$ mtl. samma natur. Marken är kuperad och allmogen idkar, jemte åkerbruk och boskapsskötsel, äfven allehanda slöjder, såsom tjäru- och becktillverkning, skoarbete, m. m. Socknen innefattar 27 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,350 invånare på en areal af 32,562 tunnl., af hvilka 4,600 äro sjöar och kärr. Adr. Kisa.

Tirup, annex till Billeberga, är beläget i Rönneberga härad, 1 $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Landskrona och har ganska fruktbar åker och äng, men saknar skog. Hemmantalet är 7 $\frac{1}{8}$ mtl. med 510 invånare på en areal af 2,314 tunnl. Adr. Landskrona.

Tisdagen anses hafva sitt namn af den hedniske fornnordiske krigsguden *Tyr* eller *Tir* (genit. Tyrs, Tys eller Tis). Länge ville man härleda dess benämning från en förment forntida drottning Disa.

Tisselskog, ett annex till Steneby, är beläget i Wedbo härad af norra Dalsland, 3 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Åmål och håller 9 $\frac{7}{8}$ mtl. med 938 inbyggare på en areal af 18,885 tunnl., hvaraf 3,880 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Tjenstehjon. Förhållandet emellan husbonde och tjenstehjon är bestämdt genom lag och författningar. Husbonden äger att fordra tjenstehjonets arbete i sin tjenst enligt kontrakt; tjenstehjonet åter sin lön och underhåll. Så väl arbetets beskaffenhet som lönens storlek angår icke lagstiftningen. Ej heller kan någon förmenas att antaga så många tjenstehjon, han kan sysselsätta. Husbonden har en faderlig makt att rätta och bestraffa tjenstehjons förseelser i sin tjenst, men för öfrigt ingen juridisk makt öfver dem. Deremot är han skyldig försörja på deras gamla dagar sådana tjenstehjon, som under en lång tid på ett berömligt sätt betjenat honom. Flyttning ur tjenst äger rum, efter å endera sidan skedd uppsägning, dock ej förr än efter ett halft års tjenst, så vida icke tjenstehjonet så illa uppfört sig att det måst ur tjensten vräkas. Årligt tjenstehjon deremot har rätt att söka ny tjenst på grund af erhållen orlofssedel, som innefattar betyg öfver dess uppförande, och huru det sin tjenst förrättat.

Tjenstår beräknas olika inom olika klasser af embetsmannaverksamhet. Tjenstårsberäkningen är isynnerhet af vigt inom ecklesiastikstaten, emedan befordringarna till en betydlig del bero på ålder i tjensten. Det presterliga tjenståret räknas ifrån den 1 Maj. Förslagsrätten till andra och tredje klassens pastorater samt komministraturer bero på tjenståren, på det sätt, att den äldre i tjensten tager plats af den yngre på förslaget. Detta gäller dock icke ovillkorligt vid andra klassens pastorater, ty ett visst afseende får dervid äfven fästas på lärdomsbetyg. Vid första klassens pastorater beror allt på lärdomsbetyg och tjenståren kunna då endast gälla såsom skillnad emellan tvenne lika meriterade. Tjenståren skiljas i enkla eller dubbla; de förra beräknas af presterskapet i allmänhet, de senare äro undantag och tillhöra, såsom en särskild förmån, vissa befattningars innehafvare. Det finnes nemligen en del presterliga tjenster, som ansetts medföra en ovanligt trägen tjenstgöring och derföre blifvit hugnade med rättighet att räkna dubbla år, d. v. s. hvarje år för två. Dessutom har denna rättighet varit tillerkänd lärarne vid lärdomsskolor och gymnasier, samt en del af universitetslärarne. Desse räkna presterliga tjenstår, äfven utan att vara prestvigde, så att, om de ingå i preståndet, de få räkna sig till godo sin föregående tjenstetid. Det är sedan 1724 års skol-

ordning, som denna rättighet funnits. Den har på senare tider blifvit mycket öfverklagad, såsom ledande till förfång för det i församlingarna tjenstgörande presterskapet; men deremot blifvit försvarad på grund af skollärarnes trägna sysselsättning och ringa löneförmåner. Nu mera är den så till vida inskränkt, att endast $1\frac{1}{2}$, men ej 2 år få räknas för ett. Tjenstårets beräkning ifrån den 1 Maj har åter ett gifvet inflytande på sterbhusets rättighet att behålla inkomsterna. Om nemligen en prest dör i April är tjenståret genast slut med den månadens utgång; men om han öfverlefvat den 1 Maj, behåller sterbhuset hans löneinkomst till samma tid nästföljande år. Efter tjenstårets slut, vidtager det nådår, hvartill enka och oförsörjda barn efter hvarje prest äro berättigade. Sedan detta är slut börjar extra nådåret, ifall konungen beviljar något sådant. Samma förhållande har äfven ägt rum vid läroverken, som inbegripas under de presterliga privilegierna; men detta är — hvad Upsala universitet beträffar — nu mera förändradt, så att tjenståret alltid beräknas såsom ett halft år efter dödsfallet, och extra nådår ej komma i fråga.

Tjernäs, Nedre, en bergsmanshammare i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 2 härdar med 470 skepp:d 12 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 4 skepp:d 14 lisp:d 2 skålp:d. Skeppar på Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är *HE med tvenne punkter i H alltsammans inom en cirkel.

Tjernäs, Öfre, bergsmanshammare i Thorsåkers socken, har 1 härd och 373 skepp:d 16 lisp:d 1 skålp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgår med 3 skepp:d 14 lisp:d 15 skålp:d. Skeppar på Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän. Bruksstämpeln är T inom en cirkel, eller ock XW med en krona öfver och inom en cirkel.

Tjernö socken är annex till Skee och innefattar öarna i pastoratets skärgård tillika med en liten del af fasta landets strand. Jordmånen är bördig och flera af öarna äro skogbevuxna, men fisket är dock hufvudnäringen för befolkningen, hvars nummertal uppgår till omkring 1,100. Antalet af förmedl. hemman är 18. De märkligaste af bithörande öar äro de båda *Kosteröarna* (se detta ord). På Tjernö ligger socknens kyrka, som har ett 15 alnar högt stentorn. På öarnas och holmarnas bergsspetsar förekomma öfverallt stora hällkiströr. Adr. Strömstad.

Tjufnadsbrott är i lagen belagdt med olika straff efter olika omständigheter. Först och främst göres skillnad emellan stöld och snatteri. Tjufnad, der det stulna är af obetydligt värde, räknas för snatteri och skillnaden inför lagen består deruti att snatteri endast straffas med böter, stöld deremot med kroppsstraff. Men förnyas snatteriet flera gånger, så anses det lika med stöld. Framför böter, måste dock alltid det stulna återställas. Stöld återigen bestraffas strängare i vissa fall, der omständigheterna försvåra brottet. Stöld ute på marken straffas dubbelt mot annan tjufnad. Hustjufnad betraktas på lika sätt, likaså om någon stjäl af barn eller vid sådana tillfällen, då ägaren genom olyckshändelse varit urståndsatt att efterse sin egendom, t. ex. stöld på fartyg som strandat o. s. v. Stöld under eldsvåda, vattunöd eller under dylika tillfällen straffas till och med till lifvet. Ett annat förhållande är åter, när stölden förenas med inbrott; då straffas inbrottet såsom ett särskildt brott och tjufnaden dessutom; likaså är fickstöld belagd med förhöjd bestraffning. En särskild fråga vid bedömandet af tjufnadsbrott är den om flera personer deltagit i stölden. Då straffas hvar och en efter tjufnadens hela värde, såsom hade han ensam gjort den. Den som lockat öfvermage till stöld, straffas äfven strängare än om han ensam hade begått brottet, och den som gör sig delaktig af brottet, genom att köpa det han vet stulet vara, ståndar äfven tjufsrätt. Deremot har den bestulne icke rättighet att återtaga sitt gods, utan dom af laga domstol och handräckning af kronobetjeningen.

Tjufvaskål. I södra delen af Sverige plägade allmogen, som kände den stora kostnaden och tidsutdrägten vid domstolarne, då någon mindre tjufnad begicks, helt enkelt instämma den brottslige för bystämman, som dömde honom att erlägga ett visst qvantum öl och bränvin, lämpadt, icke efter brottets beskaffenhet, utan efter brottslingens tillgångar. En dag bestämdes, då byemännen skulle samlas och förtära hvad de ålagdt brottslingen att då tillhandahålla. Straffet var visserligen påkostande, men ganska humant och på intet sätt förödmjukande, emedan brottslingen enligt lag dömdes, att vid straffets undergående blifva värd och, efter lagens anda och domarens mening, till och med en god och hygglig värd, hvad som aldrig kunnat ske, om de, i stället för att dömma honom till öl och bränvin, dömt honom till vatten och bröd. På den utsatta dagen samlades byemännen. Brottslingen hade alltför många knytnäfvar att frukta, för att ej hafva allt i föreskrifven ordning. Denna undfägnad kallades att erlägga *tjufvatunnan.* Gillet började dermed att brottslingen, som nu var värd, fyllde sitt glas och sade: "Gutår bröder!" (med glas i hand var det honom tillåtet att så benämna gästerne) "jag har en gång kommit i denna eländiga förvillelsen, men det skall min själ aldrig hända mig mer. Vill du bror" — härvid vände han sig till den förorättade — "förlåta mig denna gången, så kan du lita på, att du skall få ha ditt i behåll för mig efter denna dag, och viljen j nu allesamman tillgifva mig, så att vi kunna bli lika goda bröder som förut, så skall det intet ångra er." Härpå svarades ett allmänt: "ja!" hvarpå den rentvagne värden sade: "Gutår då allesamman. Sitter ärliga och dricker kärliga." Detta kallades dricka tjufvaskål. Från denna stund borde allt vara förlåtet och glömdt; men nu följde dock det fruktansvärdaste straffet. Det hände visserligen icke, att någon efter denna försoning vågade förebrå den brottslige sitt brott; men från denna stund

gafs honom ett tillnamn, som äfven öfvergick på hans barn. Hade han stulit skedar, kom han sjelf att heta "skedemannen" och barnen blefvo af "skedslägten", o. s. v. Denna sed var väl barbarisk; men då bonden mycket älskade sina barn, lade den ett starkt band på hans begär efter nästans egendom.

Tjugondedagen, så benämnd emedan den är den tjugonde ifrån juldagen, denna inberäknad, firades i äldsta tider såsom en helgedag, hvilket synes af Östgöthalagen, der det talas om aftonsång, hållen på denna dag. Den var egnad till den helige Knuts ära, en af de förste kristne konungar i Danmark och slutligen mördad af hedningarne derstädes. Ganska gammalt är det ännu vanliga ordspråket:

Tjugonde dag jul är Knut,
Då skall man dricka (dansa) julen ut.

Tjula, en socken med Sundby, i Öster-Rekarne härad af Nyköpings län, är belägen 1 mil N.O. från Eskilstuna och tillhör 2 kl. reg. Socknen håller 37¾ mtl., med 1,208 inbyggare, på en areal af 14,649 tunnl., hvaraf 450 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Tjurbo, Ytter-, ett härad i Westerås län, håller något öfver 1½ qv.mil, och innefattar socknarna Ängsö, Björksta, Thorstuna och Sevalla, hvilka tillsammans utgöra 137½ mtl. med 3,016 invånare och en areal af 36,335 tunnl., af hvilka 240 äro sjöar och kärr. Jordmånen är temligen bördig och skog finnes någorlunda till behofvet. På en holme i Mälaren, mellan Ängsön, Aspön och Mersön stå de s. k. *Biskopsstenarna*, som utvisa att Upland, Södermanland och Westmanland här gränsa tillsammans. Jemte Thorstuna härad samt socknarna Simtuna, Altuna och Fröshult af Simtuna härad, tillhör Ytter-Tjurbo Wårby fögderi, och utgör i förening med Thorstuna, Simtuna, Wåhla och Öfver-Tjurbo härader en domsaga.

Tjurbo, Öfver-, ett härad i östra delen af Westerås län, håller något öfver 7½ qv.mil och innefattar 4 socknar, nemligen Sala landsförsamling, Möklinta, Kila och Kumla. Dessa socknar utgöra tillsammans 218½ mtl., med 5,304 invånare och en areal af 130,730 tunnl., af hvilka 9,770 äro sjöar och kärr. Socknarna Kumla, Kihla och Sala utgöra slättland och äga vidsträckta åkergärden med stark och bördig lerjord samt deremot svarande äng, men äro dock, utom Kumla, ej derföre skoglösa, utan afyttra äfven ved och timmer; Möklinta socken deremot hörer till Salbergs fögderis skogsbygd, som endast här och der är afbruten af sjön Hallaren eller af några inskränkta odalägor, hvilka tillböra mindre byar eller hemman. Kolning utgör i dessa skogssocknar den förnämsta binäringen och vinterarbetet. Jemte Wåla härad samt socknarna Löfsta och Enåker af Simtuna härad, hörer Öfver-Tjurbo till Salbergs fögderi. Med namnet *Salbergs län* förstår man ock stundom Öfver-Tjurbo och Wåla härader. Till Öfver-Tjurbo härader hafva förr äfven hört *Norrby* och *Tärna* socknar inom Fjerdhundra, hvilka dock numera (sedan 1693) höra till Simtuna härad. I förening med Thorstuna, Simtuna, Wåhla och Ytter-Tjurbo utgör häradet en domsaga.

Tjureda, annex till Tolg, är beläget i Norvidinge härad, 2¼ mil N. om Wexiö. Har godt lax- och braxen-fiske vid den här belägna Helgasjön. Här finnes 4 sätesgårdar: Tjureda, Ekna, Eknaholm och Åby. Antalet af åboer har förminskats; men backstugusittarne ökats. Socknen håller 18 mtl. med en befolkning af 579 personer på en areal af 5,531 tunnl., hvaraf 120 äro sjöar och kärr.' Adr. Wexiö.

Tjurholmen i Romelanda socken af Inlands södra härad i Bohuslän, är en jemn och bördig i Götha elf liggande ö af 313 geometriska tunnl. vidd. Ön är anslagen till respenningar åt landshöfdingen och utsår årligen omkring 100 tunnor. År 1303 hölls här ett möte mellan å ena sidan Svenske hertigarne Erik och Waldemar Magnussöner, Thorkel Knutsson och lagman Bengt i Östergöthland samt å andra några Norske män på konung Hakons vägnar, med hvilken här ingingos åtskilliga öfverenskommelser. Under Krabbefejden på Carl X:s tid hade Norrmännen här uppfördt tvenne skansar, hvaraf ännu lemningar synas på ön, fastän skansarne blefvo intagne och Norrmännen tillbakaslagne i Juli månad 1657.

Tjurhufvud, en gammal Svensk adlig ätt, hvilken förde i sitt vapen ett svart tjurhufvud med förgyllda horn i blått fält, har af denna anledning stundom blifvit förblandad med ätten Oxenstjerna. Drottning Margarethas bekanta gunstling, riksrådet Abraham Brodersson, hvilken konung Erik af Pommern 1410 lät halshugga på Sonderbergs slott, var af denna ätt. Hans fader, Broder Assarsson till Kärr, var gift med Holmfrid Giurdonsdotter (Oxenstjerna). Från en son till Abraham Brodersson, Sven Abrahamsson, härstammade den gamla, nu utgångna Someslägten.

Tjust, Norra, är det nordligaste häradet i Kalmar län och beläget utmed hafvet. Det håller något öfver 12 qv.mil och innehåller 10 socknar, af hvilka 6 äro moderförsamlingar och 4 annexer. De förras namn äro följande: Lofta, Ed, Gärdserum, Ukna, Dalhem och Tryserum; de senares: Loftahammar (annex till Lofta), Eds kapell (till Ed), Hannäs (till Tryserum) och Yxnerum (annex till Björsäter af Linköpings län). Dessa socknar utgöra tillsammans 366⅜ mtl. med en folkmängd af 18,247 invånare och en areal af 285,312 tunnl., af hvilka 31,550 äro sjöar och kärr. Norra Tjust är liksom äfven det Södra samt hela norra delen af Kalmare län, genomskuret af sjöar och bergskullar, och man har fordom i Ukna och Tryserums socknar äfven brutit jernmalm; men den rådande jordmånen är dock lera, och åkerbruket har på senare tider här betydligt förkofrats. För öfrigt är skogsbruket en lönande binäring. Jemte Södra Tjust utgör det Norra ett fögderi, och likaledes jemte Södra Tjust en domsaga.

Tjust, Norra, ett kontrakt inom Linköpings stift innefattar samma 6 pastorater som Norra Tjusts härad. Ett af dessa pastorater är reg., 2 patr.

och 3 konsist. Folkmängden i kontraktet uppgår till 16,783 personer.

Tjust, Södra, är ett härad, beläget i S.V. från Norra Tjust, utgör något öfver 12 qv.mil och innehåller 9 socknar, nemligen: Odensvi, Hjorthed, Locknevi, Blackstad, Hallingeberg, Gamlebyn, Gladhammar, Vesterrum och Törnsfalla. Tillsammans utgöra dessa socknar 305 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 15,983 inbyggare på en areal af 288,060 tunnl., af hvilka 30,600 äro sjöar och kärr. I bergen i Södra Tjust har man brutit koppar och äfven kobolt, det senare i ymnighet och af en förträfflig qvalitet. Äfven från sjöarna i häradet har man hemtat jernmalm, som dock är af en sämre beskaffenhet.

Tjust, Södra, ett kontrakt inom Linköpings stift, innefattar samma 7 pastorater som Södra Tjusts härad, och bland dem äro 2 regala och de öfriga 5 konsist. Folkmängden i kontraktet uppgår till 17,902 personer.

Tjädern (Tetrao Urogallus) hörer till Hönsfoglarnes ordning och igenkännes med sina ända till tårna fjäderklädda tarser och sin afrundade stjert. Hannen är vattrad med svart, på halsen med askblå, på vingarna med rödbrun grundfärg. Honan är spräcklig och vågig, med svart, rostgult och hvitt. Tjädern förekommer i Sverige nästan i alla trakter, der större barrskogar finnas; men aftager i storlek, ju längre han kommer i norr, och ofvanom 68:de nordliga breddgraden träffas han mera sällan. I några trakter af riket har han ock till följd af krypskyttet på senare åren märkbart aftagit eller alldeles försvunnit. I södra Sverige väger en gammal tjädertupp stundom ända till 15—16 marker; men i Norrland väger han sällan mer än 10 $\frac{1}{2}$ och i Lappland sällan öfver 9. En tjädertupp i medelstorlek håller i längd omkring 3 fot 3 tum samt i vingbredd 4 fot 2 $\frac{1}{2}$ tum. Hönan deremot är betydligt mindre och håller i längd endast omkring 2 fot 3 tum äfvensom i vingbredd 3 fot. Ungarna äro fläckiga af rostgult, rödbrunt och svartaktigt. Stundom förekomma af denna fogel äfven *Gallhönor*, som genom en sjukdom i äggstocken blifvit oförmögna att fortplanta sig, och då i det närmaste antaga tjädertuppens färg, ehuru de till storlek förblifva som andra tjäderhönor. Tjädern håller sig helst i djupa barrskogar, der vatten finnes i grannskapet; men träffas äfven der barrskog är blandad med löfskog. Hans födoämnen är nemligen tall- och granbarr, enbär, knoppar af al, björk och hassel samt ekollon. Hans flygt är tung och ovig, och han träffas om dagen vanligast på marken, så framt ej snö fallit, men om natten sitter han alltid i träd. Ehuru af naturen skygg, blir han dock stundom folkilsken och hugger, liksom kalkontuppen, efter dem, som nalkas hans vistelseort. Efter regeln är han stannfogel, men företager dock stundom, man vet ej af hvad anledning, långväga flyttningar från en trakt till en annan. Eljest har han sina gifna årliga lekställen, vanligen i närheten af skogskärr eller sjöar, och i slutet af Mars eller i början af April börjar han vanligen spela, för att samla hönorna omkring sig. Han lefver nemligen i månggifte. Detta spel försiggår med flera olika ljud: först höras knäppningar med ett smackande ljud såsom af *pellep-pellep-pellep*, derpå höres ett starkare slag, *klickop*, (klunken) och hastigt derpå en mängd hväsningar (sisningen eller sugningen), liksom af *hede-hede-hede* Under sisningen hvarken hör eller ser han skytten, som då helt tryggt kan närma sig intill honom. Fogeln synes då vara i fullkomlig hänryckning, och meddelar åt sjelfva trädet, på hvilket han spelar, en egen dallrande rörelse; äfven hönorna råka, då trampningen föregår, stundom i sådan extas, att de låta taga sig med blotta händerna. Tjäderjagt anställes för öfrigt på flere sätt, såsom med rapphönshund, med stöfvare eller fogelhund; på spel under lektiden — då fogeln lätt kan öfverraskas — samt äfven för bloss eller genom lockning, och om vintern med lodbössa. Tjädern fångas på flera ställen äfven dels med snaror, som äro antingen sätt- eller vippsnaror, dels med fallstock, nät o. s. v. Köttet af de unga foglarna är godt och läckert.

Tjällmo, en socken i Finspångs härad, är beläget 4 $\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Linköping och hörer till 2 kl. konsist. I socknen märkas: säteriet *Johannisberg*, om 2 mtl., skattehemmanet *Skönnarbo* 1 mtl. samt jernbruken *Skönnarbo*, *Christinefors*, *Hättorp* och *Lemnån*. Kolning och spiksmide äro här allmänna binäringar bland allmogen. Ödelagda jerngrufvor i socknen äro: Måsgrufvan, Rönbäcksgrufvan, Utberget och Nyberget. Ett stenkast ifrån kyrkan ligger gästgifvaregården Tjällmo. Socknen håller 61 mtl., med 2,490 invånare på en areal af 42,143 tunnl., hvaraf 3,220 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Tjängvide-stenen. En runsten, som fått detta namn, anträffades om sommaren 1844 vid Tjängvide gård i Alskogs socken på sydöstra sidan af Gottland. Denna sten har derstädes blifvit uppgräfd ur en grusbacke, hvarest ingen förut anade, att något af menniskohand formadt eller muradt kunde vara gömdt. Stenens höjd är 2 alnar 22 Svenska verktum; bredden nertill är 2 alnar 6 tum, upptill 1 aln 21 tum, samt tjockleken 6 tum. Stenens yta synes icke hafva blifvit planhuggen, innan de deri tecknade bilderna blifvit anbragta, utan man har tagit en af naturen någorlunda slät stenhäll (sådana som på Gottland ännu ej sällan träffas) och derpå anbragt figurerna; ty ytan har en mängd grunda urskålningar och långsluttande upphöjningar. På den ena temligen släta sidan befinnas nu inhuggna åtskilliga föreställningar af menniskor, djur och ett skepp, ordnade i tvenne fält: ett öfre och ett nedre; dock äro figurerna icke djuphuggna, utan bottnen dem emellan är borthuggen, så att teckningen framstår såsom en basrelief, fastän af ringa upphöjning. — En åttafotad häst med orm- eller drakskepnader under sig, och på hästen en ridande menniska med bred hatt samt derjemte 3:ne andra menniskofigurer, af hvilka en är utstyrd i vid kåpa eller kjortel och ses utsträcka båda händerna mot hästen, utgöra jemte

en hund och några andra mindre tydliga bilder, innehållet af det öfre fältet, hvilket för öfrigt har utseende af ett halft, något högt cirkelsegment, och är rundt omkring omgifvet af en bred kant eller bård med slingor i form af valknutar. Derjemte finnes der dock äfven en rune-rad af icke obetydlig längd, hela 29 till 30 tum lång, som dock, tyvärr! genom tidens åverkan är alldeles oläslig. — Stenens nedre fält framställer bilden af ett fornnordiskt vikingaskepp eller *drake*, med mast, segel, tåg och åtskilliga personer på däcket. Draken är så stor, att den med sina tillbehör intager hela fältets yta. Så väl för- som aktersläf äro högt uppstigande (motsvara halfva drakens längd) och begge sluta i spiralformiga rosetter. Drakens längd på stenen är omkring 1 ½ aln. Seglet är nära lika långt som fartyget och 13 tum högt, samt tecknadt med ett glest och på sned gående nät, hvars maskor äro så stora, att en af de om bord befintliga personerna skulle kunnat krypa igenom dem. Detta segel företer dessutom den egenheten att vara djuphugget, då allt annat framstår i basrelief — likväl så, att der maskorna mötas och korsa hvarandra, intet är borthugget. På hvardera sidan om masten synas 4 figurer och längst bakuti draken ses en figur i sittande ställning, som förmodligen skall beteckna styrmannen. Alla de öfriga figurer, som här ses, äro stående och tyckas sysselsatta med de från seglet nedhängande tågen. Från seglets nedra kant nedhänga nemligen parvis tåg, hvilka snart förena sig till ett. Något tecken till åror synes ej. Hvartill dessa hängtåg tjenat, synes nu mera osäkert; men sannolikt har ändamålet med dem varit, att genom flera nedhängande tåg, som man antingen fäste vid däcket, eller i hvilka manskapet höll under seglingen, hålla seglet uttredt och styft för vinden. Stenens yta har dock blifvit skadad, så att däckets främre del ej mera kan urskiljas. På dess nedra fält befinner sig äfven en rune-rad, hvars runor till en del möjligen kunna läsas. Sannolikt är, att denna stympade runskrift innehållit namnet på den sjöhjelte, öfver hvilken vården fordom blifvit rest, under det att öfre fältets bildristningar snarare synas vara af mythiskt innehåll. En ritning af denna sten verkställdes år 1844 af magister Carl Säve, hvilken under en antiqvarisk resa på Gottland först observerade stenen, och genom ett af Upsala-studenterne, under deras resa till Köpenhamn år 1845, gjordt frivilligt sammanskott har stenen sedermera ytterligare blifvit med mera, noggrannhet afritad och hägnad, hvartill ägaren af Tjängvide gård verksamt bidragit. Sannolikt synes vara, att denna hedniska runsten, hvilken förmodligen föreställt Sleipner med dess höge ryttare, Asaguden Odin, under kristendomens första tid af det då nyväckta religionsnitet blifvit ansedd såsom förargelseväckande, och att den för den orsaken, såsom alltför starkt påminnande om de gamle gudarne, blifvit nedgräfd och undangömd i jorden. Alskogs socken, der Tjängvide-stenen blifvit funnen, stöter i öster till Östersjön och bildar jemte några närgränsande socknar och holmar en hamn, kallad Ljugarn, hvilken äfven nu ej är obesökt, och under den fordna vikingatiden sannolikt varit vida mera begagnad, hvarom otaliga, nästan vid hvarje steg här förekommande, forntida begrafningsplatser vittna.

Tjärby, annex till Weinge, är beläget i Höks härad af Halmstads län, ½ mil ifrån Laholm, vid hafvet. Socknen är en strandbygd och något bördigare än den mera skogslupna moderförsamlingen. Socknens byar och lägenheter äro *Tjärby by*, *Dayyarp*, *Ellestorp*, *Segla berg* och *Kärragård*. De båda sistnämnda hemmanen lida brist på bränsle och stängselämnen; men åboerne idka med fördel saltsjöfiske, isynnerhet af lax. Bristen på skog ersättes här och der af torfmossar. Sockenkyrkan är byggd till två tredjedelar af tegel och till en tredjedel af gråsten, och berättas vara tillbyggd af drottning Margaretha, som i denna trakt någon tid uppehållit sig. Bland fornlemningar förekomma på Tjärby bys inägor, icke långt ifrån kyrkan och landsvägen, på höjdsträckningen Örelid, en mängd ättekullar och bautastenar, hvilka synas tillkännagifva, att stället fordom varit en valplats. Bland dessa bautastenar är en 4 alnar hög, och framställer för de på landsvägen förbifarande bilden af en lutande menniska, hvarföre den äfven af folket i orten kallas *Krokstenen*. Trenne i bredd liggande ättehögar på Ellestorps utmark kallas *Trehögarne*. Socknen håller 14 ¼ mtl. med 427 invånare på en areal af 4,629 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Tjärstad, annex till Kettilstad, är beläget uti Kinds härad af Östergöthlands län, 3 ¾ mil S.S.O. från Linköping. Kyrkan är 48 alnar lång och 24 bred samt har en vacker altartafla. Säterier äro: *Bersebo*, 1 mtl. frälse och *Skedevi*, 2 ½ mtl. samma natur, med vacker åbyggnad och en Engelsk lustpark, belägen mellan sjöarna Åsunden och Sommen. Beck- och tjärutillverkning, brädsågning, fiske m. m., äro här binäringar. Ett brant berg i denna socken bär namnet *Borgberg* eller *Friberg*, och har lemningar efter en borg, som der fordom funnits. I närheten af Rimforsa ström, der gästgifvaregård är belägen, var fordom ett med jordvall och graf omgifvet fäste, vid namn *Forsholm*, och i denna trakt mötte Dacken vid sitt upprorståg ett sådant motstånd, att han ej kunde framtränga längre. Socknen innehåller 44 mtl. med en folkmängd af 2,098 personer på en areal af 27,818 tunnland, hvaraf 5,600 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping och Linnäs.

Tjärubränning. Denna tillverkning har ända till senaste åren idkats såsom hufvudsaklig binäring i flera socknar af Westerbotten, såsom i Skellefteå, Norsjö, Lycksele, Degerfors, Nysätra, Bygdeå och Åsele, äfvensom Öfver-Torneå, Öfver-Kalix, Råneå, Luleå och Piteå i Norrbotten. Mest idkas detta arbete upp i skogsbygden. Dermed börjas då på höstetiden efter slutad bergning, på så sätt, att två eller oftast flere personer, försedda med matsäck, begifva sig med hästar och redskap upp åt tallbedarne, ofta på flera mils afstånd, och der uppbryta de feta kådiga tallstub-

bar och rötter, som passa till tjäruvirke. Bönderne kalla detta att taga *Gadd.* När lämpligt slädföre inträffat, framköres sedan tjäruvirket ur skogen och uppläggеs der. Vid tjenligt väglag på nyåret framföres det sedan till "tjärudalen" eller det ställe, vanligen beläget nära byn, der tjärubränningen skall försiggå. Denna förrättning verkställes dock ej förr än vid midsommarstiden, sedan veden förut under Maj månad blifvit sönderhuggen och uppstaplad utmed tjärudalen. På en klar och lugn dag vid midsommarstiden antändes då veden, som brinner stundom i 5 till 7 dygn, allt efter tjäruvirkets mängd och kådiga eller feta beskaffenhet. Två eller tre lass utvald fet ved ge stundom en tunna tjära; stundom behöfves dertill ända till fem lass. Sedan återstår att forsla och transportera tjäran, ofta på flere mils afstånd, till någon lastageplats närmare kusten, för att få varan afyttrad. Äfven denna transport verkställes vanligen icke utan oerhördt arbete och ansträngning, och tjärubrännaren kan merändels icke beräkna sitt dagsverke högre än till 4 à 6 skilling riksgälds om dagen.

Tjöbeholm, en sätesgård, belägen vid hafvet på en halfö i Kungsbacka-fjärden inom Fjärås socken, har ett vackert läge och är historiskt märkvärdigt för det förbund, som år 1303 der afslöts mellan konung Birger Magnusson i Sverige och Håkan i Norrige.

Tjörn är en ö i Bohusläns skärgård, belägen söder om Oroust, hvarifrån den skiljer sig genom Stigfjorden, äfvensom från fasta landet genom Hakefjord. På en vidd af omkring $1\frac{1}{3}$ qvadratmil, hvaraf minst fem sjettedelar upptagas af nakna berg och oländig mark, föder denna ö öfver 7,000 menniskor, och lemnar det oaktadt ändå ett öfverskott af några tusende tunnor spanmål, som derifrån utföras till andra orter. Redan deraf synes, att denna ö måste hafva utomordentligt god jordmån på de ställen, som äro odlingsbara och kunna gifva skördar. För öfrigt är Tjörn i allmänhet ett fult och naket land, hvars naturbeskaffenhet synes antyda, att den nuvarande ön i forntiden utgjort en grupp af mindre skär och holmar, der hafsarmarna, som åtskiljt småöarna från hvarandra, småningom blifvit upplandade till stora och fruktbara dalar. De största af dessa dalar äro: *Hoflandadalen*, *Wallahed* och *Tyftadalen*, och midt på ön höjer sig ett berg, kalladt *Walberget*, hvars spets, *Walbergshufvud*, äfvensom det söder ut liggande *Sneden*, äro öns högsta punkter och utgöra vigtiga sjömärken. Jordmånen i dalarna utgöres af grålera och växtmylla, hvarunder sedan förekomma djupa lager af mergel och blålera. Ön utgör ett eget härad, hvars vapen är en hummer, likasom äfven ett eget pastorat med 3:ne socknar, *Stenkyrka*, *Klöfvedal* och *Walla.* Tjörboerne äro ett resligt, ljuslagdt och vackert folk; men i allmänhet benägna för gamla vanor till en grad som vittnar om allt för mycken egenkärlek och sjelfbelåtenhet. Dikning och trädning af jorden anses här som en misshushållning, och ängen är i det närmaste förvandlad till åker. Näst åkerbruk är fisket öns hufvudnäring, och drifves här med god framgång af bönder, som idka storfiske samt ostron- och hummertägt, eller ock dörja makrill eller idka vaddrägt efter sill vid den tid, då denna intränger i vikarna. De egentlige fiskrarne, som uteslutande drifva detta yrke, och skola inom pastoratet utgöra omkring 1,200 personer, äro deremot i en utarmad och eländig belägenhet. En del af de fattigare sysselsätta sig äfven med insamlande af färglafvar eller med fraktsegling på Wenern, hvartill 10 fartyg användas. För öfrigt befinner sig nära en tredjedel af öns bönder i den ofördelaktiga ställningen att vara åboer på gymnasii-hemman, och då derjemte bränvinsminuteringen och handeln med öfverflödsvaror äfven här fått alltför mycket insteg, kan det ej väcka förundran att välståndet på ön i senare tider aftagit och lemnat rum för en allmän torftighet. Närliggande öar till Tjörn äro *Mjörn*, med säteriet *Sundsby*, *Lilla Askerö*, *Brattön*, *Herrön*, m. fl.

Tjörnarp, annex till Hellby, är beläget i Vestra Göinge härad af Christianstads län, samt till en mindre del äfven i Frosta härad af Malmöhus län. Socknen består af $20\frac{1}{3}$ mtl. Af hithörande hemman hafva 6, belägna i Göinge härad, ojemn och stenig mark, svag åkerjord, ängsmark och mulbete, samt merändels vackra bokskogar; 5 andra i samma härad hafva sand och klapperjord till åker, ömsom sur och ljungblandad högbergning, dels ingen, dels obetydlig bok- och furuskog; 4 belägna i Malmöhus län, hafva ojemn och stenbunden mark, föga bördig åkerjord, men temligen god högbergning och bokskog. Kyrkan ligger 1 mil ifrån moderkyrkan. Den betydligaste gården heter *Korsaröd.* Socknen hyser en folkmängd af 480 personer på en areal af 8,308 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Toarp, jemte Espered, Warnum och Tärby, är annex till Rångedala i Ås härad af Elfsborgs län, och ligger 1 mil Ö. från Borås. Socknen är rik på insjöar, och har en vacker landskyrka. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är sandmylla. Skog fattas. Utsädet är 500 tunnor. Det här belägna regementsqvartermästare-bostället *Germundared* är förut beskrifvet (se detta ord). Socknen håller $32\frac{5}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,668 personer på en areal af 15,321 tunnl., hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Tobak. Så sent äfven upplysning och kunskaper fordom spredo sig från det ena landet till det andra, så fort spred sig ej sällan det öfverflödiga eller rent af skadliga. Sådant har fallet varit med tobakens bruk, hvilket, ehuru icke äldre i Europa än sedan 1580, likväl redan år 1640 hunnit blifva så allmänt i Sverige, att äfven det lägre folket och allmogen ansågo tobak såsom en oundgänglig nödvändighetsvara. Då började äfven regeringen redan ifra emot dess missbruk. Tobak hade likväl begagnats här uti mera än etthundra år, innan man kom på den tanken, att den kunde odlas äfven inom landet, hvarmed början ej lärer hafva gjorts förr än de första åren af konung Fredrik I:s regering. Nu mera förbrukas här en gan-

ska stor mängd tobak. År 1842 tillverkades vid 82 fabriker 1,693,446 skålp:d diverse sorter tobak.

Tode, Görgen, var född i Holstein, hvarifrån han 1699 kom till Stockholm. Examinerades 1709 till amiralitets-fältskär i Carlskrona, och antogs 1712 till mästerbarberare. Var under sjöslaget 1715 den ende kirurg, som gick de blesserade tillhanda med förbindning och medikamenter. Straxt derefter anklagades han för att vid sistnämnda tillfälle hafva gjort en hop underslef, som ansågos för så betydliga, att en särskild kommission förordnades att deröfver ransaka; men när han d. 1 Sept. 1715 skulle framföras för samma domstol, fanns han i arresten död deraf, att han afskurit på sig ej allenast pulsådrorna på båda händerna, utan ock strupen. Han berömmes eljest för goda insigter.

Tofe, jarl hos konung Anund Jakob, en son af jarlen Walgöther Hundheden, var på sin tid en ganska märklig man. Innan han blef jarl, gjorde han Norske konungen Olof Haraldsson godt bistånd i kriget mot konungen i Danmark och England, Knut den Store. Då han efter slaget vid Helgeå lät egenmäktigt frigifva några fångne Danskar, föll han dock i konungens onåd. Derefter råkade han ut för sin faders vrede, emedan han under sina ungdomsresor antagit kristen tro, och den ifrige hedningen Walgöther lät till och med någon tid hålla honom i hårdt fängelse. Sedan Tofe blifvit jarl, blandade han sig uti tvistigheterna emellan Norske konung Olofs son, Danske och Norske konungen Magnus den Gode, och dennes uppriske jarl, Sven Ulfsson, hvilken sistnämnde väsendtligen hade att tillskrifva den Svenske jarlens trappra och kraftiga bistånd, att han slutligen kom på Danska thronen. Om Tofe öfverlefde Anund Jakob, är svårt att säga. Om så varit lärer han efter konungens död hafva nedlagt sitt jarlsembete, ty under Emund Gammals regering finnes han ej mera omnämnd.

Tofslärka. Se: *Lärka.*

Tofsmesen, en gångfogel, håller i längd 4 tum och 4 linier, är således något kortare än sin samslägting Talgoxen, har på hufvudet en spetsig fjädertofs, samt strupen och framhalsen svarta. Kroppen är ofvantill rödbrunt grå, men inunder hvit. Han uppehåller sig mest i barrskogarna i södra och mellersta Sverige, är oftast synlig der enbuskar finnas; men förekommer ej talrikt. Hans lockton är ett gällt: *Krrr-it*, och hans födoämnen utgöras af insekter och larver samt enbär och furufrön.

Tofta, annex till Eskelshem, är beläget i södra fögderiet af Wisby län, 1 ½ mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet. Marken är mestadels jemn och jordmånen består dels af lera, dels af svartmylla, sand och ör. Socknen håller 12 mtl. med 478 inbyggare på en areal af 7,012 tunnl., hvaraf 390 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Tofta, annex till Landskrona, ligger vid hafvet, ½ mil Ö. från Landskrona stad. Jordmånen är mager och största byn i socknen är *Häljarp*, som utgör 3 mtl. krono, 1 ⅞ mtl. utsockne frälse, 7 gatuhus m. m. Marken är öfverallt jemn och slät, och skog saknas. Socknens hemmantal är 13 ¾ mtl. med 665 inbyggare på en areal af 2,152 tunnland. Adr. Landskrona.

Tofta-Skans var en borg, som år 1657 af riksdrotset grefve Pehr Brahe blef anlagd i Dörarps socken af Sunnerbo härad i Småland, under det krig, som då uppstått emellan Sverige och Danmark.

Toften är en sjö i södra delen af Örebro län, hvilken, jemte sjöarna Teen och Tysslingen, har sitt aflopp i Svartån, som vid Örebro utfaller i Hjelmaren.

Tofteryd, en socken i Östbo härad af Jönköpings län, är belägen 4 ½ mil S. från Jönköping och tillhör 2 kl. konsist. Jordmånen är i allmänhet mager, men här finnes ännu god tillgång på skog, och allmogens förnämsta näringar bestå i kolning och körslor för brukens räkning. Kyrkan är af sten och på senare tider tillbyggd; men tros från början vara grundlagd af munkarne i Nydala kloster. I socknen märkes: *Sjöaryd*, 1 mtl. säteri rusthåll, som äges af handlanden A. Åkerlund; *Mölnarp*, äfven ett mtl. säteri rusthåll med tullqvarn och såg; denna gård tillhörde vid Carl XII:s tid ryttmästaren vid Smålands kavalleri, Erik Retz, som d. 1 Juli 1709 blef fången vid Dnieperströmmen och bortförd till Tobolsk, hvarifrån han, efter 13 års vistande på orten och inalles 22 års frånvaro från fäderneslandet, hit återvände år 1722; denna gård är nu delad mellan bönder. Dessutom märkas här: *Göthaströms* stångjernshammare (se detta ord); *Skillingaryds* gästgifvaregård, hvarvid Jönköpings regemente och beväring har sin mötesplats, hvarföre åtskilliga kronans hus här äro uppförda; ägomärket *Munkahatt*, som fordom säges varit munkarnes hviloställe, då de vandrat mellan Nydala och Tofteryd; jättestugan i ett bergras på hemmanet Ekhults skog, m. m. Dessutom anträffas här flera fornlemningar, såsom domstensbanor, valplatser och griftrör; på hemmanet Torps ägor finnes äfven en särdeles vacker offerhäll, med afsättningar på östra och norra sidorna, hvarpå man beqvämligen kan gå. Socknens annexer äro *Byarum* och *Bondstorp*. Tofteryds socken håller 21 mtl. med en folkmängd af 1,320 personer på en areal af 14,325 tunnl., hvaraf 550 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Tofverum eller **Sporrbacka,** ett jernbruk i Locknevi socken af Kalmar län, har 4 härdar och 805 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 7 skepp:d. Frälsesmidet utgör 105 skepp:d. Dessutom finnes här något manufaktursmide. Skeppar på Westervik och Stockholm. Ägare: B. de Maré. Bruksstämpel: T. S. inom en krets af stjernor.

Toke omtalas i sagan såsom en mycket ryktbar och tapper kämpe, hvilken lefde på Harald Hildetands tid, och fäktade på dennes sida uti det blodiga Bråvalla slag emot Sigurd Ring.

Tolag kallas en afgift i städerna af inkommande och utgående varor. Den uppbäres tillsammans med tullen, men tillfaller icke statsverket utan

staden. Tolagen är således icke någon statsinkomst utan en förmån, beviljad åt städerna genom särskilda privilegier. Den är icke erkänd att vara af bevillningsnatur, utan påstås snarare vara ett städernas privilegium, eburu dess privilegii-natur också är omtvistad. Tolagen utgör mångenstädes en betydlig inkomst, och användes af städerna för deras kommande behof, till magistratens underhåll och dylika ändamål. Tolagen är i sjelfva verket en beskattning, indirekt, men lika allmän som tullafgifterna, gifven till städernas förmån och ej underkastad revision af konung eller ständer. Den utgår olika i olika städer, och olika för ingående och utgående varor. Tolagens ursprung har man velat söka från den tid, då Hansestäderna utöfvade ett stort inflytande i de Svenska städerna. Tolagens ändamål skall då hafva varit att underhålla hamnarna, hvartill de sjöfarande genom denna afgift bidragit. Namnet skall vara af Plattyskt ursprung och betyda *tillskott*, *bidrag*.

Tolffors, ett jernbruk i Wahlbo socken af Gefleborgs län, har 4 härdar och 2,400 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgår med 24 skepp:d. Bruket skeppar på Gefle. Äges af intressenter; disponent är E. L. Söderhjelm.

Tolfmannaрör kallas på somliga ställen de domareringar, hvilka ännu mångenstädes finnas qvar här i landet, och hvilka utvisa de ställen, der, under den fordna hedniska tiden, lagmännen och höfdingarne skipade lagen på tinget för den församlade menigheten.

Tolfmils-skogen är en skog i Wermland, vester om Klarelfven, och tyckes fordom hafva sträckt sig in öfver Norska gränsen. Den börjar i Eda socken och går genom Gunnarskogs, Fryksände, Ny och Dalby socknar, samt har på de senare seklerna blifvit temligen uppröjd och bebodd af Finnar.

Tolfsbo, bergsmanshammare i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, har 1 härd och 200 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgår med 2 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är tvenne hvarandra vinkelrätt skärande diametrar inom en cirkel.

Tolfta, annex till Wessland, i Örbyhus härad af Upsala län, är beläget $5\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Upsala. En del af sockenboarne idka kolning för bruken. *Strömsbergs* bruk (se detta ord) är här beläget. Socknen håller $35\frac{1}{8}$ mtl. med 1,298 invånare på en areal af 24,856 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Tolftalet var hos de gamla nordboarne nästan vid alla möjliga tillfällen iakttaget, såsom ett heligt och särdeles lyckosamt tal. Redan Odins namnkunnige Diar eller Drottar voro till antalet tolf, och sedermera finner man, att de äldste Sveakonungarnes råd bestått af tolf personer. Vanligen var också antalet af de utvalde kämpar sådant, hvilka vid något vigtigt företag skulle åtfölja nordens gamla hjeltar. Tolf bönder sutto i nämnden och en tolf-faldig fasta skulle äga rum vid alla köp- och fastebrefs utgifvande m. m. Hvarje landskap blef ock sedermera fördeladt uti tolf särskilda områden, hvilka hvartdera hade sina enskilda *Tolfmän*, som vårdade hvar sin Tolf. Äfven uti den dagliga räkningen användes tolftalet vid mångfaldiga tillfällen, och det vanligen i räkning begagnade s. k. Storhundradet, som motsvarade summan 120, innehöll tio tolfter.

Tolg, en socken i Norrviddinge härad, är belägen $2\frac{1}{8}$ mil N. om Wexiö och tillhör 1 kl. konsist. Jordmånen är mest mulljord, på några ställen grusjord och lera. Flera bergssträckningar finnas. En ås i flera afsatser, som kallas Ekeskallarna och sträcker sig genom en betydlig del af socknen, var fordom ekbevuxen. På Skideberg, ett enstaka berg på V. Tolgs ägor, berättar Wieselgren, att för öfver 100 år sedan hittats ett jernbeslaget skrin med mer än 12 låsar. En sägen går, att på detta skrin satt en böna, som ingen, den der gått till Herrans nattvard, kunde borttaga. En liten gosse gjorde det, blef väl sedan alltid hes; men hans slägt är ännu rik. Skrinet var fullt af silfver. "Två jungfrur i Elgaröd" tros hafva gömdt skrinet i ofredstid. Lidqvarns å rinner genom socknen och 12 sjöar finnas der, bland hvilka de största äro Asa- och Tolg-sjöarna samt Öjaren. Några källor vid Ödetofta, kallade *Barnabrunnarna*, begagnas ännu att deri bada små barn mot vissa sjukdomar. Nära Tolgs by, på en höjd, kallad *Lundabacke*, finnes en mängd stenar, lagda i flera rundlar, men utan inskrift. Enligt en gammal sägen skall grund till kyrkan här ha varit lagd, men arbetet ej kunnat fortsättas, emedan det byggda om nätterna nedföll. Den nuvarande sockenkyrkan är af sten samt 48 alnar lång och 18 bred. Socknen håller 37 mtl. med en folkmängd af 1,320 personer på en areal af 14,372 tunnl., af hvilka 1,620 äro sjöar och kärr. Annexer äro *Asa* och *Tjureda*. Adr. Wexiö.

Toll, Johan Kristoffer, son af öfverstlöjtnanten Reinhold Gustaf Toll, hvilken med tapperhet följt Carl XII från Narva till Pultava, der han blef fången, föddes på Mölleröd d. 1 Febr. 1743. Den unge Johan Kristoffer åtnjöt någon tid uppfostran hos en moster, gift med riksrådet friherre Reuterholm, tillika med dennes tvenne söner; men visade som barn icke några anlag, som ingåfvo särdeles förhoppningar, ty han var trög, utmärkt envis och gjorde nästan inga framsteg. Föräldrarna sörjde mycket häröfver, alldenstund deras trenne söner hade ingen annan utsigt för sig än tjenstemannabanan, emedan slägtens betydliga förmögenhet helt och hållet gått förlorad genom reduktionen i Lifland. En egen tillfällighet skall dock hafva åstadkommit en förändring i detta förhållande. Han lekte nemligen en dag i sällskap med sina bröder och en ung Barnekow, då denne sistnämnde fattade ett gevär, som han trodde vara oladdadt, men som ej var det, och aflossade detsamma, så att kulan gick tätt förbi den unge Tolls öra, utan att likväl det ringaste skada honom, och fastnade i väggen. Ifrån denna stund tyckte man sig varseblifva en ganska

betydlig förändring i gossens hela väsende; det var som om hans andliga natur vaknat upp ur en djup sömn, trögheten förvandlade sig till lifligbet och håglösheten lemnade rum för verksamhetsbegäret. Man började fatta förhoppningar om hans framtid. Vid femton års ålder inskrefs han såsom volontär vid Södermanlands regemente 1758, och beordrades snart till Pommern, der han deltog i de följande årens krigshändelser. Som en väntad befordran uteblef, tog han i December 1760 afsked och återvände till Sverige. Sedan blef han sergeant vid Hessensteinska regementet, 1763 sergeant vid Kronobergs regemente och snart derefter vid kronprinsens regemente. Ingenstädes vann han officersbefordran. Orsaken lärer hafva varit, att han visade så föga håg för det egentligen militära af tjensten, så att hans chefer alltid funno sig mindre belåtna med honom. Då den militära banan således visade så föga utsigter till framgång, beslöt Toll att lemna den och göra sig skicklig till fortkomst på den civila. Han blef då 1764 student i Lund, och lyckades redan samma år taga juridisk examen, så att han om några månader kunde blifva anställd såsom auskultant i Götha hofrätt. De följande åren bestred han flera domareförordnanden; men då han vid något tillfälle råkat begå ett tjenstefel, hvilket ådrog honom anmärkningar och obehag, fattade han det beslut att öfvergifva den juridiska banan för att beträda en annan. En af hans nära vänner, friherre Barnekow, innehade vid denna tid öfverjägmästare-beställningen i Christianstads län, hvilken han beslöt lemna, för att bereda Toll en plats, och så erhöll han mot slutet af år 1769 samma beställning. Det var först genom sitt deltagande i statshvälfningen 1772, som Toll framträdde på den större politiska skådeplatsen, der hans kraftfulla och rikt utrustade natur snart gjorde sig gällande. Under det Mössorna vid nämnda års riksdag hade öfvervigten, fattade sekreta-utskottet det beslut, som de trenne ofrälse stånden gillade, att Toll skulle förklaras sitt öfverjägmästare-embete förlustig, emedan han, som det hette, på obehöriga grunder blifvit befordrad. Detta sporrade honom till förnyad verksamhet. Sättet, på hvilket han blef medvetande af och deltagare i revolutionsplanen, som ännu blott hvälfdes i konungens och trenne hans förtrognes tankar, vittnar på en gång om hans ovanliga skarpsinnighet och hans tilltagsenhet. Då Franske ambassadören, grefve de Vergennes, i slutet af år 1771 upphörde med penningeutdelning bland hattpartiet, drog Toll deraf den slutsats, att ett så vigtigt steg ej kunnat tagas utan konungens vilja, och att denne hade något hemligt syftemål. Genom sammanläggning af åtskilligt, som under riksdagen passerat, kom han till den slutsatsen, att konungen måtte umgås med tanken att förändra regeringssättet. Han sökte då ställa sig i förbindelse med general-löjtnanten Horn, som åtnjöt konungens synnerliga ynnest, och uppgaf för honom en plan att begagna den nyligen timade revolutionen i Danmark till att bereda en sådan konjunktur i Sverige, att konungen skulle få tillfälle att återtaga den makt och myndighet, som nu hvilade hos ständerna, men af dem missbrukades, samt erbjöd sig äfven att på allt sätt bidraga härtill. Då detta steg icke medförde några följder, och man icke tycktes akta derpå, drog Toll snart deraf den slutsats, att general Horn icke var den, som hade konungens förtroende om revolutionsplanen. Han föll då på den tanken, att öfverste Sprengtporten måtte vara rätta mannen, och vände sig till dennes broder, major Sprengtporten, hvilken han personligen kände. För honom yppade han sin förmodan, att någon vigtig plan vore å färde; men sade tillika, att han hade en brinnande lust att få vara med i utförandet, samt att tiden skulle utvisa, det han dertill icke saknade erforderlig skicklighet. Major Sprengtporten gick genast efter detta samtal till sin broder öfversten, och berättade honom, huru nära Toll vore revolutionsföretaget på spår, sägande att denne utan tvifvel snart skulle gissa sig närmare till sanningen, hvarföre man borde vara betänkt på att antingen på något sätt rödja honom ur vägen, eller ock intaga honom i hemligheten, hvilket senare måhända vore det bästa, emedan Toll vore både dristig och försigtig. Man beslöt således att äfven göra Toll delaktig af revolutionsplanen och derigenom försäkra sig om hans tystnad. På detta sätt trängde Toll sig in i revolutionsföretaget, i hvilket han sedermera utförde den delen, som hade afseende på revoltens beredande och verkställande i Christianstad. Det var han, som först för Sprengtporten uppgaf det förslag, att man borde bemäktiga sig denna fästning, såsom en stödjepunkt, i fall företaget uti Stockholm skulle misslyckas, och i alla fall för att genom dess besittning imponera på ständerna och deras anhängare. Utom allt, som hörde till företaget i Christianstad, fick Toll äfven uppdraget att rekognoscera belägenheten kring Carlskrona, samt uppgöra en plan till denna stads öfverraskande, ett uppdrag, som han med mycken fintlighet lyckades utföra. Den 9 Juni 1772 afreste Toll till Skåne, utan att vara försedd med en enda rad skriftligt, hvarken af konungen eller af Sprengtporten, såsom auktorisation hos de personer, dem han skulle söka att vinna för revolutionsföretaget. Först den 7 Augusti, efter flera långa underhandlingar, förmådde han öfvertyga kapten Hellichius i Christianstad om sin behörighet att vidtaga revolutionära steg, och om aftonen den 11 Augusti, dagen innan revolten begynte, föreslog han, på ett kalas hos Hellichius, en skål för riksens ständers lyckliga resa, och höll ett tal för officerarne, hvilka alla förklarade sig för företaget. Redan den 19 September 1772 utnämnde konungen honom till ryttmästare i arméen och dagen derpå naturaliserades han såsom Svensk adelsman. Kort derefter utnämndes han till R. af S. O.; men höll sig undan vid dubbningen. Han bar äfven aldrig någon ordensdekoration, förr än han 1786 blef Kom. af S. O. Någon tid efter revolutionen skickades Toll af konungen till Norska gränsen, för att inhemta tillförlitliga under-

rättelser om beskaffenheten af rustningarna der i landet. Under de nästpåföljande åren begagnades han, för att inom kavalleriet tillvägabringa en behöflig förändring med trossen. Emellertid blef han 1774 ryttmästare vid Södra Skånska kavalleri-regementet och 1775 major i arméen. I början begagnades han mycket af riksrådet friherre Carl Sparre, som vid denna tid stod i spetsen för krigsärenderna, och länge rådde harmoni dem emellan; men sedan ändrades förhållandet, Toll blef allt mera känd af konungen, steg i graderna, och växte slutligen Sparre öfver hufvudet. År 1776 utnämndes han till general-adjutant af flygeln, och förordnades följande året att taga säte i krigskollegium, der han skulle förestå passevolans-ärenderna. De kollegiala formerna öfverensstämde dock föga med hans lynne, och han anhöll derföre, efter någon tids förlopp, att åter befrias från tjenstgöringen i krigskollegium, hvilket äfven beviljades. Sommaren 1778 anförtroddes honom en hemlig beskickning till Danmark, och derifrån tillsände han konungen en utförlig berättelse om hela den militära ställningen, om riksstyrelsen, de förnämsta handlande personernas karakter och tänkesätt, allmänna sinnesstämningen, m. m. År 1780 blef han utnämnd till öfverste och chef för Södra Skånska kavalleri-regementet, för hvilket han fortfor att vara chef ända till sin död. Till hertig Carl af Södermanland, som då innehade detta regemente, betalte han i ackord 10,000 R:dr specie. Tidigt om sommaren 1782 utsändes han af konungen till Aachen, Spaa och andra ställen, i ett besynnerligt uppdrag. Han skulle nemligen taga närmare kännedom om den ryktbare Cagliostros och andre svärmares läror, hvilka vid närmare undersökning dock befunnos innehålla föga värde. Tillika skulle han inleda underhandlingar om prinsessan Sofia Albertinas förmälning med konungen i Polen, Stanislaus Poniatowsky, för hvilket ändamål, som dock ej vanns, han äfven några månader uppehöll sig i Warschau. Då konungen i September 1783 företog sin resa till Italien, förordnade han en s. k. "Beredning" till iståndsättande af försvarsverket till lands och sjös, och Toll blef en af de fyra medlemmarne deri. En särskild paragraf i instruktionen för beredningen ålade Toll att hafva tillsynen öfver verkställigheten af beredningens befallningar i allt som rörde landtarméen. Han blef således i sjelfva verket krigsminister från denna stund, och fortfor att vara det ända till Augusti 1788. Uti ett förtroget hemligt uppdrag sändes han sommaren 1785 af konungen till Danmark; men de politiska rörelser han der var ämnad att åstadkomma, och hvilka Gustaf III ämnat begagna för sina planer, uteblefvo, oaktadt all Tolls skicklighet. Enligt några uppgifter hade Toll, vid 1786 års märkvärdiga riksdag, åtagit sig att föra riksdagen efter konungens önskan. Utan tvifvel ägde han stor förmåga att leda menniskor, hvilken han dock måhända öfverskattade vid detta tillfälle, då fråga var om folksamlingar, som ansågo sig fria. Ehuru han härvid icke till alla delar lyckades, fortfor han dock att åtnjuta konungens synnerliga gunst och förtroende, och mot slutet af året utnämndes han till general-major och förste general-adjutant. Nära invigd i konungens planer mot Ryssland, innan kriget förklarades, fick Toll redan tidigt befallning att göra besked för landtarméens tillstånd och uppgifva de ungefärliga kostnaderna för krigets utförande. Äfven fick han uppdrag att utarbeta detaljerna af operationsplanen, och bland dem, som närmast omgåfvo Gustaf III, då han afreste till Finland, var den förtrogne Toll. Redan då konungen landsteg i Helsingfors, märkte Toll upprorssymptomerna i arméen, varnade konungen för faran, och besvor honom att vid första tillfälle, då några upproriska rörelser visade sig, använda en imponerande stränghet. Insurrektionsandan utbröt, då major Kalling begärde afsked. Toll bad konungen ej bevilja det, utan i stället framför arméens front kassera en officer, nog glömsk af äran och sin pligt, för att under flygande fana vilja öfvergifva sin post. Han var öfvertygad, att ett strängt förfarande emot Kalling skulle qväfva olydnaden hos de öfrige officerarne; men konungen följde ej Tolls råd, Kalling erhöll det afsked, han begärt, och fick resa hem till Sverige. Detta blef signalen för en mängd andra, som äfven begåfvo sig hem, under förklaring, att de icke ville tjena i ett krig, företaget emot grundlagens lydelse, utan ständernas samtycke. Hvarje dag yttrade sig upprorsandan mer och mer inom officers-korpserna. Armfelt, Tolls medtäflare om konungens ynnest och derföre hans beständige fiende, sökte öfvertyga konungen, att arméens missnöje egentligen var rigtadt mot Toll, som ansågs hafva anstiftat kriget, och att allt skulle blifva godt, endast han aflägsnades. "Nämn honom ej", inföll konungen, "om jag följt hans råd, hade jag ej varit i denna bekymmersamma förlägenhet." Hvad medel Armfelt sedermera begagnade för att vinna sin afsigt, är ej bekant; men det vissa är, att då konungen med arméen d. 23 Juli uppbröt från Helsingfors mot Fredrikshamn, lemnades Toll qvar, för att jemte friherre Routh taga ett generellt inseende öfver anstalterna för arméens proviantering och öfriga behof. Detta var för en man i Tolls ställning en tydlig onåd, och efter skillsmessan i Helsingfors såg han aldrig mera Gustaf III. Snart blef tonen inom arméen att gifva Toll skulden för allt hvad man, med eller utan skäl, klandrade i beredelserna och anstalterna till kriget. Då kriget hotade att utbryta från Danska sidan, fick han i Augusti konungens befallning att genast begifva sig till Skåne, för att der taga öfverbefälet. Genom sin stora enskilda kredit lyckades han en lång tid, utan alla statsbidrag, anskaffa de dryga för krigsrustningarna behöfliga medel, och dessutom understödde han äfven genom sin kredit flottan med mångfaldiga förnödenheter. Snart befann sig Toll, som icke hade någon enskild förmögenhet, i en fortfarande förlägenhet att kunna uppfylla sina förbindelser, och blef, såsom han sjelf yttrar sig i bref till en vän, "en tiggare och vinglare för publici räkning."

Ett prof på Tolls fyndighet att hitta på utvägar i kinkiga omständigheter torde förtjena anföras: Af de trupper, han hade under sitt befäl, bestod större delen af kavalleri, deremot hade han föga infanteri och artilleri. När nu Ryska örlogsmän visade sig i farvattnet och nalkades kusterna, lät han sitt kavalleri manövrera på stränderna, och som detta genom sin rörlighet snart kunde förflyttas från ett ställe till ett annat, så fingo Ryssarne, allt efter som de följde kusten, se trupper på flera ställen, utan att kunna ana, att det var samma trupp, som de sågo öfverallt. Häraf skulle de naturligtvis falla på den tanken, att landet var späckadt med krigsfolk och afhållas från försök till landgång och plundring. Mot slutet af år 1789, då Gustaf III tillsatte en kommitté för flottans utrustning i Carlskrona, blef Toll ledamot deri, och nämndes på samma gång till general-intendent vid örlogsflottan. Detta uppdrag var honom ganska oväntadt, och han emottog det äfven med yttrad ovilja; men den tillsatta kommittéen bedref under en berömvärd enighet rustningarna med sådan drift, som snart hade de lyckligaste följder. Äfven efter freden stannade högsta militärbefälet i Skåne hos honom; deremot erhöll han 1791, efter upprepad begäran, tillåtelse att nedlägga general-intendentskapet vid örlogsflottan. Det sista bevis af konungens hågkomst, som Toll emottog, var kommendörsgraden af S. O:s stora kors, hvartill han 1790 nämndes. För öfrigt bemötte konungen honom, allt sedan skillsmessan i Finland, med en viss köld, ehuru han visserligen gaf honom flera vigtiga uppdrag, hvilka vittnade om ett fortfarande förtroende för hans skicklighet. Förmyndareregeringen började för Toll med särdeles goda utsigter, hvilka dock blefvo af kort varaktighet. Han utnämndes d. 15 Maj 1792 till general-löjtnant och chef för krigskollegium med säte i konseljen för krigsärender, derjemte förordnades han till ledamot i rikets allmänna ärenders beredning. Snart kom han dock i fråga att aflägsnas, och i Oktober samma år erhöll han befallning att skyndsammeligen afgå såsom minister till Polen, och oaktadt alla invändningar måste han företaga resan dit, der han dröjde uti något mera än tvenne år. Då Polackarne 1794 uppreste sig till en förtviflad kamp mot det Ryska öfverväldet, och det blef bekant bland den uppretade folkhopen i Warschau, att flera personer, dem man hatade, funnit en tillflykt hos Svenske ministern, beredde den sig att en afton storma hans hus, för att uttaga de offer man sökte. En skara, beväpnad med yxor och mordgevär, uppbröt porten och rusade uppför trapporna, under förtviflans ångestrop af qvinnorna och barnen i Tolls rum. Denne gick de påträngande lugnt till mötes, försäkrade att de endast öfver liket af en med Polen allierad makts minister skulle kunna bana sig väg till hans rum, och då de ännu syntes tveka, om de skulle draga sig tillbaka, grep han en grof, honom närmast stående karl, samt kastade honom utför trappan. Detta verkade, de lemnade genast hans hus och sökte ej vidare att ofreda det. Ett par månader efter dessa händelser, då konungen af Preussen med en talrik armé nalkades Warschau, utbröt åter ett upplopp. Stora folkmassor samlade sig och uppreste galgar på flera ställen i staden, i afsigt att bringa om lifvet de politiska fångar, som voro anklagade att vara i hemligt förstånd med fienden. Några blefvo också verkligen mördade af pöbeln, som uppbröt fängelserna. Polske konungen, i förtviflan öfver hvad som skedde, men utan anseende och myndighet hos folket, skickade efter Toll och besvor honom, om möjligt, söka rädda de olycklige. Toll begaf sig då till ett af torgen, der man som bäst var sysselsatt att uppresa galgar, talade till folket och sökte beveka det att afstå från sina grymma föresatser. Då hans tal ej syntes göra någon verkan, ställde han sig under en galge, ref upp sin rock och ropade, det han såg, att man törstade efter oskyldigt blod, de kunde nu göra början med honom. Detta imponerade på massan, man lyssnade till hans ord, och innan han lemnade torget voro alla galgarna åter nedhuggna. Då den beryktade Armfeltska konspirationen upptäcktes, fann man bland de Armfelts papper, hvilka regeringen lyckades att bemäktiga sig, äfven fyra bref från Toll. Dessa visade, att denne väl fått någon kännedom om hvad som förehades, men att han tillika afrådt Armfelt från den påtänkta inblandningen af Ryssland i våra angelägenheter. Toll förklarades då afsatt, och en arrestering yrkades; men han fortfor att vistas i frihet uti Warschau tills fram i Februari 1795, då han på regeringens befallning begaf sig på hemvägen till Sverige. Vid ankomsten till Helsingborg, blef han arresterad, och fördes under bevakning till Stockholm. Dit ankommen, sattes han i fängelse uti gamla Kungshuset på Riddarholmen, och en rättegång begyntes emot honom, hvarvid han icke begagnade något rättegångsbiträde, utan författade sjelf alla anmärkningar, förklaringar och besvär, som i målet förekommo. Åklagaren yrkade på förlust af lif, ära och gods; men då detta i Svea hofrätt upplästes för Toll, svarade denne värdigt och frimodigt: "Öfver mitt lif dömer den Allsmäktige, öfver min ära historien, och ett godt samvete är den enda egendom, jag under en långlig kronans tjenst förvärfvat." Dessa ord gjorde ett lifligt intryck på alla närvarande och hafva sedermera ofta blifvit citerade såsom mönster af sinnesnärvaro, värdighet och lugn. Den 2 Juni föll hofrättens dom. Toll dömdes förlustig sina embeten och att hållas tvenne år på fästning. Konungen stadfästade domen och bestämde till den dömdes förvisningsort Wismar, dit han äfven afördes. Emellertid hade hertigen skrifvit till kommendanten i Wismar, att det var hans vilja, att man skulle bereda Toll ett så lätt fängelse som möjligt. Han fick derföre bo i kommendantens eget hus, samt hade tillåtelse både att promenera och jaga. I Juli månad 1796 återfick Toll sin frihet och återvände till Sverige. Första gången han visade sig på hofvet efter sin hemkomst, gjorde han en scen med Reuterholm, som på den tiden mycket omtalades, såsom ett drag af Tolls

finhet och satiriska lynne. I hela hofvets åsyn går han rakt på Reuterholm, sluter honom ömt i sin famn, och säger högt, så att alla kringstående kunde höra det: "Jag vet, att allt, hvad mig öfvergått, skett emot eders excellens' vilja, och att det är eders excellens jag har att tacka för min frihet." Reuterholm stod som slagen af åskan, och hofmännen beto sig i läpparna för att dölja sitt löje. En af konung Gustaf IV Adolfs första regeringsåtgärder blef att återställa Toll i sina embeten af general-löjtnant och general-adjutant. Följande året kallades han till ledamot af konungens konselj för krigsärenderna och återinsattes i sitt embete såsom regementschef. Sedan kallades han att biträda såsom ledamot i flera nedsatta kommittéer och beredningar, hvilka hade att afgifva förslag och yttranden i vigtiga både civila och militära ärenden. Om sommaren 1799 kallades Toll åter på den diplomatiska banan, då han i ett speciell uppdrag skickades till kejsar Paul i Ryssland. Ändamålet med hans beskickning att tillvägabringa en offensiv traktat emellan Ryssland och Sverige mot Frankrike förfelades väl, men i stället lyckades han afsluta en nära allians- och vänskapstraktat emellan de båda rikena, och under de fyra månader han tillbragte i S:t Petersburg, vann han i hög grad kejsar Pauls tycke. Han hade nemligen en stor gåfva att bedöma menniskor, och, då han ville, lämpa sig efter dem. Hans konversation var liflig, ofta kryddad med qvicka infällen, och han hade en förmåga för det burleska, då han ville anlita den, som var mindre vanlig. Hans figur och hela väsende för öfrigt voro manliga, äfvensom han hade något ridderligt i sina manér. Det ena med det andra behagade kejsar Paul, deribland ej minst Tolls talang att med färdighet tala Plattyska. Toll var således ofta sedd vid det kejserliga hofvet och der alltid med utmärkelse bemött, samt fick till och med vinkar om fördelaktig placering i Rysk tjenst, hvilket anbud han dock afböjde. Utom den vanliga ministerpresenten, som ges vid traktaters afslutande, skänkte kejsar Paul honom vid afskedet en solitär af 8,000 R:dr B:ko värde. I November 1799 återvände Toll till Stockholm, och straxt efter hemkomsten utnämnde konungen honom till friherre. Den roll som Toll spelade vid Norrköpings riksdag 1800 ådrog honom mycken ovilja af oppositionen, då han endast i en stark konungamakt såg landets lycka, ehuru han visserligen ej derföre trodde, att denna makt borde vara öfver lagen. Då han genom sitt bevekande tal lyckats förmå bondeståndet till bifall åt regeringens framställning till ståndet, rörande den bevillning, som erfordrades för realisationen och riksgäldens afbetalande, ansåg konungen denna tjenst så vigtig, att han samma dag gaf honom Serafimer-orden. I slutet af år 1800, då Gustaf Adolf företog sin resa till S:t Petersburg, var Toll honom följaktig, och han blef en af dem, som underteckoade konventionen emellan Sverige och Ryssland om en beväpnad neutralitet till skydd för handeln. Under detta Tolls vistande i S:t Petersburg, fortfor kejsar Paul att visa honom samma utmärkta bemötande som förut, och den dagen, då konventionen tecknades, öfversände han till honom alla de Ryska ordnarnas dekorationer tillika med ett ganska smickrande handbref. Då det 1801 ansågs nödigt, i anseende till det hotande fredsbrottet med England, att förena högsta militära och civila myndigheten i södra Sverige uti en hand, förordnades Toll att tills vidare vara general-guvernör i Skåne, och denna hans befattning, som räckte ända till revolutionen 1809, omfattar en vigtig epok i samma landskaps utvecklingshistoria. Det nödvändiga och högst nyttiga enskiftesverket påbörjades och utfördes med drift, ordningen vidmakthölls med allvar och många missbruk afhjelptes till allmogens stora belåtenhet. År 1802 utnämndes han till general af kavalleriet och en af rikets herrar. Då Gustaf Adolf följande året afträdde staden Wismar till hertigen af Mecklenburg, drefs underhandlingen härom uteslutande af Toll, och år 1804 fick Toll uppdrag af konungen att föreslå de anstalter, som för ett påtänkt krig emot Frankrike kunde blifva af nöden att företaga. Ännu lidande af en långvarig sjukdom, som nära bragt honom på grafvens brädd, utarbetade Toll vidlyftiga beräkningar öfver kostnaden för en större eller mindre armées utrustning och underhåll, samt öfversände dem i ett handbref till konungen, då han tillika fästade dennes uppmärksamhet på några af de följder, som skulle uppstå, i fall ett krig emot Frankrike företogs. Oaktadt sina flera gånger förnyade afstyrkanden, bekom han sedermera uppdrag att leda underhandlingarna med Engelska sändebudet om den härför erforderliga subsidietraktaten; men då konungen slutligen ryckte i fält, fick Toll, lyckligtvis för honom, qvarstanna i Skåne. Snart erhöll han äfven konungens förordnande att föra högsta befälet icke allenast der, utan äfven i Halland, Blekinge, Westergöthland och Bohuslän. Då konungen i Maj månad 1807 afreste från Malmö för att öfvergå till Pommern, åtföljdes han af Toll, under hvars befäl han beslutit att sätta de Svenska truppernas ena fördelning, då den andra skulle stå under general Wrede. Sedan Svenska arméen blifvit indrifven i Stralsund, sändes Toll till Rügen, der han några veckor fick ligga overksam med blott ett par hundra man under sitt befäl, och der emottog han snart den från Stralsund flyktande konungen, som vid ditkomsten till honom yttrade: "Hvad tror general Toll, att historien kommer att säga om Stralsunds uppgifvande till Fransmännen?" Härtill svarade Toll helt frimodigt: "Den skall säga, att eders majestät innan ännu löpgrafvar blifvit öppnade eller bresch skjuten, öfvergifvit en fästning, späckad med tolfhundra kanoner och försedd med tillräcklig garnison." Snart derefter uppdrogs honom att parlamentera med fienden, då han slutligen lyckades afsluta konventionen i Stralsund d. 7 Sept., hvarigenom Svenska arméen på Rugen lemnades frihet att med alla sina förråder af vapen, ammunition och effekter, inskeppa sig och återvända till Sverige, utan en enda mans förlust.

Under salut från fästningsverken och stor militärisk ståt, omgifven af hela Franska generalstaben, begaf sig Toll med sin stab till bryggan, för att återvända till Rügen. Under vägen tog han sig en pris ur sin snusdosa af masurbjörk, med det yttrande: "Jo, det lyckades", hvilket var allt hvad hans omgifning hörde honom säga om hela konventionen. Redan d. 28 Sept. var den sista transporten af Svenska hären om bord, och samma dag inskeppade sig Toll på fregatten Bellona; tre dagar förut hade konungen utnämnt honom till fältmarskalk. Äfven hade Gustaf Adolf tillskrifvit honom ett temligen artigt tacksägelsebref, straxt efter sedan han emottagit underrättelsen om konventionens afslutande. Det var isynnerhet Tolls skicklighet att i dokumentet undvika den kejserliga titulaturen, hvarmed konungen, som dervid fäste synnerlig vigt, var ganska belåten. Sedermera nämnde konungen dock aldrig ett enda ord till Toll om konventionen i Stralsund, frågade honom icke ens, huru han burit sig åt, för att till densamma förmå marskalk Brune. Drottningen åter, när Toll första gången efter hemkomsten återsåg henne, tryckte hans hand med de orden: "Gud välsigne er", hvarvid ett par tårar tillrade utur hennes vackra ögon, och Toll omtalade sedan aldrig utan rörelse denna tacksamhetsbetygelse af drottning Fredrika. Då, till följe af konungens orubbliga föresats att icke sluta fred med Frankrike, mot slutet af år 1807 en armée bildades i Skåne, ställdes densamma under Tolls befäl. Dermed fortfor han till November månad det följande året, då han fick konungens befallning att begifva sig till Stockholm, för att deltaga i den då tillsatta finanskommittéens öfverläggningar. Sakernas förtviflade ställning vid denna tid kunde knappast undgå någon tänkande man, minst en med Tolls skarpsinnighet och erfarenhet. Han beslöt att göra ett yttersta försök på sin envise och förvillade monark, och detta skedde samma afton Toll skulle lemna hufvudstaden för att återresa till Skåne. Det var kort före jultiden 1808. Han hade sammanfattat en memoire, i hvilken han framställt sina tankar, och som slöts med det rådet, att då konungen för sin person icke ville göra fred med Napoleon, han måtte abdikera för att rädda kronan åt sin son. Det var på Haga som Toll nu för sista gången såg Gustaf Adolf och för honom utgjöt sitt hjerta. Konungen läste memoiren, men blef så uppbragt, att han sammankramade den i handen och kastade den i elden, som brann uti kakelugnen. "Det här kan ej räcka ännu i trenne månader", yttrade Toll sedan, då han satt i resvagnen. Under den stränga vintern emellan 1808 och 1809, då Danska arméen stod marschfärdig på stranden af Seland, för att på det hårdt tillfrusna hafvet gå öfver till Skåne, hade Toll sitt högqvarter i Lund, och visade i dessa farans stunder ett lugn, som hela traktens förskräckta inbyggare ansågo för förtviflans sorglöshet. En afton trodde man honom nästan vara ifrån förståndet. Kölden hade på några timmar stigit i ännu starkare grad än dagarna förut. Professorerne kommo förskräckte hvarje timma och berättade, huru qvicksilfret föll i termometern. Underrättelserna från kusten innehöllo, att isen låg fast som berg, och kurirer hade om dagen ankommit med tidningar om fiendens rörelser nere på stranden, hvilka utmärkte, att ögonblicket för öfvergången nu var inne. Allt detta verkade icke det ringaste på Toll, som helt kallt sade till dem, hvilka om aftonen superade hos honom, att han var rätt nöjd att kunna gå till hvila bittidare än vanligt. "Hvad", ropade man, "hvem törs lägga sig till ro i natt?" "Jo, det ämnar jag", svarade Toll, "ty i natt bryter Sundet upp, och i morgon bittida är faran förbi. God natt, mina herrar!" och derpå gick han in i sin sängkammare, lemnande de närvarande i osäkerhet, om hvad de skulle döma om hans sinnesställning. Följande morgonen ankom en kurir från Helsingborg med den förvånande tidningen, att Sundet om natten med ett grufligt dån brutit upp. Glädjen öfver denna händelse, ehuru stor den var, uteslöt dock icke förundran öfver Tolls lyckliga spådomsanda. Han svarade då leende professorerne, som kommo till honom: "Det roar mig, att en gammal knekt stundom kan visa sig bättre fysikus än de lärde herrarne. Det, som förundrar er så mycket, var en högst enkel sak. Jag hade underrättat mig, att Sundet lade sig under en temligen stark sydlig vind och med betydligt lägre vatten än vanligt; deraf var lätt att förutse, att en uppkommande nordlig eller nordvestlig vind skulle, genom det ur Nordsjön återströmmande vattnet, bryta isen, huru stark den än vore. Derföre lät jag en gång i timman rapportera vinden från Helsingborg, och då jag i går afton fick underrättelse derifrån, att den ändtligen och med temlig häftighet gått öfver i den önskade rigtningen, blef det mig lätt att vara spåman." Vid första underrättelsen om insurrektionens utbrott vid vestra arméen, skickade Gustaf Adolf en kurir till Toll med bref härom. Tolls svar, som ankom till Stockholm efter konungens fängslande, innehöll skarpa uttryck om Adlersparre, som sedermera lät trycka detsamma. Den 16 Mars kom en annan kurir med ett egenhändigt bref från konungen, dateradt d. 13 Mars och således troligen det sista bref Gustaf Adolf skref såsom konung. Det svar Toll sedan skref på ett bref från riksföreståndaren, hvari han underrättades om de timade händelserna, behagade icke, och befälet öfver Skånska arméen fråntogs honom, äfvenså general-guvernörs-embetets förvaltning. Toll tillbragte nu något öfver ett år i lugn på det vackra och af honom så förskönade Beckaskog. Han fogade sig efter den nya sakernas ordning, ehuru han aldrig rätt kunde bli förtrogen med det konstitutionella systemet. Sommaren 1810 fick han åter befälet öfver alla i Skåne varande trupper, emedan rikets lugn borde bevaras, såsom Carl XIII uttryckte sig i ett egenhändigt handbref. Ett af hans första värf blef nu att i Helsingborg emottaga den nyvalde kronprinsen, och han blef således den förste Svenske man, som på Svensk jord helsade Carl Johan. Det sätt, hvarpå den nye thronföljaren

benötte honom, var ganska smickrande. I alla de församlades närvaro omfamnade han honom, och visade en särdeles aktning för den gamle mannen, med hvars egenskaper han syntes vara väl bekant. Då 1811 oroligheter utbrutit i Skåne, med anledning af den då påbjudna uppsättningen af en del af det s. k. Förstärkningsmanskapet, gaf Toll order om militärstyrkans användande, hvarigenom oroligheterna snart åter stillades, och då högsta inseendet öfver polisen i Skåne genast anförtroddes åt honom, vidtog han alla nödiga försigtighetsmått. Alla landtmarknader inställdes, en allmän kungörelse och varning till folket att hålla sig stilla utfärdades, och posteringar af trupper förlades på flera ställen, der de förblefvo till dess dom fallit öfver de brottslige. Lugnet förblef äfven alltsedan ostördt, och både konungen samt kronprinsen förklarade, genom enskilda skrifvelser, uti de mest förbindliga ordalag sin tacksamhet för Tolls åtgärder till lugnets återställande. Då kronprinsen om våren 1813 med en del af arméen öfvergick till Tyskland, förordnades Toll att under hans öfverbefäl kommendera den armé, som under tiden sammandrogs i Skåne. En liten eskader af örlogsskepp och skärgårdsfartyg, som stationerades i Öresund, ställdes äfven under hans befäl. Allt efter som bulletinerna från kronprinsens högqvarter ankommo, lät han eftertrycka dem och i hundratals exemplar sprida dem i Köpenhamn och på Seland. Napoleons sändebud i Danmark underhöll Danskarne med ständiga segerbulletiner från de Franska härarne; men de Svenska bulletinerna, som Toll inpraktiserade, förstörde alltjemt dessa illusioner. Såsom ett exempel på huru väl Toll hade sitt kunskaperi ordnadt på Seland må anföras, att ett generalförslag öfver Danska arméen, som upptog icke allenast truppernas antal, utan ock alla deras förläggningar så i fästningar, som inom särskilda provinser, hade han i sina händer på Beckaskog redan tvenne dagar efter dess inlemnande till Danske konungen. År 1814 upphöjdes Toll till grefve. Den 21 Maj 1817 slutade han sin skiftesrika lefnad. Länge var hans minne kärt för den Skånska allmogen, som i honom alltid haft ett kraftigt skydd mot de oförrätter, för hvilka den genom underordnade tjenstemäns egennytta ofta nog varit blottställd. Dess tillgifvenhet yttrade sig på ett rörande sätt, då hans lik fördes från Beckaskog till Bonarps hed, för att begrafvas i den närbelägna Riseberga kyrka. Utan ringaste påstötning från någon myndighet, hade allmogen, i de trakter liktåget passerade, utsirat grindarna med löfverk samt bestrött vägarna med blommor och granris. Öfverallt, der sorgtåget framskred, såg man bönderne samlade, för att bjuda det sista farväl åt sin gamle "Gubbenör", såsom de kallade honom.

Tolleson, Pehr, bondson från Åsheda i Småland, föddes d. 2 Okt. 1747. Kallade sig först Jönsson, sedan Oefrén och derpå Eurén, innan han slutligen antog namnet Tolleson. Studerade med utmärkelse i Wexiö skola, och 1765 blef den af naturen rikt utrustade ynglingen student i Upsala, hvilket ställe han dock lemnade, utan att ha hunnit särdeles långt på examensbanan. På huspredikantskallelse af riksrådet grefve Adam Horn, blef han 1771 prest och tog 1774 pastoral-examen, hvarefter han följande året utnämndes till e. o. eqvadrons-predikant vid Smålands kavalleri. Befordrades vidare 1780 till kyrkoherde vid Danviken och Sikläö, 1792 till kongl. hof-predikant och 1793 till kyrkoherde i Närtuna och Gottröra. Samma år utnämnd till theol. doktor, och prost 1794. Kontraktsprost 1810. Afled d. 28 Juni 1821. I sina mannaår utgaf Tolleson blott predikningar och uppbyggelseskrifter; men sedan han upphört att såsom förut kunna verka genom sin talegåfva, började han utgifva lärda arbeten, vittnande om de djupaste insigter. Utmärktast blef han dock alltid såsom predikant. I och omkring Stockholm predikade han för stora folkskaror och uppehöll Lutheranismens eld med Luthers mod. Derunder förtärdes dock hans krafter till den grad, att då han kom till Närtuna, han af fruktan för svindel aldrig vågade beträda predikstolen, utan talade antingen stödd vid bänkraden eller sittande i choret. Bland de af honom utgifna arbeten märkas, utom en mängd predikningar: *Försök till en förbättrad förklaring öfver D:r Lutheri mindre Katekes*; *Ordbok öfver Nya Testamentet*; *Geografiskt Handlexikon öfver Gamla Testamentet; Handbok i Bibliska Litteraturen*; *Kristliga lefnadsreglor; Nicodemi Evangelium*; *Jesu Christi Lefverne och Lära; De första christnas lefvande tro och heliga lefverne.*

Tollstad, Östra, en socken i Wifolka härad, är belägen 2 mil S.V. från Linköping och hörer till 3 kl. konsist. Kyrkan är gammal och har en altartafla af Hörberg. Jordmånen består mestadels af lera; åkerbruk och boskapsskötsel är allmogens hufvudsakliga näringsfång. Ett mindre bruk finnes på Bröths ägor och bär namnet Christinehammar. Socknen innehåller 34 mtl. med 1,070 innebyggare på en areal af 9,211 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Socknens annex är *Sya* eller *Syd*. Adr. Linköping.

Tollstad, Vestra, en socken i Lysings härad, är belägen vid Wettern, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Skenninge och hörer till 3 kl. reg. Socknen stöter i S. till Ombergs kronopark och har flera boställen, såsom *Alvastra* som förr varit kungsgård, men är nu öfverstlöjtnants-boställe, *Stora Lund*, f. d. ryttmästare-boställe, nu kronojord; *Uckleby, Tegneby* m. fl. Vid Ålbäcks bro i denna socken blef konung Sverker I mördad af sin egen stallbetjent natten till d. 25 Dec. 1155, då han skulle resa till Tollstads kyrka att bivista julottan. En trekantig sten af 1 $\frac{1}{2}$ alns höjd, på en åker nära vägen, har förr utmärkt konungens dödsplats; men den är nu borttagen. Socknen innehåller 27 mtl. med 796 inbyggare på en areal af 4,675 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Tollstadius, Erik, son af komministern Anders Tollstadius, föddes 1693 i Stockholm och blef 1718 magister i Upsala. Sedan han följande året låtit prestviga sig, såsom huspredikant, befordrades han 1723 till amiralitetspredikant vid Skepps-

holmen, hvilket han fortfor att vara ända till år 1747, då han slutligen blef kyrkoherde vid Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm. Såsom sådan afled han 1759. Denne för stor skicklighet och en exemplarisk gudsfruktan mycket berömde lärares lefnadslopp saknar ej sin märkvärdighet. År 1723 höll han i S:t Jakobs kyrka, på fjerde söndagen efter trettondedagen, en predikan "Om den sanna gudaktighetens rätta utöfning", som väckte en stor uppmärksamhet och som uti många sinnen alstrade förbittring. Ifrån den dagen började emot Tollstadius de svåraste förföljelser utaf några bland hans eget stånd. Straxt efter sin hållna predikan, blef han kallad inför konsistorium till redogörelse; men vädjade derifrån till riksens ständer. Han försvarade sig väl med mycken frimodighet emot alla de tillvitelser, som gjordes honom; men blef dock snart åter ett föremål för nya vidrigheter. Den ena stormen följde på den andra och syntes blifva så mycket farligare, som han, genom en stundom mindre afmätt noggrannhet i sina uttryck, ej sällan gaf sina motståndare nya anledningar att tvifla om hans renlärighet. Man ansåg honom såsom en hufvudman för de så kallade Pietisterne, och ville äfven påbörda honom att vara den beryktade Dippels lära tillgifven. Till följe häraf måste han flera gånger inställa sig ömsom för konsistorium, kämnersrätten, justitie-revisionen och en särskild kommission. Omsider uppdagades dock hans oskuld, och de förföljelser, som honom öfvergingo, tjente endast till att sätta hans dygd i en så mycket klarare dager, sedan han derunder haft de bästa tillfällen att visa sin bekännelse och tro, äfvensom sitt nit och den oskrymtade menniskokärlek, hvaraf hans hjerta alltid var eldadt. Alltid from och munter, visade han städse ett jemt och stilla sinnelag. Hans välgörenhet var så stor, att han ofta förglömde sig sjelf för att hjelpa andra, och ej sällan utblottade han sig till den grad, att han icke ägde en styfver qvar i sitt hus. Föraktande allt timligt, undanbad han sig doktorsvärdigheten, då konung Adolf Fredrik vid sin kröning ville benåda honom dermed, och svarade en vän, som frågade honom om orsaken härtill: "Hvad skall jag med den ära, som mig månd städs besvära?" Sin mesta tid gick han till fots; men när åren och krämporna infunno sig, brukade han en chäs, till dess några af hans förmögnare församlingsboer, honom ovetande, inköpte och skänkte honom både hästar och vagn.

Tolånga, annex till Wanstad, är beläget i Färs härad af Malmö län, 3 mil N. från Ystad. Socknen har god åker och äng och äfven någon tillgång på skog och torfjord. Hemmantalet är $20\frac{5}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,200 personer på en areal af 7,892 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Tomarp eller **Tomterup** var ett kloster, sannolikt beläget i Tomerups socken, annex till Gladsax, och uppbygdt af erkebiskop Eskil i Lund år 1162, till förmån för Bernhardin- eller Cistercienser-munkarne, som här vistades ända till dess klosterväsendet i Danska riket upphäfdes år 1537. Klostret blef då reduceradt och jemte underliggande ägor och gårdar bortskänkt eller utarrenderadt. I närheten af klostret har ock fordom en stad af samma namn legat.

Tommarp, med Skegrie, en socken i Skytts härad af Malmöhus län, är belägen $2\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Malmö, $\frac{1}{4}$ mil från hafvet och tillhör 3 kl. reg. Jorden är något grusblandad, men dock god och fruktbar. På skog och torf är brist. Utsädet är 500 tunnor. Tvenne byar, *Tågarp* och *Ståstorp*, finnas i socknen, som öfverhufvud innehåller $10\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 315 personer på en areal af 1,274 tunnland. Adr. Malmö.

Tommarp, annex till Gladsax, är beläget i Järrestads härad af Christianstads län, $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Cimbritshamn. Marken är någorlunda jemn; men ingen skog finnes, utan blott torfjord till husbehof. Utsädet är 1,230 tunnor. På Tommarups bys ägor finnes ett ansenligt marmorbrott. Socknen håller 25 mtl. med 998 inbyggare på en areal af 4,536 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Tomtar kallas ett slags förmenta andeväsen, hvilka tros uppehålla sig i vissa gårdar, och der på ett oförmärkt sätt bidraga till husets trefnad och välmåga. Då någon bonde beständigt tilltager i rikedom och alltid har framgång i sina företag, säga grannarna gerna att han har Tomte i gården. Endast för husbonden sjelf påstås han då uppenbara sig, ehuru han äfven någon gång kan visa sig för matmodren, om hon är mild och god emot honom. Tomtarne påstås vara af årsgamla barns storlek, men med ett gammalt och förståndigt ansigte, samt gå klädda uti en grå valmarsjacka, kortbyxor och små becksömskor. De skola alltid hafva en liten röd yllemössa på hufvudet. Otaliga sägner gå på landsbygden om de beskedlige och flitige tomtarne. Om sommaren och hösten isynnerhet påstås de visa sig middagstiden, merendels släpande långsamt efter sig ett halmstrå eller ett ax, pustande vid hvarannat steg, såsom under den tyngsta börda. Åt denna syn säges en gång en bonde hafva skrattat, sägande: "Hvad lönar det, om du bär till mig det der eller intet?" Detta förtröt den lille trägne samlaren, så att han öfvergaf hans gård och flyttade till en annan bonde, som då var en fattig nybegynnare. Från den dagen vek all välsignelse bort från den bonden, som föraktat den lilla Tomten; men den, till hvilken han flyttade, och hos hvilken ordning och flit öfverallt rådde, blef med hvar dag allt rikare. Om en stalldräng är mån om hästarne, talar vänligt till dem, ger dem nattfoder kl. 10 om qvällen och ottfoder kl. 4 om morgonen, behöfver han aldrig frukta för Tomten; men om han är vårdslös, far illa med kreaturen, svär och bannas när han kommer i stallet, glömmer att ge nattfoder och sofver till dager, må han akta sig, ty bäst han stiger in i spiltan får han ofta af den osedde Tomtens hårda näfve en örfil, så att han stupar på näsan. Der byggnader och timring förehafvas, säges Tomtarne ofta, medan timmermän-

nen hållit middagsmåltid, hafva blifvit sedde gående omkring på ställningarna, timrande med små yxor. När träd fälles i skogen, säger mången: "Drängen håller väl i yxan, men Tomten fäller trädet" och när hästarne i ett stall hålla sig vackra samt alltid äro väl ryktade, heter det: "Drängen lägger väl fodret i krubban, men det är Tomten som gör hästen fet." Mångenstädes plägar den vidskepliga allmogen ännu hvar julmorgon anställa ett slags offer åt Tomtarne, eller, såsom det kallas, gifva dem lön, hvilken då vanligen består uti några grå valmarsbitar, litet tobak och en skofvel mull. I Skåne och Blekinge, der de äfven kallas Nissar, bruka många, när de äro ute i arbete på åker eller äng och sitta vid sin måltid, lägga ett stycke bröd, ost eller dylikt, under en grön torfva, för att derigenom förvärfva sig de små varelsernas bevågenhet.

Tomte Mattes, en bonde i Utmelands by, var en ibland de många personer, hvilka voro Gustaf Wasa behjelpliga under hans första vistande i Dalarna, då han förberedde sin uppresning mot Christian Tyrann. Då presten i Mora, Jakob Persson, ej vågade hysa Gustaf Eriksson längre i prestgården, i anseende till Danskarnes ifriga efterspaningar, sände han honom till denne bonde, hvilken gömde honom uti en hvälfd stenkällare, dit man nedgick genom en lucka på golfvet. Snart kommo äfven Danskarne spejande dit; men Tomte Mattes hustru, som höll på att brygga julölet, vältrade hastigt ett kar öfver luckan, så att Danskarne ej märkte den, och Gustaf Eriksson undkom så äfven denna fara.

Tomtorm. Se: *Snok.*

Topografiska korpsen uppstod då Kongl. Maj:t genom nådiga brefvet d. 19 Febr. 1831 förklarade att den förutvarande fältmätningsbrigaden skulle från ingeniörkorpsen afskiljas och bilda en särskild, med generalstaben förenad korps. Topografiska korpsens ändamål i fredstid är att uppmäta och affatta fullständiga, på trigonometriska operationer och astronomiska observationer grundade militärkartor öfver riket, åtföljda af topografiska och statistiska beskrifningar öfver försvarslinier och militärställningar m. m.; att gravera det speciella militärkarteverket; att författa och utgifva generalkartor och provinskartor öfver riket; att vårda krigsarkivet, samt att, af dess handlingar och materialer, författa rikets krigshistoria. I krig är korpsens ändamål att förskaffa kännedom om krigsorten, i afseende på dess topografiska beskaffenhet och ekonomiska tillgångar; att utse och föreslå lägerpositioner, krigsqvarter, bevakningsanstalter m. m.; att upprätta marschrutor och vägleda arméens marsch-kolonner; att rekognoscera fiendens rörelser och ställningar; att afteckna lägerpositioner, marscher och fältslag, samt att föra anteckningar öfver arméens operationer och samla materialer till krigets historia. Telegrafinrättningen är ställd under chefens för topografiska korpsens befäl. Som topografiska korpsen utgör en särskild afdelning af generalstaben, har dennas chef, statsrådet och chefen för landtförsvars-departementet öfverbefälet i hvad som rörer inspektionen öfver korpsen och allmänna anordningen af de arbeten, som densamma åligga. Korpsens personal utgöres af: En öfverste och chef, en öfverstlöjtnant, en major, en professor, fem kaptener, tre löjtnanter, en renritare och en vaktmästare. I stället för under-löjtnanter, kommenderas ett efter förefallande behof lämpadt antal officerare af arméen, hvilka, jemte topograf-officerarne samt under deras befäl och ansvar, förrätta de för hvarje år anbefallda rekognosceringar med tillbörande arbeten. Sålunda kommenderade officerare böra likväl förut hafva inhemtat den färdighet i rekognosceringskonst och kartritning, som vinnes vid krigsakademien och af derifrån utgående kadetter erfordras. Ledigheter inom löjtnantsgraden tillsättas med subalternofficerare af arméen. Officer, som till löjtnant vid korpsen önskar blifva i underdånighet föreslagen, måste hafva tjenstgjort minst tre år vid något af arméens särskilda vapen, lika många år, under sommarmånaderna, varit vid korpsens rekognosceringar tjenstgörande, samt derunder hafva ådagalagt skicklighet och håg för det topografiska yrket samt slutligen, efter genomgången lärokurs vid det högre militär-läroverket, genom aflagd examen visat sig äga de kunskaper, hvilka der fordras af officer, som söker inträde i topografiska korpsen. De löjtnanter, som sedermera icke vilja uteslutande egna sin tid och sin verksamhet åt det topografiska yrket, få, efter deruti inhemtad kunskap och färdighet, återgå till arméen, med rättighet att företrädesvis välja lediga regements-qvartermästare-tjenster. Då genom det ombyte, som till följd häraf kommer att inom löjtnantsgraden äga rum, kaptensgraden utgör den egentliga stadigvarande delen af korpsen, på hvilken grad bibehållandet och fullkomnandet af det topografiska yrkets theori och praktik hufvudsakligen hvilar, så bör, utan afseende på tur och anciennetet, till kapten på stat endast den löjtnant på stat i underdånighet föreslås, som framför de andra utmärkt sig för kunskaper och skicklighet, jemte särdeles håg och nit för det topografiska yrket. Korpsens officerare bibehålla den rang de förut innehaft, lika med artilleriet, och korpsen intager den plats inom arméen, som tillkommer den öfriga general-staben.

Toppskarfven (Phalacrocorax cristatus). Denna fogel hörer till Simfoglarne och uppehåller sig, liksom alla foglar af Skarfslägtet, helst på skär och holmar i hafvet. Han stödjer sig der med sin elastiska stjert emot klippan och nedgår sakta i hafvet om man nalkas det skär, hvarest han uppehåller sig. Toppskarfven håller i längd omkring 2 fot 2—4 tum, är svartaktig till färgen och lefver af fisk, som han genom dykning hemtar ur hafvet. Någongång om vintern ser man dessa foglar äfven aflägsna sig från hafskusterna och slå sig ned på torn eller andra upphöjda föremål.

Toppö i Götha-elf, nedanför Gullån, är en liten holme, på hvars sidor elfven gör 2:ne fall, Tjuffallet på vestra och Toppöfallet på östra sidan,

hvilka åter gå tillsammans och bilda Stampeströmsfallet. I det berg, som här framstår i elfven, blef en sluss sprängd, kallad Polhem, som gjorde i det närmaste 53 fots vattensänkning, svarande mot Tjuf- och Stampeströmsfallen. Denna sluss fick ett djup af 64 fot; men blef dock aldrig inredd, utan det ofullbordade arbetet qvarstår ännu för efterverlden såsom prof på ett jättelikt, men missräknadt företag.

Tordenskiold, Peter, född 1691 i Trondheim. Kallade sig först Wissel, innan han upphöjdes i adligt stånd. General-adjutant och amiral för Danska flottan. Dödades i Hannover i en duell af Svenske öfversten Stahl. Tordenskiold, som inom en tid af 9 år tjente sig upp från kopvardifarare till denna hederspost, var af ett mod och en tilltagsenhet, som alldeles passade för Carl XII:s krigstid, och syntes af naturen egentligen ämnad till att tjena under nordens krönte hjelte, fast han genom börden, såsom Norrman, blifvit ett redskap uti dess fienders hand. Denne tappre sjöman hade från ofrälsebörd bragt sig upp till adlig värdighet, och genom sina ofta med ljungeldens snabbhet utförda hjeltebragder gjort sig värdig namnet Tordenskiold, hvarmed han af sin konung beärades. Hans minne är äfven förvaradt uti Sveriges häfder, genom den skada som han tillfogat oss uti konung Carl XII:s sednare krig med Danmark och flera hans dristiga försök att göra ännu mera. Detta skedde stundom på ett sätt, som ådagalade T:s stora skicklighet att utföra en i hast resolverad coup de main. Häraf vill man blott anföra ett exempel: När han år 1716 gick med två fregatter och en bombkits från Danmark att förstärka dess uti Norrige varande eskader, fick han vid förbifarten af Bohuslänska kusten veta, genom några uppbragte fiskare, att en Svensk flottilj låg uti hamnen Dynekilen kallad. T. beslöt genast att på fri hand våga ett försök till dess förstörande och gjorde det med framgång, ty som han fick säker underrättelse, att Svenske officerarne just då bivistade ett bröllop i grannskapet, begagnade han tillfället att nästan obehindrad inlöpa uti nämnda hamn med sina 3:ne skepp och derifrån lyckligen bortföra flera galioter, slupar, amunitions-fartyg och en bombkits, Stenbock kallad, hvilket skedde utan förlust, oaktadt en häftig eld, hvarmed han undfägnades från de landtbatterier, som beströko farvattnet. Detta dristiga anfall ansågs medföra den vigtiga följd, att man uti Danmark trodde Svenska arméens återtåg ifrån Norrige, som skedde straxt derpå, vara en verkan af då liden förlust, fastän man känner helt annan orsak. — Följande året hade den Danske sjöhjelten nära blifvit Svensk krigsfånge, ty då han på en med 4 kanoner bestyckad slup och vid pass 20 mans besättning skulle återfara till Köpenhamn, råkade han i Kattegat ett Svenskt fartyg med 16 kanoner och 50 man, som jagade upp honom inom så nära håll, att han af Svenske befälhafvaren igenkändes. Denne trodde sig så säker om sitt dyrbara rof, att han ropade i luren: "Jag fägnar mig åt den äran att få föra herr Tordenskiold till Sverige;" hvartill denne åter svarade: "Jag tviflar att hvarken ni eller någon annan Svensk får den glädjen." Härpå följde en häftig strid, hvarunder T. sjelf nedlade Svenske officeraren med en muskötkula; men förlorade också sjelf två af sina fingrar; undslapp dock lyckligen den hotande fångenskapen, fastän blott för att genast löpa samma fara på annat sätt; ty fartyget strandade under följande nattens mörker på Skånska Vallen, då T. likväl var nog lycklig, att på en liten båt berga sig och folk, samt oaktadt storm och oväder komma oskadd till Danmark. Det lemnade fartyget togs af de Svenske, tillika med ombord varande saker och en illa blesserad man. Konung Carl XII lät då ej allenast väl sköta den sårade, utan äfven till T. återsända hans der lemnade ekipage, med tillsägelse, att om han sjelf blifvit tagen, skulle konungen ej underlåtit att icke allenast bemöta honom som en man, hvars förtjenster han högaktade, utan också låta honom fritt fara tillbaka, förnöjd med den godhet konungen velat honom bevisa.

Tordmulen hörer till simfoglarna, är svart och inunder hvit, med hoplagda vingar, och vigglik, spetsig stjert. Hans längd är 1 fot 7 tum och vingbredden 2 fot 6 tum. Denna fogel förekommer såväl i Östersjön som i Nordsjön, simmar och dyker utmärkt lätt och flyger äfven temligen snabbt; men går illa. Hans föda utgöres af fiskar och krustaceer.

Torekov, annex till Båstad, är beläget vid hafvet i Bjäre härad af Christianstads län, 3 mil N.V. från Engelholm. Här är ett ansenligt fiskläge med flera gårdar och stället liknar en köping. Inbyggarne nära sig endast af sjöfart och fiske. Jordmånen är sandig och utsädet 45 tunnor. Hit hörer äfven *Hallands Wäderö* (hvarom se detta ord). Socknen utgör ett mtl. med 425 inbyggare på en areal af 395 tunnl. Adr. Laholm.

Torfmossar. De torfmossar, som i flera rikets landskaper, såsom Skåne, Bohuslän och Halland förekomma, hafva sannolikt förr varit insjöar och vattengölar, som blifvit igenvallade af mossarter, isynnerhet Sphagnum, som under ständigt fortväxande förmultnat och blifvit genomträngdt af kalkhaltigt vatten. Under torflagret och i detsamma finner man stundom kullfallna träd, hvilka sannolikt efter hand lossnat från stränderna samt drifvit ut och sjunkit. Dessa träd äro stundom temligen bibehållna, men ofta äfven alldeles upplösta. Der torfven nyttjas till bränsle, är naturligtvis fördelaktigt att deruti finna träd inbäddade. På öfver 3 alnars djup bearbetas ej mossorna, emedan vatten då vanligen möter på botten, hvilket ofta sker på mindre djup. Enligt Nilsson förekomma i trakten af Trelleborg och Falsterbo äfven *submarina* torfmossar, hvilka, när de helt och hållet bestå af land- och sötvattensalster, ehuru de ligga långt ut i hafvet, i sin mån synas bevisa, att på dessa ställen fordom varit land eller att Skåne varit landfast med Tyskland. En af

dessa submarina torfmossar, som ligger ¾ mil ifrån landet ute på det grund, som kallas Falsterboref, innehåller flera tunnlands rymd, ligger på 14 fots djup och har 10—12 fots mäktighet. En dylik af 10 fots mäktighet, hvaraf blott 2 fot 5 tum ligga öfver hafvets yta, är anträffad ¼ mil vester om Trelleborg under en långs kusten liggande grus- och stenås, som kallas *Järavallen.*

Torgau framstår mera än en gång i vår krigshistoria såsom en utmärkt skådeplats för Svenskarnes lysande krigsbragder. För att lämpligen sysselsätta de många fiendtliga härarne, lät Banér under 1637 års fälttåg så mycket som möjligt befästa denna stad och från kringliggande nejder ditföra så mycket munförråd han kunde öfverkomma. Med denna fästning till stöd, försvarade Banér sig sedan länge mot vida öfverlägsne fiender. Slutligen började de fiendtliga härarna innestänga Torgau från begge sidor, samt både ofvan och nedan om staden slå skeppsbryggor öfver floden, för att kunna tränga Banér ännu närmare på lifvet. Då beslöt han ändtligen anträda sitt återtåg derifrån, hvilket blifvit särdeles ryktbart i historien och mycket beundradt. Detta försök var dock ganska vådligt. Banér sjelf hade endast 11,000 man, då de fiendtliga härarna omkring honom, enligt sägen, utgjorde 60,000. Dessutom var landet omkring öde, så att allt munförråd måste medföras, hvilket, jemte de många floder, som borde passeras, skulle göra tåget både långsamt och vådligt. Utaf de i staden varande förråder, deribland 2,000 åmar vin, lät Banér först under flera dagar ymnigt förpläga sina soldater, för att gifva dem mod och krafter, sedan lades det bästa återstående på trossvagnar och alla dyrbarheter i staden borttogos, hvarefter Banér den 18 Juni om aftonen uttågade med sin här från Torgau. Efter en svår och med största skicklighet verkställd marsch, uppnådde han d. 3 Juli Svenskarnes fasta läger vid Schwedt, der han förenade sig med Herman Wrangel. Hela hären var räddad, utan synnerlig förlust.

Torna kontrakt af Lunds stift, innefattar jemte Lunds stads- och landsförsamling alla de öfriga 12 pastoraterna af Torna härad. De trenne annexerna Weberöd, Blentarp och Gödelöf höra dock ej till kontraktet. Bland dessa pastorater är 1 reg., 2 patr., 3 konsist. och 7 af prebende-beskaffenhet. Kontraktets folkmängd uppgår till 20,033 personer.

Torna, ett härad, beläget i Malmöhus län. Utgör omkring $4\frac{1}{3}$ qv.mils rymd och innefattar 27 socknar, af hvilka 15 äro annexer. Pastoraterna äro följande: Lunds landsförsamling, Silfåkra med Refvinge, Hardeberga med Sandby, Igellösa med Odarslöf, Stäfvie med Lackalänga, S:t Peters kloster med Nöbbelöf, Hoby med Båstad, Borreby, Wallkärra med Stångby, Hellestad med Dalby och Bonderup, Fjelie med Flädie, Stora Råby med Bjellerup, Efverlöf, Weberöd, Blentarp och Gödelöf. Tillsammans utgöra dessa socknar $384\frac{1}{5}$ mantal, med en folkmängd af 18,227 personer på en areal af 99,629 tunnl., hvaraf 1,454 äro sjöar och kärr. Jemte Bara och Harjagers härader utgör Torna Malmöhus läns 2:dra fögderi.

Tornaskär. Detta skär, beläget i Solberga socken af Bohuslän, berättas hafva fått sitt namn af följande händelse. En qvinna, vid namn Torna, skall i fordna tider hafva bott på den i granskapet liggande Brattön jemte sin ende son, som hvarje sommar for ut på härnadståg. En höst kom sonen icke tillbaka, och modern gick då i långa tider hvarje dag upp på det närbelägna berget Blåkullen och blickade utåt hafvet, i hopp att få se honom återvända. Slutligen märkte hon en dag en drabbning på Marstrandsfjorden och igenkände bland de stridande sin sons skepp, i samma ögonblick det gick till botten. Förtviflad häröfver, störtade sig Torna utför berget i hafvet och omkom; men hennes lik uppflöt vid ett ej långt från Brattön liggande skär, som ännu efter henne bär namnet *Tornaskäret.*

Torner, Christian, kongl. hofpredikant hos konung Carl XI, erhöll 1693 fullmakt på kyrkoherde-beställningen i Nora stad, med uppdrag i sjelfva fullmakten, att "disciplinera en allmoge, som för sin obändighet var nog bekant." Detta uppdrag sökte Torner äfven fullgöra, och lät bland annat, sedan han flera gånger förehållit bönderna deras osnygghet vid deras nattvardsgång, i sjelfva kyrkan afklippa skägget på dem, innan kalken kringfördes, emedan den osnygga allmogen eljest i kalken plägade lemna efter sig snus och annan orenlighet från sina mustacher och skägg. Häröfver anfördes då klagan hos konsistorium i Westerås, som hänskjöt saken till Kongl. Maj:t. Konungen återremitterade dock saken ånyo till konsistorium, hvilket ändtligen lyckades bilägga tvisten, så att bönderne sedan visade sig med mera snygghet i kyrkan.

Tornerspel, hvilka redan under konung Erik XI Eriksson någon gång torde hafva hållits här i Sverige, helst Rimkrönikan vet att förmäla om denne konung, att han ej mycket kunde "med torney umgås", lära dock egentligen hafva blifvit hit införda af den praktälskande Magnus Ladulås. Bland de af honom hållna tornerspel har isynnerhet det blifvit mycket beryktadt, som år 1284 hölls vid ett sammanträde emellan konung Magnus och Danske konungen Erik på gränsen af bådas riken. Häruti utmärkte sig framför alla andra på Svenska sidan Hollinger, lagman Carlsson, och på den Danska en Petter Skåning. Då denne senare slutligen blef öfvervunnen, förtröt detta så högt en annan Dansk herre, vid namn Magnus Dysavald, att han öfvermodigt framred och utmanade hela Svenska ridderskapet att rida spärr emot sig, uppsättande sin häst och hundra mark silfver till pris för segervinnaren. Hans förmätenhet lyckades icke att få framgång, ty en gammal riddare, Ehrengisle Plata af Braheslägten, antog vadet och stötte honom vid första hopränningen ur sadeln med mycken heder. Vid tornerspelen, der de täflande hade fällda hjelmgaller, åtskilde de sig genom olika sköldar, och när flera af en slägt stundom vid sådana spel infunno sig, plägade de gemenligen

särskilja sina sköldvapen med olika färger eller andra skiljemärken. Vanligtvis fingo inga andra deltaga uti dessa ridderliga öfningar, än sådana, som voro utaf förnäm börd. Fördenskull ställdes deras sköldar förut till granskning längs skranket, som omgaf rännarebanan, och af denna anledning föreställas äfven sköldarna uti gamla sigill merändels lutande. Understundom uppehöllos sköldarna dels af betjenter, dels af andra figurer, och häraf hafva de adliga vapnens sköldhållare sitt ursprung. Man gaf tecken till tornerspelets början medelst horn och trumpeter, och deraf har man tagit sig tillfälle att sätta sådana instrumenter på hjelmarna, till bevis, att slägten var tornermessig.

Torneå, Neder-, en socken i Torneå fögderi af Piteå län, är belägen $\frac{1}{4}$ mil N. från Haparanda, vid hafvet, och tillhör 2 kl. reg. Socknen utgör jemte Karungi, som år 1782 skiljdes derifrån såsom ett eget pastorat under namn af Carl Gustafs församling, ett jemnt och lågländt land, med jordmån af sandmylla, lera och kärrjord vid utloppet af Torneå elf. Före fredsslutet 1809 hörde äfven Torneå stad hit; men så väl denna som äfven hela den på venstra sidan om elfven liggande delen af socknen afträddes då till Ryssland. Trakten synes hafva tillkommit genom uppgrundning, och vattnet har här årligen minskats, så att större skepp, som fordom kunde landa vid Torneå stad, för uppgrundningars skull, nu ej kunna uppkomma längre än till södra ändan af Björkön. Socknen är utmed stränderna af den här ansenligt breda elfven tätt bebodd och odlad, samt har god ängsslåtter. Jordmånen är lerblandad och tjenlig till åkerbruk, samt i detta afseende alldeles olik många andra trakter af Norrland. Marken är betäckt med löfskog, isynnerhet björk, al och pil utmed de af vackra holmar prydda vikarna. Vid holmarna i skärgården finnas äfven åtskilliga hamnar och fiskelägen. Åkerbruk, boskapsskötsel och fiske samt någon tjärubränning äro hufvudnäringarna. Korn är hufvudsädet. Mulbetet är godt vid hafssidan och upp i socknen. I fähusen är öfverallt murad spis, der vattnet om vintertiden kokas i en stor jerngryta till sörpe åt kreaturen. Utmarken består till en stor del af mossar och kärr, och en del af det öfriga är inhägnadt till betesmark. Skog finnes till nödtorft, och här och der små kryddtäppor. Humla, rofvor, kålrötter och potäter planteras af allmogen. I elfven fångas lax och i skärgården strömming. Socknens kyrka är belägen på Björkön i Torneå elf. Ytterst i skärgården ligger *Malörn*, en holme med fiskeläge, som har en kapellkyrka, och vid gradmätningar varit begagnad såsom den sydligaste stationspunkten. Socknen håller $26\frac{2}{3}$ mtl. med en folkmängd af 1,896 inbyggare. Adr. Haparanda.

Torneå, Öfver-, jemte Hietaniemi och Pajala, en socken i Torneå fögderi, är belägen 7 mil N.N.V. från Haparanda och tillhör 2 kl. konsist. Den Svenska andelen af denna socken utgör 68 qvadratmil, och är till vidden den största af socknarna i Norrbotten. Genom Carl Gustafs församling är den åtskild från Neder-Torneå socken, med hvilken den fordom sammanhängde. Sommarnätterna äro här lika ljusa som dagen; inbyggarne se solen vid midnattstiden öfver horizonten, då de deremot vid solståndet om vintern räkna högst 3 timmars dag att arbeta eller skrifva utan ljus. Korn är det vanliga utsädet, och såningstiden plägar infalla i medlet eller slutet af Maj. Med sparsam hushållning blir sädestillgången i goda år här någorlunda svarande mot behofvet. Hafra, hvete och ärter hinna här icke till mognad; ej heller trifvas fruktträd. Boskapsskötseln är mycket fördelaktig, i anseende till utrymmet och det goda mulbetet, ehuru kreaturen ofta för de korta sommarnas skull i nio månader måste födas under tak. Smör är en af socknens förnämsta utförsvaror. Dernäst utgöra skogshandteringen och handeln med tjära och bräder, kolningar för jernverken samt jagt och djurfång, inbyggarnes förnämsta näringsgrenar. Björnjagter anställas mest på vintern och våren, och björnarne dödas då dels i sina iden, dels upphunna på lös skarsnö. Räfvar, harar, filfrasar, uttrar och hermeliner fångas med giller, vargar och loar uppsökas på skidor och dödas med påkar; vildrenar fås både med snaror och bössor, samt äfven på skarsnö genom spjut. Skogsfogel fås uti fällor, som uppställas i början af September. I en mängd här befintliga sjöar, äfvensom i Torneå elf, är ock god tillgång på fisk af flera slag, såsom gös och brax, sik, id, nors och gäddor. Tvenne jernverk, nemligen *Kengis* och *Svanstein*, finnas inom socknen. Vid *Svappavara*, 21 mil norr om Öfver-Torneå kyrka, har äfven kopparmalm blifvit funnen och ett kopparverk en tid bortåt med fördel drifvits; men på 1670-talet blifvit ödelagdt. Masugnar under jernverken äro *Jonusuando*, 7 mil ofvan om Kengis och *Tornefors*, $5\frac{1}{2}$ mil derifrån. Dessutom finnas här 3:ne finbladiga sågverk, nemligen *Ekfors*, *Eknäs* och *Ylinenjoki*. Till boningsrum om vintern nyttja inbyggarne mest pörten (se detta ord); men vistas om sommartiden mestadels i bodar och uthus. Allmogen nöjer sig i allmänhet med svag föda; sur mjölk och stamp-, sällan rent, kornbröd och sur fisk, utgöra det mesta. Söt mjölk bestås blott åt späda barn och sjuka; emedan allt hvad som samlas kan användes till smör, hvilket hopsparas till afsalu. Spånad och väfnad idkas öfver allt till eget behof af ortens ull och hampa, samt äfven af köpt lin och bomull. Äfven handaslöjder af båtar och dylikt till eget behof idkas här allmänt, utan särskilda deråt egnade handtverkare eller konstnärer. Ljus af talg nyttjas här sällan till eget behof, utan man lyser sig med torkade tallstickor och bloss. Kyrkan har ett orgverk om 18 stämmor, och gudstjenst hålles der på Finska, emedan Finska språket här är det allmänna modersmålet. Sockneboarna berömmas såsom tjenstaktiga och välvilliga mot resande. Socknen håller $22\frac{1}{4}$ mtl. med 2,260 inbyggare och utgör jemte båda annexerna en areal af 1,719,236 tunnland, hvaraf 70,000 äro sjöar och kärr. Adr. Haparanda.

Torneå fögderi i nordligaste Norrbotten håller omkring 244 qv.-mil och innefattar 7 socknar,

nemligen: Öfver-Torneå, Hietaniemi, Pajala, Neder-Torneå, Carl Gustaf, Karesuando och Enontekis samt Jukkasjärfvi, hvilka tillsammans utgöra 107$\frac{1}{3}$ mtl. med en folkmängd af 11,304 inbyggare och en areal af 5,666,644 tunnland, hvaraf 373,000 äro sjöar och kärr. I förening med Öfver- och Neder-Kalix, tillhör Torneå fögderi Piteå läns norra domsaga.

Tornfalk (Falco Tinnunculus), har rödbrun mantel med svarta fläckar och starkt afrundad stjert. Hans längd är omkring 14 tum och vingbredden 2 fot 6 tum. Han har sitt namn deraf, att han uppehåller sig i torn, och är i Sverige den enda falkart, som der bosätter sig. Han förekommer dock äfven i skogar och på klippor samt är i södra Sverige en allmän roffogel. Mot norden blir han sällsyntare, och finnes sannolikt aldrig bortom polcirkeln. Denna fogel är flyttfogel, och träffas i Skåne om hösten under flyttningstiden ofta på släta fält, der enstaka träd finnas. Han flyger lätt och har skarp syn. Vid upptäckten af någon liten fogel eller råtta på marken, tvärstannar han stundom i flygten och nedstörtar sedan pilsnabbt i lodrät riktning på sitt byte. Hans födoämnen utgöras endast af mindre djur, såsom råttor, ödlor, grodor, o. s. v. Såsom ung kan han lätt tämjas, och blir då mycket spak, så att han igenkänner och lyder sin ägare.

Tornqvist, Carl Gustaf, född i Carlskrona d. 8 Dec. 1757, studerade vid dervarande kadettskola, blef fänrik vid kongl. amiralitetet 1779, gick 1780 i Fransk tjenst, bevistade under Amerikanska frihetskriget 7 sjöbataljer och 2 belägringar uti Westindien, blef 1783 riddare af Franska orden Pour le merite militaire, kapten 1788, bevistade sjöslaget vid Hogland, och samma år fången i Ryssland, då örlogsskeppet Gustaf Adolf förlorades. Har från trycket utgifvit de tvenne första delarna af *Svenska Flottans Sjötåg*, samt efterlemnat 3:e och 4:e delen i manuskript, innehållande tiden från 1720 till 1790. *Ett Ryskt och Svenskt Lexikon* i 2:ne band, äfven i skrift, blef ej heller tryckt.

Tornsvalan (Cypoelus Apus) är svartaktig med hvit strupe, har klofven stjert, kort svart näbb och långa vingar. Fogelns längd till stjertspetsen är 7$\frac{1}{4}$ tum och vingbredden 16$\frac{1}{2}$ tum. Hon plägar visa sig i Skåne inom första hälften af Maj månad, och kretsar då i luften med ett skarpt hvisslande genomträngande skrik. Hon förekommer i alla trakter af Sverige, helst vid kyrkor, torn, klockstaplar o. dyl., och då merändels i flock, men stundom äfven parvis inom skogarna i ihåliga träd. Hennes flygt är pilsnabb och hon ses sällan hvila sig på horizontela föremål, utan hänger vanligen på perpendikulära. Hon lefver af insekter och bygger sitt bo i ihåliga träd, under tegelpannor på höga hus, o. s. v. I Sverige kallas hon äfven *Ringsvala*.

Torp, med Borgsjö, en socken i Medelpads fögderi, är belägen 5$\frac{1}{2}$ mil V. från Sundsvall och tillhör 1 kl. reg. Pastoratet utgör till största delen en ansenlig ådal på ömse sidor om Ljunge elf, samt en mindre ådal omkring Gim-ån. Jordmånen är hårdbrukad lera, som dock är säkert gifvande, då den rätt skötes. Sockneboarne äro ansedde som gode åkerbrukare, och kornet härifrån är särdeles begärligt. Skogstillgången är ymnig för socknens behof; men boskapsskötseln är mindre fördelaktig, i anseende till de många berg, mossar och kärr, som här finnas. Höbergningen utgöres till en större del af myrhö. Varor, som härifrån utföras, äro bräder och andra skogsprodukter samt boskap och smör. Finnmark finnes i socknen med 18 à 20 hushåll. Här finnes äfven ett jernverk med namnet *Torpshammar* (se detta ord). Socknen håller 42$\frac{4}{5}$ mtl. med en folkmängd af 3,825 personer på en areal af 226,893 tunnl., hvaraf 22,400 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Torp, en socken i Walbo härad af Elfsborgs län och södra Dalsland, är belägen 3$\frac{1}{2}$ mil N.V. från Wenersborg, 3 mil N. om Uddevalla och tillhör 3 kl. konsist. Annex: *Ryr*. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är lera. Skog finnes på de flesta ställen hjelpligt. Torps socken innehåller 17$\frac{1}{4}$ mtl. med 1,025 inbyggare på en areal af 20,065 tunnl., hvaraf 2,010 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Torp, Östra, en socken med Lilla Isie, i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, är belägen vid hafvet, 3$\frac{1}{2}$ mil V.S.V från Ystad och tillhör 3 kl. reg. Åkern är skarp och sandig, men temligen gifvande. Vid *Smye Läge* inom socknen, som är den sydligaste ort i Sverige och beläget vid Östersjön, idkas betydligt fiske af torsk, lax, gäddor m. fl. fisksorter. På skog är fullkomlig brist. Socknen håller 6 mtl. med en folkmängd af 375 personer på en areal af 995 tunnl. Adr. Malmö.

Torpa, en socken, 9 mil S.V. från Linköping, hörer till 1 kl. konsist. och är belägen i Ydre härad af Östergöthlands län. Från dess kyrka, som ligger nära en fjärd af Sommen, räknas 4 mil till Ekesjö. Säterier i socknen äro: *Brandsnäs*, *Dalby*, *Falla*, *Holma*, m. fl. Åkerbruk och boskapsskötsel äro allmogens näringsfång. Orten saknar ej skog. En i socknen belägen gästgifvaregård heter *Ramsmåla*. Socknen innehåller 50 mtl. med en folkmängd af 1,420 personer på en areal af 26,915 tunnl., hvaraf 7,180 äro sjöar och kärr. Adr. Boxholm.

Torpa, jemte Lindberg, annex till Warbergs stadsförsamling, är beläget vid hafvet, 1 mil N. från Warberg. Socknen är genomskuren af berg och dalar, samt till sin naturbeskaffenhet och produktionsförmåga betydligt olikartad. De förnämsta gårdarna äro *Torpa by*, 9$\frac{1}{2}$ hemman, dels sandjord dels lermylla, *Balg*, 2$\frac{5}{12}$ hemman, med torfmosse och löfskog, samt *Kjärra*, 3$\frac{11}{16}$ hemman, med den bästa jordmånen i socknen. Vid byarna finnas här och der några glest kringspridda ek- och allundar, och traditionen berättar, att här som annorstädes i Halland, på de nu af ljung och enbuskar öfvervuxna utmarkerna, funnits stora skogar, som under krigstiderna mellan Sverige och Danmark blifvit förstörda af de öfver Westgöthagränsen hit inkomne fienderne. På Torpas nu kala ut-

mark visas ännu ett ställe, som här namnet *Bodarna* och fordom kallades *Brända Bodarna*, hvarest Torpas fordom Danske socknemän åt sig i tjockaste skogen skola uppbyggt bodar, till hvilka de vid Westgötbarnes fiendtliga infall plägade taga sin tillflykt med sina barn, sina värnlöse gamle och sin flyttbara egendom, till dess att slutligen äfven dessa gömställen upptäcktes samt sköflades och brändes, hvaraf stället sedan fått sitt namn. Bland vilda djur, som visa sig vid de öar och skär, som tillhöra detta pastorat, märker man äfven skälen, som här stundom ur böljan upplyfter sitt hufvud. Dessutom finnas här otaliga vattenfoglar, och välkomnast bland alla ibland dem är för Halländske strandboarne de s. k. Ärorna (ejdergåsen), som mycket besöka denna trakt, särdeles vid Balgå. Denna fogel lefver här helt fredad och utan fruktan för landets infödingar, hvilka först sedan fogeln mot vinterns annalkande lemnat sitt bo, tager detta i besittning och insamlar sitt förråd af det qvarlemnade ejderdunet. Vid stomhemmanet i Torpa socken finnes en källa med starkt mineralvatten. Ortens slöjdflit är icke synnerligen betydlig, men under goda år gifva de bättre hemmanen någon säd äfven utöfver behofvet, och i Näs och Kjärra byar idkas höstetiden äfven sillfiske, fastän stundom med ringa framgång. Socknen håller $15\frac{5}{6}$ mtl. med en folkmängd af 468 invånare på en areal af 4,999 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Torpa, annex till Carlskyrka, i Åkerbo härad af Westerås län, ligger vid Mälaren, 5 mil S.V. från Westerås, 2 mil Ö. från Arboga, och tillhör 2 kl. reg. Landsvägen från Stockholm söder om Mälaren går längs igenom slättbygden, förbi socknens kyrka, som ligger $\frac{1}{2}$ mil från Kungsör. Bland gårdar märkes säteriet *Torpunga*, som förr varit militie-bemman och nu tillhör en frih. Fleetwood; *Högsta*, 2 mtl. skatte, tillhörigt en Gumælius, m. fl. Socknen håller $42\frac{1}{4}$ mtl. med 1,195 invånare. Adr. Köping.

Torpa, annex till Annerstad i Sunnerbo härad af Wexiö län, är beläget $3\frac{1}{4}$ mil S.V. från Wexiö. Har en urgammal kyrka af sten. Socknen håller $22\frac{3}{4}$ mtl. med en folkmängd af 915 personer på en areal af 23,418 tunnl., hvaraf 2,370 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Torpa, ett annex till Borås stadsförsamling, är beläget i Wedens härad af Elfsborgs län och omgifver staden Borås. Marken är bergig och skog finnes hjelpligt. Wiskja-elfven rinner genom socknen. Den innehåller $28\frac{7}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,637 personer på en areal af 25,180 tunnl., hvaraf 2,560 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Torpadius, Johan Israel, rådman i Stockholm och död 1760, hörde till den vittra fru Nordenflychts förtroliga litterata sällskapskrets, som grundlade Utile Dulci. Han hade såsom vitterhetsidkare ett icke obetydligt namn på sin tid. Dock hafva hans skaldestycken, hvilka icke lära hafva varit särdeles många, aldrig blifvit samlade och intet enda af dem har bibehållit sig i något anseende. De flesta äro temligen lätt versifierade, men utmärka sig för öfrigt endast genom begäret att moralisera. Hans poem *Öfver Riddarordnarnas stiftande* är platt och torrt, med alla sina sökta hyperboler. Hans *Epigrammer* äro anlagda på ett slappt och trugadt infall. Hans fabel *Vargen och Räfven* samt hans allegori *Tiden och Lyckan* förråda föga uppfinningsgåfva och skicklighet att berätta. (Hammarskölds omdömen.) När J. M. Fant vistades i Stockholm, umgicks han mycket med Torpadius och Brandel. Deras olika politiska tänkesätt föranledde åtskilliga små tvister dem emellan, hvilka dock icke hindrade dem att fortfarande vara vänner. Fant hörde till hofpartiet, Torpadius var patriot, såsom den tidens liberale kallade sig, och Brandel skämtade med begge. Vid ett tillfälle, då de gemensamt togo sig några förfriskningar, föreslogo de, efter hvarandra, följande skålar:

Torpadius.

Skål för dem, som ärligt tänka,
Som ta Sverige i försvar,
Och som icke vilja skänka
Alltihop åt kära Far.

Fant.

Skål för dem, som redligt tänka,
Och som säga utan krus:
Husbonds rätt får ingen kränka,
Han är herre i sitt hus.

Brandel.

Skål för dem, som aldrig tänka,
Utan säga alla dar:
Bröder, låt oss litet jemka
Och gå halfva vägen hvar.

Torpadius, Carl, en yngre broder till den föregående, sekreterare i rikets ständers bank och död 1764, gjorde sig äfven känd såsom poet, men vann mindre uppseende. Han tillhörde likaledes det vittra sällskapet Utile Dulci, och deltog i dess öfningar i någon mån.

Torps socken i Bohuslän är ett annex till Myckleby på ön Oroust, och utgör denna ös nordligaste udde, som är en skogbevuxen, ganska vacker bergstrakt, snarlik det närbelägna Skredsvikslandet, från hvilket det endast genom ett smalt sund, *Notsund*, är åtskildt. På en ägovidd af 7,151 tunnl. räknar socknen 17 gårdar och 1,367 Inbyggare. Jordmånen är i allmänhet af svagare beskaffenhet, men flera qvarnverk finnas här, och allmogen afyttrar äfven skogseffekter till den kringliggande skoglösa orten. På stränderna fångas ett slags små bergtorsk, hvilken anses som den läckraste på kusten i sitt slag. Några ättekullar och fornminnen förekomma äfven i denna socken och ett berg vid Höggeröd anses af folktron vara bebodt af en jätte, af fruktan för hvilken man ända till dessa tider på denna gård icke vågat förrätta några bullrande sysslor på thorsdagsqvällen, hvilket synes visa, att den fordna Thorsdyrkan här ännu icke är alldeles förgäten. Socknens strandplats kallas *Slussen* och är belägen vid den lilla hafsviken *Remden*, hvarifrån med båt skjutsas till Udde-

valla, dit afståndet härifrån endast utgör 2 sjömil. Adr. Kongelf.

Torpshammar, ett jernbruk i Torps socken af Westernorrlands län, har 8 härdar och 3,622 skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvaraf hammarskatten utgår med 36 skepp:d. Frälsesmidet utgör 22 skepp:d 10 lisp:d. Vid bruket finnes äfven stålugn samt ett betydligt spik- och manufaktursmide. Skeppar på Sundsvall och Stockholm. Ägare äro grefve M. A. Lewenhaupt, G. A. Stridsberg och A. Wedberg. Smidesstämpeln är TI inom en cirkel.

Torraka är den Ostindiska Kackerlackan. Se: *Kackerlacka.*

Torrlösa, med Skräflinge, en socken i Onsjö härad af Malmöhus län, är belägen 2 mil O.N.O. från Landskrona och tillhör 2 kl. reg. En del af socknens mark är jemn, men den öfriga, som ligger i skogsbrynet, är mera ojemn och stenbunden. I allmänhet lider dock socknen brist på skog. I orten märkes: *Trolleholms* frälse-säteri, som är ett af de betydligare godsen i länet. En mängd så väl in- som utsockne frälsehemman jemte mångfaldiga torplägenheter lyda derunder. Flera under egendomen lydande hemman äro genom ägarens oförtrutna och oegennyttiga omsorg utmärkt väl bebyggda. (Se för öfrigt *Trolleholm.*) Socknen håller 31$\frac{5}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,960 invånare på en areal af 11,409 tunnl., hvaraf 6 äro sjöar och kärr. Adr. Lund och Trolleholm.

Torsdagsqvällar. Dessa lära redan i 4:de seklet efter Christi födelse af enfaldigt folk varit hållna i någon vidskeplig helgd, så att de då afhöllo sig från sysslor och göromål. Redan den helige Augustinus ifrade på denna tid deremot, sägande, att de som icke arbeta på femte dagen, utan då afhöllo sig från sysslor, Jupiter (Thor) till ära, skulle brinna i helfvetet, hvarest djefvulen brinner.

Torsebro, ett krutbruk i Färlöfs socken i Skåne, är utmärkt vackert beläget vid Helgeå, 1 mil från Christianstad och innehåller 4 krutqvarnar som gå med vatten, samt magasin, tork- och våghus m. m., allt åt landsidan omgifvet af en i försvarslinier bruten stenmur, som är 4 alnar hög och 3 alnar tjock, samt inhägnar en rymd af 1,000 alnar i längd och 400 i bredd; muren slutar sig med sina båda ändar mot Helgeå. Krutbruk anlades här på konung Carl XI:s tid och olyckshändelser, genom krutqvarnar och torkhus, som sprungit i luften, hafva här ofta inträffat; men dock, till följe af ett förbättradt arbetssätt, på senare åren blifvit sällsyntare. Verket drefs intill år 1716 för kronans enskilda räkning, men har sedan blifvit försåldt åt enskildte och har från början af detta århundrade tillhört en Stael von Holstein. Enligt kontrakt med kronan, tillverkas här årligen för dess räkning 1,100 centner krut, hvartill kronan lemnar den nödiga salpetern. — Vid Torsebro är äfven ett militäriskt pass, der en Dansk postering i Juli månad år 1676 blef nedgjord af konung Carl XI:s män, hvilket var det första vapenskifte med fienden i det kriget.

Torskinge (Thorskinge), annex till Forsheda i Westbo härad af Jönköpings län, är beläget 9$\frac{1}{4}$ mil S.S.V. ifrån Jönköping och stöter i söder till Bolmen. Dess namn tros vara härledt från den gamle afguden Thor, åt hvilken ett altare måhända varit upprest på en liten rundformig kulle, som ligger ett litet stycke från sockenkyrkan och ännu kallas Thorskollen. Jordmånen är stenbunden, för öfrigt god. Nära Slättö bys inägor ligger ett flygsandsfält om 146 tunnl. Äfven norr om Torskinge bygärde är ett ansenligt flygsandsfält. Socknen håller 12$\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 490 personer på en areal af 12,937 tunnl., hvaraf 850 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Torskog, ett annex till Blomskogs pastorat i Nordmarks härad af Wermland, är beläget 5 mil V.N.V. från Åmål. Marken är mestadels ojemn och stenbunden, och skog finnes tillräckligt. Socknen håller 12$\frac{1}{8}$ mtl. med 1,320 inbyggare på en areal af 22,958 tunnl., hvaraf 5,120 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Torsslow, Olof Ulrik, föddes i Stockholm d. 18 Dec. 1801. Fadern var kommissarie i banken. Efter genomgången skolkurs, sattes gossen, som röjde sällsynta dramatiska anlag, i kongl. theaterns elevskola, och uppträdde der, vid några af eleverna gifna representationer, redan år 1816. De stora förhoppningar, han då väckte, hafva sedan realiserats. År 1820 spelade han Yngves roll i Leopolds *Oden* och, om våren följande året, Mortimers i *Maria Stuart*, och man fann då, att ynglingen icke blott hade anlag för den med hans ålder och lifligbet öfverensstämmande älskaregenren, utan äfven för det högre af skådespelarekonsten. Han utvecklade sedan dessa anlag allt mer och mer och var ända till år 1833 en af kongl. theaterns mest anlitade och värderade skådespelare, då hans bana derstädes afbröts genom en olycklig tillfällighet. Han hade d. 6 Sept. sistnämnda år spelat titelrolen i *Farbror Filibert*, och der såsom den i förtid åldrade lustige brodern, på hvars figur lefnadssättet tryckt sin stämpel, men dock alltid bibehållande en viss lättsinnig godlynthet, visat sig på en alldeles ny sida, helt och hållet kontrasterande mot den fine, elegante verldsmannens och salongshjeltens, hvari han oftast uppträdde. Detta ökade ännu mer publikens väntan af honom, då denna väntan, som det tycktes, med ens tillintetgjordes. Dagen derefter, under åkningen i en chäs på Lidingön, der han vistats under sommaren, körde han omkull och krossade i fallet högra knäskålen. Man fruktade för hans lif; men ansåg åtminstone för alldeles gifvet, att han nu mera vore förlorad för scenen. Dock glömde man icke hvad han varit och ännu mer hvad han lofvat blifva på densamma, och han hade den högsta tröst någon i en sådan belägenhet kan åtnjuta, den, att se sig föremål för det allmänna deltagandet. Dåvarande H. K. H. kronprinsen, nu mera H. M. konungen, besökte honom på serafimer-lazarettet, der han låg sjuk, en ära, som aldrig förr och aldrig sedermera vederfarits en privat person af hans samhällsvillkor. En rik och för-

när man skänkte honom 1,000 R:dr till afhjelpande af ögonblickets behof, och i ett i Dagligt Allehanda infördt, något excentriskt, poem, men som kunde sägas karakterisera den då rådande sinnesstämningen, anropades ödet att heldre slagta en hekatomb af statsmän och hjeltar, än beröfva Svenska scenen en sådan koloss. Läkarne hade befarat, att benet skulle behöfva amputeras; men, till följd af patientens friska kroppsstyrka, läktes såret, så att den sjuke fick behålla benet, ehuru, som man trodde, utan förmåga att begagna det. Man gjorde nu allt hvad möjligt var, för att åtminstone afhjelpa det ekonomiska bekymmer denna olycka skulle tillskynda konstnären. Han sattes, ehuru endast 32 år gammal, genast i åtnjutande af full pension i högsta klassen, man tillbjöd honom en plats såsom lärare för theaterns elever med en anständig lön, anslog åt honom en afskedsrecett och erbjöd hans hustru bibehållandet af alla sina vid theatern ägande löneförmåner. Icke desto mindre deltog han, med de öfrige af sujetterne, som voro missnöjde med theaterns ställning och sina villkor derstädes, i den år 1834 uppkomna schismen, som hade till följd deras afgång från kongl. theatern, afslog den erbjudna lärareplatsen, tillät ej sin fru att åter engagera sig derstädes och företog om sommaren en konstresa nedåt provinsstäderna, hvarvid det, emot all förmodan, visade sig, att han verkligen kunde stöda på det skadade benet, ehuru en lindrig haltning var en oundviklig följd af fallet. Då theatern å Djurgården om hösten 1834 blef ledig att hyra, öfvertog han densamma, i förening med Hr P. J. Deland, och denna scen fick, genom hans samt hans frus och fru Erikssons uppträdande derpå, en artistisk betydelse, som den hittills icke ägt. T. utvecklade här denna mångsidighet, hvari han och Hjortsberg äro ensamme bland alla Svenska dramatiska konstnärer och som gjort honom lika utmärkt i flera af konstens, som det tycktes, mest olikartade grenar, än till Hjortsbergs, än till Åbergssons, än till Widerbergs rival. Man såg honom der uppträda såsom *Kean*, *Richelieu*, *Jovial*, *Michel Perrin*, *Strozzi*, och vara lika förträfflig i alla dessa, ehuru sins emellan stridande, partier. Sin triumf firade han likväl i *Strozzi*, i *Onkeln*, i *Jovial*, i Odenström i *Prestgården*, Bolingbroke i *Ett glas vatten* och öfver hufvud i alla sådana roler, der det gällde att framställa en starkt utmärkt typ af någon viss karakter eller att återgifva en bestämd individualitet. Han har äfven icke utan framgång uppträdt som *Gustaf Wasa* och *Macbeth*, ehuru dylika roler mindre öfverensstämma med hans konstnärslynne. Djurgårds-theatern, som han år 1838 ensam öfvertog, sedan hans kompanjon derifrån afgått, förestods af honom intill år 1843, då han inträdde vid nya theatern i Stockholm såsom aktör och styresman för scenen, och efter uppbyggarens afgång derifrån, har han ställt sig i spetsen för det bolag, som arrenderat densamma.

Torsslow, Sara Fredrika, född Strömstedt. Denna, Sveriges nu lefvande största skådespelerska föddes i Stockholm d. 11 Juni år 1795. Som hennes anlag vid theatern tidigt märktes, antogs hon vid dess elevskola, och sedan hon der genomgått den elementära undervisningen, anförtroddes hon, till sin vidare utbildning, åt fru Ruckman, i hvars hus hon inackorderades. År 1829 ingick hon äktenskap med sin nuvarande man. Då denne år 1834 lemnade kongl. theatern och öfvertog ledningen af den å Djurgården, följde hon honom dit, äfvensom till nya theatern, då de båda der engagerades. Den genre, som företrädesvis öfverensstämmer med hennes individualitet, är den, hvari starka, mäktiga passioner uttryckas, eller der en lugn, imponerande hållning utgör karakteren. De roler, hvari hon särdeles excellerat, äro således Amenaide i *Tancred*, Elisabeth i *Maria Stuart*, *Virginia* och *Blanka* i tragedierna af samma namn, lady *Macbeth*, der hennes spel hade en nästan förfärande natursanning, *Lucretia Borgia* m. fl. dylika. Genom det förstånd i uppfattningen, som alltid utmärker henne, i förening med hennes starka organ och kraftfulla kroppsbyggnad, lyckas hon likväl äfven i sådana roler, som genom sitt helt och hållet motsatta lynne ej tyckas rimligtvis kunna med fördel återgifvas af en tragisk skådespelerska, såsom trumslagaren *Rataplan*, värdshusvärdinnan i *En koja och ditt hjerta*, *Tant Bazu* eller: *Den Högvälborna Fiskköperskan*, o. s. v.

Torstensson, Lennart, grefve till Ortala, friherre till Wirestad, en son af ståthållaren på Elfsborg Torsten Lennartsson af den gamla Forstenaätten och fru Märtha Posse, föddes d. 17 Aug. 1603. Endast elfva veckor gammal fördes han till sin farmor, Margaretha Ekeblad, som uppfostrade honom, och 1618 blef han antagen såsom kammardräng eller page hos konung Gustaf II Adolf. Han åtföljde konungen 1621 till Lifland samt var närvarande vid Rigas och flera andra städers belägring, då han oafbrutet var vid konungens sida och förde hans lifharnesk, i fall det skulle behöfvas. Han var ock med konungen på flottan vid Danzig 1623, "kommandes dagligen i allt större nåd." Följande året, efter en gjord resa till Holland, förklarades han på Gripsholm för "varaktig" och utnämndes till fänrik vid gardet. År 1625 var han i Lifland och utmärkte sig vid flera tillfällen, och då konungen 1626 öfvergick till Preussen blef Torstensson kapten vid gardet. Befordrades derefter 1627 till öfverstlöjtnant, och 1628 till öfverste vid Norrlands regemente samt 1629 till öfverste vid artilleriet. Genom detta vapen, hvilket han anförde med den ovanliga snabbhet i rörelser, att han derföre bekom tillnamnet "*Blixten*", var det egentligen som han vann sitt stora anseende och förvärfvade sig ett Europeiskt rykte. Med detsamma utmärkte han sig genast uti Tyska kriget vid belägringarna af Greiffenhagen, Demmin, Frankfurt och Landsberg. I slaget vid Leipzig 1631 bidrog Torstenssons artilleri väsendtligen till Tillys nederlag. Följande året blef han general af artilleriet, straxt före slaget vid Nürnberg, der han tillfångatogs, och hvarifrån han fördes till det fuktiga fängelset i Ingolstadt, der han ådrog sig en

svår gikt, som, jemte stenplågor, sedermera förbittrade hela hans lefnad. Slutligen utvexlades han 1633 emot Wallensteins svåger, grefven af Harrack, och reste då hem till Sverige med konungens lik. Utnämndes 1634 till rikstygmästare och riksråd; men tillträdde denna senare befattning först 1641, efter sin andra hemkomst från Tyskland. Redan tidigt såg man, att Torstensson var ett af dessa ovanliga snillen, som naturen sjelf danat till utmärkte fältherrar, och ibland Gustaf Adolfs lysande krigareskola framstod han såsom den främste anföraren. Redan i sina yngre år ansågs han äga en djupare insigt i krigskonsten, än andra kunna inhemta genom en mångårig erfarenhet. I slaget vid Wittstock anförde han de Svenskaförtrupperna. Efter Banérs död öfvertalades han att taga öfverbefälet i Tyskland med titel af fältmarskalk och general-guvernör öfver Pommern. Nu följde drabbningen vid Schweidnitz, det blodiga fältslaget vid Leipzig 1642, som krossade det norra Tysklands och katholikernes förenade makt, det berömda hastiga tåget från Schlesien till Jutland 1643, som förskaffade oss Jemtland, Herjeådalen och Gottland, drabbningen vid Jüterbock, der blott en ringa del af den sprängda fienden lyckades att genom en skyndsam flykt rädda sig från nederlaget, samt det afgörande slaget vid Jankowitz, som lemnade sjelfva kejsarens arfländer utan allt försvar, sedan hans sista här stupat för den segrande Torstenssons vapen. Förd på en bår, genomilade denne hjelte med sin armée, med otrolig hastighet, det häpna Tysklands många länder, och hvart han kom, vann han segrar och rykte. Slutligen måste han, för sin svåra sjuklighet, lemna hären 1646, höljd af ära. Efter hemkomsten, skyndade drottning Christina att belöna hans ovanliga förtjenster med utomordentliga hedersbetygelser. På samma dag upphöjdes han 1647 till både friherre och grefve samt donerades med stora gods i Upland, hvilka ansågos gifva 10,000 R:dr i afkastning. Dessutom erhöll han många gods i Westergöthland, samt utnämndes till general-guvernör öfver Westergöthland, Halland, Dalsland och Wermland. Han uppträdde nu i rådet på drottningens sida emot Oxenstjerna; men drog sig likväl snart ifrån partiernas inbördes strider. Sista gången han på något utmärkande sätt uppträdde i det allmänna, var då han ifrigt talade emot Carl Gustafs antagande till kronprins och Christinas afsägelse. Slutligen tog hans sjuklighet allt mera öfverhand, helst han icke kunde förmås att hålla någon diet, och d. 7 April 1651 slöt han sin ärorika lefnad. Torstensson var ej stor blott såsom militäriskt snille; hans oegennytta, redbarhet och sannt kristliga sinnelag förtjena äfven sitt pris. Kriget fick under honom ett mildare lynne. Han tog väl dryga brandskatter, hvilka användes till krigshärens underhåll; men alla plundringar förbjöd och straffade han strängeligen. En lefvande gudsfruktan, sådan som hans, kunde ej stå tillsammans med girighet. Också lemnade han ej särdeles stor rikedom efter sig. Hans lynne var skämtsamt och hans sinnelag ganska mildt. Länge gaf han understöd åt enkan och barnen efter en Seckendorf, som velat lönnmörda honom. Under sina svåra giktplågor plägade han ofta och förtröstansfullt utropa: "Om mig än kropp och själ försmäktade, så är dock Gud alltid mitt hjertas tröst och min del!" Detta bibelspråk blef äfven, efter hans eget förordnande, ämnet för likpredikan öfver honom. Hans son,

Torstensson, Anders, inkallades 1673 såsom riksstallmästare i rådet och afgick 1681 såsom general-guvernör till Estland. Blef slutligen 1684 president i Åbo hofrätt; men har ej efterlemnat många spår af sin verksamhet i våra häfder. Han dog d. 8 Nov. 1686 uti stor fattigdom, och med hans son,

Torstensson, Carl Ulrik, grefve till Ulfsunda samt öfverste för Nerikes och Wermlands regemente, död 1727, utslocknade den grefliga Torstenssonska ätten. Han var född 1685 och gick vid 18 års ålder uti Fransk krigstjenst, der han befordrades till löjtnant, samt deltog efter år 1705 i Carl XII:s fälttåg, slaget vid Pultava, der han blef svårt sårad, och flykten till Bender, der han vid kalabaliken togs till fånga. Vid Stralsunds belägring visade han prof på utomordentlig tapperhet, och under det olyckliga tåget till Norrige 1718 förstördes alldeles hans helsa af köld och vanskötsel, så att han derefter aldrig kunde återvinna den.

Tortuna, en socken i Ytter-Tjurbo härad, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Westerås och tillhör 2 kl. konsist. Socknens vestra gräns utgöres af Råcksjön, som bildas af Tortuna- eller Lill-ån, som går igenom socknen. Åkerbruket är hufvudnäringen, men i norra delen af socknen finnes äfven berg- och skogsmark. Grafhögar och bautastenar förekomma på flera ställen, såsom vid Balsta i söder, Nyby i vester, o. s. v.; vid Lundboaberg, i nordost från kyrkan, synas äfven spår af en slags befästning från forntiden. Socknen håller $35\frac{3}{4}$ mtl. med en befolkning af 710 personer på en areal af 7,082 tunnl., hvaraf 120 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Tortyren, hvarigenom anklagade förmedelst åtskilliga plågor skulle tvingas till bekännelse om förmodad brottslighet, men hvarigenom ofta nog många oskyldiga tillfogades ett grymt orättvist lidande, afskaffades af Gustaf III genast efter sedan han genom regementsförändringen fått sin konungsliga makt utvidgad. Han förbjöd strängeligen användandet af alla pinliga medel, hvilkas missbruk under de senare partistriderna isynnerhet kommit till en betydlig höjd, samt lät förstöra alla de grymma redskap och hemska hålor, hvilka man förut härvid begagnat, såsom rosenkammaren, jungfrukyssen, hvita hästen, m. fl.

Torup, annex till Röke, är beläget i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $4\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Christianstad. Socknens mark är bergaktig och ojemn. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla, och skog fattas ej alldeles. Utsädet är 120 tunnor. Socknen håller $13\frac{1}{2}$ mtl. med en befolkning af 840 personer på en areal af 12,983

tunnl., hvaraf 368 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Torvesund, så benämndes i fordna tiden den kungsgård på Lofön, hvilken sedermera omkring år 1576 af drottning Catharina Jagellonica begynte kallas Drottningholm. Torvesund omtalas redan i handlingar från 1300-talet.

Tossene socken är belägen i Sotenäs härad i Bohuslän, $4\frac{1}{2}$ mil ifrån Uddevalla. Dess areal är 13,886 tunnl., hemmantalet 52 mtl. och folkmängden besteg sig år 1840 till 1,995 personer. I socknen ligger säteriet *Åby*, som af enkefru Hvitfeldt år 1666 jemte hennes öfriga egendomar donerades till Götheborgs gymnasium. Detta gods utgör jemte ladugården Toftestad 3 mtl. och äger odlad jord till 186 tunnl., derjemte betydlig ek- och granskog, husbehofsqvarn och 23 torp. Gården, hvars präktiga sätesbyggnad höjer sig på en klippbrant vid Åbyfjorden, skall fordom varit kungsgård, och den hiltoge Svenske hertigen Erik Magnusson lärer här hafva tillbragt julen år 1307. De öfriga frälsehemmanen i socknen tillhöra i kraft af samma donation likaledes gymnasii-godset Socknen äger för öfrigt tvenne betydliga fiskelägen och lastage-platser, nemligen *Hunnebostrand* och *Buvallsstrand*. Omkring $\frac{1}{4}$ mil i söder från det sistnämnda ligger en god hamn, vid namn *Ulebergshamn*, der fordom många Holländare skola varit bosatte. Socknens kyrka är uppförd i gammal stil och består af ett fyrkantigt skepp, med invändigt sluttande murar och tre små rundbetäckta fönster. Altartaflan skänktes hit år 1634 af en borgmästare i Malmö, och kyrkans läktare och hvalf blefvo år 1737 målade af Schönfelt. Hufvudingången till kyrkan går genom ett vid vestra gafveln uppfördt trätorn. En betydlig odlad slätt, vid namn *Walla hedar*, går midt igenom socknen; men odlingarna äro för öfrigt kringspridda bland bergen. Någon obetydlig barrskog finnes endast i nordöstra hörnet af socknen. Fornlemningar förekomma här på flera ställen. Den vackraste af dem är grafkistan på *Bökebacka*, som bildas af tvenne sidohällar, den ena 7 och den andra $3\frac{3}{4}$ aln lång. I norr om dessa hällar står en gafvelhäll; men i söder är den $2\frac{1}{2}$ aln breda och lika djupa grafven öppen. Rundt deromkring stå elfva höga stenvårdar, likasom drabanter, på vakt om det här jordade liket; men icke dess mindre lärer den 6 alnar långa lockhällen en gång blifvit bortförd till en bondgård i trakten för att tjena till förstugubro; men den djerfve högbrytaren berättas af nattliga spökerier hafva sett sig tvungen att återforsla stenen till sitt ställe, der han nu ligger hälften inuti och hälften utom kistan. På prestgårdens och Wallas utmark ligga 24 runda och aflånga grafhögar, af hvilka den största kallas *Munkehögen*. Vid Tossene kyrka finnas några andra högar, kallade *Batterihögarne*, om hvilka berättas, att ett slag en gång stått på Walla hedar, som börjat vid dessa högar, men blifvit afgjordt på det ställe, der Munkehögen ligger. Vid *Sohusbacken* på *Hogsäms* ägor samt på gårdarna *Ulebergs*, *Ellene* och *Wiks* utmarker m. fl. ställen förekomma dessutom vackra stensättningar, särdeles runda kretsar, som bildats af med omsorg valda hällar. *Hunnebo klofvar* äro särskildt beskrifna. Annexer till detta pastorat äro *Askum* och *Berffendals* socknar (se dessa ord), samt *Kungshamns* kapell. Adr. Uddevalla.

Tossjö, annex till Össjö, är beläget i norra Åsbo härad, 2 mil O.N.O. från Engelholm och $2\frac{1}{4}$ mil ifrån hafvet. Socknen sträcker sig från öster till vester 1 mil i längden och $\frac{1}{2}$ mil i bredden på Hallands ås, der rådande jordmånen är röd mylla och grus. Marken består till en stor del af hedar och kärr, men den brukbara åkerjorden är blandad med sand och klapper, samt i allmänhet ovanligt mager och föga sädesgifvande. I socknen ligger säteriet *Rysjoholm*, som har god tillgång på skog. Socknen håller $13\frac{4}{5}$ mtl. med en befolkning af 1,005 inbyggare på en areal af 15,483 tunnl., hvaraf 2,150 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Tostared, jemte Kattunga och Fotskäl, annex till Surteby, är beläget i Marks härad af Elfsborgs län, $4\frac{3}{4}$ mil från Borås och lika långt från Götheborg. Rådande jordmånen är sand och mindre bördig; skog fattas. Socknen håller $8\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 528 personer på en areal af 4,629 tunnl., hvaraf 56 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Tostarp, annex till Jernarp, är beläget 1 mil N.O. från Engelholm, $1\frac{1}{4}$ mil från hafvet. Mot hafssidan är socknen jemn; men den del deraf som gränsar till Hallands ås, är bergaktig och har mager jordmån samt grusig och stenig botten. Utsädet är 290 tunnor. Socknen håller $15\frac{7}{8}$ mtl. med en befolkning af 608 personer på en areal af 4,953 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Toste Jarl, en dotterson af den namnkunnige Thorkel Sprakelägg, genom dennes dotter Guda, som blef förmäld med en förnäm Engelsk herre, den ryktbare Godvin, var en af de utmärktaste män på sin tid och stamfader för flera af Englands förnämsta ätter.

Tosterup, annex till Glemminge i Ingelstads härad, är beläget $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Ystad. Marken är mestadels jemn och består af skifferjord, grus eller lermylla. I socknen ligger sätesgården Tosterup med en dithörande skogslund. Utsädet i hela socknen uppgår till 350 tunnor. Hemmanens antal är $20\frac{1}{8}$ med en folkmängd af 488 personer på en areal af 2,893 tunnl., hvaraf 4 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Tosterup, i Tosterups socken af Christianstads län, $1\frac{1}{4}$ mil från Ystad, är en urgammal sätesgård, som består af ungefär 10 mtl. med 200 tunnors utsäde och 600 lass hö; derunder höra $43\frac{1}{2}$ mtl. frälsehemman, 37 frälsehus, 1 kalkstensbrott med kalkbruk, 8 planteringshagar och en tillräcklig skog, benämnd *Oran*, på 2 mils afstånd från gården. Hufvudbyggnaden är af sten, 3 våningar hög, med 2:ne flygelbyggnader och omgifven af en fiskrik vattengraf, öfver hvilken förr varit vindbrygga. Vid östra ändan är ett högt torn uppbygdt af astronomen Tycho Brahe, och

som säges bafva varit dess observatorium; det synes på långt afstånd och tjenar sjöfarande till rättelse. Gården äger ett antikt och behagligt utseende. Till år 1600 var den i Brahesläglens händer, och har under sina senare ägare, såsom en öfverste frih. Barnekow och generalen grefve Sparre, blifvit betydligt förbättrad och förskönad. Bland annat har den sistnämnde ägaren, söderut ifrån stället anlagt en skön park, som bär namnet *Mon Bijou*, samt låtit af gråsten anlägga en väg öfver en djup dal, som leder i rät linie till en vacker bokskog af omkring 20 tunnl. — På denna ort afslötos d. 18 Febr. 1658 preliminärerna till Roeskildska freden; egendomen värderades då till 32,240 R:dr samt dess inkomst till 1,074 R:dr. Enligt fredsvillkoren, öfverlemnades den då af Danske ägaren Otto Tott till konung Carl X:s syster.

Tott. Denna ätt, en bland de äldsta och namnkunnigaste uti våra häfder, har mera än en gång haft det största inflytande på fäderneslandets öden. Många af dess lysande medlemmar hafva, hvar på sin tid, varit räknade bland Sveriges utmärktaste personligheter, och mångas makt och rikedom blefvo föremål för häfdens, sångens och sagans kärraste skildringar. Ättens äldste kände stamfader, den mycket prisade

Tott, Thord, lefde mot slutet af 1100-talet och omtalas redan i den gamla Skånelagen. Han var *Gilker* eller ståthållare öfver Skåne och berömmes äfven såsom en rättvis domare och klok lagstiftare. Han grundlade Bosjö kloster och skänkte dertill flera gods. En af hans ättlingar säges hafva varit

Tott, Axel Pedersson, till Herlevgård, hvilken lefde på 1400-talet samt var Dansk riksmarsk och höfvidsman öfver Warberg, Falkenberg och Falsterbo. Han bodde på Lillö vid Christianstad, som då var väl befästadt, och utmärkte sig först såsom en ifrig försvarare af konung Eriks af Pommern sak, men blef omsider af omständigheterna nödsakad att hylla konung Christoffer af Bäjern, hvarvid han sjelf erhöll åtskilliga förmåner. Alla hans många barn fingo dessutom stora förläningar och egendomar, så att på den tiden icke gafs någon nordisk ätt, som i makt, anseende och inflytande kunde mäta sig med de märkvärdige Tottarne. De många ryktbare Axelsönerne voro på sin tid hvad sagans hjeltar voro i forntiden.

Tott, Erik Axelsson, till Lagnö, synes tidigt hafva kommit till Sverige, i hvilket land han hade många fränder. I Svenska permebref nämnes han först 1439, då han blott kallas väpnare; men 1441 var han redan riddare, och omtalas derefter ofta till sin död 1480. År 1450 var han en af riksens råd och höfvidsman på Åbo slott, 1453 höfvidsman på Nyköpings slott och 1464, då han kallas hofmästare i Sverige, höfvidsman på Wiborg och Kronoborg. Riksföreståndare i Sverige blef han både 1457 och 1466, och vid begge tillfällena var hans val en protest emot erkebiskopen Jöns Bengtssons riksföreståndarskap af dem som ville "att Sverige skulle vara ett konungarike och ej ett prestgäll." Äran att vara riksens höfvidsman och föreståndare i Sverige blef Hr Erik Axelsson ganska dyr, ty konung Carl Knutsson lät i Nyköping kasta honom i fängelse, hvarifrån han först utsläpptes sedan konung Carl måst fly̆kta till Danzig. Konung Christian af Oldenburg belönade Erik Axelssons tjenster genom att utnämna honom, under titel af rikshofmästare, till rikets drots, med Wiborg i förläning, så att han under konungens frånvaro hade en vigtig del i riksstyrelsen. År 1466, då han uppträdde såsom Carl Knutssons anhängare och förjagade erkebiskopen samt någon tid äfven styrde såsom riksföreståndare, var han höfvidsman på Åbo och Wiborg tillika, och följande året var han höfvidsman på Stockholms slott, då han höll både slottet och staden konung Carl tillhanda. Året derpå eller 1468 bekom han Finland i förläning, hvarefter han nämnes såsom general-guvernör öfver hela Finland. Särskildt förlänad 1475 med Wiborgs stad och slott, lät han derstädes uppföra en mängd nya fästningsverk. Denne rike och myndige herre var en af de mäktigaste personer på sin tid. Än ser man honom trogen det Svenska partiet, som ville slita unionens band och upplyfta Carl Knutsson på thronen, än, då lyckan flydde denne, ser man Hr Erik Axelsson vinna den Danske konungens ynnest blott genom att förklara sig för hans anhängare. Han stod genom sin makt och sin rikedom tydligen öfver de sinsemellan stridiga partierna. Båda partierna synas af klokhet hafva anförtrott honom Wiborg och gränsbevakningen mot Ryssland. I afseende härpå rättvisade han äfven på ett hedrande sätt det honom visade förtroende. Såsom herre öfver Wiborg, Nyslott, Raseborg och Tavastehus samt på visst sätt vice konung öfver hela Finland, tillbakaslog han 1479 med 24,000 man ett farligt anfall af Ryssarne, hvilka redan härjat vida omkring på en omkrets af tjugo mil. När Carl Knutssons död timade, framställes Hr Erik Axelsson såsom den der hufvudsakligen bidrog till Sten Stures utväljande till riksföreståndare. Utan tvifvel var Erik den bäste af Axelsönerne, och en af sin tids utmärktaste män. Om han ägt några barn, är icke bekant; inga afkomlingar funnos åtminstone af honom, då han 1480 afled.

Tott, Ivar Axelsson, till Barlef, var riddare redan 1453, då han först synes hafva lemnat Danmark, der han hade Lillö såsom allodialgods och Sölvesborg som förläning. Han sändes då af konung Christian, för att underhandla med Carl Knutsson. Nämndes vid samma tid till riksråd och höfvidsman. Tillika med Clas Rönnow afslöt han ett stillestånd med Carl Knutsson till Pingstdagen 1455, hvarunder de delar af Norrige, som svurit konung Carl trohet, skulle tillhöra honom, men Elfsborg och några andra trakter lyda under konung Christian. Länge innehade Ivar Axelsson sedan Gottland under det att hans broder, Erik Axelsson, beherrskade Finland, och der Hr Erik drog fram med en här, kom gerna Hr Ivar med en flotta från Wisby till hans bistånd. Sedan

Ivar Axelsson blifvit Carl Knutssons måg, genom giftet med hans dotter Magdalena, förklarade han 1467 Danske konung Christian öppet krig, och drog ut, för att i konung Carls namn underlägga sig fästen och landskap. Härunder var han särdeles lycklig, och slog Erik Oxenstjernas trupper så grundligt på Juleta slätt, att enligt sägen blott fjorton man omkommo. Derefter drog han upp till Dalarna och förenade sig sedan med brodern, Hr Erik, som under tiden fördrifvit erkebiskopen Jöns Bengtsson. Någon tid derefter hade han det missödet, att konung Christian belägrade och intog hans gård Lillö och hans förläning Sölvesborg; men icke dessmindre fortfor han att vara så mäktig och fruktad, att Danske konungen medgaf honom att njuta alla sina arfvegods och pantgods i Danmark, till dess att tvisten hunnit blifva pröfvad och dömd. I början var sämjan god emellan honom och riksföreståndaren Sten Sture, hvilken 1472 förlänade honom med Stegeborg och Öland. Som Svensk råd̈sherre undertecknade han 1473 Kalmaredagtingan. Sedan uppstod dock söndring emellan Hr Sten och Hr Ivar. Då dennes broder Lars Axelsson dött 1482 lofvade Ivar att följande året återlemna de Finska slotten han innehaft; men höll icke ord. Från Gottland, hvilken ö han innehade under förpantning, trotsade han så väl den Svenske riksföreståndaren, under hvilken han ingalunda ville lyda, som Danske konungen, hvilken fruktlöst på mötet i Halmstad erbjöd honom fullkomlig amnesti. Den 22 Januari 1483 kom Hr Sten till honom på Gottland, då han nödgades afträda Wiborg, Nyslott och Tavastehus i Finland; men deremot fick behålla Raseborg, hvarjemte han förlänades med Öland och Borgholm på lifstid, samt dessutom, under namn af vederlag, bekom Stäkeborg och Åkerbo härad, Gestrikland, Ångermanland, Åsunda härad, Haga, Enköpings stad och Svartsjö. År 1486 uppstod öppen fejd emellan de gamle vännerne Hr Sten och Hr Ivar, som under tiden blifvit en fruktad kaparehöfding. Hr Ivar instämdes till en herredag i Telge att försvara sig för anklagelsen om kaperiers utöfvande. Han infann sig ej; men inbjöd riksråden att möta sig på hans egen fästning Stegeborg, och då Sten Sture kom dit, fick han ett hånfullt mottagande. Nu instämdes Hr Ivar för riksrätt, och då han ej infann sig, förklarades han för rikets fiende. Sten Sture belägrade honom på Borgholm, hvarifrån han snart måste fly till Gottland; Knut Posse fråntog honom Raseborg; Nyköping och Kalmar hade kapitulerat; Stegeborg var belägradt. Då ankom konung Hans med en flotta af 40 fartyg till Gottland och uppfordrade honom att öfverlemna denna ö till Danskarne, då han återfick sina förläningar i Danmark. Han satt sedan i Danska rådet till sin död, som inträffade på 1490-talet. En tredje broder,

Tott, Filip Axelsson, var föga märkvärdig och omtalas blott sällan i häfderna. År 1464 var han, jemte sin broder Erik Axelsson slottslofven på Stockholms slott, då Carl Knutsson bemäktigade sig staden. Båda lofvade då att ej bära vapen emot Carl. En fjerde broder,

Tott, Lars Axelsson, kom efter Erik Axelssons död i besittning af alla hans förläningar i Finland, såsom S:t Olofsborg eller Nyslott, Wiborg, Tavastehus och Raseborg. Han höll troget med sin myndiga broder Hr Ivar; men afled redan år 1482. En femte broder,

Tott, Åke Axelsson, som skref sig till Hjuleberg, var 1452 väpnare och höfvidsman på Örebro slott, samt deltog ej sällan uti bröderne Eriks och Ivars företag. Riddare redan 1458. År 1466 var han uti Danske konungens tjenst, och sändes då tillika med Clas Rönnow och några andra, till ett möte med Svenskar och Norrmän i Jönköping, för att återknyta "den kärliga förbindelsen" mellan de tre nordens riken. Samma år uppgifves han vara höfvidsman på Wiborgs slott. En sjette broder,

Tott, Olof Axelsson, som skref sig till Wallö och Hammargård, har i häfden fått tillnamnet den "orättfärdige." Då konung Christian intagit Gottland, blef Hr Olof för sitt verksamma biträde dervid, till belöning, äfvensom för några till konungen försträckta penningesummor, utnämnd till länsman eller befallningshafvande öfver denna ö. År 1452 drog han tillika med Magnus Gren ut på Danska flottan, för att uppsöka de Svenska skeppen. Hr Olof landsteg på Öland, men måste snart draga sig tillbaka; derpå gick han i land i Blekinge, der han blef så kraftigt tillbakadrifven, att tvåhundra man af hans folk stupade. Sedan gjorde han strandhugg vid Westervik och afbrände staden. Slutligen kom han med sin flotta till Stockholm, der han bemäktigade sig Skeppsholmen och Käpplingeholmen; men vid ett fruktlöst anfall på Brunkeberg förlorade öfver fyrahundra man. Hans dotter, *Brita Tott,* gift med Nils Erengisleson Grip, gaf i hemlighet sin fader underrättelse om de Svenskes ställning, hvarföre hon äfven sedan af Carl Knutsson stämdes för rätta och dömdes att lefvande brännas; men benådades med lifstids fängelse i Kalmare kloster, derifrån hon dock efter några år åter frigafs. Sedan Hr Olofs försök vid Stockholm misslyckats, måste han snart draga sig från de Svenska kusterna. Likväl fortfor han att förhindra tillförseln till Sverige och gjorde många rika fångster, såsom hufvudman för Gottlands kapare, hvilket isynnerhet lade stort hinder i vägen för Lybeckarnes handel, hvarföre dessa äfven anförde svåra klagomål deröfver. Ehuru alltid Danskt sinnad, vågade han dock vid flera tillfällen visa en trotsighet, som ej sällan lade hans råa oförskräckthet i öppen dager. Deribland omtalas den händelsen, då han en gång mötte en förnämt klädd dam och med mycken höfvitskhet helsade på henne, men straxt derpå, då någon underrättat honom att den person, på hvilken han så artigt helsat, vore Danske konungens frilla, den sköna Cecilia, genast vände om i vredesmod samt öfverhopade henne med skymford och slag, för det hon, såsom han sade, hade förledt en ärlig man, att gifva henne

en helsning, som endast tillkom ett ärbart fruntimmer.

Tott, Ingeborg, dotter till riddaren och höfvidsmannen på Örebro slott, Hr Åke Axelsson, var ett af sin tids berömdaste fruntimmer. Först gift med Sten Bjelke, blef hon efter dennes död förmäld med Sten Sture d. ä., och utmärkte sig städse genom sin synnerliga verksamhet för både vetenskap och religion. Hennes ifver bidrog väsentligen till anläggandet af Upsala akademi, och hennes nit för boktryckerikonsten har man att tacka för flera af de här först utgifna böckers tryckande, hvilkas tryckningskostnad hon ej sällan af egna medel bestred. Äfven begåfvade hon flera kloster med böcker. Hennes nit för religionen uppenbarades genom uppoffringar för klosteranläggningar, hvilka då för tiden tillika utgjorde undervisningsanstalter för dem, som önskade inhämta hvad som då utgjorde den högsta bildning och deribland den religionskunskap, som öfversteg den allmänna, hvilken meddelades i kyrkan. Af sin fader synes hon hafva ärft tillgifvenhet för Karmeliter-orden. Så begåfvade hon frikostigt det af Hr Åke Axelsson stiftade Karmeliter-klostret i Warberg. Derjemte omhuldades Kartäuser-orden, hvilken Sten Sture inkallade i riket, såsom "en helig och sträng orden." År 1493 konfirmerade Hr Sten och fru Ingeborg sin gåfva till anläggande af ett kloster för denna orden vid Gripsholm, som skulle heta "Pax Mariæ" eller Mariefred och fem år senare gåfvo begge makarne nya gåfvor dit, hvilka, om klostret förföll, skulle återgå till slägten. Vid Brunkebergs slag d. 10 Okt. 1471 var fru Ingeborg på slottet och lät före stridens början kalla dit upp stadens alla fattighjon, dem hon bespisade och gaf allmosor, under uppmaning att ifrigt bedja Gud för stridens lyckliga utgång, hvarefter hon, åtföljd af fruar och jungfrur, steg högst upp på slottsmuren, för att se på striden och understödja sin herres och Svenskarnes sak med brinnande förböner. År 1483 skedde, enligt Olai Petri berättelse, ett uppror i Stockholm, under det Hr Sten var på Gottland, då fru Ingeborg, som sökte rädda Sten Christiersson Oxenstjernas lif ur de uppbragte borgarnes händer, hvilka ville hämnas deröfver, att denne riddare i vredesmod dödat en borgare, råkade i stor fara i folkträngseln, då hon ville afstyra bullret, och omkullkastades på Stockholms torg. Sten Sture blef storligen förtörnad häröfver, räknande detta för en sådan skymf, att han fordrade en synnerlig upprättelse derföre. Riksens råd lade sig likväl emellan, så att saken blef urskuldad, dock måste Stockholms borgare ingå på sådana förpligtelser, att de alltid skulle stå faste med Hr Sten, hvilket de ock sedan gjorde, städse troget hållande hans parti.

Tott, Åke Göransson, till Tidön, nämnes redan 1498 såsom riddare, och var 1509 höfvidsman på Åbo. Derefter 1512 höfvidsman på Kroneborg i Finland, och 1516 åter på Åbo slott. Slutligen höfvidsman på Tavastehus, halshöggs han d. 27 Nov. 1520 på Christian Tyranns befallning jemte flera andra Svenska ädlingar.

Tott, Clas Åkesson, en son till riksrådet Åke Klasson Tott och fru Ingeborg Sparre, var en ibland dem, som slogos till riddare vid konung Erik XIV:s kröning 1561. Han skref sig herre till Bystad. En af sin tids förnämste krigshjeltar, deltog han redan 1567 uti fälttåget emot de Danske, då han räknades bland den Svenska härens förste anförare. Efter Erik XIV:s afsättning, blef han 1569 lagman i Nerike, och 1572 slottslofven på Stockholms slott. Utnämnd till krigsöfverste i Lifland, grundlade han snart sitt hjelterykte genom den lysande och sagolika segern öfver Ryssarne vid Lode d. 23 Jan. 1573, då han med endast 100 man till fot och 600 ryttare nedlade 7,000 fiender och dref de återstående 9,000 på flykten öfver två mils väg, tagandes ett ofantligt byte, som allt fördes med i det triumftåg Tott derpå höll vid ankomsten till Reval. Sedan han följande året förgäfves belägrat Weissenberg och Toolsborg, blef han hemkallad och förordnad till lagman i Nerike. Insattes i riksrådet 1576; men sändes om hösten samma år till Finland, såsom ståthållare öfver hela detta landskap. Sedermera inskränktes dock 1577 hans guvernement till endast södra Finland. År 1585 förklarades han åter för guvernör öfver hela Finland och Karelen, samt blef tillika öfverste-lagman derstädes. Samma år höll han på gränsen ett möte med Ryssarne, då ett stillestånd på fyra år med dem ingicks. Han var en bland de rådsherrar, som i Reval afstyrkte konung Sigismunds återresa till Sverige, hvarföre han äfven råkade i onåd hos konung Johan III, samt anklagades 1590 inför ständerna och dömdes ifrån sina tjenster. Han återvann likväl 1592, uppå Sigismunds förbön, konung Johans nåd och återfick följande året äfven sina embeten. Han var lycklig nog att dö 1596, förr än stormen utbröt emellan hertig Carls och konung Sigismunds partier, hvilken blef vådlig för så många. Dennes sonson,

Tott, Åke Henriksson, herre till Ekolsund, Sjundeby, Ljuxala, Lehals län och Gerkenäs, föddes i Juni månad 1598. Föräldrarne voro landshöfdingen i Österbotten Henrik Tott, och fru Sigrid Wase, konung Erik XIV:s dotter. Begåfvad med ett häftigt och uppbrusande lynne, lät han redan såsom student i Upsala ej sällan ungdomsblodet på ett öfverdådigt sätt koka öfver. Man såg honom ofta löpa med dragen värja omkring på gatorna, enligt hvad en gammal anteckning förmäler, och han var städse en af Messenii mest handfaste och djerfve anhängare uti de ofta ganska våldsamma oroligheter, som uti Upsala föreföllo emellan dem, som höllo med denne professor och dem som togo parti af J. Rudbeckius. Han och hans kamrater sönderslogo fönster, öfverföllo oskyldige vandrare, togo bönder och spände dem för kärror; en gång till och med befriade de våldsamt några fångar ur slottshäktet. Samma oförskräckta djerfhet medförde han till kriget, der han visade ett mod, som icke skyg-

gade för någon fara. Gustaf Adolf kallade honom snöplogen, som skulle rödja vägen för andra, och nyttjade honom äfven ofta i dylik egenskap. Genom sitt öfvermod, sin ofördragsamhet och sitt ohejdade lynne, väckte han dock ofta konungens missnöje. Under Preussiska kriget gick det en gång så långt, att han och Herman Wrangel utmanade hvarandra på envig. Konungen hade vid lifsstraff förbjudit alla dylika bragder; men de båda hete herrarne djerfdes dock våga ett försök. Händelsevis blef konungen underrättad om alltsammans, och då de tvenne kämparne infunno sig på bestämd ort, blefvo de icke litet förvånade att se en af konungens adjutanter med ett kompani soldater och skarprättaren på platsen, samt höra att, enligt konungens uttryckliga befallning, den vid enviget segrande genast skulle arkebuseras. Naturligtvis blef intet envig utaf och båda herrarne fingo under några veckors fängelse tid att svalka sin förbittring. Föga väl var också den häftige Åke Tott anskrifven hos fruntimmerna och han fick flera korgar, innan han slutligen lyckades erhålla Abraham Brahes yngsta dotter Christina. Sommaren 1627 tilldrog sig en händelse, hvarvid Åke Tott inlade särdeles ära. Gustaf Adolf hade nemligen skickat honom och Alexander Lesslie med 200 ryttare och 300 knektar att utforska Polackarnes rörelse på Klein-Werder. Vid Grebin fann han sig helt oförmodadt lockad uti ett bakhåll, samt på alla sidor omgifven af en öfverlägsen fiende. Åke Tott var dock aldrig den man, som fruktade hugg och slag. Han ropade till sina ryttare, att de skulle gå på som ärlige Svenskar, hvarefter han sjelf med svärdet i handen sprängde emot fienden, troget följd af de sina. Striden var kort, men blodig. Polackarne kunde ej emotstå det utomordentligt häftiga anfallet. Svenskarne bröto sig igenom och redo bort med fyra eröfrade fanor. Etthundrafemtio Polackar lågo efter dem qvar på valplatsen. Gustaf Adolf fägnade sig högeligen öfver denna sina truppers tapperhet och lycka. Hela hären uppställdes, samt midt framför densamma Tott och hans bussar. I korta, men kraftiga ord omtalade konungen deras bragd och tilldömde soldaterne åtskilliga belöningar. Tott dubbade han inför hela hären till riddare, och fäste vid hans sida med egen hand en gyldene värja. Då Gustaf Adolf drog till Tyska kriget, sattes Åke Tott till anförare för de 16 sqvadroner ryttare, hvilka funnos i hären, och efter ankomsten till Tyskland var kriget i Mecklenburg och sedermera uti det sydligare Neder-Sachsen hufvudsakligen öfverlemnadt åt honom. Han var då general-major och riksråd sedan Maj månad 1630, blef samma år general af kavalleriet, och d. 26 Nov. 1631 fältmarskalk. Efter slaget vid Leipzig, förlades han med sina ryttare vid gränsen i Landsberg. Hans mest lysande bedrifter utförde han i Mecklenburg, ur hvilket land han alldeles fördref de kejserlige, hvarefter han framträngde ända till Hamburg. Meningen var, att han också skulle bemäktiga sig Bremen samt sedan vända sig åt söder; men här mötte honom Pappenheim och från denna stund var det slut med hans framgång. Orsaken dertill var förnämligast hans våldsamma och häftiga lynne, mera egnadt att föra ryttaresvärdet än kommandostafven. Redan i Mecklenburg kom han i öppen träta med en af dess hertigar. Sedan skulle han föra kriget tillsammans med hertig Georg af Lüneburg; men i stället började de att sinsemellan tvista och motarbeta hvarandra, till gemensam skada och fiendens fördel. Tott stannade overksam uti Hamburg, skötande sina hundar, hästar och nöjen, samt dessemellan med hård hand hopskrapande penningar. Salvius, som var Gustaf Adolfs ombud i nämnda stad, varnade honom flera gånger; men detta hade blott den följd att ännu mera uppreta den häftige Tott. "Är det nu", sade han, "återigen så illa tillställdt uti Sverige, att bläckmästare våga sig att kujonera kavaljerer?" Emellertid väckte det både konungens och allmänhetens uppmärksamhet, att de eljest öfver allt segrande Svenska vapnen hade så föga framgång uti Neder-Sachsen, och på konungens befallning måste Salvius ändtligen göra reda för orsakerna. Denne yrkade enträget att en annan befälhafvare måtte tillförordnas, och samma önskan förspordes äfven från andra håll. Man ville först gå en medelväg, och sände Alexander Lesslie till Totts biträde; men denne blef hindrad af en sjukdom, såsom några trodde, låtsad, för att undvika det obehagliga kamratskapet. Frampå våren blef Tott ändtligen afsatt. "Mina barn och barnabarn", sade han då till Salvius, "skola en gång hämnas detta på dig och hela din afföda." Tott skulle, såsom det först hette, skickas till konungen, för att under honom åter vänjas vid tukt och krigslydnad; men Gustaf Adolf synes ej heller hafva varit angelägen om en sådan underbefälhafvare och Tott fick således resa hem till fäderneslandet igen. Här lät han af sina i Tyskland samlade rikedomar åt sig uppföra det präktiga Ekolsunds slott, der han lefde med en i Sverige förut osedd prakt, stolt öfver stora rikedomar, lysande segrar och en börd från sjelfva Wasahuset. När han med sin präktigt bespända vagn for fram och tillbaka emellan Stockholm och Ekolsund, satte han en synnerlig ära uti att aldrig vika åt sidan af vägen för någon annan än för den regerande personen. Han afled d. 15 Juli 1640 på sin gård Lafville i Finland. Hans ännu namnkunnigare son,

Tott, Clas Åkesson, grefve till Carleby, friherre till Sjundeby, herre till Ekolsund och Lebals län, lärer hafva blifvit född omkring år 1631. Då han år 1651 först började inträda på hofvet, var han en helt ung man med ett skönt och lifligt utseende samt begåfvad med mycken qvickhet och Fransysk belefvenhet, ty han hade erhållit en del af sin uppfostran uti Frankrike. Derjemte ägde han en ovanlig färdighet i adliga idrotter, så att han gemenligen vid hvarenda ringränning vann något bland de utsatta prisen. Dessa egenskaper, i förening med en viss ridderlighet, hvilken dock ofta nog blef drifven till öfvermod, förvärfvade honom snart drottning Christinas syn-

nerliga ynnest; hvarefter det för honom, likasom för de andra hennes gunstlingar, gick med skyndsamma steg till utmärkelser och befordringar. Redan 1652 upphöjdes han på en gång till friherre och grefve, såsom det i diplomet hette, för fädrens "ansenliga, tappra, vittra och märkliga förtjenster." Till grefskap erhöll han Ny-Carleby socken, utgörande 89 hemman, och dessutom några kronogårdar i Österbotten, hvarjemte drottningen visade honom den nådiga utmärkelsen, att i grefvevapnet få insätta "Vasen", till minne af hans kongl. härkomst. Året derpå blef han först öfverste-kammarherre, sedan riksråd och några dagar derefter grand capitaine öfver gardet, samt 1653 kansliråd och några dagar före drottningens afsägelse riksstallmästare. Grefve Clas Tott hade ärft en god del af faderns öfvermod och våldsamma lynne, också utförde han en mängd envig inom kort tid. En gång växlade han kulor med Gustaf Adolf Lewenhaupt, hvilken dervid blef krutsprängd öfver hela ansigtet. Ett annat bland hans många envigen ägde rum med medtäflaren Steinberg. De voro alldeles ensamme och utan vittnen. Efter något fäktande sprang Totts värja itu, då Steinberg frågade, om han ville erkänna sig öfvervunnen, men Tott, i stället för svar, sprang honom under klingan rakt på lifvet. De började brottas, och föllo omkull, men fortsatte likväl kampen, tumlande af och an, till dess de af trötthet nödgades släppa hvarandra, hvilket dock skedde först efter öfverenskommelse att åter mötas, sedan Tott skaffat sig en ny värja. Christina blef dock underrättad om striden och förlikte dem. Samma år om hösten, när Tott utnämndes till grand capitaine öfver gardet, blef Dohnas afundsjuka så uppretad, att en utmaning följde. De möttes ensamme och till häst, då striden fördes med värja och kämparne tilldelade hvarandra åtskilliga skråmor. Slutligen kastades Dohna ur sadeln och Clas Tott red som segervinnare hem igen. Några månader derefter uppkom emellan Tott och hertig Adolf Johan en ordvexling, som föranledde utmaning från den förres sida. De voro redan bortgångne till mötesplatsen, när Christina, som blifvit underrättad om den tillämnade striden, genom ilbud befallde dem återvända och tvang dem till förlikning. Jemte denna stridslystnad, hade Clas Tott det felet att älska höga spel, och den olyckan att dervid ofta förlora. På en enda afton tappade han en gång tvåtusen fyrahundra dukater. Oaktadt detta lefnadssätt, steg Tott beständigt mer och mer i gunst. Under vistandet på Jakobsdal 1653 var han den ende Svensk, som ägde tillträde till drottningens förtroligare sällskapskrets. Hans inflytande var till och med så stort, att äfven gunstlingen Pimentelli trodde försigtigheten fordra att en så farlig medtäflare aflägsnades, hvarföre han äfven intalade Christina, att Tott borde resa till Nederländerna, för att der fullkomna sig i krigsvetenskapen, hvilket denne, ehuru med möda, dock lyckades att svänga sig ifrån. När Christinas afsägelse nalkades, fick hon det infallet, att Clas Tott borde af henne och i förväg utnämnas till thronföljare för den händelse, att prinsen Carl Gustaf skulle aflida utan arfvingar. Såsom skäl härför anförde hon grefve Totts slägtskap med konungahuset, och till förbindande medel ville hon använda hans upphöjelse till hertig; men då Axel Oxenstjerna och Pehr Brahe, hvilka för omslags skull äfven erbjödos hertiglig värdighet, båda undanbådo sig denna ära, förföll slutligen hela planen. Till ersättning för de svikna förhoppningarna, förskaffade Christina sin gunstling ett anslag på 200,000 R:dr och godset Ekolsund. Konung Carl X Gustaf visade äfven Tott mycken bevågenhet, och utnämnde honom 1656 till generallöjtnant. Vid Köpenhamns belägring var han närvarande, då han bad som en nåd att få anföra stormen på staden, viljandes med sitt hufvud ansvara för en lycklig utgång; men konungen fann hans förslag vara ett vågspel, och då Tott för öfrigt påstod sin sak, blef konungen stött och sade, i det han uppstod och satte handen i sidan, "J synes mig vara något sufficant, kanske rinner er i sinnet, det ni är af konung Eriks blod, men kommen ihåg att jag är konung Carl IX:s dotterson och Sveriges konung", då Tott bugade sig och gick ut oförskräckt. Under Carl XI:s minderårighet blef Tott 1664 öfverståthållare i Stockholm, hvilket embete han blott en kort tid förvaltade. Utnämndes följande året till fältmarskalk samt general-guvernör i Lifland, der han 1666 befullmäktigades att föra direktionen öfver alla Svenska trupper i Estland, Lifland och Ingermanland. Sändes 1672 såsom ambassadör extraordinär till Paris, i hvilken egenskap han följande året öppnade ett fredsmöte i Köln emellan de krigande makternas sändebud, som då voro derstädes församlade. Han afled i Paris d. 15 Juli 1674 barnlös, såsom den sista manliga afkomlingen af Axelssönernes lysande ätt. Alltid praktlysten och slösande, efterlemnade Clas Tott vid sin död en skuld af 100,000 R:dr, oaktadt tidigt arftagare af en rik fader, samt sjelf hugnad med rika förläningar och jemt sittande vid ganska indrägtiga embeten.

Tottarp, annex till Knästorp, är beläget i Bara härad af Malmöhus län; $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. ifrån Lund. Jordmånen är lera, blandad med sand, och skog saknas. Socknen håller 14 mtl. med en folkmängd af 500 invånare på en areal af 879 tunnl. Adr. Lund.

Tours i Frankrike var en af de få städer, som lyckades motstå de vilde Norrmännens eröfrings- och plundringshåg. Förskräckelsen hade gått före dem, så att invånarne i Tours i största hast förbättrat stadens murar, och mottogo med kastspjut de anryckande vikingarne. Desse belägrade alla ingångarna till staden, uppkastade bolverk, gjorde häftiga och täta anfall, samt höllo invånarne strängt inspärrade. Staden sväfvade i den yttersta fara, och var nära att blifva med storm intagen. Då togo invånarne den helige Martins ben ur kyrkan och buro dem upp på murarna. Vid åsynen af dessa heliga qvarlefvor af stadens stora skyddshelgon, upplifvades hoppet och modet hos

dess försvarare. Vikingarne, okunniga i belägringskonsten och icke vane att finna ett så stort motstånd, drogo sig tillbaka. I Tours tillskref man den helige Martin stadens underbara räddning, en kyrka uppbyggdes till hans ära på det stället, der man stannat med helgedomarna, och en årsfest firades länge den 12 Maj, dagen då Norrmännen upphäfde belägringen. Vikingarne, återkomne till norden, berättade, att i Frankernas land de döda voro mera att frukta än de lefvande.

Trachenberg i Schlesien; der hölls sommaren 1813 ett sammanträde emellan de förenade monarkerne af Ryssland och Preussen, till hvilket kronprinsen af Sverige äfven infann sig, jemte sändebud från Österrike. Kronprinsen, hvilken öfverallt emottogs med de största ärebetygelser, uppgaf vid denna sammankomst, som bevistades af alla de förnämste generalerne i de allierades krigshärar, planen till det nya fälttåget emot kejsar Napoleon. Alla emot Frankrike förbundna härar, som funnos i Tyskland, indelades i tre stora arméer, öfver hvilka kejsar Alexander skulle föra öfverbefälet. Den första, eller stora Böhmiska arméen, som utgjorde 180,000 man och bestod af Österrikiska, Preussiska och Ryska trupper, ställdes under Österrikiske fältmarskalken von Schwarzenberg, den andra, eller den Schlesiska arméen, som bestod af Preussiska och Ryska trupper, och var 120,000 man stark, fick Preussiske generalen Blücher till anförare, och den tredje, eller Tyska nordarméen, som utgjordes af Svenska, Preussiska, Ryska, Engelska, Mecklenburgiska och Hanseatiska trupper, samt inneböll 150,000 man, ställdes under Svenske kronprinsens befäl. Nordarméen skulle utgöra högra flygeln, Schlesiska arméen centern och Böhmiska arméen den venstra flygeln af hela den förenade krigsstyrkan, och alla samfäldt agera på sträckningen af ett cirkelsegment, under jemn sammandragning till den medelpunkt, hvarest Napoleon längst qvarstannade. Alla tre arméerna borde framtåga i lika höjd, och om någondera anfölls skulle de andra genom ett hastigt framträngande hota fiendens flanker. Allmänna mötesplatsen skulle slutligen blifva Napoleons läger antingen vid Dresden eller Leipzig, och der den afgörande hufvuddrabbningen med gemensamma krafter utkämpas.

Trafvenfelt, Erik Carl, son af kaptenen Gotthard Wilhelm Trafvenfelt, föddes d. 8 Nov. 1774. En **Bengt Trafvenfelt,** son af rumormästaren Erik Trafvare, hade såsom löjtnant vid adelsfanan blifvit 1650 upphöjd i adligt stånd, och utmärkte sig såsom ryttmästare under Carl X Gustafs Polska krig, isynnerhet i slaget vid Warschau, der han, tillika med konungen, ensam en gång stred emot sju Tartarer. Den unge Erik Carl Trafvenfelt blef i föräldrahuset handledd af enskild informator till tretton års ålder, då han sändes till Upsala, der han i början studerade juridiken, men år 1792 begynte, på professor Acrels råd, att med ifver vinnlägga sig om medicinen. Åren 1794 och 1795 var han amanuens vid det akademiska sjukhuset i Upsala och skötte någon tid äfven läkarevården vid länslazarettet derstädes. Redan år 1796 hade han med högsta loford fullgjort de till doktorsgraden hörande specimina, hvarefter han vistades i Stockholm, der han en sommar förrättade läkaretjensten vid krigsakademien på Carlberg under en der uppkommen epidemisk scharlakansfeber. Blef 1797 sekreterare i collegium medicum samt innehade samma år vid doktorspromotionen i Upsala det första hedersrummet. Kirurgie magister två år derefter, tjenstgjorde han från 1800 till och med 1804 såsom brunnsläkare vid Norrmalms helsobrunn i Stockholm, under hvilken tid ett vida större antal brunnsgäster än någonsin hvarken förut eller efteråt besökte denna brunn. Hindrad i utöfningen af sitt hufvudyrke såsom praktiserande läkare, genom de trägna göromål, hvilka åtföljde sekreterare-befattningen uti collegium medicum, begärde han 1801 afsked från densamma, då han samma år fick professors namn, heder och värdighet. Såsom hufvudman för sin ätt bevistade han 1809 års riksdag, då han var den förste som väckte förslaget om nödvändigheten både af en allmännare samt förbättrad läkarevård på landet och af ett instituts inrättande för bildande af fältläkare. R. af W. O. 1810, hedersledamot i collegium medicum 1811 och samma år ledamot af patriotiska sällskapet. År 1812 valdes han till sekreterare i Svenska läkaresällskapet, ibland hvars stiftare han varit, och samma år ledamot af vetenskaps-akademien. Utnämndes 1813 till assessor i sundhets-kollegium samt förordnades vid samma tid till ledamot i fattigvårdsstyrelsen och uti direktionerna öfver stora barnhuset samt Danviks hospital, hvilka senare befattningar han fortfor att sköta till år 1814, då han på begäran derifrån entledigades med synnerliga loford öfver sina dervid ådagalagda berömliga omsorger och oförtrutna nit. Vid samma tid behagade Kongl. Maj:t med afseende på hans bemödande, att i oafbruten gång bibehålla den nyinförda koppympningen, tilldela honom en medalj i guld af tio dukaters vigt. Förordnades 1816 att vara öfverläkare vid krigsakademien på Carlberg, då han anslog sitt årliga arfvode till uppköp af böcker i läkarevetenskapen för der tjenstgörande läkare. Lemnade samma år sekreterare-befattningen i läkaresällskapet, blef R. af N. O., och kallades följande året till ledamot af medico-physikaliska societeten i Erlangen och af Norska vetenskaps-sällskapet i Trondhiem. Erhöll sedermera kallelse att vara ledamot af flera andra lärda sällskap, deribland medicinska societeten i Marseille, naturforskare-sällskapet i Moskwa, vetenskaps-societeten i Bonn och Societas Medico-Physica i Hoorn i Holland. Blef dessutom direktör i enke- och pupillkassan. i direktionen öfver Stockholms sparbank, samt ledamot af flera andra välgörenhets-inrättningar. Utnämndes 1832 till medicinalråd i sundhets-kollegium. Afled d. 17 Jan. 1835. Professor Trafvenfelt var en af Stockholms mest ansedde och tillitade läkare, isynnerhet för barnsjukdomar. De af honom utgifna värdefulla medicinska afhandlingar och skrifter uppgå till ett ganska betydligt antal.

Trafvenhielm, Peter, förut kallad **Trafvare,** son af general-guvernements-sekreteraren i Finland Johan Jakobsson, började sin bana som pikenerare vid gardet 1646, hvarefter han befordrades 1652 till korporal, 1654 till kornett och 1656 till löjtnant, i anseende till den stora tapperhet han visat vid flera tillfällen, isynnerhet vid stormningen af Ryssarnes skansar utanför Kexholm. Utnämnd 1657 till kapten, bevistade han derpå åtskilliga träffningar, dels emot Ryssarne, dels emot Polackarne, hvarunder han mycket utmärkte sig för käckhet, särdeles vid Pernaus belägring. Blef 1658 förordnad till kommendant på Helmets slott, hvilket dock kort derefter af Polackarne med stormande hand intogs, då han af grefve Douglas sändes till konung Carl X Gustaf på Falster, för att meddela underrättelse om arméens tillstånd och angelägenheter. Efter konungens död reducerades denne förtjente krigare, och måste förblifva tjenstlös ända till 1678, då han ändtligen placerades såsom major på öfverste Clas Flemings Finska regemente till häst. Äfven nu utmärkte han sig genom klokhet och tapperhet, så att han till belöning härför år 1681 upphöjdes i adligt stånd. Någon vidare befordran lärer han dock aldrig hafva erhållit. Hans dödsår är ej bekant.

Traheryd, annex till Göteryd, är beläget i Sunnerbo härad, 8 ½ mil S.V. från Wexiö. Laga-ån går igenom socknen. Den håller 26 mtl. med en folkmängd af 1,326 personer på en areal af 23,814 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Trana, Erik, som skref sig till Reisala och Sotaniemi, och som förut kallade sig Erik Andersson, adlades 1625. Han var då krigskommissarie, blef 1626 kommissarie i Lifland och Ingermanland, samt 1627 tillika ståthållare öfver Dorpat med dess län. År 1633 förordnades han till krigskommissarie i Neder-Sachsiska kretsen och blef sedermera tillika öfverste. Synes hafva varit en på sin tid ganska ansedd och mycket begagnad tjensteman. Hans adliga ätt är längesedan utgången.

Tranæus, Johan Gottskalk, son af lektorn i Strengnäs, sedermera prosten och kyrkoherden i Stora Mellösa, G. Tranæus, handleddes i början af sin fader till hösten 1674, då han blef student i Upsala. Idkade der med särdeles flit sina studier några år, hvarefter han i Stockholm inöfvades i medicinsk praktik af arkiater Hjerne, och tjenstgjorde sommaren 1683 såsom den förste brunnsläkare vid Wiksberg. För att ännu vidare fullkomna sina medicinska kunskaper, företog han följande året en resa till Holland och Frankrike, hvarunder han fick doktorsdiplomet 1685 i Rheims. Hemkommen till Sverige 1686 fick han af arkiater Hjerne emottaga läkarebefattningen vid Medevi brunn, hvarmed han fortfor till 1690, under tiden äfven praktiserande i Stockholm. Utnämndes 1689 till assessor i collegium medicum, och 1691 till amiralitets-läkare i Carlskrona, hvarest han sedan uppehöll sig ända till sin död 1718. Doktor Tranæus var en på sin tid ganska ansedd, driftig och mycket anlitad läkare. Han var en ovanligt tjock och fyllig man. I afseende härpå berättar professor Roberg, som gjorde honom sällskap på hans utrikes resa, den anekdot, att i Holland en gång en hafvande qvinna ej kunde se sig mätt på hans särdeles tjocka ben, samt ej kunde få ur sitt hufvud att de voro uppstoppade, förr än hon med händerna fått taga på dem och undersöka förhållandet.

Tranan (Grus Cinerea) är en fogel af Vadarnes ordning, med lång, vid spetsen något konvex näbb, ovala näsborrar, höga, tjocka, högt öfver knäna nakna ben och medelmåttigt långa, breda vingar. Denna ståtliga fogel håller i längd 3 eller vanligen 4 fot och i vingbredd nära 7. Hon anländer om våren till norden och tågar om hösten derifrån. Hon flyger högt och lätt, men går långsamt och med afmätta steg. Hennes röst är hög och gäll, och hon flyger stundom så högt, att man väl hörer ljudet ur luften, men ej kan se den flygande skaran. Under vandringen flyger hon alltid i två rader, som framtill sammanstöta i en spetsig vinkel, och en af sällskapet flyger då främst samt utgör spetsen i vinkeln. Hon är en symbol af vaksamheten, och då en skock tranor slår ned på ett åkerfält för att hvila eller beta, finner man alltid en eller några få af dem på något afstånd stående på utkik, för att vid någon påkommande fara gifva de öfriga tecken. Vintern tillbringar hon i sydligaste Europa och Asien eller ock i Norra Afrika; men om sommaren anträffas hon på vidsträckta myror, hedar och ängar i de mellersta och norra trakterna af Skandinavien. Helst håller hon sig på myrorna i landets nordöstra provinser, men kläcker äfven i de sydligare, såsom i kärren i Småland eller i nordöstra Skåne. Hennes föda utgöres af så väl växt- som djurrikets alster, såsom skidfrukter, säd, grön brodd, maskar, insekter, grodor, o. s. v. På sädesfälten blir hon derigenom också stundom besvärlig för landtmannen. Denna fogel är för sin skygghet och vaksamhet svår att skjuta; men kan dock tämjas och blir i fångenskapen stundom så tam, att hon obebindradt flyger ut och kommer tillbaka. Hennes kött är segt och hårdsmält.

Tranarpavad. Der stannade frihetshjelten Engelbrekt Engelbrektsson på sitt tåg 1436 genom Sverige till landets befriande från Danska fogdar. Hans afsigt hade varit att äfven rensa Skåne, hvarföre han ock inryckte i detta landskap; men då han fann en stor mängd samlade Skåningar under Peder Oxe lägrade på andra sidan om Tranarpavad för att hindra öfvergången, ville han ej länge uppehålla sig derstädes, utan förnyade sin förut med Skåningarne slutna fred och drog så till Halland, hvilket landskap han snart intog.

Trander den Thronske var en ibland de förnämste Norske kämpar, hvilka drogo till Sigurd Rings bistånd emot Harald Hildetand och mycket utmärkte sig bland hjeltarne uti det namnkunniga Bråvallaslaget.

Tranér, Johan, föddes af bondeföräldrar i Torpa socken af Östergöthlands län, d. 11 Mars 1770, och uppfostrades i början för landtbruket, ända till

dess att ett fall gjorde honom oförmögen till de tunga landtmanna-arbetena, då han sändes till Linköpings skola. Han hade då redan fyllt sina 19 år och tillgångarna voro ganska ringa, så att utsigterna för hans framkomst syntes länge föga gynnande. Allt detta ersattes dock genom en brinnande arbetslust, ett lyckligt minne, ett lätt uppfattningsgåfva och en glödande åtrå efter utmärkelser. Företrädesvis vändes hågen snart till de klassiska skalderne, bland hvilka han redan tidigt med förkärlek omfattade Ovidius, som blef hans förebild i mera än ett hänseende. På gymnasium skref han ofta sina themata på Latinsk vers och var ej sällan färdig dermed före sina med prosan ännu svettande kamrater. Vid 23 års ålder, eller 1793, ankom han till Upsala akademi; men bristande tillgångar tvungo honom en lång tid att dröja med magistergraden, hvilken han först år 1800 kunde taga. År 1802 blef han docens i Romerska litteraturen, och blef snart äfven utom universitetet bekant genom öfversättningar ur Ovidius, hvarföre han trenne år å rad vann Svenska akademiens andra pris. Sedermera började han att i en under en mängd år fortsatt sträcka af disputationer utgifva Iliaden på Svensk hexameter, hvilken öfversättning väckte ett stort uppseende, ehuru icke i allt åtföljdt af bifall. Å ena sidan beundrade man den rytmiska, strängt regelbundna färdigheten, förmågan i uttrycket af den imitativa harmonien, äfvensom fyndigheten i ordval och fintligheten af djerfva ordfogningar; men å andra sidan klandrades med skäl, att han ofta dref allt detta utöfver rimlighetens gränsor genom jagt efter arkaismer och sällsynta landskapsord, sjelfgjorda besynnerliga ordfogningar. misslyckade naiviteter, samt ett ständigt konstladt experimenterande med språket, mera beräknadt på effekt och öfverraskning, än på en trogen efterbildning af urskriftens grundton. Bland alla hans öfversättningar blef dock ingen så ryktbar, som den på Latinsk vers af Tegnérs "*Nattvardsbarnen*", hvilken, oaktadt företagets oändliga svårighet, lyckades så utomordentligt väl, att läsaren mångenstädes tvekar, huruvida icke öfversättningen äger företräde framför originalet. Vid alla af akademien firade festiviteter, hvarvid ett Latinskt Carmen ansågs erforderligt, vände man sig alltid till Tranér, som inom detta fält stod utan like, ja utan medtäflare. Hans befordran vid akademien gick dock aldrig längre än till en adjunktsbeställning, som han erhöll 1812, hvarpå följde professors titel 1815. Det sökta målet, ett professoriat, vann han aldrig. Flera gånger förbigången, sökte han att som kyrkoherde sluta sin verksamhet, men rönte äfven å denna väg samma motgångar, till dess han ändtligen 1825 utnämndes till kyrkoherde i Söderköping. Det dröjde dock ännu omkring trenne år, innan han lemnade sitt kära Upsala, och sedan han nedflyttat till Söderköping, såg man honom efter få år återkomma till Upsala. I allmänhet älskade han lika mycket sällskapslifvet, der han sökte utmärka sig så väl genom en skämtsam, stundom mindre fin munterhet, som hoken eller pennan; men när det gällde, kunde han äfven sitta uppe flera nätter å rad. Ehuru medellös och länge lönlös hopsamlade Tranér dock, redan före sin afflyttning från universitetet, en temligen betydlig förmögenhet, förnämligast genom korrigering af krior, Latinska tal och disputationer, och af denna förmögenhet gjorde han både i lifstiden och efter döden ett välgörande bruk. För fattige och hoppgifvande ynglingar var hans kassa alltid tillgänglig. Mest verkade han för ungdomens framkomst genom anskaffande af konditioner, af hvilka han måhända bortgaf flera än alla de öfrige lärarne tillsammans, hvilket kostade honom mycken möda och en vidlyftig brefvexling, samt ej sällan äfven flera förtretligheter. Hans karakter var en sällsam sammansättning af starka motsatser. Länge sträng hushållare, föll det honom på hans senare år in att blifva gästfri och ståtande. Han köpte då på auktioner präktiga speglar och ljuskronor, dyrbara möbler, porsliner och kristaller; men allt detta från olika tidehvarf och i olika smak, så att hans rum fingo tycke af en månggartad möbelbod. Han anställde kaffekalas för fruntimmer, middagar för fremlingar och goda vänner; men gästfriheten bortskämdes af fjesk och bråk, samt rätterna, lagade af hans städerska, voro oftast osmakliga. De, som besökte honom, bjödos på bischoff ur små slipade kristallglas med guldkanter; men dessa voro osköljda samt merändels öfverdragna med en skorpa af orenlighet. I sin klädsel beflitade han sig om elegans; men ofta var halsduken oren, händerna otvättade, och när han under sitt sjuklighetstillstånd mottog besök, var nattmössans färg lik en osnygg gummas. Man berättar i afseende härpå en löjlig anekdot. En fremling ville en gång i Upsala besöka tvenne celebriteter, nemligen den mycket gamla fröken Linné och professor Tranér. Hans ledsagare förde honom först till den senare, som emottog honom på sjuksängen i sin orena nattmössa, och sedan han en halftimma språkat med professorn, trodde han sig efter slutadt besök, hafva talat med fröken, endast förundrande sig öfver gummans oväntade piggbet. Tranér afled d. 8 Juli 1835. Vid testamentets öppnande befanns han hafva anslagit en del af sin förmögenhet till en hospitals-inrättning och lön åt en läkare i sin födelsesocken, en annan del till stipendier, tvenne för unge idkare af Latinskt skaldskap och det tredje åt en docent, samt återstoden åt sin broder, som var bonde. De af Tranér utgifna *Akademiska disputationer*, samt *Latinska* och *Svenska poemer* uppgå till ett betydligt antal.

Tranhielm, Christer, före sitt adlande kallad Trana, blef 1678 extra ordinarie och 1680 ordinarie kammarskrifvare, samt 1685 bokhållare, såsom det heter, öfver ett angeläget och sekret arbete, som honom under kongl. rådet och presidenten, grefve Flemings direktion blef anförtrodt att förrätta. Utom dess sysselsattes han många år i militiæ-kontoret, der konung Carl XI slutligen uppdrog åt honom att föra direktorium. År 1686 bragte han förpantningsräkningarna till riktighet uti liqvi-

dations-kommissionen och utnämndes 1689 till kamererare i kammar-kollegium. I denna beställning adlad 1693, under N:o 1,271. Död d. 24 Mars 1701. Hans brorson,

Tranhielm, Sten, hade i sin ungdom gjort vidlyftiga resor, ända till Persien, innan han 1689 befordrades till fänrik vid grefve Bjelkes Svenska regemente i Brabant. Utmärkte sig der genom tapperhet och blef uti slaget vid Fleuri, efter ett hårdt fäktande, tagen till fånga. Hemkommen till Sverige, blef han 1691 fänrik vid Elfsborgs regemente och 1694 löjtnant, då han samma år adlades under N:o 1,316. Befordrades 1700 till regements-qvartermästare, 1701 till kapten och major, samt 1710 till öfverstlöjtnant vid Jönköpings regemente. Slutligen fick han 1720 öfverste titel.

Tranemo, en socken i Kinds härad af Elfsborgs län, är belägen $4\frac{1}{4}$ mil S.O. från Borås och tillhör 2 kl. reg. På några ställen i socknen är ymnig och stark skog; jordmånen är i allmänhet ojemn eller bergaktig samt föga gifvande. Annexer äro Måssebo, Ambjörnarp och Sjötofta. I socknen märkes: säterierna *Ömmestorp*, fordom *Ödmundstorp*, och *Limmared*, hvarest bland lemningar från fornåldern förvaras en hjelm, stålskjorta och jernhandske samt 2:ne uråldriga gevär. Denna gård har förr tillhört en egen annexförsamling till Tranemo, hvilken ock hetat Limmared, men sedan denna församlings kyrka vid Danska krigshärens framtågande till Bogesund år 1520 blifvit uppbränd, sammanslogs Limmared, likasom äfven kort derefter en annan annexkyrka, Tyggestorp, innan kort med den förra moderförsamlingen Tranemo. Lemningar efter Limmareds kyrka synas ännu vid säteriet Limmared, $\frac{1}{2}$ mil i norr från Tranemo; äfvensom märken efter kyrkogårdsmuren kring Tyggestorps kyrka äro synbara, $\frac{1}{2}$ mil öster ut ifrån Tranemo. Socknen håller $31\frac{3}{8}$ mtl. med en folkmängd af 1,278 personer på en areal af 38,093 tunnl., hvaraf 1,450 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Trankil, annex till Blomskog, är beläget i Nordmarks härad af Carlstads län, 11 mil V.S.V. från Carlstad. Socknen har skapnad af en kil och sträcker sig emellan sjöarna Stora Led, Foxen och Lelången. Marken är ojemn och stenbunden, bestående mestadels af sandmylla med blandning af hård lera. Skog finnes mer än till eget behof. Socknen håller $8\frac{3}{8}$ mtl. med 737 inbyggare på en areal af 20,111 tunnl., hvaraf 7,140 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Transkjöld, Johan, före sitt adlande kallad Trana, studerade i Upsala och gjorde sedan uti fem år utrikes resor, hvarefter han 1687 utnämndes till professor uti mathematiken vid akademien i Dorpt. År 1690 förordnades han till sekreterare vid de Svenska hjelptrupper, som afsändes till Rhenströmmen, och i denna beställning adlades han 1690. Utnämndes 1694 till krigsfiskal, och mot slutet af samma år till direktör öfver landtmäteriet, uti hvilken befattning han inlagt stora förtjenster, så väl genom förbättrandet af åtskilliga landtkartor öfver Sverige, som genom särskilda affattningar öfver landsvägarna i riket. Han afled d. 7 Sept. 1609.

Transportsedlar. Den 11 Januari 1726 blefvo de så kallade transportsedlarne aldra först utgifna af banken i Stockholm, och år 1836 upphörde utgifvandet af dessa sedlar. Den största transportsedel banken utlemnat är troligen en, af d. 10 Okt. 1817, utgifven i nuvarande presidenten Skogmans namn, å 440,000 R:dr B:ko. Bankosedeln tillhörde Carl Johan, hvilken dagen efter insatte den och uttog 44 sedlar å 10,000 R:dr B:ko.

Transtrand, annex till Lima, är beläget i Vesterdalarnas fögderi, 21 mil N.V. från Fahlun. Socknen utgör en dalsträckning på ömse sidor om Vesterdalelfven. Marken är i hög grad bruten och ojemn; men skog finnes till öfverflöd. I förening med Lima, håller socknen 24 mtl. och hyser ensam en befolkning af 1,175 personer på en areal af omkring 10 qv.-mil. Adr. Gagnef.

Tranum, annex till Tådene, är beläget i Kållands härad, $\frac{1}{4}$ mil från Wenern och 2 mil V.S.V. från Lidköping. Marken har skiftevis berg och slätter. Skogen är otillräcklig för behofvet. Kyrkan är af sten och församlingen har en vexelundervisningsskola, till hvars underhåll prosten Retzius och grosshandlaren Kjellberg hvardera skänkt 2,000 R:dr R:gs. Väderqvarnar finnas här nästan vid hvarje gård. Socknen håller $15\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 298 personer på en areal af 1,180 tunnl. Adr. Lidköping.

Tranås, en socken i Herrestads härad af Malmöhus län, är belägen $2\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Ystad och tillhör 3 kl. reg. Åkerjorden är mager, men höbolet godt. Skog saknas. I socknen märkes: *Boaröds* by, $1\frac{1}{2}$ mtl., samt *Esperöds* frälse-säteri, $1\frac{1}{4}$ mtl., hvilket senare fordom varit med vallar och grafvar omgifvet och befäst. Annex till socknen är *Onslunda* i Christianstads län. Tranås håller $10\frac{3}{8}$ mtl. med en folkmängd af 840 inbyggare på en areal af 3,819 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Tranärter. Se: *Vicker*.

Tranöjanäs. Så kallas allmänt uti gamla historiska urkunder det ställe, der konung Waldemar år 1274, efter sin hemkomst från vallfarten till Rom, hade ett sammanträde med sina bröder hertigarne Magnus och Erik, samt der Magnus offentligen förklarade sin broder uppenbart krig. Man vet icke hvilket ställe som härmed egentligen menas, men har för det mesta gissat på Strengnäs. Hos Ericus Olai kallas orten *Trenijanees*, hvilket icke mycket skiljer sig från nämnda stads namn.

Trapp (Otis) är en fogel af Vadareslägtet, med kort näbb, höga, starka, öfver knäna nakna ben, medelmåttiga vingar och starkt afrundad stjert. Hans färg är spräcklig af svart och rostgult, och hannarne hafva vid roten af underkäken ett slags mustacher af tagellika, 4—5 tum långa fjädrar. Utvuxen äger den *Stora Trappen* (Otis Tarda) en längd af omkring $3\frac{1}{2}$ fot; men honan är betydligt mindre. Denna fogel, hvilken synes utgöra likasom en mellanlänk mellan hönsfoglarne och de öfriga vadarne, är flyttfogel och förekommer hos

oss sällan utom i Skåne, der han stundom befinnes öfversomra på några vidöppna, sandiga fält i södra och östra trakterna af provinsen. Han är mycket slug och skygg, och om han på sommaren förföljes, söker han först undkomma, icke genom flygande, men genom ett ytterst hastigt springande, hvarvid han flaxar med utbredda vingar. Han lefver af gröna örter och späda blad, samt af insekter och regnmaskar, frön och sädesarter m. m. En mindre art trapp, *Lilla Trappen* (Otis Tetrax), förekommer ock någon gång i Sverige, och dess längd är endast omkring $1\frac{1}{2}$ fot. Köttet af den unga trappen är fint och läckert.

Trasten hörer till gångfoglarna, har nästan rät näbb, äggformiga näsborrar och medelmåttigt stora vingar. Han uppehåller sig i stora skogar, bygger der parvis, och många af dem draga om hösten till sydligare länder. De äro alla sångfoglar; men bäst och tidigast om våren sjunga dubbeltrasten och talltrasten. De anlägga sitt bo med mycken omsorg och konst, hvarföre det innti är så slätt, som om det vore svarfvadt. Deras föda utgöres om sommaren af insekter och maskar, men om hösten och vintern af åtskilliga slags bär. De i Sverige förekommande arterna äro: *Misteltrast* (dubbeltrast), *Ringtrast*, *Kolltrast*, *Björktrast*, *Sångtrast* och *Rödvingetrast*. Af dem äro de 3 förstnämnda arterna redan i det föregående beskrifna (se dessa ord). — *Björktrasten*, som äfven kallas *Snöskata*, håller i längd $10\frac{1}{2}$—$10\frac{3}{4}$ tum och vingbredden utgör $17\frac{1}{4}$ tum. Hans hufvud, halsrygg och öfvergump äro askgrå, rygg och skuldror kastaniebruna och undra vingtäckarne hvita. Af alla trastar på Skandinaviska halfön är denna allmännast och förekommer om sommaren till förvånande mängd i nordens barrskogar, hvarest man, der han slagit sig ned, ofta nästan i hvartenda träd finner trastbon. Mest synes han trifvas i den högre norden; men är talrik äfven i mellersta Sverige och bygger äfven i Smålands och Blekinges barrskogar. Då denna fogel om hösten skockar sig samman i stora skaror, anses detta som ett säkert förebud till köld och snö, och han har deraf fått sitt tillnamn af *Snöskata*. Helst håller han sig i sådana skogar och marker, som äro bevuxna med enbuskar, hvilkas bär om vintern utgöra hans hufvudsakliga föda. Hans lockton är ett fint *quiqui*, och med ett sqvattrande *schaschaschak* manar han sina likar till uppbrott. Snöskatan är mycket skygg, men skjutes helst från skottkoja, der han sitter i rönnarna, eller ock fångas han med snaror och nät. — *Sångtrasten*, som äfven kallas *Talltrast*, *Kramsfogel*, *Nattvaka* m. m., är något mindre i längd än den förra arten, ofvantill olivbrun och har de nedre vingtäckarne rostgula. Han förekommer i alla Svenska landskap, och isynnerhet det norra Sveriges tallskogar genljuda ofta af hans sång under de ljusa sommarnätterna. Under lindriga vintrar qvarstannar en del af dem i södra Sveriges skogar; men de öfriga utflytta till varmare länder. Om våren, då de utflyttade återkomma, träffas denna fogel i trädgårdar och bäckar, eller ock på våta ängar och vid sidan af vatten. Hans lockton är ett fint *zipp*, *zipp;* men skrämd ropar han ofta ett högljuddare *jack-jack-jack*. Denna fogel säges äfven mycket älska att spegla sig i vattenpussar. Hans sång är särdeles vacker och afvexlande, och han hålles derföre stundom i bur. — *Rodvingetrast*, *Rödvinge*, är den minsta af detta slägte, ofvantill olivbrun och har de nedra vingtäckarne och sidorna brunröda, samt ett bredt hvitaktigt streck öfver ögonen. Denna trastart tillbör egentligen de norra och nordliga trakterna af Skandinavien, samt förekommer i Skånes skogslundar och trädgårdar endast under sträcktiderna, om höst och vår. I den högre norden, Norrland och Lappland, tillbringar han sommaren och fortplantar sitt slägte, samt håller sig då mest vid lågländta och buskbeväxta kärr. Hans sång är der utmärkt behaglig. Hans näste träffas vanligen mot medlet af Juni, lågt ned mot marken i täta buskar. Hans kött, likasom alla trastarters, är läckert.

Traventhal, der slöts d. 19 Aug. 1700 en fred, som gjorde slut på konung Carl XII:s första fejd med Danmark. Villkoren uti denna märkvärdiga fred, hvarvid den unge hjeltemodige konungen lemnade å sido alla egna fördelar, hvilka han såsom segervinnare kunnat tilltvinga sig, voro: att konungen i Danmark och Carl XII:s svåger, hertigen af Holstein, sattes på en alldeles jemnlik fot till hvarandra i afseende på hertigdömet Holstein, hvilket de gemensamt innehade; att ingendera utom i trängande nödfall, skulle få hålla större krigshär än 6,000 man; att hertigen skulle äga rättighet att under vissa villkor taga fremmande trupper i sin sold; samt att på ingendera sidan några fästningar skulle få anläggas för nära till gränsen eller de allmänna landsvägarna. Danske konungen lofvade att från fästningen Christianspris ej tillfoga hertigens område någon skada, samt förpligtade sig att, såsom skadestånd för det förutgångna anfallet, till messan i Kiel 1701 betala 260,000 R:dr; ändtligen bilades äfven åtskilliga andra smärre tvistigheter. Dessutom förband sig Danske konungen uttryckligen, att hvarken för hvad hittills förefallit, eller under hvilken annan förevändning som helst, företaga något emot konungen i Sverige och de öfrige bundsförvandterne, eller på minsta vis understödja deras fiender, hvaremot Holsteinske hertigen åtog sig i en separat-artikel att förmå Svenskarne till att skyndsamt lemna Seland. Holstein utrymdes genast, flottorna vände hem och redan de första dagarna af September fanns ingen Svensk soldat mera qvar på Seland; men så snart den hotande faran var förbi, sökte Danska hofvet allehanda undflykter, för att lemna fredsvillkoren ouppfylda. Den bestämda ersättningssumman utbetaltes icke, och rustningar företogos, tvärtemot fredstraktatens innehåll, till Polske konungens understöd.

Tredsko-dom kallas det utslag, som domstol fäller öfver part, som utan förfall uteblifvit ifrån rätten. Då nemligen parten ej inställer sig, och ej visat laga förfall, men bevis blifvit företedt att han fått del af stämningen, upptages saken i alla

fall och domstolen utletar sanningen efter de bevisningsmedel den har att tillgå. Vad emot tredsko-dom tillåtes, likasom emot annan dom.

Trefaldighets-söndag. Denna söndag, som är den första efter Pingst, har blifvit förordnad till den heliga treenighetens ära, hvilket bruk i slutet af 12:te seklet först synes hafva uppkommit.

Treffenberg, Nils, son af kaptenen vid Jönköpings regemente Anders Curry, hvilken ihjelsköts på sjelfva vallen vid stormningen af Köpenhamn d. 11 Febr. 1659, hade redan 1657 ingått såsom volontär vid Svenska hären, som då tågade till Seland, och deltog med tapperhet uti åtskilliga krigstillfällen, deribland äfven Köpenhamns stormning, der han fick tvenne skott och flera andra blessyrer. År 1659 anställdes han såsom simpel ryttare vid general-major Lybeckers Skånska regemente och tjenstgjorde sedan uti sex år såsom korporal vid Jemtlands regemente. Derefter var han i sju år regements-qvartermästare vid samma regemente och användes uti sådan egenskap mycket uti Brandenburgska kriget, till dess han uti en träffning, efter ett modigt försvar, togs till fånga och fördes till fästningen Cüstrin. Derifrån rymde han snart på behändigt vis och var kort derefter med uti en skarp skärmytsel nära Rappin, der han erhöll icke mindre än sex farliga skott och slutligen återfanns helt naken på slagfältet bland de döda utan all sans, sedan han så legat ett helt dygn. För sitt vid detta tillfälle ådagalagda tappra förhållande, befordrades han genast 1675 till kornett samt ej långt derefter till löjtnant. Deltog sedan med beröm uti flera följande strider och bevistade hela belägringen af Stettin. Utnämndes 1680 först till löjtnant och sedan till kapten-löjtnant vid lifregementet till häst, samt blef 1687 ryttmästare derstädes. Adlades samma år. Fick slutligen 1700 afsked med öfverstlöjtnants karakter. Ätten utgick med sonen, öfverstlöjtnanten vid Nylands och Tavastehus läns kavalleri-regemente, **Olof Treffenberg,** som blef ihjelskjuten 1702 uti en affär vid Willna.

Treffenhjelm, Anders, son af borgmästaren i Skenninge Jöns Larsson Rant, föddes d. 23 Nov. 1655, blef 1675 volontär vid gardet och 1677 underofficer derstädes, samt sistnämnda år så illa sårad uti slaget vid Landskrona, att han ej vidare kunde tjena till fot. Befordrades derföre året derpå till kornett vid lifregementet, hvarifrån han 1681 transporterades till Östgötha kavalleri-regemente. Utnämndes 1692 till löjtnant och 1702 till ryttmästare. Deltog med mycken utmärkelse uti landstigningen på Seland, fälttåget i Lifland, slaget vid Klissow och flera andra tillfällen, samt blef för sin städse visade tapperhet, 1704 upphöjd uti adligt stånd. Han blef dödskjuten i slaget vid Frauenstadt d. 30 Nov. 1704.

Trehörna, en socken i Lysings härad, är belägen $2\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Skenninge och hörer till 3 kl. patron. Socknen har sitt namn af Trehörna säteri, som är beläget ett litet stycke ifrån kyrkan och har patronaträtt. Den utgöres af 8 mtl. med en folkmängd af 940 invånare på en areal af 6,457 tunnl., hvaraf 450 äro sjöar och kärr. Adr. Boxholm.

Trelleborg, en socken med Maglarp, är belägen i Skytts härad, vid hafvet, $2\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Malmö. Marken är jemn, bestående till det mesta af svartmylla på lerbotten, och en mindre del af sand och grus. Här finnes ingen skog, ej heller duglig bränntorf. Socknen består egentligen af en stor by, marknadsplats och köping vid hafvet, med reguliert anlagda gator och gränder, som ännu gifva orten utseende af en stad. Trelleborg kallades i forntiden Tre Lejons borg och var en ganska stor och ansenlig stad, som ägde både fästning, kloster, flere kyrkor och ett S:t Jakobs gille. Ännu hålles här årligen marknad i början af våren på kreatur, och en vanlig marknad i slutet af Juli månad, och handel bedrifves här för öfrigt med spannmål och alla landtmanna- samt inhemska produkter. För en del af jordegendomen hålles båtsmän och för en annan utgöres rustning till Skånska dragonregementet, hvarföre ock jorden är styckad och delad i tunnland och kappland med åsatt rusthållsränta och båtsmansskilling, hvarefter dessa rustningsskyldigheter utgöras. Inbyggarne sysselsätta sig allmännast med åkerbruk, handtverk, sjöfart och fiske; i byn finnes äfven eget postkontor, tullkammare och apothek, samt en vanlig mindre skola och fattighus. Norr om byn synas lemningar af grafvar och vallar. Socknen innehåller $6\frac{1}{4}$ mtl. med 2,010 inbyggare på en areal af 1,759 tunnl., hvaraf 2 äro sjöar och kärr.

Trendelenburg, Kaspar, son af kyrkoherden vid Tyska församlingen i Malmö P. A. Trendelenburg, föddes d. 25 Maj 1755 och sändes redan 1766 till universitetet i Lund, der han snart valde läkarevetenskapen till hufvudföremål för sina studier. Företog år 1776 en resa till Köpenhamn för att på det dervarande berömda "Fredriks hospital" studera accouchements-vetenskapen och afhöra föreläsningarna. Efter hemkomsten året derpå till Lund blef han medicine licentiat och begaf sig sedan till Stockholm, der han med mycken ifver begagnade dåvarande professorn v. Schulzenheims undervisning uti barnförlossnings-vetenskapen och promoverades 1778 till medicine doktor i Lund. Befordrades samma år till artis obstetriciæ adjunkt i Stockholm, erhöll 1781 fullmakt att vara stadsfysikus i Carlshamn, samt fick 1786 professors namn, heder och värdighet. Förordnades 1787 att vara lärare uti barnförlossnings-vetenskapen, med säte i Malmö samt åliggande att undervisa och approbera samtliga barnmorskor för hela Skåne. Kallades 1813 till ledamot af Svenska läkaresällskapet. Afled d. 1 Sept. 1820. Var en af sin tids berömdaste och mest anlitade accouchörer, samt en i sin sak skicklig och erfaren man, hvarom äfven hans flera i barnförlossnings-vetenskapen utgifna skrifter vittna. Deribland märkas: *Om nuvarande satt att sköta barnsängshustrur*; *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten, att rätt och förnuftigt vårda hafvande, barnaföderskor, barnsängshustrur och nyfödda barn*; *Nödiga påminnelser om återinförande af bad*, öfvers.; *Samtal emellan en klok*

gubbe och en enfaldig sjuk bonde, rörande sjukdomar, vidskepelser och öfvernaturliga orsaker till sjukdomar; *Undervisningsbok för barnmorskor*; *Underrättelse för barnaföderskor*, m. fl. mindre afhandlingar. Sonen,

Trendelenburg, Filip Anders, född d. 28 Febr. 1791, förskaffade sig, ehuru under en alltför kort lefnad, äfven rykte såsom en ganska skicklig läkare. Sedan han genomgått Malmö skola, blef han 1807 student i Lund, der han 1811 promoverades till filosofie magister. Redan förut hade han börjat studera läkarevetenskapen och reste nu opp till Stockholm, der han med stor ifver vinnlade sig om kemi, anatomi och kirurgi. Efter att hafva undergått kirurgie studiosi-examen, tjenstgjort på serafimer-lazarettet och allmänna barnbördshuset, samt blifvit stipendiat i fältläkarekorpsen, återvände han till Lund, hvarest han fullgjorde öfriga prestanda. Tjenstgjorde någon tid såsom bataljonsläkare vid den i Skåne sammandragna armée-korpsen och såsom fattigläkare uti Maria församling i hufvudstaden. Blef 1813 kirurgie magister och förordnades till bataljonsläkare vid lifgardet till häst, med hvilket han gjorde årets fälttåg i Tyskland. Under tiden promoverad frånvarande till medicine doktor i Lund. Bestred följande åren flera tillfälliga förordnanden och förordnades 1818 till ordinarie ombudsman i sundhets-kollegium. Ledde åren 1820—1822 sjukvården vid Strandbergska läkare-inrättningen och skötte dessutom en ganska vidsträckt enskild praktik. Afled d. 18 Jan. 1824, saknad såsom en skicklig läkare.

Trettioåriga kriget, hvilket skulle afgöra, huruvida den genom Luther väckta protestantismen skulle duka under för katholicismen eller ej, samt ändtligen medförde den förras fullkomliga seger, hade redan varat uti tolf hela år, innan Sverige, som deri skulle skörda sina ärorikaste lagrar, började deltaga i detsamma. Allt sedan år 1618 hade de Tyske protestanterne kämpat emot den öfvermäktige kejsaren och katholikerne, samt lidit det ena nederlaget efter det andra emot kejsarens segrande härförare Tilly och Wallenstein. Deras makt var nu mera nästan helt och hållet bruten, Danske konungen, som försökt komma dem till bistånd, hade blifvit slagen och tvungen att sluta en förödmjukande fred, den öfvermodige kejsar Ferdinand behandlade hela Tyskland med en våldsam despotism. Då anropade de förtryckte Tyskarne Sveriges konung om hjelp, och d. 24 Juni 1630 landsteg Gustaf II Adolf med 15,000 man utvalda kärntrupper på Tysklands kust, för att till sina betryckte trosförvandters bistånd uppträda emot de af nära 100,000 man bestående kejserlige bärarne. Hans uppträdande väckte i början föga fruktan hos kejsaren, hvilken spefullt yttrade till Tilly, att man nu fått en liten ny fiende att handskas med, och vid det kejserliga hofvet skämtade man öfver den Svenske *Snökonungen*, hvilken snart skulle smälta för söderns solstrålar; men innan kort fick man andra tankar. Snart hade Gustaf Adolf gjort sig till herre öfver större delen af Pommern, Mecklenburg och Brandenburg, ehuru han försigtigt och blott steg för steg framträngde. Sachsen tvangs att förena sig med honom, och slaget vid Leipzig 1631 gjorde honom rådande öfver hela norra Tyskland. Derefter tågade han ner till Bäjern och södra Tyskland, öfverallt skördande nya lagrar. Efter hans beklagansvärda hjeltedöd vid Lützen 1632 fortsattes kriget under de utmärkte anförarne hertig Bernhard af Sachsen-Weimar, Horn, Banér, Torstenson, Wrangel och Königsmark, och en mängd lysande segrar gjorde Svenska tapperheten allt mera vidtfrejdad. Westfaliska freden, som slutade detta krig, tillskyndade Sverige en stor summa penningar och betydliga landvinningar; men hvad som var af vida större vigt än detta, var den högre lyftning, som det segerfulla trettioåriga kriget gaf åt Svenska nationalkarakteren i allmänhet, och det hedrande anseende Svenskarne förvärfvade sig bland Europas öfriga nationer genom sin modiga och lyckliga kamp för folkens frihet och sjelfständighet.

Trettondagen, som infaller på den 6 Januari eller trettonde dagen efter Jul, kallades fordom äfven: "De tre helige konungars dag." Enligt den katolska legenden hade de tre vise männen eller magerne från Österlanden, hvilka infunno sig i Bethlehem för att offra guld, rökelse och myrrha åt verldens nyfödde konung, varit trenne konungar vid namn Kasper, Melchior och Balthasar, hvaraf den ene varit en negerkonung. Deras hen påstås ännu finnas förvarade i staden Köln. På trettondagen firades i äldre tider den högt aktade Epifaniefesten, hvilken var äldre än sjelfva Julen, hvars minne och betydelse den innefattade hos de äldsta kristna församlingarna, hvarföre den äfven med skäl fick namnet af "Kristi uppenbarelsefest." På densamma firades minnet af huru Guds herrlighet visat sig på jorden i menniskones son och Kristi födelsestjerna, uppgången för hedningar till ett ljus och en vägledning, åskådliggjordes genom afbildningar. Det var till minne häraf den seden var öflig, som ännu för några år sedan var allmän och ännu icke alldeles upphört, att gossar gingo omkring i husen med ljus och en stjerna, sjungande vissa sånger och uppförande ett katholskt skådespel.

Trettondags-stjernan. Att *gå med ljusa stjernan* är en ceremoni, som om jularna på skilda orter förehafves på olika dagar, från Annandag Jul ända till Tjugondedagen. De då uppträdande personerna skola vara fem gossar. Tre af dem, som föreställa de vise männen, äro klädde i hvita fotsida skjortor, med ett rödt band om lifvet och ett annat af olika färg öfver bröstet, från höger till venster, samt ett tredje bundet om venstra armen. De gå antingen barhufvade eller ock bära de en pappersmössa, som liknar en öppen hattkulle, prydd med guld- eller silfverpapper, eller annat glitter. Stundom är någon af dem svärtad i ansigtet, för att beteckna en man från "Morieland" (en Neger eller Mohr). Den fjerde gossen är "stjernkonungen", klädd såsom de förre och med samma slags hufvudbonad. Han bär stjernan, en

sexhörnig lykta af färgadt papper, upplyst med brinnande ljus. Den bäres på en käpp eller stång och hålles i ständig cirkelrörelse. Den femte är Judas med pungen, klädd i afvigvänd skinnpels, och med en svart, kägelformig eller trekantig pappersmössa på hufvudet. Han plägar ock vara svärtad i ansigtet, så framt ej någon af de tre vise männen svärtat sig. Seden härvid är dock på olika ställen olika. I några delar af Westergöthland föreställer en af desse s. k. "stjerngossar" *Herodes*, samt bär en hvit pappersmössa med två "torn" och i handen en sabel af träd, under det alla de öfrige, utom Judas, hafva samma slags mössor med blott ett torn. En annan föreställer "Morielands konung." "Judas" är klädd i afvig pels och bär på hufvudet en gammal utsliten mössa samt i händerna en yxa af träd och en låda, för att deri förvara de penningar, han vid tillfället sammantigger. Sällskapet inträder i stugan, sjunger i flera omgångar och slutar, efter mottagna skänker, med följande vers:

Hafven tack, hafven tack för redeligan skänk,
Eder skänk skall vara hos Gudi betänkt!
Så hafve vi nu en lycksalig god jul!
God natt! god natt!

Trevattna, annex till Floby, är beläget i Wilske härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil V. från Falköping. I socknen märkes egendomen *Salaholm*, som består af 3 ⅛ mtl. frälse-säteri, 6 ⅛ frälse, samt $\frac{1}{16}$ kronoskatte, tillsammans 9 $\frac{13}{16}$ mtl. jemte 10 torp och vattenmjölqvarn. Socknen håller 18 ⅜ mtl. med 420 inbyggare på en areal af 4,119 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Tre-väga-mot kallades i äldre tider ett sådant ställe, der trenne vägar möttes, och denna benämning qvarlefver ännu mångenstädes på bygden, hvarest man fäster en särdeles vidskeplig betydelse vid ett dylikt ställe. Der anses elfvorna hafva sin förnämsta samlingsplats, och då någon blifvit oförmodadt sjuk, samt det onda härvid förmenas komma ur luften, offrar man ej sällan något af den sjukas linne eller hår i tre-väga-mot.

Trievald, Samuel, son af en handtverkare Mårten Trievald i Stockholm, föddes d. 1 Maj 1688, men blef, sedan han genomgått Tyska skolan, vid femton års ålder student i Upsala. Anställdes 1707 såsom extra ordinarie i riksarkivet och reste några år senare till Preussen, Hannover, Holland och England, hvarefter han 1713 förordnades till guvernements-sekreterare i Bremen och Verden under Wellingk. Efter konungens återkomst, fick han löfte att blifva regeringsråd, men blef i stället 1718 registrator vid utrikes expeditionen, hvarifrån han två år senare transporterades till förste legations-sekreterare vid Braunschweigska kongressen. I denna beställning adlad 1723. Någon tid derefter ingick han i Holsteinsk tjenst, och utnämndes 1725 till hofråd vid gesandtskapet i Sverige. Med anledning af den lag, som sedermera stiftades, att ingen infödd Svensk skulle, vid straff af landsförvisning, få användas i en fremmande herres tjenst, lemnade han 1728 Sverige, hvarefter han befordrades till legationsråd och guvernör för prins August, 1732 till justitieråd och 1738 till statsråd. Trievald var begåfvad med ett rikt och fyndigt hufvud, talade och skref nio språk, samt författade flera poemer, som vunno mycket bifall. Han kallades till ledamot af Svenska vetenskapsakademien och af Neder-Sachsiska "Fruktbringande Sällskapet." Afled i Kiel d. 23 Jan. 1743. Hans broder,

Trievald, Mårten, född 1691, slog sig i början på handel, som likväl icke ville särdeles lyckas för honom, och hvilken han snart åter måste öfvergifva, sedan en i handelsspekulationer företagen resa till England äfven aflupit fruktlöst. Stadd uti högsta trångmål, fattade han det beslut, att med ett skepp afgå till jordens aflägsnaste länder, då han i detsamma, 1716, gjorde bekantskap med den i London då varande Holsteinske ministern, baron Fabricius, hvilken tog honom i sitt hus och använde honom i flera vigtiga angelägenheter. Detta banade honom vägen till flera bekantskaper med de förnämsta personerna i London, och förskaffade honom äfven en förmånlig anställning på den rike handlanden Rodleys kontor. Snart lemnades honom uppsigten öfver dennes stenkolsgrufvor i New-Castle, då han innan kort började med synnerlig ifver studera mekaniken, hvaruti han gjorde framsteg, som förvånade sjelfve Engelsmännen. Efter tio års vistande i England återvände han 1726 till fäderneslandet, der han genast byggde ett "eldverk eller häftyg", och begynte hålla offentliga föreläsningar öfver fysiken, med anställda rön, på riddarhuset, der han ibland sina många åhörare räknade flere af statens förnämste män. Nu utnämndes han till direktor mekanikus och fick sig af ständerna beviljadt ett årligt anslag af 600 d:r s:mt. Vid Wedevågs och Qvarnbacka jern- och stålverk sysselsatte han sig vidare med jernförädlingen. Blef sedan kaptenmekanikus vid fortifikationen, ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala, af Engelska lärdoms-societeten och en af de första ledamöterna i vetenskaps-akademien. Hans lyckliga och verksamma snille sysselsatte sig med förfärdigande af flerfaldiga till naturens utrönande tjenliga verktyg. Om *Konsten att kunna lefva under vattnet* skref han en afhandling, som tvenne gånger upplades; om *Norrskenet* författade han äfven en skrift. Bland hans nyttigaste uppfinningar räknas en vädervexlingsmachin, hvarmed den osunda luft, som gerna samlar sig i större fartyg, skulle kunna utdrifvas. För denna uppfinning erhöll han belöning både af Sveriges och Frankrikes konungar. Hans *Föreläsningar i naturkunnigheten* äga stort värde. En hastig död bortryckte honom år 1747.

Trinneborgs slott på en höjd vid Ulmekärr i Tanums socken, utgör en labyrinth af omkring 1,000 icke särdeles höga stenar. Om ändamålet med denna och dylika stensättningar från fornåldern är man ej säker, men en sägen är, att anklagade, mot hvilka man ej ägde full bevisning, blefvo i forntiden frikände, om de kunde, utan att

förvilla sig eller trampa på någon sten, reda sig ur dessa irrgångar.

Triumvirer. Med detta spenamn plägade Svenskarne i sin förbittring benämna de trenne utländingarne Radziejowsky, Pimentelli och Ulfeld, hvilka en tid uppehöllo sig vid drottning Christinas hof, och der utgjorde tillsammans ett parti, som ganska länge nästan uteslutande var i besittning af drottningens förtroende och öfverhopades af hennes välgerningar. Isynnerhet för Ulfeld och Radziejowsky hyste hvarje redlig man ett djupt förakt. Den senare mäktade dock ej bibehålla Christinas ynnest så länge, som de två andra fremlingarne. Också var han fattig och behöfde ofta penningeunderstöd, hvilket Christina hade svårt för att gifva. Något missförstånd väcktes måhända äfven deraf, att Radziejowsky hade för Danska sändebudet yppat Ulfelds och Svenska hofvets stämplingar. Tvisten blef snart åter bilagd, och Christinas nåd återvunnen. Slutligen och när ingenting mera var att uti Sverige vinna, lemnade Radziejowsky Stockholm, vid hvilket tillfälle han återigen af drottningen erhöll en betydlig summa penningar.

Troil, Uno von, son af erkebiskopen Samuel Troilius, föddes d. 24 Febr. 1746. Hade redan 1760 förvärfvat sig ett sådant anseende för flit och goda kunskaper, att han då genom en offentlig beskickning kallades till Curator Honorarius för Westmanlands och Dala nationer vid Upsala akademi. Efter flera aflagda utmärkta och grundliga lärdomsprof, blef han 1770 filosofie magister, då han vid promotionen hade första hedersrummet. Straxt derefter företog han en utrikes resa genom Tyskland, Schweitz, Frankrike och England, då han besökte flera af dessa länders berömdaste lärosäten. Under resan förde han en noggrann och väl affattad dagbok öfver alla märkligare förhållanden, akademier, bibliotheker m. m. Sommaren 1772 afreste han från London till Island, hvilken namnkunniga ö han med sorgfällig uppmärksamhet i alla hänseenden undersökte. Den resebeskrifning han häröfver utgaf, och hvari han på ett förträffligt sätt skildrat Isländarnes lefnadssätt, klädedrägt, byggnader, näringsfång, litteratur m. m., har gifvit honom ett välförtjent rum bland antalet af Sveriges lärdaste och berömdaste resebeskrifvare. Efter hemkomsten 1773 blef han, som redan trenne år förut blifvit anställd såsom e. o. adjunkt vid Westerås gymnasium, prestvigd, hvarefter han förordnades till sqvadronspredikant vid lifregementet till häst. Utnämndes följande året till regementspastor vid samma regemente, och 1775 till konungens ordinarie hofpredikant samt assessor i hofkonsistorium. Två år senare befordrades han till konungens öfverhofpredikant och biktfader, i hvilken egenskap honom tillkom att föra presidium i hofkonsistorium. År 1778 utnämndes han till pastor primarius i Stockholm och året derpå blef han theologie doktor, då han hade första rummet vid promotionen. Kort derefter predikant vid serafimer-orden. Utnämndes 1780 till biskop i Linköping, inom hvilket stift han 1784 anställde det första offentliga prestmöte och isynnerhet med stor flit arbetade för uppfostringsverkets befrämjande, hvarföre han äfven 1785 kallades till ledamot af uppfostringssällskapet. Vid riksdagen 1786 var han talman för preste-ståndet under erkebiskopens sjukdom. Samma år blef han ledamot af vitterhets- historie- och antiqvitets-akademien, Kom. af N. O. och ledamot uti bibelkommissionen, samt i nåder utnämnd till Svea rikes erkebiskop. Såsom sådan firade han den stora jubelhögtiden i Upsala 1793, förrättade Gustaf III:s begrafning, samt Gustaf IV Adolfs förmälning och kröning. Han afled d. 27 Juli 1803, allmänt saknad såsom en utmärkt lärd, rättskaffens och driftig stiftsstyresman.

Troilius, Samuel, son af prosten och kyrkoherden i Stora Skedvi uti Dalarne, Olof Troilius, föddes d. 22 Maj 1706. Hans första undervisning skedde för det mesta under faderns handledning till år 1724, då han blef student i Upsala. Sedan han der med synnerlig ifver fortsatt sina studier i trenne år under de lärde professorerne J. Steuchii och A. Winboms noggranna tillsyn, begaf han sig till Stockholm, hvarest han tillbragte tvenne år såsom informator uti det mångkunniga kanslirådet Rosenadlers hus. År 1729 återvände han till akademien, der han för sina vidare studier hade understöd, så väl af dubbelt kongl. stipendium, som af enskild information för några förnäme lärjungar. Några år senare utgaf han i Upsala en så väl skrifven och om djup lärdom vittnande disputation: *De magnetismo morum naturali*, hvilken han med en sådan synnerlig färdighet försvarade, att han utan någon sin egen ansökning samt utan att något vidare prof äskades, af filosofiska fakulteten 1734 utnämndes till magister docens uti Grekiskan. Ehuru han således bort kunna vänta en snar och förtjent befordran vid akademien, vände han dock sina tankar till den presterliga banan. På undfången kallelse af riksrådet grefve Bjelke, lät han 1736 prestviga sig, och snart känd för sina förträffliga predikogåfvor, erhöll han vid slutet af samma år fullmakt att vara e. o. hofpredikant vid kongl. lifdrabantkorpsen, hvarefter han 1740 utnämndes till ordinarie hofpredikant. Förordnad 1741 att vara konungens och drottningens biktfader, tilläts det honom icke att emottaga kallelsen att vara pastor och amiralitets-superintendent i Carlskrona, hvilket dervarande församling högeligen önskade; men deremot utnämndes han till kyrkoherde uti Riddarholms och Bromma församlingar, hvarjemte han 1742 blef öfverhofpredikant, en befattning, som han fortfor att utöfva till konung Fredriks död. År 1745 förflyttades han till kyrkoherde-beställningen vid S:t Claras och S:t Olofs församlingar i Stockholm. I egenskap af öfverhofpredikant, fick han vid början af år 1748 i uppdrag den särskilda presterliga befattning, som skulle åtfölja de af konung Fredrik då instiftade riddare-ordnar, och gafs honom tillstånd att bära i en gyldene kedja det samma embete tillagda ordenstecken. De flera vigtiga befattningar han nu innehade, och hvilka han med synnerlig drift skötte, lemnade honom ett

vidt fält att visa sin stora skicklighet och nitfulla verksamhet. Utom herdevården öfver tvenne folkrika församlingar, öfverinseendet öfver hofförsamlingen, bikten hos konungen, ordensprediknigarna samt presidium i hofkonsistorium, måste han egna sin tid åt uppfostringskommittéen, direktionen öfver drottningbuset, fullmäktigskapet i banken och vice ordförandeskapet uti Stockholms stads konsistorium; detta senare ett så mycket grannlagare värf, som just på denna tid det bekanta s. k. Zinzendorffska svärmeriet med all makt begynte grassera inom hufvudstaden. Till en rättvis belöning för sina stora förtjenster och mångåriga trägna arbete, utnämndes Troilius 1751 till biskop i Westerås. Innan han fick lemna hufvudstaden, måste han dock upplefva den sorgliga tilldragelsen, att vid den sistnämnda år inträffade stora eldsvåda i Stockholm, se icke allenast det af honom bebodda kyrkoherdehuset läggas i aska, hvarvid han förlorade större delen af sitt vackra bibliothek och åtskilliga handskrifna lärda samlingar, utan ock se det genom hans försorg fullbordade fattighuset jemte sjelfva Clara kyrka med en stor del af församlingens hus i grund nedbrända. Genast började han med stor ifver arbeta på skadans botande, så att redan på fjortonde dagen efter eldsvådan kyrkans återuppbyggande kunde påbörjas. Vid konung Adolf Fredriks kröning utnämndes han till theologie doktor och hade första rummet vid doktorspromotionen i Upsala 1752. Kallad och utnämnd 1757 till Sveriges erkebiskop, förde han i denna egenskap talmanskapet i sitt stånd under 1760 års långa riksdag, sedan han redan förut varit ledamot vid flera riksmöten. Sistnämnda år kallades han till ledamot af vetenskapsakademien. Begåfvad med lärdom, snille och lysande predikogåfvor, var han en af sitt stånds utmärktaste män. Uti hans af trycket utgifna predikningar och tal herrskar en god smak, och man finner dem öfverallt både tydliga, djupsinniga och uppbyggliga. Med oförskräckt hjerta frambar han städse sanningen, och arbetade nitiskt för kristendomens upphjelpande. Om han stundom var något häftig, var han dock tillika snar att förlåta oförrätter. Alltid glad och skämtsam, var han ingen hatare af jordisk fröjd. Ett häftigt slaganfall följde d. 16 Jan. 1764 på någon tids förutgången bräcklighet, och ändade hans lefnad efter tvenne dagars förlopp. Barnen upphöjdes i adligt stånd under namnet *von Troil.*

Troll. Med denna föraktliga benämning utmärktes af Götherne de före dem här i Sverige bosatte Jötnarne, med hvilka de lågo uti oupphörliga fejder. Eddorna innehålla mångfaldiga berättelser om den väldige Thors strider med de i bergen boende trollen; huru han, som kallades "Trollens fiende", med sin hammare dödade de ondskefulla trollen, hvilka folktron snart efter vanligheten föreställde sig såsom vilda och åbäkiga jättar. Ännu i elfte århundradet, sedan den historiska tiden redan inträdt, omtala häfderna ett särskildt folk, under namn af Troll, hvilket ännu bodde i några afskiljda bergstrakter, isynnerhet i Småland, och ofta röfvade till sig qvinnor från landsbygden. Många historiska personer voro kända för att härstamma från de gamla Jötnarne eller trollen; så t. ex. ledde den mäktige Håkan Jarl i Norrige på möderne sin härkomst från Jötnsätt, hvarföre sagan också förmäler att trollen berömde sig af slägtskapen med honom. Med tiden öfvergick föreställningen om troll, till ett begrepp om fiendtliga andeväsen i allmänhet, och en mängd oförmodade eller oförklarliga olyckshändelser ansågos åstadkomna af dem. Blef någon menniska eller något djur hastigt illa sjuk, ansågs detta vara trollens verk och förorsakadt af s. k. *Trollskott*, eller den trolldom, hvarigenom man framkallade en frånvarande persons bild i ett vattenkärl och rigtade ett skott mot densamma. Efter kristendomens införande, blef "Troll" ofta en benämning på hedningarne, och många munklegender veta omtala huru de hedniske trollen, som vredgades på de kristnes kyrkobyggnad och icke kunde tåla att höra ljudet af de kristna klockorna, ofta kastat väldiga stenklippor mot kyrkorna för att krossa dem; men när detta icke lyckats, dragit sig undan djupare inåt bergen. Många underliga sägner gingo länge, så väl här som i Norrige om trollen och huru de af heliga och fromma män beröfvades all sin förmåga att skada. Så t. ex. berättas det, att en gång, när Olof den Helige med sina män rodde förbi en klippfull strand, ett rytande troll kommit ut ur berget och sagt till honom:

Kung Olof, med ditt pipuga skägg,
Du seglar för när min badstuguvägg!

hvarpå konungen svarat:

Du troll, med din rock och ten,
Skall bli till sten
Och aldrig mer göra skeppare men;

hvilket skall hafva haft till följd, att trollet genast förvandlades till ett stenblock. Huru trollen fira julnatten, derom äro många berättelser gängse öfver hela vår nord. Då är icke godt för en kristen man att färdas ute. På hedarne rida hexor och troll hvar om annan, en på en varg, en annan på en qvast eller ugnssopa, till samlingsplatserna, der de dansa under sina stenar. Stora bergshällar ligga då upplyftade på pelare, och under dem dansa och dricka talrika troll.

Trolldom och dess utöfvande har uti alla tider varit ett föremål för den vidskepliga hopens synnerliga funderingar. Redan uti de äldsta tiderna omtala sagorna, huru Lappar och Finnar förstodo sig på att utöfva trolldom, hvarigenom de troddes kunna åstadkomma mycket ondt för dem, som råkade ut för deras hätskhet. Äfven de s. k. *Sejdkonorna* och *Sejdmännen* drefvo länge bland Svearne sitt på en gång fruktade och föraktade yrke. Uti tolfte århundradet kommo alla, som bedrefvo trolldom, under den andliga domstolen, hvilken strängeligen skulle efterhålla och straffa trollpackor o. d., hvarmed man sedan i synnerhet menade sådana, som företogo Blåkullafärder och dylika upptåg. Ännu i sjuttonde århundradet var tron på trollpackor och deras inflytande samt djefvu-

lens makt öfver menniskorna ganska allmän. Uti 1655 års hofartiklar stadgas, att den, som ingår ett förbund med djefvulen eller blir befunnen med trolldom, skall öfverlemnas åt den verldsliga makten att bestraffas, och 1669 utfärdades en kunglig befallning, att i alla kyrkor anropa Gud om bistånd emot djefvulen. Snart följde de märkvärdiga *Trolldomsprocesserna* under konung Carl XI:s regering. Allraförst berättade några barn högt uppe uti det ensamma Norrland, att de blifvit förda till Blåkulla och der sett många bekanta. Det synes verkligen i den nordiska naturens stillhet och ensamhet, öfverhufvud i hela dess karakter, ligga något, som gynnar tron på syner och andar. Liksom en farsot utbredde sig vidskepliga föreställningar öfver rikets alla landskap; de lärdaste och mest ansedde män delade den allmänna förblindelsen. De Svenska sändebuden i Polen tillskrefvo djefvulen och trollpackorna flottans olycka. De förnämste Svenske rättslärde, såsom Andreas Stjernhök, hvilken dömde med mera besinning och föreslog en medicinsk undersökning, samt Carl Lundius, hvilka äfven tog del i undersökningarna, trodde sjelfve att djefvulen hade visat sig för dem och ingåfvo derefter till konungen en berättelse, som var bekräftad med de heligaste eder. Under det trolldomsprocesserna sysselsatte Lundius, läste han nemligen, då han gick till sängs en afton, i en bok, som handlade om spökhistorier, och då inträffade, vid det han såg upp, att han blef varse den onde anden i samma gestalt, som han blifvit beskrifven. Han väckte då sin i samma rum sofvande embetsbroder, som hade en ganska svag syn och berättade händelsen för honom. I början tviflade Stjernhök, men nu visade sig helfvetesanden för dem begge, dock gick han straxt åter ut på dörren; vakterna hade ej sett någonting. Derpå satte de stolar framför dörren, men anden trädde ännu en gång in, försvann dock genast, då Stjernhök med andliga vapen bekämpade honom, och efterlemnade en odräglig stank, som äfven vakterne kände. Uppenbarligen var alltsammans blott verkan af en upprörd inbillningskraft, endast sysselsatt med dessa ämnen; men hvilken kunde betvifla en berättelse, hvars sanning bestyrktes af så samvetsgranne och vördnadsvärde män såsom ögonvittnen? De Svenske theologerne trodde det Blåkullafärderna voro ett planmässigt verk af djefvulen, den der traktade att missleda barnens tro. Förgäfves upphöjde några få annorlunda tänkande sin röst, antagande alltsammans för en förvillelse af fantasien och uppställande den sats, att man icke borde tro den onde, som talade ur en besatt; länge förgäfves bestredo biskop Rudbeck och M. Brunnerus i Westerås det förvända förfaringssättet. Desse mäns eftertryckliga föreställningar kastade dock slutligen en ljus stråle i denna vantrons natt och räddade många menniskors lif. Det hjelpte icke, att man till och med skref ifrån Paris och ogillade de rysliga inqvisitionerna samt förklarade de olyckliga qvinnorna för fanatismens offer. I alla provinser anställdes ransakningar. I Dalarne blefvo 23 personer år 1668 dömda till döden för trolldom och till en del afrättade; 200 måste undergå kyrkstraff. I Ångermanland tillsatte 71 menniskor lifvet. Till och med en lektor vid Hernösands gymnasium inbillade sig, att sjelf hafva varit i Blåkulla. Ännu år 1675 var trolldomsväsendet i full gång i Stockholm; i rådet höllos öfverläggningar derom; hela församlingar bådo på det ifrigaste att öfverheten dock måtte åtaga sig deras nöd, ty alla nätter blefvo deras barn, ja äfven fullvuxna personer bortförda till Blåkulla till satans öfningar. Konungen uppdrog åt sjelfva hofrätten att undersöka saken; Johan Gyllenstjerna föreslog att använda tortyr, vattenprofvet o. s. v. Med otrolig vårdslöshet och fördomsfullhet fördes processerna; en mängd personer instämdes; de vansinnigaste utsagor, de mest dårhuslika infall uppskrefvos med sorgfällighet, och voro oftast tillräckliga att göra fromma, rättskaffens menniskor, hvilka alltid hade fört en ordentlig och huslig lefnad, förlustiga deras goda namn och hela jordiska lycka. Så försäkrade en flicka, att hon äfven sett borgmästaren Thegner och rådmannan Frank bland sällskapet vid Blåkullafesterna, och troddes i sin utsago. Alla fängelser blefvo uppfylda af trollkonstnärer, och 1676 måste en särskild kommissionsrätt nedsättas, hvilken lät många oskyldiga menniskor falla såsom offer för en obegriplig vansinnighet. Slutligen uppenbarades dock en sådan oreda och tvetydighet i utsagorna, att ögonen omsider öppnades äfven på de enfaldigaste domare; de började närmare pröfva klagomålen och bevisen, samt upptäckte i dem dels elakhet, dels dumhet och enfaldighet. Då ändtligen inställde man de beryktade trolldomsprocesserna, ty värr allt för sent för så mångas lif och ära, hvilka redan lidit af de enfaldiga undersökningarna. Trolldom var ända till konung Gustaf III:s tid upptagen i lagen, bland brott som kunde åtalas och straffas. Straffet var att mista lifvet; så väl trollkarlen som den der begagnat hans tjenst var förfallen till dödsstraff. Det ställe i 1734 års lag som handlade om trolldom blef omsider till all kraft och verkan upphäfd år 1779.

Trolle. Om denna urgamla Svenska ätts uppkomst förmäler sagan följande: En tapper riddare, *Herwe (Arvid) Ulf*, som bodde på Ed i Woxtorps socken, der han hade en borg, som sedan kallades *Trolleborg*, red en julmorgon med sitt följe förbi en backe, der trollen firade sin högtid. En trollqvinna bjöd honom då ett dryckeshorn; men han fattade detta med ena handen och högg med sitt svärd i den andra handen hufvudet af henne. Derpå gömde han hornet och for till kyrkan. Presten och många af kyrkfolket följde honom sedan till kullen, der trollen dansat och sågo der den hufvudlösa kroppen ännu qvarliggande. Å Woxtorps kyrkomur finnes ännu en målning, som föreställer denna händelse. Konungen säges hafva derefter befallt riddaren Ulf att kalla sig *Trolle* och taga trollet med afhugget hufvud till sitt sköldemärke. Det underbara hornet berättas hafva haft trehundra färger, och förvarades först många hun-

dra år i Wexiö domkyrka; men när Danskarne 1570 brände Wexiö, blef hornet fördt till Danmark. Möjligen antyder den gamla sagan ett tillfälligt möte emellan den redan kristne riddaren och några ännu hedniska personer, som firade en afgudafest. Herwe Ulfs ättling,

Trolle, Birger Knutsson, riksråd och riddare 1365, lefde ännu 1381 och skref sig till Birkevad. Han var gift med en Ingeborg och hade med henne trenne söner: 1) **Birger,** riddare; 2) **Arvid,** lagman i Östergöthland och riddare, samt **Erik,** riddare. Hans sonson,

Trolle, Birger Birgersson, kallad Trolle Unge till Bo, riddare 1427, underskref konung Eriks af Pommern och Svenska riksrådets förlikning 1435, samt bevistade följande året mötena i Wadstena och Kalmar. Bland rikets råd underskref han 1441 förbundet i Kalmar emellan Sverige och Norrige. Var väpnare ännu 1448; men året derpå nämnes han riddare. Han säges hafva byggt det slott på Bergqvara, hvars ruin ännu tåflar med alla dylika i Sverige uti ansenlighet. Birger Trolle var till en början höfvidsman öfver Wärend, blef 1446 höfvidsman öfver Kalmar och förordnades 1448 af Carl VIII Knutsson till höfvidsman, i stället för Måns Gren, öfver belägringsarméen vid Gottland, och fortsatte med kraft belägringen, så att konung Erik snart ej såg något annat hopp om räddning öfrigt, än att kasta sig i armarna på Danska regeringen och af den begära snar undsättning. För att hindra denna förstärkning, intog Trolle med stormande hand Wisby stad, der Svenska regeringen genast hyllades af borgerskapet. Sedan Måns Gren någon tid derefter spelat Gottland i Danskarnes händer, anföll Trolle med sina Wärendsboer förrädaren, intog Lyckeby stad och Lyckeborgs slott, brände Sölvesborg samt förjagade 1452 Måns Gren ur Blekinge, då han af konung Carl Knutsson förordnades till höfvidsman på Lyckeborg. År 1453 var han konung Carls sändebud till mötet med de Danske legaterne i Ronneby, och 1466 underskref han i Stockholm rådets förlikning med erkebiskopen Jöns Bengtsson. Om hösten 1469 grepos Carl Knutssons förtrogne män Birger Trolle och hans son Arvid Trolle, jemte konungens dotter Magdalena, på Wadstena slott genom Wasapartiets svek och våld, men snart vände sig åter lyckan och de blefvo sina motståndares herrar. Birger Trolle lefde ännu 1476, hans son med Christina Knutsdotter Blå,

Trolle, Arvid Birgersson, till Bergqvara, Ängsö och Ed, gift med Beata Ivarsdotter Tott, den mäktige Ivar Totts dotter, och Carl Knutssons dotterdotter, fängslades jemte sin fader i Wadstena 1469, och drog 1471 till Sten Stures bistånd i slaget vid Brunkeberg. År 1484 ville Hr Ivar Tott hafva Arvid Trolle till riksföreståndare i Sten Stures ställe, och 1496, då rådet entledigade Hr Sten från riksstyrelsen, beslöts att Trolle skulle vara ibland de herrar, som borde förestå riket. Emellertid hade Arvid Trolle Kalmar inne och underrättade de Danska sändebuden om hvad rikets råd gjort, med förklaring, att hvarken han eller hans son Erik, eller deras vänner någonsin skulle hålla Hr Sten för sin herre. Snart ankom konung Hans och fick Kalmar jemte Borkholm, hvarefter Arvid Trolle d. 25 Juli 1497 hyllade honom på riksens råds vägnar. Bland många andra Svenske herrar slogs Arvid Trolle då äfven till riddare. Han var 1475 och ännu 1487 höfvidsman på Nyköpings slott, sedermera på Stegeborg och slutligen på Borkholm. Han finnes nämnd bland riksens råd redan 1487; år 1499 var han lagman i Tio härader. Hans dödsår förmodas vara 1505. Hans äldste son,

Trolle, Erik Arvidsson, till Ekholm och Lagnö, nämnes såsom väpnare 1485, och blef 1497, på samma gång som sin fader, riddare. Han var då redan lagman i Nerike och medlem af rikets råd. År 1506 åtföljde han Sten Sture på ting för att hålla kungsdom, och utmärkte sig städse både genom lärdom och ett ovanligt anspråkslöst sinnelag. Efter Svante Stures död, blef Hr Erik Trolle, på en herredag i Arboga, d. 19 Jan. 1512, af de högre adlige och andlige herrarne vald till riksföreståndare; men som den lägre adeln och menigheten icke godkände detta val, utan påföljande Maj på Kungsängen utanför Upsala hyllade unge Hr Sten Sture, hvilket val sedermera i Stockholm gjordes gällande, gaf Trolle vika. Detta gaf emellertid anledning till en strid på lif och död emellan Sturepartiet och Trollepartiet. Erik Trolle blef sedan, 1521, lagman i Upland, utnämnd dertill af konung Christian, och utfärdade såsom sådan, jemte sin son erkebiskopen, ett förmaningsbref till Dalkarlarne, att troget hålla sig vid unionen. Till straff för deras visade tillgifvenhet för den Danska saken, lät konung Gustaf Wasa vid Stockholms dagtingan 1523 seqvestrera alla de gods och penningar, som tillhörde de båda Trollarne, hvilka emellertid hade flytt till Danmark, och på Söderköpings möte samma år förklarades de för fäderneslandets förrädare. Erik Trolle lefde i Danmark ännu år 1529, men lärer hafva dött samma år. Han var gift med den stolta och högdragna fru Ingeborg Filipsdotter Tott, om hvars bedröfliga ändalykt man har följande berättelse: Hon skulle en gång segla från Ekholmen till Lagnö på en storbåt, lastad med tegel. Då man kom nära Strengnäs, ämnade läraren för hennes barn, en magister Christian, som åtföljde i en mindre båt, dit insegla. Sonen Gustaf, som hellre följde magistern än sin stränga moder, bad att få göra honom sällskap, ehuru han redan var om bord på moderns tegelskuta. Den stolta frun, som efter vanligheten lätt uppflammade till häftig vrede, blef helt förtörnad öfver gossens djerfhet att begära förändring i moderns redan tillkännagifna beslut, hvarföre hon tog honom vid håret och kastade honom in i magisterns båt, "och thermed blef han qvar, Sverike till stor skadhe", heter det i den gamla anteckningen härom. Fru Ingeborg fortsatte derpå seglingen med sina tre öfriga barn, sittande sjelf vid rodret. Snart stötte dock båten mot en klippa och begynte sjunka. Då bad folket att få lätta båten genom några tegels utkastande; men hon svarade häftigt,

att den, som understod sig att utkasta ett enda tegel, skulle få gifva henne hundra igen. Snart steg dock vattnet högt i båten. För sent befallte hon nu dess lättande genom teglens utkastande, och sjönk till botten med det minsta barnet i famnen. Alla de andra drunknade äfven, utom en liten gosse, som räddade sig i en stor pipkanna, och sedan berättade den olyckliga tilldragelsen. Detta skedde 1487. Erik Trolles genom anförda tillfällighet räddade son,

Trolle, Gustaf Eriksson, ett af de bemskaste namn i våra häfder, var redan som ung beryktad för sin lärdom, magister med skicklighet till och med i Grekiskan, hvilken språkkunskap då ännu var ganska sällsynt i hela Europa och isynnerhet ovanlig här i Sverige. Blef redan 1512 domprost i Linköping och 1514 erkebiskop i Upsala, troligen den yngste af alla, som kommit till denna värdighet. De båda fiendtliga partierna förenade sig nemligen om att befrämja detta val, Sturarnes, för att försona faderns undanträngande från riksföreståndareskapet, och unionspartiet, för att lättare kunna hämnas på sina motståndare. Riksföreståndaren Sten Sture erbjöd högtidligen inför altaret i Upsala domkyrka den nye erkebiskopen sin hand till försoning och vänskap; men den stolte, äregirige prelaten förkastade med trotsigt hån detta ädla anbud och började sina upproriska stämplingar emot landets rättmätige regent, för befrämjandet af Danske konungens planer på Sverige. Slutligen af ständerna förklarad afsatt, insattes han i fängelse på Westerås slott, och hans slott Stäket blef af det förbittrade folket stormadt samt i grund förstördt. Efter Sten Stures fall, återkom han och blef på nytt erkebiskop, då han tillstyrkte konung Christians erkännande såsom Sveriges regent, samt utverkade af påfven en bannlysning emot alla sina motståndare. En verksam rådgifvare vid anställandet af det ohyggliga Stockholmska blodbadet, hvilket uppgafs ske till straff för det emot honom verkställda våld, måste han snart, belastad med folkets afsky och förbannelser, fly-kta jemte sin fördrifne konung ur Sverige. Ej långt derefter öfvergaf han denne konung, lemnande honom åt Danska adelns hämnd samt krönande konung Fredrik. Utnämnd 1534 till biskop i Odense, egnade denne föga presterlige man dock ringa uppmärksamhet åt sitt stift; deremot deltog han följande året i slaget vid Oxeberget på Fyen, der han blef illa sårad och fången. Insattes sedan i fängelse på Schleswigs slott, hvarest han i bojor slutade sin oroliga lefnad.

Trolle, Joakim, en son af Arvid Birgersson Trolle, uppträder först år 1517 i vår historia, när han, i förening med Severin Norrby, skulle komma till den belägrade erkebiskopens undsättning på Stäket, men, tillbakaslagen af Gustaf Eriksson, med oförrättade ärender måste återvända tillbaka till Danmark. Der blef han slutligen Dansk riksamiral, bodde på Lillö vid Christianstad och afled år 1546. Sonen,

Trolle, Arvid Joakimsson, den siste af denna ätt bland Sveriges gamle rådsherrar och den sista i vår historia före Skånes eröfring, blef 1525 lagman i Tio häraders lagsaga och sändes 1534 af konung Gustaf I såsom höfvidsman för de hjelptrupper, denne då lemnade konung Fredrik i Danmark. Sedan blef han amiral och riksråd. Vid konung Erik XIV:s kröning slogs han till riddare och lefde ännu året derefter eller 1562; men sedermera saknas alla vidare underrättelser om honom.

Trolle, Thure Arvidsson, en son af Arvid Birgersson, blef 1527 befullmäktigad af konung Gustaf Wasa att hålla samtal med allmogen uti Albo härad i Småland om den pålagda gärden till riksgäldens afbetalande, då han vid återfärden blef försåtligen skjuten med en skäkta genom lifvet, dock ej dödligt. Sedermera blef han 1530 riddare, och 1533 slottslofven på Kalmare slott med dess stad och län jemte Öland, samt följande året riksråd. Sändes 1535 till Landskrona såsom biträde åt amiralen Måns Somme, hvilken låg der i vinterqvarter, och bevistade 1537 Halmstads möte med några andra af riksens råd. Höll 1538 allmänt ting med allmogen och vapensyn öfver hela Småland. Dog 1555. Hans dotter,

Trolle, Anna, gift 1564 med riddaren Carl de Mornay, blef tio år senare enka efter honom, då hans hufvud föll för bödelssvärdet, till följd af en upptäckt sammansvärjning emot konung Johan III, och öfverlefde sin man i 44 år. Hon utmärkte sig för en synnerlig frikostighet, och begåfvade de flesta kyrkor i Småland med kalkar, patener, skrudar och dylikt. Äfven skolorna i Wexiö och Kalmar erhöllo af henne rika skänker och hennes underlydande hade alltid i henne en god moder, så att hon gjorde Trollenamnet åter kärt bland folket i Sverige. Hon dog 1618 på Helgerum i Gladhammars socken, 80 år gammal. Då hon höll på att dö, och det ringdes i klockan, föll allt folket, som var på gårdens arbete, på knä och bad Gud för henne. Hon kom sig likväl ännu en gång före, och då detta drag af tillgifvenhet berättades henne, efterskänkte hon hvad som ännu ej var efterskänkt af restantier hos de fattige. Hennes landtbönder hade äfven under hela hennes lifstid fått åtnjuta mångfaldiga lindringar i sina utlagor till herrgården.

Trolle, Fredrik, till Näs, en son af Arvid Nilsson Trolle, hvilken 1689 introducerades på Svenska riddarhuset, och en ättling af Joakim Trolle, blef den, som åter upplyftade Trolle-ätten i Sverige till rikedom och anseende. Sedan hans äldre broder, **Nils Trolle,** som var kapten, stupat vid Fredrikshalls belägring 1718, återstod Fredrik såsom den ende ättlingen af familjens Svenska gren. Efter att mycket hafva utmärkt sig under Carl XII:s krig, hemkom han såsom öfverstlöjtnant från fälttåget, och erhöll genom sitt gifte med rika Malte Ramels dotter, Brita, en stor förmögenhet, af hvilken han stiftade fideikommisser för sina barnbarn. Sonen, kammarherren **Arvid Trolle,** var föga utmärkt och slutligen svagsint, och dennes son, **Fredrik,** erhöll fideikommisset *Trollenäs* med Fulltofta, bibehållande namnet *Trolle*; barnen af äldsta dottern, **Ulrica,** gift *med riks-*

rådet Gustaf Bonde, fingo egendomen *Trolleholm* till fideikommiss, med skyldighet att antaga namnet *Trolle-Bonde*; de af andra dottern, **Sofia Elisabeth**, gift med general-majoren Löwen, skulle upptaga namnet *Trolle-Löwen*, och fingo *Trollesund* till fideikommiss, samt de af tredje dottern, **Hilda Brita**, gift med grefve Fredrik Wachtmeister, skulle kalla sig *Trolle-Wachtmeister* och erhålla *Trolleberg* till fideikommiss. Hvarje fideikommiss är skyldigt att underhålla sex fattiga personer af bättre uppfostran, med rikt anslag åt hvarje. Der står ock i fideikommissbrefvet, att om en fideikommissarie gifter sig med en ofrälse, går fideikommisset till Wadstena krigsmanshus, till följd hvaraf äfven en gång inträffade att en Trolle-Löwen, som förälskade sig i en mamsell Olander, måste frånträda fideikommisset åt sin närmaste man. Fredrik Trolle dog 1770 öfver sjuttio år gammal. Såsom en egen anekdot berättas det, huru sonen Arvid, förtrytsam öfver att hafva blifvit utesluten från fideikommissrätten, en gång, när han i kyrkan skulle sjunga: "Låt mina ben få ro i mina fäders graf!" tvärt afbröt sin sång med det yttrande: "Inte vill jag ligga hos Näsmannen inte", så benämnde han föraktligt fadern.

Trolle, Georg Herman af, son af Danske kaptenen Herman Trolle, föddes d 28 Okt. 1680, och gick redan vid tio års ålder till sjös, der han sedan lefde sin mesta tid. Under en segling till Westindien 1698 råkade han i så stor sjönöd, att han måste tillbringa trenne dygn på ett vrak, sittande till stor del i vattnet. Efter fredsslutet emellan Sverige och Danmark, reste han 1701 såsom styrman på ett Engelskt fartyg till Brasilien, och blef på återresan tillika med skeppet uppbringad af Fransmännen. Ingick sedan såsom styrman i Holländsk tjenst, och blef derunder vid ett tillfälle svårt sårad af ett sabelhugg i hufvudet samt af trenne rännkulor i högra låret. Efter flera besvärliga öden och utrikes tjenster till sjös, kom han 1706 till Helsingör, i afsigt att gå till fäderneslandet; men måste i stället såsom styrman i Dansk tjenst göra en resa till kusten af Koromandel och Trankebar för Ostindiska kompaniets räkning. Han var andra gången på vägen till fäderneslandet, när han 1709 uti Sundet uppbringades och fördes till Köpenhamn, der han först sattes i fängelse, men sedan tvangs att tjenstgöra såsom löjtnant på några Danska örlogsskepp. Omsider kom han 1714 hem till Sverige, då han till amiralitets-kollegium i Carlskrona inlemnade en utförlig berättelse om Danska flottans tillstånd, styrka och indelning. Utnämndes samma år till kapten, och gick straxt ut på kryssning i Östersjön. Under de följande årens sjökrig emot Danmark och Ryssland, inlade han flera lysande prof på tapperhet och oförskräckt mod. Efter en svår och blodig drabbning med några Ryska örlogsskepp 1719, måste han, jemte de få på skeppet öfverlefvande, gifva sig fången, då han fördes till czar Peter, hvilken förgäfves använde all möda, att förmå honom att ingå i Rysk tjenst. Då han vägrade, måste han, tillika med de öfrige Svenske fångarne, underkasta sig det ödet, att flyttas från den ena fängelseorten till den andra ända till år 1722, då han ändtligen utvexlades och fick hemresa till fäderneslandet. Tjenstgjorde nu en tid vid amiralitetet, och förde sedan handelsskepp, samt gjorde flera resor på Holland och England. För det i Sverige bildade Ostindiska kompaniets räkning förde han 1732 skeppet "Fredericus Rex Sueciæ" till Ostindien och var den förste, som gjorde en dylik resa från Sverige. Utnämnd 1741 till kommendör-kapten, hade han under det derpå följande Ryska kriget befälet öfver en eskader, och förde 1745 det nya örlogsskeppet "Adolf Fredrik" till Carlskrona. Vid Svärds-ordens instiftande 1748, utnämndes han till riddare deraf. Blef kommendör vid Stockholms eskader 1754 och schoutbynacht eller kontre-amiral 1758. Adlades sistnämnda år och dog d. 8 Febr. 1765. Sonen,

Trolle, Henrik af, född d. 24 Nov. 1730, uppgick på ärans trappa i sin faders fotspår, hinnande ännu högre än han. Redan helt ung ingick han i amiralitetets tjenst och beseglade vidt aflägsna haf i flera år, hvarunder han äfven deltog i en skarp sjöträffning, och gjordes till fånge i Amerika. Återkommen till fäderneslandet, blef han 1758 löjtnant, samt bevistade belägringen af Peenemünde och affären vid Anklamer-Fehr såsom chef på galeren "Carlskrona." Äfven i följande årens fälttåg deltog han, dels såsom stabsadjutant, dels såsom öfveradjutant hos kommenderande generalen, samt ådagalade vid flera tillfällen prof på synnerlig tapperhet. Befordrades 1761 till kapten vid arméens flotta och 1762 till major. År 1766 företog han en utrikes resa, i ändamål att taga kännedom om andra länders sjöväsende och fästningsverk. R. af S. O. 1767. Utnämndes 1770 till öfverstlöjtnant och 1772 till öfverste både i arméen och vid arméens flotta, hvarjemte han samma år blef Kom. af S. O., hvars stora kors han fem år senare erhöll. Som hans befordringar fortgingo både vid landtarméen och flottan, blef han 1775 tillika öfverste för Nylands infanteri-regemente och derpå general-major, samt upphöjdes slutligen 1780 till general-amiral. Uppfostrad under fältmarskalken Ehrensvärd, ifrade han med nit och framgång för den s. k. arméens eller lilla flottans sak, emot den stora örlogsflottans många gynnare. Afled d. 12 Mars 1784.

Trolle-Wachtmeister, Carl Axel, till Trolleberg, Ljungby och Hallunda, en son af grefve Fredrik Georg Hans Wachtmeister till Johannishus och Hilda Brita Trolle, föddes d. 9 Maj 1754. Ingick 1773 uti justitie-revisionen af konungens kansli, der han inom ett år befordrades till kopist, kanslist och protokolls-sekreterare, hvarefter han följande året blef hofjunkare. Hans vidare befordran gick lika snabbt. Så utnämndes han 1776 till expeditions-sekreterare, 1777 till adjungeradt hofrättsråd uti Götha hofrätt och revisions-sekreterare, samt 1779 till justitie-kansler och R. af N. O. Upphöjdes 1782 till en af rikets herrar, 1784 till serafimer-riddare samt 1787 till riksråd och riksdrots samt tillika president i Svea

hofsätt och högste ordförande i rikets öfriga hofrätter. Ledamot i konungens högsta domstol 1789 och samma år kansler för Lunds akademi. Entledigad från rådsembetet 1791. Bland hans förnämsta åtgärder såsom riksdrots var afskaffandet af de vid domare-beställningar förut vanliga ackorder, för öfrigt visade han sig i detta embete alltid såsom en rättvis öfverdomare, samt vakade städse med nit och omsorg öfver lagskipningens driftiga och oväldiga gång. Vid riksdagen 1789 yrkade den adliga oppositionen, att han skulle nedlägga sitt embete, för att uttrycka sitt ogillande af konungens förfarande, och han klandrades vid detta tillfälle högt för sin efter vanligheten visade uraktlåtenhet att blanda sig i politiken. Sin sjelfständiga karakter, oaktadt all den beundran han hyste för Gustaf III, visade han, isynnerhet vid det tillfälle, då konungen, på riksdagen i Gefle, ville förmå adeln att underskrifva säkerhetsakten, och bad riksdrotsen verka för saken. Denne svarade då: "Jag erkänner Eders Maj:ts mig bevisade nåd; jag går ännu längre, ty jag erkänner att mina omständigheter ej tillåta mig umbära de vedermälen jag deraf njuter; men äran är mig kärare än egendom, egen frihet, ja sjelfva lifvet. Är frågan här att underskrifva säkerhetsakten mot mitt stånds vilja, så får jag lemna allt för hedern. Adeln åter underkastar sig hellre hvad som helst, förrän ståndet underskrifver denna akt i riksdagsbeslutet." Genom ett testamente, som konungen på sin dödsbädd endast undertecknade med bokstafven G, insattes riksdrotsen i förmyndare-regeringen; men riksdrotsen förklarade, att då konungens testamenten voro underkastade samma nödvändighet af lagliga formaliteter, som enskildas, kunde han för sin del ej tillerkänna det uppvisade dokumentet någon laglig kraft, allraminst då ett annat testamente fanns, försedt med alla de formaliteter, som lagen i dylika fall föreskrifver. Justitie-kanslers-embetet nedlades 1793, men återlemnades åt honom 1796. Under hela förmyndare-regeringen skötte han sitt embete, men höll sig så mycket han kunde från politiken. Då Gustaf IV Adolf emottagit regeringen, började man anmärka, att riksdrotsens inflytande allt mera tilltog. Likväl fortfor han att visa sin gamla sjelfständighet, till den grad, att aktionen emot oppositionstalarne på riddarhuset vid 1800 års riksdag måste försiggå utan hans handläggning, då han, oaktadt sitt ifrande deremot, icke lyckats förhindra densamma. Då den bekanta krigsgärden skulle påläggas, satte riksdrotsen sig så allvarligt deremot, att det berättas, det konungen till och med knutit näfven inför ansigtet på honom. Samma dag revolutionen inträffade, d. 13 Mars, bars han, som någon tid varit sjuk och sängliggande, upp till slottet, der han, sedan hertig Carl först lofvat honom ständernas snara sammankallande, förband sig att till hans tjenst egna sina återstående dagar. Enligt den nya grundlagen blef rikets drots 1809 den förste justitie statsministern, i hvilken egenskap han ännu ett par månader deltog i statsrådets göromål; men inlemnade derpå sin afskedsansökan och reste ned till Skåne, der han afled på Ljungby gård d. 5 April 1810. Sonen,

Trolle-Wachtmeister, Hans Gabriel, föddes d. 11 Sept. 1782, och visade redan tidigt afgjorda anlag för vetenskapliga och litterära sysselsättningar. En Buffon med kolorerade figurer på faderns bokhylla hade nemligen tidigt råkat i hans händer, och fick ett afgörande inflytande på hela hans bana. Kort derefter blef han student i Lund. Ingick 1800 såsom auskultant i Svea hofrätt, samt utnämndes redan 1802 till protokollssekreterare i justitie-revisions-expeditionen, hvarefter han 1803 adjungerades såsom assessor i Svea hofrätt. Företog åren 1804—1805 en utrikes resa, hvarunder han utnämndes till lagman i Skåne. Adjungerad såsom hofrättsråd i Svea hofrätt samma år, tillförordnad revisions-sekreterare 1806, samt under-ceremonimästare vid Kongl. Maj:ts orden. Nämndes 1809 till justitie-kansler och blef Kom. af N. O. samt deltog följande året såsom ledamot i lagkommittéen och några andra kommittéer. Erhöll 1817 på begäran afsked från justitie-kanslers-embetet, då han på samma gång förklarades för en af rikets herrar. Seraf.-riddare 1824. Utnämnd till justitie statsminister 1840; men undanbad sig. Hedersledamot af landtbruks-akademien 1817, ledamot af vetenskaps-akademien 1822, och hedersledamot af vetenskaps-societeten i Upsala 1831. Grefve Trolle-Wachtmeister, som lade första grunden till professor Nilssons ryktbarhet, började snart derefter göra kemi och mineralogi till sitt hufvudstudium, och förvärfvade sig snart i dessa vetenskaper ett aktadt namn. Om sina första kemiska studier yttrar han sig sjelf på följande sätt: "Jag lät genom en bekant presentera mig hos den då för mig alldeles okände Berzelius, med anhållan, att få arbeta på hans laboratorium. Berzelius, som icke såg i min vetenskapliga åtrå annat än lust att kunna experimentera med litet lekverk, mottog mig höfligt men kallt, förklarande att hans laboratorium stode mig när som helst öppet, men att han vore för mycket sysselsatt, för att der kunna lemna mig någon undervisning, hänvisande mig för öfrigt till sin lärobok. Jag tackade för den tillåtelse jag fått, laborerade om söndagarna och stundom ett par timmar inuti veckan. Några laboranter, som jag der träffade utmed mig vid spisen, voro mig till stor hjelp för de första handgreppen. Efter någon tid fann Berzelius, att det var litet mera allvare med justitiekanslerens kemi, än han hade förmodat, och han började taga sig af mig med ett nit och en beredvillighet, hvaraf minnet bevaras i ett tacksamt hjerta." Grefve Trolle-Wachtmeister egnade sig sedan med framgång åt mineralogiens studium, hvarigenom han äfven i detta afseende förvärfvade sig ett aktadt vetenskapligt namn. Såsom politisk person visade han sig redan allt ifrån ungdomen frisinnad, och tillhörde under Gustaf IV Adolfs senare regeringsår oppositionen. Han drog sig dock så tidigt från embetsmannabanan, att mången satt i fråga hans rätt, att åt det enskilda lifvet så

snart offra krafter, hvilka fäderneslandet kunde behöfva.

Trolleholm, beläget 8 mil N. om Lund, i Onsjö härad och Torlösa socken, är en af Skånes betydligaste sätesgårdar, bestående af $6\frac{1}{10}$ mtl. med 66 mtl. underlydande frälsehemman och 63 torp i flera kringliggande socknar. Gården ägdes från 1538—1687 af familjen Tott och hette då Eriksholm; men såldes sistnämnde år till kansli-rådet Herlof Trolle och öfvergick år 1770 efter öfverstlöjtnanten Fr. Trolles död, under namn af Trolleholm och såsom fideikommiss till hans dotter Vivika Trolle, enka efter riksrådet grefve Gustaf Bonde, hvilkas äldsta manliga afkomlingar den sedermera skulle tillfalla, med förbindelse för fideikommiss-innehafvaren att antaga Trolle-ättens namn och vapen. Riksrådinnan Bonde dog år 1806 och hennes son, grefven och hofmarskalken Trolle Bonde mottog då Trolleholm. Gården äger 70 tunnors utsäde i svag jordmån och höbergning till 1,000 à 1,200 lass. Mangården består af en stor och prydlig grundmurad hufvudbyggning 3 våningar hög med 4 torn och 2 flygelbyggningar, allt omgifvet af en djup graf med 2:ne stenbroar. Trädgården har fordom varit ett kärr, men är nu prydligt inrättad i Fransysk smak och håller i vidd 16 tunnl. Vid gården finnes 1 vattenqvarn, 1 väderqvarn, 1 sågverk, 1 tegelbruk och nödtorftig skog.

Trollenäs, ett säteri i Näs socken af Malmöhus län, utgör $5\frac{3}{4}$ hemman, hvarunder lyda $9\frac{1}{2}$ hemman inssocken och $19\frac{3}{80}$ utsockne; gården äger 150 tunnors utsäde, medelmåttigt höbol och tillräcklig skog, förnämligast af bok. Mangårdsbyggningen, uppförd år 1559 af en Tage Thott, är tre våningar hög med två mindre flyglar. Dess murar till större delen af huggen sten, äro ovanligt massiva, ty de hålla i tjocklek $3\frac{1}{4}$ aln. Slägterna Tott och Trolle hafva sedan år 1559 ömsevis varit gårdens ägare; men öfverstlöjtnanten Fredrik Trolle gjorde år 1768 gården till fideikommiss inom sin slägt och gaf den sitt nuvarande namn (förut Näs). Utom hufvudbyggningen finnes här ett inspektorsboställe, bränneri, vattenqvarn, ridhus m. m., samt 2:ne af parker i Engelsk smak omgifna vackra och betydliga trädgårdar. Borggården var fordom omgifven af graf med vindbrygga, och tecken efter vallar, och kanongluggar synas ännu i husets öfversta delar. Konung Carl XI hade i April månad år 1677 här i åtta dagar sitt högqvarter. Ägaren till Trollenäs utnämner alternativt med konungen pastor i socknens kyrka.

Trolleslott var under näfrättstiderna ett näste, beläget i Naverstads socken af norra Bohuslän, och utgöres nu af en i djupaste skogen liggande, på alla sidor brant klippa, hvars plan, 70 steg lång och 60 bred, är kransad af en mur, som på sina ställen ännu qvarligger till 4 alnars höjd. Detta slott var således beläget i vilda fjället och en sägen går ännu om ett sjöslag, som fordom hållits på Bullaresjön mellan "prinsen på Troll" eller Trolleslott och några närboende "konungar."

Trollhättan. Fyra stora vattenfall i Götha elf, som hindra floden att vara segelbar, hafva af ålder burit detta namn. Särskildt kallas de *Gullö-*, *Toppö-*, *Stampeströms-* och *Helfvetesfallen* och upptaga tillsammans en sträcka af 600 famnar. Nedanför Helfvetesfallen, förekommer en vik af elfven med häftig strömhvirfvel, som bär namn af *Olide håla* samt ännu något längre ned *Flottbergsströmmen*, som äfven stundom räknas till Trollhättefallen och tillika med Helfvetesfallen utgöra en höjd af 32 fot. Trollhättefallens sammantagna höjd utgör deremot omkring 111 fot. Längre ned, omkring $\frac{1}{4}$ mil från Trollhättan, förekommer dessutom i Götha elf fallet vid *Åkersström* om $3\frac{1}{2}$ fots höjd samt ett annat, 2 mil nedanföre vid *Lilla Edet*, om 10 fots höjd. — Redan konung Gustaf I lärer varit betänkt att till undvikande af dessa hinder för segelfarten här anlägga kanaler; men nödvändigare omsorger hindrade honom och Carl IX blef den förste af våra konungar, som här egentligen lade hand vid verket. Dock inskränkte sig hans åtgärd till anläggningar af den s. k. *Carls graf*, hvilken från sjön *Wassbotten* (straxt norr om Götha elfs utlopp ur Wenern) leddes ned till elfven och hvarigenom fallen vid Rånnum undvikas. Under Gustaf II Adolfs tid anlades en sluss vid Lilla Edet. Först mot slutet af konung Carl XII:s regering uppkom åter fråga om anläggning af en segelfart förbi Trollhättefallen, och den berömde Polhem skulle då utföra verket; men bristen på penningar och konungens snart inträffade död hindrade företaget. Från 1742—1772 arbetades åter på dammen vid Kafvelströmmen (straxt vid utloppet af Götha elf, på södra sidan), äfvensom grefve Ekeblads sluss och Polhems sluss, blefvo då med mycket besvär och kostnad anlagda, men utan att arbetet i sin helhet hann till fullbordan. Under Gustaf III:s regering, byggdes i Carls graf tvenne nya slussar, som fingo namn af Gustafs slussar och en ny sluss vid Åkersström blef då äfven fullbordad. År 1793 öfverläts hela slussarbetet till ett bolag, hvars skyldighet det skulle vara att inom sex år fullborda kanal-arbetet och sedan underhålla det. Företaget blef då ställdt på aktier om 100 R:dr r:gs hvardera, och mer än tillräcklig summa till arbetets fullbordande blef på detta sätt anskaffad. Svårast blef arbetet vid Åkersjö, der kanalen genom slussar måste sänkas. De tre nedre slussarne fingo då namnet *Nordevall*, *Trollhätte-direktionen* samt *Chalmers* och *Bagge* samt de 5 öfre, högre upp i berget, namnen *Carl Gustaf*, *Sofia Magdalena*, *Dorothea Wilhelmina* och *Gustaf Adolf*. Ändtligen kunde då kanalen öppnas och första fartyget passerade slussarne d. 14 Aug. 1800. År 1810, då Götha kanals anläggning beslöts, började segelleden mellan Wenern och hafvet att åter väcka ökad uppmärksamhet, och man insåg då nyttan och vigten af att Trollhättekanal bragtes till enahanda dimensioner med dem, hvilka åt Götha kanal voro gifna. Dertill fattades dock betydligt, emedan vid låg sjö icke ens 6 fots djupgående fartyg kunde passera dessa farvatten. I mån af sina tillgångar var ock det 1793 oktro-

jerade bolaget betänkt att vidtaga derhän syftande förbättringar, och verkställde bland annat, med en kostnad af öfver 200,000 R:dr, en ombyggnad af slussen och kanalen vid Lilla Edet, hvilka nu utvidgades till likhet med Götha kanals dimensioner på andra sidan elfven vid Ström. År 1823 tillförordnades på grefve B. von Platens underdåniga framställning af Kongl. Maj:t en särskild direktion under benämning: Kongl. direktion öfver segelfarten mellan Wenern och hafvet, hvilken direktion äfvenledes sökte verka för samma ändamål genom öppnandet af en kanal förbi Stallbacka strömdrag, dragvägars anläggning, muddringars förrättande på åtskilliga ställen m. m. Dessa bemödanden voro dock otillräckliga för ändamålets vinnande, hvarföre ständerna år 1834, under förklaring "att Trollhätte kanals bringande till lika dimensioner med dem Götha kanal äger, vore af ett stort nationelt intresse och företrädesvis vigtigt för Sveriges handel och sjöfart" till Kongl. Maj:t öfverlemnade att af öfverskotten å afgifter till handels- och sjöfartsfonden anvisa medel för berörde ändamål, såvida sådant bidrag å statens sida befanns vara erforderligt. Efter på konungens föranstaltande då uppgjordt kostnadsförslag, som af kommitterade beräknades till 1,624,000 R:dr B:ko, förklarade nu det gamla Trollhätte-bolaget sig af omständigheterna vara förhindradt att det i och för sagde ändamåls vinnande erforderliga arbete ombesörja; men erbjöd sig att mot en kontant godtgörelse af 55 R:dr per aktie, jemte frihet från allt vidare ansvar, fråu sig öfverlåta verket med allt hvad dertill hörde. Genom en kongl. kungörelse af d. 9 Dec. 1836 kungjordes då öppnandet af subskription till deltagande i ett nytt bolag, som, under namn af Nya Trollhätte kanal- och slussverks bolag, komme att utföra ej mindre utvidgandet af Trollhätte kanal och byggnaden af nya slussar vid Trollhättan, till lika dimensioner med dem vid Götha kanal, än äfven de dermed förenade arbeten i Götha elf ofvan om Trollhättan samt till och med 300 alnar nedom Ströms kanal, i hvilket bolag infödde eller utländske män ägde teckna sig för en eller flera till innehafvaren ställda aktier på 500 R:dr B:ko hvardera. Bland de förmåner som i den kongl. kungörelsen tillförsäkrades detta bolag, var den väsendtligaste ett årligt bidrag af 50,000 R:dr ur handels- och sjöfartsfonden, hvilket i mer än 40 år skulle fortfara. Den subskription som härmed påbjöds, ledde dock ej till målet, emedan antalet af tecknade aktier blef för litet (tillsammans blott 131). Ett enskildt handelshus, Schön & Komp. erbjöd sig nu att på villkor, som i ringa mån skilde sig från de i kongl. kungörelsen uppgifna, öfvertaga Trollhätte kanals ombyggnad jemte öfrige dermed förenade åligganden. Detta anbud antogs af Kongl. Maj:t, med några förändringar; det nya bolaget skulle nu med 419,875 R:dr B:ko utlösa det gamla, hvaremot det ägde att i 25 års tid i och för kanalbyggnaden påräkna 60,000 R:dr B:ko årligen, som af handels- och sjöfarts-fonden skulle utgå. Till vinnande af lika dimensioner med Götha kanals, skulle den nya Trollhätte-kanalens djup blifva 10 fot vid lägsta vattenyta, de nya slussarnes bredd i portöppningen 24 fot med tillökning af 5 decimaltum eller deröfver allt efter sänkningsdjupet, samt deras längd inom slussportarne minst 120 fot. Såvida icke arbetskostnaderna med 200,000 R:dr B:ko öfversteg den i förslaget beräknade summa af 1,624,000 R:dr, skulle bolaget efter 25 års förlopp ifrån arbetets början till kronan erlägga en afgift af 10,000 R:dr B:ko samt i alla fall allt, hvarmed behållne årliga inkomsten öfverstiger 100,000 R:dr. Behöfves i och för arbetenas utförande anslag af allmänna medel utöfver en summa af 1,824,000 R:dr, så skulle i sådant fall nämnda årliga afgift af 10,000 R:dr ovillkorligen efter 25 års förlopp erläggas. Hufvudsakligen under dessa villkor jemte åliggandet att allt framgent sörja för kanalverkets underhåll, skulle nya Trollhätte kanalbolag med full äganderätt få ostördt besitta Trollhätte gamla och nya kanal- och slussverk samt för sin räkning framgent få uppbära afgifter vid så väl Trollhätte kanal och slussar, som för farten å Götha elf, efter gällande taxor och bestämmelser. Inom sju år från arbetenas början (Maj månad 1838) skulle verket vara fullbordadt; storamirals-embetets tredje afdelning skulle äga tillse att arbetena utfördes i öfverensstämmelse med den af Kongl. Maj:t i nåder fastställda planen samt om dess fortskridande hos konungen göra anmälan. I enlighet med dessa grunder bedrefs det nya kanal-arbetet med skicklighet och drift, under Hr major-mekanikus Erikssons insigtsfulla ledning, och den nya kanalen vann på vårtiden år 1844 sin fullbordan.

Troll-smör (Aethalium flavum) är en temligen allmän, smörlik svamp, som ganska hastigt uppväxer på fuktiga ställen och på många orter af ålder ansetts vara en lemning efter trollen. Man tror att då denna svamp skadas, äfven trollet lider, och det är derföre i vissa landsorter icke ovanligt att kasta troll-smör på elden att förbrännas, då man ock med mjuka spön slår eller piskar rundt omkring lågan. Man tror sig dermed förgöra trollpackan samt genom piskningar äfven pina henne.

Trolofning. Den bör ske i giftomans och 4 vittnens närvaro, 2 å mannens och två å qvinnans vägnar, eljest är den ogild, om giftoman derå kärer, och böte då hvardera, som sig olagligen fäst, 10 daler. Men den får ock ske skrifteligen, med giftomans samtycke. Ej må någon trolofvas, som icke kan Luthers kateches och begått Herrans nattvard. Fäster annan än giftoman, böte 15 daler, och fästning vare ogild. Fäster giftoman mö åt tvenne, böte 30 daler. Fäster man sig den qvinna, som förr lagligen fäst är, böte han 15 och hon 30 daler, och hafven förverkat gåfvorna till de fattiga. Fäster man sig tvenne, böte 30 daler, och vare den första fästning gild, ändå att han den senare häfdat. Vill den förra ej gifta sig med honom, blifve han då med den senare vigd. Fäster man sig ovetande den som förr fäst är, vare saklös, och den brottslige böte 30 daler;

gälde skadan och hafve förverkat till den saklöse de gåfvor, som densamme både fått och gifvit. Är någon annorlunda till skilnad i fästning vällande, eller fäster han sig den han för skyldskap eller annat binder ej äkta må, vare lag samma. Äro begge lika vållande, hafve förverkat gåfvorna och böte hvardera 20 daler. Våller annandera mer och annandera mindre, böte den hälften, som mindre våller; men gåfvorna vare förbrutna till de fattiga. Kommer okänd man och gifver sig ut för annat namn eller stånd och varder qvinna deraf bedragen till fästning med honom böte 80 daler, hälften till henne och hälften till de fattiga, hafve ock till henne förbrutit gåfvorna och fästningen vare ogild. Varder någon tvungen till fästning, och låter ej märka sitt samtycke, sedan han utom tvång är, vare fästning ogild, der ej fästehjon hvarandra häfdat hafva. Hafver endera före fästningen hemlig sjukdom, som smittosam och obotlig är, eller efteråt deri råkat, såsom spetälska, fallandesot, vanvett, raseri, eller vederstyggliga och stora fel och lyten, gånge fästning åter. Samma lag vare, der endera för eller efter fästning begått lägersmål, eller annan gerning, som rörer dess goda namn. Var det förut kunnigt, gånge då ej fästning åter. Kommer hat och bitterhet fästehjon emellan af andra besynnerliga orsaker, som ej kunnige voro, förrän fästning skedde, och vill den ene skiljas och den andre ej, döme rätten till skilnad. Finnes ej sådane orsaker, då må den brottslige ej bygga äktenskap med någon annan, så länge den öfvergifne ej förlikt är; fylle ock skadan. Fäster man sig druckeu eller varder svikligen dertill förledd, vare fästning ogild. Reser man egenvilligt bort från sin fästeqvinna och blifver, emot hennes samtycke, borta öfver 1 år, äge hon rätt till skilnad. Vilja fästehjon skiljas åt och hafva de hvarandra ej häfdat, behöfva de endast anmäla det i domkapitlet, utan att förut inställa sig vid domstol. Gifva fästehjon hvarandra gåfvor, för äktenskaps skull, och dör sedan fästeqvinna, gifve då fästeman till den dödas arfvingar allt igen, hvad han fått, och tage åter hvad han gifvit. Dör fästeman ifrån fästeqvinna, tage hon sina gåfvor åter, och behålle hvad henne gifvet var i lösören. — Trolofning i ordentlig ordning ägde vanligtvis rum hos de gamle Svenskarne, då ej den råa seden att med våld taga sig hustrur gjordes gällande. Vid trolofningen gåfvos vissa skänker åt bruden, hvilka fingo namn af *Fästefä*, och hvarigenom hon, som sedan kallades *Fästekona* eller *Fasteqvinna*, ansågs vara lagligen fästad vid brudgummen. Redan Tacitus talar om skänker som gåfvos vid förlofningar hos de gamle Germanerne och bestodo dessa merändels uti oxar, en betslad häst samt vapen, hvilket stämmer något när öfverens med de gåfvor, som omtalas i vår gamla giftmålabalk, nemligen sadel, betsel, gångare, armkåpa och hätta.

Trosa stad utgör ett eget pastorat i Daga kontrakt af Nyköpings län och tillhör 3 kl. konsist. Staden var i äldre tider belägen $\frac{1}{2}$ mil högre upp vid den nu s. k. Trosa by, men blef på 1600-talet hitflyttad till Trosa-åns mynning. Här är en god hamn, och små fartyg kunna gå upp till bron midt för torget. Handel idkas med spanmål, viktualier, kreatur, jordfrukter m. m., men för öfrigt utgör fiske och sjöfart stadens förnämsta näring. En del af borgerskapet eller de s. k. Skärborgarne idka godt strömmings- och torskfiske i skären utanför staden ända till Landsort och strömmingen afsättes vid midsommartiden med fiskeri-idkarnes egna båtar till städerna omkring Mälaren, samt om hösten till Nyköping och Norrköping. Folkmängden besteg sig år 1844 till 534 personer. Hus och gårdar i staden voro 143. Stadens ägor bestodo af 5 $\frac{1}{4}$ mtl. och 633 tunnl. jord, hvaraf 120 nyttjades till åker, 140 till äng och 373 voro skog och utmark. Marknad hålles här årligen d. 26 Okt. Staden är skyldig att hålla 6 stadsbåtsmän. År 1825 funnos här blott 2:ne handlande, som försågo skärgården med salt, spanmål, lin, hampa och några specerier. Staden fick sina privilegier förnyade af konung Carl IX åren 1609, 1610, 1611. Den styres af en borgmästare, hörer till 5:te klassens städer och har N:o 73. Dess vapen är en halfmåne öfver en båt med 2:ne par åror, men det nu brukliga sigillet har en grip. Ett kongl. postkontor finnes här. Tull-inspektoren hörer till Stockholms distrikt eller central-distriktet. Stadens komminister besörjer barnundervisningen.

Trosa landsförsamling, en socken med Wagnhärad i Hölebo härad af Nyköpings län, är belägen vid Östersjön, $\frac{5}{8}$ mil N.N.V. från Trosa och tillhör 2 kl. konsist. I socknen ligger *Thureholm* (se detta ord) och i socknens kyrka, som innan Trosa stads flyttning var stadskyrka, har Bjelkeslägten sin graf, och äfven Christina Gyllenstjerna, som år 1556 afled på Hörningsholm, har här varit jordad, fastän dess qvarlefvor uppbrunno med kyrkan år 1773. Socknen håller 29 $\frac{3}{4}$ mtl. med 830 invånare på en areal af 11,456 tunnl., hvaraf 310 äro sjöar och kärr.

Trossbodar. Bodar till förvarande af indelta arméens tross- och utredningspersedlar, i den mån de af passevolantörerne aflemnas, äro numera på många ställen uppbyggda och derjemte genom ett kongl. bref af d. 27 Febr. 1821 stadgadt, att de nödiga magasinshus till uppläggande af proviantpersedlar, på arméens mötesplatser hädanefter byggas, äfven trossbodar under samma tak skola uppföras, till förvarande af de effekter som vid samma mötesplats böra vara upplagda. Sådana trossbodar skola dels af kronan, dels af rust- och rotehållare anskaffas och underhållas. Det förra gäller de indelta rusthålls-regementena, hvilkas trossbodar krigskollegium ombesörjer; Nerikes regemente, som har sin trossbod uppförd vid Christinehamn; Wermlands regemente, som har 2:ne trossbodar vid regementets mötesplats och den tredje vid hemmanet Jämnemon; Skånska infanteri-regementerna, hvilkas trossbodar äro uppförda vid Herrevads kloster och Tvedöra mötesplats; samt Wermlands fältjägare-regemente, som mot hyra begagnar en

trossbod vid mötesplatsen Trossnäs. Äfven beväringsmanskapet äger, till förvarande af sina nödiga persedlar, trossbodar vid mötesplatserna på statsverkets bekostnad uppförda eller mot hyra anskaffade. Hvad deremot de indelta roterade infanteri-regementena beträffar, så är stadgadt, att till förvarande af deras tross- och utredningspersedlar en trossbod skall finnas vid hvart kompani och att denna å kompani-chefs-bestället skall uppföras, på det kompani-chefen må deröfver kunna hafva en desto närmare tillsyn; och skola således dessa trossbodar af rust- och rotehållarne sjelfve anskaffas och underhållas. Dock åligger det i allmänhet soldaterne, att, sedan rotehållarne framfört nödigt byggnadsvirke till trossbodars byggnad, sjelfve förrätta byggnadsarbetet jemte dervid nödiga reparationer. Från skyldighet till biträde med arbete dervid äro endast soldaterne vid Westerbottens och Norrbottens fältjägare-korpser undantagne; varandes deremot vid dessa båda regementen hela bördan lagd på rotehållarne. I afseende på trossbodarnes inrättning äro ock särskildta föreskrifter gifna, dels i afseende på byggnadssättet, för att trygga husen mot råttor, dels att de skola vara anlagde med 2:ne bottnar, för att kunna rymma så väl vagnar som andra trosspersedlar, samt kunna lätt vädras m. m. Från skyldigheten att vidkännas någon kostnad eller besvär till trossbodars uppbyggande äro extra rotehållare alldeles befriade.

Trozelius, Claes Bliechert, föddes i Augusti 1719 uti Lofta af Kalmare län och Linköpings stift, der hans fader var kyrkoherde. För större delen af sin verksamhetstid förenad med Lunds akademi, var han ett af detta lärosätes förnämsta professors-originaler under senare hälften af sistförflutne århundrade; men gjorde sig tillika på det högsta förtjent af akademien, då han, som ifrån största fattigdom arbetat sig upp till en ansenlig förmögenhet, blef en af detta läroverks största välgörare. Sedan han genomgått skola och gymnasium i Linköping, dimitterades han 1737 med med hedrande bevis om grundliga kunskaper till akademien i Upsala, der han uppehöll sig till 1741, då han begaf sig till Lund, der han 1745 promoverades till filosofie magister. Kort derefter anställdes han såsom docens i praktiska filosofien, och 1750 förordnades han till oecon. & comm. docens i Upsala, i hvilken egenskap han höll dagliga föreläsningar för ett talrikt auditorium. En mångårig befattning med enskild undervisning hade dittills förskaffat honom ett nödtorftigt uppehälle. Prestvigd 1754, tog han missiv såsom adjunkt vid S:t Nicolai församling, der han, som det heter, "med flit och ömhet", tjenstgjorde i fem år. År 1756 hade han blifvit utnämnd till kongl. hofpredikant med tur och befordringsrätt och 1758 erhöll han nådig fullmakt att i denna egenskap verkligen uppvakta vid hofvet; men vid samma tid förordnades han till oecon. professor vid akademien i Lund, der han dock ej erhöll professors lön förr än år 1774, eller sedan han tjenstgjort såsom ord. professor uti mer än femton år. Emellertid hugnades han med theologie doktorshatten vid akademiens sekularfest 1768 och erhöll följande året fullmakt på Hardeberga och Sandby prebendepastorat, hvarvid han bedrades med prosttitel. Genom sin utomordentliga arbetsförmåga och stora sparsamhet var han icke allenast i stånd att, ehuru länge svagt aflönad, anständigt försörja sig, utan äfven att samla förmögenhet, hvilken han redan tidigt började använda till akademiens bästa. Så gaf han tid efter annan ansenliga kapitaler såsom stående fond till ett stipendium för en oeconomie studerande och lön för en oecon. adjunkturs bestridande vid Lunds akademi. År 1786 erhöll han på begäran afsked från sin professorsbefattning, och efter en bedröflig ålderdom, hufvudsakligen utmärkt af ett olyckligt husligt lif, efter ett på sista åren ingånget olämpligt giftermål, afled han d. 1 Nov. 1794. Trozelii skrifter utgöras af 114 disputationer; tvenne orationer; tvenne äreminnen, ett åminnelsetal; ett tacksägelsetal, beskrifning på en tröskmaschin m. fl. öfversättningar. Såsom prof på den originella vältalighet, på hvilken denne författare ofta slår sig ut, må följande tjena: "Ho hafver", säger han i en afhandling om biskötseln, "gifvit silkesmatkarne in att arbeta för våra skönheter i verlden? Ho hafver påmint dem, att emot vintren göra sig hus af oräknelige kringsvepte silketrådar, hvilka de af sig sjelfva utspinna? I denna fast präktiga graf afbida de sedan en art af uppståndelse; de få vingar, af hvilka de i första skapelsen ingenting vetat. Ho vet bättre att virka harleqvinskläder än klädesmalet, att göra konstiga kaprioler på ryggen än Elater, att dansa sirligare hoppdans öfver kärren än aftonflugan? Vattenbien, dessa arbetslösa lättingar och vällustiga bussar, förnöta merändels sin tid med lustresor och sådana nöjen, som till ingenting duga, och så väfva dessa älskogspiltar öfver sin regentinna ett nät eller sparrlakan så att knappt någon mera än Astrild får vara åskådare af det som då för händer hafves. Intet folk eller slägte kan hafva renare kärlek och mer smickerlös vördnad för sin öfverhet än Bien." Bland hans snilleprof i bunden stil, må anföras följande verser ur en dedikation till fäderneslandet:

"Då bränvinsdrycken intagit din smak,
Af dig icke supen kan lemnas;
Som gör dig så munter, så modig, så rak,
Att bokref och krämpor ej nämnas;
Så skrif dig till minnes kung Gustaf, din far,
Som känner din styrka och svaga,
Och på din hushållning uppmärksamhet har,
Och sorg om din trefnad vill draga.
Han för din hushållnings så nödtorft som hjälp
En högvis inrättning vidtagit,
Var derföre lydig, med lagbrott ej stjälp,
Så har du i vinning tilltagit.

Trugothus Torstanus hade från år 1260 med så stort beröm varit kanik i Lund, att han enhälligt kallades till erkebiskop 1276 efter den aflidne erkebiskopen Erland. Han reste genast till Rom, der han utverkade upphäfvandet af det interdikt, som då uti 17 hela år, eller alltsedan erkebiskop

Jakobs fängslande, hvilat öfver Danmark, samt återskaffade detta rike således fri utöfning af gudstjensten. Vid samma tillfälle ingick han med påfven den öfverenskommelse, att så väl han som alla hans efterträdare skulle, för erhållande af pallium eller erkebiskopsskrudens utmärkande prydnad, till apostoliska räntekammaren hvarje gång erlägga den betydliga summan af 4,000 Rhenska gyllen. Så snart han hemkommit till sitt stift, företog han sig genast att återställa skick och ordning inom gudstjensten, hvilken under interdiktet råkat i fullkomligt lägervall. Till vinnande af detta ändamål företog han sig år 1279 mångfaldiga visitationer, icke allenast inom sitt eget stift utan öfver hela Danmark, och då han öfver allt fann ganska mycket som fordrade förbättring, påbjöd han ett allmänt nationalmöte, som skulle hållas i Wedel, der rikets alla biskopar borde samlas; men innan detta kommit till stånd, afled den nitiske erkebiskopen d. 2 Maj 1280.

Trulleborg kallas uti forntida handlingar ett urgammalt slott i Allmanderyd inom Kinnevaldsbygden, der ännu, på ett näs emellan Hakeqvarns å och en liten insjö, benämnd Hartgrepas Lögetråg, flera lemningar och sägner efter borgen finnas. Dit kom äfven Engelbrekt under frihetskriget med sin talrika bondehär. Der bodde då en Dansk fogde, en af Smålänningarnes många förtryckare, som genast tog till flykten, hvarefter borgen i grund förstördes. Enligt en mycket gammal saga, skall uti den äldsta forntiden en stad, vid namn *Troja*, varit belägen invid borgen, der ännu en gård, benämnd *Trojamåla*, ligger. De gamla uti denna bygd veta att berätta, det en dalpil blifvit funnen invuxen uti en derstädes fälld åldrig björk, samt i jorden derinvid en gammaldags sporre af ovanlig skapnad och storlek, allt minnen efter forntida strider, som der ägt rum.

Trummelsberg. Se: *Fernaverken.*

Trut. En afdelning af måseslägtet kallas *Trut*, hvaraf flera särskilda arter förekomma. En af dem är *Gråtruten*, som håller i längd nära 2 fot, har askblå mantel och är hvit om hufvud, hals, stjert och alla nedre kroppsdelar; hans vingar äro mellan 1 och 2 tum längre än stjerten. Han förekommer i Kattegat vid Bohusskären, samt äfven i Sveriges östra skärgård och lefver der på holmarna, vanligen i stora skockar. Norrut träffas han ända inom polcirkeln vid Finnmarkens och Nordlandens kuster. Han åtföljer fiskstimmarna och skjuter ofta ur luften ned i vattnet för att fånga fiskar, hvilka, jemte fogelungar, fogelägg, musslor och dylikt utgöra hans föda. Hans kött är osmakligt och fjädern spröd och oduglig. En annan art, *Hvit-truten*, har ljust askblå mantel, är i längd nästan som den förra, har gul näbb, och hufvudet, stjerten, vingspetsarne m. m. rent hvita. Han tillhör egentligen den högsta norden, såsom Island och Grönland, men har dock blifvit skjuten äfven i Östersjön. En tredje art, *Hafstruten*, har svart rygg, skiffersvart mantel och hvita ben; hans längd är något öfver 2 fot. Gammal, har han likasom de båda förra arterna en gulaktig näbb. Förekommer vid Sveriges så väl östra som vestra kuster, men talrikare i Östersjön. Lefver i spridd flock, stundom tillsammans med fiskmåsarna, och är skygg och varsam. Han lägger ägg på skär eller holmar, helst åt hafssidan, och är glupsk och rofaktig. Fiskar, så väl lefvande som döda, samt fogelägg och musslor m. m., utgöra hans föda. Köttet är tranigt, och äfven hans dun och fjäder för menniskans behof odugliga.

Try. Se: *Benved.*

Tryckfrihet i Sverige är icke äldre än sedan år 1766. Förut fanns censur öfver skrifter, och grundsatsen af en fri yttranderätt genom pressen var icke erkänd. Att tryckfrihet saknades, var ett af de största felen i frihetstidens statsförfattning. Men vid 1765 års riksdag beslöts att en allmän tryckfrihet skulle beviljas, och den första tryckfrihetsförordningen utkom med helgd af grundlag 1766. Den försvann genom 1772 års revolution, då konung Gustaf III upphäfde alla gällande grundlagar. Men tryckfriheten återställdes snart genom en kunglig förordning 1774, dock utan att erhålla helgden af grundlag. Den blef sedermera inskränkt 1780 genom ett stadgande, som gjorde boktryckaren ansvarig för skriftens innehåll, och ytterligare 1798 genom en ny förordning, som förbjöd utgifvandet af periodiska skrifter, utan särskildt tillstånd. Genom 1809 års statsförändring blef tryckfriheten åter frigifven och den nya tryckfrihetsförordningen, som utkom 1810, erhöll naturen af grundlag. Den ändrades 1812 genom upprättandet af indragningsmakten, eller hofkanslerens rättighet att utan dom och ransakning inställa utgifvandet af tidningar, som denne embetsman funnit förgripliga. En annan förändring tillkom 1815 genom inrättandet af jury i och för behandlingen af tryckfrihetsmål. För öfrigt har tryckfrihetslagen, likasom de andra grundlagarna, tidt och ofta varit föremål för smärre förändringar. Den nuvarande tryckfrihetslagen är dock i det hela densamma, som antogs 1812, och bär äfven datum af detta år. Tryckfrihetens grundsatser enligt Svensk lag äro, dels att skrifter få utgifvas i hvad ämne som helst, samt utan tillstånd och utan något i förväg lagdt hinder, således utan censur; dels ock att de blott kunna dömas af laga domstol och efter den rättegångsordning tryckfrihetslagen utstakar. En skrift kan således icke godtyckligen förbjudas. Med friheten att utgifva skrifter är nära förenad friheten att anlägga tryckeri och idka bokhandel, för hvilka företag icke heller fordras något tillstånd. Brottslig kan en skrift blifva antingen derigenom, att den innehåller en brottslig syftning, t. ex. uppmaning till uppror, hädelse emot Gud, vanvördnad emot konungens majestät, vilseledande osanningar, förakt för seder och anständighet, smädelse emot enskilda personer o. s. v., eller ock derigenom, att den innehåller sådana saker, som äro undantagna ifrån rättigheten att trycka allting. Vissa offentliga handlingar, såsom protokoller hos rikets ständer och inför konungen, få nemligen icke tryckas utan vederbörligt tillstånd o. s. v., men i allmänhet är det rättighet

för hvar och en att utgifva offentliga akter. Bevakningen öfver tryckfrihetens missbruk tillhör hvar och en enskild målsägande, som finner sig förfördelad i en tryckt skrift; å statens vägnar bevakas tryckfriheten af justitie statsministern och justitiekansleren. Omsorgen är delad emellan dessa båda på det sätt, att justitie statsministern beslutar om tryckfrihetsaktion skall ske eller ej, och justitiekansleren utförer såsom aktor den beslutade rättegången. Justitie statsministern kan antingen aktionera med eller utan seqvester; hans rättighet är nemligen att före rättegångens början låta seqvestera skriften. Men om detta skett, inträder hans pligt att inom en viss kort tid börja rättegång. Domstol i tryckfrihetsmål är stadsrätten i den stad, der tryckeriet är beläget och i högre instans hofrätt och högsta domstol. Befattningen med tryckfrihetsmål är delad emellan jury och domstol på det sätt, att juryn besvarar frågan om den anklagade är skyldig eller ej efter det emot honom åberopade lagrummet, domstolen deremot låter först, innan juryn sammanträdt, saken utageras genom skriftvexling parterne emellan, och sedan, efter juryns hörande, afkunnar den utslag med tillämpning, i fall att juryns svar blifvit fällande, af det straff som tryckfrihetslag eller allmän lag föreskrifver. Ty äfven allmänna lagens stadganden komma i fråga, enär tryckfrihetslagen på många ställen hänvisar till allmänna lagen. Straffen för tryckfrihetsbrott kunna derföre blifva mycket olika, dödsstraff, landsflykt, fängelse, böter.

Tryckfrihets-kommittéen är föreskrifven i regeringsformen. Dess ändamål uppgifves der vara att bevaka tryckfrihetens helgd. Justitie ombudsmannen, hvilken det åligger att med särdeles uppmärksamhet följa tryckfrihetens utveckling, är sjelfskrifven ordförande i kommittéen, som för öfrigt består af sex ledamöter, utaf hvilka tvenne böra vara lagfarne män. Dessa sex ledamöter väljas vid hvarje riksdag. Ständerna utse sex elektorer af hvarje stånd, hvilka sedermera samfäldt utvälja tryckfrihets-kommittéens ledamöter. Denna kommitté, ehuru vald af rikets ständer genom deras särskildt utsedde elektorer, är dock icke något utskott af ständerna, utan väljes äfven ibland helt andra personer än riksdagsmännen. Då tryckfrihetens införande beslöts år 1809, ville man omgärda denna dyrbara frihet med allt möjligt beskydd, och inrättade för detta ändamål denna kommitté. Dess uppdrag blef dock mycket obestämdt och dess göromål ganska ringa. Den får nemligen hvarken utöfva något slags censur eller domsrätt, ej heller å andra sidan lägga något hinder för justitie statsministern och allmänna åklagaremakten vid utöfningen af deras rätt och pligt att bevaka tryckfrihetens missbruk. Dess göromål består hufvudsakligen deruti, att den gifver sitt utlåtande i vissa fall, då qvarstad å anklagad skrift yrkas. Dessutom äger ock hvarje författare rätt att, innan han utgifvit sitt arbete, begära och erhålla kommittéens utlåtande, om den finner skriften brottslig enligt tryckfrihetslagen. Har kommittéen besvarat denna fråga nekande, så är författaren fri för ansvar om skriften åklagas, och ansvaret ålig ger kommittéen; ty juryn kan i alla fall döma skriften brottslig. Å andra sidan, om kommittéen förklarat skriften kunna fällas efter lag, är det författarens rätt att icke destomindre utgifva den, ehuru då på eget ansvar. Kommittéen är således blott en officiel rådgifvare, som författaren, om han så vill, kan påkalla. Slutligen hafva ock ständerna uppdragit ett särskildt göromål åt denna kommitté, nemligen att besörja riksdagsbeslutets och grundlagarnas tryckning med de förändringar, som beslutas vid riksdagarna.

Tryde, med Spjutstorp, är beläget i Ingelstads härad af Christianstads län, $1\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Ystad och tillhör 2 kl. patron. Något öfver 6 mtl., tillhöriga byn *Everöd*, äro dock belägna inom Herrestads härad af Malmöhus län. Marken är dels jemn, dels bildar den höjder och bergsryggar, eller ock sidländta kala fält och kärraktiga sträckor. Den betydligaste gården är *Kåseholm*, hvilken ock äger någon skog, som för öfrigt här fattas. Äfven på torfmossar är brist. Utsädet är 400 tunnor. Socknen håller $17\frac{}{8}$ mtl. med 915 personer på en areal af 4,397 tunnl., hvaraf 430 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Tryggve var son till Olof, en konung i Wiken eller Bohuslän, som, efter sin fader Harald Hårfagers död, af Wikboarne blifvit utropad till deras oberoende konung, men af brodern, Erik Blodyx, hvilken efterträdt deras fader såsom öfverkonung i Norrige, lömskt och försåtligt blef öfverfallen och mördad. Bohuslän tillföll genom denna illbragd Erik Blodyx; men en hämnare uppträdde snart i hans yngste broder, Hakon Adalstens fostre, hvilken, anländ till Trondhiem, med öppna armar mottogs af folket och tvingade Blodyx att för alltid rymma ur landet. Den milde konung Hakon skänkte nu åt sin brorson, den mördade Olofs unge son Tryggve, Bohuslän och landet upp till nuvarande Christiania såsom länrike, mot half skatt. Tryggve uppväxte snart till manlighet och värjde kraftfullt sitt kungadöme, som tätt och ofta oroades af Erik Blodyxs' söner, hvilka i Danmark funnit skydd och hjelp. En sommar kom det dock till ett öppet slag på Sotefjärden mellan Tryggve och Blodyxes söner, de efter modern så kallade Gunhildssönerne, hvarvid Tryggve blef slagen på flykten och hela Wiken föll i Gunhildssönernes händer. Väl ankom Norriges öfverkonung, den tappre Hakon Adalstens fostre att utkräfva hämd på de grymme fienderne; men stupade sjelf, ehuru segrande, i striden träffad af en pil. Harald Gråfäll och hans bröder, de öfrige Gunhildsönerne, bestego nu Norriges thron, och aftal gjordes att Tryggve under deras öfverherrskap skulle styra Wiken med samma förbindelse mot Harald Gråfäll som den, hvari han förut stått till Hakon Adalstens fostre. Gunhildsönernes svekfulla uppförande var dock ej egnadt att länge vidmakthålla ett ömsesidigt förtroende; men som de likväl ännu bibehöllo sken af vänskap, mottog den redlige Tryggve utan misstankar deras anbud att vara dem följaktig på en gemensam färd i vesterviking, hvar-

till en af bröderne, vid namn Gudröd Eriksson, som med en flotta ankommit till Bohusläns kuster, plötsligen inbjöd honom. Tryggve infann sig således med ett enda skepp vid Sotenäs, der den kunglige fränden låg med sin flotta, men blef der af honom trolöst öfverfallen och mördad jemte 12 af sitt medfölje. Till minne af denna händelse har den ö, der den mördade Tryggve begrofs, allt intill denna dag burit namnet *Tryggö*. Bohuslän, der Tryggve klokt och kraftfullt hade regerat i nära 35 år, föll efter denna händelse i Gunbildsönernes händer. Tjuguåtta år efter mordet blef dock dess verkställare, den nämnde konung Gudröd, genom en försåtlig tillställning af Bohuslänningar af Tryggves slägt öfverrumplad och innebränd, just då han infunnit sig i Bohuslän att emottaga folkets hyllning. Tryggves son åter, den i historien välbekante Olof Tryggvasson, blef efter många hårda öden, slutligen Norriges envåldskonung.

Tryggve Tomul nämnes i sagan såsom en höfding under konung Sigurd Ring, på hvars sida han uti Bråvalla slag kämpade emot Harald Hildetand. Han hade infunnit sig till slaget med åtskilliga skepp, uppfyllda med väl beväpnadt manskap.

Tryserum, med Hannäs, en socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, är belägen $6\frac{3}{4}$ mil N. från Westervik, vid hafvet, och tillhör 2 kl. patron. Marken är mycket bergaktig och mycken jord är upptagen af oländiga mossar; men de odlingsbara fälten och dalarna, der lera och svartmylla äro rådande, äro dock bördiga och gifvande. Skogstillgången är tillräcklig. De betydligaste gårdarna äro *Fogelvik*, *Hvittvik*, *Löt* eller *Stjerneberg* och *Hornsberg*. Bland sjöar i socknen är *Windomen* den största. Derinvid ligga trenne stora, af naturen danade sandkullar kallade *Högsta*, *Nedersta* och *Mellankullen*, hvarest några urnor och ålderdomslemningar i förra seklet anträffats. Socknen innehåller $43\frac{1}{4}$ mtl. med en folkmängd af 2,700 invånare på en areal af 36,849 tunnl., hvaraf 4,350 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping och Oltorp.

Trådspegel. Dermed menas en slags gamla speglar, i hvilkas innersta rum sitter, i stället för glas, ett försilfradt papper. Sådana speglar pläga fästas vid breda strumpeband och, jemte annat, vid slutet af bröllop i Jemtland, skänkas af bruden till ungkarlarne. Bandet är då hopfästadt i båda ändar och kastas af bruden öfver ungkarlarnes hufvuden, så att trådspegeln blifver hängande kring halsen.

Tråfva, jemte Lengjum och Lundby annex till Larf, är beläget i Wilska kontrakt och hörer dels till Laske, dels till Skånings härad af Skaraborgs län. Marken är jemn och skog saknas. Genom socknen flyter ån Lidan, uti hvilken finnes mjölqvarnar med 11 par stenar. För öfrigt ligga här 2:ne säterier: *Stora Hof* och *Tråfva Herregården*, det förra om 2, det senare om 1 mtl. Socknen håller $18\frac{3}{5}$ mtl. med en folkmängd af 511 personer på en areal af 6,619 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Skara, Onsjö.

Trångfors, ett stångjernsbruk i Kohlbäcks socken vid Ramnäsströmmen, blef först i ödemarken uppbygdt år 1628, och har sedan blifvit privilegieradt. Hammarsmedjan har åren 1799 och 1800 blifvit ombyggd på nytt ställe, af dåvarande ägaren P. Törngren, med gråstensmurar och i berg sprängd hjulbäck. Här finnes nu 2 härdar med 693 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d 18 lisp:d 13 marker. Till verkets drift tages nu vattnet med så kalladt öfverfall utur Strömsholms kanal, som går genom brukets område och betydligt lättar transporten af tackjern till bruket, samt af stångjernet till Strömsholms lastageplats. Bruket skeppar på Stockholm. Nuvarande ägaren är Fr. Tydén. Smidesstämpeln är ·TF· sammanbundne inom en cirkel.

Trädgårdsskötseln var föga eller intet känd af våra hedniske förfäder. Väl tala sagorna redan före nionde århundradet om s. k. "*Gräsgårdar*", men dessa voro förmodligen endast på sin höjd enkla köksträdgårdar, uti hvilka något kål, rofvor eller dylikt odlades. Uti tionde och elfte århundradena omtalas först äppleträn här, och uti Westgöthalagen påträffas förbud och straff för dem, som ofredade trädgårdar, uti hvilka växte äppleträd, ärter, bönor, kål och lök. Uti Westmannalagen stadgas straff för dem, som höggo vildappel, hvaraf blir ganska troligt, att våra skogsäpplen ingalunda äro någon inhemsk frukt, utan alstrats af kärnor, hvilka antingen med flit eller tillfälligtvis nedkommit i jorden, samt att frukten, ursprungligen af bättre beskaffenhet, till följd af vanskötsel, under tidernas längd förlorat sin godhet. Den egentliga trädgårdsskötseln infördes dock i Sverige först af de kristna munkarne, hvilka uti sina vid klostren anlagda s. k. "*Lökgårdar*" eller "*Örtagårdar*" började odla flera fremmande växter och frukter, äfvensom medicinska örter, och hvilka efter hand utbredde smaken härför till de kringliggande bygderna.

Trädgårds-sångaren (Sylvia Hortensis) hörer till Gångfoglarna, har hufvud och rygg gråbruna samt bröst och sidor ljusgrå; benen blyfärgade. Fogelns längd är $5\frac{3}{4}$ tum och stjerten räcker $1\frac{1}{8}$ tum utom vingarna. Han är en flyttfogel, bortflyttar i medlet af September och återvänder till Skandinavien vid medlet af Maj, då han talrikt låter höra sig i trädgårdar och löfskogar. Hans sång är vacker och uthållande, och man hörer den vanligen från de tätaste busksnåren eller löfven från Maj till Juli. Insekter och larver, äfvensom hvarjehanda slags bär, utgöra hans föda. I täta buskar, särdeles af hagtorn eller törne, lägger denna fogel sitt bo och då man nalkas det, hoppar han orolig bland löfven, och låter höra ett sträft anskri af: *gääk, gääk* eller *tack-tack-tack!* Äggen äro blekt gråaktiga, med olivbruna fläckar.

Trädkryparen (Certhia familiaris) hörer till Gångfoglarna, är ofvantill fläckig af brunt, rostgult och hvitaktigt, samt inunder hvit eller silfvergrå. Hans näbb är ofvantill svartbrun, under hvitaktig. I längd håller han nära $5\frac{1}{2}$ tum och i vingbredd 8

tum. I södra och mellersta Sveriges skogar är han om sommaren temligen allmän, och infinner sig om hösten i parker och trädgårdar, der han klättrar på trädstammarna med mycken lätthet. Några af detta slägte utflytta mot vintern, men de flesta qvarstanna. Man kan lätt nalkas honom, ty han är ej skygg. Insekter, larver och insektägg utgöra hans föda. Hans bo träffas vanligen i springorna mellan lossnad gammal bark och trädet. Äggen äro 6—9, hvita och beströdda med rostbruna prickar.

Träkumla, jemte Westerhejde annex till Stenkumla, är beläget i södra fögderiet af Wisby län, $\frac{3}{4}$ mil S. från Wisby. Rådande jordmånen är lera med svag skogstillgång. Socknen håller $5\frac{1}{8}$ mtl. med 105 inbyggare på en areal af 2,870 tunnl., hvaraf 160 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Träldomen i norden. Våra hedniske förfäder hemsläpade fångar, så många de kunde rymma på sina vikingaskepp, från Östersjöns kuster, från England, Skottland och Irland, från Tyskland, från Frankrike och ända bort från Spanien; de togo män, qvinnor och barn af alla klasser, munkar och prester, ynglingar och jungfrur af den ädlaste börd, konungars och jarlars döttrar. Krigsfångenskapen var således den första, den allmännaste och ymnigaste källan till träldomen i norden. Den andra var den, att barn, som af trälar föddes, förblefvo i sina föräldrars villkor och hörde till trälarnes klass. Likväl utmärka sig våra landskapslagar härutinnan från andra folks lagstiftning genom det milda stadgandet, att barnet följde den bättre sidan, så att den var fri, hvars antingen fader eller moder hörde till de fria, ty man trodde ej blott, att moderlifvet adlade och frigjorde, men äfven, att en friboren man, som med en trälinna aflat barn, på detsamma öfverflyttade sin frihet; dock måste han högtidligen vid tinget erkänna samma barn för sitt, att ingen tvist i framtiden måtte uppstå om dess friborna egenskap, och dessutom, om trälinnan icke var hans egen, utan tillhörde en annan, ålåg det honom att ersätta hennes husbonde så väl den förlust, denne kunde hafva lidit genom trälinnans mindre duglighet till arbete under sitt hafvande tillstånd, som äfven kostnaden för barnets uppfödande, så länge det förblef i samme husbondes hus, der det blifvit födt. Hemfödda trälar, som från barndomen blifvit inöfvade i de inom huset förefallande gårdssysslor och tillvande att förrätta dem med noggrannhet och trohet, hade framför de öfriga ett stort företräde och kallades *Fostre*, såsom uppfödde och fostrade i husbondens hus. Äfven frie män förflyttades någon gång till trälarnas klass, när de antingen åsamkat sig större skulder, än de förmådde betala, eller begingo vanärande brott, som röjde ett lågt och vanslägtadt sinne, sådant man kunde vänta, att endast finna hos trälar, men icke hos friborne män, i hvilket fall man fann det billigt, att de nedstöttes i samma stånd, hvartill deras handlingssätt hörde. Tjufvar blefvo derföre den bestulnes trälar, så framt de icke förmådde försona honom med böter eller gälda hans skada, och den gäldbundne, som på annat sätt icke kunde göra rätt för sig, blef träl hos sin fordringsägare, till dess han genom arbete eller sina fränders bistånd afbördat sin gäld. Hård nöd och fattigdom vid missväxtår, orklöshet och odugligbet att på annat sätt skaffa sig lifvets uppehälle, någon gång äfven hatet till anhöriga, drefvo en eller annan att sälja sin frihet och gifva sig till egendom åt en husbonde, för att erhålla skydd och bröd eller för att undandraga arfvingarna godset, genom det att man öfverförde arfvet till den, i hvars våld man gaf sig, ty husbonden hade rätt till allt trälens gods. Sådana kallades *Gäfträlar*, såsom de der frivilligt gifvit sig sjelfve i träldomen. Desse hörde till den mest föraktade klassen af trälar, emedan nordboarne förutsatte ett i grunden lågt och vanslägtadt sinne eller den högsta grad af dådlöshet hos den, som på sådant sätt kunde frivilligt afkläda sig egenskapen af friboren man och sälja sin dyrbaraste egendom, friheten, hvarföre ock dråpet på en gäfträl kunde försonas med tre marker penningar, då för andra trälars dråp bötades med tre till fyra, och hemfödde trälars med åtta vägna eller karlgilda marker. Priset på en träl var äfven ganska olika. En gäfträl värderades således till 24 lod silfver, en annan träl till 48 och hemfödda trälar till 128 lod. Till skillnad från andra tjenstehjon, buro trälarna namn af *Annödughshjon*, såsom de, hvilkas lott af alla var den uslaste. De brukades, hvar efter sin kroppsstyrka, duglighet och skicklighet, till förrättande af alla göromål vid gården, på fältet och i skogen. Dem pålades vanligen de tyngsta och svåraste arbeten och sådana, hvilka andra ansågo för sig förnedrande. De vallade boskapen, höggo bränsle, brände kol och beredde salt. Trälinnorna, på forntidens språk kallade *Ambat*, förrättade de inom huset och vid ladugården förefallande sysslor; att mala mjöl och baka bröd nämnas i fornsagorna såsom ett dem isynnerhet tillkommande arbete. De skickligaste och bäst artade bland trälarne, isynnerhet bland de hemfödde, sattes till fogdar öfver de öfriga, till föreståndare för afvelsgårdar och någon gång äfven till hälftenbrukare. Sådana buro namn af *Bryti*, såsom de der utdelade arbete och föda åt de öfrige. *Konungsbryti* kallades derföre de, som förestodo konungens gårdar, ty trälar togos icke sällan eller ursprungligen till dessa och andra sådana tjenster, hvarföre befattningarna länge af de fria försmåddes, åtminstone af sådana, som satte högt värde på sin friborenhet och sin sjelfständighet. Mot Bryti svarade *Däjan*, den af trälinnorna, som hade tillsynen öfver de öfriga eller förestod det inre husbestyret på en gård. Öfver sina trälar ägde husbonden en så oinskränkt makt, att ännu i slutet af trettonde århundradet, sedan kristendomen redan rotfästat sig och mycket förmildrat sederna, en husbonde, hans hustru och barn kunde efter behag straffa till lifvet eller misshandla en träl, såsom dem godt syntes, utan att lagen tillerkände sig någon makt att derföre pålägga dem ringaste böter. Icke sällan talas i sagorna om

hudstruken buskone, och trälslagen sades den våra, som lidit en så hård medfart, att han låg på marken beabruten och vanför, så att han sjelf icke kunde röra sig ur stället. Lagarna föreskrifva, att träl skulle köpas som bäst med mäklare och vittne, och om några trälens olater eller laster af säljaren fördoldes, förklarades denne pligtig att ersätta all den skada, som deraf inom nästa ny och nedan kunde tillfogas köparen. Man gjorde gåfvor af trälar, man kunde lemna dem i böter, man handlade med dem i allo såsom med annan egendom, men någon otillbörlig sammanlefnad emellan sina trälar tilläto våra förfäder icke. Trälen måste ordentligen förbinda sig med en qvinna, och detta skulle ske med husbondens tillåtelse; sedan betraktades han som gift man, men alldenstund de barn, hvilka föddes af dylika äktenskap, icke tillhörde sina föräldrar, utan husbonden, och en träl icke kunde utöfva någon faderlig eller husfaderlig makt, hade trälars äktenskap icke samma anseende som de frias, hvarföre den gifta trälen i lagarna icke kallas äkta man, utan *Käpsir*. Samma rätt husbonden hade öfver trälen sjelf, hade han äfven öfver dess egendom, så att allt hvad trälen ägde eller förvärfvade i husbondens tjenst, det hörde husbonden till, hvarföre äfven i våra landskapslagar trälar sättas i bredd med stafkarlar, och då fränder ville lösa en anhörig ur träldomen, måste de svärja, att lösen erlades af deras egna och icke af trälens penningar, emedan i annat fall husbonden komme att taga sitt eget gods såsom lösen för trälen. Deraf, att denne i alla afseenden betraktades såsom husbondens ovillkorliga egendom, hvaröfver staten icke ägde att tillegna sig någon rätt, följde naturligen, att trälen icke hade några förpligtelser till det allmänna. Han ägde inga medborgerliga rättigheter, kunde icke vittna, fick icke bära vapen, stod icke under lag och landsrätt med andra män, han var icke *manhelgher*, icke *fridhhelgher*, hade ingen frid af lagen sig försäkrad, intet skydd af det allmänna, hvarföre äfven det, att göra någon till träl, kallades att taga manhelgd af honom. Men derföre att trälen stod utom alla förhållanden till samhället, och icke var annorlunda ansedd än såsom ett ting, hvilket med oinskränkt rätt tillhörde sin ägare, ålåg det denne att svara för alla hans gerningar, så att, om trälen begick stöld eller dråp, eller han på annat sätt våldförde sig antingen mot friboren man eller mot dess trälar, tillhörde det husbonden att med böter försona brottet, derföre att han ej bättre "tämde sin träl." Vägrade han detta och hellre utlemnade den brottslige att dödas eller straffas af målsäganden efter dennes behag, då blef trälen med en ekvidja om halsen upphängd på grindstolpen vid husbondens gård, der kroppen skulle hänga, till dess vidjan afruttnade och ett vite af fyratio marker drabbade den, som dristade sig att afhugga vidjan. Man ville genom detta vederstyggliga skådespel tvinga husbonden att hellre gifva böter än utlemna trälen, emedan man föraktade att taga hämd på en sådan usling och derföre i fråga om trälars brott hufvudsakligen fordrade böter. Oförrätter åter, begångna mot annan mans trälar, betraktades icke såsom tillfogade dessa, utan bedömdes endast efter den förlust, som husbonden derigenom led, så att, om en träl blef ihjälslagen eller på annat sätt någon skada tillfogades honom, att han blef oduglig till arbete, erlades inga andra böter, än full ersättning för trälens värde, som godtgjordes husbonden. Öfver hufvud hade man för trälar ett så djupt förakt, att bland oqvädinsord trälnamnet hörde till de skymfligaste, så att det belades med lika böter, om någon smädande kallade en ättboren man för frigifven träl eller beskyllde honom för tidelag, och att dö för trälars hand räknades bland de skamligaste dödssätt. I allmänhet behandlades de gamla nordboarnes trälar med temlig menskligbet, om ock någon gång en husbonde, som var oinskränkt herre öfver sin träls lif, i vredesmod och under uppbrusande hetta kunde tukta honom för hårdt. Äfven lagarna hafva sörjt för en faderlig uppfostran af trälinnornas barn, ty då en husbonde ville bevisa sin rätt till en hemfödd träl, måste han svärja samt med vittnen och tolfmannaed intyga, att trälen blifvit i hans hus född, druckit mjölk af sin moders bröst, varit med kläder ombonad och legat i vagga. Så ofta våra förfäder i glada dryckeslag firade högtidliga tillfällen, vid offerfester, vid trolofningar, vid bröllop och arföl, delades välfägnaden och glädjen äfven till trälarne. Förgripelser mot dem vid dessa glada fester voro i lagarna belagda med lika böter, som förgripelser mot friborne män. Man ville att också trälen skulle njuta någon vederqvickelse från arbetet, att äfven han af lifvet skulle hafva sina fröjdfulla och glada ögonblick, och glädjens stunder ansågos böra för honom vara lika fridlysta som för den frie mannen. Gode husbönder icke blott lemnade sina trälar tillfällen till förvärf, men tilläto dem äfven att med de hopsparda och förvärfvade penningarna köpa sig frie från träldomen. Sinne för menskligbet och en för dessa tider oväntad upphöjdhet i tänkesätt framlysa icke sällan i våra förfäders handlingar. Derigenom förmildrades många trälars lott, så att, ehuru den Skandinaviska nordbon nedsåg på dessa varelser med ett stolt förakt, svarande mot det höga värde han satte på friheten, var dock trälens öde i norden drägligare än i många andra länder. Derföre förekomma äfven ofta i fornsagorna drag af trälars ädla tillgifvenhet för sina husbönder, och mången träl återfick friheten såsom en gåfva för visad trohet och duglighet eller ådagalagdt mod. Husbonden, eller den, som med husbondens goda vilja frilöste trälen, medtog honom då till tinget, lyste honom i manhelgd, upptog honom i sin ätt, hvilket kallades att ättleda honom, och ikläddé sig dermed ansvaret för hans förhållande till samhället. Sedan kunde den frigifne söka och svara för sig samt i eden stånda. Men han stod dock ännu under uppsigt eller i ett visst beroende af sin fordne husbonde, och i händelse att han mot denne skickade sig otacksamt eller vanvördigt, blef han till straff derför åter träl. Äfven den frigif-

nes son, om han på lika sätt förbröt sig mot sin faders fordne herre eller dennes son, måste till försoning derför ännu en gång betala den af hans fader erlagda lösesumman. Man trodde icke, att den kunde blifva en god medborgare, som icke förstod att vara fri och med anständighet skicka sig i de husliga förhållanderna. De frigifne utgjorde en underordnad klass af frie män. Öfvergången från träldom till frihet borde efter de gamles tanka ske småningom, hvarföre äfven den frigifnes barn voro bättre ansedde och mera aktade än fadern. Allt efter som kristendomen blef allmännare antagen, började träldomen slutligen att upphöra. Birger Jarl förbjöd bruket af *Gaftrālar*, Thorkel Knutsson inskränkte träldomen, och då Magnus Eriksson 1335 red sin eriksgata, aflystes träldomen alldeles, så att det strängeligen förbjöds att vidare kalla någon träl eller trälinna.

Tråne, med Djuröd, ett pastorat i Gärds härad af Christianstads län, är beläget 1 ¼ mil V.S.V. från Christianstad, och tillhör 2 kl. reg. Marken är stenbunden och jemn, med rådande sandmylla; skog fattas. Utsädet är 700 tunnor. Den betydligaste gården är *Åkesholms* eller *Ovesholms* säteri. Socknen håller 33 ⅞ mtl. samt en befolkning af 1,295 inbyggare på en areal af 8,216 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Träslöf, en socken i Himble härad af Hallands län, är belägen ¼ mil Ö. från Warberg och tillhör 3 kl. reg. Den del af socknen, som ligger närmast hafsstranden och innefattar hemmanen eller byarne *Apelvik*, *Nygård*, *Näs*, *Gamla Köpstad*, *Ware* och *Fiskläget*, har af ålder kallats *Utanskogsbygden*, i motsats mot den öfra delen af socknen, som fordom skall hafva varit bevuxen med tjock skog. Angående denna sockens benämning har man en sägen, att den förr hetat *Träslef*, och blifvit så kallad deraf, att då en bonde i denna trakt en dag sökte efter sina kreatur, som gått vilse i skogen, hade han oförmodadt på ett ställe, som nu kallas Bredemåse, påhittat en träslef, deraf fattat anledning att vidare undersöka ställets beskaffenhet, och då äfven påträffat en skatt i penningar, hvilken oförmodade lycka då föranledt honom att här bygga en kyrka, som till åminnelse af händelsen erhöll namnet Träslef. Jordmånen är af omvexlande beskaffenhet, men mot strandkusten starkt sandblandad och här och der kärraktig. Bland större byar eller gårdar märkas här *Clastorps* by, om 17 hemman, med bördig jordmån, men utan både skog och torfmosse; *Träslöfs* by, med vidsträckt utmark, odlad af nybyggare, och med ett stenhus, som utgör Himble härads rättegångsplats; *Fiskeläget*, hvars åboer väl idka saltsjöfisket såsom hufvudsakligt näringsfång, men tillika äro jordägande bönder, samt *Åbyqvarn* eller *Qvarnegården*, som äger tegelbruk och tullqvarnar i den förbiflytande Himble-ån. Vid Apelviks gård anlades i slutet af 1770-talet af en enskild person ett saltverk, som dock ej hann till någon fullständighet eller blef långvarigt, oaktadt saltverket här har den starkaste sälta i hela Halland. Vid socknens sjökust är äfven en hamn, kallad *Svarteskär*, som rymmer 4 à 5 stycken 10 fot djupt gående fartyg. Kyrkan är gammal och förvarar bland andra inskriptioner minnet af en i socknen född ryttare, vid namn Anders Hak, som afled 1744 och under Carl XII:s krig i 9 års tid varit fången i Siberien. Bland socknens fornlemningar märkes *Clashögen*, belägen nära Clastorps by, och utgörande en ättehög af 20 alnars sluttningshöjd, hvilken innehållit en askvård af ovanligt stark sammansättning; *Hofstenarna*, i form af bautastenar och 12 till antalet, belägna nära Clashögen; *Algotshög*, en förstörd ättehög med tydliga lemningar efter flera stenkretsar, och belägen nära *Algustorp*, som deraf har sitt namn; *Stenstugan*, ett altarkummel S. från Clastorp, med en 5 ½ alnar lång, 3 alnar bred och ½ aln tjock takhäll, som hvilar på 3 två alnar höga kummelblock. Dessutom finnes här i N.O. från Träslöfs by en tvekampsplats, der trenne konungar vid korsvägen skola hafva mött hvarandra till envig och kämpat inom en här varande envigsbana. Denna envigsbana är dock nu mera endast betecknad af en af nio klumpformiga stenar formerad halfcirkel, hvilken har inneslutit en 20 stegs lång plats för kampen. Dessutom finnes här en mängd af bautastenar och stenkretsar, samt bland dessa äfven lemningarna af en domkrets (idavallur), som, ehuru rubbad och skadad, dock äger *Drottsäte*, samt den dervid ställda och högst sällan förekommande *Lagmanshällen*, hvilken utgjort ett stöd i bautastensform bakom domarens eller drottens stol. Vid Apelviks ägor synas äfven lemningar efter små förskansningsverk, och vid odlingstillfällen äro en mängd jordfynd der gjorda, bestående af hjelmar, sporrar, betselstänger och Danska silfverpenningar. Socknen håller 39 ¾ mtl. med en folkmängd af 1,684 personer på en areal af 6,457 tunnl., hvaraf 85 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Träsberg, annex till Saleby i Skånings härad af Skaraborgs län, är beläget 1 ¾ mil S.V. från Lidköping. Kyrkan ligger på en höjd och är byggd af huggen sandsten. Tvenne säterier finnas i socknen, nemligen *Öntorp* och *Rockastrom*, af hvilka det förra äger någon tillgång på skog, hvarpå i allmänhet inom socknen är brist. I förening med annexet Härjevad innehåller denna socken 13 ⅞ mtl. samt äger ensam en befolkning af 698 inbyggare på en areal af 1,759 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Trästena, annex till Fågred, är beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil O.S.O. från Mariestad. Marken är mestadels stenig och skogbevuxen och skog finnes till nödtorft. I socknen märkes säteriet *Säckestad*, som fordom varit kungsgård, beläget på en holme i sjön Ymsen, samt säterierna *Hallandsberg* och *Nyryd*, äfven vackra egendomar. Sockenkyrkan är af sten, men förfallen och tarfvar ombyggnad, är utan torn och belägen på en låg och otjenlig plats. I socknen ligger ock den s. k. Mathildas vexelundervisningsskola. Socknen håller 15 ⅞ mtl. med 635 inbyggare på en areal af 4,629 tunnl., hvaraf 890 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Trögd, ett härad i södra delen af Upsala län, håller nära 3 qv.-mil och innefattar 13 socknar, nemligen Weckholm, Kungs-Husby, Thorsvi, Hacksta, Löth, Litslena, Lillkyrka, Boglösa, Husby-Sjutolft, Wallby, Arnö, Willberga och Herkullberga, hvilka tillsammans utgöra 428 mtl. med 8,093 invånare och en areal af 68,989 tunnl., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Häradet är nu mera till största delen en bar och öppen slätt, med tvenne små insjöar. De fordna allmänningarna, der bränsle fordom hämtats, äro så illa medfarna, att hvarken timmer eller skog deruppå finnas, utan de flesta socknarnas inbyggare måste föra sådant ifrån Westmanland. Så väl skogen Sneden, hvarpå Enköpings stad af ålder haft sina hagar och vretar, som äfven Thorsvi skog i Thorsvi och Weckholms socknar samt Trögds härads gamla allmänningsskog, Hammarskog, belägen mellan Litslena, Husby-Sjutolft och Willberga socknar, äro längesedan uthuggna eller af skogseld förstörda. Blott i de till Mälaren gränsande socknarna finnas ännu några mindre skogar att tillgå. Arnö socken utgöres af tvenne i Mälaren belägna öar. Hacksta, Löth, Weckholms, Thorsvi och Kungs-Husby socknar tillhöra Upsala läns 1:sta och häradets öfriga socknar länets 2:dra fögderi. I förening med Åsunda, Håbo och Bro härader utgör detta härad en domsaga.

Trögd, ett kontrakt inom Upsala stift, innefattar samma 7 pastorater, som utgöra Trögds härad, med undantag endast af annexet Herkulberga, som ej hörer hit, utan lyder under Lagunda kontrakt. Bland dessa 7 pastorater äro 2 regala och de öfriga konsistoriella. Folkmängden i kontraktet uppgår till 7,590 personer.

Tröggerock är i Westbo härad namnet på stjernbilden Orion.

Trökörna, annex till Tengened, är beläget 3 mil O.S.O. från Wenersborg. I denna socken märkes säteriet *Thamstorp*, 5½ mtl. frälse, som jemte underlydande 12½ mtl. fordom tillhört Wrangelska slägten, och sedan varit ett fideikommiss inom Adelsköldska slägten ända till början af 1800-talet, då denna dess egenskap med kongl. tillåtelse blef på annan egendom transporterad. Socknen håller 18⅗ mtl. med 770 invånare på en areal af 7,730 tunnl., hvaraf 260 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Trönninge, annex till Snöstorp i Tönnersjö härad af Halmstads län, är beläget vid hafvet, ¾ mil S.S.O. från Halmstad. Socknen har i allmänhet en bördig jordmån och räknas för den bästa i södra Halland. Dess ägor gå alla med sakta sluttning ner mot hafsstranden, men ingen löfskog finnes här, som skyddar mot hafsvindarna, och ingen tillgång på bränsle. Socknen utgör blott 2:ne byelag, nemligen *Trönninge* by och *Påarp*. Saltsjöfisket är nedlagdt, såsom mindre lönande. *Hammarberget*, ett berg vid hafsstranden, innehåller god murstén, och man tror, att äfven stenkol der finnes. Vid *Påarps hallar* är inlopp för båtar och barkasser, och på en klippa i hafvet utom Påarps by visar sig någon gång skälen. Någon synnerlig konstflit råder ej i orten, men några af karlarne sysselsätta sig med timmerarbete, och qvinnorna med vadmalstillverkning samt stickning af tröjor och strumpor. Socknen håller 14½ mtl. med en folkmängd af 448 personer på en areal af 3,240 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Trönö, annex till Norrala, är beläget i södra Helsinglands fögderi, 1½ mil N.V. från Söderhamn. Marken är till största delen bergaktig och byarna äro belägna på sluttningen af bergshöjderna. Rådande jordmånen i den odlingsbara och häfdade marken är lera. Socknens högsta berg heter *Tanåsen* och tjenar till landkänning för sjöfarande. Mycken brädsågning har idkats i socknen, men skogstillgången har ock derigenom på senare tider mycket minskats. Socknen håller 57⅓ mtl. med 1,780 inbyggare på en areal af 24,300 tunnland, hvaraf 2,800 äro sjöar och kärr. Adr. Söderhamn.

Tubbi Stallare finnes uppräknad bland Westgöthalagmännen såsom den sjunde i ordningen, samt uppgifves hafva lefvat omkring medlet af elfte århundradet. Han skildras såsom en i hög grad vrångvis och grym man.

Tuhundra, ett härad i Westerås län, håller något öfver 1½ qv.-mil i omfång och innefattar 4 socknar, neml. Dingtuna, Lundby, Barkarö och Lillhärad, hvilka tillsammans utgöra 184¼ mtl. med 3,481 invånare och en areal af 35,455 tunnl., af hvilka 175 äro sjöar och kärr. Häradet är flackt och har föga skog, betydliga kärr och mossar finnas ej och jordmånen är i allmänhet stark lera. Jemte Badelunda, Ihrsta, Kungsåra och Kärrbo socknar af Siende härad, tillhör Tuhundra härad Westerås södra fögderi. I förening med Siende och Snäfringe härader, utgör Tuhundra härad en domsaga.

Tull är en ibland Svenska kronans äldsta inkomster. Den erlades fordom i varor, ej i penningar. Dock började det senare att fordras redan under medeltiden. Konung Magnus Smek, år 1348, fordrade tull i silfver af inkommande varor. Konung Carl Knutsson lade tull äfven på utgående varor. En bestämd tullstadga utfärdades af konung Gustaf I, år 1536, deruti tullen bestämdes till en viss proportion af värdet utaf varan; något senare, år 1560, utkom en tulltaxa för utgående varor. Senare började man bestämma tullen efter varornas vigt och storlek. Vissa personer gynnades med tullfrihet, hvilken till och med var ett allmänt adelsprivilegium, intill dess adeln år 1644 afstod derifrån. Någon gemensam öfverstyrelse för tullverket fanns ej förr än konung Johan III år 1577 förordnade en *Öfverste tullnär*. Det kan dock betviflas om detta embete ägde länge bestånd; deremot finner man sedermera tullen ställd under kammar-kollegium, likasom rikets drätsel i allmänhet. Under drottning Christinas förmyndare, tillsattes åter en allmän uppsyningsman öfver tullen eller s. k. general-tullförvaltare, som blef ledamot af kommerse-kollegium, sedan detta blifvit inrättadt, hvarföre ock tullärenderna lades under detta kollegii vård i stället för kammar-kollegii.

Konung Carl XI förlade den likväl åter under detta senare embetsverk. Sedermera delades befattningen emellan de båda verken. — Sjelfva tulluppbörden var utarrenderad; detta bruk infördes på 1620-talet; det skulle upphäfvas enligt regeringens beslut 1667, men detta skedde dock endast småningom och delvis. Arrende-systemet infördes åter af konung Carl XII och bibehölls under frihetstiden. En *General-tullarrende-societet* uppkom, som bestod af 5,000 lotter och förvaltades af en direktion. Detta förhållande fortfor till år 1765, då ständerna beslöto att ställa tullen under kronans egen förvaltning, och en general-tulldirektion inrättades. Gustaf III åter lade tullverket under kammar-kollegium och till någon del äfven under kommerse-kollegium, samt utarrenderade åter tulluppbörden. Arrendet upphörde ännu en gång, men förnyades åter år 1803 för en tid af tio år. Under tiden inföll 1809 års statshvälfning, som i afseende på tullen medförde den förändring, att tullinkomsten, genom Reg.-form. 60 §, förklarades vara af bevillningsnatur. Tullen beror således på ständerna att vid hvarje riksdag bestämma, böja, sänka eller afskaffa. Blott tullen å spannmål kan konungen höja, ständerna oåtsporda. Hela tulltaxan granskas af bevillnings-utskottet och ständerna vid hvarje riksdag. I afseende på förvaltningen skedde den förändring, att en direktion tillsattes under ordförande af ett statsråd (år 1813), och arrende-systemet öfvergafs ånyo. Nu mera är direktion åter förändrad. Den utgöres af en general-tulldirektör med tvenne departementschefer. I landsorterna finnas vissa distriktchefer med dem underordnad tullbevakning och uppbördsmän. Tullen utgör en betydlig statsinkomst. Den beräknades vid 1847—48 årens riksdag till 4,075,000 R:dr B:ko årligen.

Tullbevakning. I och för bevakningen *å inrikes segelfart vid varutransporter i saltsjön* gälla en mängd särskilda föreskrifter, hvaribland vi, såsom de vigtigaste, anföra följande: Skeppare, som är bestämd från en tullplats till annan inrikes ort i saltsjön och underkastad förpassningsskyldighet, bör, innan gods i fartyget intages, anmäla sig hos tullinspektionen på stället, hvilken då utan uppehåll bör besörja om visitation å fartyget och bevakning vid inlastningen. Intages gods i fartyg, innan anmälan föregått och tullbetjent blifvit till fartygets bevakande förordnad, bör skepparen böta 10 R:dr och på egen bekostnad lossa upp godset åter, om dess beskaffenhet ej på annat sätt kan utrönas. Tullinspektionen åligger äfven att vid tullplats bevaka ett förpassadt fartyg, till dess det är segelfärdigt och att då behörigen utvisitera det, hvilket af tullbetjenten skall å hufvudpasset antecknas, innan det till skepparen aflemnas. Om skeppare, som är underkastad förpassningsskyldighet för fartyg och gods, under resan vill förändra sin bestämmelse, eller afgå till annan tullplats samt der utlossa sin innehafvande last, är detta honom obetaget, men tullinspektionen i lossningsorten bör då derom genast underrätta tullinspektionen i första destinationsorten, som förhållandet i jurnalen antecknar. Förpassad skeppare äger ock att under resan till bestämmelseorten i skärgård eller landthamn utan tullbevakning utlossa större eller mindre del af inhemska och i allmänhet förpassningsfria utländska alster och tillverkningar, dem han enligt pass å fartyget medförer eller ock till fyllnad i lasten intaga dylika varor, så framt han derom anmäler sig, antingen vid afgåendet, hos tullinspektionen i den ort, hvarifrån han förpassats, eller ock hos närmast i vägen liggande tullinspektion, hvilket då å hans pass skall af tullinspektionen intygas. Ehvad gods innehafves eller ej, åligger hvar och en, som med fartyg eller båt anländer till tullplats, ej mindre vid inloppsän bestämmelse-orten, att lägga till vid tullen för att undergå visitation. Förbrytelse deremot straffas med böter af 10 R:dr och dessutom 1 R:dr för hvarje läst af fartygets drägtighet utöfver 10 läster. För sådana böter är skepparen ansvarig; men å smärre farkoster, som ej af viss person föras, äro alla sig sjelfva rådande personer, som finnas om bord, gemensamt ansvariga för bötesbeloppet. Till skärgårdsbevakningen hörande tjenstemän och betjente äga rätt, att, då fartyg anträffas, gå om bord, när och hvar helst de det finna nödigt, samt att af skeppare begära och erhålla alla nödiga upplysningar om både resa och laddning, försegla lastens tillgångar, der så anses nödigt, samt låta bevakning till lossningsort åtfölja fartyget. Så väl förpassad, som förpassningsfri skeppare bör ej lägga till på annat ställe än vid laga hamn, ej heller, sedan mörkt blifvit, der landa, innan tullinspektionen på skepparens anmälan låtit besörja fartygets bevakning och visitation. Vid tullplats är lossning ur förpassadt fartyg ej tillåten utan bevakning af dertill förordnad tullbetjent, och förpassningarna böra dervid tjena till rättelse. Vågbara förpassade varor skola till våg och utländskt styckegods till packhus föras, för att före utlemnandet undergå besigtning, mätning och vägning. Vin, brännvin och andra våtvaror i fastager skola, före afhämtningen vid hamnen undersökas och mätas. Om oförpassadt, men förpassning underkastadt gods befinnes vara omgifvet och förstucket, så att det icke annorlunda än genom visitation kan upptäckas, eller om sådant gods olofligen smyges i land, ansvarar förbrytaren, om godset är utländskt, efter förordningen mot olofig införsel eller utförsel af varor (lurendrejeri), och erlägger, om varan är bevisligen inhemsk, 10 procent af dess värde. Efter fulländad lossning vid tullplats skall fartyget undergå så kallad kölvisitation, hvarvid noga undersökes, om i kajuta eller annorstädes i fartyget gods finnes undangömdt, och bevis öfver verkställigheten af denna visitation antecknas sedan å hufvudpasset. — Rörande *fartyg, som komma och gå till utrikes ort,* äro ock en mängd särskilda föreskrifter gällande. Svensk eller fremmande skeppare, som å utländsk ort, der Svensk konsul är förordnad, inlastat styckegods, d. ä. sådana varor, som importeras i kärl eller omslag, är skyldig att före afresan till konsuln ingifva ett egenhändigt under-

tecknadt manifest öfver sin laddning, hvarom konsuln då meddelar bevis och åt skepparen handlingarna återlemnar. Lastadt fartyg äger ej rätt att, utan trängande nöd, från utrikes ort inlöpa till annan Svensk plats, än stapelstadshamn. Fartyg, som ej innehafver last, äger ej att utan trängande nöd inlöpa till annan plats i Sverige än någon af rikets vid saltsjön belägna städer, eller ock vissa med ständig tullbevakning försedda köpingar och landthamnar (se: *Tullplats*). På de ställen, der lotsinrättning finnes, äger ej skeppare insegla utan lots, så framt denne ej af hårdt väder är hindrad att begifva sig om bord eller eljest, oaktadt gifven signal, icke genast kommer fartyget till mötes. Då tullbetjent icke är om bord, äger lotsen i afseende på tillsyn å fartyget samma åligganden och skyldigheter, som eljest tillhöra denne. Vid höga böter äro ock skeppare förbjudne att till åtskilliga stapelstäder taga annan än viss bestämd farled; till Stockholm skall således vägen tagas förbi Landsort, eller genom Danzigergatt, eller mellan Utön och Ornön, eller förbi Hufvudskär genom Kymene sund åt Dalarö, Sandhamn, Furusund eller Södertelje; till Nyköping förbi Hasselö; till Norrköping förbi Baresund, Arkö eller Häfringe båk; till Westervik genom Spåresund, o. s. v. Vid ankomsten till inloppsort, får skeppare, vid 25 R:drs bot, ej med sitt fartyg lägga till vid land eller brygga, förrän visitation å fartyget blifvit förrättad. Likaledes skall skeppare inom viss gifven tid efter ankomsten till tullkammaren ingifva sina till skepp och last hörande handlingar, jemte sin *märkrulla*, hvilken bör innehålla fartygets namn, byggnadsart, lästetal och djupgående, besättningens antal, med hvarje persons namn, samt fartygets hemort, hvarifrån det kommit och hvart det är ämnadt, lastens beskaffenhet, persedlarnes antal, förrådet af lifsmedel, m. m. Sedan företages ytterligare visitation af tullbetjeningen och lossning får verkställas under vissa bestämda tider af dygnet. Skeppare, som vill *afgå* till utrikes ort, är skyldig att, ehvad han vill intaga gods eller barlast, innan inlastning börjas, hos vederbörande sjötullskammare eller sjötullsinspektion, anmäla sig och genom skriftlig inlaga uppgifva det gods, som skall inlastas. Nämnda auktoritet lemnar då åt den tullbetjent, som till inlastningens bevakning förordnas, en s. k inlatsningssedel, hvari, efter skepparens uppgift, godset upptages till dess särskildta slag, stycketal, mått, mål eller vigt. Icke blott i stapelstad, utan äfven i sådan vid saltsjö belägen uppstad eller landthamn, der ständig tullbevakning, under inspektors eller uppsyningsmans befäl, finnes anställd, står för hvar och en, som äger rätt till utrikes handel, fritt att uti fartyg intaga laddning och dermed direkte till utrikes ort låta fartyget afgå, med villkor att före afseglingen belöpande umgälder för fartyg och last samt öfrige afgifter, enligt gällande författningar, behörigen klareras, på grund af inspektionens attest öfver beskaffenheten och qvantiteten. Finnes åter i landthamn icke ständig tullbevakning anställd, så är aflastaren skyldig att söka general-tullstyrelsens eller distrikt-tullkammarens tillåtelse, och särskild bevakning bör då vid inlastningen förordnas. Sedan belöpande afgifter blifvit erlagda, meddelar tullkammaren genast skepparen pass å fartyg och last, och om skepparen sedan för motvind och annat binder nödgas qvardröja, förblifver fartyget under tullbevakning, till dess afsegling sker. Vid särskildt ansvar får sedan ej skeppare, utan trängande nöd, segla förbi tullkammare vid utloppsort eller inlöpa i hamn, der lots eller tullbetjent ej finnes, eller, ehuru stadd inom rätta farvattnet, uppehålla sig i skärgård. Vidkommande däckade fartyg under femton lästers drägt samt öppna båtar, som vilja idka sjöfart på utrikes ort, är särskildt stadgadt, att sådana böra vid utrikes fart hafva å förstäfven medelst oljefärg tydligen målade deras ordningsnummer, jemte namnet å den stad eller det tulldistrikt, som är farkostens hemort. Samma nummer och stationsmärke skall äfven vid öfra kanten af farkostens storsegel vara anbragt genom målning med mörk oljefärg å hvita segel samt med ljus å röda. Så väl vid ankomst från och afgång till utrikes ort upptages sedan farkosten så väl i dess mätebref, som i tulljournalen och det pass, som meddelas af tullkammaren, under sin rätta nummer och märke. Manifest eller förteckning öfver medhafvande last, jemte skepparens och farkostens namn samt den senares hemort och nummer, skall naturligtvis äfven på sådan farkost medhafvas, och åligger det skepparen att före afresan ingifva detta manifest till den på stället förordnade Svenske konsuln, som, efter meddeladt intyg å manifestet, bör afsända ett lika lydande duplikat deraf antingen till tullkammaren i den Svenska hamn, dit skepparen är bestämd, eller ock, om skepparen ämnar afgå till någon utländsk ort eller Norrige, till den tullkammare i Sverige, hvars distrikt är farkostens hemort. — Angående *nederlagsgods* är särskildt stadgadt, att den tullbetjent, som bevakar fartyget, skall noga och åtskildt från den öfriga delen af lasten, till balar, lådor, kistor och fastager, i vaktboken, vid lossningen anteckna sådana varor, jemte deras märken och nummer, samt ägarens namn, för hvars räkning de uppläggas, och, så vidt ske kan, äfven varornas art och mängd. Dylik anteckning bör äfven den tullbetjent hålla, som i magasinet emottager varorna, och dessa anteckningar böra dagligen mot hvarandra jemföras, på det, i händelse af olikhet, rättelse genast må vinnas. För sådana varor, som till nederlag införas, betalas vid uppläggandet såsom inkommande rekognition en fjerdedels procent af värdet och likaledes vid återutförsel, en fjerdedels procent af värdet i utgående rekognition; dock med det undantag, att det ständiga saltupplag, som vissa städer äro skyldiga att hålla, äro fria från rekognitions-afgift. — Rörande *bevakningen af varutransporter i det inre af landet samt å landväga resande* är särskildt stadgadt, att i städerna Stockholm och Götheborg nuvarande bevakning vid tullbommarna skall fortfara, utsträckt jemväl till den för hvarje af dessa stä-

der fastställda, med utposter försedda, territoriallinea. De derstädes stationerade eller patrullerande tullbetjente äga att hos hvar och en, som till dessa orter anländer, undantagandes kongl. personer samt fremmande makters sändebud, anställa nödig undersökning, samt äfven att, om någon resande eller forslande vill undandraga sig undersökningen, honom anhålla tills den försiggått, hvarvid det dock står den resande fritt att sina i läst koffert eller kappsäck förvarade saker under tullbevaknings-inspektionens vård qvarlemna, för att sedermera, efter skedd visitation, afhämtas. I kurirers och postförares väskor är visitation ej tillåten, men väl en bastig och skyndsam undersökning af hvad de eljest medföra.

Tulldistrikter. Desse äro till antalet 8, nemligen 1:a distriktet (Götheborgs distrikt) innefattande Götheborgs och Bohus samt Hallands län; 2:a distriktet (Malmö), innefattande Malmöhus och Christianstads län; 3:e distriktet (Carlshamn), innefattande Blekinge och Kalmare län, undantagande Westerviks stad och skärgård; 4:de distriktet (Norrköping), innefattande Östergöthlands län jemte Westerviks stad och skärgård; 5:e distriktet (Stockholm), innefattande Stockholms län utom Stockholms stad, samt Nyköpings, Upsala, Westmanlands och Gefleborgs län t. o. m. Gefle; 6:te distriktet (Umeå), innefattande Norr- och Westerbottens, Wester-norrlands och Gefleborgs län t. o. m. Söderhamn; 7:e distriktet (Wisby), innefattande Gottlands län, samt 8:de distriktet (Jönköping), innefattande Kronobergs, Jönköpings, Skaraborgs och Örebro län. Uti alla dessa distrikter, med undantag af det 5:te, äro särskilda tulldistriktchefer förordnade. Deras åliggande är, att i allmänhet vaka öfver tullförfattningarnas behöriga handhafvande och riktiga tillämpning; att särskildt tillse huru tulltjenstemännen inom hvarje distrikt fullgöra sina tjenstepligter; att derutinnan rätta fel och misstag samt att så väl om sina vidtagna åtgärder samt alla tullverkets förvaltning och personal inom distriktet rörande omständigheter till öfverstyrelsen afgifva rapporter m. m. Särskildt är ock i hvarje distrikt en tullfiskal förordnad, som åtalar förbrytelser mot tullförfattningarna.

Tullflagga. Blå flagg med tungor och gult kors, försedd med unionstecknet i öfra hörnet samt uti midten en hvit qvadrat, hvarpå finnes anbringadt ett bronseradt T med kunglig krona. Tullverket får ej nyttja vimpel.

Tullförpassning. Vidkommande skyldigheten att taga förpassning å varor, som inom riket föras från ort till annan, gälla med afseende på resans eller forslingens olika beskaffenhet, olika föreskrifter. Ankomma varor sjöledes inom riket, hvarunder *saltsjön* antingen ensamt eller till någon del befares, så gäller i allmänhet, att så väl inom utländska varor, hvilka från tullplats (se detta ord) afsändas antingen till annan tullplats, eller till ort utan tullbevakning, skola, äfvensom fartyget, hvarmed de afgå, förpassas. Från detta allmänna stadgande äro dock vissa varor undantagna, såsom *a*) de, hvilka enligt gällande tulltaxa, få både in- och utföras tullfritt, såsom t. ex. bomull, flintsten, lera, målningar, rått silke m. m.; *b*) sådana väfnader, som enligt gällande taxa äro vid utförsel tullfria och försedda med ball- eller tullplakatsstämplar; *c*) inhemska varor, som i fartyg under 15 lästers drägtighet föras från tullplats till ort inom samma eller nästgränsande sjötullskammare-distrikt; *d*) utländska varor till vissa belopp, som i fartyg under 15 läster transporteras, från stapelstad till ort utan ständig tullbevakning inom samma stads sjötullskammaredistrikt. Deremot äro inhemska men ej utländska eljest förpassningsskyldiga varor, som afgå från ort utan ständig tullbevakning till annan sådan eller till tullplats, befriade från förpassning, hvarom för de sistnämnda således bör göras anmälan hos närmaste tullkammare eller inspektion. — Vid inrikes fart, endast å *insjöar, floder och kanaler, samt under forsling landvägen*, äro deremot både gods och fartyg från förpassningstagande befriade, dock så, att vederbörande tjenstemän äga att å dem förrätta laga visitation och undersökning. Särskilda föreskrifter härutinnan gälla dock för inrikes transporter af brännvin, äfvensom af lax och smör från Westerbottens och Norrbottens län. Särskildt är ock förordnadt, att ångfartyg som gå inrikes orter emellan, och derunder icke anlöpa utrikes ort, äfven då saltsjön befares, i allmänhet äro fria från förpassningsskyldighet.

Tullförvaltare. Cheferne för inkommande och utgående tullkamrarne samt uppbördskontoren så väl i Stockholm och Götheborg som i alla andra stapelstäder äfvensom gränsestäderna, kallas *Tullförvaltare*; men föreståndarne för packhusen och nederlagen, konfiskationskontoren, metall- och viktualievågarna samt bevakningstullarne, äfvensom tullcheferne i sjöstäder utan stapelrätt samt i gränsorter, der bevaknings- eller inloppstullar finnas, kallas *Tullinspektorer* eller *Uppsyningsmän*. Såsom biträde åt tullkammarcheferne, der sådant blifvit ansedt nödigt, finnes kontrollörer, bokhållare och kontorsskrifvare. Utom i Stockholm och Götheborg, är i hvarje tullkammardistrikt tullförvaltaren chef för tullbevakningen och hufvudman för allt som rörer uppbörd, räkenskap och redogörelse öfverallt der han ej står under tulldistriktchefens inseende.

Tullgarn, en ansenlig kungsgård med ett vackert slott, är belägen i Hölö härad och socken i Södermanlands-skären, på en udde i Östersjön, der segelleden framgår, 6 $\frac{5}{8}$ mil från Stockholm. Godset har fordom tillhört Folkunga- och Sturefamiljen och ägdes sednast af De la Gardieska slägten, då rikets ständer år 1760 beslöto att det till kronogods skulle inköpas och under kungsgårds natur föräras till hertig Fredrik Adolf af Östergöthland. En betydlig del af godsets underlydande hemman blefvo dock vid denna tid från detsamma afskilda. Hertig Fredrik residerade på Tullgarns slott från 1788 till 1803, och år 1807 erhöll prinsessan Sofia Albertina besittningsrätt öfver godset för sin återstående lefnad, hvarefter det enligt ständernas beslut år 1818 tillfallit en

regerande konungen. Hertig Fredrik Adolf förändrade karaktersbyggnaden från den gamla till den moderna stilen och lät tillbygga tvenne stora flyglar åt sjösidan. Äfven i det inre blef slottet mycket förskönadt och de nyare anläggningarna af tvenne trädgårdar och en Engelsk park hafva på de sista höga ägarnes tid bidragit att förhöja detta ställes naturliga behag. En källa med sött och friskt vatten, utan all sälta, upprinner här ur hafsbotten.

Tullinkomster. Hela rikets tulluppbörd besteg sig år 1845 i införseltull till 3,610,892 samt i utförelsetull till 84,897 R:dr, tillsammans ett belopp af 3,695,079 R:dr Svenskt B:ko. Varor som *införas* äro hufvudsakligen: spanmål, salt, lin, hampa, bomull, ris, sulläder, tobak, vin, kaffe, socker och många andra särdeles lyxartiklar. *Utförseln* består deremot i jern, koppar, messing, bräder och trädvaror af alla slag, tjära, beck, stundom äfven spanmål m. m.

Tullplats. Med tullplats förstås stad, köping eller landthamn, der tullkammare eller under inspektor eller uppsyningsman ställd ständig tullbevakning finnes. Sådana äro, utom alla rikets vid saltsjön belägna städer, jemte Norrköping och Jönköping, följande, nemligen: Grisslehamn, Båstad, Torekow, Höganäs, Trelleborg, Runneby, Bergqvara, Pataholm, Mönsterås, Döderhultsvik, Figeholm, Waldemarsvik, Svartvik, Nyland i Hernösands tulldistrikt, Nordmaling, Ratan, Skellefteå, Näsby i Haparanda tulldistrikt, samt vid Gottlands kuster: Slitö, Katthammarvik, Ljugarn, Rone, Burgsvik, Klinte, Westergarn, Kapellshamn, Fåhrösund, Kylley och Lörje.

Tullstorp, med Svenstorp, en socken i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, är belägen 2 mil V. från Ystad vid hafvet och tillhör 2 kl. reg. Socknen saknar skog och rådande jordmånen är lera. Socknen håller $18\frac{1}{4}$ mtl. med en folkmängd af 738 personer på en areal af 2,592 tunnl., hvaraf 5 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Tulltjenstemän. Tulldistriktchefer, tullförvaltare och tullinspektorer, utöfva, under generaltullstyrelsens öfveruppsigt, närmaste tillsynen öfver alla tullverket rörande mål; men under desse högre tjenstemän lyda sedan flerehanda lägre, som i första hand besörja tullbevakningen. Sålunda finnas vid tullkamrarne och bevakningstullarne en af öfveruppsyningsmän och dem underordnade vaktmästare och roddare bestående bevakning; i det inre landet hafva reseinspektorer och gränsridare bevakningen; skärgården och kusterna bevakas dels af jaktuppsyningsmän, biträdde af jaktbåtsmän, dels, på sydvestra saltsjökusten, af en på militärisk fot organiserad s. k. kustbevakningskorps, hvars befälhafvare, hvar inom sitt distrikt, kallas kustchefer och äga att befalla öfver kustsergeanter till lands och kustsergeanter till sjöss, hvilka senare föra tulljakter; och under desse stå kustvakter till lands och sjöss, bland hvilka de senare föra snipor och hafva roddare till biträden. Hvarje tullunderbetjent bör, då han är stadd i bevakningsärender, alltid bära tulltecknet synligt på bröstet.

Tullverkets aflöning. Enligt 1842 års utgiftsstat, besteg sig hela tullverkets aflöning till en summa af 562,000 R:dr B:ko.

Tumba, ett pappersbruk i Botkyrka socken, är beläget vid en ström, som kommer från Uttringesjön eller Uttran och utfaller i Tullingesjön samt genom några andra sjöar och en gräfd kanal har aflopp i Mälaren. Genom dessa vattendrag är sjöväg ifrån bruket beredd till Stockholm. Tumba tillhör nu mera banken, och endast sedelpapper beredes der nu för banko- och riksgäldsverkens behof. Antalet af ordinarie pappersarbetare var år 1848 39, förutom 13 gossar; formningsdagarnas antal under året, var 1,136 och värdet af tillverkadt papper besteg sig till 113,332 R:dr 32 sk. Allmänna omkostnaderna voro beräknade till 44,303 R:dr 37 sk. Brukets bokförda kapitalbehållning uppgick till 540,439 R:dr 24 sk.

Tumbo, en socken med Råby, är belägen vid Mälaren i vestra Rekarnes härad af Nyköpings län, $1\frac{1}{2}$ mil N.V. från Eskilstuna och tillhör 2 kl. konsist. Socknen håller $41\frac{1}{4}$ mtl. med en folkmängd af 1,010 inbyggare på en areal af 7,313 tunnl., hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Adr. Thorshälla.

Tumlare. Se: *Delfin*.

Tuna socken, moderförsamling till Tuna pastorat, bestående af Tuna, Altmar och Stöde socknar, och hör till 1 kl. reg. Läget är i Medelpads södra ådal vid Ljunga elf och omkring sjön Marmen, socknens betydligaste insjö, vid hvars norra strand kyrkan är byggd. Socknen njuter förmånerna af ett temligen uppdrifvet åkerbruk, ett icke ofördelaktigt laxfiske, samt jernkörslor, timmer- och brädflottning för härintill belägna bruk och sågverk. Inom socknen finnes vid Matfors, ett jernbruk med 3 stångjernshärdar, 1 knip- och en spikhammare, samt ett sågverk med 8 ramar, det största i landet. Kyrkan är byggd af sten, men saknar tornbyggnad, hvarmed församlingen velat uppskjuta, tills den för klockorna uppförda stapeln hinner nedruttna, hvilket väl svårligen kan ske så snart, då den alltid ånyo tjäras och i öfrigt med omsorg vidmakthålles. En prydnad utgör det vackra och stora skolhuset, uppfördt på en från socknen utgången viktualiehandlandes, framl. stadsmajoren E. Nordlanders, bekostnad. Klädedrägt och seder hafva här ingenting från det öfriga Norrland utmärkande. Af forntida minnesmärken anföres isynnerhet det uppgifna stället, en 20 alnars lång stensättning, för *Starkotters* graf, belägen vid Wattioms gästgifvaregård. Socknen har på en areal af 32,840 tunnl. och en skattevidd af $32\frac{1}{4}$ mtl. 1,687 personers folkmängd. Adr. Sundsvall.

Tuna, en socken i norra Helsinglands fögderi, är belägen $\frac{3}{4}$ mil N. från Hudiksvall och tillhör 2 kl. konsist. Marken är i allmänhet jemn, men ett berg finnes dock i socknen, benämndt *Tunaberget*, äfvensom en klippa, benämnd *Klacknäs*, på hvilken den fordna fästningen *Tunaborg* varit belägen. De flesta byar i socknen äga nödtorftig skog, men *Prestgården*, *Tunbyn*, *Risberg* och *Sanna* äga så godt som ingen. Socknen innehåller $60\frac{5}{8}$ mtl. med 1,360 inbyggare på en areal af 16,848 tunn-

land, hvaraf 1,750 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Tuna, en socken med Tunaberg och Bergshammar, är belägen i Jönåkers härad af Nyköpings län, 1 mil V. från Nyköping och tillhör 2 kl. konsist. Socknen håller 24 ½ mtl. med 735 inbyggare på en areal af 10,877 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Tuna, en socken i Tunaläns härad af Kalmar län, är beläget 2 mil O.S.O. från Wimmerby och tillhör 3 kl. patron. I denna socken märkes säteriet *Tuna*, 2 mtl. frälse, som Carl IX år 1610 jemte flera gods och gårdar samt adlig värdighet skänkte åt Peder Michelsson Hammarsköld, hvars afkomlingar ännu äga detta gods i förening med jus patronatus i Tuna församling. Tullmjölqvarn och sågqvarn samt flerahanda ålderdomslemningar finnas på detta säteris ägor. Tre åttondels mil från Tuna kyrka ligger säteriet *Wederum*, 1 mtl. frälse, som äfven äges af Hammarsköldska slägten. En mängd grifthögar, som förekomma vid Tuna säteri, äfvensom lemningar i socknen efter tvenne befästningar eller förskansningar, den ena inom hemmanet Krokarps ägor på det s. k. Qvitta- eller Qvettaberget, den andra inom hemmanet Cronebergs ägor på ett högt skogbeväxt berg, benämndt *Borgeskans*, der stenmurar på flera ställen ännu finnas qvarstående, synas bevittna att der fordom varit vikingabol, samt att Tuna och Wederum i hedniska tiden torde varit höfdingasäten. På sidan om Wederum och utmed landsvägen märker man ock ett s. k. domaresäte, bestående af 12 stycken släta stenar, af lagom höjd att sitta på, och ställda på lika afstånd från hvarandra, så att de formera utvidgade flyglar från ett nu förfallet stenrör, 6 på hvar sida om detsamma. Utom Tuna och Wederum märkes här följande säterier, neml.: *Näs*, *Hökefors* och *Kulltorp*, hvardera 1 mtl., samt *Lagserum*, 2 mtl. frälse. Socknen håller 36 ¼ mtl. med en folkmängd af 2,430 personer på en areal af 50,336 tunnl., hvaraf 5,350 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Tuna, en socken med Stafby, i Olands härad af Upsala län, är belägen 3 ¼ mil N.O. från Upsala och tillhör 2 kl. konsist. Kyrkan är en bland de äldsta i riket. Om hennes ansenliga ålder vittnar bland annat en anteckning uti en gammal protokollsbok, som begynner med år 1662, hvaraf upplyses, att ännu 1686 fanns här en gammal förgyld oblatstallrik, som det året uppvistes för kongl. antiqvitets-kollegium i Stockholm och befanns äga följande inskription: "Me fecit furi Ketilbernus, quondam economus Ecclesii Upsaliensis, et dedit me pro anima sua Anno Domini MCCL. Hic pater immensus et filius in cruce tensus, in nomini patris." Denna oblatstallrik, som nu skulle hafva varit en sällsynt antiqvitet, lät den för öfrigt kloke prosten Sparrman år 1686 omarbeta till en oblatsask. Socknen är skogfattig och inbyggarne förtjena till stor del sitt uppehälle genom att göra körslor vid bruken. Tvenne säterier, *Brolöfsta* och *Hesselby*, äro här belägna. Socknen håller 53 ⅞ mtl. med 1,080 inbyggare på en areal af 11,409 tunnl., hvaraf 530 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala, Skoby.

Tuna, en gård i Åkers socken af Roslagen, har förr hetat Biskopstuna och länge varit en egendom, tillhörig erkebiskoparne, till dess den efter Westerås recess, år 1527, indrogs till kronan. I konung Eriks af Pommern jordabok nämnes dock detta Tuna ibland Sveriges kronas slott och län, och den egentliga äganderätten dertill torde således hafva varit tvistig.

Tuna, Stora, ett kontrakt inom Westerås stift, innehåller 9 pastorater, neml.: Stora Tuna, Stora Schedvi, Svärdsjö och Enviks kapell, Fahlun, Christinæ- eller stadsförsamlingen och Kopparbergs församling samt Stora Kopparbergs socken, Säthers stad och socken, Thorsång och Aspeboda, Wiken och Hosjö, Gustaf och Sundborn. Af dessa pastorater äro 4 regala och 5 konsistoriella. Kontraktets folkmängd uppgår till 32,340 personer.

Tuna, Stora, med Amsbergs och Silfbergs kapeller, är en socken i Säthers fögderi af Fahlu län, belägen 2 mil S.S.V. från Fahlun och tillhör 1 kl. reg. Stora Tuna socken innefattar en stor slättmark, den största i Dalarna, och är omgifven af berg och skogsmark. Den del af socknen, som kallas *Silfbergs* fjerding, äfvensom gränsorna åt *Grangärde*, äro isynnerhet bergaktiga. Ett högt och brant berg invid Amsbergs kapell kallas *Amsbergs klack*. Dalelfven, Tuna-ån och flera andra vattendrag genomskära slättlandet. Straxt vid kyrkan mot söder finnes en ovanligt djup dal, som kallas *Frossbrunn*, och är ungefär 15 famnar djup samt uppfylld af många goda källor, som förena sitt vatten med Tuna-åns. Jordmånen är af omvexlande beskaffenhet; än stark och hård lera, än myrjord och svartmylla eller sand. Här och der finnes betydlig skog; men i allmänhet har socknen derpå snarare brist än öfverflöd. Hafra och blandsäd äro ortens hufvudsäde, samt dernäst råg. Jordbruket synes dock lida af en försummad boskapsskötsel och bristande tillgång på gödningsämne, emedan en stor del af boskapens spillning fälles vid aflägsna så kallade fäbodar och ej kommer åkern till nytta. I skogsbygden nyttjas svedjefall, som ofta löna mödan. Socknen är eljest indelad i 9 så kallade fjerdingar, neml.: *Hesse*, *Skärsjö*, *Morbygge*, *Nyboda* och *Silfberg* i Utanbro, samt *Brobygge*, *Kjärnbygge*, *Skomsarby* och *Amundstorp* i Ofvanbro. Fyra kyrkoherdar i denna församling hade efter hvarandra under konungarne Gustaf I:s, Erik XIV:s och Johan III:s regeringar biskoplig makt och myndighet och kallades Tuna biskopar. Tuna var fordom med Säther och Gränge förenad till en enda socken, och dess afskiljande derifrån skedde 1555. Socknen har ofta varit en brännpunkt för ortens politiska rörelser. År 1525, då allmogen genom presternes och isynnerhet den afsatte P. Sunnanväders stämplingar blifvit uppviglad, och oaktadt rådets varningsbref ej skickat några fullmäktige från Dalarna till herredagen i Stockholm, ankom konung Gustaf I i slutet af Oktober med krigsfolk till *Tuna hed* eller *Gärde*, förehöll bönderne deras brottslighet, huru de föraktade sin ko-

nungs befallningar och gåfvo tillflykt åt rikets fiender; men beviljade dem genast nåd, då de anhöllo om tillgift och förnyade trohetseden. Detta var första resan; men trenne år derefter, då Dalallmogen, förledd af den falske Sturen, åter visat sig affällig, infann sig konung Gustaf med 14,000 krigsmän vid Tuna kyrka, uppläste för dem ett af ständerna underskrifvet bref, hvari Dalkarlarne förklarades för rikets fiender, lät genast dömma och afrätta deras hufvudmän, men beviljade de öfrige tillgift och lät allmogen svärja sig ny trohetsed. År 1531 var dock allmogen i denna socken åter upprorisk och återtog sina kyrkoklockor, som blifvit aflemnade till utländska skuldens betalande. År 1598, då under partistriden mellan konung Sigismund och hertig Carl oroliga rörelser här börjat visa sig, utskrefs ett möte i Tuna, dit flere af Sigismunds sakförare, såsom Skotten Jakob Näf och Erland Björnsson Båât infunno sig. Allmogens sinnesstämning var då i hög grad förbittrad mot Sigismunds anhängare. Kyrkoherden i Tuna, O. Canuti, rymde af fruktan, hvarefter prestgården plundrades, en mängd af bönderne söpo sig fulla, och företogo sig sedan att hålla dom öfver konungens utskickade. Näf blef då på det grymmaste sätt misshandlad, och då han bad att få lösa sitt lif med penningar och begärde att en kirurg måtte få förbinda hans sår, svarade en ung Dalkarl: "Jag skall gifva dig plåster", och klöf med detsamma hans hufvud; oaktadt prostens i Leksand, Terseri, föreställningar, träffade ett lika öde tvenne andra af konungens utskickade, nemligen Carl Bengtsson och Jöran Bonde; blott tvenne, Olof Gudmundsson och Erland Båât, förmådde Terserus att rädda, för att sedan ställa dem under hertigens dom. Detta allmogens uppträdande vid Tuna bär i historien namnet *Naftåget*. Så väl Carl XI (1673) som Fredrik I (1729) gjorde besök i Tuna prestgård; den senare för att roa sig med jagt. På Tuna hed inryckte, år 1788, 3,000 frivillige Dalkarlar för att under G. M. Armfelts befäl afgå till Carlstad. En del af Tuna gärde kallas nu mera *Rome statt* och är exercisplats för kongl. Dalregementet. Tuna kyrka är af sten och skall vara byggd i 12:te århundradet, men sedan hafva blifvit förnyad; altartaflan är af Ehrenstrahl och föreställer Kristi korsfästning. År 1560 fanns vid här då varande biskopssäte en kathedral- och trivial-skola, hvaraf nuvarande sockenskolan är en lemning. På Tuna kyrkovall höllos ock årligen af gammalt vid pingst- och midsommarstiden marknader, som besöktes af handlande och handtverkare från länets städer; men dessa marknader hafva sedermera befunnits både onödiga och sedeförderfvande, hvarföre de på socknemännens begäran år 1812 blefvo förbjudna. I socknen finnas flera betydligare gårdar och bruk, bland hvilka vi märka: f. kungsgården *Hushaga* eller *Hushagen* (se detta ord), *Östra Silfberget*, hvarest fordom på drottning Margarethas tid voro goda silfvergrufvor, med ett malmbrott, som äfven inneböll guld; verket är nu mera i det närmaste nedlagdt; *Bovalls* 1 mil ifrån Östra Silfberget belägna silfvergrufvor, som fört silfverhaltig blyglans, blende och kopparmalm, men nu äfven äro ödelagda; *Skenshytte* malmfält och gallmejverk, nu mera öfvergifna; *Grangshammars* bruk (särskildt beskrifvet); *Ulfshytte* masugn (se detta ord); *Norað* bruk, anlagdt i vattendraget från sjön Noran, 2 mil vester om Tuna kyrka; *Östra Silfbergstäglen* eller *Herregården i Tuna*, som fordom varit kungsgård, men nu mera är åt landshöfdingen i länet på lön anslagen; *Westerviks* kopparverk i Tuna, nu mera nedlagdt; bergsmanshyttan *Laxsjö* (se detta ord); majorsbostället *Österby*; *Hyttinge* och *Forsbacka*, som fordom tillhörde Måns Nilsson i Aspebode, hvilka för dess delaktighet i upproret 1533 tillföllo kronan, men år 1569 återlemnades åt hans dotterson, befallningsmannen öfver Salberget P. Hansson, hvarefter Forsbacka år 1680 åter till kronan indrogs; färjestaden *Båtstad* (förut beskrifven); egendomen *Hångsarfvet* samt flera officersbostället. Qvinnorna i socknen sysselsätta sig vintertiden med spånad och väfnad af lin till afsalu, samt tillverka af lin, lärfter och rutiga samt randiga linnevaror, hvilka sedan försäljas till angränsande provinser; allmogen i orten är ock i allmänhet slöjdfärdig, så att en och samma bonde förstår förrätta sitt smide, timra, snickra, göra skor, kläder, o. s. v., en konstskicklighet, som gaf Franske ambassadören grefve d'Avaux, som under drottning Christinas tid under en resa i Dalarna besökte Tuna, anledning att vid hemkomsten till Stockholm skämtande säga, att han i Dalarna funnit en socken, som hade 1,400 smeder, 1,400 skräddare, skomakare, timmermän, murare, o. s. v. Socknens folkmängd besteg sig nemligen på den tiden till 1,400 personer. Här finnes nu 244 ½ mtl. med en folkmängd af 8,830 personer på en areal af 207,615 tunnl., hvaraf 16,800 äro sjöar och kärr. Adr. Säther.

Tunaberg, annex till Tuna socken i Nyköpings län, är beläget vid Östersjön, 1 ½ mil S.S.V. från Nyköping. I fordna tider har här varit en ansenlig kopparbergslag, som redan år 1720 försågs med privilegier; i de djupa grufvorna brytes här nu äfven kristallinisk kobolt. I socknen ligger *Nåfveqvarns* herregård och kopparverk, som hämtar sin malm från Tunabergs grufver. Koboltstillverkningen vid Tunaberg uppgick år 1823 till 3,160 skålp:d. Tunabergs kapell kallas äfven Koppartorp. Socknen håller 33 ¼ mtl. med 1,400 inbyggare på en areal af 22,888 tunnl., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Tunafors är ett bruk, beläget i Klosters socken nära intill Eskilstuna stad. Bruket grundlades ifrån början för smidesmanufaktur, men nu mera idkas der egentligen stångjernssmide. Här finnes nu 1 stångjernshammare med 2:ne härdar, 1 kopparhammare, 1 knipbammare, 1 sliphus, 1 vadmalsstamp, 1 såg med ett blad och 1 qvarn med 6 par stenar. Det privilegierade årliga smidet uppgår till 475 skepp:d stångjern och 100 skepp:d ämnesjern eller plåtar, allt af köpetackjern. Frälsesmidet utgör 75 skepp:d. Hammarskatten utgår med 5 skepp:d. Utom stångjernssmidet drifves här äfven någon manufaktur, men ej betydlig. Vat-

tentillgången är hela året om nästan tillräcklig för alla verken. Skeppar på Stockholm. Äges af enkefru B. C. Hallenius. Smidesstämpeln är ett W omgifvet af punkter.

Tuna Län är ett härad, som håller omkring $7\frac{2}{8}$ qv.-mil och jemte Aspelands och Handbörds härader intager midten af Kalmar län, samt innefattar 8:ne socknar, nemligen Misterhult, Tuna och Krigsdala, af hvilka den förstnämnda är skärsocken och de senare ligga uppåt landet. Tillsammans utgöra de $144\frac{5}{8}$ mtl. med en folkmängd af 10,906 invånare på en areal af 181,233 tunnl., af hvilka 14,810 äro sjöar och kärr. Skärgården är här rik på vackra öar med löfskog, och orten företer en behaglig omvexling af sjöar, skogar, berg och floder. Åkerbruket har på de sista decennierna i hög grad förkofrats, särdeles genom nyodlingar, och folkmängden har i samma proportion stigit. Jemte Aspelands och Sevedes härader tillhör Tuna län Kalmar läns 2:dra fögderi, och utgör i förening med samma härader äfven en domsaga.

Tuna Läns och **Sevedes** kontrakt inom Linköpings stift, innefattar samma åtta pastorater som Tuna läns och Sevedes härader tillsammantagna, med tillägg endast af Rumskullas annex, Hessleby, som är beläget inom Jönköpings län. Af dessa pastorater är ett (neml. Wimmerby) regalt, 2 patronella och de öfriga 5 konsistoriella. Folkmängden i kontraktet uppgår till 23,683 personer.

Tunbyholm, ett berustadt säteri i Smedstorps socken af Christianstads län, 3 mil från Ystad, har en åbyggnad med angenämt läge i en insjö, Tunbyholms-sjön, som innesluter 13 stycken holmar, bevuxna med skog; denna sjö har fordom varit ett kärr, men genom uppdämningar blifvit gjord till hvad den är. Söder ut äro omgifningarna något enformiga och skoglösa, men på norra sidan om gården tillstöta lummiga bokskogar. Hufvudbyggningen är två våningar hög, utom vindsvåningen, samt stor och väl indelad. Till säteriet höra $8\frac{7}{16}$ skatte-arbetshemman, 2:ne augmentshemman, 11 stycken rå- och rörstorp, 16 gathus, en mjöl-, stamp- och sågqvarn, samt ansenlig skog af bok och ek. Trädgården innehåller 3 tunnland och är belägen på fasta landet. I sjön finnes godt fiske. På gårdens ägor finnas ock flera fördelaktiga stenbrott. Tunbyholm var mot slutet af 17:de seklet en kungsgård, och har säkerligen utgjort en del af Bornholms vederlag. Hela godset rustar nu 10 ryttare eller karabinierer. Gården blef på 1730-talet ombyggd af dåvarande ägaren, en kapten Piper, och har, då denne kort derefter blef befordrad till landshöfding i Österbotten, gått igenom flera slägters händer, samt ägdes vid början af detta århundrade af krigsrådet C. H. Palm.

Tunderfelt, Jürgen, förut kallad **Tunder,** var först borgare och handelsman i Narva, så rådsförvandt, borgmästare och 1676 burggrefve derstädes. Blef följande året kommerse-president tillika och upphöjdes 1678 i adligt stånd, för de många tjenster och försträckningar han gjort Svenska kronan. Afled 1688. Hans stjufson och tillika måg,

Tunderfelt, Gustaf Johan, förut kallad **de Rodes,** född i Moskau 1656, blef 1681 fänrik vid ett garnisons-regemente i Narva, men gick kort derefter uti kejserlig tjenst i Ungern, och gjorde sedan mångåriga vidlyftiga resor genom nästan alla Europas länder. Sedan han hemkommit, befordrades han 1700 till öfverstlöjtnant vid general Wellingks regemente i Narva, och utnämndes d. 26 Febr. 1710 till öfverste för Westmanlands regemente; men stupade tvenne dagar derefter i slaget vid Helsingborg. Han hade erhållit sitt adelskap på samma gång som stjuffadern och under dennes nummer.

Tuneld, Erik, son af komministern Erik Tunelius i Westmanland, föddes d. 22 Aug. 1709. Måste under sina studieår, såsom ganska meddellös, uppehålla sig medelst konditionerande, hvilket dock icke hindrade honom att göra utmärkta framsteg i vetenskaperna, synnerligen i Grekiskan. Den 23 April 1731 fick den skicklige ynglingen utföra ett hedrande uppdrag, att nemligen "betyga akademiens i Upsala fägnad öfver konung Fredrik I:s födelsedag" uti en oration på Grekisk heroisk vers, hvilken han sedan sjelf fick till konungen aflemna, då denne, sedan han hört honom uppläsa åtskilliga stycken derur, begåfvade honom med en ansenlig gåfva af dukater. Ett annat prof på sin stora kunskap i Grekiskan fick han tillfälle att aflägga tvenne år senare, då han öfverlemnade en tryckt lyckönskan på Grekisk vers till det då till Stockholm ankomna Turkiska sändebudet Mehemed Effendi, hvars medföljande sekreterare och tolk var Grek. Uti Upsala studerade Tunelius icke allenast Latin och Grekiska, utan äfven med stor flit de moderna språken, samt afhörde nästan alla föreläsningar, från metafysiken till botaniken. Slutligen begynte han isynnerhet studera theologien, och ämnade blifva prest. Af denna anledning utgaf han på Svensk vers en öfversättning af Davids botpsalmer; men bestämde sig sedan för en annan bana. Blef 1737 magister och följande året e. o. kanslist i riksarkivet, ifrån hvilken tid han antog namnet *Tuneld*, hvilket, likasom fädernenamnet *Tunelius*, var taget af Tuna i Dalarna, der farfadern, Jöns Larsson, varit bergsman. År 1739 började han sitt namnkunniga stora geografiska verk öfver Sverige, hvilket mödosamma arbete han företog utan något allmänt understöd och utan all lön. Följande året förklarade väl konungen, på ständernas framställning derom, det Tuneld borde blifva förhjelpt till lön på någon ordinarie stat; men sådant inträffade dock sedan aldrig. All den uppmuntran, han för detta förtjenstfulla arbete erhöll, var en gåfva af 15 dukater utaf hofmarskalken friherre Carl De Geer. Då verket, under riksdagen 1741, först utgafs, dedicéradt till ständerna, fick Tuneld företräde uti sekreta-utskottet och öfverlemnade exemplar deraf till talmännen, då det formligen togs till protokollet, att han skulle vedergällas och uppmuntras; men detta gick aldrig i fullbordan. All den uppmärksamhet, som visades honom, var att han 1742 erhöll hofauditörs karakter, samt följande året användes att

förrätta en tillfällig fältsekreterare-syssla. Så väl förut som efteråt anmälde sig denne förtjente man flera gånger till både civila och lärda sysslor; men misslyckades alltid. Omsider fattade han det beslut att ej mera besvära vederbörande med tjenste-ansökningar, utan att i stället blifva landthushållare, och äfven härutinnan visade han samma nit, som på vetenskapernas fält. Ur ett fullkomligt ödesmål upptog han 1751 en jordlott, hvilken han uppodlade, bebyggde och förvandlade till en herrlig egendom. Att han under tiden likväl fortsatte sina studier, synes af det pris om trettio dukater, han 1754 vann i vitterhets-akademien för en skrift om *Folkunga-ättens i Sverige upphof.* År 1758 fick han hofrätts-assessors karakter. Mot slutet af sin lefnad, anhöll han hos konungen om någon pension, i anseende till det mångåriga och kostsamma arbete, han nedlagt på kännedomen om riket; men äfven härtill uteblef bifall. På sin ålderdom utgaf han en *Historia om Engelbrekt.* Han afled på sin gård Eriksholm d. 3 April 1788. Hans *Geografi öfver Sverige* utgafs i förnyade upplagor åren 1741, 1746, 1757, 1762 och 1773 i ett band, alltid med ansenliga tillökningar och förbättringar, samt 1785 och 1793 uti trenne band. En åttonde, ofullbordad, upplaga, har i senare tider utkommit.

Tunge är ett härad af omkring $2\frac{2}{3}$ qv.-mil i Norra Bohuslän, och innehåller ett enda pastorat, nemligen Foss med annexerna Håby och Svarteborg, hvilka tillsammans utgöra $149\frac{1}{2}$ mtl. med 7,217 inbyggare och en areal af 62,046 tunnl., af hvilka 2,889 äro sjöar och kärr. Jemte Sotenäs och Sörbygdens, Lane och Stångenäs härader, tillhörer Tunge härad Sunnervikens fögderi. (De fyra norr ut belägna häraderna, neml. Qville, Tanum, Wette och Bullaren utgöra nemligen Norrviken eller den egentligen s. k. Wiken.)

Tunge, jemte Hålanda, Sköfde och S:t Pehr, är annex till Skepplanda och ligger vid Götha elf i Ale härad af Elfsborgs län, $4\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Götheborg. Jordmånen består af lera och sand. Skogen är otillräcklig för behofvet. Socknen håller $14\frac{1}{8}$ mtl. med en folkmängd af 630 personer på en areal af 5,439 tunnl., hvaraf 390 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg och Kattleberg.

Tungel, Nils Larsson, till Brandthäll, en ättling af Lorentz von Tungeln, hvilken 1501 inkom från Böhmen till Sverige och blef höfvidsman för Westgötha infanteri, var räntmästare hos konung Carl IX samt inspektor öfver den kongl. räntekammaren och tullarna. Hans son,

Tungel, Lars, född 1582, studerade i Jena och Strassburg, der han 1609 och 1610 utgaf juridiska disputationer, samt utnämndes, straxt efter sin hemkomst till fäderneslandet från trettonåriga utrikes resor, 1621 till sekreterare af staten. Sedermera nyttjades han i flera diplomatiska värf och afgick tvenne gånger såsom ambassadör till Frankrike. Adlades 1631, då han vid samma tid nämndes till resident vid Kursachsiska hofvet. Afled af pesten 1633 uti Dresden. Ännu namnkunnigare blef dennes yngre broder,

Tungel, Nils. Född 1599; han befordrades 1624 till referendarie i hofkansliet, 1627 till häradshöfding i Daga härad, 1630 till kongl. sekreterare eller skrifvare i rådet och 1634 tillika till häradshöfding i Kåkinds härad. Adlades 1637 under broderns nummer, då han först antog namnet *Tungel,* efter att förut hafva kallat sig Nils Nilsson. Slutligen blef han 1651 hofkansler, drottning Christinas sekreta-råd samt Custos af det kongl. större och mindre sigillet. Efter en oloflig kärlekshandel med Elisabeth Cygnæa, dömdes han 1661 att plikta 2,000 R:dr till S:t Catharina kyrka, och fick med detsamma afsked från sin tjenst. Likväl erhöll han tvenne år senare ett offentligt uppdrag att i Brabant uppköpa åtskilliga publika handlingar och skrifter, dem Christian II bortfört från Sverige; men detta uppdrag kom ej till verkställighet. Han afled år 1665, sedan han mot slutet af sin lefnad varit föremål för en mängd anklagelser och obehagliga rättegångar, samt efter hand förlorat allt anseende. Nils Tungel framstår alltjemt såsom en högst smutsig karakter, så att det ej kan annat än väcka den högsta förvåning, att en sådan man kunnat blifva upphöjd till höga äreställen. Redan 1639 finnes han hafva varit formligen mutad af Danske ministern Peder Wibe för att spionera på Svenska rådet, der han förde protokollet. Denna handel dref han många år, utan att blifva upptäckt. Regeringen tyckes dock omsider hafva upptäckt något sekreterarnes förräderi, hvarföre Oxenstjerna äfven vid de vigtigaste angelägenheterna brukade visa ut Tungel och de andra skrifvarne, hvarefter han sjelf förde pennan. Som man ej kunde beslå Tungel med hans förräderi, men likväl starkt misstänkte det, sökte man i tysthet aflägsna honom. Åren 1637 och 1641 erbjöd man honom att blifva under-ståthållare i Åbo, samt 1642 i Ingermanland; men han vägrade att antaga dessa anbud, och stannade hellre på sin förra plats. Han älskade icke Oxenstjernorna, och var ej heller af dem gerna sedd; men sökte så mycket ifrigare ställa sig in hos Pehr Brahe och Salvius, till hvilken senare han skref flera bref med förklenliga omdömen om Oxenstjernska partiet. Vid 1647 års riksdag begagnades han att för hofvets räkning underhandla med bönderne, och vid hofvets sedan följande stämplingar emot Oxenstjernorna, var han en ständig mellanlöpare, ofta begagnad af drottning Christina, hvars förtroende han i hög grad förstått att vinna genom smicker och lismeri. Det var äfven med hans tillhjelp, som den hemliga brefvexlingen emellan Christina, Wasaborg och Salvius blef under Westfaliska fredsverket underhållen. Äfven när ständerna skulle öfvertalas att erkänna Carl Gustaf såsom efterträdare, blef Tungel mycket använd. Vid thronafsägelsen gaf Christina honom ett till Carl Gustaf ställdt bref, hvaruti hon vidt och bredt ordade om Tungels stora tillgifvenhet för konungahuset i allmänhet och särdeles för prinsen, till hvars fördel han inför drottningen vid hvarje tillfälle talat, och för hvars antagande till thronföljare han nitiskt arbetat. Hon anbefallde derföre Tungel till det

bästa, försäkrande att prinsen skulle i honom finna en ganska trogen och oförtruten tjenare. Mer och mer mognade dock omdömet om Tungels dåliga uppförande, och den ena svåra efterräkningen framkom efter den andra. Han anklagades att till sin fördel hafva förfalskat gåfvobref på en gård i Upland; en annan gång att hafva förfarit på samma sätt med ett gods i Estland, samt slutligen att hafva tagit mutor och för hög pappers-lösen. Oaktadt allt detta, bibehölls han i sina värdigheter af konung Carl X, hvilket gifvit anledning till den förmodan, att han under de sista åren af Christinas regering lånat sig till hemlig kunskapare åt thronföljaren. Sonen,

Tungel, Nils, född på 1630-talet, åtföljde 1664 legaten Palbitski till Danzig och Warschau, samt utnämndes 1665 till minister i Polen. Blef 1681 resident i Hamburg och förordnades 1685 till vice president i Åbo hofrätt. Berömmes såsom en nitisk och ordningsälskande embetsman, hvilken dock ville göra sin myndighet något för mycket gällande. Afled 1693 ogift. En yngre broder till denne,

Tungel, Gustaf, född 1639, blef 1657 fänrik vid Nerikes regemente, 1658 löjtnant, 1659 kapten vid Smålands regemente, och erhöll 1668 öfverstlöjtnants karakter, då han för någon tid gick i Spansk tjenst. Blef 1671 öfverstlöjtnant i Holländsk tjenst, 1675 öfverste för ett Svenskt värfvadt regemente i Wismar, och 1676 kommendant i Kalmar, då han tillika fick sig uppdraget att ordna försvarsverket på Öland. Utnämndes 1678 till öfverste för Uplands regemente, samt 1684 till landshöfding i Halland och general-major. Upphöjdes 1687 till friherre. Utmärkte sig vid flera tillfällen genom tapperhet, såsom i drabbningen på Fyen 1659, då han återfanns nära död bland de stupade på slagfältet, vid Kandias belägring 1669, vid Wismars belägring 1675 samt vid Christianopels och Carlshamns eröfrande från de Danske 1677 och blockaden af Christianstad, utom flera andra tillfällen. Han afled 1697, utan att hafva varit gift En tredje broder,

Tungel, Johan, blef 1695 lagman i Tio härads lagsaga, och dog 1708.

Tungelfelt, Nils, förut kallad Nils Marcusson, son af hofmästaren Marcus Nilsson, blef 1675 volontär på Svenska örlogsflottan, och befordrades för sin käckhet och sitt välförhållande snart till löjtnant, i hvilken beställning han, efter flera aflagde tapperhetsprof under Danska kriget, år 1689, adlades. Utnämndes 1691 till häradshöfding öfver Rasbo och Olands härader i Upland, samt dog 1695. Ätten utgick med dess son,

Tungelfelt, Anders, hvilken, född d. 17 Mars 1682, såsom kapten vid lifgardet sårades och togs till fånga vid Dnieperströmmen 1709; men rymde samma år från Czernikow och kom till Carl XII i Bender. Bivistade sedan fälttåget 1711 mot Tartarerne och deltog 1713 i kalabaliken i Bender, der han blef fången. Rymde snart åter från Turkarne, och kom 1715 efter konungen till Stralsund. Blef 1717 drabant, 1719 korporal, 1735 qvartermästare och 1736 löjtnant vid drabantkorpsen. Befordrades 1740 till öfverste för Bohusläns dragoner; men tog sedermera afsked som general-major och förordnades till landshöfding öfver Jönköpings län 1747. Blef 1748 kommendör af S. O. Dog d. 16 Mars 1751.

Tungelfelt, Mathias, Wolberg von, bondeson från Skåne, född 1680, adlades 1734 under samma ätts nummer. Började sin bana såsom simpel ryttare vid lifregementet; men tjente sig upp ganska högt, genom mod och tapperhet. Befordrades 1703 till fältväbel, 1704 till kornett, 1706 till löjtnant, 1708 till drabant, 1714 till vice korporal och 1720 till korporal vid drabantkorpsen. Fick 1723 öfverstlöjtnants karakter och utnämndes 1736 till adjutant vid lifkorpsen. Slutligen blef han 1743 öfverste och kommendant på Carlstens fästning. Han hade med mod och utmärkelse deltagit uti de flesta större slag under Carl XII:s blodiga krig, såsom i drabbningarna vid Riga, vid Klissow, vid Plutowsk, Frauenstadt, Holofzin, Pultava m. fl. och mer än en gång blifvit farligt sårad. Han var äfven med i kalabaliken i Bender, der han blef illa skjuten i högra armen samt deltog sedan 1715 i träffningen på Landt-Rügen samt bivistade belägringen och bombarderingen af Stralsund. Han afled barnlös d. 22 Mars 1747. Före sitt adlande kallade han sig Wolberg.

Tunhem, en socken med Björke, Åsaka och Gerdhem, är belägen i Wäne härad af Elfsborgs län, 1¼ mil S.O. från Wenersborg och tillhör 1 kl. konsist. Pastoratet är det största i Skara stift. I socknen märkes: säteriet *Rånnum*, 1 mtl. med underlydande heman och lägenheter, qvarn och ålfiske i Götha elf samt en vacker åbyggnad, som å ena sidan är omgifven af en stor och vacker trädgård och af Götha elf, samt å andra af allmänna landsvägen, med utsigt öfver den intagande dalen mellan de närbelägna Halle- och Hunnebergen; säteriet *Nygård,* beläget vid foten af Hunneberg, utgörande ett mtl., med god åkerjord, löfskog och vacker åbyggnad, hvarest man på 1780-talet anlagt ett kalk- och cement-bruk, som på 1790-talet börjat drifvas med skiffer, hvilket, tillika med kalksten, spränges ur Hunneberg; *Stora Lindås* vid foten af Halleberg, med en vacker och smakfull åbyggnad, *Forsstena*, 2 mtl. säteri, nu mera majors-boställe vid Westgötha-Dahls regemente; *Wiksäng,* ett mtl. frälse, nu mera anslaget som kapellans-boställe vid Wenersborg; socknens kyrkoherde-boställe, som är beläget vid foten af Hunneberg, och år 1612 tillika med större delen af socknen blef af Danskarne afbrändt, *Haklan* eller *Häkleklint* (se detta ord), samt slottet *Edsborg* eller *Edsholm* (äfven förut beskrifvet). Till socknen höra äfven flera kronoholmar i Götha elf, såsom Slottsholmen, Ljungön, Ljufön, Grotbult m. fl. Under fordna krig hafva vid Götha elf på Forsstena och Nygårds ägor skansar varit uppkastade, hvarföre ett torp der fått namn af Skansen. Socknen håller 47⅜ mtl. med en folkmängd af 2,140 invånare på en areal af 21,731 tunnl., hvaraf 1,930 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg.

Tunhem, jemte Ugglum annex till Gudhem, år beläget i Gudhems bärad af Skaraborgs län, 2 mil S.S.O. från Skara, ¾ mil N. från Falköping. Socknen är belägen på foten af Mösseberg och har en stenbunden af syra besvärad jordmån. Skog saknas nästan alldeles. Utsädet är 237 tunnor. Här finnes 12 mtl. på en areal af 1,365 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Tunnan, det nu vanliga måttet af 32 kappar, antogs till allmänt begagnande öfver hela riket under drottning Christinas minderårighet. Härtill bestämdes den af ålder för Stockholms stad brukliga tunnan, på hvilken räknades 32 så kallade Finska kappar. (Se: *Mått, mål och vigt.*)

Tunne. Med detta namn framstår i Ynglingasagan den förste ordentlige upprorsmakare våra häfder veta omförmäla. I afseende på honom berättar sagan följande: Konung Ane den Gamle i Upsala hade bland sina trälar haft en man, som hette Tunne, hvilken varit den gamle konungens förtrogne rådgifvare och skattvårdare. Då Anes son Egil trädde till konungadömet efter sin fader, satte han Tunne åter bland de öfrige trälarne. Detta förtröt den fordne gunstlingen. Han rymde bort från konungagården och med honom rymde många andra trälar. Derpå tog han upp den skatt, som han vid konung Anes död undangömt och nedgräft i skogen; deraf utdelte han frikostiga gåfvor bland de öfrige trälarne, hvilka togo honom till sin höfding. Då slogo sig till honom äfven många illgerningsmän, hvilka hade sitt tillhåll i de djupa skogarna. Med dessa hopar gjorde Tunne från vildmarkerna, hvarest de uppehöllo sig, tid efter annan infall i de bebyggda trakterna, sköflade gods och dräpte folk. Då konung Egil sporde detta, drog han ut med en här att uppsöka dem. En natt, då konungen redan laggt sig till hvila, kom Tunne med sin hop, öfverraskade konungens män och gjorde bland dem ett stort nederlag. Egil, uppväckt af stridsbullret, samlade omkring sitt banér den öfriga delen af hären; men Tunne gjorde ett så hårdt anfall, att konungen, öfvergifven af större delen af sitt folk, måste taga till flykten. Sedan plundrade Tunne på nytt i byarna och utdelte frikostigt bland sina män det gods han röfvade. Deraf blefvo de honom mycket tillgifne och han ganska namnkunnig. Mot denne Tunne förlorade Egil åtta fältslag efter hvarandra, så att konungen slutligen måste lemna sitt rike och söka hjelp hos konung Frode den Fräkne på Seland, lofvande att tillbaka bistå Frode med folk och skepp, när så behof gjordes. Då fick han konung Frodes krigshär och kämpar, med hvilken undsättning han vände tillbaka till sitt rike. Derpå höll han den nionde drabbningen med Tunne, hvilken i densamma blef slagen och stupade, hvarefter den Danska hären drog åter hem; och sedan skickade Egil, som af sin långa fejd med Tunne fick tillnamnet *Tunnadolgr* eller Tunnefienden, hvart år stora och dyrbara skänker till konung Frode, af erkänsla för det bistånd, han af denne fått emot den fruktansvärde upprorsstiftaren.

Tupp. Detta slägte bland hönsfoglarne har medelmåttig, undersätsig näbb, en hoptryckt kam ofvan på hufvudet, köttflikar (slören) på båda sidor af undernäbben, ben med lång krökt sporre och en stjert med 14 pennor. Tuppen är i Europa ett husdjur, som ursprungligen härstammar från Ostindien och de Ostindiska öarne, der han ännu förekommer vild i särskilda orter. Af alla foglar är den tame tuppen (Gallus domesticus) den mest kringspridde, och har redan från äldsta tider följt menniskan såsom husfogel. I Sverige förekomma ock tama höns nästan allestädes, till och med stundom vid fjällgårdarne. Dock röjer han sin sydligare härkomst och naturbeskaffenhet dermed, att han visar mycken vedervilja för snö och is, lätt förfryser fötterna och i allmänhet lätt tar skada af köld. Hönsafveln plägar vara nyttig och indrägtig, särdeles i närheten af städerna, der hans kött och ägg bättre betala sig, äfvensom på sådana ställen, der han ej behöfver underhållas med säd, utan der affall och skräde äro tillräckliga till hans underhåll. För att förvara äggen, lägger man dem helst i kalkvatten, men äfven i aska, mergel o. s. v. De måste ock noga skyddas mot frost, emedan de eljest lätt frysa och brista sönder. Genom konstgjord värma kläckas årligen i Egypten och China många millioner ägg i egna dertill inrättade ugnar; men i vårt kallare klimat är detta förenadt med större svårigheter, enär kycklingarna dock icke kunna umbära fria luften. Särskilda hönsarter, som hos oss förekomma, äro: *Tofshöns* eller *Topphöns*, med tät rund fjädertofs på hjessan; *Fjösbenta höns* eller *Bantamhöns*, med starkt fjäderklädda ben och tår; *Dverghöns*, med mycket korta ben; *Dubbla sporrhöns*, med fem tår på hvardera foten; *Spanska höns*, som äro särdeles stora och vackert spräckliga; *Krullhöns* eller *Purrhöns*, med uppböjda eller tillbakarullade fjädrar samt med gul iris o. s. v.

Tupplåret är en glimmerskifferklippa i närheten af Marstrand, uti hvilken år 1770 af kapten Cronstedt ett vattenmärke inhöggs, som utvisar att klipporna der småningom höja sig. Vattenmärket står nemligen nu 10 tum öfver vattnets medelhöjd; men i Aug. 1804 stod märket icke fullt 6 tum deröfver.

Turinge, en socken i Öknebo härad af Stockholms län, är belägen vid Mälaren 4¾ mil V.S.V. från Stockholm och tillhör 3 kl. konsist. I dess kyrka ligger fältmarskalken grefve Dahlberg begrafven i ett grafchor, som han sjelf uppbyggt och till hvars underhåll han anslagit ett kapital. I socknen ligger en gård, *Ströpsta* eller *Nybble*, som år 1772 tillhörde major A. Tham. Socknen innehåller 40⅛ mtl. med en folkmängd af 1,261 personer på en areal af 23,027 tunnl., hvaraf 3,480 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelje.

Turkenstyr kallades en beskattning, som påfven 1455, efter Konstantinopels intagande af Turkarne, påbjöd att användas till fördrifvande af desse kristenhetens fiender. Dertill bestämdes då ett helt års kyrkotionde öfver hela landet. En dylik skatt under samma benämning utskrefs härstädes äfven sedermera några gånger, och sista gången 1543,

efter Turkarnes förnyade infall i Ungern, då Gustaf Wasa, för att göra kejsaren till viljes, lät öfver hela riket samla en frivillig hjelpskatt under namn af Turkenstyr, för att användas till Turkarnes fördrifvande, om möjligt vore, från det kristna Europas gränsor.

Tursenius, Lars, var född i Wexiö 1683, blef prestvigd i Greifswald 1707, bivistade sedan konung Carl XII:s fälttåg, led sjönöd på Svarta hafvet, vandrade efter Pultava-slaget 30 mil till fots i en ödemark utan uppehälle, innan han efter otroliga besvärligheter återsåg sin konung i Bender. År 1713 afsändes han af konung Carl från Bender till det då åt Svenskarne inrymda Asow, för att der vistas och emottaga de Svenskar, som ur Ryssland och flera andra orter flyktade ur fångenskapen. År 1714 återkommen till Turkiet såsom biträde åt envoyé Grothusen, fick han samma år en mantel af Turkiske sultanen, då han såg honom på sin thron. Återkom i Nov. månad sistnämnda år till Sverige och dog der, utsläpad af sina många ansträngningar, vid 37 års ålder.

Turturdufvan. Om henne gick här uti katholska tiden följande allmänt trodda sägen: Vid frälsarens korsfästelse kom denna ömsinta fogel och satte sig öfverst på korsets träd samt såg sorgsen ned på den lidandes blod, suckande tungt sitt ännu bibehållna läte: "*Kurrie*, *Kurrie*, *Kurrie*", som skulle betyda det Grekiska "*Kyrie*", eller "*Herre.*" Alltsedan den tiden blef hon aldrig mera glad, utan far städse sorgsen kring jorden, upprepande sitt klagande "*Kurrie.*"

Tussabläningar, äfven Halfresar eller Halftröll, benämndes i forntiden sådana personer, hvilka antingen på fäderne eller möderne härstammade från de gamle Jötnarne, de der föraktligt af Svearne och Götherne benämndes för Thussar eller Troll. Äfven temligen långt in uti den rent historiska tiden omtalas dylika Tussabläningar, och deribland många märklige män.

Tutaryds socken, annex till Ryssby, ligger i Wexiö stift, består blott af 18 till 11 $\frac{3}{8}$ förm. mtl. och har en folkmängd af 500 själar, är $\frac{3}{4}$ mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, samt slät utan berg med 5 sjöar. Socknen har sitt namn af *Tuta*, emedan man fordom, af brist på ringklockor, hoptutade folket till gudstjenst med en lur. Kristendomen lärer här hafva funnits, innan ännu kristna församlingar i Sverige upprättats, hvadan ock kyrkan uppehölls genom frivilliga gåfvor af här och der församlade kristne, och ännu anses såsom offerkyrka. Den nuvarande kyrkan är reparerad 1694 och byggd af så tjockt ekvirke, att 12 på hvarandra lagda stockar gåfvo väggen sin höjd. Framledne grosshandlaren Johan Widbeck i Stockholm, död derstädes d. 17 April 1838, är född orgelnistson inom denna församling. Han vandrade från fädershuset till Stockholm, ägande kontant 4 sk. i sin ficka; men Gud var med gossen, som omsider blef en rik och aktad man. Bland sina många testamentariska dispositioner glömde han ej sin födelsesocken, utan anslog 7,888 R:dr 42 sk. B:ko för bestämda ändamål såsom evärdelig fond; men ännu 1849 hade denna summa ej tillkommit socken, emedan några slägtingar på sidolinien med processer söka afhända församlingen sin rättmätiga fordran. Adr. Ljungby.

Tutugsessor benämndes ett slags forntida fartyg, hvilka vanligen hade 36 åror och en besättning af omkring 90 man. Dessa fartyg, likasom femtonsessor och långskepp, räknades till de fordna nordboarnes större härskepp.

Tuve var under konung Kristoffers tid en erkebiskop i Lund, som vid ett unionsmöte i Kalmar lät på gatorna i Kalmar bära framför sig det dubbla patriarkalkorset med mycken pomp. De Svenske biskoparne, isynnerhet den ifrån Linköping, i hvars stift Tuve tillät sig denna myndighet, upptogo detta så illa, att de stämde honom inför rådet till förklaring. Tuve svarade då fintligt nog, att han gjorde det *af kärlek till korset*, samt konungens närvaro till prydnad.

Tvegifte straffades fordom med lifvet. Nu mera är detta straff förvandladt till högsta kroppspligt, samt derefter fängelse på fästning eller tukthus. Den återigen, som med vett och vilja trädt i äktenskap med någon, som öfvergifvit sin äkta maka, straffas med högsta kroppspligt, dock utan fästning eller tukthus. Trolofning af gift person med ogift straffas med mindre kroppspligt för den ogifte, så vida på trolofning följt något lägersmål; i annat fall försonas brottet med böter. Men barn, födda i tvegifte, betraktas såsom äkta, åtminstone i det fall, att den tvegifte ej vetat, att hans förra maka lefde. Ett sådant äktenskap upplöses, när den förra makan bevisat sin rätt, så vida ej makarna annorlunda åsämjas.

Tvemänning. Att dricka tvemänning kallades i fordna tider, då under de vanliga dryckesgillena stallbröder och goda vänner två och två, eller, om qvinnor voro närvarande, en man och en qvinna alltid drucko gemensamt utur ett och samma dryckeshorn. Att dricka efter vikingased deremot kallades, då alla kämparne drucko ur en och samma bägare, som gick hela laget utåt längs efter bänken.

Tvengerhielm, Henrik, före sitt adlande benämnd **Tvenger,** tjente sig upp genom ett oförskräckt mod från lägste stånd. Blef 1644 simpel ryttare under öfverste Wittkopps värfvade regemente och befordrades redan samma år till qvartermästare, derefter 1650 till kornett vid Östgötha regemente, 1656 till löjtnant och 1658 till ryttmästare derstädes. Upphöjdes 1666 i adligt stånd. År 1675 fann han sin död på slagfältet, under kriget i Brandenburg.

Tverred, ett annex till Gällstad, är beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 1 $\frac{1}{4}$ mil S. från Ulricehamn. Marken är bergaktig och jordmånen sandig. Till skog får en allmänning af bok efter utsyning begagnas. Socknen håller 23 $\frac{2}{3}$ mtl. med en folkmängd af 1,208 personer på en areal af 13,423 tunnl., hvaraf 1,995 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Tvestjert. Detta slägte har lång-smal och jemnbred kropp, som slutar med en horntång; tråd-

formiga antenner, så långa som halfva kroppen, samt stora flygvingar, dolda under korta, fyrkantiga täckvingar. Den *Vanliga Tvestjerten* är kastaniefärgad med blekare antenner, täckvingar och fötter, samt håller 6 linier i längd. Den uppehåller sig i mellersta och norra Europa, så långt fruktträden ännu trifvas. I Jemtland och Herjedalen förekommer den blott sparsamt, och i de nordligaste trakterna af Skandinavien är den icke alls funnen. Desto allmännare är han i alla ofvannämnda trakter, och finnes der om dagarna merändels inkrupen i springor och hål på murar och väggar, i hoprullade blad eller under stenar och dylika smyghål, och värjer sig då, om han oroas, med sin tång eller genom en snabb flykt. På aftonen eller under natten lemna de sina gömslen och flyga eller springa omkring i trädgårdarna, för att söka sin föda. Denna består hufvudsakligen af frukter, såsom päron och äpplen eller de mjuka bladen af kål och allehanda köksväxter. De äro en svår ohyra i trädgårdarna, ty fogelskrämman eller nätet afvärja dem icke, och äfven i sjelfva barken af trädstammen inkrypa de, om något ställe deraf lossnar. Plågade af hungersnöd, kunna de äfven stundom förtära andra insekter eller anfalla hvarandra inbördes. En gammal folktro säger, att tvestjertarne smyga sig in i öronen på menniskor, för att på denna väg äta sig in i till hjernan, och denna insekt kallas deraf på flera ställen i Sverige *oronmask;* men tydligt är, att djuret till ett sådant inträngande inom menniskohufvudets fasta delar är alldeles för svagt. Tvestjerten inkryper vid vinterns annalkande i jorden, öfvervintrar der till följande vår, då parningen förrättas. Äggen äro små, ovala, hvita och glänsande och anträffas i April månad i jorden eller under stenar; men i Maj månad äro ungarna redan utkläckta och öfvergå småningom från larver till fullbildade tvestjertar. En mindre art, den s. k. *Lilla Tvestjerten*, är hårig och mörk, samt har fötterna och de sista antennlederna gula. Denna tvestjert är betydligt mindre än den föregående, har hela kroppen ofvan och under beklädd med hår eller fjun, och träffas under stenar vid stränderna af bäckar och insjöar, eller ock uti trädgårdar. Tvestjertarne fångas med ihåliga flåderkäppar eller stjelkar af stockrosor och dylikt, som här och der nedlägges i trädgårdarna mellan örtstånden, så att tvestjertarna, som derinom söka sitt skydd, efter någon tid kunna utskakas och dödas.

Tveta, ett härad i Jönköpings län, håller omkring 10 qv.-mil och innefattar socknarna Ljungarum (annex under Jönköping), Svartarp, Lekaryd, Barkaryd, Nässjö, Jersnäs, Forserum, Hakarp, Rogberga, Öggestorp, Jerstorp, Bankeryd, Sandseryd, Barnarp och Månsarp, hvilka tillsammans utgöra 427 mtl. med 15,309 inbyggare och en areal af 236,660 tunnl., hvaraf 18,740 äro sjöar och kärr. Jemte Mo och Wista härader, tillhörer Tveta Jönköpings läns 1:sta fögderi och utgör likaledes jemte Mo och Wista en egen domsaga, som lyder under Kalmar läns och Ölands lagsaga.

Tveta kontrakt inom Wexiö stift, innefattar samma 9 pastorater som Tveta härad, med tillägg endast af Jönköpings stadsförsamling och slottsförsamlingen. Bland dessa pastorater äro 2 regala, 1 patronelt, 5 konsistoriella och ett af prebende beskaffenhet. Kontraktets folkmängd uppgår till 18,328 personer.

Tveta, annex till Södertelje stadsförsamling, är beläget vid saltsjön i Öknebo härad, 4 mil SV. från Stockholm. I socknen ligger *Tvetaberg*, der ett mekaniskt bomulls-, kard- och spinneri-verk finnes. Socknen håller 21⅛ mtl. med 633 inbyggare på en areal af 8,841 tunnl., hvaraf 1,350 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelje.

Tveta, annex till Mörlunda, är beläget i Aspelands härad af Kalmar län, 4 mil S. från Wimmerby. Genom socknen flyter Emm-ån, och marken är i dess grannskap slät, men den öfriga delen af socknen är bergaktig. Rådande jordmånen är sand. Utsädet 196 tunnor. Socknen håller 15½ mtl. med en folkmängd af 860 personer på en areal af 15,922 tunnl., hvaraf 1,260 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Stora Åby.

Tveta, annex till Kila, är beläget vid Wenern. i Näs härad af Carlstads län, 6 mil S.V. från Carlstad. Marken är bergaktig och skog finnes tillräckligt. Utsädet är mellan 7 och 800 tunnor. Den största gården heter *Önsholm*. Socknen håller 23½ mtl. med 1,396 inbyggare på en areal af 14,788 tunnl., hvaraf 1,390 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Åmål.

Tving, med Eringsboda kapell, är beläget i Medelstads härad af Carlskrona län, 2¼ mil N.N.V. från Carlskrona, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är bergaktig, rådande jordmånen är sand, och skog finnes ymnigt. Utsädet är 1,000 tunnor. Socknen håller 61½ mtl. med en befolkning af 4,460 inbyggare på en areal af 51,910 tunnl., hvaraf 4,880 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Tvist, Peter, en bland förra århundradets många misslyckade rimmare, blef isynnerhet på sin tid mycket tadlad för sin olyckliga, i obunden stil författade *Öfversättning af Virgilii Æneis.* Dessutom var han en flitig rimmande talare vid högtidliga tillfällen, och utgaf: *Lyckonskan på Prins Adolf Fredriks födelsedag d. 3 Maj 1744*; *Svea-Göthars Trohets- och Mandoms-Lof, hållet på Riddarhuset d. 3 Nov. 1742*; *Några qväden under enskild ro*, m. fl. I en af honom författad *Nyårsonskan till Borgerskapet i Stockholm*, under titel: *Handel, Åkerbruk och Slöjder*, finner man på hvar sida målningar i samma smak, som den följande:

Hvad är jag ser och hörer här, kring dessa Floræ systrar?
Hvad stora flockar skocka sig? Hvad kärlek åt dem smystrar?
Jo, många hundra tusen bi, som honingskyssar ta,
Och sockersötan honings-saft ur alla blomster dra.
Kom, kära skog! Kom, enslighet! med dig jag mig helst parar,
Ditt ljufva genljud allrahäst oskyldigheten svarar;
Du rustar skepp och flottor ut, du bygger hus och slott,

All nöjen och all rikedom du, bygd, fått på din lott, o. s. v.

Tvåstenarna. På en ljunghed i Ysby socken nära landsvägen mellan Laholm och Edenberga stå tvenne så benämnda utmärkta kämpastoder, hvilka, enligt fornsagan, beteckna den envigsplats, der Starkotter besegrade Hergrim.

Två-åker, en socken med Spannarp, är belägen i Himble härad af Hallands län, 1 mil S.O. från Warberg, vid hafvet, och tillhör 1 kl. reg. Socknen är till större delen slättmark, endast här och der kring hemman och byar finnas fredade lundar af löfträd. Inom socknen flyter Två-åkers å, som på en betydlig sträcka utgör gränsskillnaden mellan Två-åkers och Spannarps socknar. Norra delen af socknen består af byarne *Två-åker*, *Gatta-hed* och *Ås;* men söder ut äro hemmanen mera kringspridda och utgöras af *Fastarps*, *Jernmölle*, *Borrås*, *Tollered*, *Sik*, *Björkängs* och *Munkaskogs* byar eller markelag. Här finnes mycken flygsand, som dock här och der är blandad dels med mylla, dels med torfmossejord, och stundom äfven med lera. Utmarkerna äro storskiftade och odlingsfliten har här på senare åren betydligt tilltagit. Medelafkastningen af alla utsädes-slag beräknas endast till 3:dje kornet. Betesmarken är svag och saltsjöfisket idkas af strandbon såsom binäring. Skog saknas och äfven tillgången på bränntorf är betydligt medtagen. I socknen har fordom varit en jerngrufva, som af erkebiskop Absalon i Lund år 1197 donerades till Sorö kloster. Denna grufva skall ha varit belägen vid Hörråsen på Fastarps utmark, och masugnen ha stått vid hemmanet Jernmölles qvarnfall, som deraf ännu har sitt namn. Bland socknens fornlemningar märker man ännu på Två-åkers gärde sexton större och mindre stenar i bautastensform, af hvilka den högsta, som är $3\frac{1}{4}$ aln lång, står vid landsvägen. På Borgberget, der Två-åkers, Spannarps, Träslöfs och Hunestads sockne-rågångar sammanstöta, skall enligt folksägnen ha stått en borg, som varit bebodd af någon bland fornverldens magnater. Kyrkan är af sten, 60 alnar lång och en af de vackraste i orten. Likasom åkerbruket för karlarne, utgör väfnad för qvinnorna i denna socken det förnämsta näringsfånget. Linneväf, vadmal, hårtäcken och golfmattor tillverkas här äfven till afsalu. Socknen håller 64 mtl. med 1,880 inbyggare på en areal af 13,029 tunnl., hvaraf 280 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Tybeck, Johan, född i Nerike d. 26 Jan. 1752, började sent studera och blef 1777 student i Upsala. Prestvigd 1779, anställdes han följande året såsom huspredikant hos friherre Duvall och sedan uti några andra adliga hus. Blef 1780 e. o. bataljonspredikant vid Åbo läns regemente, och biträdde någon tid i början af detta århundrade vid kommministraturen i Helgarö; men var allt sedan tjenstledig, till dess han afsattes från prestembetet. Han lefde ännu år 1830. Lilljecrantzska familjen gaf honom ett hemman, *Ön*, på Fogdön, deraf han hade sin temliga bergning. Ehuru obetydlig för öfrigt, blef Tybeck, genom dristiga villomeningar, som erhöllo ett synnerligt afseende, en för sin tid ganska märklig person Han hade i sin första presterliga verksamhet varit en varm vän af den evangeliska bekännelsen om Jesu Kristi död till försoning för våra synder; men genom bekantskapen med brödraförsamlingens vänner inkommit på den afvägen, att behandla denna läropunkt, såsom hade den uteslutande utgjort hela kristendomen. Allt mera framskridande i denna sensualistiska religiositet, kunde han ej slutligen undgå att känna, huru olika både trosspråket och troslifvet gestaltat sig i jemförelse med det apostoliska tidehvarfvets. Emanuel Svedenborgs skrifter, hvilka gåfvo en ny riktning åt hans Zenzendorffiska idéer, verkade snart hos honom en öppen fiendtlighet mot den kyrka, till hvilken han genom sin prested var bunden. Då han ej lät afhålla sig genom några varningar från villfarande predikningar, afsattes han år 1819, och begagnade sedan sin frihet till förfäktande af sina läror med outtröttlig flit. I sin enskilda lefnad var han, så vidt man känner, oförvitlig och aktades såsom en hedersman. Hans stil var ej lika utmärkt som hans flit; utom afsättningen från prestembetet och tryckfrihetsaktionen, hade hans skrifter ej vunnit någon synnerlig uppmärksamhet. Arbeten: *Biblisk förklaring öfver hogmessotexten på andra stora böndagen d. 20 April 1817; Rättegångshandlingar i tryckfrihetsmålet; Hvad är kristlig sanning om Gud? Kristlig undersökning öfver Apostelen Pauli lära om lagens gerningar, om tro och rättfärdighet; Em. Svedenborgs skrifter och kristenhetens tillstånd, framlagda till deras rätta halt; Likheten och skillnaden emellan Pauli lära och doktor Luthers system om gerningar, tro och rättfärdighet; Skall kristna religionen i Svenska kyrkan stå eller falla? Okonstladt och allvarligt försvar för kristna religionens heliga grundläror; Den vigtiga striden emellan sanningens ljus och fördomarnas mörker*, m. fl.

Tydje, förr ett annex till Tössö pastorat, ligger vid Wenern, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Åmål och innehåller $13\frac{3}{8}$ mtl. med en befolkning af 692 invånare på en areal af 10,067 tunnl., hvaraf 210 äro sjöar och kärr. Socknen är nu mera sammanlagd med moderförsamlingen.

Tygelsjö, med annexet Klagstorp, ett pastorat i Oxie härad af Malmöhus län, ligger vid hafvet, 1 mil S. från Malmö och tillhör 1 kl. reg. I socknen märkes: *Pihle gård*, 2 mtl. utsockne frälse med mycken och god både åker och äng. Skog och torf saknas i socknen. Lemningar efter grafvar och vallar bevittna, att stället i fordna tider varit befästadt. Socknen håller $29\frac{3}{8}$ mtl. med en folkmängd af 765 personer på en areal af 2,661 tunnl., hvaraf 3:ne äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Tyleholms möte hölls i fastlagen 1303, då Svenske konung Birger och Norske konung Håkan öfverenskommo om vänskap och förbund på följande fyra villkor: 1) Att den året förut slutna Solbergska freden, som nu lades till grund, skulle till alla delar helighållas; 2) att det ena riket i nödfall skulle stå det andra bi på sin egen bekostnad; 3) att alla de slott, som i sådant fall

kunde ifrån fienderne intagas, skulle höra begge rikena till och på begges bekostnad underhållas; samt 4) att båda rikena borde blifva lika delaktiga uti all möjlig vinst och förlust. Närvarande på Svenska sidan voro dessutom hertigarne Erik och Waldemar, marsken Thorkel Knutsson, riksrådet och Östgötha-lagmannen Bengt Magnusson till Ulfåsa, Thure Kettilsson, Albrekt Stigson Hvide och Gudmar Månsson, S:t Brigittas svärfader, hvilka samtlige bekräftade öfverenskommelsen med sina namn och signeter, såsom särskilde löftesmän.

Tynderö, jemte Hässjö samt Lögdöns och Lagfors bruksförsamlingar, annex till Ljustorp, är beläget inom Medelpads fögderi, $2\frac{1}{4}$ mil S.V. från Hernösand. Socknen utgör en landtudde på Medelpads östra sida, och är på tre sidor omgifven af hafvet. Nödtorftig skog finnes och boskapsskötseln är lönande. Allmogens förnämsta näringsgren är fisket. Vid hafskusten finnes en beqväm hamn, kallad *Skeppshamn*. Socknen håller $10\frac{1}{2}$ mtl. med 775 inbyggare på en areal af 8,401 tunnl., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Adr. Hernösand.

Tynnelsö, ett vackert gods och slott i Öfver-Sela socken, är beläget på en ö i Mälaren, gent emot Strengnäs. Stället har förr varit en kungsgård, och i ännu äldre tider biskopssäte. Ön synes af biskoparne i Strengnäs hafva varit bebyggd, och till residens använd redan innan Stockholm byggdes, och historien vet att förmäla om en fiskare under Tynnelsö, som, då han vid dess stränder fångat en skön lax, lät de orden undfalla sig:

"Lax, Lax, lerbak
Ej kommer du på bispens fat";

hvilket qväde den obemärkt närvarande biskopen besvarade med orden:

"Det svär jag vid min bispehatt
Du skall sofva i tornet i natt";

hvarefter fiskaren genast gjorde sig klar, och, mumlande för sig sjelf hvad han ämnade företaga:

"Mitt vadmalssegel och ekebåt
De skilja mig och bispen åt";

genast begaf sig till sjös, tog vägen till Stockholm, nedsatte sig der och inrättade vid dess ännu obebyggda holmar ett fiskläger. Tynnelsö förblef emellertid ända till år 1527 i Strengnäsbiskoparnes händer, hvilka äfven befästade dess slott och der stundom vågade bjuda den verldsliga makten spetsen. Biskop Sigge af Sparre-ätten, som omfattat Christians parti, försvarade år 1452 med en besättning af 100 raske män Tynnelsö slott mot konung Carl Knutsson. Vid Christian II:s framträngande i riket år 1520 efter Sturens död, samlade sig adeln på Tynnelsö hos dåvarande biskop Mathias Lilje, hvilken sedermera blef den som krönte konung Christian; men icke dess mindre, emedan han i början gjort honom motstånd, få dagar derefter måste bestiga bålet. På Tynnelsö blef sedermera äfven junker Thomas, en Christian II:s ståthållare i Finland, som der förfarit grymt och omenskligt, hängd i ett bastrep, sedan han af Gustaf Erikssons sjöbefälhafvare, Erik Fleming, blifvit uppsnappad i sjön. Efter reformations-riksdagen år 1527 måste ändtligen biskop Sommar till konung Gustaf afstå Tynnelsö, hvars fästningsverk då raserades. Gustaf I höll der sedermera hofhållning åt sin gemål och sina barn, och drottning Margaretha Lejonhufvud afled här d. 26 Aug. 1551. År 1561 förläntes slottet till Gustaf I:s tredje gemål, Catharina Stenbock; 1572 till hertig Carls första gemål, Anna Maria, 1592 till hans andra gemål, Christina, 1605 till Carl Filip, och 1628 jemte Räfsnäs till Maria Eleonora. Af drottning Christina bortgafs det år 1644 till hennes hoffröken Elisabeth Carlsdotter Gyllenhjelm, och indrogs slutligen af Carl XI till kronan. Enligt ett riksdagsbeslut år 1734 öfverläts Tynnelsö åt grefvinnan Womarofski till evärdelig egendom i afbetalning på ett lån, som konung Carl XII gjort hos hennes man, som var en systerson till kossack-chefen Mazeppa. Sedan den tiden har godset varit i enskilda händer. Ön håller vid pass en mil i omkrets och har en utmärkt vacker belägenhet. Genom en tillbyggnad, som den nämnda Elisabeth Gyllenhjelm lät verkställa, blef slottet på hennes tid öfverallt 3 våningar högt och hade fyra utskjutande flyglar. Bland godsets torpare och underlydande dagsverkare säges yppighet och brännvinssupande hafva nog mycket inrotat sig, och en olycklig följd deraf var för ej många år sedan den olyckshändelsen, som då inträffade, att af elfva eller tolf personer, som efter förrättadt arbete vid herregården öfverlemnat sig åt vällefnad och dryckenskap, och halfrusige begifvit sig till sjös, för att efter ankomsten till Strengnäs ytterligare rusta ut, omkring tio drunknade. Godset äges nu af en brukspatron Hebbe.

Typografiska Föreningen, stiftad d. 3 Okt. 1846 i Stockholm, af och för idkarne af boktryckeri- och stilgjuteri-yrkena, åsyftar att, genom personlig beröring, samverkan och enighet, gemensamt, på hvad dess ledamöter kan bero, befrämja och understödja allt, som för desamma kan vara nyttigt och gagnande; att derjemte utgöra en föreningspunkt, hvilken, alltid i öfverensstämmelse med ledamöternes tid och tillgångar, bereder dem bildande, nyttiga och nöjsamma förströelser, såsom hufvudsakligast genom läsning och sång, äfven andra nöjen, på proposition af ledamöterne. Likasom det tillkommer föreningens ledamöter att iakttaga aktning och humanitet sinsemellan, likaså bör ock hvarje ledamot söka i fortfarande ädel rigtning bidraga till det, som förenar nytta med nöje, d. v. s. till det, som alltmer gör föreningen till ett samlingsställe för självodling och ett förhållande, värdigt det namn föreningen bär och det bildande yrke ledamöterne utöfva. — Personer utom yrket, herre eller fruntimmer, hvilka antingen genom gåfvor, genom föredrag i vetenskapliga ämnen, genom exeqverande af musik eller sång, eller eljest i ett eller annat afseende intressera sig för föreningen, äga till densamma tillträde och få utan afgifter begagna sig af ledamots alla rättigheter; likväl ej bevista de allmänna sammankomsterna förr än efter slutade öfverläggningar.

Typotius, Jakob, föddes i Brabant af en gammal och ansedd slägt, samt studerade såsom ung uti Löwen, företrädesvis juridik. Sedan han besökt åtskilliga andra universiteter, särdeles uti Italien, der han ock säges hafva offentligen föreläst i lagfarenheten, stannade han slutligen i Würzburg, skild från sitt fädernesland, som då var inveckladt i långvariga oroligheter. Anledningen till hans ankomst till Sverige var följande: Konung Johan III, i beständig oro för sin mäktige granne Fredrik II i Danmark, som gemensamt med Ryssland tagit stor del i de Lifländska angelägenheterna, och fruktande äfven för kejsaren, sökte genom påfvens förmedling förbinda sig med de katholske furstarne, för att försvaga Danmarks inflytande. Vid denna tid ankom den bekante Possevin till Stockholm, jemte några andra katholiker, deribland Typotius, hvilken snart blef konung Johans håndsekreterare och uti ett Possevins bref af år 1578 nämnes bland de förnämste anhängare och vänner, som den katholska kyrkan då ägde i Stockholm. Att Typotius dock i sjelfva verket icke var någon katholsk ifrare, utan troligen en anhängare af Johans förmedlingsförsök, visar sig deraf, att Possevin redan i ett bref af d. 28 Aug. 1579 räknar honom bland hofvets skenkatholiker. De la Gardie framställes såsom den der öfvat inflytande på Typotius och drifvit honom att bakom konungens rygg, såsom det synes, och dock i hans namn skrifva flera hotande bref till Rom, uti hvilka han med föga vördsamma ordalag fordrade det vägrade beviljandet af konungens gjorda propositioner, att messan skulle firas på modersmålet, presternes äktenskap tillåtas, nattvarden utdelas med både bröd och vin, o. s. v. Dessutom lät han förstå, att om ännu ett vägrande svar i dessa afseenden erhölles, konungens bemödande att förena den Svenska kyrkan med den katholska lätteligen kunde helt och hållet afstanna. Detta djerfva steg medförde dock hans fängslande i Oktober 1579. Sedermera blef han väl frigifven, men föll åter i onåd och arresterades för andra gången i Juni månad 1581. Hvaruti hans brottslighet denna gång bestått är obekant. Typotii broder, Matthias, var lifmedikus hos Danske konungen, och utverkade af denne en förbön för fången. Uti Johan III:s bref till svar härpå heter det, att Typotius "är en sådan menniska, den der icke skonar hvarken höge eller låge personer med sin lögnaktige och ärelöse mun, hvarföre han ock icke allenast ett evigt fängelse förtjent, utan vore ock värd att mista lifvet; ändock vi honom med det straff, för Eders Kärlighets och andre höge personers förböner skull, nådeligen hafve förskont." Typotius sjelf skjuter skulden för sin olycka förnämligast på afundsmän och delatorer, han namngifver dock ingenstädes sina förföljare, af hvilka, efter hans berättelse, inom kort tid fyra de förnämste skola ömkligen hafva omkommit. Han affördes först till Åbo slott, der han satt i fängelse några år och flyttades sedan till Tavastehus. Klagade flera gånger öfver hård medfart, köld och svält. Efter nära tolf års fångelsetid, nalkades hans förlossning genom Johans död. Sigismund hade knappt kommit till Sverige, förr än Typotius blef fri. Vid Johans begrafning höll han efter likpredikan en Latinsk oration till dess beröm i Upsala domkyrka, och vid Sigismunds kröning uppträdde han åter med en *Oratio Inauguralis*. Då Sigismund 1594 återreste till Polen, stannade Typotius qvar i Sverige, der han hade många gynnare, slutande sig isynnerhet till Clas Fleming. Han var ock väl upptagen af hertig Carl, som väl icke nyttjade honom i allmänna ärender; men ofta gaf honom stora skänker. År 1597 lemnade han Sverige, och uppsatte 1600, på begäran af Spanske ambassadören vid kejserliga hofvet, sin bekanta *Relatio Historica* om Sverige. Han afled i slutet af år 1601 eller början af år 1602. Ehuru katholik och trogen emot Sigismund, ådagalade han aldrig någon partiskhet emot hertig Carl, till hvilken han ock städse stod uti ett godt förhållande. Sannolikt lemnade han Sverige derföre, att han ej kunde se någon möjlighet till ett fredligt uppgörande emellan Sigismund och hertig Carl.

Tyr (myth). Ärans och tapperhetens gud. En son af Oden och Frigga. Han kallades den enhändte Asen, emedan Fenrisulfven afbitit hans högra hand. Prosaiska Eddan skildrar honom såsom den modigaste och djerfvaste bland Asarne, hvilken rådde för segern och som borde anropas i strid. Eddan tillägger, att Tyrs vishet uppgick mot hans tapperhet, så att man hade till ordspråk: *Så tapper som Tyr, så klok som Tyr.* Ett prof på hans djerfhet är, att han allena vågade gå till Fenrisulfven och ge honom mat, hvarföre han blef kallad ulfvens fosterfader; samt att, när ulfven skulle fängslas med fjettran Gleipner och begärde att någon bland Asarne måtte lägga sin hand i hans mun, till underpant, att han skulle blifva lös igen, Tyr ensam vågade försöket, hvilket ock misslyckades. Vid Ragnarök skulle Tyr uppslukas af helfveteshunden Garm. Tyr hade ock tillnamnet *Dråpguden*.

Tyrann, var det tillnamn, som Svenskarne gåfvo den grymme Danske konungen Christian II, äfven benämnd Christiern hin Omilde, hvilken, under de få månader han herrskade öfver Sverige, uppfyllde hela landet med förskräckelse och afsky för hans blodtörst. Af alla Sveriges regenter är han den ende, som fått sig tillagdt det förhatliga namnet tyrann.

Tyresö, en socken i Sotholms härad af Stockholms län, är belägen vid saltsjön, 2 mil S.O. från Stockholm och tillhör 3 kl. patr. I socknen ligger ett ansenligt säteri om 3 mtl., vid namn *Tyresö*, hvars ägare njuter patronaträtt i socknen. Denna sätesgård har i senare åren tillhört en grefve Stackelberg. Socknen håller 19 $\frac{1}{8}$ mtl. med 880 inbyggare (se: *Dalarö*). Adr. Stockholm.

Tyrfing uppgifves hafva varit en tapper kämpe på Harald Hildetands tid, hvilken äfven fäktade på hans sida emot Sigurd Ring uti det blodiga slaget på Bråvalla hed.

Tyrkiakung är ett tillnamn, som uti vissa gamla urkunder finnes vara tillagdt en Odins son Yngve, hvilken säges hafva åtföljt honom på tåget hit till norden. I afseende på härledningen och

betydelsen af detta tillnamn, hafva våra häfdaforskare varit utaf ganska olika meningar. Några hafva deri velat spåra en närmare slägtskap emellan de gamle Asarne och Turkarne; andra förmena, att dermed antydes en anförare för Tauriker, Thyrsa-Geter, m. m. dyl.

Tyrner, Jensen, som förde i sitt vapen en tuppfot, var 1221 konung Birger Magnussons råd och lagman i Wermland, då han underskref ett pantebref till Örebro kyrka af tjugoen örtugland jord.

Tyska församlingar. Sådana finnas inom Sverige i Stockholm, Götheborg, Carlskrona, Norrköping och Malmö. Den i Stockholm befintliga är utan tvifvel den äldsta, enär, redan före reformationen, en mängd fremmande borgare, särdeles Tyskar, der voro bosatte; men först d. 3 Maj 1558 erhöll stadens Tyske invånare rättighet att hålla särskild gudstjenst, hvartill det redan förut i staden uppförda S:t Gertruds kapell under åren 1612—1642 inreddes och ombyggdes. Den då uppkomna Tyska kyrkan i Stockholm fick ett 111 alnar högt torn med ett klockspel (det enda i Sverige) af 28 större och mindre klockor, som med hvarandra harmoniera Denna kyrka försågs genom ett kongl. bref af d. 14 Juli 1772 med särskilda privilegier, till följe hvaraf den äger att till Kongl. Maj:ts ratifikation sjelf kalla och välja sig tvenne prester; dock så att församlingen äger ingen annan dertill antaga, än den, som erkebiskopen och domkapitlet i Upsala pröfvat vara af den rena evangeliska läran. Församlingens inkomster äro ej obetydliga, emedan utom betydliga testamenten samt en större stenhusegendom, till förmån för fattigvården och skolan, tio större och mindre stenhusegendomar blifvit till kyrkan dels donerade, dels inköpta. Pastors lön utgår af revenyen af dessa kyrkans egendomar och är beräknad till 2,700 R:dr B:ko. I anseende till folknummern är dock den Tyska församlingen i Stockholm i ett ständigt aftagande. Ifrån år 1641 till 1700 besteg sig nemligen de årligen sammanvigdas antal till mellan 30 och 40 och de föddas till 120 à 150. År 1827 föddes deremot i församlingen endast 27, och lysning afkunnades för 6 par. Inalles torde folknummern för närvarande kunna antagas utgöra omkring 1200 personer. Till denna församling skola höra "alla uti hufvudstaden bosatte, i Tyskland eller annorstädes af Tyska föräldrar födda personer af evangeliska trosbekännelsen; män af Tysk börd, tillhörande nämnde trosbekännelse, samt deras hustrur, om ock dessa härstamma från annan nation än den Tyska; derjemte ock barn efter förenämnde föräldrar, så länge de tillhöra föräldrarnes hus, samt äfven derefter, om de det åstunda."

Tyskebo bergsmanshammare i By socken af Kopparbergs län, skall vara uppbyggd år 1603, har 1 härd med 192 skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 1 skepp:d 18 lisp:d 10 marker. Skeppar på Gefle och Stockholm och äges af bergsmän. Smidesstämpeln är Γ inom en cirkel.

Tysslinge, annex till Winteråsa, är beläget i Örebro kontrakt, 1 ¼ mil V. från Örebro. Sockenen hörer till trenne härader: vestra delen, belägen mellan Nora och Carlskoga socknar, hörer till Nora och Hjulsjö bergslags härad, mellersta delen hörer till Lekebergs och östligaste delen till Örebro härad. Höga bergssträckor (Kilsbergen) upptaga den vestra och mellersta delen af landet; österut, mot sjön Tysslingen och Svartån är deremot landet genomskuret af låga sandåsar, mellan hvilka de bästa bygderna ligga. På slätten är åkerbruket hufvudnäring, eljest bergs- och skogsbruk. I socknen märkes: säteriet *Irvingholm*, *Latorps* alunverk, *Garphytte* jernbruk (alla tre förut beskrifna), samt den norrut belägna *Ymningshyttan*, hvilken förr varit styckebruk, men nu har masugn, der nära 2,000 skepp:d tackjern årligen tillverkas. Socknen håller 24 ¼ mtl. med en folkmängd af 2,030 inbyggare på en areal af 21,106 tunnl., af hvilka 2,280 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Tystberga, annex till Bälinge i Rönö härad af Nyköpings län, är beläget vid Östersjön, 2 ¾ mil N.O. från Nyköping. I socknen märkes säteriet *Björksund* (se detta ord) och *Hallfjo*, som ligger vid sjelfva hafvet samt har en god lastbrygga, der jernmalmen, som brytes i Tystberga grufvor, inskeppas. Denna gård blef år 1719 härjad af Ryssarne och har sedan dess ej haft någon särdeles åbyggnad. Socknen håller 45 ½ mtl. med 1,210 inbyggare på en areal af 19,324 tunnl., hvaraf 860 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Tyste, Olof. Olof Tyste är bekant såsom den der, vid den tid då kyrkoreformationen i Sverige var i sin första gryning, hade förlofvat sig med en qvinna, hvars anhöriga, för att hindra giftermålet, insatte henne i kloster. Efter påfvisk lag och sed kunde en person, som varit nunna, aldrig blifva gift, och då derföre Olof Tyste uttog flickan ur klostret och ville fullborda äktenskapet, blefvo så väl han som fästmön träffade af biskopens bannlysning. Men Gustaf I föreböll biskopen (det var den bekante Hans Brask) det obilliga häruti och befallte honom återkalla denna bannlysning. "Huru Brasken månde braska än, en efterpåfve, måste bannet ryggas", har Franzén härom yttrat i en af sina dikter.

Tåby, en socken i Björkekinds härad af Östergöthlands län, ligger vid Slätbaken, ½ mil N. från Söderköping och tillhör 3 kl. konsist. Kyrkans altartafla är målad af Hörberg. I socknen finnes ett enda säteri, *Mem*, der ett tvål- och såpsjuderi, en tobaksfabrik och ett ättiksbryggeri äro anlagda. Vid detta ställe låg hertig Carl, sedermera konung Carl IX, lägrad med sitt folk, då han i Augusti månad år 1598 kommit från Linköping att afgöra tvisten med sin brorson, konung Sigismund, som anländt till Stegeborg och med väpnad hand ville göra sina anspråk gällande. I fyra dagar skola då underhandlingarna fortsatts mellan hertigen och konungen; men då de blefvo utan verkan, bröt hertigen d. 8 Sept. upp härifrån med sina trupper och ryckte mot Stegeborg. (Se för öfrigt art. *Mem*.) Vid landsvägen, som

går igenom socknen, ligger gästgifvaregården *Fristad*. Här ligger äfven vid Oxtorpesjön det beryktade berget *Ramundershäll* (se detta ord). Götha kanal utgör nu socknens södra gräns ända till Mem, der den har sitt utlopp i Slätbaken. Socknen håller 37 ½ mtl. med en folkmängd af 705 invånare på en areal af 6,017 tunnl., hvaraf 40 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Tådene, med Lava, Kedum och Tranum, är en socken i Kållands härad af Elfsborgs län, belägen vid Wenern, 2 ¼ mil V.S.V. från Lidköping och tillhör 2 kl. patr. Marken är bergaktig, men emellan upphöjningarna finnes nödtorftigt utrymme för åker och äng. Skogstillgången är knapp. Utsädet är 340 tunnor. Patronaträtten tillhör *Storeberg*, 1 mtl. säteri, hvaraf grosshandlaren J. Kjellberg år 1831 var ägare. Från detta säteris vackra åbyggnad är en herrlig utsigt öfver sjön Wenern, så att man derifrån kan se alla fartyg, som gå till Wenersborg, Lidköping och Mariestad. Man tror, att konung Stenkil här fordom vistats, och att ett af hans i Westergöthland uppsatte skottmärken här stått. I annexet *Lava* förekomma ock flera större gårdar, såsom säterierna *Almetorp* och *Ekholmen*, hvardera 1 mtl.; majorsbostället *Orrevalla*, fordom säteri, samt *Wrånghult Kampegården*, som är auditörsboställe vid Westgöthadals regemente. Tådene socken håller 9 ¼ mtl. med 454 inbyggare på en areal af 2,569 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Tåget öfver Bälterna. Konung Carl X Gustaf, ansatt af en mängd fiender under loppet af år 1657, insåg mer än väl, att ingen annan räddning fanns, än något djerft, lysande och lyckligt företag. Redan i December nämnda år beslöt han derföre våga ett försök emot Fyen och Seland, helst öfver de tillfrusna Bälten; men i händelse af mild vinter på fartyg. Detta var alldeles samma plan, som Torstensson påtänkt, vintern emellan 1643 och 1644; men som då, i anseende till uteblifven köld, måste uppgifvas. Nu deremot blef det djerfva förslaget gynnadt af passande väderlek. Vintern emellan 1657 och 1658 medförde en utomordentlig sträng köld. Den 9 Jan. började och fortfor sedermera i trenne veckors tid en så stark snöyra, att alla vatten tillfröso eller åtminstone i hög grad afkyldes, alla vägar öfverfylldes och afsides i skogen boende menniskor mångenstädes så instängdes, att de råkade i största fara för att svälta ihjel. Under hela detta långvariga snöfall och äfven flera veckor derefter var kölden särdeles sträng, fortfarande utan afbrott ända till inemot slutet af Mars. Carl Gustaf, som tillbragt julen i Wismar, upptog vid vinterns inbrytande genast och med mycken ifver ofvannämnda plan. Så många Svenska regementen som möjligt drogos från Pommern, Bremen, Holstein och Jutland tillsammans till stranden af Lilla Bält. Konungen skyndade efter. Den 27 Jan. möttes alla trupperna vid Heilse, en liten by mellan Hadersleben och Kolding. Dagen förut, en tisdag, hade den egentliga strömfåran af Lilla Bält ännu gått öppen; men natten till d. 27 inföll en så utomordentlig bister köld, att om morgonen hela Lilla Bält låg tillfruset. Wrangel lät undersöka isen. Den var säker ända till Brandsö, en midt i sundet liggande holme, men icke så på andra sidan om densamma och närmast Fyenska kusten, der strömfåran framgick. Man hoppades dock, att om den stränga kölden endast fortfore i tvenne dygn, skulle äfven dervarande is blifva tillräckligt säker. På Wrangels råd beslöt derföre konungen att välja denna plats för öfvergången. Kölden fortfor, och följande dagen, d. 28, redo konungen och Wrangel med några trupper ut till Brandsö, hvarifrån den sednare med en hop ryttare närmare undersökte kusten af Fyen. Utanför udden af Iversnäs, dit närmaste öfvergången ledde, befanns isen alltför svag, i anseende till dervarande starka strömdrag. Dessutom stodo på Fyens kust 3,000 ryttare och 700 fotknektar, understödde af kanoner, för att emottaga Svenskarne, hvarjemte 1,500 uppbådade bönder höllo på att söndersåga isen. Konungen och Wrangel återvände något tveksamma, ty öfvergången till Iversnäs ansågs i flera fall vådlig, och man började tänka på det kortare afståndet vid Middelfart. Emellertid fortfor kölden. Fredagen d. 29 om morgonen, skickades Dahlberg att undersöka Middelfartsvägen, hvarjemte två löjtnanter skulle från Brandsö likaledes pröfva isen och landgången ett stycke både norr och söder om Iversnäs. De senare återkommo sent på qvällen med underrättelsen, att isen var tillräckligt stark. Som kölden fortfor, utsattes nu öfvergången till följande dag, då rytteriet skulle redan i gryningen vara församladt på Brandsö och fotfolket i Stendrup. Till isens svagaste ställen drog man bräder och halm, hvilka öfveröstes med vatten, i mening att sedan det tillfrusit såmedelst trygga öfvergången. Kölden under påföljande natt blef utomordentligt sträng och allt lofvade derföre en lycklig framgång. Tidigt på ottan och innan konungen ännu var klädd, kom Dahlberg, efter en ilresa genom dag och natt, tillbaka från Middelfartssund, och berättade huru isen derstädes vore så säker, att öfvergången kunde med all trygghet företagas. Både konungen och Wrangel ansågo dock det närvarande goda tillfället icke böra försummas och vidhöllo sitt beslut. Öfvergången företogs genast, då allting redan i förväg var ordnadt. Rytteriet och artilleriet skulle från Heilse öfver Brandsö tåga till den norr om Iversnäs liggande viken. Högra flygeln, som gick förut, anfördes af Carl Gustaf Wrangel och Clas Tott; venstra flygeln kom efteråt under konungen och Fabian Berens; fotfolket, under Jakob Kasimir De la Gardie, gick ut från Stendrup för att landstiga än längre i norr. Redan i gryningen hade rytteriet kommit öfver till Brandsö. Derifrån tågade först Wrangel med sin flygel utåt sundet. Der isen var svagast sutto ryttarne af och ledde sina hästar vid betslet på temligt afstånd från hvarandra. Så snart man kommit öfver strömfåran kastade sig alla i sadeln och störtade med tätt slutna led mot den på stranden väntande fienden. I spetsen för an-

fallet var öfverste Borneman med Wrangels lifregemente, hvarefter följde Smålands och Uplands ryttare. De första Danska trupper, som möttes, blefvo af Borneman slagne, och deras öfverste tillfångatagen. Nu kom konungen efter med sin flygel och gjorde en omväg för att kunna från landsidan taga fienden i ryggen, medan Wrangel anföll honom från sjösidan. Vid detta företag brast isen för en del af konungens flygel, så att hans och Franska sändebudets vagnar samt två sqvadroner ryttare försvunno i djupet. Konungen lät sig härigenom icke afskrämmas, utan gjorde med det öfriga folket en ännu större omväg utåt hafvet, kom sedan lyckligt i land, bröt fram genom några häckar och föll de fiendtliga trupperna i ryggen. Svenskarne voro vida öfverlägsne, och inom några ögonblick blef fiendens rytteri bragt i oordning. Då red Wrangel fram emot dess fotfolk samt ropade till detsamma och befallte att de skulle gifva sig fångna. Fotfolkets anförare hade under Tyska kriget stått under Wrangels befäl. Han igenkände genast den segerrike fältherren, och insåg dessutom det vådliga i sin belägenhet, hvarföre han och alla hans trupper med få undantag sträckte gevär. Segern var vunnen, lätt och lysande. Landstigningen hade blifvit verkställd, och inemot 3,000 ryttare samt 700 knektar voro tillfångatagne. Med undantag af de drunknade, hade Svenskarne deremot lidit föga förlust, och en betydlig del af deras rytteri hade icke ens hunnit deltaga i striden; fotfolket kom först efteråt, sedan allt var afgjordt. Inom några få dagar och efter ringa motstånd blef hela Fyen öfversvämmad, alla dess slott och städer eröfrade, alla dervarande trupper tillfångatagna, utom ett par hundra man, som på isen flydde öfver till Seland. Bytet blef icke obetydligt. Endast i Odense togos 60 kanoner och ganska rika förråder. Många hade vid anfallet mot Jutland fört sina dyrbarheter derifrån till Fyen såsom till en säkrare ort. Detta allt togs nu af de segrande Svenskarne, hvilka framfore med en våldsamhet, som mångenstädes liknade plundring. Flyktingarne från Fyen spredo öfver hela Seland ångest och förskräckelse. Från Köpenhamn skickades ilbud med fredsförslag och anhållan om stillestånd; men Carl Gustaf ville ej genom någon slags vapenhvila släppa ur händerna det sällsynta tillfället att genom ett angrepp på sjelfva Seland tvinga sig till en hastig och fördelaktig fred. Redan dagen efter landstigningen på Fyen, hade han skickat Dahlberg att undersöka isen emellan Langeland och Laaland, och vid ankomsten till Nyborg hölls öfverläggning om det vigtiga företaget. Stora Bält låg framföre och längre bort deröfver skönjdes tydligen Seländska kusten vid Korsöer. Hafvet var betäckt af is, och nyss hade Danska flyktingar lyckligen kommit öfver, på samma väg kunde ju äfven Svenska hären följa efter. Konungen och Ulfeld talade ifrigt för saken; men alla generaler, med Wrangel i spetsen, afrådde företaget såsom allt för djerft. Att våga en öfvergång vore en djerfhet utan like, och i händelse af en olycklig utgång vore hären, konungen och på samma gång alla fosterlandets stöd utan hjelp förlorade. Förslaget blef tills vidare uppskjutet. Emellertid hade Dahlberg med 80 Östgötha ryttare gått öfver till Langeland. Derifrån red han med halfva sin styrka ut på det frusna Stora Bält, rigtande kosan åt Laaland. Allt gick lyckligt; Dahlberg landsteg vid Grimsted, medtog såsom bevis på sin öfvergång några fångar och skyndade sedan tillbaka; derunder på de farligaste ställena undersökande isen, hvilken dock öfverallt befanns tillräckligen stark. Efter sålunda väl förrättadt ärende, skyndade han att uppsöka konungen, och fann denne, kl. 9 om qvällen d. 4 Febr., sittande vid aftonmåltiden i Dalems kloster, något söder om Odensee. Dahlberg trädde genast in och aflade räkenskap för sitt uppdrag, omtalade huru han sjelf varit öfver på Laaland, visade märken af isens tjocklek och slutade med den försäkran, att han vore viss derpå, att med Guds hjelp kunna föra konungen och hela hären oskadda öfver till Laaland. Konungens ögon strålade af glädje, och vid berättelsens slut slog han händerna tillsammans, ropande: "Nu, bror Fredrik, nu skola vi talas vid på god Svenska!" Han tillsade Dahlberg genast sätta sig ned och äta samt gaf derjemte befallning, att vagnarna skulle förespännas, ty, sade han, jag måste härom ofördröjligen öfverlägga med Wrangel. Så snart aftonmåltiden blifvit i hast afslutad, kastade sig konungen och hans herrar i vagnarna, då det bar af åt Nyborg. De kommo fram kl. 2 om natten, då Wrangel och Ulfeld genast väcktes och kallades till krigsråd. Der föredrogs Dahlbergs berättelse och konungens förslag att gå öfver till Laaland; men Wrangel och denna gång äfven Ulfeld hyste allehanda tvifvel och betänkligheter. Fastän Dahlberg på heder och samvete bedyrade, att uppgifterna voro säkra, påstodo dessa båda dock, att han låtit missleda sig, att företaget vore vådligt, omöjligt, onödigt, o. s. v. Dessa invändningar gjorde konungen åter vacklande. Han uppsköt det afgörande beslutet och gick till sängs i sin kammare. Knappt hade han lemnat rummet, förrän Wrangel och Ulfeld med skarpa förebråelser öfverföllo Dahlberg, såsom den der genom sin djerfva obetänksamhet inledde konungen i farliga företag. Allt hvad han till sitt försvar anförde, ogillades. Slutligen skildes man åt, och Dahlberg gick nedslagen till sin kammare. Knappt hade han der inträdt, förr än befallning kom att genast skynda till konungen. Carl Gustaf, redan till sängs, började återigen fråga om än det ena, än det andra rörande öfvergången. Slutligen sade han: "Nu, Dahlberg, skall du på samvete säga mig, om du tror att hären utan skada kan komma öfver till Laaland. Tala uppriktigt och var icke rädd för Wrangel eller Ulfeld, ty jag rättar mig icke efter dem, utan efter min egen vilja och öfvertygelse." Dahlberg svarade: "Hären kan utan fara komma öfver, derpå vill jag våga mitt lif, ehuru jag vet detta vara alltför ringa att motsvara skadan vid en olycklig utgång. Så framt kölden fortfar, skall jag med Guds hjelp utan någon förlust öfverföra

Eders Maj:t och dess trupper, om det ock vore 300,000 man." — "Det är sagdt!" utropade konungen, "du skall få föra mig, som du säger, jag vill i Herrans namn våga försöket, ehvad också Wrangel och Ulfeld må invända. De kunna på sitt vis hafva rätt; men detta tillfälle är för kostligt, att släppas ur händerna." På ögonblicket efterskickades Örnstedt, hvilken konungen ålade att genast och Wrangel oåtspordt, uppsätta samt till alla rytteriregementen affärda befallning att följande dagen möta konungen vid Svendborg. Derpå gick man ändtligen till hvila. När Wrangel morgonen derpå fick veta det sista beslutet, blef han högst missnöjd, och förebrådde Dahlberg, att han månde bringa konungen från både krona och spira. Emellertid ordnade konungen företaget så, att han sjelf med rytteriet skulle öfver öarna Tassing och Langeland tåga mot Laaland; Wrangel med fotfolket under tiden stanna vid Svendborg och der invänta ytterligare föreskrift. Klockan 4 e. m. for konungen från Nyborg och ankom på qvällen till Svendborg, der rytteriet redan var församladt. Följande dagen, d. 6 Febr., blef den afgörande dagen. Redan under föregående natt hade rytteriet begynt tåga från Svendborg öfver ön Tassing och dess båda sund till Langeland. Det var en hemsk och dyster vandring. Genom hästtrampet förvandlades den på isen liggande snön till en mörk issörja, så att vägen, isynnerhet under natten och den skumma morgonstunden, såg ut såsom en bred öppen ström. På denna väg måste de efterkommande trupperna vada i nära half alns vatten, fruktande hvarje ögonblick att känna den tärda isen brista under sina fötter. Några villade sig äfven och försvunno i djupet. Ändtligen blef det dager och hären landsteg på Langeland, hvarest den hvilade och intog frukost. Från denna ö öppnade sig utsigten öfver Stora Bält, der på ett afstånd af tre Svenska mil framskymtade kusterna af Laaland. Efter slutad frukost vände konungen sig till Dahlberg. "Nu", sade han, "skall du fullgöra ditt löfte att gå förut och visa oss vägen." Dahlberg lydde och red utåt isen och efter honom följde hela hären, trupp vid trupp. Carl Gustaf, omgifven af sina förnämsta generaler, stod på en höjd vid stranden och åskådade derifrån de utåt den stora hafsytan vandrande regementerna, samt följde slutligen sjelf med i tåget. Det fortgick lyckligt och oafbrutet. Kl. 3 e. m. landsteg hären vid Grimsted på Laaland, utan att hafva förlorat en enda man. Genast skickades ilbud tillbaka till Wrangel med befallning att komma efter med fotfolket. Han kom äfven på samma väg och med samma lycka öfver till Laaland. Den på denna ö belägna, väl befästade staden Nackskow eröfrades utan motstånd, hvarefter tåget fortgick till Alster. Här fick rytteriet ett par rastedagar, dels för att invänta fotfolket, dels för att hvila och uppfriska sig. Den 10 Februari kom Wrangel efter med fotfolket och förenade sig i Stubbeköping med konungen. Den 11 lemnades till rastedag åt de sist ankomna trupperna, och den 12 gick hela hären, med Smålänningarne i spetsen, öfver det sista smala sundet samt landsteg utan motstånd vid Wordingborg på Selands kust. Det stora, i alla tider ryktbara företaget var lyckligen fullbordadt; verldens häfder hafva icke ännu kunnat uppte dess like.

Tångeråsa, annex till Wiby, är beläget i Edsbergs härad af Örebro län, 3¾ mil S.V. från Örebro. Landet är i allmänhet temligen jemnt, men har mager och stenbunden jordmån och en mängd kalla dimmor uppstiga ur träsken. Kyrkan är af träd, och den enda gården af betydenhet är *Trystorp*, liggande vid den på socknens östra gräns belägna sjön af samma namn, och utgörande 1 mtl. frälse och 2 mtl. berustadt säteri, nu mera tillhörigt en Holst. Socknen håller 17¼ mtl. med en folkmängd af 525 personer på en areal af 9,697 tunnl., hvaraf 540 äro sjöar och kärr. Adr. Ramundeboda.

Tånnö, annex till Wernamo socken i Östbo härad af Jönköpings län, är beläget 8 mil S. från Jönköping. Kyrkan är af träd. Socknen håller 11¾ mtl. med en folkmängd af 460 personer på en areal af 8,632 tunnl., hvaraf 3,610 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Tåsjö, jemte Fjellsjö, annex till Bodum, är beläget i Södra Ångermanlands fögderi, 20½ mil N.N.V. från Hernösand. Jordmånen är i allmänhet mager och marken uppfylld af stora fjäll och berg samt vidsträckta mossar. Skogen är fjellartad och småväxt. Socknens kyrka ligger vid Ångermanelfven, 7½ mil ifrån moderkyrkan. Folkmängden är 625 personer. Adr. Sollefteå.

Tåtel. Af detta nyttiga betesgräs förekomma inom Sverige 3 à 4 särskilda arter, hvilka alla trifvas, hvar i sin egna jordmån. *Tuftåteln* (Acra Cæspitosa) anträffas allmänt på våra fuktiga naturliga ängar, hvilka den gör ojemna genom bildandet af höga och täta tufvor. Dess rotblad äro talrika, långa och hårlösa, vanligen 7-fårade med 5 upphöjda ränder, stråbladen deremot få och kortare, stundom 2—3 fot höga, med trinda slidor. Vippan är stor och yfvig, ända till fotslång, med fina, sträfva grenar och små, 2-blommiga, silfverglänsande småax. Den blommar i Juni och Juli och ger ett godt foder, blott det ej slås för sent. Samma art kallas äfven Tägt-tåtel och Hargräs. En annan art af samma slägte, *Kruståteln* eller *Tofhven* (Acra Flexuosa) har trinda, glatta, 1—1½ fot höga strån, som nedtill omgifvas af borstlika, glatta rotblad. Vippan är omkring 3 tum lång, med hårfina, 3-delade grenar och hoptryckta, 2-blommiga, glänsande småax, hvilkas färg ofta stöter i rödbrunt. Kronborstet är längre än hos den förra arten och något knäböjdt; hela växten dessutom lägre, men finare, och småaxen större, men färre. Den förekommer ymnigt i Sveriges torra skogar och betesmarker samt på sandiga och steniga backar och ätes gerna af kreaturen, särdeles af får. Tvenne andra tåtelarter, *Fjälltåteln* (Acra Alpina) och *Purpurfärgade Tåteln* (Acra atro-purpurea) förekomma i Lappmarken och höra till dess bättre betesgräs. En femte art, *Borst-tåteln* (Acra Canescens), som endast genom sina klubbformiga

borst skiljer sig från tåtelslägtet och derföre äfven blifvit kalladt *Klubbgräs* (Corynephorus Canescens) förekommer flerestädes på södra Sveriges sandiga hafskuster, och synes vara tjenlig att i förening med andra betesväxter der bereda ett dugligt fårbete.

Täby, en socken i Danderyds skeppslag af Stockholms län, är beläget vid saltsjön eller Wärtan, 2 ½ mil N. från Stockholm och tillhör 2 kl. reg. I nordvest stöter socknen till Wallentuna-sjön. Inbyggarne afsätta sin jords produkter på Stockholm eller förtjena genom skjutsning på gästgifvaregården Ensta, som här är belägen. I socknen märkes säteriet *Näsby*, 8 ½ mtl., som på senare tider ägts af en grefvinna Mörner, född Arfvedsson, samt *Wiggebyholm*, 2 ¼ mtl. Socknen äger 58 ⅜ mtl. med 930 inbyggare på en areal af 13,353 tunnl., hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Åfva.

Täby, annex till Mosjö eller Mosås, är beläget i Örebro härad af Nerikes län, 1 mil S.V. från Örebro. Hufvudnäringen är åkerbruk, som här drifves med fördel och utöfver eget behof. Kyrkan ligger vid Täby-ån, är gammal och byggd af sten. Socknen håller 18 ⅝ mtl med en folkmängd af 660 personer på en areal af 4,721 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Täfvelsås, en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län, är beläget 1 mil S. från Wexiö och hörer till 3 kl. reg. Såsom ett särskildt annex till denna socken har *Tofta* fordom räknats; men år 1785 blefvo båda socknarnas kyrkor sammanbyggda, och 1835 utsträcktes genom kammar-kollegii bref äfven namnet Täfvelsås till båda socknarna, hvarföre Tofta socken utströks ur jordeboken. Täfvelsås kyrka är af träd. I socknen märkes säteriet *Stjernvik*, 2 mtl. säteri, som äges af en Hederstjerna; säteriet *Osaby*, likaledes 2 mtl.; *Alletorp*, som i hednatiden varit kungsgård, der en fylkeskonung, vid namn Alle skall hafva haft sitt säte, vid södra ändan af Tofta sjö; fordna fästet *Danaborg* (se detta ord), m. m. Vid Tofta bro skola under Erik XIV:s tid några Danska fännikor hafva inryckt från Skåne och en liten träffning förefallit, hvarefter de åter måst draga sig tillbaka. Täfvelsås socken håller 33 ¾ mtl. med en folkmängd af 940 personer på en areal af 10,345 tunnl., hvaraf 2,000 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Tälgsten. Denna stenart, som är så lös att den kan skäras med knif, förekommer flerestädes i riket såsom vid Handöls by i Jemtland, i Steneby socken på Dalsland, och i Norrberke vid Starbo grufva. Den arbetas isynnerhet till grytor och till botten i bakugnar, tål hastigt ombyte af köld och hetta utan att spricka, angripes ej af syror och färgar ej det som deri kokas. Är således af mycket värde som kokkärl, och kan uthärda mer än en mansålder om de beslås med tunnt jern.

Täng, annex till Särestad, är beläget 3 ½ mil Ö. från Wenersborg, 2 ¼ mil V.S.V. från Lidköping samt ½ mil ifrån Wenern. Kyrkan är uppförd af tälgsten samt liten och mörk. Mellan kapellansbostället och kyrkan stå bautastenar vid landsvägen. Socknen håller 9 ¾ mtl. med 318 inbyggare på en areal af 2,499 tunnl. Adr. Lidköping.

Tännäs, jemte Wemdalen, Ljusnedals bruksförsamling och Storsjön, annex till Hede, är beläget i Jemtlands södra kontrakt och Herjedalens fögderi, 16 mil S.V. från Östersund. Socknen ligger kring öfversta delen af Ljusne elf och har ymnig skog på lerhaltig jordmån. Ljusnedals kopparverk är här beläget. Tännäs och Funnesdals byar äro de märkligaste i orten, som för öfrigt utgöres af fjälldalar, omslutna af höjder. Skarf-fjäll, Rödfjäll, Hittingsfjäll och Sylfjällen äro deribland de märkligaste. Folkmängden i socknen stiger till 549 personer. Adr. Östersund.

Tärby, jemte Toarp, Espered och Warnum, är annex till Rångedala och beläget 1 ¼ mil N.O. från Borås. Marken är bergaktig och skog fattas. Socknen har 9 mtl. med 298 inbyggare på en areal af 3,492 tunnl., hvaraf 610 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Tärna, en socken i Simtuna härad af Westerås län, ligger 3 ¼ mil N.N.V. från Westerås, 1 ½ mil S.S.O. från Sala och hörer till 3 kl. konsist. Socknen är mestadels en lerhaltig, bördig slätt, i allmänhet väl skött, och förenar med åkerbruk äfven boskapsskötsel, skogsbruk och handaslöjd, i någon mån äfven utöfver ortens behof. Hörer till erkestiftet. Håller 20 mtl. med en folkmängd af 700 invånare på en areal af 15,367 tunnl., af hvilka 150 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Tärnesten eller **Törnesten** är en sten, belägen i Sandviks socken af Westbo härad, vid bostället Finnanäs och sjön Fegens södra ända. Stället är märkvärdigt derföre, att de trenne landskapen Småland, Westergöthland och Halland här sammanstöta.

Töftedal, annex till Ed, är beläget i Wedbo härad af norra Dalsland, 4 ½ mil O.S.O. från Strömstad. Socknen håller 17 mtl. med en folkmängd af 928 inbyggare på en areal af 23,490 tunnl., hvaraf 3,680 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Töksfors eller **Töksmarksfors**, ett jernbruk i Töksmarks socken af Wermlands län, har 2 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvaraf hammarskatt utgår med 9 skepp:d. En knipp- samt några spikhamrar begagnas här för manufaktursmide. Skeppar på Götheborg. Äges af C. J. Wallroth och G. Wahlund.

Töksmark, ett annex till Holmedal, är beläget i Nordmarks härad af Carlstads län, 13 mil V.N.V. från Carlstad. Till vinnande af lättare afsättning för ortens varor, hvilka nu måste forslas 10 à 14 mil till närmaste stad, hafva många trott, att en stad för vestra delen af Wermland och en del af Dalsland här, vid denna sockens kyrka, med fördel kunde anläggas, helst orten genom sin rikedom på sjöar och vattendrag synes väl vara egnad till att underhålla en lifligare varuomsättning. Socknen håller 16 mtl. med 1,510 inbyggare på en areal af 27,870 tunnl., hvaraf 3,250 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Töllesjö, jemte Björketorp, annex till Bollebygd, är beläget i Bollebygds härad af Elfsborgs län,

2 $\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Borås. Marken är bergaktig och skog finnes öfver behofvet. Utsädet är 156 tunnor. I socknen märkes *Sjögareberget*, der en qvinna, enligt sägnen, skall hafva blifvit bergtagen. Socknen håller 17 $\frac{1}{2}$ mtl. med en folkmängd af 990 personer på en areal af 23,212 tunnl., hvaraf 1,970 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Tölö, med Lindome och Elfsåker, är beläget i Fjäre härad af Hallands län, $\frac{1}{4}$ mil N. om Kungsbacka och utgör prebende åt biskopen i Götheborg. Pastoratet omsluter på tvenne sidor Kungsbacka stads ägo-område och sträcker sig derifrån norrut på båda sidor om landsvägen ända till gränsen mellan Halland och Götheborgs län. Trakten är i allmänhet bergaktig; men mellan de höga bergmassarna ligga äfven bördiga åkerfält och blomsterrika ängar. Tölö socken saknar skog; endast här och der vid byar och hemman träffas några fredade al-lundar. Bland byar och gårdar märkas: *Kolla* by, af 5 hemman, belägna vid hafvet; *Hvarla* by, 12 hemman, på sluttningen af en höjd; *Skårby*, 12 hemman, belägna i al-lundar vid foten af en lång bergsrygg nära landsvägen; *Tolö* by, 7 $\frac{1}{2}$ hemman; *Alstöfs* by, 9 hemman, o. s. v. I socknen ligger äfven *Gåsevadholms* säteri (se detta ord). Socknens kyrka synes från landsvägen och har en vacker inredning. Vid landsvägen åt Götheborg ligger äfven pastorsbostället *Björkenäs*, med en vacker trädgård och park. De yngre karlarne i socknen idka i allmänhet sjöfart, och spanmålsproduktionen är, öfver hufvud räknadt, mer än tillräcklig till inbyggarnes eget behof. Socknen håller 74 $\frac{1}{4}$ mtl. med 1,835 inbyggare på en areal af 10,923 tunnl., hvaraf 480 äro sjöar och kärr. Adr. Kungsbacka.

Tönbinder, Claus, kallas af Latinske skribenter **Claudius Martini** och skall hafva varit den förste evangelisk-lutherske predikant i Malmö. År 1527 skall han på en åker utom Malmö hafva predikat evangelium, och en sägen är, att han började sitt Lutherska prediko-embete i Malmö med att på en dag hålla 5 predikningar i S:t Peters kyrka. Mellan hvarje af dessa predikningar uppsteg en ifrig munk, som var hans motståndare, och höll en ny predikan. Så snart munken gått ned af predikstolen, gick Tönbinder upp och predikade tvärt emot, så att på den dagen höllos 10 predikningar i storkyrkan.

Tönne Jöransson till Högsjögård, blef 1592 adlad tillika med sina samsyskon och fick till vapen en förgyld halfmåne emellan två försilfrade sexuddiga stjernor i blått fält. Förordnades 1594 till befallningsman på Stockholms slott, och 1601 till ståthållare på Åbo slott, hvilken befattning han innehade till 1606, då han, såsom det heter, sändes till Stockholm för besynnerliga orsakers skuld, efter det gick om honom ett sällsamt tal. Blef sedermera krigsråd samt 1610 ståthållare och regent på Kexholm med styrelsen öfver hela dess län. Erhöll 1612 afsked för sin höga ålder; men förordnades likväl följande året till ståthållare på Nyslott. Han var gift med Beata Trolle, men efterlemnade inga barn.

Tönnersjö, ett härad i södra Halland, håller omkring 5 qv.-mil och innefattar socknarne Snöstorp, Tröninge, Eldsberga, Tönnersjö, Enslöf och Breared, hvilka tillsammans utgöra 211 $\frac{2}{3}$ mtl. med en folkmängd af 6,750 personer och en areal af 120,412 tunnl., af hvilka 7,900 äro sjöar och kärr. Jemte Höks härad samt några socknar af Halmstads härad, tillhör Tönnersjö Laholms fögderi.

Tönnersjö, annex till Eldsbergs socken i Tönnersjö härad af Halmstads län, är beläget 1 $\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Halmstad. En stor del af socknen utgör skogsbygd, och man räknar dit hemmanen *Bröden*, *Lunghult*, *Bökhult*, *Hyltan*, *Ågarp*, *Bala* m. fl., hvilka alla äga någon, fastän mindre betydlig bokskog, samt för öfrigt af bergsyra och sten besvärade inägor. Andra byar, såsom *Boarp*, *Tostarp* och *Tonnersjö* samt hemmanen *Hultabo*, *Sjögård*, *Strömma* och *Jonstorp* hafva stenbundna utmarker och brist på skog, men tillgång på torfmossar. Till byarna *Röshult*, *Esmared* och *Hilleshult* höra vidsträckta, ehuru magra och stenbundna ägor, som hafva brist på skog, men nästan outödliga torfmossar, som också intaga största rymden på deras ägo-områden. Denna trakt kallas deraf *Mossabygden*. I socknen finnes 2:ne säterier, nemligen *Alslöf* om 3 $\frac{1}{2}$ hemman med god jordmån af lera, samt *Stjernarp*, som jemte det förra har under sig 55 dagsverkstorp och 11 till 8 förm. insockne och 50 $\frac{5}{8}$ till 35 $\frac{1}{4}$ förm. utsockne frälsehemman. Vid Stjernarp är äfven ett pappersbruk och tullqvarn. Vid *Göransfors*, ett vattenfall, som en liten ström, vid namn *Esman* här gör, har för omkring 90 år sedan varit knipphammare, garfveri och qvarn. I förra seklet var här äfven en mycket besökt helsobrunn, vid namn *Batabrunn*, som har stark jernhalt. Kyrkan är byggd af gråsten och tegel, och ibland kyrksilfret finnes en väl arbetad stor förgyld kalk, som under konung Gustaf II Adolfs krig skall hafva blifvit tagen i Wittenberg och efter krigarnes hemkomst skänkt till denna kyrka. Bland fornlemningar märkes *Borgbacken* på Tönnersjö utmark, der lemningar efter stenbyggnader synas och ett slott, eller en borg säges fordom hafva stått. Socknen håller 31 $\frac{5}{8}$ mtl. med en folkmängd af 898 inbyggare på en areal af 23,444 tunnl., hvaraf 2,875 äro sjöar och kärr. En del af socknen, nemligen en ägovidd af 4,976 tunnl. sträcker sig in i Höks härad. Adr. Halmstad.

Tönshammar. Se: *Kihlaforsverken*.

Töreåfors, ett jernbruk i Neder-Kalix socken af Norrbotten, har 2 härdar och 900 skepp:d årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 9 skepp:d. Vid bruket idkas jemväl spik- och annan manufaktur-tillverkning. Skeppar på Piteå eller Stockholm. Ägare är C. Norman.

Törne, Lorenz, son af borgmästaren i Stockholm Hans Olofsson, blef 1687 kammarskrifvare i kammar-kollegium, 1689 fältkassör, kort derefter kammarförvandt och 1694 kamererare i kammarkollegium. För det oförtrutna nit han visade, så väl vid militie-indelningsverkets utarbetande och ordnande, som vid många andra högvigtiga ären-

der, adlades han 1698, under N:o 1,419. Han afled barnlös d. 5 Juni 1739, och med honom utslocknade hans ätt.

Törne, Olof von, son af justitie-borgmästaren i Stockholm Mikael Hansson Törne, hvilken härstammade från den på Erik XIV:s tid namnkunnige knekte-höfvidsmannen Nils Olofsson, föddes 1686 och blef 1719 förordnad till kommerse-junkare eller extra ordinarie assessor i kommerse-kollegium, uti hvilken beställning han 1726 adlades under N:o 1,797. Befordrades 1728 till kommissarie och 1729 till ordinarie assessor i kommerse-kollegium. Utnämndes slutligen 1732 till kommerseråd. Afled d. 28 Juni 1745. Dennes broder,

Törne, Mikael von, född 1682, blef, efter idkade studier, år 1700 volontär vid fortifikationen, samt befordrades sedan 1702 till löjtnant och 1703 till kapten vid Helsinglands tre- och femmännings-regemente. Erhöll på begäran 1705 konungens tillstånd att göra tjenst vid arméen i Polen och utförde samma år Dalregementets rekryter till Warschau, hvarest han utnämndes till ryttmästare vid södra Skånska kavalleriet, med hvilket regemente han gjorde följande årens fälttåg i Polen och Ukrän samt deltog i flera träffningar, deribland i slaget vid Pultava, hvarefter han blef fången vid Dnieperströmmen och fördes till Moskau. Hemkommen ur fångenskapen 1722 fick han majors karakter. Adlades 1727 under N:o 1,824. Blef sedan major, och var 1741 öfverstlöjtnant. Han dog d. 23 Dec. 1744.

Törne, Petter von, son af tullinspektoren i Norrköping Matts Hansson Törne, föddes d. 2 Juni 1690 och blef 1704 volontär vid fortifikationen, 1706 förare vid gardet samt 1707 sergeant och kort derefter fänrik derstädes. Bivistade sedan slagen vid Holofzin och Pultava, i hvilket sistnämnda han blef fången. Efter hemkomsten ur fångenskapen 1722, befordrades han till löjtnant, i hvilken beställning han 1731 adlades under N:o 1,857. Utnämndes 1737 till major vid Nylands fotregemente, och deltog såsom sådan uti 1741 och 1742 årens Finska krig. Öfverstlöjtnant 1747 och R. af S. O. 1748. Blef slutligen 1752 öfverste för Tavastehus läns infanteri-regemente. Dödsåret obekant.

Törneblad, Bengt Jonas, föddes d. 20 Sept. 1782 af bondeföräldrar och tog sitt namn af födelseorten, socknen Törnefalla nära Westervik. Blef 1802 student i Upsala och ingick 1808 i Pommerska fältkontoret. Fick följande året en befattning vid tullen i Stockholm, hvarjemte han äfven var anställd på ett handelskontor. Emedan hans ringa befattningar, dem han för öfrigt efter år 1810 torde alldeles hafva öfvergifvit, lemnade honom högst otillräckliga inkomster, måste han försörja sig med litterär industri, och började först uppträda såsom publicist, i hvilken egenskap han åren 1810—1812 utgaf *Nya Posten,* 1816—1817 *Föreningen, Skandinaviskt Folkblad,* samt 1817—1818 *Svenskt Nationalblad.* I början af sin bana var han oppositionsman. Det var den olyckliga fabeln, Räfvarne, införd i Nya Posten, som tände hopens raseri emot grefve Fersen och blef närmaste anledningen till detta ohyggliga mord. Äfven uppträdde han emot Polyfem och den Nya Skolan; men blef snart en af dess mest nitiske kämpar och drog tillika med Hammarsköld i härnad mot Grewesmöblen. Sedan han lärt känna Schiller, synes han hafva velat göra öfversättningen af den store skaldens dramatiska arbeten till ett af sitt lifs förnämsta uppgifter. Också utgaf han *Don Carlos,* samt *Jungfrun af Orleans* och *Wallenstein,* och hade ännu ett par andra utarbetade, men företaget måste snart upphöra i brist på förläggare. Sedan öfversatte han Fouqués *Smärre Romaner,* samt *Dödsförbundet* och *Undine.* Som dessa arbeten dock inbringade föga, måste han för bröds skull söka undfägna allmänheten med allehanda plockgods i den roliga genren, såsom: *Försök till ett Svenskt-kritiskt Real-lexikon* och *Gubben med Skåpet,* m. fl. Äfven utgaf han en roman i tre delar, *Friherre Dolk.* Bland hans bästa originalarbeten räknas skriften: *Ideal till en sann och äkta qvinnobildning.* Han dog i Stockholm d. 1 Aug. 1820.

Törnecreutz, Johan, före sitt adlande kallad **Thuronius,** blef, efter idkade studier vid Åbo akademi, 1691 kanslist vid amiralitets-kansliet uti Carlskrona och kort derefter aktuarie. Befordrades 1698 till notarius uti amiralitetsrätten och bivistade derpå 1700 års sjöexpedition samt landstigningen på Seland. Utnämndes 1702 till notarius i amiralitets-kollegium, uti hvilken beställning han åren 1709, 1710 och 1711 deltog i nästan alla då förefallande sjöexpeditioner, isynnerhet uti 1710 års sjödrabbning emellan de Svenska och Danska örlogsflottorna i Kiögebugten. Efter att år 1712 hafva blifvit befordrad till amiralitets-sekreterare, bivistade han samma års sjöträffning under Landt-Rügen och gjorde sedan följande årets sjötåg med hufvudflottan, då han tillhandagick den kommenderande general-amiralen med uppsättande och expedierande af alla de vigtigaste handlingarna. Utnämndes 1715 till assessor i Åbo hofrätt; men förrättade en tid tillika sekreterare- och justitiarie-tjensterna vid den uti Stockholm varande skepps- och galer-eskadern. Upphöjdes 1719 i adligt stånd och åtnjöt någon tid ett stort anseende; men dömdes 1721 af en kongl. kommissarialrätt till fyratio markers böter samt förklarades assessorsembetet förlustig och ovärdig att för all framtid användas i någon Kongl. Maj:ts och rikets tjenst, för det han sitt anförtrodda justitiarie-embete orättfärdeligen förestått, samt svikligen handlat uti domen öfver en kapten von Bassewitz, hvilken samma år begått dråp i Stockholm på en köpman.

Törnefalla, annex till Westerviks stad, är beläget i Södra Tjust härad, $1\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Westervik. I socknen märkas säteriet *Bleckhem,* nu mera tillhörigt enkefru friherrinnan Nordenfalk; köpingen *Almvik* med spikhammare, tegelbruk och mjölqvarn; *Kjellsåker,* 2 oförm. mtl. dels frälse, dels krono, samt pastorsbostället *Törnsfalla.* Flera sågqvarnar finnas i socknen. Antalet af mantal är $25\frac{3}{4}$ med en folkmängd af 1,234 personer på

en areal af 19,509 tunnl., hvaraf 2,990 äro sjöar och kärr. Adr. Westervik.

Törnefelt, Anders, före sitt adlande kallad **Kulton,** tjenade sig upp ifrån de aldra lägsta grader. Han började sin bana såsom simpel soldat under Kronobergs infanteriregemente, samt bivistade i sådan egenskap Köpenhamns belägring och sjöslaget i Sundet. För sin stora under kriget ådagalagda tapperhet befordrades han 1660 till fänrik. Han hade både till lands och sjös vid flera tillfällen visat sig vara en tapper och hurtig soldat, samt isynnerhet vid Ny-Elfsborg gjort synnerliga prof på käckhet. Sedermera blef han 1669 löjtnant och 1675 kapten vid Helsinge regemente. Uti sistnämnde egenskap adlad 1683 samt slutligen utnämnd 1703 till öfverstlöjtnant och kommendant i Mietau. Hans adliga ätt utgick med yngste sonen, kaptenen vid Helsinge regemente **Magnus Törnefelt,** som togs tillfånga af Ryssarne vid Liesna, och året derpå afled i Smolensk.

Törneros, Adolf, son af postmästaren och organisten P. T. Törneros i Eskilstuna, föddes julaftonen 1794. Vid sin död 1803 efterlemnade fadren, som alltför mycket hade öfverlemnat sig åt sin vurm för spel på nummerlotteriet, familjen i ganska torftiga omständigheter. Snart utmärkte sig den unge gossen på skolan och gymnasium i Strengnäs genom en brinnande kunskapstörst och förvärfvade sig samtlige lärares mest hedrande vitsord; men redan vid tretton års ålder nödgades han för sin utkomst, sjelf ännu ett barn, börja undervisa andra barn. Anländ till Upsala, der han ännu alltid måste uppoffra en dryg del af sin tid åt andras undervisning, sysselsatte han sig ifrigt flera år med studierna för graden och promoverades 1818 med stor utmärkelse till filosofie magister. Under de första akademiska åren var hans umgänge inskränkt till några få kamrater och landsmän; men några år senare trädde han i en bekantskap med fosforisterne, som efterhand öfvergick till den förtroligaste vänskap. Ännu i sina sista år blygdes han aldrig att erkänna, att han hade tidningen Phosphoros att tacka för sina första väckelser och vissa recensioner i Svensk Litteratur-Tidning för sina begrundningar öfver vetenskap och skön konst. Senare blef han medarbetare i denna tidning och i Svea. Alltid var han en välkommen gäst i de familjer, hvilka denna tiden öppnade sina hus i Upsala för unga litteratörer och artister, hvarvid man sysselsatte sig med musik, läsning och ett lifvande samspråk. Om Törneros dervid ej spelade någon hufvudroll, så bidrog han dock att, genom sitt för allt skönt och sannt djupa sinne, öka trefligheten, samt genom sitt blixtrande snille krydda samtalet. Hos honom funnos stora och rika anlag likasom de största motsatser. Så t. ex. hade brist på tid förhindrat honom att förvärfva sig någon utmärktare skicklighet i klaverspelning; men han improviserade fantasier, som enligt kännares omdöme hade förtjent att upptecknas, ehuru han sällan tillät sig detta nöje i andras närvaro. Han hade ett oförlikneligt fint öra, en mångsidig uppfattning af tonkonsten, och skulle troligen, ifall han fått taga kännedom om kompositionsläran, hafva intagit ett hedrande rum bland tonsättare. Hans läsning gick både på bredden och på djupet; men isynnerhet var hans mest älskade hufvudstudium den Romerska litteraturen och inom denna blef han ock befordrad, i det han 1819 kallades till docens, 1827 till adjunkt och 1832 till eloqv. et poeseos professor. Få lärde hafva kommit till en så grundlig kunskap i Latinet som han, och sent, om någonsin, lärer någon komma att vid Upsala akademi med sådan heder som han, fylla den af honom alltför kort innehafda lärostolen. Han icke allenast skref den mest rena Latinska stil, utan hade äfven genom trägen läsning gjort sig till alla delar väl hemmastadd inom hela det forn-Romerska språkets område, med inbegrepp af dess tungomål, seder och historia, samt med filosofisk skärpa uppfattat språkets alla egenheter. Men Latinet var dock icke det enda, hvarpå han gick på djupet. Egentligen kunde man säga, att han hade tre eller fyra hufvudstudier, om icke flera, ty han fördjupade sig med samma kärlek i den Grekiska litteraturen, i den nyare syd-Europeiska, i filosofien, i estetiken, i historien m. m. Olyckligtvis blef den samvetsgranne läraren en martyr för sin Latinska lärarebefattning. Isynnerhet blef den beständiga sysselsättningen att granska öfversättningsprof och krior alltför själsmördande för en så liflig och estetisk själ som hans. Också tog han knecken på denna befattning, först till lynnet, så till hälsan, under det att den tillika uppslukade en tid, som kunnat för honom sjelf och vetenskapen nyttigare användas. Förut lättrörlig, retlig, sprittande vid den finaste andliga beröring, blef han småningom tillika vresig och häftig. Allt mer och mer sällan, och då vanligast sent på aftnarna kunde han slita sig lös från de krior, "som likt vampyrer utsögo hans hjertblod". Korta blefvo nu de stunder, då han kunde vinna någon förströelse, och derifrån återvänd till hemmet samt den nattliga hvilan, fann han oftast sömnlösheten, ej sällan plågan. Vid uppvaknandet väntade honom ingen huslig vederqvickelse, i det otrefliga ensliga studentlifvet, hvars huldgudinna var en gammal och utsökt vidrig städerska. Och dock funnos få, som hade ett sådant inre behof, som han af umgänget med goda och okonstlade menniskor, framför allt qvinnor, och af införlifvandet med naturen. Några smärre utflygter om sommarmånaderna blefvo slutligen nästan hans enda vederqvickelser. Tvenne händelser bidrogo de sista åren att fördystra enslingens stunder, nemligen förlusten af hans mycket älskade moder och Geijers s. k. affall, hvilket i hög grad smärtade honom. Emellertid förgingo åren, dock ständigt mulnande, till dess han d. 20 Jan. 1839 slöt sitt värdefulla, men föga lyckliga lefnadslopp.

Törnflycht. Denna i allmänhet sällan omtalade ätt hade likväl nära ett helt sekel ett stort anseende, ehuru mest genom fredliga yrken, och den lemnar således ett stöd för den gamla erfarenhe-

ten, att fredens idrottsmän merändels icke förmå att vinna ett så varaktigt minne som krigets.

Törnflycht, Olof, en son af politiborgmästaren i Stockholm Hans Olofsson Törne, hvars namn han äfven före sitt adlande bar, föddes d. 5 April 1640 och uppfostrades för handeln. Ehuru han ej erhöll annat arf än sin uppfostran, hade han dock så utmärkta anlag och fick dessa äfven så väl utvecklade, särdeles under handelsresor i England och Holland, att han blef en af Sveriges rikaste köpmän. Och han uppsteg till denna nästan otroliga rikedom, då han till slut var redare uti 73 stora handelsskepp, utan att man finner något antecknadt emot äran i sättet, hvarpå förmögenheten blifvit förvärfvad. Ensam var då ej mången mäktig att bedrifva näringsyrken i stort, men man stiftade bolag och tog aktier deri. Bland annat arrenderades all rikets beck och tjära af Tjärukompaniet, som dock i början gjorde bankrutt, men 1673 åter förnyades. Kompaniets affärer höllos slutligen uppe genom O. Törnes förskotter, då han i åtta år hade direktionen. När Skeppsbyggerikompaniet gick under, började han för egen räkning låta bygga skepp, hvilka snart gåfvo stor vinst, och innan kort hade han en skog af skeppsmaster i Stockholms hamn, der han var den hufvudsakliga ledaren, om ej uteslutande redaren af hela handelsflottan. Hans ljusa förstånd, så utmärkt i det enskilda, togs snart i anspråk för det allmänna bästa. Han kallades åren 1682 och 1693 till riksdagsman och fick af Carl XI i uppdrag att, jemte några andra, undersöka och utreda frågor om kaperier, samt uppgifva det skadestånd, som borde kräfvas för Svenska handelns förluster under kriget emellan Frankrike och de allierade makterna. Sverige vann då högst ansenliga summor i skadestånd. O. Törne blef 1683 rådman i Stockholm och 1694 handelsborgmästare. Konung Carl XII upphöjde honom, under namnet Törnflycht, 1698 i adligt stånd, då han skref sig herre till Nynäs, Erstavik, Djursnäs, Näringsberg och Berga. År 1705 tog han afsked från rådmanstjensten och fick 1710 titel af kommerseråd. Denne verksamme man dog d. 9 April 1713. Lång tid efter honom bevarades hans minne i Stockholm genom de många förträffliga byggnader, som han på entrepenad uppfört åt kronan, och hans rikedom var länge en folksägen. Sonen,

Törnflycht, Olof, den yngre, föddes d. 15 Nov. 1680, och uppfostrades med synnerlig omsorg. Under sina tioåriga utrikes resor, blef han 1701 i Italien "nobilis Patricius Romanus, comes lateranenses och eqves auratus." Efter hemkomsten utnämndes han 1703 af konung Carl XII till vice ceremonimästare vid hofvet. Då han 1705 var i Berlin, blef han riddare af orden de la Generosité; samma år utnämndes han till kammarjunkare hos hertigen af Holstein, och 1712 till ordinare kongl. ceremonimästare. Slutligen användes denne hofman dock till vigtigare värf. Så förordnades han 1718 till landshöfding öfver Kronobergs län, hvarifrån han följande året transporterades till Stockholms län. Kort derefter upphöjd till friherre, hvarefter han i flera år förvaltade drottningens enskilda slott och gårdar. År 1723 uppdrogo ständerna åt honom presidentskapet i reduktions- och liqvidationskommissionen. År 1727 inkallades han i riksrådet, och upphöjdes 1731 till grefve. Slutligen förordnades han 1737 till Upsala akademies kansler, ett val, som förutsätter att han haft anseende för en lärd bildning; men han afled redan d. 22 Sept. sistnämnde år. Tessin anför den egenheten hos riksrådet Törnflycht, att han aldrig brukade äta bröd och mådde väl deraf. Hans yngre broder,

Törnflycht, Mikael, född 1682, uppfostrades för krigsyrket och var ryttmästare, då han, med inläggande af mycken krigsära, 1706 slog ett parti Sachsare vid Leipzig. År 1709 blef han fången vid Pultava; men återkom tidigt ur fångenskapen och var öfverstlöjtnant, då han 1717 blef öfverste för lifgardet, hvarefter han året derpå åtföljde Carl XII till Norrige. Då officerarne efter konungens död delade krigskassan, fick öfverste Törnflycht 800 d:lr, när de öfrige öfverstarne blott fingo 600 d:lr hvardera. År 1719 blef han general-major, öfver-kammarherre och friherre. Utnämndes 1727 till landshöfding i Södermanland, och upphöjdes 1731 till grefve; men tog aldrig introduktion på riddarhuset. Förordnades slutligen 1732 till öfverståthållare i Stockholm. Afled barnlös d. 20 Aug. 1738, och slöt således sjelf sin ätt.

Törnflycht, Carl Fredrik, grefve till Nynäs, son af riksrådet Olof Törnflycht, föddes d. 22 Okt. 1711 och ingick i hofvets tjenst. Blef 1731 kammarherre, då han följde konung Fredrik på dess resa till Hessen, hvarefter han besökte Holland och Frankrike. Blef 1743 kammarherre hos thronföljaren Adolf Fredrik, och 1756 hofmarskalk. R. af N. O. 1757. Utnämndes 1761 till riksråd, och förordnades året derpå till guvernör för prinsarne Carl och Fredrik Adolf, hvarefter han blef Kom. af N. O., och 1763 Seraf.-riddare. Måste 1766 för sin svaga hälsa nedlägga guvernörs-embetet, då han äfven erhöll tjenstledighet från rådsembetet. Efter flera förutgångna slagattacker, afled han af ett sådant anfall d. 21 April 1767 och med honom utgick den rika Törnflychtska ätten.

Törnskatan hörer till Gångfoglarna, har stark, hoptryckt, bakom den nedkrökta spetsen med en tand försedd näbb, undersätsiga ben och medelmåttiga vingar. Denna fogel griper sitt rof med näbben; men har svaga klor, och synes öfver hufvud bilda en öfvergång från rof- till sångfoglarna. Den större Skandinaviska arten, *Större Törnskatan* (Lanius Excubitor) är ofvantill ljust askblå och inunder hvit med svarta vingar och ett svart band genom ögonen. Hon håller i längd omkring 10 tum och har lång, starkt afrundad eller vigglik stjert. Hon förekommer, ehuru sällsynt, i södra Sverige; men lärer i Lappmarkerna vara allmän. Då hon anträffas, ses hon merändels sitta på högsta spetsen af ett träd eller en buske, och är då mycket skygg. Dock bortjagar hon äfven starkare roffoglar, som nalkas hennes tillhåll och uppgifver, då hon varseblifver någon falk eller

-hök, ett eget skarpt anskri, hvarigenom hon varnar sparfvar och andra småfoglar att rädda sig undan. Af denna orsak har hon ock blifvit kallad *Varfogel.* Hennes föda består af möss, grodor, ödlor, småfoglar och insekter, med hvilka sistnämnda hon föder sina ungar. Den mindre Svenska arten, *Allmän Tornskata* (Lanius Collurio), har rödbrun rygg, askblått hufvud och halsrygg, och nedra delarna hvita. Dess längd är omkring 7 tum, och näbben blåaktigt svart. Hon förekommer allmänt i södra Sverige, men mera sparsamt i det mellersta, och är en flyttfogel, som hitkommer efter medlet af Maj. Hon håller sig helst på täta och taggiga buskar, såsom hagtorn, törne och slånbuskar, der hon vanligen sitter i yttersta spetsen af en gren. Hannen har en vacker och uthållande sång, och han härmar ofta på ett märkvärdigt sätt de foglar, som äro honom nära. Han lefver mestadels af insekter; men äfven af unga möss, små foglar, grodor och ödlor, hvilka han plägar insamla till stort antal och spetsa dem på taggarna af de buskar, på hvilka han uppehåller sig. Särdeles ned emot marken träffar man derföre ofta på sådana buskar ett stort antal dylika djur fästade, hvilka alla Törnskatan insamlat för att af dem hålla sin måltid. Denna fogel är ej rädd, och kan derföre lätt fällas med skjutgevär. Hennes kött är välsmakande, och hon gör nytta dermed att hon förtär en mängd skadliga insekter.

Törnskiöld, Peder, son af prosten och kyrkoherden Andreas Laurentii, hvarföre han äfven före sitt adlande kallade sig **Peder Andersson,** föddes d. 4 Maj 1578, och började sin tjenstgöring såsom kammarskrifvare i kongl. räknekammaren, hvilken då för tiden svarade emot nuvarande kammarkollegium. År 1608 blef han kamererare hos hertig Johan af Östergöthland, och 1618 kamererare i kongl. räntekammaren. Befordrades sedermera 1624 till riksräntmästare och 1627 till ståthållare i Östergöthland samt slutligen 1634 till general-räntmästare och assessor i kammarrevisionen. För sina trogna tjenster samt isynnerhet för de ansenliga försträckningar och penningeförskotter, hvilka han tid efter annan gjort Kongl. Maj:t och kronan, belönades han 1635 med adlig värdighet. Han afled d. 23 Nov. 1642, och hans adliga ätt utgick redan med sonen, kammarherren och e. o. envoyén vid Hessen-Kasselska hofvet, **Carl Törnskiöld,** hvilken dog ogift i Stockholm d. 29 Jan. 1736.

Törnström, Johan, född omkring år 1760, var en på sin tid ganska ansedd ornaments-bildhuggare i Carlskrona samt ledamot af kongl. målareakademien. Den namnkunnige Sergell hade mycken aktning för honom och yttrade vid flera tillfällen, att han under andra förhållanden säkerligen hade blifvit en utmärkt statuär. Törnström var dessutom äfven en ganska skicklig tecknare och isynnerhet voro hans crayonritningar mästerliga. Han afled i Carlskrona år 1829.

Törringe, annex under Skabersjö i Bara härad, är beläget $1\frac{1}{4}$ mil S.O. från Malmö. Af de $7\frac{1}{2}$ mtl., som finnas i socknen, äro $6\frac{9}{10}$ utsockne frälse och tillhöra Skabersjö fideikommiss, hvars innehafvare äger jus patronatus öfver dessa båda socknars pastorat. Åkern är skarp och mager, och folkmängden stiger till 255 personer på en areal af 1,551 tunnl., hvaraf 2 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

U.

Ubbe den Frisiske var en af de mest utmärkte kämparne uti det namnkunniga Bråvalla slag. När slaget varat en stund, gick han fram ur konung Harald Hildetands krigshär emot fienden. Främst i spetsen för konung Sigurd Rings fylking gick kämpen Ragvald den Rådkloke, och emot honom vände sig Ubbe. Då fick man se emellan dessa storhuggande män ett hårdt och märkligt envig, der många och förfärliga hugg å ömse sidor utdelades och uppburos; dock lyktades det så, att Ragvald slutligen måste segna död ned till jorden. Derpå nedhögg Ubbe också kämpen Tryggve, som stod näst till Ragvald. När Adils söner från Upsala sågo detta, vände de sig begge emot honom; men så märklig kämpe var han, att han fällde dem båda, och den tredje, Yngve, dertill. När konung Ring såg detta, ropade han högt, att det vore skam låta en enda man så förhäfva sig öfver en hel här, samt frågade hvar nu Starkodder vore, som tillförene aldrig fruktat att stiga fram i striden. Starkodder svarade: "Denne Ubbe är ett hårdt mannaprof, och svårt är det nu att vinna, herre, dock vill jag ej undandraga mig." Derpå gick han emot Ubbe, och skiftade de många och väldiga hugg sinsemellan. Slutligen gaf Starkodder Ubbe ett ganska svårt sår; men sjelf hade han förut fått sex stora sår, så att Starkodder tyckte sig aldrig tillförene hafva varit i sådan vånda. Nu trängde krigshoparna på båda sidor emellan dem och åtskilde begge kämparne. Ubbe nedhögg då kämpen Agnar. Derpå fattade han svärdet med begge händerna, och röjde sig en bred väg tvärtigenom konung Rings krigshär, varande nu blodig allt upp till axlarna. Bakom Rings här voro Telemarksboarne från Norrige uppställde. När desse, hvilka voro utmärkt skicklige att skjuta med båge, sågo Ubbe komma midt igenom hären emot sig, beslöto de att låta honom en stund vara skottmål för deras pilar. Trenne ibland dem, Hadder, Herder och Hroallder, voro så goda skyttar,

att de genomsköto Ubbe med tjugofyra pilar, så att, ehuru han i det längsta fäktade, han dock slutligen föll död ned. Han hade då i striden förut nedlagt sex kämpar och sexton andra män, samt dessutom illa sårat ett stort antal af konung Rings kämpar.

Ubechel, Mathias Otto, son af rektorn vid skolan i Wolgast H. Ubechel, föddes 1708. På femte året miste han sin fader och straxt derpå modern, hvarefter han af fattigdom måste begifva sig i handtverkslära; men redan då, vid blott 10 års ålder, kände han hos sig en så brinnande lust att läsa, att han beslöt, att så snart som möjligt vore, öfvergifva verkstaden. Hans mästare, en guldsmed, som märkte hans läslust, och hvilken vid ett tillfälle råkade få höra honom innerligt bedja Gud om den nåden att få blifva en af hans tjenare i prediko-embetet, skaffade ändtligen in honom i Stettinska pedagogium, der han njöt både undervisning och uppehälle. Snart utmärkte han sig genom så lyckliga studier, att han kunde offentligen en gång hålla ett tal till konungen af Preussen, hvilken med stort välbehag afhörde detsamma. Vid 18 års ålder kom han till akademien i Greifswald, der han med utmärkt flit studerade uti fyra år, och gjorde sig känd så väl genom snille och qvickhet, som genom en stor fromhet. Sedan han blifvit prestvigd, kallades han till medhjelpare vid Tyska skolan i Malmö, der han tjenstgjorde i tvenne år, men när sedan denna syssla skulle tillsättas, gick han miste derom, vid lottkastningen med en annan, som fått lika röstetal. Utnämndes 1732 till bataljonspredikant vid garnisonsregementet i Malmö och kommenderades 1739, tillika med detsamma, till Finland. Der erhöll han snart kallelse till kyrkoherdesysslan vid Tyska församlingen i Wiborg; men vägrade att emottaga den. Efter nederlaget vid Willmanstrand måste hans hustru och barn fly till skogs, och han sjelf tredje dagen derefter lemna all sin egendom i sticket samt rädda sig på en gammal båt och sedan i nära fem veckors tid uti hunger och elände uppehålla sig i ödemarker, hvarunder han, af okunnighet om vägarna, flera gånger var nära att falla i fiendernas händer. Då han, alldeles maktlös och utblottad, återkom till arméen, måste han från Ryska soldater återlösa sina egna böcker, hvilka blifvit plundrade, och då stor brist förefanns på prester, fick han ensam tjenstgöra såsom predikant för flera regementer, predikande än på Tyska, än på Svenska, slutligen äfven på Finska, hvilket språk han under tiden lärt sig. År 1742 utnämndes han till fältprost. Efter krigets slut, led han länge verklig nöd med sin familj, emedan han icke lyckades erhålla någon befordran; men ändtligen erhöll han på en gång kallelse till Tyska kyrkan i Götheborg och till den Svenska i Christianstad. Han antog kallelsen till den förra, och blef der tjenstgörande uti 14 hela år, under tiden flera gånger uppförd på förslag till större pastorater, men alltid utan framgång. År 1747, då han skulle presidera vid ett prestmöte i Götheborg, sammanskref han en disputation *Om Herrans Nattvard*; men efter den var författad på den s. k. filosofiska metoden, som ansågs för anstötlig, och han ej kunde förmås att sammanskrifva någon annan, sedan denna blifvit ogillad, blef ingen disputation af. Omsider blef han 1755 domprost i Götheborg och året derpå theologie doktor vid jubelfesten i Greifswald. Ifrån denna tid var han jemnt sjuklig och tänkte mest på döden. Hans kropp var ovanligt fetlagd, hans lynne glädtigt; han talade som han tänkte, och lefde som han lärde, eftergifven i sin egen, men mycket nogа i Guds sak. En slagfluss lade honom i grafven 1759, och han dog rätt förnöjd, efterlemnande ett barnrikt, men medellöst hus.

Ubir uppgifves hafva varit en vida berömd forntida runristare, hvilken säges hafva lefvat på Olof Skötkonungs tid. Hans namn återfinnes på flera ännu i behåll varande runstenar, ehuru ovisst kan vara, huruvida dermed bör förstås alltid samma person som denne.

Uddeholmska bolaget. Det bolag, som bär detta namn, har under något öfver ett sekels tillvaro från en ringa början småningom vuxit till sin närvarande betydenhet, då det disponerar ett ägovärde af minst en million R:dr B:ko, sysselsätter omkring 6,000 menniskor och utöfvar ett mäktigt inflytande öfver en hel landsort, hvars jern- och trädvarutillverkning det betydligt utvidgat. År 1669 byggdes först af J. Carlström på säteriet *Uddeholm* i Råda socken 2:ne hamrar och en masugn, äfvensom Uddeholms hytta och Uddeholms hammare med $1,006\frac{5}{20}$ skepp:d smide, samt *Stjerns* hammare med 920 skepp:d smide, då anlades. År 1721 öfvergick Uddeholms säteri och 2:ne hamrar med frälsebesittningsrätt genom köp och gifte till B. G. Geijer, som åren 1731—34 äfven anlade *Geijersholms* bruk och 1740 inköpte *Motjernshyttan* i Filipstads bergslag, samt år 1746 äfven anlade *Gustafsfors* bruk vid Kno-elfven. Af dessa egendomar inrättade B. G. Geijer vid sin död, som sistnämnda år timade, Uddeholms bolag, hvilket förordnande hans fru, som till de förra godsen äfven lade *Loviseberg*s bruk på Qvarnäs hemman i Råda socken, vid sin död bekräftade. Deras son, Emanuel Geijer, blef nu Uddeholms bolags förste disponent och förvärfvade åt detsamma, omkring år 1756, *Tabergs* grufvefält i Fernebo härad och *Sunnemo* hytta i Elfvedals. Med kungligt tillstånd uppbyggde bolaget år 1781 en kapellkyrka, som fick namn af Gustaf Adolfs kyrka, anslog lön och boställe åt pastor, samt inrättade en vexelundervisningsskola, m. m. Genom köp under åren 1796—1812 förvärfvades ytterligare åt bolaget *Föskefors* bruks- och landtegendom i Eks härads socken. År 1830 anlades *Ufvanå* bruk vid Ufvan och norra ändan af sjön Nain, äfvensom *Munkfors* och *Slöjdefors* bruks- och landtegendom, med sågverk, qvarn, tegelbruk, privilegieradt laxfiske och husbehofssåg samma år inköptes i Ransätters socken. Vattnet till dessa verk ledes genom en sprängd och en gräfd kanal från Klarelfven. Jernvägar äro ock anlagda, så väl för att öfver edet transportera bolagets samtliga verks effekter, som ock för att nedföra träd-

varulasterna från sågverket till lastageplatsen nedanför bruket. Bolagets lastageplats, *Skoghall*, vid Wenern, der magasin och jernvåg blifvit inrättade och utrymme är för upplag af skeppningsträdvarorna, inköptes år 1831. Åren 1834—35 blef bolaget äfven ägare af *Halyå* bruk i Eds härads socken, om 4 härdar, samt år 1838 ytterligare af *Wärå* bruk i Ny socken samt *Femtå* och *Lickå* i Dalby socken. Uddeholms bolags smidesrätt, utom manufakturen, består för närvarande af 16,823 skepp:d 3 lisp:d 10 skålp:d, inbegripet frälsesmide och hammarskatt, samt 9,180 skepp:d nyprivilegium i öfra Elfdalen. Stångjernstillverkningen bedrifves i 29 härdar, vid 8 särskilda bruk, utom 18 härdars nytt privilegium. Tackjernstillverkningen, som år 1838 uppgick till 19,684 skepp:d 9 lisp:d 13 skålp:d af egna malmer från Taberg, Nordmarken, Långban, Rämsberg, Fredriksberg, m. fl. mindre grufdelar, utföres i 4 hyttor, Motjernshytta, Uddeholmshytta, Ulleshytta och Sunnemohytta. Jerntillverkningen utgjorde år 1831 11,865 skepp:d och 1837 16,373 skepp:d. Planktillverkningen utgjorde, år 1831, 2,120 tolfter och år 1837, 8,946 tolfter. Disponenter af Uddeholms bolag äro för närvarande J. Wærn och C. G. R. Geijer. *Uddeholm* särskildt har 1 härd och 503 skepp:d 2 lisp:d 10 skålp:d privil. årligt smide, utom 65 skepp:d 12 lisp:d 10 skålp:d frälsesmide. Hammarskatten är 4 skepp:d 7 lisp:d 10 skålp:d. Afsättningsorten Götheborg. Smidesstämpeln 2:ne bakvända G med ett streck tvärsöfver.

Uddén, Catharina Christina, född 1762, en mamsell Ekmark samt gift 1793 med bataljonspredikanten och pastorsadjunkten uti Jakobs församling i Stockholm Johan Uddén, hvilken sedermera blef komminister i Hedvig Eleonora församling, samt slutligen kyrkoherde i Söderhamn; har gjort sig känd såsom skaldinna af temligen lyckliga anlag. Hennes flesta poemer äro dock ännu otryckta, ehuru många af dem voro ganska omtyckta. Hon utgaf endast en samling, under namn af *Familj-Gåfvan, eller Stycken, egnade åt högtidligheter inom familjerna, jemte andra Vitterhets-Försök af C. C. U.* Blef enka 1816 och dog år 1822.

Uddevalla. Denna stapelstad, belägen 46½ mil från Stockholm, 7½ mil från Götheborg och 2¾ mil från Wenersborg, är anlagd i Lane härad af Bohuslän, i en dal vid slutet af Byfjorden. Stället hette fordom Odensvold eller Oddevohld, och har under hednatiden sannolikt varit en offerplats och måhända äfven marknadsplats. Först i slutet af 15:de seklet, i ett bref af konung Johan II, finnes orten omtalad såsom stad. Efter att en kort tid, från 1523—1532, hafva lydt under Gustaf Wasas spira, kom staden sistnämnda år tillbaka under Danskt öfvervälde, hvaruti den förblef ända till freden i Roeskilde. Under denna period blef staden år 1644 (under *Hannibalsfejden*), till hämd för Wenersborg, som Norrmännen uppbrännt, af en Svensk trupp under Olof Stake lagd i aska. Sedan den efter ny eröfring af Harald Stake under *Krabbefejden* år 1657 kommit under Svensk lydnad, fråntog Carl Gustaf, som ville på Uddevallas bekostnad uppbjelpa Götheborg och Marstrand, staden sin stapelrätt och förvandlade den till uppstad. Några särskilda handelsfriheter blefvo dock staden snart åter efter hand beviljade, och staden återfick, år 1674, sin förlorade stapelstadsfrihet. Under det straxt derefter utbrytande Danska kriget, *Gyldenlöwsfejden*, 1676—1679, råkade dock staden åter i Danskarnes våld och led af ständiga brandskatter och krigsgärder, både af Svenskar och Danskar. De förluster Uddevalla derigenom måste vidkännas, ersattes dock snart åter genom den lifliga timmerhandel, som staden, allt sedan 1674 började idka med flera härader i Wermland, hvilkas skogsprodukter staden då fått rättighet att till utrikes orter utföra. Handeln med trädvaror har också allt sedan varit en af Uddevallas förnämsta inkomstkällor. År 1699 började staden äfvenledes att utskeppa jern, också ifrån Wermland, hvars bruksägare då fått tillåtelse att härifrån utföra denna produkt, och denna export blef med tiden ganska betydlig, men upphörde af sig sjelf, då Trollhätte kanal öppnades. Efter svåra under Carl XII:s krig lidna motgångar och förluster, erhöll staden åren 1719 och 1723 sina stapelstadsrättigheter ånyo utvidgade och stadfästade; drabbades år 1738, likasom förut år 1689, af en svår eldsvåda, men befann sig det oaktadt år 1747 åter i ett blomstrande skick, med stigande handel och rörelse. Detta lyckliga tillstånd varade under hela senare hälften af 18:de seklet, och förkofrades ännu mera genom hummerfisket och den under denna tid inträffade rikliga tillgången på sill i Bohuslänska skärgården. Stadens invånare ägde då på en gång icke mindre än 21 trankokerier och 25 sillsaltningsverk, exporterade näst Götheborg den största qvantitet sill och tran till utrikes ort, äfvensom en stor del af hela riket härifrån hemtade sitt behof af dessa varor. Folkmängden ökades då från 2,000 till 4,000 personer, och staden ägde vid slutet af 1700-talet en handelsflotta af 35 fartyg, hvarmed 40 hus idkade stark utrikes handel. Från detta blomstrande tillstånd nedstörtades Uddevalla i början af detta århundrade genom 3:ne på hvarandra följande ofördelaktiga konjunkturer. Dessa voro: öppnandet af Trollhätte slussverk, den år 1806 timade eldsvådan, och sillfiskets upphörande. Genom öppnandet af Trollhätte kanal upphörde Uddevalla att vara en sjelfskrifven nederlagsplats för Wermlands skogs- och bergsprodukter, hvilka nu i stället fördes till Götheborg. Ännu mera olycksbringande var den eldsvåda, som d. 29 Juli 1806 inom 16 timmar lade hela staden, med undantag af 4 mindre hus, i aska. Efter denna olyckshändelse, började stadens folkmängd att förminskas genom utflyttningar, handel och näringar afstannade, och sillfiskets vid samma tid inträffade plötsliga upphörande fullbordade invånarnes ekonomiska förlägenhet och obestånd. Genom en stigande odling af den närliggande landsbygden och deraf beredt tillfälle till idkande af landtmannahandel, har dock staden under de senaste decennierna åter börjat något repa sig, så att

dess rörelse nu åter synes befinna sig i stigande. Dess handelskårps utgjordes år 1840 af 3 grosshandlare och 31 minuthandlare, och antalet af stadens fartyg uppgick till 5 skepp om tillsammans 174 läster. Dess förnämsta importartiklar voro tobak, vin och salt, deremot trädvaror och spannmål det förnämsta, som exporterades. Stadens handtverksmästare voro sistnämnda år 67 i 25 särskilda yrken. Uddevalla är för närvarande en vacker, regelmessigt bebyggd stad, som af en å, kallad Befja-å, afdelas i två trakter, den norra och södra, af hvilka den senare dock är jemförelsevis mindre betydlig. Stadens förnämsta torg, beläget på norra sidan, kallas Gustaf Adolfs torg. Antalet af hus och tomter är 456 och många ibland dem äro bebyggda med stenhus om 2 våningars höjd. Folkmängden uppgick år 1844 till 3,600 personer. Bland stadens publika byggnader utmärker sig isynnerhet kyrkan, belägen mellan strömmen och ett berg, kalladt *Agneberget;* bland kyrkor är hon den vackraste i Bohuslän, försedd med ett orgelverk och en af Westin målad altartafla. På Agneberget står stadens klocktorn. Andra betydligare hus äro rådhuset, om 3 våningars höjd, beläget vid stora torget, och lärdomsskolans om 2 våningar. En åttondels mil ifrån staden ligger dess hamn, som är god och säker, men har ett grundt inlopp, så att större än 14 fots djupgående fartyg der ej kunna passera. Stadens jord utgör 7 hemman eller tillsammans 5,197 tunnl., hvaraf 246 utgöra åker, 402 äng och 4,549 skog och utmark. Den är värderad till en summa af 129,600 R:dr B:ko. Ett större sockerbruk, flere garfverier och ett skeppsvarf äro i staden anlagda. Äfven ett boktryckeri med 2 pressar är här inrättadt, och *Bohusläns tidning* utgifves derifrån. Staden har en borgmästare och flere rådmän, och antalet af borgerskapets äldste utgör 24. Dess vapen har af gammalt varit en ek emellan 2:ne granar. Stadens inkomster af räntor, tolag, hamnpenningar m. m. hafva under senaste åren i medeltal uppgått till omkring 2,550 R:dr B:ko, hvaremot utgifterna stigit till 8,640 R:dr årligen, hvilkas öfverskjutande belopp till större delen blifvit uttaxeradt på invånarne. Hela statsbidraget uppgår inalles till 16,822 R:dr B:ko. Staden äger en lägre lärdomsskola med 3 lärare och tillsammans omkring 40 lärjungar inom 3:ne klasser, samt en vexelundervisningsskola, som står under fattigdirektionens inseende, och der undervisningen besörjes af en lärare. Genom bidrag af konungarne Carl XIII och Carl Johan jemte flera enskilda personer, såsom Hrr B. Bagge, A. Wennerberg och enkefruarna Bjerkelin och Tranchell, äger stadens fattigvård en donerad fond af omkring 13 eller 14,000 R:dr B:ko, och har dessutom allt sedan 1600-talet haft ett hospital och barnhus, som en tid ägde utlånade kapitaler. Omkostnaderna för stadens fattigförsörjning uppgick år 1843 till 2,912 R:dr B:ko. Äfven en sparbanksinrättning, ett länslasarett och ett kurhus finnas inom staden. Staden äger ock egen stadsläkare och stadskirurg. En fjerdedels mil söder om staden ligger det bekanta *Gustafsberg* (se detta ord). Strax vester om staden ligger det så kallade *Skansberget*, der ännu spår synas efter fordna försvarsverk och befästningar, hvilka så väl under Hannibals- som Krabbe- och Gyldenlöws-fejderna tappert försvarades af Danskar och Norrmän. Ännu år 1719 var den der uppförda skansen i brukbart skick; men vid ett diktadt rykte om ett påtänkt fiendtligt anfall, blefvo nämnda år dess kanoner störtade i hafsdjupet. Söder om staden går sjelfva landsvägen öfver höjder, som äro kända under namnet *Kapellbackarna* (se detta ord).

Uddevallare, en blandning af kaffe och brännvin eller kognak, är i Bohuslän en älsklingsdryck och har, såsom namnet antyder, först varit i bruk i Uddevalla. Den kallas äfven "Gök" eller "Halfva" och begagnas begärligt vid alla tillfällen, i glädje och sorg, under helg- och hvardag, ofta äfven af qvinnorna.

Uddson, Sigge, af den gamla adliga Winstorpa- eller Gyllenstjerne-ätten, en ganska lärd och lagfaren man, blef redan 1419, då han ännu var dekanus, antagen till biskop Bryngels i Skara medhjelpare vid hvarjehanda embetsförrättningar. Efter dennes död 1430, insattes han till dess efterträdare, och sedan regerade han med mycken myndighet öfver Skara stift. Han var en af sin tids inflytelserikaste män och uppträdde flera gånger på ett utmärkt sätt under konung Eriks af Pommern oroliga regering. På herredagen i Wadstena 1434 tvangs han, tillika med de öfriga riksens råd, af Engelbrekt att uppsäga konung Erik all tro och lydnad. Han dog d. 31 Dec. 1435, såsom det säges, afdagatagen med förgift af några, hvilka misstänkte honom att hemligen stämpla för den afsatte konung Eriks återuppsättande på thronen.

Uf (Strix bubo). Hörer till ugglesläguet, är ofvan svartspräcklig med rostgult och grått, inunder rostgul med svarta långsfläckar och tvärvågor, ögonen stora eldröda. Honan är 2 fot och 4 tum lång, men hannen något mindre. Förekommer öfver hela Sverige, och har ett obehagligt läte, likt en menniskas nödrop. Han gör mycken förödelse bland skogsfogel och harar, och jagar mest i skymningen. Till och med räfven är ej säker för honom; han anfaller unga kalfvar af rhen, hjort och rådjur, förtär äfven mullvadar, råttor och möss. Fångas med slagjern eller sax.

Uffo har varit biskop i Strengnäs omkring år 1216, ehuru man för öfrigt känner nästan ingenting rörande hans öden och bedrifter.

Uffo, äfven kallad **Kristoffer**, son af en Trugot, hvilken förekommer med tillnamnet Volpius, hvarföre han äfven förmodats hafva tillhört den gamla Ulfvaslägten, insattes 1230 af påfven Gregorii IX:s legat, kardinalen Otto, till erkebiskop i Lund. Straxt efter tillträdet till erkebiskops-embetet, lät han på egen bekostnad i Lund anlägga och med underhåll förse ett kloster för Fransiskanerne eller Gråmunkarne. Den oroliga regering, som fördes af konung Waldemar samt hans söner Erik och Abel, hvarunder kyrkan led mångfaldigt förtryck, föranlät erkebiskop Uffo att 1245 hålla ett kyrkomöte i Odense med alla sina lydbiskopar.

På detta möte förnyades den gamla bannlysningen öfver alla dem, som röfvade något från kyrkor eller våldförde presterne, och den föreskrift bifogades, att samma bannlysning skulle offentligen förkunnas på alla stora högtider öfver hela Danmark. Detta steg förbittrade konungen så högligen, att erkebiskopen, af fruktan för hans vrede, måste fly kta undan för att rädda sitt lif. Dock blef han efter någon tid åter förlikt med konungen, samt kom tillbaka till förvaltningen af sitt embete. Han afled d. 15 Dec. 1252 samt testamenterade rika summor till hvalf och fönster åt Lunds under byggnad då varande domkyrka, äfvensom 13 marker guld till predikstolen, utom några flera dylika frikostigheter, hvarmed han ihågkom sitt stift.

Ufvanå, jernbruk inom Gustaf Adolfs kapell, tillhör Uddeholmsverken, har 3 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern samt en hammarskatt af 18 skepp:d. Äfven manufakturverkstäder finnas här. Afsättningsorten Götheborg. Smidesstämpeln densamma som Uddeholms.

Ufvered, annex till Hjerpås, är beläget 2 ½ mil S.V. från Lidköping. Ån Lidan flyter på ena sidan der förbi. Marken i denna socken är jemn, jordmånen god, åkern ymnig och bärande, men höbolet ringa. Hafra är betydligaste sädet och skogstillgång fattas. I socknen ligger en gästgifvaregård, kallad *Barkagården*, om 1 mtl., äfvensom ett fältväbelsboställe, *Backgården*. Socknen hyser 468 inbyggare och 12 ¾ mtl. på en areal af 2,337 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Uggelviken, belägen i närheten af Stockholm, nordvest om Ladugårdsgärdet, har en mineralhaltig källa, som på Trefaldighetsaftonen plägar besökas af en ofta i stor mängd församlad menighet, som då stundom under dans och nöjen tillbringar natten i den här varande täcka dalen. Ställets namn har blifvit lånadt åt en roman, kallad *Uggelviksdalen*, som för öfrigt icke äger något egentligt värde.

Ugglan hörer till Roffoglarna, har stort, med yfviga fjädrar tätt beklädt hufvud, stora, framåt riktade och med en vid krets af långa fjädrar omgifna ögon, derjemte äfven halskrage och från roten krökt näbb; tre framåt, en bakåt, riktade tår, i allmänhet mjuk fjäderklädnad samt långsam och tyst flygt. Näbb och klor äro utbildade till roffångst, och isynnerhet syn- och hörsel-organerna starkt utvecklade. De äro nattfoglar, och sätta sig synnerligen i skymningen och om natten i rörelse för att söka sin föda. Om dagen dölja de sig på mörka ställen i bergsskrefvor eller murar, emedan solljuset besvärar dem. Visa de sig om dagen, blifva de med skrik och larm förföljda af skator och andra småfoglar, som på allt sätt anfäkta dem. Deras byte består mestadels af smärre däggdjur, och de gripa det mest på marken. De lefva i engifte, och äro sträck- eller flyttfoglar. I Sverige förekommande arter äro: Fjällugglan, Hökugglan, Minervas uggla, Sparfugglan, Bergufven, Lappugglan, Perlugglan, hvilka alla äro i det föregående beskrifna, samt derjemte *Skogsufven*, *Kattugglan* *Slagugglan*. Alla dessa 3 arter böra till de egentliga nattegglerna och hafva stora, halfmåneformiga öronöppningar, och stora ögonkretsar. Skogsufven (Strix Otus) har äfven fjädertofs på hufvudet, är ofvantill spräcklig med brunt och grått, inunder rostgul. Hans hela längd är 14 tum och vingbredden 3 fot; öronfjädrarna äro 6—8, svarta och 2 tum långa. Han förekommer om sommaren i täta skogar i södra och mellersta Sverige, och besöker om vintern stundom äfven skogslundar och trädgårdar. Hans föda består af råttor och möss af alla slag. En annan art Skogsuf (Strix Brachyotus) har kortare fjädertofs och är ofvantill tecknad med mörkbruna och rostgula fläckar; till längden är han något mindre. Denna art uppehåller sig i Skandinaviens fjälltrakter, högt upp ibland drifvorna, och träffas endast vid flyttningstiderna, om vår och höst, i södra Sverige, hvarest han då plägar ses bland tufvor och gräs, vid sidan af kärr och mossar. Han flyger om sommaren högt, och hans skrik liknar en hundvalps skällande. Lefver mest af råttarter. — Kattugglan (Strix Aluco) saknar fjädertofs på pannan och är spräcklig af brunt, grått, rostgult och hvitt, har mycket stort hufvud och kort kropp, svart iris och gulaktig näbb samt ögonkretsen omgifven af täta, fjällikt lagda, af rostgult och hvitt tvärfläckade fjädrar. Hennes längd är 14—15 tum och vingbredden 2 fot 10 tum. Stjerten räcker nära 2 tum utom vingarna. Af alla våra ugglor är hon den allmännaste och bebor om sommaren skogarna, isynnerhet täta löfskogar med gamla ihåliga träd. Om vintern visar hon sig stundom vid husen eller i trädgårdarna och träffas ofta äfven i lador, fähus och foderskullar. Hannen har om våren under parningstiden ett tjutande läte, såsom *huk-huh-huh-huhuh*. Honans läte är mer skrikande. Griper till sin föda mest råttor, mullvadar eller grodor, någon gång, men sällan, äfven små foglar. Sitt bo lägger hon mest i bergshålor eller ihåliga träd. Är i allmänhet mer nyttig än skadlig. — Slagugglan (Strix Liturata) är ofvantill gråaktig med bruna och hvita längsfläckar samt liknar mycket Kattugglan, med undantag deraf att stjerten är längre och vigglik. Hon förekommer i de klippfulla skogarna i Sveriges och Norriges nordliga landskaper och stundom äfven ända ned i Upland och Wermland. Hennes föda består mest af råttor och småfoglar.

Ugglas, Samuel af, föddes d. 3 Maj 1750 i Hedemora, der fadern var kyrkoherden doktor Uggla. Sonen ingick i kansliet och Svea hofrätt, der hans drift och skicklighet så tidigt utmärkte honom, att han vid endast 21 års ålder förordnades att föra protokollet i nedra justitie-revisionen. Dessa egenskaper rättfärdigade och påskyndade hans fortkomst på lyckans bana, hvilken han äfven hade en fast föresats att beträda. Den värma, hvarmed han omfattade Gustaf III:s statshvälfning, gjorde honom bemärkt af monarken, hvilken han, första revolutionsdagen, förtroligt klappade på axeln och lyckönskade till det påbörjade företaget. Detta nit belönades, efter väl genom-

fördt värf, med adelskap och en sekreterareplats i lagkommissionen, hvarpå sedan följde flera andra befordringar, och slutligen år 1788 till landshöfding i Stockholms län. Gustafs nåd och förtroende för Ugglas räckte icke blott under hela dess lefnad, utan, hvad som var sällsyntare, fortsattes äfven af förmyndare-regeringen, som åt honom uppdrog flera värf. Gustaf Adolf, som i allmänhet gynnade alla dem hans fader utmärkt, röjde isynnerhet dessa tänkesätt för Ugglas, som han öfverhopade med förtroenden och nådebevis. Han icke blott tilldelade honom det friherreskap, hvartill Gustaf utsett honom, och hvartill konungen sjelf föreslagit hans vapen, utan gjorde honom äfven tre år senare, 1799, till grefve, uppdrog honóm vid flera tillfällen förvaltningen af öfverståthållare-embetet i Stockholm, hvilket han nedlade vid foten af obelisken den dag densamma af konungen invigdes, och hvars utförande han ombesörjt, utan upphöjde honom äfven sedermera till president i kammar-kollegium, ledamot af sin konselj och af den tillförordnade regeringen under hans frånvaro, prydde honom med Serafimer-orden, förlänte honom excellenstiteln, o. s. v. Med Gustaf Adolfs stjerna nedgick äfven denne hans gunstlings. Ugglas hade — det är svårt att utreda med huru mycket skäl — ådragit sig en temligen allmän ovilja. Man beskyllde honom för egennytta, för att ha tillstyrkt flera af regeringens åtgärder, som mest ogillades, och den beryktade Grevesmöhlens anfall emot honom, efter revolutionen, fick ett gensvar i denna opinion. Vid det våld, som begicks mot grefve Fersen d. 20 Juni 1810, skulle Ugglas kunnat äfven falla ett offer för folkhopens förbittring, om han råkat i dess händer; men han räddade sig undan det genom en resa till provinserna. Länge öfverlefde han likväl icke denna motgång, ty han afled d. 6 April 1812. Verksamhet, ordningssinne och drift kunna emellertid icke bestridas honom, och att han måste till sina medborgares och underordnades tillfredsställelse hafva förvaltat flera af de mångfaldiga uppdrag, honom varit anförtrodda, synes af de medaljer, som åtskilliga af dessa låtit pregla öfver honom, t. ex. några af Stockholms läns invånare, Stockholms magistrat och femtio äldste och delägarne i Strömsholms slussverksbolag, hedersbetygelser, som man väl icke, utan orättvisa, kan tillskrifva endast beställsamheten och lycksökeriet.

Ugglum, annex till Gudhem, är beläget 1 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Skara. Marken är till en stor del jemn, fastän mycket stenbunden. Ett sandstensberg finnes här, hvarifrån sten skall vara tagen till Skara domkyrka. På skog är brist. Socknen håller omkring 340 invånare samt 15 $\frac{1}{7}$ mtl. på en areal af 2,337 tunnl., hvaraf 12 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Ugla, Peter, föddes d. 17 Jan. 1709 i Sundborns församling i Dalarna, der hans fader var kronofogde. Denne mans öden äro hvarken sällsynta eller märkvärdiga. De bestå helt enkelt i den vanliga akademisga banans beträdande, prestvigning vid 27 års ålder, tvenne år derefter kallelse till två särskildta pastorater, den ena af Köpings borgerskap till kyrkoherdebeställningen, men hvilken han ej kunde emottaga, emedan han ej ville gå in på det dermed förenade villkoret att konservera huset, och den andra till Blacksta och Wadsbro församlingar i Södermanland af riksrådet grefve Falkenberg, hvilken han åter ej fick emottaga, emedan Strengnäs konsistorium förklarade honom inkompetent dertill, såsom icke född i stiftet. I stället utnämndes han till andre predikanten vid konung Fredriks drabantkorps och fick år 1743 det brydsamma uppdraget att resa upp till Dalarna och söka bringa den upproriska allmogen till lugn och laglydnad, hvartill hans fogliga sinne och lätta talgåfva ansågos lämpliga. Beskickningen hade väl icke önskad framgång, men sådant skrefs dock icke på ombudets räkning. Tvertom belönades hans nit och oförtrutna bemödanden med Hedemora pastorat, som han tillträdde år 1746 och der han afled efter nära 40 års tjenstgöring d. 31 Dec. 1785. Men om hans lefnad icke intresserar genom omvexlande öden, har hon det redbarare och äfven ovanligare intresset af en sällsynt lycka. I en vacker och välväxt kropp bodde en frisk, ren och öppen själ; ett gladt lynne, ett orubbligt sinneslugn och ett ädelt, menniskoälskande hjerta i förening med allt hvad hans måttliga anspråk önskade sig af det timliga goda, huslig trefnad, åhörares förtroende, allmän aktning — dessa voro de ovanliga dragen i Uglas lefnadsskildring, och om de ej fylla många sidor i en historia, äro de deremot i en sådan så mycket mer tröstande och så mycket utmärktare just igenom sin sällsynthet.

Uhrfors, ett jernbruk i Ofvansjö socken, har 3 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Dess hammarskatt är 18 skepp:d. Skeppar på Gefle eller Stockholm. Äges af intressenter; disponeras af Th. Petré. Smidesstämpeln är VG med en krona öfver och inom en cirkel med kuggar.

Uklum, ett annex till Spekeröd, är beläget i Inlands norra härad, 3 mil söder från Uddevalla, 1 mil ifrån hafvet. Socknen utgör en bergstrakt af skarp och ofruktbar natur, hvari sandjord är den rådande jordmånen. Dock idkas här en icke obetydlig boskapsskötsel, och hafra och vårråg är det mest brukliga sädet. Skog finnes här på flera ställen mer än till husbehof. Socknen äger en betydlig torfmosse, som kanske är den största i hela Bohuslän. Vid den här varande gästgifvaregården *Smedseröd* är Inlands norra härads tingsställe anlagdt med en prydlig tingsbyggnad. Äfven ett gammalt tegelbruk finnes här inrättadt vid *Pottebacka* och *Hamra*. Sockenkyrkan är gammal, med spruckna murar och gammaldags inredning. I en trädgård, tillhörande gården *Grössbyn* finner man en särdeles märkvärdig fornlemning, bestående af en stenkrets af 8 omkring 2 alnar höga stenhällar, hvarinom befinna sig tvenne halfannan aln höga, mot hvarandra vinkelrätt ställda, stenskifvor, samt utom kretsen 8, till stor del förstörda ättehögar. Det hela synes utmärka något gammalt offerställe och sannolikt är, att ett gammalt Druid-

altare här funnits. Spår till betydlig ekskog synes ock i närheten, och sannolikt är, att en helig aktad offerlund fordom omgifvit detta ställe. Ej långt derifrån, i Grössbyns gärde, anträffas två vackra stenvårdar, som i orten, ehuru sannolikt ogrundadt, sägas beteckna *Widrik Werlandssons* graf. På en ljungmo ofvanför en gård, vid namn *Skollunga*, påträffas äfven en mängd ättehögar, som bära namn af *Skoldungs högar*; men hvilkas uppkomst och historia för öfrigt är okänd. Socknen har en folkmängd af 1,274 invånare på en areal af 14,279 tunnl., hvaraf 1,330 äro sjöar och kärr. Adr. Kongelf.

Ukna eller **Uknö**, ett pastorat i norra Tjusts härad af Kalmar län, är beläget 5¼ mil N.N.V. från Westervik, 2 mil från hafvet och tillhör 3 kl. konsist. År 1838 invigdes den nya och vackra kyrkan. Dess stora klocka är gjuten 1304 och torde kanske vara den äldsta kyrkklocka i hela riket. Lemningar efter tvenne borgar finnas i socknen, äfvensom af en ättehög och en domarering. Den af Liljegren anförda runstenen vid Kohebro, kan nu ej återfinnas. En mängd igenlagda jerngrufvor finnas vid Stensnäs, och synes tydligt att en del af dem blifvit bearbetade före krutets uppfinning. Marken är ojemn och stenbunden samt genomskuren af 70 sjöar, kärr och mossar. Skog finnes hjelpligt. Socknen är 2½ mil lång och 2 mil bred. Kyrkan är af sten och bland de äldsta i orten. Vid *Stenbo* i denna socken, en mil ifrån saltsjön och Häljenäs lastageplats, uppbrytes årligen 5, 6 à 7,000 skepp:d godartad jernmalm, som uppfordras med kölvindar. Fyra tullsågqvarnar finnas i socknen och dessutom vid *Åhagen* en tullmjölqvarn med 2 par stenar. Flera boställen finnas i socknen, såsom *Stora Hammar*, 1 mtl., pastorsboställe, och *Hogtomta*, 2 mtl., militärboställe. Här är äfven ett säteri, *Stensnäs*, om 1⅜ mtl., vackert beläget på en udde eller näs af den s. k. Storsjön, och försedt med en vidsträckt trädgård. Detta gods kom år 1824 i baron J. C. Adelsvärds ägo. Socknen innehåller 43¼ mtl. med 2,469 inbyggare på en areal af 36,589 tunnl., hvaraf 5,380 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping eller Söderköping.

Ukrän uti södra Ryssland, dit konung Carl XII på hetmannen Mazeppas uppmaning intågat, för att derifrån störta det Ryska väldet, blef skådeplatsen för hans slutliga förfärliga nederlag, efter en mångårig segerbana. Redan fälttågets första början aflopp mindre lyckligt. Generalmajoren Lagerkrona, som skickades förut att besätta Starodub, hufvudpasset till Ukrän, och i förhand anlägga magasiner, blef förledd att taga en falsk väg, och då han ändtligen kom i grannskapet af orten, ville han icke besätta densamma utan kossackernes samtycke, hvarigenom Ryssarne vunno tid att förekomma honom och taga fast fot derstädes. Denna händelse, jemte Lewenhaupts kort förut timade olycka, bragte konungen i en missnöjd sinnesstämning; det var, såsom om en orolig aning för första gången hade börjat infinna sig hos honom. Mazeppa, som hittills synes hafva velat afbida utgången, trodde nu rätta tidpunkten vara kommen och uppmanade konungen att bemäktiga sig staden Nowogorod-Severskoj; men äfven här kommo Svenskarne för sent: staden var redan besatt af Ryssarne. Carl XII gick öfver Desna, för att intaga Bathurin, der Mazeppa hade sitt residens; men äfven denna stad hade Ryssarne förut bestormat och nedbränt; hans grofva artilleri, jemte stora förråder af lifsmedel, gingo förlorade, och denna förlust var en af hufvudorsakerna till den olycka, som sedan drabbade Svenskarne på detta beklagansvärda tåg till Ukrän. På marschen kom hetmannen sjelf till konungen, och nu först synes den närmare förbindelsen dem emellan hafva gått för sig. Mazeppa lofvade att anskaffa lifsmedel, lofvade att öppna sina fästningar för konungen och bistå honom med sina kossacker samt erbjöd sig dessutom att emot czaren uppvigla khanen för de Derbetiske Kalmuckerne; deremot lofvade Carl XII att återförena Ukrän med Polen samt att af Witepsk och Potolsk stifta ett furstendöme till Mazeppas fördel. Emellertid gjorde Ryssarne allt större framsteg inom landet. Mazeppa måste nu stå eller falla med konungen. En stor del af hans gods och besittningar hade blifvit förstörda af Ryssarne, och för att icke förlora allt, förmådde han konungen att midt i vintern, just då en alldeles obeskriflig köld inföll, bryta upp för att besätta Haditsh vid Sula. Trupperna, som för det mesta måste bivuakera under bar himmel, ledo förskräckligt genom den stränga kölden; mera än 4,000 man fröso ihjel och de öfverblifna hade ännu i lång tid svåra känningar af de besvärligheter de utstått. Konungen angrep oupphörligt de fiendtliga partierna hvar han anträffade dem, förföljde och utdref Ryssarne från större delen af Ukrän, samt lät vidt och bredt förhärja hela landet. Vid Kolomak gjorde han halt, och sade till fälttygmästaren Gyllenkrok: "Underrätta er nu raskt om vägen till Asien." Denne, helt förskräckt, föreställde honom, att nämnda verldsdel låg långt derifrån, i en helt annan riktning. "Mazeppa", inföll Carl, "har dock sagt mig, att det vore här i grannskapet; vi måste dit, för att kunna berömma oss, att vi äfven varit i Asien." Gyllenkrok tog saken blott för ett skämt, men det var rena allvaret, och först sedan Mazeppa förklarat konungen, att han framkastat denna tanka blott såsom ett infall, utfärdades befallning till återmarsch. Efter svåra utståndna vedermödor under en hård vinter, inbröt ändtligen våren; men denna gjorde dock icke något slut på de många besvärligheter soldaterne hittills hade uthärdat med så stort tålamod. De uppsvällande strömmarna förvandlade hela landet liksom till en enda stor sjö. Alla marscher voro förenade med de största svårigheter, många menniskor och hästar omkommo. Genom öfversvämningarna tryggades väl Svenskarne någorlunda för anfall, men som de flesta af landets inbyggare hade tagit till flykten, felades snart lifsmedel. Fiender lurade på de Svenskar, som träffades spridda, och nedergjorde dem; snart inträffade en fullkomlig brist på de nödvändigaste

behof, och lifsmedlen stego till ett alldeles oerhördt pris. De kossacker, som i början sällat sig till konungen, öfvergåfvo honom efter hand allmänt, och slutligen inträffade det förfärliga nederlaget vid Pultava, som gjorde ett ömkligt slut på detta Svenskarnes äfventyrliga tåg till det aflägsna Ukrän.

Uladislaus Sigismund, äldste sonen af konungen i Sverige och Polen, Sigismund, med dennes första gemål Anna af Österrike, och någon tid Sveriges erkände kronprins, föddes i Krakau d. 5 Juni 1595. Uteslöts, jemte sin fader, från Svenska thronen på riksdagen i Linköping 1600. Efter konung Sigismunds död, valdes han d. 13 Nov. 1632 till konung i Polen, och kröntes i Warschau d. 6 Febr. 1633. Redan under sin faders tid hade han utvecklat stora fältherretalanger, och på sjelfva sin kröningsdag fick han tillfälle att utmärka sig genom en lysande bedrift, ty czaren Michael Romanow, som velat begagna thronledigheten i Polen att återeröfra Smolensk, fann helt hastigt sin här derstädes af den nye Polske konungen så fullkomligt inspärrad, att han snart måste vara glad att få sluta freden i Wiasma 1634, då han till de förra afträdelserna af Smolensk och Sewerin måste lägga Tschernigow och dessutom lofva sitt biträde mot Turkarne, hvilka äfven brutit freden. Sultanen, förskräckt öfver denna sakernas vändning, förklarade nu att kriget blifvit börjadt mot hans vilja. Efter det Stuhmsdorfska stilleståndets slut hade Uladislaus gerna velat förnya kriget emot Sverige; men då Polska ständerne vägrade penningebidrag dertill, åtnöjde han sig med ett ärofullt 26-årigt stillestånd, hvarigenom hela Preussiska kustlandet återgafs till Polen. Olyckligtvis förmådde icke denne siste hjeltekonung af Wasarnes ätt styra den inhemska aristokratiens vilda tygellöshet, och de bästa anstalter, han vidtog för sitt rike, blefvo fruktlösa. Så misslyckades helt och hållet den religionsförening, som han åsyftade emellan katholiker och protestanter, och hans företag att upprätta en stående armée, för hvilken han ädelmodigt ville uppoffra hälften af sina inkomster, hindrades genom Polska adelns misstroende. Också oroades hans sista regeringsår genom uppresningar bland kossackerne, som dittills varit Polens starkaste förmur mot Ryssland och Turkiet. Konungens vidskepliga rådsherrar ville med våld tvinga dem att, i stället för den Grekiska, antaga den katholska religionen, och enskilde Polske adelsmän utöfvade emot dem de mest himmelsskriande oförrätter, uppbrände deras egendomar och dödade deras barn. De stolte vildarne grepo då till vapen, och blefvo sedan ett rysligt plågoris för Polen, så väl under Uladislai, som hans efterträdares tid. Konung Uladislaus dog d. 20 Maj 1648 uti staden Merecz i Lithauen. Han hade med tvenne gemåler, Cecilia Renata af Österrike och Lovisa Maria Gonzaga af Mantua, endast haft en ende son, Kasimir Sigismund, hvilken dödt ett år före honom, blott sju år gammal.

Ulf. En stor mängd mer eller mindre märkvärdiga personer med detta namn förekommer uti vår äldre historia, samt äfven i medeltiden och senare tider.

Ulf eller **Ulfo** var 1200 lagman öfver Tio härader i Småland.

Ulf af Trälgu nämnes bland de äldste lagmän i Westergöthland.

Ulf Tyrneson uppräknas äfven bland Westgötha lagmän, utan att något närmare blifvit om honom antecknadt.

Ulf Sulujarl, Styrbjörns morbroder och fosterfader, säges äfven hafva varit en berömd skald.

Ulf Carlsson Ulf, äfven kallad Näskonung, nämnes bland riksens råd redan 1261, och blef 1276 den förste drots i Sverige. Följande året nedgjorde han med endast 200 ryttare en Dansk här, som infallit i Finveden i Småland, och tog anförarne till fånga. Han dog 1285, sedan han på Alsnö underskrifvit konung Magni stadgar; hans dotter Ingeborg blef, genom sitt andra gifte med Ambjörn Sixtensson, en stammoder för Sparrar och Oxenstjernor.

Ulf, Filip Ulfsson, som förde i vapnet en tillbakaseende ulf, var riddare och riksråd 1297 samt lefde ännu år 1322.

Ulf Gudmarsson till Ulfåsa, riddare och riksråd redan 1328, sedan lagman i Nerike 1341, var gift med den heliga Brigitta, dog d. 12 Febr. 1344.

Ulf, Stefan Ulfsson, till Stenstad och Lagnö, var 1450 riksråd, då han förordnades till lagman i Westmanland och Dalarna, samt lefde ännu år 1473.

Ulf, Arendt Bengtsson, som skref sig till Nynäs, var riddare och riksråd 1453, samt 1457 tillika med Olof Drake befälhafvande på Stockholms slott, hvilket de en hel månad försvarade för konung Carl Knutssons räkning emot de upproriske herrarne, hvilka ansatte det med en hård belägring. Dennes son,

Ulf, Bengt Arendtsson, som skref sig till Ekolsund och förde i vapnet en tillbakaseende ulf, var först väpnare, riksråd 1501 samt 1520 befallningshafvande på Stockholms slott; han lefde ännu 1523. Dennes broder,

Ulf, Johan Arendtsson, till Sjöholm, var väpnare och riksråd 1501, samt blef 1510 lagman i Södermanland, hvilket embete han innehade ännu 1520. Han dog före år 1528 eller samma år.

Ulf eller **Ulpho**, en Bernhardinermunk, säges hafva förvaltat abbotsdömet i Warnhems kloster med så stort beröm, att han 1253 pröfvades värdig att väljas till biskop i Skara, hvilket val äfven genast erhöll påfvens stadfästelse. Sitt biskopsembete säges han uti 13 år hafva skött med så allmänt loford och till hvar mans nöje, att då han 1266 afled, han under allas tårar begrofs med stor ståt, bland sina förra ordensbröder i Warnhems klosterkyrka och blef länge mycket saknad.

Ulf, Johan Eriksson, till Horsnäs, af den gamla adliga ätten, var den förste deraf, som introducerades på Svenska riddarhuset, hvilket skedde redan år 1625. Hans öfriga öden äro nu mera alldeles okända.

Ulf, Melkior Axelsson, som 1620 adlades för ådagalagd tapperhet i fält och 1629 introducerades på Svenska riddarhuset, hörde icke till den gamla adliga ätten, utan började en egen ätt, som utgick redan med hans son.

Ulf, Erik, hvilken såsom ryttmästare vid ett Finskt regemente 1664 förklarades för adel och introducerades på Svenska riddarhuset, under N:o 688, *Ulf af Finland*, tillhörde en särskild, nu mera äfven utgången ätt.

Ulf Fasi, af Folkunga-ätten, en son af jarlen Carl den Döfve, blef vid Knut Johansson Langes uppresning 1229 af denne sin slägtinge gjord till jarl, i stället för Folke Birgersson, hvilken förut varit jarl hos konung Erik Läspe. Denne Ulf Fasi hade ett så stort anseende ibland Folkungarne och ett så betydligt medhåll af det inflytelserika presterskapet, att Erik Läspe äfven efter slaget vid Sparrsätra, der den upproriske Knut Johansson Långe stupade, måste bekräfta honom i hans jarlsembete, hvilket han sedan förvaltade med så oinskränkt myndighet, att hela regeringen berodde af hans godtycke och det i samtida handlingar säges, att allt riket styrdes efter hans vink. Jarlen Ulf Fasi var en slug, modig och driftig man; men tillika mycket äregirig och stolt. Utomlands sökte han styrka sitt anseende genom ett nära förbund med konung Håkan i Norrige samt inom riket genom medhåll af Folkungarne och presterskapet. När konung Håkan gjorde ett fiendtligt infall i Wermland och härjade der, af den anledning, att några hans upproriske undersåter tagit sin tillflykt dit, samt Erik Läspe illa upptog detta anfall, yrkande ersättning derföre, afböjde Ulf Fasi det hotande fredsbrottet genom sin myndighet. Likaledes förmådde han, så länge han lefde, förbindra den upproriske Holmgeiers afrättning, af erkänsla mot dennes fader, Knut Johansson. Det synes icke osannolikt, att den äregirige Ulf Fasi umgåtts med förslaget att bringa konungavärdigheten till sitt hus, i hvilket hopp han måhända styrktes af Erik Läspes sjukliga tillstånd och barnlöshet; men om så varit, hindrade döden hans planer att komma till mognad, ty han afled redan 1248, således tvenne år före konung Erik. Oaktadt all hans äregirighet, lärer hans styrelse varit ganska omtyckt, ty det säges uttryckligen, att hans dödsfall sörjdes och beklagades af hvar man. Af hans ännu befintliga sigill synes att han, likasom många andra Folkungar, förde i sitt vapen ett upprättstående lejon öfver tre strömmar. Uti bref och allmänna skrifter kallade han sig: "Ulf med Guds Nåde Svears och Göthers Jarl", samt på Latin: "Ulfo Dei gratia Dux Suecorum."

Ulf Jarl, den namnkunnige odalbonden Skoglar Tostes son, kallas jarl i Westergöthland och nämnes i några urkunder äfven *Ulf hin Gamle*. Likasom sin fader förvärfvade han i ungdomen rikedomar och anseende genom lyckliga vikingafärder, och bodde sedan på sin gård i trakten af Billingen. Der gå ännu sägner om "Konung Ulf den Gamle", såsom den der varit en vis och välgörande höfding. Af hans förstånd och rättvisa domar säges det ordspråk hafva uppkommit: "Så kännom vi Ulf." Invånarne i byn Hafstena vid Billingen veta ännu att omtala Ulf den Gamles dygder och utvisa hans grafhög, der han säges ligga begrafven i en silfverkista. Den lund af ekar, som derintill är belägen, kallas *Ulf-Eke*, och i detta namn tros den vördade höfdingens minne vara förvaradt. Uti Knytlingasagan nämnes en Ulf Jarl främst bland alla de höfdingar, som följde med konung Knut den Store till England; detta har blifvit lämpadt på denne, men tillkommer rätteligen en annan

Ulf Jarl, Thorkel Sprakeläggs son, hvars stora förtjenster och kloka uppförande bragte honom till det anseende, att han fick konung Knuts syster Estrid till gemål, hvarefter han, genom sin son, Sven Ulfsson eller Sven Estridsson, blef stamfader för en lång rad af Danske konungar. Enligt Saxo Grammaticus skall Ulf genom list hafva förskaffat sig sitt höga giftermål. Sedermera blef Ulf Jarl af sin svåger, konung Knut, förordnad till jarl eller ståthållare i Danmark, och konungens egen son, Hårdaknut, anförtroddes åt hans uppsigt. Under denna tid började kriget, som konung Anund Jakob i Sverige och Olof Haraldsson i Norrige företogo emot Danmark. Ulf Jarl råkade då uti stor olägenhet derigenom, att han lät utropa den unge Hårdaknut till konung i Danmark, utan att derom rådfråga konung Knut, hvarföre han äfven vid dennes ankomst stod i beråd att fly undan. Emellertid skickade han sin son Sven till konung Knut såsom pant af sin trohet, hvarefter konungen befallte honom att sammandraga hären. Derpå bevistade Ulf Jarl hela fälttåget emot de Svenske och Norske, och kom äfven till konung Knuts undsättning, när denne i Helgeå var af de fiendtliga flotterna omringad. Efter slaget besökte konungen honom på hans gård vid Roeskild, der ett ståtligt gästabud var anrättadt. Jarlen sökte på allt sätt roa sin konunglige gäst och svåger; men Knut fortfor icke desto mindre att vara tankfull och fåordig. Sedan Ulf Jarl länge förgäfves försökt åtskilligt för att få konungen vid gladt lynne, föreslog han ändtligen att de skulle spela schack. Detta tidsfördrif antog konungen; men spelade härvid utan eftertanka, så att han förlorade den ena pjesen efter den andra; då tålamodet slutligen förgick Ulf Jarl, så att han häftigt sprang upp, stötte bordet öfver ända och ämnade gå ut. Hånfullt ropade då konungen efter honom: "Löper du nu, Ulf Rädde?" hvarpå denne vredgad genmälte: "Du hade lupit långt längre om du kunnat vid Helgeå, och hette jag då ingalunda Ulf Rädde, då de Svenske slogo ned eder som hundar och jag kom till eder undsättning." Detta djerfva svar kostade honom lifvet; ty straxt derefter lät konungen nedsticka honom i sjelfva Roeskilds kyrka, hvilket skedde år 1031.

Ulfeld. Denna ätt var den första af Skånska adeln, som introducerades på Svenska riddarhuset. Bland Danmarks då mäktiga adel ansågs den för en af de ansenligaste och hade redan i flera led beklädt de högsta riksembeten. Ättledningen hör-

jas gemenligen med **Anders Ulfeld**, som var riksråd och lefde på drottning Margarethas tid och skref sig herre till Koxebölle på Fyen. **Knud Ebbesen Ulfeld**, som dog 1540, efterlemnade tvenne söner. Den äldre, **Jakob Ulfeld**, fortsatte ätten i Danmark. Den yngre sonen, **Ebbe Ulfeld**, till Svenstorp, blef stamfader för den Skånska ättegrenen. Han var slottsherre på Lyckeby och öfver hela Blekinge, samt Danmarks rikes råd och slottsherre på Malmöhus. Han dog år 1566. Sonen **Knud Ulfeld**, riddare och befallningsman på Landskrona slott, dog 1586. Hans son, **Kristoffer Ulfeld**, var riddare af elefanter-orden, Danmarks rikes råd och befallningsman på Helsingborgs slott 1646, då han, tillika med Ivar Krabbe, var Dansk fullmäktig vid gränseförrättningen emellan Halland och Skåne, och dog 1670, sedan han svurit Svenska kronan trohetsed. Sonen,

Ulfeld, Ebbe, till Färlöfsholm, Arnslöf, Råbylöf och Ovesholm, föddes d. 23 Dec. 1616. Efter idkade studier och flera års utrikes resor, hvarunder han isynnerhet länge uppehållit sig vid Franska hofvet, återvände han till Danmark, och blef af konung Christian IV antagen till hofjunkare. Snart begaf han sig dock åter ut och gick i kejserlig krigstjenst såsom kornett, hvarefter han avancerade till ryttmästare. Sedermera tjenstgjorde han vid Spanska arméen, der han af konung Filip IV erhöll fullmakt att vara major vid kavalleriet. År 1641 hemkallades han af Christian IV, och förordnades året derpå till slottsherre eller guvernör öfver Christianstads län. Utnämndes 1644 till generalmajor och guvernör på Ösel, hvilken provins han dock ett år derefter, till följd af fredsslutet i Brömsebro, måste afleverera till Svenska kronan. Såsom måg till sjelfve Danske konungen, genom giftermål med dennes dotter, grefvinnan Hedvig, hvilken samme konung ägde i sitt andra gifte med den ryktbara Christina Munck, stod Ulfeld i synnerlig ynnest hos sin regent, och hedrades äfven af dess efterträdare, konung Fredrik III, hvilken vid sin kröning 1648 slog honom till riddare af elefanter-orden, samt följande året lemnade honom Bornholm i förläning. Denna sämja räckte dock icke länge. Det hat hofvet hyste emot dessa anförvandter, utbröt snart i en uppenbar förföljelse, hvilken föranlät Hr Ebbe Ulfeld att 1651 öfvergifva sitt höfdingedöme och vid Svenska hofvet söka skygd för de stormar, som hotade honom uti fäderneslandet. Drottning Christina emottog honom med utmärkt nåd och lemnade honom genast en årlig pension, hvarjemte hon utnämnde honom till generalmajor af kavalleriet. Äfven Carl X Gustaf omfattade honom med all kunglig nåd och befallte honom åtfölja sig på det Polska fälttåget; likväl fick han qvarstanna i Stockholm, der han framlefde i stillhet de följande åren, ända till dess konungen lagt Skåne under Sveriges välde. Då skyndade han, i Mars år 1658, till Skåne, för att såsom Svensk undersåte uppvakta sin nya öfverhet och återtaga sina derstädes belägna egendomar, hvilkas begagnande i flera år varit honom betaget. Samma sommar, då han öfverrest till Danmark för att göra gällande några fordringar på grund af Roeskildska fredstraktaten, fängslades han i Köpenhamn och bortfördes till Naskow, der han hölls fången öfver ett halft år, till dess han befriades genom samma fästnings eröfring af fältmarskalken Stenbock. Han återvände då till Sverige, der han 1661 utnämndes till general-löjtnant. Regeringens kommission uppdrog honom kort derefter att upprätta Skånska militären både genom utskrifning och värfning. Likaledes anbefalldes han att afdanka de efter fredsslutet öfverflödiga Tyska regementerna, hvilket af honom i Carlshamn verkställdes. Detta förtroende var lika ärofullt för den, hvilken deraf ansågs förtjent, som det hedrade förmyndare-regeringen, hvilken visade en sådan oväldighet. Hr Ebbe Ulfelds alltid jemna uppförande och redliga tänkesätt, städse ådagalagda allt ifrån hans första ankomst till Sverige, förvärfvade honom äfven den utmärkta äran, att på riksdagen 1664 blifva kallad till riksrådsembetet, hvilket han genast tillträdde; blef samma år introducerad på Svenska riddarhuset. Två år derefter utnämndes han till hofrättsråd i Götha hofrätt och 1675 till riksjägmästare. Häraf synes, att den då myndige konungen Carl XI äfven bevärdigade honom med sitt nådiga förtroende, hvarpå gafs ytterligare bevis, då under Danska kriget honom anförtroddes försvarsverket vid Kalmar. Äfven här visade han sig nitisk och förjagade de Danska brännare, som på flera ställen af kusten ödelagt herrgårdar och bondbyar. Under samma krigstid lärer han äfven hafva haft något befäl i Skåne, der han dessutom led flera enskilda förluster genom Danskarnes härjningar, hvarvid hans gårdar sköfflades. År 1679 förordnades han till lagman i Östergöthland. Han afled d. 30 Jan. 1682, och med honom sjelf utslocknade hans adliga ätt på svärdssidan. Hans slägting på längre håll,

Ulfeld, Korfitz, som bragt sitt namn till högsta ära och sedan störtat detsamma uti djupaste förakt, var en af 1600-talets märkvärdigaste män. En son till Danske rikskansleren Jakob Ulfeld till Ulfeldsholm, vann han genom snille och skicklighet redan tidigt Christian IV:s förtroende till den grad, att han ännu helt ung förordnades till länsherre på Möen och 1634 dubbades till riddare. Han befordrades sedan till ståthållare i Köpenhamn, ett embete, hvilket alltid var förenadt med rådsvärdigheten, och upphöjdes slutligen till rikshofmästare, hvarigenom han snarare blef sin konungs medregent, än förste embetsman. Hvad som dock mest utmärker Christian IV:s nåd och befordrade Ulfelds lycka, var den senares giftermål med konungens mest älskade dotter af Christina Munck, den för snille, dygder, ädelmod och olyckor alltid högst vördnadsvärda fröken Eleonora Christina. Begåfvad med stora egenskaper, qvickhet, lärdom, behagligt umgänge samt mycken driftighet i allt hvad han företog, förenade Ulfeld härmed en öfverdrifven egenkärlek, häftighet och högmod. Under sin höge svärfaders regeringstid, stod han i

högsta anseende och nyttjades till de angelägnaste förrättningar. Sålunda var han, då känd för sin hätskhet mot de Svenske, förste fullmäktig vid fredsunderhandlingen i Brömsebro, då han mot den store Oxenstjerna fick öfva sin statsslughet, fastän det ej lände Danmark till någon särdeles fördel. Vid samma tid blef han äfven nyttjad i åtskilliga beskickningar, särdeles till Holland, för att bilägga de emellan Danmark och generalstaterna uppkomna misshälligheter, rörande Öresundska tullen. Det förtroende hans kunglige svärfader hyste för honom, torde Ulfeld vid Christian IV:s tilltagande ålderdom och svaghet hafva temligen missbrukat, alltid till sina likars förtret, stundom äfven till sjelfve monarkens missnöje. Att han ej alltid använde mycken flit att förtjena konungens välvilja, synes deraf, att han försvarade Christina Munck under den rättegång, som Christian IV anställde mot denna sin gemål såsom äktenskapsbryterska. När den store konung Christian slutade sin lika ärofulla som långvariga regering, steg Ulfeld, hvilken, för mera anseendes vinnande, redan 1641 förskaffat sig kejserlig riksgrefvevärdighet, snart till det högsta välde, så att han till och med beskylldes för att eftertrakta konungavärdigheten. Under den korta mellanregeringen efter konungens död utöfvade Ulfeld nog stränghet, hvarigenom han ådrog sig mycket hat. Sedan visade han nog ringa aktning mot den nyvalde konungen, Fredrik III. Detta ådagalades redan vid kröningen, då han, aftonen på sjelfva kröningsdagen, lät nedrifva den äreport, som borgerskapet låtit uppresa, på det att densamma icke skulle pryda drottningens kröningsfest, som följande dagen anställdes. Fastän han härigenom ådrog sig drottning Sofia Amalias hat, vågade dock Fredrik III icke stöta sig med én så mäktig undersåte, helst han stod i spetsen för det högadliga partiet, som arbetade på att inskränka den Danska konungamakten. Ulfeld blef i stället sänd såsom ambassadör till Frankrike. Snart tillställdes dock emot honom en rättegång af ganska ohygglig och smutsig beskaffenhet. Man lät genom en liderlig qvinna, vid namn Dina, anklaga honom för äktenskapsbrott mot sin maka och förgiftningsförsök mot sin konung. Efter flera högst obehagliga uppträden, blef han dock frikänd och anklagerskan dömd till döden samt afrättad. Emellertid hade oviljan mellan konungen och den mäktige rikshofmästaren härunder nått sin höjd. Slutligen, sedan Ulfeld hopsamlat så mycket penningar som möjligt, begaf han sig med hustru och barn hemligen ur landet och for först till Holland, men sedermera, för större säkerhets skull, till Sverige, dit han ankom i September 1651. Drottning Christina var då för tillfället frånvarande från Stockholm; men Ulfeld anhöll genom grefve Magnus om hennes välvilja och beskydd, och efter några invändningar blef han formligen genom ett utfärdadt lejdebref tagen i hennes konungsliga hägn och beskydd. Uti Stockholm förenade sig Ulfeld snart med de fremmande gunstlingarnes parti, hvarefter han, understödd af desse och af sina personliga egenskaper, bibehöll för det mesta Christinas ynnest samt var en nära nog beständig deltagare i hennes förtroligare kretsar och lustresor. Hans anseende steg slutligen så högt, att de andre gunstlingarne började smickrande söka hans välvilja. Drottningens nåd blef emellertid för honom temligen kostsam, likasom den varit för flere af hennes gunstlingar. Det är nemligen säkert att han vid många tillfällen måste försträcka henne rätt betydliga summor. Det mål, hvartill Ulfeld sökte begagna sitt stora inflytande, var att hämnas på Danska hofvet. Härpå arbetade han ibärdigt med rastlös ifver. Han utlät sig beständigt med största bitterhet om alla ställningar och förhållanden inom Danmark, samt afmålade dem städse med de svartaste färger. Under loppet af år 1652 lät han trycka och utsprida en ströskrift, hvilken, under namn af "*Nödtvunget Hedersforsvar*", framkastade allehanda beskyllningar mot hans i Danmark varande ovänner och isynnerhet emot konung Fredrik. För Christina framställde han flera förslag till Danmarks eröfring, samt gaf henne en mängd underrättelser om landets fästningar, vapenförråder, trupper och inhemska partier, äfvensom om de personer, hvilkas understöd man kunde paräkna, m. m. Att drottningen på fullt allvar lyssnade till dessa föreställningar är säkert. Det gick till och med så långt, att Christina lät Ulfeld inför Svenska rådet framställa sitt anfallsförslag. Nu tog konung Fredrik saken allvarsamt. Ulfeld blef för smädelser och förrädiska stämplingar dömd förlustig alla sina inom Danska väldet belägna egendomar och Sverige hotades med krig, hvilket hade till följd att drottningen sedermera någon tid visade mindre fiendtlighet emot Danmark och mindre ynnest mot Ulfeld än tillförene; men snart steg han åter i hennes nåd. Efter Christinas afträde från regeringen förstod Ulfeld att vinna Carl Gustafs förtroende. Han gjorde äfven Sverige stora tjenster under Danska kriget och blef, till Danmarks förödmjukande, en af fredsunderhandlarne i Roeskild, då han yrkade att Sverige i freden äfven skulle bekomma Norrige. Helst hade han sett att Köpenhamn blifvit intaget, och han yttrade stort missnöje öfver att så ej skett. I kraft af denna freds innehåll, skulle han återfå alla sina i Danmark förlorade rättigheter och på Fyen uppförde han sig såsom en öfvermodig segerherre. År 1658 erhöll han af Carl X Sölfvitsborgs slott och län såsom grefskap; men snart inträdde mellan båda en märkbar kallsinnighet. Konungen lärer i Danmark hafva erhållit betänkliga underrättelser om Ulfelds lynne, och denne senare fann sina forhoppningar svikna. Konung Fredrik hade visserligen med honom ingått en förlikning; men denna var alltför nödtvungen samt dolde blott ömsesidigt misstroende och hat. I Danmark var således för honom ingen lycka att göra, intet inflytande att vinna; ej heller i Sverige, der, efter afslutad fred, man ej mera behöfde fremlingen och hans stämplingar mot Danmark. Af dessa orsaker fann sig Ulfeld innan kort nedsatt till en man af föga betydenhet. När nu Carl Gustaf om sommaren 1658 började förbereda sitt andra infall på Seeland, fram-

bröt Ulfelds ovilja i bittra och häftiga ord, hvilka snart framfördes till Carl Gustaf, som dervid likväl ej gjorde annat, än att han ur sin tjenst afskedade den orolige fremlingen. Han qvarstannade likväl i Malmö, och der upptäcktes snart nya af honom förberedda stämplingar. Då nemligen de Svenska sakerna, efter Köpenhamns undsättning, syntes taga en mindre fördelaktig vändning, var genast grefve Ulfeld betänkt på att åter ställa sig in med det Danska hofvet, samt ämnade, medelst biträde af Holländska hjelpflottan, spela Malmö och Landskrona i Danskarnes händer. Saken blef på ett besynnerligt sätt förrådd, ty en räf, som hade fått väderkorn af att något vore gömdt i sanden vid Limhamn, uppkrafsade en derstädes nedgräfd ask, som innehöll åtskilliga bref och dokumenter, hvilka af vederbörande skolat afhämtas, men nu föllo i strandvaktens händer. I följd af denna upptäckt arresterades genast grefve Ulfeld, och saken undersöktes af en kongl. kommission, hvarvid åtskilliga Malmöboar blefvo afrättade. För att undvika faran af motsägelser och öfverbevisning lade sig Ulfeld till sängs, låtsande sig hafva fått slag och vara mållös, så att försvaret måste inför rätten utföras af hans gemål, grefvinnan Eleonora, hvilken äfven gjorde detta med mycken qvickhet och behag. Så fördröjdes rättegången och emellertid inträffade konungens död, hvarefter förmyndare-regeringen, som antingen ej ville eller ej kunde öfverbevisa Ulfeld, beslöt gifva honom fri. Af misströstan och otålighet, eller, såsom några påstå, dertill narrad af sin svåger och fiende, Hannibal Sehestedt, rymde likväl Ulfeld från Malmö några få dagar, innan han eljest hade fått underrättelsen om sin formliga befrielse. Hans flykt tillgick på följande sätt. Han förvarades i sitt eget hus, beläget vester om strandporten och helt nära intill vallen. På det att vakten skulle skingras, lössläpptes på stället en ostyrig hingst, som gjorde ett sådant oväsende, att alla soldaterne lupo dit för att hjelpa till rätta. Den underofficer, som bevakade grefvens rum, narrades derifrån af en jungfru, som låtsade söka efter en ring. Emellertid undsluppo Ulfeld och hans hustru, hon i vanliga karlkläder och han under en prests förklädnad. Då uppstod ett länge begagnadt ordspråk: "slå öfver som Ulfelds gångare", hvilket brukades när någon ljög alltför handgripligen. Flyktingarne kommo lyckligt undan till Köpenhamn, der Ulfeld snart fängslades och slutligen måste ödmjukligen erkänna "sina förbrytelser emot Danmark och dess konung, samt att dessa brott icke kunde ursäktas, utan endast af kongl. nåd och barmhertighet tillgifvas." Mot denna afbön, erläggande af ny trohetsed samt afstående af all sin på Seeland varande egendom, togs han ändtligen åter till nåder. Någon tid derefter fick han sin frihet att resa öfver till Fyen och derifrån till de varma baden i Tyskland. Alltid orolig och ränkfull, gaf han då kurfursten af Brandenburg det förslag, att med den missnöjda adelns tillstånd eröfra Danmark. Detta ådrog honom fullkomlig undergång och en skymflig dom 1663. Han dömdes såsom landsförrädare från lif, ära och gods. Hans kropp skulle fyrdelas och steglas, ett högt pris sattes på hans hufvud, ett af hans i Köpenhamn varande hus nedrefs, och på den plats, der det stått, upprestes en skampåle med inskrift: "Förrädaren Korfitz Ulfeld till evig blygsel och vanära." En bedröflig minnesvård, som qvarstått ända till våra dagar. Sedan Ulfeld, i anledning af det pris, som var satt på hans person, lefvande eller död, ingenstädes fann sig säker, reste han från det ena stället till det andra, någon tid såsom sina söners hofmästare, men måste slutligen på egen hand söka sin säkerhet. Sedan han ådragit sig en svår förkylning, angreps han 1664 på en färja vid Basel af häftiga plågor. Han afled, sedan han namngifvit sig för färjkarlen och bedt honom om en graf i sanden vid Rhenströmmen, på det ingen måtte på hans liflösa kropp utöfva den grymhet han i lifvet undsluppit. Sådant slut fick denne herre, hvilken af äregirighet och hämdlystnad under flera års tid gjort allt hvad i hans förmåga stått, för att öfver sitt arma fädernesland draga så väl krigets elände som fremmande ok. Hans son, **Leo Belgicus Ulfeld**, som gick i Österrikiska husets tjenst och uti Hofmans genealogiska tabeller kallas riddare af S:t Jagos orden, var fader till grefve **Korfitz Anton Ulfeld**, Ungersk rikskansler och en betydande man hos kejsarinnan Maria Theresia; denne afled barnlös omkring år 1770 och var den siste af sin gamla märkvärdiga ätt.

Ulfhild, en dotter af Håkan Finsson i Norrige, var Svenske konungen Sverker den Gamles gemål; men lärer hafva aflidit kort tid efter sedan han uppstigit på thronen. Hon var moder till prinsen Johan, hvilken, för sina utsväfningar och flera våldsamheter, ihjelslogs af bönderne medan fadern ännu lefde, samt till konung Carl VII Sverkersson.

Ulfhjelm, Arnbjörn, son af postmästaren i Jönköping A. Ulf, började sin bana 1697, såsom gemen soldat under Jemtlands regemente. Befordrades 1700 till underofficer derstädes, och 1701 till fänrik vid den Norrländska tre- och femmännings-bataljonen, vid hvilken han 1703 blef löjtnant. Genom flera visade prof på stor tapperhet, hvarigenom han utmärkte sig till och med ibland Carl XII:s käcke krigare, beredde han sig denna hastiga befordran. Sedermera blef han 1706 kapten vid nämnda bataljon och 1709 kapten vid Uplands regemente, då han under en sjöfärd strandade vid Domsnäs i Kurland och gjordes till fånge, men lyckades att straxt derefter åter blifva fri genom flykten och undkomma till Stockholm. Derpå bivistade han det märkvärdiga slaget vid Helsingborg 1710, uti hvilket han såsom den äldste kaptenen kommenderade hela regementet, emedan så väl öfversten som majoren, de enda närvarande regementsofficerare, redan vid första salfvan stupat. Sedermera var han samma år kommenderad på flottan med något manskap af regementet, samt visade vid dessa, äfvensom flera andra tillfällen, prof på synnerlig tapperhet, så att han 1711 blef major vid Uplands regemente och 1713 upphöjdes

i adligt stånd, då han skref sig till Seglinge, Tyslinge, Nederängen och Norrby. År 1716 fick han på begäran afsked, då hans hedrande bana, obekant af hvad anledning, afbröts, eburu han lefde lång tid derefter, och ej dog förr än år 1751.

Ulfilas. De stora förtjenster biskop Ulfilas inlagt om Götbernes omvändande till kristendomen och hans bibelöfversättning, ett af forntidens herrligaste minnesmärken, hafva länge varit allmänt kända; men i afseende på hans lefnadsomständigheter har allt hittills rådt mycken donkelhet och osäkerhet. Till och med om sjelfva hans namn hafva länge skiljaktiga meningar sökt göra sig gällande. Så har man skrifvit det än *Wulfilas*, än till och med *Hulfilas*. Att han var af Göthisk härkomst synes tämligen obestridligt, åtminstone att han blifvit född bland Götherne, eburu nyare forskare antaga att hans förfäder varit ibland de kristne fångar, hvilka Götherna, under kejsarne Valeriani och Galieni tid omkring år 258, vid deras då gjorda infall i Asien, bortförde från Kappadocien. Han föddes år 318, och var således sju år gammal då det stora allmänna kyrkomötet i Nicæa hölls. Vid denna tid bodde Götherne på norra sidan om Donau i de Daciska provinserna, och stodo än i vänskaplig, än i fientlig förbindelse med kejsar Constantin. En gammal urkund upplyser att Ulfilas år 348, vid 30 års ålder, skall hafva, såsom ett sändebud från de Göthiske furstarne, ankommit till kejsaren i Konstantinopel, uti hvilken stad han trädde i förbindelse med de Arianske kristne. Vid samma tillfälle invigdes han till Göthernes biskop, hvarefter han på ett segrande sätt och med den lyckligaste framgång arbetade på kristendomens utspridande bland sina ännu ganska råe landsmän. Uti sju hela år lefde han sålunda såsom biskop bland Götherne på norra sidan om Donau, till dess en uppkommen förföljelse nödgade honom att afbryta sin nyttiga verksamhet der och öfvergifva det folk, hvars herde han var. Först sedan ett stort antal troende kristna fått såsom martyrer med sitt blod besegla sin fromma tro, beslöt Ulfilas sig att fly och söka skydd inom det Romerska väldet. Med ett betydligt antal liktänkande Göther drog han då bort, och blef välvilligt emottagen af kejsar Constantius, hvilken bevisade honom stor ära, samt tilldelade honom och hans medföljande Göther boningsplatser emellan södra delen af floden Donau och berget Hämus. Detta tilldrog sig år 355 efter de äldsta uppgifter, eburu några gamla författare utsätta tiden härför till år 369. Det land, der Götherne då nedsatte sig, kallades *Mesien*, hvaraf de sedermera blifvit benämnde *Meso-Göther* och deras tungomål *Meso-Göthiska*, annars kallas de äfven ofta de *Mindre Götherne* (*Gothi minores*) till åtskilnad från den öfriga stora Göthiska stammen. Ulfilas var närvarande vid det stora kyrkomötet i Konstantinopel år 360 samt underskref der, tillika med de öfrige biskoparne, den Arianska bekännelsen. Sedan Ulfilas uti fyratio år förvaltat sitt biskopsembete bland Götherne, nemligen sju år norr om Donau och sedan uti trettiotre år inom det Romerska riket söder om Donau, kallades han år 388 på kejsarens befallning till Konstantinopel, för att deltaga i en kyrkoförsamling; men kort efter ankomsten dit afled han och blef med många ärebetygelser begrafven. Han var då sjuttio år gammal. Biskop Ulfilas införde skrifkonsten bland sina Göther, och uppfann det s. k. *Ulfilanska Alfabetet*, Härtill använde han förnämligast de större Grekiska bokstäfverna äfvensom några Latinska; men upptog äfven fyra runor, samt bildade några fullkomligt nya skriftecken. För att sprida kristna läran bland sina landsmän, öfversatte han bibeln på deras språk. Man har länge trott, att hans öfversättning endast omfattat de fyra evangelierna; men senare noggranna forskningar hafva nästan satt utom allt tvifvel, att han ju öfversatt hela den heliga skrift, med undantag måhända endast af konungaböckerna. Hans litterära verksamhet lärer dock icke hafva inskränkt sig endast till detta arbete. Gamla uppgifter intyga, att Ulfilas författat flera egna afhandlingar på Göthiska språket. Om hans öfriga verksamhet är endast det kändt, att han på flera ställen inrättade skolor, hvaruti undervisning meddelades i den heliga skrift. Hans bibelöfversättning är äfven i det hänseende särdeles märklig, att den bildar det äldsta Göthiska språkmonument, mera än fyrahundra år äldre, än de aldra äldsta i behåll varande Forn-Hög-Tyska, Forn-Låg-Tyska, Anglo-Sachsiska och Isländska urkunder. Så länge biskop Ulfilas lefde var han både af Göther och Romare högt vördad, såsom en helig och rättskaffens lärare. Sedermera hafva häfderna uti nära femtonhundra år städse nämnt hans namn med vördnad och högaktning.

Ulfrid, en af de kristne lärare, hvilka hitkommo i sällskap med den helige Sigfrid, säges hafva blifvit mördad och huggen i stycken af de uppretade hedningarne, då han, upptänd af ett öfverdådigt religionsnit, i den församlade allmogens närvaro dristade sig att någonstädes sönderslå ett mycket vördadt beläte af guden Thor.

Ulfsax. Denna adliga ätt anses af somliga härstamma från den bekante Gunnar Gröpe, hvilken uti Olof Skötkonungs tid begick det trefaldiga mordet på den helige Sigfrids systersöner vid Wexiö. Ej så särdeles många af denna ätt hafva dock förvärfvat ett namn i häfderna. En **Jöns Pedersson Ulfsax** till Häringe, son af **Peder Lindormsson Ulfsax** till Offeby, var en ibland de herrar, som på herredagen i Wadstena 1521 valde Gustaf Eriksson Wasa till riksföreståndare. Samme Jöns Pedersson anförde sedan en afdelning af den Svenska krigshär, som företog belägringen af Stockholms stad. En **Jöns Nilsson Ulfsax** blef 1568 ståthållare öfver hela Småland, och nämnes ännu 1590 såsom befallningsman på Kronoberg. Slutligen blef en **Gustaf Ulfsax** till Skäggeby, som då var kapten, introducerad på det Svenska riddarhuset.

Ulfsparre. Denna gamla Svenska adliga ätt anses härstamma från Wärend i Småland och räknas till stamfader den bekante Gunnar Gröpe, hvilken omkring år 1020 mördade den helige Sigfrids

treune systersöner, Unamen, Winaman och Sunaman, samt derföre pliktfälldes af Olof Skötkonung.

Ulfsparre, Måns Påfvelsson, son af Påfvel Månsson till Broxvik, var väpnare samt ståthållare öfver Kalmar och Småland år 1544. Dennes son,

Ulfsparre, Erik Månsson till Broxvik, var riddare och riksråd 1561, och kallas äfven riddare af S:t Salvators orden; utnämndes 1563 till slottslofven på Kalmar slott, samt följande året till ståthållare öfver Kalmar slott och stad. Han lärer hafva dödt kort tid derefter. Dennes son,

Ulfsparre, Hans Eriksson, till Broxvik, Mörbylund och Jonsberg, blef 1586 kammarjunkare hos hertig Carl samt 1593 dess furstliga råd. Samma år utnämndes han till lagman i Wermland, och höll stadigt hertig Carls parti under dennas tvist med konung Sigismund, hvarefter han, såsom höfvidsman för en del af den förras krigsfolk, utmärkte sig genom en synnerlig tapperhet i Stångebro slag, slående manligen omkring sig med ett stort slagsvärd. Följande året utnämndes han till ståthållare på Kalmare slott och var 1602, då han kallas kansliråd och hofråd, närvarande vid riksdagen i Stockholm. År 1606 fick han förnyad fullmakt, att dädanefter som dittills vara ståthållare på Kalmar. Vid konung Carl IX:s kröning 1607 uppbar han kröningsmanteln och förrättade tillika marskalkssysslan. Utnämnd 1609 till riksråd, var han 1611 ståthållare på Öland och Borgholm, som han då nödgades uppgifva till Danske konungen Christian IV. Derefter var han medlem af förmyndareregeringen under Gustaf II Adolfs minderårighet och 1612 ståthållare på Stockholms slott samt öfver hela dess län och tillika ståthållare på Svartsjöhus. Slutligen blef han 1613 återigen ståthållare på Kalmar och dog 1616. Dennes son,

Ulfsparre, Åke Hansson, född d. 12 April 1597, tjenade med mycken tapperhet uti så väl det Polska och Preussiska kriget, som uti det Tyska trettioåriga kriget, både till lands och sjös, så att han 1640 utnämndes till amiral. Sedermera förordnades han 1645 till landshöfding öfver Kronobergs län, men transporterades kort tid derefter till Gottland, då Kronobergs län förenades med Kalmare län. Blef 1648 riksråd och upphöjdes 1653 till friherre, då han skref sig friherre till Broxvik, samt herre till Jonsberg och Elfvegärde. Han afled d. 27 Juli 1657. Sonen,

Ulfsparre, Åke Åkesson, friherre till Jonsberg, blef år 1665 major vid Westerbottens regemente, 1667 öfverstlöjtnant och 1676 öfverste derstädes. Transporterades sedan till öfverste för Jemtlands dragoner och blef 1683 vice landshöfding öfver Gefleborg och Westernorrland. Slutligen utnämndes han 1687 till landshöfding i Kronobergs län. Han dog d. 9 Juli 1701 och efter honom är den nuvarande friherrliga ätten.

Ulfsparre, Måns Eriksson, till Källunda, en son af riksrådet Erik Månsson till Broxvik, var 1579 någon tid tillförordnad ståthållare på Kalmare slott i Bengt Ribbings ställe och afled år 1597. Hans son,

Ulfsparre, Erik Månsson, till Källunda, förordnades 1609 till ståthållare på Jönköpings hus och öfver dess län, i Olof Hårds ställe. År 1611 kallas han ännu ståthållare dersammastädes. Introducerades 1625 på riddarhuset.

Ulfsparre, Jöns Månsson, en son af ståthållaren Måns Påfvelsson till Broxvik, var 1569 befallningsman på Nyslott och öfver dess län.

Ulfsparre, Jöran Eriksson, en son af riksrådet Erik Månsson till Broxvik, skref sig till Öijerid, Råda och Näs. Förordnades 1569 till slottslofven på Wadstena slott och 1571 till slottslofven på Kalmar. År 1572 blef han först högste befallningshafvande på Elfsborgs och Gullbergs fästningar, samt utnämdes kort derefter till ståthållare dersammastädes. Blef sedan 1576 slottslofven på Reval, hvilket embete han fortfor att bibehålla, då han 1580 utnämndes till lagman på Öland. År 1586 nämndes han för andra gången till ståthållare öfver Elfsborgs slott och stad samt Gullbergs fästning och 1592 blef han ståthållare öfver hela Westergöthland samt lagman på Öland. Han var riksråd, ståthållare på Elfsborg och lagman i Westergöthland, då han 1603 befullmäktigades till mötet med de Danske vid Fläckebäck och då han 1605, jemte några andra riksens råd, under hertig Carls vistande i Lifland, förestod regeringen i Sverige. Död 1616. Sonen,

Ulfsparre, Erik Jöransson, till Näs och Häradssäter, född 1577, anträdde 1593 vidsträckta utrikes resor genom Holland, Frankrike, Spanien och Italien, i hvilka länder han uppehöll sig omkring tio år, under tiden görande främmande krigstjenst, då han, bland andra äfventyr, råkade ut för det missöde att uti en drabbning blifva skjuten i högra knäet med ett lod, som sedan aldrig kunde åter utskäras. Efter återkomsten till Sverige 1603, blef han straxt kammarjunkare hos konung Carl IX och någon tid derefter af denna skickad såsom gesandt till grefven af Ost-Friesland samt vidare till Frankrike. År 1605 blef han konungens stallmästare samt ryttmästare för dess egen liffana, hvilken han med synnerlig tapperhet anförde i slaget vid Kirchholm. Utnämndes 1606 till ståthållare på Elfsborg, hvilken befattning han bibehöll, då han 1609 blef hofmarskalk hos hertig Johan och 1613 dess furstliga råd, förande tillika befälet öfver Stegeborg och Norrköping med Östanstång. År 1615 förordnades han till ståthållare öfver Stegeborgs län och blef 1618 landshöfding öfver hela Östergöthland. Blef sedan 1621 ståthållare på Kronoberg och öfver dess län, 1626 ståthållare i Jönköping och 1627 åter igen ståthållare öfver hela Östergöthland. Han dog d. 17 Dec. 1632. Sonen,

Ulfsparre, Jöran, var 1650 öfverste för ett regemente till häst och upphöjdes 1653 till friherre, då han skref sig friherre till Häradssäter. Blef slutligen 1655 landshöfding öfver Kalmare län. Dog 1656. Hans friherrliga ätt utgick med sonen öfverste **Carl Gustaf Ulfsparre,** som

stupade i slaget vid Pultava 1709, utan att hafva varit gift.

Ulfsparre, Peder Jöransson, son af riksrådet Jöran Eriksson, blef 1612 ståthållare på Elfsborg och 1619 åter förordnad dertill. År 1622 kallas han slottslofven derstädes och blef 1624 åter utnämnd till ståthållare, hvilket han fortfor att vara till år 1631, då han blef ståthållare i Skaraborgs län. Han introducerades 1625 på Svenska riddarhuset, då han skref sig herre till Ribbingstorp och Råda. Förordnades 1635 att jemte sitt ståthållareskap tillika vara häradshöfding uti Barne härad.

Ulfsparre, Johan Månsson, son af ståthållaren på Kalmare slott, Måns Eriksson till Källunda, förordnades 1608 till ståthållare på Nyköpings slott samt öfver dess stad och län, 1610 till ståthållare på Borgholm och öfver Öland, samt blef 1619 utnämnd till tygmästare. År 1622 utnämndes han till ståthållare öfver Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Westerbotten, med Hudiksvall och Hernösands städer, samt öfver Österbotten, Uleåborg och Kajaneborgs fästningar med Wasa stad. Han hade redan afsked 1633, då han fick en donation på Brenäs gård inom Skedvi socken.

Ulfsson, Udde, var en af de riksens råd, som underskrefvo Halmstads dagtingan år 1435; hans öfriga omständigheter äro ej kända.

Ulfsson, Carl, en son af den myndiga jarlen Ulf Fasi, kallas i gamla handlingar äfven ofta "Junker Carl", samt berömmes för skönhet, tapperhet och ridderlighet. Några historieskrifvare säga, att han stod i spetsen för folkungarnas uppror emot Birger Jarl; men detta synes mindre sannolikt, ty just vid samma tid lemnade Birger åt denna Carl Ulfsson det förtroendeuppdrag, att beledsaga hans dotter Rikisa på hennes färd till Norrige, der hon skulle förmälas med konung Håkan den unge; och sedermera, när Birger, efter aftal med Norske konungen, infann sig vid Götha elf för att angripa Danmark, var Carl Ulfsson en bland höfvidsmännen för Svenska krigshären. Vid flera tillfällen derefter visade Birger Jarl äfven honom förtroende och aktning, så att ingen anledning synes vara till den förmodan, att han deltagit i Folkungarnes uppror. Slutligen företog han ett korståg till Preussen, der han, ännu helt ung, stupade uti en strid mot hedningarne.

Ulfsson, Carl, en son af Ulf Gudmarsson och den heliga Brigitta, förde ett lejon i sitt vapen och skref sig till Ulfåsa. Han var riddare 1347, riksråd och lagman i Nerike 1349, samt förvaltade lagmansembetet ännu år 1358. Vid uppresningen emot Magnus Eriksson och konung Albrekts inkallande, var han ganska verksam. Uti gamla handlingar kallas han "en mycket kater och lustager herre." Sedan den heliga Brigitta vistats några månader i Rom, ditkommo hennes barn, och deribland äfven riddaren Carl Ulfsson, för att helsa på henne. Med dessa reste hon till Neapel. Drottning Johanna, som då regerade der, hyste stor vördnad för Brigitta och yttrade att hon gerna ville se hennes barn, hvarföre dessa åtföljde sin moder, då hon begaf sig upp på hofvet att uppvakta drottningen. Brigitta underrättade sina söner, huru de skulle vederbörligen skicka sig inför drottningen och helsa på henne efter landets sed: de skulle nemligen niga, sedan falla på knä och kyssa hennes händer. När herr Carl kom fram till den unga och sköna drottningen, helsade han henne väl efter modrens föreskrift; men kyste henne sedan tillika äfven på munnen. Denna djerfhet förskräckte alla närvarande; men drottning Johanna sjelf fann stort välbehag uti den hurtige och sköne mannens dristighet och såg vänligt på honom. Han var äfven klädd uti sin tids präktigaste riddaredrägt med gyllene kedja och halsband samt en kostlig riddarekåpa af uppstoppade hermeliner, hvilka syntes likasom de varit lefvande, hvar och en utsirad med en gyllene klocka på halsen och en guldring i munnen. Drottning Johanna fattade snart en så häftig kärlek till herr Carl, att hon ville förmäla sig med honom. Den heliga Brigitta sade väl, att detta ingalunda kunde få ske, emedan han ännu hade en hustru, som lefde hemma i Sverige; men drottningen frågade ej derefter, utan påstod, att det skulle blifva som hon ville. Då säges Brigitta hafva vändt sig med ifriga böner till Gud om nådigt bistånd i detta bekymmer, hvilket haft till följd, att herr Carl insjuknade i en svår sjukdom och några dagar derefter afled d. 11 Febr. 1372. Dennes yngre sambroder

Ulfsson, Birger, till Ulfåsa, som äfven förde ett lejon i sitt vapen, åtföljde sin moder på hennes pilgrimsresa till Kristi graf, och blef der slagen till riddare. Efter hemkomsten derifrån blef han riksråd och lagman i Nerike 1378, samt var åren 1381—1386 lagman öfver Tio härader i Småland. Han var en ibland de förste Svenske herrar, hvilka hyllade drottning Margaretha och uppträdde emot konung Albrekt. Han dog på sin gård Ringstaholm d. 27 Aug. 1391 efter 3 dagars sjukdom, och begrofs i Wadstena kloster-kyrka.

Ulfsson, Lorentz, som förde tre röda stengaflar i sitt vapen, var riddare och riksråd 1309 samt lagman i Söd manlend 1319, hvilket embete han fortfor att innehafva ännu 1346. Han och hans fru, Ingeborg Anundsdotter, skänkte 1320 genom ett gåfvobref Forssby qvarn till Wreta kloster. Han var en son af riksrådet Ulf Holmgersson, som lefde på Magnus Ladulås' tid. Med Södermannalagens omarbetning hade lagman Lorentz Ulfsson förnämsta befattningen, samt var på sin tid en bland rikets myndigaste män. Denne bör ej förblandas med en annan

Ulfsson, Lorentz, hvilken hörde till familjen Blå och förde en fläkt örn med utslagna vingar i sitt vapen, samt omkring år 1444 var riddare och riksråd.

Ulfsson, Peder, till Rosvalla, var riksråd 1435—1438 samt den, som på Engelbrekts uppmaning anförde Wermlänningarna under deras uppresning mot Erik af Pommern, då fästena Edsholm, Agnaholm och Dalaborg af den förbittrade menigheten stormades och i grund förstördes.

Ulfvenklov, Henrik, son af rådmannen i Stockholm H. Ulfvenklov, hvilken förut kallade sig Wulf och 1654 adlades för gjorda penningeförsträckningar till Svenska kronan, föddes den 21 April 1636. Han skref sig herre till Hykelax, Björnö och Nybble, samt utmärkte sig genom en synnerlig tapperhet uti Carl XI:s Danska krig, så att han ännu temligen ung utnämndes till öfverste för ett Småländskt regemente till fot och kommendant i Kalmar. År 1676 förordnades han till öfverkommendant i Christianstad; men d. 16 Febr. 1677 blef han uti en duell ihjälskjuten af öfverston Gustaf Tungel.

Ulfåsa, belägen i Aska härad och Ekebyborna socken af Östergöthland, utgör ett frälse-säteri af 4 hemman och har en vacker belägenhet vid sjön Boren. Utsädet är betydligt, ängen ymnig, någon skogstillgång finnes, och ett godt fiske i Boren; dessutom är här tegel- och kalkugn; ypperlig trädgård, flera bondhemman och 16 torp lyda derunder. Gården ägdes på 1250-talet af Ingrid Ylfva och hennes man, Östgötha-lagmannen Måns Måneskjöld; en senare ägare var Nerikes-lagmannen Ulf Gudmarson, S:t Britas man, efter hvilken gården sannolikt fått sitt nuvarande namn. Mot slutet af 1500-talet erhöll den bekanta Hogenskild Bjelke med sin fru, Anna Sture, denna gård; men då han, efter slaget vid Stångebro 1598 blifvit gripen och fängslad, blef ock hans egendom, enligt Norrköpings beslut, konfiskerad och lagd under kronan. Gården kom dock snart åter efter denna händelse i enskilda familjers händer.

Ulfön, är ett fiskarekapell under Nätra pastorat i Ångermanland, hvarest särdeles strömmingsfiske idkas. Fiskare från Gefle och Hernösand uppehålla sig här i närheten från Maj till September. Ön har god hamn (se *Nätra*).

Ulhegius, Olof, student från Åbo, var en af de svärmare, hvilka vid slutet af 1600-talet uppträdde såsom Finlands profeter, och yrkade på en högre fullkomlighet i lära och lefverne. Såsom en bland den beryktade presten Ulstadii förnämste anhängare, drog Ulhegius, dels i sällskap med denne, dels med den svärmande rådmannen Pehr Schäfer genom Finland, klädd i trasiga och orena kläder, uppmanande alla till gudlighet och sjelfuppoffring. Sedan Ulstadius för sina förgripelser mot presterskapet blifvit dömd till lifstidsfängelse, afsvor Ulhegius, som äfven blifvit fängslad och ställd för verldslig domstol, sina irrmeningar, och blef då 1692 ställd på fri fot. Han gifte sig då och nedsatte sig i Stockholm, för att så mycket som möjligt vårda sin på smedjegården derstädes insatte själsfrände, Ulstadius. Slutligen blef han inspektor på ett grefligt gods i Finland, der han afled 1701 blott fyratio år gammal, ännu på sotsängen kraftigt förehållande biskopen och presterskapet deras stora andliga förblindelse. Han lärer icke hafva saknat utmärktare anlag och skicklighet, samt redan i sin tidigare barndom erhållit djupa intryck af Guds ord. Med beröm hade han studerat både i Upsala och Åbo, samt isynnerhet gjort framsteg i geometrien, hvilken länge var hans egentliga hufvudvetenskap.

Ullared, annex till Fagered, är beläget inom Faurås härad af Hallands län, 3 mil öster från Warberg. I denna ort finnes god bokskog. I anseende till jordmånens ojemna och bergaktiga beskaffenhet, är åkerbruket otillräckligt till ortens behof; men boskapsskötseln drifves med mera framgång, så att dess afkastning äfven gifver något till afsalu. Tillverkningen af bolstervar, äfvensom timmerbygge och bredsågning, utgöra binäringar. På en upphöjd plan, $\frac{1}{8}$ mil S. om Ullareds kyrka, finnes en rund stensättning af 8 stenar, som synes varit ämnade till en andaktsvård. Socknen är uppfylld af en mängd sjöar och hyser en folkmängd af 580 inbyggare på en areal af 11,340 tunnl., hvaraf 840 äro sjöar och kärr.

Ullasjö har fordom varit annex till Svenljunga, men är nu med denna socken sammanlagdt (se *Svenljunga*).

Ulldiskont. Vid 1828—1830 årens riksdag anslogo rikets ständer ett kreditiv af 200,000 R:dr till inhemska fårskötselns och ullproduktionens befrämjande att af kommers-kollegium till ulldiskontfondens förstärkning användas, hvarefter ett ullkontor inrättades i Norrköping på grund af kongl. kungörelsen d. 19 Mars 1831, då ock ett reglemente af samma dag utfärdades. Vid 1834—1835 årens riksdag förnyades detta kreditiv, som vid 1840—1841 årens riksdag förökades till 300,000 R:dr, hvilket belopp bibehölls vid 1844—1845 årens riksdag. För denna ulldiskont gäller numera följande: innehafvaren af inhemsk ull får den samma uti den under kommers-kollegii förvaltning ställda ulldiskontfond, emot 4 proc. årlig ränta, belåna, när ullen såsom underpant blifvit till ullkontoret aflemnad. Diskonten öppnas till lån d. 1 Juli hvarje år och tillslutes d. 1 påföljande Nov. Lån beviljas icke till högre belopp än 50 proc. af det värde, som vid ullkontoret blifvit ullen åsatt, eller, om kommers-kollegium finner detsamma för högt, af kollegium bestämmes. Lånet bör alltid utgöra fulla tiotal R:dr B:ko. Lånen beviljas på minst 2 och högst 11 månader, och skall tiden för lånets begagnande så bestämmas, att detsamma till betalning förfaller senast inom d. 1 påföljande Juni. Upplöpande ränta, beräknad för jemna månader à 30 dagar, innehålles af det utgående lånet. Producent, som åstundar lån, skall anmäla sig i kommers-kollegii manufaktur-diskont-kontor, och dervid ingifva: *a*) anmälningssedel; *b*) ett af kamereraren och sorteringsföreståndaren underskrifvet betyg; samt *c*) skuldsedel. Ullproducent, eller köpare af inhemsk ull, ansvare efter lag för riktigheten af deras betyg och anmälningssedlar. För erhållande af lån, böra lånehandlingarna till diskontkontoret vara inlemnade senast å måndagen i den vecka, då sökanden vill lånet undfå. Låntagaren kan, innan lånet är betaldt, få från ullkontoret uttaga ullen, om han för lånet ställer annan säkerhet, vare sig uti borgen eller hypothek af skuldsedlar eller andra säkerhetshandlingar, efter som kommers-kolle-

gium pröfvar. Ull, belånt i diskonten, kan af låntagaren jemväl öfverlåtas och försäljas till annan man, och denne, med kommers-kollegii tillstånd, sålunda inträda i förste låntagarens förbindelser och rättigheter. Betalning för lån å ull ske genom insättning för kommers-kollegii räkning N:o 7 i riksbanken och attestens aflemnande till diskontkontorets kamererare, hvilken, i händelse insättningen ej skett inom föreskrifven tid, äger att beräkna 5 proc. upplupen ränta efter förfallodagen och densamma uppbära. Annorlunda skedd betalning godkännes icke. Efter fullgjord betalning, återfår låntagaren sin skuldsedel jemte betyg att något hinder ej möter för den pantsatta ullens uttagande, mot erläggande af de kontoret tillfallande afgifter. Ull, som en gång blifvit inlemnad till ullkontoret såsom underpant för lån, hvaröfver bevis från kontoret erhållits, får ej derifrån utlemnas, med mindre ägaren styrker med betyg från kommers-kollegium, antingen att lån ej utfallit, eller, på sätt ofvan nämndt är, blifvit betaldt, eller ock, att annan nöjaktig säkerhet derföre blifvit i kollegium ställd. Inbetalas ej lånet å förfallodagen, äger kommers-kollegium, om ullen är i ullmagasinet qvarliggande, 14 dagar derefter, föranstalta, att den varder vid ullkontoret försåld å offentlig auktion, och, om åter ullen fått utur magasinet uttagas, genast genom kollegii advokatfiskal låta lagsöka vederbörande. Af den inflytande auktionssumman bör först gäldas auktionskostnaden och afgiften till ullkontoret och sedan lånekapitalet jemte upplupen ränta till dagen, då insättning kan ske i banken, hvarefter öfverskottet hålles ägaren tillhanda. Uppstår brist, skall den af gäldenären fyllas. Med inrättande af ullkontoret och dertill hörande ullmagasin i Norrköping, åsyftas beredande af tillfälle för inhemsk ullproducent, eller för köpare af inhemsk ull, att der kunna inlemna ull, vare sig till förvaring, eller försäljning, eller belåning, mot underpant af ullen, eller ock till sortering efter konstens anvisning, för att utgöra en tjenlig handelsvara eller kunna med större fördel användas vid dess förbrukning. Producent af inhemsk ull, eller köpare deraf, får alla tider af året inlemna varan till kontoret för detta ändamål, jemte anmälningssedel. Öfver den inlemnade ullen meddelas bevis utan lösen. Ull, antingen otvättad, eller fuktig, af mal angripen, unket luktande förmultnad eller s. k. sjuk, får ej i magasinet emottagas, ej eller i ringare parti än 50 skålp:d. Då sortering af ull begäres, skall sådant ske i så många sorter eller klasser, ägaren det åstundar och ullens beskaffenhet medgifver. Efter verkställd sortering, skall föreståndaren för sorteringen aflemna till ägaren, utan lösen, en uppsats, som utvisar sorteringsutslaget, samt hvilka fel, eller utmärkande företräden framför annan ull, varit att anmärka. Öfver värderingen af ull, som skall belånas, erhåller inlemnaren bevis af kontoret, utan lösen. Då värdering af ull endast afser belåning i ulldiskonten, men icke sker till ledning för omdömet om ullens värde, köpare och säljare emellan, så får i sistnämnda afseende ej någon värdering af kontoret meddelas. Då producent af ull inlemnar sådan vara till kontoret, med åstundan, att den må försäljas, vare kamereraren obetaget att, under iakttagande af de utaf ägaren föreskrifna villkor, derom på eget ansvar gå i författning. Kontoret ansvarar väl för att emottagen ull behörigen förvaras, ej af obehörig person uttages, eller på något sätt vanvårdas, samt att olika ullpartier ej sammanblandas; men icke för den förlust, som kan uppkomma genom intorkning eller afdamning. Till kontoret inlemnad ull får ej qvarblifva der längre tid än högst 12 månader, ty i annat fall skall den inom 1 månad derefter försäljas å öppen auktion vid kontoret, då öfverskottet, sedan afgifterna blifvit kontoret godtgjorda, hålles ägaren tillhanda. Afgifterna för inlemnad ull uppbäras af kamereraren vid ullens utlemnande enligt räkning. Ullen är alltid i underpant för afgifterna. Anledningar till klagomål emot kontorets tjenstemän anmälas i kommers-kollegium. För in- och utvägning samt förvaring af ull, som till ullmagasinet i Norrköping inlemnas, samt derifrån, inom fjorton dagar derefter, uttages, erlägges 3 sk. för lisp:det. För hvarje öfverskjutande månad, räknad till 30 dagar, betalas 1 sk. för lisp:det, hvarvid iakttages att, om den tid, ullen varit å magasinet förvarad, med en eller flera dagar öfverskjuter jemn månad, afgifterna för den öfverskjutande tiden erlägges såsom för hel månad. För värdering af ull, som är ämnad att belånas i ulldiskonten, erlägges 4 r:st för skålp:det, då ullen sorteras endast i 4 sortimenter, och 8 r:st, allt B:ko, för skålp:det, då ullen, enligt ägarens åstundan, sorteras i flera sortimenter. För ullkontorets bevis öfver emottagen ull eller värdering eller sortering deraf, erlägges ej någon afgift.

Ulle Bonde på Hollerud, skall hafva öfverlefvat Digerdöden och derigenom blifvit en rik och mäktig man, om hvilken många sägner i orten varit gängse. Han skall hafva ägt treone döttrar, af hvilka en ärfde Hollerud (eller *Ullerud*), den andra fick ett hemman ej långt derifrån, som sedan blef kalladt Prestgården, och för den tredje, åt hvilken gubben i den tidens förödelse ej tidigt nog lärer kunnat skaffa man, byggde han ett kloster, af hvars murar nedre Ulleruds kyrka sedan skall hafva blifvit uppbyggd.

Ullene, annex till Klefva, är beläget 1 mil V. från Falköping. Marken består mest af sandblandad mylla, som i torra år gifver ringa skörd. Utsädet är mestadels råg, hafra och något korn. Ängen består mest af mossar, som gifva mycket, men magert hö. Hästar och kreatur äro af den orsaken här vanligen små och magra. Här finnas ock goda torfmossar, hvilkas torf är svart och tung, samt full med näfver och kol, och nyttjas till alla eldsbehof. På kronoparken *Gryten* i denna socken finnes god och vacker löfskog af björk och asp, äfvensom någon ringa barrskog. Socknen håller 320 inbyggare och $12\frac{1}{8}$ hemman på en areal af 3,934 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Uller (myth.). En af Asarne. Hân var son af Thors gemål Sif, eburu af ett tidigare äktenskap. Han kallas derföre allmänt Thors stjufson; men hvem hans egen fader varit, uppgifver icke Asaläran. Han tillbads af jägare, emedan han ansågs vara den bäste skytt i verlden. Deraf hans namn *jagt-asèn* och *båge-asen*. Han kallas äfven *skidasen*, derföre att ingen såsom han kunde löpa på skidor, hvilket i de nordliga länderna brukades så mycket och brukas än i dag i Norrige, i Lappland och på Island. Uller kallades äfven *sköldasen*, och *sköld* kallades stundom af skalderne *Ullers skepp*. — Enligt Finn Magnusen skulle Uller vara en sinnebild af vintern.

Ullerfvad, annex till Mariestad, är beläget ½ mil S.O. från denna stad. Socknen genomflytes af ån Tidan, vid hvilken här flera mjölqvarnar äro anlagda; äfvensom gårdarne *Nyqvarn* och *Trilleholm*, det senare ett säteri om 1 mtl., som blifvit anslaget till underhåll för Flybergska skolinrättningen i Mariestad, här äro belägna. Om höst och vår stiger Tidan öfver sina bräddar och bildar då af slättmarken i socknen ett alldeles öfversvämmadt land, ofta på en sträcka af en hel mil. Detta utgör *Ullerfra Mader*. Under denna tid idkas här fiske med ljuster. Vattnet ligger stundom qvar ännu under vintern, och af vårflodens större eller mindre varaktighet beror sedan till stor del gräsväxten på madängarna. Åkerbruk, särdeles med råg, idkas här flitigt och har god trefnad, helst jordmånen mestadels är lera eller svartmylla, och blott på få ställen sandjord. Socknen hyser en folkmängd af 973 inbyggare och 24⅞ mtl. på en areal af 7,383 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr.

Ullerud, Nedra, annex till Kil, är beläget 3 mil N. om Carlstad. Socknen håller 22¾ mtl. med en befolkning af 2,308 inbyggare på en areal af 28,836 tunnl., hvaraf 4,620 äro sjöar och kärr.

Ullerud, Öfra, jemte Ransätters kapell ett annex till Kil, är beläget 4 mil N. om Carlstad, innehåller, jemte Ransätter, 29 hemman med en befolkning af 4,900 inbyggare, på en areal af 73,571 tunnl., hvaraf 8,225 äro sjöar och kärr.

Ullery slag omtalas af Danske historieskrifvaren Saxo Grammaticus, hvilken berättar, att då Skåningarne och Jutlänningarne en gång uppreste sig emot Ragnar Lodbrok, blefvo de af honom, efter ett skarpt motstånd, fullkomligt slagne vid Ullery, nära Öresund och icke långt ifrån det ställe, der med tiden staden Landskrona blef anlagd.

Ulleråker, ett härad i Upsala län, utgöres af 5 socknar, nemligen Upsala landsförsamling, Börje, Näs, Wänge och Läby. Landet består hufvudsakligen af nästan skoglösa slättbygder med blott här och der spridda bergbackar; vestligast vidtager en låg och sank skogsmark. Häradet innehåller 3,192 inbyggare på en areal af 39,041 tunnl., hvaraf 375 äro sjöar och kärr. Utom Upsala landsförsamling, som hörer till domprosteriet, lyda alla socknarna under Ulleråkers kontrakt.

Ulleråker, ett kontrakt inom erkestiftet och Upsala län, innehåller 6 pastorater, nemligen Bälinge, Börje, Näs, Wänge och Läby, Åkerby och Jomkibl samt Skuttunge.

Ulleråker, en by i Simtuna socken af Westerås län, skall fordom hafva varit en stad med ett slott, efter hvars murar och stenlagda gator lemningar ännu skola finnas. Sagan om Upsala-konungen Eriks dotter, Thorborg, som här hade sitt hof och sitt krigsfolk, då hon belägrades af Westgötha konungen Rolf Götriksson, och efter ett tappert försvar ändtligen måste gifva vika, anses häntyda på detta ställe. Här skall ock Svenska menigheten hafva samlat sig vid det tillfälle, då missnöje uppstått emot konung Olof Skötkonung, och Anund Jakob derföre blef vald till medregent.

Ulfeke är en backig trakt i Hafstena bys ängar i Sköfde socken. En tradition säger, att en konung Ulf, som under en lång regering gjort sig vördad och älskad genom sin tapperhet och dygd, här skall ligga begrafven i en silfverkista. Ekskogen på detta ställe har derföre till hans åminnelse blifvit kallad *Ulfeke*.

Ullfors, jernbruk i Tolfta och Tierps socknar, har 2 härdar och 1,450 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgår med 14 skepp:d 10 lisp:d. Spik- och manufaktur-smide finnes här äfven. Skeppar på Stockholm. Äges af excellensen grefve C. de Geer; disponeras af grefve B. von Platen.

Ullkulturen inom landet har på senare tider genom nitiske bemödanden ernått en ansenlig höjd. Enligt officiell uppgift om ullkulturen år 1847, utgjorde antalet af de schäferier, hvilka samma år besöktes af direktören L. Hofman Bang, sextiotre, belägna inom landskapen Småland, Blekinge, Skåne, Westergöthland, Östergöthland, Nerike, Södermanland, Westmanland, Upland och Dalarne. Vid dessa schäferier räknades ett antal af 17,839 får af ren Elektoral-race, 1,800 Merinos, 120 Disbley, 1,000 Southdowns, 1,501 Mestiser, genom croisering med djur af äkta racer, eller inalles 22,260 djur. Med tillägg af djuren vid de schäferier, hvilka af direktören Hofman-Bang besöktes året förut, skulle sammanräknade antalet af får vid alla af honom kända schäferier uppgå till 33,377; men beloppet är likväl högre, då ännu flera schäferier inom landet finnas. De förnämsta och betydligaste ullpartier, hvilka samma år inkommo till ullmarknaden i Norrköping voro: från Börringe 10,038 skålp:d, Hofgården 4,950 skålp:d, Öfveds kloster 2,770 skålp:d, Årup och Ljungby 2,334 skålp:d, Biby 1,930 skålp:d, Rungarn 1,836 skålp:d, Gimmerstad 1,747 skålp:d, Halla 1,666 skålp:d, Christineholm 1,660 skålp:d, Ullavi och Nynäs 1,620 skålp:d, Haga 1,620 skålp:d, Lyckås 1,400 skålp:d, Gripenberg 1,390 skålp:d, Sparreholm 1,333 o. s. v. Värdet af tillverkningen vid samtliga yllefabrikerna i riket nämnda år uppgick till 5,087,298 R:dr.

Ullnäs, ett stångjernsbruk i Grytbytte socken, är beläget vid vestra stranden af sjön Halfvarsnoren, 7½ mil ifrån Örebro, har 1 härd och 690 skepp:d 16 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern,

hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d. 4 lisp:d 13 skålp:d. Frälsesmidet utgör 67 skepp:d 10 lisp:d. Äges af friherre de la Grange's arfvingar och skeppar på Götheborg. Smidesstämpeln är K. inom en qvadrat.

Ullstorp, med Bollerup, en socken i Ingelstads härad af Christianstads län, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil N.O. från Ystad och tillhör 3 kl. reg. & patr. Marken är dels jemn, dels backig, och rådande jordmånen är sand. Någon torfjord finnes äfven. Socknen innehåller $8\frac{5}{8}$ hemman med 398 inbyggare på en areal af 2,499 tunnl., hvaraf 35 äro sjöar och kärr.

Ulltuna, en kungsgård om $12\frac{3}{8}$ mtl. krono, i Bondkyrko socken, med vidsträckt åker och äng, holländeri och schäferi, har på senaste åren blifvit upplåten åt ett nyligen inrättadt landtbruksinstitut. Äfven detta ställe, har i sagorna fordom hetat Ulleråker eller "*Ullarakir.*"

Ullånger, annex till Nordingrå, är beläget vid hafvet, $4\frac{3}{4}$ mil N. om Hernösand. Marken är bergaktig, men ändock till en del någorlunda jemn, med jordmån af lera. Skog finnes på några ställen ymnigt. I socknen inskjuter en stor hafsvik, kallad *Ullångersfjärd*, hvarest man midt på sjön ser på pålar byggda små fiskarkojor, hvilka man begagnar under insaltning af strömming. Byar med ståtliga bondhus träffas här på flera ställen i sockendalarna. Socknen innehåller 29 hemman med 1,085 innebyggare. Om arealen, se *Nordingrå.*

Ulrik, konung Carl XI:s tredje son, föddes i Stockholm d. 23 Juli 1684, men afled dersammanstädes redan d. 29 Maj 1685, och blef begrafven i Riddarholmskyrkan.

Ulrika, ett pastorat inom Linkönings stift, är beläget $3\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Linköping och tillhör 3 kl. konsist. Det innehåller inalles $10\frac{3}{4}$ hemman, hörande dels till Walkebo, dels till Wifolka, dels Kinds och slutligen en liten del till Ydre härad. Socknen bildades år 1736, och har sitt namn af drottning Ulrica Eleonora. Jordmånen är dels svartmylla dels sand- och örjord. Åkerbruk och boskapsskötsel äro här hufvudnäringar, och tillräcklig skog finnes. Inom socknen ligger *Ycka* kronopark med god barr- och löfskog. Här finnes en folkmängd af 1,240 inbyggare inom en areal af 24,022 tunnl., hvaraf 2,000 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Ulrika Eleonora, den äldre, en dotter af konung Fredrik III i Danmark, föddes i Köpenhamn d. 11 Sept. 1656, och förlofvades 1675 med Sveriges unge konung, Carl XI. I anseende till det kort derefter utbrytande kriget emellan Sverige och Danmark, blef förmälningen flera år uppskjuten, och flera gånger var äfven fråga om förmälningens upplösande, hvilket hon dock, ehuru med möda, förmådde hindra. Under kriget sökte hon så mycket som möjligt medla, och isynnerhet visade hon sig efter yttersta förmåga välvillig emot de i Köpenhamn fångne Svenskar, till hvilkas understödjande hon till och med uppoffrade sina dyrbaraste prydnader. Detta ädelmod, i förening med ett alltid mildt och vänligt sinnelag, förvärfvade henne redan tidigt Svenskarnes synnerliga kärlek, hvilken hon äfven sedan förstod att alltid bibehålla. Sjelfva bilägret firades ändtligen d. 6 Maj 1680, på Skottorps sätesgård i Halland, hvarefter han höll sitt högtidliga intåg d. 24 Nov. samma år och kröntes följande dagen. Hon födde sin gemål fem söner och två döttrar: Hedvig Sofia, förmäld med hertig Fredrik af Holstein Gottorp, Carl XII; Gustaf, Ulrik, Fredrik och Carl Gustaf, alla döda i sin tpäda barndom; samt Ulrika Eleonora. Efter en i alla afseenden berömlig och alltid oförargerlig lefnad, afled hon på Carlbergs slott d. 26 Juli 1693, och blef begrafven i Riddarholms kyrkan. Hennes yngsta dotter,

Ulrika Eleonora, den yngre, född i Stockholm d. 23 Jan. 1688, förestod under konungens sin broders frånvaro, samt på kongl. rådens anmodan, regeringen åren 1713 och 1714. Förmäldes d. 24 Nov. 1715 med arfprinsen Fredrik af Hessen-Kassel, till hvilken hon sedan beständigt hyste en synnerlig kärlek, alltför ofta likväl störd af dennes beständigt förnyade otroheter. Efter sin broders, Carl XII:s, död, satte hon sig i besittning af Svenska thronen, afsägande sig för detta ändamåls vinnande envåldet; men blef först ordentligen vald till Sveriges drottning på riksdagen i Stockholm d. 21 Febr. 1719, då hon samma dag med sin underskrift bekräftade den utfärdade nya regeringsformen. Kröntes i Upsala d. 17 Mars och hyllades af rikets ständer i Stockholm d. 11 April samma år. Icke utan skäl misstänktes hon, att i afsigt att bereda sin gemål tillträdet till thronen, hafva förhindrat fredsslutet med Ryssland, och derigenom befordrat de flerfaldiga härjningar, hvarför landets kustorter tvenne somrar blefvo utsatta. Slutligen vann hon sitt mål, och fick d. 29 Febr. 1720 inför rikets ständer afsäga sig regeringen till förmån för sin gemål. Under dennes resa till Hessen 1731, och under en hans sjukdom 1740, förde hon någon tid regeringen. Städse utmärkt af ett stelt, högdraget och frånstötande väsende, blef hon föga älskad, och många rykten gingo till och med om att hon icke saknat delaktighet uti sin broders död, hvilka rykten många voro benägne att tro. Hon afled i Stockholm den 24 Nov. 1741 af kopporna, och begrofs i Riddarholmskyrkan.

Ulricehamn är en urgammal uppstad vid sjön Åsunden i Redvägs härad af Elfsborgs län, belägen $39\frac{3}{8}$ mil från Stockholm och $5\frac{1}{2}$ ifrån Jönköping. Staden hette fordom Bogesund; men har burit sitt navarande namn alltsedan 1741, då den, för att vinna tillökning i sina privilegier begärde och erhöll tillstånd att få upptaga namn efter drottning Ulrika Eleonora. Dessa privilegier rörde egentligen rättigheten att idka gårdfarihandel, och få handla med oxar och viktualier öfver hela riket, hvilken förmån ock vanns. Denna senare handel, som isynnerhet drefs på Stockholm och Fahlun, har dock i senare tider aftynat, under det deremot den egéntliga gårdfarihandeln ännu äger bestånd och sysselsätter stadens befolkning samt den närliggande bygden ge-

som tillverkningen af en mängd husväfnader samt bomulls- och yllefabrikater, som af de kringvandrande förytttras. Stadens invånare äga i detta afseende lika rättigheter som Borås. Den öfriga handeln och rörelsen, äfvensom jordbruket, är af föga betydenhet. Staden styres af en borgmästare och äger ett kongl. postkontor, en skola, inrättad genom ett Carl IX:s förordnande år 1597, samt en stadsläkare och ett apothek. I fordna dagar timade här den olyckan att Sten Sture d. y., under ett fältslag mellan Svenskar och Danskar på Åsundasjöns is d. 18 Jan. 1520, blef skjuten genom läret, hvaraf han sedan på hemresan till Stockholm afled. Staden blef ock vid samma tillfälle af Danskarne afbränd. År 1561 bortgafs det s. k. Bogesund af konung Erik XIV såsom grefskap åt Gustaf Johansson Roos (Tre Rosor), brändes 1566 åter af Danskarne, kom en tid derefter i Stenbockska slägtens händer, fick år 1627 stapelstadsrätt ifrån Götheborgs hamn, hvilket dock för aflägsenhetens skull snart öfvergafs, och hemföll ändtligen genom reduktionen år 1681 åter till kronan. En större eldsvåda timade här år 1788. Stadens folkmängd beräknas till 1,360 personer, dess hus och tomter äro 79, med 64 tunnl. åker 410 tunnl. äng samt 1,115 tunnl. skog och utmark, tillsammans utgörande 5 mtl. I förening med Timmelstads, Brunns och Wists socknar utgör Ulricehamns stad ett regalt pastorat af 2:dra klassen. $\frac{1}{8}$ mil i söder från staden ligger länderiet Fredriksberg med ett skönt läge och utsigt öfver sjön Åsunden.

Ulriksdal, beläget vid Edsviken i Solna socken, nära $\frac{3}{4}$ mil norrut från Stockholm, är ett kongl. lustslott, som först bebygdes af Gr. Jakob de la Gardie och kallades efter honom Jakobsdal; sålldes år 1669, tillika med Öfra och Nedra Jerfva, till enkedrottning Hedvig Eleonora, efter hvars i barndomen afledne sonson, prins Ulrik (Carl XI:s son), det fått sitt nuvarande namn; beboddes sedermera af enkedrottning Sofia Magdalena, som här dog år 1813; uppläts år 1823 till invalidinrättning, hvilket dock numera upphört. Slottet innehåller egen kyrka, rustkammare m. m. Trädgården och parken äro vackra och vidsträckta.

Ulrikzen, Olof, var den förste boktryckare i Malmö. En bok, af honom utgifven år 1530, bär titeln: "Orsagen oc een kortt forclaring paa then ny reformati, ordinering oc skick om messzen, predicken oc anden rett Guds tienniste och Christelig dyrckelse, som begyndt oc gjort er udi den Christeliga stadt Malmö anno Domini 1529."

Ulstadius, Lars, prestman i Finland, var en af dem, hvilka vid slutet af 1600-talet uppträdde såsom offentlige förkunnare inom detta land af den sanning, som till gudaktighet leder. Möjligt är att dennes och hans anhängares evangeliska ljus var bristfälligt eller uppblandadt, men omisskännelig var deras välmening, och åtminstone på slutet af sin törniga bana framställde de hos sig bilden af Jesu saktmod och menniskokärlek. Troende sig lifvade af den anda, hvarmed det gamla förbundets gudsmän voro utrustade, sökte de, såsom "Finlands Profeter", styrka sin kallelse med liknande åthäfvor. De gingo klädde i söndriga kläder, försakade alla lifvets beqvämligheter och angrepo kyrkans lärostånd med de hårdaste anklagelser. Ulstadius var den förste af desse, som vittnade om församlingens usla tillstånd och om angelägenheten af en bättre kristendom. Han hade år 1682 blifvit skollärare i Uleåborg; men kom snart derefter under en sjukdom till erkänsla af ett under sin studenttid i Åbo begånget kyskhetsbrott, så att han ansåg sig ovärdig att vara prest. Bland stadens öfriga presterskap, fann han ingen vis rådgifvare i sitt andliga bekymmer. Hans nit att vinna själar för Herran, visade sig nu vid alla tillfällen, och lika mycket som de fleste åhörarne rördes af hans hänförande och gripande föreställningar, lika mycket uppretades presterne deröfver, enär deras högmod icke kunde fördraga att man ännu ville anse dem för oomvändt folk. De hatade, skymfade och slutligen anklagade honom inför konsistorium i Åbo. Ulstadius begärde och fick af biskop Gezelius afsked från sin tjenst och befrielse från sin presterliga ed 1683, hvarefter han i den uslaste belägenhet uppehöll sig i Åbo, der han ifrigt åstundade att få undergå offentlig kyrkobot för sina ungdomssynder, hvilket omsider efter tvenne år äfven beviljades honom. Sedermera började han på ett mindre ordentligt sätt angripa presternes förderfliga lära och lefverne, inställde sig uti domkyrkan i Åbo och afbröt predikanten med hårda ord. Nu togs han i fängsligt förvar och dömdes att för sin återstående lifstid arbeta på smedjegården i Stockholm. Med utsökt grymhet gick detta straff i verkställighet. Han nödgades dagligen draga en tung qvarnsten och ådagalade under allt detta en martyrs stilla, allt uthärdande tålamod. Efter flera års utståndna brister och misshandlingar, hvilka slutligen ådrogo honom en svår sjuklighet, befriades han väl 1719, vid drottning Ulrika Eleonoras uppstigande på thronen; men då han tillika förnam, att man ej derigenom erkände hans oskuld, fortfor han att frivilligt stanna qvar i fängelset, dock numera utan fjettrar, och att der fritt öfva sin andakt samt verka till andras uppbyggelse. Han afled 1732, och blef på Maria kyrkogård hederligen begrafven.

Ulver, af Trälghu, den nionde lagmannen i Westergöthland, lärer hafva tillträdt sitt embete omkring år 1085. Han blef tio år sedermera afsatt för sina orättvisor och sitt elaka lefverne. En annan,

Ulver, Thyrnisson, hvilken lefde omkring år 1100, nämnes såsom den elfte bland Westgötha lagmännen, hvilket han säges hafva varit i nära sexton år.

Umeå, en stad vid Umeå-elfven nära dess utlopp, är anlagd år 1620 och har sedan 1765 oafbrutet ägt stapelrätt. Husen äro af träd och den förbiflytande elfven är invid staden 450 alnar bred. Längre ned delas elfven af en holme, kallad *Ön*, i 2:ne grenar, af hvilka den ena är segelbar. Ofvanför staden är elfven deremot ej se-

gelbar, utan gånska våldsam och strid. Tätt invid staden är hamn, hvars djup vanligen är tio fot och på hvars södra strand finnas flera små skeppshvarf, der många fartyg blifvit byggda. Staden är regelbunden; men endast den förnämsta af dess gator är stenlagd. Invånarne lefva af fiske, åkerbruk, handtverk och handel. Handeln drifves hufvudsakligen med bräder, tjära, skinnvaror och fjäder från Lappland, till stor del sjöledes på Stockhholm, men eljest på landtmarknaderna. Umeå är säte för landshöfdingen och provincial-läkaren i Westerbottens län. Stadskyrkan är en korskyrka af träd, enkel, vacker och bildprydd i det inre. I staden finnes en trivial-skola och en fattigskola. Här är äfven en väl ordnad fattigvård, dit hvarje fartyg, som tacksamhetstecken för lyckligt fullbordad sjöresa, om hösten plägar lemna bidrag. Ett länslasarett och ett länsfängelse ligga vid vestra stadsporten. Ett landtbrukssällskap är här äfven organiseradt, hvari landshöfdingen alltid presiderar. Förvaltningen derinom bestrides af ett utskott, och sällskapets ledamöter sammanträda 2:ne gånger om året, nemligen d. 24 Januari och den 21 Augusti. Inom staden finner man några små trädgårdar anlagda, hvari ärter och allehanda köksväxter trifvas; äfven hägg och rönn finnas der planterade, men fruktträd trifvas icke. Vid elfstranden är ock en hälsobrunn, äfvensom på den motliggande holmen, Ön, en ännu mera mineralhaltig källa. Staden har flera gånger varit besökt af Ryssarne, såsom sednast i Mars månad 1809, då en rysk korps under Barclay de Tollys befäl hitmarscherade från Wasa öfver den tillfrusna hafsviken. En begrafningsplats för länets stupade Landtvärn visas här äfven. Staden är i kyrkligt afseende ett annex till Umeå landsförsamling. Staden tillhöriga kringliggande ägor beräknas till 1585 tunnland, hvaraf 78 utgöra åker, 702 äng oah 803 skog och utmark. Utsädet är 400 tunnor korn, 50 råg, 60 blandsäd, 15 hafra samt 150 potatis. Statsbidraget utgör 5,519 R:dr banko. Invånarnes antal uppgår till 1,280.

Umeå landsförsamling utgör jemte staden Umeå samt Holmö kapell och Hörnefors's och Strömbäcks bruk ett pastorat af 1:sta klassen reg. Socknen är belägen vid hafvet, invid och N.V. om staden, och är en af de största i Westerbotten. Den nedre eller mot hafvet gränsande delen af socknen har jemn och slät mark och obetydlig skog, särdeles i trakterna kring staden, men öfra delen af socknen är mera bergaktig och har ymnig skog. Utanför kusten ligger en ansenlig skärgård, bestående af många större och mindre öar och holmar; bland de sednare märkas *Bredskär*, som äfven är hamn. Boskapsskötsel utgör här hufvudnäring; men derjemte idkas äfven åkerbruk, tjärbränning, samt lax- och strömmings-fiske. I socknen råder allmän välmåga. Kyrkan är af sten, byggd i 16:de århundradet, och har ett vackert altare. Utom kyrkoherden i socknen finnas 2:ne kommiministrar i landsförsamlingen, en kommminister i staden, och en brukspredikant för Hörnefors's jernbruk och Strömbäcks glasbruk. Till fattigvården i socknen hade en i Stockholm aflidén Norrlänning, vid namn Öman, testamenterat ett betydligt kapital. Socknen är folkrik, men man har anmärkt, att hvart 4:de barn här ej öfverlefver första lefnadsåret, hvilken stora mortalitet man till en del trott härröra af det här gängse bruket att uppamma barnen med syrlig mjölk, då ej mödrarna sjelfva äro närvarande. Landsförsamlingen har 7,080 inbyggare, och pastoratet innehåller inalles 156 $\frac{37}{46}$ öförm. mtl.

Umeå Län. Södra hälften af det fordna Westerbotten jemte södra Lappland lades år 1810 under ett Län, hvilket, efter landshöfdingeresidenset, som är enda staden i länet, bär namn af *Umeå*. Detta län innehåller 2:ne domsagor, den Norra och Södra, samt 2 fögderier, utom Lappmarkens. Norra domsagan innehåller Bygdeå, Löfånger, Burträsk och Skellefteå härader, jemte Arvidsjaurs och Arjeplougs Lappmarker, samt de södra häraderna Nordmaling, Umeå och Degerfors, jemte Lycksele och Åsele Lappmarker. Pastoraterna i 1:sta fögderiet äro 8, i 2:dra fögderiet 4, samt inom Umeå Lappmarks fögderi 9. Större delen af länet består af skog, berg och kärr; dock är landet sluttande ned emot hafvet och marken utmed hafsstranden i allmänhet jemn. Utmed elfvarne och vattendragen, som på tvären genomskära landet, utplatta och sänka sig äfven de deremellan framgående bergshöjderna, och lemna der rum för vackra och odlingsbara fält. Jordmånen utmed hafvet består merändels af sand, blott på några ställen af lera, men är högre upp i landet bördigare, intilldess fjällryggen vidtager, då den åter blir magrare. Floder i länet äro: *Öre-elf* (som i söder är gräns mot Ångermanland), *Ume elf*, som ger aflopp åt *Stor-Uman* samt åt *Vendel-elf*, hvilken sjelf ger aflopp åt *Stor-avan*; *Skellefte-elf*, som ger aflopp åt *Hornavan* (den största sjö i Lappmarken), samt slutligen öfre delen af *Pite-elf*. Bergshöjderna inom länet äro: *Sulitelma* (just vid nordligaste gränspunkten) samt *Rödfjället*, *Blackfjället* m. fl. Åkerbruket svarar ej mot länets behof, ehuru det mycket tilltagit och en mängd nybyggen öfverallt finnas. Boskapsskötsel, som här till en del drifves vid fäbodar, är förnämsta näringsgrenen. Jagt och fiske gifva ock god afkastning och tjärbränning är ett biyrke, hvaraf i vissa trakter många bönder blifva ganska förmögne. I länet finnas flera jernbruk och äfven ett glasbruk, nemligen *Strömbäck* i Umeå pastorat. Stora byar, såsom *Rödbäck* vid Umeelfven, anträffas här ofta utmed elf-stränderna, och frodiga ängsmarker, beströdda med hölador, utbreda sig omkring dem. Hus, kläder och bohag äro utmärkt snygga och folkets religiositet röjer sig äfven i deras husliga andaktsöfningar. Folket är här i allmänhet laglydigt, sedligt, gästfritt och välmående. Skolinrättningarna äro mest ambulatoriska. Socknarna inom första fögderiet äro: Umeå med tillhörande annexer, Wännäs, Säfvar, Degerfors, Bygdeå med Robertsfors Bruk, Nysätra, Nordmaling och Bjurholm, samt inom 2:dra fögderiet: Löfånger, Skellefteå, Nordsjö och Bur-

träsk med Jörns kapell. Inom länets lappmark ligga socknarne Arfvidsjaur, Arjeploug, Lycksele, Stensele, Sorsele, Åsele, Wilhelmina, Fredrika och Dorothea. Länet innehåller 809 1/3 mtl. och en folkmängd af 55,256 inbyggare på en areal af 16,826,911 tunnland, hvaraf 1,225,000 äro sjöar och kärr.

Umeå Elf. Dess betydligaste fall inom lappmarken äro: *Bölefors*, *Tuggenselefors*, *Hellfors* och *Grundfors*. I närheten af Degerfors gör den ock betydliga vattenfall. Mellan Degerfors och Wännäs, vid hvilket sednare ställe Wendel-elfven straxt nedanföre infaller, har elfven höga stränder, öfverallt betäckta med byar, som litet emellan åtskiljas af lunder, åkerfält och ängar. Elfven bildar nästan oupphörligt vattenfall och strömdrag; sådana förekomma här såväl vid *Norrfors* som vid *Söderfors*, på hvilket sednare ställe Ryssarne om sommaren år 1809 ville återställa den rifna bron, för att öfverföra sina kanoner, men hindrades af det häftiga strömdraget, hvilket denna gång räddade Norrlands nedra provinser från deras invasion. Ej långt nedanför Wännäs förekommer *Fällfors*, som är ett af de märkvärdigaste vattenfall i landet och i hvars närhet, på vägen åt Wännäs, vid fäbodarna, tvenne vattenqvarnar och en finbladig sågqvarn äro anlagda. Floden är på vägen hit delvis farbar med båt, men vid Fällforsen har den 3:ne särskilda fall, och dess vattenmassa rusar der ned öfver nakna klippor med ett förfärligt brak. Vattenmassan är, enligt Schubert, här så stor, att Rhenströmmens fall vid Schaffhausen ej dermed kan jemföras, och täta daggmoln hvirfla utur det outgrundliga djupet upp emot himmelen. Nära vattenfallet ligger byn Fällfors. Ofvanom Fällfors går ej laxen, men väl finnes eljest ymnigt fiske i elfven. Vid forsens slut vidtager en vacker skogsstrand, och längre ned, närmare staden Umeå, förekomma äfven vattenfall i elfven, som likväl ej kunna jemföras med Fällfors. En mil nedanför staden bildar elfven slutligen en stor vik, som kallas *Umeå fjärd*, och utfaller slutligen i Bottniska viken i två armar, hvilka kringflyta en ö, vid namn *Obola*. Derutanföre vidtager *Qvarken*.

Unæus, komminister i Hede socken af Herjeådalen på 1660:talet, säges först hafva lärt bönderne i orten att nyttja fönster af glas, hvilka efter hans tid der blifvit allmännare.

Unden är en ansenlig sjö i norra Westergötland, mellan Wettern och Lilla Tiveden, sträckande sig från Edsån, som i söder deri utfaller, utmed Tiveden allt till Undene-botten i norr, der han bildar en lång vik mellan Tiveds-, Undenäs- och Finnerydja-landet. Vikar deraf äro: Nols- och Har- eller Haf-viken. Sjöns höjd öfver hafvet skall vara 394 fot.

Undenäs, jemte Hallna och Skogens kapell, ett konsistoriellt pastorat af 2:dra klassen, är beläget i Norra Wadsbo härad af Mariestads län, 3 3/4 mil Ö. från Mariestad, mellan sjöarna Wiken och Unden, samt Götha kanal och Wettern. Detta pastorat utgör en ansenlig skogs- och bergsbygd och är det vidlyftigaste inom Skara stift, innefattande en omkrets af minst 12 mil. Kronoallmänningen *Lilla Tiveden* jemte flera skatte- och frälseskogar äro här belägna. Bergen äro här ömsom flata och kala, ömsom med jord öfvertäckta. De bekantaste deribland och som tillika äro landkänning för sjöfarande, äro: *Bölskullen*, *Stora Fjället*, *Waberget*, *Wahleklef*, *Högklint*, *Lilla* och *Stora Trollkyrka* samt *Stora Bullerberget*. Från en annan här befintlig höjd, kallad *Fjällen*, har man utsigt nästan öfver hela Tiveden, som sträcker sig i norr och vester om socknen; i det s. k. *Hökaberget* är en ingång af 3 alnars höjd och bredd till ett innanför varande rum, som är så högt och rymligt, att 12 personer der kunna rymmas; och i *Bergvattenberget* är en omkring 4 alnar hög och 2 alnar bred, öfverallt slät och likasom fejad urholkning, kallad jättestol. Jernmalm och Brunsten (Magnesia Nigra) samt Manganoxid finnas här på flera ställen. Wettern utgör församlingens östra gräns, från Igelbäcken i norr ända till Röresund i söder, der Carlsborgs fästning är anlagd. De hit hörande förnämsta öar äro, *Kyrkogårdsön* och *Axtollen*, af hvilka den förra säges hafva fått sitt namn deraf, att en mängd folk skola på 2:ne båtar hafva ditkommit, för att rädda sig undan den i Magni Smeks tid härjande digerdöden, hvilka dock här alla aflidit och blifvit begrafna. Bland sädesslag odlas här mest råg och hafra, dernäst odlas potatis och idkas linodling. Boskapsskötsel och fiske synes ock här vara mera gifvande än åkerbruket. Folket är ock mycket fallet för handaslöjder. Bland större egendomar i denna socken märkas: *Sannum*, ett säteri om 2 mtl., *Forsviks* säteri och bruk, *Granviks* masugn (se dessa ord), säterierna *Bocksjö*, *Fräckstad* och *Gammalrud*, *Fredriksfors's* bruk eller *Satra*, beläget vid Edsån, med 2:ne ämneshamrar af 1100 skepp:ds smide, samt *Åbyholms* bruk och masugn, den förra med en ämneshammare och 800 skepp:ds smide. I sydvest från sjön Wiken ligga de s. k. *Wikaskogar* och i pastoratets sydöstra hörn ligger *Bottensjön*, som genom Rödesund har aflopp i Wettern. Socknen har en folkmängd af 5,425 inbyggare och 31 3/8 mtl. på en areal af 94,539 tunnland, hvaraf 22,400 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Undermåla kallas uti målarekonsten då man pålägger de första färgerna, för att gifva sitt arbete det första utseendet, eburu nästan alla dessa under arbetets fortgång sedermera täckas af andra färger. Detta är motsatsen af, hvad man kallar: à la prima.

Understen. En stillastående reverberfyr står på klippan Understen, belägen i södra Qvarken. Fyrens sken är 84 fot öfver vattenytan, och synes i klart väder på 3 1/2 mil. Denna fyr blifver isynnerhet en god rättelse för fartyg, som komma från Bottniska viken och erna sig öster om Gräsön, igenom den trånga och grundfulla Qvarken.

Underställningsmål. Dermed förstås sådana brottmål, hvari underrätt ransakar och dömer, men hänskjuter utslaget till hofrättens vidare pröfning. Dessa brott, hvilka i lagen kallas för grof-

vare, äro följande: 1) då någon gifves skuld för det, som å lif eller ära går; 2) försmädelse emot Gud, ehvad den af uppsåt eller obetänksamhet skett; 3) gäckeri med gudstjensten, men ej fylleri eller oljud i kyrka; 4) hvarjehanda vidskepelse; 5) falskt mynt och dess utprånglande, 6) tvegifte, med hvad dertill hörer; 7) tidelag; 8) mordbrand; 9) hugg och slag å egna, eller stjuf- och svärföräldrar, så ock oqvädingsord emot dem; 10) barnamord och förgöring m. m., som omtalas i 16 och 17 kap. Missgernings-Balken; 11) brott mot qvinnofrid; 12) brott emot kyrko- och rättegångsfrid samt sådana edsöresbrott, å hvilka böter, jemte fängelse med eller utan arbete, äro i Kongl. Förordn. d. 20 Jan. 1779 utsatte; 13) dråpmål, ändå att straffet vid hel eller half mansbot eller vådabot stadnar; 14) kyrkotjufnad; 15) annan stöld tredje gången; 16) tredje resan inbrottsstöld, äfvensom första och andra resan, derest ej synnerliga omständigheter förekomma till straffets lindrande; 16) tvefallt hor; 17) bodrägt; 18) egenvilliga pålagor å konungens undersåtare; 19) kronans och allmänna medels tillgrepp; 20) koppleri och skörlefnad; 21) lägersmål i förbudna leder, dock ej emellan syskonbarn; 22) domstols och konsistorii utslag, angående prests förbrytelse af så grof beskaffenhet, att embetets förlust påstås; 23) tryckfrihetsmål; 24) delaktighet i ofvannämnde missgerningar. Är den, som sådant brott eller delaktighet deruti tilltalas, jemväl för annan förbrytelse anklagad, varde utslaget, i hvad det honom rörer, i hela dess vidd hofrätten underställdt. J underställningsmål skall underrätt i staden, inom 14 dagar, och på landet inom 1 månad, från den dag slutligt utslag gifves, protokoll och utslag till hofrätten insända, vid 3 dalers dagabot. Hofrättens utslag, hvarigenom någon är ansedd saker till döden, skall Kongl. Maj:t hemställas och förblifva hvilande, tills Kongl. Maj:t sig utlåtit, såväl i hufvudmålet rörande dödsstraffet, som ock öfver hvad påföljd kan träffa de för delaktighet i brottet tilltalade personer.

Undersvik, annex till Arbrå, är beläget 6 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Söderhamn. Socknen är bland de minsta i Helsingland. Jordbruk och linsäde äro allmogens hufvudnäringar. Hemmantalet är 21 $\frac{4}{5}$ med en befolkning af 690 inbyggare på en areal af 21,569 tunnl., hvaraf 3,800 äro sjöar och kärr.

Undersåker, jemte Mörsill, Åse och Kall, ett pastorat i Jemtlands södra fögderi, är beläget 6 mil V. från Östersund och tillhör 3 kl. konsist. Detta pastorat upptager 68 qv.mil eller hela nordvestra Jemtland, stöter i norr och vester till Norrige, i söder till Herjeådalen och i öster till mellersta Jemtland. Körväg går genom socknen till Trondhjem. I de fyra kyrkorna hålles gudstjenst hvarannan söndag, ty kyrkoherden och en kommminister utgöra hela presterskapet, så framt desse ej på egen bekostnad vilja hålla sig en medbjelpare. Folket lefver i allmänhet enkelt och oklanderligt; få fattige och få rike finnas i socknen: de fleste lefva i medelmåttigt välstånd. Marken är bergaktig och uppfylld af sjöar, kärr, mossar och andra oländiga trakter. Åkerbruket är svagt och säden mognar sällan; men då det sker, är den serdeles god. Förnämsta näringsgrenen är boskapsskötsel, och man har närmare och aflägsnare fäbodar, de senare belägna långt in på fjällarna. Smöret blir här förträffligt. Äfven bergsbruk idkas, särdeles med koppar, som brytes ur *Bjelkesgrufvan*, vid norra foten af Skuta. I Åse socken brytes äfven tälgsten. Jagt och fiske idkas här ock med fördel. Jemtlands-elfvens första källfloder, *Kallströmmen* och *Ena-elfven* hafva här från fjällryggen i vester sin första upprinnelse och förena sig straxt nedanom Undersåkers kyrka i en stor sjö. Kring Ena-elfven är socknen mest bebodd, men dess vidsträckta skogsmark sträcker sig mot Herjeådalen. Vid Undersåkers prestgård finnes en hälsobrunn, som i fordna tider såsom hälsokälla vidskepligt besöktes. Luften är här ganska sund, invånarne särdeles friska och uppnå ofta hög ålder. I missväxtår äter man dock barkbröd och barkgröt. Vid jultiden hör man här ofta ett häftigt buller i luften, eller så kalladt luftdön, utan jordskakning: ett jemt, ihåligt och doft ljud, som icke liknar åska, men stundom är förenadt med blixt eller ljungeld. Man tror i orten att någon förändring i väderleken deraf förebådas. I pastoratet finnas tvenne beständiga skolor, nemligen bruksskolan i Huså och skolan i byn Hjerpe. Undersåkers kyrka är af sten och mycket gammal; ett katholskt rökelsekar finnes ännu i sakristian. Komministern i Undersåker är själasörjare för de Lappar, som på Undersåkers (äfvensom Offerdals) fjällar föra nomadlefnad. Antalet af lappfamiljer inom Undersåkers pastorat räknades år 1816 till 39, utgörande renlappar, som aldrig helt och hållet öfvergifva fjällen. Sjelfve kalla de sig helst Finnar. Deras gudstjenst förrättas på Svenska språket, hvilket de rätt väl förstå, ehuru de sins emellan tala Lappska. Denna gudstjenst hålles dock endast några gånger om året offentligen; för öfrigt läsa Lapparne sjelfve hvar söndag i sina kojor en predikan ur någon Svensk postilla. Renkött och hudar äro dessa Lappars saluartiklar, mot hvilka de tillbyta sig bränvin och tobak, som de mycket förbruka. De äro i allmänhet svagt byggde, men vige och i denna trakt snygge, fridälskande, tjenstfärdige och gästfrie, ehuru stundom egennyttige och misstänksamme. Deras klädsel börjar alltmer närma sig den Svenska, och många nyttja linne i stället för den eljest brukliga undre vallmarsklädningen. Deras kojor bestå af kägelformigt sammanställda stänger, som öfver dessa äro klädda med vallmar och upptill med granbark, ris och barr, eller ock med mossa och torf. Sina måltider hålla de blott 2 gånger om dagen, nemligen kl. 6 om morgonen och 6 om aftonen, och äta mindre än Svenskarne. Giftermål emellan Svenskar och Lappar förefalla icke, ehuru de eljest lefva fridsamt med hvarandra. Venerisk smitta, som eljest, särdeles genom krigen och fremmande köpmäns genomfärd, letat sig väg äfven till Undersåkers bygder, har dock bland den Lappska befolkningen icke försports. Pastoratet hål-

ler 44 4/7 hemman med en befolkning af omkring 3,500 invånare på en areal af 1,588,022 tunnl., hvaraf 150,000 äro sjöar och kärr. Adr. Östersund.

Undervisningsverket är måhända bättre och allmännare utbildadt inom vårt fädernesland, åtminstone hvad vidkommer det lägre folkets uppfostran, än inom de flesta af Europas öfriga länder. Då uti Sverige knappast finnes en person bland tusende, som icke kan läsa, är förhållandet deremot t. ex. uti sjelfva det annars så upplysta Frankrike, sådant, att icke fjerdedelen af dess befolkning lärt att läsa i bok. I afseende åter på den högre undervisningen, torde likväl i senare tider flera andra nationer hafva hunnit framföre oss, hvilket mera än någonting annat bevisar, att intet stillestånd i samhällsskickets utbildning får äga rum, och att det fordrar nästan lika mycken omtanka att bibehålla, som att ernå ett bedrande rum i folkslagens gemensamma häfder. Redan under medeltiden uppstodo tidigt nog flera klosterskolor, äfvensom flera kathedralskolor blefvo inrättade på biskoparnes residensorter; men den lärdom, som meddelades inom dessa stiftelser, åsyftade nästan uteslutande bildandet af blifvande prestmän, ett förhållande, som i viss mån alltför länge fortfor att äga bestånd. Upsala akademi, stiftad af Sten Sture d. ä., och våra gymnasier, grundlagda under konung Gustaf II Adolfs och drottning Christinas regeringstider, blefvo med tiden förtjenstfulla inrättningar för beredande åt Sveriges vettgiriga ungdom af tillfällen till den högre lärdomens inhämtande, hvilken förut måste förvärfvas vid utländska lärdomssäten. Förstnämnda akademi, sedan den länge kämpat mot både inre och yttre svårigheter vid sin första uppkomst och ej kunnat komma till något egentligt flor, upphjelptes dock slutligen genom de store konungarne Gustaf Wasas, Carl IX:s och Gustaf II Adolfs nitiska bemödanden till det anseende, att den i fullt mått kunde täfla med de flesta utländska universiteter, och Lunds akademi, stiftad på konung Carl XI:s tid, blef snart en värdig medtäflare till den förra. Hvad våra gymnasier bidragit till kunskapernas uppodlande inom landet, intygas tillräckligt af de senare tvenne århundradenas häfder. Nyligen har dock, genom en kongl. förordning, utfärdad om sommaren 1849, deras uppbäfvande eller sammanslående med lärdomsskolan blifvit anbefaldt, i förening med stadgandena om ämnesläsning, friflyttning m. m. Våra flesta regenter hafva med berömvärd ifver nitälskat för den högre undervisningen och flera af dem befrämjat densamma genom välbetänkta stadganden. Så t. ex. förordnade konung Johan III år 1574 att hvar och en adelsman, som icke var förfaren i bokliga konster, skulle förlora sitt adelskap; ett stadgande, som utgjorde egentliga grunden, hvarföre Svenska adeln vann ett så högt anseende under sextonde och sjuttonde seklerna. Allmänna undervisningen, isynnerhet allmogens bildning, har redan länge utgjort ett ämne för kraftiga bemödanden och allvarlig ompröfning. Redan konung Carl XI stadgade år 1684, på den förtjenstfulla biskop Spegels tillstyrkan, att hvarje Svensk man och qvinna borde kunna läsa, hvarföre det ålades församlingarnes kyrkoherdar, att pröfva hvars och ens religionskunskap, innan någon fick begå nattvarden, samt att icke tillåta någon att träda i äktenskap, som icke blifvit vederbörligen konfirmerad. Denna visa förordning har man hufvudsakligen att tacka derför, att vår Svenska allmoge numera räknas till en af de mest religiösa och kunniga folkklasser i Europa. Slutligen har regeringen genom förordningen d. 18 Juni 1842, angående *Folkundervisningen* i riket, tagit ett högst vigtigt steg framåt i denna maktpåliggande angelägenhet. Enligt samma märkvärdiga, milda, men dock tillfyllestgörande förordning är det stadgadt, att i hvarje stadsförsamling och hvarje socken på landet bör finnas en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare. Tvenne eller flera socknar, hörande till samma pastorat, kunna dock få förena sig om en skola. Der medellösbet, eller byars och hemmans för stora afstånd hindrar inrättandet af fast skola, må tillsvidare barnaundervisningen besörjas i flyttbara skolor. I hvarje skoldistrikt skall finnas en skolstyrelse, i hvilken kyrkoherden är ordförande, samt med några af församlingen valde, inom skoldistriktet boende ledamöter. Denna skolstyrelse uppgör reglementen, och har inseende öfver alla inom distriktet inrättade folkskolor, dock skola alla reglementen underställas vederbörande domkapitels pröfning och godkännande. Hvarje skoldistrikt åligger anskaffa och underhålla tjenliga rum för folkskolan, i kostnaden hvartill alla inom distriktet boende skola deltaga, efter samma grunder, som iakttagas vid kyrkbyggnad. Seminarier till bildande af folkskolelärare skola finnas så väl i hufvudstaden, som i hvarje stiftsstad. Vid antagandet till folkskolelärare göres i första rummet afseende på gudsfruktan och sedlig vandel. Den som skall kunna antagas, bör äga full färdighet i innanläsning, rättstafning och välskrifning, samt skicklighet att undervisa i katekesen, bibliska historien, fysisk och politisk geografi, fäderneslandets historia jemte hufvuddragen af allmänna historien, räknekonsten till och med regula de tri uti hela och brutna tal, allmänna begreppen af geometri och linearteckning samt naturläran. Han bör dessutom äga kännedom om växelundervisningsmethoden och skicklighet att undervisa uti enkel gymnastik samt uti kyrkosång. Söker en så beskaffad folkskolelärare klockarebeställning på landet, bör han dessutom äga kännedom och skicklighet uti vaccination och åderlåtning. Minimum af det kunskapsmått de barn, hvilka af fattigdom hindras att undervisningen i folkskolan längre tid begagna, eller också sakna fattningsförmåga, böra hafva inhämtat, utgöres af ren och flytande innanläsning, så väl Svensk som Latinsk stil; religionskunskap och biblisk historia, till den grad, som erfordras för började af nattvardsläsning; kyrkosång; skrifning och räkning, åtminstone de fyra enkla räknesätten i enkla tal. Hvarje församling bestämmer, i samråd med skolstyrelsen, den ålder, vid hvilken barnens skolgång

bör taga sin början, hvilken ej bör uppskjutas längre än till slutet af det nionde året. Alla i skolåldern varande barn böra besöka folkskolan, med undantog endast af dem, som blifvit af föräldrar eller målsmän anmälda att undervisas hemma eller vid något annat offentligt läroverk. Sådana barn skola dock pröfvas genom presterskapets försorg om de förkofra sig och i motsatt fall ordentlig skolgång dem åläggas. De barn, som sakna medel att uppehålla sig vid skolan, böra genom församlingens fattigvård häruti understödjas. Barn, som genom för stort afstånd eller oblid väderlek hindras att besöka skolan alla dagar, må stundom få stanna hemma, under förbehåll, att föräldrarne egna dem sorgfällig vård och undervisning. Föräldrar, som tredskas att skicka sina barn i skolan, må förut varnas af presterskapet, sedan af kyrkorådet, och om detta icke hjelper, få barnen tagas från dem och öfverlemnas till andras vård. Kostnaden för sådana barns uppfostran skall i laga ordning hos föräldrarne utmätas.

Unge, Olof von, son af inspektoren Olof Olofsson Unge, föddes den 24 Maj 1672 och blef en af de få, hvilka på konung Carl XII:s tid lyckades att förvärfva sig någon hjelteära till sjöss. Han började sin tjenstgöring 1690 såsom volontär under amiralitetet; men gick sedermera med nådigt tillstånd uti utrikes krigstjenst, samt utmärkte sig der uti åtskilliga sjöslag genom en sådan tapperhet och manlighet, att då ryktet derom kom hit till Sverige, han 1697 befordrades till underlöjtnant vid flottan. Genast derpå reste han ånyo ut till Portugal. Under tiden befordrades han 1699 till öfverlöjtnant och 1700 till extraordinarie kapten, samt beordrades sistnämnde år på örlogsflottan, som då låg vid Köpenhamn, för att understödja landstigningen på Seeland. Härvid ådagalade han en sådan hurtighet och mandom, att honom anförtroddes det ansvarsfulla värfvet att sedermera öfverföra hela transporten från Carlskrona till Lifland, hvilket han äfven med skicklighet och klokhet utförde, hvarföre han genast befordrades till ordinarie kapten. De följande åren ombetroddes honom äfven flera gånger att öfverföra transporter till Rewal och Dantzig, hvilket han alltid med lycka och utan förluster verkställde. År 1709 kommenderade han fregatten Phœnix, med hvilken, och en besättning af 300 man, han inlopp vid kusten af Ingermanland, för att, efter befallning, bortdrifva några vid stranden posterade ryska trupper, hvilka han så tappert angrep, att de hals öfver hufvud måste öfvergifva sina förskansningar, samt lemna ett magasin, sex kanoner och fyra mörsare i sticket. Efter denna bragd, anförtroddes honom följande året befälet öfver örlogsskeppet Westmanland, med hvilket han sedermera alla år gick till sjöss, antingen i förening med den öfriga örlogsflottan, eller ock eljest allena på allehanda kryssningar, hvarunder han vid flera tillfällen utmärkte sig, i synnerhet under transporten till Wismar år 1714. Derefter befordrades han 1715 till kommendör, 1722 till Schoutbynacht, och 1734 till vice amiral. Slutligen förordnades han att tillika vara kommendant i Carlskrona. Han afled hastigt af slag uti Amiralitets-kyrkan i sistnämnda stad den 22 Maj 1737. År 1712 hade han till en rättvis belöning för sina många och stora förtjenster blifvit upphöjd i adligt stånd.

Unge, Pehr, en son af inspektoren Jakob Unge och fru Brita Rosén, syster till den ryktbare arkiatern Rosenstein, föddes den 15 Februari 1734 och blef 1752 student i Lund. I början använde han sin tid derstädes på filosofiska och teoretiska studier; men valde snart läkarevetenskapen till sitt hufvudyrke. Efter åtta års vistande vid universitetet for han 1760 till Stockholm, för att göra tjenst på serafimer-ordens-lasarettet, öfva sig uti anatomien och afhöra föreläsningarna uti barnförlossningskonsten. År 1762 promoverades han till medicine doktor i Lund, hvarpå han återvände till Stockholm och sysselsatte sig der någon tid dels med anatomiska dissektioner, dels med medicinsk praktik, till dess han mot slutet af samma år, såsom tillförordnad prosektor, reste tillbaka till Lund. Utnämnd 1764 till provincial-läkare i Malmöhus län, innehade han sedan denna beställning uti nära trettiotvå år, under hvilken tid han utmärkte sig genom det största nit och en verksamhet, som allmänt gjorde honom ansedd öfver hela orten för en särdeles nyttig och skicklig läkare. Han var den förste, som införde koppympningen i Skåne, och satte för öfrigt hela medicinalverket inom länet uti ett förbättradt skick. År 1796 erhöll han på begäran afsked från sin provincial-läkarebefattning; men förordnades vid samma tid till intendent vid Ramlösa brunn, der han genast företog sig att utstaka plan till beqvämligare byggnader för brunnsgästerna m. m., och efter derå erhållen nådig stadfästelse, började han ofördröjligen arbeta på verkställandet. År 1805 blef han R. W. O. och erhöll 1808 afsked från brunnsintendent-befattningen. Slutligen kallades han år 1811 till hedersledamot af Collegium Medicum. Han afled den 7 Oktober 1812. Medicinalrådet Hedin har låtit införa hans porträtt i sina Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer. Flera af honom utgifna afhandlingar och embetsberättelser, vitsorda hans lärdom och djupa medicinska kunskaper.

Ungius, Petrus. Hans födelseår och föräldrar äro okända; man vet icke om honom något visst, förr än han omtalas såsom skeppspredikant på örlogsflottan i konung Erik XIV:s tid, hvilken syssla han innehade i sex år. Derefter blef han antagen till hofpredikant hos hertig Johan, och var troligen denne herre följaktig på hans resa till England. Huru länge han sedan uppvaktade i Johan III:s hof är ej med säkerhet kändt; men derifrån blef han befordrad till kyrkoherde uti Hultsjö och Wäster härad i Småland, hvilka församlingar han sedan med stor berömmelse förestod uti nära femtio år, till dess han uti en ganska hög ålder afled. Hans son,

Ungius, Johannes Petri, född i Hultsjö

Småland, studerade uti Wexiö och derefter i Wittenberg med den utmärkelse, att kyrkomötet i Upsala 1593 tilldelade honom ett stipendium, för att ännu en gång företaga en utrikes resa. Vid hemkomsten utnämndes han till rektor vid skolan i Wexiö, hvilket han fortfor att vara till år 1603, då han blef domprost dersammanstädes. Slutligen erhöll han 1607 konung Carl IX:s fullmakt att vara verklig superintendent i Kalmar. Han blef således den förste superintendent i riket, hvilken hade lika makt och myndighet som en biskop. Medan Kalmar 1611 och den följande tiden var i Danskarnes händer, flyktade han från staden och uppehöll sig på landsbygden, der han höll flitiga visitationer och för öfrigt skötte sitt kall med mycken ifver. Under konung Gustaf II Adolfs kröning 1617 sjuknade han i Stockholm, och dog kort derefter.

Unionsregenterne. Så hafva uti våra häfder de utländske regenter blifvit benämnde, hvilka styrde under den tid, som Kalmare-unionen ännu ägde bestånd, åtminstone till namnet. Desse voro drottning Margaretha samt konungarne Erik XIII af Pommern, Christoffer af Bäjern, Christian af Oldenburg, Johan II eller Hans, och Christian Tyrann, hvaremot de Svenske Carl VIII Knutsson och Sturarne icke vanligen räknas till unionsregenterne, ehuru de äfven styrde på samma tid, men endast öfver Sverige. Desse unionsregenter hafva blifvit ganska olika bedömde af Danske och Svenske häfdatecknare. Då Danskarne i allmänhet prisa dem och kalla dem goda regenter, klandras de deremot gemenligen högst bittert af Sveriges historieskrifvare, hvilka för det mesta i dem se endast förtryckare, plundrare och tyranner. Detta sednare omdöme har förmodligen haft sin grund uti det inbördes hat, som under Kalmare-unionens tid och länge derefter ständigt lågade emellan Danskar och Svenskar, samt hvilket förledde dem, som då skrefvo vår historia, till en ofta nog alltför stor partiskhet. Flere af unionsregenterne förtjena ingalunda det hätska klander, hvarmed de sålunda blifvit öfverhopade. Drottning Margaretha förde en klok och kraftfull regering, hvarunder landet fick njuta ett lugn och en ordning, som, i jemförelse med den nästföregående tidens oroligheter och faror, hade bort med tacksamhet och erkänsla värderas. Den dålige och obetänksamme Erik af Pommern förtjenade allt det klander, han fått uppbära; men hans efterträdare Christoffer af Bäjern har deremot icke begått någon enda handling i Sverige, hvarföre han med rättvisa och billighet kan fördömmas. Christian af Oldenburg, saktmodig och mild till sinnes, förde några år en lugn och berömlig regering. Att han sedan bekrigade sina, såsom han med allt skäl ansåg, upproriske Svenske undersåter, kan af en oväldig historieskrifvare icke mera klandras, än hvarje annat krig, och hans son, den milde och gode Johan II begick, under den korta tid han styrde här i landet såsom konung, ingen gerning, som billigtvis kan kallas olaglig, våldsam eller orättvis. Christian II:s tyranni var rysligt; men hade en icke oförklarlig grund i de mäktige Svenske herrarnes tygellösa öfvermod och egna brottsliga beteenden. Den styffaderliga hand, hvarmed unionsregenterne tycktes styra Sverige, och den afsigtsmässiga försummelse, af Sveriges sanna intressen, som syntes stämpla de flesta af deras styrelseåtgärder, torde snarare böra anses såsom ett uttryck af anden utaf den tid, hvari de lefde, än såsom ett beräknadt system, bygdt på förstörandet af Sveriges välstånd. De mäktige herrarnes beständiga stämplingar på denna tid gjorde det äfven omöjligt äfven för den bästa och mest välsinnade konung att föra en stilla och för landet nyttig regering.

Unnaryd, annex till Stengårdshult, är beläget 4 mil S.V från Jönköing. Marken är dels ojemn och stenbunden, dels uppfylld af kärr och mossar. Socknen ligger vid Nissaån; och vid gästgifvaregården Unnaryd, ¼ mil från sockenkyrkan är tingställe och marknadsplats, der marknader årligen hållas i Februari och September. Inom socknen ligger *Stora Gjökhults* säteri samt *Stufveryds* såg och mjölqvarn. Socknen innehåller 15½ mtl. med en folkmängd af 680 personer på en areal af 18,213 tunnl., hvaraf 780 äro sjöar och kärr.

Unnaryd, med Jälluntofta, en socken i Westbo härad af Jönköpings län, är belägen vester om sjön Bolmen, 11¼ mil S.S.V. från Jönköping och tillhör 2 kl. konsist. Socknen är bergaktig och uppfylld af insjöar; skog finnes somligstädes. Folket skildras såsom stilla och hushållsamt, odlar numera råg, som här väl trifves, i stället för det fordna hafresädet, och har äfven, till följd af sitt presterskaps nitälskan, börjat minska sin bränvinsförtäring. En folkskola af egen beskaffenhet, den s. k. *Lindeströmska*, är här inrättad. En af sockneus kyrkoherdar, C. Lindeström, har nemligen donerat sin egendom till en fond, hvaraf räntan skall användas till underhåll för fattiga, men kunniga personer, som, intagna å denna fattigvård, undervisa socknens barn. Fonden utgjorde vid testators död (1826) 9,386 R:dr 14 sk. b:ko. Till följe af denna anordning hafva de fattigare barnen allt fritt, då de bevista undervisningen. Domkapitlet har väl hos Kongl. Maj:t förordat en ändring i testamentet, för att i stället bekomma en vexelundervisnings-skola med kunnigare lärare än Unnaryds fattighjon kunna påräknas vara; men Kongl. Maj:t har dertill vägrat bifall, dock under medgifvande, att inga andra fattighjon måtte här intagas, än de, som ägde bevis om skicklighet och god frejd. — Socknen exporterar bjelkar, bräder och ladugårdsprodukter. Kyrkan är nybyggd, 68 alnar lång och med orgel af 15 stämmor. I socknen funnos, år 1844, 233 hemmansbrukare; 4 säterier, mestadels tillhöriga bönder, äro här belägne. Socknen innehåller 46¾ hemman med 1,596 inbyggare på en areal af 34,923 tunnland, hvaraf 7,580 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Unni, erkebiskop i Bremen och Hamburg, räknas äfven bland de lärare, hvilka vårdade sig om kristendomens införande i norden. Han var den femte erkebiskopen efter Ansgarius, och den ende af

dennes efterträdare, utom Rimbertus, hvilken besökte vårt fädernesland. Sjuttio år efter Ansgarii död for erkebiskop Unni öfver till den kristna församlingen i Birka, sedan han förut återupprättat de förfallna kristna kyrkorna i Schleswig och Ribe, samt predikat för hedningarne på de danska öarna. Vid Unnis ankomst till Birka skall han, efter hvad Adamus Bremensis förmäler, der hafva funnit allt återförfallet i hedendomen, men med nit och framgång predikat korsets lära, så att han snart lyckats åter upprätta den kristna församlingen. Sedan Unni uppehållit sig omkring ett år uti Birka, beredde han sig att återresa till Tyskland, då han i September månad 935 insjuknade och dog i Birka, samt blef der begrafven. Seybert, en munk från Korbeys kloster, hvilken, jemte några andra, varit erkebiskop Unni följaktig på denna färd till Danmark och Sverige, vände sedan tillbaka till sitt kloster, der han både i bunden och obunden stil författade Unnis lefvernesbeskrifning, hvilket arbete dock, till stor förlust för nordens historia, sedermera gått alldeles förloradt.

Ununge socken, belägen i Närdinghundra kontrakt af Upsala stift, 3 mil N.V. från Norrtelje. Kyrkan, byggd af gråsten, är 39 alnar lång och 15 alnar bred invändigt. Dess byggnadstid är icke känd; men att sluta af byggnadssättet, synes hon sannolikt kunna räkna sin ålder från 13:de eller 14:de århundradet. Altaret är, i stället för med tafla, prydt med ett fristående förgylldt kors. Gamla vapen af ätterna Bonde, Kyle och van Lockvin finnas i kyrkan. Folket är i allmänhet stilla och fredligt sinnadt. Liksom på många andra ställen, vill det helst vidblifva gamla vanor och bruk, och hyser alltid farhåga och tvifvel om verkställbarheten af något nytt. Vid jordbruk m. m. tyckes den regeln temligen strängt vara antagen, att son ej bör göra annorlunda än far och farfar. Hvad deremot klädseln angår, synes dock denna regel ej gälla. Då det förr här ansågs vara en heder för qvinnorna att sjelfva spinna och väfva kläder både åt sig och karlarne, täflade en hvar i tillverkning af de vackraste och bästa tygerna och begagnade hemväfvet äfven vid högtidligare tillfällen. Nu är det icke så. Det är en strid mellan lyx och fattigdom. Bland sådana, som knappast hafva bröd, är det icke sällsynt att få se sidenhalsdukar och utländska tyger. — Bröllopen firades förr med mycken ståt och i likhet med hvad i andra landsorter var plägsed. För att förekomma förtrollning, lades en silfverslant oförmärkt i brudens venstra sko, hvilken slant sedan tillföll den brudtärna, som vid brudens afklädning aftog skorna. Brudgummen var svartklädd, med krusadt och pudradt hår, en blomqvast på bröstet, samt en piska med snärten knuten vid skaftet och hängd öfver venstra axeln, såsom tecken till hans husbondevälde. I bröllopssalen, hvars väggar voro prydda med en mängd ståtliga gratulationer, och i hvars tak, öfver den plats brudparet skulle intaga, en schal med nedfallande börn satt fästad och var blomsterbesatt — kallad brudhimmel, stod det af maträtter svigtande bordet. Sedan värdarne arbetat sig väl svettige att släpa och bära gästarna till bords, sutto dessa der i maklig ro 4 till 5 timmar och fuktande hvarannan munsbit med brännvin. Harpolekarne finga ej sitta till bords, ty de skulle "spela in" skinka, stek, tårta o. s. v. För att skydda sig för ondt och bevara strängarne på sina harpor, fingo de så kalladt spelmansbränvin, hvaruti lades en hel hop välsmakande kryddor, såsom hvitlök, kamfert och dyfvelsträck med flera rara saker. — Bland skrock kan anmärkas, att allmogen här tror, att menniskors och kreaturs sjukdomar, yttre skador m. m. kunna botas genom läsning af kloka gubbar och gummor. Om någon köper mjölk hos en annan, måste antingen kärlet föras öfver elden eller ett glödgadt kol läggas i mjölken, för att bevara mjölklyckan och skydda korna att ej bli modstulna. — Inom socknen märkes Schebo bruk, hvarom se detta ord; säterierna Hydinge och Kragsta, hvilka endast äro bebyggda för och brukas af torpare och statdrängar vid bruket, samt säteriet Berga, som äges af direktören och kommendören af W. O., Carl Arfvedson. Adr. Norrtelje, Schebo bruk.

Uplands Lagmän voro uti fordna tider de ansedaste och mest inflytelserika personer inom hela Svea välde. Lagmannen i Upland, eller egentligen den del deraf, som kallades Tiundaland, förde menighetens talan på de stora allshärjartingen; han ägde att tolka lagen och afgöra de mål, som de öfrige lagmännen icke kunde afdöma; han korade först, med Upsvea-allmogens bifall, hvarje ny konung öfver landet, samt hyllade, jemte sina bönder, honom vid Mora stenar, innan han derefter på sin Eriksgata hyllades af de andre lagmännen och öfriga landskapens menigheter, hvilka instämde uti Uppsvearnes konungaval; han var således att anse såsom den urgamla folkfrihetens egentlige beskyddare emot konungamaktens möjliga angrepp på dess sjelfständighet. Under hela medeltiden fortfor Uplands-lagmannen att vara en högst vigtig person, och flera gånger stadgades under Kalmare-Unionens tid, att han, jemte erkebiskopen och drotsen, ägde styra landet under konungarnes frånvaro från riket. Följande Uplands lagmän, eller lagmän i Tiundaland, till Gustaf Wasas tid, hafva häfderna upptecknat: *Wiger Spa*, eller den Vise, heden i hedentima, säges hafva lefvat på Ingjald Illrådas tid och tros hafva först sammanfattat den äldsta Uplands lagen, hvilken häraf blifvit benämnd *Wigers flockar*; han omtalas af konung Birger uti företalet till den sednare Uplandslagen. *Thorgny den Gamle* anses hafva varit Tiunda lagman på Erik Edmundsson Väderhatts tid, omkring år 860. *Thorgny Thorgnysson* lefde på Björn Erikssons tid, och hans son, den ryktbare *Thorgny Lagman*, hvilken Snorre Sturlesson kallar den visaste man i hela Svea rike, lefde under konungarne Erik Segersäll och Olof Skötkonung. *Ragvalder*, lagman i Tiundaland i konung Emund Slemmes tid, vid år 1051, bivistade Danaholms möte, der den mycket omtalade rålägguingen emel-

lan nordens riken ägde rum. *Näskonung* var lagman i Tiundaland 1224, och *Laurents* år 1231. *Nils Sixtensson Sparre* till Tofta var riddare, riksråd och Tiundalands lagman på konung Erik Läspes tid och hade dennes syster, *Mårtha*, till äkta. *Pehr Andersson* till Mohammar, Braheättens stamfader, var riksråd och lagman i Tiundaland vid år 1250. *Israel Andersson* till Wik kallas Tiunda lagman vid år 1285 och dog 1294. *Birger Pehrsson* till Finsta, af Braheätten, var riddare, konung Birgers råd och Tiunda lagman vid år 1295; kallas lagman i öfra Sverige samt lagman i Upländerna åren 1303 och 1315; vid Nyköpings belägring, då konung Birger efter brodermordet blef utdrifven, anförde herr Birger Uplands krigsfolk; afträdde från lagmansbefattningen frivilligt år 1316 och dog 1327. *Filip Ingevaldsson* nämnes lagman i Upländerna vid år 1317. *Israel Birgersson* till Finsta, af Braheätten, var riddare och konung Magnus Erikssons råd samt lagman i Upländerna år 1341. Sedermera förmenas han, enligt några gamla, ehuru icke fullt tillförlitliga uppgifter, hafva varit i fråga att blifva vald till konung i Sverige af de med konung Magnus missnöjde herrarne. Stupade i en strid mot hedningarne i Liffland år 1363. *Magnus Gregersson Läma* till Arnö och Grönsö, den yngre af samma namn, var väpnare, riksråd och lagman af Uplandom år 1358, och lefde ännu 1371, då han äfven innehade samma embete, ehuru under tiden, eller omkring år 1362, riddaren och riksmarsken *Carl Ulfsson Sparre* till Tofta kallas lagman i Upland. *Knut Carlsson Sparre*, riddare och konung Albrekts råd, blef Uplands lagman 1385 och dog 1390. *Thure Bengtsson Bjelke* till Ekholmen, Öreby och Wik, riddare och riksråd, var lagman i Upland åren 1399, 1409 och 1413. *Niklas Gustafsson* af Rossvik, som förde en båt med tvenne stjernor i sitt vapen, riddare och riksråd, var lagman i Upland 1423 och nämnes i samma egenskap ännu år 1438. Efter honom kom riddaren och riksrådet *Thure Stensson Bjelke* till Kråkerum, hvilken dock icke länge lärer hafva utöfvat denna befattning, ty redan år 1440 nämnes den namnkunnige riksmarsken *Bengt Jönsson Oxenstjerna* till Salestad såsom Uplands lagman. *Knut Stensson Bjelke* till Ekholmen, kallad den blinde, var lagman i Upland år 1451, då han dog. Efter honom kom riddaren och riksrådet *Gustaf Carlsson*, som förde ett gumshufvud i sitt vapen; han utöfvade befattningen länge, och afled ej förrän år 1475. Hvem som efterträdde honom är ej med visshet kändt, men år 1491 var *Greger Matsson Lilje* till Tyresjö, riddare och riksråd, Uplands lagman; han dog år 1493. *Knut Eskilsson Banér* till Wenngarn, Skedenäs och Lindö, riddare och riksråd, kallas lagman i Upland vid år 1503, men benämnes år 1509 öfverlagman i Upland. Riddaren och riksrådet *Erik Trolle* till Ekholmen och Lagnö förordnades 1521 till Uplands Lagman.

Uppbörd, Uppbördsman. Hvar som svikligen drager under sig kronans ingäld, stånde dubbel tjufsrätt. Tillgriper någon, vare sig kronans, städers, menigheters eller enskiltes medel, dem han i och för embete eller tjenst till förvarande, förvaltning eller redovisning emottagit, och dem förskingrar, miste embetet, förklares ovärdig att i rikets tjenst vidare nyttjas, och straffes med fängelse och tjenligt arbete i 1 à 2 år, då det tillgripna är under, eller till 1000 daler; öfver 1000—3000 daler, med arbete å fästning i 2 à 5 år; öfver 3000—6000 daler, i 5 à 8 år; öfver 6000—18,000 daler, i 8 à 11 år; öfver 18,000—60,000 daler, i 11 à 14 år; öfver 60,000 daler, i 14 à 16 år. Rymmer någon med uppbörd eller andra sådane medel, straffes han, då han ertappas, med 5 års fästningsarbete utöfver hvad ofvan sagdt är. Hvad tillgripet är, skall återgäldas med 6 procents ränta. Yppas brist deri, äger den, från hvilken tillgreppet skett, sedan den brottslige straffet undergått, samma rätt till hans person, som lagen i allmänhet tillägger fordringsägare, i anseende till deras gäldenärer. Fästningsarbetet beräknas efter det tillgripnas hufvudstol, utan att ränta derå kommer i fråga. Den förman, som sjelf eller genom andra, direkt eller indirekt, begärt eller till låns fått några medel af dess underhafvande uppbördsmän och redogörare, bör de lånta penningarne återgälda och vara dess embete förlustig, fast ock ingen skada skett; men om skada sker, tillika vara ovärdig att någonsin få tjena kronan. Samma lag vare ock de förmän, hvilka tillåtit andra att penningar utur publika kassor till låns taga, hvilket dock ej gäller för sådana kassor, som till utlåningar äro berättigade.

Upperyd, ett jernbruk i Skållerads socken, har 5 härdar och 2,800 skepp:d priv. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Hammarskatten utgår med 28 skepp:d. Manufakturhamrar finnas äfven vid verket. Bruket skeppar på Götheborg. Äges af C. Silfversparre och medintressenter. Disponent är frih. H. R. St. Cyr. Smidesstämpeln är ett V med en punkt inuti.

Upphärad, annex till Rommeled, är beläget $2\frac{3}{4}$ mil S. från Wenersborg, $1\frac{1}{4}$ mil från Lilla Edet. Jordmånen är dels lera dels sand, och god tillgång är på skog. Socknen håller 905 inbyggare och $23\frac{1}{4}$ hemman på en areal af 8,586 tunnland, hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr.

Uppresningar. De upproriska rörelser, hvilka folket tid efter annan företagit emot landets regenter, och hvartill icke räknas de många inbördes partistrider, hvaruti olika motkonungar kämpat med hvarandra om väldet, uppgå till ett temligen betydligt antal. Den första uppresning våra häfder veta omförmäla, var trälen Tunnes långvariga fejd emot konung Eigil Tunnadolgr, hvilken först med utländskt bistånd förmådde qväfva detta uppror. — Hedningarnes allmänna uppror under Blotsven emot konung Inge den Äldre var hedendomens sista förtviflade kamp emot den öfverhandtagande kristendomen, hvilken dock efter trenne år gick segrande ur striden. — Den upproriske Folkungen Knut Johansson Långes fejd emot konung Erik Läspe är hufvudsakligen att betrakta såsom

det öfvermodiga adelsväldets kamp emot den allt mer och mer försvagade konungamakten. Segern vid Oluströmmen 1229 beredde företagets framgång; men efter fem års öfvervälde dukade det åter under genom det blodiga nederlaget vid Sparsätra 1234. — Folkungsupproret under konung Waldemar, hvilket af den kraftfulle Birger Jarl qväfdes i blod, genom den förrädiska afrättningen vid Herrevadsbro 1252, var äfven ett adelsväldets försök emot konungamakten. — Hertigarne Eriks och Waldemars uppresning emot sin broder, konung Birger, hvilken rörelse medförde den skändliga Håtunaleken 1306 och hela rikets delning, samt slutligen ledde till det ohyggliga brodermordet vid det s. k. Nyköpings gästabud 1317, skakade konungamakten uti dess innersta grundvalar och undergräfde för lång tid dess vederbörliga anseende. — De missnöjde svenske herrarnes uppresning emot den gode, men svage Magnus Eriksson 1363, medförde utländske regenters inkallande i riket, och drog for långliga tider mångfaldiga svåra olyckor öfver det arma fäderneslandet. — Upproret i öfra Sverige år 1371 emot konung Albrekt kastade honom helt och hållet i de stores händer samt gjorde nästan alldeles slut på konungamaktens myndighet och anseende. — Adelns uppresning 1388 emot samme konung föranledde drottning Margarethas inkallande och Kalmare-unionen, hvarunder landet mer än en gång fördes till branten af en fullkomlig undergång och riket sväfvade i fara att förlora sin gamla sjelfständighet. — Dalalmogens och sedan hela landets allmänna uppresning 1433 under frihetshjelten Engelbrekt, emot konung Erik XIII af Pommern, lade grunden till räddandet af rikets sjelfständighet undan det hotande utländska oket, samt bidrog äfven väsentligen att höja allmogen ur den öfverhandtagande förtryckta ställning under andlige och verldslige herrar, hvaruti densamma under tidernas längd allt mer och mer kommit att förfalla. — Erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjernas och de andliges uppresning 1457 emot konung Carl VIII Knutsson, hvaraf följde dennes fördrifvande, förde presterväldet i Sverige till sin högsta höjd. — Detta vann en ytterligare förstärkning genom biskop Kettil Carlsson Wases uppror 1463 emot konung Christian af Oldenburg, men ledde slutligen till en brytning emellan adelsväldet och presterväldet. — Dalallmogens och sedermera hela landets allmänna uppresning, 1520, under Gustaf Eriksson Wase, emot Christian II Tyrann, räddade ändtligen rikets sjelfständighet och oberoende, gjorde ett slut på den olycksbringande Kalmare-unionen, samt medförde införandet af en fast och stadgad konungamakt. — Daljunkarens uppror i Dalarne 1527 emot Gustaf I var katolicismens misslyckade försök att rädda sig från undergång. — Westgötha-upproret 1529 utgjorde adelsväldets lika misslyckade försök att återvinna sitt fordna anseende, samt ånyo inskränka den utbildade konungamakten. — Uppresningen i Dalarna 1531 var i grunden blott ett ytterligare försök af katolicismen att åter göra sig gällande. — Dackefejden i Småland 1542, den farligaste uppresningen emot konung Gustaf I, föranleddes af allmogens obenägenhet att underkasta sig konungamaktens inflytande på en mängd förhållanden, som den af ålder varit van att sjelfmyndigt kunna afgöra, och ledde blott till en ytterligare inskränkning af böndernes oberoende. — Snapphanarnes upproriska rörelser i Skåne under konung Carl XI hade sin egentliga grund uti detta nyligen eröfrade landskaps fortfarande tillgifvenhet för sitt fordna hufvudrike, Danmark. — Dalkarlarnes uppresning 1743 var blott en partitillställning, som ej ledde till några väsentliga följder. — Vestra arméens uppresning 1809 emot konung Gustaf IV Adolf kom ej att fullföljas, i anseende till konungens under tiden inträffade afsättning. — De upproriska rörelserna i Skåne år 1811, med anledning af förstärkningsmanskapets utskrifning, stillades snart.

Uppror. Samlar sig folkmängd tillhopa, och lägger det uppsåt å daga, att med förenadt våld sätta sig upp emot verkställighet af offentlig myndighets bud, eller att den till någon embetsåtgärd tvinga, eller att för sådan åtgärd hämnas: skingra sig de upprorsmän, på offentlig myndighets befallning, och låta sig till ordning bringas, då straffes anstiftare och anförare med arbete å fästning från sex månader till två år; men de öfriga varen från straff frie. Skingra sig ej upprorsmän, utan visa trottsighet emot offentliga myndighetens befallning, varen dömde, anstiftare och anförare till arbete å fästning från två till fyra år, och annan deltagare i upproret till sådant arbete från sex månader till två år. Göra upprorsmän våld å person, eller bryta eller förstöra de hus, eller plundra eller förderfva de annan egendom, då skola de straffas, anstiftare och anförare med arbete å fästning från sex till tio år, och annan deltagare i upproret med sådant arbete å fästning från två till sex år; vare ock, för våld eller annan brottslig gerning, som vid uppror begås, gerningsmannen dömd till det ansvar, som derför i lag serskildt stadgadt är. Dräper upprorsmän den, som uppror stilla vill, miste lifvet. Varder upprorsman dräpen, ligge ogild. Har någon, mundtligen inför menighet eller annan folksamling, eller i skrift, den han utspridt eller utsprida låtit, till uppror uppmanat, straffes, när uppmaningen ingen straffbar verkan hade, med fängelse från två till sex månader. Samma lag vare om den, som annan skrift utspridt eller utsprida låtit, för att dermed komma uppror åstad. Till upprors stillande må krigsmanskap användas; dock äge det ej å upprorsmän vapen förr bruka, än den på stället varande civilmyndighet tre gånger ljudeligen i konungens namn befallt dem att genast åtskiljas, vid äfventyr att vapenmakt eljest användes. Öfvergå upprorsmän så hastigt till våld, att civilmyndighet ej kan så förfara, som nu sagdt är, då äge den myndighet förordna, att upproret med vapenmakt genast stillas skall. Ej må dock, i något fall, vapen längre brukas, än civilmyndigheten finner sådant, för uprorets stillande, nödigt vara. Med civilmyndighet förstås här konungens

befallningshafvande, bergmästare eller polismästare i stad och kronofogde å landet, eller den, som i sådan embetsmans ställe satt är. Är ej civilmyndighet tillstädes, och kan ej dess ankomst afbidas, då äge på stället varande högste militär-befälhafvare så förfara, som för civilmyndigheten nu stadgadt är. Samlar sig folkmängd tillhopa och störer lugnet eller allmänna ordningen, utan att dock lägga å daga sådant uppsåt, som ofvan är sagdt, och skingrar sig ej den folkmängd på offentlig myndighets befallning, utan visar trotsighet deremot, då skola anstiftare och anförare af det upplopp till arbete å fästning från tre månader till ett år och annan deltagare i upploppet till böter från 10 till 50 R:dr dömas. Öfvergå de till våld å person eller egendom, vare lag, som ofvan är sagdt. — Bådar någon krigsfolk till uppbrott, utan konungens befallning, eller håller hemförlofvadt manskap samman, att dermed utföra skadlig stämpling emot rikets säkerhet, eller dess inbyggares frihet, då skall ingen honom i ty mål lyda, och miste han lif, ära och gods. Nu faller fiende oförtänkt in i landet, och kan ej konungens befallning afbidas, då må väl manskap till motvärn uppbådas; dock varde det straxt konungen kungjordt.

Uppvidinge, ett härad i Kronobergs län, innefattar 7 pastorater och 12 socknar, nemnl. Åsheda, Elghult med Helleberga, Algutsboda, Lenhofda med Ekeberga, Dädesjö med Herråkra, Sjösås med Dref och Hornaryd samt Nottebäck med Grönbult. Häradet har sitt tingställe i Lenhofda, och är förenadt med Konga härad till en domsaga och ett fögderi. Dess största längd är 7 mil och bredd $4\frac{1}{2}$ mil. Arealen är 451,588 tunnl., hvaraf 31,930 äro sjöar och kärr. Hemmantalet är $458\frac{1}{4}$ med en befolkning af 18,429 personer. Häradssigillet visar ett stort skuggrikt träd, med öfverskrift: *Sigillum Opvidinge harad.* Lenhofda och Dödesjö äro häradets högland. Odlingshågen har tilltagit och cirkulationsbruk börjat införas.

Uppvidinge kontrakt i Wexiö stift består af 7 pastorater, nemnl. Åsheda 2 kl. konsist.; Algutsboda 1 kl. konsist.; Elghult med Helleberga, 2 kl. konsist.; Nottebäck med Granhult, 3 kl. konsist.; Lenhofda med Ekeberga, 2 kl. konsist.; Dödesjö med Herråkra, 2 kl. konsist.; samt Sjösås med Dref och Hornaryd, 2 kl. konsist. Kontraktets folkmängd lika med häradets, såsom bildadt af samma socknar.

Uppåkra, med Flackarp, ett pastorat i Bara härad af Malmöhus län, är beläget $\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Lund. Utgör ett prebende pastorat åt andra theologie professorn i Lund. Marken är jemn och bördig, men skog fattas. Byar inom socknen äro Stora Uppåkra, Lilla Uppåkra och Hjerup. Inom Stora Uppåkra reg., der kyrkan är belägen, äro $4\frac{1}{2}$ mtl. anslagna till prebende åt Lunds akademi, samt 2 mtl. åt Lunds domkyrka. Socknen har inalles 815 inbyggare och $18\frac{1}{2}$ hemman på en areal af 2,685 tunnl., hvaraf 2 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Upsala, en uppstad, är belägen 7 mil N.V. från Stockholm på båda sidor om Fyrisån. Staden innefattar inalles 496 tomter och är fördelad i 3:ne rotar, nemligen Svartbäcks- och Kungsängsrotarne i öster och Fjerdingsroten vester om ån. Stället hette fordom *Östra Aros*, och blef omkring år 1270, sedan gamla Upsala börjat öfvergifvas, säte för rikets erkebiskop. Fjerdingen, som ligger på åsen, synes hafva varit först bebyggd, och den äldsta kungsgården har sannolikt der stått, på samma ställe der sedermera erkebiskopsgården blef uppförd, och nu stallmästaregården finnes. Midt i ån låg *Fyris-* eller *Studenthokmen*, nu *Qvarnholmen*, der stadens äldsta läresäte funnits. Först i drottning Christinas tid upptogs, på östra sidan om ån, stadens nya torg, hvarifrån stadens fyra hufvudgator utgå. Svåra eldsvådor hafva sedermera, under åren 1702, 1766 och 1809 härjat staden och föranledt många ombyggnader. Fyra broar, hvaribland en i sista åren uppförd af jern, underhålla nu förbindelserna mellan stadens östra och vestra delar. Staden räknade år 1847 inalles 50 egentlige handlande och 154 handtverksmästare samt dessutom 16 källarmästare, traktörer och spisqvartersidkare, samt 21 krögare. Sjöfarten bedrifves af 5 stadens jakter, jemte 2 à 3 ångfartyg. Det på många minnen rika nuvarande slottet grundades först år 1548, afbrann år 1702, började åter att uppbyggas år 1745, och blott vissa delar deraf äro numera åter inredda, såsom till beställsrum åt länets landshöfding och landssekreterare, eller inom tornen till slottskyrka, häkten o. s. v. Stadens domkyrka, den största i Sverige och ett mästerstycke af Göthisk byggnadskonst, började år 1289 att byggas; men blef först 1435 invigd, och helgades då åt S:t Lars, Erik och Olof, hvilkas bilder prydde ingångarna. Innantill är denna kyrka 185 alnar lång, 53 till 70 alnar bred och 46 alnar hög, förutom en takresning af $11\frac{1}{2}$ alnar. Bland kyrkans grafchor, är det bakom altaret belägna s. k. Gustavianska choret märkvärdigast, och har på senaste åren blifvit prydt med alfresko-målningar af Sandberg på väggarna, alla föreställande scener ur Gustaf Wasas lefnad. Mindre anselig är stadens andra kyrka, *Trefaldighets-* eller s. k. *Bondkyrkan*, hvars första grundvalar dock torde vara äldre än den nuvarande domkyrkan. Den är nu egnad till domkyrka åt stadens landsförsamling. Flera andra kyrkor och kapeller, såsom Wårfrukyrkan, S:t Pehrs kyrka, S:t Eriks kapell m. fl., äfvensom ett franciskanerkloster (upphäft 1527) vid den nu s. k. klostergatan, hafva fordom funnits i staden. Andra nu befintliga publika byggnader inom staden äro: *Domtrappshuset*, fordom begagnadt af kathedralskolan, nu af stadens domkapitel; *Erkebiskopsgården* vid Odenslund; *Domprostgården*; *Gillets hus*; *Academia Gustaviana*, först uppbyggd af konung Gustaf II; *Konsistorii-huset*; *Nosocomium* eller *Sjukhuset*; *Skytteanska*, *Chemiska* och *Oeconomiska professions-husen*; *Observatoria Astronomica*, som nu mera äro 2, men det nya ännu ej inredt; *Gamla Botaniska professionshuset*, numera boställe åt mu-

sikdirektören; *Exercitiihuset*; *Carolina Rediviva* eller nya bibliotheksbuset, som inrymmer öfver 100,000 tryckta volymer; *Nya botaniska professionshuset* inom den fordna kungs- nu akademiska trädgården; samt *Akademiska Qvaren* på Qvarnholmen. Akademien grundlades år 1477 af Sten Sture d. ä. och Jakob Ulfsson, var under konung Gustaf I:s tid i lägervall, understöddes med nya anslag och förmåner af konung Carl IX, men vann sin betydligaste förkofran genom konung Gustaf II Adolf, som åt densamma skänkte allt hvad farfadern ärft eller samlat af jordegendom, nemligen 350 hemman, dessutom kronotionder af flera socknar, äfvensom första grunden till en stipendiifond. Lärarnes antal blef genom honom fördubbladt och privilegierna ökade. Under hans tid höllos äfven de första theologie och jurisdoktorspromotioner, den förra 1617, den senare 1629; en filosofiedoktors-promotion hade redan 1600 blifvit firad, men någon medicinsk blef här ej hållen förr än år 1738. Så väl af följande regenter, som äfven enskilta personer, har akademien äfven sedermera som oftast blifvit ihågkommen med ökade fördelar eller gåfvor. Den räknar för närvarande 26 ordinarie professorer samt 18 adjunkter och 29 docenter, utom bibliotheks-tjenstemän, exercitii-mästare, språkmästare m. fl. Akademien har ock inom sig egen jurisdiktion. De studerandes antal är omkring 1,400, deribland 900 närvarande. Utom de nämnda husen inom staden, äger akademien 239 tunnl. stadsåker, 26 tunnl. i Gamla Upsala Löth, samt utom stadens område flera hundrade hemman jemte qvarnar och andra lägenheter, belägna i Stockholms, Upsala, Westerås och Gefleborgs län, frälseräntor af 18 socknar i samma län samt Sätra hälsobrunn i Westerås län. Dess stipendiikapitaler uppgå till mer än 290,000 R:dr och statsanslagen till omkring 30,000 R:dr årligen. — I staden finnes äfven en vetenskaps-societet, stiftad 1812; ett akademiskt läsesällskap, ett skandinaviskt sällskap; och serskilta hus, de fleste af sten, tillhöra äfven åtskilliga af de studerande nationerna inom akademien, såsom Stockholms, Uplands, Westmanlands, Götheborgs, Smålands och Westergöthlands. Stadens kathedralskola har numera eget hus, inköpt och skänkt af konung Carl Johan. Särskilta nyare, af enskilta personer inom staden grundade undervisningsanstalter äro *Lyceum* (sedan år 1836) och *Realgymnasium* (sedan 1841). Stadens *Folkskola*, med hvilken en arbets- och slöjdskola är förenad, har ock eget hus och räknar omkring 300 lärjungar. Äfven en småbarnsskola, söndagsskola och en fruntimmersförening för vanvårdade barns uppfostran finnas här inrättade. Äfven serskilt gubb- och enkhus för stadens borgerskap, och ett eget fattighus för domkyrkoförsamlingen, jemte mångahanda enskilta donationer till understöd för fattige och behöfvande finnes här att tillgå. En fattigbarack är här ock inrättad, och fattigvården så regierad att allt tiggeri kan anses ha upphört. Utanför Waxalatullen är ett theaterhus af träd. Ortens prestsällskap, bibelsällskap, landthushållningssällskap och privatbanksafdelning hafva här sina möten; Waxala och Ulleråkers härader hafva här sitt tingsställe. Äfven sparbank, ordningsnämnd och postkontor finnas i staden. Genom inflyttning af en mängd ståndspersoner från landet, hvilka söner här, särdeles vid stadens elementära lärorverk, idka studier, har stadens välstånd under de sista decennierna varit i stigande, och dess uppskattningsvärde blifvit beräknadt ända till 1,952,567 R:dr. Stadens och akademiens samtliga utskylder stiga till 40,941 R:dr, eller inemot 11 R:dr för hvarje betalande person. Folkmängden, oberäknadt de i staden ej mantalsskrifne studerande, uppgår, enligt senaste uppgift, till 6,662 personer; en borgmästare och 4 rådmän utgöra magistraten. Stadens vapen är numera ett krönt lejon. Utanför staden ligger det bekanta värdshuset *Eklundshof* och stadens på senare åren åter mycket besökta helsobrunn.

Upsala, Gamla, är ett prebende-pastorat af 2 kl., beläget ½ mil N. om Upsala. Socknen är mestadels en skoglös slätt, hvars rådande jordmån är stark lera, som vesterut är något sandblandad; åkerbruket är nästan uteslutande näring. Landsvägen norrut ifrån Upsala går här igenom. Den af gråsten byggda kyrkan, med sitt stympade torn, jemte de gamla högarna, äro de ännu qvarblifna minnena efter denna orts fordna prakt och herrlighet. Här var nemligen fordom hufvudstationen för den nordiska offertjensten, sedan densamma blifvit flyttad från Sigtuna. Här stod det praktfulla templet, med den nu försvunna heliga lunden. Här residerade öfverpresten, som tillika var öfverkonung. Sjelfva den nuvarande kyrkans murar skola till en del hafva tillhört det fordna afgudatemplet. Sedan nemligen detta omkring år 1085 blifvit förstördt, uppfördes här, i dess ställe, af Erik IX en kristen kyrka, hvilken en tid var domkyrka, intill dess erkebiskopssätet omkring år 1273 flyttades till det nuvarande Upsala. Strax utanför kyrkan ligga de namnkunniga *Upsala Högar*, dem förfäderne under hednaåldern begagnat till begrafningsställen. Tre af dessa högar äro mera branta och kägelformiga; men den fjerde, med bredare och mera slät rygg, kallas Tingshögen. Här hölls, så väl under hedniska som kristna tiden, så länge konungarne ännu residerade vid Gamla Upsala, det årliga allshärjartinget (se detta ord). Detta ting kallades äfven Disatinget och som en marknad årligen samtidigt med offren plägade hållas, har den ännu fortfarande Distingsmarknaden deraf fått sitt namn. Äfven Gustaf I höll på dessa högar ännu ting med Uppländningarne. På kyrkogården ligga flere af Upsalas förre professorer begrafna. Den fordna kungsgården är nu en by. Socknen innehåller 52 ⅛ mtl. med 880 inbyggare på en areal af 7,105 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Upsala Län. Detta höfdingedöme innefattar mellersta och vestra delen af Upland, mellan Mälaren och dess fjärdar i söder, Westerås och Gefleborgs län i vester, Bottniska hafvet i norr och Stockholms län i öster. Landet utgör en regelbundet bruten slättmark, utan egentliga berg eller

sammanhängande höjdsträckningar. Ojemnast är den nordliga delen af länet der jerngrufvor finnas och bergsbruket är det rådande näringsfånget. Södra och mellersta delen är deremot i allmänhet jemn, och gifver säd utöfver innebyggarnes behof. I de norra och nordvestra delarne af länet tilltaga ock kärr och skogsmarker i vidd och lemna der mindre rum för öppna slätter. Sådant är förhållandet ofvan om Wendels och Dannmora-sjöarna, i Örbyhus härad samt Dannmora och Löfsta tingslager, äfvensom till en del österut i Rasbo och Olands härader, till dess landet åter sträcker sig åt sydvest mot Fyrisån, inom Waxala och sydöstra delarne af Bälings och Norunda härader, hvilka tillsammans utgöra en öppen och fruktbar, endast af enstaka berg eller sandåsar afbruten slätt. Bland länets vattendrag märka vi: *Sagån*, som i sitt nedersta lopp utgör gräns mot Westerås län, hvarinom den har sitt uppkof; *Enköpings-ån*, som nederst går genom Enköpings stad, dit den genom uppmuddring på sednaste åren är gjord segelbar, och utfaller i *Svingarnsfjärden;* flera mindre betydliga vattendrag inom Trögds härad, hvilka alla hafva sitt aflopp inom vikar af *Norra Björkfjärden*; vattendragen inom Håbo och Bro härader, som äfven utfalla i Mälarfjärdar, hvilka till en del utgöra dessa häraders östra gräns och bära namn af *Ekoln*, *Skofjärden*, *Erikssund*, *Bondkroken*, *Sigtunafjärden*, *Skarfven* och *Ståkessund*. I *Låstaviken*, som äfven står i förbindelse med Ekoln, utrinna äfven *Örsunds-ån*, som kommer från vester, genom Thorstuna och Lagunda härader; *Säfva-ån*, som kommer från N.N.V. eller Hagunda härads nordligare trakter, samt slutligen äfven *Laby-ån* och *Fyris-ån*, hvilken sistnämnda är den största inom länet och har sitt uppkof från sjöar i Olands härad samt Dannemora och Löfsta tingslag. Fyrisån är månggrenig, genomgår flera af de öfra socknarna och är gemenligen djup och smal, men här och der igengrundad, så att den emellan Upsala stad och Flötsund endast genom muddring kan hållas öppen för segelfart. Från öster upptager hon *Funbo-ån* och utfaller i Ekoln vid Flötsund, $\frac{3}{4}$ mil från staden Upsala. I norr begränsas länet af den ansenliga *Dalelfven*, som här på flera ställen, såsom vid Elfkarlö bruk bildar sjöar eller tidtals öfversvämmar de låga stränderna; en del af Tierp, hela Söderfors och större delen af Elfkarleby socken, alla inom Örbyhus härad, stöta dertill. Från sjön *Temnaren*, vid gränsen mot Westerås län (Wåla härad), utgår *Tierp-ån*, som går igenom de norra socknarne i länet, Tierp, Tolfta och Wessland, samt utfaller vid Carlholms bruk i *Wesslands-* eller *Löfstafjärden*. Östligare utfaller i samma fjärd *Hilleboda-ån* och längre i söder går *Löfsta-* eller *Forsmarks-ån*, som först inom Stockholms län finner sitt aflopp. En annan betydlig å inom länet, som äfven har aflopp inom Stockholms län, är *Olands-ån*, som rinner genom Olands härad, upptager *Gimo* bruksdams vatten, och på en mils väg utgör gräns mot Frösåkers härad af Stockholms län. Klimatet gynnas här i allmänhet af landets nästan insulära läge samt dess ringa medelhöjd öfver hafsytan. Endast i vissa trakter, såsom de högre delarna af Hagby, Tibble, Åland, Järlåsa, Elfkarleby, delar af Jumkil och Tierp, Wessland, Tolfta och Hållnäs, är odlingen försvårad, antingen genom rikedomen på nästan stillastående vatten, eller jordens sandhaltighet, eller mullens tunnhet ofvanpå berghällen. Länet är ett af hela landets rikaste sädesorter, och hvad som ännu återstår af de fordna skogarne utgöres mest af tall och gran samt dernäst björk och asp; landskapets flora är äfven en af de rikare i Sverige, och beräknas omfatta öfver 700 phanerogamer. — Landet är utan tvifvel bland Sveriges äldst bebyggda trakter; ingenstädes hafva runstenar och grafhögar anträffats i så stor mängd som här, och namnen *Håtuna*, *Fyrisvall* och *Ullarakir* (sannolikt Ulltuna) omtalas redan i de äldsta häfderna inom dessa så kallade "Folklanden." Detta Folklanden, som jemte östra kustlandet (*Roden*, *Roslagen*) och de norra då ännu obebyggda trakterna (*Olanda mor* eller *Olands skog*) indelas i 3:ne delar: *Attundaland*, *Tiundaland* och *Fjerdhundraland*, utgjorde under medeltiden det egentliga Upland, hvilket då gemensamt lydde under Uplands lagman. Först under konung Gustaf I:s tid lades större delen af Fjerdhundra jemte norra Tiundaland under Westerås lagsaga och län, och ej förr än år 1714 bildades egentligen Upsala och Stockholms båda särskilda landshöfdingedömen. Länet är för närvarande indeladt i 6 fögderier och 18 länsmansdistrikter i 3 domsagor och 17 härader eller tingslager, hvarjemte länets båda städer hvardera hafva sin magistrat och rådhusrätt. Länets bergslag lyder under Uplands och Gefleborgs bergmästaredöme. 6 à 8 läkare på stat, jemte 2:ne djurläkare finnas inom länet. I Upsala är postinspektor, och i Enköping, Ekolsund och Tierp postmästare. I militäriskt afseende uppställer länet större delen af Uplands infanteri-regemente eller 957 numror, äfvensom 280 numror af Lifregementets dragoner, utom befäl, spel m. m.; kustorterna vid Saltsjön uppställa båtsmän. Länet innehåller 11 prosterier och derinom 60 hela eller halfva pastorater. Det i allmänhet välbergade landet synes åter börja hemta sig från de svåra missväxtåren 1844 och 1845, då jordens gröda nästan totalt förstördes. Folkskolor äro numer i alla länets socknar inrättade, och äfven fattigförsörjningen bestrides socknevis. För sjukvården finnes här flera allmänna inrättningar, såsom länshospitalet i Upsala för sinnessjuka, samt länslasarettet på samma ställe, äfvensom fattighospitalet i Weckholms socken. Sedan år 1814 är ock ett särskildt *Invalid-*, *Arbets-* och *Korrektionshus* inrättadt för länet, straxt utanför Upsala. — Åkerbruket, som är en för alla länets trakter gemensam hufvudnäring, och bland allmogen ännu mestadels skötes med tveskiftes- eller trädesbruk, är i allmänhet länets vigtigaste handtering, för hvilken boskapsskötseln och ängsbruket på de flesta ställen är tillbakasatt. Boskapsracerna äro i allmänhet små och kreaturen klena och dåligt skötta. Af hästar underhållas här ett jemförelsevis större antal än troligen på något annat

ställe i landet; men äfven de synas här på många ställen, särdeles genom för tidig och mycken ansträngning till arbete, vara vanskötte. Till förbättrande af allt, som till landtbruksyrket hörer, är vid *Ultuna* sedan år 1848 ett eget landtbruksinstitut inrättadt. Med skogen har mycken misshushållning föröfvats, och skogsbruket, som fordom varit betydligare, hörer numera icke till länets hufvudnäringar, emedan hvarken tillgångar eller afkastning nu motsvara ens det egna behofvet. Dock finnas här ännu kroneparker och häradsallmänningar, under uppsigt af en särskild jägeristat, och en förståndigare hushållning med skogen, genom traktbuggning, har inom dessa blifvit införd. 17 tegelbruk finnas inom länet. Af vida större betydenhet såsom inkomstkälla för länet, är bergsbruket, som numera är inskränkt till jerntillverkningen, hvartill malmen hufvudsakligen brytes i Dannemora-grufvorna, på gränsen mellan Dannemora socken och Film (se *Dannemora*). Länets masugnar äro numera 10, alla belägna inom Örbyhus- och Olands härader samt de nordliga tingslagerna. 20,011 skepp:d jern tillverkas vid dem årligen i medeltal. Stångjernsbruken i länet äro 9, med 29 härdar samt omkring 23,700 skepp:ds årlig tillverkning. Tillsammans omkring 13,900 personer äro vid jernbruken sysselsatta. Ett papperbruk, *Lingonbacka*, finnes i länet. Fisket är vigtigast vid hafsstränderna, särdeles af strömming, äfvensom lax vid Elfkarleby. 27 gästgifvaregårdar finnas här, utom särskilta värdshus vid de större bruks- och herregårdarne, samt 5 krogar på landsbygden. Länets skattebidrag till statsverket, inberäknadt rustning och rotering samt presterskapets aflöning, uppgår inalles till omkr. 763,460 R:dr b:ko. De tre domsagorna i länet äro: Bro, Håbo, Trögds och Åsunda häraders; Lagunda, Hagunda, Ulleråkers, Bälinge, Waxala och Rasbo; samt Olands och Norunda häraders och tingslags. De 11 kontrakterna eller prosterierna äro: Håbo, Trögd, Åsunda, Lagunda, Hagunda, Ulleråker, Domprosteriet, Waxala, Norunda, Olands och Frösåkers samt Örbyhus. Hela länet innehåller 3,559 förm. mtl. med en folkmängd af 88,220 inbyggare på en areal af 1,079,877 tunnland, hvaraf 51,723 äro sjöar och kärr.

Upsala Möten. Flera dylika hafva tid efter annan hållits, hvilka förtjena att närmare kännas, isynnerhet det stora så kallade *Upsala Kyrkomöte*, hvilket fullbordade reformationens slutliga införande i Sverige. — År 1368 sammankallade erkebiskop Birger i Upsala presterskapet till ett provincialmöte, vid hvilket nästan mera klagades öfver presterne sjelfve än öfver de verldslige lekmännen. Här blef då den artikeln afgjord, att en och samma person kunde vara fadder både vid döpelsen och firmelsen, egentligen för folkbristens skuld. Sedan beslöts, att samma hinder för äktenskap skulle yppas af fadderskap vid firmelsen som vid döpelsen, samt att såväl hustrun som mannen borde anses för faddrar, så snart endera af dem i denna egenskap bivistat akten. Vidare fördömdes alla de, såsom kättare, hvilka påstodo, att lönskaläger icke var någon dödlig synd, äfvensom alla de, hvilka nekade att något helvete vore till. Slutligen utfärdades ett allvarligt förbud för hvarje lekman, både man och qvinna, att tvista om trosartiklarne, antingen uppenbarligen eller hemligen, och skulle samtliga dessa hufvudstycken kungöras samt offentligen uppläsas på alla sön- och helgedagar öfver hela riket. Sedan dessa punkter voro afgjorda, skred man till räfst öfver presternes förhållande, då man allraförst bestraffade den oordentlighet, som ännu allmänt förspordes ibland de andlige, att de nemligen fortforo att hafva hustrur, tvärtemot Skenninge mötes beslut af år 1248. Biskoparne blefvo allvarligen uppmanade att alldeles utrota denna osed, antingen genom dryga plikter eller genom tjenstens förlust för hvarje prest, som icke hörsammade den gifna föreskriften. Presternes s. k. halfhustrur åter skulle först underkastas en sju års penitens, och om denna varningsgrad icke aktades, skulle de insättas uti lifstidshäkte, antingen uti ett kloster, eller på något annat ställe. Slutligen förnyades och bekräftades de s. k. Articuli Telgenses, som innehålla föreskrifter om boupptekningar i prestebol, testamenten samt förbud för de andlige att hylla någon lekman, med undantag af konungen, hertigen, deras bröder och barn. Det stadgande förnyades, att om någon klerk blef tagen i fängsligt förvar af en lekman, och biskopen försummade att beifra målet, skulle biskopen uteslängas från kyrkans gemenskap, men isynnerhet från alla biskopsförrättningar, till dess han fullgjort sin skyldighet, och den föreskrift förnyades, att ingen prest måtte understå sig att läsa välsignelsen öfver brudfolk, som för andra gången trädde i gifte, eller vara närvarande vid något hemligt bröllop, som firades innan treone lysningar inför församlingen föregått. — År 1435 hölls ett verldsligt möte i Upsala, då riksens råd samlade sig der, och annandag Pingst ingingo sinsemellan en ny förpliktelse till bekräftande af det förut i Halmstad ingångna förbundet, hvaruti alla råden icke deltagit. Här blef då faststäldt, att Halmstads dagtingan skulle efterlefvas, på det sätt, att sedan konungen antvardat slott och län i Sverige åt infödde svenske män efter riksens råds råde, och slottslofven eller besättningen på slotten blifvit tagen från alla utländingar, samt konungen tillika lofvat, att hålla riket vid lag och rätt, gamla friheter och privilegier, så skulle de, såväl som hela riket, vörda och erkänna honom för rätt konung och herre, då likväl alla riksvårdande ärenden, såväl som myntväsendet, borde styras och ändras efter riksens råds tillstyrkan och lagboken. Skulle konungen åter icke rätta sig efter dessa öfverenskommelser, så förbunde sig rådets samtliga medlemmar att dädanefter aldrig mera vara honom lydige eller behjelplige på något sätt, och den, som understod sig att bryta deremot, skulle underkastas förrädarerätt, samt förderfvas till lif, ära och gods. — Upsala stora, märkvärdiga kyrkomöte hölls några få månader efter konung Johan III:s död, och öppnades den 1 Mars 1593 af riksdrotsen Nils Gyllenstjerna, som i ett

längt tal föreställde, huru enighet i trossaker vore högst gagnelig för ett rike. Han sade sig sjelf vara öfvertygad om sanningen af Augsburgska bekännelsen och den forma religionis, som gamle erkebiskop Lars författat, rådde också en hvar att dervid förblifva, emedan den vore öfverensstämmande med rikets lag och arfföreningen. Dock skulle hvar och en äga att opåtalt utsäga sin mening, såsom det ägnade ett fritt kyrkomöte. Vid mötet voro närvarande, utom hertig Carl och rådet samt en stor del af rikets adel jemte fullmägtige af borgerskapet och allmogen, biskoparne i Linköping, Stengnäs, Westerås och Åbo, fyra professorer, tjugotvå graduerade personer, samt trehundrasex andra prester. Biskop Peder i Linköping besvarade riksdrotsens tal, tackade hertigen och rådet för deras stora omvårdnad och ömhet om trosläran, samt begärde deras föreskrift, huru mötet skulle företagas. Då uppstod Schepperus och förebrådde biskop Peder, att han nu i denna sak for med samma lismeri för hertigen och rådet, som förut för konung Johan med lithurgien, påstående, att ett fritt kyrkomöte ej borde taga föreskrifter af den verldsliga makten. Presterskapet, synnerligen professorerne i Upsala, önskade att så mycket som möjligt försvaga hertigens inflytande, samt äskade derföre en ordförande; men hertig Carl svarade dem, att det icke passade sig för protestanter att efterhärma katholikerne och åt en biskop eller erkebiskop anförtro ledningen af ett möte, fastmer föreslog han, att af tvenne ringare prester, utan biskoplig värdighet, en skulle väljas till ordförande, men efter mötets slut åter nedlägga sin befattning. Med detta utslag måste de åtnöja sig, och domprosten professoren Nicolaus Olai Bothniensis, en ifrig motståndare till lithurgien, blef vald genom de flesta rösterna samt bekräftad i detta val. Till hans bistånd utsågos tolf bisittare, hvilka bildade likasom ett särskilt utskott. Derigenom hade således mötet fått en yttre organisation. Nu togo öfverläggningarne formligen sin början. Äfven lekmännen, riksråderne jemte de öfrigaståndens deputerade inblandade sig i sammankomsterna och visade det lifligaste intresse för utgången; endast hertig Carl aktade sig att bivista öfverläggningarne, vare sig att han ansåg sådant under sin värdighet, eller han också ville aflägsna från sig den misstanken, såsom sökte han att begagna mötet blott för sina egna afsigter. Han höll sig dock på tillräckligt nära afstånd, för att behörigen kunna gifva akt på öfverläggningarnes gång. För att icke uppehållas af bisaker, fastställdes först vissa allmänna grundsatser. Den heliga skrifts auktoritet blef till alla delar erkänd och antagen till enda rättesnöret i trossaker, hvaremot kyrkofädernes anseende endast skulle gälla såsom historiska vittnesbörd. Till symbolum, efter hvars bestämmanden religionens läror borde föredragas, valdes enhälligt den Augsburgska bekännelsen, som derpå blef i flera sessioner föreläsen, diskuterad, förklarad och ändtligen allmänneligen antagen. Detta skedde d. 5 Mars på eftermiddagen, då biskop Petrus i Strengnäs uppstod och frågade, om de ville, en hvar, stå faste i denna tro och lära. Alla reste sig nu och förklarade, att de till sin sista andedrägt dervid förblifva ville. Då sade ordföranden med hög röst: "Nu är Sverige blifvet en man och alla hafva vi en Gud!" Det andra hufvudämnet, hvarmed man sysselsatte sig, angick den påfviska gudstjensten och den äkta protestantismens återställande. Alla katholska ceremonier skulle afskaffas, nunneklostret i Wadstena upphäfvas, endast verklige anhängare till den rena evangeliska läran dädanefter få bekläda embeten, och alla som hyste andra meningar afsättas. De, som utom landet studerat i jesuit-kollegier, eller insupit andra papistiska åsigter, blefvo förbjudne att återvända hem. För det tredje öfvergick man till lithurgien. Ordföranden uppmanade nu hvar och en, som hade något att anföra till dennas försvar, att oförskräckt göra det; men alla sutto orörlige och tyste. Då vände han sig med skarpa förebråelser till dem, som antagit denna lära, isynnerhet till biskoparne. Desse framkommo, den ene efter den andre, med underlydande presterskap, erkände sitt fel, sökte urskulda det och bädo om förlåtelse. Då fick man höra allehanda ursäkter. Biskop Peder i Linköping öppnade tåget och sade sig af okunnighet, tvång och förmäns exempel förledd. Biskop Bellinus i Westerås kom sedermera fram. Han hade redan under konung Johans lifstid sökt draga sig undan lithurgien, och i sådan afsigt äfven skrifvit till konungen. Biskop Erik i Åbo förebar, att han trott lithurgien öfverensstämma med Luthers lära. Några prester från Östergöthland sade sig hafva blifvit lockade att skrifva under ett rent ark, utan att veta, hvad ofvanföre skulle sättas. Bland andra framkom en rå och okunnig prestman, som dock af konung Johan vetat förskaffa sig en bland de bästa lägenheterna i Westerbotten. Ordföranden frågade honom, hvad han tyckte om lithurgien. Presten svarade: "Jag gifver." — På samma fråga följde ännu en gång samma svar. Då sade ordföranden: "Hvem gifver du henne då?" Presten svarade: "Jag gifver henne fanen," hvartill ordföranden genmälte: "Skall du så gifva bort din matmoder, som i många år så rundeligen födt dig?" En allvarsam räfst följde slutligen med samtlige anhängarne af lithurgien. De som utträngt äkte protestantiske prester från bättre pastorater, måste nu återgifva dem och nöja sig med sämre. Alla, som erkände och återkallade sin villfarelse, fingo fullkomlig tillgift, och man ville äfven, för att utplåna hvarje minne af deras svaghet, alldeles förstöra de af dem utställda reverser. Till bekräftelse på lithurgiens förkastlighet, förelästes de Tyske theologernes betänkande, som hertig Carl inhämtat. Derpå afskaffades många papistiska bruk, som småningom insmugit sig, t. ex. de många högtidsdagarna, biskoparnes prydnader, ciborierna, vaxljusen, fanorna, själamessorna m. m. Till lithurgisk handbok valde man den, som biskop Laurentius Petri fordom hade författat. Dessutom föreslogos och antogos flera författningar rörande kyrkotukten, presterskapet och dess bildning. Nu

återstod endast att återbesätta den erkebiskopliga stolen, jemte några andra biskopsdömen, åt hvilka man fann nödigt gifva nye föreståndare. Det var högst vigtigt att hafva i spetsen en stadig och för den evangeliska läran nitälskande man, af hvilken man kunde vänta mod och beslutsamhet, att mot konungen och dess anhängare försvara de nu fattade besluten. Ingen af de i Upsala församlade fäderne syntes passande för denna värdighet. Man valde derföre en man, som för lithurgien utstått de häftigaste förföljelser, den då ännu landsflygtige Abrahamus Andreæ Angermannus, hvilken erhöll 333 röster, hvaremot Nicolaus Bothniensis vid valet blott fick 33, och biskop Petrus i Srengnäs 16 röster. Detta skedde den 14 Mars. Dagen derpå valdes till biskop i Wexiö Olaus Martini, och till biskop i Skara Henricus Gadolenus. Då beslutet var färdigt, uppbars det till hertig Carl af rådet och biskoparne. När hertigen såg allt vara af rådet och ständerna afslutadt, utan hans hörande, yttrade han oförställdt sin harm. Sedan började han med sin vanliga noggranhet genomgå beslutet. Han gillade det mesta. Några ännu bibehållna påfviska kyrkobruk ville han dock hafva bortskaffade och deribland besvärjelsen. Redan förut under mötet hade tvist uppstått om sistnämnda sak, och man hade stannat vid det beslut, att det gamla ordasättet: "Far här ut, du lede djefvul!" skulle utbytas mot: "Vik härifrån, du orene ande!" men äfven detta ville hertigen hafva bort. Rådet och biskoparne föreställde väl, att man borde fara varliga med den råa och okunniga menigheten; men hertigen förklarade uttryckligen, att han endast med detta vilkor skulle skrifva under. Ordföranden och biskoparne gingo då ned och hemställde till presterskapet, om mötet kunde eller borde göra fursten härutinnan till viljes. Efter mycket tvistande bifölls alla hertigens ändringar, utom den, som angick besvärjelsen, hvilken borde bibehållas, till åtskillnad från Calvinisterne. Ordföranden öfvertalade också hertigen slutligen att gå in derpå. Nu var allt färdigt till underskrift; men redan begynte det rykte utspridas, att hertigen och hans presterskap voro hemligt tillgifne kalvinska läran. Uti beslutet var icke denna bekännelse nämnd bland de kätterier, som skulle undvikas, utan det nästan liktydiga namnet "Sakramentarier;" men biskoparne i Åbo och Westerås började yrka, att namnen "Kalvinister" och "Zwinglianer" äfven skulle insättas. Ordföranden invände, att det var öfverflödigt, då de inbegrepos under namnet Sakramentarier; men icke desto mindre voro biskoparne envise och ville icke gifva efter, ehuru ordföranden invände, att då allt det öfriga vore väl affattadt och färdigt, skulle ett sådant steg blott förolämpa hertigen. Då reste sig Nicolaus Bothniensis, nedlade offentligt sitt ordförandeskap och gick förtretad ur samlingen. Mycket oväsende uppstod sedan, och flere reste i vredesmod ur staden. Emellertid gingo Nicolaus Bothniensis och tvenne biskopar upp till hertigen, berättade förloppet och frågade, om han ville tillåta insättandet af de ifrågavarande namnen. Hertigen, som förstod, att man haft afseende på honom och hans presterskap, svarade helt vred: "Sätter in alla, som j veten af det slaget, ja, fanen i helvetet, ty han är ock min fiende." Då nu alla hinder voro undanröjda, blef mötets beslut den 19 Mars uppläst och gilladt. Den 20 Mars skedde underskrifterna af de närvarande, hvarpå alla åtskiljdes. Med tiden blef Upsala mötes beslut antaget såsom en af Svenska kyrkans grundlagar, och till minne af dess fattande firas hvarje århundrande en jubelfest. Sjelfva urskriften förvarades länge i det kungliga kansliet. Vid jubelfesten år 1693 lät konung Carl XI åt densamma göra ett särskildt skrin af silfver, hvari den ännu i riksarkifvet förvaras.

Upsala stift eller erkestiftet innefattar landskaperna Upland, Gestrikland och Helsingland, Stockholms stad, samt socknarna Norrby och Tärna af Westmanland.

Upsala stifts biskopar och erkebiskopar hafva alltifrån första början utöfvat ett visst anseende, samt oftast kunnat räknas bland rikets förnämste och mest inflytelserike män. De hade ursprungligen sitt säte uti Gamla Upsala, till och med erkebiskop Fulko; men alltsedan har Nya Upsala varit de Svenske erkebiskoparnes residens. Biskopar i Upsala voro följande: *Nikolaus*, en frände till konung Stenkil och Westgötha-jarlen Ulfsson, lärer för det mesta hafva uppehållit sig i Sigtuna, till dess Upsala tempel förstördes. Han anses hafva dött omkring samma tid som konung Inge den yngre. *Sven Kolsson*, en frände till Sverker den Gamle, till hvars uppstigande på threnen han säges hafva kraftigt bidragit, tros hafva aflidit omkring år 1140. *Sivard*, den tredje Upsalabiskopen, invigdes i sitt embete 1141, men om honom känner man ingenting vidare. *Henrik den Helige*, af Engelsk härkomst, åtföljde konung Erik Jedvardsson på hans tåg till Finland, hvilket land han begynte omvända till kristendomen och der han 1157 led martyrdöden. Efter honom kom *Kopmannus*, en för öfrigt alldeles obekant person, hvilken blef den siste biskop i Upsala och lärer hafva aflidit omkring år 1162. Den förste erkebiskop blef *Stefanus*, en för gudsfruktan och rättsinnighet mycket berömd munk från Alvastra kloster, hvilken i påfvens egen närvaro invigdes i sitt embete uti staden Sens i Frankrike år 1164, och sedan med ifver arbetade på klosters anläggande här i riket. Han dog d. 18 Juli 1185, och blef begrafven i Alvastra. *Johan*, af Svensk adlig ätt, blef, sedan han blott två år varit erkebiskop, 1187 ihjälslagen af Esterne på Almarestäk. *Petrus*, vald 1188, dog 1197. Hans efterträdare *Olavus Lambatunga* dog 1200. *Valerius*, förut hofbiskop hos Sverker den Unge, var mycket tillgifven så väl denne konung, hvilken han äfven åtföljde i slaget vid Lena, som ock dess son, konung Johan den fromme, bland hvars förmyndare han någon tid var. Han dog 1220. *Olavus Basatömer*, förut biskop i Strengnäs, tros hafva varit af förnäm Svensk härkomst. Han tog parti för den upproriske Folkungen Knut Johans-

son Långe, och afled kort efter dennes nederlag vid Sparrsätra 1234. *Jarler* inrättade Sigtuna kloster, och i hans tid hölls det ryktbara Skenninge möte, som stadgade presteväldet i Sverige. Han dog 1255. *Laurentius*, förut Franciskanermunk i Enköping, död 1267. *Fulko*, befryndad med Folkungaätten, en rik och myndig man, hade stort anseende. I hans tid flyttades erkebiskopssätet till Nya Upsala. Han afled 1276. *Jacobus Israelis*, en frände till den heliga Brigitta, afsade sig erkebiskopsvärdigheten redan 1281 och dog 1286. *Magnus Boson*, en rik och högättad man, lät aldrig inviga sig. Under honom upprättades Upsala domkapitel. Han dog 1289. *Johannes*, förut en dominikanermunk från Pohlen, sedan biskop i Åbo, dog på en resa till Frankrike 1291. *Nicolaus Allonis*, född i Upsala och der den förste decanus, afled år 1305. *Nicolaus Kettilsson*, af den Danska adliga Hvideätten, förut biskop i Westerås; tillfångatogs tillika med konung Birger vid Håtunaleken; utgaf en stadga, att alla, som ej i rättan tid erlade tionde, skulle uteslutas från Herrans nattvard och från rättigheten att begrafvas i vigd jord; dog 1314. *Olavus den Vise*, en frände till Uplands lagman Birger Pehrsson till Finsta, var förut kanik; dog 1334. *Petrus Philippi*, förut dominikanermunk i Sigtuna, dog 1341. *Hemming*, af Sparre-ätten, förut domprost i Westerås, berömd för stor lärdom och rättrådighet, lät döpa Lappar och Finnar ända upp till Torneå, dog 1351. *Petrus Thorkelsson*, förut biskop i Linköping, led många förtretligheter för sin tillgifvenhet mot konung Magnus Eriksson; dog 1366. *Birger Jöransson*, en frände till den heliga Brigitta, förut domprost i Upsala, dog 1383. *Henrik Karlsson*, förut kyrkoherde i Upland, af förnäm och rik slägt, låg i strid först med konung Albrekt och sedan med drottning Margaretha; började allmänt kristna Lapparne; använde sin rikedom att lägga under erkebiskopsstolen en mängd landtgods; dog 1408. *Johannes Jerechini*, af Dansk härkomst, förut prost i Westerås, tillsattes mot domkapitlets vilja af konung Erik af Pommern, hvars kansler han någon tid varit; försnillade stora summor af domkyrkans skatter, anklagades för lösaktighet, menederi, våld m. m.; rymde 1419; kom slutligen till Island, der han blef biskop i Skulhold och mördades 1442 för sitt dåliga lefverne. *Johannes Håkansson*, af Silfversparre-ätten, förut munk i Wadstena, valdes 1421 och dog af spetälska 1431. *Olavus Laurentii*, född i Upland, magister och domprost, valdes 1431 af domkapitlet, men förkastades af Erik XIII, som ville tillsätta en annan erkebiskop; måste derföre fly kta och besökte kyrkomötet i Basel; invigde Upsala domkyrka 1435 och afled 1438, såsom det tros, af förgift. *Nicolaus Ragvaldi*, af Liljeätten, förut biskop i Wexiö, i hvilken egenskap han bivistat kyrkomötet i Basel; fick 1440 Almareståk till erkebiskopsslott, hvilket han lät starkt befästa; afled 1448. *Jöns Bengtsson Oxenstjerna till Salestad*, magister och domprost i Upsala, lät högtidligen inviga sig af fyra biskopar; erhöll 1455 utaf påfven titel af Sveriges rikes Primas; antogs 1457 till riksföreståndare, då han kallade sig Sveriges furste och höfvidsman; förklarade öppet krig emot konung Carl Knutsson och inkallade konung Christian I; fängslades slutligen af denne, men återtog, efter dennes fördrifvande, 1465 riksstyrelsen, hvilken han dock två år sednare måste öfverlemna åt Carl Knutsson; flydde då till Öland, der han dog 1468; *Jakob Ulfsson*, af en gammal Svensk adlig ätt, som förde en gul örnfot i sitt vapen; magister i Rom, kanik i Upsala, tillsattes han 1469 af påfven till erkebiskop, i stället för den af domkapitlet valde Tordo, hvars val ogillades; inrättade S:t Brigittas fest och utverkade S:t Katharinas kanonisering; upprättade Upsala akademi och införde boktryckerikonsten i Sverige. Afsade sig, för hög ålders skuld, erkebiskopsvärdigheten 1514, och afled 1522 såsom karteusermunk i Gripsholms kloster. *Gustaf Trolle*, af gammal högadlig ätt, berömd för mycken lärdom; var domprost i Linköping, då han 1514 valdes till erkebiskop. Företog ett ordentligt uppror emot riksföreståndaren Sten Sture d. y., afsattes af ständerna 1517 och fick sitt slott Almareståk förstördt. Hölls någon tid såsom fånge på Westerås slott. Återinsattes till erkebiskop sedan Christian Tyrann stigit på thronen, krönte denne och tillstyrkte Stockholms blodbad; måste sedan fly kta till Danmark, der han 1534 blef biskop i Odense; deltog 1535 uti slaget vid Oxeberget på Fyen, der han illa sårades och tillfångatogs; afled kort derefter i fängelse uti stort elände. *Johannes Magni*, af den gamla adliga Store-ätten, berömd för utomordentlig lärdom, blef den siste katholske erkebiskop i Upsala; var förut kanik i Linköping och Skara, samt valdes 1524; satte sig emot reformationens införande, och lemnade derföre fäderneslandet; uppehöll sig sedan alltid utomlands, hvarunder han sammanskref sitt namnkunniga historiska arbete: "Svears och Göthers krönika"; dog 1544 i Rom uti stor fattigdom. *Laurentius Petri* blef den förste lutherske erkebiskop, invigd 1531; började öfversätta den heliga skrift på Svenska, och visade städse en stor ifver för reformationens framgång; död 1573. *Laurentius Petri Gothus*, berömd för lärdom, förut professor i Upsala, öfvertalades att gynna lithurgiens införande, och utgaf en messebok, kallad "Röda boken", hvilken väckte stor förargelse; dog 1579. *Andreas Laurentii Bothniensis*, förut biskop i Wexiö, blef erkebiskop 1583; ifrade äfven för lithurgien; dog 1591. *Abrahamus Andreæ Angermannus*, hade lidit mycken förföljelse under lithurgiska oväsendet; kallades till erkebiskop på Upsala möte 1593. Sedan han gjort sig misshaglig för hertig Carl, blef han 1599 dömd från embetet, och dog i uselhet som fånge 1607. *Nicolaus Olavi*, förut professor och domprost i Upsala, valdes 1599 och dog redan 1600. *Olavus Martini*, förut kyrkoherde i Nyköping, valdes till erkebiskop 1602 och dog 1609. *Petrus Kenicius Bothniensis*, förut biskop i Skara; visade synnerlig omsorg om Upsala akademis förkofran och skolväsendets förbättring.

Blef den första theologie doktor i Upsala. Afled 1636 i hög ålder. *Laurentius Paulinus Gothus*, förut biskop i Strengnäs, dog äfven i hög ålder 1646. *Johannes Lenæus*, förut domprost i Upsala. Uti hans tid skiljdes Norrland från Upsala stift. Dog nittiofem år gammal 1669. *Laurentius Stigzelius*, förut domprost i Upsala, valdes vid sjuttiotvå års ålder till erkebiskop, och dog 1676. *Johannes Bazius*, förut biskop i Skara, dog 1681. *Olof Svebilius*, förut biskop i Linköping, ledde utgifningen af kyrkoordningen, handboken och psalmboken; afled 1700. *Erik Benzelius*, förut biskop i Strengnäs. I hans tid utgafs bibeln i ny upplaga. Dog 1709. *Haquinus Spegel*, ryktbar psalmförfattare, förut biskop i Skara och Linköping, dog 1714. *Mathias Steuchius*, förut biskop i Lund, afled 86 år gammal 1730. *Johannes Steuchius*, den förres son, förut biskop i Skara, dog 1742. *Erik Benzelius*, förut biskop i Linköping, afled redan 1743. *Jakob Benzelius*, den förres broder, förut biskop i Götheborg, dog 1747. *Henrik Benzelius*, en tredje broder, förut biskop i Lund, dog 1758. *Samuel Troilius*, förut biskop i Westerås, dog 1764. *Magnus Beronius*, förut biskop i Kalmar, dog 1775. *Carl Fredrik Mennander*, förut biskop i Åbo, dog 1786, sjuttiofyra år gammal. *Uno von Troil*, förut pastor primarius och öfverhofpredikant, blef erkebiskop vid 40 års ålder, dog 1803. *Jakob Axel Lindblom*, förut biskop i Linköping, död 1819. *Carl von Rosenstein*, förut biskop i Linköping, död 1836. *Johan Olof Wallin*, förut pastor primarius, död 1839. *Carl Fredrik af Wingård*, förut biskop i Götheborg.

Upsala tempel, nordens förnämsta och mest vördade offerhus under hela den hedniska tiden, kan i mera än ett afseende betraktas såsom den plats, hvilken i forntiden utgjorde medelpunkten för Svearnes hufvudsakligaste samhällslif. När Yngve Frey, Svearnes andra drott från Odin, flyttade de allmänna offren från Sigtuna, lät han, för att åt nationalhelgedomen gifva en emot dess höga bestämmelse svarande prakt, uppföra ett stort och lysande tempel, det praktfullaste, som ditintill och ännu länge derefter varit sedt i de nordiska länderna. Han valde till plats derför en högländ och skön slättmark i Waxala härad, der på en liten höjd det åt Odin helgade, öfver hela norden uti nära ett årtusen ryktbara templet grundlades, hvilket sedan, under hela den tiden hedendomen varade, utgjorde det hufvudställe, dit nationen årligen samlades till firande af de utaf Odin påbjudna offerhögtider samt till gemensamma rådplägningar öfver allmänvigtiga saker. Detta var *Upsalir*, de Höga Salarne. I vester derifrån låg en åt Odin invigd helig lund. Templet lyste af en Asiatisk prakt; dess väggar och tak, förmäla gamla berättelser, hafva varit med guldbleck öfverdragna, och från dess öfversta tinnar har en guldkedja nedhängt, som gått rundt omkring tempelmuren, så att hela templet glimmat af guld och spridt sin glans kring hela nejden. De beskrifningar, som kommit till oss öfver åtskilliga fornnordiska tempel, antyda att dessa i allmänhet varit mycket anseenliga och rymliga samt så afdelade, att sjelfva den stora hufvudbyggnaden bildat en försal, som genom en mellanvägg med dörr eller på annat sätt varit afskild från den egentliga tempelhelgedomen, hvilken utgjort ett med hufvudbyggnaden sammanhängande, men serskildt inrättadt kapell, till någon del svarande mot koret i senare tiders kyrkor. Försalen var bestämd för det samlade folket, kapellet åter för Gudarnas beläten. Der stod, midt på golfvet, det heliga altaret af sten, utarbetadt med mycken konst och ofvantill beslaget med jern. Bakom altaret sato på ett högsäte de förnämste af Gudarne uti Upsala: Thor i midten, Odin på hans högra och Frey på hans venstra sida, samt på ömse sidor om dem på lägre säten hela den öfriga gudaskaran i en halfrund kring altaret, alla iklädde kostliga kläder samt rikligen prydde med silfver och guld. På sjelfva altaret låg den heliga ringen, vid hvilken ederna svuros; der stod äfven den stora offerbålen, en väldig kopparskål, i hvilken blodet af de offrade djuren upphämtades, och bredvid låg den heliga offerqvasten, som begagnades att dermed kringstänka blodet. Till de festliga högtider, hvilka uti Upsala tempel firades kring nationens gemensamma helgedom, kommo konungar, höfdingar och de frie husfäderne tillsammans, för att der alla med hvarandra deltaga i de stora högtidliga offer, som hembures till landets gudar. Denna gemensamma dyrkan af gemensamma gudar, de stora, festliga offermåltider, som dermed voro förenade, de gemensamma öfverläggningar om allmänna ärender och värf, som på samma gång vid de stora sammanträdena på tingsplatsen förehades, den heliga frid som var utlyst öfver dessa helgade ställen och sammankomster, och den stora marknad, som under religionens skydd här tillika föregick mellan det samlade folket; allt detta, förenadt med återseendet af långt från hvarandra boende fränder och vänner, tillika blandadt med lekar och lustbarheter äfvensom täflingar i mångahanda idrotter, än stora löftens afläggande, än aftals och förbunds ingående mellan somliga till vikingatåg och köpmansfärder, mellan andra till slägtskaps- och vänskapsförbindelsers upprättande, alla dessa förenade omständigheter, hvilka i mångfaldigt afseende gjorde dessa offerhögtider till stora, verkliga nationalfester, stärkte och befästade de band af samhällighet och välvilja, som gemensam härkomst, gemensamma öden och minnen, eller andra förhållanden från närmare eller aflägsnare tider grundlagt mellan de stammar, hvilka tid efter annan invandrat och nedslagit fasta bopålar i Svea och Götha landen. Sedan Upsala tempel i många århundraden varit de nordiske hedningarnes mest vördade ställe, blef detsamma, såsom hedendomens fastaste stöd, efter kristendomens allmännare införande föremål för de kristnes afsky och anfall. Redan uti konung Stenkils tid fattade biskoparne Egino i Lund och Adalvard i Sigtuna, såsom begge nitfulle, ifrige män, i samråd med hvarandra det

beslut, att draga till Upsala och med ett slag försätta den hedniska afgudadyrkan i vanmakt genom förstörandet af Upsala tempel, "hufvudsätet för den barbariska öfvertron." De föreställde sig att när detsamma blifvit nedbrutet eller uppbrändt, skulle hela folkets omvändelse följa derpå, och för ett så stort, så heligt ändamål ville de gerna underkasta sig alla förföljelser. De höllo emellertid detta anslag icke hemligare, än att ryktet derom utkom, och ett mummel uppstod deröfver bland bönderne. Stenkil varnade biskoparne, att de skulle blifva dömde till döden, han sjelf blifva drifven från riket, såsom den der infört våldsgerningsmän i landet, samt alla, hvilka redan trodde, falla tillbaka till hedendomen och kristendomen utrotas. Af dessa föreställningar bragte till besinning om oklokheten af sitt förehafvande, afstodo biskoparne från fullföljelsen deraf. Slutligen blef det gamla, herrliga Upsala tempel af den för kristendomen ifrande konung Inge den äldre uppbrändt. Berättelserna härom äro ganska ofullständiga. Troligen skedde det omkring år 1085, före hedningarnes allmänna uppror under Blotsven, och var förnämsta anledningen till denna uppresning. Några antaga dock att detta våld inträffat tre år senare, då Inge, efter Blotsvens fall, återtagit sitt konungsliga välde. På det berömda templets ruiner uppfördes sedan, i Erik den Heliges tid, gamla Upsala domkyrka, som således efterträdde det fordna hedniska templet.

Upsala Öde, kallades i fordna tider de gods och gårdar, hvilka, ursprungligen anslagna till templets och de allmänna offrens underhåll, sedermera utgjorde de egendomar, hvarutaf konungen hämtade sin förnämsta inkomst för sig och sitt hof. Hvilka gårdar som af ålder egentligen räknats dit, och hvilka således äro att anse såsom de ursprungligaste och äldsta Svenska kungsgårdar, kan numera icke af några gamla urkunder bestämmas, endast att ynglingasagan uppgifver det Yngve Frey dertill anslog sina enskilda gods. Upsala Öde erhöll en ganska betydlig, ehuru äfven icke närmare känd tillökning på Braut Anunds tid, då denne konung lät anlägga nyupptagna kungsgårdar inom hvarje härad af sitt rike, så att dylika, i stället för att de förut endast funnits inom Upland, då började finnas kring hela Svithiod. Ifrån denna tid började Upsala-konungarnes inkomster af Upsala Öde blifva ganska ansenliga. Alla närmare bestämda uppgifter i detta afseende saknas dock. De enda gods och gårdar, med undantag af sjelfva gamla kungsgården i Upsala och förmodligen äfven Lofön i Mälaren, hvilka man med säkerhet vet hafva tillhört Upsala Öde, äro några, utom det fordna Svithiods gränsor, i Westergöthland och Norrland belägna kronogods, hvilka, enligt Westgöthalagen och Helsingelagen, uti tolfte och trettonde århundradena räknades dit. Dessa voro, i Westergöthland: Wadh och Ökul, Wartopter (Wartofta) och Gudhem, Lungho och Holæsio, Asar och Skalander; samt i Helsingland och Norrland: Högen i Sunnerstig, Högen i Sundheden och Högen i Nordstigen, Näs i Silangri (Selånger), Nordstigen i Sioberadhi (Säbro) samt Kutuby. Konungarne kallades flera gånger under medeltiden, "innehafvare af Upsala öde", och enligt medellagen af 1347 ägde ingen konung rättighet att på något sätt, hvarken genom gåfva eller försäljning afsöndra något deraf till förfång för sina efterträdare, ett stadgande som i hög grad väckte presterskapets ovilja och föranledde dettas starka motstånd emot denna lags antagande; men hvilket icke destomindre intogs uti konung Kristoffers lag af 1442. Då under unionstiden främmande fogdar allmänt började tillsättas i landet, yrkade rådet vid flera tillfällen det uttryckliga förbehåll, att endast svenske män skulle förordnas att förestå Upsala Ödesgods, hvilket äfven så väl Erik af Pomern, som Kristoffer af Bäjern och Kristian af Oldenburg åtskilliga gånger måste lofva, ehuru dessa löften ej sällan brötos.

Uranienborg, se: ön *Hven.*

Urarfva. Vilja arfvingar sig urarfva göra, för att vinna befrielse från gäld, anmälen skriftligen vid den rätt, derunder den aflidne lydt, att de den dödes egendom afträda, inom 1 månad från bouppteckningen, ifall gälden då var känd; yppas ny gäld, hafven lika tid ifrån det de sådan gäld veta fingo, och svärjen, att de derom ej förr kunskap haft, hären ock, der egendom skiftad är, allt åter. Vill efterlefvande maka afträda sin egendom eller giftorätt, för att vinna befrielse från gäld, hafve samma tid dertill. Har en arfvinge sökt urarfvaförmån, men annan ej, och bestrider denne egendomens afträde, hafve rätt att den sjelf emottaga; ställe dock för gäldens betalning full borgen. En sådan arfvinge är ej pligtig att för den egendom göra medarfvingar redo: yppas efter urarfvagörelsen någon förut okänd tillgång eller blir något öfver, deri njuten alla laga rätt. I detta fall skall ock offentlig stämning utfärdas; men den, som egendomen tillträdt, vare för lagsökning ej fri. Arfvinge, som sig rätteligen urarfva gjort, vare fri från allt ansvar för den dödes gäld. Efterlefvande maka deremot från all gäld, hvarföre den andra makan ensam svara bordt. Har enka afträdt sin lott i boet och enskild egendom, så långt de förslå, till betalning af hennes andel i gälden, njute ock hon för framtiden befrielse från all under äktenskapet åsamkad gäld, ändå att hon och mannen, en för begge och begge för en, sig till gäldens betalning sig förskrifvit hafva, eller hon för den gäld i borgen gått. Har hon åsamkat sig gäld i och för köpenskap eller annan näring, den hon, efter serskildt tillstånd, idkat, vare lag, som om hustru sägs; och gäller detta äfven om frånskiljd hustru, i afseende på egendom, som efter äktenskapsskillnaden kan henne tillfalla. Varder den dödes egendom till borgenärer afträdd, efter urarfvagörelse, af någon bland arfvingarne eller efterlefvande makas afsägelse af sin egendom eller giftorätt, det gälle, enär urafvagörelsen eller afsägelsen i laga tid skett, till förmån äfven för de andre, der de ej tid till egendomens afträdande dessförinnan försummat. Arfvingar, som försummat laga tid att sig urarfva göra och ej eller boskillnad sökt, svaren, en för alla och alla för

en, till den gäld, som veterlig var. Har efterlefvande maka försummat att sin egendom afträda, och ej eller sökt boskillnad, stånde med arfvingarne i lika ansvar. Försummar förmyndare att omyndigs rätt till befrielse från boets gäld bevaka, svare sjelf för den gäld, som ej utgå kan af hvad den omyndige i boet äger. Arfvinge eller efterlefvande maka, som förskingrar något af beets egendom, svare för all gäld, som förut veterlig var, der ej den, som boskillnad sökt, sådan förmån vinner, och det skingrade till den egendom hört, som undanskiftas får. Då arfvingar göra sig urarfva, eller efterlefvande maka sin egendom eller giftorätt afträder, varden borgenärerne kallade att höras, och om den afträdda egendomens förvaltning besörja.

Urbanus, en utländsk biskop, men osäkert från hvilket land, säges hafva varit en af de allraförste kristne lärare i Skåne, hvilken redan tidigt uppträdde för att omvända detta landskaps inbyggare från hedendomen. Vid en ort i Skåne, benämnd Sandhammar, utvisar landtfolket ännu det ställe, som allmänt i trakten kallas biskop Urbans graf. *Urbani dag*, den 25 Maj, är ännu hos vår allmoge en vigtig bemärkelsedag, och det påstås, att om icke all höstråg är i fullt ax den tiden, så blir det säkert ett hårdt år. På den gamla runstafven utmärktes dagen med en biskopsmössa och en blomma eller ett ax. Biskop Urbanus omtalas såsom en orolig man, och väntas alltid storm eller oväder på Urbani dag. Deraf har det äfven kommit, att den, som är mycket stormig och orolig till sinnes, af landtfolket ofta kallas en Urbanus.

Urbota mål kallas sådana brottmål, som ej få med penningar försonas.

Urd (Myth.). Den äldsta af de tre heliga nornorna, ödets höga gudinnor. Hennes namn (Urd) betyder *det förflutna*. Hennes systrar voro: *Werdandi*, det närvarande, och *Skuld*, det tillkommande.

Urdas brunn (Myth.). En helig källa, belägen vid den roten af asken Ygdrasil, der nornorna hade sin boning. Eddan berättar, att allt hvad som kom i den brunnen, blef så hvitt som hinnan i ett äggskal. Ur denna brunn togo nornorna hvarje dag vatten och stänkte på trädet, så att det ej skulle torka eller ruttna.

Urminnes häfd. Det är urminnes häfd, der man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid oqvald och ohindrad besutit, nyttjat och brukat hafver, att ingen minnes, eller af sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först dertill komne äro. Sådan häfd gäller ej i en by och tegeskifte, eller i dess åker, äng, sjö, skog och mark, skift och oskift, ej heller uti öppen skog och mark, byar emellan, utan rå och rör eller annan bolstada skillnad, men väl för rörlagd eller instängd utgjord eller urfjäll, qvarn eller annat vattenverk, öar och holmar, samt fisken. Urminnes häfd gäller ock å besittning i allmänning. De så kallade linsänken i Helsingland, hvilka sedan ägodelningar af den förut samfälta marken för sig gått, för somlige ligga inom deras grannars rågång, äro af enahanda beskaffenhet med ofvannämnde urfjellar och qvarställen. Klandras urminnes häfd, vise då med gamla och laggilda bref och skrifter, eller trovärdige män, de der om orten väl kunnige äro, och på ed sin vittna kunna, att de hvarken sjelfve veta, eller af andro hört, någon tid annorlunda varit hafva.

Urshult, med Almundaryd, en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län, är belägen 5 mil S. från Wexiö, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen är 4 mil lång och 2 mil bred, och delas af sjön Åsnen nästan i tvenne hälfter. Pastoratet är det största inom länet. Marken är bergaktig, ojemn, stenbunden och vattensjuk. Korn och vårråg sås här mest, dernäst något hvete, ärter, blandsäd och potäter. Löfskog af ek och bok finnes här allmänt. Braxen, sik, mört och andra fisksorter fångas ur sjön Åsnen, och från èn annan sjö i socknen, kallad *Mien*, fångas aborrar och braxnar af ovanlig storlek. I socknen märkas trenne säterier: *Odensvallahult*, *Trehörna* och *Hösmåla*, af hvilka det förstnämnda är störst. Här finnes äfven ett kronoålfiske, kalladt *Hafsböltan*. Den del af socknen, som ligger på öar i Åsnen, kallas *Öjefjerdingen* eller *Öjarne*. I sjön Åsnen skola nemligen finnas inalles 365 öar och holmar, och en sägen går, att en missgerningsman skolat ligga en natt på hvarje af dem, men ihjälfrusit på *Frösön*. Den största af dem heter *Sirkön*. Socknen innehåller 3,520 inbyggare och 54 $\frac{1}{4}$ mtl. på en areal af 55,265 tunnl., hvaraf 17,430 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Ursina, en af de trenne sköldmör, hvilka funnos uti Harald Hildetands här uti Bråvalla slag och den förnämsta af dem, förde konungens hufvudbanér uti denna märkvärdiga strid. Om henne berättas, att då Starkodder, efter ett väldigt fäktande, blodig och illa sårad rusade emot henne, skall hon hafva yttrat: "Visst är det dödsraseriet, som kommit på dig, och lärer nu din dödsstund vara för handen," hvartill Starkodder genmält: "Först skall du fälla konungens banér." I detsamma högg han venstra handen af henne, så att banéret föll till marken.

Urtima Ting. Gifves någon skuld för grof missgerning, och faller ej laga ting snart in, sätte då häradshöfding särskildt ting, och kungöre det konungens befallningshafvande; tillsäge ock kronofogden att kalla nämnd samman, så ock dem, som nödige äro. Kommer allmänt rykte upp om groft brott, och finnes dertill skälig misstanka, både ock häradshöfdingen särskildt ting, ändå att ingen derå kärer. Tvista män, och äskar käranden särskildt ting, söke då hofrätten, som tillåter det, om han vill kostnaden hålla. Tappar den svarande, gälde ej annan kostnad än den å laga ting göras skulle. Är någon sak så vidlyftig, att den ej kan å laga ting slitas, och sämjas parterne inför rätten om särskildt ting, då må häradshöfdingen det hålla. Kronans saker och andra allmänna mål måge ock å särskildt ting urskiljas. Utom hvad nu är sagdt, bör urtima ting hållas i följande fall: 1) postens öfverfallande eller borttagande af postväska eller

något derutur; 2) mål, som röra häktad person, då ransakningen ej kunnat slutas vid ordinarie ting; 3) då konungens befallningshafvande sådant äskar i kriminella mål; 4) mål, som angå uppror och orolighet i riket; 5) i konkursmål; 6) i sjörättsmål; 7) angående intecknings förnyande; 8) för vittnens afhörande i värfningsmål; 9) då underdomare hos hofrätten begär permission, på grund af sjukdom, men derom icke företer behörigt läkarebevis.

Uråsa, annex till Wäckelsång, är beläget $2\frac{1}{4}$ mil S. från Wexiö. Marken är ojemn och bergaktig, och något skog finnes af bok och furu. De betydligaste gårdarne äro, *Högnalöf*, *Uråsa* och *Skye*. Högnalöf anses vara benämndt efter konung Högne, Ingialds samtida, och hyser en helsobrunn af lindrigt mineralvatten, hvilket dess upptäckare, en öfverste Boije, i 30 år begagnade. Stället är numera en bondgård, och har ett pappersbruk. Skye är säteri. På Uråsa ägor är kyrkan byggd, af sten och 30 alnar lång, med ett stentorn. I socknen finnas $13\frac{1}{2}$ hemman, med 540 inbyggare på en areal af 6,711 tunnl., hvaraf 210 äro sjöar och kärr.

Utanvind. Så kallas i Bohuslän sydvestvinden, som kommer från hafvet och är våt och stormig. Stundom benämnes äfven vestanvinden med detta namn. Östlig vind deremot, särdeles nordostvind, kallas i denna ort landvind. Sydvestvind om höst- och vintertid medför der alltid regn, dimma och mildväder.

Utby, annex till Ekby, är beläget $\frac{3}{4}$ mil S.O. från Mariestad. Marken är jemn, och lera är den rådande jordmånen. Skog fattas. I socknen ligga: *Jula*, säteri vid sjön Ymsen, samt *Ebbetorp*, ej långt från samma sjö. Socknen håller $16\frac{3}{4}$ hemman, med en befolkning af 395 personer på en areal af 5,068 tunnland, hvaraf 1,560 äro sjöar och kärr.

Utfall, Wilhelm von, son af rådmannen Jakob Utfall i Götheborg, föddes derstädes den 24 Nov. 1674. Efter grundligt idkade studier, vid så väl Svenska som utländska gymnasier och akademier, egnade han sig, efter hemkomsten till fäderneslandet, till handel med utrikes orter, samt bragte sig deruti nan så högt, att att han ej allenast sedermera dref en både för sig sjelf och för hela landet fördelaktig handelsrörelse uti största skala, utan äfven förvärfvade sig en utomordentligt vidsträckt kredit bland köpmännen på de förnämsta inhemska och utländska handelsplatser. De tulltägter och inkomster han förskaffade staten genom sin vidsträckta handelsrörelse, voro ganska ansenliga, till belöning hvarföre han, som 1709 blifvit rådman i Götheborg, år 1716 utnämndes till kommersepresident derstädes, och upphöjdes i adligt stånd. Han afled den 14 Juni 1753. Dennes yngre broder,

Utfall, Christian von, blef, efter idkade studier, år 1704 underofficer vid dragonerne, samt befordrades sedan 1706 till kornett, år 1707 till löjtnant och 1709 till kapten. Uti slaget vid Poltava togs han till fånga, samt upphöjdes, medan han ännu var qvar uti Ryska fångenskapen, jemte sin broder i adligt stånd 1716. Efter hemkomsten till fäderneslandet 1722, erhöll han majors karakter samt kapten-löjtnants indelning vid Westgötha kavalleri; men befordrades först 1741 till major vid samma regemente, då han tillika blef korpral vid lifdrabantkorpsen. Tog afsked 1742. En tredje broder,

Utfall, Johan von, född den 8 April 1681, ingick 1697 såsom volontär vid amiralitetet; men reste snart derefter utomlands, och tjenstgjorde vid åtskilliga främmande makters flottor, hvarunder han deltog uti flera sjödrabbningar i Medelhafvet emot Turkarne. Befordrades 1703 till amiralitets-löjtnant, och stred de följande åren vid många tillfällen emot Ryssarne i Östersjön och Finska viken till år 1708, då han erhöll tillstånd att föra handelsfartyg. Befordrades 1709 till kapten vid Skaraborgs regemente och 1712 till amiralitets-kapten. År 1715 bivistade han sjödrabbningen emot Danska flottan under ön Rügen, hvarvid han synnerligen utmärkte sig. Ehuru amiralen Henck, som kommenderade det skepp, hvarpå han var, straxt i första början af slaget blef skjuten, fortfor kapten Utfall att försvara skeppet under hela aktionen så käckt, att amiralens förlust ej märktes, och gick slutligen segrande ur striden. Till belöning för denna tappra bedrift, utnämndes han genast till kommendör, och adlades följande året. Utnämndes 1722 till Schoutbynacht, och sändes 1727 såsom ambassadör till Dejen i Algier, der han två år sednare afslöt den första freds- och handelstraktat emellan Sverige och denna barbareskstat. Befordrades sedermera 1736 till vice amiral, kommendör vid eskadern i Götheborg, samt præses uti amiralitets-kommissariatet, 1742 till amiral och amiralitets-råd, samt 1743 till chef för amiralitets-volontär-regementet. Vid svärdsordens instiftande, 1748, utnämndes han till riddare och kommendör af denna orden. Död den 11 Mars 1749. En fjerde broder,

Utfall, Jakob von, blef 1703 volontär vid amiralitetet, och bivistade följande året kapten Peckerins lysande aktion emot tre Engelska örlogsmän. Gick 1705 i Fransk tjenst, samt förde sedan någon tid köpmans fartyg i Medelhafvet. Vid återkomsten till Sverige 1709 blef han underlöjtnant vid amiralitet, samt befordrades 1716 till kapten derstädes och adlades samma år tillika med sina bröder, för det han allt stadigt med beröm blifvit brukad på kommenderingar och sjöexpeditioner. En femte broder,

Utfall, Peter von, tjente i början utrikes till sjöss, och blef efter hemkomsten till fäderneslandet 1709 först löjtnant vid Skaraborgs regemente; men 1711 amiralitets-löjtnant. Befordrades 1716 till skeppskapten och upphöjdes i adligt stånd, samt blef sedan, 1718, amiralitets-kapten. Erhöll 1741 afsked såsom kommendör, och utnämndes 1751 till riddare af S. O. En sjette broder,

Utfall, Carl von, född den 2 Mars 1690, ingick 1709 såsom volontär vid Elfsborgs regemente, der han samma år befordrades till rustmästare.

Bivistade derpå, 1710, slaget vid Helsingborg, samt blef 1711 fänrik vid Skaraborgs regemente, och 1712 sekundlöjtnant vid Westmanlands regemente. Deltog sedan i slaget vid Gadebusch och belägringen af Tönningen, der han gjordes till fånge. Efter återkomsten blef han 1714 utnämnd till premierlöjtnant, och togs 1716 åter till fånga af Danskarne i affären vid Moss. Fick 1719 afsked som kapten; men utnämndes 1722 till drabant, som han fortfor att vara till 1739, då han för andra gången fick afsked.

Utflyttning ur riket. Under åren 1840—1845 hafva 13,770 personer utflyttat, men deremot unsamma tid inflyttat 12,856. Under de senare 5 åren till 1850 anses utflyttningen betydligt ökat sig; men något officielt derom har ännu ej genom tabellkommissionen blifvit synligt.

Utföre. Att fara *utföre* vill i Lappmarken säga att fara österut, likasom färden mot vester kallas att fara *uppföre*, hvilket naturligen kommer deraf, att landet sluttar mot öster, och dess floder löpa i den rigtningen.

Utile Dulci. Detta vittra samfund stiftades egentligen genom Elis Schröderheim af spillrorna utaf det vittra sällskap, som förut bildats utaf den snillrika fru Nordenflychts intima umgängeskrets, och utgifvit sina snillefoster dels under titeln: *Våra Försök*, dels under benämningen *Vitterhetsarbeten;* men hvilket genom fru Nordenflychts död och grefve Creutz' afresa till Frankrike blifvit skingradt. Sällskapet Utile Dulci bildade snart under sig tvenne filialsällskap: *Apollini Sacra* i Upsala och *Aurora* i Åbo. Det räknade ej så få medlemmar, såsom grefve Gyllenborg, friherre Leyonhufvud, bröderne Torpadius, Fischerström, Klingenberg, Herkæpeus, Eckleff, Wiksten, Gagnerus, Köhler, Reftelius, Harlingsson, Tilas, Fant, Strand, Welländer, Liljestråle, Smedberg, Oxenstjerna, Bjerkén, Dahlström, Bergklint, Adlerbeth, Grandel, Porthan, Clewberg, Paykull, Kellgren, Tengström, Regnér, Ristell, Juslén, Elers, Simmingsköld, Leopold m. fl. Det utsatte prisämnen, sträckte äfven sin omvårdnad till musiken, och utgaf en samling af sina skrifter under benämningen *Vitterhetsnöjen*. Sedan det en längre tid lidit af en öfverhandtagande afmattning, upphörde det slutligen alldeles efter Schröderheims död.

Utjord. Dermed förstås en egolott, som ett hemman har, gemenligen utom sin bys rågång, inom annan rörlagd bolstad. Ibland har den särskild åbo, men merendels lyder den till något visst hemman, hvarunder den blifvit skattlagd, och bör då derifrån ej skiljas. Utjordar, som under hemmanens skatt äro inbegripne och af ålder till hemmanen lydt, samt derunder blifvit brukade, må ej derifrån skiljas eller utbrytas; men de utjordar, som stå i kronans jordeböcker med särskild nummer och ränta, böra utbrytas och särskildt bebyggas; dock i fall de ej igenfinnas eller utan hemmanens skada till bete m. m. icke kunna utbrytas och skiljas, måge de, emot särskild ränta lemnas den hemmansbrukare, som dem förut innehaft. Stundom är utjord såsom särskild lägenhet antecknad i jordeboken, stundom består den blott af en viss egolott, stundom tages derföre andel efter delningsgrunden i alla den byens egor, inom hvars område den ligger, då, om besutenheten derå äger rum, rättighet njutes att erhålla laga skifte; men sjelf har den ej vitsord i bägnadsfrågor. Vidare kan utjord vara antingen bebyggd eller obebyggd. Den har aldrig mantal sig åsatt, ehuru den utgör särskild ränta. Särskildt skattlagda utjordar, torp och andra utan hemmantal varande lägenheter, som till godheten kunna jemföras med ett sextondedels måatal eller derutöfver, och icke blifvit till rustning indelta, böra för roteringsskyldiga anses, och derföre, så länge de icke äro med rotering belagda, rotefrihetsafgift utgöra. Skattlagde utjordar äro fria från deltagande i vägrödjning, kyrko- och prestgårdsbyggnad. Utjordar, ehvad de förut haft hemmantal och sedermera blifvit satte till utjordar eller icke, äro fria från kyrko- och prestgårdsbyggnad till den del, som utgår efter hemmantal; men böra, om de äro bebyggde, efter matlaget till kyrkobyggnad göra arbete.

Utklippan, som ligger i östra farleden till Carlskrona, har en fyr. Lysningsapparaten består af 6 st. polerade messingsreverberer, hvilka genom ett utvexlingsverk vridas omkring på 6 minuter, och derunder gifva 3:ne sken eller blinkar af omkring 30 sekunders varaktighet hvardera, med $1\frac{1}{2}$ minuts mörka mellantider. Fyrljuset är 51 fot öfver vattenytan, och kan i klart väder synas på $2\frac{1}{2}$ à 3 mils afstånd. Fyren tändes första gången d. 15 Nov. 1840. En befästningsbyggnad af sten är uppförd på yttersta skäret, och på denna kala holme finnes dessutom boningshus för fyrbetjeningen, samt ett fiskarehus, alla rödfärgade.

Utländske konungar, hvilka härstammat från Svenska konungahus, eller ock från andra Svenska ätter, uppgå till ett ganska ansenligt antal.

Ynglingar i Norrige:

Harald Hårfager, regent öfver hela Norrige 874; död år 929;

Erik Blodyxe, dess son, död 936;

Håkan Adelstens fostre, den förres broder, död 961;

Harald Gråfäll, en son af Erik Blodyxe, död 976;

Olof Tryggvason, en afkomling af Harald Hårfager, stupade i slaget vid Svolderö år 1000;

Olof Haraldsson den Helige, äfven en bland Harald Hårfagers många ättlingar, stupade i slaget vid Sticklarstad år 1030. Dess son

Magnus den Gode, blef 1042 äfven Danmarks konung, och dog 1048;

Harald Hårdråde, en farbroder till den förre, dog 1067;

Magnus II, den föregåendes son, afled 1069. Dennes broder, Olof Kyrre, dog år 1093;

Håkan II, en son af Magnus II, dog 1094;

Magnus Barfot, Olof Kyrres son, död 1103. Dennes tre söner,

Östen, död 1123, Sigurd Jorsalafarare, död 1131, och Olof Magnusson, död 1117, regerade gemensamt;

Magnus den Blinde, Sigurd Jorsalafarares son, beröfvades synen och kronan af sin farbroder,

Harald Gylle, hvilken afled år 1137. Dennes trenne söner,
Sigurd, död 1155, Östen, död 1157, och Inge, död 1160, regerade gemensamt;
Magnus Erlingsson, en dotterson af konung Sigurd Jorsalafarare, död 1178;
Sverre, son af Sigurd Haraldsson, död 1202. Dennes son,
Håkan III, död 1204. Hans brorsson,
Guttorm Sigurdsson, afled 1205;
Inge Bardsson, konung Sverres systerson, död 1217;
Håkan IV Håkansson, död 1264;
Magnus Lagabötare, död 1281;
Erik Prestbatare, död 1299;
Håkan V, den siste konung af Ynglingaätten, död 1319.

Lodbrokider i Danmark, Norrige och England:

Sigurd Ormöga, lefde i nionde seklet;
Knut den Hårde och Lille, den förres son, var fader till
Gorm den Gamle, hvilken blef den förste regent öfver hela Danmark, och dog 941. Dess son,
Harald Blåtand, afled 991. Hans son,
Sven Otto Tveskägg, konung i Danmark, blef år 1000 tillika konung i Norrige, och 1013 Englands konung. Död 1014;
Knut den Store och Rike, var konung öfver Danmark, Norrige och England. Af hans trenne söner blefvo
Sven, konung i Norrige, fördrifven af Magnus den Gode, och dog 1036,
Harald Harfot, konung i England, död 1039, och
Hårdaknut, konung i Danmark och England, död 1042.

Rurikar i Ryssland:

Rurik, Holmgårdens konung omkring år 863;
Igor, dess son, var gift med den ryktbara Olga;
Swiatoslaw, dess son, var ännu hedning; men dennes son,
Wladimir den Store, antog kristendomen; dog 1015. Hans son,
Jaroslaw I, dog 1055. Dennes fyra söner,
Wladimir II, död 1075, Wisiwald, död 1078, Sweteslaw, död 1069, och Wjewolod, död 1098, förde sinsemellan inbördes krig om thronen;
Jaropolk, Wladimir II:s son, återförenade större delen af Ryssland under en spira; död 1140;
Wladimir III, dess son, dog 1174. Hans son,
Jaroslaw II, var den siste konung öfver hela Holmgårdska riket, som sedan underkufvades af Tartarerne. En af hans sednare ättlingar,
Demetrius Donsky, som residerade i Moskow, vann stora segrar öfver Tartarerne, och dog 1389;
Iwan Wasiliewitz, en sonson till honom, afskuddade Tartarernes ok och blef den förste Czar öfver alla Ryssar; han afled 1505. Hans son,
Wasiliew Iwanowitz, dog 1533. Dennes son,
Iwan II Wasiliewitz, bekant för sin stora grymhet, dog 1584;
Feodor I Iwanowitz, som dog 1598, var den siste af Ruriks stam på ryska thronen.

Sprakaläggar i Danmark:

Sven Ulfsson, son till Ulf Jarl i Swerige, dog 1074;
Harald Hein, hans son, död 1081, efterträddes af sina bröder, hvilka regerade den ene efter den andre. De voro
Knut den Helige, död 1087, Olof Hunger, död 1095, Erik Eyegod, död 1105, och Nils, död 1135;
Erik Emund, en son af Erik Eyegod, död 1139;
Erik Lam, dess systerson, död 1147;
Sven Grate, Erik Emunds son, död 1157;
Knut, en sonson till konung Nils, död 1157;
Waldemar I, den Store, en sonson till Erik Eyegod, död 1182, efterträddes af sina söner,
Knut VI, död 1203, och Waldemar II Seier, död 1242;
Erik VI Plogpenning, den senares son, död 1250;
Abel, död 1253, och Kristoffer, död 1259, den föregåendes bröder;
Erik Glipping, den sistnämndes son, dog 1286;
Erik Menved, hans son, dog 1319. Dennes broder,
Kristoffer, dog 1334 och efterträddes af
Waldemar III, Atterdag, den siste Danske konung af Sprakeläggarnes ätt.

Folkungar i Norrige och Danmark:

Magnus Eriksson, som äfven hade till medregent sin son,
Håkan VI, död 1380, hvars son,
Olof V, död 1387, blef den siste konung af denna ätt.

Wasar i Polen:

Sigismund, vald 1587, död 1632. Hans son,
Uladislaus, död 1648, efterträddes af sin halfbroder,
Johan Kasimir, hvilken afsade sig regeringen 1668, och var den siste af denna ätt på Polska thronen.

Utmeland är en liten by i Mora socken, vid Siljan, på andra sidan om Dalelfven. Man visar der ännu den källare, i hvilken Gustaf Eriksson i flera dagar låg undangömd för de förföljande Danskarne. Öfver källaren har man i det fordna husets ställe byggt ett annat litet hus, jemte ett nymodigt lusthus, som ej synnerligt väl motsvarar den foraåldriga källaren. På denna källares inre väggar hafva flera höga personer, bland dem äfven Gustaf III, tecknat sina namn. Man ser der ock ännu det hål, hvarigenom man nedsmög den blifvande konungens mat, och genom hvars betäckning med ett vörtkar husmodern, som då var sysselsatt med julbrygden, räddade den förföljde. Platsen, der källaren är belägen, är numera inköpt af kronan, och det nämnda lilla huset på dess bekostnad uppfördt.

Utskeppningen af stångjern och jernmanufaktur, hafva nedanstående år stigit till följande belopp:

	Stångjern		Jernmanufaktur		Summa.
1821:	314,945 S℔	—	26,045 S℔	—	340,990 S℔
1825:	450,701 „	—	30,337 „	—	481,038 „
1828:	416,734 „	—	29,539 „	—	446,273 „
1831:	428,204 „	—	35,299 „	—	463,501 „
1838:	544,848 „	—	35,392 „	—	580,240 „
1841:	565,008 „	—	43,533 „	—	608,541 „
1842:	424,506 „	—	37,120 „	—	461,686 „

Utskott benämnas de rikets ständers särskilda afdelningar, hvilka bland ständernes ledamöter ut-

ses att bereda ärenderna innan de förekomma till slutligt afgörande. Dessa vid hvarje riksdag nödiga utskott äro: ett *konstitutions-utskott*, att väcka och upptaga frågor rörande förändringar i grundlagarne och yttranden deröfver till riksens ständer afgifva, samt att granska de i statsrådet förda protokoll; ett *stats-utskott*, att utreda och för riksens ständer uppgifva statsverkets och riksgäldsverkets tillstånd, förvaltning och behof; ett *bevillnings-utskott*, att föreslå bevillningens fördelning; ett *banko-utskott*, att öfverse bankens styrelse och tillstånd samt gifva föreskrifter om bankoförvaltningen; ett *lag-utskott*, att utarbeta de ifrån riksens ständers plena remitterade förslag till civil-, kriminal- och kyrkolagarnes förbättring, samt ett *allmänt besvärs- och ekonomi-utskott*, att, med anledning af inom stånden väckta frågor, anmärka bristerna i de allmänna hushållningsanstalterna och förändringar deruti föreslå. Äskar konungen ett särskildt utskott, att med honom öfverlägga om ärenden, hvilka icke till andra utskotts befattning böra och han pröfvar böra hemliga hållas, utvälje riksens ständer ett sådant, hvilket utskott har att endast afgifva yttranden öfver de mål konungen detsamma meddelar, utan rätt att något beslut deröfver fatta. Andra riksens ständers utskott, än detta sistnämnda, kunna icke inför konungen några öfverläggningar hålla. Allmänna frågor, som uti riksens ständers plena väckas, må ej till ett omedelbart afgörande der upptagas, utan skola öfverlemnas till behörigt utskott, som äger att dem utreda och deröfver sig yttra. Utskottens förslag skola först iståndens plena framställas till antagande eller förkastande, utan förändringar eller tillsatser. Göras dervid i ståndens plena sådana anmärkningar, som hindra antagandet, erhåller utskottet del af dessa anmärkningar, för att derefter förslagen ytterligare granska och jemka. När ett sålunda beredt förslag till stånden återkommer, då äga de makt att detsamma oförändradt eller med förändringar antaga, eller ock alldeles förkasta. Ständerna välja, inom åtta dagar efter riksdagens öppnande, ledamöter, lika många af hvarje stånd, till utskotten, och skall konstitutions-utskottet utgöras af 24 personer, stats-utskottet af 36, bevillnings-utskottet af 48, banko-utskotet af 36, lagutskottet likaledes af 36, samt allmänna besvärs- och ekonomi-utskottet af 48 ledamöter. Det *hemliga utskottet*, då sådant kommer i fråga, består af 12 ledamöter. Dessutom äga riksens ständer att välja och förordna ett särskildt *expeditions-utskott*, för att uppsätta expeditioner samt riksdagsbeslut, och de författade handlingarna till riksens ständer öfverlemna, och slutligen kan hvarje stånd nedsätta ett eget utskott, för upptagande af dess enskildta besvär och angelägenheter. Inga utskott, med undantag af konstitutions- och banko-utskotten, äro berättigade att väcka frågor till afgörande i ständernas plena, eller att upptaga andra ämnen, än de från plena dit remitterade. Alla omröstningar i utskotten ske per capita, utan afseende på stånd. Inom banko-utskottet skola, i de mål utskottet med ständernes rätt besluta, två tredjedelar af hvarje stånds ledamöter vara närvarande. I alla riksens ständers utskott förer den bland adeln ordet, som, enligt riddarhus-ordningen, dertill är berättigad. Landtmarskalken och talmännen njuta oförvägradt tillträde uti utskotten, dock utan röst eller deliberationsrätt. I hemliga utskottet och banko-utskottet böra de aflägga tysthetsed. Ej må någon, af hvilken redovisning och ansvar för egna embetsåtgärder kan fordras, inväljas i utskott. Ett utskott äger rätt att med ett annat utskott sammanträda, antingen in plenis eller genom deputerade. Emellan hemliga utskottet och annat utskott äger dock ej något sammanträde rum. Ständernes gemensamma utskott få ej sammanträda på samma tid, då i ett stånd plenum hålles. Stanna riksstånden i sina beslut uti skiljaktiga meningar, skall hvarje stånds beslut, genom protokollsutdrag, remitteras till det utskott, som med målet befattning haft, hvilket det åligger att meningarne sammanjemka och med förslag öfver denna jemkning inkomma till ståndens plena, som öfver frågan definitift besluta. Skulle detta försök till jemkning fruktlöst aflöpa, utvälja riksens ständer, i sina särskildta plena, en nämnd, att förstärka det utskott, till hvars handläggning målet hört, så att ledamöterne blifva trettio af hvarje stånd, hvilka samfäldt rösta, och äga att frågan med ständernes rätt afgöra.

Utsokne och insokne frälse äro sådane hemman, hvilka af ålder, medelst rusttjenst, varit frälsade och befriade från en mängd servituter, som häftade vid öfriga skattehemmanen. För att tillvägabringa någon inskränkning i en mäktig aristokratis förstörande anspråk, blef det af konung Carl XI stadgadt, att blott sådana, af frälsemän förvärfvade, hemman, som lågo inom en mil nära frälsemannens bolstad, skulle ikläda sig frälsenatur, hvilka då kallades utsokne och insokne frälse, allteftersom de voro belägne utom eller inom den socken, der bolstaden låg. Med utsokne och insokne frälsehemman, värde sjutton och en half millioner riksdaler, samt betalande i statsbidrag samfäldt 536,000 R:dr, är förhållandet nära enahanda som med rikets frälsehemman, nemligen att de borde utgöra 871,690 R:dr, eller 62 procent mera än de nu betala, för att i kronoutskylder motsvara skattehemmanens tunga.

Utsädet inom riket har under innevarande århundrade varit uti ett beständigt stigande, hvilket tydligen visar, att landets uppodling på ett högst väsendtligt sätt befrämjats. År 1810 utsåddes spannmål af alla slag jemte potatis, till ett belopp af omkring 1,500,000 tunnor, samt skördades, med afdrag af utsädet, öfver 6,700,000 tunnor; år 1828 var utsädet öfver hela riket omkring 2,000,000 tunnor, och afkastningen nära 10,000,000 tunnor; år 1842 steg utsädet till 2,100,000 tunnor, hvaraf skördades nära 12,000,000 tunnor, inberäknadt potatis och spannmål af alla slag.

Utsökningsmålen inom riket uppgå årligen till ett ganska betydligt antal. År 1841 voro dessa mål 56,780, till ett belopp af 3,810,143 R:dr,

och bestodo uti 577 mål mot ridderskapet och adeln, till ett skuldbelopp af 218,852 R:dr; 8,764 mål mot ståndspersoner, till en summa af 1,223,779 R:dr; samt 33,332 mål mot bondeståndet, till ett belopp af 2,131,717 R:dr; äfven emot torpare och tjenstfolk anhängiggjordes 14,107 utsökningar, till ett belopp af 235,794 R:dr. År 1847 voro utsökningsmålens antal 48,517, till ett sammanräknadt belopp af 3,825,810 R:dr.

Utterhjelm, Erik, född d. 14 Sept. 1662, var son till assessoren i Svea hofrätt, Magnus Utterhjelm, förut kallad Utter, hvilken 1692 upphöjdes i adligt stånd. Han tjenstgjorde först vid hofvet och blef der snart kammarjunkare, sedan kammarherre, samt var på sin tid mycket berömd för sina väl lyckade miniaturporträtter. Konung Carl XI:s och hans gemåls närmaste förfäder samt barn i vackra porträtter af honom förvaras ännu på Drottningholms slott, och vinna beundran för den skicklighet, hvarmed de äro utförda. Han afled den 25 Juni 1717, och hans adliga ätt utdog med honom.

Uttern (Lutra vulgaris) hörer till rofdjuren, har bredt och plattadt hufvud, bred, kort nos, små ögon och långlagd valsformig kropp med korta ben. Hans färg är mörkbrun, men hufvudets sidor, strupe och bringa äro blekgrå, svansen något längre än halfva kroppen. Han är ett vattendjur, som närmar sig till skälslägtet, hämtar sin föda i och vid vatten, men ligger om dagen gömd i hål i jordbankar. Hans längd är 2 fot 6—8 tum. Han förekommer i alla Skandinaviens landskap, icke blott vid insjöar, åar, bäckar och andra sötvatten inuti landet, utan äfven i skärgården och vid klippiga stränder och skär längs Skandinaviens kuster, såväl i Östersjön som Nordsjön. Helst håller han sig vid floder och bäckar, der tillgång finnes på laxöringar och foreller. Dessa djur, äfvensom kräftor, grodor, vattenråttor, ankungar m. m., utgöra hans vanliga föda. Uttern jagas på flerahanda sätt, mest i December och Februari. I fiskdammar och andra fiskvatten gör han ofta stor skada. Hans skinn värderas mycket, och utgör i Svenska Norrland en betydlig exportvara.

Uttersberg, ett jernbruk i Skinskattebergs socken, har 4 härdar och 2,431½ skepp:d årligt priv. smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 22 skepp:d 19 lisp:d. Frälsesmidet utgör 136 skepp:d 10 lisp:d. Ägare: J. H. Wegelin. Smidesstämpel: IW med en krona öfver och inom en cirkel.

Utvängstorp, annex till Sandhem, är beläget 2¾ mil S.O. från Falköping. En här befintlig källa skall hafva varit offerkälla, och kallas S:t Sigfrids källa. Igenlagda åkrar, som vittna om en forntida större befolkning, anträffas här på åtskilliga ställen i skogarna, och man förmodar att detta är spår efter digerdödens fordna härjning i orten. Socknen hyser en folkmängd af 394 personer, på en areal af 4,791 tunnland, hvaraf 160 äro sjöar och kärr.

Utvägnstorp kallas i några gamla handlingar den ort, der den helige Sigfrid i Westergötbland predikade evangelium och döpte de nyomvände. Man har gissat, att namnet uppstått af benämningen: *Otvagnas torp*, eller de odöptas bygd. Ännu finnes der ett ställe, som kallas Utvägnstorp, och i trakten deromkring går en allmän sägen, huru Gud så väckt deras fäders hjertan, att de i sina böner länge bland sig qvarhöllo den helige mannen, längtande att af honom få höra omtalas den gode Frälsarens under och stora barmhertighet.

Utö, annex till Österhaninge, med eget kapell, är en ö i hafsbandet, 6½ mil S.O. från Stockholm. Ön håller en knapp mil i längd från N.O. till S.V., i sin största bredd ½ mil, och genomstrykes från N. till S. af en bergås, med deremellan liggande dalar och slätter, som gifva tillfälle till åker- och ängsbruk. Något skog finnes här äfven, men ej tillräckligt för bearbetningen af de här befintliga jernmalmsgrufvorna, som utgöra öns förnämsta rikedom. Något fiske och sjöfart idkas här äfven. Ön besöktes år 1719 af Ryssarne, som härjade den här då befintliga trädkyrkan, och jemväl i öfrigt, genom att förstöra allt hvad de kunde, lemnade minnen efter sig. Den nuvarande kyrkan är anlagd af sten och ligger midt på ön. På ön märkes eljest: *Edesnäs* eller *Uto* gård om 1¼ mtl. frälse, nu tillhörig ett för grufrörelsen bildadt bolag; *Utö jernmalmsgrufvor*, som redan 1650 af drottning Christina privilegierades och i början af 19:de seklet jemte Edesnäs' säteri, Träma qvarn och de kringliggande smärre öarna Ålö, Rånö och Nottarö såldes till ett bolag af bruksägare i näst-gränsande provinser. Bland de flera grufvor, som här varit upptagna, bearbetas nu *Nykopings-* eller *Storgrufvan* ensam, helst den ock äger den bästa och rikaste malmen. Beloppet af hvad som årligen brytes går till omkring 50,000 skepp:d malm, som afsättes dels på Södermanland och andra sydligare orter, dels till Norrland och Finland.

V W.

Vaccination. Sedan flera delar af verlden varit härjade af den farliga och smittsamma sjukdom, hvilken under namn af smittkoppor är känd, har väl genom deras ympande ett medel blifvit funnit att minska förödelsen, men som icke varit tillräckligt att afböja densamma. Genom den ryktbare Engelske läkaren Jenner har en säkrare utväg blifvit funnen. Skyddskopporne, i sin art så

lindriga, att de knappt kunna bära namn af sjukdom, medföra ej allenast ingen fara för lifvet, utan bevara äfven för de obehagliga och ofta rysliga följder af smittkoppor, hvilka för den öfriga lifstiden qvarblifvit hos dem, som från döden blifvit räddade. En för menskligheten så nyttig och hedrande uppfinning har i Sverige, oaktadt alla fördomar, blifvit antagen, af regeringen hägnad, genom kunnige och nitiske läkares samt andre välsinnade medborgares bemödande med framgång verkställd. Kongl. Maj:t har derföre ock utfärdat följande reglemente: Alla föräldrar och fosterfäder skola med skyddskoppor låta ympa eller vaccinera alla barn så tidigt, att det ovillkorligen och vid nedanstående påföljd sker, innan barnen hunnit 2 års ålder. Derföre böra alla församlingar äga vaccinatörer samt en eller två vaccinations-föreståndare, hvilka senare, jemte kyrkoherden eller hans vikarie, tillse, att hvart och ett barn senast inom nämnde ålder blifver vaccineradt. Mindre och nära hvarandra belägne församlingar få dock förena sig om en vaccinatör, hvars skicklighet bör af provincial-läkare vara godkänd. Vid utöfningen af vaccinationen ställer han sig till efterrättelse sundhets-kollegii föreskrifter, nyttjar icke annat vaccinämne, än hvars pålitlighet är säkert, beser barnen 7:de, 8:de eller 9:de dygnet efter ympningen, för att utröna om vaccinkopporna varit så beskaffade, som de böra, och den vaccinerade således bör anses för alltid tryggad. I annat fall anställes ny vaccination. Öfver vaccinationen före han särkild journal, hvilken af landshöfdingen tillställes provincial-läkaren, som den granskar och dervid tillika utlåter sig öfver ymparenas nit och skicklighet under det sist förflutna året, samt anmäler, hvilka bland de mest utmärkta ympare han anser förtjena belöningar i penningar eller medaljer. Finnes vid ympningen något att anmärka, bör provincial-läkaren sådant rätta eller anmäla hos landshöfdingen. Och som provincial-läkaren bör bemöda sig om, att ständigt underhålla friskt ympämne, bör han foga den anstalt, att de som af honom erhållit ympämne, då detta slagit an, återsända till honom sådant färskt från friska barn taget, ty i annat fall äger han det från sundhets-kollegium reqvirera. För att uppmuntra skickliga vaccinatörer, få de kollekter, som för vaccinationen insamlas, förblifva inom hvarje församling, och kunna anvisas åt vaccinatörer, hvilka visat nit och skicklighet, äfvensom de kunna ihågkommas med medaljer och premier. I städerna få vaccinatörer antagas, om församlingarne det önska. Utom vaccinatörer må hädanefter äfven klockare, barnmoskor, och hvar och en som har håg att vaccinera, vara tillåtet att få utöfva vaccinationen, dock med villkor, att de hos socknenämnden förut uppvisa edeligen bestyrkte betyg af legitimerade läkare eller godkände vaccinatörer, att de äga föreskrifven skicklighet. Härifrån befrias redan antagne vaccinatörer, som genom längre utöfning af vaccinationen haft tillfälle att förvärfva sig församlingarnes fullkomliga förtroende; ägande socknenämnden, som bör draga försorg derom att skicklige vaccinatörer äro att tillgå, äfven från utöfningen af vaccinationen afhålla dertill oskicklige personer. De som söka belöning af statsmedel, böra till sundhets-kollegium insända uppgift på antalet af dem, de vaccinerat; men vaccinations-kollekterne kunna icke användas såsom belöning åt andre, än den som är församlingens antagne vaccinatör. Alla, som befatta sig med vaccination, böra fullkomligen känna skillnad emellan äkta och oäkta vaccin, sättet att försäkra sig, det vaccinationen lyckats, att urskilja smittkoppor, vattenkoppor, stenkoppor eller den s. k. svinkölen och andra likartade sjukdomar. De vaccinations-föreståndare, hvarmed församlingarne böra sig förse, väljas, såsom tillika ledamöter af socknenämnden, efter samma grunder som om denna nämnds öfrige ledamöter är stadgadt, och böra desse, såväl som alla andre vaccinatörer, anmälas hos konungens befallningshafvande, som derom underrättar konsistorium och provincialläkaren. Vaccinations-föreståndares skyldighet är, att tillse det alla barn i församlingen, inom ofvannämnde ålder, blifva vaccinerade. Ehuru vaccinationen kan anställas vid alla årstider, så synes dock tjenligast att dertill välja någon viss för barn i allmänhet inom församlingen, hvarom kungörelse, efter vaccinatörens begäran, genom föreståndarnes försorg och presterskapets åtgärd, sker från predikstolen, hvarvid bör uppgifvas det eller de ställen i församlingen, dit barnen böra föras för att vaccineras, dock vaccinatören obetaget att i hvars och ens hus vaccinera, då han derom anlitas. Föreståndaren tillser, att vederbörande alltid infinna sig med barnen, för att låta dem vaccineras, äfvensom att vaccinatörerne nyttja äkta vaccin och ordentligt bese de vaccinerade. Försumma föräldrar eller fosterföräldrar att barnen på 7:de, 8:de eller 9:de dagen efter skedd ympning, till besigtnings undergående oppvisa på den dag och det ställe, vaccinatören dertill bestämt, utan att förut hos honom hafva anmält laga hinder, bör vaccinatören det genast hos vaccinations-föreståndaren anmäla, och sedan denne om en sådan försummelse underrättat socknenämnden, äger denna nämnd fälla den försumlige, sedan han hörd blifvit, att böta 32 sk., med föreläggande att vid fördubbladt vite, på den tid socknenämnden i samråd med vaccinatören fastställer, låta ånyo ympa barnet och på utsatt dag detsamma till besigtning inställa. Förfelar denna åtgärd sitt ändamål, må socknenämnden tillhålla den felaktige genom förnyade viten, som tillsammans ej må öfverstiga 10 R:dr, att sin skyldighet fullgöra, och om detta ändå ej hjelper, anmäla förhållandet hos konungens befallningshafvande. Har någon haft lagliga hinder för sitt uteblifvande och vaccinatören ej kunnat skaffa sig tillfälle att på annat sätt få se den ympade, eller finner vaccinatören att ympningen slagit felt, så äro sådane personer att anse såsom aldrig ympade och skyldige att vid nämnde ansvar låta förnyad ympning å sig verkställas. Skulle föräldrar eller fosterföräldrar neka vaccinatören att af de ympade bar-

nen taga ympningsämne, böte 32 sk., dem socknenämnden äger pålägga och uttaga låta. På det vaccinations-föreståndarne må kunna förvissa sig att alla ovaccinerade barn blifvit vaccinerade, skall presterskapet lemna dem nödiga underrättelser ur förhörsboken, hvarefter de, med tillhjelp af vaccinatören, böra upprätta förteckning på de barn, hvilka blifvit vaccinerade, äfvensom på de icke vaccinerade, samt af hvad orsak och genom hvars försummelse sådant skett. Vid hvarje års början skola vaccinations-föreståndarne genom pastorerne till konsistorium insända summariska uppgifter på de i hvarje församling vaccinerades antal, hvarvid bör antecknas, om vid vaccinationen något ovanligt förefallit, och om smittkoppor varit gängse. Presterskapet bör på allt sätt befordra vaccinationen, meddela vaccinationsföreståndarne alla nödiga underrättelser ur kyrkoken och förhörslängder, af dem emottaga de af vaccinatörerne förda journaler öfver de vaccinerade, äfvensom förteckningar öfver icke behörigen vaccinerade jemte summariska uppgifter, samt inom Januari månad det påföljande året insända journalerne och förteckningen på de ej vaccinerade till konungens befallningshafvande, och de summariska uppgifterne till konsistorium, som derefter upprättar en summarisk tabell för hela stiftet, hvilken inom Maj månads slut till tabellkommissionen insändes, och af denne sistnämnde, så snart den blifvit nyttjad, öfverlemnas till sundhets-kollegium. Konungens befallningshafvande, jemte konsistorium, böra tillse, att alla församlingar äga vaccinatörer och vaccinations-föreståndare, samt att, då sådane afgå, nya i deras ställe antagas. Om vaccinationen i Stockholm är särskildt stadgadt i Kongl. Br. d. 1 Nov. 1815. I de öfriga städerna uppfylla vaccinations-föreståndarne, der sådane finnas, samma skyldigheter som på landet, och i städer, der sådane icke äro antagne, åligga dessa skyldigheter magistraten, som utser den eller dem, hvilka den närmare verkställigheten bör uppdragas. Presterskapets åtgärd blir densamma, som föreskrifven är. En noga tillsyn öfver vaccinationen i det hela tillkommer provincial-läkaren, hos hvilken vaccinations-föreståndarne och vaccinatörerne kunna erhålla nödiga råd och föreskrifter, samt de, som önska blifva till vaccinatörer antagne, behöflig undervisning i vaccinationskonsten. Provincial-läkaren skall ock granska vaccinatörernes journaler, hvilka dem af landshöfdingen tillsändas, och i händelse de finna vaccinationen å någon ort vara försummad, antingen sjelfve rätta hvad af dem rättas kan, eller derom hos landshöfdingen anmälan göra. I städerne tillkommer dylik tillsyn stadens ordinarie läkare. Som det är af största vigt, att tillräcklig tillgång på äkta vaccinämne måtte finnas, så har Kongl. Maj:t anbefallt sundhets-kollegium att derom draga försorg. I hufvudstaden äro 4 läkare antagne, som i detta afseende gå tillhanda, hvarförutan vaccinations-depots finnas i Fahlun, Götheborg, Hernösand, Jönköping, Carlskrona, Lund, Norrköping, Umeå, Wisby och Örebro, hvardera försedd med en föreståndare. Från dessa depots äga alla, som deraf äro i behof, erhålla vaccinämne, samt, om tillgång saknas, hos sundhets-kollegium göra reqvisition. Underlåter, utan laga förfall, någon af föräldrar, eller andre, som hafva icke vaccinerade barn under sin vård, att sist 2 år efter barnets födelse låta det vaccineras, eller vägrar att inställa barn på de samlingsställen, socknens vaccinatör utlyser, eller ock vid hans besök i huset detsamma undanhåller, eller på ett eller annat sätt lägga hinder i vägen för vaccinationens fortgång, bör sådant af vaccinatören, vaccinations-föreståndaren eller annan vederbörande hos pastor anmälas, som i socknenämnden förehåller den angifne sin motsträfvighet, och utsätter socknenämnden, i samråd med vaccinatören, en viss tid, inom hvilken, vid vite af 32 sk., vaccinationen bör vara verkställd. Försummas äfven denna tid, låte socknenämnden uttaga böterna och förlägge ny tid med fördubbladt vite. Visas en sådan tredska, som förut omnämndt är, då koppsmitta är yppad, komme böterna att fördubblas och, vid bristande tillgång, förvandlas till fängelsestraff. Skulle, genom försummelse att låta vaccinera ett barn, detsamma få smittkoppor och denna smitta derigenom utbredas, förfares efter hvad stadgadt är om koppsmitta. I hufvudstaden förhålles med allt hvad som rörer vaccinationens försummande, på sätt Kongl. Maj:t genom öfverståthållare-embetet låter förordna. I öfriga städer anmäles sådan försummelse hos borgmästaren, som derom afgifver berättelse till konungens befallningshafvande. Hvar och en som låtit vaccinera ett barn, å hvilken vaccinationen riktigt blifvit verkställd, äger rättighet att af församlingens pastor deröfver erhålla bevis, hvarvid vaccinatörens intyg lägges till grund. Då någon flyttat till annan ort, antecknas i prestbeviset, huruvida de barn, densamma medfört, blifvit behörigen vaccinerade, eller på annat sätt genomgått kopporna. Direktioner och föreståndare af barnbördshus och barnhus skola hafva den nogaste omsorg om barnens vaccinerande. Hvarje rekryt inom den indelta arméen skall vid första möte eller sammandragande af korps, och vid den värfvade vid antagandet, vaccineras, utan afseende derpå att rekryten möjligtvis genomgått naturliga koppor eller varit förut med skyddskoppor ympad. Barnmorske-lärlingar skola jemväl lära att vaccinera. Derjemte skall barnmorskan, särdeles på landsbygden, söka befordra förtroende till skyddskoppor och vara sorgfällig, att alla de barn, som genom hennes biträde till verlden kommit, må inom första året blifva vaccinerade. Klockare och orgelnister å landet böra äga färdighet i vaccinationens verkställande.

Wachenfelt, David Fredrik von, son af en prepositus i Mecklenburg vid namn Wachenhusen, ingick 1656 såsom ryttare i Svensk tjenst under ett i hans fädernebygd upprättadt regemente, med hvilket han, kort derefter befordrad till korporal, deltog i det stora slaget vid Warschau. Avancerade sedan 1657 till qvartermästare och 1658 till kornett vid general-major

Plantings regemente. Tog afsked 1662 och gick till kejserliga arméen i Ungern, der han genast blef general-qvartermästare och berömligen utmärkte sig under dåvarande krig emot Turkarne. Sedan var han någon tid löjtnant i Brunsvig-Lüneburgisk tjenst; men år 1673, vid det då utbrytande kriget, gick han åter i kejsarens tjenst, samt upprättade ett eget kompani, med hvilket han sedermera deltog i drabbningen vid Strasburg, der han blef ganska illa sårad. Efter att hafva blifvit återställd till hälsan från sina svåra blessyrer, gick han 1675 tillbaka i Svensk tjenst såsom major, och upprättade ett kompani friryttare, med hvilket han förlades i Wismar, hvilken stads belägring han med utmärktaste tapperhet hela tiden utstod, ehuru han vid ett utfall hade det missödet att få sitt venstra ben afskjutet af en styckekula. Efter fredens afslutande 1679 tilldelades honom, för hans många svåra blessyrer samt trogna och tappra tjenster, en årlig pension, hvarjemte han 1688 upphöjdes i adligt stånd. Han dog i Wismar år 1702. Sonen,

Wachenfelt, Joachim Fredrik von, som skref sig till Selleràs, född 1680, blef 1694 kadett i Kur-Brandenburgisk tjenst; men anställdes 1697 såsom volontär vid baron Lievens regemente i Wismar, med hvilket han deltog uti följande årens fälttåg och belägringen af Tönningen. Utnämnd till förare, bivistade han derpå fälttåget i Lifland samt öfvergången öfver Düna, hvarefter han blef kornett vid Östgötha regemente. Var med uti slaget vid Klissow 1702 samt vid Thorns belägring, och befordrades för sin der visade tapperhet till löjtnant. Efter att hafva deltagit uti flera af de följande årens drabbningar, utnämndes han 1708 till kapten vid dragonerne, i hvilken egenskap han bivistade Stralsunds belägring 1711 och slaget vid Gadebusch 1712. Gjordes till fånge vid Tönningens kapitulation 1713, men frigjorde sig sjelf följande året och blef 1715 major vid Bremiske dragonerne. Efter att hafva varit närvarande vid Stralsunds belägring, blef han, sedan staden kapitulerat, åter Danskarnes fånge; men flydde 1717 ur fångenskapen, och gjorde följande året fälttåget till Norrige. Erhöll afsked 1741 såsom öfverstlöjtnant, och utnämndes 1751 till R. af S. O. Hans dödsår är okändt. Brodren,

Wachenfelt, Carl Fredrik von, född 1681, blef 1699 volontär vid ett regemente i Stralsund, 1700 korporal och förare samt 1705 fändrik vid Uplands regemente. Uti träffningen vid Warschaus brygga blef han ganska illa sårad och fick högra armpipan alldeles afskjuten. Icke desto mindre fortfor han att vara qvar i tjenst, och befordrades 1707 till sekundlöjtnant. Vid stormningen af Wiprech 1709 erhöll han åter en svår blessyr i hufvudet, och togs samma år tillfånga af Ryssarna vid Poltava. Flydde 1719 ur fångenskapen och utnämndes då till kapten, hvilket han fortfor att vara till år 1747, då han erhöll majors afsked.

Wachslager, Georg, son af borggrefven och presidenten i Thorn, Daniel Wachslager, föddes d. 20 Okt. 1648. Ätten härstammade från en vid namn Mathias Wachslager, bördig från Frankenland, hvilken i trettonde århundradet hade nedsatt sig uti staden Thorn. Sedan den unge Georg, så väl genom ett flitigt studerande, som genom vidsträckta utrikes resor, förskaffat sig goda insigter, icke allenast i de flesta Europeiska språk, utan äfven uti åtskilliga vetenskaper, blef han 1674 anställd såsom sekreterare hos den då i Polen varande Svenske ambassadören friherre Liljehök och fortfor i sådan egenskap till år 1693, då han utnämndes till kommissions-sekreterare vid Polska hofvet. Slutligen blef han 1698 förordnad till Svenske konungens resident i Polen. Under tiden förnyade han med konungen och republiken Polen de gamla förbunden, men började tillika snart föreställa de Polske senatorerne, vid första kunskapen om konung Augusts tillämnade fredsbrott med Sverige, att hufvudsyftemålet med kriget egentligen vore, att utvidga Polske konungens makt och derigenom inskränka republikens frihet. Denna sannolikt icke så ogrundade förmodan, väckte, då den sålunda framställdes, emellertid ej ringa harm, och den Svenska residenten blef formligen förvisad från Warschau om våren år 1700. Han begaf sig då till Stettin och hade sedan följande året i Breslau ett samtal med flere Polske magnater, då för första gången fråga väcktes om konung Augusts afsättande. År 1702 afsändes han, tillika med kanslirådet grefve Piper, ånyo till Polska republiken, för att underhandla om fred, och år 1704 voro grefve Horn och Wachslager de tvenne ambassadörer vid riksförsamlingen i Warschau, då de Polska ständerna underhandlade om att afsätta konung August och i dennes ställe upphöja konung Stanislaus på thronen. Året derpå utnämndes han till statssekreterare, men togs till fånga af Polackarne vid Warschaus eröfring samma år, och blef först efter flera underhandlingar åter utvexlad. Var närvarande vid konung Stanislai derpå följande kröning, vid hvilket tillfälle de Svenske ambassadörerne naturligtvis bevisades synnerlig heder, och anställdes sedan 1708 af Carl XII såsom Svensk minister vid förenämnde konungs hof, hvarefter han några år uppehöll sig i Königsberg för Svenska kronans räkning, till dess han af Preussiska regeringen förvisades derifrån. Adlades 1711, utnämndes 1716 till hofkansler och upphöjdes 1719 till friherre. Han uppehöll sig de sista åren af sin lefnad i Sverige, och afled d. 20 Nov. 1720.

Wachtmeister. Denna ätt härstammar från en uråldrig förnäm Lifländsk slägt, om hvars ursprung man hitills ej kunnat få någon säker underrättelse, utan förhåller det sig med denna såsom med största delen af de öfriga Lifländska adliga ätterna, hvilka äfven lefva i okunnighet om sin första upprinnelse. De flesta lära dock utgöras af sådana, som i de fordna härmästarnes tider inflyttat från Tyskland och nedsatt sig i Lifland, tillhörande den bekanta Svärdsriddarnes orden. Igenom de många oroligheter och fremmande folks infall, hvilka tid efter annan öfvergått Lifland, hafva alla dervarande gamla arkiver blifvit helt och hållet

förstörda, så att landets adliga familjer måste sakna nödiga bevis på sin ålder och företräden sinsemellan, hvarföre de ock, vid det Lifländska riddarhusets inrättande, måste efter inbördes lottning intaga sina säten derstädes. Ibland dem var ock den Wachtmeisterska slägten, hvilken först blef bekant i Sverige genom kommendanten på Arenborg, *Axel Wachtmeister*, som skref sig herre till Aumack, och lefde omkring åren 1519 och 1520. Dennes son,

Wachtmeister, Klas Axelsson, var 1550 öfverste för Lifländska adelsfanan och ett annat kavalleriregemente. Hans son,

Wachtmeister, Hans Klasson, hvilken skref sig till Aumack, Pall och Lacket, antog först Svensk tjenst, samt blef 1578 af konung Johan III naturaliserad bland Svenska adeln. Han förvärfvade sig snart konungens ynnest till den grad, att han år 1582, ifrån att vara blott ryttmästare eller anförare för Lifländske riddarne, befordrades till fältmarskalk. Dennes mindre ryktbare son,

Wachtmeister, Klas Hansson, var öfverste för ridderskapets rusttjenst i Estland, och landtråd derstädes. Hans son med fru Elisabeth Wrangel, var

Wachtmeister, Hans, född d. 9 Sept. 1609. Utrustad med lyckliga naturgåfvor, vann han under drottning Christinas regering en hastig befordran, samt blef efter hand riksstallmästare, krigsråd, generalmajor öfver kavalleriet samt landtråd i Estland och upphöjdes slutligen af drottningen 1651 till friherre, då han skulle skrifva sig till Björkö. Han dog den 23 Juli 1652, och hans trenne söner med Agnes Margreta von Helmstedt blefvo stamfäder för ättens trenne sednare isynnerhet lysande grenar inom Sverige.

Wachtmeister, Hans Hansson, född d. 24 December 1641, erhöll, jemte sina bröder, en särdeles lysande uppfostran, till hvars ytterligare fullkomnande han, efter adlige ynglingars då för tiden allmänna sed, år 1661 företog en vidsträcktare utrikes resa. Härunder uppvaktade han i Rom drottning Christina, hvilken på sin bekostnad lät undervisa den unge ädlingen uti alla ridderliga öfningar samt kallade honom till sin kammarherre. Efter erhållet nådigt afsked från denna befattning, begaf han sig till Neapel och besökte sedermera de förnämsta hof, städer och universiteter öfver hela Italien. Genomfor derpå Savoyen och Frankrike till Paris, der han uppehöll sig öfver ett års tid, hvarefter han 1665 gick öfver till England, hvilket rike just vid samma tid var inveckladt i ett blodigt krig med Holländska republiken. Som alltifrån ungdomen hans håg lekt på sjöväsendet, ingick han såsom volontär på den engelska örlogsflottan, och deltog i denna egenskap uti flera sjöslag, deribland uti den tre dagars träffningen 1666 emellan Engelsmännen och Holländarne, der de förra tillkämpade sig öfvervigten till sjöss. Samma år tog han åter afsked ur Engelska tjensten och blef kapten-löjtnant vid öfverste Wrangels regemente på den s. k. Bremiska expeditionen; men sedan tvistigheterna med Bremen upphört, begaf han sig hem, då konung Carl XI utnämnde honom till sin kammarherre. Derefter gjorde han hoftjenst till år 1675, då kriget utbröt emellan Sverige och Danmark. Han fick då befälet öfver skeppet Venus, med hvilket han åtföljde örlogsflottan under grefve Stenbocks anförande ned åt kusten af Pommern, för att uppsöka de Danske. På en kort derefter företagen sjöexpedition till Danzig, var han uti största fara, men kom lyckligen undan till Svenska skären. Efter att ett år hafva varit amiralitets-kapten, befordrades friherre Wachtmeister 1676 till vice amiral och några månader derefter till amiral, sedan han med beröm deltagit uti sjöslagen vid Falsterbo och under Öland, der Holländska örlogsflottan, under sjelfva amiral Tromps anförande, kämpade på Danskarnes sida emot Svenskarne. Efter slutadt sjötåg bivistade han till lands åtskilliga träffningar i Skåne, samt äfven det stora slaget vid Lund, hvarest han såsom öfverste-löjtnant anförde Westgötha kavalleriregimente, samt fick trenne särskilda gånger hästen skjuten undan sig. År 1677 utmärkte han sig genom en mängd lysande bedrifter. Redan vid årets början inföll han i Blekinge, der han eröfrade Christianopel, slog och öfverändakastade ett Danskt parti af 400 dragoner och 800 soldater, samt derpå intog Carlshamns fästning. Sedan gick han att vinna ytterligare lagrar till sjöss, och deltog, under fältmarskalken Horns öfveranförande, uti det stora sjöslaget vid Möen och Kögebugt, emot de förenade Danska och Holländska örlogsflottorna, då han på slutet kom att ensam kämpa emot sju fiendtliga örlogsskepp, dem han med sitt amiralskepp så undfägnade, att en del, sedan de blifvit alldeles redlösa, måste draga sig tillbaka, och de öfriga ej dristade sig att våga något vidare angrepp. Efter denna bragd drog han med sin flotta upp till Kalmare sund, der han fann före sig nio andra Svenska skepp uti godt stånd, och när de Danske sedermera samma år tänkte att oförmodat öfverrumpla Kalmare fästning, kastade han i hast någon del af sin besättning in i staden, öfvertog befälet dersammastädes och afvärjde de under rök och dimma antågande fiendernes anfall med sådan käckhet, att de andra dagen med stor förlust måste draga sig tillbaka. Derefter vände han sig mot Öland, dref Danskarne från hela ön och tvingade dem att upphäfva belägringen af Borgholms slott. Sedan han år 1678 äfven vid flera tillfällen utmärkt sig till sjöss emot Danskarne, höll han sjelfva midsommarsdagen 1679 en mycket berömd strid emot tolf Danska örlogsskepp under södra udden af Öland, samt gick straxt derefter med sin lilla flotta till Kalmare sund, der han uppträdde med sådan skicklighet emot fiendens öfverlägsna antal, att denne förlorade flera skepp. Hans stora under kriget ådagalagda förtjenster belönades med general-amirals-fullmakten, och derefter utnämndes han till president i amiralitets-kollegium och 1681 till riksråd, hvarjemte han förordnades till general-guvernör öfver hela Kalmare län, Öland och Blekinge. Slutligen upphöjdes han

1687 till grefve, då han skref sig till Johannisbus. Efter Danska krigets slut blef hans största omsorg att, genom värfningar, nya båtsmansbåll och flera nyttiga författningar, förstärka den Svenska flottan, hvilken genom ett långvarigt krig och flera tillstötande olyckor blifvit ganska mycket försvagad. På hans tillstyrkan fick örlogsflottan sin station vid Carlskrona, hvilken stad straxt efter fredens afslutande begynte anläggas; men han sträckte dessutom äfven sin omsorg till Götheborgska amiralitetsstatens inrättande, hvilken år 1700 fick sin egen stat. Sistnämnda år, då kriget på nytt brast ut emot Danmark, förde han befälet på den stora Svenska örlogsflottan, och när Carl XII sedan beslutit att göra landstigningen på Seeland, under betäckning af några dertill tjenliga skepp, så anförde amiral Wachtmeister sjelf till en början dessa, och satte dem i en sådan ordning, att ej allenast tolf Danska fregatter, hvilka sökte hindra detta förehafvande, blefvo tvungna att draga sig tillbaka, utan ock det fiendtliga rytteriet och fotfolket, som stodo längsåt hela stranden, för att söka afvärja landstigningen, genom en stadig eld från skeppen så bemöttes, att de ingenstädes kunde fatta säkert stånd. Derpå begaf grefve Wachtmeister sig till konungen, och var tillika med honom en af de förste som beträdde stranden, hvarefter han, med tillhjelp af några andra käcka officerare, bragte manskapet, alltefter som detta hann landstiga, i god ordning emot de öfrige Danskarne, hvilka ock, efter ett kort motstånd, nödgades taga till flykten. Under Carl XII:s derpå följande långvariga krig, fick grefve Wachtmeister sedan föga tillfälle att utmärka sig, förrän när kriget 1709 ånyo utbröt emot Danmark, då han genast åter lopp ut med stora flottan till de Svenska kusternas betäckning, oaktadt han kort förut blifvit rörd af slag i venstra sidan. Följande året höll han vid Kiögebugt en skarp träffning med Danska flottan och år 1711 öfverförde han till Tyskland den stora dit då sända transporten af trupper och krigsförnödenheter. År 1712 gick han ånyo ut med flottan emot Danskarne, som då lågo under Bornholm, samt angrep och dref dem på flykten med stor förlust, hvarefter han sednare på hösten lyckligen verkställde en betydlig trupptransport till Tyskland. Då han mot slutet af år 1713 skulle ifrån Carlskrona resa upp till Stockholm, hände under vägen, i en brant och islupen backe i Östergötbland, att hästarne kommo af rätta vägen, samt stötte vagnen med den häftighet emot stubbar och stenar, att grefve Wachtmeister deraf illa skadades. Han måste då någon tid ligga sjuk på en gästgifvaregård, men fördes sedan till Stockholm, der han afled d. 15 Febr. 1714. — Riksamiralen grefve Hans Wachtmeisters förtjenster om sjöväsendet voro ganska stora. Utom flera andra vigtiga inrättningar, lät han granska och förbättra sjöartiklarna, iordningställa ekonomi- och hushållsverket inom hela amiralitetet, inrätta ett kammar- och statskontor, lasarett, sjukhus, apothek, repslagarebana med alla andra till skeppsvarfvet hörande verkstäder och byggningar, amiralitetets barnskola, en krigsmanskassa till förafskedade eller bräcklige sjöofficerares och gemenes samt fattiga enkors och barns understöd m. m. Äfvenså drog han försorg om sjökorts upprättande öfver Östersjön och Sveriges vestra kuster vid Nordsjön allt intill Norrska gränsen, och om lotsinrättningens förbättrande. Grefve Hans Wachtmeister var alltid en stor gunstling hos Carl XI. Att han äfven hjertligen älskade den unge Carl XII, intygas af flera omständigheter, bland annat af den anekdot doktor Nordberg anför i sin historia. Han berättar nemligen hurusom det tilldrog sig en dag under konungens vistande i Carlskrona, att den unge monarken red ut i sällskap med hertigen af Holstein och några andra herrar. De kommo till en stor timmerhög, der hertigen föreslog att de borde spränga öfver, för att pröfva sina hästars skicklighet. Konungen var genast färdig härtill, och ville vara den förste, som företog den vådliga ridten; men i detsamma han gaf hästen sporrarne, fattade amiralen Wachtmeister i betslet och sade: "Nej, herren skall intet rida dit." Hertigen visade förtrytsamhet häröfver och yttrade: "Hvad nu, vågen j neka eder konung att göra hvad han vill?" Wachtmeister genmälte: "Eders Durchleuchtighet kan sjelf rida dit, om honom behagar, men min konung skall icke göra det efter eder vilja." Hertigen invände: "Veten j icke med hvem j talen?" Wachtmeister svarade: "Jo, jag vet att jag talar med hertigen af Holstein; men Eders Durchleuchtighet påminner sig ock, att han talar med kongl. rådet grefve Wachtmeister. Min konung kunde rida så, att han bryter halsen af sig, och kanske j då tänken blifva konung i Sverige; men det skall aldrig ske, så länge jag heter Hans och denna sitter här," dervid han slog handen på sitt svärd. Konungen kastade om hästen, klappade Wachtmeister på axeln och sade: "Nej, nej, kära gubbe, var intet ond, jag skall icke rida dit." — En yngre broder,

Wachtmeister, Axel Hansson, född d. 13 Januari 1644, gjorde utrikes resor i sällskap med sin äldre broder, och befordradas sedan efterhand för gjorda tjenster under Carl XI:s krig mot Danskarne till öfverste och general-major, samt utnämndes 1693 till kongl. råd. Blef samma år upphöjd till grefve, då han skulle skrifva sig grefve till Mälsåker. Kort derefter befordrad till fältmarskalk och 1697 till president i krigskollegium. Han afled d. 24 Juli 1699, och hans grefliga ätt utgick några år sednare med hans enda efterlemnade son,

Wachtmeister, Hans Axelsson, hvilken redan tidigt hade kommit i stor gunst hos den unge konungen Carl XII, emedan han hörde till de flere unge ädlingar, som på allt sätt smickrade dennes böjelser, och derigenom förstodo att tillvinna sig hela hans kärlek. Han var redan general-adjutant, då han stupade i slaget vid Holofzin år 1708.

Wachtmeister, Bleichert, en tredje son af kongl. rådet och riksstallmästaren friherre Hans Wachtmeister, fortplantade den friherrliga ätten och skref sig friherre och herre till Teuffelsdorff,

Rothenberg och Windö. Han föddes d. 26 Febr. 1644, och efter att hafva gjort grundliga studier, isynnerhet i allt som rörer krigsväsendet, företog han sig att, som andra ädlingar på hans tid allmänt brukade, göra vidsträckta utrikes resor. Härunder antog han i Frankrike först krigstjenst såsom grand-mousquetaire, men återvände 1667 till fäderneslandet och fick då fullmakt att vara löjtnant vid Skånska kavalleriet. Genom ett hurtigt uppförande och ådagalagd skicklighet gjorde han sig snart värdig vidare befordran, och blef år 1672 ryttmästare samt 1674 öfverstelöjtnant. Uti det derpå följande kriget i Tyskland förvärfvade han mycken ära. Febrbellin, Stettin, Rügen och Stralsund blefvo vittnen till hans lysande hjeltemod, och hans der visade tapperhet tillskyndade honom snart nya befordringar. År 1677 blef han öfverste för Östgötha kavalleri. Då freden slöts 1679 sattes en gräns för hans vidare krigsbedrifter denna gång; men slutligen öppnades för honom en icke mindre lysande bana; ty efter att år 1695 hafva erhållit general-majors-fullmakt, förordnades han samma år till landshöfding öfver Kalmare län och Öland. Likasom han förut varit en käck anförare i krig, så blef han nu en driftig och nitisk embetsman, samt berömd såsom en ganska rättrådig domare. Då Carl XII:s stora krig utbröt, år 1700, återkallades han till arméen och utnämndes till general-löjtnant vid kavalleriet. Han for då genast till Seeland, der konungen nyss landstigit, och åtföljde honom sedermera till Lifland, hvarest han uti det märkvärdiga slaget vid Narva anförde högra flygeln af kavalleriet, samt ådagalade utmärkt tapperhet. Genom för häftig ridt och starkt fäktande i denna drabbning, ådrog han sig en sjukdom, som redan d. 30 April 1701 slutade hans dagar i staden Reval. Hans son,

Wachtmeister, Axel Gustaf, friherre, född 1688, blef 1706 fändrik vid lifgardet och 1708 regementsqvartermästare vid Östgötha kavalleri, samt deltog under tiden uti alla de fältslag och träffningar, som dessa regementen bivistade. Såsom ryttmästare var han med uti det olyckliga slaget vid Pultava, hvarefter han togs till fånga af Ryssarne vid Dnieperströmmen och fördes till Kasan. Återkom 1722 ur fångenskapen och erhöll då majors karakter med löjtnants indelning. Tog 1741 afsked såsom öfverste-löjtnant. R. S. O. 1748. Afled 1751. Med sin hustru, grefvinnan Magdalena Sofia Wachtmeister af Johannishus, hade han tretton barn, som fortplantade ätten. En hans farbroder,

Wachtmeister, Fritz, friherre, hade redan 1674 blifvit ryttmästare vid lifregementet och befordrades sedermera till öfverste-löjtnant vid enkedrottningens lifregemente till häst, samt fick öfverste karakter 1682. Utnämndes år 1700 till chef för Estländska adelsfanan, och då detta regemente 1705 sammanslogs med Lifländska adelsfanan, blef han bådas gemensamma chef. Han anförde dessa regementen under de följande årens fälttåg, ända till slaget vid Pultava, hvarefter han blef fången vid Dnieperströmmen. Vistades under fångenskapen i Moskau och hemförlofvades derifrån 1712, då han blef general af kavalleriet. Dog 1728, utan söner.

Wachtmeister, Carl Axel, grefve till Johannishus, herre till Trolleberg och S:t Peders kloster, föddes d. 9 Maj 1754 och ingick 1771 såsom extra-ordinarie i konungens justitie-revision. Befordrades 1773 till kopist, kanslist och protokollssekreterare. 1774 till hofjunkare, 1776 till förste expeditions-sekreterare och 1777 till revisions-sekreterare. R. N. O. 1779 och samma år justitiekansler. Fick 1782 riksrådsvärdighet och blef 1784 serafimer-riddare. Kallades 1787 till riksdrots och president i Svea hofrätt, 1789 till ledamot af högsta domstolen och Lunds akademis kansler. Endtledigades samma år från rådsembetet. President i lagkommisionen 1792. Afled 1809.

Wad, annex till Hjälstad, är beläget 2 mil S.O. från Mariestad. Jordmånen i socknen består mest af lera samt, der höjder äro, af klapurjord, blandad med mylla. Åkerbruk är hufvudnäringen. Tida å går igenom socknen, hvilken torde deraf hafva fått sitt namn, emedan i fordna tider der ej fanns någon bro, utan endast ett bredt vad. I socknen ligger säteriet *Waholm*, $1\frac{1}{2}$ mtl. säteri, vid ån Tidan. En liten stad skall fordom hafva funnits på Wads bys ägor, hvarom en hop stenar, och murade, nu igenfyllda brunnar ännu vittna. Vid hemmanet Askeberga i denna socken finnes ock en ansenlig dom- eller tingsplats, utmärkt af 24 i jorden nedsatta stenar, utgörande tillsammans en oval figur, som är 24 alnar lång och 24 alnar bred midt på. Stenarne äro 4 alnar höga och 10 à 12 alnar vida. Man tror att denna domplats var det *Askubeck*, der det märkvärdiga mötet år 1200 hölls, på hvilket tionden första gången genom biskop Jerp-Ulfs påyrkande blef beviljad, hvilket i bihanget till Westgötha-lagen finnes omnämndt. Socknen innehåller $12\frac{1}{2}$ hemman med 296 inbyggare på en areal af 3,032 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Wad, en bergsmanshammare i Söderberkes socken, har 1 härd och 133 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 1 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Bruket skeppar på Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är tvenne punkter under ett Å inom en cirkel.

Wada, med Angarn, i Wallentuna härad, är beläget 4 mil N.N.O. från Stockholm, $\frac{1}{2}$ mil från Åkers kanal, och tillhör 3 kl. konsist. Vestra delen af socknen är en bergländig, dock nästan skoglös mark; men östra och södra delarne bestå af 2:ne dalar, der fordom sjö varit, samt de höjder som omgifva dem Helgö- och Wada-sjöarna från norr möta här Angarns sjö från sydvest, och det förenade vattendraget fortgår åt sydost till Össeby-Garn. Jordmånen är svag lera. Större gårdar i socknen äro: *Stora Benhamra*, 4 mtl. krono, nu en kungsgård, samt *Lilla Benhamra*, 2 mtl. skatte, vid Helgö-sjöns östra strand. Socknen innehåller $17\frac{1}{2}$ hemman med 270 inbyggare på en

areal af 3,888 tunnl., hvaraf 235 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Reffsta.

Wada blutun, betyder i Lappmarken att färdas öfver snö, som uppblötnat genom töväder, hvarvid man fäster begreppet om att det svåraste och mödosammaste arbete, hvilket det ock måste vara, då resan verkställes på skidor, som nedsjuka i snön.

Wadensjö, med Örja, en socken i Rönnebergs härad af Malmö län, är belägen $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Landskrona, och tillhör 3 kl. præb. Marken är mestadels jemn och jordmånen mest lermylla. Både skog och torfmossa saknas alldeles. Socknen innehåller inalles $7\frac{13}{48}$ mtl. med 241 inbyggare på en areal af 1,319 tunnl., hvaraf 2 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Vadmal, troligen så kalladt af *Vad* (våd), kläder och *Mal* (mål), emedan det ofta tjenade till ett varumått i handel, då klingande mynt ej var att tillgå, är förmodligen det äldsta i vårt land tillverkade ylletyg, alldenstund det ofta omtalas uti våra äldsta nordiska sagor. Uti Götreks och Rolfs saga säges det att vadmal brukades af fattigt folk, om bodde långt borta i vildmarker, vida aflägse från allt umgänge med andra och utan att idka någon handel. Redan i elfte och tolfte århundradet drefvo Gottlänningarne utrikes handel med Svenskt vadmal. Alldenstund dylikt var mycket tjenligt till s. k. värdören, hade det äfven från äldsta tider sitt bestämda, för alla tillfällen fastställda värde, så att tolf alnar räknades för ett öre och 96 alnar för en mark. Då penningemarken med tiden försämrades, bibehöll dock vadmalet sitt värde, så att när Östgöthalagen sammanfattades, ansågs en mark vadmal lika gällande med två marker penningar, och var räkning i öre och mark vadmal icke allenast bruklig inom Sverige, utan äfven inom andra nordiska länder. I konung Magnus Erikssons stadga af år 1347 om presternes inkomst på Öland förordnas, att för de s. k. "Stafljus" skulle betalas ett öre vadmal, och Sturlesson berättar, att på Island skulle, efter en af Norske konungen Harald utfärdad förordning, ett skeppund mjöl ej få säljas dyrare än till hundra alnar vadmal. Då sedermera, vid tilltagande utrikes handel, kläde kom i mera bruk, intog det efterhand vadmalets rum, och blef så med tiden det mest gångbara värdöre.

Vadmalsdagen. Detta namn plägar man gifva åt sista marknadsdagen vid Arjeploug inom Lappmarken; en dag, som för Lapparne utgör en högtid och är märklig derför, att det eljest i Lappmarken förbjudna brännvinet då fritt får köpas och säljas. Efter väl förrättade marknadsärender plägar Lappen på denna dag slå sig riktigt lös, öfverlemna sig åt bränvinssupande, med alla de saturnaliska uppträden, stundom äfven slagsmål och kif, som dervid pläga vara vanliga. Dylikt lärer dock icke heller vara så ovanligt under de öfriga dagarna af marknaden. Man förser sig på vadmalsdagen äfven med resbrännvin, och många bland Lappsällskapet äro vid hemfärden så rusiga, att de måste nersnöras i akjorna och ligga der såsom döda kroppar, emedan de icke längre förmå hålla sig uppe i sittande ställning. Denna marknad plägar hållas i Februari månad.

Wadman, J. A., är född på Drottningskär vid Carlskrona d. 27 Sept. 1777., har någon tid haft tillsyn öfver ett sjukhus, hvarför han bar titeln af direktör, och afled i Götheborg d. 6 Okt. 1837. W. lär varit en glädjens och trefnadens härold, och mångfaldiga humoristiska anekdoter om honom berättas ännu af hans efterlemnade vänner. Under sina sista lefnadsår utgaf W. en poetisk samling under titel: *Lek och Allvar.*

Wadmark, Peter, född 1699 och son af en borgare i Wadstena, är ett af de flera exempel på ynglingar, hvilka genom lärgirighet och trägen arbetsamhet förmått arbeta sig upp och förvärfva kunskaper, samt slutligen vinna en aktad samhällsställning, oaktadt omständigheterna i deras ungdom syntes hafva ämnat dem åt det lägsta stånd. Han var som gosse så utblottad och fattig, att han saknade nästan allt, samt med uppassning och små ärenders uträttande måste förtjena sitt nödtorftiga bröd för hvarje dag. Ibland annat gjorde han ofta tjenst såsom skjutspojke, och följde med på skjutsfärder från sin fäderneestad, för att tillbakaföra hästarne. En gång hade han vid ett sådant tillfälle den lyckan att få rida för spannhästarne för konung Fredriks vagn. Som han härvid red friskt undan, trallande och sjungande under hela vägen, samt visade en särdeles hurtighet, gaf konungen vid framkomsten sig i samtal med honom och frågade honom om han ville blifva soldat. Den frimodige och qvicke ynglingen svarade genast, att han heldre ville studera, för att med tiden kunna blifva konungens prest, något som han äfven ämnade göra, och hvarifrån till och med hans stora nuvarande fattigdom ingalunda skulle afhålla honom. Konung Fredrik upptog detta ganska nådigt och skänkte den frimodige ynglingen några dukater, hvilka förskaffade honom det länge önskade nöjet att få besöka Linköpings skola. Han var då redan temligen gammal; men genom outtröttlig flit lyckades han på några år genomgå skolan och gymnasium, så att han ändtligen vid tjugosju års ålder kunde komma till akademien i Upsala, för att blifva student. Han var då ganska väl bevandrad i kunskaper, men fattig på alla tillgångar till nödtorftigt uppehälle, hvarföre han under flera års tid måste söka sin utkomst genom konditionering och barnaundervisning. Således kunde han icke hinna att förrän 1736, vid trettiosju års ålder, blifva vigd till prest, hvarefter han året derpå promoveсades till filosofie magister. Efter att sedan uti fem års tid hafva tjenstgjort dels såsom huspredikant hos en baron Gedda, dels såsom predikant vid drabanterne, förordnades han 1742 till kongl. hofpredikant och pastor vid lifdrabantkorpsen. Slutligen blef han 1751 kyrkoherde i Söderköping, med värdighet af prost, samt lefde sedan i denna beställning förnöjd, hedrad och älskad till den 7 Oktober 1764, då han med döden afgick. Han

har låtit af trycket utgå ett par akademiska disputationer.

Wadsbo, ett härad i Westergöthland och Mariestads län, innefattar nordligaste delen af både landskapet och länet, och utgör en egen domsaga, som innefattar 44 socknar och 3 kapellförsamlingar. Största strömmen är Tida-ån och största sjöarna: *Unden, Wiken* och en del af *Skagern*. Socknarna äro: *Mariestad* med Ullerfvad och Ek; *Lexberg*; *Ekeby* och Utby; *Odensåker* med Tidavad, Låstad och Binneberg; *Horn* med Frössved och Säter; *Wäring* med Låcketorp; *Hasled* med Berga, Färed och Enåsa kapell; *Lyrestad*; *Thorsö* med kapell; *Undenäs* och Halna; *Fägred* och Trästena; *Hjalsta* och Sveneby; *Flistad* och Göthsunda; *Belleforss*, Ekeskog och Beateberg; *Randsberg* och Möltorp; *Hofva* med Elgerås och Finnerödja; *Fredsberg* med Bäck och Björkängs kapell; *Berg* med Lerdala, Timmerdala och Böja; *Amnehärad* med Råda, samt *Bjorsäter*. Hemmanen äro 986 $\frac{1}{8}$ med 46,203 inbyggare på en areal af 518,078 tunnl., hvaraf 73,020 äro sjöar och kärr.

Wadsbo, Norra, ett kontrakt inom Skaraborgs län, innefattar 9 pastorater, nemligen: Hofva med Elgarås och Finnerydja, Fredsberg med Bäck och Björkängs kapell, Hassle med Berga samt Fine och Enåsa kapell, Amnehärad med Råda, Fägred med Trästena, Ransberg med Möltorp, Undenäs med Halna och Skogens kapell, Belleforss med Ekeskog och Beateberg samt Lyrestad. Af dessa pastorater äro 6 konsistoriella, 2 regala och ett patronellt. Folkmängden i kontraktet uppgår till 28,058 personer.

Wadsbo, Södra, ett kontrakt inom Skaraborgs län, innefattar 9 pastorater, nemligen: Mariestad med Ullerfvad och Ek, Horn med Frösved och Säter, Odensåker med Tidavad samt Låstad och Binneberg, Hjälstad med Wad samt Sveneby och Mo, Flistad med Göthlunda, Wäring med Locketorp, Ekby med Utby, Thorsby med kapell, samt Lexberg. Af dessa pastorater äro 5 konsistoriella och 4 regala. Folkmängden i kontraktet uppgår till 13,399 personer.

Wadsbro, annex till Blacksta, är beläget 4 $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Nyköping. Marken är ojemn och bergaktig, samt genombruten af sjöar. På skog är knapp tillgång. I socknen ligger säteriet *Laymansö* (se detta ord). Hemmanen äro till antalet 27 med en befolkning af 840 personer inom en areal af 10,761 tunnl., hvaraf 2,290 äro sjöar och kärr.

Wadstena, en uppstad, är belägen vid Wetterns östra strand, på gränsen mellan Dals och Aska härader, 4 $\frac{1}{4}$ mil från Linköping, 6 från Askersund. Den erhöll sina privilegier år 1400 och hade sin köping till varors föryttrande, der nu Askersund ligger, innan denna stad år 1640 anlades. Det här så berömda klostret (se *Wadstena kloster*) började redan år 1347 att anläggas, sedan konung Magnus Eriksson dertill skänkt ett här redan år 1250 uppbyggdt kungshus eller slott. Ett hospital eller s. k. Helgeandshus fanns här redan år 1529, förnyades, afbrändt, af konung Johan III år 1588, uppfördes af sten, med en rymlig kyrka år 1750, förökades med ett kurhus, särdeles till emottagande af veneriska sjuka, och är beräknadt att inrymma en personal af minst 300 personer. Af klostrets fordna gods och lägenheter inrättade konung Gustaf Adolf här år 1647 ett invalid- eller krigsmanshus, hvilket sedan erhöll gåfvor och testamenten af flere både regenter och enskilda personer, samt år 1743 räknade 60 personer såsom pensionärer, jemte 5,000 understödstagande utom sina murar; år 1784 blef denna inrättning indragen, och gratialisterne erhöllo i stället penningeunderstöd (jfr. krigsmanshus). — Många för hela landets historia märkvärdiga möten och sammanträden hafva på detta ställe hållits. År 1400 hölls här en herredag, som bivistades af drottning Margaretha, konung Erik och alla riksens råd, och på hvilken Erik förklarades myndig. Här samlade sig riksens råd äfven 1434, då Engelbrekt inför dem uppträdde, omgifven af lifvakt, och efter ett lågande tal med trug och hotelser förmådde dem att sända ett afsägelsebref till konung Erik; här höll Sten Sture år 1471 sammankomst med en stor mängd af adel, borgare, bergsmän och bönder ifrån Östergöthland, Westergöthland och Småland, för att förmå dem att afvärja rikets förderf och väpna sig mot konung Christian; här uppsades 1501 konung Johan II och hans arfvingar all tro och lydnad; här hölls år 1521 riksdag, på hvilken Gustaf Eriksson Wasa d. 24 Aug. valdes till riksföreståndare, och ännu år 1598 hölls här en riksdag, den sista som här sammanträdt, på hvilken hertig Carl med ständerna öfverlade om stillandet af oroligheterna under konung Sigismunds vistande i Polen. Staden har ock flera gånger varit hemsökt af eldsvådor, och år 1567, under då pågående krig blef hon af Danske befälhafvaren Ranzow uppbränd. Det här varande slottet, fordom kalladt Wettersborg och försedt med fyra torn, men på senare tider af kronan begagnadt till sädesmagasin, är också rikt på minnen från fordna tider, och har af flera kungliga personer varit besökt och hebodt. Här firade konung Gustaf I år 1552 sitt biläger med Catharina Stenbock; här vistades under hemfärden grefvarne af Ost-Friesland, af hvilka den ene förmält sig med konung Gustaf I:s äldsta dotter; här tillbragte hertig Magnus af Östergöthland sin svagsinta lefnad, som nära hade lyktats i slottsgrafven, dit han från öfra våningen kastade sig; här residerade hertigarne Johan af Östergöthland och pfalzgrefven Adolf Johan, hvilken sistnämnde mot vederlag afstod slottet till lifgeding åt drottning Christina, sedan hon afsagt sig regeringen; här hade sedermera äfven Carl X:s enkedrottning, Hedvig Eleonora, sitt lifgeding intill sin död år 1715; här bodde äfven konung Stanislaus af Polen, då han, efter slaget vid Pultava, blifvit nödgad att fly ur sitt rike; här hade äfven konung Carl XII och hans syster, Ulrika Eleonora, som då på 17 års tid ej träffat hvarandra, en dags sammankomst. Drottning Ulrika Eleonora skänkte slutligen år 1738 detta slott till inrättande af ett adligt jungfrustift, hvilken inrättning äfven kom till stånd, dock utan att den till stiftsfröknarnas inhysande

beslutade reparationen af slottet någonsin blef verkställd (se *Wadstena Adeliga Jungfrustift*). Stadens båda kyrkor äro S:t Petri eller stadskyrkan med en präktig altartafla och en mängd rara antiqviteter, samt den numera icke begagnade klosterkyrkan. Staden är 1350 alnar lång och 800 alnar bred. Torgen äro 3 och stadens lastageplats kallas *Myntbacken*, emedan stadens fordna myntbus, hvarest år 1568 de s. k. Unionsklippingarne blefvo slagna, här skall hafva stått. Näringar äro åkerbruk, handtverk och handel, hvilken senare, sedan kommunikationen mellan Wettern och Wenern blifvit underlättad, stigit och förkofrats. Stadens hamn vid Wettern är god. Husen äro nästan alla af träd, med smala och krokiga gator. En trivialskola finnes här, der undervisning meddelas af 1 rektor och 2 kolleger. År 1753 införskrefvos hit från Flandern 237 väfveri-arbetare, hvilka tillverkade kammarduk, och här infört en finare väfningskonst. Konsten att knyppla spetsar, som ända från S:t Britas tid synes här hafva drifvits, har ock ännu bibehållit sig samt idkas af både män och qvinnor och utgör en icke obetydlig binäring. Staden styres af en borgmästare, är säte för en af länets provincial-läkare och har postkontor och apothek. Dess jord utgör 21 mtl. samt deribland 760 tunnl. 9 kappl. åker. Stadens vapen är S:t Britas bild. Tillsammans med S:t Pers och Strå socknar utgör Wadstena stad ett regalt pastorat af 1 kl. Invånarnes antal uppgår till 2,000.

Wadstena adliga jungfrustift. Denna inrättning hämtar en betydlig del af sina tillgångar från de fordna klosterinkomsterna i Wadstena. De adliga jungfruar, som deraf njuta understöd, kunna för öfrigt bo hvar de behaga. En deri inskrifven fröken under 6 år betalar i inskrifningsafgift 50 R:dr, mellan 6 och 12 år 83 R:dr 16 sk., öfver 12 år 100 R:dr, utom 50 R:dr i familjegåfva och 16 R:dr 32 sk. för ordenskorset, hvilket allt erlägges i banko och deponeras i rikets ständers bank. Hvarje inskrifven fröken erhåller så länge hon är ogift, en årlig pension af 33 R:dr 16 sk. banko. Förvaltningen bestrides af riddarhus-direktionen.

Wadstena kloster. Redan från år 1162 omtalas i Wadstena ett kloster, hvilket dock sannolikt varit af föga betydenhet. Men det kloster, som här sedan anlades och i hela Europa vann anseende och ryktbarhet, grundlades af den heliga Brigitta, med biträde af konungarne Magnus Eriksson och Albrekt, af hvilka den senare lät utfärda påbud om en pennings erläggande af hvar person i hela riket, hvilken penning till detta kloster i evärdeliga tider skulle utgå. Enligt S:t Britas stiftelse skulle detta kloster blifva hemvist för en orden, som utgjordes af personer af båda könen och kallades S. Salvators orden under S. Augustini regel. Påfvarne Urban V och Gregorius XI stadfästade klosterreglorna genom egna utslag på 1370-talet. Utom abboten och abbedissan, skulle klostersällskapet bestå imelles af 25 bröder och 60 systrar. Munkarne vinnlade sig mycket om den tidens lärdom och använde stor flit att samla allehanda handskrifna böcker. Nunnorna åter använde sina från gudaktighetsöfningar lediga stunder till allehanda handarbeten. Genom en bulla af påfven Martin V, blef klostret år 1427 ett moderkloster för alla Brigittiner, öfver hvilka det fick visitations- och undersökningsrätt. Stället vann slutligen en sådan helgd, att det för andakts skull besöktes af menniskor från alla Europas länder, och långväga främlingar infunno sig här stundom, bönfallande om nåden att få lefva ock dö inom klostrets murar. Så berättas, att en biskop Robertus, en lärd man ifrån Italien, år 1406, gick från Skenninge barfotad till Wadstena kloster, under det att marken var betäckt med snö och en olidlig köld. Äfven drottning Margaretha lät här med mycken skenbar ödmjukhet år 1403 inskrifva sig som klostersyster. Konung Erik XIII gick till fots hit ifrån Skenninge; konung Christoffer lät här inskrifva sig, och drottning Philippa, som år 1415 ingått systerskap med Brigittiner-ordens samfund, afled här 1430. En pilgrimsfärd till Wadstena ansågs lika förtjenstfull som ett krigståg mot Saracenerne, hvilka innehade heliga landet, och förskaffade samma arfsrätt till himmelen. På en sten i klostret stodo också dessa orden uthuggne: Si non poteris Romam accedere, sufficiant tibi indulgentiæ hic Wadstenis concessæ. Klostret erhöll ock en mängd friheter och immuniteter och riktades efterhand genom gåfvor och testamenten både af regenter och enskilda personer. Om den förmögenhet klostret slutligen vann och den kostsamma hushållning der fördes, vittnar en förteckning, som Spegel i sin biskopskrönika infört angående hvad som till klostrets behof årligen erfordrades, nemligen 120 tunnor råg, 24 tunnor hvete, 288 tunnor malt, 14 skepp:d humla, 48 tunnor korn, 20 tunnor smör, 120 nötkreatur eller oxar, 300 st. får, 9 skepp:d fläsk, 26 tunnor salt, 100 lisp:d ost, 10 lisp:d peppar m. m. S:t Britas qvarlefvor förvarades i klostret och lades år 1412 i ett dyrbart silfverskrin om 429 markers vigt, hvilket skrin af Sten och Thure Bengtssöner Bjelke hit blifvit skänkt. Konung Johan III borttog år 1573 detta skrin och använde det till kronans behof; men klostret återfick år 1586 af samma konung ett annat af lika värde. Klostret hade sin egen kyrka, kapellhus för nunnorna samt 2:ne trädgårdar, i hvilka de första bergamottträd i Sverige blifvit planterade. Efter reformationens seger i Sverige år 1527, gafs befallning att äfven detta kloster skulle reduceras. De skickligaste bland munkarne blefvo då på konungens befallning utsände att emottaga lägenheter vid församlingarna på landet, några skickades äfven att undervisa och omvända Lapparne. Mot nunnorna var konungen mera eftergifven, tillät dem att bibehålla sin abedissa och de under hennes förvaltning stående räntor och inkomster, emot en viss årlig procents afgift till kronan. De bland dem, som ville utgå ur klostret, ägde ock dertill lof. Äfven konung Erik XIV gaf ett nådigt skyddsbref åt de här qvarblifna nunnorna. Konung Johan III och hans son Sigismund gaf klostret ännu dess-

utom flera nya förmåner. Den renlefnad, som varit klosterfolket ålagd och som skulle befordras genom serskilta boningsrum för munkar och nunnor, hvilka icke ens åto vid samma bord och äfven under sina sammankomster i kyrkan voro åtskilda, lärer dock ej alldeles obrottsligt hafva blifvit hållen. Detta visade sig isynnerhet vid reformationstiden, då man i ett ihåligt träd i den till klostret hörande trädgården påhittade en mängd lemningar efter mördade foster. Konung Carl IX, hvilken såsom hertig sjelf skall hafva varit vittne till denna upptäckt, gjorde ändtligen efter Söderköpings riksdag år 1595 fullkomligt slut på detta klosterväsende och förvisade ur riket alla munkar och nunnor, som icke ville låta öfvertala sig att antaga evangeliska läran. Följande året (1596) förstördes äfven sjelfva klostret. Klosterkyrkan, invigd 1430 och försedd med en altartafla, gjord i Venedig, qvarstår ännu fastän flera gånger ombyggd och (senast 1829) reparerad. En mängd märkeliga personer, såsom riksdrotset Bo Jonsson Grip, drottning Philippa, konung Carl Knutsons gemåler, hertig Magnus af Östergöthland o. s. v. äro uti denna kyrka begrafna.

Wadstena Krigsmanshus-Inrättning, numera utgörande en allmän pensionsinrättning för arméens manskap samt dettas enkor och barn, har, på den grund, att krigsmanshuset, vid sin första grundläggning, haft namn af krigshospital, såsom sådant blifvit ansedt, och njutit de förmåner, hvilka i allmänhet varit hospital förunnade. Genom kongl. brefvet d. 23 Juli 1783 anbefalldes, att det i Wadstena inrättade krigsmanshus skulle indragas och upphöra. Då krigsmanshusbyggnaderna i Wadstena sedermera anslogos till en arbetsinrättning, blef i nåder förordnadt, att tvenne rum derstädes, nemligen S:t Brigittas bönkammare och en nunnecell borde, med alla deri förvarade fornlemningar, för framtiden bibehållas alldeles oförändrade, äfvensom de vid krigsmanshuset befintliga effekter, förnämligast bestående af kyrkoinventarier, såsom forntida minnesmärken eller prof af gifvares frikostighet. Krigsmanshusinrättningen är numera ställd under krigs-kollegii öfverstyrelse och inseende, med uttryckligen stadgadt förbehåll, att ingenting deraf får disponeras till främmande behof. Krigsmanshusets donationsgods bestå af till denna inrättning af framfarne konungar och enskilda personer förlänta hemman och lägenheter inom Östergöthlands, Kronobergs, Skaraborgs, Elfsborgs och Hallands län, samt förklarade redan konung Carl XI, genom ett offentligt bref af år 1683, för sig och efterkommande Sveriges konungar, att de till krigsmanshuset donerade gods och gårdar aldrig skola derifrån dragas. Alla räntepersedlar samt öke- och mansdagsverken af krigsmanshushemmanen skola beräknas och uppbäras efter årliga markegången, på samma sätt som räntepersedlarna till kronan utgöras af de densamma behållna hemman. Räntorna af de vid indelningsverkets inrättning anslagna s. k. beneficiihemman, 15 för lifregementet och 10 för hvartdera af de öfrige regementerna till häst och fot, skola äfven inflyta till krigsmanshuskassan, så att krigsmanshuset alltid behåller räntorna till allmänna fonden och i stället utgifver pensionsunderhållet efter staten. Utaf kronotionden är hvar fyrationde tunna spannmål anslagen till Wadstena krigsmanshus, som äfven efter 1834 års riksdag, då den dit förut ingående centonalen upphörde, åtnjuter i vederlag derför ett årligt statsbidrag, sednast bestämdt till 40,800 R:dr. Slutligen äger krigsmanshus-inrättningen att erhålla: befordringsafgifter för så väl militära som alla öfriga stater, der sådana afgifter böra utgöras med 1 procent af lönebeloppet; avancementspenningar vid byten och transporter, jemväl då sådana från högre till lägre beställningar äga rum, vid tillträde ånyo af sådan beställning, som man tillförene innehaft, vid erhållande af alla löneförböjningar samt af karaktersfullmakter utan åtföljande lön; afgifter för grefvebref 300 daler s:mt, friherrebref 150 daler s:mt och sköldebref 40 daler s:mt, för excellensvärdighet 33 R:dr 16 sk. b:ko, serafimerriddare 25 R:dr, kommendörer med stora korset 16 R:dr, kommendörer af riddareordnarne 10 R:dr och riddare 2 R:dr, samt slutligen de afgifter af en half till en daler s:mt, som hvarje af manskapet vid antagning eller afskedande skall erlägga. Dessutom skola afgifter till krigsmanshuset erläggas för sådana gåfvor, som af Kongl. Maj:t och kronan föräras; för årliga pensioner i ett för allt en gång fem procent; för till- och afträdande af rusthåll; vid fastighetsköp och för vinnande af burskap. Slutligen tillkomma äfven krigsmanshuset vissa s. k. krigsbytesmedel, fattigbössemedel och bötesmedel. Den pensionsstat, hvarefter gratialisterne skola åtnjuta deras underhåll, är indelad uti fyra klasser. Utaf de stater och korpser, hvilka till underhåll af krigsmanshuskassan förut varit berättigade, intagas sådane afskedade krigsmän, som emot rikets fiender, eller för öfrigt i tjensten blifvit till hälsa eller lemmar skadade, eller ock genom långlig och berömlig tjenstgöring sig utmärkt; och utgå underhållen sålunda, att uti *första klassen* undfår hvar och en årligen trettiosex R:dr. I denna klass uppföras de, som i fält emot rikets fiender, vid fästningsoch kronobyggnader, exercis eller saluteringar förlorat arm eller ben, de som erhållit blesyrer i hufvudet af den beskaffenhet, att sinnesrubbning eller förlust af synen derigenom uppkommit, äfvensom de, hvilka vid dylika tillfälligheter erhållit svårare kroppsskador eller ådragit sig obotliga sjukdomar, hvarigenom de blifvit alldeles oförmögne att sjelfve kunna sig försörja, och äger dessutom krigskollegium, vid särdeles ömmande omständigheter, att till och med anmäla sådane personer till ännu högre underhåll. Uti *andra klassen* är gratialet tjugofyra R:dr årligen. I denna klass intagas de, som vid förutnämnda tillfällen förlorat bruket af en eller flera kroppslemmar, eller på annat sätt blifvit illa skadade, eller ock ådragit sig en sådan sjuklighet, att de i följd deraf endast i ringa mån kunna bidraga till sin bergning. Uti *tredje klassen* tilldelas tolf R:dr årligen åt dem,

som undfått mindre blessyrer, hvilka vid arbete äro dem hinderliga, eller ock sjukdomsåkommor, som uppå deras arbetsförmåga kunna hafva menlig inverkan; äfvensom åt dem, hvilka med utmärkt välförhållande bivistat krigstillfälligheter eller tjenat kongl. maj:t och kronan öfver trettio års tid. Uti *fjerde klassen* är gratialet åtta R:dr årligen för dem, som äro femtio år gamla och tjenat i trettio år samt sig derunder väl skickat, äfvensom för dem, som under en kortare tjenstetid varit kommenderade i fält, bivistat en eller flera kampanjer, samt derunder eller vid andra tillfällen ådagalagt något särdeles välförhållande, men genom sjuklighet eller andra åkommor äro i behof af understöd, hvarvid äfven göres afseende å dem, som under tjenstetiden utmärkt sig genom ett hedrande uppförande. Manskapet vid de indelta regementerne kunna vid fyllda 25 tjensteår förafskedas med rättighet, att 5 år derefter tillträda underhåll af Wadstena krigsmanshuskassa, så framt karlen då redan uppnått eller så snart han derefter uppnår 50 lefnadsår; men skulle sålunda antalet af de till underhåll berättigade ökas till den grad, att nämnda kassas tillgångar icke medgifva allas pensionerande genast, skall underhåll derur företrädesvis tilldelas sådant manskap, som antingen tjenat fulla trettio år eller ock under krig förvärfvat sig rätt dertill, hvarefter expectanter med 25 års tjensteålder må i sin tur till denna förmån varda förhulpne. Den underhållstagare, som för brott eller liderlighet gjort sig känd, får ej behålla det honom beviljade underhåll, hvarföre ock uti det prestbevis, som vid underhållets uttagande skall företes, karlens frejd noga bör uppgifvas. Inga enkor njuta af krigsmanshuset något underhåll vidare än begrafningshjelp efter sina männer. Af krigsmanshuskassan användas 700 R:dr årligen, på sätt Kongl. Maj:t i nåder förordnar, till pensioner åt afskedade gamla och nödlidande officerare och underofficerare.

Wadstena möte, som hölls om sommaren 1434, är ganska märkvärdigt, såsom det första tillfälle, der allmogen, efter ett långvarigt förtryck, vågade under sin raske anförare Engelbrekt Engelbrektsson uppträda emot riksens råd och påtvinga de mäktige herrarne sin vilja. Rådsherrarne hade varit ned till Danmark, för att åstadkomma en förlikning emellan konung Erik af Pommern och den upproriska Svenska allmogen, samt voro just nu församlade i afsigt att närmare öfverlägga huru detta svåra värf skulle tillvägabringas. Engelbrekt låg då med sin bondhär utanför Ringstaholm och belägrade detta fasta slott, när han fick underrättelse att riksens råd hade församlat sig till rådplägning i Wadstena. Han red genast med tusen utvalda bönder dit samt inträdde djerft inför de församlade rådsherrarne, hvilka icke förmodade hans närvaro. Biskop Knut Boson i Linköping satt främst i rådet och förde ordet, emedan erkebiskop Olof var borta på en resa till påfven i Rom. Biskop Knut var i hemlighet konung Eriks tillgifne anhängare samt en fiende till Engelbrekt, och det märktes genast på hans uppsyn, när denne inträdde, att hans ankomst var oläglig. Frimodigt steg Engelbrekt fram, och talande med oförtäckta ord om konungens myckna trolöshet, sade han, att numera icke något annat medel fanns till fäderneslandets räddning, än att uppsäga honom all tro och lydnad. Derpå svarade biskop Knut med ett långt ordande om undersåters pligter emot sin öfverhet, hvilken af Gud sänd är, och tillade till slut: "Föga hederligt skulle det vara af oss att nu bryta den trohetsed, vi honom en gång svurit, och om vi för fridens skull måste tåla mycket af våra jemlikar, huru mycket mera måste vi icke då hafva undseende med en konung, att icke ondt må botas med hälften värre och stor ofrid dragas öfver landet!" Härvid påminte Engelbrekt, huru många löften och eder konung Erik svurit, dem han alla brutit. "Tid är," sade han, "att skilja oss från dessa främmande män, som oskäligen behandla folk och land. Alltsedan de dagar, då konung Magnus Ladulås styrde, hafva vi ej haft konungar, utan tyranner, och skola vi nu, om jag får råda, alla tillsammans underteckna ett bref till konungen, deruti undsäga honom all tjenst och lydnad samt skilja honom från konungadömet, så framt han icke vill sin ed hålla och lag styrka." När nu biskop Knut samt de fleste andre af rådet nekade härtill, förgick tålamodet Engelbrekt, så att han sprang fram, fattade biskopen i kragen samt hotade att genast utlemna honom till de utanför stående bönderne, der han säkerligen hade föga godt att vänta sig. Samma vilkor förelade han ock de andre biskoparne och verldslige rådsherrarne, hvilka tvekade att med honom göra ett till fäderneslandets befrielse. Då föll biskop Knut till föga, och hela rådet fogade sig efter Engelbrekts vilja. Ett uppsägelsebref till konungen blef genast skrifvet samt af alla de närvarande undertecknadt, hvarefter Engelbrekt sjelf affärdade ett pålitligt bud med detsamma till konung Erik i Danmark.

Wadstenensis, Birgerus Petri, föddes år 1520 uti Wadstena stad, af hvilken han tog sitt tillnamn. Efter att hafva väl öfvat sig i lärdom och kunskaper, lärer han äfven hafva besökt några utländska akademier, samt fick vid hemkomsten en skolsyssla. Af konung Johan III gjorde han sig snart känd för ganska lyckliga predikogåfvor, hvilka han hade tillfälle att visa under konungens vistande i Norrköping, och blef derföre genast utnämnd till dess hofpredikant. År 1580 fick han konungens fullmakt på Wreta klosters pastorat. Att han varit en på sin tid för lärdom och synnerlig drift mycket ansedd man, kan man sluta deraf, att han förordnades till prost, något som den tiden var ganska sällsynt och en heder, hvilken då ännu icke tillföll andra än utmärkt skicklige prester. Bland andra bevis på den stora ynnest konung Johan städse hyste för honom anföres äfven, att denne gifvit honom sitt löfte, det hans styfson skulle få blifva hans efterträdare i pastoratet. På mötet i Upsala 1593 var han närvarande och underskref beslutet, samt afgick med döden år 1595.

Wadström, Carl Bernhard, född d. 19 April

1746 i Stockholm, der fadren var assessor i Svea hofrätt, ägnade sig i ungdomen åt bergsvetenskapen och kan anses såsom vapensmedsyrkets stiftare i Sverige, emedan han år 1774 med verklig lifsfara och stora svårigheter hit införskaffade från Sollingen ett antal vapensmeder, hvilka bosatte sig i Eskilstuna. Han studerade äfven med mycken framgång statsekonomien, och var i denna så högst nyttiga och så mycket försummade kunskapsgren en af sin tids ypperste män. Statsekonomien är egentligen frihetens princip praktiskt använd och menniskokärleken tillämpad på menniskolifvet, emedan hon yrkar rättigheten att förvärfva de materiella behofven, och således i sjelfva verket är grunden till all frihet. Genom dess studerande fördes Wadström således ganska naturligt till studerandet af frihetens grundsatser i allmänhet, och filantropien blef från denna tid hans yrke, om det är tillåtet att gifva namnet "yrke" åt den ädlaste af alla sysselsättningar. År 1783 utnämnd till öfverdirektör för kontrollverket, afsändes han, som äfven blifvit ledamot af kommerce-kollegium, i sällskap med öfverste-löjtnant Arrhenius och den bekante resanden, professor Sparrman, på allmän bekostnad till Senegal, för att undersöka hvarest nya kolonier med fördel skulle kunna anläggas i Afrika. Derifrån återkommen till England, öfvertalades han af flera ansedda personer att derstädes qvarstanna, hvilket han också gjorde, eburu förlängningen af hans permission hemma rönte något motstånd, och utgaf här bland andra skrifter, en om kolonisationer på Afrikas vestra kust. Han hade under vistandet härstädes fattat en särdeles kärlek för de svarte, och uppfödde på sin bekostnad i London en ung Afrikansk prins, som han friköpt från en slafhandlare. Med mycken värma yrkade han den förnedrande slafhandelns afskaffande, och rådfrågades häröfver inför den komité af Underhuset, som för detta ändamål var tillsatt. Det är en af hans utmärkelser, att hafva varit en bland denna angelägenhets verksammaste befordrare. År 1795 öfverreste han till Frankrike, der han hoppades se frihetens idé realiserad, blef här aktad och ansedd, bland andre äfven af Bonaparte, erhöll Fransk medborgarerätt och utgaf flera skrifter i statsekonomi, samt bidrog till återställande af sällskapet: "De svartes vänner," men afled den 5 April 1799, innan han ännu hunnit se något af sina ädla syftemål bragt till verkställighet. Han har emedlertid efterlemnat, både här och i flera Europas länder, det ärofulla, om ej lysande namnet af menniskovän.

Wadström, Johan Adolf, son af assessoren i Svea hofrätt, C. N. Wadström, föddes d. 1 Sept. 1748, och blef 1765 student i Upsala, der han disputerade under Linné, men fortsatte sedan sina studier i Lund, hvarest han 1771 promoverades till medicine doktor. Anställdes året derpå såsom stads-fysikus i Westervik, och förordnades 1774 till provincial-läkare i Elfsborgs län. Känd såsom en oförtruten och skicklig läkare, kallades han 1776 till ledamot af kongl. Vitterhets- och Vetenskaps-Samhället i Götheborg och transporterades 1779 till provincial-läkare inom Jönköpings län. Under kriget 1789 förrättade han någon tid andre fältläkaretjensten vid arméen i Finland, flyttades 1791 till Örebro län, samt erhöll 1792 assessors namn, heder och värdighet. Kallades sedan till ledamot af Patriotiska Sällskapet, af Nordiska Sällskapet i London, samt af Medicinska Societeten i Paris. Köpte år 1801 apotheket i Örebro, och förestod det några år, sedan han tagit afsked från sin provincial-läkarebefattning. Vid krigets utbrott emot Norrige 1808 åtog han sig icke allenast att vara fältläkare vid arméens sjukhus i örebro, utan äfven att undervisa i militärmedicin de ynglingar, hvilka i egenskap af underläkare ville anställa sig vid vestra arméen; men smittades af fältfebern och afled d. 23 April 1809. Han var en af sin tids mest ansedde läkare. Bland de af honom utgifna skrifter märkas: *Korta underrättelser för allmoge och tjenstefolk om orsakerna till veneriska smittans kringspridande; Underrättelser om veneriska sjukdomens botande; Anvisning till grannlåtssjukdomars botande; Om ett nytt frossmedel* m. fl.

Wagenfelt, Henrik, son af kaptenen H. Wagenfelt, började tjenstgöra 1703 såsom arklimästare vid amiralitetet i Götheborg, men reste året derpå utomlands, hvarefter han deltog i flera främmande makters sjökrig till år 1710, då han återkom till fäderneslandet och blef underlöjtnant vid Svenska örlogsflottan. Honom uppdrogs att föra befälet på en kronobrigantin, med hvilken han uppbragte flera Danska fartyg, deribland en postjakt med hela posten och en hop passagerare. År 1711 förde han en större brigantin, då han under en träffning med ett Danskt örlogsfartyg blef öfvermannad och tagen till fånga samt förd till Köpenhamn, der han qvarhölls till år 1714, då han utvexlades. Kommenderades derpå att göra kaptenstjenst på skeppet Halmstad, hvilket var utsändt på kryssning och lyckades uppbringa åtskilliga fiendtliga fartyg. År 1716 skickades han af konungen i vigtiga förrättningar åter till sjöss, då han uppförde sig så väl, att han samma sommar befordrades till öfver-löjtnant och följande året till skeppskapten. Gjorde då hela vinterkampanjen till sjöss vid Norska gränsen, hvarunder ett antal Danska transportfartyg uppbringades nära Strömstad. Följande året förde han befälet öfver de fartyg, som transporterades öfver land från Strömstad till Idafjorden, der han lyckades efter flera träffningar bringa de Danske derhän, att de, ehuru öfverlägsna till antalet af fartyg, slutligen måste gifva vika och sjelfve försänka alla sina skepp utanför Fredrikshall, hvilken stads belägring genast företogs, sedan på sådant sätt vägen dit till sjöss blifvit öppen för Svenskarne. Under belägringen förde han befälet öfver alla transporterna, så af ammunition som af proviant från Svenska gränsen till arméen, och sedan belägringen efter konungens död blifvit upphäfven, transporterade han på ett ganska berömvärdt sätt allt åter tillbaka, tillika med samtliga vid krigshären varande sjuka. År 1719 deltog han uti en kommendering

med transporter från Götheborg till Marstrand, Uddevalla och Strömstad, hvarunder den Svenska eskadern borttog tio Danska fartyg, och för sin dervid ådagalagda tapperhet upphöjdes han vid slutet af året i adligt stånd; hvarefter han 1720 erhöll värdighet af kommendör. Denne käcke sjöman fick under det derpå följande fredslugnet ändtligen komma till ro efter sina många mödosamma värf; men erhöll 1738 ett uppdrag, som icke aflopp lika lyckligt som hans förra företag. Han skulle nemligen då öfverföra skeppet Sverige till Konstantinopel, men hvilket under ditresan alldeles förolyckades. Befordrades 1746 till schoutbynacht och vice amiral, samt utnämndes 1748, vid Svärds-Ordens instiftande, till riddare af denna orden. Han afled d. 22 Okt. 1748. Brodren,

Wagenfelt, Gustaf, började tjenstgöra 1706 såsom underofficer på Götheborgs-eskadern, och ingick 1708 såsom volontär i tjenst på ett Engelskt örlogsskepp, med hvilket han följande året gjorde en resa till Indien. Återkom vid 1710 års slut till fäderneslandet och befordrades 1712 till underlöjtnant vid amiralitetet, hvarefter han de följande åren flera gånger fäktade med särdeles käckhet emot Danskarne, samt 1714 uppbragte åtskilliga priser i Bälten. Året derpå förde han en fregatt, med hvilken han kryssade emellan Stralsund, Gottland och Carlskrona, samt år 1716 en galeja af Götheborgs-eskadern, med hvilken han äfven flera gånger fäktade tappert emot de Danske. Befordrades 1717 till skeppskapten, och gjorde följande årets fälttåg till Norrige. Adlades 1719, på samma gång som sin broder, och tog afsked ur krigstjensten 1722. Han afled den 14 Mars 1724.

Vagnborgar, som fordom nyttjades i fält, bestodo af ett slags ofantliga fältvagnar, inrättade med flera särskilda rum, till förvarande af krut, kulor, lifsmedel och hvad mera, som under ett fälttåg kunde vara af nöden. De tjente derjemte uti nödfall till en nödig förskansning för krigshären uti tillfälliga läger, hvarföre äfven Erik XIV ville att de skulle förfärdigas så stora, att ända till trettiotusen man måtte kunna inneslutas i dem, om så påfordrades.

Wagner, Elaus, son af en torpare i Westergöthland, föddes 1624 och var ända till sitt 18:de år sysselsatt med åkerbruket, men lät då inskrifva sig såsom soldat vid Westgötha infanteriregemente. Detta regemente skulle någon tid derefter hålla möte vid Berås, och som en transport deraf till Tyskland befarades, så fann den unge soldaten, hvilken icke hade någon lust att medfölja dit, rådligast att undgå detta genom en flykt till Norrige. Några månader derefter kom han dock åter tillbaka till trakten af Götheborg, der han råkade i sällskap med några kronobåtsmän och lät af dem öfvertala sig att antaga sjötjenst. Icke destomindre rymde han för andra gången inåt Norrige, och tog der tjenst hos en smed, hos hvilken han qvarstannade inpå andra året, då han 1646 hemligen återvände till sin födelsebygd, noga aktande sig att blifva upptäckt såsom en rymmare ur kronans tjenst. Om hösten samma år kom han i tjenst hos en kyrkoherde, hvilken hade tvenne söner, som studerade vid gymnasium i Skara, och då han stundom skickades i några ärenden till desse, fann han ett så stort behag i vetenskaperna, att han beslöt sjelf börja studera med all ifver. I denna afsigt tog han afsked från sin tjenst om hösten 1648 och vandrade af till Skara, försedd endast med något mjöl i en påse. Sedan han lyckats att få blifva antagen i Skara skola, begynte han med att lära sig bokstäfverna och stafningen, ehuru öfver tjugufyra år gammal. Oaktadt hans trägna ifver gick studerandet ganska långsamt, och han måste använda hela tjugo åren för att genomgå skolan och gymnasium, i synnerhet som han, för sitt nödtorftiga uppehälle, var nödsakad att uppoffra mycken tid till uppassning åt andra, äfvensom han förvärfvade sig någon liten inkomst med förfärdigande af träkärl. Ändtligen kunde han år 1668 resa upp till Upsala och taga studentexamen, och två år derefter, på sitt femtionde ålders år, blef han prestvigd. Han anställdes då såsom adjunkt inom Skara stift, och tjenstgjorde några år såsom husprest uti adliga hus, till dess han fick fullmakt att vara förste bataljons-predikant och slutligen regementspastor vid samma regemente, hvarifrån han i ungdomen afvikit såsom soldat. Ändtligen fick han 1697 af konung Carl XI fullmakt att vara kyrkoherde i Algutstorps pastorat, en af de anseligaste lägenheterna inom Skara stift, der han i tjugofyra år fortfor att förestå församlingen, berömd för synnerlig drift och verksamhet, samt högeligen älskad af alla för sitt milda och kärleksrika väsende. Oaktadt de mångfaldiga besvärligheter han i sin ungdom utstått, kunde han ända till sitt nittiondesjette ålders år resa emellan kyrkorna i sitt pastorat och med oförminskad styrka förrätta alla presterliga befattningar. Han afled 1721, öfver nittioåtta år gammal. Sedan han flera år lefvat enkling, friade han vid åttio års ålder till en kyrkoherdeenka, som gaf honom korgen. Hos en kaplansenka rönte han samma missöde. Han vände sig då till sin egen kaplan och begärde få blifva dess måg, och fick ändtligen ja. Han gifte sig då 1705 med jungfru Catharina Ryblin, som gaf sin bedagade man icke mindre än nio barn, af hvilka det yngsta blott var två år gammalt, då fadren låg på bår.

Wagner, Hans, major vid Karelska dragonregementet, blef för sina många krigsbedrifter upphöjd i adligt stånd 1664 (under N:o 764), och deltog med mycken tapperhet uti konung Carl X:s många krigståg. Befordrades 1668 till öfverstelöjtnant vid dragonerne. Dennes brorson,

Wagner, Kristoffer, ingick 1690 såsom frivillig vid örlogsflottan i Carlskrona; men for sedan på köpmansfartyg till Holland, Westindien och andra aflägsna orter till år 1700, då han återkom till Sverige, och blef arklimästare vid amiralitetsstaten i Götheborg. År 1701 beordrades han ut på kryssning i Hvita hafvet emot Ryssarne; men gick sedan i Engelsk sjötjenst, samt bivista-

de sjöslaget vid Cadix, samt Spanska silfverflottans uppbringande i hamnen vid Vigo. For sedan med kryssare till Kanariska öarna, Brasilien, Peru och Mexiko, gjorde landstigningar i Indien och slogs flerstädes med Fransmän och Spaniorer i alla verldsdelar. Efter fem års vistande utomlands kom han tillbaka till fäderneslandet, då han 1710 blef underlöjtnant och straxt derpå kapten. Uti det år 1715 med Danskarne hållna sjöslaget uppförde han sig så berömligt, att han genast utnämndes till amiralitets-kapten, i hvilken beställning han 1717 adlades (under N:o 1544). Fick slutligen 1733 afsked såsom kommendör. Båda adliga ätterna Wagner, hvilka härstammade från en gammal Liflåndsk slägt, äro längesedan utdöda.

Wagnhärad, annex till Trosa, är beläget vid Östersjön, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Trosa. Marken är bergaktig och ojemn. Rådande jordmånen är lera, och skog finnes sparsamt. I socknen ligger säteriet *Fredriksdal* (se detta ord). Socknen innehåller 39$\frac{1}{2}$ mtl. med 850 inbyggare på en areal af 13,238 tunnland, hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr.

Wagnsbro, ett härad af Westerås län, kring öfra loppet af Svartån, innefattar en socken, Vestra Fernebo, med undantag af den del deraf, som hörer till Norbergs härad; samt en liten del af Karbennings socken, som eljest äfven hörer till Norberg. Tillsammans med Norrbo, Norbergs och Skinnskattebergs tingslag utgör Wagnsbro härad en domsaga.

Wahlberg, Peter Fredrik, son af grosshandlaren i Götheborg, N. T. Wahlberg, föddes d. 9 Juni 1800, och blef 1818 student vid Upsala universitet, hvarefter han om somrarne de följande åren företog vidlyftiga resor såväl inom Sverige som Norrige för natural-historiska studier. Promoverad 1824 till filosofie magister, förordnades han året derpå till œconomiæ practicæ docens i Upsala, och 1827, då han promoverades till medicine doktor, till bot. och hist. nat. adjunkt vid Carolinska institutet. Såsom året förut utnämnd Byzantinsk stipendiat, och för att lära känna främmande länders natur- och konstprodukter, hushållning m. m., anträdde han en utländsk resa till Tyskland, Italien, Schweitz, Holland och Danmark, hvarifrån han återkom år 1830. Förordnades under tiden 1828 till botanices och historiæ naturalie professor vid Carolinska institutet. Kallades 1830 till ledamot af Vetenskaps-Akademien och året derpå till ledamot af Landtbruks-Akademien. Är dessutom ledamot af Senkenbergska Naturforskande Sällskapet i Frankfurt, och af Botaniska Sällskapet i Regensburg. Skrifter: *Flora Gothoburgensis; Anvisning till de Svenska Pharmaceutiska växternas igenkännande* m. fl.

Wahlenberg, Göran, son af brukspatronen G. A. Wahlenberg på Skarphyttan i Wermland, född d. 1 Oktober 1780, död d. 22 Mars 1851. Sändes 1792 under enskild informators handledning till Upsala akademi, hvarest naturalhistorien genast blef förnämsta föremålet för hans studier. Företog 1796 en resa till Stralsund och Greifswald, samt följande året en botanisk resa till Dalarne, hvarpå följde dylika resor 1799 till Gottland och 1800 till de aflägsnare trakterna af Torneå lappmark. Sedan han 1801 blifvit stipendiat i Vetenskaps-akademien och antagen till amanuens vid akademiens i Upsala naturalkabinett, företog han året derpå åter en resa öfver Torneå till Norrska Finmarken, ända upp till Nordkap, och kom sedan genom Kemi lappmark, efter flera veckors besvärlig resa tillbaka till Torneå, hvarifrån han dels till sjöss, dels till lands, fortsatte hemresan till Upsala. Under dessa vetenskapliga resor hade han genom sina upptäckter till mer än dubbelt förökat Lapplands flora, utom det att flera förut tvifvel underkastade omständigheter i afseende på vissa nordliga orters belägenhet blifvit utredda. År 1806 promoverades han i Upsala till medicine doktor, hvarefter han följande året företog en ytterligare botanisk resa, och denna gång besökte Norrige med dess fjällbygder, äfvensom Luleå lappmark, hvarest han anställde åtskilliga höjdmätningar. Utnämndes 1809 till adjunkt vid Vetenskaps-Societeten i Upsala, och företog 1810, på Vetenskaps-Akademiens bekostnad, en resa till Umeå lappmark. Sedan han 1811 erhållit det Byzantinska resestipendium, anträdde han en utrikes resa, hvarunder han besökte Schweitz och dess Alper, Karpatiska bergen och flera Tyska orter. Efter att 1814 hafva blifvit förordnad till botanices demonstrator, återvände han till fäderneslandet. Sommaren 1817 företog han, på Vetenskaps-Societetens i Upsala bekostnad, en vidlyftig resa genom vestra och södra delarne af Sverige, för att vidare undersöka de Svenska petrifikaterna, hvaraf Societeten redan egde en dyrbar samling, och hvaröfver han samma år till Societeten inlemnade en egenhändigt författad afhandling. Öfvertog 1822 fortsättningen af Svensk Botanik, i anseende till texten, och för att från naturen teckna sällsynta växter, gjorde han, åtföljd af en ritare, en resa till södra Sverige. Erhöll 1826 professors fullmakt med säte och stämma i medicinska fakulteten, och belönades 1827 af Vetenskaps-Akademien för den af honom författade *Flora Svecica* med stora priset, bestående uti en större guldmedalj, slagen öfver von Linné. Redan några år förut hade samma akademi tilldelat honom det Landbladska priset. Sedan han någon tid under ledigheten förestått medicine et botanices professionen vid Upsala akademi, utnämndes han 1829 till ordinarie professor för denna profession, men fortfor att tills vidare bestrida demonstratorstjensten. R. af N. O. 1832. Professor Wahlenberg var ledamot af en ganska stor mängd lärda m. fl. sällskaper och samfund; af Svenska Vetenskaps-Akademien, Societas Phytographica Gorensis, Gesellschaft Naturforschende Freunde i Berlin och Physicalische Gesellschaft i Zürich, af Vetenskaps-Akademien i Berlin, Landtbruks-Akademien, Kurhessiska Naturhistoriska Sällskapet i Marburg och Svenska Läkaresällskapet, af Societas Naturæ Scrutatorum i Schweitz, Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Götheborg, af Wetterauische Gesellschaft für Naturkunde, So-

cietas Naturæ Curiosorum i Moskwa och Vetenskabs-Sellskabet i Trondhiem, af Vetenskaps-Societeten i Upsala, Botaniska Sällskapet i Regensburg och Linnean Society samt Geographical Society i London m. fl. De kryptogamiska växterna *Lecidia Wahlenbergii* och *Gyalecta Wahlenbergiana* hafva efter honom blifvit uppkallade. Bland de flera af honom utgifna arbeten må nämnas: *Inledning till Caricographien; Geografisk och Ekonomisk beskrifning om Kemi lappmark; Berättelse om mätningar och observationer öfver Lappska fjällens höjd och temperatur; Flora Lapponica; De vegetatione et climate Helvetiæ Septentrionalis; Flora Carpatorum; Flora Upsaliensis; Flora Svecica; Svensk Botanik* (från och med N:o 595) m. fl. akademiska disputationer och mindre afhandlingar till stort antal af mycken lärdom.

Wahlbom, Carl Adolf, född i Kalmar den 4 Maj 1766, blef magister i Upsala 1788, gymnasii-adjunkt i Kalmar 1790, företog åren 1790—1792 en vetenskaplig resa till Holland och England. Blef eloqu. et poës. lektor i Kalmar 1795, hvilken beställning han till den studerande ungdomens stora gagn förestod till 1822, då han blef kyrkoherde i Ljungby och Hassmo församlingar af Kalmar stift, sedermera theol. doktor, professor, L. af N. O., riksdagsman för Lunds stift 1823, död i Ljungby d. 6 Okt. 1828. Har utgifvit: *Anteckningar öfver Virgilii skaldeqväden; Compendium i Rhetoriken;* disputationer, tal m. m. Hans son,

Wahlbom, Johan Wilhelm Carl, professor af de Fria Konsternas Akademi, är född i Kalmar d. 16 Okt. 1810, en af Sveriges utmärktaste historiemålare. Har bildat sig genom fleråriga resor i Frankrike, England och Italien. Har utgifvit: *Fosterländska Bilder 1520—1632,* 6 häften, m. m.

Wahlbom, Johan Gustaf, son af en egendomsegare i Nerike, vid namn Johan Wahlbom, hvilken egde stora medicinska kunskaper, och äfven någon tid praktiserade såsom läkare, föddes d. 7 Januari 1724, och blef 1744, sedan han genomgått Kalmare skola och gymnasium, student i Upsala. Redan ifrån tidigaste ungdomen var hans håg förnämligast vänd åt läkarevetenskapen och naturalhistorien, hvarföre dessa vetenskaper äfven vid akademien blefvo hans hufvudsyfte. Genom flit, sedighet och lyckliga natursgåfvor vann han innan kort sina lärares, Linnés och Rosensteins utmärkta ynnest, och då hans ovanliga framsteg samt djupa insigter icke länge kunde blifva obemärkta i hans födelseort, hvilken då för tiden saknade ordentlig läkare, föranläts häraf biskop Beronius att, i förening med flera af ortens inbyggare och efter öfverläggning med medicinska fakulteten i Upsala, utse och kalla honom till provincial-läkare i Kalmare län. Emellertid fullföljde han sin började bana, och blef, i anseende till utmärkt väl aflagda kunskapsprof, ej allenast af medicinska fakulteten 1748 uppförd på förslag till medicine adjunkturen i Upsala, utan äfven af konsistorium academicum i Lund 1751 föreslagen till professor i naturalhistorien, samma år då han, såsom primus vid promotionen, blef medicine doktor i Upsala. I afsigt att ännu vidare öka sina kunskaper, var han någon tid praktiserande läkare i Stockholm, der han äfven höll offentliga föreläsningar i naturalhistorien, samt företog 1752 en resa till Berlin, hvarest han icke allenast gjorde stora framsteg i barnförlossningskonsten och anatomien, utan äfven på ett fördelaktigt sätt utmärkte sig såsom en af den store Linnés bäste lärjungar. Återkommen 1753 till Stockholm, afsade han sig den honom erbjudna anatomie professorssysslan derstädes, för att emottaga provincial-läkaretjensten i Kalmare län. Hans första bemödande blef nu att inom sitt anförtrodda distrikt sprida upplysning och betaga allmänheten sitt blinda förtroende för vidskepelser vid sjukdomars botande. Han utgaf derföre flera smärre tryckta underrättelser, hvilka genom landshöfdingeembetet utdelades och af presterskapet kungjordes; införde koppympningen, visade konstens företräde vid svåra barnförlossningar, och gjorde som oftast svåra operationer. I början höll han äfven offentliga föreläsningar i naturalhistorien för gymnasii-ungdomen, äfvensom han underrättade landthushållare om jordarternas egenskaper, samt hvilka växter voro nyttigast och mest fördelaktiga att odla. Sjelf anlade han en mullbärsplantage. På sådant sätt utmärkande sig, icke allenast såsom en af de skickligaste läkare, utan äfven såsom en ganska driftig patriot, hedrades han 1755 med assessors fullmakt, kallades 1757 till ledamot af Vetenskaps-Akademien, uppfördes 1767 på förslag till anatomiæ och medicinæ professor i Upsala, samt anställdes 1789 att biträda såsom förste fält-medicus under den i Carlskrona då härjande svåra farsoten. Ändtligen, sedan han uppnått 70 års ålder, samt med ovanlig skicklighet förestått sitt läkareembete uti 40 år, erhöll han 1794 nådigt afsked såsom kongl. förste lifmedikus, samma år, som han vid doktorspromotionen i Upsala hedrades med ett förnyadt doktorsdiplom. Han afled d. 25 Januari 1807, till följd af en förblödning från en ovarsamt afskuren vårta vid högra örat. Med grundlig lärdom och vidsträckta kunskaper, förenade han ett lätt och muntert lynne, mycken qvickhet och skarpsinnighet samt ett välgörande hjerta. Såsom en förträfflig botanist och naturforskare, förvarades hans minne både af Linné och Thunberg uti benämningarna på insekten *Tortrix Wahlbomii* och blomman *Wahlbomia Indica.* Hans äldste son adlades under namn af Björnstjerna.

Wahlfelt, Johan, till Ribbingsberg, före sitt adlande kallad **Wahlberg,** började sin bana 1709 såsom simpel ryttare vid Westgötha kavalleriregemente och blef året derpå korporal. För sin vid flera tillfällen visade tapperhet befordrades han sedan 1712 till qvartermästare och kornett. Efter att hafva med beröm deltagit i slaget vid Gadebusch sistnämnde år, togs han 1713 till fånga vid Tönningen, men återkom redan året derpå till Sverige. Utnämndes 1716 till löjtnant och 1718 till regementsqvartermästare, i hvilken egen-

skap han gjorde Carl XII:s sista fälttåg till Norrige. Hans närmare öden under det derpå följande fredsluget äro ej kända; men 1741 befordrades han till ryttmästare, hvarefter han gjorde detta och följande årets fälttåg i Finland. Han tog afsked 1747 och blef 1748, vid Svärds-Ordens instiftande, utnämnd till riddare af denna orden. Adlades 1751. Han var född i Westergötbland d. 25 Juni 1691 och son af en gammal välförtjent löjtnant, Lars Thorstensson Wahlberg, hvilken med heder uti trettio år gjort krigstjenst.

Wahlin, Olof Fredrik, kyrkoherde i Möklinta af Westerås stift, är född 1805, blef student i Upsala 1826, prestvigdes 1828 och blef samma år slotts- och hospitalspredikant i Westerås, samt 1842 kyrkoherde i Möklinta. Har utgifvit: *Sånger i Dalarne,* 1:a häftet, Westerås 1832, jemte poemer i Hebe och flera tidskrifter med namnteckningen: *Whn.*

Wahlström, Johan Gustaf, född i Nora d. 15 Dec. 1814, fadren theol. doktor och kontraktsprost, blef student i Upsala 1831, magister 1839, anlade (jemte Aug. Th. Låstbom) boktryckeri i Upsala samma år. Ingick 1840 såsom e. o. bibl. amanuens vid Upsala akademi, och utnämndes 1845 till Lidinsk amanuens derstädes. Har under flera år varit medarbetare i Svenska Biet och författat många biografier i Biografiskt Lexikon (sig: —a—ö—), samt Kort öfversigt af Svenska riksdagarnes historia m. m.

Wahlåsen, ett jernbruk i Carlskoga socken af Örebro län, har 3 härdar och 1,333 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 13 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Bruket skeppar på Götheborg och Stockholm. Äges af enkefruarna J. v. Hofsten och L. Stjernstedt.

Wahrendorff. Denna ätt är ganska gammal, och härstammar från Westfalen, der den redan under medeltiden varit namnkunnig, samt ägt det ansenliga godset Milse i grefskapet Ravensberg och godset Suthhausen i stiftet Osnabrück, hvilka såsom fideikommiss alltid tillföllo äldste sonen. Flere utaf ättens medlemmar hafva i äldre tider utmärkt sig både uti krig och vid andra vigtiga tillfällen; men dem man med säkerhet först känner, äro bröderne **Ludolph Jost von Warendorff** (så skrefs namnet i äldsta tider), arfherre till Milse, och **Berend von Warendorff,** hvilka lefde omkring år 1550 och bekände sig till katholska religionen. Den sistnämnde, hvilken slutligen öfvergick till protestantiska läran, ägde fyra söner, och från den yngste af desse, **Joachim von Warendorff,** härstammar den Svenska adliga ättgrenen, såmedelst att hans son, **Johan Kristoffer Wahrendorff,** som var konsistorialråd och superintendent i Verden, ägde sonen **David Otto Wahrendorff,** general-superintendent i Harburg, hvars son, **Gabriel Wahrendorff,** hof- och ekonomie-intendent vid hertigliga Mecklenburgska hofvet, blef fader till kommerserådet, brukspatronen och grosshandlaren **Joachim Daniel Wahrendorff,** född 1726, död 1803, hvilken först inkom till Sverige, samt genom en vidsträckt handel och bruksbandtering förvärfvade sig en stor förmögenhet och återförsatte ätten uti dess fordna anseende. Han var ägare af Åkers styckebruk, af Aspa, Skeppstads, Lännafors och Siljanfors stångjernsverk, samt af flera större och mindre säterier, äfvensom betydlig delägare uti Garpenbergs kopparverk och Bjurfors messingsbruk. Hans trenne söner, **Anders, Carl** och **Gustaf,** blefvo 1805 naturaliserade såsom Svenske adelsmän.

Wahrendorff, Anders, von, född den 15 September 1759, reste i sin ungdom utrikes, och studerade tvenne år vid akademien i Edinburg. Besökte derefter England, Frankrike och Tyskland, samt vistades ett år vid akademien i Göttingen. Efter hemkomsten till Sverige ingick han icke uti någon publik tjenst, utan idkade en vidsträckt bruksrörelse och landthushållning. Sedan styrkt blifvit, att han härstammade från den gamla adliga ätten von Warendorff i Westfalen, erhöll han, jemte sina bröder, år 1805 af Romerske kejsaren Frans II bekräftelse på ättens gamla riksadelskap, samt upphöjdes tillika uti Riksfriherrestånd och värdighet. Brodren,

Wahrendorff, Carl von, född den 27 Mars 1762, gjorde äfven i ungdomen vidsträckta utrikes resor, samt studerade derunder vid akademierna i Edinburg och Göttingen. Sedermera egnade han sig åt de fredliga yrkena, såsom ägare af ansenliga bruk och landtegendomar, samt gagnade det allmänna genom en vidsträckt bruksrörelse och landthushållning. Tredje brodern,

Wahrendorff, Gustaf von, född den 3 Mars 1774, egnade sig i början åt krigsyrket och blef, efter idkade studier vid Upsala akademi, 1793 anställd såsom officerskadett vid Svea artilleriregemente, der han samma år beordrades till underlöjtnant. Utnämndes 1797 till kapten vid gardet, och erhöll 1802, på begäran, nådigt afsked såsom major.

Wahrman, Sv. Niclas, har utgifvet 2:ne på sin tid mycket begagnade Lexica, det ena Franskt och Svenskt Handlexikon, det andra Svenskt, Tyskt, Franskt och Engelskt. 1787 vann W. andra priset i Sv. Akad. för: *Ode öfver aran.* — W. var en flerårig, flitig öfversättare af Walter Scotts romaner åt bokhandlar Bruzelius i Upsala. Hade en älsklig karakter; men på slutet af sin lefnad fick han smak för starka drycker. Dog omkring år 1830 i stort elände i Upsala.

Wakstugor. Under katholska tiden var i Sverige vanligt, att presten åtminstone en natt skulle vaka öfver liket. Vanligen skedde det dock flere nätter å rad, och som han då icke satt ensam, utan hade flere med sig, hvilka vanligen på bästa sätt plägade sig, så blefvo dessa tillställningar slutligen kostsamma. År 1644 förbjöds allt vakande vid liken, som skedde med konfekt och dryckenskap. Åren 1664 och 1668 stadgades ytterligare, att endast anhöriga till den aflidne eller ock närmaste slägtings tjenstehjon, eller någon allvarsam man eller qvinna skulle vaka öfver lik,

och ingen skulle bära upp för dem något konfekt, vin eller dylikt. År 1686 befalltes ytterligare, att vakstugor skulle alldeles afläggas, och endast några få skiftevis vaka och taga vara på liket, att intet otjenligt måtte det vederfaras.

Wala (Myth.). Så kallades ett slags Nornor eller undergudinnor, hvilka förutsade menniskors öden. Med Wala menades ock en vis qvinna eller Sibylla, med ett ord en spåqvinna, dock icke af häxornas klass. Walor njöto en nästan gudomlig dyrkan. Poetiska Eddan börjar med en sång, kallad Völuspa eller Valas spådom.

Walaskjalf (Myth.). Odens herrliga, strålande himlapalats, der det namnkunniga högsätet Lidskjalf var, derifrån gudars fader kunde se öfver verlden. Walaskjalf sades vara byggdt af guld och silfver.

Walberg, Carl Gustaf, son af stadsfogden i Jönköping, Magnus Walberg, föddes d. 28 Sept. 1788, samt studerade på gymnasium i Wexiö och vid Upsala akademi. Ingick i Svea hofrätt omkring år 1808, och tjenstgjorde någon tid dels der, dels i postverket, kammar-kollegium, theater-kansliet m. m. De sednare åren sysselsatte han sig än med advokatur, än med skriftställeri, ofta af det sämsta slaget, och förde för öfrigt en högst oordentlig lefnad. Tillika med flera andra af sina samtida, uppträdde han äfven emot den beryktade Grewesmöblen. Han dog i Stockholm 1821. Bland de flera af honom utgifna skrifter, hvilka väl oftast ej hafva något synnerligt inre värde, men till en del på sin tid af allmänheten uppmärksammades, må anföras: *Nytta och nöje*; *Tidning för skämtets vänner*; *Nya Klubben*; *Svenska folksånger*; *Folksånger*; *Slaget vid Dennevitz*; *Smärre poemer*; *Uggelviksbalen*; *Skärthorsdagsfarden*; *En mamsell i Stockholm*; *Äktenskapshistoria eller Hustrun med tre männer och fyra älskare*; *Herdinnan vid Hagalund*; *Balen på Ekensberg*; *Den narrade husvärden*; *Engelbrekt Engelbrektssons historia*; *Gustaf Wasas historia*; *Offerfesten vid Uggelviks Helsokalla* m. fl.

Walbo, ett härad i Dalsland och Elfsborgs län, innehåller socknarna Torp och Ryr, Färgelanda med Ödeborg, samt Högsäter med Rennelanda, Roggård, Lerdal och Jerbo. Häradet innehåller 196¼ hemman, med 10,749 inbyggare på en areal af 136,960 tunnland, hvaraf 16,905 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Nordals och Sundals härader, utgör Walbo härad en domsaga.

Walbo, med Sätra, ett annex till Gefle stads pastorat, är beläget vid hafvet, ½ mil V.S.V. från Gefle, inom Gestriklands fögderi, och tillhör 1 kl. reg. Jordmånen är i allmänhet stenbunden med åsar och sandhedar, samt kärr och myror. Åkern består till två tredjedelar af sandmo, eljest af klapper med någon svartmylla och lera. Ängen är på sina ställen besvärad af mossa, och måste derföre årligen förbättras medelst röjning och dikning. Skogen är vidsträckt, fastän närmast byarna och stora vägen mycket medtagen. Socknens näringsfång äro åkerbruk, boskapsskötsel och kolning, malm- och jernkörslor för bruken, äfvensom andra foror för Gefle stads behof, samt brädsågning och försäljning af trädvirke. På slutet af 1700-talet funnos här i socknen 14 skattlagde grofbladige sågar, som tillverkade ungefärligen 1000 tolfter bräder om året till husbehof och afsalu. *Tolfforss*, *Forssbacka* och *Markmyra* bruk (se dessa ord) samt Walbo masugn äro här belägne. Björn, elg, varg och mård träffas i skogarne. *Gafle-ån*, som börjar vid Forssbacka, och ger aflopp åt Storsjön, går i flera krökningar 1½ mils väg genom socknen, hvarunder den emot Mackmyra bruk bildar en stor holme, kallad *Ön*; en bro med stenpelare och hvalf samt ledstänger af jern, ⅛ mil ifrån Gefle, är deröfver lagd, år 1772 på stadens och socknens bekostnad, och har fått namn af *Gustafs Bro*. I skären härutanföre ligger *Limön*, som tillhör kronan, samt har ett kalkstensbrott och brännugn. Äfven annorstädes i socknen fås någon kalksten, som begagnas till brukens behof och för Walbo masugn. Socknen innehåller $60\frac{5}{8}$ hemman, hvaraf $50\frac{1009}{1200}$ skatte, $8\frac{49}{80}$ krono och $1\frac{17}{130}$ frälse. Folkmängden utgör omkring 4000 personer, på en areal af 107,715 tunnland, insjöar, berg och mossar inberäknade.

Walborg Immersdotter och hennes kärlekshandel med unge herr Axel Thoresson har utaf sången och sägnen blifvit vida beryktad öfver hela norden, och än i dag sjunges mångenstädes på bygden den rörande folkvisan om herr Axel och skön Walborg. Vid en fjärd af Vesterhafvet, Sunnanviken i Bohuslän, ligger en halfö, inneslutande en ljuflig däld emellan bergshöjder, fordom bevuxna med ek- och bokskogar. Vid den ena bergshöjden synas ännu lemningar af det fordom ryktbara Marieklostret och kyrkan, som konung Håkan Håkansson i Norrige omkring år 1234 skall hafva låtit uppbygga till skön Walborgs ära. Vid klostermuren växer ett utländskt träd af benvedsslägtet, som folket i trakten plägar kalla: "det okända trädet," och säga, att munkar fordom ditfört det från långt aflägsna länder. Länge syntes der äfven skön Walborgs graf, en fyrkantig stensättning; men numera äro spåren deraf försvunna. Sägnen om Walborg är i korthet följande: På gården Håltås bodde herr Immer och hans husfru Julia. Der lekte Walborg, den skönaste flicka i norden, och unge Axel Thoresson älskade henne i hemlighet redan då hon ännu var ett litet barn. Herr Axel for bort och tjente i kejsarens gård, samt vann guldsporrar och riddarevärdighet, medan hans lilla brud växte upp och som jungfru lärde handarbeten och fromma seder i det närbelägna Drakmarks kloster. Många riddare sökte att vinna skön Walborg; men främst af alla dessa var konungasonen Håkan. När Axel Thoresson sporde detta, kom han hem och ville föra sin brud till altaret; men en klostermunk, kallad Svarte broder Knut, som ville ställa sig in hos prinsen Håkan, uppgjorde, i samråd med denne, en plan, att på grund af kyrkliga lagens föreskrifter skilja de båda trolofvade åt, ty skön Walborg var herr Axels syskonabarn, och dertill med voro de dopsyskon, emedan samma fru burit dem båda till dopet. Sådana tillät icke kyrkan då att få ingå äktenskap

med hvarandra. Deras trolofningsband upplöstes då af erkebiskopen på följande sätt. De båda olyckliga ställdes inför altaret, hållandes emellan sig ett hvitt kläde, hvilket af erkebiskopen med ett svärd afskars i tvenne delar, till tecken af deras skiljsmässa för eviga tider. Ifrån denna stund gladdes aldrig mera deras hjertan. Men snart derefter kom ofrid i landet. Då föllo både prinsen Håkan och Axel Thoresson; men skön Walborg lät viga sig till klosterjungfru, och tillbragte hela sitt återstående lif i sång och fromma böner, dagligen längtande att döden månde föra den trogna bruden till hennes älskade brudgums möte. Den rörande sången om de båda älskandes trohet i döden, slutas med följande vackra rader:

Nu går skön Walborg i klostret der,
Hon lider så mycket tvång;
Messan hon aldrig försummar der,
Ej heller ottesång.

I klostret mången gifven är,
Både jungfrur och dygdiga qvinnor,
Dock ingen så skön som Walborg kär,
Hvars like man näppligen finner.

Bättre är det ej vara född,
Än städse i sorgen lefva,
Med ängslan dagelig äta sitt bröd
Och aldrig rolighet pröfva.

Gud den förlåte, som orsak är,
Att de ej samman må vara,
Som hafva hvarandra af hjertat kär,
Och älska med tukt och ära.

Walborgsmessan firades under katholska tiden den 1 Maj, hvilken dag blifvit uppkallad efter Engelske konungen Richards dotter, Walborg, som var abbedissa uti ett Bäjerskt Benediktinerkloster, och känd för synnerlig helighet. Annars var nämnda dag äfven helgad åt apostelen Philippus. Att Walborgsmessodagen fordom ansetts halfhelig, finner man af stadslagen, der det på ett ställe heter: "Å Sancte Walburga dag skall man dem lysa, som valde äro i Rådstugune, efter gammal stadga," och då man således denna dag kunde infinna sig på rådhuset, ansågs den icke för någon fullkomlig helgedag. De eldar, hvarmed menigheten öfver nästan hela riket firar den föregående aftonen och den så kallade Walborgsmessonatten, äro en qvarlemning från vår äldsta hedniska forntid, då till Baldurs dyrkan hörde, att med upptända eldar fira den långa vinterns och köldens slut, samt sommarens och värmens inträdande.

Walbrets graf. Uti ett bergpass vid den så kallade Prestmyren i Tanums socken af Bohuslän finnes en stenvård eller ett dyrhus, bestående af en på 3 resta hällar hvilande sten af omkring 4 alnars längd och något öfver 3 alnars bredd. Derbredvid ses några grafkullar och 3 mindre bautastenar. En sägen går ibland folket, att en Skottsk härförare, vid namn Walbret, här skall hafva stupat och blifvit begrafven.

Walcker, Elias von, son af borgmästaren i Gefle, som hette Sigfrid Walcher och härstammade från en gammal Engelsk adlig ätt, benämnd Walkrave, föddes 1660 och anställdes 1681 såsom kammarskrifvare vid reduktionsverket. Befordrades 1688 till bokhållare och 1691 till hosgerådsmästare, samt tillika liqvidations-kommissarie i Svea hofrätt. Vid den stora branden af Stockholms slott, år 1697, räddade han med egen lifsfara de uti kongl. klädkammaren förvarade kostbara saker, hvarföre konung Carl XII skref till honom ett egenhändigt, ganska nådigt bref, hvaruti konungen betygade sitt synnerliga välbehag öfver hans vid detta tillfälle visade nit och välförhållande. År 1704 blef han utnämnd till kamrerare vid general-sjötulls-kontoret och 1719 till kamrerare vid tull- och licent-kontoret i kammarkollegium. Adlades 1720 och fick 1731 afsked såsom kammarråd. Dog 1733, utan manliga arfvingar, och slöt således sjelf sin ätt.

Walda, med Släp, en socken i Fjärås härad af Halmstads län, är belägen vid hafvet, ½ mil V. från Kungsbacka, och tillhör 2 kl. patr. Uti detta pastorat, ytterst mot norr, har fordom gränseskillnaden varit mellan de tre nordiska rikena, hvilkas beherrskare ock här, för omkring 6 sekler sedan, skola hafva sammanträdt för att rådslå om Nordens lugn. Walda socken är belägen i en dal, som på tre sidor är omgifven af berg, och på den fjerde af en ofruktbar utmark. Walda högar med Walda kyrkoby, säteriet Walda och hemmanet Gustafsberg, alla omgifna af löfträd, jemte smärre byar och hemman vid foten af bergsraderna eller på kullarne nedanför dem, äfvensom kyrkan med sitt resliga torn, möta genast ögat vid inträdet i socknen från de närgränsande klipptrakterna. Rådande jordmånen är sandblandad mylla, och skog saknas alldeles. Walda säteri med tillydande 7 hemman, samt ön *Sannö*, är en betydlig egendom, och äger patronaträtt i socknen. Vester om byn Heberg utvisas ett fält, der en slagtning mellan Svenska och Danska troppar skall hafva förefallit; stället der de stupade blifvit jordade, kallas *Grafverna*, och på valplatsen ses ett stenrör, som kallas *Suna-Röset*. Mellan Walda by och Engsås anträffas en stor slät häll, som kallas *Offerstenen*, hvilken utan tvifvel i forntiden varit ett hedniskt offerbord. Bautastenar förekomma på flera ställen, äfvensom i utmarken vid Buera en domkrets af 13 cirkelformigt lagda stenar. En hamn på Sannö, kallas *Danewalba*, och skall hafva fått sitt namn efter Danskarne, som efter en der företagen landstigning af Svenskarne blifvit slagne och på stället stupat. Socknen innehåller 70½ mtl., med 1,996 inbyggare på en areal af 10,553 tunnl., hvaraf 230 äro sjöar och kärr.

Waldemar, son af den namnkunnige Birger Jarl till Bjälbo och en systerson till konung Erik Läspe, valdes 1250 till Sveriges konung, då han ännu ej var mera än omkring elfva år gammal, samt blef den förste regent af Folkungnätten på Sveriges thron. Hans fader, som ej blifvit tillspord om sonens val, yttrade i början något missnöje dermed; men då den myndige Ivar Blå på Gräneborg hotade, att om valet ej godkändes, genast

utkora en annan konung, gaf Birger Jarl vika och styrde sedan allt till sin död såsom sonens förmyndare riket med synnerligt beröm. År 1263 blef den unge konung Waldemar högtidligen krönt i Jönköping, samt förmäld med den sköna prinsessan Sofia, konung Erik Plogpennings i Danmark dotter; men några år sednare, då Birger Jarl dött, uppstod mycken afund och hätskhet emellan Waldemar och hans båda bröder, hertigarne Magnus och Erik, och denna ovänskap underblåstes tid efter annan af den skämtsamma och högdragna drottningen. Slutligen inträffade en händelse, som medförde Waldemars fullkomliga undergång. Drottningens syster, den unga klosterjungfrun Jutta, hvilken skildras så skön som "en engel från himmelrik," kom på besök till Svenska hofvet. Vid hennes åsyn glömde konung Waldemar snart alla vigtiga angelägenheter, emedan den sköna klosterjungfrun upptog alla hans tankar, och den fagra Jutta glömde äfven både skyldskapen och klosterlöftet för sin kärlek till konungen. Då hon slutligen födde en son, måste Waldemar, till bot och försoning för sitt brott, företaga en vallfärd till den helige fadren i Rom. Under hans frånvaro förde hans broder, hertig Magnus, riksstyrelsen här hemma; men när Waldemar åter hemkom, utbröt dem emellan en uppenbar fejd. Slutligen besegrade Magnus konung Waldemars trupper i slaget vid Hofva år 1275. Då detta tilldrog sig, var Waldemar ett stycke derifrån, vid Ramundaboda, uti en bekymmerslös säkerhet. Konungen sof och drottningen spelade skack, samt skämtade med sitt hoffolk om den djerfve "Kittelbotaren," såsom hon spefullt benämnde hertig Magnus, heter det uti en gammal krönika, då en blodig och sårad ryttare ditkom, som förkunnade nederlaget och hertigens seger. Den oduglige Waldemar, ingalunda i stånd till någon beslutsam handling, lyssnade icke till det råd, som honom gafs, att hopsamla sina krigare och med dem oförskräckt förnya striden, för bibehållandet af sin krona, utan flydde genast helt bestört undan med sin treårige son, prinsen Erik, genom Wermlands skogar till Norrige, der han qvarlemnade honom i förvar. Derpå återvände han till Sverige, men blef då en dag, när han med sin vanliga sorglöshet satt till bords uti en bondstuga i Wermland, öfverrumplad af hertigens utskickade, och tagen till fånga tillika med sin drottning, hvarefter hans segrande broder lät kröna sig till Sveriges konung. Vårdslös och ringa ansedd hade Waldemar varit såsom konung, vankelmodig och föraktlig blef han uti motgångens dagar. Föga framgång hade derföre alla de försök, som af honom och andra gjordes, att återförskaffa honom konungaväldet. Redan samma år som han tillfångatogs, hade hans broder, den nye konung Magnus, med honom ingått den förlikning, att Waldemar skulle få behålla Östergötbland, Westergötbland, Småland, Wermland och Dalsland; men han blef icke länge nöjd med denna delning, utan begaf sig till Norrige, hvars konung väl på ett möte i Kongshäll, der båda de tvistande bröderne, samt en mängd biskopar och andra ansedde män från nordens alla tre riken voro närvarande, offentligen förklarade det bemötande konung Waldemar fått röna för olagligt och orättvist, men dock icke vidtog några kraftigare steg till försfäktande af hans rätt. Sedan uppträdde äfven några gånger för hans sak Danske konungen, som ännu ej erhållit af konung Magnus den för hjelpsändningen utlofvade betalningen; men allt stannade vid några ändamålslösa ströftåg och härjningar, och då Danske konungen fått säkerhet för sin fordran, lemnades genast den obetydlige Waldemar i sticket. Slutligen gaf denne sjelf allt förloradt, afstod 1279 hela sin rätt till kronan åt brodren och begaf sig till Danmark, der han tröstade sig med en ny älskarinna, för hvilken han till och med försköt sin sköna gemål, drottning Sofia. Derefter förnyade den vankelmodige Waldemar flera gånger sina anspråk på riket och sin afsägelse, samt blef ändtligen, tvenne år före sin broders död, af denne insatt i fängsligt förvar på Nyköpings slott, der han dock ej strängt behandlades, och hvarest han 1302 slöt sin oroliga lefnad, ett varnande exempel för oduglige och vårdslöse regenter. Efter drottning Sofias död säges han hafva gift sig, först med sin tillbedda älskarinna, Christina, hvars härkomst är alldeles okänd, sedan med en Tysk grefvedotter, vid namn Catharina, och slutligen med en viss Lukrardis, om hvilken man dock saknar alla närmare underrättelser. Hans ende laglige son, prinsen Erik, som någon tid delade sin faders fängelse i Nyköping, blef på sin ålderdom Svensk rådsherre. Dennes son,

Waldemar Eriksson, var tvenne gånger gift, först med Ingeborg, en dotter af riddaren Bo Nilsson Natt och Dag, samt sedan med Helga, en dotter af Anund Rörekssson. Med sin förra gemål hade han åtta barn, deribland Erik Waldemarsson, som dog vid början af 1400:talet, och var den siste manlige afkomling af Folkungaätten, samt Margaretha, hvilken blef en stammoder för familjerna Leyonhufvud och Lewenhaupt.

Waldemar, yngste sonen af konung Magnus Ladulås, kallas redan åren 1302 och 1304 Finlands hertig uti åtskilliga permebref, och blef förstnämnda år, vid sin broders, konung Birgers kröning i Söderköping, slagen till riddare. Misstänktes dock snart derefter af Birger för upproriska stämplingar, och måste 1304 på slottet Aranäs, tillika med sin broder, hertig Erik, gifva ifrån sig sin skriftliga försäkran om trohet. Dömdes strax derpå biltog, då han flydde till Danmark, der han likväl ej vann något bistånd. Gick sedan öfver till Norrige, hvarest han af konung Håkan blef väl emottagen, samt begåfvad med städerna Nycklaborg och Konghälla, och började snart öppet krig emot konung Birger, slog dess trupper den ena gången efter den andra och härjade hela Westergötbland. Den 15 Februari 1305 träffades ändtligen en förlikning i Kolsäter; men denna förlikning blef snart åter bruten, i det båda hertigarne tidigt följande året ingingo den förrädiska stämplingen att hämnas all den oförrätt de förmenade sin broder konung Birger hafva dem till-

fogat. Under förevändning att fira en af sina tjenares bröllop på Bjälbo, sammandrogo de sina anhängare, och drogo sedan, i hemlighet åtföljde af desse, upp till gården Håtuna i Upland, för att gästa hos Birger, som då der uppehöll sig med sitt hof. De blefvo broderligen och väl emottagne; men detta oaktadt togo de, vid nattens inbrytande, konungen med hans drottning, två söner och en dotter, jemte biskop Nils i Westerås, sex riddare och sexton väpnare till fånga. Omsider slöts denna brödrafejd genom en förlikning i Örebro år 1308, då konung Birger blef lösgifven ur sitt fängelse på Nyköpings slott, der han öfver ett år setat fången, samt hertigarne Erik och Waldemar bekommo stora förläningar, deribland hela Finland med Åbo, Tavastehus och Wiborgs slott. Konung Birger höll likväl icke länge den sålunda ingångna vänskapen och förlikningen, utan for ned till Gottland och derifrån till Danmark, samt gjorde sig beredd att bekriga sina bröder. Denna nya tvist blef dock omsider genom Danske konungens bemedling bilagd på det sätt, att konung Birger skulle åtnöja sig med en tredjedel af riket och afstå det öfriga till sina bröder, af hvilka Waldemar bekom, utom andra delar, hela Finland på sin lott. Sedan förflöto 7 år under en beständig nöd och en för landet högst menlig oreda. Hertig Waldemar uppehöll sig för det mesta på Borgholms slott, der han förde ett präktigt och lysande hof. Företog äfven 1315 en pilgrimsresa till Rom och Jerusalem. Slutligen inträffade en händelse, som hörer till de hemskaste våra häfder veta omförmäla. Mot slutet af år 1317 tog hertig Waldemar, på en resa från Öland till sin stad Stockholm, vägen åt Nyköping, der han blef på det vänligaste emottagen af konung Birger och drottning Märtha, hvilka undfägnade honom på bästa sätt, frågade huru hertig Erik mådde, och beklagade att de så sällan fingo råka en så kär frände. Waldemar lofvade då att återkomma och äfven söka förmå Erik att dervid göra sällskap. Derpå red han följande dagen, rörd af det välvilliga emottagandet och glad till sinnes, ifrån Nyköping. Kort derefter, sedan han uträttat sina ärenden i Stockholm, besökte han sin broder, hertig Erik, hvilken då för tiden uppehöll sig på en gård i Westmanland. Då beslöto de, efter någon tvekan å Eriks sida, att antaga konung Birgers bjudning, och båda tillsammans göra sin broder ett besök. De begåfvo sig derföre på vägen, likväl åtföljde af ett antal beväpnade män. När de kommo nära till Nyköping, mötte dem en ung riddare, hvilken varnade dem för att båda på en gång lemna sig i konung Birgers händer, emedan en sådan oförsigtighet lätt skulle kunna lända dem till förderf; men hertig Waldemar afslog med vrede denna varning, under yttrande, att alltför många nu för tiden sökte stifta oenighet emellan bröderne. Något längre fram mötte dem konungens utskickade, hvilka uppmanade dem att påskynda resan, emedan konungen sades hafva stor längtan att få omfamna sina bröder, och ställt allt i ordning till deras emottagande, enär nödiga bequämligheter torde saknas på hvarje annat ställe, de kunde välja till sitt nattläger. De redo derföre vidare på, och framkommo mot qvällen till Nyköping, der de genast foro upp till slottet. Här emottogos de på det vänligaste; konungen gick sjelf sina bröder till mötes, omfamnade dem och ledde dem, en vid hvardera handen, upp i gästabudssalen, der en ståtlig måltid var anrättad, och der qvällen tillbragtes under vänliga samtal, muntert skämt och mycket drickande. Väl förplägade, fördes hertigarne slutligen till den för dem tillredda sofkammaren; men allt deras folk inqvarterades nere i staden, under förevändning att utrymme saknades på slottet. Ingen af dem fick qvarstanna, och konungens förtrogne rådgifvare, drotsen Brunke, läste med egen hand igen slottsportarne efter dem. Sedan detta skett, lät Brunke konungens folk beväpna sig, hvarpå han framförde konungens befallning, att de båda hertigarne skulle fängslas. Några rättänkande Svenske män vägrade väl att låna sig till detta nidingsdåd; men de blefvo genast insatte i fängelsetornet, och sedan rusade den beväpnade skaran, hvilken till större delen bestod af utländske män, med bloss och vapen till det rum, der hertigarne lågo. Desse hade redan insomnat, men vaknade af bullret, och då dörren uppbröts, sprang hertig Waldemar genast ur sängen, kastade en mantel öfver sig och fattade uti en af de angripande, samt slog honom under sig, hvarpå han ropade sin broder, hertig Erik, till bistånd. Denne uppmanade honom dock att afstå från allt motstånd, emedan deras strid här föga kunde uträtta, och så måste de, nakne och obeväpnade som de voro, gifva sig för öfvermakten. Nu infann sig konung Birger sjelf, och frågade dem, under mycken vrede, om de mindes Håtunaleken, samt hotade dem nu med en värre lek. Derpå lät han föra dem, med bundna händer och nästan utan kläder på kroppen, ned uti det djupaste fängelset i slottstornet, hvarest de smiddes uti halsjern och tunga bojor, samt fastlästes i en grof stock vid sjelfva tornmuren, der de lemnades halfnakne i den kalla Decembernatten. Då morgonen inbröt, gick Brunke med konungens beväpnade folk ned till staden, då hertigarnes folk äfven lätt fängslades. Deras tillhörigheter utskiftades bland slottsknektarne, och härunder skall konung Birger, liksom en förryckt, hafva under tecken af stor glädje flera gånger klappat i sina händer, prisat sin drottnings kloka råd och vanvettigt utropat: "Nu har jag ållt Sverige i min hand!" Denna hertigarnes nesliga och våldsamma behandling väckte dock snart en allmän afsky öfver hela riket. Från alla landsorter skyndade inom kort talrika beväpnade skaror till Nyköping, för att befria de fångne hertigarne, och då staden snart på det häftigaste belägrades, fann konung Birger sig tvungen att fly från detta ställe, som varit vittne till hans svarta förräderi. Innan han red derifrån, säges han hafva låtit i vredesmod tillsluta sina bröders fångtorn och kasta nycklarna i strömmen. Så omkommo desse olyckliga konungasöner af hungersdödens rysliga qval,

enligt den allmänt gängse sägen. Hertig Erik, som vid fängslandet blifvit mycket misshandlad och sårad, skall blott hafva lefvat i trenne dagar, men Waldemar berättas hafva uthärdat i 11 fulla dygn, hvarunder han i förtviflan till och med skall hafva ätit af sin broders döda kropp. Detta tilldrog sig i April månad år 1318, omkring fyra månader efter deras fängslande. Redan trenne månader förut hade de beredt sig till döden och låtit uppsätta sitt testamente. Några dagar efter hertigarnes död lät besättningen på Nyköpings slott utbära deras lik på en med gyllenduk öfverhöljd bår. Hertig Waldemar hade år 1302 förmält sig med Thorkel Knutssons dotter Christina; men försköt henne åter 1305. Sedan förmälde han sig 1312 med Ingeborg, konung Erik Presthatares dotter i Norrige, med hvilken han hade en son, Erik, som dog ung, och en dotter, hvars namn man ej känner, hvilken dog ogift 1357.

Waldemar, förut dekanus uti Skara domkapitel, blef år 1246 enhälligt vald till biskop i samma stift. Han skall hafva varit af en gammal förnäm slägt, samt herrligen begåfvad med vältalighet och flera andra dygder, samt säges hafva styrt stiftet till mycken fromma och allas nöje uti nära fem år.

Waldemar I, den Store, konung i Danmark, som bilade de långvariga inre striderna i detta land, samt genom goda lagar och en kraftfull styrelse lyfte sitt rike till höjden af ära och anseende, lefde för det mesta i fredligt förhållande till Sverige, ehuru han der stundom understödde konungarne af Sverkerska ätten emot deras beständige medtäflare, Erik den heliges ättlingar.

Waldemar II Seier åter, Danmarks konung i början af 1200:talet, stod tidt och ofta i beröring med Sverige, der han af alla krafter understödde sin svåger, konung Birger, emot dennes bröder och dess upproriske anhängare, samt flere gånger hemsökte landet med krig. Efter en lysande regering, hvarunder stora eröfringar gjorts i Lauenburg, Estland, Pommern m. m., dukade han slutligen under i fejden emot sine upproriske vasaller, hvilka uti slaget vid Bornhövde öfvervunno honom, och sedan ganska betydligt inskränkte hans välde.

Waldemar III, konung i Danmark, kallad Atterdag, af sitt valspråk: "I morgon är åter en dag," en furste af utmärkt klokhet, som aldrig misströstade i olyckan, och alltid visste att begagna det gynnande tillfället att återtaga hvad som gått förloradt, måste använda hela sin regering, från 1340 till 1375, att genom krig eller politik återförena sitt styckade rike. Den inbördes oenighet, som egde rum emellan konung Magnus Eriksson i Sverige och hans myndige rådsherrar, begagnade han skickligt för att beröfva oss Skåne, Halland och Blekinge, samt slutligen äfven Gottland.

Waldsholt, annex till Stengårdsholt, är beläget 5 mil S.V. från Jönköping. Marken är ojemn, stenbunden och bergaktig, samt omvexlar med kärr och mossar. Jordmånen sand och klapper. Barrskog finnes ymnigt. Socknen innehåller $4\frac{3}{4}$ hemman, med 216 inbyggare på en areal af 7,498 tunnland, hvaraf 550 äro sjöar och kärr.

Vale (Myth.). Så hette en af Lokes söner, hvilka oskyldigtvis fingo lida för deras brottslige fader; ty, då Asarne hade fångat Loke, hvilken hade skapat sig till en lax och tagit sin tillflykt i Farangers fors, bemäktigade de sig äfven hans båda söner, Vale och Narve. Den förre förvandlade de till en varg, hvilken blef så ursinnig, att han sönderslet sin egen broder, med hvars inelfvor de sedan bundo fadren vid de tre klipporna.

Wale (Myth.). Odens och Rindas son. En tapper kämpe och god skytt. Det var han, som, endast en dag gammal, hämnade Balders död, i det han mördade Höder, Balders baneman. Han var en sinnebild af våren, och skildrades som en vacker krigare med gyllene pilar. Wale hade insende öfver Walaskjalf, Odens förnämsta palats. Han skulle, efter Ragnarök, tillika med Balder, bygga och bo på den ur hafvet uppkommande nya, herrligt grönskande jorden.

Walerius, Johan David, kansliråd och R. af N. O., andre departements-chef i general-tullstyrelsen och ledamot af rikets allmänna ärenders beredning, invaldes 1826 till ledamot af Svenska Akademien, sedan han icke allenast genom flera prisskrifter, utan isynnerhet genom sina mycket omtyckta visor och sångstycken förvärfvat sig anseende såsom en lycklig skald. Han har utgifvit: *Vitterhetsförsök; Sanningen; Visor och Sångstycken; Anakreon på Samos; Balder* m. fl. mindre poemer och poetiska öfversättningar.

Wales Klef kallas ett berg nära byn Hallna, på stranden af sjön Wiken i Westergöthland, och en straxt dervid belägen vik bär namn af *Walaviken.* Härom gå i orten följande sägner: En konung Wale kom med en krigshär vestanifrån och lägrade sig på det berg, som deraf fick namnet Wales Klef. I byn Hallna låg den fiende han sökte, och hvilken, oberedd på anfallet, förtrodde sina bekymmer åt en bonde derstädes, vid namn Mårten i Hallna. Mårten rådde honom då att med sitt folk draga ned på den närliggande viken och der afbida Wales anfall, samt emellertid låta söndersåga isen. Denna krigslist lyckades så väl, att Wale, hvilken obetänksamt lät sitt folk rycka fram emot fienden, förlorade der i viken hela sin krigshär. Deraf fick viken namnet Wales viken. Mårten i Hallna fick då till belöning för sitt goda råd det löfte, att så stor del af den närbelägna skogen, som han på en dag förmådde löpa omkring, skulle tillfalla hans by, hvarföre han äfven säges hafva ifrigt sprungit en hel dag, och sålunda medelst kringfarit en vidsträckt skogsmark, som allt sedan tillhört Hallna by; men om aftonen dog Mårten af för häftigt springande. Ofta nog lärer det hända, när bönderne i Hallna draga sina fisknät i Wales viken, att något stridsvapen, en hästsko eller sporre fastnar i nätet, hvilket styrker den gamla berättelsen om en forntida strid der på isen. Man har förmodat att dessa sägner syfta på något den Danske konungen Waldemars infall

i Westergöthland, under inbördes kriget emellan konung Waldemar i Sverige och hans broder, hertig Magnus.

Valfader (Myth.). Ett af Odens förnämsta och mest brukliga tillnamn, deraf att en del af kämparne på valplatsen tillhörde honom.

Walfrid kallas en kristen lärare, som var den helige Sigfrids medarbetare vid kristendomens predikande i Småland och Götha rike. Han lärer dock icke hafva varit af ett så fridsamt och stilla sinnelag, som hans värdige medbroder, utan sökte på ett pockande sätt tvinga hedningarne att afsvärja sin förra tro, förbannade deras lära och fördömde de gamle gudarne med deras offergudstjenst, såsom en afskyvärd djefvulens styggelse. Detta förfarande uppretade hedningarne emot honom, och beredde slutligen äfven hans undergång. En gång då han predikade för folket på ett ställe, der det fanns en i trakten såsom mycket helig ansedd Thorsbild, råkade han i den obetänksamma helighetsifver, att han rusade upp och med egen hand nedslog den vördade afgudabilden. Menigheten, förbittrad öfver detta helgerån, stormade då allmänt till och dräpte Walfrid, som såmedelst blef en martyr för sitt fanatiska nit.

Walgöter, hvars egentliga namn lärer hafva varit *Göte Tofvasson*, uppgifves såsom den förste, hvilken innehaft det stora jarlembetet i Sverige. Han bekände sig till hedendomen, och tros hafva tillträdt sitt embete under de första åren sedan konung Olof Skötkonung antagit kristna läran. Som konungens omvändelse till kristendomen väckte mycket missnöje hos alla de gamle gudarnes bekännare, tros Olof Skötkonung med flit, för att så mycket mer smickra sine hedniske undersåter, hafva satt en hedning till sin jarl. Denne var äfven under hela sin lefnad en afsvuren fiende till kristendomen, och en så ifrig afgudadyrkare, att han, med anledning deraf, af de kristne spefullt benämndes *Walgöter Hundheden*. Hvad han för öfrigt uträttat, har ej blifvit närmare omförmäldt af häfden, med undantag af hans förfarande emot sin son *Tofve*, under kriget mot Knut den store i Danmark. Tofve hade egenmäktigt frigifvit några i striden tillfångatagne Danske män. Häröfver förbittrades högeligen Norrske konungen Olof, ibland hvars män Tofve hade varit, och denne förklarade, att Tofve aldrig skulle återvinna hans vänskap, såvida han icke lyckades att föra sin gamle fader, Walgöter Jarl, till konungen, som sade sig vilja omvända honom till kristendomen. Då Tofve kom till sin fader och gjorde framställning till honom härom, blef gubben så vred, att han genast kastade sin son uti ett hårdt fängelse, derföre att denne icke allenast sjelf antagit den kristna tron, utan äfven vågade föreslå fadren densammas antagande. Tofve var ståndaktig och led tåligt denna förföljelse, tilldess att hans vänner, deraf många redan i Westergöthland varande kristne, ändtligen lyckades blidka den gamle hedningen. Han blef då omsider frigifven, och slutligen säges Walgöter äfven hafva blifvit öfvertalad att sjelf åtfölja sin son på ett besök till den kristne Norrske konungen, som då uppehöll sig på Sarpsborg. Det låg Olof Haraldsson högst om hjertat att vinna för sin sak en så mäktig kristendomens motståndare, som Walgöter, och han bemödade sig äfven mycket att lyckas härutinnan; men den för sina fäders tro nitälskande jarlen ville icke höra sanningens röst, utan återvände lika hedniskt sinnad som förut. De sanningar han på denna färd fått höra, och den fromme konungens ifriga böner till himlen för den förhärdade hedningens omvändelse, hade dock icke varit alldeles förgäfves. Walgöter insjuknade under hemvägen på Eda skog. Det var hans helsot, och han insåg snart sjelf att han stod grafven nära. Då begynte han få andra tankar om kristna läran, och snart hörde hans son Tofve med glad tillfredsställelse sin döende fader åkalla Jesu namn, hvarföre han genast återvände till Sarpsborg, för att bedja Norske konungen besöka den nyomvände, hvilken var stadd i stort samvetsqval, förrän han kunde vinna den saliggörande döpelsens delaktighet. Med glädje skyndade Olof Haraldsson då till den sjukes tröst, och lät ikläda honom den hvita dopskruden, hvarefter han döptes af en biskop, och afsomnade sedan roligt. Döpelseskruden blef således hans svepning, och detta kallades att dö i "Hvita Vadum." Walgöters död inträffade de första åren af konung Anund Jakobs regering, och var han då kommen till en ganska hög ålder.

Walhall (Myth.). Så kallades med ett gemensamt namn alla Asars gemensamma gudaboningar, hvarföre ock Asarne benämndes Walhalls gudar. Men i en annan mening taget, var Walhall eller Walhalla det sköna palats, tillhörigt Oden, hvarest hafva antalet af de på slagfältet fallne hjeltarne, hvilka efter döden kallades Einheriar, skulle församlas och bespisas med fläsk af galten Sehrimmer, samt undfägnas med mjöd, hemtadt af geten Heidrun. Allt hvad de nordiske hjeltarne på jorden värderade såsom ljuft, angenämt, roligt och glädjande, funno de i Walhall, ehuru vida herrligare och i rikare mått än hvad jorden kan skänka. Brage spelade der på sin gyllene harpa, och sjöng förevigade hjertans lof, under det att sköna Valkyrior kredensade det kraftiga skummande himlamjödet. Äfven strid och alla manliga täflingslekar var det god tillgång på, och var denna strid roande, icke farlig, ityby att de hjeltar, som föllo under dagens lopp, sutto åter helbregda och glada till bords hos Oden i Walhall.

Valkiala-slaget började 1790 års fälttåg, då en del af Svenska och Finska hären försökte att under konung Gustaf III:s eget anförande intränga öfver gränsen in uti Ryska Finland. Konungen ådagalade uti detta slag ganska mycket mod, och fick äfven en häst skjuten under sig. Ryssarne blefvo på flera punkter slagne, och ledo ett betydligt nederlag; men några egentliga fördelar medförde dock icke denna seger för Svenskarne, hvilka, efter en straxt derpå lidet förlust vid Anjala, måste åter draga sig tillbaka inom sin egen gräns.

Valkyrior (Myth.). Sköna, tjusande mör af in-

tagande och oförvissnelig skönhet. De hade sin boning i Walhall, och tjenade gudars fader, i det de utsändes af honom på hvarje slagfält, för att bland hjeltarne utvälja dem, som skulle gästa hos Oden. De passade äfven upp vid Einheriarnes taffel, språkade med dem och kringbjödo mjödet. Tvenne af Valkyriorna, Hrist och Mist, voro dock uteslutande för Odens uppassning, i det de kredensade honom det ypperliga vinet, hvaraf han ensam drack. Bland dem som för öfrigt namngifvas, äro: *Skeygöld, Sköyul, Hildur, Thrud, Hlöck, Herfjötur, Göll, Geirahöd, Randyrid, Radgrid, Reginleif* m. fl. Rota och Skuld räknades ock bland Valkyrior,[1] ehuru de egentligen voro att betrakta som krigsgudinnor. — Valkyriorna beskyddade hjeltarne i krig, och många bland dem som icke voro utsedde att stupa, och komma till Oden eller Freja, förde de till seger och jordisk ära, samt återbringade dem helbregda i sina föräldrars, makars och brudars armar. De räddade äfven drunknande ur sjönöd, frälsade från skeppsbrott månget fartyg, som kämpade mot de rasande vågorna, och undandrogo således hafsgudinnan Ran månget byte. — Valkyriorna voro således himmelska väsenden, goda och älskliga, sköna och välgörande; men äfven dödliga fruntimmer nämndes icke sällan Valkyrior, då man med ordet Valkyria menade detsamma som sköldmö; ty hos den tidens nordiska qvinnor värderades icke blott de husliga dygderna; de måste derjemte utmärka sig genom tapperhet och mod. Derföre såg man ständigt qvinnor fara på jagt, och äfven oftast deltaga i strid mot fienden.

Wall, med Hogren, en socken i Wisby läns södra fögderi, är belägen 1 ¼ mil S. från Wisby, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är jemn och rådande jordmånen är lera. Skog finnes till nödtorft. Socknen innehåller 12 ¼ mantal, med 298 inbyggare på en areal af 4,027 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar och kärr.

Wall, en bergshammare i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 2 härdar och 617 skepp., 5 lisp:d 10 marker privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 6 skepp:d, 3 lisp:d 9 marker. Skeppar på Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är W inom en cirkel.

Wall, en bergsmanshammare i Ofvansjö socken, har 2 härdar och 874 skepp:d 9 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 8 skepp:d 14 lisp:d 18 marker. Skeppar på Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän och Th. Petré. Smidesstämpeln är B* eller IH med krona öfver, båda inom en cirkel.

Wall (Reseda Luteola) förekommer vild vid Kalmar, Lund, Malmö, Helsingborg, Landskrona, på Visingsö, vid Gladsax i Skåne och flerestädes. Den trifves i hvarje jordmån, som ej är sumpig och sur. Boskapen äter den gerna; men förnämligast tjenar den till färgämne, och plägar af denna orsak till betydande värde införskifvas utifrån, ehuru den rätt väl kunde odlas inomlands till nödigt behof. Till färgning anses den som växt i sand eller sandmylla vara den bästa. Fröen utsås i slutet af Augusti eller i September, och nedharfvas lätt. Fyra kappar frö anses tillräckligt till ett tunnland. Helst nyttjas frö af samma eller förra årets samling; men äfven tre- eller fyraårigt kan ännu nyttjas, om det blifvit väl förvaradt. Då de nedersta bladen börja gulna och de öppna fröhusen få gul färg, är örten färdig att upptaga, och uppdrages då i tort väder med rot och allt, planta för planta, hvarvid den jord eller sand, som hänger vid roten, varsamt afskakas, på det icke frön må onödigtvis spillas. Plantstånden utläggas derefter ordentligt på marken, eller ock under skjul några dagar, och läggas sedan, då de vissnat, i måttligt stora högar för att svettas, eller taga någon värma, som dock ej bör blifva alltför stark; derefter torkas örten genom utbredande och varsamt vändande, samt bindes, då den blifvit väl torr, i knippor. Tre till sex skålp:d torr vall begagnas sedan till ett skålpund yllegods, som förut bör vara betadt med vismut eller alun och vinsten. Med tillsats af något litet koksalt blir den gula färgen starkare och mörkare. Bomull och linne betas först i lut, och behandlas sedan med alun, innan det lägges i färgsoppan af vall.

Walla, ett härad i Skaraborgs län, är en ibland de vackraste orter i Sverige, för sin fruktbarhet och omvexlande natur. På dess östra sida höjer sig det med granskog beväxta berget Billingen. Detta härad tillföll år 1560, genom konung Gustaf I:s testamente, hans son, hertig Magnus; men bortgafs sedermera, då hertig Magnus blifvit svagsint, af konung Johan III till hertig Carl. Socknarne i häradet äro: Wing med Stenum och Skärf, Warnhem med Istrum, Eggby, Öglunda och Lundby, samt Häggum med Bolum. Häradet innehåller 183 ¼ hemman, med en folkmängd af 4,957 personer på en areal af 47,582 tunnland, hvaraf 5,897 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Wilske, Gudhems och Kåkinds härader utgör Walla härad en domsaga.

Walla, annex till Stenkyrka, är beläget på ön Tjörn, och utgör nordöstra delen deraf, med det skogbevuxna Hakenäset, samt de bebodda öarna Mjörn, Lilla Askerö och Brattö. Socknen utgör den behagligaste trakten af ön, och har god lera. Hvitfeldtska herresätet *Sundsby,* 1 mtl. säteri, jemte säteriladugårdarne *Åker, Djuphult* och *Tunnevik,* är här beläget. Gården, som är donationsgods, och till hvilken alla öfriga frälsehemman i Walla socken höra, har utsäde af omkring 50 à 60 tunnor höst- och vårsäd, samt 50 tunnor potatis; men är ej synnerligen väl skött eller underhålles. Skog nch bränntorf finnes på ägorna. Inom socknen ligger äfven ett uselt fiskläge, *Hövikenäs,* bebodt af 17 fattiga hushåll, som idka småfiske i Hakefjord. Sockenkyrkan ligger på en sandhöjd, och är försedd med ett rundt kopparbetäckt grafchor, som innesluter Thomas Dyres, Marg. Hvitfeldts och deras barns likkistor. Deras lik ligga der inbäddade i humle, för att bevaras från förgängelsen. Bland fornlemningar finnes här en qvar-

lefva af ett fäste från vikingatiden, på det tvärbranta *Borrsberget*, beläget på Åkers ägor, en runsten af 3 alnars höjd vid *Runtången* å Näfsals mark, en samling af 80 grafhögar i utmarksstycket *Lundarne*, äfvensom å *Svanviks* ägor flera mest förstörda grafkullar och 6 runda stensättningar, alla med centralstenar. I socknen har ej längesedan blifvit upphittad en massiv armring af guld, som blifvit inlöst till de kongl. samlingarne för omkring 60 dukater. Socknen innehåller 52 mtl., hvaraf 23 ½ frälse, ½ krono och 27 skattegårdar på en areal af 7,822 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Kongelf.

Wallbricka eller **Jönsarbo**, ett jernbruk i Heds socken af Westerås län, har 2 härader och 1,333 skepp:d 6 lisp:d privileg. årligt smide af köpe-tackjern, hvarför hammarskatt utgår med 13 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Bruket ligger vid Hedströmmen. Qvarn och såg finnes här äfven, och några hemman i Heds och nästgränsande socknar lyda under bruket. Afsättningsorten är Stockholm. Bruket äges af gr. C. S. Mörner och meddelägare. Smidesstämpeln är en nyckel inom en cirkel.

Wallby, med Hammarby, en socken i Östra Rekarne härad af Nyköpings län, är belägen vid Mälaren, ¾ mil N. från Eskilstuna och tillhör 2 kl. konsist. Marken är mestadels jemn med jordmån och lera. På skog är ringa tillgång. Socknen innehåller 24 ½ mtl. med 655 inbyggare på en areal af 4,305 tunnl., hvaraf 120 äro sjöar och kärr.

Wallby, med Bollshög, en socken i Järrestads härad af Christianstads län, är belägen 1 mil S.V. från Cimbritshamn och tillhör 2 kl. patr. Jordmånen är i allmänhet svartmylla och sandgrus, åkern är god, men skog saknas. Deremot finnes någon torfjord. Förnämsta gården är säteriet *Glimminge*, om 5 ½ mtl., med underlydande 16 ½ hemman inom denna socken (se *Glimminge*). Socknen innehåller 24 hemman med 728 inbyggare på en areal af 3,911 tunnl., hvaraf 530 äro sjöar och kärr.

Wallby, med Arnö, en socken i Trögds härad af Upsala län, är beläget vid fjärdar af Mälaren, 4 ½ mil S.V. från Upsala och tillhör 2 kl. konsist. Medlersta delen af socknen är jemn och skoglös, men kring gränsorna förekomma någon bergkullig skogsmark, dock mestadels utan skog. Lera är rådande jordmån och åkerbruk hufvudnäringen. Kyrkan är gammal, och både kyrko- och sakristidörrarne skola vara hämtade från det gamla fästet *Gröneborg* (se detta ord), hvars slottsport och källardörr de utgjort. Förnämsta gården är *Österby*, 3 ¾ mtl. frälse-säteri; dernäst *Hornö* och *Bryggholmen*. Socknen innehåller 36 ⅝ förm. mtl., hvaraf 18 ⅛ skatte, 3 krono, 15 ½ frälse. Folkmängden utgör 676 personer, arealen 7,082 tunnl., hvaraf 90 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Walleberga, annex till Ingelstorp, är beläget vid hafvet, 1 ½ mil Ö. från Ystad. Närmast hafvet består jordmånen af flygsand, men högre upp förekommer sand- och svartmylla. Socknen utgöres af byarna Walleberga och Fröslöf samt fiskläget Kåseberga. Lax, ål, flundror och torsk fånges här. Socknen innehåller 25 ⅞ mtl. med 1,076 inbyggare på en areal af 4,212 tunnl., hvaraf 50 äro sjöar och kärr.

Wallen, Jeremias, före sitt adlande kallad *Wallèen*, var son af prosten och kyrkoherden i Wemeå, magister Jeremias Joseph Wallenius, och föddes d. 26 Dec. 1693. Hans slägt, som var en bland Finlands äldsta och mest utgrenade presteslägter, räknade såsom stamfader en kaplan i Nådendal, vid namn Michael Michaelis, som lefde på 1500:talet och dog år 1607. Den unge Jeremias blef 1712 student vid Åbo akademi, och ingick, efter slutade akademiska studier, år 1717 uti civiltjenst, då han utnämndes till auditör vid lifregementet till häst, i hvilken egenskap han bivistade 1718 års Norska fälttåg. Företog 1720, med kongl. tillstånd, en treårig utländsk resa, hvarefter han 1723 erhöll fullmakt att vara auditör vid Södra Skånska regementet till häst. Befordrades 1725 till öfverauditör vid arméen i Finland, och utnämndes 1728 till sekreterare i Åbo hofrätt. Snart gjorde han sig känd för utmärkt tjenstemannaskicklighet och stora juridiska kunskaper, hvarföre han 1734 förordnades till vice lagman uti Karelska lagsagan; 1737 befordrades han till assessor i Åbo hofrätt, och upphöjdes 1743 i adligt stånd. År 1744 erhöll han fullmakt att vara ordinarie lagman i Karelen, samt förordnades 1757 till landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län. Såsom sådan erhöll han den då för tiden ännu ganska sällsynta och utmärkande hedern att 1760 nämnas till R. af kongl. N. O., hvilken då ännu vanligen endast tilldelades rikets förnämste embetsmän. År 1769 transporterades han till landshöfding öfver Nyköpings län. Denne skicklige och välförtjente embetsman lär hafva aflidit på 1770:talet.

Wallenberg, Jakob, var född i Wiby socken och by uti Östergöthland i Mars 1746. Föräldrarne voro kronolänsmannen Jakob Wallberg och Anna Christina Tillberg. Han erhöll undervisning i Linköpings skola och gymnasium, utmärkte sig der för en ovanlig qvickhet både i studier och i pojkstreck, höll vid sin afgång från läroverket en oration på Latinsk vers, och begaf sig till akademien i Upsala i Januari 1763. Sedermera erhöll han kondition i Götheborg hos direktören vid Ostindiska kompaniet Mart. Holterman, på hvars förord han antogs till Ostindisk skeppsprest, och blef ordinerad d. 8 Apr. 1769. Innan denna syssla tillträddes, begaf sig Wallenberg, understödd af sin patron, i slutet af April samma år, öfver sundet genom Danmark till Hamburg, vandrade från Stade till Holland, reste vidare genom Flandern till Paris och Rouen, derifrån till London och i Oktober åter till Götheborg. I Dec. 1769 följde han som prest med skeppet Finland till China, gjorde ännu tvenne resor dit åren 1772 och 1774, och ämnade sig att företaga den fjerde, då han af konungen d. 19 Febr. 1777 utnämndes till kyrkoherde i Mönsterås

i Calmare stift. Der afled han ogift d. 25 Aug. 1778. Har utgifvit *Susanna*, dram i fem akter, samt *Min son på Galejan* och strödda anmärkningar under en utländsk resa, hvilket senare arbete redan upplefvat 5 upplagor, och deri författaren i qvicka, raska och träffande drag målar de hastigt framträdande och försvinnande föremålen, särdeles menniskors lynnen och seder. Allting, Norriges nakna klippor, Constantias vingårdar och Javas blomstrande stränder, ja till och med den förfärligaste orkan på hafvet uppfattas i hans glada humoristiska spegel och återstrålas i de mest skiftande, mest intagande färgbrytningar. De enda ämnen, hvilka han aldrig vidrör utan den djupaste, den innerligaste och högtidligaste stämning, äro religion och fäderneslaud, och detta gifver äfven de sjelfsvåldigaste utbrotten af hans muntra lynne en stämpel af adel och allvar, som berättigar författaren till en hög och utmärkt rang bland verldens ypperste humorister.

Wallenberg, Marcus, son af en lektor i Linköping, föddes derstädes 1774, och fulländade sina studier i Upsala, der han 1797 promoverades till filosofie magister. Under ett uppträde i denna universitetsstad råkade han göra sig hos monarken misstänkt för farliga frihetsidéer, hvilket nödgade honom att, utan all utsigt till snar befordran, någon tid uppehålla sig i Lund. Tiderna förändrades likväl, och han blef 1805 anställd såsom græcæ linguæ lektor vid Linköpings gymnasium, hvarest han sedermera förvärfvade sig ett stort rykte genom sina förträffliga öfversättningar af Homeri *Ilias* och *Odysseia*. Sedan han år 1818 blifvit teologie doktor, utnämndes han 1819 till biskop i sin födelsestad Linköping, hvarefter han 1824 hedrades med Nordstjerne-Ordens kommendörstecken. Han kallades äfven till hedersledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Afled år 1833.

Wallencrona, Olof, son af borgmästaren i Christinehamn, Olof Wallengren, hvars namn han äfven ända till sitt adlande bar, föddes den 20 Mars 1683, och ingick vid 16 års ålder såsom volontär vid Nerikes och Wermlands infanteri. Befordrades 1700 till sergeant, och åtföljde Svenska hären till Lifland, der han bivistade öfvergången af Dünaströmmen 1701, hvarefter han året derpå blef fältväbel. År 1703 var han med uti träffningen vid Saladen, der han ådagalade synnerlig tapperhet, i det han, jemte några grenadierer, anstormade och öppnade fiendernes förskansningar, hvilka utgjordes af starkt hopfästade Spanska ryttare, och dymedelst banade vägen för de efterföljande Svenske trupperne. För sin vid detta tillfälle visade käckhet befordrades han genast till regementsadjutant. Följande året bivistade han slaget vid Jakobsstad, samt Brisens belägring och intagande, samt blef derpå utnämnd till fändrik. Efter att 1705 hafva deltagit i belägringen af Bautschenburg, der han blef svårt blesserad af en bomb, befordrades han samma år till löjtnant, och användes i flera vigtiga uppdrag, hvarunder han förvärfvade sig ganska mycket beröm. Gjorde sedan 1706 och 1707 årens fälttåg i Samogitien och Lithauen, samt kämpade med oförskräckt tapperhet uti det blodiga slaget vid Liesna 1708, der han fick trenne blessyrer och sju skott genom kläderna. Befordrades samma år till kapten vid Jönköpings regemente, uti hvilken beställning han deltog i belägringen af Peltawa, hvarunder han utmärkte sig så mycket, att han af konungen erhöll löfte om adelskap. Uti det derpå följande slaget vid Pultawa togs han till fånga under sjelfva drabbningen, och fördes till Rysk fångenskap i Galitsch, hvarifrån han ej återkom förr än 1722, då han blef kapten med majors karakter vid Nerikes och Wermlands regemente. Befordrades 1739 till major, och upphöjdes samma år i adligt stånd. Denne gamle käcke Carolin deltog sedan äfven uti 1741 och 1742 åren olyckliga Finska krig, och afled 1748.

Wallenius, Daniel, som härstammade från Dalarne och Mora församling, der hans fader varit prost, räknas bland de flere i allmänhet ganska medelmåttige rimmare, hvilka lefde på konung Carl XI:s tid. Af honom författades den bekanta Dalvisan: *Kör opp i Dalom* o. s. v. Han utgaf: *Sång- och Fägne-Gudinnornas nyligen uppslagna Tiäll under den Store Atles blomstrande Lund på den Svenske Parnasso i Nordanland*, hvilket var ett skådespel, indeladt i tre akter, uppfördt till firande af grefve Lindskölds namnsdag och tillegnadt denne herre.

Wallenius, Johan, son af en pastor i Finland, vid namn Jeremias Wallenius, föddes 1698. Vid hans femtonde år, 1713, intogo Ryssarne hela Nyland och Åbo, hvarest akademien upplöstes, sedan hela akademiestaten flyktat öfver till Sverige, och detta var nära att helt och hållet göra slut på de studier, som den unge Wallenius redan med all ifver börjat drifva; men den vettgirige ynglingen lät icke afskräcka sig häraf, utan fortsatte modigt sin läsning på egen hand med sådan ihärdighet, att ryktet om hans ovanliga flit kom för Knes Galliczin, hvilken då förde befälet i Finland. Denne Ryske herre var nog ädelmodig att 1716 förpassa den unge Wallenius öfver till Sverige, på det han, vid någon akademi derstädes, måtte få tillfälle att bringa de kunskaper till mognad, hvilka han hemma så lyckligen börjat odla. Han begaf sig då först till Stockholm och sedan till Upsala, der professorerne snart lärde känna och uppmuntra hans snille. Sedan han blifvit hugnad med ett kongl. stipendium och aflagt flere lärdomsprof i Upsala, reste han slutligen tillbaka till Åbo, hvarest han 1726 promoverades till filosofie magister. Straxt derpå förordnades han till docens vid akademien, men som han egentligast lagt sig på theologiens studium, ville han tillika göra tjenst vid kyrkan, och lät derföre 1727 prestviga sig. Som Åbo akademi dock icke gerna ville gå miste om en så skicklig medlem, kallades han 1729 till adjunkt i theologiska fakulteten, med ett akademie-annex till prebende, och tillhörde alltsedan akademien, hvilken i honom räknade en af sina utmärktaste och mest berömde män. Såsom

akademielärare visade han en outtröttlig arbetsamhet, förenad med den djupaste lärdom och en särdeles gudfruktighet. Ungdomens studier vårdades af honom städse med den mest faderliga omsorg, och åt alla fattiga studerande lemnade han alltid kostnadsfri undervisning. Länge lefde hans minne uti Åbo i välsignelserik åtanke, och äfven bland utländningar var hans namn vördadt. År 1736 blef han professor i logik och metafysik, samt året derpå utnämndes han till theologie professor. Vid den jubelfest, som Åbo akademi firade 1740, blef han theologie doktor; året derefter kyrkoherde vid Finska församlingen i Åbo. Då de fleste af akademistaten år 1742 för andra gången flyktade undan för Ryssarne, stannade Wallenius ensam qvar, jemte en annan professor, samt hade, under biskop Fahlsenii frånvaro, hela tiden, som det Ryska öfverväldet varade, omsorgen för alla stiftets angelägenheter, såsom vice biskop. För hans vackra uppförande på denna oroliga tid erhöll han derefter af konung Fredrik I offentliga loford. Sedan han 1745 blifvit primarius theologus och domprost, afled denne förtjenstfulle man i Åbo år 1746, vid blott fyratioåtta års ålder, allmänt saknad och sörjd.

Wallenius, Johan Fredrik, son af professorn i Åbo M. J. Wallenius, föddes d. 14 Aug. 1765 och blef redan 1777 student vid akademien i Åbo. Han valde då straxt medicinen till förnämsta föremålet för sina studier, ehuru han tillika fortfor att med den ifver vinnlägga sig om andra vetenskaper, isynnerhet den latinska vältaligheten och filosofien, att han, efter med högsta loford aflagda kunskapsprof, redan 1782 promoverades till filosofie magister. Derefter egnade han sig helt och hållet åt läkarevetenskapen och förordnades 1786 att vara provincial-läkare i Tavastehus län, samt 1789 att under Finska kriget tjenstgöra såsom fältläkare vid arméens sjukhus i Tavastehus, hvarefter han 1790 promoverades till medicine doktor. Transporterades 1794 till provincial-läkarebeställningen i Helsingfors, erhöll s. å. assessors-fullmakt, kallades 1791 till ledamot af patriotiska sällskapet i Stockholm och 1799 till förste sekreterare uti Finska hushållningssällskapet i Åbo, hvarefter han följande året blef medicine adjunkt och botanices demonstrator vid Åbo akademi. Genom hans ihärdiga bemödanden blef koppympningen först allmännare känd och värderad i Finland, och genom flera värdefulla afhandlingar i Åbo litteraturtidning gjorde han sig dessutom fördelaktigt känd såsom författare. År 1805 utnämndes han till eloqu. professor vid Åbo akademi, då han efterträdde den namnkunnige Porthan, och under kejsar Alexanders första vistande i Åbo 1809 höll han i dennes närvaro ett offentligt Latinskt tal. Sedan höll han tid efter annan flera berömda orationer och parentationer vid särskilda högtidliga tillfällen. Denne både såsom lärd och vitter författare, samt såsom läkare utmärkte man har flera gånger fått emottaga vedermälen af Ryska regeringens ynnest. Så blef han 1809 riddare af S:t Wladimirs-ordens 4:de klass, 1817 riddare af S:t Annæ-ordens andra klass och 1826 riddare af S:t Wladimirs-ordens 3:dje klass. Sedan han någon tid varit ordförande i kejserliga kommissionen för regleringen af allmänna undervisningsverket i Finland, erhöll han 1822 kanslíråds fullmakt och 1826 nådigt afsked från professionen, med emeritilön, samt uppdrag att, jemte vården af akademiens myntkabinett, utarbeta de ifrågaställda nya akademiska institutionerna. Känd äfven i andra länder för sina djupa kunskaper, kallades han till heders-ledamot af Latinska societeten i Jena samt 1833 till utländsk ledamot af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien i Stockholm. Vid Åbo brand 1827 hade han den olyckan, att, utom allt annat, äfven förlora sitt särdeles i historiska vägen klassiska bibliothek och sina rika samlingar, så väl till en påtänkt *Aboa Litterata*, som till Finlands historia i öfrigt. Död 1836. De af honom på trycket utgifna skrifter gå till ett ganska betydligt antal; deribland många förträffliga akademiska disputationer.

Wallenstedt, Olof, född d. 9 Dec. 1624, var son af biskopen i Strengnäs, doktor Laurentius Wallius. Efter idkade studier och gjorda utländska resor fick han tillstånd att uppvakta vid den ambassad, som Sverige hade uti Osnabrück till Westfaliska fredstraktatens afslutande. Upphöjdes 1650 uti adligt stånd, och blef derefter 1655 anställd såsom sekreterare vid Svenska arméen i Pommern. Han afled redan år 1658. Dennes halfbroder,

Wallenstedt, Lars, äfven en son af biskop Wallius uti ett sednare gifte, föddes år 1631. Redan i unga åren visade han ganska ovanliga natursgåfvor, hvilka han snart genom flitiga studier och resor till flera utländska akademier så utvecklade, att han förvärfvade sig en ganska vidsträckt lärdom. Sedan han fulländat sin uppfostran, tjenstgjorde han först någon tid uti konung Carl X:s kansli, och anställdes sedermera vid den Svenska ambassaden till Frankrike. Efter återkomsten derifrån utnämndes han till sekreterare vid general-guvernementet i Ingermanland. Så väl hans egna, som faderns förtjenster, banade honom vägen till adelskap, hvarmed han hugnades år 1668, då han kallas kongl. sekreterare. Vid 1680 års namnkunniga riksdag var han riddarhus-sekreterare, då han säges hafva fört protokollen med synnerlig skicklighet och qvickhet. Han var revisions-sekreterare, då konung Carl XI 1682 förordnade honom att kriminaliter anklaga konungens förmyndare och rådet, för deras förvaltning under minderårigheten, inför den öfver rådsherrarne tillsatta riksens ständers kommission. Härvid förklarades uttryckligen, att Wallenstedt "blef tagen uti konungens synnerliga beskydd an och i framtiden, så att konungen sade sig vilja anse och allvarligen låta straffa såsom en förbrytelse emot sig sjelf, om en eller annan, för det som åklagarens beställning rörer, ville honom illa anse och med tal eller gerningar söka inkommodera, eller på något sätt skada och förklena." Lyckligtvis afstannade emellertid denna kriminalprocess emot

rådet, då Wallenstedt någon tid derefter förordnades till kansliråd och statssekreterare. År 1689 upphöjdes han till friherre, då han äfven förordnades till landshöfding i Westmanland. Hans verkligen stora förtjenster och den synnerliga gunst, hvaruti han alltid stod hos konung Carl XI, förskaffade honom 1693 grefvevärdigheten, på samma gång som han utnämndes till kongl. råd, och honom uppdrogs presidentskapet i Svea hofrätt. Efter sin konungslige gynnares död, blef han 1697 en ibland de herrar, som skulle föra förmyndareregeringen under dess sons, konung Carl XII:s minderårighet. Han slöt sin berömliga lefnad 1703, utan att efterlemna någon son, som kunde fortplanta hans grefliga ätt.

Wallenstein, Albrekt von, hvars verkliga namn dock egentligen var friherre Albrekt Wenceslaus Eusebius von Waldstein, en bland de Tysklands utmärktaste härförare, som under trettioåriga krigets långvariga fejder stodo uti största beröring med Sveriges arméer, föddes i Prag d. 14 Sept. 1583. Redan i barndomen förrådde han ett vildt och obändigt lynne, och fåfängt sökte föräldrarne genom enskilde lärare tygla hans oupphörliga öfvermod. De sände honom då till skolan i Goldberg, der han öfverlemnades till en för duglighet och kraft utmärkt lärare, vid namn Fuchner. Sedan denne länge användt både godhet och stränghet, men utan framgång, skickade han den vanartige gossen åter till föräldrarne, hvilka vid hans sextonde år sände honom till högskolan i Nürnberg. Der öfverlemnade han sig genast med den vildaste häftighet åt alla de utsväfningar och våldsamheter, som vanligtvis gå i svang bland dräggen af studenterne. Särdeles var han en flitig tillställare och deltagare uti så väl allmänna, som enskilda slagsmål. Flera gånger blef han af sina lärare varnad, en gång insatt i proban, och erhöll slutligen, då ingen förbättring visade sig, uppmaning att lemna staden, hvilket han också gjorde. Allt detta hade tilldragit sig på föga mera än ett halft år. Någon tid derefter anställdes han såsom page hos markgrefven von Burgau. Under denna tjenstgöring hände sig en gång, att han insomnade, sittande uti ett öppet fönster af tredje våningen på Inspruck slott. Oroad af en plågsam dröm, kastade han sig i sömnen fram och tillbaka, och föll slutligen ut genom fönstret. Oaktadt det förfärliga fallet, led han alldeles ingen skada, och det ovanliga i händelsen väckte honom snart till allvarsamma, stundom svärmande tankar. Han började tro sig hafva blifvit af en högre hand räddad till högre öden, och en förändring föregick i hela hans väsende. Den förra, vilda och obändiga anden stannade väl qvar, men tyst och sluten inom sig sjelf, försänkt i dystra grubblerier öfver verldens och menniskolifvets gåtor. Han öfvergick till katholska läran, i den fasta öfvertygelse, att det varit Jungfru Maria, som för sådant ändamål räddat hans lif. Sedan begaf han sig på resor, för att fortsätta och fullända sina studier. Han besökte Spanien, Frankrike, Nederländerna och Italien, samt inhämtade öfverallt en noggrann kännedom om dessa länder. Härunder råkade han åtskilliga lärde, hvilka ingåfvo honom smak för stjerntyderi, hvarför han sedan i all sin tid behöll en brinnande tillgifvenhet. Sedan han någon tid gjort krigstjenst i Ungern, återvände han 1606 till sitt fädernesland Böhmen, der han ingick giftermål med en gammal, utomordentligt rik enka, som dock snart dog, efterlemnande åt den unge enklingen en nästan omätlig förmögenhet. Kort derefter värfvade han tvåhundra ryttare, och förde dem till dåvarande erkehertig Ferdinand, hvilken var invecklad i ett krig mot Venedig. Vid detta tillfälle grundlade han genom tapperhet och frikostighet den ovanliga gunst, hvari han sedermera stod, så väl hos Ferdinand som hos soldaterne. Efter krigets slut blef han först öfverste, samt gift med den unga, sköna fröken von Harrach, en dotter till Ferdinands förtrogne gunstling, sedan utnämndes han till kejserlig kammarherre och grefve, samt utmärkte sig i Wien genom sitt särdeles lysande lefnadssätt. Vid upproret 1618 erbjödo Böhmrarne åt Wallenstein befälet såsom öfverfältherre; men han blef sin kejsare trogen, och utförde till dess tjenst mången bragd i spetsen för ett af honom sjelf värfvadt kyrassierregemente, hvaröfver Böhmarne blefvo så uppretade, att de indrogo alla hans gods, likasom flera andras af hans slägt. Sedermera kämpade han med framgång mot Bethlen Gabor, och återfick, efter kejsarens seger, icke allenast sina gods, utan erhöll äfven såsom särskild belöning herrskapet Friedland, med värdighet först af riksgrefve, sedan af riksfurste, och slutligen af hertig. Hans ovanliga lycka föranledde afund, och hans öfvermod en anklagelse; men han infann sig i Wien, utdelade 12,000 dukater bland sina domare, och blef så icke allenast frikänd, utan äfven befordrad till general-major. Efter att någon tid hafva legat sysslolös i Böhmen, uppträdde han då kejsar Ferdinand behöfde en krigshär, men dertill saknade nödiga medel. Wallenstein erbjöd sig att till kejsarens tjenst, men på egen bekostnad, anskaffa och utrusta icke mindre än 40,000 man. Man tog detta i början för ett tomt skryt, och kejsaren ansåg det vara nog om endast 20,000 man uppsattes; men härpå vägrade Wallenstein att ingå, påstående att en så liten här ej skulle kunna förskaffa sig födan. Öfver hela Tyskland spreds snart ryktet, att Wallenstein ämnade på egen bekostnad uppsätta en krigshär; krigare strömmade till honom från alla håll, och innan kort såg man med förvåning honom i spetsen för 60,000 man. Med denna här fördref han grefve Mansfeld ur Sachsen och Schlesien, eröfrade Holstein och Jutland, belägrade Stralsund, och höll hela norra Tyskland i tygeln. Till belöning utnämnde kejsaren honom 1629 till hertig af Meklenburg. På riksdagen i Regensburg 1630 föll den af lyckan så gynnade Wallenstein ett offer för sina afundsmäns stämplingar, och nedsteg lika hastigt från maktens höjd, som han dit uppstigit. Men sedan Tilly blifvit besegrad af den Svenske konungen Gustaf Adolf, återkallades den afsatte Wallenstein i kejsarens

tjenst, dit han dock endast ingick på sådana vilkor, som för kejsaren blefvo i högsta grad förödmjukande. Nu tågade han mot Nürnberg, der han sammanträffade med Svenske konungen; men utan att något afgörande slag skedde emellan de båda store hjeltarne, som der med ömsesidig betänksamhet mätte hvarandras krafter. Deras sednare sammanträffning medförde det blodiga slaget vid Lützen 1632. Efter Gustaf Adolfs död började Wallenstein allt mer och mer misstänkas för äregiriga planer emot sin herre och kejsare. Tillika begynte hans alltid dystra och onda lynne allt hårdare låta känna sig, så att så väl soldaterne som folket gåfvo honom allmänt binamnet "Tyrannen." Slutligen blef han den 15 Februari 1634 af några kejserlige sammansvurne mördad i staden Eger. Den ryktbare Wallensteins stränghet och vrede kände inga gränsor, men å andra sidan ej heller hans frikostighet. Att gifva en skänk af mindre än 1000 riksdaler ansåg han vara under sin värdighet. För soldaternes hälsa och vård sörjde han ganska uppmärksamt, lemnande dem tillika fria händer att genom plundring både föda och rikta sig. Hans lefnadssätt var nästan kejserligt. På resor åtföljdes han af femtio sexspända vagnar för sitt sällskap, andra femtio medförde betjeningen och husgerådet. Femtio lifdrabanter stodo dagligen i hans yttre rum. Hans hof utgjordes af sextio adlige pager, tolf friherrlige riddare och fyra kammarherrar; hela hofstaten bestod af 900 personer. Dagligen dukades hans bord för hundra gäster. Sjelf syntes han likväl sällan dervid, undflyende och hatande alla menniskor, såsom ett otacksamt och ondt slägte. Tillika var han alltid så ytterst känslig för hvarje buller, att hans omgifning till och med måste medelst omlindade sidenband söka förekomma äfven det ringaste slammer af sporrarne. Sin gemål och dotter såg han sällan; någon förtrolig vän hade han aldrig. Soldaterne följde honom med en alldeles blind lydnad, fängslade så väl af hans stränghet och frikostighet, som af hans hemlighetsfulla väsende. Tysklands folk behandlade han med en segrande krigares hela hårdhet, dess furstar med ett stötande öfvermod. Kejsaren sjelf måste mången gång tåligt åse, huru den mäktige Wallenstein handlade tvärtemot gifna befallningar, utan att ens vårda sig om att anföra någon ursäkt härför. I spetsen för sin talrika, af honom ensam beroende här, stod han midt i Tyskland, en för alla lika fruktansvärd makt, och man gaf honom icke utan skäl namnet: Tysklands diktator.

Wallenstjerna, Olof Samuelsson, son af professorn i Upsala, Samuel Andreæ Bothniensis, föddes d. 3 Febr. 1611, samt blef, sedan han genomgått Upsala skola och Westerås gymnasium, 1628 student vid Upsala akademi. Anträdde 1633 en utrikes resa, hvarunder han först studerade vid flera Tyska universiteter, och sedan, med understöd af grefve Johan Oxenstjerna, vid de Engelska högskolorna i Oxford och Cambridge. Reste derefter genom Flandern och Brabant till Holland, der han någon tid uppehöll sig vid akademierna i Leyden och Francker. Återvände 1636 till fäderneslandet, och anställdes såsom auskultant vid Åbo hofrätt, der han 1640 utnämndes till aktuarie. Förordnades tillika till vice sekreterare samt lagläsare i Kimito friherrskap. Befordrades 1649 till underlagman i Norr-Finne lagsaga, och utnämndes 1652 till assessor i Åbo hofrätt, samt häradshöfding i Savolax. Upphöjdes 1678 i adligt stånd, då han skref sig till Hänälä och Koperla. Utnämndes slutligen till häradshöfding i Masku och Wemo härader. Han afled d. 1 Febr. 1687, och var en i sitt kall nitisk man, berömd för djupa insigter. Sonen,

Wallenstjerna, Samuel, född 1644, blef 1653 student vid Åbo akademi, och ingick äfven i tjenst vid Åbo hofrätt, der han 1664 befordrades till vice advokatfiskal, och 1672 till ordinarie advokatfiskal. Utnämndes 1674 till assessor. Förordnades 1687 att förestå landshöfdingeembetet i Åbo län. Erhöll afsked 1694, och dog samma år. Dennes son,

Wallenstjerna, Olof, född d. 20 Maj 1672, blef 1684 student vid Åbo akademi, och ingick sedan i tjenst i Svea hofrätt. Befordrades 1704 till häradshöfding i Wemo och Satakunda härader, samt 1721 till assessor i Åbo hofrätt, der han 1737 erhöll fullmakt som hofrättsråd. Dog d. 25 Februari 1740. Sonen,

Wallenstjerna, Ulrik, född 1714, blef 1736 extra notarie, 1741 kanslist, 1747 sekreterare, och 1750 assessor i Åbo hofrätt. Utnämndes 1758 till lagman i Karelska lagsagan, och afled d. 26 Sept. 1772.

Wallenstjerna, Samuel, vice korporal vid lifdrabanterne, var med då konung Augusts bref till Tartar Kan borttogos 1712. Blef kort derefter general-adjutant och öfverste. Bivistade kalabaliken i Bender 1713, och afsändes efter dess slut af Carl XII till Pommern med angelägna depescher. Bivistade Norrska fälttågen 1716 och 1718. Blef sedermera chef för Björneborgs regemente. Dog 1733. Hans son, öfversten **Bernhard Wallenstjerna,** upphöjdes 1766 till friherre, och denna ätt utgick med dennes sonson, friherre **Carl Bernhard Wallenstjerna,** hvilken var korporal vid lifdrabantkorpsen, och afled den 13 Maj 1796.

Wallenstråle, Martin Georg, föddes i Upsala d. 3 Okt. 1733, fadren sist biskopen i Götheborg Georg Wallin. Blef student i Upsala 1751, för fadrens förtjenster adlad 1755 och introducerad med namnet Wallenstråle, filosofie magister 1758, gymnasii-adjunkt och bibliothekarie 1760 och följande året e. o. tjenstgörande hofpredikant. Företog åren 1761—66 en utrikes resa till Holland, Frankrike, England och Tyskland, hvarunder honom erbjöds theol. doktorsgraden i Wittenberg och han invaldes i flera lärda sällskaper. Under sin frånvaro hade han blifvit befordrad till histor. et moral. lektor i Götheborg, theol. doktor 1772, prost och kyrkoherde i Fjärås prebende-pastorat samt d. 18 Dec. 1789 till biskop öfver Kalmar stift, hvartill han innehaft andra förslags-

rummet, L. af N. O. 1792, afled i Kalmar d. 3 Juni 1807. W. var en förträfflig ephorus, fördubblade gymnasii-bibliotheket och var mycket älskad inom sitt stift. Under sitt vistande i Götheborg grundlade han kongl. vetenskaps- och vitterhets-samhället derstädes, som af konungen stadfästades 1778, och var sällskapets förste sekreterare. Han har utgifvit ett stort antal skrifter: *Bref om Halland; Om kapellet i Paris* (den första Svenska predikan derstädes hölls af W. annandag Påsk 1762), *Beskrifning öfver Bollebygds pastorat, Götheborgs stads- och stifts-matrikel*, åminnelsetal, programmer, disputationer, m. m.

Wallentuna, ett härad i Vestra Roslags kontrakt, gränsar till Sollentuna i sydvest, Danderyds och Åkers skeppslager i sydost, samt Lång-, Seming- och Erlingbundra härader i öster och norr. Landet omvexlar med bergkullar och slätter, här och der ej utan skog. Det omfattar socknarna Wallentuna, Fresta, Hammarby, Wada och Angarn; fordom har äfven Öseby socken hört hit, men denna är nu sammanslagen med Garn i Långhundra härad. Häradets folkmängd uppgår till 2,877 personer med 143 $\frac{3}{8}$ hemman på en areal af 35,130 tunnl., hvaraf 2,125 äro sjöar och kärr.

Wallentuna, en socken i Wallentuna härad af vestra Roslagen, är belägen 3 mil N. om Stockholm och tillhör 2 kl. konsist. Har stenbunden och bergländig mark, som omvexlar med bördiga slätter och ängar; inom östra delen af socknen saknas ej skog. Rådande jordmånen är lera, och åkerbruk samt boskapsskötsel äro hufvudnäringar. Flera sjöar äro belägna inom socknen, såsom Wallentuna-sjön, Gäf- och Angarns-sjöarna samt Lindholmssjön. Kyrkan är gammal, af gråsten med hörn af huggen sandsten. Flere större gårdar finnas inom socknen, såsom *Bällsta*, 1 mtl. frälse, äges af frih. Reuterskjöld; *Lindö*, 2 $\frac{3}{8}$ mtl. skatte, 3 mtl frälse säteri, med qvarn, äges af Ahlgren; *Molnby*, 2 mtl. frälse säteri med qvarn, äges af Edbom; *Weda*, 2 mtl. frälse, under Lindholm i Orkesta; *Olshamra*, 1 mtl. frälse säteri, med qvarn och såg, äges af Burman; *Lingsberg*, 2 mtl. frälse säteri, äges af Hansson; *Kusta*, 1 mtl. frälse med qvarn och såg; samt *Hjelmsta*, 2 $\frac{1}{8}$ mtl. krono, prestgård. Högar och stensättningar finnas på flera ställen, såsom vid Bällsta och Lindö. Socknen innehåller 49 $\frac{1}{2}$ hemman, med 1,100 inbyggare på en areal af 13,608 tunnl, hvaraf 990 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Refsta postgård, Olhamra.

Waller, Erik, son af magister docens, sedermera kyrkoherden P. Waller, föddes d. 27 Okt. 1732 och blef redan 1743 inskrifven såsom student vid Upsala akademi, der han dock ännu stod under enskilde informatorers handledning. Af naturen begåfvad med en lycklig och stark tankekraft, valde han i början de mathematiska vetenskaperna till sina studiers käraste föremål, och detta med den framgång att han redan 1750 kunde med heder genomgå en mathematisk disputationsakt. Sedermera valde han för serskilda orsaker den theologiska vägen. Blef 1755 filosofie magister; men qvarstannade dock ännu några år i Upsala. Prestvigd 1760 anställdes han i början såsom vice pastor vid domkyrkoförsamlingen i Westerås samt förestod äfven någon tid Græcæ linguæ lektionen vid gymnasium derstädes. Kallades sedan till adjunkt vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm och utnämndes 1763 till tjenstgörande kongl. hofpredikant. Förordnades 1765 till vice pastor vid Hedvig Eleonora församling, men fick samma år äfven enhällig kallelse att vara komminister vid Storkyrkan. Vid början af Gustaf III:s regering utmärkte han sig genom åtskilliga författade skrifter, bland annat en prisskrift, rörande frågan om en ny nationaldrägt, hvarföre han af patriotiska sällskapet belönades med en guldmedalj om 30 dukaters vigt. Efter fjorton års tjenstgöring i hufvudstaden, utnämndes han 1775 till kyrkoherde i Örebro, der han följande året förordnades till kontraktsprost. Vid 1788 års riksdag var han bland sitt stånds fullmäktige och blef året derpå theol. doktor. Berömd för lärdom, drift och en hedrande vandel, åtnjöt han en allmän högaktning, kallades till ledamot af patriotiska sällskapet och af samfundet Pro Fide et Christianismo samt utnämndes 1789 till andlig ledamot af Nordstjerne-orden. År 1798 erhöll han fullmakt att vara domprost i Westerås och utnämndes slutligen år 1809 till biskop i Westerås stift. Samma år Kom. af N. O. Han afled d. 30 Maj 1811. Biskopen, doktor Waller har utgifvit icke allenast flera *Predikningar* utan äfven, ehuru anonymt, ett stort antal afhandlingar i åtskilliga ämnen.

Wallerius, Daniel, föddes 1630, samt var son af prosten och kyrkoherden Laurentius Erici Wallerius, hvilken tagit namn efter sin fädernebygd Wallehärad i Westergöthland. Sedan han genomgått Kalmare skola och Linköpings gymnasium, blef han 1651 student i Upsala, der han en längre tid uppehöll sig genom enskild informering. Promoverades 1658 till filosofie magister, och blef samma år prestvigd, hvarefter han genast förordnades till konrektor samt græcæ linguæ et poëseos lektor vid Collegium Carolo-Gustavianum i Kalmar. År 1660 utnämndes han till slottspastor derstädes. Dessa sysslor förestod han till 1668, då enkedrottningen kallade honom till sin hofpredikant, hvarefter han 1671 befordrades till domprost i Götheborg. Slutligen utnämndes han 1678 till biskop öfver Götheborgs stift, hvilket embete han sedan med mycket beröm och till allas belåtenhet förestod uti öfver tio år, isynnerhet utmärkt för mycken saktmodighet, förenad med allvarsamhet och drift. Bland hans vigtigare befattningar var då han förordnades att sitta såsom ledamot i den kommission, som skulle granska förmyndareregeringens förvaltning under Carl XI:s minderårighet. Han afled d. 20 Febr. 1689.

Wallerius, Harald, son af kyrkoherden Johan Wallerius, föddes i Östergöthland år 1646, och blef vid femton års ålder student i Upsala, der han snart utmärkte sig genom de lyckligaste naturgåfver, så att han 1669 med stor heder pro-

moverades till filosofie magister. Såsom en utmärkt kännare af musiken, förordnades han till musikdirektör vid akademien, samt fick äfven af konungen uppdrag, att, då Svenska nya psalmboken skulle utgifvas, dertill författa tjenliga noter. Han var äfven en stor älskare af vitterhet, och tjenstgjorde flitigt vid det akademiska biblioteket. Slutligen utnämndes han 1690 till matheseos professor i Upsala. Dog år 1716. Sonen,

Wallerius, Göran, föddes i Upsala år 1683, och åtnjöt af sin fader en så väl vårdad uppfostran, att han vid nitton års ålder kunde framträda för den lärda verlden med en väl utarbetad afhandling: *De Tarantula*, uti hvilken han ådagalade djupa kunskaper uti musik, dans, mathematik och naturkunnighet. Försedd med ett stipendium mechanicum ingick han 1703 uti bergs-kollegii tjenst vid Stora Kopparberget, der han 1706 befordrades till marchscheider. Snart fick han här händerna fulla af arbete med mätningar och kartors upprättande öfver de vidlyftiga grufvorna i Stora Kopparberget, Salberget och flera andra ställen. Med understöd af bergs-kollegium företog han derefter en utrikes resa. Sedan han besökt Danmark, uppehöll han sig en längre tid vid de Sachsiska och Böhmiska bergverken, der han bland annat lärde sig grundligen proberkonsten. Derefter besökte han Frankrike och Holland, uti hvilket sednare land han noga undersökte dervarande skeppsbyggerier, qvarnverk, slussar, dammar, fabriksanläggningar m. m. Sedan begaf han sig 1710 öfver till England, der han isynnerhet inhämtade kunskap i glasslipери, samt förfärdigandet af optiska glas och mikroskoper. Mot hösten samma år återvände han till fäderneslandet, då han återgick till sin tjenstgöring vid Fahlu grufvor. Befordrades 1714 till bergmästare öfver Upland och Wester-Norrland, samt transporterades 1722 derifrån till Öster- och Vesterbergslagen. Kallades till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala, samt blef 1730 assessor i bergs-kollegium. År 1742 invaldes han äfven till ledamot af vetenskaps-akademien, bland hvars handlingar han qvarlemnat flera värdefulla uppsatser. Dog år 1744.

Wallerius, Nils, son af kyrkoherden i Stora Mällösa, Erik Wallerius, föddes Nyårsdagen 1706, och blef, sedan han genomgått gymnasium i Strengnäs, 1725 student i Upsala. Det var vid denna tiden, som den Wolffianska filosofien här började införas, och denna lära fann synnerligt insteg hos den unge Wallerius, som 1731 blef filosofie magister, 1735 docens, och 1737 filosofie adjunkt. Äfven blef snart tilloppet af hans lärjungar så stort, och hans lärosal besöktes af en sådan mängd studerande, att dagen ofta ej räckte till för dem, som åstundade hans undervisning, utan att han ibland måste börja kl. 2 om morgonen, hvarefter den ena hopen aflöste den andra ända till aftonen. Sällan förgick någon dag, att han icke åtminstone fick hålla föreläsningar uti åtta till tio timmar, och detta icke allenast uti theoretiska och praktiska filosofien, utan ock uti de flesta delar af mathematiken och naturkunnigheten. På sådant sätt tillbragtes elfva hela år, efter hvilkas förlopp han ändtligen befordrades till log. et metaf. professor. Nu syntes han hafva kommit till det, som egentligen var hans sak; men det var dock endast en beredelse till ett annat, som skulle blifva hans rätta och stora föremål. Sedan han 1751 låtit prestviga sig, och året derefter blifvit utnämnd till theologie doktor, hade han 1755 den äran att kallas till förste innehafvare af den nya theologiska professionen, som biskop Kalsenius stiftat, och hvilken det tillhörde att upptaga och vederlägga alla de inkast, som otron kunde göra emot kristna religionens hufvudgrunder. Häri fick han nu tillfälle att visa sin rätta styrka och de gåfvor, med hvilka han i rikt mått blifvit utrustad. Hans oförskräckta mod, lågande nitälskan och genomträngande förstånd visade, att han var född till en kämpe för den stridande församlingen. Han afled den 16 Augusti 1764. Bland hans skrifter märkas: *Systema metahysicum; Compendium Logicæ; Psycologia empirica; Psochologia rationalis; Prænotiones Theologicæ* m. fl.

Wallerius, Johan Gotschalk, son af prosten och kyrkoherden i Stora Mellösa, E. Wallerius, föddes år 1709, och blef, efter att hafva genomgått Strengnäs gymnasium, 1725 student i Upsala. Sedan han der med berömlig flit lagt sig på de filosofiska vetenskaperna, isynnerhet mathematik och fysik, och äfven något studerat medicinen, promoverades han 1731 till filosofie magister. Samma år öfverreste han till Lund, för att begagna professor von Döbelns och arkiater Stobæi föreläsningar i medicinen och naturalhistorien, hvaruti han snart gjorde sådana framsteg, att han 1733 antogs till medicine adjunkt vid akademien, och 1735 promoverades till medicine doktor. Uppförd på förslaget till den efter arkiater Rudbeck ledigblifna botanices professionen i Upsala, och sedan äfven på ett annat professorsförslag, lyckades han dock icke att härvid vinna befordran, men erhöll i stället fullmakt att vara medicine adjunkt vid Upsala akademi. År 1748 kallades han till ledamot af kejserliga akademia naturæ curiosorum, och två år derefter till ledamot af vetenskaps-akademien i Stockholm, vid samma tid, som han utnämndes till chemiæ metallurgiæ et pharmaceutices professor i Upsala. Han sökte då att få säte och stämma i medicinska fakulteten, men detta afslogs, på fakultetens tillstyrkande, af konungen, med tillägg, att kemie-professorn endast skulle vid filosofiska examina noga undersöka medicinæ studiosi, och deröfver lemna dem särskildt betyg, samt tillika med medicinska professorerne hafva inseende öfver Upsala apothek. Med ifver började han genast att arbeta på inrättandet af ett laboratorium chemicum, hvilket han också 1752 fick i gång, hvarefter han sedan ensam arbetade dervid ända till år 1758, då till hans lättnad en laborator på stat blef förordnad. Kallades 1763 till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala, och afträdde 1767 sin profession. Sedermera blef han 1772 R. af W. O., hvarefter han kallades till medlem af kejserliga vetenskaps-akademien i Petersburg och till ledamot

af physiografiska sällskapet i Lund. Han afled d. 16 Nov. 1785. Professor Wallerius var en lärd och mycket arbetsam man, samt förvärfvade sig i sin vetenskap den aktning öfver hela Europa, att han på sin tid blef ansedd såsom en bland kemiens hufvudauktorer, särdeles i mineralogien, hvaruti han äfven efterlemnade ett utsökt kabinett. I umgänget var han munter och skämtsam; till kroppsställningen liten och undersättsig. Drottning Lovisa Ulrika lät förvara hans porträtt, i medaljform, uti de rum på Drottningholms slott, hvilka hon der helgade åt naturkunskapen och vitterheten. Af aktning för hans minne, lät vetenskapsakademien år 1790 öfver honom slå en minnespenning. Bland de många af honom utgifna lärda arbeten må anföras: *Mineralogia, eller Mineralriket indelt och beskrifvet;* äfven utgifvet på latin, tyska, engelska och franska; *Hydrologia, eller beskrifning af vattuTiket; Chemia Physica*, äfven öfversatt på tyska; *Elementa Metallurgiæ speciatim Chemicæ*; *Åkerbrukets kemiska grunder* m. fl., samt en stor mängd akademiska disputationer, tal och vetenskapliga afhandlingar af utmärkt värde.

Wallerstad, med Järsta, en socken i Bobergs härad af Linköpings län, är beläget ½ mil N.O. från Skenninge, och tillhör 1 kl. konsist. En ny och prydlig kyrka, med nytt orgelverk, har blifvit uppförd och färdig år 1833. Socknen håller i längd och bredd ½ mil. Jordmånen är vid hemmanen ganska olika, och består dels af lera och svartmylla, dels af örjord och syrsand. Åkerbruk är hufvudnäringen, ängen liten och mullbetet knappt. Skog fattas. Gästgifvaregården Hassla är här belägen. Skena-ån utgör socknens gräns i söder. På Lunda-Backen, ⅛ mil ifrån kyrkan, har sannolikt fordom varit ett offerställe, och åtskilliga grifthögar med bautastenar äro der synliga. Ett sällskap, kalladt S:t Lars-gillet, har här fordom funnits. Socknen innehåller 33 hemman, med 744 inbyggare på en areal af 4,212 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Wallhall, ett i Westergöthland beläget berg, vid sjön Brängen, inom Kylingareds socken och Böne pastorat, har af gammalt burit namnet Wallhall, sannolikt emedan här funnits en brant ättestupa, hvarifrån hedningarne kastade sig utföre, då de ledsnat vid lifvet och längtade till Oden. På detta berg ligger äfven en kantig, ofvanpå flat sten, som kallas Skams Altare, och fordom torde varit en offerhäll. En der befintlig 16 alnar hög qvarlefva af ett bergras har äfven fått namnet Skams Predikstol.

Wallhalla-orden. Alltsedan revolutionen den 19 Augusti 1772, då ständernes välde i Sverige blifvit tillintetgjordt, hade en mängd egenmäktiga kungliga förordningar från Sverige väckt missnöje i Finland, och en och annan Finne, särdeles bland adeln, började nu i hemlighet arbeta på och hoppas i en framtid kunna åstadkomma sitt lands befrielse från det nu såsom förtryck ansedda Svenska väldet. Finland skulle vinnas för friheten, sannolikt dock en så beskaffad frihet, att adeln der, likasom i Lifland och Kurland, under Ryskt beskydd fritt skulle få herrska öfver lifegne bönder. Bland dem som nitälskade för denna idé, utmärkte sig isynnerhet en man bland Finska arméens skickligaste chefer, hvilken varit upphofvet till Hapaniemi kadettskola, och vid arméen infört flera betydliga förbättringar; denne man var Georg Magnus Sprengtporten. Det åsyftade målet egde dock bland massan af folket föga eller inga sympathier, och man kunde derföre endast i största hemlighet arbeta derpå genom att förbereda sinnena. Till dessa hemliga förberedelser hörde sannolikt inrättandet af den orden, som på 1780:talet blomstrade på Sveaborg, under namn af Wallhalla. Om den nämnde Sprengtporten deraf var medlem, torde vara oafgjordt, ehuru några till och med påstått, att han varit dess egentlige upphofsman. Utan tvifvel var han åtminstone hemligen dess gynnare. Under masken af en sällskaps- och rolighets-orden, synes nemligen detta sällskap, som på Sveaborg hade sitt hufvudsäte, hafva dolt afsigter af mera politisk syftning. Sällskapets ledare, med titel af ordens styrande och befallande drott, var Joh. Anders Jägerhorn, en man med intagande sällskapsgåfvor, och känd som en kunnig officer. Ordens medlemmar voro spridda öfver hela landet; men underläto aldrig att besöka ordensgillet på Sveaborg, så snart de ankommit till Helsingfors. Hela landet var indelt i vissa distrikter eller kommanderier, som stodo hvart och ett under sin så kallade *vallfauder*, hvilken var pligtig att till ordens styresman punktligen inberätta allt af något allmännare intresse, som inom hans departement kunde förefalla. Till sådana nyheter hörde naturligtvis underrättelserna om den i provinserna rådande sinnesstämningen, hvilka rykten cirkulerade o. s. v. Enligt handlingar, rörande denna orden, efterlemnade af baron A. Ch. Reuterholm, skall den i sin första uppkomst varit en utgrening eller fortsättning af ett ordenssällskap, som, under namn af "la Constance," redan förut existerat i Stockholm, samt ifrån början haft *firandet af fäderneslandets häfder* till sitt uppgifna ändamål. Eldiga tal öfver frihetshjeltar; vackra ord om frihet och lycksalighet, om den inskränkta makt, som rätteligen tillkommer konungar, samt de skyldigheter, de böra hafva mot sina folk; Rousseaus theorier om det borgerliga samhället, såsom grundadt på ett kontrakt, lika bindande för den styrande som de styrda, m. m. af direkt politisk syftning, utgjorde här litet emellanåt föremål för ordensbrödernes gemensamma betraktelser. För de vallfauders, som egde kommanderier, var ock en särskildt "instruktion" utfärdad, enligt hvilken de anbefalltes, att, om någon betydlig omständighet inom kommanderiet föreföll, hvarom de borde underrätta styrande och befallande drotten, för sådant ändamål begagna sig af en chiffre, hvilken tillika med sin klav skulle dom från ordens-kansliet meddelas, då de personligen inställde sig vid "logen." Denna klav och chiffer borde dock sorgfälligt döljas för alla obehöriga. Ordens styresman, den nämnde Jägerhorn, var ock den, som under 1788 års

fälttåg ifrigast arbetade för Finlands sjelfständighet. Redan innan Finska trupperna, enligt gifna ordres, ryckte öfver gränsen, sökte han, jemte majoren C. H. Klick, likaledes en af ordens verksammaste ledamöter, att intala arméen, ej allenast krigets olaglighet, utan äfven landets oförmögenhet att det utföra, hvaremot de ansågo Finland kunna undvika krigets förödelser och ernå obeskrifliga förmåner, så framt det, under beskydd och bistånd af Ryssland, förklarade sig sjelfständigt. Men som Finska nationen visade allt för liten benägenhet för denna sjelfständighetsplan, anslöto sig de båda nämnde herrarne i dess ställe till det nu uppkomna *Anjala-förbundet*, hvars ändamål icke egentligen var Finlands frihet, utan konungamaktens tillbakaträngande till sina fordna, hufvudsakligen af 1720 års regeringsform utstakade gränsor. Jägerhorn var den, som personligen öfverförde till Ryska kejsarinnan en i denna syftning uppsatt skrift, samt sedan återkom till Finland med stärkta förhoppningar om Finlands blifvande frihet. En mängd berättelser om den å bane varande sjelfständighetsplanen hade emellertid börjat löpa kring landet, och äfven väckt vederbörandes uppmärksamhet, så att redan i slutet af år 1783 och början af 1784 ordres utfärdades till regementscheferne, att inom sina korpser och stater utspana om några stämplingar angående Finlands sjelfständighet förehades; en befallning som likväl då ej ännu ledde till något resultat, enär några tillförlitliga upplysningar sannolikt icke kunde inhämtas. Vid krigets utbrott 1788 hade dock planen tydligen trädt i dagen, och konung Gustaf begagnade ryktet derom såsom ett medel att stämma opinionen till sin fördel. Presterne i moderlandet dundrade nu från predikstolarne mot desse fosterlandets förrädare, som ville sälja sig och sina medbröder till slafvar åt Ryssland. Kungörelser utfärdades också, som varnade landets invånare att lyssna till upprorsmakares lockelser. Omsider, sedan konungen vunnit fred från södra sidan, skickades till Finland befallning att arrestera de i dessa planer mest komprometterade. Men desse hade på förhand anat faran, och räddade sig nu skyndsamt öfver gränsen. De sålunda öfverrymde voro: majorerne Jägerhorn och Klick, stabskapten Ladau, kapten Glassenstjerna och kornett von Essen. General Sprengtporten, som kanske från början varit partiets verksammaste medlem, hade redan år 1786, efter någon misshällighet med konungen, gått öfver såsom general-major i Rysk tjenst. Eburu äldre och endast till en viss grad af lika syftning med Anjala-förbundet, hade Wallhalla-sällskapet dock slutligen sammansmält med detta och drog det med sig i sitt fall. Flere af deltagarne i Anjala-förbundet, såsom en Magnus Brunow, öfverste för Savolax infanteri-regemente, Otto Carl von Fieandt, kapten vid samma regemente, samt Alex. D. von Essen, löjtnant vid samma regemente, hade äfven inom Wallhalla-orden beklädt höga värdigheter.

Wallhof i Kurland. Der höllo Svenskarne vid början af år 1626 ett märkvärdigt slag mot Polackarne, och tillkämpade sig en lysande seger. Detta var den första ordentliga drabbning, som den store hjelten Gustaf Adolf vann. Vid erhållen underrättelse, att Polske öfveranföraren Sapieha hade en ansenlig styrka samlad vid byn Wallhof, tog Gustaf Adolf tusen utvalde musketerare och så mycket rytteri, som i hastigheten kunde samlas, och ryckte dermed den 5 Januari öfver Düna, samt rakt emot fienden. Denne blef varnad, tände derföre eld på byn och förskansningarne, som blifvit uppkastade deromkring, samt tågade ut på fältet, uti en slagtordning, hvilken dock, efter Polackarnes vana, var föga ordentlig. Tidigt om morgonen den 6 Januari ryckte Svenskarne fram. Unge Thurn förde högra flygeln, Gustaf Horn, och under honom Teuffel, anförde den venstra; konungen sjelf ledde det hela, och egde således egentligen största förtjensten af så väl planen som dess väsendtliga utförande. Efter en kort strid grep det Polska rytteriet till flykten, sedermera följde äfven dess fotfolk efter. Sjuhundra fiender lågo slagne på fältet, ettbundrafemtio fångar, och deribland fältherren Gosiewsky, fördes till Svenska lägret, jemte fem fanor, tre fältstycken och all fiendens tross. Svenskarnes förlust deremot var nästan ingen. Efter träffningen vid Wallhof voro Svenskarne någon tid tryggade för ytterligare anfall.

Wallich, Johan Ulrik von, född 1626 i Weimar, af en från Wallakiet härstammande ätt, begagnades länge af hertig Carl Gustaf, sedermera konung Carl X, uti åtskilliga befattningar till år 1656, då han anställdes såsom legationssekreterare vid Svenska beskickningen hos Ottomaniska porten. Sändes 1661 såsom legationssekreterare till Wien, och blef samma år upphöjd i adligt stånd. Utnämndes 1662 till justitieråd i Bremen. Dödsåret obekant. Han blef mest namnkunnig af sitt arbete: *Religio Turcica, Mahometis vita et orientalis et occidentalis cum Antichristi comparatio.*

Wallin, Georg Nicolai, föddes d. 1 Maj 1644 i Ångermanland, der hans fader var en förmögen bonde och tillika ortens länsman. Han var i början icke ämnad för studier, men fick sedan besöka Hernösands skola och gymnasium; likväl måste han alltid under mellanterminerna vara sin fader behjelplig vid landtmannaarbetena, i sällskap med gårdens drängar. Detta oaktadt använde han sin tid så väl, att han vid tjugoett års ålder inskrefs såsom student vid Upsala akademi, med mycket beröm för flit och goda kunskaper. Sedan han elfva år uppehållit sig vid akademien, förnämligast genom konditionering, blef han 1676 filosofie magister. Samma år prestvigd, tjenstgjorde han först såsom huspredikant uti några adliga hus, och utnämndes 1680 till pastor vid lifdrabantkorpsen. Året efter denna befordran inträffade det en gång af en händelse, att han måste helt oberedd predika för konung Carl XI, som då vistades på Kungsör. Detta utförde han så väl och till konungens stora välbehag, att denne icke allenast, efter predikans slut, med ett handslag tackade honom för upp-

byggliga lärdomar, utan äfven snart derefter utnämnde honom till sin ordinarie hofpredikant. Under denna tjenstgöring råkade han att begå en liten försummelse, hvilken dock icke medförde några svåra följder. Då för tiden var nemligen ännu icke någon viss predikoordning hofpredikanterne emellan faststäld, hvaraf hände, att Wallin kom att försumma en veckopredikan hos unga drottningen. Han tilltalades härför i konsistorium; men allt aflopp ganska lindrigt. Protokollerne voro den tiden ej särdeles vidlyftiga, fördes mest i form af frågor och svar, och så skedde äfven i förevarande mål på efterföljande sätt: "Wallin tillspordes af hvad orsak predikan den 20 November försummades i kyrkan?" Svar: "Jag skyller mig godvilleligen sjelf, efter jag icke visste att det var min vecka." Frågas: "Om han ville att saken skulle tystas eller ock afdömas efter lag?" Consistoriales voro af den tanken, att då Wallin gjort afbön hos unga drottningen, och hon låtit falla sin rätt, behöfdes ej vidare betänkande häri." År 1684 utnämndes han till kyrkoherde i Gefle, då han tillika förordnades till prost öfver Gestrikland. Der qvarstannade han likväl icke länge, ty konungen, som hade fattat ett synnerligt förtroende för honom, och ej länge kunde umbära honom, utnämnde honom 1694 till sin öfverhofpredikant och bigtfader. Uti denna sin befattning utförde han flera vigtigare förrättningar; bland annat beredde han den unge Carl XII till sin första nattvardsgång. Under drottning Ulrika Eleonora den äldres sista sjukdom, och vid dess dödssäng, uppvaktade han henne med den ömmaste omsorg, och gaf henne för sista gången nattvarden i Carlbergs kyrka, dit hon låtit bära sig på en stol. Samma högtidliga förättning var honom äfven ombetrodd vid konung Carl XI:s sista stunder, om hvilka han dessutom efterlemnat en utförlig och ganska intressant berättelse. Under sin tjenstgöring på hofvet hade han alltid fritt tillträde till konungens person, så ofta han ville, till och med utan att behöfva anmäla sig. Hedrades med flera egenhändiga bref af konungen, och rådfrågades ofta i angelägna mål. Carl XI:s förtroende för honom var så stort, att ej sällan mången högförnäm person sökte, fast förgäfves, igenom honom utleta konungens tänkesätt i vissa förefallande frågor. Vid jubelfesten 1693 utnämndes han till theologie doktor, och fick emottaga doktorsbrefvet af konungens egen hand. Samma nåd, som doktor Wallin åtnjutit hos konung Carl XI, bibehöll han äfven hos den unge Carl XII, och var denne följaktig såsom dess bigtfader och fältsuperintendent på krigståget till Seland. Året derefter utnämndes han till biskop i Götheborg; men som Hernösands stift vid samma tid blifvit ledigt, utbad han sig den nåden att heldre få komma till denna sin fädernebygd, hvilket äfven bifölls. Han blef då år 1702 biskop i Hernösand, och fortfor sedan att i mera än tjugo år med outtröttligaste nit, omsorg och drift utöfva sitt embete, hvarunder han dock, i de snart uppstående krigsoroligheterna, hade den sorgen att flera gånger se sitt stift härjas af fienderne. Trött af mödor och hög ålder, afsomnade han d. 8 Juli 1723. Sonen,

Wallin, Georg (eller Göran), den yngre, föddes d. 31 Juli 1686, och blef redan på sitt elfte år student i Upsala, samt vid tjugoett års ålder filosofie magister. Till att föröka sin redan förvärfvade lärdom, företog han 1708 en utrikes resa, hvarunder han besökte Tyskland, Holland och England, samt gjorde bekantskap med ett stort antal af samtidens lärdaste män. Återvände 1710 till fäderneslandet, då han blifvit utnämnd till theologie lektor vid Hernösands gymnasium, vid hvilken befattnings utöfvande han de följande tretton åren förvärfvade sig det högsta beröm. Valdes två gånger till riksdagsman, och gjorde tvenne vidsträckta visitationsresor till Lappmarkerna, samt utarbetade i afseende härpå en Lappsk öfversättning af nya testamentet. År 1720 företog han en ny utländsk resa, hufvudsakligen till Frankrike. Uti Paris vistades han ett helt år, hvarunder han författade tvenne lärda arbeten, nemligen sitt *Lärda Paris*, och sitt *Heliga Genoveva*, *patronessan för Paris*, hvilka afhandlingar väckte Fransmännens stora uppmärksamhet. På hemvägen erhöll han theologie doktorsgraden i Wittenberg 1723. Efter hemkomsten blef han 1724 kongl. hofpredikant, samt 1726 bibliothekarie vid Upsala akademi och theologie professor. Förordnades 1735 till superintendent på Gottland, och blef slutligen 1744 utnämnd till biskop i Götheborg. Såsom sådan åtnjöt han synnerlig aktning och ett stort förtroende af presterskapet; var tvenne gånger riksdagsman, och sattes äfven två gånger på förslag till erkebiskop. Han afled d. 16 Maj 1760, och hans barn adlades under namnet *Wallenstråle*. Hans lärdom var ganska vidsträckt, och omfattade icke allenast theologica, utan äfven numismatik, de österländska och Europeiska språken, antiqviterna, lärdomshistorien, Svenska historien m. m. Hans enskilda lefnad åter var mindre exemplarisk, isynnerhet klandras hans skörlefnad såsom ganska anstötlig. Bland de många af honom utgifna arbeten märkas i främsta rummet, utom ett stort antal *Akademiska disputationer* och *Predikningar*: *Gottländska Samlingar*; *Lutetia Parisiorum erudita*; *Historia Josephi Fabri lignarii*; *De sancta Genovesa*; *Sigtuna stans et cadens*; *Antiqvitates Ecclesiastica insulæ Rügen*; *Runographia Gothlandica*, *Observatio de etymo urbis Calmar*.

Wallin, Josef, föddes i Westergöthland den 9 April 1786. Blef 1803 student i Upsala, 1809 filosofie magister, docent 1812, adjunkt vid filosofiska fakulteten 1817, förestod föreläsningarne vid Skytteanska professionen vårterminen 1818 samt vid eloqu. et poëseos professionen höstterminen 1820. Utnämndes 1821 till eloqu. et poeseos lektor vid Stockholms gymnasium. Prestvigdes 1827, theologie doktor 1830, och kyrkoherde i S:t Clara församling 1832. L. af N. O. Skrifter: *Åreminne öfver riksrådet grefve Johan Banér*, belönt med Svenska akademiens mindre pris; *Goldsmitts Romerska historia*, öfvers.; *Försök till det första korstågets historia*, belönt med Svenska akademiens stora pris, m. fl.

Wallin, Johan Olof, föddes i Stora Tuna i Dalarna d. 15 Okt. 1779. Hans fader, dåvarande underofficeraren vid Dalregementet, sedermera löjtnanten J. A. Wallin, förmådde blott med svårighet bestrida de kostnader, sonens underhåll vid gymnasium och sedermera vid akademien erfordrade. Ynglingens anlag röjde sig också visserligen som goda, men icke som utomordentliga, och han hade redan uppnått 26 år innan han ens bestämt sig till något visst lefnadsyrke, än mindre utmärkt sig genom särdeles snillegåfvor. Då framträdde han på en gång såsom fulländad skald, och erhöll den 20 December 1805 Svenska akademiens stora pris för sitt poem *Uppfostraren*, tillika med tvenne andra för öfversättningar från Latinske skalder. Hvarken före eller efter honom har en sådan utmärkelse tillfallit någon Svensk poet. Vid de följande årens täflingar var han nästan en sjelfskrifven pristagare, och år 1808 tilldömdes honom det största pris akademien någonsin bortgifvit, eller 200 dukater för en sång öfver Gustaf III:s samma år aftäckta staty. Akademien invalde honom följande året till en bland sine ledamöter, och dermed upphörde egentligen hans verksamhet såsom verldslig skald, i hvilken egenskap han visserligen har både medtäflare och mästare, men endast för att användas i en annan väg, der han har inga sådana, der han står ej blott oöfverträffad, men oupphunnen: den andeliga sången. Först sedan Wallin blifvit så fördelaktigt känd, som han blef det år 1805, förmåddes han af några vänners råd att välja det presterliga kallet, och anställdes vid krigs-akademien på Carlberg som theologie adjunkt, hvarpå tre år sednare följde lektors-befattningen och kyrkoherde-beställningen i Solna, samt theologie doktorshatten. År 1811 utsågs han till ledamot i den kommitté, som skulle utarbeta en ny psalmbok. Detta värf uppdrogs slutligen åt honom allena, och det är omöjligt att bättre verkställa ett uppdrag, ty det arbete, han frambragte, har odeladt erkänts för ett mästerstycke, troligen den yppersta sångbok någon kristen församling äger. Såsom andelig talare var Wallin icke mindre utmärkt, och redan från hans första uppträdande som sådan år 1806, var han säker att finna kyrkan fylld af åhörare hvarje gång han visade sig på predikstolen, ett förhållande, som fortfor ända intill hans död. Framför allt är han beundransvärd för sina tal vid vissa tillfälligheter, vid aflidna personers grafvar, vid invigning af kyrkor och begrafningsplatser och andra dylika förrättningar, som hans kall medförde. Man har derföre med skäl gifvit honom tillnamnet: *Davidsharpan i Norden*. År 1812 blef han kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm, och 1816 domprost i Westerås. Innan han ännu hunnit tillträda sistnämnde embete, kallade honom Storkyrko-församlingen i Stockholm till sin pastor, en befattning, som han i sjelfva verket innehade intill sin död; ty ehuru han år 1837 genom Svenska presterskapets enhälliga val, hvilket regeringen bekräftade, upphöjdes på erkebiskopsstolen, tillträdde han likväl aldrig inkomsterna och bostället, utan förblef kyrkoherde i Storkyrkan, bestridde der alla med platsen förenade åligganden, och predikade såsom vanligt. Först det följande året skulle företrädarens enkas nådår upphöra; men dessförinnan hade döden redan kallat Wallin från skådeplatsen. Under en resa till Upsala angreps han af opasslighet, som oförmodadt bortryckte honom d. 30 Juni 1839, i dess 60:de års ålder. Hans begrafning på Nya kyrkogården i Stockholm var en verkligt nationel sorgefest, ty liktåget bestod af hela Stockholms befolkning. — Tillika med erkebiskops-fullmakten, hade Wallin erhållit serafimer-riddare-diplomet.

Wallius, Laurentius Olai, son af en bonde vid namn Olof Svensson i Walla by uti Nerike, föddes den 24 Augusti 1588. Studerade i Örebro skola och vid Strengnäs gymnasium, samt blef sedan student i Upsala. Antagen till informator för tvenne unge adelsmän, fick han tillfälle att med dem göra utrikes resor och besöka flera främmande akademier, der han med ifver fortsatte sina studier. Blef filosofie magister i Wittenberg, och år 1619 theologie doktor i Tübingen. Efter sin första hemkomst prestvigdes han, var någon tid rektor vid Strengnäs skola, och kallades derifrån till kongl. hofpredikant. Sedan han gjort sin tredje utrikes resa, utnämndes han 1619 till pastor primarius i Stockholm; men då han, utan att afvakta enkedrottningens bifall, emottog denna kallelse, upptogs detta ganska onådigt, så att till och med hoffiskalen anbefalltes att anklaga honom derför. En förklaring, som han med anledning häraf afgaf, samt hvilken på sina ställen var nog fri och i starka uttryck författad, ansågs äfven med mycken onåd. Han hotades med att mista både sysslan och presterliga embetet. Allt slutade likväl dermed, att han gjorde enkedrottningen afbön, hvarefter han fick tillstånd att tillträda den erbjudna sysslan. Konung Gustaf II Adolf, som värderade doktor Wallii grundliga lärdom, förordnade honom 1621 till förste theologie professor i Upsala, samt tillika till kyrkoherde vid begge församlingarna derstädes, en utmärkelse, som icke före honom vederfarits någon. Uti sexton hela år förestod han med synnerlig drift och skicklighet dessa befattningar, samt åtnjöt ett ganska stort anseende. Då den svåra pesten på hans tid härjade i Upsala, blef han nästan den ende prest, som återstod vid församlingarna derstädes, emedan de fleste andre bortrycktes af farsoten. Emellan honom och professor Lenæus uppkom sedan en häftig träta, som varade ganska länge, och hvilken icke bilades förr, än konung Gustaf Adolf genom en sträng och allvarsam befallning ändtligen tystade de båda stridande. År 1637 erhöll han, uppå presterskapets nästan enhälliga kallelse, fullmakt att vara biskop öfver Strengnäs stift; men innan han kunde ditflytta insjuknade han och afled d. 23 Juni 1638. Doktor Wallius var en grundlärd både filosof och theolog, samt tillika en skicklig poet. Knappt har någon professor uti sjuttonde seklet skrifvit och arbetat mera till den akademiska ungdomens uppbyggelse än han, och

ständigt hade han all möda ospard, för att väl uppfylla sitt lärarekall. Hans barn blefvo under namnet Wallenstedt, upphöjde i adligt stånd.

Wallkebo, ett härad af Linköpings län, innehåller socknarne Nykil, Gammalkil, Rappestad, Sjögestad, Wikingsstad och större delen af Ledberg; derjemte höra ock mindre delar af Ulrika och Slaka till häradet. Vid Bankebergs gästgifvaregård i Wikingsstads socken har häradet sitt tingsställe. En plog synes tecknad i häradets sigill. Hemmanens antal utgör 203, med 6,467 inbyggare på en areal af 65,372 tunnl., hvaraf 2,450 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Wifolka utgör Walkebo härad en domsaga.

Wallkärra, med Stångby, en socken i Torna härad af Malmöhus län, är beläget $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Lund, och tillhör 3 kl. præb. Lerjord och jemn mark är här rådande; men ingen skog finnes, blott torfmosse. Socknen är præbende-pastorat till theologiska fakulteten i Lund. Hemmanen äro $7\frac{5}{6}$, med en befolkning af 606 personer på en areal af 3,055 tunnl., hvaraf 6 äro sjöar och kärr.

Wallmark, Pehr Adam, föddes å komministersbostället Stora Egnared i Kellsjö socken uti norra Halland d. 1 Januari 1778. Blef 1793 student i Lund, 1799 e. o. amanuens och 1803 ordinarie amanuens vid kongl. bibliotheket i Stockholm. Förordnades 1805 till bokhandels- och boktryckeri-ombudsman, samt anställdes äfven såsom bibliothekarie vid Engströmska bibliotheket. Kongl. vice bibliothekarie 1807, samt efter revolutionen 1809 förordnad till sekreterare i den kommitté, som hade i uppdrag att utarbeta förslag till tryckfrihetsförordning. Utnämndes 1811 till kongl. bibliothekarie, och 1819 till kansli-råd. R. af N. O. 1830. Kallades till ledamot af vitterhets-, historie ock antiqvitets-akademien, af vetenskaps- och vitterhets-samhället i Götheborg, samt af Société de Litterature et des Beaux Arts i Gent. Efter att år 1842 hafva tagit afsked från kongl. bibliotekariebefattningen, har han alltsedan varit bosatt på landet. Kansliråd et Wallmarks förtjenster om vitterheten äro ganska stora, och de af honom utgifna arbeten uppgå till ett högst betydligt antal. Deribland må isynnerhet anföras: *Sång öfver slaget på Köpenhamns redd 1801*; *Samling af skrifter i äldre litteraturen*; *Handen*, skaldestycke, belönt med Svenska akademiens andra pris; *Amalia, eller de Finske flyktingarne*; *Sång till Finska arméens ära*, belönt med Svenska akademiens stora pris; *Jurnal för litteraturen och theatern åren 1809—1813*; *Allmänna jurnalen åren 1813—1823*; *Min första resa till Stockholm*; *Stockholmska promenader*; *Svenska språkets skönheter i vers och prosa*; *Sulioterne*; *Pohlen till Europa* m. fl.

Vallmo (Papaver). Af detta slägte förekomma inom Sverige fyra särskilta arter, som växa dels bland säden i åkrarna, dels på jordvallar, samt ätas af boskapen; men äro för öfrigt icke kända för någon synnerlig hushållsnytta. Den märkligaste arten af detta slägte, Papaver somniferum, som gifver det bekanta opium, är hos oss icke inhemsk, men förekommer dock allmänt i trädgårdar, och är stundom förvildad i deras närhet. Det illaluktande och giftiga ämne, som kallas opium, fås af örtens fröhus, men sjelfva fröen ega ej samma lukt och smak, utan äro hvita och välsmakande, samt begagnas till matredning och oljeslageri; det sistnämnda dock mindre i Sverige, der jemförelsevis mindre olja förtäres, än i Tyskland och Frankrike. Näst olivträdet gifver ingen i Europa odlad växt så god och smaklig olja, som denna vallmoart. Af ett tunnland, besådt med vallmo, skola fyra tunnor frö kunna skördas, samt af dem ända till 48 kannor olja erhållas, utom en myckenhet särdeles för kreaturen användbara oljekakor.

Walloner. För att med skickligt arbetsfolk kunna bearbeta jerngrufvan vid Taberg, införskref konung Gustaf II Adolf, efter freden i Knäröd, bruksförvaltare och smeder (s. k. Walloner) från Franska Flandern, hvilka också här införde en förbättrad smidesmethod, känd under namn af Wallonsmide. Ludvig De Geer, som 1643 från kronan inköpt Dannemora grufvor, jemte bruken Löfsta, Österby och Gimo, inkallade till deras utvidgande och förbättrande äfven en mängd främmande arbetare. Genom användande af wallonsmide, äfvensom till följd af malmens egen utmärkta godhet, vann snart Dannemora-tillverkningen det stora anseende, som den ännu bibehåller, af att vara det bästa jern i verlden man känner. Benämningen "wallonsmide" har sin härledning från *Pays de Vallons*, den trakt uti Flandern omkring städerna Lüttich och Namur, hvarifrån De Geer införskref sina smältare, masmästare, hammarsmeder, bruksbyggmästare, kolare och andra brukshandtverkare.

Wallqvist, Seth, kyrkoherde i Kuddby 1791, ord. hofpredikant 1789, kyrkoherde i Eskilstuna 1799, theol. doktor, riksdagsman vid riksdagen 1809, L. af W. O., död d. 27 Juni 1836. Ansågs på sin tid såsom den rikaste prest i riket, jemte prosten Stenhammar. Hans son,

Wallqvist, Elof, chemiæ adjunkt och laborator vid Upsala universitet med professors titel, R. af W. O., är född i Kuddby d. 14 Nov. 1797, blef magister med andra hedersrummet i Upsala 1821, chemiæ adjunkt och laborator 1823, hvartill 1838 kom professors titel, och 1849 Wasa-orden. Företog åren 1825—1826 en utländsk resa genom Tyskland, Frankrike, England och Danmark, och har förestått chem. professionen flera terminer. Föreläser sedan 1838 publikt de delar af kemien, som för läkarekunskapens studium äro nödvändiga. Har utgifvit disputationer, recensioner och strödda uppsatser i utländska tidskrifter, m. m.

Wallqvist, Olof. Denne Gustaf III:s bekante gunstling, som endast monarkens död hindrade från att stiga till de högsta värdigheter, syntes icke af sin härkomst bestämd att uppnå lyckans höjder, ty hans fader var endast komminister i Edsbergs socken i Nerike, der sonen Olof föddes år 1755. Undervist af honom, kom ynglingen år 1773 som student till Upsala, der hans framgån-

gar började genom den verkligen betydelsefulla, att få en kondition som informator hos Ihre, hvarigenom han blef så till sägandes införd direkte i både snillets och den verldsliga högheten krets. Sedan han tagit magistergraden och blifvit prestvigd, kom han till Stockholm, der han, sannolikt till följd af de bekantskaper han gjort i Ihres hus, vid endast 25 års ålder, kallades till hofpredikant hos enkedrottningen, och blef derigenom känd af Gustaf III. Denne skarpsynte domare af all förtjenst insåg snart den unge mannens ovanliga anlag och brukbarhet till mångfalldiga värf, samt utnämnde honom år 1783 till kyrkoherde i Alsheda. Redan detta var mycket, men dock blott en obetydlig befordran mot dem, som väntade honom, ty redan 1786 blef han domprost, och 1787 biskop i Wexiö, hvarjemte han kallades till konungens bigtfader och till föredragande af eklesiastikärenderna. Hans förvaltning af detta uppdrag anses som ett mönster af ordning, reda, bestämdhet och klar uppfattning, och de arbeten, han öfver denna administrationsgren sammanskrifvit, såsom en oundgänglig vägledning derigenom. Sedan han emottagit den döende monarkens sista suck, kände Wallqvist, att hans lyckas sol äfven gått ned. Man kunde väl icke afhända honom sitt stift, der han fortfor att utveckla den verksamhet och embetsmannaskicklighet, som i allting utmärkte honom; men han begagnades ej mer i statens värf. Solen tycktes väl åter gå upp för honom vid 1800 års riksdag; men det var endast för att nedgå för alltid. Det stolta och högdragna sätt, hvarmed han behandlade sina underlydande, retade ståndets förbittring, och föranledde ett häftigt uppträde, hvarvid man till och med hotade att kasta ut honom. Förtrytelsen häröfver verkade en slagattack, som samma eftermiddag slutade hans lif.

Wallrawe, Georg, son af tullförvaltaren i Kalmar, Reinhold Wallrawe, började sin tjenstgöring såsom kammarskrifvare vid drottning Hedvig Eleonoras lifgeding, och var sedan ett par år anställd i kongl. räknekammaren, der han arbetade på 1644 års generalbok. Var derefter i sju år kammarskrifvare i statskontoret, och befordrades 1671 till kamrerare vid stora sjötullen. Året derpå blef han kammarförvandt i statskontoret, och 1675 kamrerare i kammarkollegii militiekontor. I denna beställning adlad 1689, då han skref sig herre till Löfstad. Befordrades sedermera till statskommissarie, samt 1710 till kammarråd, och 1712 till krigsråd. Hans adliga ätt utgick redan med sonen, majoren **Jakob Wallrawe,** som år 1709 åtföljde öfverste Gyllenkrooks korps till Moldau, och tillfångatogs vid Carnowits, men rymde straxt derpå från Ryssarne, samt kom hem till Sverige, och några år derefter afled barnlös.

Wallrawe, Herman, den föregåendes broder, blef 1671 i sin faders ställe tullförvaltare vid stora sjötullen i Kalmar. År 1679 säges han hafva råkat i manskada på en handelsman i nämnda stad; men huru denna sak slutligen bilades, finnes ej uppgifvet. Utnämndes 1680 till landträntmästare i Stockholms och Upsala län, hvilken befattning han innehade ända till år 1712, då han tog afsked. Upphöjdes 1720 i adligt stånd, och afled d. 27 Febr. 1730. Hans son,

Wallrawe, Jakob, föddes 1688, och anställdes först, efter slutade studier vid Upsala akademi, såsom auskultant i kammar-kollegium. Befordrades sedan till kanslist i reduktions- och liqvidations-kommissionen. År 1718 gjorde han en resa till Tyskland, hvarifrån han efter någon tid återkom, samt berättas då länge med ifver hafva sysselsatt sig med en forvagns-inrättning inom Sverige. Sedermera hade han den olyckan, att under en duell dödligen såra en löjtnant Pihlman, hvarföre han måste fly ur riket. Han började då genast studera medicinen med den flit, att han 1725 i Tyskland promoverades till medicine doktor. Straxt derpå begynte han med samma eftertryck vinlägga sig om lagfarenheten, hvaruti han likaledes förvärfvade sig så utmärkta insigter, att, då han slutligen hemkommit till fäderneslandet, honom tillades assessors karakter. Efter professor Malmström befordrades han 1728 till juris Romani professor i Upsala, och förestod denna syssla med särdeles beröm, tills han d. 15 Febr. 1739, genom en olycklig händelse om aftonen i mörkret, drunknade i Upsala å. Han var en på sin tid ganska utmärkt man af mångsidiga och djupa kunskaper.

Wallsjö, annex till Sandsjö, är beläget 6 mil S.O. från Jönköping. Största gården i socknen är *Eksjö Hofgård* med Romnahult, $3\frac{1}{4}$ mtl., med 9 underliggande torp. Socknen innehåller 18 hemman, med 555 inbyggare på en areal af 6,897 tunnl., hvaraf 730 äro sjöar och kärr.

Wallstena, annex till Källunge, är beläget i Gottlands norra fögderi, 2 mil Ö. om Wisby. Socknen är ej synnerligt fruktbar, men hvilar till en del på kalksten, som gifver godt tillfälle till stenbrott. En större slättmark öster om kyrkan är utmärkt af en mängd runda stensättningar från forntidens kummelålder, och har i en sednare tid varit begagnad som exercisplats för en del af beväringen. Socknen innehåller $12\frac{3}{4}$ hemman, med 348 inbyggare på en areal af 5,392 tunnl., hvaraf 230 äro sjöar och kärr.

Wallström, Erik, som med skäl räknas till en af förra århundradets ryktbaraste andlige talare, föddes 1720 i staden Gefle, der fadren, Thomas Wallström, var stadssekreterare. Sedan han genomgått Gefle skola och gymnasium, blef han 1736 student i Upsala, samt 1743 promoverad till filosofie magister, hvarefter han med mycken utmärkelse orerade på Svensk vers i Gefle gymnasium. Prestvigd samma år, tjenstgjorde han först vid en landsförsamling såsom adjunkt; men kallades sedan 1746 till aftonsångspredikant vid domkyrkan i Upsala. Derstädes blef han vidare 1748 hospitalspredikant och syssloman, samt 1752 tillika extra ordinarie predikant vid kongl. lifregementet till häst. På prestmötet i Upsala 1753 höll han en mycket berömd latinsk oration. Året derpå utnämndes han till kyrkoherde i Norrköping, och fick straxt derefter titel af prost. På

alla ställen, der han uppträdde i predikstolen, lyckades han att genom sina ovanliga predikogåfvor i hög grad röra sina åhörare, och han förstod alltid att på det värdigaste sätt framställa Guds ords lärdomar. Länge talade Upsalaboerne med förtjusning om huru han med lågande anda och kraft predikade för dem. Hans lefverne svarade mot hans lära, och hans utseende var ganska intagande; likväl var hans hälsa merendels ganska svag, och ett dystert svårmod plågade honom esomoftast. Han dog af slag i blomman af sin ålder d. 15 Dec. 1758. Utom några strödda predikningar, har man af hans hand en fullständig årgång.

Walltorp, annex till Segerstad, är beläget 1 mil N.O. från Falköping. Jordmånen är bördig, och består af stenbunden svartmylla. Åkerbruk är hufvudnäringskällan. På skog är brist. Gårdar i socknen äro: *Rössberga,* 1 mtl., och *Wrangelsholm,* 2 mtl. säteri. Socknen innehåller 14 ½ hemman, med 348 inbyggare på en areal af 1,458 tunnl., hvaraf 400 äro sjöar och kärr.

Wallwijk, Jöns Klasson, son af bergsmannen Klas Ersson på Wilkesbacka vid Stora Kopparberget, föddes år 1631, och blef 1659 rådman i Fahlun, samt derpå 1661 stadssyndicus derstädes, hvilken syssla sedermera förbyttes till en stadssekreterarebefattning. Efter att hafva gjort vidsträckta utrikes resor till Europas förnämsta länder, återkom han 1668 till fäderneslandet, och då konung Carl XI år 1673 besökte Fahlun, höll han ett mycket berömdt tal på grufsalen, hvilket blef af konungen så omtyckt, att det lade grunden till hans vidare befordran. Han kallades 1674 till Stockholm såsom assessor i Svea hofrätt, vid hvilket embete han sedermera stadigt förblef, undanbedjande sig i underdånighet både adelskap och en indrägtig lagmanssyssla, hvilka honom erbjödos. Ständigt bibehöll han i synnerlig grad öfverhetens nåd och allmänhetens högaktning. Flera vigtiga uppdrag blefvo äfven tid efter annan honom ombetrodda, bland annat var han äfven ledamot i den kommission, som skulle anställa ransakningar öfver det ryktbara trolleriväsendet. Vid en stor eldsvåda på norrmalm 1689 hände honom något besynnerligt. Elden hotade många hus i hans grannskap med ödeläggelse, och han lät äfven sjelf bortföra sina saker från det hus han bebodde; men en stor del af de kringboende flyttade deremot sin lösa egendom in på hans gård, med den förklaring, att de hade den säkra öfvertygelsen, att Guds försyn helt visst skulle skona en så from mans hus från förödelse. Som, oaktadt den stora hotande faran, Wallwijks hus dock förblef oskadadt, stärktes härigenom menighetens tro på Guds synnerliga ynnest för honom ännu mer. Saknad och sörjd af alla, afled han i Stockholm d. 13 Febr. 1691. Han efterlemnade sexton barn. En son, Erik, assessor och sedermera hofrättsråd i Åbo hofrätt, adlades under namnet *Stjernvall.* En äldre son,

Wallwijk, Johan von, blef, efter idkade studier, 1692 ordinarie skrifvare på landskontoret i Åbo, 1693 häradsskrifvare i nedra Satagunda härad och tillika liqvidations-kommissarie vid Åbo hofrätt, samt 1695 kammarskrifvare i kammar-kollegium. Befordrades sedan till kammarskrifvare vid tull- och licent-kontoret, 1701 till kammarförvandt och 1702 till kamrerare vid general-sjötulls-kontoret för de utrikes provinserna, hvarjemte han samtidigt förordnades att förestå öfverdirektörsbefattningen vid stora sjötullen. År 1711 blef han kamrerare vid tull- och licent-kontoret, samt 1713 kamrerare uti kommerse-kollegium. Befordrades 1718 till assessor i kammarrevisionen samt upphöjd uti adligt stånd. Slutligen blef han 1727 kammar-revisionsråd, hvilket han fortfor att vara till år 1747, då han tog afsked. Han afled år 1748. Dennes son,

Wallwijk, Johan von, var statskommissarie och R. af N. O., när han år 1765 kallades till riksråd. Blef 1769 K. af N. O. och 1770 serafimerriddare. Upphöjdes sistnämnde år till friherre, och året derpå till grefve; men tog aldrig i dessa egenskaper introduktion på riddarhuset. Den 22 Augusti 1772, efter Gustaf III:s revolution, endtledigades han från riksrådsembetet, men kallades samma dag af konungen att åter intaga sin rådsstol. Han dog på Bisslinge sätesgård i Upland d. 27 September 1776.

Walora, en socken, med Wärsås, Ljunghem och Edåsa, är belägen 1 mil S.O. från Sköfde, och tillhör 1 kl. konsist. Marken är till större delen jemn, och jordmånen består af god lera. Ängen är mager, och mulbetet i skogstrakterna svagt. Landtmannen är i handaslöjder väl öfvad. Socknen föryttrar spannmål och viktualier, ofta på aflägsna orter, såsom Örebro eller Arboga. Hemmanen äro till antalet 18 ⅛, med 815 inbyggare på en areal af 7,452 tunnl., hvaraf 120 äro sjöar och kärr.

Valplatser. Flera dylika ställen, vittnen till forntida krigsbragder, finnas inom vårt land, hvilka ännu bevara många utmärkande fornlemningar, ehuru inga häfder tala om de strider, som der blifvit hållna, eller anföra namnen på dem, som der en gång kämpat den blodiga svärdsleken. En icke obetydlig valplats finnes i Östergöthland och Hanekinds härad, hvarest, oaktadt stora förödelser, ännu finnas qvar 70 à 80 resta bautastenar. En annan valplats är i Kinds härad, Vestra Eneby socken på Hofby ås, med många dels ättehögar, dels bautastenar. Uti Bygdeå i Westerbotten, på Kasamyran, finnes äfven en gammal valplats med flera ättekullar, uti hvilka man funnit spikklubbor, spjut och flera dylika stridsvapen. En stor valplats finnes i Småland, vid Tonnö; äfven anträffas många dylika på Öland. Dessa Ölands slagfält äro af flera slag med mångfaldiga förändringar. Isynnerhet anträffas på dem en stor mängd stensättningar af alla former, samt stora uppkastade högar. Ett slagfält i Småland och Wärnamo socken, på gärdet söder om Mossle, Backegården, innehåller flera ovanliga stenrör.

Valriket i Sverige upphörde under Gustaf I:s regering, och landet blef ett arfrike. Egentligen

var dock den forna Svenska valrätten aldrig rätt bestämd, utan ett slags arfsrätt till thronen synes alltid hafva egt rum, ehuru den ingalunda uteslutande tillkom regentens äldste son, och dessutom folket alltid synes genom en offentlig hyllning hafva bekräftat hvarje ny regents tillträde till regeringen. Om de äldsta tiderna säger Ynglingasagan aldrig annat vid en konungs död, än att sonen tog arf efter fadren, och styrde riket. Ett slags arfsrätt fanns således då äfven. Likadant var förhållandet under Stenkilska ätten, då äfven sönerne ärfde riket. Under Sverkerska och Erikska ätternas s. k. riksbyte, åberopade äfven de båda slägternas ättlingar, hvilka dels bekrigade, dels dödade hvarandra, alltid sin arfsrätt till kronan, ehuru härunder en brytning var nödvändig, i anseende till Götherues och Svearnes sinsemellan stridiga anspråk att få hvar sin konungaätts arfsrätt till kronan gällande öfver hela det numera förenade konungariket. Äfven begynte nu menigheten bifall, mera än måhända förut, erfordras, ehuru några ordentliga val likväl ännu icke egde rum. Under Folkungaätten gällde nästan fullkomlig arfsrätt, ehuru konungaval, till följd af timade revolutioner, äfven förekommo. Först under Kalmare-unionens tid blef Sverige nästan helt och hållet ett valrike, då de förnäme herrarne i landet merändels uteslutande tillvällade sig rättigheten att välja regent. Då riksrådet år 1526 yttrade sin önskan, att konung Gustaf I måtte förmäla sig, lofvade man honom tillika, att hans äldste son, så framt han funnes skicklig dertill, skulle efterträda honom i regeringen, i annat fall skulle någon af de öfrige sönerne dertill utkoras, och alla de andra medlemmarne af den kungliga familjen förses med ett anständigt underhåll; men dessa försäkringar syntes ännu icke tillfredsställa konungen. Han önskade att Rikets Ständer skulle alldeles afsäga sig sin valrättighet, och ville för alla tider hafva kronan bibehållen inom sin slägt. Riksråderne och de äldste af ridderskapet sammankallades slutligen till Örebro i början af år 1540. De fleste bland dem, som deltogo i detta möte, voro konungens anhängare; så många, som vågat sätta sig upp emot honom, hade fått erfara hans vrede, och ingen dristade sig att genom en öppen och fri motsägelse reta den stränge herrskaren. Hans andragande samtycktes och beviljades derföre enhälligt. Gustaf drog sitt svärd; alla närvarande måste vidröra det och i hans båda söners närvaro med en högtidlig ed förbinda sig till huldhet emot honom och hans arfvingar. Vid Påsktiden samma år, på ett allmänt möte i Ny-Lödese, förnyades detta beslut, hvarigenom successionen fastställdes. Denna vigtiga bestämmelse stadfästades slutligen på ett allmänt riksmöte i Westerås 1544, då Sverige förklarades för ett fullkomligt arfrike, hvaröfver regeringen skulle oafbrutet förblifva inom konung Gustafs ätt. Efter konungens död skulle kronan tillfalla hans äldste son, prinsen Erik, och dess manlige efterkommande; men i fall Erik icke efterlemnade några söner, så skulle hans äldste broder, prins Johan, på lika sätt inträda i alla hans rättigheter, samt, efter dess manliga ätts utslocknande, den tredje brodren succedera, och så de öfrige. Affed åter konung Gustaf förr, än hans äldste son kommit till myndiga år, så skulle regeringen för hans räkning föras af drottningen och några dertill utkorade medlemmar af ridderskapet. För de öfriga barnen skulle vissa orter anslås till underhåll, och döttrarna lofvades en hemgift. Först sedan Wasas hela ätt alldeles utslocknat, kunde ständerne utkora en ny, men dock aldrig någon främmande konung. Dermed blef det för alltid slut med valriket i Sverige.

Walsnäs, ett säteri om 1 mtl., är beläget i Unnaryds socken vid sjön Unnen, på ett i sjön utskjutande näs. Stället äges numera af bönder, men är märkeligt för de fornlemningar, man der har funnit. Vid de nuvarande åbyggnaderne visa sig grundmurar efter ett forntida större, 72 alnar långt och 36 alnar bredt hus, under hvilket fyra källrar legat. I närheten derintill har man, några tum under jordytan, funnit en stenläggning af tegelstenar, likasom till en gårdsplan. På sjöstranden, nära vid gården, har man påträffat ett af de hedniska offerkärlen, uti hvilka man vid offringen göt offerdjurets blod, hvilket sedan stänktes öfver djur och menniskor. Detta kärl består af en rund, huggen sten, som är $1\frac{1}{4}$ aln i tvärlinea och $\frac{5}{8}$ aln tjock, med en rund, skållik ursvarfning af $\frac{1}{2}$ alns djup. Lemningar af ett hus i qvadratform på en närbelägen liten holme, gifva anledning att tro, att der möjligen varit sjelfva afgudatemplet. En tung brygga, hvaraf äfven qvarlefvor finnas, synes hafva varit lagd ditöfver. Ytterst på spetsen af näset ser man äfven en större grifthög, eller måhända en offerhög, sammansatt af jord och sten, och på en gräsplan mellan åkrarne står en bautasten, bredvid hvilken en liten upphöjning synes, hvarunder troligen en hällekista ligger.

Valspråk. Sådana hafva alla våra regenter, allt ifrån konung Gustaf Wasas tid, begagnat, isynnerhet på de under deras regering präglade mynt. De hafva varit följande: *Gustaf I:* Deus dat cui vult; äfven Omnis potestas a Deo; hans lösen var gemenligen: Gud och Sveriges allmoge; *Erik XIV:* Cui vult Deus dat; *Johan III:* Deus Protector Noster; äfven: Salvator Mundi salva nos: *Sigismund:* Pro Jure et Populo; *Carl IX:* Deus Solatium meum; äfven: Jehovah Solatium meum; *Gustaf II Adolf:* Gloria Altissmo Suorum Refugio (svarande emot: Gustavus Adolphus Rex Sueciæ); *Christina:* Salvator Mundi salva nos; *Carl X Gustaf:* In Jehovah sors mea, Ipse faciet; *Carl XI:* Factus est Dominus Protector meus; *Carl XII:* Med Guds hjelp; äfven Dominus protector meus; *Ulrika Eleonora:* Gud mitt hopp; *Fredrik I:* In Deo Spes mea; *Adolf Fredrik:* Salus publica Salus mea; *Gustaf III:* Fäderneslandet; *Gustaf IV Adolf:* Gud och Folket; *Carl XIII:* Folkets väl min högsta lag; *Carl XIV Johan:* Folkets kärlek min belöning; *Oskar I:* Rätt och Sanning.

Walter, Henrik von, född i Mecklenburg omkring år 1630, började sin bana såsom trumsla-

gare vid Westerbottens regemente, hvilket han blef år 1642, samt tjenade sig sedan upp till höga värdigheter genom sin utmärkta tapperhet i fält. År 1644 ådagalade han mycken käckhet uti de båda sjöslagen mot Danskarne, hvarföre han ock året derpå befordrades till korporal. Sedermera dröjde det, under det då varande fredslugnet, uti tio år innan han vann någon ny befordran; men 1655, då Polska kriget begynte, utnämndes han till furir, och visade sig sedan såsom en tapper krigare vid alla tillfällen, isynnerhet i slaget vid Warschau och vid Krakaus belägring. Befordrades derföre 1656 till sergeant, och 1657 till fänrik. År 1658 bivistade han sjöslaget i Sundet emot Holländarne med sådant beröm, att han följande året utnämndes till kapten-löjtnant. Befordrades 1665 till regements-qvartermästare, 1667 till kapten, och 1677 till major. Då konung Carl XI 1684 utnämnde honom till öfverste-löjtnant, skedde detta med denna smickrande förklaring: "Förutan andra vackra actioner och entrepriser, som han under det sista Danska kriget fick tillfälle att göra sig delaktig af, bör billigt med särdeles beröm ihågkommas, huru han vid utfallet för Christianstad och i bataljen vid Landskrona sig signalerat, hvilket städse skall blifva hos Oss i en så mycket större ihågkommelse, som Wi sjelfve med Wår stora förnöjelse ögonskenligen hafva sett dess tappra och försigtiga comportement." År 1688 upphöjdes han, jemte sin måg, häradshöfding Winblad, uti adligt stånd. Erhöll på begäran afsked 1689, och lärer hafva dött några år derefter, utan att efterlemna någon son.

Walö, en socken i Frösåkers härad af Stockholms län, är beläget $2\frac{1}{4}$ mil N.V. från Östhammar, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen utgör mestadels en bergländig och kärrig skogsmark med deremellan liggande smärre slätter. Jordmånen är mestadels sandig eller stenbunden; endast vid Olands-ån, mot öster, förekommer lera. Näringarne äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk, fiske m. m. Kyrkan anses vara från 1300-talet, och har en gammaldags altartafla. Flera hemman i härvarande byar eller gårdar lyda under jernbruken i kringliggande socknar. Jernmalms-anledningar, som tid efter annat varit bearbetade, förekomma vid Wigelsbo, Botilsbo, Jufvansbo, Rörberg, Wamsta, Djupkärr, Långbro o. s. v.; men endast *Wigelsbo* jernmalmsfält bearbetas nu i stort. Vid *Björnebo* och *Norrby* har försök gjorts att bryta koppar, äfvensom vid Wreta några silfveranledningar funnits. Socknen innehåller $48\frac{3}{4}$ hemman med 1,574 inbyggare på en areal af 31,984 tunnl., hvaraf 890 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp, Forssmark.

Wamlingbo, med Sundre, en socken i Gottlands södra fögderi, är belägen vid hafvet 8 mil S. från Wisby, och tillhör 2 kl. konsist. Utmed hafvet är bergstrakt, men högre upp är socknen mestadels jemn slättbyggd. Kyrkan är af huggen sandsten, och har dörrar omgifna med kolonner och pilastrar af marmor. Mellan Wamlingbo och Sundre kyrkor träffades år 1693 i en urna i jorden flera af konung Ethelreds mynt, jemte 5 armringar. Utanför Wamlingbo är en liten ö, kallad *Heligholmen*, på hvilken finnas berg, urholkade såsom salar och kammare. Några runstenar träffas här äfven. Socknen innehåller $18\frac{7}{8}$ mtl., med 620 inbyggare på en areal af 10,599 tunnl., hvaraf 930 äro sjöar och kärr.

Wanbörding. Så begynte man redan under riksföreståndaren Sten Sture den äldres tid uti offentliga handlingar benämna en ofrälse person, till motsats mot adeln, som kallades "välbördige" män. Uti Calmare recess 1483 intogs det uttryckliga stadgande, att inga vigtigare embeten skulle få tilldelas åt vanbördingar, enär de ensamt borde vara förbehållna åt rikets adel. Sedermera begagnades detta uttryck esomoftast. Uti de privilegier, som konung Gustaf II Adolf år 1617 åt adeln utfärdade, förekomma äfven de orden: "att till rikets högre sysslor skulle ingen vanbörding framdragas, adeln öfver hufvudet." Detta förordnande väckte mycken ovilja, icke egentligen för sjelfva sakens skull, ty man var vid detta adelns företräde sedan långliga tider van, utan mera för det dervid begagnade ordet, hvilket tycktes medföra något vanhedrande, derföre klagade de ofrälse stånden flera gånger deröfver. På 1634 års riksdag skedde detta formligen af preseståndet genom biskop Rudbeck, hvilken besvärade sig öfver de många skottkolfvar, till hvilka det förhatliga ordet gaf anledning. Förmyndare-regeringen ville deremot bibehålla det, emedan det var underskrifvet af salig kungens egen hand, och afgaf den förklaring: att den, som är af ärliga föräldrar äkta född, och sjelf om dygd och ära sig beflitar, antingen han då är af frälse eller ofrälse, må hvarken kallas vanbörding, eller uteslutas från något statens äreställe, hvartill han gjort sig skicklig. Vanbörding deremot vore den, vare sig adel eller oadel, som genom lättja, odygd eller vanheder sin redliga börd befläckade. Med denna förklaring gåfvo sig presterne tillfreds. Samma förklaring afgafs, på förnyade klagomål i detta hänseende vid 1650 års riksdag, och efter hand bortlades ordet alldeles i offentliga handlingar.

Waner (Myth.). Dessa nämnas ofta i de nordiska sagorna, ehuru de aldrig närmare beskrifvas eller skildras till deras personligheter. Att Asar och Waner förde krig i flera hundrade år, nämner Eddan på åtskilliga ställen, helst i berättelsen om Niord, hvilken af de sednare lemnades till de förre såsom gisslan. Häner deremot lemnades af Asarne till Wanerne. Wanerne lära hafva varit ett ursprungligen Asiatiskt folkslag, som dock sedermera dragit sig mera uppåt norden. Troligen blefvo de fördrifne af de från trakten af Svarta Hafvet hitkommande Asiaterne, och det långvariga kriget, som i sagorna omtalas, mellan Asar och Waner, måtte haft sin grund i det tappra motstånd Wanerne gjorde, i det de försvarade sig mot de främmande förtryckarne. Finn Magnusson upptager dem i sin Edda såsom skyluftens invånare, och Wiberg kallar dem gode gudar, beslägtade med Asar och Alfer. Han anser dem såsom fruktbarhetens och

välsignelsens gifvare, såsom trons, den religiösa aningens representanter.

Wankifva, med Ingaberga, en socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, är beläget $3\frac{1}{2}$ mil N.V. från Christianstad, och tillhör 3 kl. reg. et patr. Socknen har i allmänhet en ojemn och sandig jordmån, samt mestadels föga skog. *Wankifva* säteri har $16\frac{1}{4}$ insockne frälsehemman, 12 insockne frälsetorp, mjölqvarn och sågqvarn m. m., samt tillhörde på 1700:talet slägten Ridderschjöld. Socknen innehåller inalles $19\frac{5}{6}$ hemman, med 845 inbyggare på en areal af 13,053 tunnland, hvaraf 210 äro sjöar och kärr.

Wanland var Svegders son, som tog riket efter honom och styrde för Upsala Öde, samt blef den femte drotten efter Odin. Med honom begynner Sveriges krigshistoria, och han, som uppgifves hafva varit en väldig stridshjelte samt farit vida ikring, började de härfärder österut, hvarunder Svearne i de äldsta tiderna först försökte sina krafter mot främmmande folk. Ifrån Svea skären rigtade de länge sina krigiska sjötåg mot Finland, och lågo uti en beständig strid med dettas inbyggare. Uti Finland säges Wanland hafva uppehållit sig en vinter hos en konung derstädes, Snö den gamle, och då tagit till äkta dennes dotter Drifva. Mot våren for han tillbaka till sitt rike, och qvarlemnade Drifva uti Finland med det löfte, att han inom tremne år skulle återvända till henne. Men tio år förgingo, utan att han höll sitt löfte och återkom. Drifva sände då till Wanland i Svithiod den son, Wisbur, hon haft med honom; men då icke en gång detta steg synes hafva bevekt honom, säges Drifva hafva tagit sin tillflykt till en mycket beryktad trollqvinna, vid namn Huld, som ansågs för trollens drottning i nordlanden, samt hvilken genom ett slags trolldom, som kallades Seid, skulle så tillställa, att Wanland antingen återvände till sin maka i Finland, eller ock med döden straffades för sitt brutna löfte och sin kallsinnighet mot Drifva. Hulds trollkonster berättas äfven hafva medfört den påföljd, att Wanland först fick en ifrig längtan att draga öfver till Finland; men derefter, då hans vänner och rådgifvare satte sig emot denna resa och förhindrade den, öfverfölls af en svår tyngd öfver bröstet, och slutligen qväfdes till döds. Man sade då att maran ridit honom. Wanland är den förste af de gamle Svenske drottarne, hvars graf Snorre Sturlesson i Ynglingasagan tilltrodde sig kunna uppgifva. Svearne, säger han, toge Wanlands lik och brände det vid den å, som kallas Skutå, samt satte der hans bautastenar.

Wannqvist, Olof af, föddes d. 1 Juni 1764 i Gefle, vid hvars varf fadren var timmerman. Föräldrarnes sparsamhet och omsorg satte dem, oaktadt det ringa ståndet, i tillfälle att upphöja sina barn derur, genom den uppfostran de gåfvo dem. Olof studerade vid Gefle gymnasium, och skickades 19 år gammal till Upsala, der han, för fortsättningen af sin lärokurs, till största delen måste sörja för sig sjelf. Vid 25 års ålder ingick han på tjenstemannabanan såsom extra ordinarie i polisen, der han snart utmärkte sig genom sin skicklighet och verksamhet, så att han, efter att hafva genomgått de mindre graderna, år 1802 utnämndes till verkets chef eller polismästare; en befattning, som han, oaktadt dess besvärligheter och obehag, likväl synes älska, och som han med beröm innehade i 28 år till år 1830, då han, utan att önska det, och, som det påstods, utan att ens veta deraf, flyttades till under-ståthållareplatsen, för att lemna rum åt herr Nehrman. Sträng, men rättvis, ordningsälskande, outtröttlig, var han vuxen sitt ansvarsfulla värf, så vidt man icke deråt fordrar högre statsmannaåsigter och filosofiska idéer, hvilka Wannqvist icke egde. Han afled den 3 Juni 1834 såsom adelsman och nordstjerneriddare.

Vansinnige. Deras antal öfver hela riket uppgår årligen till ett ganska betydligt antal; år 1840 räknade man i Sverige 3,143 vansinniga personer. Större delen af dessa vårdas hemma hos sina anhöriga, och knappt en tredjedel finnes intagen på de hospitaler, hvilka egentligen äro bestämda för vansinniges vård och underhåll. Dessa inrättningar, en lemning från den katholska tiden, grunda sig förnämligast på testamenten, donationer och fastigheter, hvilka årligen afkasta öfver 12,000 tunnor spannmål, så att inrättningarnas samtliga inkomster uppgå till nära 140,000 R:dr om året. Sedan några förutvarande mindre hospitaler för vansinniga numera blifvit bestämda att indragas, komma följande dylika inrättningar att finnas inom landet: hospitalet Danviken för Stockholms stad och län; Upsala hospital, beräknadt för 175 vansinniga; det i Wadstena för 250; i Wexiö för 150; i Malmö för 250; i Götheborg för 110; i Hernösand för 50, och i Wisby för 15 vansinniga. När en person på allmän sockenstämma anmäles såsom vansinnig, insändes han till närmaste hospital, för att undergå en månads profkur. Blir han då icke bättre, intages han för beständigt, efter anmälan hos serafimer-ordens-gillet, som har sig öfverstyrelsen af hospitalerna i riket anförtrodd. För att kunna intagas såsom beständigt hospitalshjon, skall en summa af 50 R:dr r:gld erläggas, som, i händelse den vansinnige är fattig, utgår af socknekassan.

Wanstad, med Tolånga, en socken i Färs härad af Malmöhus län, är belägen $2\frac{1}{4}$ mil N. från Ystad, och tillhör 2 kl. konsist. Åkern är mager, men höbolet godt. Någon torfjord finnes, men på skog är ringa tillgång. I socknen ligger frälsesäteriet *Wanstadstorp*, 1 mantal, som äges af en friherre Wachtmeister. Socknen innehåller $17\frac{7}{8}$ hemman, med 1,045 inbyggare på en areal af 5,508 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Wansö, med Härad, en socken i Åkers härad af Nyköpings län, är beläget vid Mälaren, $\frac{3}{4}$ mil N. V. från Strengnäs, och tillhör 2 kl. patr. Socknen är prebende åt biskopen i Strengnäs. Till större delen är den en slättmark, med jordmån af lera. Skog fattas. Wansö har fordom varit en särskild ö, skiljd från fasta landet genom s. k. Eldsundet på södra sidan. En tät vassbotten, som på

kaffamten å 2 alnars djup antraffas, vittar inom derom. Sockness kyrka qvarstår sedan katholska tiden, ehuru tillbyggd. Man ser der en altartafla, som kan tillslutas med dörrar, samt för öfrigt en mängd män och qvinnor om hvarandra, de flesta illa målade. I ett skåp visar man en bild, föreställande Olof den Helige, trampande på ett troll. Socknen innehåller $64\frac{3}{4}$ mtl., med 766 innbyggare på en areal af 5,531 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr.

Wanås, ett säteri i Gryts socken af Skåne, 2 mil N. om Christianstad, utgöres af $2\frac{2}{5}$ mtl., med underlydande 89 mantal frälsehemman. Ett kongl. slott, som tidigast af alla i Skåne skall hafva blifvit befästadt med vallar, grafvar och vindbryggor, har fordom här varit anlagdt. Hufvudbyggnaden, fastän mycket oregelbunden, samt på olika tider tillkommen, har ock ännu ett åldrigt utseende. En del af dess murar äro $2\frac{1}{8}$ alnar tjocka. Trenne flygelbyggnader, en park och fyra alléer äro på senare tider anlagda. Äldste kände ägarens namn är Jep Hogedahl (år 1423); men på Gustaf I:s och hans söners tid tillhörde gården Sten Bilde, den berömde astronomen Tycho Brahes morbror, hvilken afled som landsdomare i Skåne (år 1585), och skall hafva varit en lärd och bildad man, som anlagt de första glasbruk och pappersbruk i Skåne, och kanske äfven i hela Danmark. Under denne egares tid, blef Wanås med flera andra gårdar afbrändt, vid fältherren Jakob Hindriksons infall i Skåne. Efter freden i Köpenhamn år 1660 kom Wanås till Svenska kronan såsom vederlag för Bornholm, hvarefter egendomen blef försåld till en Svensk man, doktor Jakobus, och sedermera tillföll grefliga slägten Putbus, som ägde den till år 1753. Sistnämnda år inköpt af friherre C. A. H. Hamilton, öfvergick den snart genom gifte till generalen friherre C. Adlerfelt, som afled år 1768, och gjorde Wanås och Bifvaröd till fideikommiss. Genom fröken C. Adlerfelts giftermål, år 1791, med kontreamiralen grefve Hans Fr. Wachtmeister, tillföll godset sistnämnda slägt, i hvars händer det ännu är. Parken och trädgården hålla tillsammans 20 tunnl., och i den senare finnas 400 famnar spalier-murar, beklädda med persiko- och aprikosträd, vinrankor m. m. Äfven ett Calcinerverk finnes vid gården.

Wanäs fästning. Till beredande af ett centralförsvar, dit, i händelse af hotande fara, de för krigets förande behöfliga förråder skulle kunna samlas och sättas i skygd, utan att binda eller förlama härens rörelser, beslöt konung Carl Johan år 1819 att på en uti Wettern utskjutande udde anlägga en fästning, der landets naturliga beskaffenhet i betydlig mån underlättade befästandet, så att, jemförelsevis med fästningsverkens rymlighet, byggnadskostnaden blef ganska inskränkt. Ett gynnsammare läge för en dylik fästning torde knappast finnas inom något land. Omgifven, inom ett afstånd af 15 till 30 mil af våra folkrikaste och vigtigaste landskap, då man undantager de sydligaste, hvilka hafva sin vapenplats i Christianstad, måste Wanäs fästning utöfva det största inflytande på försvaret, hvarhelst inom denna rymd kriget föres. Åt alla håll kunna krigsförnödenheter afsändas derifrån sjöledes, omedelbarligen samt inom ett eller två dygn, till olika trakter af Nerike, Östergöthland, Småland, Westergöthland, Wermland, Dalsland och Bohuslän, samt, med begagnande af blott 6 mils landväg, äger den enahanda förbindelse med Södermanland, Westmanland och Upland. Med lika lätthet kunna stora förråder af lifsmedel samlas vid denna fästning, dit äfven, i händelse af ett befaradt anfall mot hufvudstaden, rikets der befintliga rödbarheter kunna inom några få dagar flyttas till en i alla hänseenden säker förvaringsort. Deremot anlades Wanäs fästning tillräckligt aflägset och undandraget, för att icke vara blottställd för en fiendes första och verksammaste anfall. Vid ett närmare betraktande af det omgifvande landets beskaffenhet, skall man finna, att stora svårigheter möta en fientlig krigshär, som försöker framtränga genom Tivedens oväpsamma mark eller kringgå de stora insjöarna, förutsatt att den försvarande hären är i tillfälle att använda de medel krigskonsten erbjuder till ett ihärdigt motstånd i dessa, för ett försvarskrig af naturen särdeles väl danade trakter. Erinrar man sig derjemte, att fienden nödvändigt måste medsläpa en ansenlig belägringstross, i händelse han ville göra sig till mästare af denna fästning, och hvilka otaliga svårigheter dermed äro förenade, samt att han från eget land måste hämta alla sina förnödenheter, hvilkas forslande djupt in i landet är i högsta grad äfventyrligt, så måste det erkännas, att en tjenligare och säkrare förrådsort knappast är tänkbar. Att innestänga och uthungra fästningen är väl ej heller möjligt, enär dertill fordrades, att fienden ägde herraväldet öfver Wettern och omgifvande landskap. Den invändningen, att då Wanäs udde har ett så fördelaktigt och säkert läge, den kunnat användas till förrådsplats utan befästningar, eller dessa åtminstone göras mindre starka, måste lätt förfalla, enär en klok försigtighet bjuder, att icke genom illa beräknad och oförståndig sparsamhet äfventyra landets dyrbaraste förråder, samlade under många års tid, med mångdubbelt större kostnad än fästningens uppförande fordrar, för att i behofvets stund användas; ty om än ett formligt belägringsföretag blefve i hög grad svårt att utföra, så är det likväl ingalunda omöjligt för en fiende att framtränga till Wanäs udde, ifall stora motgångar eller andra på förhand oberäkneliga omständigheter skulle nödga hären att lemna vägen till denna sin förrådsort öppen. Vore denna då alldeles icke eller blott svagt befästad, så skulle fienden bemäktiga sig förråden, samt dermed äfven de vigtigaste medlen för försvarets fortsättande. Men äfven om man icke förutsätter ett sådant fall, utan till och med antager, att hären haft framgångar, att fienden blifvit slagen uti den ena träffningen efter den andra och att de mest gynnsamma utsigter lofva hans fördrifvande ur landet, men det lyckats blott en fiendtlig ströfkorps att på omvägar framtränga till förrådsorten

eller genom sina rörelser endast hotar dermed, så skulle i första händelsen förråden lätt kunna förstöras eller falla i fiendens händer, och i den senare krigshären, om än segrande, nödgas lemna alla redan vunna fördelar, för att skydda sina förråder. Skulle deremot fienden, i betraktande af de svårigheter som ett anfall emot Wanäs fästning nödvändigt måste medföra, förutsatt att platsen vore starkt befästad, alldeles icke försöka att bana sig väg dit, så vore detta det största bevis på nyttan af denna fästning, som, en gång färdig, måhända till och med ofta torde afhålla en fiende från försöket att beträda den Svenska jorden, emedan sjelfva dess anläggning visar, att det finnes hos nationen en kraftig föresats att försvara sig i det yttersta. Hela kostnaden för Wanäs befästning är beräknad till något öfver 3 millioner R:dr B:ko, hvaruti inbegripas de summor, som fordras för uppförandet af en bombfast, till försvar inrättad kasern för största delen af befästningsstyrkan, äfvensom för de afskilda befästningar, som framför hufvudfästningen och vid tillvägarne böra uppföras. Sedan åren 1819 och 1820 förberedande undersökningar, röjningar, mätningar och afvägningar blifvit gjorda, började år 1821 de egentliga fästningsarbetena, hvilka sedan dess årligen framskridit. Den 24 Juli 1832, då konung Carl Johan med egen hand lade grundstenen till den stora infartsporten i ringmuren, gaf han åt denna befästning namnet *Carlsborg*, för att såmedelst hedra sin företrädares konung Carl XIII:s minne.

Vapen. Svea rikes vapen består numera af en sköld, fördelad i fyra fält genom ett smalt utrandadt kors, hvaröfver midtuti ligger en hjertsköld, som innehåller det furstliga Ponte-Corviska jemte Wasa-vapnet, såsom den nu regerande konungens eget sköldemärke; men i den fyrdelda skölden, hvars samtliga fält äro blå, ligga, i det första och fjerde, tre kronor af guld, Svea rikes eget urgamla vapen, och i det andra och tredje fältet springer ett förgyldt krönt lejon öfver trenne hvita strömmar, betecknande dermed Götha rikes lika urgamla vapen. Skölden är täckt af en kunglig krona, omgifven med kedjan af Kongl. Maj:ts orden och uppburen af trenne upprättstående lejon, begge krönta med kunglig krona, begge med tillbakavända hufvuden, öppna gap, utsträckta tungor och dubbla upprättslängda svansar. Under Sveriges medeltid var rikavapnet en tid så beskaffadt, att konung Erik den Helige deri föreställdes, hållande i högra handen en fana och i den venstra en sköld, som omgaf tre kronor. Under unionstiden förde Danmarks konungar Sveriges vapen i sitt sigill, så ofta de tillika innehade Sveriges krona, och satte då Sveriges vapen i andra fältet, under det de läto Danska vapnet intaga det första. Carl Knutsson var den förste, som indelade Svea rikes vapen i fyra fält, såsom ännu är brukligt, och satte då Svea rikes vapen i första och fjerde och Götha-vapnet i andra och tredje; hvarjemte han i midten insatte en hjertsköld med båt uti, som var Bonde-ättens eller hans eget fädernevapen. Sturarne nyttjade ännu rikets stora Klämma med konung Eriks bild uti; men ofta äfven sina egna sköldemärken (nemligen den äldre Sture tre svarta sjöblad i gult fält, och den yngre Sturen samma vapen som Natt och Dag-slägten ännu nyttjar). Biskoparne brukade ej nyttja annat sköldemärke än biskopsvapnet, men märkeligt är, att den högmodiga erkebiskopen Johan Bengtsson Oxenstjerna, som en tid antog namn af riksföreståndare, lät i sitt insegel sätta sig sjelf med krona på hufvudet och spira samt riksäple i händerna hvilket exempel äfven följdes af hans efterträdare Jakob Ulfsson. Gustaf Wasas söner nyttjade, såsom hertigar, i de två öfversta fälten Svea och Götha vapen; men i de andra fälten sina hertigdömens vapen. Såsom kronprins, hade Gustaf II Adolf i de tvenne öfversta fälten af sitt sigill Svea och Götha vapnet, men i de tvenne understa Finlands, Westmanlands och staden Revels. — Bruket att afbilda sitt sköldemärke, omgifvet af en sköld i sina insegel, har först i början af trettonde århundradet uppkommit. De äldsta sköldarne som förekomma på gamla insegel, äro nästan alldeles trekantiga; men hafva efterhand alltmer höjt, afrundas nedantill, så att de en tid voro nästan hjertformiga. De voro ock i början mycket enkla, och man finner på de äldsta Svenska vapen sällan mer än ett fält, och längre fram sällan mer än två. Bruket att sammanfoga flera fält är kommet från utlandet, särdeles från Tyskland, och hade i början sitt ursprung deraf, att den, som hade många anor, ville införa alla dessas och sin mödernes-slägts sköldemärken i sitt vapen. Före konung Gustaf I:s tid finner man ej i något Svenskt adligt vapen mer än fyra fält sammanställda, och i intet sådant någon hjertsköld. Så nyttjade biskop Otto Olofsson Svinhufvud i Westerås i sitt insegel sin faders Stjerne-vapen och sin mors Svinhufvud-vapen, så att stjernan intog två fält och svinhufvudet de båda andra. Flera biskopar vid slutet af påfvetiden plägade ock indela sina vapen i fyra fält, sålunda, att stiftets eller deras domkyrkas signeter intogo två fält, och deras eget vapen de båda andra. Först efter Erik XIV:s tid började hjertsköldar i grefliga och friherrliga vapen blifva allmänna. Vanligen bestodo våra förfäders sköldemärken af enkla och allmänt kända föremål, såsom träd, löf, rosor, båtar o. dyl. Först i senare tider började utländska eller diktade djur och skepnader, såsom, lejon, gripar och drakar att användas i vapnen. Vanligen voro dessa så beskaffade, att namnet likasom tillkännagafs af sjelfva vapnet (*armes parlantes*), såsom exempelvis var händelsen hos de gamla slägterna Oxenstjerna, Stenbock och Sparre. Hvad vapnets färger beträffar, har blått alltid varit Svenskarnes favoritfärg, likasom rödt Polackens och svart Tyskarnes. Äfven guld och svart, samt stundom rödt, silfver eller hvitt och grönt igenfinnes stundom på de Svenska vapnen. Bruket att ofvanpå skölden sätta hjelm och hjelmprydnad, har sannolikt sitt ursprung från de gamla riddarspelen, vid hvilkas anställande man med flit sökte att visa sig färdig och der-

före satte öfver hjelmen en hop figurer, som treddes öka riddarens anseende; hvarefter dessa prydnader sedan blefvo ansedda såsom tillhöriga vapnet. Krona näst hjelmen har på intet Svenskt insegel blifvit begagnadt förr, än grefliga och friherrliga värdigheterna i Sverige infördes. Grefliga och friherrliga kronor samt adliga hjelmkransar hafva sedan dess i Sverige varit allmänna. Med få undantag plägar ock hos oss ett grefligt vapen föra tre hjelmar, ett friherrligt två och ett adligt en. Såsom sköldhållare nyttjades i gamla Svenska vapen aldrig andra bilder, än menniskor och englar; men i de nyare hafva äfven allehanda djur, såsom t. ex. delfiner i det friherrl. Sachsiska vapnet, för prydnads skull dertill blifvit använda. Åliggandet att tillse, det ej i Svenska vapen en mängd olika figurer måtte hopträngas i en sköld och ett fält, äfvensom att förekomma, det ej någon ny adelsman, utan serskild tillåtelse, må upptaga en annan slägts vapen, om den ock var utdöd, tillkom i slutet af förra århundradet en enkom dertill, under namn af riks-heraldicus, förordnad embetsman.

Vapen. De stridsvapen vårt fäderneslands innebyggare på olika tider begagnat, hafva varit utaf ganska olika slag. Landets äldste bebyggare, Lapparne, använda inga andra stridsvapen, än de pilar och spjut, försedda med hvassa uddar af flintsten eller ben, hvaraf de plägade betjena sig på sina jagter efter ödemarkens djur. Deras efterföljare, Jötnarne, likasom öfriga Keltiska folkslag, begagnade kopparvapen, eller svärd och sköldar af brons. Desses besegrare, Götherne voro de förste, som uppträdde med jernvapen. Stora stridsklubbor nyttjades äfven länge af bönderne, hvilka äfven ända till sextonhundra-talet kommo med sina yxor, eller de förfärliga s. k. pålyxorna i striden. Båge och pilar samt långa spjut voro äfven länge begagnade stridsvapen, ända till dess de, efter eldgevärens införande i början af 1400-talet, småningom upphörde och ändtligen mot slutet af 1500-talet alldeles bortlades. Enligt lag borde i äldsta tiderna hvarje fri man vid aderton års ålder vara beväpnad med både huggvapen och lifvapen, (anfalls- och skyddsvapen), då han gick i strid. Det heter nemligen: "Nu skall hvar vigher man, som atertan åra gammal är, hafva fem Folkvacku, Svärd eller Öxe, Järnhatt, Sköld, Brynja, och Boghu med trenne tolftom arfvä (pilar)." Huru en väl utrustad kämpe uti elfte århundradet såg ut i hela sin rustning, finner man någorlunda af den hos Sturleson förekommande beskrifningen på Arnliot Gellina från Jemtland, hvilken kom till Olof Haraldsson kort före slaget vid Sticklastad. Han var nemligen försedd med en god hjelm, ringbrynja, röd sköld, ett skarpt svärd och ett långt spjut, hvars skaft var inlagdt med guld. Olof Haraldsson var äfven nästan lika beväpnad, ty han bar en förgyld hjelm, en hvit sköld med ett kors af guld inlagdt i midten derpå, och en stridsyxa i handen; vid hans sida hängde ett skarpt svärd, hvars handtag var siradt med guld.

Vapendragare kallades i forna tider de serskilde tjenare, hvilka hade den förtroendesysslan att föra en riddares eller väpnares sköldar, hjelmar eller vapen vid torneringar eller strider, då dessa vid något tillfälle aflades. En vapendragare åtföljde gemenligen sin herre vid alla äfventyrliga företag, påklädde och afklädde honom rustningen, tog hand om hans stridshäst och deltog i stridens faror. Dessa vapendragare få icke förblandas med de fordne s. k. väpnarne, ehuru båda på Latin benämndes armigeri.

Vapenhus benämnes, än i dag de förstugor, som finnas vid våra flesta kyrkor och hvilka på somliga ställen till och med utgöras af serskilda utbyggnader. De finnas i äldre tider äfven benämnda *Wåpenhus*, *Wakenhus* eller *Wåkenhus* och dessa benämningar får man ännu höra i vissa trakter. De voro fordom bestämda för det ändamål, på en tid då allmänheten ännu plägade alltid gå beväpnad, att deri aflägga de vapen man burit på vägar och stigar. De utgjorde således det första medlet, som de kristne lärarne i Sverige begagnade, för att förmå landets vilde inbyggare att aflägga sin urgamla sed att beständigt bära vapen, och långt innan man vågade offentligen förbjuda vapnens allmänna bruk, sökte man åtminstone i någon mån inskränka detta genom den förklaring, att de kristne, då de gingo att dyrka fridens Gud, borde, innan de inträdde i sjelfva helgedomen, aflägga stridens vapen uti det utanför varande vapenhuset.

Vapensyner kallades de allmänna mönstringar, som å konungens vägnar höllos inom serskilda landsorter, för att undersöka huruvida alla frälsemän rigtigt fullgjorde sin åtagna rusttjenst. Den frälseman, som vid en dylik vapensyn befanns ej hafva hela sin rustning och sin häst i fullgodt stånd, skulle enligt lag förlora sin frälsemannarätt och skatta lika med bönder. Emedan det egentligen var vid vapensynerna, som bristfälligheter i rusttjensten snarast röjdes, är det lätt att finna, att dessa föllo sig besvärliga och gerna undvekos. De höllos derföre ofta ganska oordentligt och stundom på långa tider alldeles icke. Konung Erik XIV höll, under sin regering, allvarsam hand deröfver, att hvad allmänna lagen och en år 1562 utfärdad rusttjenstordning stadgade om vapensyners årliga hållande noga verkställdes, och detta var en af de många anledningarna till adelns hätskhet emot denne konung. Hans efterträdare, konung Johan III, handlade utan tvifvel adeln mera till behag, då han under de första tio åren af sin regering icke höll någon enda allmännelig vapensyn. Väl hade han några gånger utfärdat påbud derom, men, såsom han sjelf yttrar sig, allt blef likväl försummadt. Småningom upphörde vapensynerna alldeles att hållas.

Vapentak, eller Tingtak, kallades fordom det serskilda sätt att gifva sitt bifall tillkänna till en ny lags antagande, som bestod deruti, att sedan lagmannen på tinget förkunnat innehållet af det föreslagna lagstadgandet, och derpå framräckt sitt svärd eller spjut, de förnämste på tinget närvarande personerna vidrörde udden deraf med sina

händer och högtidligen förklarade att de godkände stadgandets föreskrift.

Wapnö, annex till Söndrum, är beläget $\frac{1}{4}$ mil N. V. från Halmstad. Rådande jordmånen är sand och sandmylla, och skog fattas. Kyrkan är af sten, 46 alnar lång och 18 alnar bred, med en altartafla af Hörberg. Bakom altaret ses fältmarskalkens G. B. Staël von Holsteins graf, marmorkista och gipsbild. Bland fornlemningar märkas *Trehögarne* och *Skälmshögen*, i hvilka man funnit urnor. Socknen innehåller 24$\frac{1}{4}$ hemman, med 460 inbyggare på en areal af 2,661 tunnl., hvaraf 100 äro sjöar och kärr.

Wara, annex till Skarstad, är beläget i Barne härad af Mariestads län, 3$\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Lidköping. Jordmånen är lera; orten är skoglös och åkerbruket är hufvudnäringen. Kyrkan är af träd. Socknen innehåller 10$\frac{1}{4}$ hemman, med 415 inbyggare på en areal af 2,361 tunnl.

Varaktig. Så benämndes fordom en yngling, då han förklarades ej mera vara barn, utan vara upptagen bland männens lag. Vanligen skedde detta vid femton års ålder, den tidpunkt, då i fordna tider en gosse ansågs vara kommen till myndig ålder, och sjelfva förklaringen försiggick alltid med en viss högtidlighet. I hela slägtens närvaro öfverlemnades då åt den, som skulle varaktig förklaras, fulla vapen, hvilka han sedan egde bära såsom andre män. Ifrån den stunden upphörde han att vara öfvermage, fick vittna på tinget, och kunde uti allt råda sig sjelf såsom en fullmyndig man, utom det att han, så länge han bodde på sin faders gård, stod under fadrens lydnad, hvilket beroende alltid fortfor, huru gammal han än blef, och ej upphörde förr än han lemnade fädernehuset. Ännu några år före sin död, lät konung Carl IX högtidligen förklara sin son, den unge prinsen Gustaf Adolf, för varaktig, enligt forngammal sed.

Warberg, en stapelstad i norra Halland, är belägen vid Kattegat, 6$\frac{1}{2}$ mil ifrån Halmstad, och är den andra i ordningen inom Halmstads län. Staden har fordom varit medlem af Hanseförbundet, och tid efter annan varit anlagd på tre särskilta andra ställen, hvilka numera kallas Äldsta Köpstaden, Gamla Byn och Nyby; efter en brand år 1606, blef den anlagd der den nu är belägen. Slottet är urgammalt, och blef åren 1434 och 1439 af Engelbrekt intaget från Danskarne. År 1565 förstördes staden, eller det då så kallade Nyby, i grund af de Svenske härförarne Clas Boje och Jakob Hinriksson. År 1569 belägrades åter staden och uppgafs då till Danskarne under Daniel Ranzow, hvilken likväl under belägringen stupade, och har efterlemnat sitt namn åt *Daniels-klippan*, hvarest han af en kanonkula blef träffad. — Jemte jordbruket, äro handel och handtverkerier stadens hufvudnäringar, hvilka sednare dock synas vara i aftagande. Trädvirke, laggkärl och bok-stäfver äro utförsvarorna, sädeles på Skåne och Norrige, hvaremot spannmål samt torr och salt fisk införas. Hamnen är god, men blottställd för uppgrundningar ifrån hafvet. Slottet eller fästningen begagnas nu till fängelse och korrektionshus. Antalet af stadens handlande var år 1844 30 med 25 betjente. Den staden tillhöriga jord utgör 10 hemman eller 1,742 tunnland, hvaraf 380 äro åker, 508 äng och 854 skog och utmark. Korn, dernäst råg och potäter äro här det allmännaste sädet. Dess statsbidrag uppgår inalles till 9,231 R:dr b:ko. Stadens folkmängd utgör 1,670 personer. Tillsammans med annexerna Lindberg och Torpa utgör staden ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Warbergs kontrakt inom Hallands län och Götheborgs stift, innefattar 2 städer, Warberg och Falkenberg, samt 29 socknar inom 13 pastorater, som äro, *Hvalinge*, Stamnared, Skällinge och Nösslinge; *Warbergs stad*, Lindberg och Torpa; *Tråslöf*; *Hunestad* och Gödestad; *Grimmethon* och Rolfstorp; *Tvååker* och Spannarp; *Morup*; *Falkenberg* och Skrea; *Winberg* och Stafringe; *Ljungby*, Alfshög, Sibbarp och Dagsås; *Okome*, Köinge och Svartrå; *Fagered*, Kjällsjö och Ullared; samt *Gällared* och Gunnarp. Af dessa pastorater är 1 (Hunestad) konsist., 1 (Grimmethon) patr. samt alla de öfriga 11 regala. Folkmängden i socknarne uppgår tillsammans till 23,324 personer.

Warg, Gödika, var en af den upproriske Erik Carlsson Wases hofmän, hvilken, efter nederlaget vid Opphöga färja, flydde med honom ned till Götha rike; men härunder råkade ut för den skymfen, att, ehuru fullt beväpnad som han var, blifva tillfångatagen af en rask tjenstepiga, hvilken lemnade honom uti den förföljande Dalahärens händer. Detta omtalades länge i bygden, såsom ett bevis på den slagna härens utomordentliga förskräckelse.

Vargamor, Vargamödrar. Så plägade man fordom benämna gamla, långt inne i skogarna boende qvinnor, hvilka allmänt ansågos och sjelfva äfven ofta utgåfvo sig för trollkunniga, samt troddes hafva skogarnas alla vargar under sitt skydd och befäl. Sådana gamla qvinnor fruktades mycket, och den, som, då han gick ut i skogen för att jaga eller fälla träd, mötte en sådan på någon skogsstig, var alltid fullt öfvertygad, att någon olycka eller åtminstone stor förtretlighet skulle hända honom under hans skogsvandring.

Vargen (Canis Lupus) hörer till rofdjuren, är grå och gulaktig på nos, ben, örontrakt och kroppsidor; har ryggen blandad med svart; spetsiga, uppåtstående, utvändigt gulbruna öron; långhårig, i spetsen svart svans, som räcker nedom hasleden. En gammal hanvarg har i längd från nosspetsen till svansroten 4 fot, och i höjd öfver bogarna 2 fot 9 tum. Hufvudets längd är 12 tum, och bredden öfver pannan 6$\frac{1}{2}$ tum. Fällen består dels af mycket tät fin ull, dels af långa grofva hår. Den yngre vargen har mera svart färg inströdd, dels kring undre delen af halsen, dels på öfverbenet. I Sverige förekommer vargen ända till 70:de breddsgraden, kommer björnen närmast i storlek; men är ojemförligt glupskare och skadligare än denne. Sannolikt har den från Ryska riket, der han talrikt finnes, inträngt till Skandi-

halfön, och förekommer nu mot söder till och med stundom i Skåne, samt i norr ända upp på den snöbetäckta fjällryggen. Om sommaren håller sig vargen inom Sverige i skogen, och börjar först i November månad att utflytta till mera bebodda trakter, mest från norr till söder, eller från nordvest mot sydost. Sedan Dalelfven tillfrusit, skall man i öfra Gestrikland ej vara särdeles besvärad af vargar, ty de begifva sig då flockvis längre ned på slättbygden och vid hafskusten, hvarest de, sedan hafvet tillfrusit, ofta göra påhelsningar i skärgården, och vandra långt utåt hafvet. Detta plägar mest ske i Februari månad, och skälungarne utgöra då deras dagliga föda. Stundom, då isstycken under storm bryta löst från den landfasta isen, drifva vargarne på dessa ut till sjös, löpa af och an under förfärligt tjut, då de se sig utan räddning, och omkomma slutligen. Mot våren draga de sig eljest tillbaka till skogarna, för att der yngla. Mot slutet af Augusti och början af September börja de åter visa sig i bebodda trakter, och anfalla då mest småboskap. Om sommaren träffas de vanligen ensamma, eller ock modren med sina ungar; men om vintern slå de sig ofta flockvis tillsammans, och ströfva omkring efter rof. Farligast äro de, då de om vintern i stark köld eller yrväder samla sig i stort antal på slätter eller tillfrusna sjöar. Särdeles mot aftonen eller nattetid äro de då stundom så djerfva, att de angripa hästen för släden eller anfalla och döda menniskor. Man har dock anmärkt, att vargarne i det södra Europa, under kalla och snöfulla vintrar, äro långt djerfvare och farligare än hos oss. I Gestrikland hände likväl under vintern 1820—1821, att 9 eller 10 barn och ungdom blefvo ihjälbitna och uppätna af en folkilsken varg, som dessutom anföll och illa bet flera fullväxta och starka personer, till dess han ändtligen i April månad fälldes af ett skott. Man tror, att denna ovanligt djerfva varg under sin uppväxande tid en längre tid hållits bunden, sedan kommit lös, och, genom vanan att se menniskor på nära håll, förlorat sin naturliga skygghet för dem. Hans första rof var ett treårigt barn; men sedan blef han allt djerfvare, och skydde slutligen icke för någon. En gång tamda vargar äro således, när de komma på fri fot, farligast af alla. Vargen är eljest af naturen feg och lättskrämd, och endast hunger och köld drifver honom till en förtviflad djerfhet. Hans lukt är fin, och han uppvädrar sitt rof på ett betydligt afstånd. Skogens infödingar, såsom renar, elgar, hjortar och rådjur, äfven räfvar och gräflingar, samt smärre djur och foglar, såsom harar, råttor, tjädrar och orrar, blifva alla hans byte. Äro vargarne många, kunna de till och med anfalla och besegra sjelfva björnen. På betesmarkerna angripa de grisar, svin, får, getter, kalfvar, kor och hästar, hvilka sistnämnde de förstå att omringa och jaga i kärr, till dess de der fastna, och uppätas då af vargarne flockvis. Äfven hundar, som stå i band, blifva af dem ej sällan uppätne. Detta djurs lätthet vållar ock, att det på skarsnö lätt upphinner större djur, såsom elg, hjort och ren, hvilka under loppet vid hvarje steg sjunka ned i snön. Upphunnet, är ett sådant djur genast förloradt, ty vargen biter det å strupen, och släpper det ej innan det störtar till marken. Hungrig, går vargen äfven på åtel, och man ser honom stundom uppgräfva lik ur kyrkogårdarne. Honan går drägtig i 9 veckor, och framföder i slutet af April eller början af Maj 5—6 svartaktiga blinda ungar. I de trakter, der hon ynglar, gör ock vargen på boskapsdjur särdeles skada. I 10 dagar äro ungarne blinda, och modren däggar dem i 6—8 veckor. Vargens utrotande sker grundligast genom att uppsöka hans lyor och döda ungarne, till hvilket ändamål alla snår och bergsskrefvor med hundarnes tillhjelp måste uppsökas. Eljest fångas eller dödas vargar med skallgång (se detta ord), varggård, varggropar, vargsaxar och på flera sätt. Hans skinn nyttjas till muffar, pelsar o. s. v.

Wargentin, Peter Wilhelm, föddes d. 22 Sept. 1717 i Sunne pastorat i Jemtland, der hans fader var kyrkoherde. Underwisad af honom och i Frösö trivialskola, hade han redan vid 14 års ålder hunnit det mått af kunskaper, att hans lärare tillstyrkte hans försändande direkte till universitetet, utan att genomgå den vanliga kursen vid gymnasium. Fadren ansåg det likväl för tidigt att släppa gossen ut på egen hand, hvarföre han skickades till Hernösand, vid hvars gymnasium han tillbragte tvenne år, innan han afgick till Upsala. Både hans eget och hans faders syftemål var, att han här skulle bildas för det andliga ståndet. Honom sjelf ovetande hade likväl redan i barnaåren hans sinne förberedts till en annan lefnadsbana. Vid en total månförmörkelse, som inträffade d. 13 Febr. 1729, hade hans far, som icke var okunnig i åtskilliga vetenskapsgrenar, och deribland äfven i astronomien, fästat hans uppmärksamhet på detta fenomen, och dervid sagt honom, att sådana kunde på förhand af den lärde beräknas, något som så mycket intog och förvånade gossen, att intrycket deraf aldrig förgick, utan förmådde honom att studera mathematiken, likväl endast i beräkning att kunna bli en försvarlig matheseos lektor i Hernösand, till vidare högsta målet för hans ärelystnad. Då likväl denna syssla ännu icke var ledig, och han under tiden sökt och erhållit en filosofisk adjunktur, började han efter hand öfvergifva tanken på det andliga ståndet, och denna tanka blef helt och hållet verklighet, då vetenskaps-akademien, som länge fästat uppmärksamhet vid hans mathematiska kunskaper, samt hans skrifter och forskningar i astronomien, år 1749 kallade honom till sin sekreterare, efter den alltför tidigt aflidne Elvius. Denna tjenst bestridde han i 34 år, eller ända till sin död, d. 13 Dec. 1783. Aldrig har akademien så lång tid haft samme sekreterare, och sällan, i fall ens någonsin, en, som med mera nit egnat sig åt dess gagn, ifligare omfattat allt, som kunde befordra det, outtröttligare arbetat för allt, som rörde henne, och särskildt hans uppdrag, samt på ett verksammare och hamanare sätt uppfyllt alla dermed förenade ålig-

rigenden. Under sin embetstid upprättade han årens almanachor, bestridde observationerna på observatorium, och sysselsatte sig med vidlyftiga forskningar i många, till hans vetenskap hörande, ämnen, särdeles om Jupiters drabanter. Han utnämndes af Adolf Fredrik till Nordstjerne-riddare, och valdes till ledamot i flera utländska lärda sällskap. Tvenne oförsörjda döttrar, som han efterlemnade, försågos af Gustaf III med en anständig pension.

Vargering. Dermed förstås reserv-trupper, som de rustande vid utomordentliga tillfällen åtagit sig att prestera. Namnet vargering förekommer först i kongl. stadfästelsen d. 11 Jan. 1790, då de rustande vid Norra och Södra Skånska kavalleri-regementerna uppsatte en vargeringstrupp af 1000 man, användbar ej mindre till rikets försvar, än till dessa regementens rekryterande vid förefallande behof. En sådan vargeringskarl borde vid antagandet vara manbar, samt dessutom på viss tid om året exerceras. För att ej ligga rusthållare till last, borde vargeringskarlen, då han i rikets tjenst ej var kommenderad, taga årstjenst. I öfrigt försågs vargeringsmanskapet med beväring och utredning, samt under tjenstgöring med förplägning af kronan, lika med det ordinarie manskapet; men beklädnaden bestridde rusthållarne emot skälig ersättning af kronan. Detta sätt att medelst reserv-trupper hålla arméen i tjenstbart skick, hade redan år 1741 blifvit infördt, då samtliga indelta regementerna blefvo ålagda att för hvarje nummer hafva en reservkarl i beredskap, och hvilken författning sedermera d. 9 Mars 1749 förnyades; men derefter d. 15 Sept. 1752 inskränktes. Dessa grundsatser tillämpades sedermera i krigskollegii cirkulär om vargeringens uppsättande vid indeldta regementerna d. 25 Jan. 1790. Men sedan rikets ständer, efter det nya statsskickets införande, åtagit sig en allmän beväringsskyldighet, blef äfven vargeringsmanskapets uppsättande öfverflödigt, hvarföre det äfven upphörde genom kongl. kungörelsen d. 27 Okt. 1812.

Varggård. I hvarje socken, der det tarfvas och ske kan, skola alla, som der bo och jord äga, hvar efter sin egodel, bygga en varggård eller varggrop, och den skall fjerdedelen af socknen uppehålla hvar sitt år. Torpare hjelpe bolby deras att bygga och uppehålla. Är det ödesjord, då hålle den varggård uppe, som ängen slår, ifrån den dag han den slagit och året om; eljest bygge hela socknen för ödesjorden. Kommer ej den, som kallad varder till denna byggnad, böte 6 mark och bygge ej dess mindre. Förfaller varggård, böte den fjerding 10 daler, som uppehålla borde, och rätte den åter upp. Försummar någon sin vakt och arbete sitt vid varggrop, då han varder tillsagd att hålla der bete, böte för hvar dag 1 daler; och den det uppsatta bete dräper eller rifver neder, böte 3 daler. Förderfvar någon varggrop, böte 10 daler och rätte allt upp igen. Konungens befallningshafvande skola höra häradsboerne, huruvida de vilja befrias ifrån ofvannämnde skyldighet emot erläggande af 8 sk. b:ko om året till jagtkassan af hvarje helt mantal, utan afseende å jordens natur, och af mindre mantal i samma förhållande efter deras storlek; men vilja de icke åtaga sig denna afgift, måste de fullgöra lagens stadgande härutinnan.

Varglo, en art eller varietet af lodjuret (Felis Lynx), är grå eller brun, tecknad med svartaktiga fläckar, har tvenne lätt stående svarta streck längs ryggen, samt en kort svart spets på svansen. Dess längd utgör omkring 3—4 fot, och svansen omkring $8\frac{1}{2}$—$9\frac{1}{2}$ tum. Detta rofdjur är det enda till tigerslägtet hörande vilddjur i Sverige, och förekommer i skogarne inom de flesta landskap af Skandinavien, talrikast i Svearike och Norrland; men är ej funnen ofvanom polcirkeln eller i södra Skåne. Lodjuret uppehåller sig i täta och bergiga skogar, der det finner passande gömställen och tillgång på vildt. Han ligger der vanligen stilla i någon bergsklyfta, och är i skymningen eller gryningen mest i rörelse för att söka efter rof. Uppstötes en lofamilj af jagthundar, pläga ungarne genast söka sin räddning i träd; men de gamla flykta undan, och hannen måste då ofta länge förföljas, innan han kan upphinnas, och stundom, sedan han tröttnat, tager äfven han sin tillflykt i träd, hvarifrån han sedan, likasom björnen, nedstiger baklänges. Hans föda består af allehanda däggdjur och foglar, och om vintern, då hungern drifver honom, går han stundom äfven på åtel. Likasom kattslägtet i allmänhet, griper han sitt rof med klorna, rifver upp halspulsådrorna, dricker först det varma blodet, förtär sedan djurets blodfullaste inmanmäten, och slutligen äfven mer eller mindre af köttet. Harar och dylika mindre djur förtär han ofta med hull och hår. Träffar han tama djur, såsom får eller getter, i skogen, dödar han ett stort antal af dem, innan han börjar förtära; men händer det honom oförmodadt hoppa i en fälla, hvarifrån han ej kan undkomma, mister han genast modet, och anfaller då ej ens de svagare djur, med hvilka han finner sig vara instängd. Någon gång skall lon äfven visa sig i byar och städer. Lohonan framföder i Maj eller början af Juni månader 2 eller 3 ungar, och lägger dem i någon bergsskrefva. Jagt efter lo företages helst på vintern; djuret ringas då eller jagas genom *rundskall*. Äfven plägar lo skjutas *för glugg* på åtel, eller ock i *lobås*, såsom mest brukas i Jemtland. Detta bås är ett slags bur, uppförd af timmerstockar på platt stengrund i skogen; lon inlockas deruti medelst någon dödad fogel eller annat bete, och hindras sedan, genom en flake eller lucka, som nedfaller, från att vidare undkomma. Äfven *sax* eller *vippsnara* pläga begagnas till hans fångande. Lodjurets skinn är af högt värde, och blir vackrare ju högre mot norden djuret anträffas. Ett vackert lodjursskinn lärer hos oss betalas med 10—12 R:dr b:ko.

Warg i wenum, d. v. s. varg i helgedom (af *We*, fridlyst, heligt ställe). Så kallades i fordomtima hvarje helgeråonare eller gudlös mensiska, som ofredade ett tempel eller gudabild, eller begick något våld på ett åt gudarne helgadt rum. En sådan menniska afskyddes såsom den värste ni-

tingsman, dömdes fridlös öfver hela landet och kunde af hvem som helst saklöst dräpas.

Vargstock. En sådan inrättning uppsättes helst i trånga bergpass, består af ett pålverk, på hvilket finnes en öppning, der en tung stock är uppgillrad, hvilken nedfaller och krossar det djur, som nappar på lockbiten, hvilken plägar bestå af färskt kött. En sådan vargstock byggdes år 1840 på hemmanet Norrnäs i Nafverstads socken af en bonde från Dalsland, som för sitt besvär och omkostnad, utom annan ersättning, betingade sig första fångsten i fällan. Olyckligtvis hände då, att en gumma i trakten, oaktadt många varningar, icke kunde besegra sin lystenhet, utan gick nattetid till vargstocken, för att bemägtiga sig det till lockmat utlagda fårlåret, hvilket försök dock ej lyckades bättre än att gumman om morgonen satt död i vargstocken. Gumman, som öfvertagit vargens rol, fick således undergå det öde, som åt denne var ämnadt.

Warimän, d. v. s. bergsboer, af Lappska ordet *Wari* eller *Wuori*, berg, sägas de förste inbyggarne uti Wermland, eller det i äldsta tiderna så kallade *Warimannaland*, hafva blifvit benämnde. Denna härledning är dock icke fullt tillförlitlig.

Warkullen, en landthöjd på gränsen mellan Slöta och Åsaka församlingar af Skaraborgs län, är till vidden föga betydlig, men stiger till en lodrätt höjd af 84 alnar öfver den nedanföre anlagda landsvägen. Den har fått sitt namn af *vara* (värja, försvara), emedan den fordom i krigstider varit begagnad att genom antänd eld i vårdkasar eller vårdtorn underrätta inbyggarne såväl i Wartofta som närgränsande härader om en fiendes annalkande, samt uppmana till motvärn. Warkullen utgör gränsskillnad för vattendragen. Det vatten, som samlas i norr om honom, flyter mot Wenern, men det i söder mot Vesterhafvet.

Warmholtz, Carl Gustaf, ostridigt en af de lärdaste män vårt fädernesland bade att uppvisa under sistförflutna århundrade, föddes i Stockholm d. 1 Jan. 1713. For redan helt ung ut till Holland, uti hvilket rike han länge uppehöll sig, under en förtrolig bekantskap med de fleste der då lefvande lärde män. Hugnades af konung Fredrik I med titel af hofråd, och upphöjdes af konung Adolf Fredrik år 1756 uti adligt stånd; men tog aldrig introduktion på Svenska riddarhuset. Sedan han hemkommit till fäderneslandet, tillbragte han nästan hela sin öfriga tid på säteségården Christineholm, der han samlade ett stort bibliothek, samt under fyratio års omsorgsfulla forskningar utarbetade det förträffliga verket: *Bibliotheca Historica Sveogothica*, som innehåller fullständiga uppgifter på alla till hans tid kända större eller mindre källor för Svenska historien. Derstädes afled han äfven den 28 mars 1785. Fyra år förut författade hofrådet Warmholtz följande märkliga föreskrift, som skulle punktligt följas vid hans en gång skeende begrafning: Så snart man genom tjenliga och nog allmänt bekanta försigtighetsmedel derom gjort sig förvissad, att kroppen verkligen är död, lindas den, utan föregående tvättning, påklädning eller annan svepning, ehvad som den hafva må, uti ett af de på dödssängen liggande lakan, och lägges straxt i kistan, utan att på något sätt till åskådande blottställas. Icke heller beklädes rummet, i hvilket liket, till dess det bortföres, kommer att stå, hvarken med svart eller hvitt. Liket föres till grafven uti den vid gården varande likvagnen, med fyra egna hästar förespänd, och beledsagas af tolf under godset lydande bönder, som under fogdens tillsyn nedsätta det uti grafven på östra kyrkogården i Nyköping. All procession af sorgfolk är onödig; derföre förfalla ock af sig sjelf alla vid adliga personers begrafningar eljest brukliga ceremonier, utan bör begrafningen försiggå i största stillhet samt en tid om dagen när folket i staden som minst är på benen, och alltså helst förmiddagen. Liket emottages vid grafven af den prestmannen, som det kommer att jordfästa, och sedan detta på det enfaldigaste sättet är förrättadt, förfoga sig bönderne med likvagnen straxt tillbaka till Christineholm, utan att på något ställe i staden gå in eller sig der uppehålla. Onödiga äro också både den så kallade själaringningen och ringningen vid begrafningen; men på det kyrkan derigenom i sin inkomst icke måtte blifva lidande, betalas ringningen med alla klockor, som om den verkligen försiggått. När tacksägelse göres i kyrkan, bör den i möjligaste måtto blifva kort och simpel, samt alla äretitlar, elogier m. m. alldeles uteslutas; nog af att församlingen med få ord tillkännagifves, att en dess ledamot genom döden aflidit. Till församlingens kyrkoherde gifves i likstol 18 R:dr specie, till komministern 8 R:dr, till kyrkan 4 R:dr och till de fattiga 2 R:dr. Intet sorgfolk bjudes till Christineholm, hvarken af grannar eller andre; än mindre anställes vid detta tillfälle någon middags- eller aftonmåltid, eller annat traktamente, hvad namn det hafva må. Bönderne allenast, som följt liket till grafven, böra vid återkomsten undfägnas med en måltid, sådan som den sig för dem passar. Dödsfallet notificeras slägt och vänner icke på annat sätt, än genom Inrikes Tidningarne och Dagligt Allehanda, med undanbedjande af all condoleance. — Dessa omständliga föreskrifter följdes äfven sedermera till alla delar.

Warnhem, med Istrum, Eggby, Öglunda och Lundby, är en socken i Walla härad, ¾ mil V. ifrån Sköfde, på vestra sidan af berget Billingen. Detta pastorat är præbende åt biskopen i Skara. De hemman, som ligga berget närmast, hafva bergaktig, men de öfriga jemnare mark, med klappersten och svartmylla. Församlingen är den vackraste och betydligaste inom Walla härad, och dess branta höjder och dalar synas vittna om en våldsam vattuflod, som fordom öfvergått dessa trakter. Kyrkan, som förr varit klosterkyrka, blef år 1566 uppbränd af Danskarne; men omkring 100 år derefter (1668—1671) af rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie ånyo uppbyggd och inredd, vid hvilket tillfälle jemväl de här sedan medeltiden befintliga kungliga grafchoren och minnesvårdarne

reparerades. Bemälte grefve lät då äfven åt sig och sin slägt här uppföra ett prydligt grafchor, hvilket exempel sedermera följdes af grefvinnan Elis. Oxenstjerna, som till kyrkan äfven skänkt dyrbara skrudar och silfverkärl. Socknen innehåller 24⅝ hemman, med 696 inbyggare på en areal af 3,032 tunnl., hvaraf 125 äro sjöar och kärr.

Warnhem, fordom ett kloster i Walla härad, nära under berget och i skogen Billingen, grundlades af konung Sverker d. ä. år 1150, och fullbordades sedan af hans son, konung Carl. De härvarande munkarne tillhörde Cistercienser-orden, och lefde efter de reglor, som blifvit instiftade af S:t Bernhard af Clairvaux, efter hvilken klostret ock fått sitt namn, *Bernhardshem* eller Warnhem. De förste munkar af denna orden införskrefvos af konung Sverker från Frankrike, och fingo af honom boställen dels i Alvastra, dels i Warnhem eller, innan detta blef bebyggdt, i dess grannskap. Genom gåfvor eller testamenten af gårdar, qvarnar och andra lägenheter, blef klostret snart ganska rikt, och många konungar, furstar och herrar hafva der blifvit begrafne och till en del fått dyrbara minnesvårdar. Bland dessa märkas: konung Inge, död 1064; konung Knut Eriksson, död 1192; konung Erik Knutsson, död 1216; konung Erik Eriksson, hin Läspe, död 1250; Birger Jarl med sina gemåler, Ingeborg och Mechtild, död 1266; riksrådet Björn Nilsson Färla, död 1312, o. s. v. Under kriget mellan konung Albrecht och drottning Margaretha, blef klostret afbrändt år 1394, men snart åter upprättadt. Till följe af Westerås recess, blef äfven detta kloster indraget och förstördt, hvarvid konung Gustaf I dock förfor med den skonsamhet, att han lät abboten i klostret få behålla klosterinkomsterna, med undantag af laxfisket i Wermland, på vilkor, att han deraf årligen skulle gifva konungen 100 mark örtug och 72 pund smör. År 1544 lemnades klostret i herr Erik Abrahamssons disposition, med vilkor, att han skulle både skatta till konungen och försörja de ännu öfrige munkarne. Klosterhusen och klosterkyrkan lemnades emellertid utan vård, och förföllo efter hand, till dess de slutligen år 1566, under kriget mellan konung Erik XIV och konung Fredrik II af Danmark, blefvo af Danskarne alldeles utplundrade och förstörda. Huruledes klosterkyrkan någon tid derefter blifvit återuppbyggd och inredd till sockenkyrka, se *Warnhems socken.*

Warnmark, Peter Olofsson, som uppgifves hafva varit kongl. hofpredikant samt pastor vid enkedrottningens lifregemente, och hvars dödstid utsättes till d. 1 Mars 1709 (Hammarsköld säger honom dock vara död emellan åren 1747 och 1752), har utgifvit ett antal både poetiska och prosaiska arbeten. Om dessa fäller Hammarsköld följande stränga omdöme: "Den fromma afsigten må visserligen ursäkta utgifvandet af ett dåligt verk, då man menar att dermed något godt uträtta; men den kan alldeles icke ändra dess beskaffenhet eller hindra det ifrån att vara och förblifva dåligt, och så måste hvarje läsares dom utfalla öfver Warnmarks sånger och prosaiska andaktsböcker." Hans på trycket utgifna skrifter äro: *Ett kort tal om de utvalda själars glädje och de fördömdas plågor*; *Hjertats altare; Ögontårar, eller en botfärdig syndares ånger och ruelse öfver synden*; *Ett rättsinnigt Guds barns sångtimmar att bruka dagligen*; *De kristnas andeliga köpenskap*; *Ett Guds barns bedjetimmar*; *Kommunionssuckar till Gud vid den heliga Nattvarden*; *Den Svenske Ulysses, eller en nyttig resebok; Vägvisare öfver Sveriges rike; Parnassi grönskande blomstervall, planterad af Guds ords tjenare för enkedrottningens lifregemente; En kristen menniskas rättesnöre*; *Andeligt hjerteoffer i krigstider.* Dessutom har han efterlemnat flera otryckta, dels poetiska, dels prosaiska arbeten.

Warnum, annex till Rångedala, är beläget 1½ mil N.O. från Borås. Socknen består mest af dalar och berg. Gårdar äro: *Ågården* och stora *Westgöthagården*, samt *Skabo*, militärboställe. En här belägen omkring 20 alnar hög kulle kallas ännu *Orms-*, *Ons-* eller *Odenshög*, och skall fordom hafva varit ättestupa. I en annan backe i närheten, kallad Fogelshög, skall konung Fogel blifvit begrafven, då han blef ihjälslagen af konung Russe. En i grannskapet befintlig stenkrets med centralstenar tyckes antyda att här fordom varit domaresäte. Socknen innehåller 15⅞ hemman, med 496 inbyggare på en areal af 3,819 tunnland, hvaraf 620 äro sjöar och kärr.

Warnum, annex till Christinehamn, är beläget vid Wenern, i Ölme härad, och omgifver nämnda stad. I denna socken var *Bro* hertigsäte (se detta ord), anlagdt af hertig Carl år 1570, och hertighusets källrar qvarstå ännu. Ofvanpå dem är ett stenhus uppbyggt åt socknens fattiga, för hvilkas vård och underhåll kommissions-landtmätaren O. Nilsson gjort en donation. För den fond, stor 22,222 R:dr 10 sk. b:ko, som han donerat, har äfven en folkskola blifvit inrättad, och till dess tjenst ett eget hus inköpt. Socknen har gemensam kyrka med Christinehamn. Jernbruken *Niclasdam*, *Spjutbäck* och *Wassgårda* (se dessa ord) äro alla här belägna. Socknen innehåller 38⅞ mantal, med 2,734 inbyggare på en areal af 38,440 tunnl., hvaraf 1,860 äro sjöar och kärr.

Warnäs, ett jernbruk i Grythytte socken af Örebro län, har 2 härdar och 1,200 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt erlägges med 12 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Äges af grefve E. A. Lantinghausen och medintressenter. Smidesstämpeln är K.

Warschau, Pohlens stolta hufvudstad, blef ett vittne till den tappre Svenske konungen Carl X Gustafs ära och en af hans mest lysande bedrifter. Sommaren år 1655 hade Pohlens konung, Johan Kasimir, samlat en styrka af nära 12,000 man, för att dermed stänga vägen till Warschau; men vid Svenskarnes antågande vågade den lilla hären icke göra motstånd, utan vek undan åt sidan. Johan Kasimir sjelf skyndade till Warschau. Der blef ett sorgligt uppträde. I en stor sal på slottet samlades konungen, drottningen och flera hundrade bland de förnämste i staden, för att öfver-

Warschau.

lägga om hvad i närvarande olyckliga ställning borde göras. Johan Kasimir var förtviflad, och beklagade högljudt sin olycka. Smärtan grep drottningen så djupt, att hon afsvimnad föll till golfvet; men snart reste hon sig åter och uppmanade de närvarande herrarne att tappert och till sista man försvara sin konung och sitt land, hvilket de också med uppräckta händer och liflig ed alla lofvade att göra. Derpå inpackades rikets förnämsta skatter och dyrbarheter samt skickades till Krakau. Drottningen for dit efter, åkande i en svart sorgvagn, och Johan Kasimir hastade tillbaka till sina trupper. Uti det befästade Warschau funnos då 124 kanoner, 100 tunnor krut och stora samlingar af andra krigsförråd; men i villervallan qvarlemnades uti den vigtiga staden endast en besättning af 200 man under en oskicklig anförare. Vid Svenskarnes annalkande flydde denne genast, och staden öppnade sina portar. Carl Gustaf tågade ditin d. 30 Augusti, jemt en månad sedan han gått öfver Pohlska gränsen. Bengt Oxenstjerna förordnades till guvernör uti Warschau; staden afväpnades, de rika klostren och kyrkorna måste betala en dryg krigsgärd, och till plundring lemnades alla hus, tillhörige dem, som med Johan Kasimir lemnat staden. — Följande året, då Pohlackarne företagit en allmän uppresning, hölls det märkvärdiga slaget vid Warschau. Den 19 Maj 1656 ankom Pohlske konungen dit med en ganska betydlig krigshär, hvilken dagligen ökades, så att den i flera veckors tid utgjorde 120,000 man. Johan Kasimir uppfordrade staden genast, men fick ett vägrande svar. Pohlackarne företogo då belägringen med anfall på anfall, men förgäfves, och innan kort hade de förlorat 5,000 man utanför vallarne. Så förflöt vecka efter vecka, och ständigt ökades harmen hos Pohlackarne att se en så stor här sysselsatt af en så liten besättning och mot en stad, hvilken Svenskarne året förut utan ringaste förlust intagit. Slutligen lät Johan Kasimir antända minorna och 40,000 man löpa till storms. Medelst sitt öfverlägsna antal, sin kännedom om belägenheten, sin förbindelse med stadsinvånarne, och slutligen de många stora öppningarna på fästningsmurarne, lyckades det Pohlackarne att på flera ställen intränga i de närmast kring muren liggande husen; men inuti rummen och källrarne mötte dem öfverallt Svenskarne med så utomordentlig tapperhet och kraft, att desse flere gånger nedhöggo och åter utkastade de inträngande Pohlackarne. Så fortgick striden från ungefär kl. fem om morgonen till fram på eftermiddagen d. 20 Juni. Slutligen blef öfvermakten för stor, och Svenskarne måste dagtinga. Den 18 derpå följande Juli ankom Carl Gustaf dit med sin här och angrep Pohlackarne. Genast begynte det stora slaget, som sedan räckte uti trenne dagar, ehuru den första dagen blott några mindre skärmytslingar förefollo. Den 19 Juli blef striden allvarsammare. Pohlackarne rusade ur sina förskansningar och angrepo Svenskarnes venstra flygel. De Svenska kanonerna, laddade med drufhagel, emottogo dem likväl så, att de nödgades draga sig tillbaka inom vallarne. Just detta ögonblick af fiendens nedslagenhet tog Carl Gustaf i akt. Han lät hela Svenska hären hastigt göra en rörelse till venster, och uppställa sig i slagordning på de stora fälten på östra sidan. Der angreps den af ett öfverlägset antal Pohlackar, hvilka genombröto första linien, men sedan med stor förlust tillbakadrefvos af Svenskarnes andra linie. På samma gång hade en ansenlig svärm Tartarer ridit förbi den Svenska hären, och hotade ryggen af dess venstra flygel; men Carl Gustaf skickade dem till mötes fyra sqvadroner, hvilka lätt seg tillbakakastade de skriande och svärmande halfvildarne, och detta så kraftigt, att många af dem jagades i ett träsk, der de drunknade. Då konungen i detsamma såg en annan hop af 6,000 Tartarer från en annan sida hota samma flygel, satte han sig hastigt i spetsen för ett regemente, och ilade mot de angripande. Striden blef häftig, och Carl Gustaf framträngde bland de skingrade Tartarerne så långt, att han alldeles skiljdes från de sina, och hade vid sin sida endast en ryttmästare vid namn Trafvenfelt. De anföllos af sju Tartarer, väpnade med bågar och spjut, tre mot konungen och fyra mot ryttmästaren. Med pistolerne nedsköt Carl Gustaf genast två af sina angripare; den tredje, hvars spjut fastnat i konungens betsel, fick i hufvudet ett så kraftigt svärdshugg, att han störtade af hästen. Nu ilade konungen till ryttmästarens hjelp. Två Tartarer voro redan af honom skjutne, och de två andre flydde vid Carl Gustafs ankomst. En annan lifsfara inträffade kort derefter. En Pohlsk hussar sprängde emot Carl Gustaf, och var just i begrepp att med sin lans genomborra honom, när i samma ögonblick en Svensk störtade fram och sköt Pohlacken genom hufvudet. Slutligen måste de angripande Pohlackarne öfverallt vända Svenskarne ryggen; men ännu var dock icke den Pohlska hären upplöst, ty inom det befästade lägret funno de skingrade en säker tillflyktsort. Så ändades stridens andra dag. Morgonen af den tredje dagen, d. 20 Juli, grydde, och genast rustade sig de båda fiendtliga härarne till en ny kamp. Pohlackarnes venstra flygel sprängdes snart, och en stor del af deras artilleri togs. Vid anblicken af den venstra flygelns flykt, begynte Pohlackarnes högra flygel genast blifva orolig, och upplöste sig snart i den vildaste förvirring. Slaget var nu ohjelpligen förloradt, och Johan Kasimir skyndade sig tillbaka till Warschau. Han hoppades kunna hindra Svenskarne från att öfvergå floden Weichsel och angripa hufvudstaden; men Carl Gustaf ryckte genast till stranden, och började beskjuta Pohlackarne på andra sidan. Desse, redan en gång slagne och uppskrämde, grepo ånyo till flykten. Johan Kasimir måste följa med, sedan han likväl i hast förordnat en besättning till Warschaus försvar. Utan att förlora ett ögonblick, tågade Carl Gustaf öfver floden och emot Warschau. Besättningen och dess anförare flydde, och redan den följande dagen blef den stora hufvudstaden för andra gången eröfrad af Svenskarne utan motstånd. På slagfältet

togos all Pohlackarnes tross och 50 af deras kanoner. Svenska hären hade förlorat nära 700 man i döde och sårade, men Pohlackarnes förlust räknas af somlige till 4,000, af andre till 8,000 man. Den hade säkerligen blifvit mycket större, så framt icke en fullkomlig utmattning, förorsakad både af hunger och mödor, hindrat ifrån att förfölja och nedhugga de flyende Pohlackarne. Sådant var förloppet af det ryktbara slaget vid Warschau. Egentligen taladt, räckte det blott tvenne dagar, och var hvarken så blodigt eller så hårdnackadt, allraminst så följdrikt, som åtskilliga andra af Svenska härarna tillkämpade segrar; men det hade dock att uppvisa flera för så väl konungen som Svenskarne ärorika sidor, hvilka näppeligen kunna öfverträffas. — Under Carl XII:s krig i Pohlen, besattes Warschau af Svenskarne utan motstånd den 24 Maj 1702. Utrymdes sedermera, och intogs för andra gången i April 1703, hvarefter följande året, på en riksdag i Warschau, konung August afsattes, och en bemedling ingicks med Svenskarne.

Warsewitz, Stanislaus, var född i Pohlen år 1527, och af förnäm härkomst. Känd för en ganska lärd man, anställdes han någon tid såsom kansli-direktor och dominus scholaster i Gnesen, samt ingick år 1567 i Jesuiter-orden. Kallad af Catharina Jagellonica till hofpredikant, var han 1579 dess bigtfader, samt hade, jemte drottningen, omsorgen att undervisa prins Sigismund i den påfviska läran. Som han var ansedd för en både ganska hederlig och helig man, hvilken till och med hugnades af helgonen med uppenbarelser, anbefallte drottningen honom, efter lemnadt tillstånd af konung Johan III, att med stor högtidlighet införa St Eriks ben i den för dem af konungen anskaffade nya silfverkistan uti Upsala domkyrka. Under drottningens sista sjukdom var Warsewitz ständigt hos henne närvarande, och då hon under dödskampen yppade för honom sin fruktan för den fasliga skärselden, tröstade han henne med den försäkran, att hela läran om denna eld endast var diktad, för att nyttjas att dermed hålla enfaldigt folk i tygeln. Detta obetänksamma yttrande råkade drottningens dotter, prinsessan Anna, få höra, som, pater Warsewitz ovetande, stod bakom sängen. Öfver ett sådant bedrägeri blef drottningen högeligen förtörnad, och ville sedan icke vidare tala ett ord med den förbluffade bigtfadren. Efter drottningens död begaf han sig 1583 tillbaka till Pohlen, der han erhöll anbud att få blifva biskop i Gnesen, men hvilken ära han dock undanbad sig. År 1591 d. 3 Okt. afled han i Krakau, under den då derstädes härjande pesten. Han har utgifvit: *Heliodori Historia Aethiopica*, öfversatt ifrån grekiska på latin, jemte några andra arbeten.

Wartofta, ett härad i Skaraborgs län, innehåller 1 stad, Falköping, och dessutom 42 socknar. Dessa äro: Falköpings socken med Luttra, Hvarf med Kongslena och Hömb, Slöta med Karleby, Åsled med Mularp och Tiarp, Fröjered med Korsberga och Fridene, Aklinga med Agnetorp och Baltak, Daretorp med Welinga och Brandstorp, Dimbo med Ottrawa, Habo och Gustaf Adolf, Sandhem med Härja, Utvängstorp och Nykyrka, Hångsdala med Gerum och Skörstorp, Yllestad med Wistorp och Näs, Åsaka med Kjelfvene, Hvalsta med Kymbo, Wättak och Suntak, Bottnaryd, Bjurbäck och Kylingared. Konung Erik XIV ernade i detta härad anlägga en ny stad, jemte fästning, med namnet Odenskulla, och borgrarne i Bogesund befalltes dit inflytta; men denna inrättning förföll snart. Detta härad hörde ock en tid till grefvarne Brahes grefskap. Antalet af hemman är numera 749 $\frac{5}{8}$, med en befolkning af 24,967 inbyggare på en areal af 281,716 tunnl., hvaraf 10,916 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Frökinds härad utgör Wartofta en domsaga.

Wartofta, ett kontrakt inom Skaraborgs län, innefattar 7 pastorater och 19 socknar. Pastoraterna äro: Slöta med Karleby, Hvalstad med Kymbo, Wättak och Suntak, Åsled med Mularp och Tiarp, Hvarf med Kongslena och Hömb, Åsaka med Kjelfvene, Hångsdala med Skörstorp och Gerum, samt Dimbo med Ottrawa. Af dessa pastorater äro 5 konsist. och 2 regala. Kontraktets folkmängd uppgår till 8,126 personer.

Varulf, äfven **Valulf**, var länge, efter den vidskepliga allmogens föreställning, en sådan menniska, som genom vissa trollkonster förlorat sitt menskliga utseende och blifvit förskapad till en varg. Denna ännu icke helt och hållet utplånade vidskepelse har sin grund uti den gamla hedniska Asaläran, hvari det förtäljes om att Loken hin Onde med en jätteqvinna aflat ulfvasöner. "Dädan äro alla ulfvaslägten komna," heter det uti ett forntida qväde om det ondas upphof. Den gamla hedniska trolldomen att försätta menniskor i varghamn, troddes sedan länge fortplantad på alla onda menniskor, en tro, som fortfarit allt intill våra dagar. Finnar, Lappar och Ryssar afskys isynnerhet för en sådan svår trolldom, och ännu i detta århundrade, då, under sista krigsåret mot Ryssland, Kalmare län öfversvämmades af en ovanlig mängd vargar, gick der i trakten allmänt den sägen, att Ryssarne förvandlade de Svenske fångarne till varulfvar, och sände dem så hem igen, att plåga landet. Så berättades det bland annat och troddes med all tillförsigt, att en soldat af Kalmare regemente, förvänd till varulf, letat sig vägen öfver Ålands haf, samt fram genom skog och mark hem, dit han längtade, för att se sin fordna bostad samt sin der qvarlemnade hustru och sina barn. Men en jägare kom honom slutligen till mötes, sköt honom och förde den skjutne vargen in i torpet. När då huden aftogs, skall hustrun derunder hafva igenkänt lemningar af den skjorta, hon sytt åt sin man, då han gick hemifrån. Bland de många sägnerna om varulfvar, förekomma äfven några, som omtala, huru som den svåra förtrollningen slutligen blifvit lyckligen löst. Så berättas det t. ex, att på ett torp, långt inne i en skog, bodde en gång en fattig torpare, som hette Lasse, med sin hustru. En dag gick han med sin yxa inåt skogen för att fälla ved, men han lärer dervid hafva glömt att förut signa sig och läsa en bön, ty trollen, eller någon vargamor, fingo makt med honom och

förvandlade honom till en varulf. Hustrun, som ej såg sin man återkomma, sörjde honom bittert några år; men en julafton kom till henne en tiggerska, som såg ganska arm och trasig ut. Den beskedliga torparhustrun undfägnade henne väl, efter from kristlig plägsed, på den glada högtidsaftonen, och när tiggerskan skulle gå, sade denna, att hustrun väl kunde få se sin man en gång igen, eftersom han icke var död, utan gick varulf i skogen. Mot aftonen gick hustrun i sin matbod för att hämta in ett stycke kött till morgondagen; men när hon vände sig om för att gå ut ur boden, stod der en varg, som rest sig upp med tassarne på bodtrappan, och betraktade hustrun likasom med sorgfulla ögon, och hungrig, såsom alltid vargarne äro. Då hustrun såg detta, sade hon: "Visste jag att du vore min kära Lasse, så skulle jag gifva dig ett godt köttben." Då föll ulfvahuden af, och hennes man stod framför henne i samma kläder, som han hade på sig, när han gick ut den olyckliga dagen. Isynnerhet omtalas ofta i sagor och sägner, huru de elaka trollen plägade afundas menniskorna den trogna kärlekens fröjd, och derföre gerna utöfvade sin ondska emot lyckliga älskande. Så sägas de en gång, vid mötet af en brudgum, som glad och lycklig red genom skogen med sina svenner, hafva förvandlat honom och hela hans följe till varulfvar. Bruden väntade länge, men ingen brudgum kom. Så ledo flera år, tills en dag, då hon gick i skogen och kom att minnas sin brudgum, hon suckade och helt högt ropade hans namn. Då hände sig, att han var så nära, att han hörde detta, och emedan hvarje förtrollad troddes genast blifva frälsad, så snart han hörde sitt kristningsnamn ropas, så förvandlades han nu åter till en menniska, och sprang glad i sin bruds famn.

Waräger. Så benämndes fordom med ett allmänt namn de Germaniske inbyggarne vid Östersjön och Nordsjön; dertill räknades äfven en del af södra Sveriges folkstammar, ehuru oafgjordt är, om dermed menades Götherne eller Smålands inbyggare, hvilket sednare dock är sannolikast. År 859 kommo Warägerne till ett stort antal från andra sidan hafvet till Slaviska kusten, samt tvungo en del af de der boende Slaviske och Finske stammarne att erlägga åt sig en skatt, bestående af pelsverk. Fem år sednare sägas de Novogorodske Slaverne hafva öfverlemnat åt de Svenske Warägerne, under anförande af trenne sjöhjeltar, Rurik, Sineus och Truvor, herraväldet öfver sin, genom inre tvedrägt sönderslitna stat; men underrättelserna härom äro ganska mörka och tvifvelaktiga. Nyligen har till och med, dock ej med fullt öfvertygande skäl, professor Ewert i Dorpat bestridt sistnämnde Warägers Svenska ursprung, samt förklarat dem hafva varit Chazarer. Flera af våra Svenske historieskrifvare hafva sammanblandat de gamle Warägerne med de sedermera mycket namnkunnige nordiske Wäringarne uti Konstantinopel.

Wasa, ett af Svenska flottans större skepp, förlorades sommaren 1628 på följande sätt: Skeppet, som förde 80 kanoner, hade under en kapten Säffringh gått till segels från Stockholms hamn med sydvestlig vind. Genom någon försumlighet timade den olyckan, att skeppet vid en häftig vindby, ehuru endast under trenne märssegel och med uppstuckna skot, fick en sådan krängning, att vattnet gick in genom läsidans styckeportar, hvilket hade den följd, att skeppet, innan det hunnit till Blockhusudden, sjönk på tio famnars djup midt för Danviken. Kaptenen sattes väl i arrest, och en undersökning anställdes; men någon rigtig reda på sammanhanget med skeppets förolyckande lärer dock aldrig hafva erhållits. Illa afpassad ballast, hvaraf skeppet hade stark slagsida, synes dock hafva varit den första anledningen till olyckan, och den andra, att icke portarne voro tillslutne, då vädret var byaktigt.

Wasa, prins Gustaf af, f. d. kronprins af Sverige, är född i Stockholm d. 9 Nov. 1799 af f. d. konung Gustaf IV Adolf och dess gemål Fredrika Wilhelmina Dorothea af Baden. Redan vid 10 års ålder beröfvades han, genom revolutionen d. 13 Mars 1809 och ständernes beslut d. 10 Maj samma år, sina fäders thron, och affördes samma år, jemte sina föräldrar och syskon, till Tyskland, der han allt sedan vistats, och uti kejserlig Österrikisk tjenst uppstigit till general-löjtnant. Vid konung Oscars bestigande af Sveriges thron, d. 9 Mars 1844, inlade prinsen af Wasa en protest deremot. Från sin gemål, prinsessan Lovisa Amalia Stephania af Baden (född d. 5 Juni 1811), med hvilken prinsen 1832 ingick äktenskap, skiljdes han 1846. I sitt äktenskap äger prinsen af Wasa en enda dotter, prinsessan Carolina Fredrika Franciska Stephania Amalia Cecilia, född den 5 Aug. 1833.

Wasaborg, Gustaf Gustafsson, naturlig son af konung Gustaf II Adolf med den vackra Margaretha Cabeljau, föddes i Stockholm den 24 Maj 1616. Han öfverlemnades tidigt åt Carl Carlsson Gyllenhjelms vård, och erhöll en ganska vårdad uppfostran. Ynglingen hade ett vackert utseende, en liflig fattningsgåfva, ett redligt och oförskräckt sinnelag; men derjemte ett hetsigt och obetänksamt lynne, samt mycken böjelse för pratsjuka och otidig högfärd, hvilka fel Gyllenhjelm ifrigt, fast förgäfves, sökte att utrota, och som i framtiden medförde många ledsamheter. År 1630 reste han till akademien i Wittenberg, för att studera, och hedrades der med titeln af akademiens rektor 1631. Straxt efter slaget vid Lützen, erhöll han underrättelsen om konung Gustaf Adolfs död, då han genast skyndade till Weissenfels, lät öppna likkistan och länge betraktade under tårar den förlorade beskyddaren. Slutligen reste han sig upp och sade: "Nu är tid att också jag blir en man i verlden." Han ingick då i krigstjenst, blef snart öfverste för ett regemente Lifländske ryttare, och utmärkte sig för tapperhet. Genom Oxenstjernas medverkan, erhöll han 1634 biskopsstiftet Osnabrück. Förklarades samma år för adelsman, under namnet Gustafsson. Sedermera åtföljde han den Svenska hären, dels under hertig Bern-

bards, dels under fältmarskalken Banérs kommando. Hans betsighet föranledde emellertid åtskilliga obehagliga uppträden, och slutligen ett så allvarsamt missförstånd med regementets officerare, att han nödgades taga afsked. Han återgick då till sitt stift. Utnämndes 1646 till riksråd, och upphöjdes till grefve samma år. Till grefskap bekom han Nykyrka och Lattala socknar, med Nystad och alla underlydande lägenheter, tillsammans öfver tvåhundra hemman. Han skref sig då grefve till Nystad, friherre till Wibyholm, herre till Saris, Wilshausen och Dahlen. I allmänhet hade drottning Christina ej synnerligt förtroende för honom. Man kan icke, sade hon, till vigtiga värf använda den, som sjelf icke kan tiga. Emellertid stod han dock en tid i så stor ynnest hos henne, att till och med detta väckte gunstlingen Magnus Gabriel de la Gardies afundsjuka. Uti Westfaliska freden måste han afträda Osnabrück, dock emot en ersättning af 80,000 R:dr och amtet Wilshausen i Bremen. Följande året sökte han att få blifva riksamiral efter Gyllenhjelm, men fick afslag, hvilken motgång så förtretade honom, att han lemnade Sverige. Han afled i Wilshausen d. 25 Okt. 1653, och begrofs i Riddarholms-kyrkan i Stockholm. Slägten sjönk snart till mindre anseende, särdeles sedan densamma vid Carl XI:s reduktion förlorat hela Wilshausen, då sonen, grefve **Gustaf Adolf Wasaborg,** som hade en ganska talrik skara barn, bragtes nästan till tiggarstafven, hvilket hade den följd, att han af sorg och bekymmer föll uti en sinnessvaghet, som räckte ända till hans vid omkring åttio års ålder inträffande död. Hans söner tjente uti Svenska och Tyska krigshärar, knappt ägande kläderne och den värja, hvarmed de försvarade sin store stamfaders eröfringar. En af dem, grefve **Georg Mauritz Wasaborg,** som dog ogift 1754, var den siste af denna ätt. Hans yngre broder, grefve **Anton Adolf Wasaborg,** var öfverste-löjtnant vid Södermanlands regemente, då han togs till fånga i slaget vid Willmanstrand 1741. Under fångenskapen utnämndes han 1743 till öfverste vid Skaraborgs regemente, och blef efter hemkomsten, 1744, generalmajor. Kommendör med stora korset af Svärds-Orden 1748, och afled d. 10 Maj samma år. En dotter till konung Gustaf Adolfs sonson, fröken **Henrietta Polixena Wasaborg,** född 1696, blef invecklad uti åtskilliga kärleksäfventyr, i yngre år för egen, i äldre för andras räkning, och nedsjönk derigenom småningom till yttersta fattigdom och elände. Utblottad och föraktad, lefde vid nära åttio års ålder, uti en liten by i Westfalen, denna den sista afkomlingen af den store Gustaf Adolf, nästan som inhyses hjon, underhållen af ortens torftiga inbyggare, då konung Gustaf III blef underrättad om detta sorgliga förhållande. Han anslog då åt henne ett tillräckligt årsunderhåll, samt skickade henne derjemte en gåfva af femhundra dukater, och var till och med nog artig att skrifva ett egenhändigt bref, hvaruti han kallade henne, "min kusin." Den gamla fröken fick dock icke länge hugna sig af denna lyckans omvexling. Hon dog redan åtta månader derefter, d. 30 Okt. 1777.

Wasanau, Uladislaus Konstantin Wasa, grefve af, var på sidolinien en son af konung Uladislaus och ett Pohlskt fruntimmer. Han hade ett behagligt, ehuru ingalunda skönt utseende, ett godt förstånd, redliga tänkesätt, ett stilla, slappt och långmodigt lynne, dock i yngre åren ganska kärligt. Efter sin faders död, besökte han England, Holland och Frankrike; men kunde ingenstädes göra någon särdeles lycka. Uti sistnämnda land träffade han sin farbroder, Johan Kasimir, hvilken efter Pohlska thronafsägelsen derstädes nedsatt sig. Denne upptog ynglingen med välvilja, och ämnade till och med formligen erkänna honom såsom brorsson. Sådant förhindrades dock genom afundsmäns stämplingar, samt Johan Kasimirs vankelmod och snart påföljande död. I testamentet utnämndes en Pfaltzisk furstinna till arftagerska, och Wasanau blef förbigången. Drottning Christina, den enda som kunnat vid detta tillfälle understödja honom, gjorde sjelf anspråk på Johan Kasimins qvarlåtenskap, ehuru förgäfves. Wasanau vände sig emellertid till henne, såsom det enda stöd, hvilket stod honom åter. Han blef emottagen med välvilja, och anställd såsom kapten öfver hennes lifvakt. Azolini och Del Monte, hennes dåvarande gunstlingar, sågo ganska ogerna en sådan person fästad i grannskapet af Christina. De befarade, att denne slägtinge skulle med dem dela hennes välvilja och frikostighet, måhända blifva hennes ende arfvinge. Farhågan ökades än mer, när efter någon tid det uppstod en lifiig kärleksförbindelse mellan honom och Octavia Giustiniani. Man talade till och med om äktenskap, och det var mer än troligt, att Christinas slägtinge och hennes förtrogna kammarfröken förenade skulle uteslutande vinna och begagna hennes välvilja och frikostighet. För att hindra sådant, spunnos åtskilliga ränkor, och slutligen lyckades man att få bortgifta Octavia med en fattig Neapolitansk adelsman, hvarvid dock Azolini måste ur sin egen kassa lemna 10,000 R:dr såsom hemgift. För att äfven aflägsna alla framtida faror, ställde man så till, att Christina skickade grefve Wasanau till Hamburg och Sverige, för att der ordna hennes enskilda angelägenheter. Det säges att han under denna resa upptäckt och framdragit en hop försnillningar och underslef, hvilka flera af Christinas förvaltare, så högre som lägre, tillåtit sig. Juden Texeira skall då, af fruktan för dylika efterräkningar, hafva förenat sig med Azolini och Del Monte till Wasanaus störtande. Huru detta tillgått, vet man icke; men Christina blef innan kort ganska uppbragt mot den olycklige grefven. Sin vrede uttalade hon uti flera bref. Ett af dessa inneböll: "Ni skulle dö af blygsel, om ni vore i stånd att bedömma edra bref, men jag finner tydligt, att ni duger till ingenting, icke ens att inse och förbättra edra fel. Ni litar måhända derpå, att jag erkänt eder såsom slägting på venstra sidan. Usling! ni bedrager eder mycket. Vet, att konungar hafva intet blod, och att jag aktar mitt så föga, att jag låter det strömma

bort, så snart jag finner det förskämdt. Ni är icke son af konung Uladislaus, utan visserligen af Johan Kasimir, åtminstone är ni ett lika stort nöt som han. Farväl!" Wasanau emottog tåligt dessa skarpa tillrättavisningar, och ursäktade sig. Christina åter å sin sida blidkades slutligen, och bibehöll i sin tjenst den så djupt förnedrade mannen. Vid återkomsten till Rom sägas nya uppträden hafva förefallit, hvarvid Christina en gång så förhetsat sig, att hon med en rörkäpp slagit Wasanau i hufvudet, och Azolini måste ställa saken till rätta. Christina blidkades, och behöll Wasanau qvar. I så obehagliga förhållanden sammanlefde flera år de sista ättlingarna af det både i Sverige och Pohlen utdöende Wasahuset. Uti sitt testamente anslög Christina åt grefve Wasanau ett årsunderhåll af 500 ecus. Detta lärer dock antingen icke hafva utfallit eller också varit otillräckligt, ty Wasanau befann sig efter drottningens död i stor förlägenhet, till och med i verklig fattigdom, så mycket tyngre, som han då redan var sina sex och sextio år gammal. Af barmhertighet och gammal bekantskap, förhjelpte kardinalen Albani honom till en syssla vid påfliga hofvet. Den ålderstigne mannen tillbragte sedan sina sista år under trägna och fromma böner samt gudaktighetsöfningar ända till öfverdrift. Ändtligen afled han 1698, vid sjuttiofem års ålder, och testamenterade af tacksamhet sin lilla qvarlåtenskap åt kardinalen Albani.

Wasa-Orden inrättadas vid konung Gustaf III:s kröning i Maj månad 1772, till belöning för dem, som utmärkt sig uti åkerbruk, bergverk, konster och handel. Flera utkast till dithörande ordensdekorationer, ritade af konungens egen hand, funnos bland hans femtio år efter hans död öppnade skrifter. I sammanhang med Wasa-ordens inrättning, var det äfven fråga om stiftandet af en egen orden för andliga personer, men hvilket aldrig kom till utförande. För närvarande räknar Wasa-orden 9 inländske och 1 utländsk kommendörer med stora korset, 17 inländske och 25 utländske kommendörer, samt 317 inländske och 169 utländske riddare eller andlige ledamöter.

Wasapilen. Nedanför Drottningholms slott, nära landstigningsstället för ångbåtarne, finnes den af folket så kallade "Wasapilen," om hvilken den sägen är gängse, att en gren vanligen affallit, kort förrän någon medlem af Wasahuset aflidit. — Samma sägen finnes äfven om en, på den närliggande egendomen Malmvik varande, lind, som der blifvit planterad under konung Gustaf II Adolfs tid. Detta träd lärer från början hafva varit så litet, att det från Holland kunde hitföras i en bleckdosa om $1\frac{1}{2}$ alns längd och några tums tjocklek. Linden lärer fordom hafva varit så stor, att derunder kunnat rymmas ej blott 200 man, såsom Elisabeth Brenner yttrar i sina rim om samma träd år 1703, utan till och med 500 man, hvilket skall vara pröfvadt, enligt anteckning i Palmskölds handskrifter.

Wase. Denna Sveriges mest lysande ätt i senare tider är dock icke bland våra äldsta kända ätter, ej heller i början särdeles märkvärdig. Det är till och med mycket tvifvel underkastadt, huruvida de personer, hvilka uppgifvits i äldsta tider hafva tillhört denna slägt, verkligen varit medlemmar deraf; såsom en **Ingemund**, hvilken säges hafva lefvat på samma tid som konung Magnus Ladulås, samt allmännast antages för ättens stamfader, hans son, **Nils Ingemundsson**, och dennes son, **Krister Nilsson**, samt sonson, **Carl Kristersson**. Den sednares son, **Kettil Carlsson**, hvars närmare öden dock icke äro kände, är den förste, som med säkerhet räknas till Wasa-ätten. Det af denna ätt begagnade vapen sades länge betyda en halmkärfve eller sädeskärfve; men någon likhet dermed förefinnes dock icke uti de äldre afbildningar, som förekomma på gamla sköldemärken. De Danske genealogisterne synas uppgifva en sannolikare förklaring, då de förmena, att vapnet skulle föreställa en risknippa, sådan som man fordom betjenade sig af att fylla grafvar med, då man löpte till storms. De kalla derföre slägten beständigt för *Stormvasar*. Ingen af denna ätt har i sjelfva verket någonsin kallat sig för Wase, och det kan tillika vara ganska ovisst, om namnet bör härledas från vapnet eller från stamgodset Wasa i Skeptuna socken och Semingshundra härad i Upland, då i sednare fallet Wasanamnet har alldeles ingen gemenskap med sköldemärket.

Wase, Nils Kjellsson, en son till Kettil Carlsson, som skref sig till Björnö, samt förde uti sitt vapen en svart halmvase i gult fält, var konung Magnus Erikssons fogde och embetsman på Stockholms slott åren 1354 och 1355, samt kallas åren 1371 och 1376 för konung Albrekts "ärlige rådgifvare i Sverige." Han synes hafva dött innan oroligherna emot konung Albrekt begynte, ty hans namn förekommer ingenstädes bland de då handlande personerne. Såsom hans broder uppgifves hos många författare den Erik Kjellsson, hvilken kämpade för drottning Margaretha uti slaget vid Falköping, och sedan var ganska ryktbar; men noggrannare forskningar hafva uppdagat, att denne varit en medlem af ätten Puke.

Wase, Christer Nilsson, till Björnö, var riddare och riksråd redan år 1396, samt utnämndes 1435, då han således var till hög ålder kommen, utaf konung Erik af Pommern till Sveriges drots. Efter Kalmare dagtingan 1436 erhöll han Nyköpings slott och län i förläning, och synes alltsedan hafva ifrigt gynnat det Danska partiet emot Carl Knutsson i Sverige, hvars oförsonlige fiende han fortfor att vara ända till sin död. Så väl riksdrotsens ålder, som hans nära skyldskap med riksföreståndaren Carl Knutsson, bibehöll dock någon tid en hycklad vänskap dem emellan. Carl Knutsson visade honom vid alla tillfällen mycken yttre högaktning, kallande honom för sin fader, hvaremot denne mot honom nyttjade benämningen son; men efter Pukes afrättning steg den gamle drotsens afundsjuka öfver riksföreståndarens makt och anseende till den grad, att han genom allehanda stämplingar sökte störta honom. Bland an-

nat uppretade han Dalkarlarne till öppet uppror. Då han slutligen, genom en bedräglig tillställning, tillnarrat sig förläningen af hela Helsingland, blef ovänskapen uppenbar, och 1438, på herredagen i Nyköping, beröfvades drotsen en del af sina förläningar, hvarefter han mot julen 1439, på sin gård Räfvelsta, fängslades af några riksföreståndarens utskickade, samt fördes halfnaken på en släde till Westerås, och derifrån till Örebro. En slags förlikning ingicks sedermera, Nyköpings slott öfverlemnades till Carl Knutsson och drotsen fick bibehålla förläningen af Wiborgs slott och län; men den gamla oviljan fortfor som förut. Sedan konung Christoffer uppstigit på thronen, började Christer Nilsson en rättegång emot Carl Knutsson, men som dock slutade med förlikning, och d. 29 April 1442 afled den gamle drotsen. Hans son,

Wase, Carl Christersson, riddare och riksråd, en tid höfvidsman på Ringstaholm, höll Danska partiet emot Carl Knutsson, och visade beständig fiendskap emot denne; men var för öfrigt ej särdeles märkvärdig. Likaså dennes broder,

Wase, Nils Christersson, som skref sig till Djursholm, samt var riddare och riksråd, då han 1457, efter Carl Knutsons störtande, utnämndes till drots. Han förordnades slutligen 1463 till höfvitsman på Westerås slott, och afled derstädes redan år 1464. En tredje broder,

Wase, Johan Christersson, konung Gustaf I:s farfader, var riddare och riksråd, samt skref sig herre till Rydboholm och Örby. Han förband sig med riksföreståndaren Sten Stures hus, genom giftermål med dennes syster, Brita Sture, och detta ledde ändtligen till en försoning emellan det fosterländska partiet och den Danska partiet så länge ifrigt tillgifna Wasa-ätten. Han var för öfrigt föga utmärkt, och deltog ej mycket i tidens strider.

Wase, Erik Johansson, den förres son, var redan år 1502 riddare och riksråd, då han midsommarsafton underskref förlikningen emellan Sten Sture den äldre och erkebiskopen Jakob Ulfsson. År 1515 var han höfvitsman på Åland. För öfrigt föga märkvärdig. Han skildras i en gammal urkund såsom "en lustig och kortvillig herre," samt lärer i yngre åren hafva varit af ett ganska häftigt sinnelag, så att han år 1490 i en förlikning med Stockholms stad på rådstugan måste afbedja åtskilliga våldsamheter och lofva, att, om några fattiga borgare höggo ved på hans skog eller nyttjade hans fiskvatten, han ej straxt skulle slå dem i jern eller handtera dem såsom oskäliga djur, utan låta dem njuta lagen. Redan af konung Johan blef han, jemte flere andre Svenske herrar år 1506 förklarad för riksförrädare; men deltog sedan föga uti de följande tidernas många oroligheter. Halshöggs slutligen i Stockholms blodbad. Hans hustru var Cecilia Månsdotter till Eka, med hvilken han hade Gustaf I Wase, en yngre son, Magnus, som dog 1529, och en dotter, Margaretha, gift med Joachim Brahe, samt sedan med Johan af Hoja.

Wase, Kettil Carlsson, äldste sonen af Carl Christersson Wase, en lärd och väl studerad man, valdes 1459 till biskop i Linköping; men synes icke synnerligen hafva vårdat sig om sitt stift. Deremot tog han, som var i hög grad djerf och stridslysten, så mycket större del uti den tidens politiska strider. Då konung Christian af Oldenburg låtit bortföra hans morbroder, erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna i fångenskap till Danmark, ställde biskop Kettil Carlsson Wase sig i spetsen för ett allmänt uppror. Under högtidlig klockringning gick han nyårstiden 1464 med alla sina prester i Linköping upp till stadens domkyrka, der han på högaltaret nedlade sin biskopsstaf och messeskrud, hvarefter han ikläddе sig hjelm och harnesk samt tog svärd i handen, under en högtidlig ed, att ej förr nedlägga vapen, än han hämnats den vanvördnad, som bevisats Svenska kyrkans öfverhufvud, och honom utur fångenskapen befriat hade. Öfverallt der han tågade fram, deltog landet i det uppror han börjat. De flesta slott och fästen gåfvo sig utan motstånd; stora skaror bönder, hvilka dels ansågo erkebiskopen oskyldigt lidande, för det han stått på deras bästa, dels blifvit uppskrämde genom utspridda rykten om ofantliga skatter, som konung Christian sades ämna pålägga landet, strömmade beväpnade till biskop Kettil från alla håll, isynnerhet från Dalarne, hvilket landskaps stridslystne och raske inbyggare alltsedan Engelbrekts dagar, voro vane att vara de främste i fäderneslandets strider. Snart stod den krigiske biskop Kettil med en fruktansvärd härsmakt utanför Stockholm, hvilken stad han begynte belägra. Väl kom konung Christian midt i den strängaste vintern dit med en ansenlig krigshär, tillbakadref och förskingrade de belägrande; men då han, för att fullfölja sin seger och i grund qväfva upproret, förföljde biskop Kettil och hans bondhopar genom Westmanland, ända upp emot Dalarne, led hans stolta Danska krigshär vid Harakers kyrka på Hälleskogen ett fullkomligt nederlag. Sedan större delen af hans krigshär blifvit af bönderne nedergjord, måste han, sjelf i stor lifsfara, skyndsamt flykta undan med de få, som återstodo efter den blodiga striden. Han flydde till Danmark; Carl Knutsson återkallades och hyllades ånyo såsom konung; men hans välde denna gång räckte dock icke mera än ett halft år. Då han låtit öfvertala sig att lösgifva en hop förnäme Danske herrar, hvilka måst gifva sig fångne till honom under belägringen af Stockholms slott, ådrog han sig derigenom biskp Kettils synnerliga vrede. Den myndige prelaten sade, att konung Carl emot desse herrar hordt tilltvinga sig erkebiskopens frigifning, förklarade offentligen Carl alldeles oduglig att vara konung, och började genast ett uppenbart uppror emot honom. Sedan erkebiskopen kort derefter blifvit af konung Christian frigifven ur fångenskapen, förenade äfven han sig med biskop Kettil, hvarefter båda omringade och belägrade Stockholm. Ett utfall, som konung Carl Knutsson försökte att göra, misslyckades, och efter en blodig strid på sjelfva isen af sjön Mälaren utanför Riddarholmen, blef han med stor förlust tillbakadrif-

ven till staden. Dalkarlarne, hvilka till ansenligt antal voro på vägen ned till Stockholm, för att komma sin betryckte konung till hjelp, blefvo af biskop Kettil öfvertalade att återvända, och så måste Carl Knutsson, öfvergifven och förrådd på alla sidor, i Februari månad 1465 för andra gången afsäga sig Sveriges krona. Nu inbröto inbördes krigets alla fasor. Preställdet hade nått sin största höjd, och erkebiskopen såsom "Sveriges furste och föreståndare," samt biskop Kettil Carlson Wase såsom "riksföreståndare," styrde en tid med våldets makt öfver ett blodadt fäderneslånd, lemnande slott och fästen åt sina anhängare, samt påbjudande och efterskänkande skatter efter godtfinnande. Ändtligen slöt biskop Kettil i Augusti månad år 1466 sin oroliga lefnad. Hans broder,

Wase, Erik Carlsson, till Djursholm, riddare och riksråd, en rik och äregirig man, höll äfven erkebiskopens parti emot Carl Knutsson; men måste snart, oaktadt all sin tapperhet och alla ansträngningar, vika undan för Sten Stures och Nils Stures förenade makt. Utnämndes sedan af konung Christian till riksmarsk, men började vid samma tid för egen räkning eftersträfva kronan, i hvilken afsigt den djerfve, maktlystne mannen uppväckte ett vidsträckt uppror. I förening med flera andre missnöjde adelsmän, samt i spetsen för en talrik skara allmoge, isynnerhet från Westmanland och Upland, drog han år 1468 genom landet, lät öfverallt uppslå öppna bref, hvari Carl Knutsson förklarades sakna all rätt att att vara konung, och besegrade lyckligen flera af de trupper, som denne emot honom utskickade. Slutligen hade Erik Carlsson Wase en krigsmakt af öfver trettiotusen man samlad, med hvilken han drog upp till Dalarne, för att der äfven öfverväldiga konung Carls förnämste härförare, de båda Sturarne, och såmedelst i grund krossa hans makt. Öfvermodig af sina framgångar, var han så viss om seger, att han till och med skref ett bref till sin hustru, hvaruti han förespeglade henne den förhoppning, att innan årets slut få bära Sveriges krona. Hans lycka tog dock ett snöpligt slut. Omgifven af en liten, men utvald skara Dalkarlar, uppsatte den oförskräckte Sten Sture Dalebaneret emellan Hedemora och Stora Kopparberget, samt inväntade der den anryckande fienden. Stolt och segerdrucken drog Erik Carlsson Wase emot de väntande Dalkarlarne, men led af dem ett så förfärligt nederlag, att han skyndsamt måste återtåga ur Dalarne, hvarpå han kort derefter af de förenade Sturarne än en gång besegrades vid Opphöga färja i Westmanland, der hela hans återstående här dels nedhöggs, dels skingrades. Han flydde då det fortaste han kunde undan till Danmark. Någon tid efter Carl Knutssons död samlade han på nytt något folk i Fjerdhundraland och Upland, för att styrka konung Christians-välde, men blef i Trögden slagen och fördrifven. Uti Brunkebergs slag kämpade han på Danskarnes sida, men förlikte sig sedan med riksföreståndaren Sten Sture, och erhöll af honom några förläningar i Finland. Der försvarade han i flera år landet emot de vilde Ryssarnes beständiga anfall. Slutligen omkom denne våldsamme och orolige man, hvilken ej sällan drog omkring med sine hofmän, samt våldgästade prester och bönder, på följande sätt: Han anställde en gång våldgästning hos sockenpresten Sigfrid i Öfver-Sela prestgård, och blef der, ehuru först efter ett tappert motvärn, ihjälslagen af prestens folk och några biskopstjenare från Tynnelsö. Han efterlemnade blott tvenne döttrar, Ebba, gift med Erik Abrahamsson Leijonhufvud, och Margaretha, gift först med Erik Roos och sedan med Berndt von Melen.

Vass, rörvass, bladvass, äfven strandrör (Arundo Phragmites), är det högsta bland alla i Sverige inhemska gräsślag. Dess rot är fingertjock, och kryper horizontelt; stråen tjocka som en svanpenna eller deröfver, mångledade med fingersbreda blåaktiga blad, samt fotslång, först mörkt rödbrun, sedan hvitluden blomknippa, med 4–5-blommiga småax. Gräset blommar i Juli och Augusti, förekommer öfverallt i riket i sjöar och floder, helst på sandbotten, hvarest det, i större mängd samladt på ett ställe, bildar så kallade vassbänkar. Det intränger stundom äfven på fuktiga åkrar och ängar, och är isynnerhet på några ställen i Halland ett besvärligt ogräs, som ej lätt kan utrotas. Dock äger det äfven nyttiga egenskaper. Ungt afskuret, ätes det af boskapen, och är då för den ett närande foder, och torkadt begagnas det äfven till hackelse. Rören tjena dessutom äfven till taktäckning, och gifva ett både vackrare, starkare och varaktigare tak än halm; dock går starkt regn lättare igenom ett rörtak, än ett väl lagdt halmtak. Man plägar ock begagna dessa rör till gipstak, samt att dermed på utsidan bekläda väggar och gaflar, för att afhålla slagregns verkningar, hvartill de äro ganska tjenlige. Piporna begagnas dessutom äfven i hushållen till garnspolar, och med de färska vipporna, tagna kort förrän, eller just när blommorna vilja öppna sig, färgar man både ylle och linne grönt. Litet alun måste då derjemte begagnas.

Wassgårda, ett jernbruk i Warnums socken af Wermlands län, har 2 härdar och 750 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 7 skepp:d 10 marker. Manufaktur- och spiksmide finnes här, och stålbränning idkas äfven. Afsättningsorten är Götheborg. Ägare: G. Löthner. Smidesstämpeln: OPS inom en uddig cirkel.

Wass-Svingel (Festuca Borealis), se *Svingel.*

Wassunda, med Haga, ett pastorat i Erlinghundra och Håbo härad af Stockholms län, är beläget vid Mälaren 2 mil S. från Upsala, och tillhör 2 kl. konsist. Landet är i allmänhet jemnt, endast här och der med några bergkullar. Åkerbruket är hufvudnäring, och som binäring idkas fiske. Kyrkan tros vara från slutet af 1700:talet. Bland gårdar i socknen märkas: *Ekam* eller *Ekhamn,* 4 mtl. berustadt säteri, tillhörigt slägten Ulfsparre; *Ala,* $2\frac{1}{2}$ mtl. skatte, samt *Brantshammar,* $1\frac{5}{8}$ mtl. skatte; dessutom äfven *Prestgården*

och *Säby*, hvilket sednare är kaplansbol. Sockner innehåller 41 $\frac{1}{8}$ mtl., med 726 inbyggare på en areal af 5,832 tunnl., hvaraf 40 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala. Brantshammar.

Wassända, jemte Naglem och Ryr, annex till Wenersborg, omgifver denna stad. Marken är högländt och jordarten blandad samt till åkerbruk ej af bästa beskaffenhet. Varutransporter äro för sockenboerne en binärig. Socknen har sitt namn såsom belägen vid ändan af sjön Wassbotten. Kyrkan är sedan år 1797 sammanbyggd med den i Naglem och Ryr. I socknen märkes gården *Önaforss*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, med manufakturinrättning för jernsmide, finbladig sågqvarn, mjölqvarn med 6 par stenar, m. m.; utjorden *Kasan*, tillhörig staden Wenersborg, samt den fordna staden *Brette* (se detta ord). Socknen innehåller 11 $\frac{3}{4}$ hemman, med 870 inbyggare på en areal af 8,123 tunnl., hvaraf 680 äro sjöar och kärr.

Wast, Ericus Petri, död såsom kyrkoherde i Hacksta i Upland 1688. W. lärer haft en ovanlig kroppsstyrka, hvilken ock skall hafva varit förnämsta medlet till hans befordran. Då han en vinterdag, såsom komminister i Sparrsätra, begaf sig isvägen till Stockholm för att sälja säd, och utkommit på norra Björkviken af Mälaren, varseblef han två personer, som hade kört ned i en vak och ej kunde hjelpa sig sjelfva. W. skyndar genast till stället, och med sin starka arm släpar han upp på isen både herre och dräng med häst och släda. Den räddade herrn var ingen annan än ägaren till Fånö i Löths socken, hvilken nödgade W. följa med sig hem. Efter ankomsten tillfrågades W. hvad belöning han helst önskade, och svarade utan betänkande: "Hacksta och Löths pastorat, som nu är ledigt, och hvilket jag väl behöfver i min fattigdom." Egendomsherrn blef härvid förlägen och förvånad, emedan han i sin räddare ej kunde upptäcka annat än en vanlig forbonde, ehuru manhaftigare än andra; men lofvade att hans begäran skulle beviljas, om han kunde bevisa sig vara prest. W. dröjde icke länge att dokumentera sig, och kallades straxt derpå till kyrkoherde i nämnda församlingar.

Watebo, en bergsmanshammare i By socken, har 1 härd och 131 skepp:d 2 lisp:d 10 marker priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 1 skepp:d 6 lisp:d 5 marker. Skeppar på Gefle och Stockholm. Äges af bergsmän.

Vattenelfvor. Tron på sådana varelser, eller ett vattenfolk, torde hafva sin första grund uti de många vidunderliga djur, som finnas i de stora hafvens djup. Underliga varelser påstås hafva blifvit sedda och fångade ur hafvet, så liknande menniskor, att en gång en konung i Danmark, då en sådan ur vattnet upptagen man dog, befallte att hans kropp skulle behandlas såsom en död menniskas. På stranden vid Marstrand och andra ställen längs Bohusländska skärgården, gå många sägner om sådana hafsmän och hafsjungfrur. De skildras stumma såsom fiskarne, men sägas visa mycken sorg öfver sin fångenskap, då man lyckats bemägtiga sig dem, samt längta oupphörligt tillbaka till hafvet, utgjutande strida tårar ur sina stora, hvälfvande ögon. Man påstår derföre, att fiskare, som stundom fångat dem, ej länge velat pläga dem, utan snart släppt dem tillbaka i frihet i hafvet. Sagorna om vattenelfvor eller hafsjungfrur, som understundom skola uppenbara sig på hafvets stränder och nattetid besöka de män, hvilka förehafva fiske eller andra förrättningar i närheten af hafvet, gå tillbaka ända till den äldsta forntiden. Om konung Helge i Danmark berättas det i en gammal urkund, huruledes en gång, då han låg om natten i ett hus vid sjöstranden, han utanför ingången hörde ett ljud, likasom af en menniska, hvilken jemrade sig för kölden. Vid det han öppnade dörren, för att efterse hvad det kunde vara, varseblef han en ung flicka, fagrare än alla andra jungfrur, som på sin höjd syntes vara omkring fjorton år, ehuru hon för öfrigt var alldeles fullvuxen. Hon satt i vattnet till medjan och skalf af nattfrosten. Han sade då till henne: "Stackars vackra barn, kom in och värm dig hos mig!" och förde henne varsamt till sin bädd. Hon skall hafva varit en hafsjungfru eller en af hafselfvorna. Den snöhvita mön insomnade vid Helges sida och i hans famn. Tidigt följande morgon skyndade hon med ilande fart tillbaka till hafvet. Då säges det, att Helge förmärkte, huru blott hennes öfre del hade qvinnoliknelse, men den undre en stygg trollhamn. Året derefter förde samma hafstroll till Helge en nyfödd flicka, som blef kallad Skulda, och sedan blef hans slägt och hela hans land till mycken sorg och ofärd.

Vattenklöfver (Menyanthes Trifoliata), äfven kallad Bockblad, förekommer allmänt öfver hela riket i kärr och sumpig mark, vid åbräddar, torfgrafvar o. s. v. Den ratas i allmänhet af kreaturen, men ätes dock något af fåret och hästen. Lapp-nybyggarne pläga stundom begagna roten, tvättad, torkad, backad och malen, till nödbröd, hvilket dock blifver bittert och elakt. I foderbrist pläga Westerbottningarne stundom samla roten och gifva den åt boskapen. Örten begagnas också åt kreaturen såsom magstärkande. Särdeles i Westergöthland hafva de fattigare i långliga tider nyttjat de torra bladen i stället för humle på dricka. Örten gifver då åt brygden en ren bäskhet, och har i England länge varit allmänt begagnad till beredande af öl och porter. I medicinen har örten med framgång varit begagnad såsom nyttig till afförande af maskar, i vårfrossor, mot bensår, som ej äro rosartade, mot gikt o. s. v.

Vattenlemming, äfven kallad *vattensork* eller *vattenråtta* samt *jordråtta* eller *mullsork*, hörer till den afdelning af gnagarne, som kallas lemlar, och är utmärkt med en af korta hår betäckt svans, som ofta är större, stundom kortare än halfva kroppslängden, samt med hårbeklädda öron, stundom dolda i den yfviga fällen. Vattenlemmingen är ofvantill svart eller brun och inunder brungrå; dess läppar äro hvita och beväxta med korta styfva hår; svansen enfärgad och likformigt hårbelagd,

öronen dolda i fällen. Djurets längd är 6 tum 4 linier, och svansen är något öfver hälften så lång. Kroppen är nästan jemntjock och tätt beklädd med silkesfina svartblåaktiga hår, med deremellan framstående längre och gröfre borsthår. Vattenlemmingen gräfver med lika skicklighet i jorden som han simmar i vattnet, och har deraf fått sina olika namn af jordråtta och vattenråtta. På många ställen inom Skandinaviska halfön är han allmän, från Skåne ända upp mot polcirkeln, äfvensom i Lappmarkerna. Han uppehåller sig så väl på högländta ställen, särdeles der vatten finnes i grannskapet, som på låg och sumpig mark, och gräfver der under jorden sina gångar, hvilka löpa långa stycken tätt under jordytan, så att, der han finnes i mängd, nästan hela gräsmarken är uppdrifven till vall under sådana gångar. Inunder gångarne har han sitt bo, som är bäddadt med hö, halm och löf. Hans föda består af allehanda gräs- och växtrötter, som han afgnager under jorden, hvarföre han ock är mycket skadlig i trädgårdar och planteringar, der han gnager fruktträdens rötter, och äfven äter rofvor, potates och andra jordfrukter. Om vintern visar han sig sällan öfver jordytan; men leder äfven då sina gångar till trädens rötter, och banar sig stundom äfven väg upp i kornlador, för att förtära säden. Der han finnes i mängd, gör således vattenlemmingen betydlig skada, och man använder till hans fördrifvande samma medel, som användas mot mullvadar, såsom att slå tjärvatten i hans hål, eller nedsticka häggpinnar i jorden, der han uppehåller sig, o. s. v. Simmande, skjutes han äfven med hagel, eller fångas med fiskryssjor, som läggas med mynningen mot stranden, der djurets gångar sluta sig. I Wermland plägar man ock fånga honom med en urgröpt träkägla af 14 tums längd och 8 tums diameter vid basen, hvilken gillras såsom en råttfälla och instickes i hans jordhål. Djuret fortplantar sig 2 till 3 gånger om året, och sätter 6—7 ungar i hvar kull, antingen i en af sina gångar eller på någon tufva. I Ryssland (hos Jakuterne) anses hans kött som en läckerhet, och hans skinn sys samman till kläder; men hos oss användes han ej till något gagn.

Vatten-nöt (Trapa natans), en ört af 4:de klassen, ordn. Monogynia, förekommer i insjöar i Småland och Westergöthland. Dess blad liknar små björklöf, men äro mer breda än långa, och flyta på vattnet, med små blommor i bladvecken. Nötterna, som likna smärre valnötter och äro försedda med 4 styfva tornar, kunna ätas både rå och kokade. Man plägar ock torka, krossa och mala dem till mjöl, som under kokningen sväller starkt och gifver en god gröt eller välling. De blandas äfven med sädesmjöl till bröd. I Ost-Preussen och Kärnthen insamlas de i mängd och föras säckvis till städerna; men begagnas hos oss föga eller intet. Kallas ock sjönötter.

Vattenödla, äfven Vatten-Salamander (Triton), hörer till de med stjert försedda grod-djuren. Denne amfibie har stjerten på sidorna hoptryckt, saknar porös svulst bakom ögonen, har dold trumhinna och ingen yttre öronöppning, 4 tår på de båda framfötterna och 5 på bakfötterna. Hannen har under fortplantningstiden en fenlik kam på rygg och stjert samt en hudflik vid öfverläppen. Dessa djur vistas dels i vattnet och dels på landet. Deras tunga är fastväxt, och de gifva aldrig något skrik eller läte ifrån sig; försöka aldrig heller att bitas. Vatteninsekter, flugor, grodrom m. m. tjena dem till föda. Parningen föregår i vattnet; honan är alltid större än hannen, och två eller flere hannar pläga vid lektiden alltid följa hvarje hona. De infrysa stundom i is, och återfå lif, då isen tinar upp omkring dem. Till och med i iskällrar anträffas de stundom infrusne i isstycken, och blifva, fastän de i flera månader varit utan synbart lif, åter lefvande, så snart isen smälter omkring dem. I Sverige förekomma af detta slägte tre arter, nemligen den *Större Vattenödlan* (Triton cristatus), *Brunn-ödlan* (T. alpestris) och *Mindre Vattenödlan* (T. punctatus). Den förstnämnda har kornig, ofvantill grönsvart och svartfläckig, inunder pomeransfärgad hud; dess sidor äro beströdda med hvita punkter, kroppen valsformig, stjerten hoptryckt och hufvudet nedtryckt, med trubbigt afrundad nos; hela djuret är tätt belagdt med runda vårtor, som på hufvudet äro mindre. Hannens stjert och tår hafva gula spetsar och gula tvärband; hans längd är 5 tum och 4 linier, hvaraf stjerten ensam upptager 2 tum och 1 linie. Honan är större, och saknar ryggkam. Detta djur är ej sällsynt i källor, kärr, dammar och stillastående vatten, och vid medlet af April ser man honan åtföljas af sina två eller tre hannar, som trängas omkring henne hvart hon går. Sina ägg fäster hon sedan på blad af vattenväxter; larven utbildar sig vid dem småningom, gälarne, med hvilka han är född, utveckla sig efter hand till lungor, hvarvid han till en början uteslutande inandas den luft, som är blandad med sjelfva vattnet. Efter fortplantningstiden stiger vattenödlan på land, och träffas der merendels under den öfriga sommaren och hösten, samt stundom, särdeles mot köldens annalkande, i gömslor, såsom mellan barken och veden på gamla murkna trädstammar och dylikt. Sannolikt tillbringa dock några vintern i vatten. Brunn-ödlan har äfven kornig, men ofvantill mörkgrå eller skifferfärgad, inunder brandgul hud med en rad svarta fläckar längs hvardera sidan af magen; hennes hufvud är aflångt ovalt och nedtryckt, med tvärtrubbig nos; undre kanten af stjerten, äfvensom tårne, gula. Denna art är funnen i Skåne, nära Landskrona, och lärer mest förekomma i kalla dammar i bergiga eller skogbevöxta trakter; stundom äfven i stensatta brunnar. Hon är hastigare i sina rörelser än den föregående arten, och fortkjelper sig äfven på marken hastigare än den. Allmännare än denna förekommer, särdeles i södra Sveriges dammar och stillastående vatten, den mindre Vatten-ödlan, som har slät, ofvantill blekbrun eller mörk, inunder hvit- eller rödgulaktig (pomeransfärgad) hud, beströdd med runda, svarta fläckar. Hannens kam är tandad, och dess baktår

bestade med hinna; en rund skinnflik nedgår äfven från underläppen under ögat. Denna arts parning och fortplantning i vattnet föregår sednare än den större vattenödlans, och hon är äfven lifligare och hastigare i sina rörelser än denna. Honan lägger sina ägg på vattenväxter.

Wattholma, ett säteri och jernbruk i Lena socken af Upsala län, är beläget vid Fyrisån, och utgör 3 mtl. frälse, med 3 mtl. rå och rör. Inom socknen ligga dessutom derunder 14 $\frac{7}{8}$ mtl. Bruket har 2 härdar, med 1,400 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 7 skepp:d. Det här varande högre frälsesmidet utgör 700 skepp:d. Bruket skeppar på Stockholm. Disponeras af Brahe-slägten.

Wattlander, Lars, kommminister i Estuna, född 1726, död 1809. I sina yngre år skall han ej varit utan kunskaper, men uppblåstes af ett öfverdrifvet högmod, som sedan, när lyckan ej svarade emot hans pretentioner, förvandlades i den gröfsta liderlighet. Den gick slutligen så långt, att han 1792, öfverlastad på en auktion, döptes af bonddrängar med öl, kommunicerades med bränvin och begrafdes med aska.

Wattrang, Johan, son af prosten och kyrkoherden i Södertelje, Johan Wattrangius, föddes d. 1 Mars 1619. Slägtens namn härleder sig från byn Watträng i Harmångers socken af Helsingland, der farfadern, länsmannen Jöns Jönsson, bodde. Sedan Johan studerat i Upsala, blef han 1641 filosofie magister derstädes, och företog sedan vidsträckta utrikes resor. Efter hemkomsten anställdes han 1650 såsom hofmästare hos riksrådet och riksamiralen grefve Gabriel Oxenstjerna, samt blef 1652 sekreterare och 1653 assessor i Svea hofrätt. Uti denna beställning adlad 1654, då han skref sig herre till Glasberga och Högbovik. Utnämndes 1655 till häradshöfding i Upland, samt transporterades år 1657 till häradshöfding öfver Nora och Lindes bergslager. Han afled i Stockholm den 11 Januari 1680 utan manliga arfvingar. Brodren,

Wattrang, Zacharias, föddes den 5 December 1620. Sedan han här hemma gjort grundliga studier, reste han 1650 utomlands, då han s. å. utgaf en disputation i Angers, och äfven s. å. derstädes promoverades till medicine doktor. Efter hemkomsten blef han 1651 stads-physicus i Fahlun, och grufmedicus; men åtföljde 1654 som läkare Svenska ambassaden till Ryssland, der han trenne år qvarstannade. Förordnades år 1660 till stads-physicus i Stockholm, hvarvid det berättas den anekdot, att då konung Carl X Gustaf lemnade honom fullmakten i Götheborg, konungen skall hafva yttrat till honom: "Res nu upp till Stockholm och fyll der ett par kyrkogårdar, sedan skall ni få bli min medicus," hvartill W., som var en skämtsam man, skall hafva svarat: "Det skall jag göra, nådigaste herre." Känd såsom en af sin tids berömdaste läkare, deltog han i denna egenskap uti stiftandet af collegium medicum år 1663; men egnade sig icke uteslutande åt medicinen, utan ådagalade äfven skicklighet i civila tjenstebefattningar, hvarföre han ock 1667 blef rådman i Stockholm. Sedan han 1671 blifvit utnämnd till kongl. lifmedicus, upphöjdes han 1673 uti adligt stånd, och introducerades tvenne år sednare på riddarhuset, med bibehållande af sitt förra namn. Efter att 1677 hafva erhållit fullmakt på häradshöfdinge-beställningen uti Rasbo och Olands härader i Upland, lemnade han sin rådmanssyssla och flyttade till landet; men återkom snart tillbaka till Stockholm, då han 1680 utnämndes till arkiater och 1682 emottog presidium i collegium medicum. Han afled d. 30 Juli 1687, och då han begrofs i Storkyrkan, hedrade så väl konungen och drottningen som den unge kronprinsen begrafningsakten med sin närvaro. Hans porträtt, måladt i oljefärg, finnes ännu uppsatt uti kongl. sundhetskollegii bibliothek.

Wattrang, Hans, son af prosten och kyrkoherden i Södertelje, magister Abrahamus Wattrangius, föddes d. 6 Okt. 1653. Började sin tjenstgöring 1675 såsom drabant, och deltog året derpå uti slaget vid Halmstad, samt 1677 uti belägringen af Malmö och slaget vid Landskrona, vid alla dessa tillfällen ådagaläggande stora prof af tapperhet. Under Carl XII:s krig uppträdde han på nytt, för att förvärfva hjelteära. Bivistade 1700 slaget vid Narva, och öfvergången af Dünaströmmen året derefter. Sedan han med mycken mandom kämpat i slaget vid Klissow 1702, befordrades han till korporal vid lifdrabantkorpsen, och 1704 till qrartermästare derstädes. Upphöjdes 1705 uti adligt stånd. Gjorde sedan fälttågen i Pohlen, Sachsen och Ukrän med mycken utmärkelse, samt bivistade flera af dessa årens träffningar, till dess han d. 4 Juli 1708 i slaget vid Holofzin slutade sin ärofulla bana. Ätten utgick med hans son, ryttmästaren Christoffer Wattrang, som dog utan söner.

Vattuminskning eller rättare **landhöjning,** har blifvit med visshet observerad och ådagalagd inom flera trakter af Skandinaviens jordyta. Genom fleråriga iakttagelser, har man nemligen funnit att Skandinaviens jordyta, likasom de flesta länder på jorden, är i en jemn, fastän stundom omärklig rörelse, bestående deri, att halföns norra trakter höja, men de södra sänka sig, under det att de trakter, som ligga mellan höjningen och sänkningen, befinnas ständigt bibehålla samma relativa höjd till hafsytan. Betydligaste höjningen har genom på klippor inhuggna märken blifvit observerad vid Bottniska viken, hvarest man funnit att landet på 100 år höjer sig 4 $\frac{1}{4}$ till 4 $\frac{1}{2}$ fot. Vid Sandhamn i Stockholms skärgård har man funnit landthöjningen på nämnda tid utgöra omkring 4 fot samt vid Skällö utanför Kalmar 7 à 8 tum. Längre ned åt söder, såsom vid Carlskrona och Sölvitsborg eller Laholm förmärkas ingen landhöjning. Än längre åt söder, vid Skånes södra spets, har man förmärkt en motsatt rörelse eller en småningom skeende sänkning. Genom iakttagelser af våra berömde naturforskare, Linné och Nisson, har blifvit ådagalagdt att afståndet från

Stafsten, en upprättstående sten straxt vester om Trelleborg, och motliggande hafsstranden, på 87 år minskats med 190 alnar, samt under de närmast derpå följande 7 åren (1836—1847) med 7 alnar. Vid Falsterbo har sänkningen förmärkts vara ännu större och afståndets förminskning mellan det der befintliga fyrtornet och hafvet har befunnits utgöra årligen minst 4 alnar. År 1846 utgjorde detta afstånd 109, men 1847 i Oktober ej mer än 102 alnar. Landets sänkning vid denna kust bestyrkes också af de här befintliga submarina torfmossarna (se *torfmossar*), äfvensom af de stenlagda gatorna under jorden, oftast föga högre än den nuvarande hafsytan, hvilka man vid gräfningar i jorden inom städerna vid Skånes södra kust öfverallt anträffat. På vestra kusten inom Bohuslän kan man åter iakttaga en höjning af jordytan, ehuru den på olika punkter är olika och lätteligen kan förblandas med den *uppblandning* eller genom hafsvågornas inverkan småningom skeende uppgrundning af vikar och stränder, som man der ofta varseblifver. Dertill kommer ock vindarnas betydliga inverkan, enär östanvinden ofta sänker sjön flera fot och vestanvinden höjer den ännu mera. Vid *Gudmundsskäret* (se detta ord) samt *Silfverskär* vid Gullholmen har man dock med säkerhet trott sig finna att jorden höjer sig omkring 2 fot på ett århundrade. Om förhållandet vid Norriges kust i detta afseende har man mindre säkra underrättelser; men resande hafva dock intygat, att på dess vestra kust flerestädes förekomma långa vågräta linier, hvars utseende tydligen tillkännager, att de fordom varit sqvalpbäddar för hafsvågorna. Vid Altenfjord har man funnit tvenne sådana, en vid 60 och en vid 90 fots höjd öfver hafvets nuvarande yta; och sannolikt är att landets höjning vid Nordkap är större än på något annat ställe vid Skandinaviens kust. Till rättelse för framtiden inhöggs äfven på Kastellholmen i Stockholm år 1848 ett vattenmärke af Edman. Vattnhöjd-iakttagelserna vid Fyrbåksstationerne äro år 1850 öfverflyttade från förvaltningen af sjöärenderna till vetenskaps-akademien.

Waulunder, äfven stundom kallad **Wölund**, **Welint** eller **Willand**, forntidens ryktbaraste vapensmed och tillverkare af dyrbara smycken, säges af somlige forskare hafva varit född i Småland. Andra uppgifva att han bott i Skåne, hvarest ännu ett härad finnes, som kallas Willands härad, hvilket, såsom det påstås till åminnelse af honom, i sitt sigill har en hammare och en tång. Der visas ock en underjordisk grotta, som kallas *Willands smedja*. Enligt den äldsta urkunden om honom bodde han åter i Ulfdalen, uti det nordligaste Upland, ej långt från hafsstranden. Som han uti den gamla poetiska Eddan benämnes Alfernas höfding, Alfernas följeslagare, synes det icke osannolikt, att han tillhört de fordna Alfernas mångkunniga slägte. Den urgamla sagan om honom är i korthet följande: En morgon bittida var Waulunder med sina båda bröder ute på jagt, då de funno på hafsstranden sittande trenne jungfrur af oförliknelig skönhet. Sunnan ifrån, öfver Mörkved, eller den kolsvarta skogen, hade de kommit i svanhamn flygande, ty de voro valkyrior och Odins sköldmör. Nu hade de likväl lemnat striderna, sutto och spunno lin, samt bredvid dem lågo deras hvita svanskrudar. De trenne bröderna togo hvar sin af dem till hustrur. I sju vintrar sutto qvinnorna nöjda hos dem; men på den åttonde började de tråna efter friheten, och den nionde vintern skildes de från sina männer. De två bröderne foro ut att återsöka sina makar; men Waulunder ensam satt qvar i Ulfdalen, slog röda guldet kring ädla stenar och fogade väl de gyldene ringar. Så väntade han länge på sin hvita qvinna, att hon månde återkomma till honom. Då sporde konung Nidad, Niara-drotten, att Waulunder satt ensam i Ulfdalen och sände genast sina män dit att plundra honom. Midt i natten foro de, med starka brynjor på sig, och deras klara sköldar blänkte i fullmånans sken. Waulunder var på jagt, då de inträdde i hans sal. Der sågo de herrliga guldringar, sjuhundra till antalet, uppträdda på långa rep af bast. En togo de bort och gömde sig undan. Långsamt gick den alltid sorgbundne Waulunder hemåt, räknade sina ringar, och blef ganska glad då han saknade en af dem, emedan han trodde att hans maka, Allhvit den unga, återkommit och borttagit densamma. Så satt han och väntade henne tilldess han, förtyngd af trötthet, insomnade. När han uppvaknade, fann han å sina händer tunga bojor och å fötterna fjättrar lagda. Då lät konung Nidad föra konstnären med sig hem och på sin drottnings onda inrådan lät han afskära honom fotsenorna, att han ej skulle kunna rymma eller företaga någon hämnd. Sedan sattes han i en smedja på en holme, dit ingen mera än konungen fick komma. Sjelf bar Nidad det dyrbara svärdet, som Waulunder ägt, och hvilket icke hade sin like i verlden; men konungadottern, den sköna Bothilda, bar den ring, som blifvit tagen af bastet i Waulunders boning. När Waulunder såg svärdet, brunno hans ögon af hämnd. Då qvad han: "På Nidad blänker dyraste svärdet, som jag hvässte så godt jag kunde och som jag härdade så godt jag förmådde; det blanka svärd nu evigt är fjerran från mig buret." Men då han såg konungadottern bära Alfhvits guldring, sörjde han och sade: "Nu bär Bothild min bruds röda guldring, och ingen hjelp finner jag derför." Så satt han; ej han sof, men han med hammaren slog och försåt för Nidad ganska fort han smidde. Men Bothild konungadottern hade sönderbrutit den dyrbara ringen och ingen kunde laga den. Då smög hon sig i hemlighet bort till Waulunder och bad honom bota skadan. Detta företag slutades så, att han ledde henne ut i gröna lunden och hon blef hemligen hans maka. Derefter kommo, lockade af nyfikenhet, Nidads tvenne unge söner i löndom till konstnären i hans fängelse. Då lyckades Waulunder fullkomligen att hämnas. Så listigt blefvo konungasönerne afdagatagna, att ingen kunde upptäcka hvart de tagit vägen. Sedan infattade Waulunder i guld och perlor de båda piltarnes hufvudskålar och gjorde

deraf kostbara dryckeskärl åt konungen. Ifrån den tiden förföljde sorgen konung Nidad, som aldrig kunde hugsvalas öfver förlusten af sina söner. En dag gick han till smedjan, för att spörja Waulunder, om han icke visste något om barnens öde. Då hade konstnären gjort sig ett par stora vingar, och stod just på en klippa, färdig att med deras tillhjelp flyga bort. När han såg konungen komma, sade han till honom: Först alla eder skall du mig göra, vid skeppets bord, vid sköldens rand, vid hästens bogar och vid svärdets egg, att intet qval orsaka Waulunders maka, fast känd hon dig blefve, och min son, om han än vore inom dina salar. När Nidad svurit honom denna ed, qvad Waulunder: "Gack du till smedjan, som du mig byggde; der ser du bälgen med blod bestänkt; jag deri dina söners hufvud afskar och under läskhon deras ben jag lade." Sedan omtalade han ock, huru Bothild blifvit hans maka och snart skulle föda honom ett barn. Dessa båda anbefallde han i konungens vård, hvarefter han höjde sig på sina vingar och for bort. Då ångrade konung Nidad det våld, han emot konstnären föröfvat, och sade: Jag vaknar och jag somnar glädjelös alltid. Sist minnes jag mina söner.

Waxala, ett kontrakt inom erkestiftet, innehåller 8 socknar inom 6 pastorater, hvilka äro: Waxala, Danmark, Gamla Upsala, Funbo, Lagga och Östuna samt Rasbo och Kihl. Af dessa pastorater äro 3 konsistoriella, men de 3 öfriga, nemligen Waxala, Danmark och Gamla Upsala, af prebendenatur. Folkmängden i kontraktet uppgår till 8,300 personer.

Waxala, ett härad öster och sydost om Fyrisåns nedra lopp, innefattar 3:ne socknar, nemligen Waxala, Danmark och Gamla Upsala jemte en ringa del af Ehrentuna socken. Häradet utgöres nästan uteslutande af öppna skoglösa slätter, med spridda kullar eller skogsbackar, samt innehåller 189¼ hemman med 2,918 inbyggare på en areal af 29,854 tunnl., hvaraf 60 äro sjöar och kärr.

Waxala, en socken strax vesterut ifrån Upsala, är prebende af 2 kl. för en theol. professor i Upsala. Socknen är mestadels en skoglös slätt, med jordmån af hård lera; åkerbruket är snart sagt enda näringen. Gårdar i socknen äro: *Jälla*, 1 mtl. frälse-säteri; *Torckarby*, 3 mtl. frälse; *Witulsberg* eller *Witulsäng*, 1½ mtl. frälse-säteri samt *Gnesta*, 3½ mtl. rusthåll. Socknen innehåller 58 $\frac{15}{16}$ förm. hemman, hvaraf 42 $\frac{3}{16}$ skatte, 6 $\frac{11}{16}$ krono, 10 $\frac{1}{16}$ frälse. Folkmängden är 944 personer på en areal af 7,105 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Waxholm, en sjöstad inom Stockholms län och Wermdö skeppslag, är belägen på Waxön, 3 mil sjöväg och 4 mil landväg från Stockholm. Staden innehåller 147 tomter, på en temligen vidlyftig rymd, och har äfven betydliga jordägor, särdeles skog och betesmark. År 1549 började först det härvarande inloppet till Stockholm att befästas, och 9 år derefter inköptes norra och södra Waxö, som förut tillhört Rydboholms gods, till kronan, och en köping blef der grundad, särdeles i ändamål att förrätta bevakning och lotsning. År 1635 blef staden ett eget pastorat, och har sedan år 1714 haft egen domare, under namn af justitiarie, samt egen rådhusrätt, som äfven afgör de mål, som förefalla vid Oxdjupets och Pålsunds fästningsverk. Stadens grund, tomter och ägor, äro ännu såsom af gammalt i allmänhet kronan tillhörigt. Med undantag af kyrkan och gamla tullhuset, äro alla husen af träd. Dess näringar äro som fordom fiske, sjöfart, handel, handtverk, åkerbruk samt marketenteri för sjöfarande. Fisket idkas mest af strömming eller en art deraf, som kallas vassbuk; men synes mer och mer aftaga. Deremot är sjöfarten i tillväxt, och staden räknar nu 19 jagter om tillsammans 354 läster. De flesta äro öppna skutor, som föra ved och kol eller ock bränvin, foder m. m. från de kringliggande gårdarna till Stockholm. Några fartyg begagnas äfven att föra frakter. I utbyte hemtas från Stockholm kramvaror, äfvensom en mängd lifsförnödenheter. Någon bro öfver de sund, som omgifva staden, finnes här icke. 4 handlande äro boende i staden, men ännu flera hafva kontingent. 28 handtverkare äro här bosatta. Kyrkan är af sten, ombyggd 1803, 50 alnar lång, 25 bred, och med en vacker altartafla. Staden har en folkskola med en lärare, postkontor, tullkammare, apothek, rådhus m. m. Fästningen är anlagd på klippan invid staden och beherrskar såväl sundet emot Rindön, som äfven det mera nordligt belägna Kodjupet och öfriga närliggande vatten. I stället för det gamla fästningstornet, som fått några remnor, uppföres nu närmare sjön en högre och vida större byggnad, bestående dels af gråsten, dels, i det inre, af tegel, och vänd mot Kodjupet, der förnämsta segelleden går fram. På flera närliggande holmar finnas äfven äldre befästningar, och på Rindön ett blockhus af träd. I flera af de närliggande sunden, dit fästningen icke kan nå, äro ock försänkningar gjorda, för att der stänga sjöfarten, serdeles för krigsfartyg. Det pågående fästningsarbetet bestrides dels af private arbetare, dels af en arbetskommendering från något landtregemente, dels af den s. k. kronoarbetskorpsen; hvars båda sista kompanier, tillsammans 384 man jemte befäl och bevakning, här äro förlagda. Ingeniörer leda arbetet. På Rindön är en telegraf anbragt, hvarföre några medlemmar af telegrafkorpsen här äfven uppehålla sig. Stadens folkmängd beräknades senast till 937 personer, kronoarbetskorpsen oberäknad. Jemte garnisons-församlingen, som äfven innefattar kronans områden på Rindön, vid Fredriksborg och Pålsundet, utgör staden ett konsist. pastorat af 3:e klassen.

Way, Johan, föddes på Gottland 1792. Han var i sin ungdom militär och deltog såsom löjtnant vid artilleriet uti 1813 och 1814 årens fälttåg; men ledd af en innerlig böjelse för målning, öfvergaf han krigsståndet och sysselsatte sig snart ifrigt med miniatyrmålning, hvilken han sedan utvecklade under en skicklig lärares handledning i Brüssel. Efter hemkomsten till fäderneslandet, blef han kongl. hofmålare, professor samt ledamot af fria kon-

sternas akademi. Gjorde 1828 en resa till Frankrike och England, der han lärde sig konsten att inbränna färgerna i glas. Det blef först genom honom, som glasmålningen efter Engelskt mönster, på senare tider blifvit hos oss införd, och flera af hans arbeten vittna om ett beständigt fortgående i denna konst, som ännu ensamt af honom inom Sverige utöfvas. Sedan år 1831 vistas han i Upsala i egenskap af ritmästare vid dervarande universitet. Ways miniaturmålningar äro väl utförda, i en skönt sammansmält färgton, och jemförliga med de bästa i detta slag af målning.

Ve (Myth.). Den tredje i ordningen af Börs söner. Oden var den äldste, Vile den andre och Ve den tredje. De begge sednare omtalas dock alltför litet, och äro ej upptagne bland de förnämste Asarne eller Wallhalls gudar.

Weberöd, annex till Womb i Färs härad, är beläget i Torna härad af Malmöhus län, 1 $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Lund. Åkern är sandig, men ändock fruktbar; och mycket hö inböstas. Hemmanens antal utgör 19 $\frac{1}{2}$, med en befolkning af 1,250 personer på en areal af 8,470 tunnl., hvaraf 5 äro sjöar och kärr.

Webiorg var en af de flera sköldmör, som, enligt sagan, kämpade på Harald Hildetands sida uti det namnkunniga slaget på Bråvalla hed, och der utmärkte sig genom stor tapperhet. Under hetaste striden inträngde hon djupt in ibland Svearnes leder och anställde der en stor förödelse. Mången god stridskämpe fälldes till jorden för hennes hugg. Slutligen gick sjelfve Starkodder henne till mötes, och då begynte en förfärlig kamp emellan dessa båda. Efter en stund högg hon honom ett väldigt hugg öfver kindbenet, så att käften och hakan till en del sönderklyfdes; men då säges Starkodder hafva stoppat skägget i munnen, och på sådant sätt hållit hakan uppe. Slutligen fälldes hon dock utaf en af Sigurds kämpar, sedan hon vunnit stort pris för mod och tapperhet.

Weckholm, en socken, med Kungs-Husby och Thorsvi, är belägen i Trögds härad af Upsala län, vid Mälaren och Norra Björkfjärden, 4 $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Upsala, och tillhör 1 kl. reg. Större delen af socknen är en skoglös slätt, här och der afbruten af bergbackar eller skogsdungar. Åker- och ängsbruk samt fiske äro hufvudnäringar. Kyrkan är byggd af gråsten i göthisk stil, reparerad sednast 1837; dess södra del har varit grafchor för slägten De la Gardie till Ekholmen, som till kyrkan äfven skänkt dess orgelverk samt predikstol och en ljuskrona, äfvensom den största klockan. Altartaflan i choret, äfvensom några chorstolar, bära erkebiskoparne Gustaf Trolles ock Jakob Ulfssons slägtvapen, och skola af den förre vara skänkta till kyrkan. De la Gardiska grafchoret innehåller brutna minnesvårdar öfver Jakob de la Gardie, äfvensom flere af hans slägt. Ett hospital nära kyrkan, likasom äfven sockenskolan, äro ursprungligen grundade af Jakob de la Gardie och hans son Magnus Gabriel. Förnämsta gården i socknen är *Ekholmen*, 8 $\frac{3}{8}$ mtl. säteri rusthåll (se detta ord). Socknen innehåller 57 $\frac{1}{4}$ förm. mtl., hvaraf 37 $\frac{1}{2}$ skatte, 5 $\frac{3}{8}$ krone, 14 $\frac{3}{8}$ frälse. Arealen utgör 10,669 tunnl., hvaraf 80 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Wedbo, Norra, ett härad i Jönköpings län, innehåller 11 socknar, nemligen Adelöf, Wireda med Haurida, Lemmaryd med Bälaryd, Askeryd (till större delen) med Bredestad, Marbäck, Frinnaryd, Linderås och Säby. Dessa socknar innehålla tillsammans 491 $\frac{3}{4}$ hemman, med 15,478 inbyggare på en areal af 198,982 tunnl., hvaraf 21,620 äro sjöar och kärr.

Wedbo, Södra, ett härad inom Jönköpings län, innehåller Eksjö landsförsamling samt socknarne Höreda med Melby, Hult med Edshult, Ingatorp med Bellö, Flisby med Solberga, Hessleby, större delen af Kråkshult och en mindre del af Lönneberga. Dessa socknar innehålla tillsammans 397 $\frac{1}{2}$ mantal, med 14,301 inbyggare på en areal af 242,399 tunnland, hvaraf 20,450 äro sjöar och kärr.

Wedbo, ett härad i Elfsborgs län, innehåller socknarne Ed, Toftedal, Nössemark, Håbol, Rålanda, Gesätter, Steneby, Billingforss, Ärtemark, Ödsköld, Bäckeforss, Tisselskog, Wårvik, Torrskog och Laxarby. Häradet är till större delen upptaget af skogar, fjällar och sjöar, samt innehåller 276 $\frac{3}{4}$ hemman, med 18,909 inbyggare på en areal af 381,936 tunnl., hvaraf 72,501 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Tössbo härad utgör Wedbo härad en domsaga.

Wedbo, Norra, ett kontrakt af Linköpings stift, innehåller alla socknarne inom Norra Wedbo härad. Bland de 8 pastorater, som af dessa socknar utgöras, äro 6 regala, 1 (Marbeck) patr. och 1 (Linderås) konsist.

Wedbo, Södra, ett kontrakt inom Linköpings stift, innehåller Eksjö stad och socken, Höreda och Melby, Hult och Edshult, Ingatorp och Bellö, samt Flisby och Solberga. Bland dessa 5 pastorater äro 3 regala och 2 (Hult och Ingatorp) konsistoriella. Folkmängden i kontraktet uppgår till 12,615 personer.

Wedby, annex till Gråmanstorp, är beläget 3 mil O.S.O. från Engelholm. Marken är något stenbunden, och rådande jordmånen är sand. Skog, särdeles af bok, finnes ymnigt på flera ställen, såsom vid *Hyltstofta*, 2 $\frac{15}{16}$ hemman skatte, med 2 torp, 5 qvarnar samt 1 stamp och sågqvarn, äfvensom vid *Bierröd*, *Pennarp* ock *Linnestofta*. Flere hemman hafva äfven godt fiske. Socknen innehåller 18 $\frac{1}{8}$ hemman, med 1,040 inbyggare på en areal af 14,349 tunnland, hvaraf 325 äro sjöar och skog.

Weddinge, N. och **S.,** se *Norrhviddinge* och *Söderhviddinge*.

Weden, ett härad i Elfsborgs län, innehåller socknarne Fristad, Torpa, Borgstena, Bredared, Temta, Wengia, Sandhult och Hedered. Häradet innehåller 144 $\frac{3}{4}$ hemman, med 6,528 inbyggare på en areal af 85,698 tunnl., hvaraf 9,000 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Marks och Bollebygds härader utgör Wedens härad en domsaga.

Wedenberg, Adolf Fredrik, son af side-

kramhandlaren i Stockholm Erik Wedenberg, föddes d. 26 Okt. 1743. Uppfostrad af enskild informator, dels i sina föräldrars hus, dels i Upsala, egnade han sig tidigt åt läkarevetenskapen, och, såsom då var brukligt, öfvade sig i pharmacien något öfver 3 år på ett apothek i Stockholm, innan han om hösten 1763 inskrefs såsom student i Upsala. Sedan studerade han medicinen med särdeles grundlighet, så väl i Upsala som i Stockholm, och blef, efter aflagda lärdomsprof, 1772 promoverad till medicine doktor. Året derpå företog han, med understöd af Holmfeldtska stipendium, en utrikes resa, då han vid de förnämsta främmande medicinska inrättningar och hos den tidens störste läkare i Berlin, Strasburg, Paris, London, Leyden och Köpenhamn fullkomnade sin bildning för läkarevetenskapens utöfning. Efter fem års frånvaro återkom han 1778 till Stockholm, och straxt derpå blef han förordnad till fattigläkare derstädes, samt följande året, i anseende till sina kända utmärkta insigter i barnförlossningsvetenskapen, tillika läkare och föreståndare vid barnsängshuset Pro Patria. År 1786 kallade hertig Fredrik Adolf honom till sin lifmedicus, och 1793 erhöll han fullmakt att vara kongl. lifmedicus. Tvenne år derefter förordnades han att vara lifmedicus hos enkedrottningen Sofia Magdalena, hvilken tjenstebefattning han fortfor att innehafva ända till denna drottnings död. Då han vårdade henne under dess sista sjukdom på Ulriksdal, kom en gång drottning Hedvig Elisabeth Charlotta dit, samt gick in till den sjuka och sängliggande enkedrottningen, som vid hennes inträde genast vände sig om i sängen och låtsade sofva, hvarföre den besökande drottningen förtörnad straxt åter utgick och befallte Wedenberg följa sig ut i förmaket. Der frågade hon honom häftigt i tvär ton hvilken sjukdom enkedrottningen hade, hvarpå han svarade, att det vore rödsot. Med sin vanliga häftighet utlät sig drottningen då: "Fy fan! huru kan en drottning få rödsot!" men Wedenberg svarade genast helt lugnt: "En drottning är ock en menniska, ers majestät," hvarpå drottningen rodnade starkt, vände sig hastigt om, gick ut och afreste. År 1809 blef lifmedicus Wedenberg R. af W. O., 1814 hedersledamot i sundhets-kollegium och 1822, vid promotionen i Upsala, förklarad för jubeldoktor. Af aktning och erkänsla derföre att han under 42 års tid, utan något arfvode, med utmärkt ömhet och nit bestridt läkarevården vid barnbördshuset Pro Patria, lät sällskapet Pro Patria år 1820 prägla öfver honom en medalj. Han afled i Stockholm d. 1 Mars 1828. Han åtnjöt länge mycket förtroende af drottning Sofia Magdalena, och kände äfven till en stor mängd upplysande anekdoter från hofvet för den tiden, af hvilka han stundom omtalade åtskilliga för sina vänner, men brydde sig aldrig om att uppteckna dem. Äfven var han känd för en särdeles lätthet att, då det behöfdes, kunna gifva passande och träffande svar. Till Svenska läkaresällskapet testamenterade han 500 R:dr b:ko för böckers inköp, hvilken summa sällskapet beslöt skulle såsom ett orubbligt kapital förräntas, under namn af *Wedenbergska bokfonden*, så att endast afkastningen årligen skulle få användas till inköp af böcker.

Wedderkop, Magnus von, son af köpmannen och borgaren i Husum, Henning Wedderkopf, af en adlig ätt från Geldern, föddes 1638, och blef 1664 juris utriusque doktor uti Heidelberg. Utnämndes året derefter till juris professor derstädes, och 1669 till juris professor i Kiel. Omkring samma tid var han tillika canonicus i Lübeck. Befordrades 1676 till råd hos biskopen i Lübeck, hertig August Fredrik af Holstein Gottorp, samt blef sedan kammarråd, och omsider geheimeråd och amtman. Brukades dessutom i åtskilliga beskickningar och vigtiga uppdrag, samt erhöll 1683 af kejsar Leopold förnyelse på sitt adelskap. När han ingick i Svensk tjenst är ej närmare kändt; men sedan han 1693 blifvit naturaliserad såsom Svensk adelsman blef han samma år statsråd hos konung Carl XI. År 1709 afsattes han från sina embeten och kastades i fängelse uti Tönningen, der han hölls fången till år 1714. Han afled i Hamburg d. 17 Jan. 1721.

Weddige, med Åbs och Sällstorp, en socken i Wiske härad af Halmstads län, är belägen $2\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Warberg. Pastoratet genomflytes af Wiska-ån, och sträcker sig från hafvet i vester ända till Westgöthagränsen i öster. Rådande jordmånen är god lera och dernäst svartmylla, uppblandad med sand eller grus. Bördiga åkerfält och ängar på ömse sidor om Wiska-ån bilda här en skön och fruktbar dal, omsluten af höga berg, bland hvilka flera äro bevuxna med löfskog. Dock finnes här äfven bergaktig utmark, och torfmossar saknas ej heller. Bland sjöar är *Wesslången* den betydligaste. Säterier i socknen äro: *Björkholm*, med 26 underlydande hemman frälse och $6\frac{1}{2}$ hemman frälseskatte, samt 5 tullqvarnar i Wiska-ån, är fideikommiss inom von Döbelnska slägten; *Struxsjö*, en gammal sätesgård, som under Danska tiden ägdes af familjen Gris; samt *Jönsjö*, 1 mtl., jemte underlydande hemmanen *Ry* och *Sannagården*, med vackert belägen åbyggnad och god tillgång på skog. Bland byar märkas: *Wallby*, om 7 hemman, med god åker, nära Wiskan, och torfmosse; samt *Syllinge*, der konung Carl XI vid den s. k. Kongs-Bondegården en tid hade sitt högqvarter. Kyrkan, belägen nära landsvägen, är 46 alnar lång, 13 alnar bred samt 12 alnar hög invändigt, samt tegelbetäckt, men med ett 50 alnar högt grundmuradt stentorn med koppartak. Socknens fornlemningar häntyda mest på krigshändelser från förflutna tider. Längs Wiska-åns nordvestra strand, på en sträcka af $\frac{1}{4}$ mils längd, finnas märken efter de förskansningar konung Carl XI år 1676 här lät uppföra. På Wallby gärde skall ett fältslag hafva förefallit, och i närheten derintill finnes en ättehög, kallad *Skuttehög*, som förr haft fotkedja och ätthäll; en Dansk konung, som stupat i en strid mot Svenskarne, säges här vara jordad. Vid *Qvarnome* by visas ett monument, som, ehuru rubbadt, synes hafva varit en

kummelgrotta, och har en takhäll, som är 5 alnar lång och 2 alnar bred, det hela hvilande 2 alnar från jorden på 6 kummelblock. 10 klumpformiga mindre stenar utgöra här en slags förgård. Denna fornlemning, vid hvilken förfädren sannolikt förrättat sina andaktsöfningar, kallas af allmogen *Rumplöse kyrka.* En mängd bautastenar, ättekullar m. m. förekomma här dessutom på flera ställen. Socknen innehåller inalles 65 hemman, med 1,860 inbyggare på en areal af 15,621 tunnland, hvaraf 1,510 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Vederdöpare, se *Knippert Dolling.*

Wederslöf, med Dänningelanda, är en socken, belägen i Kinnevalds härad af Wexiö län, 1 mil S.S.V. från Wexiö, och tillhör 3 kl. patr. Marken är bergaktig och stenbunden. Vid skattehemmanet *Odenslanda*, om $3\frac{7}{8}$ mtl., ligger Siffersta källa, der Walborgsmessaftonen firas med offer och lekar. Sockenkyrkan är af sten, 26 alnar lång och 10 alnar bred. Stenflychtska familjegrafven är der belägen. Socknen innehåller $22\frac{5}{24}$ mtl., med 885 inbyggare på en areal af 11,965 tunnl., hvaraf 1,220 äro sjöar och kärr.

Wedevåg, ett jernbruk i Lindes socken af Örebro län, har 4 härdar och 2 hamrar med 1,448 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarför hammarskatt utgöres med 7 skepp:d 19 lisp:d 13 marker. Frälsesmidet utgör här 650 Skepp:d; äfven finnes här stålugn samt betydlig tillverkning af allehanda manufaktursorter af spik- och svartsmide. Bruket har fordom varit vida betydligare. Äges nu af E. R. Cederborgh. Smidesstämpeln är W med krona öfver.

Vedkompaniet inrättades vid början af konung Gustaf II Adolfs regering, och fortfor ännu under drottning Christina att vara uti ett blomstrande tillstånd. Det bestod uti ett särskildt bolag, som hade uteslutande privilegium på att drifva all större handel med ved, isynnerhet att förse Stockholm med denna nödvändighetsvara, och lemnade länge en högst betydlig vinst. Icke destomindre råkade kompaniet slutligen på obestånd, och vedhandeln blef helt och hållet frigifven.

Vedtillgång. Den inhemska förbrukningen af ved inom Sverige, till diverse särskildta behof, har af hofjägmästaren Ström blifvit beräknad till ett qvantum af ungefärligen 7 millioner famnar årligen, och då dertill lägges bräd- och bjelk-export till en summa af 230,000 famnar, uppgår årliga total-förbrukningen af rikets skogstillgångar till en summa af 7,230,000 famnar. Exporten af ved, såsom sådan, är nemligen från Sverige förbjuden. — Samme utmärkte skogshushållare har ock beräknat den mark, som inom Sverige bär eller kan bära åtkomlig skog, till minst 1,100 qvadratmil eller 25,000,000 tunnl., en skogsvidd, som, om den rätt sköttes, synes kunna producera en tre gånger så stor afkastning, som den, hvilken nu årligen skördas.

Wedum, annex till Forshem, är beläget 2 mil N.N.O. från Skara, 1 mil från Wenern. En del af socknen är skogstrakt med sandmylla (Kinneskogen), men den öfriga delen har god lera och lermylla. Säterier i socknen äro: *S:t Tisslegården, Löfholmen* och *Kårtorp*, hvardera 1 mtl. Socknen innehåller $15\frac{1}{2}$ hemman, med 540 inbyggare på en areal af 4,906 tunnland, hvaraf 15 äro sjöar och kärr.

Wedum, annex till Bitterna, är beläget i Laske härad $3\frac{3}{4}$ mil S.V. från Skara. Jordmånen är dels sand, dels lermylla, och här och der finnes någon föga betydlig skogsmark. I socknen ligger säteriet *Häggatorp*, 1 mtl., samt *Nedregården Wedum*, löjtnantsboställe. Socknen innehåller $19\frac{3}{4}$ hemman, med 630 inbyggare på en areal af 4,536 tunnland.

Wegeholm, en sätesgård i Ströfvelstorps socken i Skåne, består af $5\frac{2}{3}$ mtl. med underlydande $39\frac{1}{2}$ mtl. frälsehemman, 17 torp och ladugården *Totarp.* Sjelfva herregården är anlagd för tresse sekler sedan, hvarom ek- och bokparkerna redan vid avenyerna vittna. Hufvudbyggnaden utgör en fyrkant af storslagen tegelsten, med 9 qvarters tjocka murar, två våningar hög, uppförd år 1530, med innesluten borggård, af Danske riksmarskalken och riddaren Tyge Krabbe, inom hvars slägt egendomen förblef ända till år 1663, hvarefter den kom i grefl. Stenbockska slägtens händer, till år 1685, samt sedermera under åren 1685—1814 tillhörde familjen Cedercrantz, och år 1816 tillföll kammarherren C. Ehrenborg. Sjelfva hufvudbyggnaden var fordom kringfluten af ån *Vegen*, som nu på ena sidan är tilldämd; den har i äldre tider varit försedd med torn och omgifven af vallar med bestyckning, samt vindbrygga; men dessa äro numera försvunna, och i stället för vindbrygga finnes nu en stenlagd bro. Trädgården är utmärkt vacker, och försedd med hvarjehanda slags frukt-träd, såsom aprikos-, persike- och mandelträd samt Lambertska nötträd, äfvensom med häckar, granpyrader, kanaler och dammar m. m. Under Carl XI:s krig med Danmark, skall Wegeholm af ett Danskt parti blifvit sköfladt och till sin inredning mycket förstördt. Ett fältslag lärer då äfven här hafva förefallit. Under Krabbiska familjens samt i riksrådet Stenbocks tid egde possessorerne af gården patronaträtt till Ströfvelstorps och Ausås pastorat; men denna rättighet gick år 1684 förlorad för godset, och pastoratet har sedan varit regalt.

Vegesach, Eberhard Ernst Gotthard von, son af kaptenen i Holländsk tjenst, Fredrik von Vegesach, föddes i Rostock d. 28 Mars 1763, men flyttade 1777, tillika med sina föräldrar, öfver till Sverige, der han 1779 blef antagen till page hos konung Gustaf III. Sedan han undergått examen i fortifikations- och artilleri-vetenskaperna, utnämndes han 1784 till kornett vid lifregementet. Blef 1788 kapten i arméen, och beordrades till Finland, men mot slutet af året derifrån till Norrska gränsen, under general Armfelts befäl. År 1789 befordrad till major i arméen, blef han satt till chef för en jägarebataljon, och beordrades tillika att vara befälhafvare öfver Dalregementets vargeringsmanskap. Med dessa trupper tillbakaträngde

han vid Svartbäcks udde en Rysk corps, som der försökte att landstiga, samt anförde avantgardet vid stormningen af fiendernes förskansningar på Elgön. Under 1790 års fälttåg tjenstgjorde han såsom öfveradjutant hos general Armfelt, och deltog verksamt i flera krigsföretag. Vid stormningen af Pardakoskis pass angrep han Ryssarne med sitt avantgarde, eröfrade 2 kanoner och stormade med fälld bajonett, under fiendernes kanoneld, öfver en bro, tvang dem att retirera, samt stormade och eröfrade derpå en förskansad höjd. I anledning af hans vid detta tillfälle visade tapperhet, utnämndes han samma dag till riddare af svärds-orden. I träffningen vid Savitaipal stormade han trenne gånger och eröfrade slutligen de Ryska batterierna, likväl med den manspillan, att efter sista stormningen af hela hans tropp endast han sjelf och hans adjutant voro öfrige, sedan alla de andre, dels blifvit dödskjutne, dels sårade. Efter krigets slut befordrades han till öfverstelöjtnant och flygeladjutant; kort derefter till premiermajor vid Dalregementet, samt till brigadmajor vid konungens hvita och svarta gardesregementen; men erhöll 1794, efter egen begäran, afsked från sin premiermajorsbeställning, med tillstånd att såsom general-adjutant af flygeln i arméen qvarstå. Befordrades 1797 till öfverste i arméen och general-adjutant hos konungen, 1800 till öfverste och chef för Karelske dragonerne, jemte Savolax- och Karelske jägareregementerne, eller den så kallade Savolaxska brigaden. År 1802 transporterades han att vara sekundchef vid f. d. Götha gardesregementet, samt tjenstgjorde under konungens de följande åren inträffade frånvaro utrikes, såsom general-adjutant för arméen, och ledamot af den tillförordnade regeringen. Mot slutet af år 1802 upphöjdes han till friherre. Transporterad år 1804 till öfverste och chef för Westerbottens regemente, beordrades han året derpå att afgå till Pommern såsom brigadchef, i hvilken egenskap befälet öfver fjerde infanteribrigaden blef honom uppdraget, samt utnämndes 1806 till öfverste och chef för Elfsborgs regemente. Under 1807 års fälttåg i Pommern utmärkte han sig vid flera tillfällen under Stralsunds belägring, till belöning hvarföre han äfven utnämndes till riddare af svärds-ordens stora kors. Bland annat utstod han med endast 2000 man ärofullt en fäktning emot marskalk Mortier, som angripit honom med 15,000 man, och verkställde sedan en ganska skicklig reträtt, ehuru han härunder erhöll ett svårt sår. Då Stralsund slutligen måste kapitulera, förordnades han att i egenskap af konungens tjenstgörande general-adjutant ombesörja fästningens utrymmande och truppernas öfverförande till ön Rügen. Sedan detta lyckligen blifvit verkställdt, förordnades han till chef för arméens högra flygel, samt utnämndes till general-major i arméen. Under krigsåret 1808 var han förordnad till chef för vestra general-gränsbefälet, och anförde den del af vestra arméen, som inbröt i Norrige; men beordrades sedan derifrån, för att med en fördelning af kustarméen företaga en expedition till södra Finland. Han landsteg vid Lemo, ej långt från Åbo, slog en mötande Rysk corps; men blef derefter af en anryckande större fiendtlig styrka öfvermannad, och såg sig nödsakad att under en hårdnackad strid verkställa en svår reträtt, samt åter gå ombord på transportfartygen. För sin vid detta tillfälle visade käckhet, utnämndes han till kommendör af svärds-orden, och dubbades dertill af konungen sjelf inför fronten af den på Åland stående hären. Uti det blodiga slaget vid Oravais anförde han de Finske tropperne, hvilka, ehuru endast 3,500 man starka, uti nära sexton timmar fäktade emot 10,000 Ryssar, och slutligen tvingade dem att retirera. I denna slagtning blef han ånyo blesserad, och fick en häst ihjälskjuten under sig; men icke desto mindre återkallades han till Stockholm, att inför krigshofrätten stå till ansvar för sina militäriska operationer, och synnerligast för det att han landstigit vid Christina, i stället för vid Björneborg, hvilket sednare, i anseende till strandens beskaffenhet derstädes, omöjligen kunnat verkställas. Ehuru krigshofrätten icke fann honom vara i något afseende brottslig, eller ansåg sig kunna fälla honom till något ansvar, var det likväl endast revolutionen den 13 Mars 1809, hvaruti han för öfrigt icke hade någon del, som frälste honom från lifstids fängelse på fästning, hvilken dom skulle af Gustaf Adolf underskrifvas just samma dag, då hans afsättning inträffade, men sedan af konung Carl XIII annulerades. År 1811 beordrades friherre Vegesach till Blekinge, der han visade sig såsom en skicklig ingeniör vid anläggande af förskansningarne på Wämön, utanför Carlskrona. Utnämndes 1812 till general-löjtnant och kommendör med stora korset af svärds-orden. Under kriget mot Fransmännen åren 1813 och 1814 anförde han en särskild corps af den förenade norra Tyska arméen, med hvilken han utförde flera vackra bedrifter, bland annat tillbakaslog, på vägen till Rostock, en 8,000 man stark trupp, som ämnade brandskatta nämnde stad. Vid inbrottet i Norrige i Augusti månad 1814, kommenderade han äfven en egen corps, med hvilken han först inneslöt Fredrikshalls fästning, och sedermera slog en del af Norska arméen vid Ræckestad, vid Askim och vid Trögstad. Då Svenska arméen sedermera återgick till Sverige, qvarstannade general-löjtnant Vegesach, såsom öfverkommendant öfver fästningarne Fredrikshall och Fredriksstad, någon tid, men återvände derefter till Sverige. Utnämndes 1816 till general-inspektör för norra inspektionen. Hedrades samma år med den särskilda utmärkelsemedalj, som hansestäderna Hamburg, Lübeck och Bremen låtit prägla till minne af 1813 års fälttåg i norra Tyskland. Afled i Stockholm d. 30 Okt. 1818.

Vejde (Isatis), en utmärkt färgväxt, förekommer vild på torra ställen, särdeles hafsstränder, i södra och mellersta Sverige, såsom i Blekinge, på Gottland och Öland, på Marieberg vid Stockholm o. s. v. Örten har glatta skidor, som något vidga sig uppåt, småtandade rotblad och pillikt stjelkomfattande stjelkblad. Man åtskiljer tvenne arter der-

af, nemligen *vild* och *äkta* vejde (I. sylvestris och tinctoria), af hvilka den förra har smalare blad och i kanten naggade rotblad samt kortare frö-skidor, då deremot den äkta vejden har bredare och köttfullare blad, rotbladen hela och fröskidorna längre samt icke utnjupna. Den sednare arten odlas mest i Frankrike och England. Begge äro tvååriga, och begge gifva färg, men den äkta gifver den i ojemförligt större qvantitet. Kor och får förtära örten gerna; men dess hufvudsakligaste bruk är till blå färgberedning, hvartill denna växt ensam nyttjades, innan indigon blef bekant i Europa. Äfven nu nyttjas vejde jemte indigon, och man har äfven med framgång försökt att af vejdeplanten tillreda en art indigo, som i godhet ej skall stå efter den amerikanska. Vid medlet af förra århundradet anslogo ständerne penningar och föranstaltade om en vejdeplantering i stort, hvartill man äfven uppförde beredningshus; men oaktadt klimatet och jordmånen gynnade anläggningen, inslumrade dock snart nitet, och verket förföll. Bästa jordmånen för vejde är en myllig och väl tillredd lera, som hvarken är så bögländt, att den är torr, eller så våt, att den kan kallas sur. Marken bör på hösten köras väl och gödas tillräckligt, hvarefter fröet om våren, så tidigt som möjligt är, utsås, tunnt, och nedharfvas med en någorlunda tät harf. Två lod frö eller litet deröfver kunna stundom vara tillräckliga till ett kappland. Stundom utsås också vejdefröet om hösten. Så snart de understa bladen begynna gulna, är tiden inne att företaga första skörden, och man nyttjar dertill i Tyskland ett eget stötjern, hvarmed man afstöter hufvudet af roten, under det man i Frankrike endast afskär bladen straxt öfver jorden, hvilken method synes vara fördelaktigare. På bördig jord kan vejde väl utsås två gånger å rad, men icke oftare, utan jorden bör deremellan några år få bära säd eller rotfrukter. De aftagna bladen utbredas på ett rent och svalt ställe, hvarefter man, så fort görligt är, öfvergår till krossningen, som sker på en särskilt inrättad vejdeqvarn, hvilken vanligen sättes i rörelse med en häst. Då vejdebladen på denna qvarn äro malne eller tillräckligt krossade, låter man gröten ligga 8 till 10 timmar, och gör sedan deraf runda bollar, stora som knytnäfvar, hvilka uppläggas på lafvar under tak, men i fritt drag, till att torka. De torra bollarne slås sedan sönder med klubbor, behandlas åter med vatten, hvarigenom de förvandlas till en hård deg, som efter förnyad torkning åter sönderslås till ett groft pulver, som slutligen packas i fat. En god vejde bör vara blå eller blågrön, och guiden på papper lemna dylik fläck; är den åter grå eller grågul, så är den af sämre beskaffenhet, och måste då vid färgningen uppblandas med mera indigo.

Weidenhayn, Johan von, före sitt adlande kallad Weidenheym, föddes d. 18 Dec. 1604. Han var en ganska berest och mycket lärd, isynnerhet språkkunnig man. När han kom i Svensk tjenst är ej kändt; men år 1647, då han uppböjdes i adligt stånd, var han kongl. Svensk agent i Lübeck. Utnämndes 1650 till assistence-råd i Liffland, samt 1658 till kommerse-direktör och bef-råd uti Liffland. År 1661 blef han tillika borggrefve uti Pernau, och fick i uppdrag att fara såsom Svensk gesandt till Pohlen. Han dog den 26 Aug. 1666. Sonen,

Weidenhayn, Gabriel von, kom i tjenst år 1675, sedan han i sex år förut varit page, och blef 1676 Fänrik. Befordrades sedan 1677 till löjtnant vid Helsinge regemente, och samma år till regements-quartermästare vid Södermanlands regemente. Efter att 1676 hafva deltagit uti sjöslaget med de Danske, beordrades han till arméen i Skåne, der han bivistade slaget vid Lund, belägringen af Christianstad och slaget vid Landskrona. Var 1678 kommenderad med Södermanlands regemente ut på flottan, och bivistade följande året belägringen af Uddevalla skans. Befordrades 1680 till kapten och 1697 till major, i hvilken egenskap han gjorde fälttågen 1700 i Holstein, 1701 i Pommern och 1702 i Pohlen. Befordrades 1703 till öfverste-löjtnant, hvarefter han året derpå deltog i slaget vid Posen och 1706 i slagen vid Frauenstadt och Kalisch. Utnämndes slutligen 1708 till chef för Södermanlands regemente, och blef dödskjuten uti slaget vid Pultava 1709. Denna adliga ätt utslocknade med hans son, öfverste-löjtnanten **Georg von Weidenhayn,** som dog barnlös år 1733.

Weidenhjelm, Lars, son af kamreraren i kammar-kollegium, Lars Weidman, född på 1650-talet, började sin bana 1673 såsom furir vid Kalmare regemente, samt blef 1675 sergeant, och 1677 adjutant derstädes. För sitt tappra förhållande sistnämnda år vid stormningen af Carlshamns kastell, befordrades han till löjtnant, och visade derpå en synnerlig tapperhet vid stormandet af en skans utanför Christianstads långa bro; äfvenså uti slaget vid Landskrona. Vid Christianstads öfvergång togs han till fånga af Danskarne, men lösgafs efter fredens afslutande. Befordrades 1687 till grenadier-löjtnant, och 1693 till kapten vid Österbottens regemente. Uppböjdes 1694 uti adligt stånd, då han skref sig herre till Saxmåla. Blef slutligen 1703 utnämnd till major, och afled d. 1 Nov. 1709 uti staden Riga.

Weigel, Christian Ernfrid von, son af arkiatern, medicine och pharmacie professorn i Greifswald, doktor K. E. von Weigel, föddes d. 5 Aug. 1776. Efter att hafva från sin tidigaste ungdom blifvit danad till kunskaper, och under fadrens inseende hafva från år 1792 med mycken hängifvenhet studerat läkarevetenskapen vid Greifswalds akademi, reste han 1796 till universitetet i Jena, hvarest han, efter aflagda examina och en väl försvarad gradual-disputation, år 1798 promoverades till medicine och kirurgie doktor. Samma år begaf han sig först till Göttingen och sedan till Wien, der han fullbordade sina studier uti alla läkarevetenskapens delar hos de många der varande berömde läkare. Återkommen 1799 ifrån Wien, approberades han, enligt författningarne, af Sanitets-kollegium i Greifswald, och erhöll magi-

stratens i Stralsund tillstånd, att lagligen utöfva läkarevetenskapen derstädes, hvarefter han 1802 blef utnämnd till assessor i Pomerska sundhets-kollegium, såsom en belöning för ådagalagdt nit vid vaccinationens befrämjande. I ändamål att undersöka och draga nytta af Englands förträffliga anstalter för den praktiska medicinen och kirurgien, företog han 1807 en resa öfver Sverige till nämnda rike, hvarifrån han följande året kom till Stockholm, der han, efter att inför collegium medicum hafva undergått det vanliga colloquium familiare, utnämndes af konung Gustaf IV Adolf till dess tjenstgörande lifmedicus, i hvilken egenskap han åtföljde konungen på resan till Åland, samt, efter konungens arrestering, jemväl till Drottningholm och Gripsholm. Efter det att Gustaf Adolf lemnat Sverige, förordnades Weigel att vara tjenstgörande förste lifmedikus hos konung Carl XIII, samt tillika vice preses i collegium medicum. Samma år kallades han till ledamot af krigs-akademien, samt till ledamot i kommittén, hvilken skulle granska arméens medicinalverk. Följande året, då han blef riddare af W. O., insattes han till medlem af den kommitté, hvilken hade att inkomma med förslag, rörande en allmän förbättrad läkarevård inom riket, samt valdes mot slutet af året till ledamot af vetenskaps-akademien. År 1811 erhöll han fullmakt att vara regements-läkare vid lifregements-brigaden, och naturaliserades året derpå såsom Svensk adelsman, med bibehållande af sitt förra namn och vapen. Vid samma tid förordnades han till konungens tjenstgörande arkiater, hvarpå han åtföljde konungen till Örebro, der han vid riksdagen äfven deltog i öfverläggningarne. Förordnades 1813 till ledamot i direktionerne öfver Danviks hospital och allmänna barnhus-inrättningen i Stockholm, samt uppvaktade året derpå konungen, under dess vistande på flottan, vid anfallet mot Norrige. Samma år R. af N. O. och 1817 K. af W. O. Sistnämnda år utnämnd till brigadläkare vid första kavalleribrigaden. Någon tid förut förordnad till ledamot uti en kommitté för reglering af arméens läkarestat, och sedan till ledamot uti direktionen för garnisons-sjukhusbyggnaden i Stockholm, ett företag, som han alltsedan med synnerlig ifver omfattade. Efter konung Carl XIII:s död, utnämnde den nye konungen honom till sin förste arkiater, och hedrade honom med nordtsjerne-ordens kors i briljanter. År 1819 företog han en resa till Tyskland, och förordnades, efter hemkomsten derifrån, året derpå till ordförande uti direktionen för Stockholms läns veneriska kurhus-inrättning, och en tid derefter till ledamot af kommittén för veterinär-inrättningen i Stockholm. Efter kronprinsens öfvervunna svåra sjukdom år 1821, hvarvid arkiater Weigel träget uppvaktat, tilldelade konungen honom Wasa-ordens stora kommendörskors, en ynnestbevisning, som snart följdes af fullmakten att vara ordförande i sundhets-kollegium. De otroligt många olikartade uppdrag han tid efter annan fick emottaga, vittna om det stora förtroende han förvärfvat sig. Så var han, utom i redan anförda direktioner och kommittéer, ledamot uti direktionen för Strandbergska läkare-inrättningen, en af de hundra män, som hafva styrelsen af Stockholms stads brandförsäkrings-kontor, ledamot i direktionen af Clara fattighus, ordförande uti direktionen öfver allmänna barnbördshuset, ledamot af tabell-kommissionen, ledamot uti den stora kommitén för uppfostringsverket, ledamot uti kommittén till granskning af 1750 års författning om boskapssjuka, ledamot uti kommittén till öfverseende och förbättring af författningar, rörande ändrings sökande och kommunikation uti ekonomi- och politie-mål, ledamot uti kommittén till undersökande af sjukvårdens tillstånd inom hufvudstaden, samt till uppgörande af förslag till nödiga förbättringar i densamma, ledamot i kommittéen rörande en förbättrad reglering af rikets styrelseverk, ledamot i karantäns- och tryckfrihetskommittéerne m. fl. Dessutom var arkiater Weigel medlem af en mängd samfund och lärda sällskap, så inländska som utländska, af vetenskaps-akademien och sällskapet Pro Patria, af Götheborgska vetenskaps- och vitterhets-sällskapet, hedersledamot af Upsala läns hushålls-sällskap och af Södermanlands läns hushålls-sällskap, ledamot af Neder-Rehnska Gesellschaft für Natur und Heilkunde, korresponderande ledamot af Societas Medico-Chirurgica Berolinensis, ledamot af Gesellschaft für Natur-Wissenschaft und Heilkunde i Heidelberg och af Pariotiska Sällskapet i Stockholm, hedersledamot af Svenska jägare-förbundet, samt af Verein für Heilkunde in Preussen, ledamot af första klassen af Svenska krigsvetenskaps-akademien o. s. v. År 1835 utnämndes han till R. af konung Carl XIII:s orden. Afled år 1848, efter att på sednare tiden hafva varit besvärad af en alltmera tilltagande ögonsvaghet. Arkiater von Weigels fader hade redan 1806 blifvit utaf Romerske kejsaren upphöjd uti adligt stånd.

Veilgelt. Så kallades en viss tull, som Holländska regeringen 1646 påbjöd skulle uti alla Holländska hamnar erläggas för de ifrån Östersjön kommande varor. Afsigten dermed sades väl vara att betäcka kostnaden för de rustningar, som Holland behöfde göra, för att skydda sin handel på Östersjön; men egentliga afsigten var, att derigenom motväga den fördel, som de Svenska köpmännen hade genom tullfrihet i Öresund och sålunda förhållandet mellan dem och Holländarne. Bland alla på Östersjön seglande folk hade nemligen Svenskarne ensamma fördelen af tullfrihet i sundet, och de kunde således lätteligen undersälja de andra och draga handeln nästan uteslutande till sig. Holländarne, som genast insågo den fara, hvarmed deras egen handelsrörelse och således hela deras eget välstånd till följd häraf hotades, införde den nya tullafgiften Veilgelt. Svenska regeringen klagade häröfver, men utan verkan, och afgiften fortfor att med stränghet utkräfvas.

Weinge, med Tjärby, en socken i Höks härad af Halmstads län, är belägen 1 mil N.N.O. från Laholm och tillhör 2 kl. reg. Tillsammans med

annexet innehåller detta pastorat i rät linie en längd af nära 3 mil och en bredd af 1 mil. Rådande jordmånen är sand, och orten är i allmänhet mager och föga gifvande. Den del deraf, som gränsar till Småland, är klippig och stenbunden, samt äger ännu någon skog, särdeles af bok samt något ek och björk. Barrskogar hafva fordom äfven funnits på strandbygden, der nu ofantliga flygsandsdrifvor möta ögat. Bland byar i socknen märkas: *Weinge*, belägen en mil från hafvet, med god torfmosse, men utan skog; *Wessinge*, med bättre jordmån än Weinge, men otillräcklig torfmosse; samt *Öringe* med temligen bördig jordmån, någon bokskog och torfmosse samt 3:ne hemman, bebyggda af ståndspersoner. Kyrkan är korskyrka 62 alnar lång och 43 bred. En här belägen källa, kallad *Kapellskällan*, har varit ansedd äga en undergörande kraft och såsom offerkälla varit besökt af både sjuke och friske. Bland ättehögar märkas *Kapellshögen*, som af skattsökare varit mycket besökt; *Wingshög*, *Solhög*, *Skogbohöy* och *Ossjahog*. Vid korsvägen nära Wessinge äro lemningar af en rubbad stenkrets, som troligen tillhöra en på utmarken nära intill belägen valplats med tillhörande 2:ne stora grafvar, inom hvilka stupade Svenskar skola vara jordade i den norra och Danskar i den östra. Flera ättehögar omgifva dessutom stället. Socknen innehåller 46 hemman med 1,802 inbyggare på en areal af 36,149 tunnl., hvaraf 3,250 äro sjöar och kärr.

Weinholtz, Peter, son af majoren vid Österbottens regemente Ingel Caspersson Weinholtz, hvars förfäder, som tillhörde en gammal adlig ätt från Tyskland, för religionsförföljelser måste flykta derifrån och nedsätta sig i Sverige, föddes d. 13 Mars 1620 och ingick 1639 i krigstjenst såsom musketerare vid det regemente, der hans fader var anställd. Deltog derefter uti flera krigstillfälligheter och utmärkte sig genom stor käckhet, isynnerhet uti slaget vid Leipzig 1642, der fadren stupade. Befordrades 1646 till rustmästare vid Uplands regemente och sedan till fältväbel derstädes. Vid Prags stormning 1648 visade han särdeles tapperhet, till belöning hvarför han 1655 utnämndes till regements-qvartermästare vid öfverste Taubes värfvade regemente. I sådan egenskap bivistade han följande året det stora slaget vid Warschau, hvarefter han 1657 blef kapten och regements-qvartermästare vid lifdragonerne. Uti det följande Danska kriget erhöll han åtskilliga blessyrer, isynnerhet vid eröfrandet af Fredriksudde och i träffningen på Fyen 1659, der han af de Brandenburgska trupperna togs tillfånga. Han fördes då till Berlin i fångenskap, hvarutur han dock snart sjelf rançonerade sig. År 1660 togs han tillfånga af Danskarne och fördes till Glückstad; men kom snart åter lös. Utnämndes 1661 till kaptenlöjtnant vid ett dragonregemente, vid hvilket han sedan 1675 blef kapten. Året derefter befordrades han till major vid ett Skånskt och Bohuslänskt dragon-regemente, med hvilket han deltog uti slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona, och utmärkte sig så, att han, sedan uti sistnämnda slag både öfversten och öfverstlöjtnanten stupat, dagen derefter utnämndes till öfverstlöjtnant. Lika tapperhet ådagalade han sedan år 1678 uti Blekinge och användes dessutom uti flera vigtiga förrättningar, hvilka alla han utförde till konungens synnerliga tillfredsställelse. Upphöjdes 1674 i adligt stånd och blef slutligen 1689 öfverste för Bohusläns dragoner. Han afled d. 17 Nov. 1690.

Weiser, Caspar. Då Malmö år 1677 belägrades af Danske konungen Christian V, som med 16,000 man landstigit i Skåne, men stadens stormning genom de Svenskes tapperhet blifvit afslagen, nedsattes på kongl. befallning i Malmö en kommissarialrätt, som dömde flere för Danskt tänkesätt misstänkte Skåningar till döden. Bland deras antal var ock Caspar Weiser, då poeseos professor i Lund samt derjemte rector scholæ och pastor i Fjälie. Vid det tillfälle då Danskarne landstego, hade han nemligen blifvit så glad, att versådran på honom öppnats, och han hade både på Svenska och Latin lyckönskat konung Christian att segra samt Skåne att återkomma till sin gamla öfverherre. Hans skrift dömdes nu att af bödeln brännas, och äfven han sjelf dömdes till döden, hvilket straff dock på hans hustrus förbön förbyttes till landsflykt.

Weissenfels, en liten stad i närheten af Lützen, hvarföre äfven det stora der år 1632 hållna slaget stundom finnes benämndt *Slaget vid Weissenfels*, var den ort, dit den dödskjutne konung Gustaf II Adolf fördes ifrån valplatsen och der hans lik sveptes. Det rum i Weissenfels, som vid balsameringen fläckades af den store konungens blod, bibehålles ännu och visas för främlingar såsom ett heligt rum.

Weitslo, af fornnordiska ordet *Weitsla*, gästabud, kallas i gamla handlingar den gärd, som våra fordne konungar af ålder egde rättighet att uppbära af allmogen, då de drogo omkring landet, för att uppehålla sig dels någon tid på de spridda kungsgårdarne, dels hos landets förmögnare innebyggare. Detta kallades att fara i Weitslo. Den gärd, som härvid af bönderne skulle utgöras, var sannolikt i de äldsta tiderna ej så noga bestämd; men med tiden blef det närmare utstakadt, huru mycket hvar bonde vid sådana tillfällen hade att gifva. Att rättigheten att påbjuda Weitslo är urgammal, synes bland annat deraf, att Snorre Sturlesson säger, det konung Östen var på Weitslo på Lofön, när han öfverfölls och dödades af Sölve Jute. Likaledes hade konung Granmar i Södermanland farit på Weitslo, när han på Selsön öfverfölls och dödades af Ingjald Illråda, och denne sednare höll Weitslo på Ränninge, när han hotades af Ivar Widfamnes anfall. En dylik gästning eller Weitslo var äfven under hedniska tiden det vanliga sättet, hvarpå konungarne uppburo sina inkomster af landet, ty all skatt utgick då äfven uti varor, men ej i penningar. Att de sammanskott, hvilka af landet utgjordes, till underhållande af konungen och hans hoffolk, då de foro på Weitslo, icke voro endast frivilliga gåfvor,

utan en verklig skyldighet, synes bland annat af Helsingelagen, hvaruti det uttryckligen stadgas, att den, som försummade att bidraga till Weitslo, skulle tvingas att lemna sitt behöriga bidrag, och dessutom plikta för sitt försök att undandraga sig den allmänna skattens utgörande.

Wellinge, annex till Daretorp, är beläget 3¼ mil S.V. från Hjo. Jordmånen består mestadels af sand eller sandmylla, och åkerbruket är här föga gifvande; äfven ängen består mest af magra mossar. Allmogen har åtskilliga binäringar, såsom att tillverka tjära och beck af töreröttter, som uppgräfvas i oländiga mossar, äfvensom att förfärdiga laggkärl m. m. I socknen märkes kungsgården *Ettak* (se detta ord), vid ån Tidan. Socknen har 786 inbyggare på en areal af 6,850 tunnland, hvaraf 275 äro sjöar och kärr.

Wellander, Johan, född i Linköping den 31 Oktober 1735, fulländade under knappa vilkor sina studier der och i Upsala, samt ingick 1760 uti Svea hofrätt. Blef 1763 amanuens vid Stockholms stads justitie-kollegii kurators-kontor, 1766 vice kurator ad litem, 1771 ordinarie och 1775 förste kurator ad litem. Befordrades slutligen år 1776 till litterat rådman i Stockholm, och tillika ordförande i stadens kämnersrätt. Död d. 10 Mars 1782. Han har numera nästan alldeles blifvit bortglömd, oaktadt det vackra åminnelsetal, som Kellgren höll öfver honom, och ehuru han på sin tid var en både berömd och flitig poet, hvarom flera den tidens periodiska skrifter bära vittne. Äfven hafva aldrig hans poemer blifvit förvarade i någon särskild samling, och såmedelst bevarade från glömskan. De förnämsta äro: *Ord till musiken vid kongl. begrafningen 1771*; *Sångstycken vid kröningen i kyrkan och på rikssalen*; *Elegi öfver Wertmüller; Skaldestycke öfver Gustaf I:s årestod*; *Tetis och Pelée*, opera i fem akter, till hvilken konung Gustaf III sjelf uppgifvit planen, och dessutom en mängd smärre stycken i Samlaren, Stockholms Posten, Vitterhetsnöjen o. s. v. Sjelf tonkonstnär, förstod Wellander att med lätthet för musikalisk komposition bilda passande eller hvad man kallar sångbara verser, uti hvilka en ren, men merendels matt känsla på ett harmoniskt sätt uttryckte sig. Detta utgör äfven nästan uteslutande hela hans poetiska förtjenst, ty till den höga och skära lyriska flygten hade han ej en nog bestämdt uttalad och idealiskt rigtad individualitet.

Welten kallades ett slags belägringsanstalter, som under medeltiden mycket begagnades, och hvilka bestodo utaf ofantligt stora, af träd och buskar förfärdigade, samt med beck och tåg sammanfogade machiner, med tillhjelp af hvilka man sökte närma sig de slott och fästen, som skulle angripas. De antändes vid gynnande vind, för att derigenom sprida eld till de belägrade platserna. Vintertiden betjenade man sig af andra, utaf tallved sammanfogade machiner, hvilkas bukiga skapnad satte dem i stånd att bära de tyngder, som nedkastades på dem, och hvilka, för att skyddas mot fiendens eld, begjötos med vatten, så att de inom kort öfverdrogos med en tjock isskorpa.

Weltzin, Carl Fredrik, son af sekreteraren och ombudsmannen vid general-assistans-kontoret, assessoren Peter Weltzin, föddes år 1778, och blef redan vid femton års ålder, 1793, student i Lund, samt två år sednare student i Upsala. Egnade sig genast med ifver åt läkarevetenskapen, och sedan han 1798 blifvit chirurgie stipendiat, deltog han samma år uti öfningarne på serafimerordens-lasarettet och allmänna barnbördshuset i Stockholm, hvarefter han från hösten 1799 fortsatte sina studier vid Sveriges tredje universitet, akademien i Åbo. Sedan han år 1800 af medicinska fakulteten derstädes blifvit examinerad, så väl i den theoretiska som praktiska delen af vetenskapen, gjorde han år 1801 uppbörds-läkaretjenst på kongl. örlogsflottan, och reste i början af år 1802 såsom förste kirurg till Ostindien, samma år som han frånvarande promoverades till medicine doktor. Hemkommen från Ostindien, praktiserade han några år såsom enskild läkare uti Wermlands bergslag, till dess han 1808, efter att då hafva blifvit chirurgie magister, förordnades att vara fältläkare vid Wermländska fördelningen af vestra arméen, med hvilken han, då samma fördelning i Mars månad 1809 marscherade till Stockholm, befalldes att följa dit. Erhöll kort derefter fullmakt att vara förste fältläkare med tur och befordringsrätt, samt utnämndes 1810 till provincial-läkare uti Gottlands södra distrikt, en beställning, som han dock snart fick utbyta emot en dylik tjenstebefattning i Wenersborgs län. Följande året förordnades han att förestå medicinæ practicæ professionen vid Carolinska institutet, i förening med inseendet, såsom öfver-fältläkare, vid garnisonen i Stockholm, samt valdes vid samma tid till ledamot af direktionen öfver Sabbatsbergs brunnslasarett. År 1812 förordnades han till öfver-fältläkare vid den i Oktober samma år sammandragna Svenska armé-korps, hvilken väl längre fram på hösten åter hemförlofvades, men våren derpå ånyo uppbröt och afgick till Pommern, hvarefter Weltzin i ofvannämnda egenskap bivistade fälttåget ej mindre i Tyskland, Holstein och Brabant, än i Norrige. R. af N. O. 1814, då han äfven hugnades med pension efter sin grad af de Pommerska domänerna. År 1815 beviljades honom nådigt afsked ifrån professionen vid Carolinska institutet, äfvensom ifrån provincial-läkarebeställningen i Wenersborg, hvarefter han flyttade till Götheborg, för att vistas der såsom praktiserande enskild läkare, i hvilken egenskap han var mycket anlitad, och fick förtroende af en särdeles stor praktik. Skötte tillika läkarevården vid Sahlgrenska sjukhuset. Var ledamot af vetenskaps- och vitterhets-samhället i Götheborg, samt medlem af karantäns-kommissionen derstädes. Förordnades 1820 till brunns-intendent vid Lunds brunn i Westergöthland, och utnämndes 1821 till regementsläkare vid Götha artilleri-regemente. Denne nitiske och skicklige läkare afled i Götheborg, ef-

ter blott två dagars febersjukdom, den 31 Mars 1828.

Wemdalen, annex till Hede, är beläget i Herjedalens fögderi, 9½ mil S.V. från Östersund. Socknen är 4 till 5 mil lång och 2 mil bred, samt gränsar i norr till Klöfsjö fjell, i vester till Hede och i öster till Sveg. Socknen är i allmänhet instängd af berg och höjder, särdeles mot Jemtland och Klöfsjö-sidan. Folket i denna socken, äfvensom i Hede, säges bo *nedanom skogen*, i motsats till Tennäsboerne, som sägas bo *ofvan skogen*. Jordmånen utgöres mest af gäsjord och stengrus, hvarföre åkerbruket är svagt och otillräckligt. Ängs- och boskapsskötseln utgör i denna trakt förnämsta näringen. Fogel- och djurfångst lärer på sednare tider något minskats. Hampa, rofvor och humla trifvas här något, men andra trädgårdsväxter vilja för köldens skull ej komma fort. Genom Wemdalen gå 2:ne små elfvar, med namnet *Weman*, hvilka sedan förena sig och utfalla i Ljusnan. Sacknens kyrka är af träd, och ligger 2 mil ifrån Hede; gudstjenst plägar här hållas hvarannan Söndag. Folket berömmes såsom sedigt, allvarligt och hjertligt. Inom denna socken hålles den enda marknad i Herjedalen, och då blott en gång om året, nemligen den 2 Sept. Vid Wemdalens kyrka hålles äfven häradsting. Socknen hörer till södra Jemtlands domsaga. Konung Carl XI reste öfver Klöfsjö fjell år 1686 härigenom. Tvenne byar, *Wemdal* och *Hån*, om tillsammans $11\frac{127}{144}$ mtl., äro här belägne. Folkmängden år 1839 utgjorde 678 personer.

Wemmenhög, jemte Oxie och Skytt, ett härad inom Malmöhus läns första fögderi, innehåller 25 landtkyrkosocknar samt 12 pastorater. Pastoraterne äro följande: *Hemmesdynge* med Södra Åby, *Östra Torp* med lilla Isie, *Espö* med Klagstorp, *Kelbstorp* med Lilla Bedinge, *Gårdslöf* med Önnarp, *Svedala*, *Tullstorp* med Svenstorp, *Ö. Wemmenhög* med V. Wemmenhög, *Solberga* med Hassle Bösarp, *Skurup*, *Grönby* med Anderslöf, *Gustaf*, samt annex-socknarne Skifarp, Simlinge, Örsjö och Slimminge, hvilkas moderförsamlingar höra till främmande härader. Jordmånen i detta härad är mera högländt än i de båda andra af samma fögderi, samt äfven styfvare att bruka, men dess södra del är dock ganska fruktbar. God tillgång såväl på skog som på torfmossar finnes här äfven, äfvensom flera insjöar, såsom Börringe, Fjellfota, Svaneholms, Näsbyholms och Hofgårds-sjöarne. Åkerbruket är hufvudnäringen, och rådande jordmånen lera. Af häradets 467¼ hemman äro 76⅙ mtl. krono, 130⅓ mtl. skatte, 260⅝ mtl. frälse, hvaribland 13 hela hemman äro bernstadt säteri och 34⅝ hemman frälse säteri. Inom häradet finnas 6 militärboställen med $4\frac{1}{12}$ mtl., 5 civilboställen med 3¾ mtl., 28 skattlagda mjölqvarnar, samt 5 fisklägen och 2 laxfisken. Häradet har sitt tingsställe i Anderslöf, och hela uppskattningsvärdet utgör 2,904,925 R:dr banko. Folkmängden utgör 22,592 personer på en areal af 86,115 tunnland, hvaraf 2,230 äro sjöar och kärr.

Wemmenhög, ett kontrakt af Lunds stift, innefattar alla socknarne i Wemmenhögs härad, med undantag af Svedala pastorat samt annex-socknarne Simlinge, Skifarp, Örsjö och Slimminge. Af dessa kontraktets 11 pastorater äro 7 regala och 4 patronella. Kontraktets folkmängd uppgår till 18,532 personer.

Wemmenhög, Östra, med V. Wemmenhög, en socken i häradet af samma namn, är beläget 1¾ mil V. från Ystad, vid hafvet, och tillhör 2 kl. reg. Marken är jemn, och rådande jordmånen är lera, utom en sträcka vid hafvet, som är sandig. Socknen har ingen skog, och obetydlig torfjord. *Östra Wemmenhögs* by innehåller kyrka och prestgård samt 13½ mtl. insockne frälse, 12 gatuhus jemte flera mindre lägenheter. Byn *Ölöf* utgör 7⅝ mtl. insockne frälse, jemte mindre lägenheter, samt byn *Dübeck* 13½ mtl. insockne frälse, 11½ mtl. frälse säteri, 23 gatuhus, samt 2:ne skattlagda vattenqvarnar och ett vallmars stampverk. I socknen ligger dessutom frälsesäteriet *Dübeck*, om 11½ mtl., hvaraf ena hälften år 1840 tillhörde ryttmästaren G. Ehrensparre Ljungfelt, och den andra hälften grosshandlaren Wallis enka i Stockholm (jfr. *Dybeck*). På den sistnämnda egendom har Mecklenburgska åkerbrukssättet blifvit infördt; utländska plogredskap begagnas, 4 hästar spännas för vagnen, och en betydlig del af jorden besås med rapsat och foderväxter. Här finnes äfven ett förträffligt holländeri af flera hundrade kor, till större delen hitförda från utländska orter, äfvensom ett betydligt schäferi af goda fårraser, som från utrikes orter blifvit införskrifna. Vid *Kalthus* fiskläge ligga fyra gatuhus. Socknen innehåller 50⅜ hemman, med 1,370 inbyggare på en areal af 4,605 tunnland, hvaraf 6 äro sjöar och kärr. Adr. Malmö.

Wemmenhög, Vestra, annex till Östra Wemmenhög, är beläget 2 mil V. från Ystad, ¾ mil från hafvet. Skog fattas alldeles, men någon torfjord finnes. Socknen innehåller 8½ mtl., med 396 inbyggare på en areal af 1,065 tunnl.

Wemmerlöf, med Rörum, en socken, är belägen i Järestads härad, 1½ mil V.N.V. från Cimbritshamn, ½ mil ifrån hafvet, och tillhör 2 kl. reg. Marken är merändels slät med några sandbackar, men skog fattas, och endast någon brämtorf finnes här att ersätta den. Förnämsta gården är bernstade säteriet *Gylleboa*, som inom socknen eger en mängd lägenheter (se *Gylleboa*). Denna gård tillhörde omkring 1641 Paul Urne med dess fru, vid namn Ulfstand, och kom sedermera under namn af Bornholms vederlag till kronan, hvarefter den lärer blifvit förlänad åt landt-domaren i Skåne, Silius Ehrenberg, hvars epitaphium finnes i sockenkyrkan. Socknen innehåller 18⅛ hemman, med 1,060 inbyggare på en areal af 6,665 tunnland, hvaraf 296 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Wemmerlöf, annex till Hammarlöf, är beläget 2¾ mil S.S.O. från Malmö, ½ mil ifrån hafvet. Rådande jordmånen är lermylla, och skog fattas. Hela socknens uppskattningsvärde utgör 82,300

R:dr. Hemmanen äro 8⅝, med 820 personers befolkning inom en areal af 1,458 tunnl.

Wendel, Christoffer Adolf, föddes i Mark-Brandenburg 1659, och ingick 1668 i krigstjenst såsom underofficer vid ett biskopens i Münster tillhörigt regemente. Blef sedan 1671 fänrik uti kurfurstens af Köln armé, och deltog i sådan egenskap uti belägringarne af städerna Zwoll, Deventer och Gröningen, och flera träffningar, hvarunder han ådagalade stora prof af tapperhet. År 1673 gick han i kurfurstens af Bäjern tjenst såsom löjtnant, och var med uti belägringen af Surland. Derefter blef han 1675 löjtnant i Dansk tjenst, och togs tillfånga af Svenskarne i slaget vid Halmstad, då han straxt derefter gick i Svenske konungens tjenst. Uti träffningen vid Ronneberga och slaget vid Landskrona följande året, visade han en sådan tapperhet, att han genast befordrades till regements-qvartermästare vid Södermanlands regemente, och i denna egenskap adlades han 1690. Utnämndes 1699 till kapten, och gjorde sedermera tågen i Pohlen och Ukrän, hvarunder han bivistade belägringen af Thorn, slaget vid Posen och en mängd andra träffningar, ända till slaget vid Pultava 1709, der han stupade; städse känd såsom en af de modigaste och käckaste krigare på sin tid.

Wendel, en socken i Örbyhus härad, är belägen 3½ mil N. om Upsala, och tillhör 1 kl. reg. Gränsar i nordvest till Tierp. Östra och södra delarne af socknen genombrytas af Wendelsjön och Wendel-ån. Genom midten af socknen går en sandås från norr till söder, och den vestra trakten omvexlar med slätter, kärr, skog och bergmark. Åkerbruk är hufvudnäringen; men något skogsbruk idkas äfven, för jernverken i närmaste orter; 56⅛ mtl.; socknen lyder under gr. De Geer till Löfsta. Socknen har egen sparbank. Vid kyrkan är tingsställe för Wendels tingslag. Större gårdar äro: *Älby*, 1 mtl. frälse, ½ skatte; *Norrby*, med Gärdsmyra och Åkerby; *Örbyhus*, 8⅜ mtl. frälse säteri (se *Örbyhus*); *Bergby*, 3 mtl. frälse, ¼ skatte; samt *Kättslinge*, 6 mtl. krono säteri. De 3:ne sistnämnda godsen tillhöra alla gr. De Geer. Socknen innehåller 115½ förmedl. mtl., hvaraf 34⅝ äro skatte, 11⅜ krono och 69¾ frälse. Folkmängden är 2,553 på en areal af 31,868 tunnl., hvaraf 1,100 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Wenden. Så kallades under medeltiden den norra, till Östersjöns kust gränsande delen af Tyskland, med hvilken Svenskarne alltid stodo uti en ganska nära beröring. Uti äldsta tider beboddes dessa trakter af Göthiska folkslag; men omkring sjette och sjunde århundradena undanträngdes Götherne derstädes af inbrytande Slaviska folkstammar, hvilka med ett gemensamt namn kallades Wender, samt länge voro kända såsom vilde och råe bedningar. De Danske konungarne förde långvariga krig med dem, och sedan Danske konungen Knut IV, vid början af 1200:talet underkufvat större delen af dem, började han uti sin konungatitel intaga äfven benämningen "De Wenders konung," hvilket bruk hans efterträdare alljemt bibehållit. Uti ett fördrag med Skåningarne, af år 1340, kallar sig konung Magnus Eriksson i Sverige äfven för de Wenders konung, hvilken titel han likväl hvarken förr eller sedan begagnat. Förmodligen skedde detta i anseende till hans förhållande till en del af hanseförbundet, som ofta äfven benämndes de Wendiska städernas förbund. Konung Erik XIII af Pommern och de öfrige Danske unions-regenterne i Sverige, förde titeln af Wendens konung; men Gustaf I Wasa var den förste Svenske konung, som upptog densamma. I början kallade han sig blott Sveriges och Göthes konung; men när Danske konungarne äfven begynte tillägga sig titeln af Göthes konung, med hänseende till deras besittning af Jutland och Gottland, upptog han deremot titeln af Wendes konung, hvilken sedermera alla hans efterträdare bibehållit.

Wendes Artilleri-Regemente består af 51 officerare, 33 underofficerare, 14 civile tjenstemän och 750 man, hvaribland 724 effektiv-nummer. Dertill komma 25 man spel, samt 27 handtverkare. Hästarnes antal utgör 235, och kanonernas 32. 600 man af detta regemente äro förlagde i Christianstad och 150 i Landskrona. Regementet tillhör 1:sta militär-distriktet, och dess mötesplats är Näsby fält. Aflönings- och underhålls-staten uppgår, efter år 1845 gjord beräkning, hvari äfven boställen, persedlar, möteskostnader m. m. upptagits, till ett sammanräknadt belopp af 183,874 R:dr banko. Truppen är värfvad, och underhålles således direkte af statskassan.

Wenern, den största insjö i Sverige, ligger 147 fot högt öfver hafvet, innehåller i arealvidd 47,93 qvadratmil, och håller 300 fot på sitt största djup. Denna sjö har dock den egenheten, att han förändrar sin höjd ända till 10 fot, hvilket för de kringboende medför stor olägenhet. Dock hinner han ej till denna skiljaktighet på ett år, utan till följe af snömassornas smältning å Norska fjellen, gör från år till annat behållningar af vatten, som sedan icke hinner afrinna genom Götha elf. Dock har han aldrig gjort större behållning på ett år än 4,31 fot; men när detta inträffar flera år å rad, uppnår han en ovanlig höjd, och gör då stor skada på de lägre stränderna. — Genom ett näs, som utskjuter på nordvestra sidan, från Wermland, samt den deranför liggande *Lurö skärgård* delas Wenern likasom i 2:ne hälfter, hvaraf dock den nordöstra, eller *Egentliga Wenern*, är större, och den sydvestra, eller *Dalbo-sjön*, är mindre. Wenerns största vikar och fjärdar heta: *Åsfjärden*, *Kattfjärden*, *Kilsfjärden*, *Kinneviken* och *Dettern*, hvilken sistnämnda egentligen är en egen insjö (se *Dettern*). Öfver 30 strömmar utfalla i Wenern; den största ibland dem är *Klar-elfven*; de öfrige af mera betydenhet äro: *Långströmmen* (från Dalsland), *By-elfven*, *Fryks-elfven* och *Let-elfven* (från Wermland), samt *Tidan* och *Lidan*. De största öar i Wenern äro: *Kållandsön*, *Torsön* och *Hammarön*. Stränderna äro mycket omskif-

tande; de nordliga mera bergiga och skogbevuxne, de södra mera öppna och flacka. Lax, sik, rudor m. fl. fisksorter gifva här ett ymnigt fiske. De städer, som ligga vid Wenern, äro: *Carlstad, Christinehamn, Mariestad, Lidköping, Wenersborg* och *Åmål.*

Wenersborg, en uppstad vid Wenerns södra ända, och på en landtunga mellan Götha elf och sjön Wassbotten, är anlagd år 1642, på en jemn plan, med rymligt torg och reguliera gator. Staden är säte för länets styrelse, har en aposogistskola, en vexelundervisningsskola och en söndagsskola, samt apothek och boktryckeri. Här är ock en god hamn, och staden grundar sitt bestånd hufvudsakligast på handel och sjöfart. Salt, sill, kramvaror och specerier importeras hit från Götheborg för stadens och den kringliggande ortens behof, under det deremot spannmål och andra landtmannavaror från trakterna häromkring, äfvensom jern och trädvaror från Wermland i kommission ditföras. År 1845 funnos här 26 handlande, med 27 mans betjening, hvarföre bevillning utgick med 398¾ R:dr. Deremot uppgick antalet af stadens handtverksmästare till 75, med tillsammans 47 gesäller och 60 lärlingar. 356 tunnland åker och 674 tunnland äng tillhöra ock staden. Hela befolkningen utgjorde år 1844 2,680 personer. Stadens värde var uppskattadt till 113,400 R:dr, och statsbidragen uppgingo till en summa af 15,556 R:dr b:ko. — Wenersborg har flera gånger, sednast 1834, varit förhärjadt af betydliga eldsvådor. Stadskyrkan är uppbyggd år 1784, och håller 70 alnar i längd och 29 i bredd. Landshöfdinge-residenset är byggdt 1782, med tvenne flyglar. Lasarett och hospitalshus finnas här äfven. Vid sin första uppkomst blef denna stad befolkad genom utflyttningar från den fordom i närheten liggande staden *Brette* (se detta ord), och blef sedan 2:ne gånger, nemligen 1644 och 1676, under Hannibals- och Gyldenlöws-fejderne, intagen och uppbränd af Norrska trupper. År 1788 måste den åter emottaga och inrymma en del af den, under general Mansbachs befäl, då inbrytande Norrska krigshären, som likväl efter en månads förlopp åter vände tillbaka. Staden har i sitt vapen ett gående skepp med fulla segel. Tillsammans med socknarne Wassenda och Ryr, utgör den ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Wenerns slag. Konung Adils i Upsala och Norrske konungen Ale, som styrde öfver den så kallade Uplanden i Norrige, hyste länge en stor fiendskap till hvarandra. Slutligen höllo de med hvarandra en hård strid på isen af sjön Wenern, och der stupade Ale med en stor del af sitt folk. Den segrande Adils bemägtigade sig den slagne Ales ypperligt arbetade hjelm, hvilken kallades Hildisvin (krigets vän), och ansågs för en stor kostbarhet, samt hans förträffliga häst, Hrafn (korpen). Till fejden med Ale hade Adils begärt bistånd af den tappre konung Rolf Krake i Danmark, och lofvat att derföre lemna honom trenne utmärkta kostbarheter, hvilka han sjelf ville utvälja sig, samt att dessutom åt hans krigsmän gifva en riklig sold. Rolf Krake, som just då förde ett krig med Sachsarne, kunde väl ej sjelf komma, och ej heller lemna ifrån sig sin krigshär, men sände dock till Adils hjelp sina tolf förnämsta kämpar, hvilka alla voro utmärkt starke och tappre män, och som äfven mycket bidrogo till segern öfver konung Ale. Efter stridens slut fordrade Rolf Krakes kämpar, såsom sold för sig sjelfve, tre marker guld hvardera, och dessutom för sin konung den utlofvade gåfvan af trenne kostbarheter, hvilken de ville skulle utgöras af hjelmen Hildisvin och brynjan Findsleif, hvarpå intet svärd kunde bita, samt slutligen en mycket beryktad och väl arbetad guldring, kallad Svisgris, hvilken länge gått i arf hos Adils förfäder, och som ansågs för det yppersta smycke i norden. Konung Adils, hvilken sagan skildrar såsom både falsk och girig, vägrade dock att lemna såväl solden som kostbarheterne, och högeligen missnöjde med detta förfarande, återvände de tolf kämparne till Danmark, hvarefter mycken missämja beständigt rådde emellan Adils och Rolf Krake.

Wengia, annex till Bredared, är beläget 1½ mil N. från Borås. Marken är oländig och mindre bördig, mulbetet magert. Sockenkyrkan är gammal och byggd af tjocka murar. Hemmanen äro 10, med 418 personers befolkning på en areal af 4,050 tunnl., hvaraf 585 äro sjöar och kärr.

Wenjan, en socken i Ofvan-Siljans fögderi af Fahlu län, är belägen 11¼ mil N.V. från Fahlun, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen blef först år 1607 skiljd ifrån Mora, dit den förut hörde. Dess längd är 6 mil och bredd 2. Midt i socknen ligger Wenjanssjön, i hvilken Wan-ån utfaller, som flyter längs igenom socknen åt Jerna, der den utfaller i Vester-dalelfven. Socknen är uppfylld af skogar, berg, myror och träsk, och jordmånen består af sand och mo. Åkerbruket är svagt; men inbyggarne hafva genom boskapsskötsel, fiske och beredning af laggkärl samt andra trädvaror en ersättning för sin jords magra beskaffenhet. Skogsförrådet är här ännu betydligt; men en stor del deraf kan, genom sitt läge inom socknen, knappast åtkommas. Kyrkan är af träd. I socknen ligga: *Kråggaholms bruk* och *Johannisholms glasbruk* (se dessa ord). Vid *Skottmyran* i denna socken, ½ mil från Kettilbo by, 2 mil från kyrkan, skola på 1500:talet på vintertiden några hundra Norrmän eller Danskar, som tågade genom Vesterdalarne förbi Kettilbo, för att öfverfalla Dalkarlarne, af Wenjans- och Malungsboer, som genom skidlöpare äfven uppbådat Moraboerne, från ett bakhåll blifvit anfallne och alldeles nedergjorde; stället, der de slagne skola blifvit begrafne, kallas ännu *Vimmo hed* eller *Vimmo Ring.* — Hemmanen äro 8¼, och socknens fastighetsvärde är uppskattadt till 61,600 R:dr. Soldatrotar äro här 15. Folkmängden utgör 1,475 personer på en areal af 252,813 tunnland, hvaraf 22,000 äro sjöar och kärr. Adr. Mora.

Wennerstjerna, Hans, före sitt adlande kallad Pettersson, son af en skräddare i Götheborg,

föddes d. 8 Jan. 1654, och blef, sedan han genom vidsträckta utrikes resor inhämtat grundliga kunskaper uti alla till handelsyrket hörande ämnen, år 1682 borgare i Götheborg, hvarest han snart började drifva en ganska vidlyftig och förmånlig handel på utrikes orter, så att han efter hand förvärfvade sig en högst betydlig förmögenhet. I anseende dertill, att han genom tull och andra umgälder icke allenast i hög grad ökat kronans inkomster, utan äfven gjort ansenliga förskotter till bergslagerne, samt försträckt staten ganska betydliga penningesummor, upphöjdes han 1702 af konung Carl XII i adligt stånd. Denne driftige och för samhället nyttige medborgare afled den 19 November år 1719, och efterlemnade mycken rikedom.

Wenström, Carl Edmund, född den 17 Oktober 1810 i Sala, der fadren då var vice rektor, sist komminister i Skinskatteberg. Efter några års tjenstgöring inom fäderneestiftet, kallades W. af erkebiskop Wallin till amanuens i kongl. hofkonsistorium 1836, samt till dess medhjelpare i embetet 1839. Blef e. o. hofpredikant 1840, komminister i storkyrkoförsamlingen 1848, hofkonsistorii-notarie 1849, samt 1850 samma konsistorii ledamot, och konungens ordinarie hofpredikant. Under sitt vistande i hufvudstaden, har W. äfven under kortare tid tjenstgjort inom Catharina och Jakobs församlingar. W. är en af våra flitigaste skriftställare i praktiskt theologiska ämnen. Icke nog med en mängd strödda predikningar, på åhörares begäran tid efter annan till trycket lemnade, mestadels öfver praktiska ämnen, såsom: hemvård, sjukvård, fattigvård o. s. v., har han äfven utgifvit en *Ordförklaring af Luthers mindre Cateches, med tillämpningar utur Bibel och Psalmbok*; en *Bönebok och Nattvardsbok*; samt slutligen icke allenast ett *Förslag till begagnandet af Nya Testamentet såsom Evangeliibok*, utan äfven en samling af *Predikoutkast öfver hela det Nya Testamentet jemte valda delar af det Gamla.* Såsom skald har W. blifvit belönad af Svenska akademien för en sång öfver *Luthers lif* 1837, hvilken han sedermera utgifvit, jemte åtta följande, utarbetade öfver samma ämne.

Wentlinge, annex till Ås, är beläget inom Ölands Södra Mot, 5¼ mil S. från Calmar. I socknen är en hamn, kallad *Grönhögen*, som begagnas af mindre jakter. Några grifthögar och stensättningar förekomma här äfven. Socknen innehåller 13¾ hemman, med 547 inbyggare på en areal af 3,819 tunnland, hvaraf 5 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Werdandi (Myth.). En af de höga Nornorna eller ödets gudinnor. Hon var den medlersta af de tre systrarna, och föreställde *den närvarande tiden*, då *Urda* deremot var en sinnebild af *det förflutna* och *Skuld* af *det tillkommande.*

Verden, som ligger bredvid det fordna erkestiftet Bremen, var ett särskildt biskopsstift, innan det vid Westfaliska fredsslutet förklarades för ett hertigdöme, och tillerkändes åt Sverige. Dess öden, under den tid det var förenadt med Sverige, voro föga märkliga, och efter en sjuttioårig besittning afträdde Svenskarne frivilligt såväl Verden som Bremen till England genom fredsafhandlingen d. 9 Nov. 1719, då England förband sig att emot dessa länders erhållande lemna en så kallad vångåfva af en million riksdaler, samt att dessutom skicka en flotta till Östersjön, som skulle förena sig med den Svenska flottan och hindra Ryssarne ifrån alla vidare härjningar på Sveriges kuster.

Verelius, Olof, son af en kyrkoherde i Östergöthland, vid namn Nicolaus Petri, föddes år 1618. Sedan han genomgått Linköpings gymnasium, reste han, åtföljd af en informator, till akademien i Dorpt, der han uppehöll sig i fyra års tid. Till Upsala kom han 1638, just vid den tid, då studierna derstädes, genom drottning Christinas uppmuntran, begynte uppblomstra med större ifver. Några år derefter blef han informator för ett par Svenske adelsmän, med hvilka han fick företaga en utrikes resa, hvarunder de flesta Europeiska länder besöktes. Han återkom härifrån 1650, och utnämndes året derefter, uppå synnerlig rekommendation från Upsala, af drottning Christina till eloquentiæ professor i Dorpt; men kom aldrig att resa öfver dit, emedan han dessförinnan, 1653, förordnades till akademie-räntmästare i Upsala. Sedermera blef han 1662 professor i fäderneslandets antiqviteter, och 1666 riksantiqvarie efter Buræus, samt tillika utnämnd till assessor uti det då inrättade antiqvitets-kollegium. År 1675 öfverlemnade han riksantiqvarie-sysslan åt sin stjufson, Renhjelm, och tog 1679 afsked från räntmästare-befattningen, emot bibliothekarie-beställningen, hvarpå han då, såsom emeritus, erhöll fullmakt. Han afled i Upsala år 1682. Verelius var en ganska lärd man, isynnerhet hade han en djup insigt i Svenska antiqviteterna och den latinska vältaligheten. Han var framför allt annat förälskad i den satsen att sätta våra äldste förfäder i slägtskap med Asiens urgamlaste folkslag, och han skrifver till och med på ett ställe, att "lagen borde anse den med straff, som vågade tvifla på att de Göther, som intogo Rom, utgått från Sverige, och att man väl måtte slå den i pannan med runstenar, som förnyade deras ålder." Med professor Schefferus hade han en häftig tvist om Upsala stads och tempels fordna belägenhet och namn, och denna stridighet, som fördes med mycken bitterhet, väckte stort uppseende, samt åstadkom ej ringa förargelse. Det var en klandervärd svaghet hos begge, att en sak, hvilken i sig sjelf var af så ringa betydelse, kunde urarta till uppenbar ovänskap. Saken var den, att Schefferus, uti sin Upsalia Antiqva, råkat att, efter Ericus Olai yttra, det Upsala gamla afgudatempel varit beläget på samma ort, der nya Upsala nu är, på det ställe, der den så kallade Bondekyrkan står, och dessutom vågade han skrifva stadens namn på latin, "Upsalia." Häröfver förgrymmades Verelius väldeligen, hvilken, i likhet med Rudbeckius, var af annan tanke, och, med grundade skäl, påstod att Gamla Upsala sockenkyrka ännu visade

tydliga kännetecken dertill, att det fordna hedniska templet varit der beläget, och att den dervarande christna kyrkan vore blott en tillbyggning af det gamla offerhuset. Vidare påstod han, att namnet Upsala kom af Öppna Salar (rättast Uppsalir, de höga salarna), sådana som det hedniska templet, efter hans förmenande, varit, hvarföre det blifvit kalladt Upsalir i pluralis, och således borde skrifvas på latin Upsalæ, Upsalorum. Flera lärda, högst bittra afhandlingar utgåfvos å ömse sidor; men ingendera ville vika ifrån sina en gång fattade åsigter. När Schefferus slutligen genom sin måg, professor Columbus, så bedref saken i konsistorium, att Verelius blef förbjuden att svara, bad denne professorerne, att några af dem skulle sjelfve fara till Gamla Upsala, och på stället noga besigtiga saken hvarom tvistades; men som ingen ville göra sig delaktig i denna häftiga strid, förklarade Rudbeckius, att han, till bestyrkande af hvad han i sin Atlantica anfört, ville föra dit främmande och oväldige män, hvilka skulle fälla dom i saken. Detta skedde äfven. År 1677 tog Rudbeckius med sig till Gamla Upsala en Tysk regementspastor och tolf Tyske officerare, hvilka sedan underskrefvo ett på Tyska uppsatt attestatum, som både Rudbeckius och Verelius derefter läto trycka. Sedermera lät Verelius aftrycka ett gammalt permedokument, som styrkte hans påstående. Då hade Schefferus ingen annan utväg, än att påstå, det sjelfva det åberopade dokumentet vore falskt och uppdiktadt. Detta gjorde han äfven uti en utgifven skrift, hvilket så högeligen förbittrade Verelius, att denne var nära att instämma Schefferus för domstol, såsom den der, hvilken beskyllt honom vara en uppenbar förfalskare. Äfven sedan Schefferus, 1679, med döden afgått, fortsatte Verelius striden uti ett skarpt anförande, kalladt *Epistola ad lectorem*; men emot detta hans sista arbete utkom år 1681 ett strängt kongl. bref, hvaruti Schefferi flit och arbeten mycket berömmas, och publicerandet af sistnämnda "Verelii Skrift" strängeligen förbjudes, vid konungens onåd, alla exemplarens konfiskation och tusen daler silfvermynts vite. Härmed slutade nu den häftiga, lärda striden. Verelii utgifna arbeten, hvilka för det mesta vittna om den grundligaste lärdom, uppgå till ett ganska stort antal. De förnämsta äro: *Gothrici et Rolfi historia; Herrauds och Boses saga; Hervara saga; Runographia Scandica; Index Linguæ veteris Schyto Scandicæ* m. fl.

Wermdö Skeppslag hörer till 3:dje domsagan inom Stockholms län eller Färentuna, Sollentuna, Danderyds, Åkers och Wermdö häraders domsaga. Till denna skeppslag höra socknarne Wermdö, Ingarö, Bo, Djurö, Möja och Ljusterö, alla belägna på öar och holmar i Saltsjö-skärgården. Alla dessa socknar, med undantag af norra hälften af Ljusterö, hvilken tillhörer Riala och Kulla pastorat, höra till ett och samma pastorat, nemligen Wermdö af östra Roslags kontrakt. Wermdö skeppslag innehåller 210 $\frac{5}{8}$ hemman med 6,082 innbyggare på en areal af 109,164 tunnl., hvaraf 3,890 äro sjöar och kärr.

Wermdö, jemte annexerna (se *Wermdö Skeppslag*) ett pastorat i Stockholms län, är beläget i skärgården 3 mil Ö. om Stockholm och tillhör 2 kl. patr. Bland särskildta till pastoratet hörande öar märkas: Ingarö, Djurö, Windö, Runmarö, Svenska Sandön, Norr- och Söder-Möja, Svartsö, Norr- och Söder-Ljusterö, Tynningö, Rindö m. fl. Härvarande mera bekanta farleder äro: *Kodjupet*, *Stäket*, *Länersta* och *Skurusund*. Vid Sandhamn är tullplats och der, äfvensom vid Berghamn, Runmarö och Husarö finnas äfven lotsstationer. Telegrafer äro på flera ställen inrättade, såsom vid Sandhamn, Runmarö, Ingarö och Rindö. Pastoratets skärgård är minst 4 mil bred från norr till söder och 5 mil lång från vester till öster. Marken är i allmänhet omvexlande med berg och skogsbackar, men numera föga skogbevuxen. Näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel, fiske och sjöfart m. m. Moderkyrkan är gammal, byggd af gråsten, och skall ha varit helgad åt S:t Olof. Egentliga Wermdön består af 2 genom ett smalt näs från hvarandra skilda hufvuddelar, af hvilka den östra kallas Wermdö-landet och den vestra Orminge- och Fahrsta-landet. En mängd af smärre öar höra ock till socknen. I jordeböcker samt mantals- och skattskrifningslängder är socknen indelad i *fjerdingar*, hvilka äro: Orminge, Fahrsta, Hemmesta, Wäsby, Siggesta, Skägga, Windö och Söder Ljusterö. Många större gårdar finnas här bebyggda, såsom: *Stora Kovik*, 1 mtl. frälse; *Skevik*, 1 mtl. frälse, som förr varit doneradt åt en efter stället uppkallad religionssekt, men tillhör nu socknens fattighus; *Fahrsta*, 2 mtl. frälsesäteri; *Gustafsberg*, med porslinsfabrik (se detta ord); *Hemmesta*, 3 mtl. frälse; *Brevik*, 2 mtl. frälse med såg; *Fogelbro*, 3 $\frac{1}{2}$ mtl. med qvarn; *Wäsby*, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse; *Sund*, 3 mtl. frälse säteri, äges af von Schewen; *Siggesta*, 2 $\frac{5}{8}$ mtl. frälse säteri; *Norrnäs*, i Skägga fjerding, 3 mtl. frälse säteri, tillhörigt friherre Stjernkrona; *Tynninge*, på ön af s. n., 2 mtl. frälse säteri; *Öfverby*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse; *Hummelmora*, på Grönsö, 1 mtl. frälse säteri m. fl. Vid det här belägna Stäkes sund, hvilket tidtals varit befästadt, blefvo Ryssarne år 1719 tillbakaslagne af öfverste Fuchs. Tillsammans med Ingarö, innehåller Wermdön 138 $\frac{3}{4}$ mtl. med 3,626 inbyggare. Egaren af Norrnäs säteri nämner församlingens pastor. Adr. Waxholm.

Wermland, ett landskap i Svealand, är beläget i en halfkrets norr om Wenern och har nästan skapnaden af en triangel. Det gränsar i öster till Grythytte och Nora bergslager i Westmanland samt till Nerike, hvarifrån det skiljes genom *Let-* eller *Svart-elfven*; i vester till Dalsland och Norrige; i söder till Wenern och Westergöthland, hvarifrån det skiljes af Svart-elfven, som här kallas Gullspångself; samt i norr till Norrige och Westerdalarne. Dess största längd från norr till söder är 24 mil och största bredden från Nerike till Norrige 17 mil. Hela landets yta utgör 154 qvadratmil. Namnet säges härstamma af det Finska ordet *wuori* eller det Lappska *ware*, som be-

tyder berg, äfvensom Finska ordet *maa*, land, hvarmed således häntydes på landets bergiga naturbeskaffenhet. Före Odins hitkomst var nemligen landet bebodt af Jotar eller Finnar. Landet är nästan öfverallt bergigt och uppfyllt med vidsträckta åsar, hvilka sträcka sig från norr till söder och äro ansenligast i norr, nordvest och vester, i grannskapet af Norrska fjällryggen, men aftaga och förlora sig mot Wenerns stränder. Landets ansenligaste dalgångar äro belägna kring Klarelfven (kallas *Elfdalen*), Frykselfven (*Fryksdalen*), Byelfven, samt omkring sjön Foxen i Nordmarks härad längs Norska gränsen. Af bergshöjder märkas *Hoffjället* och *Ränneberget* i Östmarks socken samt *Tosseberys-klatten* i Sunne, alla omkring 1,000 fot höga och belägna vester om Klarelfven; samt på östra sidan om samma elf *Gåsbornsklatten* och *Saxe-Knuten*. Spetsen af sistnämnda berg (beläget i Fernebo socken) kallas *Knute-knalle*, och tjenar de kringboende till väderleksspåman, allt efter som dimman sänker sig eller stiger deromkring. De ansenligaste strömmarne äro de redan nämnda och bland sjöar äro följande, utom Wenern, de betydligaste, nemligen: *Skagern*, belägen mellan Wermland och Westergöthland och med aflopp genom Gullspångselfven, *Glasfjolen*, *Wermeln*, *Öfra Fryken*, *Mellan-Fryken*, *Yngen*, *Stora Gla*, *Letången*, *Långban*, *Östra* och *Vestra Sillen*, *Foxen*, *Töcken* m. fl. Inom provinsen äro tvenne kanaler anlagda, nemligen: *Säffle kanal*, om 850, och *Carlstads kanal*, om 4,000 alnars längd, båda ledande till Wenern. Betydliga skogar äro: *Tolfmilsskogen*, i nordvestra Wermland, mellan Norrige och Klarelfven; *Tiomilsskogen* som från östra delarne af Ny och Dalby socknar (i mellersta delen af landet eller det s. k. Mellan-Sysslet) sträcker sig ända in i Dalarne; *Fyramilsskogen*, mellan Klarelfven och norra ändan af Fryken, samt *Sörmoen*, mellan Klar- och Norselfvarnes nedra lopp m. fl. Jordmånen är i olika trakter betydligt olika: i trakterna kring Wenern, der jemförelsevis är slättland, är lerjorden rådande; men högre upp i landet är den mera uppblandad med sand, samt i östra trakterna eller bergslagsorten äfven med klapper; svagast är dock jordmånen i de nordvestra, norra och nordöstliga trakterna eller de s. k. *Finnskogarne* (mellan Norrige och Dalarne), der marken består af vanlig skogsjord och är ytterst stenbunden. Landets hufvudnäringar äro bergsrörelse och skogshandtering, samt dernäst åkerbruk och boskapsskötsel; dess binäringar äro kolning, körslor och flottning af skogseffekter för bergs- och sågverksrörelsen, försäljning af trädarbeten och plogar m. m. Tackjernsproduktionen uppgår årligen till 80,000 skepp:d; men hela jernproduktionen utgör minst 100,000 skepp:d årligen. Skogen är på många ställen betydligt medtagen. Hornboskapen är småväxt; men boskapsskötseln har dock på senare åren betydligt framskridit. Åkerbruket har ock mycket förbättrats, och är på slättbygden hufvudnäring. Mest sås råg samt dernäst hafra, potates, korn, blandsäd, hvete och ärter. Inom Neder-Fryksdals härad finner man en ovanlig skicklighet i handaslöjden, förnämligast i timring och snickar-arbeten, äfvensom i rotluggning och odling af skogsmark, hvarföre ock Fryksdalsboerne ofta betingas till dylika arbeten i närgränsande Svenska och Norrska provinser. Äfven linplanteringen har genom länets landthushållnings-sällskaps befrämjanden mycket tilltagit. Ortens marknader äro Fastingen i Christinehamn, Pehrsmässan i Carlstad samt Oxhelgen i Filipstad. Äfven på *Ombergsheden* (i Sunne socken) hålles i September månad en betydlig landtmarknad. De tre nämnda städerna äro de enda i landet; men derjemte finnes en köping, Arvika, vester om Klarelfven. Folket är i allmänhet gästfritt, lifligt, ihärdigt och modigt. Bergshandteringen syftar hufvudsakligen på jerntillverkning, till hvars bedrifvande 20 masugnar och 264 härdar år 1842 här voro i gång. I Glava socken finnes äfven en koppargrufva och i Tycksmarks socken ett tälgstensbrott. Hela landskapet, med undantag af Carlskoga bergslag, tillhör samma län, nemligen Carlstads, som innehåller 5 domsagor, 15 härader, 5 fögderier 29 pastorater och 87 socknar. Domsagorna, äfvensom fögderierna, bära namn af *Mellan-Sysslet*, *Öster-Sysslet*, *Söder-Sysslet*, *Vester-Sysslet* och *Norr-Sysslet*. Mellan-Sysslets härader äro: Carlstads tingslag Kils och Grums; Öster-Sysslets äro Wisnums, Wäse, Nyed och Ölme, Filipstads bergslag; Söder-Sysslets äro Näs, Gilbergs och Nordmarks; Vester-Sysslets Jösse och Nedra Frykdals, samt Norr-Sysslets Öfre Frykdals och Elfdals. I militäriskt hänseende innehåller Carlstads län 1,204 rotar, hvaraf 908 tillhöra Wermlands och 296 Nerikes regemente; dertill komma Wermlands fältjägare, 600 man. Om pastorater och socknar se *Carlstads stift*. Folkmängden i Wermland uppgår till 192,879 personer, och hemmantalet till 1,726 $\frac{1}{6}$ på en areal af 3,815,786 tunnl., hvaraf 416,690 äro sjöar och kärr. Landskapets vapen är en örn med utsträckta vingar och fötter i gyldene fält.

Wermlandsnäs, äfven kalladt Näs's härad, utgör den halfö, som skjuter ut mellan Dalbosjön och den egentliga Wenern, och skall hafva varit den trakt, der Olof Trätälja först nedsatte sig.

Wermlands fält-jägare-regemente, är en värfvad trupp, har 30 officerare, 21 underofficerare, 5 civile tjenstemän och en numerärstyrka af 600 man, hvaraf 588 effektivnummer. Spelet utgöres af 13 personer och hästarnes antal är 6. Truppen tillhör 5:te militär-distriktet är förlagd i Carlstads län och har sin mötesplats på Trossnäsfältet. Bland de värfvade trupperna är denna den enda, som ej är till ständig tjenstgöring förlagd i någon af rikets fästningar eller garnisonsorter. Under 1851 års riksdag var det mycken diskusion i ständerna om indragning af detta regemente. Dess aflönings- och underhållsstat uppgår till 40,229 R:dr B:co.

Wermlands konungar. Sedan den gamla Ynglingaätten blifvit störtad från Upsala thron, tog densamma sin tillflykt till Wermland, hvilket lång tid derefter ansågs för ett särskildt konungarike,

om hvars besittning så väl Sveakonungarne som Norriges regenter beständigt tvistade, på grund af den härkomst från Wermländska rikets grundläggare, som å båda sidor kunde åberopas. Upsala-konungen Ingjald Illrådas son, *Olof Trätälja*, så kallad emedan han först begynte upphugga de ofantliga Wermländska skogarne, efterlemnade, då han slutligen af folket offrades åt gudarne, tvenne söner, Halfdan Hvitben, hvilken genom gifte med en Norsk småkonungs dotter erhöll ett litet rike derstädes, och blef en stamfader för Norriges sednare envåldskonungar, samt *Ingjald*, hvilken såsom konung styrde öfver Wermland. Dennes son eller sonson var sannolikt den Erik, som uti gamla handlingar benämnes Upsala Erik, och kallas Harald Hildetands underkonung. Han anses med mycket skäl för farfader till Erik Edmundsson Väderhatt. Efter sistnämnde Ingjalds tid omtalas icke vidare några särskilde konungar öfver Wermland.

Wermlands regemente är af rotbållsnatur, äger 39 officerare, 35 underofficerare, 9 civile tjenstemän samt 908 man, hvaraf 790 äro effektiv-nummer. Antalet af spel utgör 51, handtverkare 2 och hästar 7. Regementet tillhör 5:te militärdistriktet, är förlagdt i Carlstads län, och har sin mötesplats på Trossnäsfältet. Dess aflönings- och underhållsstat utgör, allt sammanräknadt, 69,415 R:dr b:ko.

Wermskog, annex till Stafnäs, är beläget i Gillbergs härad af Carlstads län, 4 ¼ mil V.N.V. från Carlstad. Marken är mestadels genombruten af stora höjder och bergssträckor, mellan hvilka hemmanen ligga på bördiga och fruktbara slätter. Rådande jordmånen är lermylla, och skog finnes till husbehof. Kyrkan ligger vid sjön Wemeln, och skall vara den först byggda i Wermland. Sedan Digerdöden rasat i landet, skola de qvarlefvande från flera härader en lång tid hafva till gudstjenst sammankommit i Wermskogs kyrka. Den nuvarande stenkyrkan byggdes år 1762, och inreddes åter efter en eldsvåda år 1801. De betydligaste gårdarne äro: *Strand*, *Prästbol* och *Wäckelsön*. Socknen innehåller 19 ⅙ mtl., med 1,760 inbyggare på en areal af 23,328 tunnl., hvaraf 6,330 äro sjöar och kärr.

Wernamo, med Woxtorp och Tånnö, är en socken, belägen i Östbo härad af Jönköpings län och tillhör 1 kl. reg. Socknen är 2 ½ mil lång och 1 ½ mil bred. Jordmånen är i allmänhet svag, bestående af grusjord, sandmylla och mjelljord samt på några hemman af djup svartmylla och lerblandad svartmylla. Laga å rinner igenom socknen. Så kallad *grå råg*, samt blandsäd och potates odlas här mest. Jordbruket är i märkligt tilltagande. Kolning och körslor äro binäringar. I socknen är en köping med postkontor, apothek, torg med torgdag, hvarje helgfri lördag, tingsställe för Östbo samt lagmanstingsställe för Jönköpings läns andel af 10 härads lagsagor. Här äro ock öppna handelsbodar, 2:ne garfverier, ett färgeri, ett s. k. stadshus med rum för resande o. s. v. Här hålles ock den betydligaste landtmarknaden inom Småland eller den s. k. korsmässan (som infaller i medlet af September; en annan marknad hålles här i medlet af Juni). Distrikts-läkaren för Östbo och Westbo härader har ock här sin station. I socknen ligga *Hörle*, *Carlfors* och *Lindstadfors* jernbruk (se dessa ord), *Hinsekind*, frälse säteri (se detta ord), *Mosle Lunagården*, *Hagogården* och *Söregården*, tillsammans 2 ¼ mtl. säteri rusthåll, med tullqvarn, bördig åker och äng, betydlig bokskog och godt fiske samt en på ägorna befintlig hälsobrunn; *Sörsjö*, 1 mtl. säteri vid en sjö; *Mosle Uddebo*, ⅞ mtl. kronoskatte, med lemningar efter en tingsplats och en forntida förskansning; *Westhorja* 2 ½ mtl.; *Östhorja* och *Norrhorja*, 1 mtl. frälse. Socknens kyrka har flera gånger varit bränd af Danskarne; men den nu befintliga är byggd 1776, 55 alnar lång och 21 bred. Den är belägen 7 ½ mil från Wexiö och 7 ¼ mil från Jönköping. Flera ålderdomslemningar, såsom grifthrör med stenkistor, bautastenar m. m. förekomma på flera ställen i socknen. På landsvägen mellan Hörle och Wernamo är ock ett ställe, som kallas *Rödaled*, och skall hafva fått detta namn deraf, att Danskarne, genom ett af Svenska hären anlagdt försåt, här lidit ett totalt nederlag. Enligt Tuneld, tros detta hafva skett 1567, under det Svenska hären var lägrad vid Wernamo. Under kriget med Danmark år 1612 hade konung Gustaf II Adolf här äfven sitt högqvarter. År 1644, under då pågående krig, samlade fältmarskalken Gustaf Horn i Wernamo 14,000 man, och drog med dem in i Skåne mot de Danske. Socknen äger 56 ¼ hemman med 2,441 inbyggare på en areal af 41,241 tunnl., hvaraf 4,030 äro sjöar och kärr.

Werner, Lars Gabriel, son af mönsterskrifvaren A. Werner, föddes d. 10 Aug. 1770. Efter förut erhållen undervisning, dels hemma, dels i Strengnäs, började han 1788, under den utmärkte Hagströmers inseende, studera kirurgien i Stockholm, samt gjorde tjenst vid Serafimer-ordenslasarettet och allmänna barnbördshuset. År 1790 antogs han till lasaretts-kirurg i Finland, hvarest han sedan tjenstgjorde vid fältlasaretterna på Sveaborg, Tolö och Åbo, till dess han 1792 anställdes såsom underläkare vid konungens Svea lifgarde. De följande åren åtföljde han först i sistnämnda egenskap och sedan i egenskap af uppbördsläkare, sjöexpeditionerna med kongl. örlogsflottan. Blef 1797 kirurgie magister, samt förordnades samma år till biträdande läkare vid allmänna barnbördshuset och vid Norrmalms hälsobrunn, hvarefter han följande året antogs till fattigläkare i Stockholm. År 1799 inrättade han i Stockholm en mineralvatten-fabrik, och upplät sedermera sin store, vackra trädgård, den ännu berömda s. k. *Wernerska trädgården*, jemte en derinvid belägen stor och rymlig sal, för brunnsgästernas nöje och beqvämlighet; men ehuru denna nyttiga och förtjenstfulla inrättning icke allenast af konungen hugnades med särskildt privilegium, utan ock försågs med egne styresmän af läkarekorpsen i Stockholm, måste den dock, i brist af tillräcklig uppmuntran och understöd, vid 1806 års slut åter

uppböra. Emellerlid hade doktor Werner, hvars förtjenster allmänt erkändes, blifvit kallad till ledamot så väl af kongl. Patriotiska Sällskapet, som af sällskapet Pro Patria i Stockholm. År 1806 inlemnade han till Kongl. Maj:t, och särskildt till herrar bankofullmäktige, ett till sin verkställbarhet bestyrkt förslag att tillverka ett sedelmynt, som skulle vara af den beskaffenhet, att all möjlighet till förfalskning och efterapning förekoms; men ehuru honom derföre tillades en liten belöning af 500 R:dr, gjordes likväl icke något vidare afseende på detta förslag, hvilket aldrig kom till något utförande. Då den nya fattigvården år 1808 inrättades, antogs doktor Werner till fattigläkare inom andra och tredje distrikterna i Stockholm, och hugnades samma år med assessors namn, heder och värdighet. Någon tid derefter uppdrogs honom tillsynen såsom sjukhusläkare vid ett af kustarméens sjukhus i Stockholm, och vid Mariebergs sjukhus, samt slutligen läkarevården vid de förenade örlogs- och arméens flottor i Bottniska viken. Efter krigets slut begynte han sysselsätta sig med bråckbands förfärdigande, och sedan han bestyrkt deras godhet och användbarhet, erhöll han collegii medici tillstånd samt privilegium, att för allmänheten hålla sådana af alla slag tillhanda. Förordnades år 1811 att vara sundhets-kollegii ombudsman, med lön på stat. R. af W. O. 1816. Afled den 15 December 1817.

Werner, Henrik Wilhelm Ludvig, son af en handlande i Brunswig, föddes den 26 Sept. 1788. Ingick 1804 såsom elev vid medico-kirurgiska institutet i sin fädernestad, samt blef året derpå extra underkirurg vid Kliniska lasarettet, hvilken tjenst han förrättade till år 1806, då han antogs till underkirurg vid Preussiska arméen, och placerades till tjenstgöring vid det ambulatoriska hospitalet. Efter bataljen vid Jena samma år, blef han, under reträtten, tillika med hospitalet, fången vid Nordhausen och förd till Hanower, hvarest han måste göra tjenst på militär-sjukhuset, till dess han 1807 efterhand anställdes såsom biträde vid ambulatoriska sjukhusen i Magdeburg, Wolfenbüttel och Brunswig till våren 1808, då honom beviljades afsked såsom Fransk underläkare. Sedan, efter fredsslutet, det nya konungariket Westphalen blifvit organiseradt, hvaruti äfven hans födelseort införlifvades, och han, såsom varande i konskriptionsåren, nödgades enrollera sig i egenskap af soldat, men ej hade lust att tjena sitt fädernesland förtryckare, fattade han det beslut att lemna detsamma, och begaf sig 1808, ej utan många faror, genom Danmark och Norrige till Sverige. Här erhöll han genast anställning såsom extra underläkare vid vestra arméens sjukhus, och blef 1809 ordinarie underläkare vid Calmare regemente. Efter att hafva varit med på flera kommenderingar, äfvensom i affären vid Umeå, begaf han sig 1812, för att fortsätta sina studier, till Stockholm, hvarvid regementets officerskorps bekostade resan; men måste följande året oförmodadt afbryta sina studier, för att med regementet afgå till Pommern. Bivistade slagen vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig samt belägringen för Glückstadt. Afgick år 1814 med en kommendering till Nederländerna, och sedan till Norrige, der han var närvarande vid flera affärer, och isynnerhet vid Rakkestad utmärkte sig genom ett tappert förhållande. Fienden hade derstädes nedrifvit broa öfver elfven, och på högra stranden uppkastat ett batteri. Den Svenske kommenderande generalen ville att en bro skulle slås öfver strömmen, midt för fiendtliga batteriet; men härtill fordrades några personer, som kunde simma, och som Werner var skicklig i denna konst, kastade han sig, midt under fiendens eld, i elfven, tillika med några officerare, hvarefter en flottbro byggdes, så att Svenskarne inom en half timma kunde gå öfver samt göra sig till mästare så väl af andra stranden, som af det fiendtliga batteriet. För sitt vid detta tillfälle ådagalagda mod, anmäldes han af vederbörande till erhållande af tapperhetsmedaljen i guld, som dock ej bekoms, hvaremot han 1827 utnämndes till R. af W. O. År 1816 tog han afsked från Calmare regemente, och ingick som bataljons-läkare vid andra lifgrenadier-regementet, der han, efter att 1820 hafva tagit kirurgie magisterexamen, sedermera blef regementsläkare. Känd såsom en skicklig och driftig läkare, hade han alltid en ganska stor praktik, samt fick äfven flera gånger särskilda offentliga uppdrag, bland annat att biträda vid utrotandet af veneriska smittan inom Östergöthlands län. Han afled d. 27 Aug. 1849.

Wernstedt, Christoffer von, son af Melchior Gabrielsson von Wernstedt till Treblitz, skref sig sjelf herre till Utål, Harbroholm och Rydingeholm, samt inkom från Tyskland 1580 till Sverige, der han blef gift med Lucretia, en oäkta dotter till hertig Magnus af Östergöthland. Utnämndes 1600 till befallningsman på Upsala slott, och blef följande året tillika häradshöfding i Sollentuna härad. År 1617 hade han i uppdrag att såsom Svenska regeringens kommissarie uppbära Elfsborgs lösen, och förordnades 1620 till ståthållare öfver drottning Maria Eleonoras lifgeding, Gefleborgs län med Gefle stad och hela Gestrikland. Samtidigt härmed utnämndes han till ståthållare öfver Wester-Norrland och Österbotten. Härtill lades följande året hela Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Westerbotten, hvarjemte han skulle föra befälet öfver Uleåborgs och Kajaneborgs fästningar. Han afled d. 9 Febr. 1627. Sonen,

Wernstedt, Melchior, född i Juni månad år 1600, introducerades 1625 på riddarhuset såsom Svensk adelsman, och förordnades 1635 till landshöfding öfver östra delen af Norrland samt ståthållare på Uleåborgs och Kajaneborgs fästningar, hvilket embete han förestod till år 1641. Han dog d. 21 Febr. 1655. Dennes son,

Wernstedt, Christoffer Melchiorsson, född d. 9 Jan. 1632, var major vid Uplands regemente, då han 1674 förordnades till kommendant i Malmö. Utnämndes 1675 till öfverste-löjtnant och kommendant på Ny-Elfsborg; men fick mot slutet af

samma år åter afsked för sjuklighet, och blef slutligen 1677 öfverste för Stockholms stads borgerskap. Dog redan den 15 December sistnämnde år.

Wertmüller, Adolf Ulrik, född i Stockholm 1751, räknas med skäl bland de förnämste Svenske porträtt- och historiemålare. Såsom elev af kongl. målare-akademien, erhöll han på 1770:talet ett litet resestipendium, och begaf sig till Paris, der han snart förvärfvade sig mycket anseende, såsom en ypperlig konstnär, och bland annat målade i naturlig storlek drottning Marie Antoinette, med sina barn promenerande i parken vid Trianon, hvilken tafla nu förvaras på Gripsholm. Madame Campan, i sina memoirer öfver nämnda olyckliga drottning, yttrar, att detta var det bäst träffade porträtt af henne. Bland W:s öfriga taflor utmärker sig isynnerhet det förträffliga stycket Ariadne på Naxos, hvilken äfven finnes här i Sverige. Efter några och tjugo års vistande utomlands, återkom han på 1790:talet till fäderneslandet; men reste åter ut år 1800 till Paris, och derifrån till Philadelphia, hvarest han gifte sig, och der han dog år 1811. Otvifvelaktigen hörer W. till de utmärktaste Svenske målare. Hans teckning är korrekt, koloriten behaglig och handläggningen alltid ganska omsorgsfull.

Wemm, annex till Wisseltofta, är beläget 5½ mil N.N.V. från Christianstad. I socknen ligger säteriet *Scheinge* (se detta ord). Socknen innehåller 30½ hemman, med 1,110 inbyggare på en areal af 16,431 tunnland, hvaraf 650 äro sjöar och kärr.

Werwing, Jonas, son af en länsman i Bollnäs socken, vid namn Pehr Jonsson, uppkallade sig efter sjön Werwen, som gränsade till hans födelsebygd. Året då han föddes, är ej kändt. Under uppsigt af en sin morbroder, theologie doktorn och professorn Martin Brunnerus, studerade han i Upsala, och sedan han derefter gjort en utrikes resa, anställdes han 1662 såsom kanslist i kongl. kansliet. Befordrades 1666 till landssekreterare i Uplands län; men flyttades snart åter till Stockholm, der han fick tjenstgöra inom reduktions-kollegium, vid hvilket han 1674 avancerade till sekreterare. För det nit och den skicklighet, hvarmed han städse skötte sina sysslor, hedrades han 1677 med upphöjelse uti adligt stånd. Slutligen utnämndes han 1685 till assessor i antiqvitets-kollegium. På Carl XI:s befallning sammanskref han konung Sigismunds och konung Carl IX:s historier, hvartill han begagnade de uti antiqvitets-arkivet förvarade handlingar. Detta arbete, som ej saknar förtjenst, ehuru stilen är nog tungläst, var redan 1694 färdigt, och öfversågs då af rikshistoriegrafen Örnhjelm, hvarefter det tillökades af Palmskiöld; men utgafs icke på trycket förr än 1746 af von Stjernman. Sedan W. afslutat förenämnde arbete, fick han befallning att rätta och förbättra den ifrån trycket indragna Widikindis historias första del om konung Gustaf Adolf, hvilket han äfven utförde. Denne lärde och förtjenstfulle man slöt sin berömliga lefnad år 1697. Sonen,

Werwing, Johan Gabriel, hvilken hade en ganska grundlig underbyggnad i de flesta humanistiska studier, gjorde sig känd såsom skald, och författade, såsom tidsfördrif emellan sina tjensteförrättningar, ett icke ringa antal poemer, dels på Svenska, dels på Franska och Italienska språken; men hvilka dock aldrig blifvit sammanförda i någon säskild samling. Åtskilliga af dessa hafva varit ämnade att sättas i musik, såsom: *Nyårsönskan till Kongl. Huset 1702*; och *Arian öfver konung Carl XII:s Victorier*; andra åter äro epigrammer, grafskrifter o. s. v. I allmänhet synes han icke hafva betraktat poesien ur en högre synpunkt, än som ett medel att artigt kunna framkomma med åtskilliga pikanta infall och språkvändningar. Hans verser utmärka sig derföre genom klarhet, enkelhet och lätthet; men sakna den högre poetiska kraft, som ger lif och färg åt målningen, samt den rika bildningsgåfva, som ställer klart för läsarens öga hvad skalden vill skildra. Anställd i konungens kansli, användes han såsom sekreterare vid åtskilliga utrikes beskickningar, och uti en sådan afled han ännu helt ung i Paris d. 27 November 1715. Med honom utslocknade denna adliga ätt.

Wesalius, Johannes, hvars egentliga namn dock lärer hafva varit **Johan a Wezen,** en adelsman från Clewe, var någon tid anställd såsom sekreterare hos Christian II Tyrann, och sändes i början af år 1522 af honom med ett ansenligt följe till Lund, för att intaga det derstädes då lediga erkebiskopssätet. Domkapitlets ledamöter vågade äfven icke göra något motstånd, utan erkände honom för erkebiskop. Han var en skicklig, allvarlig och nitisk man, som väl kunnat uträtta mycket godt på sin vigtiga plats; men tidens oroligheter gjorde, att hans embetsförvaltning ej blef särdeles långvarig, ty så snart han fick underrättelse om att konung Christian begifvit sig från Danmark till Flandern, packade han genast sina och domkyrkans dyrbaraste redbarheter tillsammans, och skyndade sig i April månad 1523 efter konungen. Sedan han derefter någon tid uppehållit sig vid kejsar Carl V:s hof, säges han 1537 hafva blifvit utnämnd till biskop i Kostnitz, och der styrt med beröm till sin död, som inträffade år 1548.

Wesenberg, en befästad stad i Estland, blef 1574 skådeplatsen för en af de mångfalldiga tygellösheter, som ej sällan egde rum bland de fordom inom Svenska arméen befintliga, värfvade främmande trupper, som tjenstgjorde deri mot sold. Svenske härföraren Clas Tott hade inspärrat Wesenberg straxt efter nyåret, och företagit stadens belägring med icke allenast Svenska och Tyska trupper, utan ock med de Skottar, hvilka nyss förut, under Ruthvins anförande, dit ankommit. Efter några fåfänga och olyckliga stormningar, nödgades han den 25 Mars upphäfva belägringen; men dertill voro de ostyrige fremlingarne förnämsta orsaken. Skottarne, afundsjuke på Tyskarne, trodde sig nemligen af dem begabbas, och deras anförare, Ruthvin, beskyllde Carl Mornay för att

hafva förhållit dem deras sold. Denna träta blef icke allenast olycklig för denne sednare, utan ock för Skottarne sjelfve, hvilka icke kunde styra sin ifver. De uppställde sig d. 17 Mars vid Wesenberg i full slagtordning, bemäktigade sig alla fältstycken, och vände sig emot det Tyska rytteriet. Detta å sin sida var snart färdigt till motstånd, rände i fullt lopp emot det Skottska fotfolket, inbröt i dess led och nedhögg 1500 man, så att ej mera än 80 blefvo öfver, hvilka rymde undan till fienden. Bland Tyskarne stupade icke flera än 30. Det Skottska rytteriet åskådade denna förbittrade strid i stillhet, och låtsade icke taga någon del i sina landsmäns uppförande. Skottarnes anförare, Ruthvin, blef sjelf skjuten genom lifvet, och skickades sedan, i sällskap med flere andre Skottar, i fängsligt förvar till Stockholm utaf Pontus De la Gardie, hvilken under tiden efterträdt Clas Tott i befälet. De många vidskepelser, som då ännu voro allmänt rådande, spelade äfven sin rol vid detta tillfälle. Så påstods det, att vid Wesenberg, några qvällar förr än den olyckliga striden egde rum, en utomordentligt stor hop vargar visat sig, som tjutit mycket illa, och gått nära intill Svenska lägret, utan att akta på krigsfolkets rop, hvilket man antydde såsom ett förebådande af olyckan. Äfvenså berättades det allmänt, att man dagen efter, eller den 18 Mars, skall hafva på himlen varseblifvit trenne beväpnade män, den ene med en spira, den andre med ett svärd, och den tredje med en hillebard i händerna. Dessa skepnader sades alla, trenne gånger å rad, hafva ropat: "*Ve*," hvarpå de fallit neder till jorden och försvunnit.

Wesene, annex till Bjärke, är beläget i Geseneds härad $2\frac{1}{4}$ mil N. från Borås. Åkerjorden är i allmänhet någorlunda god, men ängen mager. Något säteri finnes ej i socknen. Hemmanen äro till antalet $10\frac{1}{4}$ med 365 inbyggare på en areal af 5,439 tunnl., hvaraf 50 äro sjöar och kärr.

Wessige, en socken med Askome, är belägen i Årstads härad af Halmstads län, $1\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Falkenberg. Genom ett kongl. bref af d. 24 Nov. 1677 har pastoratet blifvit förklaradt ärftligt inom d. v. kyrkoherden M. N. Kjerrulfs slägt, hvars bröstarfvingar ännu innehafva det. Tillhör för öfrigt 3 kl. Pastoratet är beläget ungefär midt i Halland, och stöter i norr till Ätran. Marken är bergaktig, och jordmånen består af sand och svartmylla. Östra delen af socknen är skogsbygd. I socknen ligger säteriet *Bjerrome*, 1 hemman med frälsehemmanet *Friberg*, och $12\frac{1}{8}$ andra hemman. En bäck, kallad *Kjälltebäcken*, som utfaller i Ätran, har på ett ställe 6 alnars fall. Kyrkan är af sten, med tegeltak, och har orgelverk. Gästgifvaregården *Sjönevad* är här belägen. I dess närhet ligger *Sjönevadsborg* (hvarom se detta ord). Sydost från Wessige kyrka ligger ett berg, kalladt *Wessigelund*, som i lodrät höjd håller 75 fot, och på sin spets har en jemn och slät plan och i denna en källa. Den var i forntiden omgifven af en helgad lund, och vid midsommarsfesten plägar bygdens ungdom ännu här samlas. På Wessige gärde stå 8 stenar uppresta i bautastensform, och den största af dem är $4\frac{1}{2}$ alnar hög. Socknen innehåller $27\frac{7}{}$ hemman med 898 inbyggare på en areal af 14,071 tunnl., hvaraf 790 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Wessland, en socken i Örbyhus härad, är belägen kring Tierps-åns utlopp och stöter i nordost till Bottniska viken med Wesslandsfjärden samt i nordvest till Elfkarleby. Jemte Tolfta utgör socknen ett konsistoriellt pastorat af 2 kl. Landet är mestadels lågländig berg- och skogsmark, och utanför fjärden är en skärgård af otaliga öar. Näringarna äro åkerbruk, bergs- och skogsbruk, hvartill kommer betydligt fiske i hafvet, särdeles af strömming och nejonögon. Betydligare egendomar i socknen äro: *Wessland*, $3\frac{1}{2}$ mtl. skatte, $1\frac{5}{24}$ frälse, med masugn för Löfsta och Carlholms bruk, manufaktursmide vid 2 spikhammarstockar, samt qvarn, såg och tegelbruk. Verket härjades af Ryssarne 1719, tillhör nu gr. De Geer. Hit hörer äfven *Carlholms bruk*, med 1,400 skeppunds medeltillverkning af tackjern från Wesslands och Utansjö masugnar, samt qvarn, såg och tegelbruk (se vidare *Löfsta*). Andra betydliga gårdar äro: *Finnersänger*, $1\frac{1}{8}$ mtl. frälse säteri, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse samt *Holmsänger*, $3\frac{1}{2}$ mtl. frälse säteri, båda, likasom ock Carlholm, tillhöriga slägten De Geer. *Prestgården*, $1\frac{1}{4}$ mtl. krono, är belägen vid kyrkan. Hemmantalet utgör $39\frac{3}{4}$, hvaraf $27\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{8}{4}$ krono, $10\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden utgör 2,044 personer på en areal af 85,247 tunnl., hvaraf 1,200 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Westanforss, ett jernbruk i socknen af samma namn, beläget vid Kolbäcksåns utlopp i Aspen, har varit i verksamhet alltifrån början af 1600-talet, drifves med 2 härdar, har $1,353\frac{1}{2}$ skepp:d privil. stångjernssmide af eget tackjern samt utgör hammarskatt med 12 skepp:d 9 lisp:d 2 skålp:d. Frälsesmidet utgör 108 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Ägare är S. v. Stockenström.

Westanforss, en socken i Norbergs härad af Westerås län, är belägen 9 mil N.N.V. från Westerås och tillhör 3 kl. reg. Socknen stöter i vester till Söderbärke af Fahlu län och i öster till V. Wåhla. Socknen genomflytes af en mängd sjöar och åar, bland dem *Kolbäcksån*, som på ömse sidom omgifves af temligen höga berg. Jordmånen är i dalarna sandblandad lera, eljest sand och mojord; skogs- och bergsbruk äro här hufvudnäringarna. Gårdar och verk äro: *Westanforss*, 1 mtl. frälse säteri med tillhörande $2\frac{1}{4}$ mtl. samt jernbruk (se *Westanforss*); *Fagersta*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse och *Sembla*, $1\frac{1}{4}$ mtl. skatte, båda med jernbruk (se *Fagersta* och *Sembla*); *Meling*, $1\frac{1}{2}$ mtl. skatte, med hytta samt *Bastmora*, 3 mtl. skatte, äfven med hytta. *Svartberget*, sydvest om Westanforss, har fordom varit bearbetadt för silfver; *Kummeråsen* och *Stripberget* för koppar, *Trollberget* och *Billsjöberget* för jern o. s. v. Socknen innehåller $25\frac{1}{4}$ hemman, hvaraf $23\frac{1}{4}$ skatte, 2 frälse; folknummern uppgår till 2,132 personer på en areal af 29,901 tunnl., hvaraf 3,250 äro sjöar och kärr. Adr. Köping.

Westanå, ett jernbruk inom Stigsjö pastorat af Ångermanland, har 6 härdar med 3,150 skepp:d privil. årligt smide af dels eget dels köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 31 skepp:d 10 lisp:d. Manufakturverk finnes här för spik- och diverse svartsmiden. Bruket skeppar på Hernösand och Stockholm. Ymnig skog finnes till drifvande af verken. Tillhörde år 1845 C. W. Hammarsköld, E. v. Ehrenheim och F. A. Björkenstam. Utgör en egen bruksförsamling under Stigsjö med omkring 200 invånare.

Westberg, Johan Lorentz, son af landskamreraren och hofsekreteraren A. G. Westberg, föddes i Stockholm d. 17 Aug. 1759. Sändes år 1775 till akademien i Lund, hvarest han oafbrutet fortsatte studierne alla terminerna till slutet af år 1778. Som han härunder äfven mycket vinnlagt sig om kemien, och uti denna vetenskap tagit en berömlig examen, ingick han 1779 uti bergskollegium, der han tjenstgjorde någon tid; men reste snart derefter till Åbo, der han lät inskrifva sig bland de studerande vid akademien. År 1781 återvände han till Stockholm, för att afhöra de der hållna offentliga föreläsningar öfver läkarevetenskapen, och öfva sig uti anatomiska dissektioner, hvarefter han 1784 blef medicine doktor i Lund, och derpå kirurgie magister. Följande året förordnades han till provincial-läkare i Halland, hvilken befattning han sedan uti femtio år innehade med utmärkt beröm, ansedd såsom en af de skickligaste och driftigaste läkare på sin tid. Hugnades 1793 med professors fullmakt, och fick år 1813 vaccinations-medaljen i guld, för sitt ådagalagda utmärkta nit för koppympningens befrämjande inom länet. R. af W. O. 1814. Kallades tid efter annan till ledamot af Svenska läkaresällskapet, till ledamot af Hallands hushålls-sällskap, till hedersledamot uti sundhets-kollegium, och till korresponderande ledamot af landtbruks-akademien. År 1829 erhöll han medicinalråds namn, heder och värdighet, samt tog 1834, i anseende till sin höga ålder, afsked från sin innehafvande provincial-läkarebeställning. Han afled år 1846.

Westbo, ett kontrakt inom Wexiö stift, innehåller alla de 27 socknarne inom Westbo härad. Pastoraterna äro 12; 9 af dessa pastorater äro konsistoriella, 1 (Åhs) konsist. et patr., samt 2 (Willstad och Långaryd) regala. Folkmängden uppgår till 23,096 personer.

Westbo, ett härad inom Jönköpings län, Wexiö stift, har fått namn efter sitt läge inom det gamla Finveden, hvars vestra del det utgjorde, i motsats mot dess öfriga delar, Östbo och Sunnerbo härader. Häradet är $5\frac{3}{4}$ mil långt i N. och S., samt 5 mil bredt. Jordmånen är öfverst en tunn matjords- eller mulljordsskorpa, mest af förruttnad ljung, samt derunder sandjord och mjälljord, sällan lera, aldrig mergel. I mossarne, under hvitmossan, påträffas ofta bränntorf. Detta härad ensamt räknar 50,000 tunnland mossar och kärr, hvilka här synas vara ruiner efter skogar, emär stubbar och rötter alltid finnas på botten, och hela lager af nedfällda träd stundom träffas under gyttjan och den öfra betäckningen. Hafren är här hufvudsädet, och blandsäden består af $\frac{1}{6}$ råg och $\frac{5}{6}$ hafre. Högre skörd än 3:dje kornet räknas här blott sällan och undantagsvis. Hästar, såsom dyra att underhålla, äro här sällsynte; i deras ställe nyttjas oxar till dragare. Enligt Wieselgren (Ny Smålands beskrifning), hafva inkomsterna af ett helt hemman i detta härad, så väl åker som ladugård, blifvit beräknade till en summa af 437 R:dr 16 sk.; då derifrån afdrages alla offentliga utgifter och onera, till ett belopp af 192 R:dr, återstår en behållning af 245 R:dr; denna summa, med tillägg af hälften deraf, som måhända kan inbringas genom extra förtjenster, eller tillsammans 368 Rdr, måste nu året om underhålla de 30 personer, som i allmänhet finnas på hvarje helt hemman. Men folkets slöjdflit är ock beundransvärd. Redan de minsta barnen, som nyss börjat tala, hjelpa till att plocka ullen, de något större karda den, flickorna spinna och väfva, och bonden säljer ofta 100 à 200 alnar vadmal om året. Äfven smör säljes, och de uppvuxna ungnöten afyttras till utgörande af utskylderna. Socknarnes ungdom söker ock gerna under vintertiden tjenst i Skåne och bördigare orter. Folkmängden är i stigande; men fattighjonens antal har, sedan nykterhetsföreningarne här trädt i verksamhet, åter börjat aftaga. Döttrar hafva här, likasom i Wärend, redan af gammalt vanligen fått ärfva lika med söner. — *Nissan* och *Lagan*, *Stor-ån*, *Lill-ån* och *Fylle-ån* genomflyta häradet. Största sjön är *Bolmen*, som ligger 400 fot öfver hafvet, och har en areal af omkring $1\frac{1}{3}$ qv. mil. Jernbruk inom häradet äro: *Marieholm* i Åsenhöga socken, och *Gyllenforss* i Anderstorps. 27 socknar, förenade till 12 pastorater, finnas inom häradet. De äro följande: *Unnaryd* med Jällemtofta; *Femsjö*; *Långaryd* med Färgaryd; *Hestra* med Gryteryd; *Burseryd* med Sandvik och Bosebo; *Willstad* med Båraryd och Wåthult; *Refteled* med Anderstorp; *Åsenhöga* med Källeryd; *Kulltorp* med Gnosjö; *Forsheda* med Bredared och Thorskinge; *Åhs* med Kållerstad; samt *Bolmsö* med Dannäs och Tannåker. Dessa socknar innehålla tillsammans $628\frac{35}{96}$ förm. hemman, hvaribland $208\frac{19}{24}$ frälsehemman, $72\frac{3}{32}$ säterier, $13\frac{5}{8}$ rå och rör, $47\frac{3}{4}$ krono, samt $286\frac{5}{16}$ skatte. Taxeringsvärdet uppgår till 1,069,217 R:dr. Folkmängden är 23,096 personer på en areal af 472,668 tunnland, hvaraf 55,135 äro sjöar och kärr.

Westée, Carl Georg Theodor, född 1794, är en af de Svenskar, som på sednare tider mest utmärkt sig i främmande länder. Sedan han tagit den större artilleriexamen, blef han 1815 fänrik vid Södermanlands regemente, hvarefter han tjenstgjorde några år såsom adjutant hos presidenten i krigs-kollegium. År 1820 begaf han sig till Frankrike, för att vinna praktisk skicklighet i krigsyrket; men som den Franska lagen icke medgifver någon utländning att inträda i en Fransk korps, icke ens såsom soldat, måste han således låta anvärfva sig vid den i Frankrikes tjenst stående Hohenloheska legionen. Snart befordrades han, och re-

dan 1823 var han fältväbel, en beställning, som i den Franska arméen, likasom i vår, förutsätter en viss grad af förtroende till den, som dertill utses. När legionen 1830 afsändes till Grekland, hade Westée redan vunnit löjtnantsgraden, och blifvit anställd såsom instruktions-officer. I träffningen vid Argos tjenstgjorde han såsom regements-adjutant, utmärkte sig genom tapperhet, och erhöll, med anledning deraf, den Grekiska militär-orden. Den Hohenlohebeska legionen inkorporerades sedermera uti Franska arméen såsom 21 lätta infanteri-regementet, en för Westée ganska lycklig omständighet, ty den innebar korpsens militäriska naturalisation. År 1838 befordrades han till bataljonschef i den Afrikanska utländska legionen, och alltifrån denna tid ända till år 1846 tjenstgjorde han i Afrika, samt bivistade alla der gjorda fälttåg. Såsom en af hans många under tiden vunna utmärkelser, må nämnas, att han år 1841 erhöll ett högeligen smickrande beröm på de utfärdade general-orderna, för sitt lysande uppförande i träffningen vid Gigelli. Derefter bekom han hederslegionens riddarstjerna, och utnämndes, på Svenske ministerns särskilda förslag, till riddare af Svenska svärds-orden. De mångfalldiga krigsoperationerna i provinserna Algier och Oran bivistades alla af honom, och uti alla utmärkte han sig. Efter marskalk Bugeauds stora expedition från Mostaganem till Blida, år 1842, blef Westée af honom, utom tur, föreslagen till öfverste-löjtnant, hvilken befordran han äfven år 1844 erhöll. Svenske ministern i Paris, som ansåg att Westée, efter åtta i fält tillbragte mödosamma krigsår, nu väl kunde behöfva få komma i ro, hade utverkat hans förflyttning till ett regemente i Frankrike; men Westée undanbad sig detta, tillskref ministern ett bref, hvaruti han förklarade sig hellre vilja försaka befordran, än upphöra att strida, och anställdes då vid 36:te linieregementet, hvilket nyss förut hade afgått till Afrika. Uppå Westée ankom nu hufvudsakligen omsorgen om detta regementes bildande för det Afrikanska krigssättet, och detta uppdrag fullgjorde han så, att inom de tvenne bataljoner, som detacherades under hans befäl, vunnos nio hederslegions-stjernor på en tid af tretton månader, af hvilka elfva tillbragtes framför fienden. Slutligen begynte dock Westées fysiska kraft svika viljan. Under fem på hvarandra följande vintrar hade han ingen enda gång legat uti säng, icke ens bott i hus. Likväl utförde han ännu en gång en af marskalk Bugeaud honom uppdragen svår och vådlig expedition, samt lyckades härvid i så lysande grad, att marskalken kort derefter, åsidosättande samtlige öfrige öfverstar och öfverste-löjnanter, utvalde honom att med två urvals-bataljoner åtfölja på ett af marskalken sjelf anfördt offensift tåg, under hvilket Westée åsyo synnerligen utmärkte sig. Nu var emellertid Westée nära förtärd af en i lägret gängse rödsot, och lefde snart sagdt endast af opium, hvarjemte han blef svårt angripen af den s. k. Afrikanska ophtalmien, och nära att blifva alldeles blind. Den annars så strängt fordrande marskalken, hvilken märkt och behjertat hans tillstånd, begärde då, Westée ovetande, af krigsministern, i de mest trängande och för Westée ärefullaste ordalag, hans förflyttning till ett regemente i Frankrike. Till följe häraf blef Westée år 1846 anställd vid det i Perpignan garnisonerande 8:de lätta infanteriregementet.

Westén, Aron, son af rådmannen i Arboga och brukspatronen Erik Westén, föddes d. 23 November 1737. Blef student i Upsala 1748, och, efter vanliga lärdomsprofs afläggande, 1761 filosofie magister. Prestvigd följande året, utnämndes han först till e. o., och 1765 till ordinarie bataljonspredikant, samt slutligen 1766 till regementspastor vid Wermlands infanteriregemente. Kallades 1767 till hofpredikant hos kronprinsen, och 1774 till ordinarie hofpredikant hos konungen, med säte och stämma i hofkonsistorium. Utnämndes 1779 till prost och kyrkoherde i Ramsberg. Bivistade 1792 och 1800 årens riksdagar. Theologie doktor sistnämnde år. Förordnades 1801 till kyrkoherde öfver Arboga stads- och landsförsamlingar. Jubelmagister 1812. Doktor Westén har isynnerhet förvärfvat sig en stor förtjenst genom utgifvandet af *Svenska Hof-Clereciets Historia*, 3 delar, ett arbete, som vittnar om mycken forskning, och som med synnerlig omsorg blifvit utfördt.

Westenhjelm, Tobias, före sitt adlande kallad *Wester*, son af rådmannen Peter Bengtsson i Westervik, föddes den 4 Juli 1649. Sedan han studerat i Upsala, förordnades han 1674 till aktuarie uti antiqvitets-kollegium; men företog några år sednare en vidlyftig utrikes resa, hvarunder flera främmande länder besöktes. Efter hemkomsten utnämndes han 1681 till assessor i antiqvitets-kollegium, samt förordnades år 1683 att tillika vara häradshöfding öfver Wäsby och Salbergs härader i Westmanland. Uti denna beställning adlad 1689. Befordrades 1713 att vara lagman i Westmanlands och Stora Kopparbergs län, samt blef slutligen 1718 utnämnd till lagman i Westerås läns lagsaga. Afled d. 3 Oktober sistnämnde år. Han synes hafva varit en ganska kunnig och skicklig tjensteman, samt innehaft en mindre vanlig grad af lärdom. Flera böcker och afhandlingar af grundligt värde blefvo af honom utarbetade, deribland isynnerhet märkes *Konung Gustaf den Förstes Historia*; men intet af dessa hans arbeten har någonsin blifvit på trycket utgifvet.

Wester-Bergslagen ett härad inom Fahlu län, har lika omfång med fögderiet af samma namn, hvarom se *Bergslags fögderi.*

Westerbotten. Se: *Umeå län.*

Westerbottens Domsagor. Westerbottens domsagor äro 2: *Södra domsagan* innehåller 5 tingslag, nemligen Nordmaling och Bjurholm, Umeå Degerfors, Lycksele och Åsele; *Norra domsagan* innehåller 7 tingslag, nemligen Bygdeå, Nysätra, Löfånger, Burträsk, Skellefteå, samt Arvidsjaur och Arjeplong.

Westerbottens Fältjägare-korps är af rotbålls-natur, har 22 officerare, 17 under-officerare och 4 civile tjenstemän. Manskapets numerärstyrka utgör 460, hvaribland 401 effektivnummer. Spelets numerär är 13, handtverkare 2 och hästar 4. Regementet tillhör 6:te militär-distriktet, är förlagdt i Umeå län och har sin mötesplats på Gumbodahed. Dess aflönings och underhållskostnad utgör, allt sammanräknadt, 34,873 R:dr.

Westerbottens kontrakter. Dessa äro 4 och innehålla tillsammans alla socknarne såväl i Piteå som Umeå län. Westerbottens *Första kontrakt* ligger sydligast och innefattar Umeå stad och landsförsamling med Wennäs, Säfvar och Holmöns kapell, Degerfors, Bygdeå och Robertsforss bruksförsamling, Nysätra, Löfånger, Nordmaling, samt Lycksele, Sorsele och Stensele Lappmarkspastorater. *Andra kontraktet*, till en del beläget inom Umeå, till en del inom Piteå län, innehåller Skellefteå och Nordsjö kapell, Burträsk, Piteå stads- och landsförsamling, Elfsby, samt Arvidsjaurs och Arjeplougs Lappmarkers pastorater. *Tredje kontraktet* innehåller Luleå stads- och landsförsamling, Råneå, Neder-Kalix, Öfver-Kalix, äfvensom Jockmocks och Qvickjocks samt Gellivare Lappmarks-pastorater. *Fjerde kontraktet* innehåller Neder-Torneå, Carl Gustaf, Öfver-Torneå med Hietaniemi och Pajala kapell, samt Juckasjervi och Enontekis' Lappmarkers pastorater. Om folkmängden i dessa kontrakter tillsammantagna, se *Umeå* och *Norrbottens län*.

Westerdal, Frans Johansson, son af handelsmannen Johan Jönsson i Westervik, föddes år 1676. Föga märkvärdig för öfrigt, förtjenar han dock att hågkommas i anseende till de svåra öden han, en oskyldig deltagare uti Carl XII:s härtåg, efter dennes olycka fick röna bland de vilde Ryssarne. Prestvigd 1705, sändes han kort derefter till Svenska arméen i Pohlen, der han anställdes såsom bataljons-predikant vid Östgötha infanteri-regemente. År 1707 fick han i Sachsen af konungen fullmakt att vara regementspastor vid samma regemente, hvarefter han följande året tågade med arméen till Ukräin, der han ofta slet så ondt, att hunger och maktlöshet satte honom ur stånd att förrätta sitt embete. Efter det olyckliga slaget vid Pultava, togs han till fånga af Ryssarne och fördes först till Moskow, men sedermera till staden Ufa, på andra sidan om konungariket Kasan, midt ibland de mest råe barbarer, hvilka ej sällan svårt misshandlade honom. År 1711 flyttades han derifrån ännu längre bort, ända till staden Tobolsk i Siberien, der hans eländen ökades i ännu högre grad. Bland annat blef han en gång år 1712 af Ryssarne bakbunden och nedkastad till marken, samt så illa slagen, att intet hopp syntes vara om lifvet samt sjelfva fältskärerne, hvilka sedermera skulle sköta honom, länge gåfvo honom förlorad. Efter mångåriga misshandlingar, återfick han ändtligen friheten 1722, då han återkom till fäderneslandet. Tre år senare utnämndes han till kyrkoherde i Gladhammars och Westrums pastorat, samt fick 1740 titel af prost. Han slöt år 1749 sin mödosamma och skiftesrika lefnad.

Westerdjupkärra, en masugn och bergsmanshammare under Fagersta bruk, var redan år 1655 anlagd och har af ålder haft 75 skepp:d smide, som likväl år 1750 ökades till 100 skepp:d och år 1785 flyttades till bruket, med rättighet för ägaren att bortsälja härden.

Westergarn, annex till Sanda socken i Gottlands Södra Fögderi, är belägen vid hafvet 2 ½ mil S. S.V. från Wisby. Jordmånen är sand, och på skog är ringa tillgång. Vesterut ligger en holme, kallad *Utholm*, hvarest Danske konungen Waldemars rikt lastade skepp skall hafva förgåtts år 1361. Socknen innehåller 6⅜ mtl, med 288 inbyggare på en areal af 2,337 tunnl., hvaraf 140 äro sjöar och kärr.

Westergöthland, ett landskap i Göthaland, gränsar i vester till Wenern, Bohuslän och Kattegat, i öster till Wettern och Småland, i norr till Wermland och Nerike, samt i söder till Halland och Småland. Dess längd är 20 à 22 mil, och bredden 16. Landskapet är fördeladt på 3:ne län: Skaraborgs, Elfsborgs och Götheborgs. Till det sistnämnda höra häraderna Säfvedal, Askim, samt Östra och Vestra Hisingen. *Tiveden* utgör i nordost landskapets gräns emot Nerike, och samma skogsås nedskjuter äfven mellan de nära landskapets norra gräns belägna sjöarna *Skagern* och *Unden*, en förgrening, som sedan på andra sidan om Westgötha kanal fortsättes utefter hela vestra kusten af Wenern. Norra delen af landskapet är för öfrigt i allmänhet flack och endast några enstaka höjder förekomma här, såsom *Kinnekulle*, *Halleberg* och *Hunneberg* mot Wenern, samt *Ålleberg*, *Mösseberg* och *Billingen* kring Falköping, *Lugnåsberget*, norr om Billingen, m. fl. Alla dessa höjder utgöras af öfvergångsberg ofvanpå den uråldriga granitklippan. Bland sjöar, utom de redan nämnda, märkas här *Wiken*, *Bottensjön*, *Imsen*, *Östen*, *Örlen Hornberga-sjön*, *Stråken*, *Björen* m. fl. Inom Skaraborgs län ligger den egentligen s. k. *Westgötha-slätten*, som innesluter *Falbygden* och sakta sluttar mot Wenern. Jordmånen inom den vidsträckta slättbygden utgöres i allmänhet af en utmärkt god lerjord, uppblandad med matjord och närande genom sin kalkhalt. I bergstrakterna råder dock ett annat förhållande; man finner der vidsträckta sandhedar eller moar, och isynnerhet på gränsen mot Elfsborgs län en oöfverskådlig samling af kala låga berg, ödsliga ljunghedar och svarta torfmossar. Länets skogstillgång utgöres mestadels af 12 kronoparker, jemte åtskilliga till enskilda personer upplåtna allmänningar. Skogarne bestå mest af tall och gran, här och der blandade med björk, asp och andra trädslag. Tillgången på ved och timmer är ock, genom allmogens vanvårdande af skogen, i synbart aftagande, fastän ännu tillräcklig för länets behof. Jordbruket, jemte boskapsskötseln, utgör Skaraborgs läns egentliga, nästan enda, näring; men står i allmänhet ganska lågt, vida lägre än i många af naturen mindre bördiga provinser. Bonden vidhåller

här vid jordbruket sina gamla vanor, och har ännu alltför litet lärt sig att genom dikning afleda vattnet från sina kollriga tegar. De fält han odlar äro ock alltför vidsträckta i förhållande till hans tillgångar på dragare och foder, och blott den del af landet, som närmast omger hans bostad, eller den s. k. hemjorden, blir derföre nödtorftigt häfdad och bibehållen vid bördighet. Utsädet består här mestadels af vårsäd, särdeles hafra, och behållningen, äfven på den jord, som jemförelsevis bäst skötes, öfverstiger sällan 4:de kornet. Den från bostäderna mera aflägset belägna jorden besås årligen med hafra, utan att någonsin gödas, hvarigenom den knappt gifver dubbla utsädet, till dess den slutligen måste igenläggas till en obetydligt gifvande betesmark. Sådan s. k. hafrejord uppgår till mer än 65,000 tunnl., under det hemjorden vid de byar, hvartill hafrejorden hörer, utgör icke fullt 48,000 tunnl. Mindre obenägenhet att afvika från vana och häfd, än medellöshet och oförmåga att bekosta förändringen och afbida en ersättning, som endast tiden kan gifva, har i denna ort hindrat ett allmännare införande af vexelbruk. För att dock i någon mån undanrödja dessa hinder hafva understöd af allmänna medel beviljats de hemmansägare, som, efter verkställd utflyttning, förbundit sig att, under föreskrifven kontroll, införa ett ordnadt vexelbruk, enligt dertill uppgjorda arbetsplaner. Under åren 1833—42 hafva 74,300 R:dr sålunda blifvit utdelade, hvaraf likväl 58,400 åtgått till hjelp vid utflyttningar ur bylagen och endast 15,900 R:dr blifvit använda till egentliga åkerbruksförbättringar. Total-beloppet af Skaraborgs läns spanmålsproduktion utgör i medeltal minst 537,740 tunnor, hvaraf dock 70 procent består af hafra, en sädesart, hvaraf 2 tunnor i vigt och näringsämne anses motsvara 1 tunna råg. Potatesodlingen är i denna ort i betydligt stigande, och äfven lin och humla idkas betydligt i flere härader. Med ängsskötseln är illa ställdt och hötillgången på många ställen otillräcklig. I skogsbygderna, såsom på den s. k. *Gullkroken* längs stranden af Wettern är dock ängs- och ladugårdsskötseln bättre vårdad, hvarföre ock boskapsskötseln i allmänhet synes lemna en afkastning, som någorlunda motsvarar länets behof, samt äfven från vissa orter erbjuder tillgång till export. Många betydliga odlingar af förut oländig eller vattendränkt mark hafva ock här, dels af enskilte jordägare, dels genom af staten förskjutna lån, blifvit företagna och verkställda. Sålunda har man upprensat Tida-ån nedanom sjön Östen och påbörjat sänkningen af denna sjö, hvarigenom kringliggande vattensjuka och tidtals öfversvämmade ägor och marker till en vidd af 7,420 tunnl. blifvit dels genom uttorkning odlingsbara, dels betydligt förbättrade. Flera dylika företag, hvartill staten biträdt med lån, äro ock dels redan påbörjade, dels ifrågasatta. Skaraborgs län äger inga egna jerngrufvor, och dess bergverksrörelse är derföre af mindre betydenhet. Här finnes inalles 24 härdar med 9,839 skepp:d privil. årligt smide, då deremot Elfsborgs län innehåller 89 härdar med 19,290 skepp:d privil. årligt smide. Jernbruken i det förra länet äro 9, nemligen: *Åboholm*, *Sätra*, *Forsvik*, *Skagersholm*, *Lagerforss* och *Ribbingsfors* i Wadsbo härad, samt *Tidaholm* och *Ryfors* i Wartofta, och *Åreberg* i Kåkinds härad. Derjemte finnas der äfven åtskilliga manufaktur- och spikhamrar samt 2:ne kopparhamrar, *Sätersforss* och *Kallefall*, som hemta sin råkoppar från Åtvidaberg. Tillgången på alunskiffer är här nära outtömlig, och 3:ne alunbruk, *Carlsforss*, *Hönsäter* och *Kafveläs* äro i gång inom norra länet. Brunsten brytes på några ställen inom Wadsbo härad, och 1,200 till 1,300 skepp:d utföras deraf årligen till England. På Kinnekulle brytes äfven täljsten, äfvensom sandsten vid Lugnåsberget och vid foten af Billingen. På flera ställen, särdeles Kinnekulle och Mösseberg, brännes ock kalk, hvarvid alunskiffer begagnas i stället för ved. Tvenne glasbruk, *Bromo* och *Årsnäs*, 3 pappersbruk, *Cathrineforss*, *Bölleberga* och *Gustafsbruk*, 2 oljeslagerier, *Mellomqvarn* och *Åreberg*, samt 19 tegelbruk, finnas dessutom i samma län. I Wadsbo och Kåkinds härader tillverkas hvarjehanda linneväfnader äfven till afsalu, och i Wartofta härad är förfärdigandet af åkerbruksredskap, åkdon och trädkärl en hufvudsaklig binäring. Socknarne äro i allmänhet små, och innehålla på slättbygden vanligen 8, 12 till 13, stundom ej mer än 4 à 5 mtl., hvarför ock pastoraten bestå af 4, 5 ända till 6 socknar, hvar och en med sin egen kyrka. Skaraborgs län innehåller 9 hela prosterier eller kontrakter jemte delar af 3:ne andra, neml. Wilske, Wäne och Redvägs, af hvilka de två första till en betydlig del ligga inom Elfsborgs, och det sistnämnda delvis sträcker sig inom både Elfsborgs och Jönköpings län. Landskapet Westergöthlands vapen är ett springande lejon, med öfra delen, som är förgylld, i svart fält, och nedra delen, som är svart, i förgyldt fält, mellan 2 stjernor, den ena under venstra framfoten, och den andra bakom hufvudet. Se för öfrigt *Elfsborgs* och *Skaraborgs län*, samt *Skara stift*.

Westergöthlands Konungar. Desse äro till större delen dels okände, dels så helt och hållet fabelaktige, att de ej förtjena omtalas, ehuru långa ättlängder af desse förekomma uti vissa gamla urkunder. Att uti flera århundraden särskilde konungar funnits, som styrt öfver Götherne i Westergöthland, är temligen säkert; men hvilka som rätteligen böra räknas dit, bland de många i häfderna förekommande Göthiska konunganamn, torde alltid blifva omöjligt att med någorlunda visshet afgöra. De gamle Westgötha-konungarne voro helt och hållet oberoende af Ynglinga-ättens regenter i Svithiod. De, om hvilka man har någon kunskap, äro följande: *Gaute*, som påstås hafva varit den förste konung i Westergöthland, samt gift med en bonddotter vid namn Snottra; hans son var *Gotrek*, beryktad för sina många kärleksäfventyr, hvarom en särskild saga har mycket att förtälja; dennes son, *Rolf*, som fick till äkta Thorborg, en dotter till Upsalakonungen Erik; dennes broder, *Kettil*, en väldig stridskämpe, som säges

hafva blifvit förmäld med dottren till en konung Haldan i Gardarike; *Erik*, Rolfs son; och *Algötke*, hvilken var fader till Göthilda, gemål till konung Ingjald Illråda, och som af denne sin måg blef innebränd, jemte de andre småkonungarne. Alltsedan hans död, upphörde Westergötbland att vara ett eget, sjelfständigt rike, och utgjorde derefter beständigt en underlydande del af Svithiod.

Wester-Haninge, med Muskö, en sochen i Sotholms härad af Stockholms län, är belägen vid Saltsjön, 3 mil S. från Stockholm, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen gränsar i vester till Grödinge och Sorunda, samt i nordost till Öster-Haninge. Genom norra och vestra delarne af socknen går en östlig fortsättning af skogsåsen Hanveden, som här bildar en mestadels bergländig eller sandig skogsmark, fastän med temligen medtagen skog; medlersta och östra delarne af socknen äro jemnast, och jordmånen, bestående af lera eller svartmylla, är der äfven bäst. Större gårdar i socknen äro: *Tuna*, 2 mtl frälse; *Skogs Ekeby*, 1 $\frac{2}{3}$ mtl. frälse säteri, med qvarn och såg; *Berga*, 2 mtl. frälse säteri; *Näringsberg*, 2 mtl. fr. säteri, ett grefve Hamilton tillhörigt fideikommiss; *Ekeby*, 1 mtl. frälse säteri, 2 frälse; samt *Häringe* (se detta ord). Bondgårdarne äro här i allmänhet små, och deras afkastning i spanmål öfverstiger sällan eget behof. Till socknens folkskola och sockenmagasin har en Stråle till Krigslida inom detta sekel gjort donation. Socknen har hushållsgille, sparbank och lånbibliothek gemensamma med Öster-Haninge. Högar, stensättningar och bautastenar förekomma vid Häringe, Krigslida och Prestgården. Ruiner efter Sotes borg, äfvensom gården Solingen, erinra här om det gamla Sotaskär. Den s. k. Kyrkogårdsbacken, i södra hörnet af socknen, skall hafva varit begrafningsplats för krigsfolk år 1675. Sotholms häradsting hålles vid kyrkan. Hemmantalet är 64 $\frac{1}{24}$ förm. mtl., hvaraf 7 skatte, $\frac{1}{2}$ krono, 56 $\frac{13}{24}$ frälse. Folkmängden utgör 1,652 personer. Jemte Muskö, innehåller socknen en areal af 32,956 tunnl., hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Westerhejde, annex till Stenkumla, är beläget i Wisby läns södra fögderi, och ligger vid hafvet, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Wisby. Den trakt af socknen, som gränsar till Östersjön, är ojemn och bergaktig, men det öfriga mestadels slättmark. Skog saknas ej alldeles. År 1739 anträffades här i jorden, vid Wibblegård, en silfverskatt af 135 lods vigt, och deribland Anglosaxiska och Arabiska mynt. Vesterut ligger hamnen *Buskvik*, 1 mil ifrån Wisby. Socknen innehåller 6 $\frac{1}{2}$ mtl., med 413 inbyggare på en areal af 5,508 tunnl., hvaraf 35 äro sjöar och kärr.

Westerlanda, annex till Hjertum, är beläget vid Götha elf, 3 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Uddevalla. Bergen tränga här närmare till elfven, och skogarne äro glesare än i moderförsamlingen. Förnämsta gårdarne äro: *Thorskog*, på en gång bruks- och landtegendom (se detta ord), med 78 $\frac{1}{2}$ tunnland bördiga inegor, goda odlingstillfällen, rik tillgång på bränntorf, och skog till husbehof; vidare säteriet *Röstorp*, 1 mtl., i sambruk med säteriet Ström i Hjertum; samt *Åsen*, båda med god timmerskog. Hemmanen utmed Götha elf äro vackra och bördiga. I en sandbacke vid gården *Källered* uppväller en källa, kallad *S:t Olofs*, som fordom var i stort rop för sin undergörande kraft, hvarföre många på S:t Olofsmessodag hit vallfärdade; hon skall under torra somrar vara vattenrikast. Socknen innehåller 37 $\frac{5}{6}$ mtl., hvaraf 7 $\frac{1}{8}$ frälse, 4 $\frac{3}{4}$ krono och 24 $\frac{5}{16}$ skatte, samt en befolkning af 1,760 inbyggare på en areal af 16,137 tunnl., hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg och Lilla Edet.

Westerlind, Olof, född 1682 på gården Lind uti Westerlösa socken i Östergötbland, efter hvilken födelseort han bildade sitt namn, kom i tjenst såsom ryttare vid Östgötha kavalleri 1700, och deltog samma år i landstigningen på Seeland. Gick följande året med sitt regemente till Lifland, der han bivistade slaget vid Riga, samt träffningarna vid Willna och Pinskoff. Befordrades 1704 till underofficer vid Stenbockske dragonerne, och deltog samma år i stormningen af Reusch-Lemberg. Var närvarande uti slaget vid Frauenstadt 1706, och blef 1708, då han stod vid avantgardet, uti en träffning illa sårad. Såsom fältväbel befordrades han 1709 till kornett vid dragonerne, och bivistade samma år slaget vid Pultava, der han åter blef illa sårad och tillfångatagen vid Dnieperströmmen. Efter en tolfårig fångenskap i Sollgalitsch, fick han, sedan freden blifvit afsluten, åter hemkomma till fäderneslandet. Öfver sin färd till fängelseorten, och derifrån hem, har han författat en liten dagbok, som ännu finnes qvar; men hvilken icke omförmäler något om den behandling han rönte af Ryssarne. Efter hemkomsten placerades han på Westmanlands regemente, med fänriks expektanslön, och lärer hafva tagit afsked år 1730, då han erhöll kornetts underhåll. Död år 1744.

Westerljung, en socken i Hölebo härad af Nyköpings län, är belägen vid Östersjön, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Tresa, och tillhör 3 kl. konsist. Marken är dels slättbygd, dels skogsbygd, dels skärgård, samt i allmänhet bergaktig. Skog finnes till socknens behof. I socknen ligger *Erikslund*, $\frac{1}{2}$ mtl., samt säteriet *Örboholm*, 1 oförm. mtl., i en skogig trakt, nära saltsjön, lydande under Thureholm. Socknen innehåller inalles 41 $\frac{1}{2}$ mtl., med 1,270 inbyggare på en areal af 24,161 tunnland, hvaraf 1,150 äro sjöar och kärr.

Westerlösa, en socken i Gullbergs och till någon del i Wifolka härad, är beläget 1 $\frac{1}{2}$ mil V. från Linköping, och tillhör 2 kl. konsist. Jordmånen består af bördig lerjord och svartmylla; men skog fattas. I denna socken, nära intill Omberget, finnes ett kalkbrott, hvarifrån kalksten blifvit hemtad till uppbyggandet af Carlsborgs fästning. Kyrkan är byggd 1796, och har altartafla af Hörberg. I Holmes gärde finnes här ett helt åkerfält, som kallas Kumlarne, och förmodas hafva varit begrafningsplats, emedan urnor m. m. der blifvit funna. Några stenar finnas äfven i när-

heten, som anses vara bautastenar. Socknen innehåller 44 $\frac{1}{8}$ hemman, med en befolkning af 1,190 personer på en areal af 19,486 tunnl., hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Westerman, Anders, son af en jernkrämare i Stockholm, vid namn Sven Westerman, föddes 1672. Kom 1684 till Upsala för att studera; men reste sedan 1690 till Dorpt, för att inskrifvas såsom student vid den derstädes då nyss förut inrättade akademien. Vinnlade sig med mycken ifver om de theologiska och filosofiska studierna, samt tog med stor heder sina examina, hvarefter han återkom till fäderneslandet, och blef uti Upsala prestvigd. Förordnades 1698 till pastorsadjunkt vid S:t Jakobs församling i Stockholm, och promoverades följande året, ehuru frånvarande, till filosofie magister i Pernau, vid universitetets invigning derstädes. Blef 1703 anställd såsom e. o. pastor vid kongl. lifgardet, med hvilket han 1705 aftågade till Pohlen. Under marschen 1706 till Sachsen, begagnade han sig af tillfället att uti Wittenberg och Leipzig besöka flera af dervarande berömde theologer, med hvilka han ingick närmare bekantskap. Efter det stora nederlaget vid Pultava 1709, räknades han bland krigsfångarne; men undgick likväl till större delen den svåra misshandling, som de fleste af hans öfrige medbröder fingo erfara bland de vilde Ryssarne. Han fördes öfver Kiew till Moskow; men slapp, tillika med de andre Svenske prestmännen, efter czarens befallning, att deltaga uti hans triumflika intåg derstädes. Fördes 1710, i sällskap med hundra fångne Svenske officerare, från Moskow till Soliwitzuguska, som var en för dem utsedd fångenskapsort. Der blef han i några år en själasörjare för sine fångne landsmän, predikade söndagligen för dem, tröstade dem med religionens ord, och begrof de döde efter Lutherska ceremonielet. En af hans härunder hållna predikningar, eller *Predikan emot ofôrsonlighet*, utgafs sedermera i Halle. År 1714 gjorde han en resa till Archangel. Efter slutligen vunnen förlossning ur den Ryska fångenskapen, begaf han sig genast hem till fäderneslandet, och anlände 1722 till Stockholm, återinträdande i sin tjenst såsom pastor vid lifgardet. Utnämndes 1726 till kyrkoherde i Gefle stadsförsamling, hvilken han sedermera förestod ända till sin död år 1739. Hans hela väsende andades en innerlig uppriktighet, och hans umgänge skildras såsom ganska behagligt. Under de sista åren af sin lefnad blef han alldeles blind. Utom särdeles grundliga preststudier, egde han äfven en god insigt i det latinska språket, hvilket han inhemtat af den grundlärde Hermelin i Dorpt.

Westermo, annex till Öja socken, är beläget i Vestra Rekarne härad, vid Hjelmaren, 2 $\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Eskilstuna. Marken är mestadels ojemn och bergaktig, dock finnes äfven någon slättmark med jordmån af lera. Skog saknas ej alldeles. Den betydligaste gården är *Wärhulta*, om 2 mtl. Socknen innehåller 26 $\frac{1}{2}$ mtl., med 1,410 inbyggare på en areal af 17,542 tunnl., hvaraf 380 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Westernorrland, eller **Hernösands län,** ett län inom Norrland, innehåller de båda landskapen *Medelpad* och *Ångermanland*, med undantag af Nordmalings socken. Länet består af större och smärre dalar, som danat sig på ömse sidor om elfvar och sjöar, hvilka genomskära landet, äfvensom af större och smärre dels skogbevuxna och mullbetäckta, dels kala och med stenrössjor öfverhöljda bergsryggar, hvilka småningom slutta ned från vester mot Bottniska hafvet. Dessutom förekomma, isynnerhet i skogstrakterna, en mängd kärr och mossar. Korn är här förnämsta utsädet, och lin odlas i myckenhet, särdeles i länets norra del. Boskapsskötseln är en hufvudnäring, och skogens, jemte ladugårdens, produkter höra till landets förnämsta utförsvaror. Fiske, särdeles af strömming på hafvet, samt lax i de stora strömmarne, idkas här ock ymnigt. Landet afkastar äfven jern, och en mängd af jernbruk äro här anlagda. Länet innehåller 2 städer, Hernösand och Sundsvall, 3 domsagor och 3 fögderier, nemligen Södra Ångermanlands, Norra Ångermanlands och Medelpads, samt 17 tingslag, hvilka äro: Säbrå, Gudmondrå, Sollefteå, Ramsele, Botheå och Nora (inom Södra Ångermanland); Nordingrå, Själevad, Nätra och Arnäs (inom N. Ångermanland), samt Selånger, Ljustorp, Sjön, Indal, Njurunda, Tuna och Torp (inom Medelpad). Kontrakterna i länet äro 6, nemligen Ångermanlands Södra, Östra, Vestra och Norra, samt Medelpads Norra och Södra, innefattande tillsammans 61 socknar inom 35 pastorater. Länet är i militäriskt hänseende indeladt till båtsmanshåll, och innehåller 455 båtsmansrotar. Hemmanens antal utgör 1,602 $\frac{5}{8}$, med 85,242 inbyggare på en areal af 4,984,555 tunnland, hvaraf 314,050 äro sjöar och kärr (se för öfrigt *Medelpad* och *Ångermanland*).

Westerplana, annex till Medelplana, är beläget vid Wenern, på Kinnekulle, 1 $\frac{1}{2}$ mil O.N.O från Lidköping. Åkerbruket är här ej synnerligt lönande, emedan matjorden är tunn, och någon tids torka lätt förorsakar missväxt. Binäringar för allmogen äro dels fiske i Wenern, dels foror till Götheborg, Hofva m. fl. ställen, samt stenhuggerier och kalkbränning, bärplockning m. m. Socknen har ock en sjöhamn, der varor inlastas å fartyg, ämnade till Wermland. Här finnas 11 $\frac{1}{2}$ hemman, med 250 inbyggare på en areal af 2,152 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr.

Westerrum, annex till Gladhammar, är beläget vid hafvet, i södra Tjust härad, 2 $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Westervik. Socknen består dels af fast land, dels af öar och holmar i skärgården. Marken är bergaktig, med åkrar och ängar i dälderna, och mestadels god tillgång på skog. I socknen ligger säteriet *Helgerum* (se detta ord), *Tofvehults* masugn, samt *Idö Lotsgård* (se detta ord). Österut i socknen, vid inloppet till Westervik, ligger *Spåröberget*, på den bergiga Spårön. Detta berg är landkänning, och sundet derutanför kallas *Spårösund*, som är 50 alnar bredt, 240 alnar långt och

mycket djupt. Ett tullkontor är der inrättadt, der alla fartyg böra visiteras, som segla till och ifrån Westervik, äfvensom en känningsbåk af sten, till sjöfarandes rättelse. Socknen innehåller 1,638 inbyggare, samt, tillsammans med Gladhammar, $55\frac{3}{8}$ hemman, inom en areal af 57,464 tunnl., hvaraf 4,720 äro sjöar och kärr. Adr. Westervik.

Westerskjöld, Salomon, son af tullnären i Malmö, Anders Johansson Westerheim, anställdes 1675 såsom kammarskrifvare vid militie-kontoret, hvilken tjenst han med synnerligt loford förrättade under det kort derefter utbrytande kriget med Danmark. År 1676, då Danskarne stormade Christianstad, blef han tillfångatagen och alldeles utplundrad; men lyckades kort derefter, ehuru icke utan den största fara, att komma undan, då han tog flykten till Lübeck, hvarifrån han sedermera återkom till hufvudarméen i Skåne. Under de följande krigsåren användes han till kontributioners indrifvande, då han fick medfölja de till landsbygden utskickade särskilda ströfkorpserna, samt många gånger utstod de största faror och besvärligheter bland de förbittrade Skånske bönderne. Det nit han härunder visade, behagade konung Carl XI så mycket, att denne, efter fredens afslutande, utnämnde honom 1680 till tullnär vid stora sjötullen i Carlskrona och Rönneby, samt 1691 upphöjde honom uti adligt stånd. Han lärer hafva inlagt stor förtjenst om tullväsendet, och mycket bidragit till att inrätta denna vigtiga gren af statsstyrelsen på ett ändamålsenligt sätt. En yngre broder,

Westerskjöld, Anders, som adlades på samma gång som han, blef 1676 notarie vid stora barnhuset, 1680 notarie vid Stockholms stads politikollegium, 1689 inspektor vid packhuset och nederlagen i Malmö, samt slutligen inspektor öfver stora sjötullen i Helsingborg. Äfven han lärer hafva ådagalagt stort nit för tullväsendets förbättring. Båda brödernes adliga ätter äro längesedan utdöda.

Westerstad, med Öfraby, en socken i Färs härad af Malmö län, är beläget 3 mil O.N.O. från Lund, och tillhör 2. kl. patr. Socknen har i allmänhet brukbar, men till större delen sidländ åker, samt godt höbol, torfjord och skog. Frälsesäteriet *Westerstad*, $2\frac{1}{8}$ mtl., med god och bördig åker samt ymnigt bete, och nyttjadt som ladugård under Löberöd, är här beläget. Såsom egare deraf, har slägten De la Gardie patronaträtt till detta pastorat. Socknen innehåller $20\frac{5}{8}$ hemman, med 780 inbyggare på en areal af 6,063 tunnl.

Westerstrand, Pehr, son af komministern i Ukna församling af Linköpings stift, Jonas Westerstrand, föddes den 27 Februari år 1785. Ätten härstammar från staden Westervik, der den äldste kände stamfadern, Sven Jonsson, var bosatt som skeppare, och hvars son, Jonas, först efter födelsestaden upptog namnet Westerstrand. Denne, äfvensom hans son, voro prostar. Den unge Pehr W. blef, efter att hafva genomgått Linköpings skola och gymnasium, samt äfven några år biträdt vid åtskilliga landtmäteriförrättningar, år 1803 inskrifven såsom student vid Upsala akademi. Promoverades 1809 till filosofie magister. Anställdes först 1812 såsom registrator och aktuarie i general-landtmäteri-kontoret; men förordnades följande året till revisor i general-krigs-kommissariatet vid Svenska arméen i Tyskland. År 1814 erhöll han uppdrag att granska Hanoverska regeringens vidlyftiga räkenskaper öfver de försträckningar, som under de nästförflutna årens fälttåg blifvit lemnade till Svenska arméen. Uti den berättelse härom, han, efter verkställd granskning, aflemnade, uppgafs planen för de sedermera, både med denna regering och flera andra främmande makter afslutade krigskostnadsliqvidationer, hvarigenom högst betydliga afprutningar på de gjorda ersättningsanspråken tillvägabragtes. Befordrades mot slutet af samma år till fältkamrerare i general-krigs-kommissariatet. Sedan denna hans befattning 1816 upphört, återgick han till general-landtmäteri-kontoret; men började samtidigt tjenstgöra i Stats-kontoret, der han snart befordrades till kammarförvandt. Under 1817 års riksdag hade han förordnande att vara kamrerare vid stats-utskottet, och konstituerades året derpå att vara redogörare hos kommitterade för salpeterärenderna. Befordrades då äfven till kamrerare i stats kontoret. Kallades samma år till ledamot af musikaliska akademien. Af statskontoret erhöll han sedan uppdrag att utarbeta det af rikets ständer begärda formulär till en rikshufvudbok, hvilket han äfven fullbordade, hvarefter detta formulär af rikets ständers revisorer, och vid 1823 års riksdag äfven af stats-utskottet gillades och godkändes, såsom fullständigt redovisande för statsverkets förvaltning, hvadan detsamma med rikets ständers bifall antogs till efterföljd vid uppgörandet af alla blifvande rikshufvudböcker. Vid de följande riksdagarne biträdde han äfven rikets ständer dels med upplysningar, dels såsom kamrerare, och befordrades 1824 till stats-kommissarie. Biträdde likaledes i egenskap af sekreterare en år 1827 tillförordnad kommitté för regleringen af arméens aflöning, i hvilken egenskap han utarbetade ett löneregleringsförslag, som sedan åtföljde Kongl. Maj:ts till rikets ständer i ämnet aflåtna proposition. Förordnades sistnämnda år att tillika förvalta kamreraretjensten i serafimer-ordens-gillet. R. af N. O. 1828, och samma år förordnad till ledamot i hospitals-direktionen, samt 1830 till sekreterare i kommittén för utarbetande af en förändrad lönereglering för indelta arméen. Dessutom kallad till deltagande af flerfalldiga andra kommittéer, revisioner m. m. Befordrades 1831 till vice president i stats-kontoret, och samma år kallad till ledamot af kommitén för salpeterärenderna. Förordnades 1832 att vara förste direktör vid Kongl. Maj:ts hofkapell och spektakler, samt utnämndes samma år till president i stats-kontoret. År 1833 förordnades han till ledamot i den kommitté, som hade att upprätta och afgifva förslag till reglering af ackorderna inom värfvade arméen, och kallades samma år till hedersledamot af landtbruksakademien. Kommendör med stora korset af

N. O. 1837. Förordnades 1838 till ordförande för Trollhätte nya kanalverks bolag. Erhöll 1840, på egen begäran, entledigande från förste direktörsbefattningen vid Kongl. Maj:ts hofkapell och spektakler; men förordnades samma år att vara ordförande i direktionen för kongl. theaterns pensions-inrättning. Upphöjdes 1842 uti adligt stånd, med bibehållande af sitt förra namn.

Westervik, en stapelstad i Tjusts härads skärgård, är välbyggd, har god hamn och 2:ne skeppsvarf. Staden är välbyggd, med breda och räta gator, 28¾ mil från Stockholm, 15¾ mil ifrån Kalmar. Den har först legat 2 mil djupare in i landet, der nu Gammelbyn är belägen, men anlades här år 1433. Dess hufvudnäring är handel, hvilken idkas mest med export af skogs- och bergsprodukter, samt import af salt och andra förnödenheter. Staden har flera gånger varit härjad af brand, såsom 1517, 1612, och 1677 varit härjad och bränd af Danskarne. Åren 1710 och 1711 rasade här pesten. Kyrkan är gammal, men vacker. Ett fattighus är här genom enskild donation uppfördt, och kallas, efter gifvarinnan, det Cederflychtska. Sjelfva huset är byggdt af sten, och 38 fattige erhålla deraf understöd. Ett särskilt fattighus finnes här äfven för ålderstigne. Äfven för 25 fattiga barn finnes en särskild understöds- och läroinrättning. Äfven en elementarskola och en vexelundervisningsskola finnas här anlagda. Vid härvarande skeppsvarf hafva flera så väl örlogsskepp som galerer blifvit byggda för kronans räkning. Staden räknade år 1844 29 handlande med 26 handelsbetjente. Hus och tomter uppgingo till 500, samt stadens egande jord till 10 hemman eller 4,299 tunnland, hvaraf 486 voro åker, 483 äng, och 2,970 skog och utmark. Stadens folkmängd utgjorde 3,650 personer. Statsbidragen utgjorde i summa 12,777 R:dr b:ko. — Staden har egen stadsfysikus, samt apothek och korhus. En betydlig byggnad, kallad stadshuset, är här på sista åren uppförd af sten. Staden underhåller 16 stadsbåtsmän. Tillsammans med Törnsfalla socken utgör Westervik ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Westerås, en uppstad i en däld vid Svartåns utlopp i Westeråsfjärden, indelas i trenne qvarter, norra, södra och vestra, hvilka äro skiljda från hvarandra dels af ån, som går i rigtningen från norr till söder, dels af storgatan, som går i rigtning från öster till vester, och sammanhänger med stora landsvägen från Stockholm till vestra orterna. Norr om denna gata, på vestra sidan, ligger en sluttande sandås, kallad Oxbacken, der staden tidigast synes blifvit uppbyggd. Staden är gammal, och har sannolikt i äldsta tider varit hednisk offer- och marknadsplats. Kallades fordom *Westra Aros*, under det Östra Aros betecknade Upsala. Handeln har af gammalt utgjort stadens förnämsta lifsprincip, och den är ännu ganska liflig, bestående förnämligast i jern- och spannmålshandel. Årligen uppvägas här omkring 35,000 Skepp:d stångjern och manufaktursmide, 11,300 Skepp:d tackjern, 2,300 Skepp:d jernmalm, 3,000 Skepp:d koppar och förarbetad messing, utom vitriol, rödfärg m. m., som utföres mest till Stockholm. Deremot förser staden bergslagsorterna med spannmål, och landsbygden i allmänhet med kramvaror; en stor mängd spannmål uppköpes här äfven från Upland och Södermanland. Stadens marknader äro särdeles lifligt besökta, och den största kallas *Mormessan*, som hålles i September månad, samt varar i tio dagar. Staden räknade år 1840 30 handlande af mankön, med en betjening af 63 personer, äfvensom 32 i bodar anställda qvinnor, utom krögare och näringsidkerskor med deras biträden. Handtverken äro föga betydliga, såsom mestadels inskränkta inom den närmaste ortens behof; dock räknades här år 1840, inom 40 yrken, 126 mästare eller husbönder, med 207 gesäller och lärlingar. Fabriksrörelsen är föga betydlig. Staden äger rundtomkring sig betydliga jordegor, utgörande 946 tunnl. åker, 341 tunnl. äng, och 1,444 tunnl. skog och betesmark, utgörande tillsammans 15½ mtl. Denna jord odlas och skötes med omsorg, och besås till största delen med råg och potäter; men dess afkastning motsvarar dock ej ens till hälften invånarnes eget behof. Segelfarten sysselsätter 3:ne, nästan dagligen mot hufvudstaden fram- och återgående ångfartyg, samt dessutom 17 seglande fartyg af 3 till 400 skeppunds drägtighet hvardera. — Kongl. slottet i staden har, enligt sägen, blifvit grundadt af biskop Sankt Ilian omkring 1170, sedermera varit kongl. slott, befästadt och försedt med torn och grafvar, samt flera gånger belägradt, såsom af Engelbrekt, Puke och Gustaf Wasa. Det innehåller nu landshöfdingens våning, länsstyrelsens embetsrum, fängelser, magasiner m. m. Det rum, der konung Erik XIV setat fången, begagnas till kassa-kontor. Det hela är en fyra våningar hög stenbyggnad, fyrkantig, med en liten borggård, men utan märkelig arkitektur. Domkyrkan är en af de äldsta och största i Sverige, invigdes 1271, hemsöktes af åskeld 1691, och fick efter denna olycka ett nytt, ståtligt torn, som då uppfördes af Nikodemus Tessin, och är 328 fot högt. Kyrkan sjelf är utantill 314 fot lång och 116 fot bred. Högchoret har en altartafla af dyrbart förgylldt bildhuggerearbete, skänkt af Sten Sture d. y. och hans gemål. Flera grafchor, bland andra konung Erik XIV:s märkas bland sidochoren. En af kyrkans klockor, som säges vara från år 1107, väger nära 300 skeppund. Stadens begrafningsplats är numera utom staden, norrut, på vägen åt Skultuna. Domkyrkoförsamlingen utgör, jemte S:t Ilians landsförsamling, ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Trenne andra kyrkor hafva här fordom funnits, bland dem S:t Ægidii, der biskoparne, under Brasks ledning, uppsatte sin protest mot konung Gustafs förfarande vid riksdagen i Westerås år 1527. Bland allmänna byggnader märkas för öfrigt biskopshuset, konsistoriihuset, gymnasii- och skolhuset, nu förfallet och under ombyggnad. Gymnasium i Westerås har 6 lektorer, utom adjunkt, lärare i lefvande språk, sång, musik och gymna-

stik, samt bibliothekarie. Lärjungarnes antal har på sednare åren varit mellan 40 och 50, hvaraf omkring en tredjedel ifrån Dalarne. Lärdomsskolan har omkring 83 och apologistskolan 52 lärjungar årligen. Äfven ett skollärare-seminarium för stiftet finnes här. En allmän arbetsinrättning är nyligen organiserad. Gemensamt med länet har staden ett lasarett, som årligen mottager 2 till 300 sjuka, och har 5,000 R:dr årligen åt sig anslagne. Kostnaden för fattigförsörjningen i staden räknas i medeltal till 6,565 R:dr årligen. Staden styres af en borgmästare och 8 rådmän, af hvilka en, med biträde af stadsfiskal och valde ordningsmän för qvarteren, besörjer polisuppsigten i staden. 26 borgerskapets äldste förvalta för öfrigt municipal-angelägenheterna. Postkontor, gästgifveri och flera värdshus finnas här. Staden är tingsställe för Tuhundra och Siende härader. Dess uppskattningsvärde stiger till 1,060,000 riksdaler, och hela skattebidraget till 31,300. Folkmängden, som på sista åren något stigit, uppgår till 3,618 personer, hvaraf 2,220 erlägga afgifter till staten och staden. Dess vapen är ett A i munkstil.

Westerås Län. Detta län innefattar östra och till vidden den största delen af landskapet Westmanland, den del af Upland som kallas Fjerdhundra, samt Carls och Torpa socknar af Södermanland. Länets längd i söder, utefter Mälarens strand, är omkring 7 mil, men vidgar sig högre upp till innemot 9 mil. Länets hela vidd utgör 59 $\frac{8}{20}$ qvadratmil, hvaraf Mälaren upptager 2 $\frac{4}{5}$, och några andra sjöar, såsom *Åmänningen* i nordvest, *Hallaren* i norr och *Temnaren* i nordost, jemte flera smärre, upptager nära lika mycket, så att blott 53 $\frac{3}{4}$ qvadratmil utgöra land. Af dessa höra 38 $\frac{2}{3}$ till Westmanland, det öfriga till Upland och Södermanland. Bland de åar, som genomflyta länet och hafva aflopp i Mälaren, äro följande de förnämsta, nemligen längst i vester: *Arboga-ån*, som kommer från Örebro län, och är segelbar till 1 $\frac{1}{2}$ mil från utloppet; dernäst *Hedströmmen*, som utfaller något östligare; dernäst *Kolbäcks-ån*, som genom slussar är gjord segelbar, och ger aflopp åt sjöarne Barken och Ämänningen, samt slutligen utfaller i Mälaren vid Strömsholm; *Svart-ån*, som utfaller i Westeråsfjärden, och slutligen *Sag-ån*, som genom konst är satt i förbindelse med sjön Hallaren, hvars vatten hon afleder i Mälaren. Dessa vattendrag, hvilka nästan alla från nordvest till sydost sakta slutta mot Mälaren, åtskiljas från hvarandra genom låga, med kärr och mossar fyllda höjdsträckningar, hvilka åt den sydöstra och drygare delen af länet, ända upp till Dalelfven, i allmänhet gifva karakteren af slättland. Smärre sand- och grusåsar sträcka sig ock på något afstånd jemsidigt med hvarandra och med de större vattendragen öfver det eljest flacka landet, och de betydligaste bland dem äro: *Hed-* eller *Kungsörs-åsen*, längs Mälarens vestra strand; *Kolbäcks-åsen*, utmed Kolbäcks-ån; *Balunds-åsen*, som från östra stranden af Westeråsfjärden uppskjuter förbi Sätra hälsobrunn, ända upp emot Dalelfven; samt *Åsen* eller *Dalkarlsåsen*, som går östligare, och från Enköping äfven sträcker sig upp emot Dalelfven. Annat är förhållandet i vestra och nordvestra trakterna af länet. Dalfjället, som utgår från Norrska fjällen, och från Dalarne vidare fortgår genom Örebro och Mariestads län, utsträcker förgreningar äfven hit, och bilda i Skinskattebergs och Norbergs socknar betydliga sammanhängande bergmassor, med ofta branta, skogbeväxta sluttningar. Från den bergslag, som här bildar sig, utgår den låga landtrygg, som kallas *Långheden*, och som sedermera åtföljer Dalelfven, och utgör den naturlige vattendelaren mellan denna elf och Dalelfven. Den till odling egentligen begagnade eller dugliga marken utgör sålunda högst blott en tredjedel af länets hela arealvidd. Men äfven bergen äro rika på malm, och höjderna, ofta äfven kärren, skogbärande eller dugliga till betesmarker. För sin jernmalm anmärkningsvärda äro: *Risberget*, *Morberget*, *Norberget* eller *Klackberget* i Norbergs socken, äfvensom i Skinskattebergs socken *Riddarhytte malmfält*, för sina tillgångar på jern-, koppar- och koboltmalm. *Salberget* vid Sala innehåller blyglans med en ovanlig halt af silfver, jemte något koppar, samt här och der äfven jernmalm. Jernhaltiga källor förekomma ock i myckenhet inom länet; en sådan är den såsom hälsobrunn mycket besökta *Sätra* i Kila socken, jemte flera andra, som i orten för sin jernhalt begagnas såsom hälsogifvande. En hård, stundom kalk- eller mergelhaltig lera är eljest den rådande jordarten på slättlandet, särdeles längs Mälarens stränder. Men längre norrut i länet blir jordmånen mera sandig och stenbunden, och inom bergsbygden, likasom äfven på grusåsarne, utgör sand eller stenklapper i allmänhet den rådande ytbetäckningen. Länets klimat är i olika trakter ej obetydligt olika; våren kommer naturligtvis tidigare till slättbygden, under det vintern och slädföret i bergstrakterna är stadigare. Ofta kör man om vårtiden i Bergslagen ännu med lass på de islagda insjöarna, under det att segelfart redan börjat på Mälaren. Här och der, såsom i det låga, vattendränkta landet kring sjöarna Hallaren och Temnaren, underhålles och sprides äfven köld och frost genom sanka, af skogar instängda kärr. I Skinskattebergs, 4 à 500 fot högt belägna, bergstrakt, möta äfven flera den kallare Nordens naturprodukter, såsom dvergbjörk, hjortron, åkerbär m. m. I Salbergs fögderi, äfvensom i allmänhet inom länets bergslag, är ännu god tillgång på skog. Äfven på slättbygden förekomma ännu här och der skogar, särdeles barrskog eller björk, och endast några af de södra socknarna äro alldeles skoglösa. Åkerbruk är länets hufvudnäring, som gifver största afkastningen, och är den gamla seden, att hvartannat år beså jorden med säd, hvartannat låta den ligga i träde, här ännu i allmänhet rådande. Råg är hufvudsädet; dernäst potäter. Ängsskötseln och foderodlingen är på slättbygden otillräcklig, och boskapsskötseln motsvarar derföre ej heller landets behof. I skogs- och bergsbygden, äfvensom här och der vid enskilda

gårdar, är förhållandet bättre; men en stor del af ladugårdens alster måste dock hemtas från andra landskap, såsom oxar, smör och ost från Småland, Helsingland o. s. v. Till hästkulturens upphjelpande har Strömsholms kongl. stuteri på ett välgörande sätt bidragit. Näst åkerbruket, är bergsbruk detta läns vigtigaste näring. Särdeles gäller detta om jerntillverkningen. Länets malmstreck lemnade år 1847 149,262 Skeppund jern, hvaraf 144,495 voro från Norbergs socken. 16 masugnar och 52 stångjernsverk, tillsammans 130 härdar, finnas i länet. Näst jern, är silfret, som brytes vid Sala, länets vigtigaste metallprodukt, som fordom, genom en rikare tillgång, varit ännu mera betydande; ännu brytes här omkring 3,300 lödiga mark årligen. Vid Riddarhyttan i Skinskatteberg brytes koppar till ett belopp af 312—350 Skepp:d årligen. Messing tillverkas vid Skultuna, på sednare åren åter i något förökad qvantitet, ända till 672½ Skepp:d årligen (1847). I Westanforss och Norbergs socknar tillverkas äfven blyerts. Kronans tionde af länets samtliga bergverks-alster uppgår till omkring 40,000 R:dr. Landthandel, särdeles med spannmål, kolning och varuforsling äro länets vigtigaste binäringar, och isynnerhet det sistnämnda, jemte skjutsning af resande, påräknas mycket af allmogen, såsom på många ställen det förnämsta bjelpmedlet att bestrida åliggande kontanta skatter. Genom länet gå 2:ne hufvudvägar: en längs Mälarens norra strand, genom städerna Westerås, Köping och Arboga, och den andra, eller s. k. bergslagsvägen, som ofta är besvärlig att färdas, norrut från Westerås, mot Hedemora och Fahlun. Tvenne kanaler finnas i länet, nemligen: *Strömsholms kanal*, som går utmed Kolbäcks-ån, från Södra Barken till Mälarfjärden Galten, samt *Hjelmare kanal*, hvaraf dock blott en del hörer hit. Länet indelas i 6 fögderier och 22 länsmansdistrikter, samt 4 domsagor och 13 härader, utom magistrater och rådhusrätter i de fyra städerna. Sala bergslag utgör ett bergshauptmansdöme, Öster- och Vester-Bergslagerna ett bergmästaredöme, samt Norbergs och Skinskattebergs bergslager, jemte Ramnäs och östra Westmanlands bruksdistrikter, ett bergsfögderi. 7 läkare på stat finnas här anställde. Länet underhåller 375 man af lifregements-grenadierer, 940 man af Westmanlands regemente, samt 25 nummer af lifregements-husarer, utom befäl och spel. Pastoraternas antal äro 46, socknarnes 55. Domsagorna äro följande, nemligen: *Simtuna*, med Thorstuna, Simtuna, Wåla, Ytter- och Öfver-Tjurbo härader; *Snäfringe*, med Siende, Tuhundra och Snäfringe härader; *Waynsbro*, med Norrbo, Wagnsbro, Norbergs och Skinskattebergs härader; samt *Åkerbo*, med Åkerbo härad. Folkmängden är i tilltagande, och besteg sig år 1845 för hela länet till 94,640 personer, hvaraf största tillväxten befunnits tillhöra Bergslags och Kungsörs fögderier (vestra och nordvestra delen af länet). Länets hela areal utgör 1,327,691 tunnl., hvaraf 83,590 äro sjöar och kärr. Summan af länets skattebidrag för landsbygden har blifvit beräknad till 772,637 R:dr 19 sk. 11 rst., samt för städerna till 92,985 R:dr 27 sk. 9 rst. Särskildt har man ock beräknat, att jordbruket, med ett produktionsvärde af 3,100,000 R:dr, erlägger ett skattebelopp af 650,000 R:dr; men bergsbruket, med ett produktionsvärde af 1,500,000 R:dr, ett skattebelopp af 55,500 R:dr, hvarigenom jordbruket således synes vara flera gånger högre beskattadt, i förhållande till afkastningens värde, än bergsbruket. — Likasom provinsen Westmanland, har detta län tre brinnande berg i hvitt fält till sitt vapen.

Westerås Recess och Ordinantia. Så har det märkvärdiga beslut blifvit benämndt, som fattades på riksdagen i Westerås 1527, och hvarigenom det katholska prestväldet i Sverige slutligen alldeles krossades. Att nämnda riksdag skulle blifva af mer än vanlig betydelse, kunde man ana redan af förberedelserna dertill, enär adeln, vunnen på regeringens sida, fått hemlig uppmaning att infinna sig dervid så manstark som möjligt, och i full rustning. De andlige, hvilka icke väntade sig något godt af detta möte, kommo äfven å sin sida ganska talrikt tillsammans, i den fulla föresats att våga det yttersta emot konungens fruktade tilltag. Till Westerås kommo inalles 4 biskopar, 4 domherrar, 15 riksråd, 129 adelsmän, 32 borgare, utom Stockholms riksdagsmän, 14 bergsmän, och 105 bönder från alla delar af riket, med undantag af Finland, hvarifrån ingen var kallad. Redan före sjelfva riksdagens öppnande ådagalade konung Gustaf I sina tänkesätt vid det gästabud, hvarmed han välkomnade ständerne; ty, då han intagit högsätet, lät han rådet och riddarne intaga rum närmast sig, och anvisade de nästa platserna åt biskoparne. Som detta både var stridande mot vanliga bruket, och äfven kunde synas obilligt på en tid, som med skäl tillerkände presterskapet en afgjord öfverlägsenhet i upplysning och talanger framför adeln, ansågs denna vanvördnad särdeles kränkande för prelaterne. Också sammanträdde de följande dagen inom lyckta dörrar, för att rådslå om sin tvetydiga ställning, och biskop Brask i Linköping uppmanade sina medbröder att kraftigt motsätta sig den reform, som man kunde förutse vara tillämnad. Några talade väl om eftergift; men Brask, förtörnad öfver ett sådant tal, kallade dem galne och oförständige män, som sjelfve ville samtycka till sin egen förnedring; det är endast för våldet, sade han, man måste vika. Verkligen uppsattes äfven på förband en allvarlig protest emot alla ingrepp i kyrkans rättigheter; men denna skrift, hvilken de icke vågade offentliggöra, gömdes tills vidare under domkyrkans golf, der den icke förr än femton år sednare återfanns. Biskoparne vunno äfven för sitt intresse rikshofmästaren Thure Jönsson Roos, en bland de få högättade adelsmän, som blifvit öfrige efter Christian Tyranns hemsökelse; men denne var blott en fåfäng man, utan kraft och synnerligt anseende, samt således föga i stånd att verksamt understödja det hotade prestväldet. Ständernes öfverläggningar begynte den 22 Juni

uti Dominikanernes klostersal. Konungen lifvades af åtrå att krossa påfveväldet, prelaterne åter att göra allt för sitt sjelfförsvar, adeln af begäret efter de rika kyrkornas och klostrens många gods, men borgare och bönder voro länge tvehågsne. Kansleren Laurentius Andreæ gjorde å konungens vägnar en framställning, hvaruti han, sedan han uppdragit en målning af fäderneslandets tillstånd, och regeringens rastlösa bemödanden till dess räddning, inblandade klagomål öfver mötande hinder och motsägelser, samt gaf slutligen ej otydligt att förstå, det han ville hafva de många andliga godsen indragne, samt biskoparnes slott återtagna, under förklarande, att konungen i annan händelse vore färdig att nedlägga sin värdighet. Han upplyste, att inkomsterna icke på långt när förslogo till rikets ökade behof och utgifter, samt uppgaf de brister i statsförfattningen, som helt och hållet borde afhjelpas. Under allt detta rättfärdigades konungen från det om honom utspridda förtal, såsom ville han trampa kristendomens bud under fötterna. För att göra ifrågavarande indragning mera angenäm för adeln, påstods utan betänkande, att den hufvudsakligen skedde till adelns nytta, och att följaktigen alla de, hvilkas förfäder bortgifvit eller afsöndrat några hemman till kyrkor och kloster, nu borde återfå hvad som på sådant sätt blifvit dem beröfvadt. Då skriften var uppläst, svarade biskop Brask, att presterne genom en dyr ed voro påfven förbundne; att de med ansvar innehade sina egendomar såsom lön af kyrkan; att de ansågo sig väl förpligtade till trohet och lydnad emot konungen, men endast så vidt sådant icke kunde strida emot de andliga stadganderna, samt att de för öfrigt gerna skulle se att alla missbruk inom det andliga ståndet aflystes. Konungen vände sig då till rådsherrarne med fråga, hvad dem syntes om detta svar. Thure Jönsson Roos, den äldste af dem, sade sig ej bättre veta. Konungen, som skarpsinnigt nog insåg, det han, i sakernas närvarande ställning, vore nödvändig, låtsade sig derföre vilja nedlägga regeringen, om Ständerna icke inginge på hans förslag, och ställde sig såsom han tagit ett fast beslut att göra detta, då han märkte den allmänna bestörtningen, denna förklaring åstadkom. Rikshofmästaren egde emellertid ej nog rådighet att begagna sig af den förvirring, som härigenom uppkom. Han njöt endast ögonblickets triumf, smickrades af menighetens flyktiga bifall, och sade stolt, medan han under trumslag gick förbi slottet, der konungen bodde: "Ingen skall väl i år göra mig till någon hedning, Luther eller kättare." Konungen sjelf antog utseendet af den största likgiltighet, medan hans vänner mästerligt begagnade den allmänna villrådigheten, genom att uppskrämma ofrälsestånden med föreställningen om en regeringslöshet, som kunde bereda hela rikets undergång. Större delen af adeln vanns genom hoppet om fordna egendomars återvinnande från de andlige. Bönder och köpstadsmän yttrade en uteslutande tillgifvenhet för konungen, och när Magnus Sommar, utvald biskop i Strengnäs, förklarade, att kyrkans tjenare ingalunda borde beskyddas på bekostnad af hela rikets välfärd, gjorde detta hos alla ett godt intryck. Slutligen yrkades temligen allmänt, att man skulle företaga en pröfning af de båda partiernas stridiga lärosatser. Petrus Galle och Olavus Petri disputerade derpå emot hvarandra en hel dag. Den förre talade på latin, den sednare på Svenska; men slutligen ropade man åt dem, att båda bruka modersmålet. Allt mer och mer började man anse, att sanningen var på den sednares sida. En deputation afgick derefter, till Braskens stora harm, för att försäkra konungen om ständernas beredvillighet att gå hans billiga önskningar till mötes, och sjelfva den dumdristige Thure Jönsson Roos, som i början högljudt fröjdat sig öfver konungens afsägelse, begynte nu bäfva för folkets hotelser. Den afsända beskickningen fann emellertid konungen obeveklig. Äfven förnyade böner, knäfall och tårar syntes länge fruktlösa; men ändtligen, när ständernas bekymmer stigit till sin höjd, inträdde konung Gustaf till dem, och lät omsider förmå sig att återtaga kronan. Alla hans propositioner blefvo då utan invändning beviljade. Genom riksdagsbeslutet, eller det så kallade Westerås recess och ordinantia, fick konungen fullmyndighet öfver alla de andliges gods, kyrkor och kloster, likväl med tillåtelse för adeln att återfå hvad som blifvit afsöndradt ifrån deras familjer alltsedan Carl VIII Knutssons räfst. Omkring 20,000 hemman fråntogos då de andlige. Konungen tillvällade sig äfven makt att tillsätta, likasom att afsätta prester, bestämma deras inkomster af pastoraterna, samt att upptaga de böter och sakören, som förut tillfallit biskoparne och kyrkan. Alla prester skulle efter den tiden dömmas vid verldslig domstol i mål, som ej rörde embetet, deras qvarlåtenskap gå i arf efter lag, och biskoparne förklarades oberättigade att, såsom förut skett, tillegna sig aflidne presters egendom. Evangelium skulle fritt läras i de allmänna skolorna. Biskoparne skulle dädanefter taga sina fullmakter af konungen, men ej af påfven, till hvilken således ej heller någon lösen för den biskopliga pallium vidare finge erläggas. Såsom de numera icke kunde föra sitt fordna kostsamma lefnadssätt, sedan deras inkomster blifvit inskränkta till hvad konungen behagade gifva dem, sågo de sig härigenom nödsakade att sjelfve begära sitt uteslutande ur rådet. Prelaterne, öfvergifne af de öfriga stånden, måste underteckna detta beslut, som nästan alldeles tillintetgjorde deras anseende. Väl inlade Thure Jönsson Roos en förbön för den gamle, förtjenstfulle biskop Brask, att få behålla sitt Munkeboda så länge han lefde; men konungen lyssnade ej härtill. Biskopen miste icke allenast straxt sitt slott, utan ock sin väl beväpnade lifvakt, och måste dertill ställa särskild borgen för sitt framtida uppförande. Åtskilliga förordningar vidtogos sedermera af ständerna om socknarnas indelning, bannlysning, skriftermål och andra dylika mål, hvilka nu till en ständig lag stadfästades. Äfven stadgades, att de tvister, som emellan de andlige

kunde uppkomma, ej mera skulle få dragas under påfvens pröfning. För munkarnes kringstrykande att samla allmosor, skulle sättas en gräns. Till presterliga kallet skulle inga andra invigas, än de, som egde skicklighet att förkunna Guds rena ord, och alldenstund den himmelska sanningen ännu hade i landet många bätske fiender, skulle det ryktet vederläggas, att konungen ville införa en falsk lära. Om alla dessa ändringar uppsatte rikets råd i sitt namn en kungörelse till samtliga landsorter. Ingen riksdag har någonsin medfört en större hvälfning i Sveriges inre författning, än denna Westerås märkvärdiga riksdag, och likväl var detta verk fulländadt på en enda veckas tid. Den evangeliska läran blef i riket stadgad, och konungen bekäade sig uppenbarligen dertill, ehuruväl ingen blef tvungen till reformationens antagande. Med all sin ökade makt måste nemligen Gustaf I ännu använda mycken varsamhet, för att icke stöta allmänheten; ty missnöjet hos de katholskt sinnade kunde icke så lätt och snart alldeles förqväfvas.

Westerås Stift innehåller hela landskaperne Westmanland och Dalarne, inom en utsträckning af 380 qvadratmil, och en folkmängd af omkring 253,700 personer. Stiftets 8 kontrakter inom Westmanland äro: Domprosteriet, Fernebo, Sala, Munktorp, Köping, Arboga, Fellingsbro och Nora; och de 7 kontrakterna inom Dalarne äro: Vester-Dals, Norrberke, Mora, Rättvik, Leksand, Stora Tuna och Hedemora.

Westerås Stifts biskopar. Ehuru den helige *David*, hvilken uti konung Inge den Äldres tid först började predika kristendomen för Westmanlänningarne, stundom plägar upptagas såsom den förste biskop i detta stift, är det dock temligen oegentligt att räkna så väl honom dit, som en vid namn *Amund*, hvilken någon tid derefter uppträdde såsom en kristenhetens förkunnare i dessa nejder. Den förste af påfven ordentligen förordnade biskopen öfver Westerås stift, var en Dansk man, vid namn *Henricus Pauli*, som räknades bland de flere Svenske biskopar, hvilka stupade uti Fotevigs slag 1134, kämpande för Danske prinsen Magnus Nilsson. Hvad han för öfrigt uträttat, eller om han verkat något inom sitt stift, finnes ingenstädes omtaladt. Efter honom nämnes *Petrus Olavi*, äfven en Dansk man från Samsö, hvilken anses hafva varit den förste, som af påfven fått i uppdrag, att för Romerska stolens räkning uppbära S:t Peters penning och öfriga dess inkomster från hela Sverige, en befattning, som sedermera under hela katholska tiden alltid tillhörde biskoparne i Westerås. Efter honom kom *Richardus*, en likväl föga känd person, och derpå, omkring år 1172, en Engelsman, benämnd *Ilianus*, hvilken högeligen prisas för sin rikedom och stora frikostighet. Han lät på sin bekostnad uppbygga det ståtliga biskopshuset, som sedan i flera hundra år efter honom benämndes S:t Ilians hus, och lade många inköpta hemman under biskopsbordet. Afled år 1182. *Ægidius*, äfven af Engelsk härkomst, insattes samma år i embetet, och berömmes såsom en god biskop; men inga hans bedrifter finnas upptecknade, utom det att han lärer hafva uppbyggt en kyrka österut i Westerås. Efter att hafva förvaltat biskopsembetet uti mera än trettio år, afled han 1213, och blef begrafven uti den af honom uppbyggda s. k. Ægidii-kyrkan. *Robertus*, en Tysk munk, som någon tid hade varit abbot för munkarne i Juleta kloster, valdes till biskop 1213, och berömmes såsom en ganska from och gudfruktig man, hvilken dessutom åtnjöt stort anseende, samt tillhörde rikets råd uti konungarne Johan den mildes och Erik Läspes tid. Död år 1227. *Benedictus Germundi*, en högättad Svensk man, och son af en Uplands lagman, dessutom vidt berest och mycket studerad, stod uti stort anseende både hos konung Erik Läspe och hos dennes motståndare, den upproriske Folkungen Knut Johansson Långe. Genom hans försorg lärer det stora Dominikanerklostret i Westerås hafva blifvit inrättadt. Huru länge han styrt stiftet, är ej med tillförlitlighet kändt; men hans efterträdare, *Magnus Erici*, en man af förnäm slägt och ej ringa lärdom, nämnes såsom biskop redan 1233. Han var år 1251 en ibland de Svenske herrar, som förde Birger Jarls dotter Richissa till Norrige, och efter hemkomsten derifrån vågade han hota sjelfva denne mäktige herre med bannlysning för hans trolösa förfarande emot Folkungarne vid Herrevadsbro. Han afled vid en hög ålder år 1257. Efter honom kom *Carolus*, förut kanik i Linköping, hvilken invigde den då fullbordade domkyrkan i Westerås, samt dessutom säges hafva invigt ända till öfver tjugo andra kyrkor uti olika trakter af Westmanland. Han lät göra fyra stora vägar till Westerås, och vid hvarderas ända bygga ett särskildt kapell. Ehuru en på sin tid mycket både myndig och inflytelserik man, nedlade han 1267 sitt embete, och dog 1283. *Israel Johannis*, en högättad Svensk man, som tros hafva genom sina stämplingar hufvudsakligen förmått sin företrädare att taga afsked, är för öfrigt ganska litet känd, och afsade sig sjelf den biskopliga värdigheten 1279, hvarefter han lefde till år 1291. *Petrus Elofsson*, förut kyrkoherde i Roslagen, insattes till biskop, sedan den förre tagit afsked, och stod uti synnerlig nåd hos konung Magnus Ladelås, som ock tog honom till sin kansler. Efter dennes konungs död blandade han sig nog mycket uti verldsliga saker, och beskylldes äfven för att hafva förskingrat kyrkans egendom. Slutligen fann han sig föranlåten, af fruktan för den stränge herr Thorkel Knutsson, att fly till Norrige, der han 1299 slöt sin lefnad. *Nils Kettilsson*, af den förnäma Danska adliga Hvide-ätten, valdes år 1300, och åtnjöt stor ynnest hos konung Birger, hvarföre han 1306 befordrades till erkebiskop i Upsala. Efter honom kom *Magnus Arvidi*, till födseln en Småländsk adelsman, om hvilken ingenting annat finnes antecknadt, än att han, jemte konung Birger, togs till fånga uti Håtunaleken. Han lärer hafva dött år 1311, och då valdes *Israel Erlandi*, en både högättad och höglärd man, förut theologie magister och lektor, samt prior hos Dominikanermunkarne i Sigtuna, och tillika

kanik i Upsala. Han var dessutom en rik herre, som väl förstod sig på bergverk, hvarföre han förskaffade sig en ansenlig inkomst af den närliggande bergslagen, hvilket alltsedan kom biskoparne i Westerås till godo. Hedemora grufva egde han ensam, och bragte densamma i största drift genom införskrifne Tyskar. Hos konung Magnus Smek, till hvars råd han hörde, stod han uti stor ynnest, och deltog uti flera vigtiga förhandlingar. Afled 1322. *Egislus Haqvini*, förut Dominikanermunk i Westerås, valdes 1332. Var en af sin tids myndigaste män, som hade sin hand med uti de flesta då skeende politiska ärenden, bland annat Skånes läggande under Sverige, och afled 1352. *Magnus Eskilsson*, förut kanik i Upsala och prost i Skara, berömmes såsom en särdeles driftig stiftsstyresman, hvilken anställde flitiga visitationer inom församlingarna och klostren. Brukades såsom konung Albrekts råd uti flera angelägna ärenden, hvilka han säges hafva utfört med både klokhet och redlighet. Död 1371. *Mathias Laurentii*, förut prest uti Mora socken i Dalarne, en foglig och stilla man, valdes till biskop 1372, och afled 1379. *Hartlevus Andreæ*, en berest och studerad man, som vid någon utländsk akademi blifvit magister, och sedan en lång tid varit erkedjekne i Upsala, valdes 1379, och säges hafva dödt 1387 uti stor fattigdom, af den orsak, att hans talrika slägt, som flytt undan från Stockholm för konung Albrekts förföljelser, alldeles utblottat honom. *Bengt Korp*, förut kanik i Skara, sattes till biskop, till belöning derföre, att han beväpnat sina tjenare och med dem tappert kämpat uti slaget vid Falköping för drottning Margarethas sak emot konung Albrekt. Han lärer hafva aflidit omkring år 1395. *Nicolaus Michaelis*, förut kanik i Upsala samt sockenprest uti Stora Tuna i Öster-Dalarne, valdes till biskop emot drottning Margarethas och konung Eriks af Pommern vilja, hvarföre han städse stod i deras synnerliga onåd. Deltog likväl uti flera den tidens vigtigaste förhandlingar, deribland Nyköpings herredag 1396, samt mötet i Kalmar året derpå. Dog år 1401. *Nils Ingevasti*, en Dansk man, uppgifves hafva efterträdt honom, och varit biskop till sin död, omkring år 1414; men är för öfrigt ganska litet känd. *Nafno Johannis*, förut hofkaplan hos konung Erik af Pommern, tillsattes af denne emot domkapitlets vilja; men förflyttades redan år 1421 till Odense stift på Seeland. *Olavus Helgonis Knop*, en Dansk man, insattes äfven emot domkapitlets vilja. Skildras såsom en driftig man, och af mycket inflytande på den tidens politiska tilldragelser. Dog 1441. *Åke Johansson*, förut munk, valdes 1442. Om honom finnes icke mycket antecknadt. Han dog 1453. *Petrus Mathiæ*, förut kanik i Strengnäs och kyrkoherde i Sundby, var biskop blott ett år, och afled redan år 1454. *Olavus Gunnari*, från Wadstena kloster, berömmes såsom en ganska driftig biskop, hvilken, bland annat, låtit med stor kostnad iordningställa biskopsgården och der uppbygga ett nytt stenhus. Säges, för den stränga ordning han sökte hålla bland presterne och munkarne inom sitt stift, hafva blifvit af dem förgifven 1460. *Bengt Knutsson*, af en förnäm Svensk ätt, hade i sin ungdom mycket studerat och gjort vidsträckta utrikes resor, samt sedan blifvit erkedjekne i Strengnäs. Han var biskop blott något öfver ett års tid, och afled redan 1462. *Birger Månsson*, en ganska lärd man, som blifvit doctor decretorum i Italien, och någon tid varit subdiaconus hos påfven, samt derefter blifvit utnämnd till kanik i Merseburg, Lybeck, Strengnäs och Åbo, och slutligen till domprost i Upsala, var äfven blott en kort tid biskop, och dog 1464. *Lydichinus*, af Sparreätten, förut kanik i Westerås och kyrkoherde i Munketorp, valdes 1465, samt förvaltade biskopsembetet både länge och väl. Skötte sitt stift med mycket nit, och var med uti sin tids alla politiska förhållanden. Sålde flitigt aflatsbref; men använde en betydlig del af sina inkomster till domkyrkans och biskopsbordets förkofrande. Afled år 1487. *Olavus Andreæ*, af ringa härkomst, men med mycken skicklighet, hvarföre han en lång tid var kansler hos riksföreståndaren Sten Sture den äldre. Han blef dock icke länge biskop, emedan han dömdes från embetet för olofligt umgänge med ett adligt fruntimmer. Efter honom nämnes en *Olavus Laurentii*, hvilken skall hafva styrt stiftet till år 1500; men om hvilken man har ganska ofullständiga uppgifter. *Otto Svinhufvud*, en högeligen lärd man, och magister i Greifswald, men äregirig och ränkfull, samt så högmodig, att han förde en nästan kunglig hofstat, blandade sig oupphörligen uti sin tids politiska oroligheter, hållande ifrigt de Danske konungarnes parti emot Sturarne. Vid Stockholms blodbad uppträdde han såsom en trolös angifvare emot egne landsmän, och lemnade åt den tyranniske Christian en vidlyftig förteckning på alla de utmärktare personer, hvilka i främsta rummet borde aflifvas. Snart derefter flyende för Gustaf Erikssons segerrika vapen, omkom han uti det största elände under Stockholms belägring 1522. *Petrus Sunnanväder*, förut kanik och decanus, samt kansler hos riksföreståndaren Sten Sture d. y., valdes till biskop på konung Gustaf Erikssons tillstyrkan; men företog sig snart derefter upproriska stämplingar mot denne herre, hvarföre han afsattes från sitt embete. Flydde till Norrige, men utlemnades slutligen, och blef, efter en skymflig behandling i Stockholm, 1527 i Upsala halshuggen och steglad. Efter honom valdes *Petrus Magni*, en lärd och vidtberest man. Han blef den siste katholske biskop i Westerås, och afled 1534. *Henricus Johannis*, af en gammal Norsk adlig ätt, sattes 1535 att styra stiftet, och säges hafva verksamt arbetat på reformationens genomförande. Såsom ett fult drag af honom anföres, att han sökt använda spiktunnestraffet emot brottslingar, men hvilket grymma straff Gustaf I genast strängeligen förbjöd att begagna. För öfrigt säges han hafva varit ganska omtyckt af konungen, som ofta rådförde sig med honom uti rikets angelägnaste saker. Han dog 1556. *Petrus Niger* eller *Svart*,

förut hofpredikant hos Gustaf I, har skrifvit denne konungs historia, samt en historia öfver Westerås biskopar. Dog 1562. *Johannes Oleg*, från Nerike, är mest känd för sitt uppträdande uti den s. k. Liquoristiska striden, då han framkom med det påstående, att vatten kunde användas i stället för vin uti den heliga nattvarden. Han afled år 1574. *Erasmus Nicolai*, förut hofpredikant hos hertig Johan, samt kyrkoherde uti Stora Tuna i Dalarne, och slutligen domprost i Westerås, sattes till biskop för sin tillgifvenhet för lithurgien. Dog 1580. *Petrus Benedicti*, var åtta år med stort beröm biskop i Westerås, till år 1589, då han utnämndes till biskop i Linköping. *Olavus Bellini*, förut kyrkoherde i Gefle, en stillsam och fredlig man. Ehuru han förkastat lithurgien och underskrifvit Upsala mötes beslut, anklagades han dock 1606 på riksdagen i Örebro af konung Carl IX, och blef, isynnerhet för sin inblandning i den beryktade Petrosas sak, afsatt från embetet. På presterskapets enträgna böner togs han dock till nåder igen, och återfick sitt biskopsstift, hvilket han sedan förestod till sin död, år 1618. *Johannes Rudbeckius*, förut professor i Upsala och konung Gustaf II Adolfs hofpredikant, samt den förste theologie doktor, förordnades 1619 till biskop. Afled år 1646. *Olavus Laurelius*, förut theologie professor i Upsala och kyrkoherde i Stockholm, vårdade sig såsom biskop synnerligen om uppfostringsverket och fattigvården. Dog 1670. *Nicolaus Rudbeckius*, förut pastor primarius i Stockholm, afled 1676. *Johannes Brodinus*, förut superintendent på Gottland, var som biskop nästan beständigt sjuk och lidande, samt dog redan år 1680. *Carl Carlsson*, förut pastor primarius i Stockholm, dog 1707. *Petrus Malmberg*, var öfverhofpredikant och fält-superintendent hos konung Carl XII, då han utnämndes till biskop i Westerås; men kom aldrig att tillträda stiftet, emedan han redan 1710 afled i Bender. *Mathias Iser*, förut pastor primarius i Stockholm uti trettio år, utnämndes 1711, och dog 1725. *Sven Caméen*, förut pastor primarius i Stockholm, dog 1729. *Nils Barchius*, förut äfvenledes pastor primarius i Stockholm, dog 1733. *Anders Kalsenius*, likaledes förut pastor primarius i Stockholm, dog 1750. *Samuel Troilius*, till 1758, då han blef erkebiskop i Upsala. *Lars Benzelstjerna*, till sin död 1800. *Johan Gustaf Flodin*, till 1808. *Erik Wallen*, till 1811. *Gustaf Murray*, till 1825. *Sven Wijkman Casparsson*, till 1839. *Gustaf Nibelius*, som drunknade 1849. *Christian Erik Fahlcrantz.*

Westfaliska freden, så kallad, emedan den afslöts uti städerna Osnabrück och Münster, hvilka båda lågo uti Westfalen, är en af de vigtigaste freder, som någonsin blifvit afslutade, och den utgjorde länge grundvalen för hela det europeiska statsskicket. Svenskarne bidrogo genom sina segrar hufvudsakligen till fredsslutet, och erhöllo äfven genom detsamma ganska betydliga fördelar. Sjelfva fredsmötet skulle taga sin början i April månad 1645; men den egentliga hufvudsaken, fredens afslutande, åsidosattes länge för obetydliga tvister. Det kostade till en början både tid och möda att uppfinna ett ceremoniel, som tillfredsställde den tidens högdragna småaktighetsanda. Fransmännen voro isynnerhet outtömliga i uppfinnandet af obetydliga etikettsfrågor, åt hvilka de gåfvo lika vigt, som åt menniskoslägtets vigtigaste angelägenheter. Svenskarne åter å sin sida trodde sig hafva jemngoda rättigheter med Frankrike. Förnämligast genom deras store konungs bedrifter, genom deras många lysande segrar hade sakerna slutligen tagit en lycklig vändning, och de ville derföre alldeles icke eftergifva sistnämnda makt i något anspråk. För att undvika allt sken af beroende och förekomma alla kollisioner i ceremonielet, blefvo ändtligen tvenne särskilda orter utsedda för underhandlingarna, hvilka dock skulle betraktas såsom gemensamma. Frankrike underhandlade i Münster, Sverige i Osnabrück. De fullmäktige skulle resa från den ena orten till den andra, eller också välja en tredje, midtemellan liggande plats, till gemensam rådplägning, hvartill sedermera köpingen Lengerich i grefskapet Tecklenburg bestämdes. Underhandlingarne fördes omedelbarligen emellan Österrike och Sverige, sedan de Danske sändebuden, som i början voro bestämde till medlare, lemnat kongressen vid krigets utbrott emellan Sverige och Danmark, och Svenskarne voro alldeles icke angelägne om deras återkomst. Johan Oxenstjerna, rikskanslerens son, hade redan under drottning Christinas minderårighet blifvit utnämnd till hufvudman för den Svenska beskickningen. Tidigt inöfvad i ärenderna, var han på det innerligaste förtrogen med sin faders åsigter; tillika hade dennes hela stolthet och genomgripande kraft gått i arf på honom. Fadern sjelf tadlade emellertid hans benägenhet för ståt och lysande prakt. Derjemte var han rättfram och öppen, så att en slug och skicklig motståndare lätt genomskådade honom. Drottningen hyste en oöfvervinnerlig vedervilja för denne man, och tillgrep derföre med begärlighet hvarje tillfälle att kränka honom. Vid sidan af honom stod Adler Salvius, en nyuppkomling, som med verklig skicklighet förenade en hofmans talanger, men äfven tillika all den slapphet och ängslighet, som äro derifrån oskiljaktiga. Straxt i början uppstod dem emellan ett missförhållande, hvilket, sedermera närdt och underhållet af drottningen, räckte ända till slutet af underhandlingarna. Salvius ville göra sin ålder och sin erfarenhet gällande; men Johan Oxenstjerna bemötte honom med den mest frånstötande stolthet, och de sade hvarandra i sina bref ofta de bittraste stickord. Förgäfves bemödade sig rikskanslern att återställa ett godt förhållande dem emellan; alla hans förmaningar till sonen att moderera sig, och att icke frambärda i sin styfsinthet, voro fruktlösa. Denna söndring måste naturligtvis hafva ett högst ofördelaktigt inflytande på ärenderna, och de Franske underhandlarne visste äfven att till sin fördel betjena sig af dessa förhållanden. Christina behandlade Salvius såsom sitt kreatur, och begagnade honom till verktyg att utgjuta sitt bittra hat emot

Oxenstjerna. Med honom ensam vexlade hon de förtroligaste bref; uppmuntrade honom till ståndaktighet, och försäkrade honom om sin orubbliga tillgifvenhet. Hon yrkade på fredens afslutande, emedan hon tillräckligen insåg rikskanslerens oumbärlighet så länge kriget varade. Derföre uppdrog hon åt Salvius i hemlighet att göra allt för fredens återställande, och icke låta hindra sig af några afseenden på mäktiga familjers hemliga afsigter. Emellertid gick fredsverket blott långsamt framåt, och det under tiden oafbrutet fortgående krigets omskiftande öden måste nödvändigt utöfva ett stort inflytande på underhandlingarne. I November månad 1645 anlände till fredskongressen, såsom ett nytt ombud från Österrike, kejsarens gunstling, grefve von Trautmansdorff. Denne var en allmänt aktad och älskad man, så väl för sin öfverlägsna klokhet, som för sitt redliga och fridälskande sinnelag. Han var, enligt allas erkännande, den utmärktaste bland fredsombuden, och blef snart den, som hufvudsakligen styrde ärenderna, samt ledde dem med drift, måtta och ömsesidig välmenlag, ända till dess det katholska partiet, i anseende till denna hans oväld, nära slutet af underhandlingen, lyckades aflägsna honom derifrån, såsom den der vore allt för eftergifven för protestanterne. Uti fredsunderhandlingarne deltogo ombud ifrån Sverige, kejsaren, Frankrike, Holland, Spanien, Venedig, påfven, samt dessutom från hvarenda furste och riksstad uti hela Tyskland. Det är alltså lätt att begripa, hvilken otalig mängd af tvister, som der skulle förekomma. De som voro ense i ett, voro oense i ett annat; hvarförutan den ständigt vexlande krigslyckan oupphörligen förändrade ombudens anspråk. Det hörde också till den tidens statskonst, att gå tillväga med all möjlig bakslughet. Underhandlingarne blefvo således både långvariga och invecklade; den utförliga historien om dem utgör äfven sex stora band in folio. Första och förberedande frågan var, om kejsaren ensam skulle föra Tysklands talan, eller om en hvar af de många Tyska staterna skulle ega rätt att hålla eget sändebud vid fredsmötet. Kejsaren påstod det förra, ty han fruktade småstaternas afund, och ville, i egenskap af hela Tysklands sakförare, hafva ännu en anledning att anses såsom Tysklands beherrskare. Sverige och Frankrike åter arbetade häremot, ty de ville ej åt kejsaren inrymma en sådan öfvervigt, och räknade dessutom på bistånd af de smärre Tyska staterna. Kejsaren sökte sedermera hjelp från annat håll, nemligen från Danmark, och föreslog derföre, att freden emellan detta rike och Sverige skulle afslutas tillika med den allmänna freden. Dertill nekade Sverige, ty Danmark hörde ej till Tyskland, och kriget emellan nämnda tvenne riken hade intet sammanhang med det trettioåriga. Nu sökte kejsaren vinna de Tyska ombuden, genom att uppreta dem emot utländningarne Detta lyckades med några, men misslyckades med de fleste. Den af Oxenstjerna föranstaltade skriften: "Om Tyska statsförfattningen," lästes under fredsmötet, och med påräknad följd, nemligen att väcka hat och misstroende mot Österrike. Sverige och Frankrike yrkade till och med i början, att också kejsarens upproriske undersåter i Böhmen, Schlesien och Österrike skulle få skicka egna ombud; men detta afslogs dock helt och hållet. Tyskarne påstodo äfven länge med ifver, att biläggandet af deras egna inbördes tvistigheter skulle göras till första föremålet för underhandlingen; men häremot satte sig med kraft så väl Sverige som Frankrike, hvilka befarade, att i händelse Tysklands stater blifvit sinsemellan förlikta, skulle utländningarne sedermera få svårt att få sina enskilda önskningar uppfyllda. De lagade derföre så, att Sveriges och Frankrikes ersättningar afgjordes före eller tillsammans med de öfriga frågorna. Efter oändliga svårigheter, undertecknades ändtligen freden d. 10 Okt. 1648. De förnämsta punkterna voro följande: 1:o Ömsesidig förlåtelse beviljades åt alla de sinsemellan krigande Tyska staterna; 2:o Bäjern fick behålla det från Pfalziska huset tagna Öfverpfalz. För det Pfalziska huset med dess återstående besittningar vid Rhen, inrättades den åttonde kurfurstevärdigheten; 3:o Alla andliga lägenheter skulle af en hvar behållas så, som de innehades vid början af år 1624; 4:o Religionsfreden i Augsburg blef stadfästad och utsträckt äfven till reformerta lärans bekännare; 5:o Kejsarens envälde öfver Tyskland upphäfdes, hvarje stats så kallade "landshöghet" erkändes, och det kejserliga öfverherrskapet inskränktes ganska betydligt; 6:o Frankrike vann Österrikiska andelen af Elsass, fullt herravälde öfver Metz, Toul och Verdun, samt Pignerol, jemte rättighet att hålla besättning i Filipsburg. Deremot skulle det betala tre millioner livres åt erkehertig Ferdinand Carl, hvilken förut haft stora besittningar i Elsass; 7:o Hessen-Kassel erhöll, hufvudsakligen för sin trohet emot Sverige, och genom dess förord, Hirschfeld, fyra amt och 600,000 R:dr; 8:o Brandenburg, som måste afstå Vor-Pommern, erhöll i stället Halberstadt, Magdeburg, Minden och Cammin; 9:o Schweitz och Nederländerna erkändes för fria och sjelfständiga republiker; 10:o Slutligen bekom Sverige: hela Vor-Pommern med öarne Rügen, Usedom och Wollin, samt Oderflodens trenne utlopp; af dåvarande Hinter-Pommern, Stettin, Gartz, Golnau och Damm; och dessutom arfsrätt till den öfriga delen af Pommern, i händelse af Brandenburgska husets utslocknande; Wismar med tillhörande amten Poel och Neukloster; erkestiftet Bremen med amtet Wilshausen och biskopsstiftet Verden, förvandlade till hertigdömen; samt derjemte den fordne erkebiskopens besittningsrätt till domkyrkorna i Bremen och Hamburg med tillhörande prebenden, äfvensom förmanskapet öfver båda städernas kyrkoväsende. Ofvanstående besittningar lemnades åt Sverige såsom län under Tyska riket; för desamma fick Sverige på Tyska riksdagen trenne röster. I stället för Osnabrück betalades åt Sverige 80,000 R:dr, och till Svenska krigshärens aflöning förband Tyskland sig att erlägga fem millioner R:dr. Sverige behöll dessutom de under kriget inrättade licenser på Meck-

lenburgska och Pommerska kusterna, en punkt, som dock ej noga bestämdes, hvilket synes hafva skett med afsigt, och derföre ock genast föranledde vidlyftiga stridigheter emellan Sverige, Brandenburg och Mecklenburg. Detta var allt hvad Sverige fick efter 18 års oafbrutet krig, fördt med en lycka, tapperhet och ansträngning, som hvar för sig nästan saknar exempel. En blick på kartan visar genast de nya landvinningarnas spridda och blottställda läge. De tycktes af fienderne beräknade på att framdeles kunna med lätthet blifva, den ena efter den andra, återtagna från Sverige, och de hafva äfven så blifvit. Denna mindre fördelaktiga utgång orsakades förnämligast af drottning Christinas häftiga längtan efter fred, samt af hennes ovilja emot de båda Oxenstjernorna, hvilka omständigheter med yttersta skickhet begagnades ej blott af Sveriges fiender, utan äfven af de Franske statsmännen, samt af Salvius m. fl. rikskanslerens ovänner, för att hvar och en på sitt sätt draga fördel deraf. Deremot klagade Oxenstjernska partiet, de fleste härförarne, ja, sjelfve Pfalzgrefven Carl Gustaf, att Christina genom sin otålighet försummat Sveriges sanna fördelar, och icke rätt begagnat ett tillfälle, som sent eller aldrig skulle återkomma. Emellertid blef det nu för första gången, Sverige hade fred, alltsedan Gustaf Wasas död. Allmänna glädjen häröfver var stor, och hos de fleste uppriktig. Högtidligheter höllos, skådepenningar slogos, och belöningar utdelades i oräknelig mängd. Det ilbud, som kom med första underrättelsen om fredens afslutande, erhöll en guldkedja om 600 dukater. Legationssekreteraren, som medförde sjelfva fredstraktaten, adlades med namnet Taubenfelt, samt fick till sitt sköldemärke kronor genomflätade med palmqvistar, och deröfver fridens dufva. Så väl Salvius som flere andre underhandlare och härförare upphöjdes till rådsvärdigheten. Det Svenska exemplaret af fredstraktaten blef prydligen skrifvet på pergament, bundet i siden, och sigillet förvaradt i en kupa af guld, vägande 128 dukater. Det till kejsaren öfverlemnade exemplaret var lika prydligt, utom det att kupan för sigillet derpå var förfärdigadt af svart träd.

Westgötha-Dals Regemente är af rotbållsnatur, har 43 officerare, 39 underofficerare och 9 civile tjenstemän. Nummerstyrkan utgör 1,200 man, hvaribland 1,082 effektivnummer. Antalet af spel är 51, handtverkarne 2 och hästarne 7. Truppen tillhör 3:dje militärdistriktet, samt har 900 man förlagde i Wenerborgs och 300 man i Mariestads län. Nygårdsängen är mötesplats. Aflönings- och underhålls-staten uppgår till 95,066 R:dr b:ko.

Westgötha Regemente är af rusthålls-natur, har 39 officerare, 35 underofficerare och 9 civile tjenstemän. Dess nummerstyrka är 1,000 man, hvaribland 883 effektiv-nummer. Antalet af spel utgör 51, handtverkarne 2, hästarne 7. Truppen hörer till 3:dje militärdistriktet, och 1 man af korpsen är förlagd i Götheborgs, 208 i Wenersborgs och 791 i Mariestads län. Mötesplatsen är Axevalla hed. Truppens aflönings- och underhålls-stat utgör 137,909 R:dr b:ko.

Westhius, Samuel, bördig från Södermanland, var en af 1600:talets många föga lycklige Svenske poeter. Han har, utom åtskilliga *Bröllopsverser*, utgifvit: *Adelskaps Härkomst, aff gamble Romerska Handlingar utdragen och Sveriges Rijkes Högloflige Ridderskap och Adel till Ähra uppsatt*, ett långt, magert rimmeri på Alexandriner, i hvilket författaren kortligen meddelar ett ungefärligt begrepp om hela vapenkonsten. Den enda effekt, som detta vidlyftiga poem möjligen på vår tids läsare kan åstadkomma, är förundran öfver den lärda möda, som blifvit använd på att sammansätta någonting så i högsta grad platt och liflöst.

Westin, Fredrik, född i Stockholm 1782, utbildade sig, såsom elev af Pasch och Masreliez, till en af Sveriges utmärktaste porträtt- och historiemålare. Uti sina kompositioner, hvilka äro grundade på ett djupt studium af sinnebildsläran, har han visat en särdeles styrka i teckning, och en ganska rikhaltig uppfinningsgåfva. Hans taflor väcka intresse genom en behaglig mjukhet och en frisk färgton. Bland hans större arbeten räknas med skäl altartaflorna i Kungsholms och Jakobs kyrkor såsom de yppersta konstverk. Westin är hofintendent, professor vid akademien för de fria konsterna, kongl. hofmålare och R. af W. O.

Westkinde, med Bro, en socken på Gottland, är belägen vid hafvet, 1 mil N.O. om Wisby, och tillhör 2 kl. patr. & konsist. Marken är i allmänhet jemn, med undantag af den vestligaste delen mot hafvet, som är bergaktig. Skog fattas ej alldeles. Socknen innehåller $14\frac{1}{8}$ mtl., med 416 inbyggare på en areal af 7,591 tunnland, hvaraf 1,520 äro sjöar och kärr.

Westman, Johan, född d. 10 Nov. 1714, och son af bokbindaren J. Westman i Westerås, var en af Sveriges mångsidigaste vetenskapsmän under det förflutna århundradet, erfaren läkare, djupsinnig filosof, skicklig mathematikus och grundlärd theolog. Sedan han genomgått skolan och gymnasium i sin fädernestad, sändes han år 1733 till Upsala, der han blef student. Af en särdeles anledning fattade han der beslut att studera medicinen; men nödgades snart, i anseende till sina knappa vilkor, för en tid lemna akademien, och söka sin bergning genom konditionerande. När han sedermera kommit i tillfälle att åter besöka Upsala, fortsatte han sina studier med så mycket större drift, och promoverades 1743 till medicine doktor. Blef 1745 tillförordnad provincial-läkare i Westmanland, och 1749 amiralitetsmedicus i Stockholm, samt året derpå tillika assessor med säte och stämma i kollegium medicum. Oaktadt en vidsträckt praktik, förvärfvad genom det utomordentliga förtroende hufvudstadens invånare hyste för honom, flyttade han dock 1750 till hemorten, för att der tjenstgöra såsom provincial-läkare, hvarmed han fortfor till år 1754, då han kallades till stads-physicus i Götheborg. Sedan han skänkt en summa till löningsfond för en gymnasii-adjunkt i Westerås, med det förbehåll, att vid första le-

dighet blifva sjelf dertill utnämnd, och detta förslag vunnit konungens bifall, blef han 1764 gymnasii-adjunkt, och två år sednare matheseos lektor i nämnda stad. Detta lärareembete, jemte någon medicinsk praktik, skötte han sedan i många år, till dess han, för sjuklighet och tilltagande ålder, omsider 1781 måste begära tjenstledighet, hvarefter han d. 25 Sept. 1785 afled. Assessor Westman var, oaktadt sin mångsidiga och djupa lärdom, en alltid qvick, munter och behaglig umgängesman, exemplarisk i sin lefnad, och bibehöll gerna i det längsta de gamles smak i prydnader, husgeråd och klädedrägt. Då han 1779 kallades till ledamot af Patriotiska Sällskapet, förärade han detsamma en summa af 40,000 d:r k:mt, jemte sitt betydliga bibliothek, och några år sednare förökade han denna donation med större delen af sin qvarlåtenskap, hvarföre äfven på Patriotiska Sällskapets bekostnad en prydlig grafvård öfver honom upprestes i Westerås, der han slutade sina dagar.

Westman, Olof, född i Götheborg d. 23 Febr. 1750, blef 1767 student i Upsala, och 1773 filosofie magister. Sedan han året efter blifvit anställd såsom e. o. adjunkt i Götheborg, företog han år 1775 en utrikes resa till flera af Europas länder, hvarifrån han ej återkom förr än 1777. Känd för poetiska anlag, kallades han 1775 till ledamot af vetenskaps- och vitterhets-sällskapet i Götheborg, hvars sekreterare han blef 1780, och ordförande 1788. Utnämndes 1779 till logices et physices lektor i Götheborg, samt tillika kyrkoherde i Starrkärr 1788. Blef theologie doktor 1793, andre theologie lektor 1796, kontraktsprost 1797, domprost i Skara 1801, ledamot af nordstjerne-orden 1811, och död samma år. Han har efterlemnat några smärre poemer, till det mesta öfversättningar eller imitationer efter Engelske författare; men af ringa betydenhet.

Westman, Sven Abraham, son af kyrkbyggaren G. Westman, föddes d. 22 Jan. 1783, samt blef, sedan han genomgått Skara skola och gymnasium, 1802 student vid Upsala akademi. Anställdes 1806 såsom Amanuens vid nosocomium i Upsala, hvilken befattning bibehölls till Juni månad 1808, då han, efter aflagdt medicine kandidatförhör, kommenderades till vestra arméen att göra adjutantstjenst hos öfver-fältläkaren. Promoverades 1810 till medicine doktor, och blef följande året kirurgie magister. Blef då bataljons-läkare vid lifregementets hussarer, med åliggande att äfven sköta regementsläkare-tjensten, hvarpå han året derpå fick fullmakt. Tjenstgjorde som brigadläkare under Norrska fälttåget, och utnämndes 1814 till provincial-läkare i Skaraborgs län. Var intendent vid samma läns arbets- och korrektionsinrättning sedan dess stiftelse, samt ledamot af länets hushålls-sällskap och lasarett. Han var icke allenast känd för en utmärkt skicklig och verksam läkare, hvarföre han äfven 1815 fick öppet bref på assessors namn, heder och värdighet, utan tillika såsom stor älskare och kännare af musik, så att han kallades till ständig ledamot af Musikaliska Sällskapet i Carlskrona, samt af Wermländska Harmoniska Sällskapet. Han har utgifvit flera värderika embetsberättelser och afhandlingar, samt inlemnade 1824 till Svenska Läkare-Sällskapet, hvars ledamot han äfven var, ett af honom uppfunnat och högst ändamålsenligt instrument, för att vid obduktioner fasthålla hufvudet och gifva det en för undersökningen fördelaktig ställning, ett instrument af högt värde för provincial-läkare, hvilka ofta utan biträde måste hjelpa sig fram vid hufvudskålens genomsågning och undersökning. Utnämndes 1824 till R. af W. O., och erhöll 1832 transport till provincial-läkare-beställningen inom Linköpings distrikt af Östergöthlands län. Afled 1843.

Westmanland, så benämndt efter sitt läge vester om Upland, håller i längd från vester till öster 13 mil, i sin största bredd 9 mil, och i vidd 82 qvadratmil. Mot Wermland och Dalarne är detta landskap bergigt, men mot Upland och Mälaren slätt och flackt. Den trakt af landet, der bergslagen nu är belägen, kallades i fordna dagar *Järnbäraland.* Näst Wermland, har detta landskap den största jerntillverkningen i riket. Hela landskapets folkmängd utgör omkring 112,500 personer. Till Westerås län hörer den större östliga delen deraf, utgörande i vidd 49 qvadratmil; hvaremot den öfriga delen tillhör Örebro län. Hela landskapet hörer till Westerås stift. Med undantag af Fellingsbro socken, som lyder under Nerikes, hörer ock hela detta landskap under 1 lagsaga, som kallas Westmanlands. Dess städer äro 6: Westerås, Sala, Köping, Arboga, Nora och Linde. Under hedniska tiden hade detta landskap sin särskilde fylkeskonung, och egen lag. Dess vapen är 3 brinnande berg i hvitt fält. Se för öfrigt *Westerås* och *Örebro län.*

Westmanlands Konungar. Af sagorna finner man, att under sednare delen af Ynglingaättens regeringstid, särskilde, af Upsalakonungarne icke egentligen beroende, fylkeskonungar styrt öfver Westmanland, samt det dertill hörande Fjerdhundraland. Deras namn hafva dock ingenstädes blifvit i häfderna förvarade. De enda af dem, hvilka man känner, äro *Yngvar,* och dennes båda söner *Alf* och *Agnar,* hvilka, enligt Ynglingasagans berättelse, omkommo i den stora branden i Upsala, då Ingjald Illråda försåtligen ombringade de af honom dit, till firande af Braut-Anunds graföl, inbjudne Fylkeskonungarne.

Westmanlands regemente är af rotehållsnatur, har 43 officerare, 39 underofficerare och 9 civile tjenstemän. Nummerstyrkan utgör 1,200 man, hvaraf 1,082 effektivnummer. Antalet af spel är 51, handtverkare 2 och hästar 7. Korpsen tillhör 4:de militärdistriktet, och har 55 man förlagde i Örebro, 205 i Fahlu, samt 940 i Westerås län. Mötesplatsen är Salbohed. Aflönings- och underhållskostnaden utgör 151,399 R:dr b:ko.

Westphal, Johan von, son af en sterbhuskurator vid namn Johan Petersson Westphal, föddes d. 18 Sept. 1636, samt blef, efter väl gjorda studier och utrikes resor, 1660 kammarskrifvare

i kammar-kollegium. Transporterades 1662 till en lika beställning i stats-kontoret. Blef 1665 enkedrottning Hedvig Eleonoras hofbokhållare, samt 1671 kamrerare i dess lifgeding. I denna beställning adlades han, då han skref sig herre till Näs och Sundby. Förordnades 1691 till hauptman öfver hela nyssnämnda lifgeding, med Gripsholm, Eskilstuna och Strömsholms län, hvilket han fortfor att vara till år 1705, då han tog afsked. Han visade en synnerlig frikostighet mot Taxinge kyrka, hvilken han lät af egna medel helt och hållet ånyo uppbygga, skänkte dertill klockor, predikstol, altartafla, förutom en mängd andra dyrbara skrudar och prydnader. Han dog den 24 Mars år 1710 barnlös, och med honom utslocknade således hans adliga ätt.

Vestra arméen. Vid början af år 1809, då Sverige på alla sidor var omringadt af fiender, stod en serskild armékorps uti Wermland, för att skydda landet på denna sidan från ett anfall af Norrmännen. Då vid denna tid allt syntes förebåda hela rikets fullkomliga upplösning och knappt någon räddning tycktes vara möjlig, uppträdde den vid nämnde armékorps tjenstgörande öfverstlöjtnanten Georg Adlersparre såsom fäderneslandets räddare. Han satte sig i spetsen för en del af den vid Norska gränsen förlagda hären, och tågade med den emot Stockholm. Under vägen utfärdade han en kraftig uppmaning till Svenska folket, hvari han fordrade slut på kriget, krigsgärdens upphäfvande och ständernas sammankallande. Stillestånd afslöts genast med Norrmännen, och öfverste Posse besatte Götheborg med en annan del af vestra arméen. Söndagsförmiddagen d. 12 Mars erhöll dåvarande expeditionssekreteraren, sedermera justitierådet Samuel Noréus ett bref från landssekreteraren i Örebro, Leonard Cassel, med underrättelse om vestra arméens ankomst till sistnämnda stad. Detta bref hade blifvit framskaffadt af en utaf Cassel utskickad bonde, hvilken, ehuru kommunikationerna redan voro afbrutna, lyckats att komma igenom vestra arméens utposter. Noréus lemnade brefvet till sin morbror, excellensen grefve Samuel af Ugglas, som dermed begaf sig till Haga, der konungen vistades. Gustaf Adolf for då in till staden, dit han inkom kl. 4 söndagseftermiddagen. Slottsportarne stängdes genast derefter och vakter sattes vid alla tullar, för att hindra hvem som helst att resa från staden. Aftonen och natten tillbragtes under rådplägningar och utfärdande af de mest orediga order. Alla högre embetsmän fingo befallning att begifva sig till Nyköping. Allt krigsfolk, som fanns i Stockholm, skulle aftåga derifrån tillika med den kongl. familjen. De Tyska regementerna skulle med något artilleri afgå mot vestra arméen. Under de rådplägningar, som på aftonen ägde rum, beslöts äfven nedanstående kungörelse, hvilken trycktes under natten; men hvaraf exemplaren ej uppkommo i inrikes civilexpeditionen förrän måndagsmorgonen, då regementsförändringen redan var utförd, hvarföre kungörelsens kringsändande naturligtvis inställdes och hela upplagan förstördes: Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse, angående det vid de i Wermland förlagda trupper utbrutna uppror; Gifven Stockholms slott d. 12 Mars 1809. WI Gustaf Adolph &c. tillbjude Eder, Oss älskelige våra trogna undersåtare, vår synnerliga ynnest, nådiga bevågenhet och gunstiga vilja med Gud allsmäktig! Uti en tidpunkt, då riket är på alla sidor af fiender omgifvet, då samdrägt och enighet isynnerhet fordras till fäderneslandets försvar emot utländskt våld, har det varit för Oss högst oförmodadt och oroande, att våra bekymmer och fäderneslandets olyckor skulle ökas genom inbördes oroligheter. Det är derföre under de mest smärtande känslor Wi gifve Eder, våre trogne och älskade undersåtare, tillkänna, att uppror utbrustit vid våra i Wermland förlagda trupper, och att de, under anförande af öfverstlöjtnanten Georg Adlersparre, äro i antågande till hufvudstaden, under utöfvande af våldsamheter emot våra embetsmän och utspridande af de mest brottsliga och olagliga manifester. Wi äro på det fullkomligaste öfvertygade, att ju mera våra bekymmer hopas, desto lifligare erinren J Eder och på det sorgfälligaste utöfven den trohet, lydnad och tillgifvenhet för Oss och riket, som religion, ed och de heligaste band Eder ålägga; och att några skenfagra löften ej förmå Eder att afvika från så dyra förbindelser. Wi äro förvissade, att J uti stillhet och lugn afbiden de kraftiga anstalter samt verksamma mått och steg, som Wi till detta högst brottsliga upprors dämpande redan vidtagit. För vårt hjerta är det den största tillfredsställelse, ju mindre antal brottsliga må finnas, som Wi nödgas öfverlemna till lagen att straffa. Wi hafva till den Högste den fasta förtröstan och det lifliga hopp, att Han vakar öfver Oss och Eder, samt omvänder alla vilsefarande. Wi befalle Eder samt och synnerligen Gud Allsmäktig Nådeligen. — Denna kungörelse kom, såsom sagdt är, ej till verkställighet, och d. 22 Mars intågade vestra arméen uti Stockholm.

Westra Härad, inom Jönköpings län, innefattar 20 socknar, af hvilka 7 äro moderförsamlingar och de öfriga annexer. Socknarna äro: Malmbäck med Ödestuga och Almesåkra, Wrigstad med Svenarum och Nydala, Hjelmseryd med Stockaryd, Sandsjö med Wallsjö, Bringetofta med Ljunga och Hylletofta, Hultsjö med Skepperstad och Hjertlanda, Fröderyd med Ramqvilla och Bäckaby, samt Solberga. Tillsammans innehålla dessa socknar 572 hemman med 24,717 inbyggare på en areal af 387,481 tunnl., hvaraf 34,360 äro sjöar och kärr.

Westra Härad, ett kontrakt inom Wexiö stift, innefattar alla 7 pastoraterna i häradet af samma namn, jemte alla dit hörande annexer, med undantag af Solberga (som hörer till Korsberga i Östra härad). Alla dessa pastorater äro konsistoriella. Folkmänden i kontraktet uppgår till 24,000 personer.

Westrell, Daniel Wilhelm, son af hofkamereraren J. W. Westrell, föddes d. 1 Sept. 1775 och blef 1791 student i Upsala. Utnämndes året

derpå till sqvadrons-fältskär vid lifgardet till häst, och gjorde sedan tidtals tjenst såsom biträde åt provincial-läkaren inom Drottningholms och Svartsjö län. Efter att 1794 hafva biträdt såsom läkare vid kongl. hofvet under dess vistande på Drottningholm och 1796 hafva blifvit kirurgie magister, erhöll han sistnämnde år konstitutorial att vara hofkirurg. Åren 1796 och 1797 bestred han läkarevården vid ambulatoriska kurhuset för veneriska sjukdomar inom Kronobergs län, hvarefter han någon tid äfven förrättade provincial-läkaretjensten inom nämnde län. Blef 1799 antagen till s. k. "medicus nobilium" i Malmköping, hvilken syssla han med åtnjutande af ett särdeles stort förtroende och mycket anseende inom orten innehade tills han 1802 utnämndes att vara regementsläkare vid Kronobergs regemente. Kommenderad 1804 med en bataljon af samma regemente till Pommern, bivistade han detta och följande årens fälttåg emot Fransmännen och åtföljde 1808 arméen till Finland, der han stred mot Ryssarne vid Lokolax och Wiais samt förrättade brigadläkaretjenst till reträtten 1809. Erhöll 1811 assessors fullmakt. Under fälttåget 1813 och 1814 tjenstgjorde han dels såsom brigadläkare, dels såsom fältläkare, hvarföre han äfven efter krigets slut hugnades med pension af Pommerska domänerna. Kallades till ledamot af Svenska läkaresällskapet och af Kronobergs läns hushållssällskap. Utnämndes 1833 till riddare af W. O. Afled år 1839, saknad såsom en skicklig och erfaren läkare.

Westring, Johan Peter, son af skomakaren A. Westring i Linköping, föddes d. 24 Nov. 1753. Sedan han genomgått skolan och gymnasium i sin fädernestad, samt under tiden, utom de vanliga lärdomsämnen som der inhämtades, äfven förvärfvat sig kunskap uti Engelska, Tyska och Fransyska språken, samt dessutom öfning och skicklighet i musik, teckning och svarfning, blef han 1772 inskrifven såsom student i Upsala, der han snart genom en särdeles arbetsflit och ovanligt lyckliga snillegåfvor utmärkte sig bland den store von Linnés talrika lärjungar. Promoverades 1780 till medicine doktor, och nedsatte sig straxt derefter såsom praktiserande läkare i Norrköping, der han allt mer och mer tillvann sig allmänhetens förtroende, så att han inom kort tid blef en af ortens mest anlitade läkare. Hans nitfulla bemödanden voro också outtröttliga; bland annat gjorde han noggranna undersökningar öfver Himmelstalunds hälsovatten och ingaf allmänheten ånyo förtroende för denna brunn, vid hvilken han äfven blef intendent. Jemte sin beständiga och vidtomfattande läkareverksamhet, sysselsatte han sig synnerligt uppmärksamt med oupphörliga nya rön så väl uti medicinen, som uti naturalhistorien och ekonomien. För att i denna väg ännu mera rikta sina kunskaper och jemföra egna iakttagelser med andra lärda mäns, samlade han sig efterhand ett stort utvaldt bibliothek samt underhöll beständigt en vidlyftig brefvexling med utländske lärde, hvarförutan han, till vinnande af upplysning vid sina analytiska försök om Svenska lafvarnes tjenlighet till färgämnen, gjorde resor genom de flesta rikets provinser, äfven besökande Dalarnes högsta fjällbygder. Med afseende på hans stora ådagalagda möda att både upplysa och gagna, begåfvades han 1791 af kongl. Svenska vetenskaps-akademien med en guldmedalj, slagen öfver akademiens stiftelse, hvarefter han följande året kallades till ledamot af samma akademi. Erhöll 1794 fullmakt såsom kongl. lifmedikus samt kallades samma år till medlem af fysiografiska sällskapet i Lund och af sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper i Stockholm. Erhöll derefter kallelse till ledamot utaf en mängd andra, så utländska som inhemska lärda sällskaper och samfund, såsom af Nordiska sällskapet i London, La société medicinale de Paris och Academia Naturæ Curiosorum, af Patriotiska sällskapet i Stockholm och af vetenskaps-societeten i Upsala. Kallades 1811 till hedersledamot uti kongl. sundhets-kollegium, sedermera till ledamot af Svenska läkare-sällskapet, af Östergöthlands läns hushålls-sällskap, korresponderande led. af landtbruks-akademien samt till heders-ledamot af Södermanlands hushålls-sällskap. Upphöjdes i adligt stånd 1822 och afled d. 1 Oktober 1833. Örtslägtet Westringia Rosmariniformis och Svenska lafarten Lichen Westringii bära hans namn. Bland de af honom utgifna skrifter, utom några akademiska disputationer och en mängd lärda afhandlingar uti vetenskaps-akademiens handlingar, patriotiska sällskapets journal, landtbruks-akademiens annaler och Svenska läkare-sällskapets handlingar, märkes i synnerhet *Svenska Lafvarnas färghistoria* med plancher. Sonen,

Westring, Pehr Christoffer, född d. 6 Dec. 1789, har äfven gjort sig känd såsom en ganska nitisk och skicklig läkare. Blef 1806 student i Upsala och promoverades 1817 derstädes till medicine doktor, då han äfven blef kirurgie magister. Sedan han 1822 blifvit utnämnd till kirurgisk resestipendiat, företog han en resa till Danmark, Tyskland, Frankrike och England, hvarifrån han återkom mot slutet af år 1825. Utöfvade sedan sin vetenskap såsom praktiserande läkare i Stockholm till år 1828, då han nedsatte sig i samma egenskap uti Götheborg, der han tillika erhöll bestyret med sjukvården vid Salgrenska sjukhuset. Har blifvit invald till ledamot af Götheborgska vetenskaps- och vitterhets-sällskapet. Utmärkte sig genom ett särdeles nit under den år 1834 i Götheborg härjande kolerafarsoten, då han hade läkareinseendet på sjukhuset i Möllerska lokalen, hvarest ett stort antal patienter blef med rastlös ansträngning af honom vårdadt.

Weta, med Wiby, en socken i Wifolka härad, är belägen 2 mil V.S.V. från Linköping, och tillhör 2 kl. konsist. Jordmånen består mest af lera, men på några ställen af sand och lerblandad mylla. Svartån genomflyter en del af socknen. Större gårdar i socknen äro: *Solberga*, 1 mtl. frälse-säteri, med *Winna* eller *Bredgården*, som fordom tillhört hertig Johan af Östergöthland; men sedan år 1762 varit ett fideikommiss i Wennerstedtska

slägten; samt *Mantorp*, 1 mtl. berustadt säteri, af gammalt tillhörigt slägten Gripenwaldt. Boställen i socknen äro: *Böttestad*, 1 b. majors-boställe; *Gottlösa*, 1 b. kaptens-, samt *Węta*, 1 b. kyrkoherde-boställe, äfvensom *Häggarp*, $\frac{1}{8}$ b. kronofjerdingsmans-boställe. En fornlemning i orten är häradets uråldriga domare-säte på S:t Ljunga bys egor. Socknen innehåller 37$\frac{1}{2}$ hemman, med 760 inbyggare på en areal af 2,893 tunnland, hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Wetalahed. Så säges uti några gamla urkunder ett land hafva hetat, hvilket först skall hafva blifvit uppodladt af en Göthisk konung, vid namn Erik. Våra fornforskare hafva häri velat återfinna dels Danmark, dels en del af norra Tyskland, dels en trakt af Småland, hvarest Wetlanda by ännu skulle i sin benämning bibehålla ett minne deraf. En mycket gammal forasång, som ännu på 1600:talet lefde på allmogens läppar, börjar med följande verser:

Enn Erikur fyrste konungur var,
I Gautalandino vida,
I bragd ok i bugi svialler madr (man),
I vigi (krig) sva auk i fridi.
Han var auk er (som) fyrst i Witalum ärdi (plöjde).

Eig var i Witalum nokorn (någon) til,
Er plogin mundi thar vænda,
Gautana ginstan (genast) Erikur mild
Thock utan konunge utsendir.
Han var auk er fyrst i Witalum ärdi.

Sva sendi han them i Sudurlaund
Er fyrst thar byrjadu bua (bo),
Auk med theim margan (mången) sviallan man,
Er theim skyldi bollda i rua (ro).
Han var auk er fyrst i Witalum ärdi.

Historieskrifvaren Johannes Magnus påstår äfven att Seeland, Möen, Falster och Laaland, hvilka öar sedan räknades till Danska väldet, i början kallats *Witha slatt* (Witernes slätt). Jutland kallades *Witland* ännu i början af 1300-talet; äfvenså Tysklands kust vid Östersjön, ända till Weichseln; men att någotdera af dessa länder först blifvit uppodladt af en Göthisk koloni från Sverige, förblifver dock alltid i hög grad osannolikt.

Vetenskaps-Akademien. Se *Akademier*.

Veterinär-Inrättningar. Tvenne sådana inrättningar, hvilkas ändamål är att bilda praktiskt duglige djurläkare och hofslagare för länen och arméen, finnas inom riket stiftade, den ena i Stockholm, den andra i Skara. Den i Stockholm anlagda erhöll vid 1823 års riksdag anslag af ständerna, till aflöning af 2:ne professorer, 1 pensionär, 1 instruktions-smed och 2 stalldrängar; äfvensom understöd för 16 elever af rum, sängkläder, ljus, ved och 10 R:dr b:ko i månaden. Denna på ladugårdslandet anlagda inrättning eger ett större af sten uppfördt stall, ett större motioneringsrum, rum för lärare och elever, anatomisal, museum bibliothek, laboratorium chemicum, samt apothek och smedja. Kursen kan af en med förberedande studier försedd yngling genomgås på 3 års tid, och all undervisning lemnas kostnadsfritt. Praktiska öfningar fortgå der oafbrutet i sjukstallen. Läroämnen äro: anatomi, fysiologi, pathologi, botanik, naturalhistoria, allmän therapi och medicina legalis, pharmacologi och kemi, samt therapi och kirurgi. Årliga antalet af elever, bland hvilka några äfven äro från Norrige och Finland, har sällan gått under 25, eller öfver 36. Läroanstalten i Skara är af ensbanda syfte, och meddelar äfven kostnadsfri undervisning.

Wette, ett härad af Bohuslän, innefattar 5 socknar inom 2 pastorater, nemligen Näsinge och Skee, jemte den till Skee pastorat hörande staden Strömstad. Häradet har i sitt sigill en båt. Antalet af hemman utgör 204$\frac{1}{8}$, med 7,345 inbyggare (oberäknadt Strömstads) på en areal af 85,698 tunnl., hvaraf 4,000 äro sjöar och kärr.

Wetterbergh, Carl Anton, son af notarien, sedermera hofrättsrådet J. Wetterbergh, föddes i Jönköping d. 6 Juni 1804, samt erhöll den första undervisningen, dels af sin fader, dels genom privat och publik information. Inskrefs 1823 såsom student i Lund, och ämnades i början för den juridiska banan; men då denna ej öfverensstämde med hans böjelse, och då naturvetenskaperna ända från barndomen varit hans käraste sysselsättning, beslöt han att blifva läkare, samt anställdes 1831, sedan han samma år aflagt medicine kandidatexamen, såsom stipendiat i fältläkare-korpsen. Följande år, sedan han någon tid tjenstgjort på serafimer-ordens-lasarettet i Stockholm, förordnades han att förestå provincialläkaresysslan i Söderhamn; men återvände snart tillbaka till Stockholm, då han, efter att hafva blifvit pensionär i fältläkare-korpsen, förordnades till bataljonsläkare vid Smålands grenadier-bataljon. Tjenstgjorde någon tid i egenskap af koleraläkare, samt tog 1834 medicine licenciatexamen i Lund, hvarefter han promoverades till medicine doktor. Utnämnd till regements-läkare vid första lifgrenadier-regementet, har han åren 1848 och 1849 äfven varit anställd såsom adjungerad ledamot uti kongl. styrelsen öfver fängelser och arbetsinrättningar i riket, uti ärender, som höra till helsovården inom fängelserna. Doktor Wetterbergh har, utom sin verksamhet såsom läkare, vunnit en stor ryktbarhet, under pseudonymen *Onkel Adam*, såsom en af våra skickligaste romanförfattare, och hans flera arbeten i denna vitterhetsgren, såsom *Altartaflan*, *Pastorsadjunkten*, m. fl., andas alla en ljufhet och mild menniskokärlek, som isynnerhet gjort dem högeligen omtyckta.

Wetterling, Alexander Clemens, född på Sveaborg 1796, kapten vid Svea artilleri-regemente, lärare vid kongl. högre artilleriläroverket å Marieberg, samt R. af S. O., har genom naturlig fallenhet, ett ifrigt studium af naturen och anatomien, samt flera års vistande i Frankrike och Italien, utbildat sig till en ganska skicklig målare. Han är en utmärkt stark och säker tecknare, och hans kompositioner ega mycken både

rikhaltighet och omvexling. Ehuru förnämligast historiemålare, har han dock äfven på ett berömvärdt sätt utmärkt sig uti de flesta andra af konstens grenar. Bland hans större stycken har isynnerhet *Slaget vid Rulsdorff* blifvit mycket prisadt.

Wettern, belägen till större delen inom Göthaland, håller i längd, från Askersund till Jönköping, 12 mil, samt i sin största bredd, från Rösund till Motala, 2 $\frac{1}{3}$ mil, i arealvidd 17 $\frac{1}{10}$ qvadratmil, är 420 fot djup, och ligger 295 fot högt öfver hafvet. Denna sjö har mest öppna stränder, och är märkvärdig för sitt stora djup och klara vatten, som ofta hastigt öfvergår från en lugn yta till ett häftigt svallande. Wettern har sitt utlopp genom Motala Ström, och får sina betydligaste tillopp från sjöarna Unden och Wiken. Den enda betydligare ö inom Wettern är *Wisingsö*. Lax, gädda, abborre, sik, ål, röding, m. fl. fisksorter finnas här ymnigt. Städer, belägna vid Wetterns stränder äro: *Askersund, Wadstena, Grenna, Jönköping* och *Hjo*.

Wetterstedt, Gustaf af, föddes d. 29 Dec. 1776 i Wasa, der hans fader då var landshöfding. Såsom ett prof af kunglig nåd utnämndes sonen, vid sex års ålder, till kornett vid lifdragon-regementet; men lärer aldrig hafva gjort någon tjenst, emedan han sjelf vid äldre år fann, att militärståndet icke öfverensstämde med hans lynne och böjelser. I dess ställe ingick han år 1796 vid utrikes-expeditionen, och fann här rätta fältet för sin verksamhet. Det var likväl först år 1801, och efter en utländsk resa, som han tog afsked ur krigstjensten, då han utnämndes till andre sekreterare vid utrikes-brefvexlingen, och år 1803 blef ambassad-sekreterare i Petersburg, en post, som han likväl ej innehade mer än i två år, emedan han år 1805 hemkallades, för att emottaga befattningen som kabinetts-sekreterare. Lyckan gynnade honom så, att han följande året upphöjdes i friherrligt stånd, en så mycket större utmärkelse för den endast trettioårige mannen, som hans chef, den grånade statsmannen Ehrenheim, icke var mer än baron, och aldrig blef mer, ehuru alla slags värdigheter och nådebevisningar regnade öfver Wetterstedt. Detta skedde isynnerhet efter revolutionen, då han utnämndes till hofkansler, och efter kronprinsen Carl Johans ankomst till Sverige, af hvilken furste han omfattades med synnerlig ynnest. Han följde honom till det namnkunniga mötet med Ryske kejsaren i Åbo, samt under fälttåget i Tyskland, och kan anses för själen i styrelsens system och företag, så vidt denna själ får sökas utom regentens person. Kallar man honom den synliga organen för systemet, så torde man rättast hafva angifvit hans plats. Vid kröningen år 1818 upphöjdes Wetterstedt till excellens, en värdighet, som troligen aldrig förut innehafts af någon hofkansler. Denna befattning utbytte han, efter grefve Engeströms afgång, mot utrikes-statsministers-embetet, till hvilket han i många år ansetts som sjelfskrifven. Alla andra statens värdigheter hopades på den lycklige gunstlingen, såsom grefvetiteln, serafimer-orden, en plats i Svenska akademien och alla andra akademier, emedan en man, som stod högt i hofvets ynnest, ansågs äfven stå högt i snillets, konsternas och vetenskapernas rike, och då han år 1836, för att stärka sin försvagade hälsa, gjorde en resa till England och Frankrike, emottogs han vid hofven derstädes med all möjlig artighet. Hans hälsa blef likväl icke deraf återställd, och han afled d. 15 Maj 1837, endast 60 år gammal. Historien skall bedöma hans handlingssätt som statsman; men som enskild person efterlemnar han minnet af lyckliga umgängesgåfvor, humanitet, välvilja och menniskokärlek.

Wetterstjerna, Nils, son af en röstmästare, vid namn Måns Björnsson, är ett af de många exempel, de sistförflutna tvenne århundradena hafva att uppvisa på personer, hvilka, ehuru de kommit föga långt på tjenstemannabanan, likväl blifvit hugnade med adelskap. Han blef 1704 furir vid Kalmare regemente, och 1707 förare derstädes, samt lärer hafva blifvit begagnad på åtskilliga kommenderingar vid Svenska arméen uti Pohlen, Lithauen och Ukrän; men några synnerliga tapperhetsbedrifter af honom omtalas icke. År 1709 togs han till fånga af Ryssarne, men lyckades två år sednare att rymma ur fångenskapen, och med åtskilliga besvärligheter flykta genom Ukrän och Tartariet till konung Carl XII i Bender, då han anställdes såsom sergeant vid de s. k. Benderske dragonerne. Sedermera blef han ändtligen 1716 fältväbel vid östra Skånska utskrifnings-regementet, vid hvilket han följande året befordrades till löjtnant. Såsom sådan upphöjdes han några månader derefter i adligt stånd, då han antog namnet *Wetterstjerna;* förut hade han kallat sig *Wetterman*. Slutligen utnämndes han 1718 till kapten; men fick redan året derpå afsked. Lång tid derefter, eller 1740, hugnades han med majors titel. Han dog barnlös d. 7 Nov. 1749 och slöt således sjelf sin adliga ätt, hvilken sannolikt är en ibland de minst lysande på vårt Svenska riddarhus.

Wetzler, Petter, son af riksfiskalen Petter Wetzel, började sin bana såsom kammarpage hos riksrådet och fältmarskalken Simon Grundel Helmfelt, hvilket han blef år 1672. Med denne herre följde han kort derefter till Pommern, der han med honom måste utstå många svårigheter, särdeles då denne först i Hamburg, och sedan derifrån öfver till England måste undfly i hemlighet sina hätske fiender. Derefter åtföljde han Helmfelt till Skåne, hvarest han vid flera tillfällen visade honom trogna och vigtiga tjenster, ända till dennes död i slaget vid Landskrona 1677. Strax derefter blef han volontär vid lifregementet till häst, och några månader sednare regements-qvartermästare. Befordrades vidare 1678 till regements-adjutant och kornett, samt upphöjdes 1685 uti adligt stånd. Först sex år sednare, eller 1691, blef han major, och 1696 ryttmästare. Under konung Carl XII:s krig deltog han icke utan utmärkelse uti flera fälttåg, och befordrades til följd

häraf 1704 till major, samt året derpå till öfverste-löjtnant. Stupade slutligen i slaget vid Pultava 1709. Han efterlemnade inga söner, så att hans adliga ätt utgick redan med honom.

Vexelbanken. Rikets ständers vexel- och lånebank är egentligen en fortsättning af den under Carl X:s regering inrättade Palmstruchska banken. Uti 4:de §. af 1668 års riksdagsbeslut förbundo sig rikets ständer på det kraftigaste, sedan Kongl. Maj:t redan den 17 September samma år ställt banken under deras förvaltning, "att bankoverket försvara, beskydda och handhafva, så att den, som antingen sjelf några penningar i banko insatte, eller ock af hvarjehanda tillfälle bekom deri någon avance, skulle ofelbart och utan någon invändning kunna deröfver efter sitt eget goda nöje råda." Den 22 September år 1668 utfärdades rikets ständers förordning om vexelbanken i Stockholm. Förordningen innehåller 76 punkter, af hvilka följande, såsom de hufvudsakligaste, må anföras: Rikets ständer lofvade och försäkrade, att hvar och en, som hade någon avance i banken, skulle kunna densamma obehindradt disponera, icke annorlunda än hade han samma penningar uti sitt eget hus, kontor och låda. Till bankoverkets förande förordnades sex ordinarie kommissarier, som i hvarjehanda förefallande vigtiga ärenden skulle hafva sig vid handen sex af rikets ständers till den ändan instruerade fullmäktige, hvilka skulle vara förpligtade dem icke allenast deri med råd och dåd att sekundera, men ock på rikets ständers vägnar hafva öfverinspektionen öfver verket. Vexelbankens penningar och medel skulle för ingen del, under hvad pretext det ock ske kunde, af kommissarierne, fast mindre af någon annan, röras och angripas, eller i handel och vandel brukas. Den, som ville assignera på sitt i vexelbanken insatta kapital, skulle antingen sjelf i egen person, eller genom sin skriftliga, med namn och insegel verificerade fullmakt, eller någon i banken bekänd och i kredit stående man, sina afskrifningssedlar till bokhållaren öfverleVererá. Ingen skulle ega på en gång inbringa eller assignera mindre än 50 dukater, 100 riksdaler in specie, 100 daler silfvermynt, eller 100 daler kopparmynt, så framt det icke vore rest af någon insatt summa. Som vid den tiden fyra slags mynt voro gängse i riket, nemligen dukater, riksdaler, silfver- och kopparmynt, skulle ock bokhållarne på hvars och ens räkning hålla 4 linie-kolumner. Ingen skulle erhålla besked om en annans partie uti böckerna. Om någon förändring inträffade på myntet, skulle dock hvar och en få uti banken sådant mynt af vigt och värde igen, som der blifvit insatt o. s. v. Vexelbanken öppnades den 3 November 1668, och lånebanken den 12 November samma år. All slags sedelutgifning var förbjuden, och de båda bankerna, hvilka icke blifvit grundade på något af rikets ständer tillskjutet kapital, utan hvilkas rörelse ursprungligen drefs med statens och enskildas der insatta medel, voro i början helt och hållet åtskiljda. Likväl berättigades, genom en särskild instruktion, som ej offentliggjordes, kommissarierne i lånebanken, "att till dennas nutriment betjena sig af vexelbankens medel, dock decenti modo." Efter konung Carl XI:s tillträde till regeringen, utfärdades 1675 nådig stadfästelse uppå vexel- och lånebanken, och genom nådig resolution d. 11 Juni 1698 stadgades, att banken dädanefter icke skulle vara skyldig att gifva sina kreditorer mera uti intresse än 4 ½ procent; men att de, som voro bankens debitorer, skulle gifva 6 procent, så att bankens vinst blefve 1 ½ procent. I sig sjelf var inrättningen af vexel- och lånebanken verkligen nyttig för riket. Den behöfvande fann tillfälle att hjelpa sig på billiga vilkor, och den rikare hade ett ställe att utsätta sina penningar. Derigenom, att kronans inkomster gingo genom banken, inbesparade man kostnaderna för en talrik betjening, som eljest varit nödig för kassaväsendet. Öfverskottet af bankens operationer var icke utan nytta för kronan och riket. Emellertid röjas omisskänneligen vid hela denna inrättning tvenne väsentliga misstag. Först och främst att förbinda tvenne så alldeles skiljda inrättningar, som en vexelbank och en lånebank, och för det andra, att omedelbarligen förknippa banken med staten, hvilken sednare betraktade den förras inkomst såsom sin. En sådan bank måste ovilkorligen sakna en sjelfständig kredit, då man kunde förutsätta, att staten vid hvarje förlägenhet alltid skulle först anlita densammas medel. År 1701 fattades först beslut om transportsedlars utgifvande af banken, då det förordnades, det i vexelbanken en särdeles räkning skulle hållas under namn af transporträkning, uppå hvilken hvar och en skulle ega rättighet att insätta reela medel till hvad summa han ville, dock ej under 100 daler silfvermynt, på sådana vilkor, att honom på den insatta summan en attest, under kommissariernes och betjentes namn skulle blifva meddelad, hvilken attest sedermera skulle uti handel eller till hvarjehanda utbetalningar kunna brukas, och transporteras från den ene till den andre, allenast att sådana transporter, så ofta de skedde, måtte på sjelfva attesten blifva antecknade under vederbörandes egenhändiga namn, till dess bättre säkerhet. Den, som vore innehafvare af en sådan attest eller transportsedel, skulle ega rättighet att när som helst, förmedest dess inlevererande i banken, kommendera penningarna för derå utsatta belopp.

Vexelkontor, lydande under riksbanken, inrättades redan 1692 i Fahlun, 1693 i Götheborg och 1694 i Örebro. Man var äfven sinnad att på andra orter inom riket anlägga dylika inrättningar, men man kom ej till utförandet deraf. Det särskilda af sekreta utskottet år 1747 inrättade vexelkontor, hvars uppdrag var att styra kursen, förvaltades af fyra personer, som för ändamålet erhöllo ett årligt anslag af en och en half tunna guld och dessutom tre tunnor guld utan ränta. På nio år, eller till 1756, kostade detta kontor riket några och tjugo tunnor guld, hvilken kostnad likväl var dräglig, emedan under tiden kursen och myntets representanter höllos någorlunda lika emot myntets rätta värde. Vid 1756 års riksdag

togs befattningen med vexelkontoret ifrån dess fyra förra styresmän och gafs åt fyra nya, men återställdes i Juni månad 1758 till de gamle. Desse emottogo kursen till 41 mark, och förbundo sig att fälla densamma till $38\frac{1}{2}$ mark; men mäktade tvärtom icke hindra dess stigande, ehuru de, med en vexelcirkulation af 144 tunnor guld, endast på fyra månader spelade bort för riket inemot 20 tunnor guld. Det var också icke något lätt problem, att fälla kursen under en fortgående utgifning af bankens sedlar, medelst obegränsade fastighetslån. Under vintern år 1760 anmälte ändtligen vexelkontoret att det icke längre kunde styra kursen. Denna hade då kort förut stigit från 64 till 76 mark; men sedan riksdagen sammankommit och fråga blef om bankolånens indragning föll den åter i Februari 1765 till 65 mark. Slutligen föreslog kommerserådet Nordencrantz några månader derefter, att vexelkontoret skulle helt och hållet indragas.

Vexelkursen på Hamburg, beräknad efter 1 R:dr silfver specie, har på ett århundrade undergått mångfaldiga, stundom ganska häftiga omväxlingar. Länge uppoffrade man stora summor för att styra densamma, ehuru alltid förgäfves; först genom den år 1836 införda realisation har den kommit till någorlunda stadga. Nedanstående tabell utvisar det närmare förhållandet i medeltal:

År			Mark.	År			Skill.
1758	utgjorde	den	41	1819	utgjorde	den	$122\frac{1}{2}$
1761	„	„	72	1820	„	„	131
1764	„	„	75	1821	„	„	122
1765	„	„	65	1822	„	„	124
1767	„	„	42	1826	„	„	130
1776	„	„	72	1827	„	„	136
			Skill.	1828	„	„	$126\frac{3}{4}$
1777	„	„	$45\frac{3}{4}$	1829	„	„	$124\frac{1}{2}$
1789	„	„	$52\frac{3}{4}$	1830	„	„	$130\frac{3}{4}$
1790	„	„	$47\frac{1}{2}$	1831	„	„	140
1808	„	„	$54\frac{1}{2}$	1832	„	„	$146\frac{1}{2}$
1809	„	„	$60\frac{1}{2}$	1833	„	„	$144\frac{1}{2}$
1810	„	„	79	1834	„	„	$134\frac{1}{2}$
1811	„	„	$112\frac{1}{2}$	1835	„	„	$129\frac{1}{3}$
1812	„	„	89	1836	„	„	$126\frac{3}{4}$
1813	„	„	$91\frac{1}{2}$	1838	„	„	$130\frac{1}{2}$
1814	„	„	$96\frac{1}{2}$	1840	„	„	$128\frac{2}{3}$
1815	„	„	100	1843	„	„	130
1816	„	„	114	1844	„	„	129
1817	„	„	109	1851	„	„	$127\frac{1}{2}$
1818	„	„	110				

Vexelundervisnings-sällskapet. Det i Stockholm inrättade sällskapet för vexelundervisningens befrämjande stiftades år 1822 och erhöll år 1830 en egen normal-skola med årligt statsanslag af 2,000 R:dr B:ko. Något öfver 300 barn undervisas der årligen samtidigt. Omkring två tredjedelar af detta antal har utgjorts af gossar, en tredjedel af flickor. Med denna skola är Stockholms seminarium för bildande af folkskole-lärare förenadt, med ett anslag af 500 R:dr årligen. Genom testamente af framl. revisions-sekreteraren och riddaren Winckler, har skolan bekommit ett kapital af 25,000 R:dr B:ko. Dess rektor är utnämnde kyrkoherden H:r A. N. Schmidt. Utom denna skola räknar sällskapet inom hufvudstaden 21 andra vexelundervisningsskolor, hvarest omkring 2,000 barn årligen undervisas, samt inom stiften utom hufvudstaden tillsammans 526 skolor eller, hufvudstadens inberäknade, inalles 548 skolor, hvarest tillsammans 32,890 barn njuta undervisning.

Wexionius, Johannes Magni, son af hospitals-sysslomannen Magnus Petri i Wexiö, föddes d. 11 Mars 1583. Sedan han genomgått skolorna i Wexiö och Linköping, for han år 1600 upp till Upsala akademi, för att der fortsätta sina studier. Likväl stannade han icke der längre än till 1603, då han begaf sig utrikes, för att besöka fremmande universiteter. Härunder blef han 1610 filosofie magister i Wittenberg. Straxt efter hemkomsten utnämndes han 1614 till ethices professor i Upsala, hvarefter han 1624 blef politices et historiarum professor. Under denna tid hade han med biskopen i Strengnäs, Laurentius Paulinus, en på sin tid mycket ryktbar tvist om "Ethica Christiana et Aristotelica," hvilken sednare han manligen försvarade genom tvenne utgifna, grundlärda afhandlingar. År 1626 utnämndes han till theologie professor. Känd för en skicklig och i hög grad kunnig theolog, förordnades han 1641, på riksdagen i Nyköping, af drottning Christina till biskop i Skara, hvarjemte han utnämndes till theologie doktor, samt i sådan egenskap, på drottningens uttryckliga befallning, blef promoverad af sin förre vederdeloman, dåvarande erkebiskopen i Upsala, Laurentius Paulinus. Såsom biskop visade han sig synnerligen driftig och verksam i sitt embete, samt åtnjöt städse ett utmärkt förtroende af drottning Christina. Det var egentligen han, som genomdref inrättandet af gymnasium i Skara, hvars byggnad han med all ifver ombesörjde, och till hvars förseende med skicklige lärare han använde en outtröttlig omsorg. Denne nitiske och förtjenstfulle man afled d. 3 April 1651. Han efterlemnade flera barn, hvilka kallade sig Salaner. Flera af honom utgifna latinska disputationer, afhandlingar, och äfven större arbeten, vittna om hans trägna flit och hans i flera afseenden grundliga lärdom.

Wexionius, Olavus Junior, föddes år 1656, och var en son till politices et historiarum professorn i Dorpt, magister Olavus Wexionius, en broder till den berömde Michael Wexionius Gyllenstolpe. Sedan han med utmärkelse studerat i Åbo, blef han förordnad till guvernements-sekreterare i Götheborgs och Bohus län, hvilken befattning han många år innehade. Hans dödsår är obekant. Han är en minnesvärd man, mindre för de tjenster han beklädt, hvilka ej voro särdeles vigtiga, än för det rum han intager ibland sin tids ryktbaraste Svenske poeter. Man kan väl icke nämna honom för ett snille af första rangen; men på qvickhetens sida, fastän ej alltid på granskningens, var han visserligen öfver medelmåttan. År 1684 utgaf han på trycket, likväl utan årtal och tryckningsortens utsättande, större delen af

sina skaldeverk, under titel af *Sinne-afvel*, dedicerade till hans kongl. högbet prins Carl; men lät icke trycka mera än 100 exemplar af arbetet, hvarföre denna verssamling numera är en ganska sällsynt bok. Bland hans utgifna poemer blefvo isynnerhet fyra mycket berömda: *En sjömans olägenhet; Dröm; Melancholi*; samt *Dikt om Venus och Cupido*. Utom dessa och några andra längre poemer, innehåller Wexionii Sinne-afvel äfven en stor mängd *Epigrammer*, eller så kallade *Poetiska Bi- och öfverskrifter*. Den stränge Hammarsköld finner dock icke det ringaste värde hos denne poet, ehuru han på sin tid var en af de mest omtyckte. Han kallar honom "en tröttsam rimmare," och yttrar om hans verser: "De förråda en synnerlig jagt efter sentenser, lust att anbringa Franska ord, och total brist på förmåga att koncentrera sig, så att de icke gifva annat, än en tom och tröttsam läsning. Det långa stycket *Melancholi* består af de mest triviala betraktelser öfver tidens förderf och alltings fåfänglighet. Wexionii versform i allmänhet, öfverallt Alexandrinen, är högst usel, ojemn och tung, ehuru han betjenat sig af alla möjliga beqvämligheter, landskapsuttryck, stympade ord m. m."

Wexiö, en uppstad i Wärend, enda staden i Kronobergs län, är belägen 500 fot högt öfver hafvet, på en höjd, som sluttar mot en sjö, 12 mil från Jönköping och $8\frac{5}{8}$ mil från Carlshamn, som är närmaste stad. En liten å, kallad *Guldsmedsbacken*, genomflyter staden. Staden hette fordom Östrabo, tros hafva varit bebyggd redan före kristendomens införande i landet, och då varit hufvudort för en hednisk kult. På Olof Skötkonungstid nedsatte sig här S:t Sigfrid, för att arbeta på hedningarnes omvändelse, och afled här i hög ålder. En källa, kallad S:t Sigfrids källa, der han döpt hedningar, visas ännu i Biskopsgärdet, vid stadens grannskap. Herredagar höllos här redan under medeltiden, såsom år 1514 af Sten Sture d. y. År 1542 höll den bekante Nils Dacke här landsting, och Wärendsboerne svigtade då i sin trohet; men återgingo snart till lydnad mot konungen. Åren 1569 och 1611 afbrändes staden af Danskarne; men blef snart återuppbyggd. År 1710 samlade Måns Stenbock här sine Småländske "gedepoger," för att med deras tillhjelp återtaga det hotade Skåne. Staden har mångfaldiga gånger varit hemsökt af eldsvådor. Sådana inträffade åren 1658 samt 1690; efter sistnämnda års brand blef förordnadt, att stadens tull, accis, boskapsskatt, qvarntull m. m. skulle i 6 års tid, samt stadens mantalspenningar och riksdagsbevillning m. m. i 3 års tid utgå och användas till understöd för de brandskadade, i mån af deras förlust. Konung Carl XI höll här år 1692 mönstring. Nya svåra eldsvådor utbrusto här åren 1749, 1753 och 1799, samt i våra dagar åren 1838 och 1843, vid hvilket sistnämnda tillfälle $\frac{4}{5}$ af staden lades i aska, och 1140 personer blefvo husvilla. Förlusten uppskattades då till 91,036 R:dr b:ko; men genom insamlingar erhöll staden inom ett år ett understöd af 46,131 R:dr s. m. I April månad 1844 voro gårdarnes antal i staden åter 171; handlande funnos 12, och handtverkare 72. Folkmängden var 2,350. Statsbidraget uppgick till omkring 11,524 R:dr b:ko. 142 tunnl. åker, 280 tunnl. äng, 302 skog och betesmark, inalles 10 hemmantal, tillhöra staden. Handeln idkas mest med salt, sill, kryddvaror och kramvaror, som hämtas från sjöstäderna, samt med oxar, som uppköpas i den kringliggande orten, och afsättes i Stockholm. En klädesfabrik är här ock anlagd. Stadens domkyrka är nybyggd 1755, $82\frac{1}{4}$ alnar lång, $51\frac{1}{2}$ alnar bred, försedd med $19\frac{1}{2}$ alnar breda murar, samt ett 80 alnar högt torn; för öfrigt utan egentlig byggnadsstil. Munk-kloster, tillhöriga Cluniacenser- och Franciskaner-ordnarne, hafva här fordom funnits, och på deras ruiner hafva biskopshus och skolhus sedan blifvit byggda. Nuvarande biskopshus heter än i dag Östrabo. Kathedral-skola har här funnits allt sedan 1219; men fördelades vid pass 1643 i trivial-skola och gymnasium. Domprosten H. Sjögren har till trivialskolan gjort vackra donationer, samt äfven här grundlagt en borgarskola, eller den s. k. Sjögrenska läse- och arbets-skolan för fattiga barn, hvilken inrättning sedermera af flera enskilda personer i staden blifvit med gåfvor och donationer ihågkommen. Gymnasii-biblioteket räknar 10,000 band. Staden är säte för länets landshöfding och stiftets biskop. Kronobergs läns hospital, samt lasarett och kurhus äro ock här belägna. Länets landtbruks-sällskap har ock här sina sammankomster. Ruiner efter det fordna kronobergs slott ligga $\frac{3}{4}$ mil utom staden (se *Kronoberg*). Kungsgården Kronoberg är numera anslagen åt landshöfdingen såsom boställe på lön. $\frac{1}{2}$ mil norr ut från Wexiö ligger hälsobrunnen *Evedal* (se detta ord). Helt nära staden ligger egendomen *Kampen*, der en strid fordom skall hafva hållits mellan Svenskar och Danskar, och der i en äldre tid S:t Sigfrids 3:ne systersöner och medhjelpare, Unaman, Vinaman och Sunaman, skola blifvit mördade. Alltsedan 1745 har boktryckeri funnits i staden. Wexiö stifts tidning, Wexiö läns tidning och Wexiöbladet utgifvas derifrån. Staden har 3 helgonhufvuden i sitt vapen. Tillsammans med den kringliggande nejden, om 694 tunnland, utgör Wexiö stad ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Wexiö Stift innefattar hela Wexiö län (se Kronoberg) med undantag af Wirserums socken, som tillhör Linköpings, samt Wissefjerda socken, som tillhör Kalmar stift.

Wexiö Stifts biskopar. Ehuru somlige räkna så väl Småländningarnes förste apostel, den helige Sigfrid, som några andre bland kristendomens förste förkunnare i Småland, en Asmund, en Sigvard, en Johannes, såsom biskopar i Wexiö, kan man dock icke med skäl räkna stiftets uppkomst längre tillbaka än från år 1166, då *Stenar*, som förut varit biskop i Linköping, men nedlagt sitt embete, af harm deröfver, att han icke blifvit utsedd till erkebiskop i Upsala, sattes till särskild biskop öfver Småländningarne, hvilka tillförene lydt under biskoparne i Linköping. Omkring år 1180 öfver-

gaf denne orolige man äfven sitt nya stift, och for till Lund; men öfvertalades slutligen att återvända, och styrde sedan stiftet till sin död, hvilken inträffade omkring år 1192. *Johannes Erngisslason*, af en högtförnäm Svensk ätt, lärer hafva grundlagt domkyrkan i Wexiö. Hans dödsår är ej med tillförlitlighet kändt. *Gregorius* insattes till biskop 1207, och tros hafva styrt stiftet ända till år 1250, eller deromkring, då han skall hafva aflidit i en hög ålder. Hvad han för öfvigt uträttat finnes ingenstädes antecknadt. *Forkvidus*, förut munk, afled år 1260. *Asser*, valdes till biskop 1261. Uti hans tid afbrändes domkyrkan i Wexiö, på konung Waldemars befallning, under kriget mot Danskarne. Han underskref den ryktbara Alsnöstadgan. Dog år 1287. *Boetius I.* dog af pesten redan 1291. Hans efterträdare, *Magnus*, en ganska myndig herre och riksråd, deltog mycket i de politiska oroligheter, som på hans tid egde rum, samt bivistade en mängd allmänna möten och sammankomster till sin död 1320. *Boetius II*, valdes till biskop 1321. På hans tid fick Wexiö sina stadsprivilegier. Han afled mot slutet af år 1343, eller i början af det följande året. *Thomas Johannis*, af obekant härkomst, men mycket berömd för lärdom, hade i sin ungdom rest mycket, och sedan blifvit kanik i Upsala. Som biskop skötte han sitt stift med den största omsorg, och vid Wadstena klosters uppförande var han den, som hade mest att göra dermed. Hans dödsår är ej med tillförlitlighet kändt, men torde rättast kunna antagas till 1374. *Henrik*, förut munk, är mycket litet känd, och dog 1381. *Petrus*, från Seeland, tillsattes af påfven emot domkapitlet, som redan valt en annan. Han förflyttades 1387 till Århus på Jutland, der han sedan en lång tid var biskop. Dennes efterträdare, *Hemming Larsson*, af förnäm ätt och djupa kunskaper, var en bland sin tids märkvärdigaste män, hvilken hade sin hand med uti de flesta då skeende politiska förhandlingar. Bland annat deltog han i Nyköpings riksdag 1396, och uti konung Eriks af Pommern kröning i Kalmar året derpå. Dog 1411. *Eskil Thorstensson* kom efter honom. Om honom finnes nästan alldeles ingenting antecknadt. Han afled i hög ålder 1429. *Nils Ragvaldi* sändes 1434 till det stora kyrkomötet i Basel, och blef 1438 enhälligt utvald till erkebiskop i Upsala. *Laurentius Michaelis*, vald till biskop 1440, en stillsam och fredlig man, deltog icke uti prestväldes många strider mot den verldsliga makten på hans tid. Hans dödsår är ej med säkerhet kändt; man vet blott att han icke öfverlefvat år 1470. *Gudmundus Nicolai*, förut kanik i Westerås och erkedjekne i Wexiö, har blifvit berömd såsom en nyttig biskop. Dog 1475. *Nicolaus Olofsson*, förut kanik och dekanus, deltog uti de flesta sin tids herredagar och politiska möten. Afled 1494. *Ingemar*, en from och stilla man, blandade sig aldrig uti sin tids många oroligheter, och var till och med den ende katholske biskop i Sverige, som utan motstånd lät reformationen införas, och början ske med antagandet af lutherska läran. Han afled i hög ålder år 1530. *Johannes Boetii*, förut kanik, arbetade verksamt för den nya lärans utbredande bland Småländningarne under sin långvariga stiftsstyrelse, och dog 1553. *Nicolaus Canuti*, förut skollärare. Uti hans tid lades Kalmare län med Öland under Wexiö stift. Sednare måste han se hela staden Wexiö med domkyrkan läggas i aska under kriget med Danskarne. Efter att med otrolig ifver och kostnad hafva uti fem år arbetat på domkyrkans återuppbyggande, afled han i början af år 1576. *Andreas Laurentii Bothniensis Bureus*, förut kyrkoherde i Gefle, utnämndes till biskop af konung Johan III för sin tillgifvenhet för lithurgien, hvars antagande han på allt sätt sökte genomdrifva bland sitt stifts presterskap. Befordrades 1583 till erkebiskop i Upsala. *Nicolaus Stephani*, förut domprost i Wexiö, underskref äfven lithurgien. Uti hans tid skiljdes åter Kalmare län med Öland från Wexiö stift. Underskref Upsala mötes beslut, och afled två år derefter, 1595. *Petrus Jonæ Angermannus*, promoverad magister i Jena, och kyrkoherde i Arboga. Uti hans tid afbrändes åter Wexiö af Danskarne. Uti sin långvariga styrelse af stiftet berömmes han såsom en i hög grad driftig och omsorgsfull biskop. Död 1630. *Nicolaus Krok*, förut domprost, valdes 1632 till biskop, samt visade sig såsom sådan ganska verksam och skicklig. Under honom inrättades Wexiö gymnasium. Död 1646. *Johannes Bazius*, en from och klok man, dog år 1649. *Johannes Stalenus*, var ganska kort tid biskop, och afled redan vid början af år 1651. *Zacharias Lundbergius*; under honom afbrann hela Wexiö stad. Död 1667. *Johannes Bazius Junior*, blef sedan, 1674, biskop i Skara, och slutligen, 1677, erkebiskop i Upsala. Död 1681. *Jonas Laurentii Scarinius*, utnämnd 1674, död 1687. *Canutus Hahn*, dog redan samma år, 1687, då han blifvit utnämnd till biskop. *Samuel Wiranius*, utnämnd 1688, dog af slag 1703. *Olof Cavallius*, död år 1708. *Zacharias Esberg*, utnämndes samma år som hans företrädare dog; men afled redan innan han hunnit få underrättelse om utnämningen. *David Lund*, utnämnd 1711, dog 1729. *Gustaf Adolf Humble*, utnämnd 1730, död 1741. Under hans tid afbrann Wexiö domkyrka. *Erik Alstrin*, utnämnd 1742, blef 1748 biskop i Strengnäs. *Olof Osander*, utnämnd 1749, dog vid hög ålder 1787. *Olof Wallqvist*, afled hastigt af slag år 1800. Friherre *Ludvig Mörner*, död 1823. *Esaias Tegnér*, död 1846. *Christoffer Isak Heurlin.*

Vextligheten i Sverige. Skandinavien anses ega det mildaste klimat och den största vextlighet af alla länder under en lika hög latitud; men icke desto mindre står denna vextlighet i afseende på framalstringen af ett tillräckligt uppehälle för landets inbyggare på en temligen låg ståndpunkt. Vid Nordkap eller 71° kan man blott i trädgårdar uppdraga potates, brunkål och krusbär. Vid Alten, 70°, odlas litet korn; der vexa äfven blåbär och hjortron. Vid Enontekis, 68° 30′, sås korn och rofvor; der räknar man under 30 år 9 gifvande skördar, således nära hvart tredje år.

Råg upphör att löna odlingsmödan ofvanför 66°. Hampa slutar att växa vid samma latitud. Hafra mognar sällan nordligare än 64°. Fruktträdgårdar uppböra emellan 64° och 65°. Lin lyckas ännu i Ångermanland, men förfryser vanligen i Westerbotten. Kålen knyter icke alla år hufvud ofvanför 64°. Humle vexer intill 62°. Hvete upphör att med fördel odlas innan man uppnått 62°. Tobak lyckas sällan norr om Gefle. Eken slutar att vexa vild derstädes; men förekommer planterad ännu vid Sundsvall. Intill 63° vexa körsbär, al och lönn. Intill 62° förekomma ask och pil, intill 61° alm och lind. Bokskog vexer icke vild i Sverige ofvanföre 57°, dock träffas enskilda träd deraf ännu på ett eller annat ställe i Westergöthland. I Skåne komma mullbärsträdet, äkta kastanjen och valnötsträdet ännu fort. Vindrufvan mognar i drifbänkar intill 60°. Granen upphör att vexa 3,200 fot nedanom gränsen för den eviga snön. Sik och barr saknas i vattnen belägna vid denna höjd. Blåbären komma ej väl fort. Högre går ej björnen. Kärren antaga ett högst ödsligt utseende. Kornet har upphört att mogna; men små gårdar, hvilkas invånare lefva af fiske och boskapsskötsel, finnas ända till 2,600 fot nära snögränsen. Tallen upphör 2,800 fot, och björken 2,000 fot nedom den eviga snön. Rödingen är den sista fisk, som trifves i så högt belägna insjöar. Ännu 400 fot högre upp gå buskar, svartaktigt ris af dvergbjörken; hjortron mogna der, men ej högre. Filfrasen besöker ännu dessa höga trakter. Ännu i Jämtland är klimatet så fientligt mot all odling, att folket nödgas släpa ihop på norra sidan af deras små åkertegar stora högar af ris, för att, i fall vinden om sommarafnarna i Augusti månad går på nordligt eller nordvestligt med klar himmel, då kunna antända det mot natten, för att dymedelst skydda säden mot frost. Klimatet i sistnämnda landskap är äfven stundom lika strängt som omkring Torneå, ehuru Jämtland är beläget trenne grader sydligare; men det ligger tusen fot öfver hafvet, samt nära intill fjällen, hvilket är mera än tillräckligt att frambringa en sådan verkan. Ofta nog är det der så kallt, att de smärre insjöarna förblifva isbelagda under hela sommaren, eller att sommarvärmen icke förslår till sädens mognande, utan folket nödgas afberga henne helt grön, för att icke låta henne begrafvas under snön. Sådana år kallas derföre grönår.

Weynant, Ludvig, en född Svensk, men som för det mesta lärer hafva uppehållit sig utrikes, uppgifves hafva varit en ganska god så väl porträttmålare, som historiemålare. Han studerade konsten uti Italien, och uppehöll sig derstädes en ganska lång tid. Mot slutet af sin lefnad vistades han omkring åren 1680—1690 vid det Holstein-Gottorpska hofvet. Hans taflor utmärka sig isynnerhet genom en i hög grad skön och särdeles naturlig kolorit.

Wi. Så kallades i fordna tider ett heligt, till någon gudsdyrkan egnadt ställe, merändels en lund och en källa, hvarest offer förrättades, och som derföre ansågos allmänt fridlysta. Något tempel behöfde icke alltid finnas på ett dylikt ställe, ehuru sådant likväl ofta nog egde rum. Den, som våldförde en dylik fridlyst ort, afskyddes på det högsta, och kunde saklöst fällas af en hvar. Han benämndes *Wargr i Weum*, rånaren i helgedomen. Emedan tingen vanligtvis böllos på den till offergudstjensten helgade platsen, ansågs äfven den mark, der de försiggingo, för fridlyst; men då någon gång ett ting kom i fråga att hållas på någon ort, der icke ett vanligt offerställe fanns, inhägnades för tillfället en särskiljd, fridlyst plats, hvilken då äfven fick namn af *Wi*, och som omgafs med en enkom stängsel af störar och band, kallad *Webönd*, inom hvilken tinget hölls och lagliga domslut kunde fällas. Denna stängsel kunde icke rubbas eller förstöras, utan att inhägnadens egenskap af fridlyst ställe i och med detsamma upphörde. Derföre anföra sagorna äfven på ett ställe, huruson en vigtig tvistefråga vid ett ting icke kom att afgöras, emedan en person, som ville lägga hinder derför, under sjelfva rådplägningen sönderhögg Weböndеn, och derigenom upplöste hela tinget, enär den plats, på hvilken detsamma varit församlad, genom denna våldsverkan upphörde att vara vederbörligen fridlyst.

Wi, Norra, med Tirserum, en socken i Ydre härad af Linköpings län, är belägen 8 ½ mil S.S.V. från Linköping, och tillhör 2 kl. konsist. et patr. Socknen är 2 mil lång och 1 ⅛ mil i sin största bredd. Namnet Wi har fordom betydt offer- eller afgudahus, och ett sådant har under hedendomen här utan tvifvel varit anlagdt. Den nuvarande kyrkan är invigd 1775, och är 50 alnar lång och 22 ½ alnar bred. Den är belägen vid södra ändan af sjön Sommen, och är försedd med ett grafchor, som kallas Ridderborgska grafven. Två tredjedelar af socknen, som ligga omkring Sommen, kunna anses för slättbygd; men den öfriga tredjedelen åt söder har betydlig skog, vidlyftiga utegor och goda betesmarker. Jordmånen är till en större del svartmylla, och till en mindre del sandjord. Boskapsskötseln är här det väsendtligaste näringsfånget. Åkerbruk, fiske samt beck- och tjärtillverkning äro binäringar. Säterier i socknen äro: *Ribbingshof*, 2 hemman frälse, beläget vid Sommens sydöstra ända, och fideikommiss inom Ridderborgska slägten; *Svana*, 2 hemman frälse; och *Siövik*, 1 hemman frälse. Boställen äro: *Norrhamra*, 1 h. kyrkoherde-boställe, med *Kämpekulla* eller *Kärremåla*, 1 h. prestegårds-stom; samt *Solebo*, 1 h. mönsterskrifvare-boställe. Några ättekullar finnas vid prestgården. Ribbingshofs egare innehar patronaträtt alternatift med församlingens på det sätt, att han den ena gången kallar pastor, och församlingen, efter konsistorii upprättade förslag, den andra. I socknen finnas 33 ½ hemman, med 955 inbyggare på en areal af 24,255 tunnl., hvaraf 4,980 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping och Kisa.

Wi, Södra, med Djursdala, en socken i Sevedes härad af Kalmar län, är belägen 1 mil N.N.V. från Wimmerby, och tillhör 1 kl. konsist. Socknen är

uppfylld med strömmar, sjöar, berg och mossar. Jordmånen är i allmänhet klapperaktig, och består på sina ställen i dälderna af mullblandad lera eller sand. På skog är knapp tillgång. Kyrkan invigdes år 1755, och kallades Adolf Fredrik. Betydligaste gården är *Ålhult*, 1 mtl. frälse-säteri, jemte derunder lydande säteri-ladugården *Wagelhem*, 1½ mtl., utmärkt för sin präktiga åbyggnad och sina odlingar; godsets fordna säteri-natur har blifvit flyttad på Mosstena sätesgård i Bällinge socken i Södermanland, och ett stångjernsbruk, med knip- och räckhamrar, har af general-majoren, baron Pechlin under sednare hälften af 1700:talet här blifvit anlagdt (se *Ålhult*). Här, i den s. k. Brännebro-ån finnes äfven ett pappersbruk, samt mjöl- och sågqvarnar, vadmalsstamp och oljeslageri. I socknen finnes äfven ett annat pappersbruk, *Mariedal*, anlagdt år 1815. Grifthögar hafva fordom i mängd funnits söder om Södra Wis kyrka, och en mängd fornlemningar hafva i dem anträffats; men denna grafplats är nu jemnad med jorden. I sydost om kyrkan har äfven i forntiden ett fäste varit beläget, hvarom en i fyrkant uppkastad jordvall, omgifven af en graf, ännu vittnar. Kyrkoherde-bostället heter *Sund*. *Fogelhem* och *Fornebo* äro militärboställen. I socknen ligger *Södra Wi helsobrunn*, upptäckt år 1759 af prosten Arendt Grape, belägen i en vacker trakt vid sjön Krön, och årligen besökt af vid pass 200 personer. Dess vatten berömmes såsom balsamiskt, och har visat sig nyttigt mot torrverk, moderpassion, kolik, håll och styng, fallandesjuka, gikt, skjörbjugg, maskar och hosta, samt hufvud- och öronverk. Vid en offerkälla på Halsebo egor har vidskepelse fordom föröfvats. Om *Ivars udde*, se detta ord. Socknen innehåller 45⅙ hemman, med 3,056 inbyggare på en areal af 52,535 tunnl., hvaraf 5,420 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Wi eller **Wibyhyttan,** en bergsmanshammare i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 2 härdar, och 449 skepp:d 16 lisp:d. 6 marker privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 4 skepp:d 9 lisp:d 19 marker. Skeppar på Gefle och Stockholm, samt äges af bergsmän m. fl. intressenter. Smidesstämpeln är V inom en ojemn cirkel, eller ock W inom en krets af punkter.

Wianden, J. P., lerkärlsfabrikör, inlemnade till slöjdexpositionen i Stockholm år 1847 aderton större och mindre, glacerade eller målade och fernissade lerkärl, hvilka alla befunnos för sina ändamål vara väl afpassade. Några af samma person då framställda vaser väckte ock välförtjent uppmärksamhet för sina sköna former, och H. K. H. kronprinsen behagade för sin räkning inköpa 5 sådana.

Viatikant, kallas i Norrland en studerande, som far omkring och får understöd för sin resa till akademien. Denna gamla sed, som fordom var mera vanlig äfven i Sveriges öfriga landskaper, qvarstår ännu i Norrland, och, sedan en yngling fulländat sin kurs vid Hernösands gymnasium, plägar konsistorium, jemte rekommendation, gifva honom anvisning i hvilka socknar han får viaticera. Hvarje bonde plägar, enligt Læstadius, gifva en sådan viatikant 12 skillingar, hvarigenom hans reskassa stundom kan växa ända till 700 à 1,000 R:dr R:gs.

Wibberbonius, Olaus Petri, född i byn Wibberbo i Dalarne och Hedemora församling, af bondeföräldrar, troligen mot slutet af 1400:talet, lärer först hafva erhållit någon undervisning hemma i föräldrahuset, men studerade sedermera vid de offentliga läroverken i Westerås och Upsala. Med rikligt understöd af sin fader, som lärer hafva varit en ganska välmående bonde, reste han derefter till Tyskland, hvarest han i tvenne års tid qvarstannade vid det berömda universitetet i Wittenberg. Derstädes hade han den lyckan att vinna en nära bekantskap med tvenne utmärkte landsmän, de med tiden så namnkunnige bröderne Olaus och Laurentius Petri Phase, i hvilkas sällskap han flitigt begagnade den ryktbare doktor Martin Luthers föreläsningar. Derigenom förvärfvade han sig snart en grundlig kunskap, så i theologi som filosofi, jemte öfning i predikande. Efter att hafva inhemtat djupa insigter i flera vetenskaper, återvände han till fäderneslandet. Redan ganska fördelaktigt känd och berömd för stor lärdom, kallades han, genast efter hemkomsten, af konung Gustaf I år 1526 till dess hofpredikant. I denna egenskap tjenstgjorde han uti nära fyra år, hvarefter han, "uppå erkebiskopen Laurentii Petri gällande rekommendation," år 1530 blef af konungen utnämnd till kyrkoherde vid Hedemora församling, då han således vardt den förste evangelisk-lutherske pastor derstädes. Under de många oroligheter, som den tiden voro nog allmänna i Dalarne, fick äfven denne nyss dit ankomne pastor erfara en dryg del, isynnerhet lördagen näst före palmsöndagen år 1531, under det s. k. klockupproret. Bittida om morgonen nämnda dag ankommo till Hedemora de upproriske Dalkarlarnes höfvidsmän, Nils i Söderby och Peder Larsson i Bergsäng, med etthundrafemtio karlar af Tuna och Leksands socknar, samt några bergsmän, för att plundra kungsgården i Hedemora, hvilket djerfva steg de äfven utförde. Härunder var kyrkoherden Olaus flera gånger nära att blifva olycklig, emedan han sökte afstyra våldet genom allvarsamma varningar och föreställningar. Sin öfriga tid tillbragte han i ro och stillhet, under allvarligt bemödande att utrensa de många påfviska villfarelser, som ännu i hans församling voro rådande. Han afled år 1541.

Wiborgska Smällen. När Ryssarne på Sten Sture d. ä:s tid vildt härjade uti Finland, och år 1495 belägrade samt voro nära att intaga Wiborgs slott, Finlands starkaste fästning, lära de hafva lidit ett betydligt nederlag, derigenom att befälhafvaren på slottet, den käcke Knut Posse, sprängde i luften ett helt torn, som af dem blifvit stormadt, och hvilket var uppfylldt af ett stort antal Ryssar. Ingen samtida författare omtalar väl denna händelse; men många sägner derom

gingo öfver hela norden, och flera, till en del högst vidunderliga berättelser om denna tilldragelse omtalades länge man och man emellan. Enligt en sådan skall Knut Posse, då han länge kämpat emot Ryssarne, och endast hade tvåhundra af sina krigare qvar, slutligen hafva, förföljd af en otalig skara fiender, dragit sig inom Wiborgs murar, och försvarat sig der manligen, från Mårtensmessan till Andersmessodagen. Ryssarne sköto ofta bresch på murarna; men den vaksamme Posse lagade dem alltid åter. När han ändtligen såg, att han icke längre kunde försvara sig, fattade han ett annat råd. Tillverkningen af krut var då för tiden ännu en föga känd sak i norden; men Posse hade inhemtat kunskapen derom på sina utrikes resor. Till sitt biträde härvid begagnade han en frimodig Svensk krigsman, vid namn Winholth. Medan denne försvarade murarna, satt Knut Posse vid en stor kokande kittel, eller stötte han sina pulver uti en ofantlig mortel, till dess han hade ihopkokat ett förskräckelsens ämne, som blott behöfde itändas med en gnista eld, för att störta omkull hus, torn och murar. Uti en mina under ett af tornen på stadsmuren nedsatte han slutligen den stora kitteln, och undervisade noga en af sina tjenare huru den skulle påtändas, när han gaf ett visst tecken. Det var om morgonen på Andersmessodagen, som Ryssarne med stort anskri och stötande i basuner bådade sin otaliga här till stormnings, samt uppstego med stormstegar på muren. Då församlade Knut Posse oförskräckt sin lilla hop inne på borggården, och svängde med stolthet de Svenska baneren, med S:t Eriks och S:t Olofs bilder uppå, för Ryssarne, dem han lät obehindradt intåga i det ena tornet och stiga upp på murarna. Då tillsade Knut Posse sitt folk att noga fylla öronen med vax, samt skynda sig ned i hvalf och källare, för att ligga der till dess de kände jorden skälfva under sig, och hörde en knall såsom ett thordön eller ett åskslag; då skulle de åter skynda upp med sina svärd till ett nytt arbete. Så skedde äfven, och i sju timmars tid gaf han Ryssarne ro att samla sig i tornet och uppstiga på murarna. Slutligen gaf han tecken, och eld kastades i kitteln. Det var ett förskräckelsens ögonblick. Hela tornet, hvaruti Ryssarne voro till många tusen, störtade in, och murarna deromkring föllo öfver folket. En eldstod med illa stinkande rök slog upp ur hålan, der kitteln stod. Detta allt skedde med en knall, så förskräcklig, att alla de, hvilka icke hade tillstoppat sina öron och gömt sig under jorden, eller voro något för nära, nedföllo stendöde till marken. De Ryssar, som icke genast dogo, bortsvimnade åtminstone. Då gingo Knut Posse och hans tjenare omkring på fältet och ihjälslogo alla Ryssarne, som lågo strödda deromkring, till dess hans krigsmän hunno komma fram utur sina gömställen och eftersatte de få Ryssar, som voro ute på fältet och ännu vid lif, men så förfärade, att de hals öfver hufvud flydde och lemnade hela sitt läger, der Svenskarne funno ett rikt byte. För denna så kallade "Wiborgska Smällen" blef Posse sedan vida berykttad, och en sägen gick, att Ryssarne länge sjöngo i sin litania: "För Wiborgska Smällen och Knut Posse bevare oss milde Herre Gud!" — En annan ännu vidunderligare berättelse förmäler, hurusom Knut Posse stått i nära förbund med den onde, och af honom fått en dräng, vid namn Smäll, hemmastadd i all slags trolldom. När nu fienden hade så kringvärft Wiborg, att ingen annan räddning var till väntandes än död eller fångenskap, ville Posse veta Sten Stures mening, om han skulle få hans tillstånd att bruka sin trollkokning emot Ryssen eller icke. Derföre gick han ut med Smäll på slottsgården, med ett betsel i handen, vid midnattstiden, och när han skakade på betslet, kom en häst, mer flygandes än springandes, så att det hven i luften, och ställde sig bredvid dem. Smäll satte sig på den, samt red öfver land och vatten på tjugufyra timmar till Stockholm, der han stannade på Brunkeberg, likaledes vid midnattstid. Sände så bud till Sturen, som genast kom dit upp till honom; men då var hästen borta. Smäll frågade då, om herr Sten vill tillstädja, att Knut Posse med sin trollkokning förstörde Ryssarne, och frälste sitt folk ur nöden. Efter en stunds betänketid svarade Sturen: "Ja, efter nöden är så stor, må det ske nu, men aldrig mera." Derpå gick Sturen bort. Då skakade Smäll sitt betsel, hans häst återkom och förde honom lika fort tillbaka till Wiborg igen. Straxt kokade Knut Posse ihop den Wiborgska Smällen med stor trolldomskraft, den Ryssarne minnas till evärdeliga tider.

Wiby, med Tångeråsa, en socken i Grimstens härad af Örebro län, är beläget $3\frac{3}{4}$ mil S.V. från Örebro och tillhör 1 kl. konsist. Landets södra del är upptagen af en höjdsträckning, som utgår ifrån Tiveden. Skog finnes på vestra och östra sidorna af socknen; men hufvudnäringen är åkerbruk. Betydligare egendomar i socknen äro: *Wårsta*, 3 mtl. säteri och 1 frälse, sednast tillhörigt slägten Zidén; *Körtingsberg*, 6 mtl. säteri, tillhörigt en Staaff, samt *Hageby* och *Nalaviberg*, hvartdera 2 mtl. säteri; *Öfra* och *Nedra Odensvi*, det förra 2, det sednare 1 mtl. frälse; *Lundby*, 1 mtl. krono, kyrkoherde-boställe; *Ybby*, 2 mtl. krono, med boställen för tjenstemän af civilstaten m. fl. Vid Kungs-Wallby och Odensvi finnas ättehögar och på Boshälla en fornåldrig skans. Socknen innehåller $110\frac{3}{8}$ hemman med en folkmängd af 3,069 personer på en areal af 27,772 tunnl., hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Adr. Ramundeboda.

Wiby, annex till Weta, är beläget $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Linköping. Marken är jemn och rådande jordmånen är sandmylla. Ängsmark och skog finnes otillräckligt och åkerbruket är hufvudnäringen. I socknen ligger *Uljeberg*, $1\frac{1}{2}$ hemman frälse säteri samt flera kronans boställen. På Uljebergs ägor finnes bränntorf. Runstenar förekomma här på flera ställen. Socknen innehåller $34\frac{1}{4}$ hemman med 830 inbyggare på en areal af 5,045 tunnl., hvaraf 20 äro sjöar och kärr.

Wibyensis, Petrus Olai, son af kyrkoherden Olof i Wiby församling, föddes d. 22 Sept. 1611. Sedan han studerat i Örebro skola och på Streng-

näs gymnasium, begaf han sig till Upsala, der han 1630 blef student. Promoverades 1642 till filosofie magister, och prestvigdes året derpå i Strengnäs, med kallelse att vara krigsprest. Under det sedermera följande Danska kriget tjenstgjorde han såsom general-fält-predikant, och efter dess slut utnämndes han genast till kongl. hofpredikant, mot slutet af året 1645. Hans tjenstgöring vid hofvet blef dock icke långvarig, ty redan följande året förordnades han till kyrkoherde i Köpings lands- och stadsförsamlingar, hvarefter han 1647 utnämndes till kontraktsprost. Han icke allenast gjorde sig känd såsom en driftig ordningsman, stor predikant och munter umgängesman, utan förvårfvade äfven anseende för mindre vanliga kunskaper. Isynnerhet berömmes han mycket för den lärdom och styrka, hvarmed han 1649 försvarade sin synodal-disputation i Westerås. Han afled d. 9 Dec. 1662. Några af hans akademiska disputationer och likpredikningar hafva blifvit af trycket utgifna.

Wibyggerå, en socken i N. Ångermanlands fögderi, är belägen vid hafvet, $5\frac{1}{4}$ mil N. från Hernösand och är regal. Marken är ojemn och mot hafssidan intages mesta delen af landet af berg och dalar. På sluttningarna af flera öfverst kala berg ser man löfskog, åkrar, ängar och byar om hvarandra, men dernedanföre dalar och små sjöar. Rådande jordmånen är lera. Skog finnes somligstädes ymnigt. Utom åkerbruk och boskapsskötsel äro väfnad och hafsfiske allmogens näringsgrenar. Kyrkan ligger särdeles högt och är en mycket gammal stenbyggnad utan orgelverk. I denna socken ligger det bekanta *Skulberget*, nära intill landsvägen, hvaråt dess sida företer likasom en slät vägg; från foten till spetsen är det omkring 400 alnar högt och har något upp i berget på sidan mot vägen en öppning eller håla, som är 15 alnar lång och 3 alnar bred. Socknen innehåller $35\frac{63}{320}$ oförm. mtl. samt 1,592 inbyggare. Adr. Hernösand eller Bjästad.

Vicken, Henrik von, född i Preussen, samt son af kongl. Pohlske kammarherren och öfverstelöjtnanten Johan von Vicken, var öfverste för Kronobergs regemente, då han 1665 förordnades till kommendant i Helsingborg, och straxt derefter till kommendant i Halmstad. Han hade redan då flera år varit i Svensk tjenst, och genomgått de lägre graderna; men när han först börjat tjena Svenska kronan, är ej med tillförlitlighet kändt. Sedan han vederbörligen styrkt sin adliga härkomst, introducerades han 1675 på Svenska riddarhuset, hvarefter han 1677 utnämndes till landshöfding öfver Kalmar län. Transporterades slutligen derifrån 1679 till landshöfding öfver Elfsborgs län, och afled år 1689.

Wickenberg, Pehr, född i Malmö d. 1 Okt. 1812, död i Pau d. 19 Dec. 1846, är namnet på en af de ypperste målare, som nyaste tider frambragt. Allt sedan Sergels tid har ingen Svensk konstnär i utlandet blifvit så berömd. Son till en fanjunkare i torftiga vilkor, var han under de sju första lefnadsåren som oftast sjuklig och sluten inom sig sjelf, fick efter denna tid bättre hälsa och krafter, och erhöll sin första undervisning vid Malmö apologistskola, der han tidigt visade mycken håg för läsning och skrifning, men framför allt för ritning, så att han alltid genast ville afteckna hvarje gammalt kopparstick han öfverkom. Man unnade honom ock att häruti följa sin böjelse, så att han, jemte den allmänna skolundervisningen, fick taga särskilta lektioner för en ritlärare i Malmö. Genom flit och träget arbete lyckades det honom att redan i sin födelsestad göra några besparingar medelst ritade och försålda taflor, så att han 1831 omsider kunde följa sin önskan att genom en resa till hofvudstaden vidare utbilda och förkofra sina anlag för målare-konsten. Anländ till Stockholm, hade han äfven der i början ingen annan försörjningsutväg än sin ännu obemärkta talang, hvarföre han ofta kämpade med ytterlig brist och alldagliga bekymmer, hvilka väl understundom sporrade hans ifver, men dock troligen bidrogo att tidigt undergräfva hans af naturen ej starka fysik. Han måste vid denna tid anlita stadens klädståndsfruar, att för några riksdaler afyttra sina anspråkslösa konstprodukter, till dess han omsider blef bemärkt inom den i Stockholm vid denna tid stiftade konstföreningen och till följd af professor Sandbergs förord upptagen i den Anckarsvärdska familjen, samt sålunda på en gång räddad från näringsomsorgernas tryckande börda. Nu först framstår han också som en verklig konstnär af djup poetisk inspiration, hvarom taflor, sådana som *Herdescenen*, der en yngling blåser flöjt för en gubbe och en flicka; *Evas sorg vid Abels död*; *Den blinde Oedipe och Antigone* m. fl. bära tillräckligt vittne. År 1836 träffad af en svår ögonsjukdom, företog han samma år, understödd af deltagande vänner, en badresa till Töplitz, der han också lyckades att blifva återställd. Genom några vackra prof af sin talang, hade han emellertid tillvunnit sig uppmärksamhet äfven i Tyskland, till följd hvaraf han snart såg sig i tillfälle att företaga en resa till Paris, hvarest han snart blef emottagen, icke blott med bifall, utan med beundran och förtjusning, så att han der i flera år qvarstannade och omsider afled på Fransyskt område. Bland de taflor han i Tyskland målade, och som vunno en allmännare uppmärksamhet, torde främst böra nämnas: *En Dalkarl i vall med får och getter*, samt *En läsande gumma*, hvilken senare inköptes af direktionen vid Leipziger-museum och af fremmande konstnärer åtskilliga gånger blifvit kopierad. Han qvardröjde ett år i Berlin och förföljdes sedan efter sin afresa till Frankrike, af de Tyske konsthandlarne med täta beställningar på sina arbeten. De taflor af Wickenberg, som på konstexpositionen i Paris särdeles väckte Fransmännens uppmärksamhet och beundran, voro: *Ett nordiskt vinterlandskap*, som förskaffade konstnären en medalj om 20 dukaters vigt; *Vinterfisket*, en större tafla af lysande och fulländad komposition, som inköptes af en enskild

bankir för 2,000 francs, och förskaffade sin upphofsman den stora guldmedaljen och hederslegionsstjernan; *L'effet d'Hiver,* som inköptes af Ludvig Filip och fått sitt rum i Luxemburgska galleriet, der den flitigt kopieras af unga konstnärer; *Vue de Hollande*, *Cabane de pêcheur*, m. fl. Äfven af konung Carl Johan blef han nu ihågkommen med en ordensstjerna. Från Sverige hade man också nu åt honom anslagit ett stipendium af 2000 R:dr R:gs; men då hans utmärkta arbeten, hvilka han i Paris flitigt fortsatte, gjorde detta understöd för honom mindre nödigt, begärde och utverkade han sjelf att detsamma blef honom fråntaget, och öfverflyttadt på en annan artist. Hans hjelpsamhet mot många behöfvande och det understöd han årligen lemnade sin åldrige fader och sin mindre bemedlade slägt, voro också talande bevis på hans fromma och ädla sinnelag. Men ett ihärdigt arbete, oförsigtighet och slutligen äfven sorg öfver en af honom innerligt älskad Spansk sjuttonårig flickas af adlig familjs plötsliga död, skulle snart förkrossa hans känsliga hjerta och sluta hans konstnärsbana förr, än han sjelf och hans vänner hade förmodat. Ett inre lidande tärde under de sista åren alltmera på hans lifskrafter, hvilka äfven det södra Frankrikes varmare klimat, dit han på läkarnes inrådan tagit sin tillflykt, icke mer förmådde återställa, så att han i Dec. månad 1846 slutligen afled i Pau. Till sitt yttre var Wickenberg af medelmåttig och spenslig gestalt, med ljusblå, glänsande ögon och kastanjebrunt, något lockigt hår.

Vicker (Vicia) är ett örtslägte, som tillhör de med ärtbaljor försedda växterna (Leguminosæ), samt har parbladiga blad, utan uddblad. Flera arter af detta slägte äro numera hos oss allmänna. Bland dessa åtskiljer man dem, som hafva många blommor på utdragna blomskaft, och dem, som hafva blommor sittande i bladvecket, nästan utan skaft. Bland de förra äro: *Cassubiska vickern*, *Kråkvickern* (V. Cracca), *Tvååriga vickern* (V. Biennis), *Ärtlika vickern* (V. Pisiformis), och *Luddvickern* (V. Villosa) såsom foderväxter de anmärkningsvärdaste. *Cassubiska vickern* är flerårig, blir 1—2 fot hög, med krypande rot och månggreniga, rikbladiga stjelkar, som hålla sig uppe utan stöd, samt har mångpariga blad med små uddspetsade småblad och korta klängen. Den trifves mest i rikets södra landskaper; men förekommer företrädesvis på buskbevuxna, bergiga och sandiga platser, der den ofta bildar en tät och jemn vegetation. Fröen mogna i Augusti och Septemter. Skuren i blomningen, ger den ett godt foder. *Kråkvickern,* som äfven kallas Fogelvicker och Tranärter, förekommer allmänt på åkerrenar i ängar och betesbagar i hela riket, utom högst upp i Lappland, och förekommer mest på buskbevuxna ställen, der den klättrar med sina greniga, skruflika klängen. Roten är krypande, och stjelkarna talrika, greniga, kantiga, samt omkring en aln höga. Ärtbaljorna blifva tumslånga och brunaktiga. Denna vickerart trifves på all, ej för mycket mager jord, hvars läge ej är sankt eller för mycket torrt. Den är passande både till grönfoder och hö, och sås bäst i förening med någon högväxande gräsart, för att vinna stöd och ej nedfalla till marken. *Tvååriga vickern* är egentligen från Siberien; men tål väl det Svenska klimatet, särdeles på en något ler- eller mergelhaltig jord, samt äfven på styf lera; dock bör läget ej vara sankt eller alltför torrt. Roten är tvåårig, och stjelkarna, som derifrån uppskjuta, blifva ända till 3 à 6 alnar höga, hvarföre växten inom Sverige äfven kallas *Högvicker*. Som den dessutom äfven är tät och rikbladig, samt länge bibehåller sig mjuk och saftig, är den otvifvelaktigt ett af de mest gifvande och för boskapen behagligaste foderslag. För att bereda den stöd, sår man den helst tillsammans med andra växter, såsom bönor eller råg, och den kan äfven nyttjas både till grönfodring och till hö. *Ärtlika vickern* har stundom nära mansböga, fyrkantiga och föga veka stjelkar, med omkring fempariga, något blågröna blad och greniga, skruflika klängen. Såsom vild förekommer den hos oss endast sällsynt; men trifves helst i stenrös bland buskar, hvarföre den ock på steniga eller mindre bördiga lokaler i södra och mellersta Sverige sannolikt med största fördel skulle odlas. *Luddvickern*, som äfven kallas *Lins* eller *Rågvicker* (emedan den är ett vanligt ogräs bland råg), plägar stundom förblandas med Kråkvickern; men skiljer sig derifrån genom sin ettåriga rot och färre, mindre greniga och med mjuka hår beklädda, stundom 2 alnar höga stjelkar. Den träffas öfverallt der råg odlas, och ger sannolikt större afkastning än Kråkvickern. — Bland vickerarter med blommor nästan utan bladskaft äro *Åkervickern* (V. sativa), *Häckvickern* (V. sepium) och *Bönvickern* (V. Faba) de anmärkningsvärdaste. *Åkervickern* är i Sverige allmänt känd som foderväxt, och förekommer som ogräs i grannskapet af odlade ställen öfverallt i landet, med undantag af de nordligaste trakterna. Dess stjelkar äro kantiga, något håriga, omkring alnshöga, och kunna ej utan stöd hålla sig fullkomligt uppräta. Bladen äro skiftevisa, och bestå af 6—9 par småblad, som i spetsen äro urnupna och försedda med en liten utskjutande tråd; klängena skruflika, vanligen tredelade. Blommorna sitta vanligen två tillhopa; bladvecken och ärtbaljorna äro sabelformiga och uppräta. Genom odling förvandlad till höstsäde, kallas Åkervickern *Vintervicker*. Den bör hafva god och lätt redd jord, helst en lätt lerjord, med ej alltför torrt läge; men trifves ej i stark sand. Vanligen sås den i förening med hafre, korn eller bönor, och gifver ett ypperligt foder åt boskapen. Den varar blott ett år. Till någon del snarlik denna, men med flerårig rot, förekommer *Häckvickern* med sina blåröda, i korta klasar sittande blommor, samt kantiga, glatta stjelkar, hvilka utan stöd hålla sig upprätt. Bladen bestå mestadels af 5 par småblad, som äro kortuddiga och föga urnupna. Ärtbaljorna äro svarta, och hafva äfven svartaktiga frön, som vanligen kallas *Tranärter*. Örten förekommer bland buskar i ängar och hagar hos oss öfverallt, utom i de nordligaste trakterna. Den ätes gerna af bo-

skapen, och trifves nästan öfverallt, der ej marken är alltför mager eller läget alltför sankt. Sent om hösten, likasom tidigt om våren finner man den ännu grön. *Skogsvickern* (V. sylvatica) och *Buskvickern* (V. dumetorum) likna mycket Häckvickern, förekomma helst bland buskar på bergiga ställen, och behöfva stöd. På en ej alltför styf eller mager jord gifva de ett godt och ymnigt foder. — Allmänt känd, såsom använd till menniskoföda, är *Bönvickern*, äfven kallad *Wälsk Böna* eller *Bondböna*, som ofta odlas i trädgårdar, men äfven trifves på styf lerjord, och till och med på mossjord. Den anses härstamma från Persien, och förekommer hos oss icke vild. Flera afarter finnas deraf, bland hvilka Hästbönorna äro de, som allmännast blifvit odlade på åkrar. Växten fordrar stark gödning, och kan äfven nyttjas till grönfodring, då den skäres ung, eller när den toppas så snart den börjat sätta baljor.

Wickleby, en socken inom Ölands S. Mot, är belägen 3 $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Borgholm, och tillhör 3 kl. konsist. Marken är jemn, ehuru något stenbunden, och skog fattas, utom litet hassel och törne. Socknen är $\frac{3}{8}$ mil lång och $\frac{1}{8}$ mil bred. $\frac{1}{4}$ mil V. om kyrkan ligger *Fröbygårda färjeplats*, der marknad hålles i September månad, och hvarifrån öfverfarten sker till Kalmar län. En hälsobrunn, kallad *Svartkälla*, är här belägen. Några små öar i sundet, som tillhöra kyrkan, kallas *Svansholmarna*. I byn *Carlevi* är en runsten, som säges vara uppförd till minne af konung Erik Ejegods tåg till Öland på 1100:talet. Nära Carlevi förekommer ock en tings-cirkel, äfvensom vid *Skebacken* en stor bautasten. Stenrör och grifthögar ses här på många ställen. Socknen innehåller 16 $\frac{3}{8}$ hemman, med 658 inbyggare på en areal af 7,197 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Wickman, Daniel, son af kommissions-landtmätaren P. Wickman, föddes i Carlskrona den 9 Aug. 1741, och blef 1765 student i Upsala. Riktade i början sina studier åt den theologiska vägen, såsom ämnad att blifva prest; men egnade sig slutligen förnämligast åt naturalhistorien och medicinen, hvaruti han, oaktadt han för sitt uppehälle måste sysselsätta sig med enskild undervisning, snart gjorde sådana framsteg, att han blef en af förra århundradets utmärktare läkare inom fäderneslandet. Redan som medicine kandidat antogs han 1776 till notarie uti collegium medicum, samt till botanices demonstrator i Stockholm. Promoverades år 1780 till medicicine doktor, och antogs året derpå till sekreterare uti apothekaresocieteten i Stockholm, då han tillika förordnades att vara fattigläkare på Södermalm, hvilken befattning han innehade till år 1789, då han afreste till arméen i Finland, hvarest han tjenstgjorde i egenskap af andre fältläkare så länge kriget varade. Uppförd på förslag till historiæ naturalis professionen i Stockholm, erhöll han likväl icke denna befattning; men blef 1792 befordrad till provincial-läkare i Wermland, der han på egen bekostnad iståndsatte den förfallna mineral-brunnen vid Filipstad. Han afled den 7 November år 1800.

Vidar (Myth.). En af Asagudarne. Han var son af Oden och en jätteqvinna, benämnd Grida eller Gridur. Vidar kallas *den tyste Asen*, emedan sagan påstår att han var stum, eller åtminstone mycket tyst. Han var näst Thor den starkaste af gudarne. Märkvärdig är sägnen om hans tjocka sko, hvilken påstås vara sammansatt af alla de läderlappar, som man afskär för tårna och hälen, då skor förfärdigas. "Derföre," yttrar Eddan på ett ställe, "må den, som vill komma Asarne till hjelp, icke försumma att bortkasta dessa lappar," ty det är med denna tjocka sko som Vidar skall, då Ragnarök inbryter, klifva på Fenrisulfvens nedra käft, och sedermera med händerna rifva sönder hans gap. Enligt Asaläran skulle Vidar, tillika med Vale, Balder och Höder, bygga och bo på den nyfödda jorden, samt deremellan vistas i Gimles herrliga salar, sedan Surturs låga är släckt, Midgård uppbrändt, och Asgård med alla dess gudaboningar uppgått i rök.

Viblain (Myth.). Så hette den medlersta af de tre himlarne. Viblain, *den vidt blånande rymden*, var belägen mellan Andlång, som var den lägre himlen, förenad med jorden genom Bifrost eller Asabron (regnbågen), och hvarest Asarne hade sina boningar, samt Gimle, som var den högsta, der Allfader troddes hafva sin eviga bostad, och der de rättfärdiga menniskorna, tillika med de efter Ragnarök qvarblefne Asarne, skulle njuta en evig sällhet.

Vidblinde (Myth.). En jätte, om hvilken Eddan säger att han upptog hvalar ur hafvet. Forntidens skalder kallade derföre hvalarne Vidblindes galtar.

Widbo, med Husby Långhundra, en socken i Seminghundra härad, är belägen 3 mil S.O. från Upsala, 5 mil N. från Stockholm och tillhör 2 kl. konsist. Vestra delen är en sandig skogsmark, den nordöstra mera bergländt, under det den mellersta delen hufvudsakligen är jemn, och synes småningom bildat sig af efterhand igenvallade småsjöar. Rådande jordmånen är lera. Större gårdar äro: *Nederänge* eller *Uppnäs*, 2 mtl. frälse-säteri; *Norrby*, 3 mtl. frälse-säteri; och *Basta*, 1 $\frac{1}{8}$ mtl. krono, prestgård. Socknen innehåller 24 hemman, med 620 inbyggare på en areal af 6,063 tunnland, hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Wallsta, Mörby.

Vidbränd mat. I afseende härpå får man ännu stundom på landsbygden höra ett yttrande, som erinrar om ett under det katholska tidehvarfvet varande förhållande. Till de med mycken högtidlighet försiggående kyrkoinvigningarna kom gemenligen biskopen med ett följe af ett stort antal prester i lysande ståt och skrud. Hvar han for förbi, strömmade folket mangrannt ur byarna, för att skåda gudsmannen i sin härlighet, och blifva delaktiga af välsignelsen, den han utdelade genom korstecknet öfver de knäböjande menniskoskarorna vid vägen. Derföre voro äfven husen i byarna alltid toma på folk, der biskopen fur fram; drä-

gen sprang från sitt arbete, pigan från sin kokande gryta, hvaraf ännu i dag, när någon mat blifvit skadad eller vidbränd, ofta skämtvis säges: "Biskopen har farit förbi!"

Widekindi, Johannes, hvilken äfven länge skref sitt namn än *Widichinni*, än *Widichindi*, föddes 1620 uti Bro prestgård i Westmanland, hvarest hans fader, Widikindus Laurentii, var kyrkoherde. Hans farfars far, Laurentius, var den förste prest, som sjöng luthersk messa i Munketorps kyrka, äfvensom den förste, hvilken hade ordentligen laggift hustru. Sedan den unge Johannes år 1640 blifvit student i Upsala, utmärkte han sig snart genom stor flit och ganska grundliga kunskaper, hvarföre han äfven anställdes såsom lärare uti det grefliga Gyllenstjernska huset. Vid tillfället af drottning Christinas tronafsägelse 1654, höll han uti Upsala en offentlig oration, hvilken drottningen sjelf afhörde, och följande året utnämndes han till eloqv. lektor vid Stockholms gymnasium. I fullmakten säges, att han blifvit hos konungen dertill rekommenderad, "efter han var af de qvaliteter, att kunna med nytta brukas i denna tjenst." Efter tio års förlopp utnämndes han 1665, genom sin gynnares, rikskansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardies förord, till rikshistoriegraf, och straxt efter sitt embetes tillträdande började han hufvudsakligen egna sig åt en historieskrifvares forskningar och arbeten. Förtroendet till hans skicklighet förskaffade honom år 1668 riddarhusets uppdrag att förfärdiga en matrikel öfver de adliga Svenska familjernas uppkomst, öden, m. m.; men om detta någonsin kom till verkställighet, är ej kändt. Emellertid arbetade Widikindi på sina historiska verk, hvilka efterhand lades på trycket. Isynnerhet var det Gustavianska konungahusets historia, som efter konungens befallning skulle sysselsätta hans penna, och år 1673 kunde han äfven göra hos Carl XI en offentlig anmälan, huruvida hans historiska samlingar och arbeten i detta afseende så fortskridit, att en del af verket var färdigt. Konungen gaf då befallning, att de redan utarbetade styckena skulle censureras, för att sedan befordras till trycket. Då konung Carl XI 1675 kröntes i Upsala, och rikets ständer voro der församlade, presenterades för konungen en skrift, hvaruti riksens råd, efter konungens tanka, begärde för sig och adeln allt för vidsträckta privilegier. Rikskansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardie hade namnet för att vara denna skriftens författare; men Widikindi, som stod uti synnerlig gunst hos honom, troddes likväl hafva uppsatt densamma, och derigenom blef han genast misshaglig. Då hände sig, att Widikindi en gång satt på källaren i Upsala, och hade druckit temligen mycket. Uti ett rum innanföre källarsalen satt tillfälligtvis stallmästaren Reutercrantz med några andra, så att de ganska väl kunde höra allt hvad som talades i salen utanför. Under det fria samspråket vid glasen blef Widikindi af någon tillspord, hvad han tyckte om den nyligen presenterade skriften. Han svarade, att allt vore rätt och billigt deruti; men detta svar, som snart berättades för konungen, hade den påföljd, att Widikindi dagen efter insattes i fängelse. Hans arrest lärer dock icke hafva varat särdeles länge. När han någon tid derefter tillspordes af dåvarande professorn Erik Benzelius, huru med hans fängelse aflupit, säges han hafva svarat: "Inauditum captivarunt, inauditum demiserunt." Efter denna händelse lärer Widikindi hafva förlorat lusten att befatta sig med politiska saker. År 1676 gjordes allvar med tryckningen af hans konung Gustaf Adolfs historia, och kongl. boktryckaren Wankijf åtog sig förlaget, efter öfverenskommelse och kontrakt derom med kammar-kollegium; men utgifvandet afstannade denna gång, med anledning af Widikindis julaftonen 1678 inträffade död. Han var en mer än vanligt lärd man, samt icke allenast historieskrifvare och vältalare, utan äfven en vitter latinsk skald. På sin gård Menhammar, ej långt från Stockholm, författade han sina flesta qväden. Han hade äfven ett för sin tid ganska vackert bibliothek. Af konung Carl X Gustaf var han alltid mycket omtyckt, och denne kallade honom ofta sin "filosof." Bland hans utgifna lärda arbeten märkas isynnerhet: *Thet Svenska i Ryssland Tijo åhrs Kriigz-Historie;* och *Herr Gustaff Adolphs den Andres och Stores, Sveriges Göthes och Wendes konungs, historia och lefvernesbeskrifning,* hvaraf blott Första Delen utkom. När denna år 1691 utgafs i folio, bragte den genast både Ryssar och Danskar i harnesk, så att konungen snart fann sig föranlåten att befalla bokens indragning. Den är således numera ganska rar. Om Widikindi lemnat manuskript till någon vidare fortsättning, kan ej med visshet sägas. Arbetet innehåller för öfrigt ingenting nytt, samt är dessutom författadt i ett ganska ohyfsadt, trögt och ohistoriskt föredrag. Flere lärde män förordnades af konungen att öfverse den utkomna delen, och de inkommo äfven med sina påminnelser; men någon vidare följd hade detta icke. Att emellertid hålla Wankijfs enka skadeslös för den tryckta delens indragning, helst hon ingalunda hade någon del i författarens oförsigtiga beteende, skänkte konung Carl XI henne 1,200 daler s:mt af sina egna handpenningar.

Widesparf (emberiza rustica), en gångfogel, har svart hufvud med hvitt eller rostgulaktigt streck längs hjessan och ett dylikt öfver och bakom ögonen; kroppen ofvantill röd- eller gråbrun med svarta fläckar, under hvit med rödbruna fläckar på bröstet. Näbben är blek med brun spets och benen gula. Honan har mindre rena färger, och hannens vårdrägt är något olik den han bär om hösten. Hans längd är omkring 5 ½ tum, hvaraf stjerten utgör 2 tum 3 lin. Han är flyttfogel; men tillbringar sommaren i de nordligare delarna af Europa och Asien, der han isynnerhet uppehåller sig bland videbuskarna. I sällskap med säfsparfven förekommer han om våren i trakten af Torneå och någon gång i April månad äfven på pilbäckarna i Skåne. Lefver om våren af växtfrön.

Widmark, Fredrik Olof, son af handlanden

i Umeå O. Widmark föddes d. 1 April 1799, blef efter gjorda studier vid Hernösands gymnasium, 1819 student i Upsala. Undergick 1821 medico filosofiska examen och antogs 1822 till stipendiat i fältläkare-korpsen, samt beordrades till tjenstgöring såsom underläkare vid sjukhuset å lägret 1824 i Skåne. Aflade 1825 medicine kandidat-examen, och uppflyttades året derpå till pensionär i fältläkare-korpsen, hvarefter han, i egenskap af tillförordnad bataljons-läkare, bivistade Wermlands regementes möte. Sedan han 1829 tagit medicine licentiat-examen, blef han samma år kirurgie magister och tillförordnad bataljons-läkare vid Helsinge regemente. Sedan han 1830 bestridt sjukhus-läkaretjenst å allmänna garnisonssjukhuset och följande året tjenstgjort såsom läkare vid invalidinrättningen å Ulriksdal, förordnades han till sjukhusläkare vid ett kolerasjukhus i Stockholm. År 1832 åtföljde han, i egenskap af bataljons-läkare, exercitie-sjöexpeditionen och erhöll samma år förordnande att vara bataljons-läkare vid Stockholms station af Kongl. Maj:ts flotta. Förklarades 1835 vid doktors-promotionen i Upsala för medicine doktor; men afled redan hösten samma år, allmänt saknad såsom en utmärkt skicklig läkare, hvilken redan förvärfvat sig ett så stort anseende, att han var en af hufvudstadens mest anlitade läkare med en redan ganska vidsträckt praktik.

Widolf (myth.). Hvem denne egentligen varit, vet man icke, ty han nämnes blott en gång i Sturlesons Edda, då det står att alla spåqvinnor härstamma från Widolf. Finn Magnussen uppgifver honom ock såsom alla spåqvinnors stamfader; men säger tillika att han måste vara identisk med *Vitholf*, ett slags trollkarl eller qvacksalvare, som bodde i en trakt af Helsingland, och hvilken läkte sår och botade sjukdomar. Han slog folk med blindhet, och botade aldrig för goda ord, men för onda, säger samme författare.

Widrer (myth.). Väderguden, stormframbringaren. Ett af Odens binamn, hvarvid han icke sällan nämndes.

Widrik Willandsson, i sagorna äfven ofta benämnd **Widga Welintsson,** en son af den ryktbara Waulunder och konungadottern Göthilda, har blifvit icke mindre berömd än sjelfve hans fader. Han säges någon tid haft Willands härad i förläning. Mest ryktbar blef han genom den skrift, som kallas *Wilkina Saga*, deruti hans bedrifter beskrifvas, då han följde konung Thidrik af Bern. Andra gamla sägner och minnesmärken hänvisa på Skåne och Blekinge, hvarest en konung Thidrik säges vid stranden af Ifön hafva haft en borg, kallad Brattingsborg, efter hvilken ännu, vid klart vatten, lemningar skola synas på sjöbotten. Bland alla konung Thidriks kämpar säges Widrik Willandsson hafva varit den förnämste och den ende bland dem alla, som vågade anfalla de grymme jättar, hvilka då för tiden öfvade mycket öfvervåld. Den ene uppehöll sig i Långeskog i Skåne, men blef slagen af Widrik efter en hård kamp. Den andre jätten hade sitt bergslott i Bratteskog i Bohuslän. I nämnda skog skall han, efter den allmänna sägen, hafva huserat gräsligen i femton år med mord och rån, utan att någon vågade anfalla honom. Konung Thidrik uppmanade till slut sina kämpar att uppsöka denne jätte, och med hans nedläggande vinna ära och skatter; men ingen vågade försöket. Slutligen drog dock den tappre Widrik Willandsson åstad med sitt goda svärd Minnering, ett af hans faders mästerligaste smiden, och uppsökte jätten, som kallas Långben Rese. På mångfaldigt sätt firade sedan folkvisan i norden denna käcka bedrift. En mycket gammal sång qväder härom:

Kung Thidrik står på Brattingsborg, han ser sig ut så vida,
O! hade i dag jag kämpen den, i Brattingsskog tordes rida!

Det svarade Widrik Willandsson, som var så modig i hog;
Och väl vill jag vara den förste man, som rider i Brattingskog.

Och Widrik red sig den vägen fram, han höjde en visa och qvad,
Det hördes femton mil, så långt ut på det salta haf.

Och Widrik rider den vägen fram. Der skogen han gjordes honom trång,
Der fann han på det leda troll, som låg både bred och lång.

Och det var Widrik Willandsson, han fram till Resen red,
Res dig upp på dina långa ben! Du görs mig nu visserligen vred.

Och det var Högben Rese, han lyfte på sitt öra,
Och hvad är det för en liten fogel, mig tycktes i skogen höra?

Och intet är det en liten fogel, dig tyckes i skogen nu höra,
Här är nu kommen kämpen den, som dig törs väcka och röra.

Här hafver jag legat i femton år, allt på min venstra sida,
Du rid bort, fager ungersvenn, om dig lyster längre att lefva!

Widrik kastar sin häst omkring, rider upp på Resens sida,
Och sönder brusto hans refben sju, derom begynte de strida.

Och det var Långben Rese, han tog sin stålstång i händer,
Slog efter Widrik Willandsson, att stången i berget rände.

Och det var Långben Rese, han började fast att jämra:
Nu sitter min stång i berget fast, som vore han slagen med hammar.

Widrik var snar, och Skymling blef var, att han sitt svärd utryckte.
Hau högg fem fingrar af Resens hand, och dertill med ett stycke,

Hör du, fager ungersven, vill du gripa mig till fånga,
Du göre det på din hofmans ed och säg mig af ditt namne!

Och Skymling, så heter min goda häst, är fallen af Atles stode,
Minnering heter mitt goda svärd, är härdadt i kämpablode.

Sjelf heter jag Widrik Willandsson, det namn till hofs månd jag bära,
Min moder var stolts Bothild, en konungadotter med ära.

Och dig skall jag hugga, Rese! så små, som löfvet det blåser af linde,
Om du mig ej visar det guld uppå, som du uti skogen har inne.

Och Widrik han red, och Resen kröp, dock voro de lika höga,
Han visade honom så stort ett slott, allt med förgyllande flögar.

Och hör du, Widrik Willandsson, stig ned utaf din häst,
Och vält en sten från bergsalens dörr, och tag det guldet mest.

Det svarade Widrik Willandsson, han trodde honom så illa,
Det plägar ingen kämpe båld sin makt uppå stenar spilla.

Och det var Högben Rese, han skulle det guld upphämta,
Högg så honom Widrik hufvudet af, det måtte han väl vänta.

Så tog han Resens döda kropp, reste den upp mot en ek,
Red så till konung Thiderik, sad honom så underlig lek.

Du vänd dig om, konung Thiderik, du följ i skogen med mig!
Allt det guld Resen ägde, det vill jag visa dig.

Och jag skall visa dig det hus, som glimmar i ljusande låga,
Och der finns inne mera guld, än femton konungar åga.

Det var konung Thideriks alla män, när de fingo Resen se,
Så lätt de rände åt skogen in, man måtte väl åt dem le.

Och det var Widrik Willandsson, han talade det af spe:
Hur viljen j bida en kämpe god, tören honom ej döden se?

Vid gården Björkebräcka i Bro socken, på utmarken vid vägen nära gården Hallerid på Stångenäs, visas ännu en stensättning på Resens graf, utmärkande hans kropp, tjugo alnar lång, och begge armarna tolf alnar. Widriks egen graf utvisas i Willands härad mot Blekingska gränsen, der stora stenar sägas vara resta till minne af honom. Efter en annan uppgift påstås hans graf ligga ett stycke vesterut från Ugglums kyrka, der en stor grafhög finnes med tvenne upprestа stenar, hvilka ännu stå tre till fyra alnar öfver jordytan.

Widsköfle, med Degeberga, en socken i Gärds härad af Christianstads län, är belägen $2\frac{1}{4}$ mil S. från Christianstad och tillhör 2 kl. patr. Marken är i allmänhet jemn och stenfri, och jordmånen sand- eller grusblandad. Flera lägenheter i socknen tillhöra *Widsköfle säteri* (se detta ord). Socknen innehåller $21\frac{5}{8}$ hemman med 1,025 inbyggare på en areal af 10,715 tunnl., hvaraf 480 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Widsköfle, ett säteri om $5\frac{1}{2}$ mtl., är beläget i socknen af samma namn. Under detsamma lyda 30 mtl. frälsehemman, 69 torp, 4 mjölqvarnar och 1 sågverk. Byggnaden är uppförd i Göthisk stil och har ett imponerande utseende. Dess 3 våningar höga hus, försedt med 2:ne runda torn, hvaraf det ena äger en prydlig spira, samt med en på 4 sidor omsluten borggård, äger allt utseende af ett slott. Inne på gården är äfven ett fyrkantigt torn med en trappa till öfra våningarna. Kanoner hafva fordom funnits i de ännu synliga styckegluggarna, som dermed påminna om den tid, då de mäktige herrarne hvar för sig befästade och försvarade sig inom sina borgar och lagarnes kraft ännu var overksam. Breda vattengrafvar omgifva hela byggnaden, äfvensom ladugården. Trädgården upptager 6 tunnl. och är ganska vacker, prydd med sköna afvenboks-, tax- och granpyramider, alléer, fiskdammar, lusthus, orangeri, en labyrinth m. m. Aprikoser, persikor, qvitten och vinrankor uppledas vid murarna. Parkerna upptaga flera hundrade tunnland, och en af godsets senare ägare, hofjägmästaren Chr. Barnekow, har genom planteting af bok och furu till 3000 tunnlands vidd ej blott förskönat egendomen, utan äfven hämmat den öfversvämmande flygsand, som förut gjorde betydlig skada. Fiske finnes så väl uti anlagda dammar som i öppna sjön; äfven är här en öfver halftannat sekel gammal djurgård, hvaruti finnes dofhjortar m. m. På egendomens rå och rör är ock en ny gård, *Segesholm*, upptagen, samt är nu ett ganska täckt ställe, med omkring 20 tunnors utsäde. — Denna ansenliga egendom har innan år 1280 tillhört slägten Egeside samt derefter intill år 1599 Brahe-slägten. Sistnämnda år tillföll egendomen, genom gifte, befallningsmannen på Landskrona slott, Christian Barnekow, hvars afkomlingar till senare tider varit i besittning af godset utan att det dock varit fideikommiss. Af slägten Egeside hafva 3, af Brahe 12 och af Barnekow 8 hitintills varit godsets innehafvare. Godset äges nu, genom gifte, af Rudolf Hodder Stjernsvärd. Alltsedan år 1568 har detta gods ägt patronrättighet till Widsköfle, äfvensom till annexet Degeberga sedan år 1772. Från äldsta tider och intill Henrik Brahes död 1587 ägde Widsköfle äfven en sådan rättighet till Sonnarslöfs och Maglehems församlingar, men den förlorades då, genom någon fördelning af godsen.

Widöstern, en sjö inom Östbo härad, $2\frac{1}{4}$ mil

lång och ½ mil bred, ligger 415 fot högt öfver hafvet och stöter i norr och öster till Wernamo socken.

Wiebel, Christian Sigismund, son af en postmästare i Sachsen vid namn Ernst Michel Wiebel, föddes den 1 Aug. 1682 och började redan vid fjorton års ålder 1696 tjenstgöra såsom beridare uti det kurfurstliga Brandenburgska stallet i Berlin. År 1700 blef han stallmästare hos markgrefven Filip af Brandenburg samt befordrades år 1710 till stallmästare och kapten vid arfprinsen Fredriks af Hessen lifdragonregemente, hvarefter han bivistade de uti Nederländerna förefallna fälttåg och träffningar. Då arfprinsen Fredrik år 1715 kom till Sverige, åtföljde han honom såsom dess stallmästare och deltog uti 1716 och 1718 årens fälttåg till Norrige. Utnämndes 1719 till kongl. Svensk hofstallmästare och upphöjdes såsom sådan år 1727 uti adligt stånd. Stående uti synnerlig ynnest hos konung Fredrik I, befordrades han af denne 1730 till öfverstallmästare på Hessisk stat och 1740 till öfverkammarherre. Upphöjdes 1748 till friherre och vid de kongl. Svenska ordnarnas instiftande samma år blef han nämnd till riddare och Kom. af N. O. Han afled d. 13 April 1749 barnlös och begrofs på konung Fredriks bekostnad i S:t Gertruds kyrka, då vid hans vapens sönderkrossande ett liktal hölls af C. A. Rosenadler.

Wielunska blodbadet kallas vanligen uti historien ett af de vildaste uppträden, som tilldrogo sig under konung Carl X Gustafs blodiga krig uti Pohlen. Det ägde rum i början af år 1656. I Wielun, en liten stad nära Schlesiska gränsen, låg den hårdhändte Svenske generalen Wresowitz med en temligen stark besättning. En hop Pohlackar, adelsmän och försupne soldater, rotade sig hemligen tillsammans, smögo en vinternatt öfver stadsmurarna, nedhöggo de Svenska vakterna och öppnade portarna för den öfriga svärmen, hvilken nu obejdadt rusade fram öfver gatorna. Svenskarne, hvilka utan ordning, en och en i sender, skyndade fram från sina qvarter, blefvo lätt öfvermannade och nedhuggne. Vid dagens inbrott var staden i Pohlackarnes våld. Då begynte de sammansvurna undersöka husen, och hvarje fremling, vare sig Tysk eller Svensk, ung eller gammal, man eller qvinna, krigare eller resande, alla blefvo utan åtskillnad fasttagne, misshandlade, plundrade och med rysliga plågor tvungne att framlemna sina undangömda dyrbarheter, och slutligen, hvad som var värst, utvräkte på gatan för den rasande Pohlska pöbeln. Vid ryktet om det vunna rofvet hade nemligen från kringliggande byar och städer en stor skara tillströmmat, en vild svärm, väpnad med yxar, liar, klubbor och slagor. Af dessa blefvo de arme främlingarne afklädde, pryglade, stympade och slutligen jämmerligen mördade. Liken lemnades till rof för svinen, hvilka man såg frossande släpa kringryckta menniskolemmar kring gatorna. Så fortgick det i fyra hela dagar. Emellertid visade sig väl den vilda svärmen både villig och skicklig att plundra, men icke så att strida. Vid öfverraskningen hade nemligen Wresowitz med 80 Svenske krigare instängt sig på slottet. Detta var i dåligt tillstånd och Pohlackarne mångfaldiga gånger starkare till antalet, likväl förmådde de icke att bemäktiga sig det svaga fästet. Ändtligen ankom en Svensk undsättning, hvarvid Pohlackarne genast skyndade undan, somlige för yttermera säkerhets skull öfver gränsen in i Schlesien, hvarifrån äfven flera af de plundrande voro komne. Skommande af hämnd ilade Wresowitz efter. Han aktade ej det främmande området, utan bröt in öfver gränsen, grep en mängd flyende Pohlackar och lät utan barmhertighet nedhugga dem allesammans i långa rader, hvarefter han rundtomkring Wielun uppbrände samtliga slott och byar, hvilka ägdes af plundringens tillställare.

Wiesianda, med Blädinge, en socken i Albo härad af Wexiö län, är belägen 3 mil V.SV. från Wexiö och tillhör 2 kl. kons. Jordmånen utgöres dels af sand, dels af svartmylla. Den nya af sten byggda kyrkan invigdes 1796, fick orgelverk 1813 och är 46½ alnar lång och 22 bred; tornet 52 alnar högt. Vid skattehemmanet *Skjöflemoen* visas ännu en pestkyrkogård sedan 1810. En man, som på ett till Carlshamn väderdrifvet skepp utan menniskor om bord tagit en kapprock, skall då hafva hitfört pestsmittan, hvilken här rasade så, att på ett ställe i socknen en hel by utdog och endast ett litet barn sågs springa mellan husen. Vid skattehemmanet *Spånhult* eller *Spånghyltan* förekomma, enligt Wieselgren, *Ruckestenar*, som i Sverige eljest äro sällsynta. På ett berg med offerkälla, kalladt *Glasberget*, ofvanom ett "fly" eller en igenväxt sjö, kallad *Pockers hide*, ligger vid sluttningen af en flathäll en sten, af nära 3 alnars höjd och 14 alnars omkrets, som, ehuru den väger 3 à 400 skepp:d, före år 1815 skall kunnat ruskas af ett barn. I närheten derintill ligger en annan ruckesten, som är 8 alnar i omkrets och 1½ aln hög. Af dessa stenar tog man orakler på så sätt, att man satte dem starkt i rörelse, och drog sedan hastigt handen bort samt räknade stenens rullningar derefter, tills de alldeles afstannade. Slöts då räkningen med udda, så var det ett godt tecken. Wärends arfslag om qvinnans lika rätt med mannen har här af ålder varit gällande, men hemmansklyfningen likväl ej derföre gått längre ned än till fjerdedelar. Nästan alla syskon bland allmogens barn, som hunnit mogen ålder, hafva varit bosatta på fjerdedels hemman. Frälsehemmanet *Skjepshult* har fordom tillhört rikskansleren Er. Sparre, som blef afrättad 1600, men tillhör nu bönder. Härvarande säterier äro *Hultingsved* och *Hästhaga*, 1 mtl. hvardera. Sjöar i socknen äro *Kölnen*, *Borrasjö* och *Norrasjö*. Hemmanens antal uppgår till 33⅜ med en folkmängd af 1,496 personer på en areal af 30,202 tunnl., hvaraf 1,970 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Willsborg. Detta uti våra äldsta fornsagor stundom förekommande namn är ett af de flera bevis, som af häfdeforskningen kan anföras på en Svensk utflyttnings en gång för århundraden till-

haka skedda nedsättning uti några af de härliga dalar, hvilka äro belägna mellan alperna af det inre Schweitzerland. Stor, nästan till historisk vissbet öfvergående sannolikhet har den meningen, att uti vikingafärdernas fasaväckande tidehvarf en nordisk vikingaflock kommit en gång ända ned till dessa trakter och slutligen för alltid slagit sig ned der, då den fann landet obebygdt och liknande fädernebygden. En af våra äldsta fornnordiska sagor förtäljer om Ragnar Lodbroks söner, huru de kommo ända till ett ställe, som hette *Wifils-borg*, der höfdingen, som rådde för borgen, hette *Wifill*, och efter honom hade borgen sitt namn. De intogo och förstörde fästet. Uti Waadtland i Schweitz ligger äfven ett slott, som ännu i dag bär namnet *Wiflisburg*, och i Schweitziska forn-häfder berättas derom, att detsamma omkring år 605 på ruinerna af den gamla staden Aventicum blifvit uppfördt af en grefve *Vivilus*, som gifvit det namn efter sig.

Wifolka, ett härad af Linköpings län, innehåller 8 socknar inom 5 pastorater, nemligen: Vestra Harg, Östra Tollstad med Sya, Weta med Wiby, Normlösa med Härberga samt Mjölby. Häradets tingsställe är vid Mjölby gästgifvaregård. Häradssigillet visar en slaga och en tjuga korvis lagda. Hemmanens antal utgör 245 ½ med 7,652 inbyggare på en areal af 64,175 hemman, hvaraf 1,095 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Walkebo utgör Wifolka härad en domsaga.

Wifolka och Walkebo, ett kontrakt af Linköpings stift, innehåller alla socknarne af Wifolka härad, jemte socknarne Nykil, Gammalkil, Rappestad och Sjögestad, Wikingsstad och Ulrika. Af dessa 10 pastorater äro 9 konsistoriella och 1, Mjölby, patronellt. Kontraktets folkmängd uppgår till 14,172 personer.

Wiforss, ett jernbruk i Hamrånge socken, har 4 härdar med 2,533 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 25 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Privilegierade manufaktur-smides-verkstäder finnas här, likasom ock vid Wiksjö bruk i samma socken, men begagnas föga. Skeppar på Gefle och Stockholm. Disponent var år 1845 B. von Schinkel. Smidesstämpel: *D: S*: med en krona öfver och inom en cirkel.

Wigarf (af *Vig*, strid, dråp) kallades i fordna tider den skyldighet, som i främsta rummet tillhörde en dräpen mans närmaste slägtinge att utkräfva hämnden på banemannen och dennes närmaste slägt. Detta ansågs för det heligaste arf, och att uppfylla det åliggande, som detta arf medförde, betraktades för en så helig förbindelse, att den blef för alltid stämplad med vanära, som lemnade en nära frändes död ohämnad; ja, man finner till och med antecknadt, att söner icke en gång funno tillständigt för sig att dricka graföl och taga arf efter sin fader, innan blodshämnden för honom blifvit utkräfd, om han fallit för en annans hand. Sagorna hafva bevarat exempel af dem, för hvilka blodshämnden varit en så helig, oeftergiflig pligt, att de från den högsta norden förföljt den undanflyktande dråparen ända till Konstantinopel, och der omsider med hans blod utfordrat hämnden för sine fallne fränder. Bland de många drag, våra gamla nordiska urkunder bevara på den ifver, hvarmed uppfyllandet af vigarf påyrkades, förtjenar följande att anföras, såsom särdeles målande den allmänna sinnesstämningen i detta hänseende. En man, Hall Gudmundsson, blef dräpen af Hareks söner. Då Bard, den äldste af Halls trenne bröder, någon tid derefter satte sig på Halls plats, slog modren honom på örat, och förbjöd honom att sitta der, till dess han hämnat brodrens död. Detta dröjde icke dessmindre. Den tiden var det sed, att man lade maten på bordet för gästerne, ty man hade inga fat. En dag fanns ingen mat framsatt för Halls trenne bröder. Slutligen kom dock deras moder Thorida in med en stor oxboge, och sönderdelade den emellan dem. Då de förundrade sig öfver denna anrättning, sade hon: "Icke är deri något underligt; eder broder, Hall, var en större man, och blef likväl sönderhuggen, dock har jag ingalunda förmärkt att j förundrat eder deröfver." Sedan lade hon en sten till hvars och ens köttstycke, under yttrande, att de ej voro bättre än stenar, då de icke hämnades sin broder, utan endast gjorde sin slägt skam. Då ändtligen redo bröderne genast bort och nedlade en af Hareks fränder, till bot för Hall. Den dräpnes närmaste arftagare hade dock alltid rätt att påkalla sine öfrige fränders biträde vid blodshämndens utkräfvande, om han ej ansåg sig nog stark, för att kunna öfvervinna och fälla dråparen; men då denne åter kunde härvid påräkna bistånd af sin slägt, uppstodo på sådant sätt ofta dessa förödande slägtkrig, då genom flera mansåldrar en blodig fiendskap egde rum emellan tvenne ätter, och å ömse sidor beständigt förnyade mord alstrade en oupphörligen gällande blodshämnd. Endast med blod kunde utgjutet blod i de äldsta tiderna försonas, så länge Asaläran herrskade i norden. Sådan var den allmänna åsigten, om ock spår, redan i den äldsta Eddan, icke alldeles saknas af annan möjlig förlikning. Sedan, då kristendomen, försoningens lära, börjat ingjuta sin mildare anda i lagstiftningen, kunde blodshämnaren försonas antingen med blod eller böter, efter hans fria val. Lagarna, för svaga i början att alldeles förbjuda den sedan århundraden tillbaka obestridda rättigheten till sjelfhämnd, hvilken till och med snarare betraktades såsom en helig skyldighet, än som en rättighet, kunde endast småningom undergräfva densamma, och genom vissa föreskrifter söka uppskjuta densamma, eller förhindra dess tillämpning. Så stadgade Uplandslagen, att målseganden egde välja, antingen han hellre ville hämnas den dräpne, eller taga böter för honom af dråparen. Westgöthalagen föreskref, att dråparen skulle, sedan det af honom begågna mordet blifvit å tinget angifvet, genast såsom fredlös fly från sitt hem till ödemarken, och ej visa sig på bebyggda orter. Enligt Gottlandslagen skulle med honom äfven hans närmaste fränder fly till skogen under fyratio dygn. Man ville

gifva den första vreden hos blodshämnaren tid att något svalna. Sedan ett år förlidit efter mordets begående, kunde dråparen åter komma ur skogen, och på tinget erbjuda målseganden böter. Härvid fick han ej ofredas, hvarken på stället eller under färden dit och derifrån, ty han ansågs hafva tingets lejd, och stå under dess beskydd. Emottogos icke de erbjudna böterna, var han förbunden att åter söka sin tillflykt i ödemarken. Böternas erbjudande kunde förnyas på lika sätt hvart följande år; men så länge målseganden vägrade att emottaga böterna för dråpet, var dråparen fredlös öfver hela landet, och kunde saklöst fällas, hvar han anträffades, utom vid tinget, ty, såsom Östgöthalagen uttrycker sig, "dråparen komme aldrig i fred, innan målseganden eller rätter arfvingen (till den döde) beder för honom." Då nordbons medfödda stolthet lätt uppreste sig emot den tanken, att en man, som kunde föra sitt svärd, skulle taga böter för en fräodes blod, och gerna ville betrakta ett sådant steg såsom lågt och skymfligt, samt dessutom hela slägtens heder blifvit förnärmad genom det begångna våldet, förklarade lagen uttyckligen, att den skulle vara "en oskämder man", som emottog böter för dråp, toge han dem än första gången de erbjödos honom, och enligt Westgöthalagen skulle dråparen dessutom, för att fullt fria den förolämpades heder, med tolf män af sin slägt svärja, att han sjelf i lika fall skulle taga böter, och åtnöja sig med enahanda upprättelse. Under sitt bemödande att inskränka de förödande hämndkrigen inom vissa gränsor, föreskrefvo lagarna sedermera noga, hvilka voro de närmaste att taga vigarf, och i hvilken ordning detta rätteligen borde ske, nemligen först fader, sedan söner, så bröder, derefter farfader eller morfader, vidare sonsöner eller dottersöner, sedan brorsöner eller systersöner o. s. v. Funnos i lifvet inga så närskylde af den dräpne, då skulle vigarf gå såsom allt annat arf.

Viga lik. Under katholska tiden skulle, enligt kyrkobalkens föreskrift i landslagen, alltid liken först högtidligen vigas i dödshuset af presten, innan de fingo utföras till begrafningsplatsen. Den, som förde ett ovigdt lik till kyrkogården, var underkastad särskilda böter till biskopen. Vid Gustaf I:s reformation 1527 förbjöds väl icke uttyckligen den gamla seden att viga lik; men uti Westerås Ordonantia infördes dock det stadgande, att ovigt lik finge saklöst utföras, ehvad kyrkobalken derom månde säga. Slutligen förbjöds år 1593 alldeles att viga liken, vare sig hemma i husen, i kyrkan eller i vapenhuset.

Wigelstjerna, Erik, son af majoren vid Södermanlands regemente, Mathias Wigell, föddes år 1654, och ingick vid aderton års ålder, 1672, såsom korporal vid det regemente, der fadren tjenstgjorde, hvarefter han 1674 befordrades till sergeant vid detsamma. År 1675 ingick han såsom ryttare under lifregementet, vid hvilket han 1676 blef vice korporal, och bivistade sedermera under det följande Danska kriget de flesta då hållna träffningar och fältslag, uti hvilka alla han utmärkte sig genom stor hurtighet och tapperhet. I slagen vid Ystad, Halmstad och Lund fick han flera hästar skjutne under sig. För sin visade käckhet befordrad till korporal 1677, deltog han äfven med utmärkelse i samma års fältslag vid Landskrona, hvarest han likaledes fick en häst sig undanskjuten, och sjelf ganska illa sårades. År 1678 deltog han i undsättningen af Bohus slott och Christianstads belägring. Befordrades sedermera 1679 till qvartermästare, 1694 till kornett, 1700 till löjtnant och 1703 till ryttmästare. Såsom sådan upphöjdes han 1704 uti adligt stånd. Under konung Carl XII:s krig fick han åter tillfälle att med fördel visa sig på hjeltarnes bana. Deltog med beröm uti landstigningen på Seeland; gjorde sedan fälttåget till Lifland och inåt Ryssland, samt bivistade träffningen vid Pitzur och öfvergången öfver Düna-strömmen, samt den skarpa dervid hållna striden. Deltog äfven uti det blodiga slaget vid Klissow. Afled år 1707.

Wiger Spa, eller den Wise, tros hafva varit en lagman i Upland, eller Tiundaland, och förmenas hafva lefvat på konung Ingiald Illrådas tid. Enligt mycket gamla uppgifter samlade han på denna konungs befallning landets förnämsta sedvänjor och dittills brukliga lagar, dem han ristade med runor på serskilda spån, hvilka sedermera sammanbundos efter hvart och ett olika ämne samt kallades *Wigers Flockar.* Vid Hembringe, nära gamla Upsala, säges vara den heliga lunden, inom hvilken Wiger Spa i fordna tider hållit ting, och der ännu finnes en bautasten, som säges vara upprest till hans minne, med denna runskrift: "Karl lät resa stenen efter Wiger; han var Styfhals son." Uti företalet till den gamla Uplandslagen står: "Lagha yrkir var Wigher Spa, hedhin i hednum tima", men det i de gamla tryckta editionerna af samma lag inom parentes gjorda tillägget: "han var uthsändir af Ingiäld Svea konunge", lärer icke finnas i någon af de nu för handen varande gamla handskrifter utaf Uplandslagen.

Vigge, (Fuligula Cristata), en fogel af Dykandslägtet, har temligen stor, vid roten mindre bred än hög, näbb, hvit vingspegel, tarsen 1 tum 2—3 linier lång, längre än halfva mellantån. Hannen har en nacktofs, som om våren består i en lång nedhängande tofs af smala silkeslika fjädrar; hufvudet, halsen och bröstet till midten samt bakryggen jemte öfra och nedra stjerttäckarna svarta, med skön purpurglans på hufvudet och öfra halsen; öfriga bröstet, sidorna och buken äro hvita; stjerten afrundad, bestående af 14 pennor, näbben ljusblå, iris gul, ben och tår blåaktiga med svart simmhud. Om hösten äro färgerna mindre glänsande. Viggen tillbringar sommaren i Norrland och Lappland, der han fortplantar sig vid floder, åar, kärr och bäckar, äfven inuti landet, men alltid vid sött vatten. Han förekommer äfven i hela Ryssland och Siberien, men har ej blifvit sedd i Norrige. Höst och vår, då han är stadd på flyttning från och till Norden, träffas han äfven dels i åar och mossar, dels utanför hafsstränderna i det mellersta och södra Sverige. Sin vinter tillbrin-

gar han på insjöarna i Schweits eller Italien. Hans föda består hufvudsakligen i blötdjur, musslor, snäckor, maskar och småfiskar, hvilka han med pilens fart jagar och griper under vattnet. Hans kött är tranigt och osmakligt, oaktadt han plägar vara mycket fet.

Vigjordstiden, plägar stundom det tidehvarf benämnas, då folket här i Sverige begynte begrafvas med christliga ceremonier i vigd jord, uti kyrkogårdar, kyrkor eller kloster. Wigjordstiden anses hafva tagit sin början omkring Stenkils tid, då den förut varande så kallade Högåldern temligen allmänt begynte att upphöra öfver större delen af landet.

Viglysning, (af *vig*, strid, dråp), kallades i fordna tider det offentliga tillkännagifvande en dråpare alltid skulle sjelf göra, genast sedan han blifvit någon annans baneman. Det borde nemligen till den tidens öppna, högsinta tänkesätt, att den, som gifvit en annan dess bane, sjelf skulle göra dråpet kunnigt, annars var det ett "skamligt dråp", som vanfrejdade mannen. Han borde derföre från det ställe der dråpet skett, genast gå till närmaste gård och der gifva detsamma öppet tillkänna, så framt derstädes icke händelsevis voro några af den dräpnes närmaste slägtingar och vänner inne; i sådant fall kunde han gå den gården förbi och taga vägen till den närmast derintill varande gården. Funne han äfven der för sig fränder af den döde, då ägde han att gå till den tredje gården; men der skulle han ovillkorligen lysa dråpet, hvilka män än derinne voro. Han skulle dervid uppgifva sitt rätta namn och bostad, och icke, såsom lagen uttrycker sig, svikligen kalla sig hvarken Björn eller Ulf, med mindre hans namn verkligen så vore. Han borde dessutom gifva fullständiga underrättelser om sin person, samt äfven säga, hvar han den sista natten hade legat. Denna viglysning fortfor ännu långt in uti det kristna tidehvarfvet, till och med efter sedan all sjelfhämnd blifvit uttryckligen förbjuden.

Vigrid (myth.). En ofantlig slätt, hundrade mil åt hvarje sida, som Eddan säger. Der skulle Asarnes sista strid förefalla, då Surturs kämpar kommo ridande från eldriket Muspelhem.

Wij, ett jernbruk i Ockelbo socken af Gefle län. Se: *Ockelbo-verken*.

Wik eller **Olshyttan**, ett jernbruk i Garpenbergs socken, har 1 härd och 450 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 4 skepp:d 10 lispund. Skeppar på Stockholm. Ägare var år 1845 E. v. Stockenström och medintressenter. Smidesstämpeln är G. D. inom en dubbel cirkel. (Jfr. *Garpenberg*).

Wik, ett säteri om 3 mtl. i Balingsta socken af Upland, skall fordom hafva tillhört lagmannen i Tiohundra härad Israel och hans dotter Ramburgis; stenhuset vid gården byggdes af den sistnämnda i en besynnerlig stil med 11 våningar, hvarigenom det liknade ett torn och ansågs en tid såsom ett röfvarnäste; Knut Nilsson försvarade sig här mer än ett års tid mot konung Gustaf I, som belägrade fästet. Gården kom sedan i fältherren grefve Gustaf Horns ägo och stod då i många år öde och utan tak, till dess hans enkefru Sigrid Bjelke lät rifva ner 4 våningar, så att blott 7 stodo qvar och inrättades till boningsrum; år 1744 ägdes det af frih. C. G. Liewen, kom sedan till De Geerska slägten, samt tillföll slutligen genom gifte med en fröken De Geer riksmarskalken grefve H. H. v. Essen såsom fideikommiss och har sedan den tiden förblifvit inom frih. Essenska slägten. Ägarne till Wik och Hammarskog alternera om patronaträtten till Åker och Dalby.

Wika, med Hosjö kapell, en socken i Kopparbergs fögderi af Fahlu län, är beläget $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Fahlun och tillhör 2 kl. konsist. Marken är mera bergaktig än jemn; jordmånen är på höjderna grusartad och består i de lägre trakterna af lera och sand. På skog är tillräcklig tillgång. Kalfbäcksgrufvorna och Botolfsbo grufva äro numera ödelagda; men vid Skinnarängs- och Kråknäs-fälten uppfordrades år 1839 2,898 skepp:d jernmalm. Sjöar finnas här flera, bland dem märkas *Runn*, som utgör nästan hela sockens vestra gräns; *Wiksjön*, som genom ett sund är förenad med Runn; *Lungvattnet* och *Fisklösen*, som genom smärre åar utfalla i Runn, samt *Hällsjön*, som genom en liten å utfaller i Wiksjön. Vid stranden af Wiksjön är kyrkan belägen och uppförd af sten. I socknen ligger egendomen *Rankhyttan* (se detta ord) samt *Hagelsnäs*, med vacker åbyggnad, äfvensom *Staberg*, med qvarn, såg, kopparhytta, och tröskmachin. På egendomen *Diskarfvet* i denna socken har skalden G. Stjernhjelm blifvit född. Hemmanen i pastoratet äro till antalet $51\frac{1}{2}$, hvaribland $20\frac{5}{8}$ frälse, $\frac{7}{8}$ krono och 30 skatte. Folkmängden (Hosjö inberäknadt) utgör 1,684 personer på en areal af 44,920 tunnl., hvaraf 8,500 äro sjöar och kärr.

Vikakoa. Så kallades den Svenska missionens i Amerika hufvudkyrka, hvilken låg en half mil ifrån nuvarande staden Philadelphia och hvilken hade till annexer tvenne mindre kyrkor Kingsessing och Uppermerian. Ännu år 1700 räknade denna Svenska församling omkring 1,200 personer; men efterhand aftog modersmålets bruk derstädes allt mer och mer, hvarjemte församlingsmedlemmarne delade sig i skilda partier såsom Hernhutare och Methodister. Efter medlet af 1700-talet hölls nästan aldrig Svensk gudstjenst uti Vikakoa, om icke undantagsvis då någon gång resande landsmän vistades der.

Wikbolandet. Med detta namn betecknas den halfö inom Östergöthland, som omgifves af hafvet samt hafsvikarna Bråviken och Slätbaken. Detta distrikt utgör en jemn och fruktbar sädesbygd, samt innefattar Lösings, Östkinds och Bankekinds härader. De båda sistnämnda häraderna utgöra ett eget prosteri, kalladt *Wikbolands* eller *Öst- och Björkekinds* kontrakt, som innehåller 8 pastorater, nemligen Östra Stenby, Östra Husby, Häradshammar och Jonsberg, Östra Ny och Rönö, Kuddby, Å, Táby och Konungssund. Fyra af dessa pastorater äro konsistoriella och de 4 öfriga

regala. Folkmängden i Wikbolands kontrakt uppgår till 9,603 personer.

Wiken eller Wikens Byhem, ett annex till Wäsby, är beläget vid hafvet, 1 $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Helsingborg. Socknen har 102 gatuhus, 1 skattlagd vattenqvarn och utgör egentligen ett ganska betydligt fiskläge, der åboarne drifva fiske efter sill och annan saltsjöfisk, som der fångas ganska ymnigt. Åkern är för öfrigt ganska obetydlig. Hemmanen äro här till antalet 1 $\frac{1}{4}$ med en befolkning af 652 personer.

Vikingafärderna. Så benämnas i vår äldsta historia de beständiga till styrka och omfång oupphörligen tilltagande härjningståg till sjös, hvilka under en tidelängd af flera århundraden gjorde icke allenast alla nordiska farvatten i högsta grad osäkra, utan slutligen blefvo ett förfärligt, allmänt plågoris för hela det södra Europa. De uppstodo efterhand och hade sin grund uti nordboarnas förkärlek för färder till sjös, hvilken befrämjades dels af den fullkomliga bristen på banade vägar, som länge rådde inom deras länge föga uppodlade och glest bebodda länder, dels af de många haf, sjöar och floder, hvilka på alla sidor funnos och så väsendtligen underlättade all gemenskap sjöledes. Länge utgjorde de sedermera så beryktade vikingafärderna blott enstaka tilltag af några vid hafskusten boende nordboar, hvilka då och då företogo en utfärd för sitt nöje, eller för vinnande af ryktbarhet och byte, men deremellan vistades hemma på sina gårdar och skötte fredliga värf. Mot slutet af femte århundradet åter, omkring den tid vid pass, då konung Hugleik satt såsom stolkonung i Upsala, begynte mera allmänt ett annat slags vikingar uppstå här i norden, hvilka allt mer och mer betraktade vikingafärderna såsom sitt egentliga yrke. Desse, hvilka snart nog ansågo sig såsom de enda rätta vikingarna, lågo beständigt ute på sina härskepp så länge sjön var uppe, foro från den ena kusten till den andra för att göra så kalladt strandhugg och taga byte, öfverföllo och plundrade alla handelsfartyg de kunde anträffa, slogos med andra vikingar och tvingade dem under sig, om de ej förmådde göra motstånd, samt voro till alla delar hvad man i senare tider kallat sjöröfvare. Deras höfdingar, hvilka oftast icke hade hvarken land eller gård, benämndes sjökonungar och deras rike var det vida hafvet. Stundom hände dock att en djerf sådan höfding styrde till ett land som var kändt för att hafva en fredlig och okrigisk konung, angrep denne med sitt vilda följe och, om segern gynnade företaget, upphäfde sig till regent öfver det eröfrade landet. Sjökonungarne och deras följeslagare sökte utmärka sig genom en högre grad af mandom och ett ytterligt förakt för allt, som kunde tydas såsom veklighet. De sofvo ej gerna i bädd under sotad ås, utan hvilade helst på bänkarna i sina skepp med svärdet vid sidan; de ingingo icke äktenskap och fördrogo aldrig det husliga lifvets stilla enformighet. Då de stundom gingo i land för att deltaga i något gästabud, sutto de alltid i en flock för sig sjelfva på bänken och drucko, icke ur det vanliga hornet, utan ur en gemensam bägare, som gick emellan dem ur hand i hand, samt kunde aldrig förmås att såsom annars var sedvanligt, sitta vid fruntimrens sida och dricka tvemännings med dem. Deras hela lefnad var en kedja af oupphörliga äfventyr, bragder och faror; segra eller dö hvarje dags lösen; med ett ord, de framställde i alla afseenden en bild af den råa kraften. Då de nordiska vikingafärderna voro i sin fulla fart, kringsvärmades hvarje sommar Östersjöns och Nordsjöns alla kuster af desse öfverdådige och härjningslystne fribytare. Ett bland deras förnämsta stamhåll var den Bohuslänska skärgårdstrakten, det fordna Alfhems kuster, hvarest alltsedan de äldsta tiderna en liflig handel drifvits, och der troligen det vilda vikingalifvet ursprungligen uppstått. Der, uti den så kallade *Wiken*, på Brännöarna och Elfvaskären, funnos talrika, mycket beryktade vikinganästen så långt tillbaka som sagorna minnas, och derifrån utlupo ständigt vikingaflottor, isynnerhet kring Vesterhafvet. Att *Vikboarna* varit de första vikingar, och att hela benämningen på sådant sätt uppstått förefaller åtminstone vida mer sannolikt, än öfriga gissningar, såsom t. ex. att vikingarnas namn uppkommit af ordet *vig*, det fornnordiska uttrycket för all slags strid, eller af *vik*, emedan dessa sjöröfvare ofta plägade ligga med sina skepp dolda inom någon lämplig hafsvik, för att lura på förbifarande handelsfartyg. Från Skåne drogo äfven många vikingar ut; ännu flera från Blekinge, hvars vilde innebyggare, de så kallade *Pleichianerne*, redan i äldsta tider voro kände såsom arge sjöröfvare. Ön Gottland var beständigt ett tillhåll för djerfve vikingar. Uti Sveaskären, isynnerhet uti det af en mängd vikar och vattendrag uppfyllda Södermanland var ett annat hufvudsäte för Östersjöns vikingar. Uti dessa bygder, hvilka ännu i sin benämning bevara minnet häraf, uti Wingåker, det fordna *Wikingakir*, hvars gränsor i äldre tider sträckte sig vida längre än nu, funnos af ålder talrika, vida beryktade och mycket fruktade *vikingabol*. Ehuru det gamla vikingalifvat i allmänhet endast var ett fullkomligt sjöröfveri, visa dock flera drag uti de gamla sagorna att äfven mera ädelsinnade vikingahöfdingar funnos, hvilka endast kämpade för äran och för hederligt krigsbyte, som blott slogos med andra vikingar eller förde öppet krig mot något lands konung, samt ansågo för nesligt att plundra värnlösa köpmansfartyg; men dessa lära dock blott kunna betraktas såsom några sällsynta, hedrande undantag från det vanliga förhållandet. Länge företogos de vanliga vikingatågen icke med något synnerligt stort antal hvarken af skepp eller manskap; de kunna således ingalunda jemföras med senare tiders krigståg, deri ordentliga härar uppträda. Äfven de större vikingaflottorna bestodo vanligen icke af mera än femton till tjugo skepp, och då på hvarje skepp räknades sextio, högst ettbundra man, utgjorde hela styrkan endast emellan ett och tvåtusen krigare. Högst så stort var i allmänhet äfven utmärkte konungars krigsmakt

då de foro i viking; de ringare vikingahöfdingarne hade ofta ej öfver fyra till fem skepp och ett följe af blott två till trehundra man. Allt gick ut på att oförmodadt landstiga och plundra på någon ort, der icke ett alltför stort motstånd var att vänta, samt att, sedan tillräckligt byte blifvit taget, genast draga derifrån till ett annat håll, för att der förnya samma uppträde. Dröjde vikingahopen händelsevis längre tid qvar på något ställe, inträffade ej sällan att folket i det kringliggande landet hann samla sig till så stort antal, att det kunde å sin sida öfvermanna de fremmande härjarne och återtaga det gjorda bytet. Sedan de nordiske vikingarne uti öfver trehundra år blott tidtals och med ringa styrka uppträdt på spridda ställen, efter en kortare tids plundring och härjning snart åter dragande utur det af dem hemsökta landet, började efter år 836, då de isynnerhet vände sina sjötåg mot England, deras anfall blifva både tätare och allvarsammare. De begynte komma med allt större styrka, och ändamålet med deras besök upphörde efterhand att endast vara tillfällig plundring. Verkliga eröfringar af länder och fremmande folks fullkomliga underkufvande åsyftades alltmer och mer dermed. Nu, säger en Engelsk krönikeskrifvare, utsände den allsmäktige Guden otaliga svärmar af högst grymma hedniska folkslag, Danskar, Norveger, Göter, Svear m. fl. hvilka under mera än tvåhundra år oupphörligen anfallande England från alla sidor, i detta syndiga land öfverallt dödade menniskor och boskap, skonade hvarken värnlösa qvinnor eller de späda barnen. De sköflade och brände allestädes dit de kommo, så att de tycktes vilja i grund förderfva hela landet. Skildringarne af deras vilda framfart äro förfärliga. Det båtade till ingenting, yttra samtida Engelske författare, att besegra dem, ty lyckades man äfven att öfvervinna dem på ett ställe, visade sig snart nya flottor och talrikare vikingahopar i andra trakter. Drogo Englands konungar att försvara rikets östra del, skyndade sig, innan de hunnit anträffa de fientliga skarorna, ilande budbärare efter dem, sägande: Hvart, o konung! drager du? se, hedningarne, som med en oräknelig flotta landat på rikets södra kust, härja redan der städer och byar, samt förgöra på sin väg allt med eld och svärd. Och då på samma gång dylika olycksbådskap kommo från norr och vester, misströstade man snart om landets räddning. Förskräckelsen för de vilda nordboarne, deras öfverdåd och grymhet afmålas med de lifligaste färger. Allt motstånd var förgäfves. En ende af dem, heter det i den tidens krönikor, hvari bittert klagas öfver landets stora nöd och våda, drifver ofta på flykten tio fiender och stundom ännu flere. Deras armod gör dem oförvägne, kringsväfvandet hit och dit gör att man omöjligen vet hvar de bestämdt kunna träffas, och om de komma i någon fara gör förtviflan dem oöfvervinnelige. Ingen skonas af dem förrän de gifvit sitt löfte om fred. Vikingafärderna uti sin slutliga största utsträckning voro de under namn af Nordmannatågen ryktbara härjningar, hvilka uti nära ett helt århundrade uppfyllde södra Europas länder med blod och faser.

Vikingavård, kallades under hedniska tiden en bland de förnämsta befälhafvarne hos våra fordne konungar. Han förde en slags uppsigt öfver de allmänna vikingatågen, samt ägde isynnerhet att hålla noggrann vakt öfver vissa hamnar och skär, som företrädesvis tjenade till vikingarnes tillhåll. När konungens flotta utlopp var han den förnämste mannen derpå, anförde tåget, gaf befallning om slagtningar och landstigningar, samt vidmakthöll ordningen bland skeppsfolket; han var således den tidens amiral.

Wikingstad, en socken i Walkebo härad, är belägen 1 mil S.V. från Linköping och tillhör 2 kl. konsist. Jordmånen är styf lera och åkerbruk är hufvudnäringen. På äng och mulbete är knapp tillgång och skog fattas nästan alldeles. Socknen har varit berömd för sina slöjdare, snickare, byggmästare och stensättare. Gårdar i socknen äro: *Sköldstad*, *Åsarp* och *Opplunda*, hvardera ett mtl. frälse-säteri, det sistnämnda år 1611 tillhörigt kommendanten i Kalmar, Christer Some; *Sörstad*, $3\frac{1}{2}$ mtl., samt *Gismestad* och *Nyble*, hvardera 3 mtl. frälse. Sedan år 1768 har socknen gemensam kyrka med *Rakeryd*, som fordom utgjorde en egen socken. Vid stora landsvägen från Linköping ligger här *Bankebergs* gästgifvaregård. Ättekullar och hallar utan runor finnas här på flera ställen; äfven har man på flere ställen i jordbrynet funnit breda stenläggningar, som synas antyda att denna socken, sannolikt före digerdöden, varit folkrikare och tätare bebyggd. Den innehåller nu 47 hemman med 1,050 inbyggare på en areal af 8,146 tunnland, hvaraf 60 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Wiklau, annex till Sjonhems socken på Gottland, är beläget $2\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Wisby. Socknen innehåller $7\frac{5}{8}$ mtl. med 218 inbyggare på en areal af 4,050 tunnland, hvaraf 520 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Wikman, Johan Henrik. Redan vid utbrottet af 1742 års krig utfärdade Ryska kejsarinnan Elisabeth till Finska nationen ett manifest, hvaruti hon uppmanade densamma att befria sig ur Sveriges välde och jurisdiktion, samt lofvade Finnarne sitt beskydd om de ville uppsätta sin egen regeringsform såsom ett af ingendera grannstaten beroende land. Vid fredens ingående år 1743 afstannade väl denna plan; men tanken på Finlands sjelfständighet synes snart åter hafva uppdykat i några oroliga hufvuden. Gamla handlingar intyga att en attaché vid Ryska legationen i Stockholm, vid namn Simolin, åren 1750 och 1751 arbetat för Finlands oberoende. Med tillhjelp af flere personer, och bland dem en häradshöfding *Wikman* i Finland sökte han uppväcka missnöje bland Finnarne och för dem uppduka sjelfständighetsplaner. Afsigten var, att storfursten Carl Petter Ulrik skulle blifva deras konung under Ryskt beskydd. Den ransakning, som i anledning af denna sak anställdes med Wikman, synes hafva blifvit hemlighållen; men ur justitie-revisionens protokoll och

registratur har dock följande blifvit upplyst. Redan år 1748 anklagades häradshöfdingen i Stor-Savolax J. H. Wikman af landshöfdingen, baron Henrik Fabiansson Wrede att så väl sjelf som genom andra hafva sökt uppreta och uppvigla allmogen till missnöje mot landshöfdingen och kronobetjente samt att med sidvördnad hafva bemött länets styresman m. m. Sedan en undersökning öfver Wikman med anledning häraf af Åbo hofrätt på konglig befallning blifvit påbörjad, rymde denne öfver gränsen till Willmenstrand, men återkom år 1749 i Juni månad på lejd, hvarefter ransakningen ånyo företogs, men utdrogs på tiden ända till den 27 April 1751, då en son till denne Wikman, misstänkt för sina täta och hemliga resor till Stockholm, slutligen greps vid Waxholm. Af de papper man hos honom fann, upptäcktes då att häradshöfding Wikman fört en förrädisk brefvexling och förehaft farliga stämplingar, hvarföre befallning afgick till landshöfdingen i Åbo och Björneborgs län att arrestera och till Stockholm öfversända honom, för att der stå till rätta inför en kanslirätt, som förordnades att undersöka och afdöma detta mål. Utgången blef att denne J. H. Wikman, d. 12 Aug. 1751, dömdes att mista lif, ära och gods, emedan han, såsom orden lyda "plägat en förrädisk brefvexling samt förehaft för riket högst skadliga stämplingar." Domen bekräftades af konungen och exekutionen lärer kort derpå hafva föregått. Såsom delaktige i de Wikmanska stämplingarna dömdes äfven kommissarien *Johan Rycker*, underofficeraren *J. J. Kræmer* och drabanten *Johan Norberg* af samma kanslirätt till trenne veckors fängelse vid vatten och bröd, samt de begge senare dessutom att hållas fängslige i Marstrand, Kræmer under 3 och Norberg under 6 år. Häradshöfding Wikmans hustru, fru C. E. von Ackern, dömdes till 6 månaders fängelse på Upsala slott; men huru deras son, Emanuel Wikman, blef bestraffad, har man ej kunnat utreda. Tydligt är, att handlingarne i detta mål hållits hemliga, i anseende till hvad uti dem mot en utrikes makts sändebud förekommit.

Wikmanshyttan, ett jernbruk i Hedemora socken, har 2 härdar med 600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 6 skepp:d. Ståltillverkning idkas till export, äfvensom spik- och annat manufaktursmide till husbehof. Bruket skeppar på Stockholm. Ägare är O. F. Ulff. Bruksstämpeln visar en blomvippa med en krets af alternerande streck och punkter.

Wikorna, ett kontrakt inom Bohuslän och Götheborgs stift, innehåller en stad, Strömstad. 24 socknar och 2 kapellförsamlingar inom 9 pastorater, hvilka äro: *Foss* med Håby och Svarteborg; *Krokstad,* Hede och Sanne; *Bro,* Brastad och Lyse med Lysekils kapell; *Tossene,* Askum, Berffendal och Kongshamns kapell; *Qville,* Bottna och Svenneby; *Tanum* och Lur; *Nafverstad* och Mo; *Skee,* Tjernö och Strömstad samt Näsinge, Högdal och Lommeland. Alla dessa pastorater äro regala och 4 ibland dem tillhöra 1 kl. och de 5 öfriga 2 kl. Folkmängden i socknarna uppgår inalles till 48,579 personer.

Wiksjö, annex till Stigsjö, är beläget i S. Ångermanlands fögderi, 3 mil N.V. från Hernösand. Marken är bergaktig. Finnar från Savolax lära under konung Carl XI:s tid blifvit hitflyttade från Savolax, men hafva nu sammansmält med den Svenska befolkningen. Socknen har 4—500 inbyggare.

Wiksjö, ett jernbruk i Hamrånge socken, har 4 härdar och 2,226 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 22 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Bruket skeppar på Gefle och Stockholm. Se för öfrigt *Wifors,* hvars ägare äfven disponerar Wiksjö jemte Axmar. Smidesstämpeln är ock gemensam.

Wiksta, en socken i Norunda härad af Upsala län, är belägen $2\frac{1}{2}$ mil från Upsala och tillhör 3 kl. konsist. Socknen består af 2:ne från hvarandra skiljda delar, af hvilka den östligare, kring Wendel-ån, kallas *Framsocknen* och den vestligare inemot sjön Temnaren kallas *Heden.* Framsocknen är mestadels jemn och skoglös, men Heden genomstrykes af länets betydligaste sandås och utgör för öfrigt mestadels en kärrig skogsmark. Åkerbruk, och dernäst skogsbruket, äro hufvudnäringar. Kyrkan är gammal och byggd af gråsten. Betydligaste gården är *Jällsta,* $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, 2 skatte. Grafhögar, bautastenar och runstenar förekomma på flera ställen i Wendel-åns dalgång och en bergkulle i grannskapet kallas *Thorsberg.* Socknen innehåller 39[1] förm. mtl., hvaraf $23\frac{1}{8}$ skatte, $5\frac{5}{6}$ krono, 10 frälse. Folkmängden utgör 870 på en areal af 13,053 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Wikström, Johan Emanuel, son af brukspatronen J. Wikström, föddes i Wenersborg d. 1 Nov. 1789 och blef 1806 student vid Upsala akademi, hvarest, sedan den förberedande kursen blifvit gjord, naturalhistorien och medicinen blefvo de förnämsta föremål för hans studier. I förra hänseendet företog han under somrarna botaniska resor genom flera af rikets provinser, såsom år 1810 till Roslagens skärgård, år 1811 till Östergöthland, äfvensom sedermera till Westergöthland, Bohuslän, Halland och Skåne. Promoverades 1817 till medicine doktor och förordnades följande året af kongl. vetenskaps-akademien till lärare vid Bergianska trädgårdsskolan samt intendent vid akademiens botaniska museum, hvilka befattningar han alltsedan fortfarit att sköta med synnerlig omsorg. Bland de sysselsättningar, som härunder upptagit hans mesta tid, förtjena omnämnas ordnandet och bestämmandet af Kongl. vetenskaps-akademiens herbarier, hvilka han ökat med ett af honom sjelf samladt rikhaltigt Svenskt herbarium. År 1820 företog han en vetenskaplig resa till Danmark och åtog sig året derpå, af rent nit för sin sak, att utan all ersättning bestrida undervisningen i naturalhistorien vid Stockholms gymnasium, samt var 1832 en bland stiftarne utaf Trädgårdsföreningen i Stockholm. Erhöll 1823 professors namn, heder och värdighet lika med professorerne vid rikets

universiteter, och har tid efter annan inkallats till ledamot utaf flera lärda, så väl inhemska som utländska samfund, nemligen af botaniska sällskapet i Regensburg, af Academia Naturæ Curiosorum i Bonn, af Svenska vetenskaps-akademien, patriotiska sällskapet och fysikaliska vetenskaps-societeten i Zürich, af landtbruks-akademien och the Horticultur Society i London. År 1830 bivistade han, på vetenskaps-akademiens vägnar och å dess bekostnad, naturforskarnes och läkarnes allmänna sammankomst i Hamburg. Efter honom hafva tvenne örtslägten, *Wikströmia glandulosa* och *Wikströmia fructicosa* blifvit uppkallade. En mängd Årsberättelser och lärda afhandlingar vittna om hans outtröttliga flit samt pryda vetenskaps-akademiens handlingar och landtbruks-akademiens annaler.

Vild-Apel, (pyrus malus), träffas icke sällan i hagar och ängar, men är låg och krumpen i sin växt. Frukten är till smaken sur och kärf, och både denna och bladen äro mindre än hos det planterade äppelträdet. Till slöjdarbeten, särdeles för svarfvare, gifver vild-apeln ett godt och tjenligt virke.

Wilde, Jakob, son af en handlande i Kurland, föddes derstädes år 1679. Som han redan i unga åren visade en synnerlig håg för studier, så sändes han till det ej långt från hans födelseort belägna, då för tiden Svenska Riga, hvilken stad då ägde ett stort rykte för sina skicklige skollärare. År 1695 lemnade han Riga; besökte åtskilliga Tyska akademier och tog magistergraden i Greifswald. Med hvad flit han öfvade sig i all akademisk lärdom synes bland annat deraf, att han redan 1701, på sitt tjugondeförsta ålders år, kallades till konrektor vid kathedralskolan i Riga, samt året derpå till lärare i statsvetenskapen, historien och vältaligheten vid det Kongl. gymnasium derstädes. Likväl stannade han icke länge vid dessa ringare lärosäten, ty han fanns snart skicklig att gagna och pryda ännu högre. Derföre kallades han ock 1703 till historiarum professor vid akademien i Pernau. Han afslog väl denna kallelse; men nyssnämnda akademi var alltför ifrig att ändtligen få räkna den unge lärde mannen bland sina prydnader, hvarföre hon följande året fann på den utvägen att sätta honom oåtspord på förslag till professor i latinska vältaligheten och poesien, till hvilket embete han ock genast af konung Carl XII utnämndes. Han fortfor derefter uti fem hela år att med beröm vara akademisk lärare i Pernau, och detta på en tid då Ryska krigets faror allt närmare hotade landet. Wilde anade icke att Liflands förlust skulle vara så nära och att ett så stort nederlag väntade den segerrike Carl XII, som det vid Pultava, då han 1709 begärde och erhöll tillstånd att för sin hälsas skull företaga en resa till Aachen. Under denna hans frånvaro föllo Ryssarne in uti Lifland och gjorde sig 1710 till mästare af Pernau, vid hvilket tillfälle Wilde hade det missödet att förlora, icke allenast sitt sköna bibliothek, utan äfven en mängd högst vigtiga enskilda dokumenter och papper. Han kunde numera aldrig återse sin födelsebygd, hvarföre han, i stället för att begifva sig dit, år 1710 reste till Stockholm, hvarest han anmälde sig hos det kongl. rådet till erhållande af någon lämplig tjenstebefattning. Detta var just på den tiden, då konungen låg i Turkiet, det ena af rikets landskap eröfrades efter det andra och ett talrikt antal flyktingar, isynnerhet från de af Ryssarne intagna Lifland och Finland, sammanströmmade till Stockholm. Riket förminskades och tjenstebefattningarnas antal inskränktes oupphörligen, på samma gång som allt fler tjenstemän genom kriget förlorade sina sysslor. Det kan således icke väcka särdeles förundran, att till och med den för lärdom och skicklighet berömde Wilde icke förrän 1713 kunde ihågkommas, då han af regeringen utnämndes till eloquentiæ och poeseos professor i Greifswald. Som detta emellertid var att flytta till en temligen osäker ort, fann han sig hellre vid att blifva enskild lärare på en stadigare fot. Han emottog en hofmästaresyssla för kongl. rådet grefve Gustaf Cronhjelms tvenne söner, med hvilka han 1714 och de följande åren gjorde en vidlyftig resa till England, Holland, Frankrike och Tyskland. Efter hemkomsten uppvaktade han konung Carl XII i Lund, hvilken befalde honom att göra en dylik utländsk resa med unge Holsteinske grefven Von der Natt. Härigenom blef han känd utaf hertigen af Holstein, som för honom fattade det förtroende, att han ville hafva honom i sin tjenst, äfven sedan Carl XII blifvit skjuten vid Fredrikshall och omständigheterna i afseende på hertigen helt och hållet förändrat sig här i Sverige. Knappt hade hertigen lemnat Sverige och kommit på Tysk botten, förrän han kallade Wilde till sin kabinettssekreterare, och, då denne undanbad sig den erbjudna sysslan, såsom mindre öfvad uti diplomatiska värf och mera böjd för lärda sysselsättningar, förenade hertigen nyssnämnda befattning med en akademisk beställning, samt utnämnde Wilde att tillika vara juris professor i Kiel, då båda fullmakterna på en gång tillsändes honom. Med skyldig vördnad emottog han dem; men ville dock först erbjuda Sverige sin tjenst, då drottning Ulrika Eleonora utnämnde honom till rikshistoriegraf, hvarpå han anhöll hos hertigen om afsked och reste till Stockholm, hvarest han 1719 tillträdde sitt nya embete. Med hvad heder han sedermera skötte detsamma uti hela trettiofem år, derom vittna hans många och med mycken lärdom utarbetade historiska verk. Nöjd med den för honom lämpliga befattning han sålunda erhållit, undanbad han sig all vidare befordran, ehuru han flera gånger uppfördes på förslag till mera inrägtiga sysslor, såsom att blifva juris professor i Upsala, Censor librorum, kansliråd m. m. En nog svag och ostadig hälsa besvärade honom länge och lade honom ändtligen 1755 i grafven. Han ligger begrafven i Stockholms storkyrka. Uti flera vetenskaper innehade denne utmärkte man en alldeles ovanlig beläsenhet, och ehuru han var öfver trettio år gammal, när han från fremmande länder hit inkom, förvärfvade han

sig dock stårt en ganska djup insigt uti vår Svenska historias alla särskilda delar. Han var den förste, som vågade öfvergifva den förut så allmänt antagna och med förkärlek yrkade satsen om Sveriges höga ålder och dess historias härledning direkte utur arken. Med stöd af pålitliga dokumenter, gaf han vår Svenska historia en ny och riktigare konungalängd, indelade den uti sina vissa tidehvarf och tillade hvar och en regent, med dess förnämsta förrättningar, vissa årtal. Hans nya indelning, konungalängd och tideräkning hafva sedermera gemenligen blifvit följda af alla, som efter honom skrifvit uti Svenska historien. Han egde dessutom äfven en djup kunskap uti den Tyska lagfarenheten och uti filosofien. Skref uti yngre åren ej utan skicklighet Latinsk vers samt studerade då äfven theologien, emedan han någon tid varit ämnad till prest. Hans lärdom pryddes med en lätt ooh behaglig talegåfva, så att han ännu in på sin sednaste ålderdom kunde tala flera timmar å rad, utan att lärda och nöjsamma ämnen någonsin tröto honom eller att någon ledsnade att höra honom. Egentligast skulle han hafva varit lämplig till en akademisk lärare. Han tänkte djupt och skref grundligt, hvilket gjorde, att hans arbeten i allmänhet icke ega all den tydlighet och det behag, som flyktige läsare gerna fordra. Hans minne var alltid makalöst och sedan han efter år 1741 råkat att blifva alldeles blind, mindes han icke allenast och kunde upprepa hela långa stycken i de böcker som han läst, utan han var äfven i stånd att noga uppgifva sidan och stället der uppgifterna funnos. Efter förlusten af sin syn fortfor han ännu att utgifva åtskilliga arbeten, hvilka han alla dikterade för sin son, amanuensen A. Wilde, hvilken alla de sista åren gick sin fader tillhanda vid dess arbeten, skref dem efter hans diktamen, uppsökte behöfliga citationer, samt genom föreläsande lättade sin faders mindre angenäma ålderdom. År 1723 upprättade rikshistoriegrafen Wilde i Stockholm ett mycket berömdt boktryckeri, som kallades *Wildiska tryckeriet*. Flera af hans lärda skrifter, förnämligast bestående af Disputationer, Orationer och Programmer, gingo alldeles förlorade vid Pernaus eröfring af Ryssarne. Bland de af honom här i Sverige utgifna lärda arbeten märkas isynnerhet: *Sveciæ historia pragmatica; Sveriges beskrifna lagars grund, art och upprinnelse*; *Friherre von Puffendorffs inledning till Svenska statens historia med tillökningar, bevis och anmärkningar; Præparatio hodegetica ad Introductionem Puffendorffii in Svethici status historiam; Svenska Statsförfattningars eller allmänneliga rättshistoria; Konung Carl XI:s så kallade oinskränkta envälde, emot ogrundade rykten försvaradt och i sitt rätta ljus framställdt*, m. fl.

Wildeman, Peder Lille, som skref sig till Tjusterby och Atta, samt förde i sitt vapen en luden vildman, var år 1483 höfvidsman på Stockholms slott och 1487 häradshöfding i Masko härad uti Finland. Han räknas såsom stamfader för den gamla Finska adliga Wildemanska ätten, hvilken numera längesedan är utgången. Hans son,

Wildeman, Olof Pedersson, till Tjusterby, fick 1535 Nyslott och dess län uti en ärlig och redlig slottslofven, såsom det heter i förläningsbrefvet. Dennes son,

Wildeman, Tönne Olofsson, som skref sig herre till Tjusterby och Lappträsk, blef slottslofven på Wiborg 1573, sedan han 1569 blifvit skickad såsom legat till Ryssland, att förnya fredsförbundet, då han, jemte de öfriga Svenska legaterna, blef illa handterad och fängslad, hvarefter han hölls fången till år 1572. Hans son,

Wildeman, Henrik Tönnesson, som skref sig till Näs, Tjusterby och Sjögård, förordnades 1608 till slottslofven på Stockholms slott under Michael Olofssons frånvaro i Nyköping. Dennes broder,

Wildeman, Arvid Tönnesson, till Tjusterby, den märkvärdigaste utaf hela denna ätt, skickades 1593 till konung Sigismund ifrån riksrådet Klas Flemming och var 1599 Finnarnes amiral, då Finska flottan anfölls vid Helsingfors af hertig Carl, som bemäktigade sig största delen deraf. Wildeman undkom dock lyckligen med tvenne fartyg till Reval och förordnades 1602 till ståthållare i Wiborg, hvarest han följande året tillika blef slotsslofven. Under det Lifländska kriget utmärkte han sig ganska mycket. Han var då någon tid slottslofven på Felin, samt belägrades der af Pohlske fältherren Zamoisky. Han gjorde allt möjligt för att försvara sig, och lyckades att uti fulla tre månader uppehålla Pohlska hären utanför den obetydliga orten, oaktadt han hårdt ansattes och besättningen isynnerhet led af en förfärlig vattenbrist. Slutligen voro stadens murar nästan alldeles sönderskjutna och fienderne begynte anngripa med allt större häftighet. Inom två dygn hade de nio särskilda gånger lupit till storms, men alltid blifvit tillbakadrifne. Ändtligen kunde dock Wildeman icke längre göra något motstånd. Han ville derföre försöka ett yttersta medel, och lät under de sammanstörtade murarne anlägga en ganska stark mina, ämnande såmedelst spränga de anstormande Pohlackarne i luften, men olyckligtvis förhastade fyrverkaren sig och antände minan innan ännu Svenskarne hunnit undan. Trettio bland dem slungades i luften och deribland äfven Wildeman sjelf. Han kom väl oskadad derifrån, men under den allmänna förvirringen inträngde Pohlackarne och bemäktigade sig staden. År 1607 förordnades Wildeman till lagman i Karelen och blef 1611 tillika lagman öfver Kexholms län, samt 1616 ståthållare öfver Kexholm, Nyslott, Nöteborg och Wiborg. Vid fredsunderhandlingen i Stolbova 1617 med Ryssarne var han en af de Svenske kommissarierne; men afled kort efter fredens afslutande, eller mot slutet af samma år. Dennes sonson,

Wildeman, Johan, till Gammelby och Merviss, introducerades 1625 på Svenska riddarhuset.

Vildhyll, (Sambucus ebulus), äfven kallad Sommarhyll och Manna-ört eller Manna-blod samt vild fläder, har örtstam med bladlika stipler, tredelt, rödlätt blomknippe, parbladiga blad med uddblad

och bär af en svartröd färg. Lagd i lador, säges den fördrifva möss. På Linnés tid fanns den vild vid Calmar, och bland allmogen gick om denna ört den sägen, att den på intet ställe i verlden stod att finna, utom vid Calmare slott, der den troddes hafva uppväxt af de Svenskars och Danskars blod, som på detta fält tumlat om i fordna krig. Linné undersökte då växten och fann den vara Vildhyll, som han förut endast i utlandet sett. I sednare tider är den dock funnen flerastädes, på fuktiga ställen, äfven vid Carlshamn och Strengnäs.

Vildpäron (pyrus communis), förekommer på flera ställen växande i Sverige, vanligen i hagar eller skogslupna ängar, der jordmånen är god och klimatet mildt, såsom på några öar i Mälaren samt på Gottland. Qvistarne hafva spetsigare och styfvare pinnar än de odlade arterna, och frukten är kärf.

Wilhelmina Lappmark, ett pastorat i Lappmarkens fögderi, är beläget 20 mil V.N.V. från Umeå, kring öfra delen af Ångermanna-elfven och Woima-ån. Socknen utgör den bergaktigare delen af Åsele Lappmark och många fjällar finnas der, betäckta med evig snö. Jorden är till större delen sandmylla och skogen låg, mestadels bestående af gran och björk, jemte något litet tall. Myrjern finnes här äfven, ehuru ej begagnadt. Nattfrost inträffar ofta redan i medlet af Augusti och skadar säden. Potäter trifvas här väl och odlas i mängd. Ängskultur och boskapsskötsel är dock hufvudnäringsfånget, och smör, skinn och fågel de förnämsta utförsvarorna. Deremot måste socknen köpa säd till eget behof. Hemmanens antal utgör 9 $\frac{1}{2}$ oförmedlade mantal med en befolkning af 1,796 inbyggare på en areal af 1,619,074 tunnl., hvaraf 90,000 äro sjöar och kärr. Adr. Bjästad.

Wilhelmus, troligen en man af utländsk härkomst, uppgifves hafva varit den andre biskopen i Strengnäs stift. Han skall hafva kommit till embetet omkring år 1160, och Nerike säges af konung Carl VII Sverkersson vara på hans tid lagdt under biskopsdömet, en anordning, som påfven Alexander III genom ett offentligt bref af år 1165 sedermera bekräftat. Biskop Wilhelmus säges hafva styrt stiftet uti hela fyratioåtta år; men något närmare om hans verksamhet härvid finnes icke upptecknadt, än att han låtit lägga grunden till domkyrkan och påbörjat densammas byggnad. År 1179 uppgifves han, tillika med erkebiskopen i Upsala, hafva till den heliga jungfruns ära invigt Botkyrka, som då nyss förut blifvit ombyggd af sten, och på samma gång förklarat St. Bothvid för ett helgon. År 1189 underskref han, tillika med några andra biskopar, konung Knut Erikssons donationsbref på Elfkarleby fiske till munkarne i Juleta kloster. Han säges hafva dött omkring år 1208 uti en ganska hög ålder.

Wiljamsson, Peder, den ryktbare Jöran Pehrssons systerson, var drabant hos konung Erik XIV och en af de vildaste verkställarne af dennes grymma gerningar mot slutet af dess olyckliga regering. Då Erik XIV med egen hand stuckit Nils Sture i hans fängelse och denne på knä bad om nåd, ropade Peder Wiljamsson, som äfven var närvarande: "Du är ändå en förrädare, och derföre skall du hafva detta," hvarvid han stack honom med sin billebård i ena ögat. Som Peder Wiljamsson var enögd och herr Nils ofta lärer hafva skämtat deröfver, anses den vilde sällen på sådant sätt hafva hämnats med att göra herr Nils sjelf enögd. Slutligen fullbordade han mordet medelst sju stygn genom kroppen. Då konungen flytt undan på vägen åt Flötsund och Dionysius Beurreus sökte öfvertala honom att återvända, men Erik ropade åt sina drabanter: "Späker mig den skälmen", sprang Peder Wiljamsson genast efter Beurreus, som sökte undkomma, hann honom snart och högg ena vaden af den flyende. Beurreus vände sig om, föll på knä och bad för sitt lif; men Peder Wiljamsson svarade med billebårdsstötar, för hvilka snart den olycklige Beurreus signade död till marken. Efter konung Eriks och Jöran Pehrssons fall, led den blodtörstige Peder Wiljamsson sina skändliga gerningars lön.

Wilke, Johan Carl, föddes d. 6 Sept. 1732 i Wismar, der fadren var diaconus, men flyttades år 1739 till Tyska kyrkan i Stockholm, der han blef andre pastor. Sonen, redan Svensk såsom född i en under Sveriges öfverherrskap lydande stad, blef det nu äfven genom sin uppfostran. Vid Upsala universitet, der han fullföljde sina studier, rigtades hans håg genom afhörandet af Klingenstjernas och Strömers föreläsningar, hufvudsakligen på mathematik och fysik, särdeles den senare och afgjorde hans framtida bestämmelse. År 1751 företog han en utländsk resa, hvarpå han tillbragte sex år och tog i Rostock den filosofiska graden, der hans disputation om den motsatta elektriciteten tillvann honom den lärda verldens uppmärksamhet. Han hade tillbud att gå i Rysk tjenst, men ville ej öfvergifva fäderneslandet, utan föredrog den lönlösa docenturen i fysiken vid Upsala lärosäte. Vetenskaps-akademien valde honom kort derefter till Thamisk lärare och sin ledamot, samt efter Wargentins död till sin sekreterare. Nordstjernan, som tilldeltes honom år 1795, kunde på denna tid, då man icke slösade med dylika utmärkelser, anses som en stor hedersbevisning, hvarjemte han kallades till ledamot i flera in- och utländska lärda samfund. Han afled d. 18 April 1796. Han hade, såsom vi ofvan nämnt, företrädesvis valt fysiken till sitt hufvudstudium, och denna vetenskap står hos honom i förbindelse för flera väsendtliga upptäckter rörande elektriciteten och magnetnålen samt framför allt det vigtiga rönet: *Om Varmens bindande vid snöns smältning,* hvilket förklarat flera dittills outredda fysiska och kemiska fenomener.

Wilkenschildt, Kristian von, före sitt adlande kallad **Wilken**, var född i staden Bremen utaf en förnäm patricisk slägt derstädes, men började likväl sin bana såsom simpel ryttare, i hvilken egenskap han 1655 anställdes vid grefve Kö-

nigsmarks regemente, som då drog till Pohlen, och med hvilket han deltog uti åtskilliga träffningar samt äfven uti det blodiga slaget vid Warschau. År 1658 befordrades han till korporal under major von der Lippens friryttaresqvadron, 1660 till fänrik och 1671 till löjtnant. Tog afsked 1674 och gick i tjenst hos hertigen af Zell, med hvars trupper han åtföljde Danska arméen på dess infall 1675 i Skåne. Uti slaget vid Halmstad 1676 togs han af Svenskarne till fånga, men sedan han nöjaktigt förklarat sig hvarföre han trädt uti fremmande herrars tjenst, förordnade konung Carl XI honom genast till kapten vid grefve Douglas dragonregemente. År 1679 blef han kapten för ett eget frikompani knektar, hvilket han sjelf anvärfvade i Bremen och anförde till år 1682. Upphöjdes 1688 uti adligt stånd och afskedades 1695 ur krigstjensten. Dödsåret obekant; ätten längesedan utgången.

Willadius Severini, på Danska kallad *Willats Söfrinsson*, en man af Norsk härkomst, med goda både studier och meriter, var den femte Danske superintendenten öfver Gottland. Han hade redan 1580 blifvit sockenprest eller kyrkoherde vid Ardre och Ale, år 1587 derifrån flyttats till Eistads och Sproge församling, samt 1594 vald till prost öfver Södra Fredingen. Då superintendenten öfver Gottland näst före honom afsattes från embetet, blef prosten Willadius af öns presterskap vald till hans efterträdare, samt af konung Christian IV år 1599 förordnad till superintendent och tillika kyrkoherde i Wisby. Hans embetsutöfning, hvarunder man blott känner ett af honom hållet s. k. general-kapitel, blef dock icke långvarig, ty han afled redan d. 8 Juni 1601.

Willand, ett härad i Christianstads län, är till södra hälften slättbygd, men till norra hälften skogsbygd. Orten omvexlar af fruktbara slätter, många och fiskrika insjöar, samt herrliga löfskogar, hvarigenom den ock är en af de angenämaste i landet. I häradet ligger en stad, Christianstad, samt 16 socknar inom 9 pastorater, samt en 17:de, Näsum, under Jemshög i Listers härad. Pastoraterna äro följande: *Ifvetofta*, *Ifvö* med Kiaby, *Ljungby* med Gualöf, *Oppmanna* med Wånga, *Österlöf*, *Fjelkinge* med Nymö, *Fjelkestad* med Råbbelöf, *Åhus* med Rinkaby och Gustaf Adolf, *Nosaby*, samt Näsum. Häradet innehåller $140\frac{7}{8}$ mantal, med 20,664 inbyggare på en areal af 164,336 tunnland, hvaraf 30,012 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Albo och Gärds härader utgör Willands härad en domsaga.

Willand, ett kontrakt af Lunds stift, innefattar Christianstad och Wä, jemte alla socknar i Willands härad, med undantag af Näsum. Bland kontraktets 10 pastorater äro 5 regala, 3 patronella, 1 konsistoriellt, och ett af præbende-natur. Folkmängden i kontraktet uppgår till 24,027 personer.

Willberga, en socken i Trögds härad af Upsala län, är belägen vid Mälaren, $3\frac{1}{2}$ mil S.V. från Upsala, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen är i allmänhet en skoglös slätt, med spridda kullar; lera är rådande jordmån, och åkerbruket nästan den enda näringen. Kyrkan är gammal, och dess altartafla, af utmäkt bildhuggeri, tros vara ett byte från Tyska trettioåriga kriget. Förnämsta gården är *Högby*, 3 mtl. frälse. Socknen innehåller $43\frac{1}{2}$ förm. hemman, hvaraf $21\frac{5}{8}$ skatte, 3 krono, $18\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden är 782 personer; arealen 5,878 tunnl., hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Willebrand, Ernst Fredrik von, före sitt adlande kallad Willebrandt, blef efter en grundlig undervisning, särdeles i lagfarenheten, vid åtskilliga Tyska universiteter, fänrik vid ett Finskt landtregemente. Befordrades sedermera till löjtnant, till kapten-löjtnant, och år 1674 till kapten vid landshöfdingen Taubes värfvade regemente i Dorpt. Upphöjdes i adligt stånd 1676, men lärer hafva aflidit kort derefter. Dennes son,

Willebrand, Ernst Gustaf von, född i Lifland 1680, kom i tjenst 1698 såsom volontär vid friherre Horns regemente i Narva. Befordrades år 1700, sedan han genomgått korporals- och underofficers-graderna, till fänrik, och 1703 till löjtnant. Utnämndes 1705 till kapten vid Björneborgs fördubblingsregemente, och 1710 till major. Under denna sin tjenstetid bivistade han år 1700 belägringen af Narva, der han under Ryssarnes stormning af breschen blef blesserad. Deltog sedan uti Narvas andra belägring 1704, då han äfven blef illa sårad i venstra höften, men lyckligen undgick fångenskapen. Deltog uti öfvergången af Newaströmmen 1709, der han blef blesserad i venstra låret. Bivistade sedan fälttågen i Finland ända till år 1714, då han slutligen tillfångatogs vid Napolaströmmen i Österbotten. Han hölls i fångenskap i Kostroma, och hemkom ej derifrån förr än 1722, då han blef öfverste-löjtnant. Fick sedan 1724 öfverste karakter, men blef icke förr än 1739 verklig öfverste för ett värfvat regemente till fot, då han derjemte förordnades till kommendant i Willmanstrand. Togs till fånga af Ryssarne efter nederlaget derstädes; men lösgafs snart åter, och transporterades 1743 till öfverste för Åbo Läns infanteriregemente. Vid Svärds-ordens inrättande 1748 nämndes han till riddare deraf. Fick året derpå afsked, sedan han med beröm tjenat uti öfver femtio år, samt afled 1758. Hans sonsons son, öfverste-löjtnanten **Ernst Fredrik von Willebrand**, upphöjdes år 1812 till friherre.

Willebrand, Adolf Fredrik von, son af majoren vid Åbo Läns infanteriregemente, Carl Johan von Willebrand, föddes d. 24 Mars 1766. Antogs 1779 till volontär vid det regemente, der hans fader tjenade, och blef 1781 sergeant vid samma regementes vargering; men tröttnade snart derefter vid krigstjensten, och beslöt att beträda den civila banan. Lät då inskrifva sig såsom studerande vid Åbo akademi 1782, hvarefter han år 1784 ingick såsom auskultant i Åbo hofrätt, der han följande året befordrades till vice notarie. Utnämndes 1790 till auditör vid den året förut i Finland upsatta så kallade lifkossack-korpsen, hvilket han fortfor att vara till år 1791, då han blef

kanslist vid tjenstgörande general-adjutantens expedition i Stockholm, vid hvilken expedition han år 1793 blef sekreterare. Antogs sistnämnda år tillika till ombudsman vid den för vården och inseendet öfver kronans kaserner i Stockholm tillsatta kommitté, samt hugnades 1795 med fullmakt på lagmans namn, heder och värdighet. Bivistade Norrköpings riksdag 1800, under hvilken han valdes till ledamot i lagutskottet, äfvensom i revisionen öfver banko- och riksgäldsverken. Förordnades 1802 att, i egenskap af sekreterare, biträda presidenten i krigs-kollegium samt fick på samma gång i uppdrag att såsom ledamot å krigs-kollegii vägnar deltaga uti den för knekteroteringen i Finland tillsatta kommission. Slutligen utnämndes han 1805 till lagman i Åbo och Björneborgs lagsaga. Efter Finlands förlust blef han Rysk undersåte, och kallades 1809 till ledamot uti kejserliga regerings-konseljens justitie-departement, hvarefter han 1810 blef riddare af kejerliga S:t Annæ-ordens andra klass. Erhöll 1812 statsrådsfullmakt, och utnämndes 1814 till verkligt statsråd, då han på samma gång kallades till ledamot i kejserliga kommittén för Finska ärendena i S:t Petersburg. Blef 1817 riddare af S:t Annæ-ordens första klass, och 1822 riddare af S:t Wladimirs-ordens andra klass med stora korset. Utnämndes sistnämnda år till president Åbo hofrätt, hvarjemte han förordnades till ordförande i lagkommissionen. Uppböjdes 1830 uti friherrligt stånd. Erhöll 1832, på egen begäran, afsked från presidentsembetet, med åtnjutande af pension, svarande mot den innehafda lönens hela belopp.

Willie, Södra, med Örsjö, en socken i Ljunits härad af Malmö län, är beläget 1 ¾ mil V.N.V. från Ystad och tillhör 2 kl. patr. Marken är jemn och rådande jordmånen lera. Någon torfjord finnes; men föga skog. *Ryssgårds* frälse-säteri, som till socknen har patronaträtt, är här beläget (se *Ryssgård*). Socknen innehåller 24 ⅙ hemman, med 1,420 inbyggare på en areal af 5,531 tunnland, hvaraf 6 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Willigman, Hans, före sitt adlande kallad Hans Johansson, och son af en handelsman i Stockholm vid namn Johan Persson, tjenade sig upp under de Ryska, Polska och Tyska krigen uti konung Gustaf II Adolfs samt drottning Christinas tid genom en oförskräckt tapperhet och vid flera tillfällen utförda berömliga bragder. Blef 1646 utnämnd till major vid ett Finskt regemente till fot, och 1648 befordrad till öfverste-löjtnant. I sådan egenskap adlades han 1650. Förordnades år 1654 till kommendant på Dünaborg, der han tvenne år förde befälet, tilldess han slutade sin ärofulla bana med en ovanlig hjeltebragd. När nemligen Ryssarne år 1656 hårdt belägrade fästet Dünaborg, och företogo ända till fem allmänna stormlöpningar mot det mindre starka fästet, afslog han i början alla stormningarna lyckligt, med en förlust för fienderne af ända till 9,000 man; men då han slutligen fann, att den svaga skansen icke längre kunde försvaras emot fiendernes öfvermakt, sprängde han den beslutsamt i luften tillika med sig sjelf och hela dess käcka besättning. Han efterlemnade inga söner, så att hans adliga ätt utgick redan med honom.

Willingsberg, ett jernbruk i Knistads socken af Örebro län, är beläget mellan sjöarna Noren och Wåtsjön, har 5 härdar, 3 hamrar och 2,400 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 24 skepp:d. Här finnes äfven 1 knip- och 2 spikhammare, samt stålugn för manufaktursmide. Bruket skeppar på Stockholm och Götheborg. Äges af intressenter, och disponeras af G. E. af Geijerstam. Smidesstämpeln är BH med ett V under.

Willman, Olof Eriksson, kapten vid örlogsflottan, har gjort sig bekant genom sin år 1667 på Wisingborg tryckta beskrifning öfver dess resa till Ostindien, China, Japan med flera andra hedniska konungariken och länder; isynnerhet lemnar han deri flera för sin tid ganska intressanta uppgifter om tillståndet och åtskilliga inre förhållanden inom det i allmänhet så litet kända Japanska riket. Han lärer haft ganska goda kunskaper, samt hade genomgått både gymnasium och akademien; äfven fick han i Japan vid åtskilliga tillfällen lägenhet att visa prof på sina insigter.

Willstad, en socken med Båraryd och Wåthult, är belägen i Westbo härad, 7 ¾ mil S.V. från Jönköping, och tillhör 1 kl. reg. Socknen håller i längd nära 4 mil, men i bredd ¾—5/4 mil. Nissaån rinner igenom socknen och öfversvämmar ofta om höst och vår. På mässar är här god tillgång, och den s. k. Willstads måsse skall innehålla ½ qvadratmil, och är mycket vattensjuk. Skogen Rogsten och Fållinge skog hafva hvardera mer än 2 mil i omkrets. På prestegorna finnes en mineralkälla. Jordmånen är till större delen sand och grusmylla. Säterier i socknen äro: *Sänndås* och *Isberga Mellangård,* 1 mtl., fideikommiss inom grefl. slägten Liljenberg, samt *Arenasholm,* 1 mtl., tillhörigt bönder. I socknen finnas 11 skattlagda qvarnar och 5 skattlagda sågar. Pastorsbostället heter *Willstad,* och utgör ett kronohemman. Stommen här namnet *Fållinge Lunnagården,* utgörande ½ kronohemman. Vid prestgården är en s. k. altarbacke, Ö. om kyrkan, der hednisk gudstjenst tros varit hållen. I prestgårdens trädgård ses äfven grifthögar, som visa, att der i förkristlig tid varit begrafningsplats. Vid torpet *Smålands stenar,* hörande till kronohemmanet, Wickelsberg ses 5 cirklar nära hvarandra, bildade af 1 à 2 alnar höga mestadels spetsiga och aflånga stenar, af hvilka den sydligaste innehåller 22. På klockaregården finnes en offerkälla. På kronohemmanet Mulakulls egor finnes ett högt berg, kalladt *Heligås,* hvarest ungdomen i dymmelveckan plägar samla sig för att upptända eldar: troligen en qvarlefva från hednatiden, då offer för god årsvext här anställdes åt någon gudomlighet. Stensättningar förekomma äfven på flere ställen i socknen, såsom på prestgårdens egor, der de 2 à 3 alnar höga stenarne, kallade *Brudefärdsstenar,* förklaras vara en i sten förvandlad brudfärd. På skattehemma-

net Karsholts egor är ett berg, som anses innehålla silfvermalm. Vid *Gäddebro* skall Danske generalen Knut Gädda under kriget 1568—1570 af kyrkoherden Bengt Svensson i Willstad hafva blifvit skjuten. Socknen innehåller 48 ½ hemman, med 1,800 inbyggare på en areal af 33,303 tunnland, hvaraf 890 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Willåttinge, ett härad i Nyköpings län, innefattar 8 socknar inom 4 pastorater, nemligen: *Dunker*, med lilla Malma, *Helgesta*, med Hyltinge, *Lilla Mällösa*, med Flen, *Årdala*, med Forssa, samt en liten del af Gryt socken. Hemmanen i häradet uppgå till 246, med en folkmängd af 8,857 personer på en areal af 135,919 tunnland, hvaraf 21,540 äro sjöar och kärr.

Wilmund (Myth.). En furste, högt upp i Norden, hvars hjeltemod förvärfvade honom den sköna konungadottern Borgnis kärlek, så att hon, mot sin faders, Heidreks, vilja, skänkte Wilmund sin ynnest och öfverlemnade sig åt honom, utan att vara hans maka. Fadren förbannade henne, så att hon plågades förfärligt och kunde ej nedkomma med det barn hon bar under sitt hjerta, förrän Oddrun, konung Atles syster, läste trollrunor öfver henne och såmedelst löste hennes fars förbannelse.

Wilske, ett kontrakt inom Skaraborgs län, innefattar 28 socknar inom 8 pastorater, hvilka äro: Falköpings stad och socken, med dess annexer, Larf, med annexer, Floby, med annexer, Bitterna, med annexer, Lekåra, med annexer, Kinneved, med Wårkumla, Börstig, med annexer, samt Groland, med Jäbla. 5 af dessa pastorater äro konsistoriella, de 3 öfriga regala. Folkmängden i kontraktet uppgår till 14,805 personer.

Wilske, ett härad i Skaraborgs län, innehåller socknarna Gökhem, med Sörby och Marka, Klefva med Ullene, samt Floby, med Götened, Trävattna och Jäla. Detta härad lades år 1611 till hertig Johans furstedöme. Hemmanens antal är 193, med 4,716 inbyggare på en areal af 45,266 tunnland, hvaraf 3,080 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Gudhems, Walla och Kåkinds härader utgör Wilske härad en domsaga.

Wimmerby, en uppstad i Sefvedes härad af Kalmar län, är belägen högt och sundt på en sandås nära ån Stång (här kallad *Storån*), 10 mil från Linköping och 6 mil från Eksjö och Westervik. Staden är grundlagd år 1604 och har förr mest idkat handel med slagtboskap, särdeles på Stockholm, hvilket dock nu upphört, sedan utskickade från hufvudstaden sjelfve besöka landtmarknaderna och der uppköpa sådan boskap. Lin, vax, talg och smör äro här ännu afsättningsvaror, hvaremot de handlande till staden och den kringliggande bygden införa salt, sill, fiskvaror, specerier samt kram- och manufakturvaror. Jordbruk är eljest förnämsta näringsfånget. Staden har flera gånger, såsom 1564 och 1612, varit bränd af Danskarne och afbrann senast år 1821. Består nu af stora och vackra trädhus. Tomter och hus äro till antalet 115. Den staden tillhöriga jord utgör tillsammans 10 hemman eller 3,156 tunnl., hvaraf 260 utgöra åker, 470 äng och 2,486 skog och utmark. Stadens folkmängd är 1,580 personer. Statsbidraget från staden utgör 5,889 R:dr B:ko. Staden skall dessutom hålla 6 båtsmän. Dess vapen är ett löfrikt träd. Tillsammans med landtförsamlingen och Pelarne utgör staden ett regalt pastorat af 1:sta klassen.

Wimmerby, en socken, som omgifver staden af samma namn, har en särdeles ojemn och stenbunden, men ändock bördig mark. Söder om staden utgör den en vidsträckt slättmark. Jordmånen är mest sandblandad mylla och på skog är god tillgång. De betydligaste gårdarne äro *Storebro* jernbruk (se detta ord) samt *Winketomta* säteri, 1 mtl. Socknen innehåller 82 ½ mtl. med 1,934 inbyggare på en areal af 38,302 tunnl., hvaraf 2,380 äro sjöar och kärr. Är annex till stadsförsamlingen.

Winberg, med Stafsinge, en socken i Faurås härad af Halmstads län, är belägen ¼ mil N.O. från Falkenberg och tillhör 2 kl. reg. Socknen gränsar i Ö. och S. till Ätra-ån och i S.V. till hafvet. Lilla-ån, som utfaller i Ätran, drifver åtskilliga vattenverk. Rådande jordmånen är sand och socknen saknar i allmänhet både skog och torfmosse. Bland byar märkas *Stora Töringe*, *Tågarp*, *Faurås*, om 8 ½ hemman, med laxfiske i Ätraån, samt *Tröinge*, som ligger högt och har en med löfskog bevexen ängshage samt ett laxfiske vid *Hartingefors*. Kyrkan är byggd af sten, med tak af svart glaseradt tegel. Bland fornlemningar märkes här en domkrets, bestående af 13 stenar, med den 14:de midtuti; *Kongshögen*, på hvars sluttning står en 3 ¼ aln hög och 1 ½ aln bred ättehäll, som säges gömma lemningarna efter en fylkeskonung Fare, som skall hafva residerat i Faurås. Bland ättekullar och grafvar vid *Öfra Sannegården* synas flera bautastenar och i närheten derintill är en andaktsvård, bestående af klumpformiga stenar, hvilka bilda en ovalformig krets, som kallas *Stenkyrkan*. Norr om Faurås by ligger ett högt och vidsträckt berg, kalladt *Säberg*, som långt ut i hafvet utgör ett märke för seglare och är upptaget på sjökort. Öster om berget ligga en mängd ättekullar, af hvilka en kallas *Tingshögen*. Socknen innehåller 41 ⅘ hemman med 1,186 inbyggare på en areal af 7,197 tunnl., hvaraf 460 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Winblad, Johan, en son af handelsmannen i Norrköping, Mathias Johansson och dotterson af en kyrkoherde i Helsingland, Simon Winblad, hvars namn han upptog, föddes 1615, och sändes redan vid 14 års ålder till Upsala akademi, der han med synnerlig flit egnade sig åt studium af det latinska språket och statsläran. Derifrån begaf han sig 1633 till utrikes universiteter. Af biskopen Johannes Botvidi i Linköping försedd med synnerlig rekommendation till Rikskansleren Axel Oxenstjerna, som då uppehöll sig i Frankfurt am Main, blef han af denne med mycken ynnest emottagen, och Oxenstjerna, som snart fann den vettgiriga ynglingens kunskaper redan ganska vidsträckta, icke allenast förskaffade honom ett stipendium till understöd utan antog honom äfven till handledare

för tvenne sina anförvandter, hvilka likaledes nyligen ankommit från Sverige, och ernade att på utrikes orter fullkomna sina studier. I deras sällskap fortsattes sedan resan vidare. Efter att hafva uppehållit sig ett år i Strasburg, reste de till Paris, samt åtföljde derifrån rikskansleren till Leyden, hvarefter åtskilliga orter och universiteter i Nederländerna besöktes. Slutligen vände de åter till Frankrike, för att på det noggrannaste taga kännedom om detta lands ekonomi och politiska författningar. Efter en tids vistande derstädes, företogs hemresan, hvarunder England och Danmark besöktes. Sedan Winblad återkommit till fäderneslandet, blef han 1640 af Oxenstjerna antagen uti kongl. kansliet såsom rikskanslerens egen handsekreterare, och förordnades sedermera af drottning Christina 1644 till referendarie, samt 1648 till kongl. sekreterare i kansliet. Upphöjdes 1649 uti adligt stånd, då han skref sig herre till Risberga och Skemla. Af konung Carl X Gustaf åtnjöt han ett ganska stort förtroende, och åtföljde en tid denne konung på dess resor, vid flera tillfällen af honom använd till vigtiga förrättningars utförande; men slutligen nödgade honom hans svaga hälsa att göra anhållan om att få tjenstgöra hemma vid kansliet, hvilket äfven beviljades. Han var en i alla afseenden skicklig och förtjenstfull tjensteman, ehuru kroppslig svaghet och en tidig död hindrade honom ett komma något serdeles långt på tjenstemannabanan. Försedd med djupa kunskaper och mycken erfarenhet, uppfyllde han ständigt med outtröttligt nit och oskrymtad trohet sina pligter mot konung och fäderneslan. Utom sina andra insigter, hade han en särdeles färdighet i latinska, tyska, holländska och franska språken. Han säges hafva varit ansedd af de stora, vördad af de ringare och älskad af alla. Han afled redan i sin bästa ålder, år 1659.

Winbom, Anders, son af kronolänsmannen Måns Andersson i Westergöthland, föddes år 1687. Då han reste till akademien, upptog han namn efter sin morfader, Jon Wibom, hvilken äfven var länsman, och kallade sig efter ett litet hemman, Winbotorpet, hvarpå han bodde. Af naturen qvick och liflig, visade den unge Anders från första början mycken håg för boken, hvarföre fadren beslöt att hålla honom till studier. Ifrån Skara skola flyttades han till gymnasium, der han snart utmärkte sig genom sitt brinnande begär att lära allt mer och mer. Ehuru han efter fadrens död råkade uti den största fattigdom, föresatte han sig icke destomindre att ingalunda låta detta afbryta de kära studierna, och stod redan i beråd att afgå till Lunds akademi, då en hetsig feber, förenad med svår sinnesoro, angrep honom och lade hinder i vägen för den tillämnade resan. Kroppen blef väl snart någorlunda återställd; men själen fortfor ännu länge att plågas af ängslan, hvarföre tvenne hela år förgingo, innan han kunde företaga sig något egentligt arbete. Under denna tid läste han blott i bibeln och några andliga skrifter, samt sökte emellanåt tröst för sin oro hos några ömsinte prester i födelsebygden. Då slutligen modren i sin stora torftighet icke längre kunde försörja honom, nödgades han taga kondition på landet, der han väl några gånger predikade, men för öfrigt slog resan till akademien och alla studier helt och hållet ur hågen. Sedan det någon tid så fortgått, hände det sig att en hans ungdomsvän, som hemkommit från Lund, öfvertalade honom att följa med sig upp till Upsala. Dit afreste han då 1710, och återvann snart der fullkomligen sin hälsa, så att han ånyo med allvar och muntert sinne kunde börja sina förut så högt älskade, men nu på några år försummade studier. För nödig utkomst skull måste han likväl straxt dela sin tid med andra. År 1713 utgaf han sin första disputation; men i anseende till sin tryckande fattigdom förmådde han icke fullfölja sitt uppsåt att taga den filosofiska graden. Likafullt blef han 1722 förordnad till docens i filosofiska fakulteten, på grund af sin allmänt kända skicklighet, och året derpå adjunkt i samma fakultet, hvarefter han någon tid föreläste moralen för ett ganska stort antal åhörare. Att legitimera sig i denna syssla, presiderade han 1724; men året derpå föll han åter i sin förra sinnesoro, hvarföre han reste till Stockholm, der han uti fem hela år uppehöll sig hos sina anhöriga och vänner, under mycket bekymmer om sin själs tillstånd. Genom dåvarande akademie-kanslerens, riksrådet grefve Cronhjelms ynnest fick han emellertid bibehålla både syssla och lön. Ändtligen återvann han själslugn, så att han om våren 1730 kunde vända tillbaka till Upsala och återtaga sin förra befattning. Befordrades året derpå till log. & metaph. professor, och 1735 till theologie professor, hvarjemte han 1737 blef pastor i Gamla Upsala. Såsom riksdagsfullmäktig vid 1741 och 1743 årens riksdagar deltog han uti flera vigtiga förhandlingar, och var dessutom flera gånger på förslag till biskop. Afled till följd af en förkylning d. 22 Oktober 1745. Professor Winbom var en i flera afseenden märkvärdig man: en på en gång grundlärd filosof och ömsint theolog, af naturen utrustad med förträffliga egenskaper, samt ett rätt christligt sinnelag. Om hans hetsiga lynne någon gång förledde honom till öfverilningar, var han genast färdig att erkänna sitt fel. Lätt rördes han till ömhet för de olycklige; men lasten fann alltid i honom en afsagd fiende. Svikenhet hatade han af hjertat, och från högfärd var han så långt skild, att han till och med, vid sin öfverdrifvet ringa tanke om sin egen person, ofta gjorde sig sjelf orätt. Derföre ville han ock icke emottaga biskopsembetet, utan afsade sig förslaget, äfven sista gången, då han redan erhållit konungens löfte att blifva utnämnd. Theologi och moral voro hans käraste studier, med hvilka han äfven ifrigt sysselsatte sig; men oaktadt de grundligaste insigter häruti, tyckte han sig dock alltid ingenting veta. Hans ifver att samla böcker var nästan lika stor med hans lärgirighet, och han hade till slut ett ganska vackert bibliothek, isynnerhet i theologiska vägen.

Att uppoffra sin möda till andras nytta var honom ett särdeles nöje, och den akademiska ungdomen undervisades af honom med ett alldeles ovanligt nit, hvarföre äfven icke allenast han blef af alla högeligen älskad, utan ock hans föreläsningar städse höllos för fulla auditorier, och tilloppet af åhörare gemenligen var så stort, att de knappt kunde få rum. Såsom prof på hans eldiga lynne kan hans giftermålshandel tjena att anföras. Frieriet, förlofningen och lysningen försiggingo nemligen så hastigt, att allt var gjordt på en och samma dag.

Vincentius, förut dekanus, valdes 1505 af domkapitlet till biskop i Skara, och bekräftades i denna värdighet af påfven Julius II, hvarefter han året derpå högtidligen invigdes uti Upsala. Hvad han uträttat till gagn och heder för sitt stift finnes ingenstädes antecknadt. Äfven uti politiskt hänseende synes han hafva varit föga märklig, och på en tid då de fleste andre biskoparnes namn mer än mycket förekomma i häfderna om de beständiga inre oroligheterna, återfinner man blott sällan denne biskops. Emellertid underskref han år 1507, tillika med öfrige riksens råd, en stadga derom, att arfsrätten skulle utsträckas ända till femte ledet i rätt nedstigande linie, och år 1517 deltog han uti ständernes ryktbara beslut, hvarigenom den uppstudsige erkebiskopen Gustaf Trolle formligen afsattes från sitt embete. För detta blef han sedan af Christian Tyrann, jemte de andre, fängslad, och vid det ohyggliga Stockholmska blodbadet, den 8 November 1520, var han den andre i ordningen som afrättades, sedan han på Stortorget med hög röst ropat, att hela anklagelsen emot de lifdömde endast vore lögn och förräderi, samt förutspått, att Guds rättvisa hämnd säkerligen en gång skulle drabba den blodtörstige tyrannen.

Vindarna i Sverige. Enligt iakttagelser på vindarna emellan åren 1787 och 1791 blåste på vestra kusten af Sverige 56 dagar N.V., 23 dagar N., 60 dagar N.O., 14 dagar O., 38 dagar S.O., 18 dagar S., 43 dagar V. och 77 dagar S.V ; hvarjemte 36 dagar hade lugnt i medeltal på året. I trakterna omkring Stockholm råda de sydvestliga och vestliga vindarna mycket öfver de nordliga och ostliga, så att när det, efter medium från år 1800, belöper sig 74 dagar om året för S.V. vinds blåsande, har det blott varit 33 à 34 dagar, som nordlig vind rådt; dock har östanvinden sedan 1812 märkligen ökat sig. Den 3 November 1801 och den 18 November 1824 rasade orkanlika stormar.

Windrank, Hans, en Svensk skeppare eller sjökapten, som bodde uti Bredgränden vid Österlånggatan i Stockholm, blef lyckligtvis helt oförtänkt den, som gaf anledning till upptäckandet af den farliga sammansvärjning, hvilken 1536 ingicks emellan myntmästaren Anders Hansson, Gorius Holst m. fl. till att afdagataga konung Gustaf I Wasa. Under konungens stol i Storkyrkan hade en fjerding krut blifvit lagd, och derifrån gick en kopparpipa med en innesluten lunta, som skulle brinna jemt uti tre timmar. Klockan 7 på morgonen skulle luntan antändas; klockan 10 var konungen i kyrkan, derpå var man säker, och då skulle krutfjerdingen springa i luften, hvarefter ett allmänt blodbad borde begynnas. Sådan var planen; Palmsöndagen skulle den utföras, och ännu om qvällen förut visste ingen, utom de sammansvurne, ett enda ord derom. Skepparen Windrank, som genom sitt oordentliga lefverne råkat i stor fattigdom, hade af de sammansvurne blifvit underrättad om företaget, och, drifven så väl af sin nöd, som af stora löften, villigt ingått deruti. Förbundet beseglades med ett så väldigt drickande, att Hans Windrank om qvällen måste bäras hem till sitt hus. Hans grannhustru, Brita, såg huru han blef hemburen, och skyndade utaf nyfikenhet dit för att få veta orsaken. Af fyllan benägen för uppriktighet, förteg Windrank icke sitt förehafvande, utan skröt med den stora lycka han ämnade göra. Knappt hade Brita härpå fått så mycken reda, som den förvirrade fyllbulten kunde meddela, förrän hon genast skyndade hem och berättade alltsammans för sin man. Han begaf sig straxt upp till slottet, och redan samma natt blefvo alla de sammansvurne häktade. Deras rättegång blef hastigt afgjord. Gorius Holst inspärrades uti lifstids fängelse på Tynnelsö; Anders Hansson störtade sig i förtviflan ned från tornet Tre Kronor; de andre blefvo afrättade och steglade, hvarefter deras egendom tilldömdes kronan.

Windsvale (Myth.). Densamme som Windlone. Han var vinterns fader, och son af Wasad eller Wasuder. I Skalda (sednare afdelningen af Sturlessons Edda) förekommer Windsvale såsom jätte.

Vindögon, hvaraf Danskar, Skåningar och Norrmän ännu i sitt språk bibehålla en lemning i uttrycket *Vindue*, kallades de öppningar på taket, som fordom voro allmänna vid alla Nordboars byggningar. Ändamålet med dem var tvåfaldigt: dels att insläppa någon dager i stugan, på en tid, då denna ännu saknade alla öppningar på väggarna, dels att utsläppa röken från de uti stugan uppgjorda eldar. Vindögona igenstängdes vid inträffande kyla eller nederbörd gemenligen med trädluckor, som kunde skjutas före. De motsvarade på en gång sednare tiders fönster och skorstenar. Småningom begynte väl här och der några mera förfinade att hafva somliga vindögon öfverdragna med en genomskinlig hinna eller ett stycke tjäradt tyg, för att äfven vid köld och fult väder kunna hafva någon dager i stugan, några af de rikaste begynte till och med att uti ett eller annat vindöga insätta några små glasrutor, hvilket dock, såsom länge ganska dyrt, ansågs för en särdeles lyx; men massan af folket fortfor likväl, isynnerhet öfver hela landsbygden, att ända till medeltidens slut bibehålla sina gamla vanliga vindögon. Ännu år 1493 blef riddaren Hans Åkesson ihjälskjuten i sin egen boning med en pil genom vindögat på taket, dit mördaren uppklättrat. Samma vindöga var då betäckt med en tjärad linnelapp, som banemannen först sönderskar med en knif. Af hara högt värde glasrutor ännu på

1400-talet ansågos vara, finner man af den uppgiften, att Danskarne i konung Christian I:s tid borttogo och förde med sig till Danmark de små glasrutor, som de funno på Stockholms slott, och hvaröfver Svenskarne klagade, såsom en synnerlig dem tillfogad förlust.

Wing, med Härna, Fenneslunda och Grofvared, en socken i Ås härad af Elfsborgs län, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Ulricehamn, och tillhör 2 kl. konsist. Jordmånen är dels sand, dels svartmylla, och nästan öfverallt besvärad af syra och sten. Eljest har socknen många vackra ställen, samt består af omvexlande höjder och dälder, här och der uppodlade eller genomskurna af strömmar och vattnade af större och mindre sjöar. På skog är dock knapp tillgång. Gårdfarihandeln har för allmogen varit en binäring. Wiska å går igenom socknen. De största sjöarna äro Tolken och Wingssjön. 9 qvarnar med 24 par stenar hafva här i Wiska å varit anlagda. Gårdar i socknen äro: säteriet *Säby*, 3 mtl. förmedladt till 1, som i öfver 300 år tillhört slägten Oxehufvud; samt *Hökerum*, 2 mtl. säteri, som fordom varit kungsgård, hetat *Wäderö*, och, såsom liggande nära riksgränsen, varit befäst, hvarefter lemningar ännu äro synbara; denna gård har på sednare tider äfven tillhört slägten Oxehufvud. Socknen innehåller 47 hemman, med 1,425 inbyggare på en areal af 15,297 tunnl., hvaraf 3,490 äro sjöar och kärr.

Wing, med Stenum och Skärf, är en socken, belägen $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Skara, och tillhör 3 kl. reg. Rådande jordmånen är stark sand. Skogen är klen, och består mestadels af gran. Tobak har här länge varit ymnigt planterad. I socknen märkes: *Härlingstorp*, $3\frac{1}{2}$ mtl. säteri, som länge tillhört slägten Gyllenhaal, samt *Prinshaga*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse. Hemmanen utgöra till antalet $10\frac{1}{8}$, med en folkmängd af 266 personer på 2,476 tunnland, hvaraf 80 äro sjöar och kärr.

Wingeflycht, Paul, son af kyrkoherden i Wing uti Westergöthland, Bengt Winge, började sin tjenstgöring 1680 såsom mönsterskrifvare vid öfverste Malcolm Hamiltons regemente, och tillika dennes egen handsekreterare. Befordrades sedan 1683 till kammarskrifvare i kammar-kollegii general-afräkningskontor, och 1688 till extra kamererare i liqvidations-kommissionen, hvarjemte han äfven brukades uti den serskilda kommission, som var tillsatt att handlägga ständernas stora kommissions domar. År 1695 utnämndes han till kommissarie i kammar-revisionen, och till kamererare vid militie-kontoret i kammar-kollegium. Slutligen blef han 1703 förordnad till kamererare i militie-afräkningskontoret, och samma år upphöjd uti adligt stånd. Afled 1710. Han var en af sin tids verksammaste tjenstemän. Likaledes brodern,

Wingeflycht, Simon, som 1680 anställdes i egenskap af extra-ordinarie skrifvare på landskontoret i Elfsborgs län, hvarvid han nitiskt arbetade på upprättandet af det då införda knekte-indelningsverket. Blef 1685 kammarskrifvare i reduktions-kommissionen, då han tillika öfvertog och till konungens nöje fullbordade ett angeläget arbete om kyrkotionde-sättningen öfver hela Småland. Befordrades 1687 till kammarskrifvare i kammar-kollegium, tull- och licentkontoret, 1691 till kammarskrifvare i militie-afräkningskontoret, och 1696 till extra kamererare i liqvidations-kommissionen. Slutligen blef han år 1701 kamrerare i kammar-kollegium. Adlades 1703 tillika med brodern. Afled d. 31 September 1716. Ätten räknar sitt ursprung från kyrkoherden Paulus Pauli i Sköfde, som var fader till biskopen i Skara, Paulus Pauli, hvars efterkommande uti mera än hundra år voro efter hvarandra prostar och kyrkoherdar uti ofvannämnda Wing socken.

Wingolf (*Vännernes rum*) (Myth.). En uppehållsort för gudinnorna, likasom Walhall för gudarne. I Wingolf, hos Freja, i dess herrliga boning, Folkvagn, vistas efter döden halfva antalet af de kämpar, som stupa på slagtfältet.

Wingqvist, Olof, eloqv. et polit. prof. Skytteanus vid Upsala akademi, är född d. 17 November 1800 i V. Wingåker; fadern s. m. rättare i S:t Lars socken; blef student i Upsala 1819, magister 1827, lidinsk amanuens vid bibliotheket 1829, docens i fäderneslandets historia 1834, adjunkt i historia och statistik 1837, samt 1843 af patronus för Skytteanska stiftelsen vald och af Kongl. Maj:t befullmäktigad till sin nuvarande profession. Har utgifvit disputationer m. m. På reformvännernes begäran i Örebro 1849, utarbetade professor W. ett representationsförslag.

Wingåker, Vestra, en socken i Oppunda härad af Nyköpings län (till någon del i Askers härad af Nerike), är belägen vid Hjelmaren, 9 mil N.V. från Nyköping, och tillhör 1 kl. reg. Wingåkersbygden innefattade, utom Vestra och Östra Wingåker, fordom äfven Malma och Österåkers socknar, och har sannolikt tidigt varit bebodd. Man tror också att i fordna tider från Wingåker ända mot hafvet vid Nyköping funnits en öppen segelled, som begagnats af vikingar, hvilka gifvit socknen sitt namn (*vikingakir*). Lemningar af ett större fartyg, som för omkring 80 år sedan, då en torr sommar infallit, anträffades på en sank äng nära Wingåkers-ån, bestyrka detta. Enn relingen af detta fartyg, som nedsjunkit i gyttjan, var temligen oskadd, och visade tydligt, att fartyget haft 8 åror och betydligare dimensioner, än att det kunde röras i här nuvarande vattendrag. Större delen af Vestra Wingåker utgöres af skogsbygd med ojemn mark och mager jordmån. Några större höjder eller skogar finnas dock här icke. Allmogen, sannolikt en egen invandrad stam, har sin egna klädedrägt, som år 1755 genom en kongl förordning blef stadgad, och till form och färg noga bestämd, äfvensom böter utsatta för den, som uraktlät dess nyttjande. Den bibehålles dock mindre af fruktan för böter, än af kärlek till förfädernes seder och bruk, och allmogen är stolt öfver den, ehuru den hvarken för hälsans bevarande är den bästa, eller för landtmanna-göromålen den tjenligaste. Qvinnans hvardagsdrägt är en gul yllekjortel, samt deröfver en bakåt uppskörtad stor

lifrock af hvitt vallmar med svarta uppslag och svart krage, rödt eller gult förkläde, och en uppståeade hvit och prydlig krage på linnet. Om vintern nyttjas fårpels. Högtidsdrägten är en vanlig kjortel, grön lifrock med grön jacka, eller brun lifrock med blå jacka, och hvita lintygsärmar, utsydd röd saffiansgördel och brokig kjortelsäck. Männen nyttja hvita vallmarsrockar med blå uppslag och smala blå ränder på kragen, korta gula skinnbyxor och hvita ullsrumpor, samt vid elak väderlek blå vallmarsöfverrockar. Egentligen är denna drägt en resdrägt, och häntyder dermed på sin första uppkomst. Färder och resor utgöra ock ännu Wingåkersbondens käraste nöje. Han lemnar gerna, då han kan, bestyret om åkerbruket åt hustrun eller tjenstefolket, för att med sin humla (som ymnigt produceras i orten), sitt hvetmjöl eller vallmar tåga ut till Stockholm, Bergslagsorterna eller Gefle. Det lidande, som derigenom tillskyndas åkerbruket, kommer ej i betraktande, ty förfädren hafva plägat sålunda utvandra, och bonden vill följa deras sed. Forssell (*Ett år i Sverige*) anmärker, att dessa färder i allmänhet alstra lättja och håglöshet för sådana arbeten, som fordra ihärdighet och ansträngning. Ovanligt är derföre icke, att friska, arbetsföra män, redan innan de uppnått 50:de året, öfverlemna hemmanet åt barnen, hvarvid de blott förbehålla sig ett visst arrende eller så kallad husmansdel, hvilken de sedan i sysslolöshet förtära. Det hvete de afyttra, uppköpa de i Östergöthland, mala det, sälja det fina mjölet, och behålla det öfriga för hushållet. Till Stockholm afyttra de äfven en myckenhet fisk från sjön Hjelmaren. Gifta i äldre år kalla hvarandra och kallas af sitt tjenstefolk *Sjelfven* och *Sjelfvan* (husfadern och husmodern). Vid slottertiden bär qvinnan ovilkorligen gul kjortel. Såsom flicka nyttjar hon en hufvudbonad af tvenne med rödt kläde öfverdragna linnevalkar, under hvilka håret är undangömdt, hvilket dessutom kring pannan är betäckt med två rader band; som fästmö bär hon några silkesbalsdukar vid sidan instuckna i bältet, och framför allt den på smala remmar nedhängande s. k. pungtrossen, som består af några små, broderade och med tofsar prydda läderpungar, hvaruti en liten silfversked, knif och gaffel, nålbok m. m. förvaras. Fästmannen har sin vanliga hvita vallmarsrock. Då bruden föres till kyrkan, bär hon en mängd påhängda band och lappar, ju brokigare, ju bättre. Af sin hufvudbonad kallas hon då kronbrud, och den till brudstolen medförda kronan utgör en sinnebild af hennes erkända oskuld och dygdiga vandel. Såsom gift, bär hon en mössa, som fullkomligt betäcker hufvudet. Efter första barnsängen aflägges pungtrossen för alltid. Ortens allmoge är för öfrigt glad, vänlig och gästfri till lynnet. Männerne äro mestadels kunnige i åtskilliga handtverk och handarbeten, och qvinnorna väfva och förstå skickligt att köra hästar. Flickor förrätta här vanligen skjutsandet, till dess de blifva gifta. Svåra brott äro här oerhörda, och då sådana begåtts, skall man alltid hafva funnit, att den brottslige härstammat från någon inflyttad slägt, och ej hört till gamla stammen. Barnens första undervisning är husmodrens sak, och mannen befattar sig ej dermed. Socknen har en stor och präktig korskyrka med torn. Bland herregårdar märkas: *Säfstaholm* och *Skenäs* (se dessa ord). Här belägna jernverk äro: *Högsjö*, *Billsbro* och *Spånga*. Socknen kallas äfven Stora Wingåker, och innehåller $156\frac{1}{4}$ mantal, med 6,950 inbyggare på en areal af 68,573 tunnl., hvaraf 8,580 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro eller Ås.

Wingåker, Östra, en socken i Oppunda härad, är belägen invid V. Wingåker, $6\frac{3}{4}$ mil N.V. från Nyköping, och tillhör 3 kl. reg. Socknen är mestadels slät och jemn; men mot sydost, der den gränsar mot Östergöthland och Kolmorden, bergaktig och besvärad af kärr och moras. Rådande jordmånen är stark och bördig lera. Den i Stora Wingåker öfliga drägten har här mest blifvit aflagd, sedan socknen derifrån söndrades. En mängd smärre sjöar, strömmar och vattendrag, som här finnas, gifva orten ett omvexlande och behagligt utseende. Bland herregårdar märkas här: *Sjöholm*, med en hälsobrunn, samt fideikommisset *Claestorp* (se detta ord). Jernverk i orten äro: *Krämbol* och *Forssa*. Åkerbruket är här särdeles gifvande. Socknen innehåller $38\frac{1}{4}$ hemman, med 2,050 inbyggare på en areal af 21,430 tunnland, hvaraf 3,980 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Wingård, Anders, pastor i Krokstad inom N. Bohuslän på första hälften af 1600-talet, var stamfader för Wingårdska slägten. Om honom berättas, att han var illa utsatt för fiendtligt öfvervåld under den åren 1643-1645 mellan Svenskar och Norrmän pågående Hannibalsfejden, hvaröfver han i en gammal i pastorsarkivet befintlig anteckning på följande sätt klagar: "Svendschen hafver rofvit fra mig, samt mestendeelen fra de bedste böander alt det de hafde; ja saa jeg nepplig med min fattige Qvinde og 10 smaa börn undkom. Sedan kom atter Svendschen neer og brendte min gaar af slet i grund, ja saa ikke hus är blifvit staaendis, saa jeg är nu som en vild Ruld i marken," o. s. v. Om tänkesättet i orten på hans tid vittnar följande sägen angående denne pastors sista dagar och död. Då han en vacker påskmorgon skulle rida till Hede kyrka, mötte honom två trollpackor, som redo, den ena på prestens oxe och den andra på en varg, samt åtföljdes af en orkan, hvilken var nära att kasta honom af hästen. Lyckligen undkommen detta äfventyr, berättade han sedan ifrån predikstolen om sitt möte med trollgummorna; men då fylldes kyrkan hastigt af ett hårdt väder, och en sky af dam ombvärfde presten. Han blef deraf straxt mållös, och dog på tredje dagen derefter, år 1646.

Wingård, Carl Fredrik af, föddes i Stockholm d. 26 September 1781, och ämnades i början åt den militära banan, då han äfven, efter tidens besynnerliga sed, redan i sin späda barndom utnämndes till fänrik vid det i Göteborg förlagda v. Salzas regemente. En svår samt till och med lifsfarlig brännskada, hvilken ännu i barn-

domen lade honom på sjuksängen, och betydligt försvagade hans fysiska utveckling, omintetgjorde denna plan, och bestämde honom för lärdomsvägen. Hans framsteg härpå voro hedrande och mindre vanliga. Så blef han redan vid femton års ålder student i Upsala, vid tjugotvå års ålder filosofie magister och bibliotheksamanuens vid gymnasium i Götheborg, samt i början af år 1805, då han blott var något öfver tjugotre år gammal, adjunkt och straxt derefter lektor vid nyssnämnda gymnasium. Redan 1810, således i sitt tjugonionde år, hugnades han med professors namn, heder och värdighet. Sedan han om hösten 1817 blifvit prestvigd, och följande året tagit pastoralexamen, erhöll han genast, med nästan enhällig kallelse, första rummet på biskopsförslaget inom Götheborgs stift, hvilket efter hans fader blifvit ledigt, och besteg derpå i sitt trettiondesjunde år denna biskopsstol. Samma år promoverades han i Upsala till theologie doktor primus. Vid erkebiskopsledigheten 1837 blef han, jemte Wallin och Franzén, uppförd på *förslaget*, i andra rummet, och sedan den då utnämnde Wallin, nästan före embetets tillträdande, med döden afgått, kallades Wingård af alla domkapitel i riket, samt af erkestiftets presterskap enhälligt till första rummet på nytt förslag, tillika med Franzén och Tegnér, samt utnämndes d. 23 September 1839 till Svea rikes erkebiskop och prokansler vid Upsala universitet. Sedan han, jemte sin äldre broder, år 1799 blifvit upphöjd i adligt stånd, uppträdde han vid 1809 års märkvärdiga riksdag på riddarhuset såsom ledamot af adeln. Blef 1818 ledamot och 1824 kommendör af N. O., samt utnämndes 1841 till andlig ledamot af Serafimer-orden. Efter att år 1844 hafva förrättat konung Carl XIV Johans jordfästning och konung Oscars kröning, erhöll han af den nye konungen utmärkelsen af ett ytterst dyrbart, rikt briljanteradt erkebiskopskors. Känd för en grundlig klassisk lärdom, kallades af Wingård till ledamot af en mängd inländska och utländska lärda sällskaper, deribland vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien, vetenskapsakademien och Svenska akademien, hvars direktörsplats han vid dödsstunden innehade. I förening med grefve M. Rosenblad stiftade han 1835 Svenska missions-sällskapet, och blef 1841 ledamot af bibelkommissionen. År 1850 sammanvigde han kronprinsen Carl och kronprinsessan Lovisa. Erkebiskop af Wingård hade allifrån sin barndom icke njutit någon varaktig hälsa; men den egentliga och närmaste dödsorsaken var likartad med den, som så hastigt bortryckte hans närmaste företrädare på erkebiskopsstolen, nemligen en förkylning i Upsala domkyrka vid magisterpromotionen. Genom den sjukdom, hvaraf han då angreps, brötos hans lifskrafter. Väl återvände han än en gång till hufvudstaden och återtog sin talmansklubba vid den der pågående riksdagen; men såg snart sin verksamhet tidt och ofta afbruten af förnyade sjukdomsanstötar, hvilka nödgade honom att alldeles öfvergifva riksdagen och hufvudstaden, för att i hemmet och lugnet söka återhemta sig. Der träffades han af döden d. 19 September 1851. Såsom biskop och erkebiskop åtnjöt af Wingård städse ett oinskränkt förtroende och tillgifvenhet af presterskap och skollärare. Hans *Prestmötes-handlingar*, till största delen af honom författade, väckte en allmän beundran, och togos af Tegnér till mönster. De innehöllo, bland annat, öfversigter öfver den nyare litteraturen, ej blott den theologiska och filosofiska, utan äfven i nästan alla öfriga vetenskaper. Han har, utom dessa, från trycket utgifvit ett band *Andliga Tal,* samt en stor mängd *Predikningar* och *Orationer,* äfvensom en *Öfversigt af Kristna Kyrkans historia.* Såsom talare var erkebiskop af Wingård en af vår samtids starkaste improvisatorer. Uttrycken voro träffande, sammanträngda, ehuru dock icke rapsodiska, utan genom de enklaste öfvergångar naturligt och behagligt förenade, ofta med spritande genialitet och klassisk finhet. Hans öfvertalningsförmåga, snart sagdt oemotståndlig, när han ville det, gjorde honom synnerligen fruktad af alla sina motståndare. Hans vältalighet blef ock icke endast begränsad af modersmålet; Romarens språk var nästan hans andra tungomål, och hans latin särdeles utmärkt, hvarförutan han uti flera af de moderna språken var mera än de flesta hemmastadd. Hans politiska tro, bittert och på många olika sätt ofta angripen, kunde aldrig bringas att vackla. En ovilkorlig försvarare af den monarkiska principen, och afsagd fiende till hvarje brådstörtad omhvälfvning, ansågs han af många alltför stationär, och det samtycke han någon gång gaf till tidsenliga förändringar, förmodades oftast ej vara uppriktigt. Hans bestämda uppträdande emot det parti, som 1823 började resa sig, och efter 1834 fick större fart, var för detta så störande, att det ådrog honom på många håll ett bittert hat. Såsom riksdagsman och sitt stånds talman var hans inflytande ganska stort; på slutet alldeles utomordentligt. Man kan säga, att han vid de sista riksmötena helt och hållet bestämde preteståndets beslut i de flesta frågor. Kanske har, under de sednaste trenne decennierna, ingen bland landets lagstiftare på riksärendenas gång utöfvat ett så vigtigt och långvarigt inflytande, som han. Denna stora makt ådrog honom visserligen många afundsmän, motståndare och fiender, hvilka dock hvarken genom misstydningar eller hotande faror förmådde rubba honom ett hårsmån från sin föresatta bana, så att han i fullaste mått förtjenade det epitet, honom tillades: *Den Ovikelige.*

Wingäf, d. v. s. vängåfva, kallades i fordna tider de skänker, som af fränder och vänner plägade efter bröllopen gifvas åt ett nygift hjonelag till dess första bosättning. Gemenligen gaf man något hemkreatur, såsom oxe, ko, får, svin, gås, höns m. m., stundom äfven hund eller katt. Mera sällsynt var det att guld, silfver eller andra dyrbarheter gåfvos i vingäf, hvarmed meningen synes hafva varit mindre att lemna något af synnerligt stort värde, än att visa ett litet prof af vänskapen mot de nygifta. Vingäf var äfven till en de att betrakta såsom någon ersättning för den rik-

liga förplägning gästerna erhållit vid bröllopet, som ofta nog räckt i flera dagar, och hvarvid alla vanligen skulle på bästa sätt undfägnas.

Winholth nämnes såsom höfvidsman på Wiborg och den käcke Knut Posses trogna bistånd, då denne vid Wiborgs belägring af Ryssarne år 1495 tillbakaslog det fiendtliga anfallet genom sin mycket beryktade krigslist. Om denne Winholth, hvars bedrifter för öfrigt icke äro kända, heter det i rimkrönikan:

Then ärlig man Knut Posse swa boll
Leth bohlwerck byggia för the stora holl,
Ok Wijnholth then ärlige man,
Myckit oppsatog var han.

Winklerfelt. Sven af, son af grosshandlaren i Carlskrona, Johan Michael Winkler, föddes den 20 Maj 1722. Sedan han slutat sina studier, blef han 1737 antagen till volontär vid kongl. fortifikationen, och tjenstgjorde de 2:ne följande åren på sjökastellet Kungsholmen, samt åren 1741 och 1742 under kriget i Finland såsom konduktör vid Finska fältstaben, hvarefter han var anställd vid fästningarne i Götheborg och Ny-Elfsborg. Reste 1745 utrikes, då han gjorde tjenst någon tid vid Franska arméen i Flandern, hvarunder han bivistade belägringarne af Oudenarde, Ostende, Gent, Antwerpen m. fl. ställen, samt slaget vid Raucoux. Återkommen till fäderneslandet 1747, befordrades han då till löjtnant vid fortifikationen, 1750 till kapiten, och 1756 till major. R. af S. O. 1753. Under en lång tid tjenstgjorde han dels i Carlskrona, dels i Landskrona och Christianstad, på hvilket sednare ställe han tillika någon tid förestod kommendantssysslan. Utnämndes 1764 till öfverste-löjtnant, och 1766 till öfverste, hvarefter han 1770 upphöjdes uti adligt stånd. Känd såsom en i alla afseenden skicklig och driftig embetsman, åtnjöt han ett ganska stort förtroende, samt användes vid flera maktpåliggande uppdrag, bland annat förvaltade han åtskilliga gånger landshöfdinge- och öfverkommendantsembetet i Götheborg. Hans befordringar och utmärkelser fortforo äfven alltjemt, ända till hans högsta ålderdom. Så blef han 1775 general-major, 1782 general-löjtnant, och 1799 general. År 1801 nämndes han till kommendör af Svärds-Orden.

Winköl, en socken, med Marum, är belägen i Skånings härad af Mariestads län, $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Skara, och tillhör 3 kl. preb. Jordmånen består mest af lera och lermylla, men på vissa ställen äfven af sand och mossjord. Betet är otillräckligt, men fördelaktigast för dem, som bo nära intill den här belägna kronoparken Furubacka. I socknen ligger säteriet *Blombacka*, om 1 mtl., med Engelskt garfveri och en af gråsten byggd tullqvarn, såg o. s. v.; äges af Vibidor Hoffman. Militärbofställen, här belägna, äro: *Syltan* och *Stora Dräglan*. Ån Flian går igenom socknen. Hemmanen äro $22\frac{1}{2}$, med 1,234 inbyggare på en areal af 6,133 tunnland, hvaraf 15 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Winköl, ett kontrakt inom Skaraborgs län, innehåller 24 socknar inom 8 pastorater, hvilka äro: Wånga med annexer, Gökhem med annexer, Broddetorp med annexer, Klefva med annexer, Gudhem med annexer, Wing med annexer, Segerstad med annexer, samt Winköl med Marum. Af dessa pastorater äro 4 konsistoriella, 3 regala och 1 af præbende-natur. Folkmängden i kontraktet uppgår till 11,496 personer.

Winnerstad, med Motala, en socken i Aska härad, är belägen vid Wettern, $1\frac{1}{4}$ mil N.O. från Wadstena, och tillhör 2 kl. reg. Socknen stöter i norr till sjön Boren, och marken är på några ställen bergaktig, men till största delen jemn. Jordmånen är dels lera och mylla, dels sand och klappersten. Kalksten finnes flerestädes. På skog är i allmänhet brist. Kyrkan är gammal och byggd af kalksten. Gårdar i socknen äro: *Charlottenborg*, $3\frac{1}{4}$ mtl. frälse säteri, beläget vid Motala å, *Ommeberg*, 1 mtl. berustadt säteri, samt *Dufvedal*, med mjölqvarn, tillhörig Ulfåsa Säteri. Boställen äro: *Sonnorp*, 1 h. kaptens-boställe, samt *Winnerstad*, 1 h. kyrkoherde-boställe; derjemte *Staffanstorp* och *Warby*, det förra furirs-, det sednare krono-fjerdingsmans-boställe. Socknen innehåller $27\frac{3}{4}$ hemman, med 696 inbyggare på en areal af 4,513 tunnland, hvaraf 510 äro sjöar och kärr. Adr. Motala.

Winslöf, med Näflinge, en socken i Vestra Göinge, är belägen 2 mil N.V. från Christianstad, och tillhör 1 kl. reg. Winslöfs by ligger lågt, och rådande jordmånen är sand. På skog är knapp tillgång. De största gårdarna äro: *Araslöf*, ett berustadt säteri om $2\frac{1}{2}$ hemman, med $4\frac{1}{8}$ utsockne frälse-hemman, och godt mulbete; samt *Oretorp*, ett säteri om $1\frac{1}{2}$ hemman, med $5\frac{5}{24}$ insockne frälse, och $8\frac{3}{4}$ utsockne frälse-hemman, 14 insockne frälse-torp, mjölqvarnar, sågqvarn, tillräcklig skog af bok och ek m. m. Socknen innehåller $43\frac{1}{8}$ hemman, med 1,855 inbyggare på en areal af 14,464 tunnl., hvaraf 96 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Winstrup, Petrus, före sitt adlande kallad *Winstrupius*, föddes d. 30 April 1605 uti Köpenhamn, der hans fader, med samma namn, då var biskop. Sedan han gjort grundliga studier, såväl i sin fädernestad, som vid åtskilliga utländska akademier, blef han 1633 utnämnd till logices professor i Köpenhamn, samt två år derefter till theologie doktor och öfverhofpredikant hos konung Christian IV. Berömd för stor lärdom och ett upplyst vett, samt dessutom ganska omtyckt för sitt värdiga uppförande och ett särdeles behagligt utseende, blef han snart af alla både ansedd och älskad. Också gick hans befordran så snabbt, att han redan 1637 vid blott 32 års ålder utnämndes tillbiskop i Lund. Sedan fortfor han att uti 42 år styra detta stift på ett ganska berömligt sätt, och efter det att Skåne, till följd af freden i Roeskilde, kommit under Svenska kronan, visade han samma undersåtliga trohet mot sin nya öfverhet, som han förut ådagalagt mot Danska regeringen. Också stod han städse uti stor ynnest så väl hos konung Carl X Gustaf, som äfven sedermera hos

hans son. Den förre upphöjde honom 1658 uti adligt stånd, då han skref sig till Lundagård och Werpinge. Då uti konung Carl XI:s tid akademien i Lund år 1668 inrättades, åtog sig biskop Winstrup, ehuru redan till hög ålder kommen, att dervid biträda såsom theologie professor. Man har velat finna ett bevis på hans högmod uti hans beteende vid konung Carl X:s begrafning, då han ifrigt yrkade att blifva ansedd såsom den förnämste bland rikets alla biskopar, näst erkebiskopen i Upsala, på den grund, att Lunds biskopsstol i fordna tider varit säte för erkebiskopar och nordens primater. Han gaf vid nämnde tillfälle äfven icke vika för biskopen i Linköping, som förrättade begrafningsakten, förrän han erhållit ett offentligt intyg, att sådant endast skedde på den grund, att denne då vikarierade för den frånvarande erkebiskopen. Han afled den 28 December 1679, utan manliga arfvingar. Flera arbeten vittna om biskop Winstrups flit och grundliga lärdom: såsom: *Libri epigrammatum*; *Epistola de pulchritudine Christi; Pandectarum sacrarum collecta*; disputationer; orationer; likpredikningar på Danska och Svenska, m. m.

Winter, Johan Henrik, af en gammal adlig ätt från Hessen, ingick 1698 såsom volontär vid öfverse Tiesenhausens regemente till häst; men blef redan 1700, vid krigets utbrott med Ryssarne, af desse tillfångatagen Sedan han 1703, efter många äfventyr och farligheter, lyckats rädda sig med flykten ur denna fångenskap, anställdes han året derpå såsom förare vid grefve Måns Stenbocks dragoner, med hvilka han deltog uti slaget vid Frauenstadt, hvarest han illa sårades i låret och benet. Kort derefter befordrad till sergeant, erhöll han ytterligare en blessyr vid angreppet på Reusk Lemberg. Bivistade 1706 Grodnos belägring, samt brukades vid åtskilliga andra krigsförrättningar, hvarunder han ånyo illa sårades i hufvudet och venstra armen. Då befordrad till adjutant, blef han 1707 löjtnant vid ett Tyskt regemente, med hvilket han afgick till Wiborg, der han någon tid användes såsom translator för Ryska språket vid åtskilliga underhandlingar med Ryssarne. År 1708 bivistade han fälttåget i Ingermanland, då han vid flera tillfällen visade prof på stor tapperhet, isynnerhet vid öfvergången af floden Newa, der han med endast 120 man tillbakadref en ansenlig fiendtlig styrka. Till belöning härför utnämndes han genast till kapten, i hvilken egenskap han 1710 transporterades till Östgötha regemente. Med utmärkt mannamod deltog han derpå uti slaget vid Helsingborg sistnämnda år, och uti fälttåget i Norrige det följande året. Bivistade derefter slaget vid Gadebusch 1712, samt året derpå hela Holsteinska kampanjen och belägringen af Tönningen. Vid kapitulationen af sistnämnda fästning, lyckades han att undkomma, förklädd till bonde, och genom hela fiendtliga arméen tränga fram ända till Hamburg, hvarifrån han gick öfver till Sverige. Under Norska fälttåget 1718 gjorde han majorstjensten vid belägringen af Fredrikshall. År 1719 upphöjdes han i adligt stånd, med bibehållande af sitt förra namn. Hans sednare öden äro icke kända; man vet endast, att han lärer hafva aflidit på 1740-talet.

Winäs, beläget i Norra Tjust, var ett friherreskap, som år 1561 stiftades till förmån för den yngre slägten Grip, men hvars ärftliga egenskap uppbörde, då den utnämnde friherren Birger Nilsson Grips son, Mauritz Grip, afled utan manliga arfvingar år 1592. Se för öfrigt *Ed* i Tjust.

Vipan. Om denna lilla oskyldiga fågel går mångenstädes bland allmogen på landsbygden en ganska gammal, ända ifrån den katholska tiden sig härledande, besynnerlig sägen. Hon säges nemligen hafva varit bland de fåglar, som vid Christi korsfästelse slagit fram öfver Golgatha och manat ondt öfver den oskyldigt lidande, hvarföre hon blifvit förbannad och dömd att alltid uppehålla sig bland kärr och moras. Tillika berättas det om henne, att hon fordom varit en tjenstemö hos Jungfru Maria, men en gång stulit hennes silfversax, hvarföre hon, då hon dertill förnekade sin brottslighet, förskapades till en fågel, och dömdes att i all sin tid fara omkring på ödsliga tufvor, städse ropande, såsom bekännelse af sitt fel, "tyvit, tyvit, eller "stulit, stulit," samt bära stjertfjädrar, klufna i likhet med en sax.

Wira, ett bruk i Kulla socken af Stockholms län, har fordom varit betydligare, men äger ännu godt manufaktursmide af liar, yxor, knifvar och dylikt. Bruket har god tillgång på vatten från flera ofvanliggande sjöar, men är för öfrigt i förfallet skick. Dervarande smeder befunno sig fordom i bättre vilkor än nu, och tvenne sådane, med namnet Battram, säges hafva uppfunnit det nu så allmänt bekanta Wira-spelet. Bland fornseder vid bruket qvarstår ännu "gesälldansen," som dock numera endast hvart annat eller tredje år plägar inträffa, och tillgår på det sätt, att den unge lärlingen, som nu är utlärd till gesäll, utsmyckas med en mängd blommor, som bruksflickorna tvenne dagar före högtidligheten skicka till honom, hvarefter han går från det ena stället till det andra inom orten, för att bjuda till dansen, samt dervid alltid kan påräkna traktering, åtminstone af en kopp kaffe, så att han slutligen på aftonen, utom all annan välfägnad, kan antagas hafva förtärt minst 30 koppar kaffe. Deremot är det gesällens skyldighet att från Stockholm anskaffa en tunna öl till förtäring vid dansen, som fortfar så länge något öl ännu finnes qvar. Brännvin och bröd bestås deremot af hans mästare, och denna dans räcker stundom i flera dagar. — Julen firas äfven med dansar, som äro af trenne slag, nemligen: *barndansen,* till hvilken barnen skjuta tillsamman och bjuda fäder och mödrar; *gummdansen,* hvartill gummorna "sala ihop" och bjuda gubbarne och barnen, samt slutligen *gubbdansen,* hvartill gubbarne inbjuda gummorna och barnen. Äges af lagman Boström.

Virænius, Samuel, son af kyrkoherden i Wirserum uti Småland, Daniel Petrus Lönebergius, föddes år 1647. Sedan han genomgått Kalmare skola och Linköpings gymnasium, reste han 1667

upp till Upsala för att blifva student. Som han af naturen var mycket yr och lustig, blef hans lefnadssätt i Upsala nog utsväfvande, hvarföre ock den ledsamheten hände honom att blifva relegerad från akademien. Han nödgades derföre vara betänkt på en utrikes resa, för att vid något fremmande universitet kunna fortsätta och fullkomna sina studier. Härtill valdes Rostock, och vid ankomsten dit aflade han först fadersnamnet, samt antog namnet Viræmius efter sin födelseort. Uti Rostock erhöll han magistergraden. Nu stadgad både till sinne och lefnadssätt, återvände han till fäderneslandet, der han hade den lyckan att komma i gunst hos kongl. rådet grefve Gustaf De la Gardie, hvilken snart fattade ett synnerligt tycke för den qvicke och muntre magistern, samt erbjöd honom en syssla i kansliet. Som Viræmius dock i stället anhöll om kallelse till predikoembetet, utnämnde De la Gardie honom till sin huspredikant, hvarefter han 1674 prestvigdes i Upsala. Derefter befordrades han till sqvadronspredikant, och sedermera till regementspastor vid lifregementet till häst, med hvilket han gjorde hela fälttåget mot Danskarne i Skåne. Hans stora predikogåfvor och sällsynta föreställningssätt förvärfvade honom under tiden konungens synnerliga välbehag, så att han 1678 utnämndes till dess ordinarie hofpredikant. Alltsedan var han nästan oskiljaktig från konungens person, och befästade sig allt mer och mer i dess nåd till den grad, att han till och med ofta fick förtroende om vigtiga politiska förhandlingar. År 1680 utnämndes han till öfverhofpredikant och præses i hofkonsistorium, samt kort derefter till konungens biktfader. Dessa befattningar utöfvade han på ett sätt, som tillvann honom både aktning och tillgifvenhet; äfven åtnjöt han den hedrande utmärkelsen, som gemenligen icke bevisas någon annan än rikets erkebiskop, att nemligen få döpa alla kongl. prinsarne och prinsessorna. Härom har konung Carl XI sjelf i sin dagbok egenhändigt skrifvit följande anteckning: "Alla våra barn hafver magister Viræmius döpt, hvilken den tiden var min öfverhofpredikant." Äfven hos den unga drottningen stod han i stor nåd, och hon gaf honom mera än en gång förtroende om sina tillfälliga bekymmer. År 1688 utnämndes han till biskop i Wexiö, och följande året blefvo hans barn upphöjda uti adligt stånd, under namnet Cederstjerna. Såsom stiftsstyresman ifråde han isynnerhet mycket för undervisningsverket, samt genomdref bland annat ombyggnaden af skole- och gymnasiihuset i Wexiö, hvilket förut varit uti ett ganska bofälligt tillstånd. Vid jubelfesten 1693 promoverades han till theologie doktor, och vid bibelöfversättningen kallades han att vara en bland medarbetarne. Äfven uti många andra vigtiga ärender fick han konungens uppdrag att deltaga. På sin tid räknades han bland våra ypperligaste predikanter, och ännu i våra dagar kan man med nöje läsa hans predikningar, hvilka äro värda det beröm de erhållit, att vara författade med smak och styrka. Ett häftigt slaganfall, som öfverföll honom under en måltid, ändade på några ögonblick hans lif i Februari månad år 1703. Hans hastiga död lärer, enligt en trovärdig berättelse, hafva varit förenad med ganska besynnerliga omständigheter. Den troddes vara förorsakad af förskräckelse öfver ett nyligen erhållet onådigt bref från konung Carl XII. Med samma post hade han dessutom äfven fått underrättelse om sin äldste sons död. Denne hade varit fänrik vid Södermanlands regemente, och kort förut stupat vid Thorn. Biskopen begrofs mycket hastigt, i Wexiö domkyrka, utan att man känner orsaken dertill; men påföljande dagen, som var en söndag, säges klockaren efter aftonsångens slut hafva hört nedifrån biskopens graf ett ömkligt läte, såsom af någon gråtande eller qvidande. Detta berättade han för några andra; men ingen ville lyssna dertill. Om måndagen har man dock ändtligen låtit öfvertala sig att öppna grafven, då till allas bestörtning det befanns, att den begrafne brutit sig ur kistan, samt låg utanföre på golfvet af den murade grafven. Enligt en annan uppgift låg liket väl qvar i kistan, men omvändt och blodigt, samt med fingrarna på ena handen illa sargade.

Wireda, med Haurida, en socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är belägen 4 mil O.N.O. från Jönköping, och tillhör 3 kl. reg. Jordmånen består i allmänhet af sand, och marken är stenbunden och bergaktig. På skog är knapp tillgång. Kyrkan är af träd, med ett chor af sten. I socknen ligger frälse-säteriet *Wiredaholm*, 2 mtl., som fordom tillhört Brahеslägten, men på de sista 100 åren slägten Hammarberg. Socknen innehåller 29 hemman, med 1,010 inbyggare på en areal af 11,803 tunnland, hvaraf 1,450 äro sjöar och kärr. Adr. Grenna.

Wirestad, en socken i Albo härad af Wexiö län, är belägen 4½ mil S.V. från Wexiö, och tillhör 2 kl. reg. Marken är i allmänhet ojemn och stenbunden, med många måssar och sjöar, och rådande jordmånen är sand. På skog är knapp tillgång. Orten berömmes såsom utmärkt sund. Förfärdigandet af skor, som härifrån utfördes till de norra provinserna, har här varit en allmän industrigren. I socknen finnes 2:ne frälse-säterier: *Fanhult* och *Spånhult*, det förra 2, det sednare 1 hemman. Vid Fanhult äro mjöl- och sågqvarnar. De 3:ne prestebställena inberäknade, finnas i socknen 15 kronans boställen, samt dessutom krono-säteriet *Wahre*, om 1½ hemman. — Den berömde grefve Lennart Torstensson blef år 1647 friherre till Wirestad, med *Wirestadnäs* till hufvudsäte för friherreskapet, hvilket utan tvifvel här varit beläget. Socknen innehåller 96¾ hemman, med 3,569 inbyggare på en areal af 57,441 tunnland, hvaraf 5,650 äro sjöar och kärr.

Virgin, Axel Fredrik, född 1771, major och R. af W. O., död d. 7 Okt. 1828, har gjort sig något känd såsom författare genom sina arbeten: *Anmärkningar och reflexioner öfver åtskilliga ämnen i allmänna sammanlefnaden* och *Stunder helgade åt hjertat och förståndet, genom skaldeförsök i religiösa,*

moraliska och andra allvarsamma ämnen. Hans hustru,

Virgin, Lovisa Charlotta, född Ljungberger d. 22 Aug. 1777, död d. 20 Juni 1830, har öfversatt: *Marci Aurelii åreminne af Thomas; Almaida, en sann händelse under sista revolutionen i Spanien*; samt flera *Komedier*. Sonen,

Virgin, Axel Gustaf, provincialläkare i Uddevalla distrikt, med. doktor, chir. magister, är född 1814, studerade i Upsala, der han tog medicinska graden, blef stadsläkare i Strengnäs och 1848 i Uddevalla samt d. 21 Sept. 1850 utnämnd provincialläkare i Uddevalla distrikt. Utgifvit *Poetiska försök af en sexton års yngling*, Stockholm 1830, och vann 1849 andra priset i Svenska akademien för skaldestycket *Hoppets engel.*

Virginia, naturlig dotter af konung Erik XIV och Agda Pehrsdotter, erbjöds år 1568 af nämnde konung till gemål åt storfursten Iwan Iwanowitz, son af Ryske Czaren Iwan Wasiliewitz II, då Ryska beskickningen yrkade på uppfyllandet af hans en gång förut gifna löfte att sända till Ryssland hertig Johans gemål, prinsessan Catharina Jagellonica. Ryssarne afslogo med förakt detta anbud, som således genast förföll. Förut lärer den unga Virginia hafva varit förlofvad med en af grefve Svante Stures söner, men förlofningen på konungens befallning blifvit uppslagen. Hon blef sedan gift med landshöfdingen i Kronobergs län, Håkan Knutsson Hand till Hagelsrum och Attorp; men om hon med denne sin man lemnat några efterkommande är ej bekant. År 1585 erhöll hon af konung Johan III åtskilliga gårdar i Westergöthland, hvartill sedermera 1589 hertig Carl lade några lägenheter i Wassbo härad, eller den del af ofvannämnda landskap, som då hörde till hans furstendöme.

Wirkie, annex till Stora Harrie, är beläget i Harjagers härad, $1\frac{1}{2}$ mil N. från Lund. Marken är jemn och rådande jordmånen lermylla. Skog fattas. Socknen innehåller 8 hemman med 320 personers befolkning på en areal af 1,435 tunnland.

Wirsbo, ett jernbruk i Ramnäs socken af Westerås län, har 4 härdar med 2,301 $\frac{13}{20}$ skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 20 skepp:d 15 lisp:d 7 marker. Frälsesmidet utgör 225 skeppund. Bruket skeppar på Stockholm. Åges af intressenter och disponeras af frih. N. A. Silfversköld. Smidesstämpeln visar ett menniskoansigte, omgifvet af bokstäfverna E och B inom en krets af punkter.

Wirsén, Carl Johan af, föddes d. 12 Sept. 1777 på Sveaborg, der fadren var revisor vid arméens flottas civilstat. Den dagliga åsynen af vapen och fartyg ingaf gossen tidigt lust för sjötjensten och han ingick vid endast 6 års ålder deri, såsom skeppsgosse; men erhöll genom fadrens relationer, år 1788, en sergeantsbeställning med lön. Nu endast 11 år, kallades han från barndomens lekar till krigets allvar, utkommenderades på skärgårdsflottan och deltog med den i flera under kriget förefallande träffningar, bland andra i den blodiga drabbningen vid Svensksund d. 24 Aug. 1789. År 1795 tog han officers-examen, öfvade sig i sitt yrke, dels under enskild sjöfart, dels på åtskilliga kommenderingar, tilldess han år 1806 afgick till Pommern såsom chef för en kanonslupsdivision. Här hade han rika tillfällen att utmärka sig och underlät ej heller att begagna dem. I en mängd träffningar, som förefollo med Fransmännen år 1807, tillfogade han dem mångfaldig skada genom strandbatteriers förstöring, effekters och pråmars borttagande m. m., och år 1808, under kriget mot Ryssland, betäckte han expeditionen till Lemo, landstigningen och embarkeringen derstädes samt bivistade såsom förste adjutant hos skärgårdsflottans befälhafvare, amiral Hjelmstjerna, träffningarna vid Rimitto, Beckholmen och Sandö, vid hvilket sistnämnde tillfälle han erhöll ett svårt sår i venstra foten, hvarföre han måste hemföras till Stockholm, der sex månader förflöto innan han tillfrisknade. År 1809 kunde han likväl återgå i tjenst, och bivistade expeditionen till Ratan och Norrbotten, der han förde befälet öfver den skärgårdsflotta, som skulle skydda landstigningen. Efter dennas misslyckande, anfölls eskadern af Ryssarne från landsidan, och led derunder icke obetydlig förlust; men tillfogade fienden en ännu större. År 1812, då Fransmännen åter inryckte i Pommern, uppdrogs honom, att derifrån öfverföra Svenska tropperna tillbaka till Sverige; men hvilket ej kunde verkställas, emedan de af Franske befälhafvaren qvarhöllos som fångar, hvarefter öfver-adjutanten Wirsén en tid kryssade vid Pommerska kusten. Under 1813 års krig hade han befälet öfver den del af skärgårdsflottan, som stationerades i Pommern, men åtföljde sedermera arméen nedåt Tyskland, hvarifrån han vid årets slut återvände till Östersjökusten att observera Danska flottans möjliga företag i Sundet. I kriget mot Norrige år 1814 kommenderade han skärgårdsflottan, med hvilken han deltog i anfallet på Krageröen och Fredriksstad. Härmed var hans egentliga krigiska bana slutad. Den fredliga, och icke mindre ärofulla, af administrator och organisatör återstod. Såsom chef för Götheborgs-eskadern, hvartill han utnämndes år 1815, var uppbyggandet af flottans dervarande etablissement isynnerhet hans verk. Med denna befattnings bibehållande, utnämndes han år 1823 till chef för sjöförvaltningen; men fick ej länge förestå detta embete, i hvilket hans talanger, kunskaper och erfarenhet, understödda af en redlig karakter och ett angenämt sätt att vara, skulle kunnat gagna, emedan döden alltför tidigt bortryckte honom d. 19 Oktober 1825, i en ålder af endast 48 år. Han var då till rangen vice-amiral, kommendör af Svärds-orden, och adelsman.

Wirsén, Gustaf Fredrik af, den föregåendes yngre broder, föddes, äfvenledes på Sveaborg, d. 21 Okt. 1779, och egnade sig, efter fadrens exempel, åt den civila embetsmannabanan, ehuru också han i början var bestämd för sjötjensten, och inskrefs år 1791 som sergeant vid flottan; men hvilken väg både bristande lust och svagare hälsa förmådde honom öfvergifva. Utgången vi-

sade också, att han häri icke misstagit sig, ty han gjorde en likaså tidig, som ovanlig lycka. Redan vid 18 års ålder erhöll han revisorsplatsen vid flottan efter fadren, som derifrån tagit afsked; men öfverflyttades tvenne år sednare till Stockholm, der han inträdde i kammar-rätten som revisor, fick det ena uppdraget efter det andra, och blef 1805 förordnad till öfver-krigskommissarie och chef för arméens i Pommern kommissariat. Allt det öfriga af denne mans historia är en fortsatt kedja af befordringar och förtroende-uppdrag, såsom år 1809 att vara ledamot i beredningen; år 1811 att förestå statssekreterare-embetet för finanserna; att besörja arméens penningeärender under fälttågen i Tyskland och Flandern 1813 och 1814; att vara en af kommissarierne vid föreningens i Norrige afslutande; vidare tillföllo honom statssekreterare-embetet för krigsärenderna, presidentskapet i statskontoret, och slutligen statsrådsplatsen, hvilken han innehade till sin död, som inträffade d. 9 Dec. 1827, i en ålder af 48 år, densamma som hans broder uppnått. Härunder erhöll han alla möjliga, i vårt land åtkomliga, hedersbetygelser och utmärkelser, utnämndes till adelsman, friherre, grefve, kommendör af Norstjerneorden, Serafimer-riddare, och ledamot af nästan alla akademier, till och med den Svenska. Wirsén var ett ljust och redigt, men alldeles icke öfverlägset hufvud. När man erinrar sig, att hans fader var hvarken rik eller förnäm, att han sjelf hade blott en ringa underbyggnad, inga ovanliga talanger, och ett sträft, frånstötande sätt att vara, skulle man ej kunna förklara sig hans brådstörtade lycka, om icke förklaringsgrunden dels låg i den helt enkla, med folktron öfverensstämmande, af öfverklokheten så ofta förkastade, men af den sanna klokheten gillade och af all erfarenhet bekräftade sats, att det ges menniskor bestämda till lyckan, liksom andra till olyckan, dels i hans ofvannämnda egenskaper af sundt förstånd, energi och outtöttlig verksamhet, dels och hufvudsakligast i den egenhet hos vår aristokrati, att endast vinnlägga sig om lysande och ytliga kunskapers inhemtande, hvaremot de solidare och icke glänsande äro henne fremmande. En man med kamerala och arithmethiska insigter är således för henne lika nödvändig som värderlig, och då en sådan dertill, såsom fallet var med Wirsén, förstår att göra sig gällande och imponera, skall han ej undgå att af henne högt uppskattas, icke sällan öfver sitt värde. Var än detta icke så stort, som mängden, förvånad af hans lycka, antog, var det likväl visserligen aktningsvärdt, isynnerhet för Wirséns sjelfbedömande af hvad som fattades honom, och för hans bemödande att fylla bristen.

Wirserum, med Järeda, en socken, $4\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Wimmerby, är till större delen belägen inom Aspelands härad, men till en del äfven inom Östra härad af Jönköpings, samt Uppvidinge härad af Wexiö län. Marken är bergaktig, med svartmylla, och skog fattas. Vid kyrkan är by och marknadsplats. I socknen ligga säterierna *Eksebo*, $2\frac{1}{2}$ mtl., och *Misterhult*, 1 mtl. Socknen innehåller $54\frac{7}{10}$ mtl., med 2,367 inbyggare på en areal af 61,300 tunnl., hvaraf 3,230 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och St. Åby.

Wirå, ett stångjernsbruk i Björkviks socken af Nyköpings län, är anlagdt år 1623, och har tillräcklig rekognitionsskog och vattentillgång. Bruket består af 5 härdar och 3:ne stångjernshammare, med 2,250 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med $22\frac{1}{2}$ skepp:d. Här finnes äfven spik- och annan manufaktursmides-tillverkning. Godset skeppar på Stockholm. Mjölqvarn, tegelugn och kalkugn finnas här för brukets behof. Äges af frih. G. Ridderstolpe. Smidesstämpeln är $\frac{\text{G. S.}}{\text{W}}$

Wisborg har varit ett slott, beläget vid hafvet, nära intill staden Wisby. Konung Erik XIII lät år 1411 påbörja dess anläggning, och hade här, sedan han blifvit afsatt, i 9 års tid sin seralj och sitt sjöröfvarnäste. Slottet har för öfrigt delat lika öden med staden; öfverlemnades år 1645 enligt Brömsebro-fördraget af Danske ståthållaren Holger Rosencrants till Sverige; men återkom under kriget år 1676, genom förräderi eller feghet af kommendanten Mikael Schültz i Danskarnes händer, hvilka vid ryktet om den stundande freden i Fontainebleau, genom minor sprängde det i luften, för att endast i förstördt skick återlemna det till Sverige. Man har sedan bränt kalk af de förderfvade tornen och murarna, och knappt något spår återstår numera af denna märkvärdiga byggnad.

Wisbur, Wanlands son, tog arf efter sin fader och blef Svearnes drott. På hans öde, likasom förut på hans faders, berättas trollqvinnan Hulds kraftiga besvärjelser hafva haft ett ganska olyckligt inflytande. Härvid skall, enligt sagan, hafva tillgått på följande sätt. Sedan Wisbur, som tagit till äkta en dotter till Aud den Rike, någon tid haft henne till hustru, och hon födt honom tvenne söner, Gisl och Audur, öfvergaf han henne och tog sig en annan hustru. Aud den Rike återtog då sin dotter, hvilken äfven medförde sina båda söner och uppfostrade dem hos sig, till dess de voro den äldre tretton och den yngre tolf år gamla. Då sände hon dem till deras fader, för att af honom utkräfva den morgongåfva, han utfäst sig att gifva deras moder, då han tog henne till sin hustru, och hvilken gåfva skulle utgöras af tre stora gårdar samt en tjock guldkedja. Wisbur vägrade att lemna detta, och sönerne återvände förbittrade till sin moder, sedan de hotat, att guldkedjan skulle blifva den förnämste mans bane inom Wisburs ätt. Hemkomne, anlitade de trollqvinnan Hulds hjelp, och hon låfvade att genom sin trollkonst, den beryktade Seid, så tillställa, att icke allenast de skulle förmå utkräfva hämnd på sin fader och dräpa honom, utan ock beständiga inbördes fejder och fiendtligheter framdeles ega rum emellan medlemmarne af Ynglingaätten, till följd af Hulds öfver densamma uttalade förbannelse. Gisl och Audur ingingo på denna hemska öfverenskommelse, samlade derpå krigs-

folk, drogo till Wisbers gård, öfverföllo den oförmodadt om en natt och innebrände så sin fader.

Wisby. Denna namnkunniga stapelstad, enda staden på Gottland, skall hafva sitt namn af ordet *Wi*, som fordom betydde gammalt offerställe, och har utan tvifvel varit anlagd långt före christendomens införande i den Skandinaviska Norden. Vid pass år 800, då den stora handelsstaden Wineta på ön Ysedom af en öfversvämning förstördes, skola flera af dess borgare hafva farit öfver och nedsatt sig i Wisby, hvarigenom denna stad mycket tillväxte, och vann tillopp af köpmän och besökande från nästan alla Europas nationer. Den handel, som i 11:te och 12:te århundradena gjorde Wisby stad så blomstrande och mäktig, synes hafva uppkommit och underhållits förnämligast derigenom, att denna stad då kringspridde Indiens, öfver Ryssland ankomna, produkter kring norra Europa. Den mängd af Kufiska och Byzantiska mynt, som årligen uppgräfvas ur Gottlands jord, synes bestyrka sanningen häraf. En egen lagstiftning för sjöväsendet bildade sig här, och *Wisby Sjörätt*, till en del hämtad ur ön Olerons artiklar, vann snart ett allmänt anseende bland norra Europas handlande nationer. Då Hanseförbundet år 1241 uppstod, ansågs Wisby såsom förbundets förnämsta stad, och egde då 18 kyrkor, 3 eller 5 kloster, gilleshus, bibliotheker m. m., samt 12,000 borgare, utom handtverkare och arbetsfolk, som bodde i förstäderna, hvilka berättas hafva sträckt sig en half mil norr och söder ut om murarna. Flera af dessa kyrkor voro dock uppbyggda för olika nationers bruk, och att minsta delen af stadens befolkning var infödd, visar sig redan deraf, att halfva magistraten skulle bestå af Tyskar. Waldemar III af Danmark var den, som, under Magni Smeks regering i Sverige, år 1361, störtade Wisby från denna storhet och makt, då han, efter ett öfver borgrarne vunnet fältslag utanför stadens murar, segrande inryckte genom den genombrutna stadsmuren, uttog en sträng brandskatt, plundrade kyrkor, kloster, allmänna och enskildta hus, samt bortförde bytet på tvenne skepp, af hvilka det ena förgicks under hans återfärd till Danmark. Lybeckarnes härjningar under åren 1509 och 1525, samt Danske ståthållarnes förtryck fulländade stadens förfall. Sedan Brömsebro-freden år 1645, har staden jemte ön oafbrutet lydt under Sveriges krona, med undantag af de tre åren från d. 1 Maj 1676 till medlet af Augusti 1679, då ön åter var i Danmarks händer, samt de 3 veckorna från d. 22 April till d. 16 Maj 1808, då Ryssarne här voro herrskande. Denna stad, som vid första anblicken företer en ovanlig mängd ruiner, är nu säte för öns landshöfding och biskop, en borgmästare, ett gymnasium, en högre lärdomsskola, en apologist- och en handelsskola, en rådhusrätt, ett postkontor och ett apothek. Ett fruntimmers-samfund, 2:ne vexelundervisningsskolor, ett arbetshus, hospital, lasarett och kurhus finnas här ock inrättade. Staden har egen stadsläkare, och länets kongl. hushållnings-sällskap har här sina sammankomster. Stadens vapen föreställer, likasom provinsens, ett lamm med en med korstecken utmärkt fana. Staden innehåller nu omkring 974 hus och tomter, med 3,483 tunnland jord, hvaraf 850 äro åker, 107 äng, och 2,526 skog och utmark. Folkmängden utgör 4,200, och skattebidraget inalles 26,645 R:dr b:ko, hvaraf 10,681 R:dr utgöra bevillningen. Staden är skyldig att hålla 27 båtsmän. Dess värde är uppskattadt till 540,184 R:dr. Handeln drefs här år 1844 af 75 handlande, med 62 mans betjening, samt en bevillning af 1,791 $\frac{11}{12}$ R:dr. Antalet af från inrikes orter ankomna eller dit afgångna fartyg utgjorde samma år 148, om 2,509 sammanräknade läster. Under vanlig årsväxt utföras härifrån ända till 12,000 tunnor spannmål, samt dessutom kalk och skogseffekter, såsom bjelkar, sparrar och bräder, sandstensarbeten, ull och ylletillverkningar, samt frukt och viktualier, särdeles fårkött. Deremot införes vin, salt, fiskvaror, specerier, tobak, lin, bomull och andra kramvaror, samt stundom äfven spannmål. Utrikes sjöfarten gäller mest Danzig, Lübeck och Flensburg, och inrikesfarten Stockholm och Kalmar. Stadens hamn är på sednare åren upprensad och gjord tjenlig för ej alltför djupgående fartyg. Ett Engelskt garfveri och 4 mindre tobaksfabriker äro här anlagda. Från stadens boktryckeri utgifves *Wisby Veckoblad*. En fördelning af kongl. Svea artilleri är här förlagd. Den kyrka, som staden nu begagnar, domkyrkan, kallades fordom *S:t Maria kyrka*, och har år 1190 blifvit grundlagd af Lübeckare. Hon är 96 alnar lång, och bredast af alla kyrkor, som funnits i Wisby. Dess byggnadsstil är blandad, och synes bevittna, att särskilta partier af henne blifvit på olika tider uppförda. Byzantinsk, Göthisk, och sednare Tysk byggnadssmak finnas här på ett sällsamt sätt förenade. Rummets resonans hörer äfven till dess märkvärdigheter. Sjelfva takresningen uppfördes år 1760. Domkyrkoförsamlingen, med tillydande 5 $\frac{1}{8}$ hemman utom staden, utgör ett regalt pastorat. — Bland stadens *fornlemningar* märka vi: *stadsmuren*, som ännu till betydlig del är bibehållen, och fordom helt och hållet omslutit staden. Inom dess omkrets finnas nu sädesåkrar och planteringar. När den blifvit uppbyggd, har varit omtvistadt; men ett närmare skärskådande synes utvisa, att den efterhand uppkommit, och delvis på olika tider blifvit uppförd. Redan före 1200-talet synes en med skottgluggar och en slags murad skyttebank försedd mur af omkring 20 fots höjd hafva blifvit uppförd, och den qvarstår ännu på flera ställen nästan oskadd längs vestra sidan af staden, mellan *Krut-* och *Mynttornen*, äfvensom mellan 2:ne torn på östra sidan. Muren har sedermera åt landssidan fått en ännu synbar påbyggnad af 6 à 10 fots höjd, hvarvid skottgluggarna igenmurats, och i deras ställe mot landsidan torn blifvit uppförda, hvars tinnar skjuta 60 à 70 fot i höjden, och af hvilka många ännu äro fullt bibehållna. Kring murarna hafva till stadens ytterligare försvar 3-dubbla grafvar med lodrätt murade eller sprängda sidor blifvit uppdragna. Detta befästningsarbete har mot slutet af

1200-talet blifvit utfördt. Trenne skanser, som ses uppförda mot landsiden, hafva sannolikt omkring 150 år sednare, eller vid medlet af 1400-talet, då eldvapen började allmänt begagnas i Norden, blifvit byggda, för att med detta nya vapen kunna bequämt möta en fiende. Bland de 14 kyrkor, utom slottskyrkan, som under katholska tiden, till en del till särskildta ändamål, här varit uppförda, qvarstå ännu betydliga lemningar efter 7, nemligen: Helge-Ands- eller Hospitalskyrkan, S:t Lars eller Södra Systerkyrkan, S:t Drotten eller Helga Trefaldighetskyrkan, S:t Clemens, S:t Nicolaus, S:t Catharina och S:t Görans kyrka. De fyra förstnämnda hafva alla varit uppförda i den äldre Göthiska eller Byzantinska stilen, som har rundbågar till hufvudsakligt kännemärke; deremot utmärka sig de trenne sednare med den yngre Göthiska eller spetsbågestilen. *Helge-Ands-kyrkan*, likasom S:t Lars-kyrkan, tros ha blifvit uppbyggd år 1046; till formen är den åttkantig, och består af tvenne hvälfda våningar, af hvilka nedra våningen uppbäres af 4 åttkantiga blott 7 alns höga pelare, och med sin ringa dager, sina låga hvalf och tjocka pelare erinrar om de gamla kryptorna. Denna kyrka har varit 42 alnar lång, och blifvit förstörd af den brand, som år 1610 lade norra delen af staden i aska. *S:t Lars-kyrkan*, byggd i korsform, lärer varit Tysk, och måhända anlagd af Wismaranere, bosatte i Wisby, helst S:t Lars i fordna tider varit ansedd som staden Wismars skyddspatron. Denna kyrkas längd är invändigt 52½ aln, samt tornmurens höjd 50. *S:t Drotten*, byggd 1086, har sitt namn af det gamla Göthiska ordet *Drottin*, som i Isländska bibeln betyder Gud; af denna kyrkas inre arkitektur är föga öfrigt: endast de yttre murarna stå qvar, men hvalf och pelare hafva för det mesta rasat. Hela kyrkan har varit 50 alnar lång, och like högt skjuta de ännu väl bibehållna tornmurarna i höjden. Curatus, eller föreståndaren för denna kyrka, kallas i en gammal handling *Plebanus*, och man anser detta som ett bevis, att S:t Drottens kyrka ej särskildt tillhört någon fremmande nation, utan varit tillgänglig för hela stadens infödda befolkning. Kyrkan *S:t Clemens* har invändigt med tornbyggnad och chor varit 75½ alnar lång, och dess ännu nästan oskadade tornmur är omkring 28 alnar hög. S:t Clemens ansågs vara de sjöfarandes skyddspatron, och denna kyrka vann derföre genom gåfvor af sjöfarande betydlig rikedom. En gås med 24 ungar af guld skall hafva varit fördold i muren till denna kyrka; men genom några gamla munkars pratsamhet på ett värdshus i Italien berättas en Tysk skomakaregesäll, vid namn Saltzwedel, derom blifvit underrättad, samt skyndat till Gottland, upptäckt fyndet, derigenom blifvit rik, och slutligen (vid början af 1600-talet) uppstigit till borgmästare-värdigheten i Wisby. Kyrkan *S:t Nicolaus* är den äldsta af de i spetsbågestil byggda; hela dess längd är 100 alnar, och dess hvalf hvilar på 10 fyrkantiga kolonner, med kapitäler, som påminna om antiken. Öfver en af kyrkans trenne större ingångsportar stå bilder afbuggas af S:t Nikolaus och S:t Augustinus, hvardera i sin biskopsskrud. Kyrkans chor är 12 alnar långt och 11 bredt, ljust och uppfördt i ren Göthisk stil. Troligen sedan medlet af 1200-talet egdes kyrkan af Dominikaner-orden, som år 1245 nedsatte sig på Gottland. Den afbrann år 1509, då Lübeckarne brände och sköflade stadens norra del. *S:t Catharina* har varit den vackraste kyrkan i Wisby, och har tillhört Franciskanerne, som härinvid egde ett kloster. Med choret, utom förhuset, är denna kyrka 92 alnar lång och 33 alnar bred. Tolf åttkantiga pelare, ordnade i 2:ne rader, hafva uppburit de nu nedrasade hvalfven. Choret har varit sednare byggdt än sjelfva kyrkan, och är utfördt i ren Göthisk stil, med deremot svarande fönsterlufter, kolonn-kapitäler och pilastrar. Ännu år 1697 begrofvos 18 personer i denna kyrka, och ännu år 1732 var fråga om att upphjelpa och inreda henne till *Tysk kyrka*, "till tjenst för fremmande fabrikörer." Yngst ibland dessa kyrkor är *S:t Görans kyrka*, hvilken byggdes år 1218, med anledning af den öfverhandtagande folkmängden i norra förstaden. Med choret håller hon 60 alnar i längd och 19 i bredd. Dess kyrkogård har på sednare tider stundom varit begagnad till begrafningsplats. — Af andra kyrkor, som här funnits, qvarstå dels obetydliga, dels alldeles inga lemningar. Till förra slaget höra kyrkorna *S:t Olof*, grundlagd 1103 af Erik Ejegod, under en resa till Jerusalem; *S:t Hans*, der Lutherska läran först predikades på ön, men hvars lägenheter slutligen blifvit slagne under S:t Mariæ kyrka; *S:t Gertruds kapell*, byggdt 1167, der Nederländske köpmän tros hafva hållit sin gudstjenst. Kyrkor, hvaraf alldeles intet spår numera finnes öfrigt, äro: *S:t Peders*, som skall varit den äldsta i staden; *S:t Jakobs*, som tillhört Lifländarne; *Ryska kyrkan*; *S:t Michaels kyrka*, som från slottet sköts i brand af Erik XIII, då han år 1449 nödgades öfvergifva landet; samt *Slottskyrkan*. — Till stadens fornlemningar höra äfven *Solberga nunnekloster*, hvars läge dock ej med säkerhet är kändt; samt *Wisborgs slott* (se dessa ord). — Om Wisby *Län*, *Domsagor* m. m., se *Gottland*.

Wisby stift. Till detta stift, som innefattar ön Gottland, jemte Fårön och andra närliggande mindre öar, höra 3 kontrakter och tillsammans 93 socknar. Kontrakterna äro: Norra, Medel-kontraktet och Södra kontraktet. Till Norra kontraktet hörer staden Wisby, jemte 14 andra pastorater inom norra delen af ön; till Medel- eller Mellan-kontraktet räknas 15, och till Södra kontraktet 14 af öns pastorater. Bland dessa 44 pastorater äro 3:ne, nemligen Wisby, Atlingbo, samt Roma ock Björke regala; 3 äro af præbende-natur, nemligen Lärbro och Hellvi åt biskopen, samt Endre med Hejdeby, och Weskinde med Bro, åt 2:ne lektorer; alla de öfriga 38 pastoraterna äro konsistoriella.

Wisby stifts styresmän. Under katholska tiden börde alltid Gottland under Linköpings biskopsstift, till och med på de tider, då ön räknades till det Danska väldet. Straxt efter freden i Stet-

tis, förordnade konung Fredrik II i Danmark år 1571 en af sina hofpredikanter, magister *Thorerus Nicolai* till en särskild superintendent i Wisby; men kort derefter besinnade han sig och befallte sin guvernör på Gottland att föreslå någon annan. Guvernören, som nyss var tillsatt, och icke närmare kände till presterne på ön, sammankallade dem och bad dem sjelfve välja, hvilken borde blifva deras förman. Valet föll enhälligt på sockenpresten *Mauritius Christiani Lætus*, en lärd och gudfruktig man, hvilken äfven af konungen genast nämndes till biskop. I anseende till hans sjuklighet förordnades 1586 kyrkoherden *Petrus Johannis* till hans efterträdare. Denne berömmes såsom en driftig stiftsstyresman. Han dog 1590. *David Johannes Bilefeld*, förut prost öfver Norra Tredingen, utnämndes 1592, och afled redan 1596. *Paulus Andreæ Medelby*, förut hofpredikant, var berömd såsom en stor andlig talare. Afsattes år 1599, och dog 1632. *Willadius Severini*, dog år 1601. *Laurentius Nicolai* utnämndes då till superintent, och visade såsom sådan mycken drift; dog 1613. *Antonius Johannes Kolding*, förut hofpredikant, beskylldes för egennyttiga tilltag, och afsattes 1624 från sitt embete. *Theodorus Erasmi*, förut sockenprest på Seeland, en lärd och vältalig man, dog af pesten 1631. *Olavus Phocas Stapharph* förestod stiftet med beröm uti tretton år, och afled 1644. *Johannes Nicolai Strelovius* var superintendent i Wisby när Gottland kom under Sverige, och bibehölls vid detta embete till sin död 1656. *Johannes Brodinus*, förut Svensk hofpredikant, bortfördes 1676 af Danskarne i fångenskap. *Johannes Nicolai Endislovius* insattes under kriget af Danske konungen till superintendent; men dog af sorg öfver krigets olyckliga utgång 1680. *Haqvinus Speyel*, kallades 1685 till biskop i Skara. *Petrus Stjernman*, förut kyrkoherde i Upland, ifrade mycket för det Svenska kyrkoväsendets införande; dog 1692. *Israel Kolmodin*, förut theologie professor i Upsala, en skicklig och arbetsam man, känd såsom skald och psalmförfattare, dog 1709. *Johannes Esbergius*, förut theologie professor i Upsala, dog 1734. *Georg Wallin*, utnämndes 1745 till biskop i Götheborg. *Martinus Kammecker*, förut adjunkt vid akademien i Upsala och pastor i Upland, dog 1758. *Gabriel Thimotheus Lytkeman*, förut öfverhofpredikant, förordnades 1758 till biskop i Wisby, vårdade sig mycket om skolväsendet; dog 1795. *Carl Fredrik Muhrbeck* dog redan 1796. *Johan Möller*, förut kyrkoherde i Westerhanninge, dog 1805. *Nils Gardell*, dog 1813. *Carl Johan Eberstein*, förut professor och domprost i Lund, död 1838. *Kristoffer Isak Heurlin* till år 1841. *Carl Erik Hallström.*

Wise, hvilket ord ännu på sätt och vis finnes qvar uti Svenskan, der biens drottning så kallas, betydde på fornspråket en höfding eller anförare. Uti Hervararsagan, 19 kapitlet, i det qväde, hvarmed kämpen Gissur, å Angantyrs vägnar, utmanade Hunerne, förekommer ordet *Wisir* i betydelsen af anförare, och på en runskrift på Estaberget i Södermanland har *Skaider Wisi* bemärkelsen af skeppsanförare. Af detta ord hafva troligen flera ortsnamn, såsom Wisingsö, Wisingsberg, Wisby o. s. v., sin härkomst.

Wisingsborgs slott, den mäktiga Braheättens fordom vidtberömda residens, men numera blott en i grus fallande ruin, var beläget på östra stranden af Wisingsö, gent emot staden Grenna. Grefve Pehr Brahe den äldre lade första grunden dertill, lät uppbygga hela vestra delen, och lade trenne byar, Walby, Husby och Strö, under det nya slottet. Grefve Magnus Brahe uppförde slottsbyggnadens södra del; men grefve Pehr Brahe den yngre fullbordade verket, byggde östra och norra sidorna, prydde rummen på det praktfullaste sätt, anlade 1657 vallar och försvarsverk, inrättade en ganska god hamn, och inrymde derjemte uti slottet en betydlig boksamling, samt en rikt försedd rustkammare. Efter reduktionen var ställets lysande tid förbi. Småningom förföll äfven byggnaden, och i början af December månad år 1718 afbrann slottet i grund, medan Ryske krigsfångar voro der förlagde. Att det blifvit antändt af desse fångar, är en vanlig uppgift, men hvilken dock saknar tillförlitliga bevis. Äfven gifver en i öns kyrkobok införd anteckning om slottsbranden ingen anledning till en sådan förmodan. Slottets fordna utseende är afteknadt uti Suecia Antiqua et Hodierna, bland andra Småländska märkvärdigheter. Lemningarne af denna praktfulla byggnad hafva väl, ju längre allt mera, blifvit af tiden och egennyttan förminskade; men i följd af stenens och cementets hårda beskaffenhet har man dock lyckligtvis ännu icke kunnat tillvägabringa ruinens fullständiga förstöring. På fästningsverken äro många af huggen sten murade hörn utbrutna och förstörda. Här och der hafva äfven sjelfva fästningsmurarna numera rasat. De äro uppförda af stor kullersten, utom omkring vestra porten och hela östra sidan åt sjön till, der flata stenar, eller så kallad hallsten, till största delen blifvit använda, och hvilka sidor äfven äro kalkrappade. Fästningsmurarnas medelhöjd utgör fem till sex alnar. Tvenne kruttorn voro fordom uppförda på de båda yttersta hörnen af hamnbryggan, öster om slottet, af hvilka nu endast grundstockarne, hvilka ligga under vattnet, äro qvar; stenen, som tjenat till fyllning, höjer sig dock ännu mer eller mindre derinom öfver vattenbrynet. Att på begge sidorna om hufvudbryggan i fordna tider varit hamnbryggor, der ett betydligt antal slupar kunnat ligga i lugn, särdeles på södra sidan, utvisa de på sjöbotten ännu synliga grundstockar och stenfyllnader. Hamnen, den enda på hela ön, der ännu större båtar kunna landa och finna säkerhet under storm och oväder, är ännu temligen brukbar, emedan dess, enligt ett kammar-kollegii beslut af d. 30 April 1800, verkställda förstöring icke sträckt sig till de delar af anläggningen, hvilka varit lägre än vattenytan. Utom sjelfva fästningsmurarna gå parallela jordvallar med grafvar, hvilka ännu innehålla något vatten, och inom murarna finnas skottvallar. Af de gamla fästnings-

verken är vestra bröstvärnet mest skadadt; det var betydligt högre än det östra, öfver hvilket man till och med kunde skjuta, då kanonerna på vestra vallen riktades åt sjön. I fästningen finnas ännu flera källare och hvalfgångar. Det gamla grefliga slottet, som stått i öster och vester, har haft en hvälfd ingång åt en inre borggård. Slottet hade utvändigt 60 alnars längd och 24 alnars bredd, med tre alnars tjocka murar i nedra våningen. Inre borggården lärer hafva varit alldeles kringbyggd, med utbyggnader på slottets gaflar uppemot öfra våningens fönster. På murarnas insidor synas ännu några qvarlefvor af de präktiga väggmålningar, som fordom prydde och förskönade detta ståtliga grefveslott.

Wisingsö, en socken i Wista härad af Jönköpings län, är belägen $3\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Jönköping, på en ö i Wettern, och tillhör 2 kl. reg. Ön är öfver $1\frac{1}{2}$ mil lång och öfver $\frac{1}{4}$ mil bred. Marken är i allmänhet ett stenfritt och skoglöst högland, med jemn sluttning åt alla sidor mot sjön, der den slutar med en 6 à 8 alnar hög, nästan lodrät jordvall. Denna vall är merendels af stark lera, men här och der äfven sandblandad, och företer på ett ställe, mellan Näs och Stigby, en liten bergssträcka af öfvergångslerskiffer. Vid *Kumlaby*, nästan midt på ön, ligger öns största köping. Griftkögar hafva här påträffats i ovanlig mängd från olika åldrar, och man har derföre trott, att kringboende stammar på denna ö haft sina ättekumlar. Såsom en medelpunkt mellan Göthalanden och Småland, har ock denna ö, då Stockholm ännu icke var anlagdt, och Upsala ansågs för aflägse, varit likasom hufvudstad, eller konungarnes vanliga residensort. Carl VII, Erik X och Johan I slutade alla här sina dagar. Konung Magnus Ladulås afled äfven här år 1290. Vid öns nordvestra kust har legat ett slott, kalladt Borga Slott, hvarom den s. k. *Borga-sten* ännu vittnar. Vid södra ändan af ön låg *Näsbo* slott, som varit konungasäte för konung Magnus och sannolikt för flere af hans efterträdare. Lemningar deraf kunna vid klart väder ännu skönjas i vattnet vid sjöstranden, der dessa anläggningar med tiden nedsjunkit. Vid konung Erik XIV:s kröning, den 29 Juni 1561, blef Wisingsö ett grefskap åt grefliga familjen Brahe, som här på allt sätt sökt bevara minnet af historiska märkvärdigheter och bilda ön till ett hemvist för vetenskaperna. Riksdrotset Peder Brahe den äldre, död 1591, blef då förste grefven af Wisingsö, och påbörjade anläggningen af det nya slottet Wisingsborg, som af hans söner fullbordades. Grefve P. Brahe den yngre erhöll år 1645 af drottning Christina socknarna Wireda, Haurida och Adelöf samt Ölmestad under länsrätt, jemte förklaring, att hans grefskap skulle vara förstärkt med dessa socknar, hvilka ock allt framgent skulle tillhöra den, som vore rätta länsarfvingen till Wisingsborg. Derjemte gaf hon ock åt honom och hans blifvande arfvingar till Wisingsö fullkomlig frihet från alla pålagor, under hvad namn de varit eller framdeles påbjudas kunde; samt tillerkände äfven åt honom och hans arfvingar absolut jurisdiktion och halsrätt öfver deras landtbönder och undersåtare, som på ön vistades. Dessa privilegier bekräftades af konung Carl Gustaf år 1655. Braheska området på denna ort utbredde sig då vida omkring i Östergöthland, Småland och Westergöthland; men vid reduktionen åren 1681 och 1683 måste hela detta grefskap återgå till kronan. Wisingsborgs slott förföll då småningom, och afbrann fullkomligt år 1718, såsom man tror, antändt af några Ryske fångar, som här då förvarades. År 1636 hade grefve P. Brahe på ön inrättat en skola, hvars förmåner han tid efter annan förökade med betydliga donationer, af sina aflingegods och öfriga tillhörigheter, så att skolans jord slutligen uppgick till innemot 50 hela hemman, belägna inom flera särskilda socknar. Sedan Wisingsborgs grefskap reducerats, blef grefl. skolan förvandlad till ett kongl. gymnasium, jemte en kongl. trivialskola, hvilka för öfrigt fingo behålla sina inkomster enligt den grefliga staten. År 1810 funnos här 2:ne lektorer, en gymnasii-docens, en rektor, en konrektor och en kollega. Lärjungarne voro på gymnasium 13, i skolan 21. Man fann då för godt att upplösa hela denna inrättning, och skolans tillhörigheter fördelades (år 1811) på Wexiö och Jönköpings allmänna skolfonder. På sjelfva ön återstår af hela denna stiftelse nu blott en vanlig folkskola. Kungsladugården Wisingsborg utarrenderades år 1718 till enskild man, och har sedan år 1831 varit ställd under styrelsen öfver ekeplanteringen på öns kronoallmänning, hvilken ock med den omsorg bedrifvits, att år 1835 307,000 ekar här funnos, utom skyddsträden, hvartill man användt lärkträd. — Så väl runstenar, som stenar med inskriptioner efter grefvarne Brahe saknas här icke. Ett boktryckeri, stiftadt af grefve P. Brahe, har här ock funnits. Scriptores Isl. et Sv. medii ævi, Th. Petri piæ Cantationes, Gref P. Brahes Hushållsbok, m. fl., hafva alla på hans föranstaltande här blifvit tryckta. — Ön har fordom utgjort 2:ne socknar, Ströja och Kumla. Vanliga landningsstället på den motliggande Westgötha-kusten är vid *Heldeholm*, och på den Småländska kusten vid *Mellby*, i närheten af Grenna. Den sednare vägen är kortare. Socknen innehåller $64\frac{3}{4}$ mtl., med 948 inbyggare på en areal af 5,253 tunnl. Adr. Grenna.

Wismar, uti Meklenburg, var en af de flera besittningar, som tillföllo Sverige genom Westfaliska freden. Sverige begärde genast vid underhandlingens början denna stad med de närliggande amten Poel och Neu-Kloster. Kejsaren föreslog och Sverige antog det vilkor dervid, att stadens besättning, ehuru egentligen lydande under Sverige, likväl borde bindas med någon slags hyllning till hertigen af Meklenburg; men denne sednare vägrade envist och länge att åt Sverige lemna något slags välde öfver Wismar. Då beslöt fredsmötet att gifva Wismar åt Svenskarne, utan någon slags inskränkning. Hertigen ångrade sig nu och ville gerna antaga det förra förslaget om gemensamt herravälde; men detta anbud kom

för sent. Wismar tillerkändes åt Sverige, ehuru Meklenburgska ombudet i det yttersta ropade deremot, till och med i sjelfva den stund, då den färdiga fredstraktaten för alla ombuden upplästes och antogs. Hans inlaga blef af ingen aktad; likväl fick hans herre sedan någon ersättning.

Wisnum, ett härad i Carlstads län, innefattar 5 socknar, nemligen: *Wisnum* med Kil, *Rudskoga*, samt Nysund och Råda, hvilka båda annexer hafva sina moderförsamlingar belägna inom andra län. Häradet innehåller inalles 131 $\frac{5}{12}$ mtl., och 8,044 inbyggare på en areal af 95,581 tunnl., hvaraf 12,960 äro sjöar och kärr.

Wisnum, ett kontrakt af Carlstads stift, innehåller 10 socknar inom 5 pastorater, hvilka äro följande: *Carlskoga* med Bjurkärn samt Carlsdals bruks- och kapell-kyrka, *Wisnum* med Kil, *Christinehamn* med Warnum, *Rudskoga* med Nysund, samt *Råda*. Af dessa pastorater äro 4 konsistoriella och 1 regalt. Folkmängden i kontraktet uppgår till 20,461 personer.

Wisnum, med Kil, en socken i Wisnums härad af Carlstads län, är belägen vid Wenern, 2 $\frac{1}{4}$ mil S. från Christinehamn, och tillhör 2 kl. konsist. Sócknens nuvarande kyrka är en vacker och ansenlig korskyrka, byggd 1730, och försedd med orgelverk. Tvenne skolor finnas här anlagda genom enskilda gåfvor, den ena af framl. biskopinnan Bjurbäck, som till detta ändamål hit donerat 5000 R:dr r:gs, samt den andra på det här belägna *Krontorps* bruk (se detta ord) af T. Holterman, som till detta ändamål hit donerat en fond af 2,03S R:dr 10 sk. b:ko. Socknen innehåller 39 $\frac{3}{4}$ oförm. hemman, med en befolkning af 2,713 personer på en areal af 36,358 tunnland, hvaraf 1,820 äro sjöar och kärr.

Wiske, ett härad i Halmstads län, innefattar socknarna Weddige med Åhs och Sällstorp, samt Wärö med Stråvalla. Häradet innehåller 207 $\frac{1}{3}$ hemman, med en befolkning af 6,314 inbyggare på en areal af 39,111 tunnland, hvaraf 2,015 äro sjöar och kärr.

Wissefjärda, en socken 7 mil V.S.V. från Kalmar, är till större delen belägen inom Södra Möre härad af Kalmar län, och till den öfriga delen inom Konga härad af Wexiö län. Marken är ojemn och bergaktig, och skog, särdeles löfskog, finnes ymnigt. I socknen märkes säteriet *Fledingstorp* (se detta ord), samt skattehemmanet *Hofgård*, på hvars egor *Linnefors* bruk (se detta ord) är anlagdt. Vid *Hviteyöl* sammanstöta Kalmar och Kronobergs län med Bleking (sed *Hvitegöl*). Under krigen med Danmark åren 1643 och 1657 ingick denna socken med den nästgränsande Fridlefíta socken i Bleking, genom båda socknarnes kyrkoherdars bemedling en så kallad *Bondefrid* eller ömsesidig öfverenskommelse om ostörd och obrottslig grannsämja, oaktadt det mellan båda rikena brinnande kriget. Socknen innehåller 67 $\frac{7}{8}$ hemman inom Södra Möre härad och 18 $\frac{1}{2}$ inom Konga med en befolkning, inom Södra Möre af 3,560, och inom Konga af 790 personer, med en areal af tillsammanlagdt 56,955 tunnl., hvaraf 3,920 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Wisseltofta, en socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, är belägen 5 $\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Christianstad, och tillhör 2 kl. reg. Marken är i allmänhet ojemn, och åkerjorden kiselartad. Skog finnes till nödtorft. Socknen innehåller 19 $\frac{3}{4}$ hemman, med 1,050 inbyggare på en areal af 16,524 tunnl., hvaraf 965 äro sjöar och kärr.

Wist, en socken i Hanekinds härad, är belägen 1 mil S.O. från Linköping, och tillhör 2 kl. patr. Marken är mera bergaktig än jemn, skogen otillräcklig, lera den rådande jordmånen. Stångån genomflyter socknen; Rengen och Erlången äro de största sjöarna. Kyrkan är uppbyggd 1745, på bekostnad af ägarne till *Saby*, *Stureforss* och *Stafsatter*, hvilka af denna orsak erhållit rättighet att utnämna socknens presterskap. Nämnda trenne gårdar äro ock de betydligaste inom socknen. *Säby* utgör 8 $\frac{3}{8}$ mtl. frälse-säteri, har fordom tillhört Bo Jonsson Grip, och på sednaste tider friherrliga slägten Cederhjelm, som här uppfört ett ståtligt Corps de Logis, med ett rikt bibliothek, ett museum af taflor m. m. Vid ett vattenfall nära gården finnes äfven qvarn, såg och smedja. Äfven ett glasbruk och glassliperi, kalladt *Cedersberg*, hörer till Säby. På godset, i en hage vid Långnäs, finnes äfven en numera ödelagd koppargrufva, som fordom skall hafva haft god malmtillgång. *Stureforss* är särskilt beskrifvet (se detta ord). *Stafsätter* utgör 2 $\frac{3}{4}$ mtl. rustn. säteri, och har på sednare tider tillhört friherrliga slägten Hamilton. I socknen ligger äfven *Skorpa Knipphammare*, privil. år 1736. Mellan Cedersberg och Säby finnas sandåsar, som likna försvarsverk, samt derinvid ett kärr, som kallas *Garpekärret*, och hvarom berättas, att det fått sitt namn efter Garpar eller Tyskar, som i urminnes tider i ett fältslag här stupat. Socknen innehåller 49 hemman, med 1,850 inbyggare på en areal af 20,435 tunnl., hvaraf 2,320 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping och Stureforss.

Wist, ett annex till Ulricehamn, omgifver denna stad. Marken är bergaktig och bevuxen med småskog, jordmånen sand. Sjön Åsunden tager här sin början, och ån Ätran infaller deri. I socknen ligga gården *Wistaholm* och hemmanet *Bester*. I socknens närhet finnes en lång och djup graf, förmodligen en lemning efter något försvarsverk. Hemmantalet är 6 $\frac{1}{8}$, med 388 inbyggare på en areal af 2,638 tunnland, hvaraf 330 äro sjöar och kärr.

Wista, ett härad i Jönköpings län, innefattar Grenna landsförsamlig, samt socknarna Wisingsö, Skärstad och Ölmestad. Häradet innehåller 274 $\frac{1}{4}$ hemman, med 7,694 invånare på en areal af 63,342 tunnl., hvaraf 6,230 äro sjöar och kärr.

Wista, ett kontrakt inom Wexiö stift, innehåller Grenna stad samt alla socknar af Wista härad. Pastoraterna Grenna, Wisingsö och Ölmestad äro alla regala, men Skärstad är patronellt. Folkmängden i kontraktet uppgår till 8,384 personer.

Wiste, ett härad i Skaraborgs län, innehåller 11

socknar, nemligen Levene (till en del) med Sparlösa, Tengened med Trökörna, Hyringe, Malma och Lagnum, Främmestad med Bäreberg, samt Bjärby och Flakeberg. Häradet innehåller 158½ hemman, med 7,509 inbyggare på en areal af 57,139 tunnland, hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Åse, Kållands och Barne härader utgör Wiste härad en domsaga.

Wistorp, annex till Yllestad, är beläget 2¼ mil S.S.O. från Falköping. Jordmånen är sandblandad mylla, och åkern är stenig. Skog saknas ej alldeles. I socknen finnes 3:ne säterier: *Slättered*, 2 mtl., *Bordsgården Wistorp*, och *Arnared*, hvardera 1 mtl. Socknen har 384 inbyggare på en areal af 5,323 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar och kärr.

Wistrand, Pehr Fredrik, son af sekreteraren S. Wistrand, föddes d. 6 December år 1780, samt blef, sedan han genomgått Linköpings skola och gymnasium, 1798 student i Upsala. Vid detta lärosäte uppehöll han sig tvenne år, hvarefter han fullföljde studierna i Lund, der han redan 1802 belönades för sina ådagalagda kunskaper i de filosofiska vetenskaperna med lagerkransen såsom filosofie magister. Under ett vidare fortsatt vistande vid samma universitet förvärfvade han sig sedermera en sådan kunskapsgrad i den theologiska vägen, att han 1806 blef theologie kandidat, hvarefter han följande året prestvigdes, och sedan han blifvit anställd såsom e. o. bataljonspredikant vid konungens eget värfvade regemente, undergick han snart äfven theologie licenciatexamen. Derpå började han egna sig åt det medicinska studium, och förvärfvade sig likaledes snart i denna vetenskap så vidsträckta kunskaper, att han af medicinska fakulteten i Lund år 1811 erhöll doktorsdiplom. Genast samma år begaf han sig upp till Stockholm, i afsigt att äfvenledes förskaffa sig grundlig kännedom i kirurgien och blifva kirurgie magister; men en enhällig kallelse till Hjorteds pastorat i Linköpings stift afbröt fortsättningen af denna hans verksamhet. Han tillträdde sitt pastorat i Maj månad år 1813, just under detsamma att en allmän sjuklighet inom socknen var rådande, och hvilken fram på sommaren öfvergick till rödsot. Med sin vanliga driftighet bemödade han sig att lemna sina socknebor icke allenast andligt bistånd, utan äfven kraftig läkarehjelp, och att hämma den härjande farsoten, men angreps sjelf deraf, och afled d. 25 Augusti 1813, ännu ej fullt trettiotre år gammal, sedan han under sin allt för korta lefnadstid hunnit förvärfva högsta lärdomsgraden inom 3:ne fakulteter. Bland tvenne af honom utgifna akademiska skrifter märkes en disputation: *De Birca et Sigtuna una eademque civitate.*

Withmar, Ansgarii förre medlärare vid skolan i det gamla Korbejs kloster, en för det heliga lärarekallet värdig och skicklig man, utsågs till Ansgarii följeslagare och medhjelpare på dennes första missionsfärd till Sverige. Han lifvades äfven af en innerlig håg att deltaga i arbetet för hedningarnes omvändelse, samt gjorde gerna den äfventyrliga resan, delande Ansgarii alla öden derunder. Häfderna hafva likväl icke bevarat några serskildta drag af hans verksamhet här i Norden. Withmar lefde ännu, då Ansgarii lefvernesbeskrifning författades af Rimbertus, hvilken äfven åberopar hans vittnesbörd såsom "testis præsens."

Vitriol. Tillverkningen af denna vara uppgick år 1745 till ett qvantum af tillsammans 1,996 skeppund 2 lispund 10 marker. Största delen deraf tillverkades på Öland, samt det öfriga vid Stora Kopparberget och vid Dylta i Örebro län.

Witte, Herman Verneri, son af tullförvaltaren Verner Witte i Dünamünde vid Riga, föddes d. 7 Dec. 1666, samt studerade vid akademien i Wittenberg, der han blef filosofie magister, och 1692 adjunkt i filosofien. Vid tjugoåtta års ålder redan utnämnd till professor i Dorpt, i anseende till sin grundliga och allmänt berömda lärdom, kom han dock icke att emottaga denna befattning, emedan han 1695 förordnades till prost och kyrkoherde i Stettin, samt professor primarius vid Carolinska högskolan derstädes. Promoverades år 1702 i Greifswald till theologie doktor, och utnämndes 1707 af konung Carl XII till superintendent på Ösel, der han visade mycket nit om gudstjensten och församlingen, till år 1710, då han för Ryssarnes inbrott måste fly kta undan, hvarefter han begaf sig till Stockholm. Der lefde han några år i stillhet, och blef under vistandet derstädes af enkedrottningen antagen till dess hofpredikant. År 1717 blefvo hans barn benådade med adelskap, under namn af *von Witten*, och vid samma tid köpte han sig ett säteri ej långt från Stockholm, hvarest han sedan någon tid bodde. Efter fredsslutet 1721 utnämndes han ändtligen till biskop i Åbo, samt prokansler för akademien derstädes. Under de sju år han sedan styrde Åbo stift, visade han den synnerligaste omsorg, återställde i godt skick den nästan alldeles förfallna akademien, försåg både församlingar och skolor med så goda lärare, som tidens omständigheter ville medgifva, och sökte på allt sätt afhjelpa den förvirring, som blifvit en nödvändig följd af det långvariga kriget. Under sina många besvärliga visitationsresor, hvilka han med outtröttlig ifver företog äfven vintertiden, ådrog han sig slutligen en svår sjukdom, som d. 28 Mars 1728 ändade hans verksamma och nyttiga lefnad.

Wittenberg, Arvid, var son af ståthållaren öfver Nyslott och dess län, Hans Wittenberg von Dober, hvilken skref sig herre till Wadeshof, Gercknäs och Sparbacka, samt härstammade från en gammal Tysk adlig ätt. Ingick i krigstjenst 1622, och tjenade sedan med utmärkt tapperhet och beröm under den store Gustaf II Adolf uti dennes Pohlska och Tyska krig, hvarunder han vann hastiga och välförtjenta befordringar. Hans mest lysande segerbana började dock efter Banérs död, då han, tillika med generalerne Pfuel och Wrangel, öfvertog befälet öfver Svenska hären, i öfverensstämmelse med den aflidne fältherrens på dödsbädden gifna förordnande. Genast sammankallade desse tre hären, tillkännagåfvo den store anförarens frånfälle, och förmanade till trohet mot

Sverige. Trupperna visade sig härvid dock temligen motsträfviga, och förklarade enhälligt, att de väl ämnade blifva Sverige trogna; men deremot framkommo de med en mängd häftiga påståenden. De fordrade nemligen den innestående soldens erläggande, belöning för sina mödor, rättighet att deltaga i och inverka på alla beslut angående hären, och slutligen att alla befordringar skulle ske icke efter anförarens godtycke, utan genom lottning. Wittenberg och de andre generalerne måste äfven, eburu ogerna, ingå på de flesta af dessa fordringar. Emellertid bibehölls ordningen till dess Torstenson hann komma ut och öfvertaga befälet. När fråga sedermera blef att på förhand utse dennes efterträdare, kom äfven Wittenberg i fråga; men, eburu Svenska regeringen erkände honom för en "god ryttare," ansågs han dock, såsom orden i rådsprotokollet lyda, "icke hafva hjerna nog, att ett så stort verk förestå;" dessutom var han ej rätt ense med Torstenson, ej heller älskad af fotfolket. Under fälttåget 1646 sändes han i April månad med den 5000 man starka östra sidohären till Schlesien, der han mötte Montecucoli, i början med lika styrka och lycka. Fram på sommaren bekom Wittenberg dock en förstärkning af 3000 man från Sverige. Nu måste Montecuculi, efter en förlorad träffning, vika undan åt Mähren, hvarefter Wittenberg gjorde ett hastigt infall i Böhmen, samt undsatte Svenskarne i Olmütz, Neustadt och Eulenberg. Krems och Korn-Neuburg hade redan af de kejserlige blifvit tvungna till dagtingan. Wittenberg gick derföre tillbaka till Schlesien, hvilket land han vid fälttågets slut till större delen innehade. År 1647 stod han äfven i Schlesien, der han i början kämpade emot de kejserlige under Montecuculi; men i Maj månad dänkallades båda med sina trupper, då Wittenberg skulle skynda att bistå Wrangel, hvilken han sedan följde under hela sommaren. Fram på hösten kom Wittenberg med sina trupper tillbaka till Schlesien, och gick då åt söder för att undsätta det hårdt belägrade Iglau; men under vägen dit möttes han af underrättelsen, att staden blifvit af de kejserlige eröfrad, hvarföre han lade sina trupper i vinterqvarter i norra Schlesien. Der kämpade han i början af det följande året emot Buchheim, dock utan att några särdeles händelser inträffade. Efter eröfringen af Prag, blef Wittenberg ditkallad, och åtföljde sedan Königsmark till krigets slut. Under freden upphöjdes han, till belöning för sina många krigsbragder, af drottning Christina år 1651 till friherre, då han fick till friherreskap 110 hemman och 58 mantal i Finland. Han var då rikstygmästare och general af artilleriet. Sedan befordrades han till krigsråd och riksråd, samt upphöjdes 1652 till grefve, då han fick till grefskap tvenne pogoster och alla deri belägna byar i Kexholms norra län. Han skref sig grefve till Nyborg. Straxt efter konung Carl X Gustafs uppstigande på thronen, afsändes general Wittenberg till Pommern, för att der mönstra de nyss anvärfvade trupperne, vänja dem vid krigsdisciplin och förbereda allt till början af ett nytt krig. År 1655 utnämndes han till fältmarskalk, och förordnades straxt derefter till ståthållare öfver Pommern. Han hade fått befallning, att, så vida från Mark ingenting vore att befara, och omständigheterna syntes gynnsamma för ett anfall, skulle han genast uppbryta, och utan afseende på den vägran kurfursten af Brandenburg kunde göra, taga sin marsch till Pohlen genom det Brandenburgska Pommern. Han skulle hålla god disciplin, att icke genom soldaternes tygellöshet det fiendtliga landets hjelpkällor måtte förstöras. Han varnades att undvika allt intrång i religionen, för att icke gifva katholikerne någon anledning till fruktan eller misstanka. Ändtligen anbefalldes han att hålla sin makt tillsammans, och före konungens ankomst icke våga någonting afgörande, men icke heller inlåta sig i några underhandlingar med Pohlackarne, eller genom deras föreställningar låta sig hämmas i sina operationer. Radzejowski, hvilken då uppehöll sig i Hamburg, skulle åtfölja honom såsom rådgifvare. Wittenberg sammandrog trupperna vid Stettin. De utgjorde 17,000 man, och medförde 12 större samt 60 mindre kanoner. Fältherren uppbröt d. 5 Juli 1655, och hans här, som utmärkte sig för en ganska sträng manstukt, blef af de Brandenburgske undersåterne försedd med alla nödtorftiga behof. Efter sex dagars marsch ankom han till Pohlska gränsen, och sedan följde den lätta, otroligt hastiga eröfringen af nästan hela Pohlen. Då följande året Pohlackarnes allmänna resning skedde, och det af Svenskarne besatta Warschau måste kapitulera, blef Wittenberg emot tro och löfven gjord till fånge. Den hatade Svenske fältmarskalken kunde med möda skyddas mot Pohlska adelns raseri, som fordrade hans blod. Han, jemte flere andre befälhafvare, affördes till Zamoysk, under förevändning, att på detta sätt tills vidare skyddas för den rasande mängden. Der afled året derpå, eller 1657, den tappre Wittenberg i sitt fängelse. Sedermera fördes hans lik till Sverige, der det först d. 14 April 1671 nedsattes i sin graf uti Riddarholms-kyrkan. Den grefliga Wittenbergska ätten utgick redan med sonen, general-löjtnanten af kavalleriet, **Johan Lennart Wittenberg**, grefve till Nyborg, friherre till Lojmojocki, herre till Nynäs, Ylsta, Johannisberg, Carlby och Thedingshausen, som afled d. 14 Mars 1680, utan söner.

Wittenstein, en väl befästad ort uti Lifland, blef under konung Carl IX:s tid skådeplatsen för ett af Svenskarnes många krigsföretag. Under loppet af år 1604 förmådde konungen uti nämnde land blott underhålla en helt liten krigshär, knappt tillräcklig för landets säkerhet; men som fienderne äfven icke voro särdeles manstarka derstädes, rådde en lång tid en nästan fullkomlig stillhet emellan de båda stridande makterna. I September månad 1604 lät Carl IX dock göra ett försök att eröfra fästningen Wittenstein. Svenskarne stormade flera gånger med mycken ihärdighet, och visade stora prof af käckhet och oförskräckthet; men besättningen försvarade sig så väl, att de

anfallande slutligen måste draga sig tillbaka, sedan de förlorat 3000 man, 21 fanor och 7 kanoner. Konungen, förbittrad öfver denna motgång, tillskref orsaken dertill Svenskarnes anförare Arvid Stålarm, hvilken äfven ställdes till rätta för förräderi, och dömdes till döden, men hvars dom dock icke gick i verkställighet. Äfven samtliga landtråden i Estland blefvo härför kallade till räkenskap, och en af dem, öfversten och landtrådet Liewen afråttades, såsom öfverbevisad om något förrädiskt beteende.

Vitterhetens Vänner. Så kallades ett år 1803 d. 9 Okt. i Upsala stiftadt sällskap, efter samma mönster som våra vittra akademier. Hvarje ledamot höll inträdestal, som af præses besvarades. Sammankomster höllos hvar fjortonde dag, och helst på söndagarne. Täflingsämnen utsattes både för poesi och prosa, och det ålåg ordföranden att i samråd med sekreteraren granska de inkomna skrifterna. Sällskapet yttrade sig gemensamt om skrifternas värde, och belöningen var ej annan än sällskapets allmänna bifall.

Vitterhets-Akademien stiftades den 20 Mars 1753 af drottning Lovisa Ulrika, och dess ledamöter voro: von Höpken, C. F. Scheffer, Klas Ekeblad, C. Rudenschöld, Dalin, G. Bonde, C. R. Berch, Ihre och Lagerbring. Detta sällskap blef dock nästan alldeles upplöst efter 1756 års riks dag, till följd af de svåra inskränkningar, som då af det segrande oppositionspartiet pålades hofvet. Efter revolutionen 1772 upplifvades det väl åter, och fortfor ända till drottning Lovisa Ulrikas död, ehuru med temligen inskränkt verksamhet.

Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien inrättades i dess ställe af konung Gustaf III den 20 Mars 1786. Sistnämnda dag, kl. ½ 5 e. m., infunno sig, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning, uti nedra galleriet på Stockholms slott de i staden närvararande ledamöter af den förra Vitterhets-akademien, och sedan de blifvit inlåtna i det s. k. hvita rummet, öppnade konungen sjelf sammankomsten med ett tal, som af akademiens direktör, riksrådet grefve von Höpken å akademiens vägnar besvarades. Derpå upplästes de nya stadganderna och den af konungen för akademien fastställda nya stat, enligt hvilken akademien skulle bestå af 50 medlemmar, nemligen 14 hedersledamöter, 20 arbetande ledamöter och 16 utländske ledamöter. De förste hedersledamöterne blefvo: riksråden grefve von Höpken, grefve Scheffer och friherre Sparre, presidenterne friherre A. G. Leijonhufvud och grefve Düben, kanslirådet Gyllenborg, hofmarskalken Sten Piper, envoyén baron Schultz von Ascheraden, hofkansleren friherre Ramel, öfverintendenten friherre Adlercrantz, biskopen Uno von Troil, och kansliiådet friherre G. Ribbing. De förste arbetande ledamöterne utgjordes af kansliråden Lagerbring, Rosenstein, Schönberg, Ferrner och von Engeström, justitiekansleren Liljestråle, kammarrådet af Botin, expeditionssekreterarne Elers, Sernschöld, Strand och Adlerbeth, hofmarskalken friherre Manderström, professorerne Melanderhjelm, Floderus och Lidén, kongl. bibliothekarien Ristell och rektor Murberg. Akademiens utgifna handlingar, 1787—1850, utgöra 19 band. Vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien eger att förvara alla i behåll varande handlingar före konung Gustaf I:s tid, myntkabinettet och alla historiskt märkvärdiga lemningar. Denna akademi utsätter årligen vissa prisämnen till allmän täflan. Akademien räknar för närvarande, utom DD. KK. HH. kronprinsen och hertigen af Upland, samt prins Johan Nepomucenes af Sachsen, 10 hedersledamöter: excellencerne grefve C. C. F. Löwenhjelm, friherre Ihre och grefve Sparre, friherre D'Ohsson, herrar W. Faxe, C. F. af Wingård, friherre von Beskow, C. D. Skogman, friherre Manderström, och J. D. Valerius; 20 arbetande ledamöter: herrar P. A. Wallmark, J. H. Schröder, L. F. Rääf, S. Grubbe, J. H. Wallman, C. J. Lundvall, A. M. Strinnholm, A. Fryxell, F. Westin, B. E. Hildebrand, C. J. Schlyter, H. Reuterdahl, P. E. Bergfalk, S. Nilsson, A. A. Afzelius, C. J. Tornberg, W. F. Palmblad, J. J. Nordström, grefve H. Hamilton, och J. E. Rydqvist; 13 utländske ledamöter; 18 korresponderande ledamöter i Sverige och Norrige, samt 40 utländske korresponderande ledamöter.

Witting, Kristoffer Georg, son af en öfverfiskal Witting i Lifland och Ingermanland, föddes i Riga d. 25 Nov. 1655, och började sin tjenstebana redan vid fjorton års ålder, då han 1669 anställdes såsom simpel soldat och handtlangare vid artilleriet i Lifland. Derefter befordrades han efterhand till konstapel, sergeant och styckjunkare. Efter öfverkomsten till Sverige, blef han 1676 fänrik vid Smålands infanteri, och året derpå löjtnant vid öfverste Strauchs dragonregemente, vid hvilket han 1678 befordrades till regementsqvartermästare. Utnämndes 1679 till regementsqvartermästare vid lifdragonerne, och samma år till kapten vid öfverste Mackliers Svenska lifregemente till fot. Fick 1683, jemte sina trenne bröder, konung Carl XI:s stadfästelse på ättens adelsbref, utgifvet af kejsar Maximilian II redan år 1572. År 1694 gjorde han fälttåget vid Franska arméen, och befordrades 1697 till major, samt 1701 till öfverste-löjtnant vid lifregementet till fot. Sistnämnda år befordrades han äfven till kommendant på Ny-Elfsborg. Utnämndes slutligen 1709 till öfverste för Skaraborgs regemente och kommendant i Götheborg. Erhöll afsked år 1717, och afled d. 8 Febr. 1739.

Wittkoph, Johan Christian, son af gulddragaren J. Wittkoph i Stockholm, föddes d. 7 Febr. 1739, och upptogs efter föräldrarnes tidiga död i sin slägtinges, stadskirurgen Boltenhagens hus, der han uppfostrades, och snart med ifver började studera kirurgien. Företog 1757 en utrikes resa, hvarunder han antogs till Garçon de Chirurgie vid Franska arméens allmänna lasarett, och någon tid tjenstgjorde der. Sedan mot slutet af året nämnda lasarett blifvit upplöst, begaf han sig till Svenska arméen i Pommern, och anställdes såsom fältskär vid fältlasarettet i Anclam. År 1758 erhöll han af Kirurgiska Societeten i Stockholm ett kongl.

resestipendium på tvenne år, i följd hvaraf han genast for till universitetet i Strassburg, der han under professorerne Boecher och Jacobi studerade anatomien, under Fried förlossningskonsten, under Spielman botaniken, och under Le Riche kirurgiska operationer. Redan försedd med djupa studier, reste han följande året till Paris, der han ytterligare studerade uti tvenne år, bland annat medicinen och kirurgien under den ryktbare Petit. Hemkommen till fäderneslandet 1761, utnämndes han genast till underfältskär vid serafimer-ordens-lasarettet, och tjenstgjorde i sådan egenskap till år 1763, då han åtföljde Spanske ministern grefve de la Herreria, såsom dess enkilde läkare, till Ryssland, sedermera till London, och derpå åter tillbaka till Ryssland, hvarest han förblef till år 1768, då han med samme herre reste till Madrid, Lissabon, London, och slutligen 1771 till Stralsund, på alla dessa många olika ställen alltid begagnande hvarje tillfälle som erbjöd sig att vidare utvidga sina redan förut stora kunskaper. I Stralsund stannade han ändtligen qvar såsom praktiserande läkare, och promoverades 1773 i Greifswald till medicine doktor. År 1780 hade han den nåden att, under konung Gustaf III:s sjukdom i Damgarten, blifva anlitad såsom konsulterande läkare, hvarföre han samma år hedrades med professors fullmakt, jemte skänk af en emaljerad gulddosa, och följande året utnämndes till regementsläkare vid Östgötha kavalleri. I denna egenskap deltog han uti 1788 års Skånska fälttåg, samt tjenstgjorde de tvenne följande åren såsom förste fältkirurg vid arméens sjukhus i Carlskrona. År 1801, under det tillämnade krigsutbrottet emot Engelsmännen, var han kommenderad till Götheborg, och erhöll 1802 på begäran tjenstefribet i anseende till en tilltagande döfhet. Efter en uppnådd hög ålder afled han den 12 Dec. 1820, berömd i sin raskare ålder såsom en af sin tids mest förtjenstfulle läkare, och alltid känd såsom en mycket gudfruktig man. Under sin tjenstetid samlade han, dels på regementets, dels ock på egen bekostnad, ett ansenligt och dyrbart förråd af allt hvad till sjukskötseln vid ett regemente i fält kan erfordras, såsom bandager, instrumenter, hvarjehanda kärl, deribland flera af silfver, medikamentskistor, medikamentskärror och sjukvagnar, för det mesta efter egen uppfinning, hvaraf en stor del sedermera under fälttåget i Pommern åren 1805—1807 blef af stor nytta för regementets begagnande.

Wittsjö, annex till Åkarp, är beläget 5½ mil N.V. från Christianstad. Marken är i allmänhet ojemn och bergaktig. Skog finnes till nödtorft. Norr om Wittsjö by, vid en insjö, skall år 1612 mellan Svenskar och Danskar hafva förefallit en skärmytsling, i hvilken Svenskarne blefvo slagne, och de som undsluppo svärdet omkommo under isen, hvilken gick sönder under de flyktande. Lemningar hafva ock här visats efter ett gammalt slott, som heiat *Wittsjöborg*, hvilket säges en julnatt hafva afbrunnit, sedan allt folket dessförinnan för buller och spökeri måst flytta derifrån. Socknen innehåller 29½ mtl., med 1,550 inbyggare på en areal af 31,960 tunnland, hvaraf 1,540 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Wittsjö träffning, som egde rum vid början af år 1612, var ett af de få nederlag den store Gustaf II Adolf led på sin segerbana, och ett af de många tillfällen, då denne oförskräckte hjelte råkade uti stor personlig fara. I Januari månad detta år gjorde Danskarne ett infall uti Småland, hvarest för tillfället icke funnos några Svenska trupper. Landet blef öfversvämmadt och på det grymmaste sätt förhärjadt. Hundratals byar brändes, likaså Wexiö stad och Kronobergs slott, hvarefter fienden tycktes vända sig till Jönköping. Gustaf Adolf, som från Kalmar ämnat inbryta i Blekinge, skyndade uppåt Småland med sin lilla här af endast 3,000 man; under honom kommenderade Stjernsköld och Herman Wrangel. Danskarne drogo sig undan nedåt gränsen, i hälarne följde af Gustaf Adolf. "I morgon," skref han till hertig Johan, "akta vi hålla middagsmåltid i Danmark." Dagen derpå, eller den 5 Februari, ryckte han också in öfver Skånska gränsen, der intet motstånd försöktes, och landet på ett rysligt sätt förhärjades. Staden Wä brändes, och 24 socknar inom Göinge och Willands härader blefvo lagda i aska, folket utplundradt, qvinnorna skändade, gubbar och barn mördade. Inbyggarne, drifne af förtviflan, uppbrände mångenstädes sina egna boningar och sökte tillflykt i skogarna; många, som ej kunde undkomma, dödade sig sjelfve, för att undgå de Svenske soldaternes raseri. Emellertid begynte krigsförråderna att tryta, hvarförutan det förspordes, att fienden i betydligt antal samlade sig kring Åhus. Gustaf Adolf beslöt derföre att förena sig med de trupper, som under hertig Johan och Jesper Cruus stodo i Halland. I denna afsigt tågade han åt vestra sidan utefter gränsen, och ankom den 11 Februari om aftonen till Wittsjö, hvarest han lägrade sig öfver natten. Under tiden hade Danske anföraren, Breide Rantzow, samlat en öfverlägsen styrka, och lyckades att dermed öfverraska Svenskarne. Först kl. 5 om aftonen började anfallet. Gustaf Adolf hade redan förut bortskickat sitt artilleri och en del af hären. De qvarlemnade sökte försvara sig inom kyrkogården, men blefvo snart bragte i oordning. Herman Wrangel med flere af befälet togos till fånga, många hundra nedhöggos, och ett stort antal, som sökte rädda sig öfver den tillfrusna Wittsjön, drunknade. Konungen sjelf var nära att dela deras öde, ty isen brast under honom, och han med sin häst nedstörtade i vattnet. I flyktens och skymningens förvirring tycktes konungen utan räddning förlorad; men hans kammarjunkare, Pehr Banér, och en Uplands ryttare, vid namn Thomas Larsson, ilade dit och lyckades att hjelpa honom upp igen. Banér föll dervid sjelf i öppningen, men räddades af sin broder, Nils Banér. Knappt hade Gustaf Adolf kommit upp ur vattnet, förrän han spände sitt silfverbälte från lifvet och räckte det åt Thomas Larsson, sägande: "Jag skall komma ihåg dig med ett stycke bröd, som skall räc-

ka till åt både dig och dina barn." Den häftigt förföljande fienden lemnade icke tid till längre samtal. Genomvåt, men gynnad af nattens mörker, skyndade konungen bland de öfrige flyktingarne på okända skogsvägar uppåt Småland. Danskarne eröfrade flera fanor, och togo ett stort antal fångar. Bland bytet märktes Gustaf Adolfs häst, värja och pistoler, de sednare prydda med ädla stenar och rik förgyllning. Svenskarne uppgåfvo sjelfve sin förlust till 300 man, men Danskarne påstodo att de förlorat ända till 1400 man. Året derpå, då Gustaf Adolf reste genom Westerås, gaf han gården Igelsta i Romfertuna socken till everldelig egendom åt Thomas Larsson och hans efterkommande. Vid reduktionen blef väl äfven detta hemman indraget till kronan, men konung Carl XI besinnade sig snart, och redan år 1683, vid en mönstring som han höll i Westerås, skänkte han det åter såsom ett berustadt säteri åt Thomas Larssons barnbarn och arfvingar.

Wittstock, en liten ort i Mark, blef om hösten 1636 skådeplatsen för en bland den store fältherren Banérs mest lysande krigsbragder, och den blodiga seger, Svenskarne der tillkämpade sig, blef en af de mest afgörande under hela trettioåriga kriget. Vid underrättelsen om Banérs annalkande till stället, stannade den fiendtlige anföraren Hartzfeld på Schreckenberg, en betydlig sandhöjd söder om nämnda stad, uppkastade i hast några jordvallar, och uppställde emellan dem trossvagnarna på sådant sätt, att de bildade en slags förskansning. Det var hans mening att söka undvika striden; men det var äfven Banérs fulla afsigt att drifva saken till ett afgörande slut. Vid middagstiden den 4 Oktober ankom Svenska hären, som blott var 8000 man stark, till Schreckenberg, och oaktadt fiendens fördelaktiga ställning på denna höjd, skyddad af omgifvande skogar och moras samt en förbiflytande flod, beslöt Banér genast att angripa. Anordningarna härtill gjordes ofördröjligen. General-majorerne Stålhandske och Kling tågade med venstra flygelns rytteri en lång omväg, för att vesterifrån komma upp på höjden och taga fienden i ryggen. Banér och Torstensson gingo med högra flygelns rytteri upp på en ås, straxt öster om Schreckenberg, i afsigt att draga fienden ditåt och ifrån förskansningarna, bakom hvilka han var oangripelig. Midten af hären, som bestod af fotfolk, fördes af Alexander Lesslie, och ett långt stycke bakom stod Witzthum med reserven. Stridens utgång var hufvudsakligen beräknad på båda flyglarnas anfall; först den högras. Klockan tre eftermiddagen ryckte Banér och Torstensson upp på höjden, och började striden. De vunno till en del sin afsigt, ty mängden af fiendtliga hären vände sig snart från förskansningarna ditåt; men härigenom blef också Banér utsatt för en alltför stor öfvermakt. Striden blef både het och långvarig. Den ena gången efter den andra fördes Svenskarne i elden, men tillbakaslogos alltid med förlust. Banér gjorde allt för att uppehålla deras mod, och fäktade sjelf än till häst än till fot, hvarvid Torstensson understödde honom med lika mannamod. Ryttarne voro sina anförare värdige, särdeles Lifländningarne och Finnarne. Det fanns ingen sqvadron, som ej fördes sex, somliga ända till tio gånger i elden. Slutligen blefvo de likväl uttröttade, och just i detsamma gingo från Schreckenberg fyra brigader fiendtligt fotfolk, för att taga de kämpande Svenskarne i sidan. Desse tycktes vara förlorade, fienden trodde att Banér fallit, och uppgaf höga segerrop; men Lesslie, som under tiden, enligt befallning, stått stilla, skyndade nu fram med fem brigader, och dref tillbaka det fiendtliga fotfolket, som ämnade sig mot Banér, hvars rytteri derigenom vann någon hvila. Lesslie deremot blef sjelf anfallen af fiendens både rytteri och fotfolk, samt ganska illa handterad, så att två af hans brigader förlorade sina fanor och nästan alldeles sprängdes. Han sände då till Witzthum och begärde hjelp från reserven, hvarom redan Banér skickat flera befallningar; men Witzthum, en född Sachsare, stod orörlig, och svarade ilbuden: "Jag vet nog, när jag skall komma;" till sina officerare åter sade han: "Här kommer det att gå till som vid Nördlingen, det har jag redan länge förutsagt." Sådan tycktes äfven slagets utgång blifva. Svenskarne hade måst uthärda öfver tio anfall, och voro nära att af trötthet gifva vika för den påträngande öfvermakten; Banér sjelf, som slutligen ånyo häftigt anfölls, trodde sig förrådd och slaget förloradt, då ändtligen Stålhandske och Kling, som under sitt tåg blifvit uppehållne af moras och obanade skogar, mot skymningen framkommo till fiendens högra sida, och helt oförmodadt gåfvo striden en annan vändning. Salvor och höga rop tillkännagåfvo, huru de, brinnande af stridslust föllo fienden i ryggen. I reserven hade också en öfverste Berghoff, otålig öfver Witzthums dröjsmål, och utan hans befallning, ryckt fram, hvarpå hela reserven skyndade till hufvudhärens hjelp. Fienden, oroad af reservens framryckande, och alldeles förbryllad af Stålhandskes oförmodade samt ytterst häftiga anfall, förlorade modet och grep till flykten, främst rytteriet. Fotfolket lemnades utan all hjelp; det Sachsiska led mycket, det kejserliga blef nästan alldeles förstördt, så att mellan fyra och femtusen man lågo på valplatsen; öfver 1000 ryttare nedsablades under flykten. Svenskarne togo allt fiendens artilleri, bestående af 33 kanoner och 2 mörsare, jemte stora förråder, all tross, och deribland de kejserlige generalernes och sjelfva kurfurstens rika bordsilfver, samt slutligen 151 fanor och standarer, hvilkas öfverlemnare af Banér belönades med 10, ända till 30 dukater för stycket, allt efter de eröfrade segerteckners värde. Svenskarne räknade 2,200 sårade och 1,100 döde, och deribland den käcke öfverste Berghoff. Denna afgörande seger väckte uti hela Europa den största uppmärksamhet, hos vännerne högljudd glädje, hos fienderne oro och harm, hos alla förvåning öfver Svenskarnes ihärdighet, lycka och kraft. Banérs rykte, prisadt och beundradt, gick kring alla länder, och Frankrikes konung, Ludvig XIII,

förklarade honom sitt välbehag uti ett egenhändigt, högst smickrande bref, hvaruti den Svenske hjelten af monarken helsades med titeln: "Mon Cousin."

Wittus Andersson. Sedan konung Carl XI under vistandet i Blekinge år 1679, fattat beslut att dit från Stockholm förflytta rikets örlogsflotta, och ön Trossö, i anseende till sina goda rymliga hamnar, ankargrund och inlopp blifvit ansedd till en sådan station vara tjenligast, reste konungen sjelf till ön, som då egdes såsom skattehemman af en man vid namn Wittus Andersson. Konungen sade till denne: "Vi vilja bygga en stad på din ö, och lägga Vår flotta der;" men Wittus svarade kallt och ohöfligt, att han dertill ännu icke lemnat sitt bifall, att ön icke vore fal o. s. v. Men som nu denne Wittus — med eller utan skäl, vet man numera icke — beskylldes för att genom falska eldar hafva förvillat seglare, för att få dem att stranda vid sin ö, blef han häktad och förd till Carlshamns fästning, der han qvarhölls medan arbetet företogs. Han beqvämade sig då snart, sålde ön och flyttade derifrån med hustru och dotter till Listerby eller Silletorp.

Vitzen, en Tysk adlig familj, som, enligt någras uppgift, förde i skölden en åt höger vänd ulf, men enligt andras påstående hade i sitt vapen en sjunddig stjerna, var troligen en af de flera ätter, som hitkommo med konung Albrekt, och den räknade några på sin tid ganska inflytelserike och utmärkte män. En **Herman von Vitzen** var riddare och riksråd på 1360-talet; en **Vicke von Vitzen** kallas 1375 riddare och riksråd, var 1379 konungens fogde på Kalmare slott, 1408 häradshöfding i Brobergs härad, samt 1419 höfvidsman på Herstrup och Abrahamstorp; en **Thomas von Vitzen** kallas riddare och riksråd år 1419.

Viwallius, Lars, som härstammade från Nerike, född 1605 och död 1669, har, utom flera latinska *Carmina,* författat en stor mängd *Svenska Sånger,* med hvilka han, enligt Scheffers omdöme i dess Svecia Literata, frånröfvade alla sina samtida medtäflare hederskransen. Af dessa sånger är väl den mest bekanta, *Tå han fördes åt fängelset,* äfven den intressantaste, ehuru mera för sjelfva ämnets, än den poetiska behandlingens skull. Det är äfven anmärkningsvärdt, att han genom strofernas begynnelsebokstäfver anagrammatiserat sitt namn: "Lars Viwallius, Nerikesbo," så att han lärer vara en bland de allraförsta, som i vårt språk användt denna lek. Han förälskade sig i en Dansk fröken, Gertrud Grijp, hvilken han, under det lånade namnet Erik Gyllenstjerna, hemligen äktade och bortförde från sina föräldrar; men af dessa ertappad, måste han i ett långvarigt fängelse böta för sin ungdomslättsinnighet.

Wodan, så benämndes af alla Germaniska, och äfven af flera Slaviska folkstammar, den gudomlighet, som nordboarne dyrkade under namnet Odin, hvilket väl äfven i sig sjelf lärer vara en och samma benämning. Wodan var krigets gud, och föreställdes gemenligen i full rustning; han troddes gifva de dödlige seger och styrka mot deras fiender. Bland de i Mecklenburg-Strelitz funne Slaviske gudar äro icke allenast flera med påskrift: *Wodha,* hvaribland en med korphufved, utan äfven en med påskrift: *Outhin,* hvilken håller i handen ett menniskohufvud. Ifrån den gamle Wodan ledde Frankerne i Gallien, Sachsarne i norra Tyskland, Anglosaxarne i England och flera andra folkslag sina konungaätters härkomst. Vida spridd kring hela det mellersta Europa var Wodans dyrkan, och på många ställen gaf den blott sent samt efter ett hårdt motstånd vika för kristendomen. Så offrade Swewerne i Schweitz ännu i början af åttonde århundradet åt Wodan, och Sachsarne kunde först mot slutet af samma århundrade, efter trettioåriga svåra strider, af den mäktige kejsaren Carl den Store förmås att afsvärja den gamle Wodan och antaga Christi lära. Många fornforskare hafva sammanställt Europeernes Wodan med den öfver en stor del af Asien dyrkade Buddha, och trott sig i båda finna samma personlighet.

Wohlberg, Bengt, af obekant härkomst, var en af de många käcke krigsbussar, som under de trenne Carlarne utmärkte sig genom ett alltid oförskräckt mod, och småningom tjenade sig upp ifrån det lägsta stånd. Född i Södermanland d. 28 Mars 1646, började han sin krigsbana 1665 såsom musketerare vid öfversten grefve Kort Königsmarks regemente uti Bremen, samt bivistade derpå Bremiska belägringen och de derunder förefallna träffningar. Befordrades sedermera 1666 till korporal vid fältmarskalken grefve Dohnas regemente, 1667 till korporal vid lifregementet till häst, och 1668 till volontär vid grefve Otto Wilhelm Königsmarks regemente uti Frankrike. Efter fredsslutet emellan Frankrike och Spanien ingick han i kurfurstens af Heidelberg tjenst, och bivistade derunder intagandet af åtskilliga slott och fästningar, äfvensom slaget vid Bingen, der han sårades på tvenne ställen. Då någon tid derefter detta krigståg slutade, ingick han såsom underofficer i Holländsk tjenst, och kommenderades med femtio man på ett örlogsskepp, som skulle konvojera en handelsflotta till Smyrna, hvarunder han fick tillfälle att utstå flera hårda strider, dels mot Turkiske sjöröfvare, dels mot Engelska örlogsskepp, och derunder visade han sig städse såsom en tapper och behjertad stridsman. År 1674 gick han ur Holländska tjensten till den Franska, samt deltog derefter med berömligt mannamod uti slaget vid Geneff, belägringen af Oudenarde och åtskilliga andra träffningar. Då kriget emellan Sverige och Danmark 1675 utbröt, återvände han genast till fäderneslandet för att egna detta sin tjenst, och blef nu först adjutant, samt straxt derpå kornett vid grefve Wittenbergs regemente, med hvilket han deltog uti slaget vid Fehrbellin, der han ganska illa sårades. Befordrades 1676 till löjtnant vid öfverste Mellins regemente, med hvilket han deltog uti slaget på Landt-Rügen. Reste sedermera 1678 öfver till Skåne, då han för sina många vackra krigsbedrifter utnämndes till regements-qvartermästare vid Östgötha kavalleriregemente, och straxt derefter till löjtnant vid lifregementet till häst.

År 1693 befordrades han till ryttmästare vid Westgötha kavallererigemente, och upphöjdes samma år uti adligt stånd, med bibehållande af sitt förra namn. Fick afsked 1712 med titel af major, och afled d. 11 Mars 1729.

Voigtlender, Johan Eberhard, son af akademi-apothekaren i Upsala, S. H. Voigtlender, föddes d. 9 Sept. 1698. Efter väl anlagda ungdomsstudier, lärde han från år 1716 kirurgien i Stockholm, hvarpå han 1718 anställdes i egenskap af kompani-kirurg vid Uplands regemente, och straxt derefter i samma egenskap vid kongl. gardet. År 1719 företog han en utrikes resa, hvarunder Tyskland, Holland, Portugal, Spanien och England besöktes. Sedan han derifrån hemkommit 1724 och undergått förhör i kirurgiska societeten, utnämndes han följande året till stadsfältskär och ackuchör i Upsala, och förordnades 1729 att vara regements-fältskär vid Uplands regemente. I sådan egenskap bivistade han 1739 och följande årens fälttåg i Finland, under hvilken tid han tillika förrättade stabsfältskärssysslan i Helsingfors. Efter hemkomsten från Finland kommenderades han på galererne till Carlskrona, och derifrån med manskapet till Westergöthland. Erhöll 1745 fullmakt såsom hofmedikus, och 1757 såsom assessor. Sistnämnda år utgick han med regementet till Pommern; men hade der den olyckan, att vid ett fall afbryta ena lårbenet. Måste då föras hem, och dog i Upsala 1759. Han var en ganska driftig och kunnig läkare, och isynnerhet en af sin tids skickligaste kirurger. Upptäckte och iståndsatte Wallby mineralbrunn i Danmarks socken bredvid Upsala.

Wolffelt. Denna adliga ätt härstammar från en ganska gammal Lifländsk slägt, hvilken, enligt någras påstående, inkommit till Lifland från Westfalen redan omkring år 1200. Den räknar äfven i Sverige några utmärktare medlemmar.

Wolffelt, Johan, en son af Magnus Bernhardsson Wolffelt i Lifland, som af konung Gustaf II Adolf begåfvats med fem ansenliga gods i Lifland och Estland, tjenstgjorde alltifrån sin ungdom uti Svenska hären, der han vid flera tillfällen utmärkte sig genom tapperhet, och efterhand befordrades, 1632 till kornett, 1634 till löjtnant, 1638 till kapten-löjtnant, 1642 till ryttmästare, och 1648 till major. Bland andra vigtiga krigshändelser deltog han uti det blodiga slaget vid Wittstock, och uti Torstenssons lysande drabbning vid Leipzig. Vid Prags stormning erhöll han icke mindre än fjorton svåra blessyrer, med anledning hvaraf han året derpå, 1649, måste taga afsked, hvarefter han 1651, jemte hela sin slägt, upphöjdes uti adligt stånd, då han skref sig herre till Kabbles. Dennes farbroder,

Wolffelt, Didrik, hvilken, adlad på samma gång, skref sig herre till Eignis och Tikenitz, var då major, och säges hafva gjort Svenska kronan trogna, långvariga och nyttiga tjenster uti krigen mot rikets fiender, till belöning hvarföre Gustaf II Adolf äfven begåfvat honom med godset Tikenitz. Dennes sonson,

Wolffelt, Otto Magnus, född i Maj månad år 1663, började tjenstgöra 1678 såsom förare vid öfverste Brakels regemente i Tavastehus län, och blef sedan 1680 sergeant, 1681 fältväbel, och 1683 fänrik derstädes. Befordrades 1700 till kapten vid fältmarskalken grefve Axel De la Gardies värfvade regemente till fot, vid hvilket han 1702 utnämndes till major. Befordrades 1710 till öfverste-löjtnant och kommendant på Ösel. Blef sedan 1714 öfverste-löjtnant vid Elfsborgs regemente, samt 1716 öfverste-löjtnant och 1718 öfverste för Uplands regemente. Under denna sin tjenstetid hade han med beröm deltagit uti fälttåget i Preussen 1678, samt under Carl XII:s tid uti kriget i Lifland 1701, fälttåget i Lithauen 1706 och det Norrska fälttåget 1718, samt vid flera tillfällen kämpat med mannamod. Slutligen utnämndes han 1737 till landshöfding öfver Stockholms län. Han afled d. 4 Jan. 1743.

Wolfsberg, Bartholomeus, före sitt adlande kallad *Wulfrath*, tjenstgjorde i början vid det Svenska fältkansliet i Tyskland, under fältherren Johan Banér, och var sedan någon tid referendarie vid fredstraktaten i Osnabrück, hvarefter han år 1648 förordnades till fältsekreterare vid Svenska hufvudarméen i Tyskland, och samma år adlades, då han skref sig herre till Ungenäs och Kroksjö. Som han stod i gunst hos drottning Christina, erhöll han af henne i förläning några lägenheter uti eller omkring Bremen; men då han ditkom, för att sätta sig i besittning af de förlänade egendomarne, och uppvisade sina förläningsbref derpå, egde just de stridigheter rum, hvilka Bremerboarne, som icke ville underkasta sig Westfaliska fredsslutets stadgande om deras underlydande under Sverige, med mycken häftighet uppväckt, hvarföre pöbeln i staden gjorde ett upplopp, och hindrade företaget. Rådet i Bremen befallte då Wolfsberg att innan solens nedgång lemna staden. Han hotade väl att klaga för drottningen, men detta hjelpte icke, utan han måste hals öfver hufvud skynda sig undan. År 1654 utnämndes han till resident vid det Brandenburgska hofvet, och blef 1661 regeringsråd i Bremen. Slutligen förordnades han år 1674 till Svenska kronans gesandt i Hannover och Braunschweig-Lüneburg; men tog redan året derpå afsked. Dödsåret obekant. Denna adliga ätt är längesedan utgången.

Wollin, Christian, son af en rådman i Cimbritshamn, föddes d. 22 Maj 1731, och blef 1746 student i Lund, hvarest han till en början gjorde de orientaliska språken till hufvudföremål för sina studier. Reste 1750 till Greifswald, der han samma år blef filosofie magister; men återvände snart tillbaka till Lund, hvarest han året derpå förordnades till docens i de orientaliska språken. Sedermera fick han emottaga handledningen af presidenten grefve Pipers son i Stockholm, och ingick då såsom e. o. kanslist uti kansli-kollegium; men begaf sig någon tid derefter med sin elev till Upsala, der han kom att bo i arkiatern von Rosensteins hus. Denna tillfällighet väckte hans håg för de medicinska studierna, och snart begynte

han, under Linné, Klingenstjerna och Wallerius, med ifver vinnlägga sig om naturalhistorien, fysiken och kemien. Sedan han på detta sätt förvärfvat och stadgat sina kunskaper i ofvannämnda vetenskaper, kallades han 1758 till medicine adjunkt vid akademien i Lund, der han 1760 promoverades till medicine doktor, ehuru då frånvarande på en vetenskaplig resa till Tyskland. Efter hemkomsten förordnades han 1761 att vara kemie och farmaceutices professor i Lund, och benådades året derpå med fullmakt såsom kongl. lifmedikus. Då Fysiografiska Sällskapet år 1772 instiftades, blef han en ibland dess förste ledamöter. Han afled under ett sjukbesök på Öfverby prestgård i Skåne d. 7 Sept. 1798, saknad och afhållen vid akademien, i anseende till sin älskvärda karakter, samt känd för utmärkta kunskaper i kemien, och ganska stor skicklighet uti den latinska vältaligheten. Han har utgifvit ett betydligt antal grundlärda afhandlingar och akademiska disputationer, för det mesta på latin, hvilket språk han behandlade såsom sitt modersmål.

Wollsjö, annex till Frenninge, är beläget i Färs härad, 4 mil N. om Ystad. Socknen har mestadels skarp åker, medelmåttigt höbol, samt någon skog och torfjord. Ett berustadt säteri, *Wollsjö*, om 3 ½ mtl., tillhörigt en Krook, är här beläget. Ett lädergarfveri, samt mjöl- och sågqvarnar äro här anlagda. Säteriet är betungadt med stor rostning för flera under bruk med gården sammanslagna rusthållshemman. Adr. Hörby.

Voltemat, Henrik Julius, son af den berömde Henrik Julius Voltemat, som var juris et mathematum professor vid gymnasium i Reval, föddes derstädes 1689, och ingick 1706 i Svensk krigstjenst, såsom frivillig vid ett dragonregemente, med hvilket han bivistade slaget vid Kalisch samma år. Befordrades 1707 till kadett och underofficer vid ett i Stettin förlagdt infanteriregemente, samt kort derefter till fänrik vid Pohlske konungen Stanislaus Leczinskis lifgarde, vid hvilket han 1709 blef löjtnant. Utnämndes 1710 till kapten vid Uplands regemente, och deltog uti slaget vid Helsingborg samma år, då han ganska illa sårades. Befordrades 1716 till major vid Uplands dragonregemente, och gjorde i sådan egenskap de båda fälttågen till Norrige 1716 och 1718, under tiden upphöjd i adligt stånd 1717, med bibehållande af sitt förra namn. År 1720 blef han öfverste-löjtnant, och tjenstgjorde såsom sådan till 1744, då han erhöll öfverstes afsked. Vid Svärdsordens inrättande 1748, blef han en af dess förste riddare. Han dog 1764. Öfverste Voltemat gjorde sig känd icke endast som en tapper och oförskräckt krigare, utan äfven såsom en ganska hederlig och förtjent man, med grundliga, verkligen akademiska studier. Hans äldste son,

Voltemat, Henrik Julius, född 1723, inhämtade alltifrån barndomen af sin lärde fader smaken för vetenskaper, och författade redan i sina ungdomsår flera *Historiska afhandlingar*. Vid början af 1740-talet blef han docens i Upsala; men mötte sedermera mångfaldiga hinder att vid denna akademi kunna erhålla någon professorssyssla, som han sökte. Han var icke allenast en grundlig historikus, utan äfven en ganska skicklig mathematikus, och presiderade till och med i Upsala öfver detta ämne 1751, då han hade professors titel, men utan ordinarie beställning på stat, hvilken han aldrig lyckades bekomma. År 1756 antogs han till lärare för prins Carl, då han hugnades med lagmans fullmakt, och någon tid derefter fick han titel af kammarråd. Han afled hastigt under 1765 års riksdag, då han var ledamot af sekreta utskottet. Hans vetenskapliga förtjenster äro ganska stora, isynnerhet förtjenar han beröm för det sätt, hvarpå han förbättrade och allmängjorde den historiska undervisningen för vår Svenska ungdom. Hans *Genväg till de förnämsta Europeiska Staters historia* utkom uti flera förnyade upplagor. Dessutom har han utgifvit: *Anvisning till hela nyare geografien; Anvisning till hela Statshistorien*; *Anvisning till hela Statskunskapen*; *Genväg till de förnämsta Asiatiska, Afrikanska och Amerikanska Staters historia; Nyaste historien om England*; och *Sammandrag af Ryska Rikets historia.* Nyss före sin död hade han äfven börjat låta trycka ett stort *Historiskt verk*, innehållande ett nytt undervisningssätt uti geografien, politiska historien och statskunskapen; men hvaraf endast första arket hann utkomma. En yngre broder,

Voltemat, Erik Daniel, född 1729, visade äfven i sin tidigaste ungdom en synnerlig håg att inhämta kunskaper, och redan af hans tidsfördrif såsom barn trodde man sig upptäcka en honom medfödd böjelse att blifva prest. Hans uppfostran lämpades derefter, och redan vid femton års ålder, 1744, kunde han på egen hand besöka Upsala akademi, der han med mycken flit studerade isynnerhet Grekiska, Hebreiska, theologi och kyrkohistoria. En påtänkt utrikes resa förorsakade att han icke, såsom ämnadt varit, år 1749 tog magistergraden, emedan han helst ville erhålla den vid något Tyskt universitet; men som hinder kom i vägen för utresan, lät han 1753 prestviga sig. Följande året utnämnde konungen honom till e. o. hofpredikant, hvarefter han 1755 företog sin utrikes resa. Besökte derunder Tyskland, Frankrike, England och Holland, samt återkom 1758 till fäderneslandet, sedan han under tiden blifvit utnämnd till andre pastor vid lifdrabant-korpsen, och 1757 uti Greifswald proklamerats till theologie doktor. År 1760 blef han förste pastor vid förenämnda korps. Indragen uti de då herrskande partitvisterna ådrog han sig likväl snart en viss kallsinnighet från hofvets sida. Man gjorde hans trohet och tillgifvenhet misstänkta, samt beskylde honom till och med för vårdslöshet och försumlighet i sin tjenst. Detta missnöje upphörde dock efter några gjorda ursäkter, och 1767 utnämndes han till kongl. öfverhofpredikant, samt kort derefter till kyrkoherde öfver Sköfde stads- och landsförsamlingar. Han afled d. 18 Maj 1771. Doktor Voltemat var en grundlärd man, med djupa insigter uti många vetenskaper, äfvensom lefvande språk, hvarjemte han hade de ypperligaste em-

betsgåfver. Drottning Lovisa Ulrika hörde alltid med stort välbehag honom predika, och en gång yttrade hon, med anledning af en utaf honom hållen predikan: "Vore jag en rik drottning, belönade jag predikanten med 1600 R:dr." En tredje broder,

Voltemat, Johan Albrekt, som slutligen var landshöfding i Upsala län, upphöjdes 1778 till friherre; men dog utan söner d. 1 April 1798, och slöt således sjelf sin friherrliga ätt.

Womb, med Weberöd, en socken i Färs härad af Malmö län, är beläget $2\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Lund, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen har mager och sandig åker, godt höbol och förträfflig torfjord, men är besvärad af flygsand. En ansenlig sjö, kallad Wombsjön, är här belägen. Socknen innehåller $4\frac{3}{4}$ hemman, med 630 inbyggare på en areal af 7,244 tunnland, hvaraf 1,168 äro sjöar och kärr. Af alla byar i södra Skåne ligger den, hvaraf socknen består, mest enstaka, omgifven af ofantliga flygsandsfält, hvilka dock nu till större delen genom ägarens, friherre H. Ramels å Öfvedskloster försorg börja att förvandlas i furuplanteringar. Årligen planteras omkring 60 à 70 tunnland. Åkern består hufvusakligast af sand. Höfångsten är högst betydlig från de mader, som vid åarna och sjöarna finnas. Kyrkan, som ligger på en höjd, är liten, men af god gammal stil, och kommer att utbyta sin nuvarande klockstapel mot ett torn af sten. Ett rymligt fattighus och en bättre skolbyggnad har under sednare åren af socknens ägare blifvit uppförd. Wombsboarne hafva, till följe af sitt isolerade läge, bibehållit gamla ohyfsade vanor, för hvilka de äfven af sina grannboar beskyllas. Nästan hvarje mansperson får ett tillnamn, stundom efter modren, t. ex. Pehr Bollesson, Nils Christinesson, stundom ett förnamn efter hustrun, såsom Boel Nils Andersson, Bolla Anders Bengtsson. Klädedrägten är i det närmaste lik den i Weberöd och Efverlöf, dock vanligen mindre omsorgsfull. Deras gillen hafva varit synnerligen stormande. Dock börja oseder mer och mer afläggas. Välståndet är i tilltagande, hvartill friherre Ramel synnerligen bidrager, hvaribland må nämnas, att han, utom det han för årliga fattigförsörjningen lemnar, för att betrygga sina underhafvandes ålderdom, för hvarje åbo och husman inom socknen, såväl som på hela sitt gods, insätter i häradets af honom hufvudsakligen stiftade och vidmakthållna sparbank medel, öfver hvilka de sjelfve, under vissa vilkor, få full dispositionsrätt, till ett belopp af omkring 1100 R:dr banko årligen. Invånarne äre kände som dugtige arbetare, när det gäller. Vid domstolar sker sällan tilltal för gröfre brott, och under förlidet år (1850) har intet oäkta barn blifvit födt. I Helge-sjön har man trott ett sjörå vid namn Helge vara rådande; denne skall mutas med bränvin (en värderad vara), om fisket skall lyckas, hvarvid brännvin uti ett mindre käril sättes vid stranden, och hvarefter Helge detsamma förtär (de som fiska hafva vanligen en gammal brännvinsälskare till biträde). Om en kyrkoherde, Johannes Rafn el. Corvinus (1650), berättas många sägner. Bland andra följande: En prinsessa i England var besatt med djefvulen; då flera försök förgäfves blifvit gjorda för att utdrifva honom, talade han genom henne, sägandes sig ej vara rädd, utom för Rafn i Skåne. Rafn, hvilken blef efterskickad, utdref efter något motstånd den onde anden. Då konungen derföre erbjöd honom skänker, ville Rafn ej emottaga dem, utan begärde endast så mycket bly, som kunde behöfvas att täcka Guds hus i Womb. Detta ville konungen låta transportera till Skåne, men Rafn förklarade sådant vara onödigt, blyet blef endast framskaffadt till stranden, och den onde anden måste framföra det till Womb, tillika med kyrkoherden derstädes. Adr. Lund och Öfveds-kloster.

Vossius, Isak, bördig från Holland, spelar en ej så ringa rol i drottning Christinas märkvärdiga lefnad. Han var en man, utmärkt för kunskaper, fördelaktigt känd genom flera djupsinniga skrifter i språk, historia och filosofi. Om hans egenskaper för öfrigt talas ej det bästa. Hans öfvertygelse var en besynnerlig blandning af otro och öfvertro. För kristendomens läror, och för hvarje religion i allmänhet, visade han ett förakt, som allmänt ådrog honom beskyllningen för gudlöshet. Deremot omfattade han med mycken lättro allehanda besynnerliga och underbara läror, så att konung Jakob I i England med skäl kunde en gång yttra om honom: "det är en besynnerlig man, denne Vossius; han tror på allting, utom på bibeln." Derjemte beskylldes han för skryt, trätgirighet och en egennytta, som för sitt tillfredsställande icke skydde hvad medel som helst. Man påstod, att han oädelt och till egen penningevinst begagnade Christinas förtroende. Några hafva väl sökt försvara honom, men saken har ett ganska tvetydigt utseende. Alla deremot erkänna hans stora benägenhet att sysselsätta sig med lättfärdiga författare, och i sina skrifter gerna inblanda tvetydigt kram. Han kom 1649, på Christinas kallelse, till Stockholm, och steg snart högt i ynnest. Han medförde sin egen och sin ryktbare faders dyrbara boksamlingar, och sålde den sednare till drottningen för 20,000 gyllen, samt med vilkor, att han fortfarande skulle få hafva tillsynen öfver densamma, och derföre i årlig lön åtnjuta rum och mat på slottet, samt 5,000 gyllen. År 1650 skickades han till Paris att för drottningens räkning anskaffa dyrbarare böcker. Här inköpte han Petavii boksamling för 40,000 livres, samt ur Mazarins bibliothek åtskilliga arbeten för 10,000 francs. En trovärdig person berättar den ändå nästan otroligare saken, att Vossius på samma gång åt drottningen inköpte tvenne handskrifter, den ena en Babylonisk krönika, enda exemplaret som fanns i verlden, den andra en sällsynt kyrkohistoria, båda tillsammans för 160,000 ecus. Många anklaga Vossius att hafva i denna handel förfarit bedrägligt och egennyttigt, eller åtminstone obetänksamt, helst man påstår, att den märkvärdiga krönikan varit understucken. Dessa orimliga uppköp voro dock ingalunda de enda, som Vossius uppgjorde för Christinas räkning. Vid hans återkomst till

Stockholm, blef likväl alltsammans gilladt och betaldt, och Vossius erhöll den efter Freinshemius lediga platsen som drottningens bokvårdare. Återigen utsändes han för att genomströfva England och Spanien, till fullständigande af hennes samlingar. Vid denna tiden hade Salmasius kommit till Sverige, på Vossii inrådan ditkallad af drottningen. Salmasii son hade af Vossius lånat en betydlig summa penningar, hvars återbetalande gick ganska trögt. Vossius vände sig till fadren, men förgäfves. Slutligen antog brefvexlingen emellan dessa en för båda oanständig bitterhet, och Vossius ämnade till och med utgifva en bok mot Salmasius; men denne sednare stod för tillfället i Christinas högsta ynnest, hvarföre hon med häftighet tog hans parti, och afsände till Vossius ljungande skrifvelser, hvaruti hon talade om hans grofhet att våga angripa en man sådan som Salmasius, hvilken han borde vörda, om ej för annat, åtminstone för hennes skull. Hon förbjöd Vossius att visa sig på hofvet, förrän han blifvit försonad med Salmasius. Vossius var då på vägen till Stockholm för att urskulda sig, men måste vända om till Halmstad. Han sökte nu genom ödmjuka bref blidka Salmasius och drottningen; men den förre besvarade alla hans skrifvelser med ett stötande öfvermod, och den sednare visade sig obeveklig. Vossius ämnade redan söka en annan tjenst, då i detsamma ovädret gick förbi. Salmasius och hans vän Bourdelot föllo i onåd, och Christina återkallade Vossius, med den förklaring, att hon älskade, högaktade och för ingenting i verlden ville förlora honom. Vossius återkom i September år 1653, öfvertog vården om en del af drottningens böcker, men reste återigen ut litet före tronafsägelsen. Det är då, som han, enligt många sammanstämmande berättelser, utur Christinas samling borttagit och tillegnat sig en mängd sällsynta arbeten och handskrifter, ibland andra den högst dyrbara så kallade Codex argenteus, af Ulfilas. Under vistandet i Belgien år 1655, hade han åter någon befattning med Christinas böcker, och ännu på sena ålderdomen, eller år 1680, valdes han att skrifva hennes historia, samt erhöll löfte om en mängd materialier dertill. Sådana samlades äfven; men företaget gick ej i fullbordan, och Vossius afled några år derefter.

Woxna, en socken i Södra Helsinglands fögderi, är belägen 11 $\frac{1}{4}$ mil V. från Söderhamn och tillhör 3 kl. patr. Marken är ojemn och bergaktig samt uppfylld af en mängd sjöar och mossar. På skog är god tillgång. *Woxne-elf,* hvars stränder här äro björkbevuxna och särdeles vackra, genomflyter socknen och har gifvit den sitt namn. Boskapsskötsel och kolning för *Woxna bruk* (se detta ord) äro socknens hufvudnäringar. Socknen innehåller 8 $\frac{3}{16}$ oförm. mtl. med en befolkning af 572 personer på en areal af 125,064 tunnl., hvaraf 20,000 äro sjöar och kärr. Adr. Bollnäs.

Woxna, ett jernbruk i socknen af samma namn, har 6 härdar med 2,920 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 26 skepp:d och 10 lisp:d. Frälsesmidet utgör 270 skepp:d och vid bruket finnes 1 spikhammare, som egentligen begagnas för husbehofssmide. Bruket skeppar på Söderhamn och Stockholm. Ägdes år 1845 af frih. G. Ridderstolpe. Smidesstämpeln visar två fiskar med krona öfver inom en cirkel.

Woxnan, en elf, som har sitt ursprung i Herjedalen, utgör till en del gräns mellan Helsingland och Dalarna och flyter sedan genom socknarna Woxna, Ofvanåker, Alfta och Bollnäs, till dess den utfaller i Ljusnan efter ett lopp af 16 mil.

Woxtorp, annex till Wernamo, är beläget 8 mil S. ifrån Jönköping. Vid socknens gränsor äro 2 nära milslånga sjöar, Furen och Flåsen. Wermeshults å går igenom socknen. Jordmånen är bättre än i Wernamo och omvexlar med svartmylla och jordblandad mylla, samt sandmylla och grusblandad mylla. Fiske är här binäring; äfven linne- och ylleväfnader afyttras från socknen. Här märkas säterierna *Edh* och *Lundbeholm* (se dessa ord) samt *Ulås* trädgård och *Söregården,* 2 mtl. säteri, som länge tillhört slägten Reenstjerna. På en åker under Edhs säteri är ett stort kummel, 180 alnar i omkrets, och der bredvid synes ett grafställe. Kyrkan är af sten, nybyggd 1843 och 54 alnar lång, 25 bred. I densamma förvaras ännu en gammal tafla med en afritning af Edhsklippan på 4 stolpar samt följande på en gammal saga häntydande inskrift: "huru Herren på Edh (menas riddaren Herve Ulf, som vid början af 13:de århundradet först antog Trollenamnet) reste om Julenatt till detta heliga tempel och när han kom till Trolla klippa kom en Jungfru och drack Herren till med ett horn som hade 300 färgor och han tog hornet med den venstra handen och grep till svärdet med den högra och högg halsen af henne och han red till kyrkan och de andra trollen följde efter att taga hornet, men kunde intet bekommat." Socknen innehåller 34 hemman med 1,205 inbyggare på en areal af 21,430 tunnl., hvaraf 5,220 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Wram, Vestra, med annexet *Östra Wram,* är en socken i Gärds härad af Christianstads län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Christianstad och tillhör 2 kl. reg. Marken är backig och stenig, och rådande jordmånen sandmylla. God löfskog af bok och ek finnes. Flera lägenheter i socknen tillhöra *Malteshelm,* andra *Widtsköfle* (se dessa ord). Socknen innehåller 27 $\frac{1}{4}$ hemman med 1,450 inbyggare på en areal af 11,294 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Wram, Östra, annex till Vestra Wram, är beläget 1 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Christianstad. Marken är här jemnare än i Vestra Wram. Socknen innehåller 6 $\frac{1}{8}$ hemman med 304 inbyggare på en areal af 1,481 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Wram, Norra, med annexet Bjuf, är beläget 1 $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Helsingborg och tillhör 2 kl. reg. och patr. alternativt. Större delen af socknen ligger i Södra Åsbo härad af Christianstads län, men en mindre del deraf i Luggude härad af Malmöhus län. Marken är i allmänhet jemn och

slät, och lermylla är rådande jordmånen. Här finnes ymnig skog af ek, bok, al och lind, som mestadels tillhör den här belägna sätesgården *Wram-Gunnarstorp*, hvilken ryttmästaren Rudolf Tornerhjelm 1850 blef ägare till. Till detta anseliga säteri räknas $16\frac{3}{4}$ oförm., men $11\frac{11}{48}$ förm. insockne frälsehemman samt $26\frac{1}{2}$ oförm., men $15\frac{5}{8}$ förm. utsockne frälsehemman, $\frac{1}{2}$ kronohemman, 29 st. insockne frälse torp samt 13 st. utsockne frälse torp. Gården har ock mjölqvarn och sågqvarn samt stampqvarnar och siktqvarn; dessutom en betydlig torfmosse och alternativ patronaträtt till Norra Wrams kyrka. Socknen innehåller $28\frac{1}{24}$ mtl. med 1,037 inbyggare på en areal af 9,535 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr. Adr. Helsingborg.

Wrangel. Denna lysande ätt, en af de mest märkvärdiga i vår sednare historia, uppgifves räkna en ålder af öfver 700 år och härstamma från en ganska gammal adlig ätt uti Westfalen, som bar namnet **Rede.** Derifrån skall den hafva kommit till Danmark samt på 1230-talet till Estland och Lifland. Flera grenar deraf hafva på olika tider inkommit i Sverige och blifvit introducerade på det Svenska riddarhuset uti både grefflig, friherrlig och adlig värdighet, såsom grefvarne **Wrangel af Salmis, Wrangel af Adinal, Wrangel af Sausis** och **Wrangel af Anders Reinholds** ätt; friherrarne **Wrangel af Lindeberg, Wrangel af Ludenhof, Wrangel af Adinal, Wrangel af Sausis, Wrangel von Brehmer,** samt de adliga ätterna **Wrangel af Sag** och **Waschel, Wrangel af Fall** och **Wrangel af Johan Gustafs** ätt. Såsom ett bevis på huru talrik den Wrangelska ätten en tid var här i Sverige, kan anföras att icke mindre än 22 medlemmar deraf stupade uti det olyckliga slaget vid Pultava 1709. Man anser namnet vara en sammandragning af ordet *Wehr-angel*, d. v. s. skyddsmur. Ganska många personer med detta berömda namn hafva utmärkt sig genom bragder, som förtjena ett evärdeligt minne.

Wrangel, Herman, son af öfversten och landtrådet Hans Hermansson Wrangel till Allo, var född 1587 och skref sig herre till Lärjeholm, Svinsund, Skokloster, Öfver-Palen och Boglösa. Efter åtskilliga förrättade smärre krigstjenster blef han 1612 förordnad till kommendant uti Iwanogorod, hvarefter han 1616 utnämndes till öfverste och ståthållare öfver Kalmare slott med dess län. Han hade med utmärkelse kämpat uti det Lifländska och Polska kriget i konung Carl IX:s tid; sedan blef han en bland den store Gustaf II Adolfs berömdaste fältherrar uti dennes Danska, Polska och Tyska krig, samt fortfor ännu under drottning Christinas regering att skörda lagrar på krigets fält. Uti den olyckliga träffningen vid Wittsjö 1612 blef han af Danskarne tillfångatagen. År 1619 blef han ståthållare öfver Elfsborg och dess län, sedan riddare och 1621 fältmarskalk, efter att samma år hafva verksamt bidragit till Rigas eröfring. Förordnades 1623 för andra gången till ståthållare öfver Kalmare slott och dess län samt tillika till öfverste öfver allt Smålands krigsfolk, 1625 till ståthållare på Jönköpings slott och 1627 till guvernör i Elbingen. Under Polska fälttåget 1629 förde han öfverbefälet öfver Svenska hären, då han vann den lysande träffningen vid Gorzno, hvarefter han var en af fredsunderhandlarne i Stumsdorf på Svenska sidan. Riksråd 1630. Efter att hafva deltagit med Gustaf II Adolf uti det Tyska krigets bragder, förordnades han 1632 till guvernör öfver Preussen samt var åter 1635 Svenskarnes fullmäktig vid fredstraktaten i Stumsdorf med de Polska, och blef slutligen, sedan han ännu flera gånger med utmärkelse uppträdt på krigets fält under drottning Christinas minderårighet, 1643 utnämnd till general-guvernör öfver hela Lifland; men afled redan den 10 December samma år. Den ryktbare Herman Wrangel var alltid af ett mycket häftigt och uppbrusande lynne, härutinnan ganska lik sin beryktade samtiding, den vilde Åke Tott, med hvilken han också stundom hade ganska obehagliga uppträden. Under det Preussiska kriget gick detta en gång så långt, att dessa båda utmanade hvarandra på envig. Gustaf Adolf hade då just vid lifsstraff förbjudit alla dylika bragder, hvilka han i sjelfva verket aldrig kunde tåla, eburu sjelf i yngre åren stundom dertill förledd. De båda herrarne djerfdes dock att, i förlitande på sin generalsvärdighet, göra ett försök. Händelsevis blef konungen underrättad om alltsammans, hvarföre han tog sina mått och steg i förhållande derefter. De tvenne kämparne infunno sig på bestämd tid och ort, men blefvo icke litet förvånade att finna en af konungens adjutanter på platsen med ett kompani soldater. De frågade hvad härmed åsyftades, hvartill adjutanten svarade, att som de ganska väl visste, det allt envig vore af konungen vid lifsstraff förbjudet, men de likväl varit nog förmätne att företaga något sådant, hade konungen väl ej velat hindra deras stridslystnad, utan gerna tillåtit den ena att blifva den andras bödel; men till varnagel för den öfriga hären skulle den, som öfverlefde enviget, genast på stället efter lagens bokstaf afstraffas, till hvilket ändamål också skarprättaren vore ditkallad. Vid dessa ord framträdde denne också verkligen i full skrud och ställde sig vid kämparnes sida. Naturligtvis blef det nu intet envig utaf, och de båda hetsige herrarne fingo under några veckors fängelsetid svalka sin förbittring. Detta oaktadt dröjde det icke länge förrän Herman Wrangels häftighet höll på att förorsaka än större olyckor. Han hade nemligen, i anseende till mera framlidna år, börjat tjenstgöra i rådkammaren i stället för i fält, då han, oaktadt sin ålder, fattade en häftig kärlek till fröken Margaretha Stenbock, dock utan att kunna väcka samma känslor tillbaka. Nu inbillade han sig, med eller utan skäl, att det var Danska sändebudet, Knudzen, som ingifvit fröken Stenbock ovilja mot hans person. En dag mötte han Knudzen utanför slottet, och blef vid dess åsyn så förifrad, att han genast rusade till och gaf honom med sin käpp flera slag i hufvudet, så att blodet strömmade och käppen sprang i stycken.

Knudzen vred de återstående bitarna ur Wrangels hand; men denne ryckte till sig värjan från en bredvid stående tjenare och tvisten hade måhända fått en ännu blodigare utgång, derest icke Axel Banér fattat Wrangel om lifvet och derigenom förekommit allt ytterligare handgemäng. Saken väckte ganska stort uppseende, och utan rådets ifriga bemedling samt Danmarks fruktan för Sveriges segrande vapen, hade ett öppet krig emellan de båda grannrikena troligtvis blifvit följden af ett så oförsynt våldförande af folkrätten. Fältmarskalken Herman Wrangels ännu vida ryktbarare son,

Wrangel, Carl Gustaf, föddes på fädernegodset Skokloster i Upland d. 13 December 1613, och tillbragte der sin första ungdom, redan då utmärkt för kraft och allvarlig verksamhet. Att segla ut på den närbelägna Mälarens fjärdar var ett bland hans käraste nöjen samt blef likasom ett förebud till hans framtida sjöbragder. Från sitt tionde till sitt trettonde år undervisades han vid det berömda Skytteanska kollegiet i Upsala, men åtföljde derpå redan 1627 fadern till det Preussiska fälttåget. Han var ännu för ung till ordentlig krigstjenst, men fadern ovetande deltog han dock ofta i skärmytslingar och ströftåg. Konung Gustaf Adolf, som fick veta detta, varnade fadern och bad honom efterse, det den hoppfulle gossen icke genom otidig hetta måtte bringa sig i någon olycka. Efter stilleståndet i Stumsdorf begaf han sig på utländska resor och stannade ett helt år uti Holland, der han uppmärksamt studerade skeppsbyggeriet och sjöfarten. Sedan for han till Paris, men blef, likasom flera andra resande Svenskar, snart återkallad för att deltaga i Tyska kriget. Nu blef han genast kammarjunkare och vid nitton års ålder ryttmästare vid lifregementet. Såsom sådan hade han tillfälle att nära följa konungen och blifva af honom bemärkt. Vid öfvergången af floden Lech 1632 var han en af de förste, som framstörtade öfver bryggan. Uti slaget vid Lützen åtföljde han konungen. Denne uppdrog åt honom att med en befallning rida öfver till venstra flygeln, och ehuru Wrangel bönföll om tillåtelse att få stanna qvar, emedan konungen endast hade få personer omkring sig, måste han dock på förnyad befallning rida åstad. Vid hans återkomst var konungen redan fallen. Sedermera tjente Wrangel under Banér och utmärkte sig vid alla tillfällen, särdeles vid Torgau 1637, då han en gång blef illa sårad, fångad, samt till hälften afklädd och plundrad, innan han af de sina återtogs. Under tiden befordrades han 1635 till öfverstlöjtnant, 1636 till öfverste och 1638, d. v. s. vid 25 års ålder, till generalmajor med Dalregementet såsom sitt eget regemente. Sedermera deltog han uti de följande årens alla krigsrörelser. Bivistade slaget vid Chemnitz och bidrog der i väsendtlig mån till segern. Vid intagandet af det fasta slottet Felschaus brukade han ett särdeles krigsputs. Som han fått kunskap om att besättningen derstädes väntade en tropp, som skulle komma till undsättning, delade han sitt folk i tvenne hälfter, hvilka han befallte att hålla en låtsad strid emot hvarandra i åsyn af slottet, likasom det ena partiet vore kejserligt och det andra Svenskt. När dessa som bäst höllo på att kämpa, skulle det ena partiet taga till flykten och retirera till fästningen, der de borde begära att blifva insläppta, såsom varande kejserliga. Detta svek lyckades, fienden öppnade slottsporten, och Svenskarne bemäktigade sig platsen utan motstånd. Efter Banérs död var Wrangel en bland de trenne generaler, som någon tid gemensamt anförde Svenska hären, samt tillika den, som uti slaget vid Wolfenbüttel 1641 uthärdade och afslog Picolominis anfall samt förnämligast bidrog till segern. Åren 1642 och 1643 tjente han under Torstensson, samt blef ofta och alltid med framgång använd. De tvenne följande åren fick han tillfälle att äfven vinna ära till sjös. Han sändes nemligen 1644 till amiralen Clas Fleming, som då låg med Svenska flottan vid Christianspris, och ankom dit just under en oupphörlig kanonad från fienden, sedan han, af de 25 personer som åtföljde honom i slupen, sett 14 falla för de tätt på hvarandra följande kulorna. Straxt derefter träffade en kanonkula sjelfva amiralen Fleming, och då denna såg sin sista stund vara inne, kallade han till sig Wrangel uti kajutan, och bad honom taga öfverbefälet öfver flottan, hvilken det var högst angeläget att föra i säkerhet. Han emottog detta ansvarsfulla uppdrag och förde äfven flottan lyckligt till Stockholm, sedan han behändigt undvikit en tillämnad hufvudträffning med Danska amiralen Peder Galt, hvilken för sin godtrogenhet vid detta tillfälle sedan måste uti Danmark plikta med hufvudets förlust. Mot hösten samma år gick han åter ut med flottan, för att bjuda den Danska spetsen, och gjorde, sedan han förenat sig med Holländske amiralen Martin Thiessen, flera lyckliga expeditioner, hvilka hade den följd, att fienderna förlorade sina bästa skepp och att Svenskarne, isynnerhet efter det blodiga sjöslaget vid Femern, blefvo herrar öfver hela Östersjön, så att konungen i Danmark måste skyndsamt begifva sig från Skåne till Seland, för att skydda de Danska öarna, hvilka numera, såsom alldeles obetäckta, sväfvade uti den största fara. Drottning Christina hade en sådan beundran för Svenska flottans tappra bedrifter detta år, att hon, som då äfven sjelf tillträdde regeringen, lät slå en präktig medalj, hvilken på ena sidan afbildade hennes uppstigande på Svenska thronen, och på den andra föreställde ett sjöslag emellan de Svenske och Danske. Efter sjösegern vid Femern hade Wrangel med sin flotta, som bestod af 21 fartyg, tagit vinterläge i Wismar, der han iståndsatte densamma. Ett tillämnadt försök att i sjelfva hamnen förstöra alla skeppen upptäcktes och misslyckades. I Maj månad 1645 gick han åter med sina fartyg ut i Östersjön, i afsigt att förena sig med hufvudflottan; men då denna efter långvarigt sökande ej kunde finnas, angrep han Bornholm, dels för att icke vara sysslolös, dels ock för att från denna närbelägna ö kunna lättare oroa Danmark. Angreppet lyckades så, att inom åtta da-

gar var hela ön med fästningen Hammerhus intagen, och drottning Christina öfverallt hyllad; men kort derefter öfverraskades han af en så svår storm, att många fartyg skadades och ett alldeles förgicks. Den snart derpå följande freden i Brömsebro gjorde för denna gång slut på hans bragder till sjös. Då utnämndes han till rikstygmästare och sommaren 1646 förordnades han, att såsom fältmarskalk taga öfverbefälet öfver hela Svenska hären i Tyskland, i stället för den af sjuklighet försvagade Torstensson. Då blef han tillika riksråd. Följande året höll han, utom några mindre träffningar, slaget vid Triebel i Böhmen med de kejserlige, uti hvilket förlusten var stor å båda sidor. Han var på vägen till Schwaben med sina segrande trupper 1648, då underrättelsen om Westfaliska fredens afslutande afbröt alla vidare fiendtligheter. Nu blef han general-guvernör öfver Pommern samt kansler för Greifswalds akademi. Till belöning för sina krigsförtjenster fick han åtskilliga gårdar i Småland samt flera andra stora förläningar. Efter drottningens kröning upphöjdes han 1651 till grefve med grefskapet Salmis. Två år sednare utnämndes han till vice riksamiral, och hemkallades till Sverige, der han sedermera vistades till drottningens thronafsägelse. Då konung Carl X Gustaf började sina krig, anförtrodde han Svenska flottan i Wrangels händer. Han förde då hären öfver till Polen, hvarefter han lade flottan utanför Danzig. Kallades sedermera till konungen och användes flera gånger; ibland annat ådagalade han mycken tapperhet uti det märkvärdiga slaget vid Warschau. Då kriget med Danmark 1657 utbröt, sändes han först till Pommern och derifrån till Brehmen, hvarest han tillfogade Danskarne ett betydligt nederlag. Sedan intogs af honom den väl förskansade Danska fästningen Fredriksudde, för hvilken bedrift han utnämndes till riksamiral. År 1658 höll han, i konungens egen åsyn en hårdnackad sjödrabbning i Öresund med Danskarne och året derpå eröfrade han några af de mindre Danska öarna. Efter freden 1660 fortfor han en lång tid att i fred sköta sitt general-guvernement Pommern; under tiden 1664 utnämnd till president i krigskollegium, var han tillika lagman i Upland. Wrangel var dock icke lika stor i fred som i krig, och förvärfvade aldrig den nogare kännedom om de fredliga göromålen, som på hans plats erfordrades. Han utöfvade emellertid mycket inflytande inom rådet, dock mest genom de andras fruktan för hans makt, djerfhet och fältherre-anseende; vid sjelfva öfverläggningarna deremot var han obetydlig, sällan talande och ofta öfverröstad, hvilket svårligen fördrogs af honom, som var van att i spetsen för talrika härar befallande herrska öfver länder och folk. Derföre trifdes han ej heller gerna i rådskammaren, utan stannade år efter år i Pommern, der han uppförde sig nära nog som en sjelfständigt regerande furste, både i prakt och sjelfrådighet. Först 1669 kom han, efter förnyad kallelse, till Stockholm, för att intaga sitt rum bland konungens förmyndare. Hans många bragder slutade med ett förfärligt nederlag. Ehuru gammal och sjuklig, ville han nödvändigt hafva högsta ledningen af kriget emot Brandenburg 1675. Följden blef det olyckliga slaget vid Fehrbellin samma år. Hans död inträffade d. 25 Juni 1676, och med honom slöts hans grefliga ätt. Den namkunnige Carl Gustaf Wrangel hade en reslig växt, lifliga ögon, välljudande röst, och ett ganska angenämt umgänge, blandadt med en viss ridderlighet. Uti tornerspel och andra idrotter öfverträffades han af få. Han hade äfven ganska goda kunskaper i historia, mathematik och krigskonst, både till lands och sjöss, samt i flera språk. Till lynnet var han klok, driftig och oförskräckt, men derjemte egensinnig och öfvermodig, serdeles i yngre åren, hvarföre han icke var mycket älskad af befälet, men så mycket mera af soldaterne, hvilka han lemnade friare tyglar än Torstensson gjort. Han älskade prakt och vällefnad; men var derjemte en ganska god hushållare. Fadren rådde honom att "under kriget taga för sig som de andre, ty den som tar något, han har något," och han tog också för sig så rikligen, att han deraf kunde uppbygga och pryda icke allenast sitt ståtliga patats på Riddarholmen, utan äfven det präktiga Skoklosters slott, den ypperligaste boning, som någon enskild man i Sverige låtit uppföra. En broder,

Wrangel, Johan Mauritz, som var general-major och öfverste vid kavalleriet, då han 1654 upphöjdes till friherre af Lindeberg, blef sedermera 1660 riksråd, och afled år 1664. Ätten utgick med hans sonson. Den yngste brodren,

Wrangel, Woldemar, gjord till friberre på samma gång som den föregående, blef 1674 general-löjtnant, och utmärkte sig mycket uti slaget vid Fehrbellin. Under återtåget derifrån, ända till Wittstock, blef han oupphörligt oroad af de Brandenburgska trupperna; men lyckades alltid kraftfullt slå dem tillbaka och föra den slagna härens lemningar till Pommern. Han dog barnlös, ej långt derefter.

Wrangel, Helmut, samtidig med de föregående, men af en annan gren, utmärkte sig mest genom sitt häftiga och oförvägna lynne, hvilket ådrog honom tillnamnet "Dulle Wrangel, d. v. s. den galne Wrangel. För ett begånget dråp hade han flytt ur Svenska tjensten till den Brandenburgska; men fick efter någon tid förlåtelse, och vände tillbaka, samt utförde en mängd djerfva och lyckliga krigsbragder. Under kriget mot Danmark år 1645 stod han med en liten styrka i Jutland; men lyckades att genom oförvägna och oförmodade anfall den ena gången efter den andra öfverraska och slå sina fiender, till dess han slutligen fördrifvit dem utur hela Holstein. Sedermera började han belägra Rendsburg, dock under dermed förenade täta ströftåg uppåt Jutland, hvarmed han fortfor ända till fredens afslutande.

Wrangel, Didrik, född d. 12 Mars 1637, som en tid var landshöfding öfver Österbotten, samt slutligen kongl. råd och president i bergs-kollegium, upphöjdes 1680 till friherre, och 1693 uti grefligt stånd, då han skref sig grefve till Adinal

och herre till Jordansby. Död d. 15 Febr. 1706. Dennes son,

Wrangel, Carl, född 1667, visade redan tidigt en brinnande håg att med värjan tjena konung och fädernesland. Antagen af konung Carl XI vid dess hof, dröjde det icke länge, förrän han fick fullmakt såsom löjtnant vid kongl. lifgardet. För att vinna färdighet uti krigsyrket, hvartill då icke gafs tillfälle hemma, reste han utrikes 1690, då han bivistade det Franska fälttåget i Nederländerna, och deltog uti belägringen af Mons, samt slaget vid Lens m. fl. krigstillfälligheter. Sedermera utnämnd till löjtnant vid lifgardet, fortfor han ändock att tjena uti Franska hären, och uti slaget vid Nerwinden tjenstgjorde han såsom adjutant. Återkom 1695 till fäderneslandet, då han blef löjtnant vid lifdragonerne, förut befordrad till kapten vid lifgardet. Under konung Carl XII:s krig utmärkte han sig vid flera tillfällen, såsom uti slaget vid Narva, vid öfvergången af Düna, samt uti slagen vid Klissow och Pultowsk, hvarföre han 1706 befordrades till kapten-löjtnant vid lifdrabanterne och general-major af kavalleriet. Han dog af sjukdom om våren 1707 uti Altranstadt, och var den siste af sin ätt.

Wrangel, Anton Johan, son af ryttmästaren Anton Johan Wrangel, föddes d. 20 Okt. 1679 i Estland, och ingick i tjenst såsom volontär vid amiralitetet i Carlskrona 1697, hvarefter han var med bland besättningen på skeppet Södermanland, då detta det följande året öfverförde till Holstein prinsessan Hedvig Sofia. Befordrades 1699 till arklimästare, samt 1700 till konstapel och underlöjtnant, då han först bivistade landstigningen på Seeland, och sedan gick med en transport till Pernau. För att till alla delar lära känna alla till sjöväsendet hörande ämnen, begärde och erhöll han tillstånd 1701 att gå uti främmande tjenst, då han först begaf sig till de allierades örlogsflotta, med hvilken han gjorde landstigningen vid Cadix, och sedan till hamnen vid Vigos, der Spanska silfverflottan och flera af Spaniorernes örlogsfartyg dels förstördes, dels borttogos. Återkallades 1703 till fäderneslandet, samt användes de följande åren på åtskilliga kryssningar vid Lifländska kusterna och uti Finska viken. Blef 1706 öfverlöjtnant, med befäl på en fregatt, samt nyttjades till kryssning och transportbetäckning, ända till år 1709, då han befordrades till kapten. År 1713 höll han en skarp träffning uti Finska viken med Ryssarnes nyskapade flotta, hvarunder det Ryska vice-amiralskeppet råkade på grund, och måste af sitt eget folk uppbrännas. Befordrades 1715 till kommendör, hvarjemte honom uppdrogs inseendet öfver Skeppsholmen och kongl. varfvet i Stockholm. Fick 1719 befälet på örlogsskeppet Wachtmeister, med hvilket han kort derefter höll en ganska skarp sjöträffning vid Sandhamn emot fem Ryska skepp. Sedan han kämpat hela dagen ända till aftonen, måste han ändtligen stryka flagg och gifva sig fången. Hans skepp var då alldeles redlöst, och redan fyllt med vatten, master, segel och tågverk sönderskjutna, besättningen förminskad med mera än trefjerdedelar, och han sjelf illa sårad. Hans tapperhet erkändes likväl af sjelfva fienden, likasom han fräjdat den Svenska flaggans gamla anseende. Han fördes nu först till Reval, derifrån till Petersburg, och slutligen till Moskow, hvarifrån man ernade sända honom till Siberien; men som freden i Nystadt kom emellan, ställdes han ändtligen 1722, jemte de öfrige Svenske krigsfångarne, på fri fot. Naturaliserades 1723 såsom Svensk adelsman. Sedermera hade han uti aderton år sin tjensteplats uti Carlskrona. Befordrades 1736 till schoutbynacht, samt 1740 till amiral och kommendant i Carlskrona, då han äfven samma år utnämndes till riksråd. Upphöjdes 1747 till friherre, och blef året derpå serafimer-riddare. Slutligen blef han 1751 grefve, men tog icke introduktion på riddarhuset. Afled d. 17 April 1763. En yngre broder,

Wrangel, Otto Reinhold, född i Estland d. 10 Aug. 1681, kom tidigt i tjenst, och var redan 1698 musketör vid Erik Soops regemente i Riga. Befordrades 1700 till underofficer, och bivistade 1702 Rigas belägring, hvarefter han utnämndes till fänrik. Blef sedan 1704 löjtnant, och 1707 regements-qvartermästare vid grefve Adam Lewenhaupts regemente, med hvilket han deltog uti slaget vid Liesna. Utnämndes 1709 till kapten vid Nylands regemente, och bivistade i sådan egenskap slaget vid Pultawa, der han illa sårades i ena foten, hvarefter han åtföljde konung Carl XII till Bender. Der befordrades han 1711 till kapten vid lifgardet, och skickades samma år till Krim, för att utlösa de Svenske fångar, som Ryssarne bortsålt åt Tartarerne, ifrån hvilken förrättning han 1713 återkom, då han blef major vid gardet, och hemsändes till Sverige med depescher. Bivistade såsom grenadier-major 1718 års fälttåg mot Norrige och Fredrikshalls belägring, samt befordrades 1720 till öfverste-löjtnant. Introducerades 1723, på samma gång som brodren, på Svenska riddarhuset. Blef sedan 1727 öfverste-löjtnant vid gardet, 1739 öfverste, och 1742 general-major. Med anledning af sina under det olyckliga fälttåget i Finland vid krigskonseljerna afgifna råd och yttrade meningar, arresterades han 1743, och dömdes af krigsrätt till fem månaders fängelse och förlust af ett halft års lön, hvilken tillades Wadstena krigsmanshus. Han dog natten mellan d. 8 och 9 Sept. 1745.

Wrangel, Carl Henrik, friherre, född 1681, var öfverste-löjtnant vid Skånska dragonregementet, då han efter det olyckliga slaget vid Pultawa 1709 tillfångatogs af Ryssarne vid Dnieperströmmen. Under fångenskapen vistades han i Moskow, och återkom 1722 till fäderneslandet, då han erhöll värdighet af öfverste. Var 1729 chef för Nylands dragonregemente, och blef sedan utnämnd till general-major. År 1739 var han chef för Skaraborgs regemente; men transporterades 1743 till öfverste för Nerikes och Wermlands regemente, då han tillika befordrades till general. Tog afsked 1748, samt var då fältmarskalk och kommendör med stora korset af Svärdsorden, och rid-

dare af Preussiska orden de la Generosité. Denne ärans man dog på Sperlingsholm i Halland 1755, uti en ålder af 74 år.

Wrangel, Otto Wilhelm, till Sag och Waschell, son af landtdomaren i Estland, Johan Rutger Wrangel, föddes d. 16 Juni 1688, och började sin tjenstebana redan 1702 såsom volontär vid grefve Mellins regemente i Reval. Blef sedan 1704 rustmästare och förare, 1705 fänrik, och 1707 löjtnant derstädes. Utnämndes 1709 till kapten vid Westmanlands regemente, hvarefter han bivistade slaget vid Helsingborg 1710, och samma års sjötåg, Stralsunds belägring 1711, och slaget vid Gadebusch 1712. Togs till fånga i Tönningen 1713; men lyckades någon tid derefter flykta ur fångenskapen, samt deltog 1718 uti tåget till Norrige och Fredrikshalls belägring. Utnämndes året derpå till major, och naturaliserades år 1731 såsom Svensk adelsman. Blef sedermera 1742 öfverste-löjtnant vid Åbo läns regemente till fot, samt 1746 öfverste och kommendant på Kalmare slott. Död d. 9 Okt. 1747. Sonen,

Wrangel, Carl Magnus, född den 23 Aug. 1727, egnade sig åt det andliga ståndet, och studerade efter fadrens död uti Strasburg, samt gjorde sedan en resa genom Holland och Tyskland. Återkommen 1749 till fäderneslandet, fortsatte han sina studier i fyra år vid Upsala akademi, under tiden äfven egnande sig åt vitterheten, med den framgång, att han 1752 på riddarhussalen i Stockholm kunde hålla ett offentligt tal, till firande af kronprinsens födelsedag. Utnämnd 1756 till e. o. hofpredikant, reste han kort derefter utrikes, då han samma år blef magister i Greifswald, och året derpå promoverades i Göttingen till theologie doktor. Kort derefter begaf han sig tillbaka till fäderneslandet, och prestvigdes 1758, då han genast utnämndes till ordinarie hofpredikant, med säte och stämma i hofkonsistorium, kallades 1759 af erkebiskop Benzelius till prost öfver de Svenska lutherska församlingarna i Amerika, dit han snart afreste, och hvarest han fortfor att uti nio år med nit och verksamhet utöfva sitt svåra embete. Under vistandet i Vikakoa ombesörjde han tvenne kapells uppförande, samt uppbyggde församlingen städse både genom sin fromma vandel och sina förträffliga predikogåfvor. Isynnerhet sörjde han med outtröttlig ifver för ungdomens handledning. Efter hemkomsten 1768, förestod han öfverhofpredikantsbefattningen till år 1772, då han erhöll Sala pastorat. Året förut hade han gifvit första anledningen till stiftandet af samfundet Pro fide et christianismo. Han afled af lungsot den 12 Juni år 1786.

Wrangel, Wilhelm Gustaf, af Fall, son af en kapten Carl Gustaf Wrangel, föddes i Reval år 1695, samt blef, sedan han tjenat både som under- och öfverofficer vid Finska arméen, samt med beröm deltagit uti träffningen vid Pelkenä 1713 och slaget vid Storkyro 1714, utnämnd till kapten vid Södermanlands regemente 1717. Bivistade derpå 1718 års fälttåg i Norrige, och Fredrikshalls belägring, samt 1719 slaget vid södra Stäket, der han blef illa sårad i foten. Utnämndes 1733 till kapten vid Dalregementet, och naturaliserades året derpå såsom Svensk adelsman. År 1743 dömdes han af krigsrätt, för delaktighet uti Dalupproret, till tjuguen dagars fängelse vid vatten och bröd, samt fängelse på Warbergs fästning, dit han äfven insattes, och hvarest han qvarhölls ända till år 1751, då han ändtligen frigafs.

Wrangel, Erik, friherre till Säby, herre till Nolinge, Rånö och Lagnö, var son till ryttmästaren friherre Carl Adolf Wrangel, och utnämndes 1712 till kommissions-sekreterare vid Svenska beskickningen i England. Befordrades 1718 till lagman i Skaraborgs läns lagsaga, och 1720 till kansliråd. Derefter blef han 1727 landshöfding öfver Skaraborgs län; men transporterades två år sednare till landshöfding öfver Nerikes län. Utnämndes slutligen 1739 till riksråd, hvilket han fortfor att vara till år 1743, då han, på begäran, erhöll sitt afsked. Han afled år 1765. Riksrådet Erik Wrangel var en man af mycken bildning, till och med af verklig lärdom, samt kallades äfven till medlem af den nystiftade Vetenskaps-akademien.

Wrede. Denna ätt påstås redan i kejsar Carl den stores tid hafva blifvit adlad för gjorda trogna och tappra tjenster, samt begåfvad med tvenne herregods i Kölns stift, hvilka derstädes ännu skola af Wredar innehafvas. Derifrån kom slägten sedermera till Lifland, och vid början af 1600-talet öfver till Sverige.

Wrede, Henrik Kaspersson, en Lifländsk adelsman, som skref sig herre till Nyenhoff och Wredenhoff, räddade genom sin ädla sjelfuppoffring konung Carl IX:s lif uti slaget vid Kirchholm år 1605. Konungen hade under flykten från den förlorade striden råkat uti den största personliga fara. De förföljande Pohlackarne eftersatte honom i hack och häl, ett skott sträckte hans häst till marken, och han syntes redan vara alldeles förlorad. Då ilade den hjeltemodige Wrede dit, och gaf honom ett prof af den största undersåtliga trohet. Han sprang nemligen skyndsamt af sin häst, och lemnade denne åt konungen, anbefallande sin familj i hans minne och vård. Knappt hade Carl IX bestigit den så ädelmodigt lemnade hästen, och kommit något undan, förrän de förföljande Pohlackarne upphunno hans räddare, hvilken de i sin förbittring genast nedhöggo. Hans enka och barn erhöllo, till belöning för denna ädla sjelfuppoffring, Elimä fjärding i Finland till everldlig egendom. Äldste sonen,

Wrede, Kasper, var kapten-löjtnant, då han 1653 upphöjdes till friberre af drottning Christina; men hans lefnad och bedrifter för öfrigt äro föga kända. Den yngre sonen,

Wrede, Carl Henrik, född d. 8 April 1606, följde, efter i ungdomen idkade studier och gjorda utrikes resor, år 1631 drottning Maria Eleonora på dess resa från Sverige öfver till Tyskland. Blef följande året först kornett, och sedan löjtnant vid öfverste von Rosens regemente, samt kort derefter ryttmästare vid Södermanlands kavalleriregemente. Tog redan 1633 afsked. Under sin korta tjen-

stetid hade han bivistat Würtzburgs eröfring, slaget vid Lützen och belägringen af Hammel. Sedermera blef han assessor i Svea hofrätt, och utnämndes 1653 till landshöfding i Åbo län; men kom, i anseende till sin snart följande död, aldrig att tillträda embetet. Sistnämnda år upphöjdes han, tillika med den äldre brodren, uti friherrligt stånd, då han skref sig friherre till Elimä, herre till Tavastby, Anjala, Hammenäs, Edeby och Östanå. Han afled d. 3 Nov. 1655. Dennes sonson,

Wrede, Henrik, friherre till Elimä, en son af öfverste-löjtnanten vid Wiborgs fotregemente, friherre Fabian Carlsson Wrede, född på 1690-talet, var först page hos hertig Carl Fredrik af Holstein, samt blef 1714 volontär, och 1715 sergeant vid kongl. gardet. Befordrades sedermera till löjtnant vid Nerikes femmännings-regemente, och 1718 till löjtnant vid Elfsborgs regemente. År 1719 tog han afsked; men ingick året derpå åter i tjenst såsom kapten-löjtnant vid grefve Oxenstjernas regemente. Sedermera var han någon tid major i Holsteinsk tjenst. Känd för lärdom och djupa kunskaper i många ämnen, kallades han 1741 till ledamot af Svenska Vetenskaps-akademien. Utnämndes slutligen 1747 till landshöfding öfver Karelen, Savolax och en del af Kymenegårds län. R. af S. O. 1748. Erhöll på egen begäran afsked år 1753, och dog 1758.

Wrede, Fabian, en son af friherre Kasper Wrede, föddes år 1641 i Finland, och företog, sedan han hemma gjort grundliga studier, en resa till fremmande orter, hvarunder han 1666 i Hamburg uppvaktade drottning Christina, som då var stadd på en resa till Sverige. Hon utnämnde honom till sin kammarherre; men länge trifdes han likväl icke uti hennes hof, utan förfogade sig snart åter hem, då han blef kammarherre hos konung Carl XI. Sedermera utnämndes han år 1675 till landshöfding öfver Wiborgs, Kymenegårds och Nyslotts län, samt 1681 till landshöfding i Upland. Vid den märkvärdiga riksdagen 1682 i Stockholm förordnades han till landtmarskalk, och uppförde sig uti denna då ganska bekymmersamma ställning på ett sätt, som förskaffade honom allmänt beröm. År 1685 utnämndes han till kongl. råd och kammarråd, samt tillika till president i reduktions- och liqvidations-kommissionen. Befordrades 1687 till president i kammar- och bergskollegierna, samt statskontoret, och upphöjdes samma år i grefligt stånd, då han skref sig grefve till Östanå, friherre till Elimä, herre till Tjulaholm, Fånö, Häringe, Harfvila, Harbonäs, Söderby, Lemsjöholm, Ålebult och Ekesjö hofgård. År 1697 utnämndes han af konung Carl XI att vara en ibland de herrar, hvilka såsom förmyndare skulle förestå riket, intilldess den unge Carl XII kunde sjelf öfvertaga styrelsen. Sedan han uti tjugofyra år förestått kammar-kollegium och statskontoret, erhöll han entledigande från dessa befattningar; men då, i konung Carl XII:s tid, kommersekollegium inrättades, anförtroddes honom hela inrättningen deraf och första inseendet deröfver. Han dog d. 6 Dec. 1712, utan manliga arfvingar, och med honom sjelf utgick således hans grefliga ätt. Han var en herre af djupt förstånd, förträffliga själsgåfvor och oförtroten driftighet.

Wreech, Kurt Fredrik von, var kapten vid öfverste d'Albedyls värfvade dragonregemente, då han, efter nederlaget vid Pultawa 1709, tillika med hela regementet, tillfångatogs af Ryssarne vid Dnieperströmmen. Han fördes jemte många andra till Siberien, der han i många år vistades uti Tobolsk. Der inrättade denne hederlige menniskovän, rörd af den okunnighet, hvaruti de Svenske fångarnes barn fingo uppvexa, en särskild skola för dem, hvarest han, biträdd af några andre officerare, undervisade dem uti kristendom, skrifning, räkning m. m. Den förtjenstfulle professor Franke i Halle understödde inrättningen med nödvändiga böcker, äfvensom med något penningar. Kapten Wreech hemkom ändtligen år 1722 från Siberien, då han tog afsked och reste till Tyskland, der han var född, samt blef sedermera guvernör för en ung Sachsisk grefve.

Wrena, annex till Halla, är beläget i Oppunda härad, $2\frac{1}{2}$ mil N.V. från Nyköping. Rådande jordmånen är lera, och skog finnes sparsamt. Sockenen innehåller $14\frac{1}{2}$ mtl., med 340 inbyggare på en areal af 4,444 tunnl., hvaraf 1,490 äro sjöar och kärr.

Wresowitz, som slutligen blef general-major i Svensk tjenst, var en af de mest beryktade partigängare under Carl X Gustafs Pohlska krig, som länge försvarade sig med stor tapperhet emot vida manstarkare fiender, och huserade strängt uti Stor-Pohlen. Mannen var ursprungligen från Böhmen, och hade förut stått i Pohlsk tjenst; men hade sedan, af harm öfver någon honom utaf Johan Kasimir tillfogad oförrätt, gått öfver till Svenskarne. Deraf hade ett ömsesidigt och i hög grad bittert hat uppstått emellan honom och Pohlackarne. Slutligen blef han på ett nattligt tåg af Pohlske fältherren Czarnecki öfverraskad, hans soldater skingrade, han sjelf af några Pohlske bönder ertappad, igenkänd samt på det grymmaste sätt med störar och påkar slagen till döds.

Wret- eller **Marcus-Hindershammaren,** ett jernbruk i Ramsbergs socken af Örebro län, har 2 härdar, 1 hammmare och 600 skepp:d stångjernssmide af eget tackjern. Skeppar på Stockholm. Äges af ett bolag, och disponeras af J. W. Beskow.

Wreta, fordom ett kloster i den socken, som nu bär detta namn, var anlagdt år 1128 af konung Inge d. y., som här med förgift blef afdagatagen år 1129. Det beboddes först af Benediktiner-nunnor; men konung Carl Sverkersson ditsatte år 1162 jungfrur af Bernhardiner-orden, hvilka genom sina gudaktighetsöfningar och handaslöjder drogo många, äfven förnämare mäns döttrar in uti klostret. Wreta blef derigenom snart ett moderkloster, och skickade ifrån sig nunnesvärmar åt flera håll, såsom till Gudhem i Westergöthland, Riseberga i Nerike, Sko i Upland och Askaby i Östergöthland. Lemningar efter många och stora stenbyggnader bevittna ännu detta klosters fordna betydenhet.

Två säterier, 68 bondgårdar, 10 qvarnar och 9 fiskerier, jemte jord och tomter i åtskilliga städer, hafva genom gåfvor och testamenten varit detta klosters tillhörighet. All tionde af Wreta socken och flera andra socknar var ock hit anslagen. Konung Inge d. y:s enkedrottning, Sverker d. y:s dotter Ingegerd, Carl Sverkerssons dotter, samt Carl Knutssons dotter Christina voro här efter hvarandra abbedissor. Den sista abbedissan var Sigrid Botolfsdotter, från 1513 till 1538. Klostret hade sitt eget sigill, hvaruti var aftryckt Jesu moder med barnet på armen, och med omskrift: *S. Conventus Sanctæ Mariæ in Vretis.* Konung Gustaf I:s svärmor, Ebba Lejonhufvud, som ej ville öfvergifva katholska läran, tillbragte här sin enketid, ända till år 1549, då hon dog af pesten. Klosterhusen hafva efterhand blifvit förstörda, utom ett af täljsten, som sedermera af Götha kanalbolag blifvit inredt till spannmålsmagasin.

Wretakloster, med Stjernarp, en socken i Gullbergs härad, är beläget 1 mil N.V. från Linköping, vid Götha kanal, och är præbendepastorat åt biskopen i Linköping. Motala ström och Svartån gå igenom socknen. Marken är mestadels slättbygd; svartmylla och sand är den rådande jordmånen. Vid kyrkan finnes kalksten, hvaraf stenen är tagen så väl till Linköpings domkyrka, som till socknens nuvarande kyrka, hvilken är uppförd på den gamla klosterkyrkan. En mängd kungliga och förnäma personer, såsom konung Inge och hans gemål, drottning Helena, konung Ragvald Knapphöfde, konung Waldemar Birgersson, Johan III:s svärmoder, Anna Eriksdotter Lejonhufvud, samt flera af slägterna Mörner, Färla, Koskull, Some och Douglas äro här begrafna. Märkliga gårdar i socknen äro: *Brunneby* och *Kungsbro* (se dessa ord), samt *Odenfors*, 1 mtl. berustadt säteri, med vacker trädgård, mjölqvarn med 4 par stenar, och såg. Vid gästgifvaregården Sjögestad i denna socken är häradets tingshus. Grifthögar synas på åtskilliga ställen. Hemmanen i socknen äro 65½, med 2,120 inbyggare. Arealen, jemte Stjernarp, utgöres af 35,686 tunnl., hvaraf 6,080 äro sjöar och kärr.

Wrigstad, med Nydala och Svennarum, en socken i Westra härad af Jönköpings län, är beläget 5½ mil S.S.O. från Jönköping, och tillhör 2 kl. konsist. Rådande jordmånen är sand, och skog fattas ej alldeles. Till pastors-bostället hörer *Köpstad Lossagården*, 2 hemman, samt till pædagogi-bostället *Wrigstad Månsgården*, ½ mtl., hvilka jordegor blifvit till dessa boställen skänkta af en friherre G. Gyllenstjerna, hvars slägt derföre en tid hade patronaträtt i socknen, hvilken dock nu upphört. Af samme Gyllenstjerna är ock här ett hospital inrättadt, der socknens fattige njuta underhåll och vård. Enkefru Hafström har på sednare åren till denna inrättning skänkt 1000 R:dr r:gs. Största gården i socknen är *Lundholms* säteri, om 7¾ mtl., som år 1570 af konung Johan III skänktes till rikskansleren Nils Gyllenstjerna, men genom reduktionen år 1681 återtogs från slägten. Tillhör nu en Rydbeck. I socknen är sedan år 1827 en vexelundervisningsskola stiftad för 60 barn. I Wirestorps ägor i denna socken finnas omkring 30 springkällor, hvaraf 2 under den hetaste sommar äro lika kalla som om vintern. Socknen innehåller 35¼ hemman, med 1,380 inbyggare på en areal af 26,476 tunnland, hvaraf 1,020 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Wrå, ett annex till Odensjö, är beläget 9¾ mil V.S.V. från Wexiö. Socknen håller 2 mil i längd och 1½ i bredd. Jordmånen består af sand och grusblandad jord. På skog är i allmänhet brist. Socknen gränsar till Halland, men är skiljd derifrån genom *Högsjön*. I socknen räknas dessutom 29 andra sjöar. Den nya kyrkan är byggd af sten år 1836, och är 40 alnar lång, 20 alnar bred, samt försedd med ett 27 alnar högt torn. Hemmanens antal är 18⅜, med 910 inbyggare på en areal af 33,349 tunnland, hvaraf 1,590 äro sjöar och kärr.

Wråk (Buteo), en roffogel af falkslägtet, har trakten mellan öga och näbb beklädd med borst, stjerten tvär eller något rundad, föga längre än vingarna; långa vingar, och 3:dje eller 4:de vingpennan längst; liten näbb och medelmåttiga, alldeles eller till en del fjäderklädda tarser. Han flyger trögt med breda och trubbiga vingar; men stundom ser man honom ändock sväfva skrufformigt ganska högt i luften. Wråkarne hafva stort hufvud, undersättsig kropp, men korta tår, och sakna den styrka och skicklighet i klorna, som man träffar hos de flesta andra roffoglar, hvarföre de ej heller någonsin fånga ett rof i flygten. De lefva af fogelungar, fältmöss, grodor, ödlor, insekter och maskar, samt bygga sina bon på träd eller bergspetsar. *Ormwråken* (se detta ord) är redan beskrifven. Tvenne andra i Skandinavien förekommande arter äro: *Fjösbenta Wråken* (Falco Lagopus) och *Biwråken* (F. apivorus). Den förre har benen fjäderklädda ända till tårna, stjerten är från roten utåt hvit, näbben svart, iris brun, samt näbbhud, munvikar och tår gula. Fogelns längd utgör omkring 2 fot, och från vingleden 1½ fot; gammal, har han hufvud, hals, rygg, strupe och bröst samt lårfjädrar och tarser rost- eller hvitgulaktiga. Han tillbringar hos oss sommaren, bland fjäll och snödrifvor i Norrland och Lappland, och förekommer i södra Sverige endast vid flyttningstiderna, då man igenkänner honom på hans tröga och låga flygt, samt ängsliga, hopkrympta ställning. Deremot, om sommaren, under fortplantningstiden, i de trakter, hvarest han då vistas, stiger han högt i luften, och låter höra ett högt och klagande *kahaa*. Hans föda består i råttor och möss af alla slag, samt grodor, ormar och insekter. Fjäll-lemlar förtär han i myckenhet, och fodrar med dem sina ungar. *Biwråken* åter har trakten mellan öga och näbb betäckt med täta fjädrar; hans tarser är korta, näbben hoptryckt, samt stjerten lång och afrundad. Hans längd är 2 fot, och vingbredden 4 fot och 2 tum; näbben svart, iris och benen gula, samt öfra kroppsdelarne mörk- eller svartbruna. Han är hos oss flyttfogel, och träffas någongång om våren eller

sommaren i skogstrakterna såväl i Skåne, som i mellersta och öfra Sverige, hvarest han helst uppehåller sig i hög granskog på sumpig mark. Han flyger långsamt, trögt och lågt, undantagandes under parningstiden, då han svänger sig högt i luften, och låter höra ett hvisslande och långdraget *kik, kik, kik.* Humlor, bin och vespor hafva i honom en dödsfiende, ty han sprätter ut deras bon och bär dem med pupporna till sina ungar. Dessutom förtär han möss, mullvadar, grodor, ödlor, äfvensom sniglar och regnmaskar, och kastar sig i nödfall äfven på kadaver.

Wrålshögen är en hög på Hästeskees egor i Skee socken af norra Bohuslän. Om den man, Wrål, som i denna hög skall ligga begrafven, hafva en mängd sagor i orten varit gängse. Han skall hafva varit son till en bergsgubbe, bott i Hästeskee, arbetat som tolf, och ätit som tolf. För första gången gick han en dag i kyrkan, och ditkom en timma förr än de andra. Presten frågade honom då, om han den dagen förtärt något, hvarpå han svarade sig hafva icke mycket ätit, men dock förtärt en fjerding sill och en grepa bröd. Då han omsider blifvit gammal och skulle dö, sade han sig ej vilja ligga i kyrkogården, utan utvisade en stor hög, der han ville jordas, sägande, att man skulle föra honom dit innan solen uppgått. Hans sörjande enka var dock angelägen att Wrål skulle komma i vigd jord, och förmådde derföre folket att icke stadna med liket vid högen, utan fortsätta färden ända fram till kyrkogården. Man lofvade detta, och alla dragare, som funnos på stället, spändes för liket; men när tåget väl hunnit fram till högen, kunde dragarne icke mer fås af stället, utan man måste omsider i högen på samma ställe begrafva den döde. Denna hög, jemte några derpå uppresta stenar, finnes ännu qvar, och kallas Wrålshögen.

Wulfcrona, Daniel, son af assessoren i kammar-revisionen Daniel Wulf, föddes d. 23 Sept. 1664 i Stockholm, och blef, efter idkade studier vid Upsala akademi, 1680 kammarskrifvare vid Finska landskontoret, samt 1688 kammarförvandt derstädes. Befordrades sedermera 1695 till kommissarie i kammar-revisionen, och 1711 till assessor derstädes. Blef slutligen 1714 statskommissarie. Känd såsom en för sin tid ganska skicklig och driftig kameralistisk tjensteman, användes han utom sina ordinarie befattningar vid flera serskilda kommissioner, såsom t. ex. 1692 att revidera städernas, domkyrkornas och hospitalernas m. fl. räkningar i Westmanland, 1703 att undersöka en fogdebalans i Medelpad, och 1713 att revidera amiralitetsmedlens disposition i Carlskrona, samt utreda förhållandet med en dervid gjord ansenlig konfiskation. Upphöjdes 1719 uti adligt stånd, och tog afsked 1727. Han afled i Stockholm år 1730. På samma gång som han, adlades äfven hans måg,

Wulfcrona, Anders Fredrik, före sitt adlande kallad Poltzo, och son af en borgmästare i Mark-Brandenburg, hvilken var född 1683, samt efter idkade studier blifvit 1709 fänrik och löjtnant vid Kronobergs regemente, och 1710 utnämnts till kapten derstädes. Han hade under sin tjenstetid ådagalagt mycken tapperhet, och med utmärkelse deltagit uti de flesta då förefallande krigshändelser, och deribland slaget vid Helsingborg och sjöslaget vid Kiögebugt. Vid Wismars belägring hade han blifvit tillfångatagen af Preussarne, men sjelf utlöst sig ur fångenskapen.

Wulfwenstjerna, Johan, son af en ryttare, benämnd Peder, vid Westgötha regemente, och sjelf till en början äfven simpel ryttare vid öfverste Lybeckers regemente, var en bland de många krigsbussar, som under de store Carlarnes tid tjente sig upp till anseende och adlig värdighet. Han begynte sin krigstjenst 1661, och användes först i Tyskland, der han snart blef korporal. Utmärkte sig sedan mycket vid flera tillfällen, i synnerhet vid Stettins belägring, der han lärer hafva förhållit sig på ett ganska hedrande sätt. Sedermera kom han till hufvudhären i Skåne, hvarest han med beröm avancerade från den ena tjensten till den andra, samt slutligen blef ryttmästare vid Westgötha kavalleriregemente. I denna beställning adlades han 1681, då han antog namnet Wulfwenstjerna; förut hade han kallat sig *Wulf.* Han dog d. 1 Januari 1708.

Vultejus, Johannes, son af körsnären i Stockholm Elias Vult, föddes d. 13 Januari 1639, och blef, sedan han genomgått Tyska skolan i sin fädernestad, 1656 student vid Upsala akademi. Efter der aflagda lärdomsprof, promoverades han 1668 till filosofie magister, och prestvigdes följande året, då han genast utnämndes till kyrkoherde vid Tyska församlingen i Götheborg. Sedermera kallades han af enkedrottningen att vara dess öfverhofpredikant, samt blef slutligen kyrkoherde uti Riddarholms och Bromma församlingar 1679. Under sin tjenstgöring vid hofvet berättas han hafva flitigt predikat både på Tyska och Svenska, ända till år 1685, då han, på begäran, erhöll afsked från öfverhofpredikantstjensten. Han säges hafva varit mycket älskad af sina församlingsbor, samt har äfven gjort sig känd såsom en temligen god psalmist. Utom en mängd likpredikningar, har han äfven utgifvit några smärre uppbyggelseskrifter, deribland *Postilla compendiosa,* äfven en årgång predikningar. Man har af säkra berättelser den uppgift, att kyrkoherden Vultejus mycket ifrat emot presternes peruker, och velat till och med hafva infört det stadgande bland riksdagsbesvären, att unge prester måtte blifva uttryckligen förbjudne att utan orsak och tvång löpa med peruk. Han afled d. 23 Mars 1700.

Vult von Steijern, Johan Julius, före sitt adlande kallad *Vult,* föddes i Stockholm d. 13 Okt. 1695, samt var en son till kyrkoherden i Riddarholmen och Bromma, magister Johannes Vultejus. Sedan han uti fem år studerat vid Upsala akademi, samt uti trenne år vid universitetet i Utrecht och Leyden, företog han 1719 en vidsträckt resa genom Europas förnämsta länder, hvarifrån han återkom år 1723, då han anställdes till tjenstgöring vid riksarkivet. Då år 1726 rikets alla tullar ställdes

under ett gemensamt general-tull-arrende, utnämndes han till sekreterate vid denna societet, hvilken syssla han sedermera fortfor att sköta uti aderton år, derunder upphöjd 1743 uti adligt stånd. Befordrades 1744 till assessor i kommers-kollegium, och 1747 till kommerseråd. Sistnämnda år blef han utsedd att afgå till England såsom Svensk minister; men nödgades för enskilda hushållsomständigheter undanbedja sig detta uppdrag. Utnämndes 1751, vid konung Adolf Fredriks kröning, till riddare af N. O., samt fick 1762 titel af hofkansler. Samma år blef han kommendör af N. O., och förordnades sluligen 1767 till president i kammar-revisionen. Utom de ordinarie embeten, som han alla på det berömligaste sätt förvaltade, blefvo äfven tid efter annan åtskilliga extra ganska maktpåliggande förrättningar honom anförtrodda. Så satt han såsom ledamot uti icke mindre än 24 olika kongl. kommissioner eller serskildta utskott, uti hvilka högst vigtiga ärenden, rörande handeln och finansverket, undersöktes och utreddes, samt hvaruti gemenligen största delen af arbetet föll på hans lott. Utom allt detta hade han af konungen i uppdrag att allt framgent fortsätta de uträkningar af rikets årliga handelsbalanser, hvilka han, då han ännu var sekreterare vid general-tull-arrende-societeten, af egen fri drift hade påbörjat, och hvilket särdeles vidlyftiga samt mödosamma arbete han äfven fortsatte ända till två år före sin död. Dessutom satt han såsom fullmäktig uti nyssnämnda societet ifrån år 1747 till 1765, då densamma upplöstes. Äfven var han ledamot af riksens ständers sekreta utskott, under 1756, 1761 och 1765 årens riksdagar. Denne arbetsamme och förtjenstfulle medborgare afled hastigt af slag den 6 Juli 1767. Dennes sonson,

Vult von Steijern, Henrik Sebastian, son af assessorn i kommers-kollegium, Gustaf Vult von Steijern, föddes d. 10 Sept. 1768, och blef, efter inhemtade studier samt flera sjöresor, år 1783 utnämnd till fänrik vid Sveaborgs-eskadern af arméens flotta. Bivistade kriget i Finland åren 1788—1790, hvarunder han deltog i det sistnämnda år hållna sjöslaget vid Hogland, samt i det stora slaget vid Svensksund, då han visade sådan käckhet, att han erhöll den till åminnelse af denna bragd serskild slagna guldmedalj. Utnämndes vid samma tid till löjtnant, och befordrades 1794 till kapten vid flottan. R. af S. O. 1800. Utnämndes sedermera till kapten vid Östgötha lifgrenadier-regemente, samt 1803 till major och öfveradjutant hos konungen, i hvilka befattningar han tjenstgjorde till år 1807, då han, på egen begäran, erhöll afsked ur krigstjensten. År 1810 förordnades han att vara kassadirektör vid en del af Götha kanalbyggnad, och hade de följande tvenne åren i uppdrag, att såsom kronans ombud deltaga i de jordliqvidationer, hvilka i och för kanalanläggningen kunde ifrågakomma, hvarefter han åren 1822—1824 hade att ombesörja aftappningen af den stora Dagsmåssen. K. af W. O. 1824. Förordnades året derpå att vara ordförande i Wadstena kurhus-direktion, samt 1826 till ledamot och vice ordförande i Wadstena hospitals-direktion. Upphöjdes år 1832 i friherrligt stånd. Afled d. 29 Febr. 1844. Ätten härstammade från Stejermark, och har bildat namnet efter denna härkomst.

Würtsburgs eröfring. Den rika, vid östra sidan af Mainzfloden liggande staden Würtzburg, som var hufvudorten i Frankiska kretsen, och säte för en katholsk erkebiskop, hvilken tillika herrskade såsom furste öfver hela kringliggande nejden, blef den 8 Oktober 1631 skådeplatsen för en af Svenskarnes berömdaste bragder under den store Gustaf II Adolf uti Tyska trettioåriga kriget. Vid ryktet om konungens annalkande, hade erkebiskopen tagit till flykten, samt lemnat staden och slottet att försvaras af en ryttmästare vid namn Keller, med en besättning af 1500 man. Då Gustaf Adolf uppfordrade den illa befästade staden, gaf Keller ett vägrande svar. Svenskarne bröto utan svårighet in uti malmarna, men hunno icke för det infallande mörkret att angripa sjelfva staden. Inseende likväl omöjligheten att längre kunna försvara densamma, begagnade Keller den påföljande natten, för att med sina trupper gå öfver till det på andra sidan strömmen liggande slottet. Honom följde de flesta munkar och nunnor, samt flere af borgerskapets fruntimmer, medförande en mängd dyrbarheter och reda penningar. Morgonen derpå öfverlemnades staden åt Svenskarne. För att äfven i dessa trakter ega någon fast stödjepunkt, beslöt Gustaf Adolf, att till hvad pris som helst bemäktiga sig detta slott. Saken hade dock många svårigheter. Borgen var belägen på en brant höjd, och, efter tidens sätt, icke illa befästad, dessutom hade den af den rike erkebiskopen blifvit försedd med proviant och krigsförråder för ett helt år. Redan att komma öfver floden var ingen lätt sak, ty Keller hade dels sönderhuggit, dels till andra sidan öfverfört alla båtar, och dessutom sprängdt tvenne hvalf af den öfver strömmen ledande bron. Från det höga fästet riktade han obehindradt sina kanoner åt alla sidor, och endast med möda kunde Svenskarne bland stadens byggnader vinna skydd för de öfverallt nedfallande kulorna. Till råga på svårigheten ankom den underättelsen, att Tilly med sin nya krigshär skyndade till fästningens undsättning. Gustaf Adolf beslöt derföre att sjelf så mycket ifrigare skynda med anfallet. Plankor kastades öfver de sprängda brohvalfven, och Skottarne fingo befallning att på denna smala och vådliga väg springa öfver till andra sidan. Ett förfärligt kulregn mötte de framryckande, och tvenne bröder Ramsay, hvilka gingo i spetsen för sina landsmän, störtade genast dödligt sårade till jorden. Då Skottarne kommo till plankan, som låg nära tjugofyra alnar högt öfver floden, hisnade de, icke för kulorna, utan för den vådliga spången, och ville tillbaka. Emellertid hade det lyckats konungen att erhålla båtar, och att på detta sätt till andra stranden öfverföra åtskilliga trupper, hvilka derstädes skyndsamt uppkastade förskansningar, och med de efterkommandes hjelp återdrefvo ett från fästningen företaget utfall. Svenskarne, dristigare

genom denna framgång, började den ene efter den andre springa öfver plankorna, och innan qvällen hade konungen redan en betydlig styrka samlad på andra sidan af floden, hvarefter belägringsarbetet den följande morgonen genast påbörjades. Två hela dagar besköt konungen ett af slottstornen, i hopp att detsamma vid nedstörtandet skulle fylla grafven, och såmedelst underlätta stormandet; det föll äfven slutligen, men på sådant sätt, att den åsyftade verkan förfelades. Sedan derföre löpgrafvarne hunnit innemot fästningen, beslöt han att med storm borttaga den utanför porten belägna halfmånen, samt anförtrodde detta synnerligen vådliga uppdrag åt Axel Lilje, Jakob Ramsay och Johan Hamilton med deras folk. Hepburn och en hop frivillige Skottar följde sine landsmän. Striden blef både långvarig och förtviflad, ty fienderne, skyddade af det höga bröstvärnet, gjorde ett kraftigt motstånd, hvaremot de stormande måste under fiendens kulor och hugg tränga uppför bergsbranten, öfver grafven och vidare uppför sjelfva fästningsvallen. Ett stycke derifrån, och skyddade af en grushög, stodo Gustaf Adolf och Pehr Brahe, åskådande striden, hvarunder en från fästningen kommande kanonkula slog ned vid sidan, samt öfvertäckte dem båda med grus och dam. Konungen gick sedan ut på fältet, för att ytterligare uppmuntra soldaterne, hvarvid en muskötkula slet bort en del af hans buffelhandske, dock utan att göra någon annan skada. Emellertid rasade striden utan uppehör. Österbottningar och Skottar trängde oemotståndligt fram emellan fiendernes pikar och kulor, så att ändtligen efter tvenne timmars fäktande de kejserlige drogo sig in uti slottet, och Svenskarne blefvo mästare öfver hela utanverket. Dagen derpå skulle sjelfva fästningen stormas, hvartill utsågos Svenska och Tyska trupper, med gula och blå brigaden samt Österbottningarne i spetsen. Hamilton hade väntat att med sina Skottar äfven denna gång få deltaga i striden, och han ansåg Gustaf Adolfs vägran för en sådan skymf mot sig och sina landsmän, att han på stället begärde sitt afsked och öfvergaf krigshären. Under följande natten samlades ofvannämnda regementer uti den nyss eröfrade halfmånen; morgonen derpå, litet före gryningen, bestämdes till anfall. Ungefär en halftimma förut, och då alla stodo färdige, utsändes en löjtnant med sju man att undersöka porthvalfvet. Dold af mörkret, kom han till vindbryggan, hvilken han till sin stora förvåning fann nedfälld; på inre sidan stodo dock tvåhundra kejserlige på vakt. Då desse hörde och skymtade någon rörelse utanför vallen, ropade de och frågade efter lösen och namn. "Jag är Svensk," svarade löjtnanten, och sprang dristigt med sina få följeslagare upp på bryggan, ropande tillika utåt halfmånen: "Kamrater! skynden hit, slottet är intaget!" Det lyckades honom att under en häftig skärmytsling försvara porthvalfvet mot Österrikarne, hvilka, bedragne af mörkret, ingalunda kunde föreställa sig, att en så liten styrka vågat anfalla dem. Vid löjtnantens rop störtade emellertid alla de i beredskap stående regementerna fram, somliga öfver vindbryggan, andra på stormstegar klättrande öfver murarna. Striden blef häftig, men kort, ty snart inträngde Svenskarne på sjelfva borggården. Besättningen fortfor detta oaktadt med ett förtviflad motstånd, hvarigenom de stormande blefvo ännu mera uppretade, så att de slutligen begynte ropa: "Magdeburger-pardon," och nedhöggo allt som de mötte. Då sprang Torstensson fram, fattade den kämpande Keller om lifvet och tog honom till fånga, på samma gång skyddande honom mot soldaternes raseri, och med anförarens tillfångatagande slutades ändtligen striden. Borggården var emellertid öfverströdd med fallne fiender, deribland tjugo munkar, dels med, dels utan vapen. Många hade kastat sig sjelfve till marken, låtsande döden, för att sålunda undgå honom. Sedan motståndet upphört, ilade soldaterne till plundring; dock blef ingen qvinna våldförd, ingen man misshandlad, men penningar och dyrbarheter borttogos utan förskoning och i rikt mått. Efter en timmas tid lät konungen befalla slut på plundringen, och inträdde derpå sjelf uti slottet. Det var nu redan full dager, så att han tydligt kunde se de öfver borggården utströdda liken. Han märkte straxt, att några af dem hade en hos döda ovanligt frisk färg, och gissade till verkliga förhållandet, hvarföre han leende ropade: "Stån upp igen! eder skall intet ondt vederfaras." Vid dessa ord sprungo genast många af de förmenta liken upp ifrån marken, samt bugade sig med glädje och tacksamhet för den räddande fursten. Segervinnarnes byte blef ganska stort. En mängd silfver och kostbarheter, som stadsboerne hade förvarat uti slottskyrkan, återlemnades, och likväl erhöllo soldaterne så mycket penningar, att de vid delningen med fyllda hattkullar mätte det klingande myntet. Konungen behöll för egen räkning rustkammaren, innehållande vapen för sjutusen man till fot och fyratusen till häst, aderton större och trettio smärre kanoner, samt fyra mörsare; stallet med en mängd utsökta hästar; vinkällaren, ymnigt försedd äfven med många tjugoåriga fat, och slutligen det rika bibliotheket, hvilket skänktes till Upsala högskola. Ur kapellet togos bilderna af Frälsaren och jungfru Maria, gjutna af gediget guld, äfvensom de tolf apostlarne af silfver. Keller måste dessutom upptäcka erkebiskopens hemliga skattkammarehvalf, djupt ned under slottets källare inhugget i sjelfva klippan. Derifrån uppburos de gömda rikedomarne, men vet ej till huru stort värde. Då från samma hvalf ett skrin bars öfver borggården, lossnade bottnen, och hela den tunga laddningen, bestående af blanka dukater, rullade ut öfver stenarne. Soldaterne kastade sig ned för att upplocka dem, lemnande för syns skull några åt konungen, men stoppade de flesta i sina egna fickor. Gustaf Adolf skrattade häråt och sade: "Låt vara gossar! efter guldet nu en gång har fallit i edra händer, så må ni också behålla det."

Waghals, Mans, hette på konung Gustaf I Wasas tid en ung stadstjenare i Stockholm, som ge-

nom sin djerfhet och förslagenhet lyckades att göra konungen en stor tjenst. Detta inträffade under de upproriska stämplingar, Westgöthaherrarne år 1529 förehade, och hvarifrån de på intet sätt ville afstå, ehuru bref till och med ankommo till dem från de andra landsorterna, med varning, att de ej måde förorsaka något obestånd uti riket. Af fruktan likväl, det konung Gustaf skulle få någon säker underrättelse om deras förehafvande, satte de vid Hofva en vakt af tusen man, som borde hindra att intet bud skulle från Westergöthland komma öfver Tiveden upp till konungen. Till anförare för denna vakt hade blifvit förordnad en prest, benämnd Nils i Hvalstad, som förut varit biskopsfogde på Leckö, och som högeligen hatade konung Gustaf. Till denne herr Nils sände de upproriske alla sina bref, och skulle han med säkra bud förskaffa dem till deras egare uti öfra Sverige. På sådant sätt kunde konungen icke få veta hvad som förehades i Westergöthland, hvilket dock var honom ganska angeläget. Som den unge Hans Wåghals var född i Westergöthland, samt ganska väl kände folket och alla vägar derstädes, blef han hemligen nedskickad, för att skaffa konungen tillförlitlig kunskap om tillståndet i landet. På skogsvägar och hemliga stigar smög sig då Hans Wåghals förbi vakten på Tiveden, och kom till sina slägtingar, hos hvilka han uppehöll sig några veckor. Då han förskaffat sig all den underrättelse han kunde få, köpte han tillsammans en hop Westgöthaostar, och begaf sig med dem upp mot Tiveden igen, lagande med flit så, att han föll uti vaktens händer. Herr Nils i Hvalstad ansatte honom hårdt, tilltalande honom som en spejare; men Hans Wåghals ställde sig helt enfaldig, och svarade, att han ej varit i Upland på fyra år, samt att han nu ämnade sig dit blott för att sälja sina ostar. Denna ursäkt gällde dock icke. Han återfördes till länsmansgården vid Hofva, och fyra karlar sattes till att bevaka honom. Hans Wåghals låtsade emellertid ingenting härom, utan åt och drack, betalande allting rundeligen, så att länsmannen var med honom väl tillfreds. Efter några dagar låtsade han blifva sjuk, pustade och höll sig mycket illa, så att han måste läggas till sängs, och alla tyckte det vara stor synd med den stackars osthandlaren, ja, vaktkarlarne öfvergåfvo honom ofta långa stunderna, tyckande honom vara tillräckligt bevakad af sin sjukdom. Emellertid hade den listige Hans Wåghals sett herr Nils oförmärkt nedsätta en ask uti en mörk vrå af rummet, och trodde han sig förmärka, att den månde innehålla åtskilligt om de upproriskes förehafvande. Då han derföre en dag befann sig ensam, steg han tyst upp, tog till sig asken, öppnade den, och fann deri en hop bref från Thure Jönsson, Måns Bryntesson, Thure Bjelke, samt flere af de förnämste upprorsmännen. Dessa bref voro ställda till deras vänner i Svea rike, och innehöllo fullständiga bevis på alla de upproriske herrarnes företag. Då Hans Wåghals genomögnat några af brefven, nedlade han dem åter i asken, och satte den tillbaka i vrån. Han begynte derefter att pusta och jemra sig ej mindre än förut, så att alla trodde honom vara en dödssjuk man, den der icke vidare behöfde vaktas; men om natten, sedan alla insomnat, tystnade Wåghals med sin jemmer, steg försigtigt och tyst upp, tog asken, samt smög sig med densamma försigtigt ut ur stugan. Derpå begaf han sig inåt skogen, och sedan kunde ingen mera taga honom fatt. På detta sätt undkom han, och anlände slutligen välbehållen med sin brefask till konungen. Gustaf belönade honom rikligen; men anbefallde honom tillika den fullkomligaste tystnad. Ingen visste heller hvarken hvar Hans Wåghals varit, eller hvart de så plötsligen förlorade brefven tagit vägen.

Wåhla, Östra, är en socken, belägen vid Dalelfven, $9\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Westerås, och tillhör 1 kl. reg. Större delen af socken hörer till Wåhla härad af Westerås län; men en del deraf sträcker sig in i Örbyhus härad af Upsala län. Socknen stöter i öster till Tierp och sjön Temnaren, samt hörer i kyrkligt afseende till Norra Fjerdhundra kontrakt. Flera smärre vattendrag, hvilka omgifvas af kärr och sidländta ängar, genomflyta socknen. Norrut stryker en bergås, som begränsar Dalelfvens lopp, och utgör en skogsmark, tillhörig socknen. Rådande jordmån är dels lera, dels mosseller mojord. Utom åkerbruk och boskapsskötsel idkas här skogsbruk och tjärubränning samt förfärdigande af trädvaror, äfvensom körslor för de närliggande jernbruken. Större gårdar äro: *Lindsbro*, 1 mtl. säteri; *Aspenäs*, 2 mtl. frälse, beläget vid sjön Temnaren, ett gammalt gods, hvarest under katholska tiden varit ett kloster; samt *Prestegården*, $2\frac{1}{2}$ mtl. krono. Socknen innehåller $107\frac{5}{16}$ hemman, hvaraf $82\frac{1}{4}$ skatte, $10\frac{1}{16}$ krono, samt 15 frälse. Folkmängden är 2,764 på en areal af 47,952 tunnl., hvaraf 3,770 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Wåhla, Vestra, med Karbenning, en socken i Norbergs härad af Westerås län, är beläget $5\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Westerås, och tillhör 2 kl. konsist. Sjöar, hvaribland *Åmänningen*, samt berg och skogsmark upptaga en stor del af socknen. Endast i dalarna är fruktbar jordmån, och åkerbruk kan der idkas; näst denna äro skogs- och bergsbruk här hufvudnäringar. Jernbruk och stångjernsverk finnas här, som förbruka eget tackjern; sådana äro: *Engelsberg*, *Staback*, *Ombenning* och *Trummelsberg* (se dessa ord). Vid *Breakärr* finnas äfven jerngrufvor, som ännu bearbetas. Vid Ombenning är by. Till hyttorna hämtas malm ifrån Norberg. Socknen innehåller $9\frac{5}{8}$ hemman, hvaraf $7\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{7}{8}$ krono, 1 frälse. Folknummern är 798 på en areal af 24,138 tunnl., hvaraf 5,500 äro sjöar och kärr. Adr. Avesta.

Wåhla, ett härad af Westerås län, beläget vid gränsen af Upsala län, kring Temnarens vestra tillflöden, innefattar större delen af socknarne Östra Wåhla, samt Nora och Harbo, äfvensom hela Huddunge socken. Häradet innehåller $224\frac{1}{4}$ hemman, med 7,538 inbyggare på en areal af 152,697 tunnl., hvaraf 11,870 äro sjöar och kärr.

Wåhlin, Anders Magnus, son af kommministern, sedermera kyrkoherden M. Wåhlin, föddes d. 22 Dec. 1731. Efter idkade studier vid läroverken i Linköping, dimitterades han 1749 till Upsala akademi, der han snart, såsom en eldig, flitig och välartad yngling, omfattades med utmärkt välvilja af sina ryktbare lärare Linné och Rosenstein. Den förre utsåg honom att 1756, på ett af rikets ständer beviljadt offentligt understöd, genomresa och undersöka alla nordiska lappmarker; men denna resa gick ej i verkställighet, emedan han, i anseende till sina kända stora medicinska kunskaper, vid samma tid förordnades af collegium medicum att förestå provincial-läkaretjensten i Jönköpings län. Följande året, då han i Upsala promoverades till medicine doktor, erhöll han fullmakt på nämnda syssla, och anställdes tillika såsom Götha hofrätts särskilda medicus. I anseende till åtskilliga ledsamheter, som i början mötte honom uti Jönköping, ångrade han flera gånger sitt beslut att qvarstanna der i orten, och sökte således, samt vann äfven tvenne gånger förslag till stadsphysici-beställningen i Stockholm, äfvensom till ett ledigt assessors-embete i collegium medicum; men sedan han 1765 erhållit fullmakt såsom assessor med tur och befordringsrätt, fattade han efterhand mera tycke för sin bosättningsort, och förblef der sedermera beständigt, vinnande allt större rykte såsom en af de driftigaste och skickligaste läkare. Emellertid upphjelpte han Lindals brunn vid Jönköping ur iråkad långvarig glömska, upptäckte, undersökte och godkände Marendals brunn, öster om staden, samt satte Näfvelssjö mineralkälla, fyra mil från Eksjö, uti vederbörligt stånd, hvarefter han förordnades till intendent och brunnsläkare vid densamma. Omsider tröttnade han dock vid inseendet deraf, i anseende till brunnens aflägsenhet, hvarefter den också blef mindre begagnad af allmänheten, och omsider alldeles öfvergifven. Som trägna göromål försvagat hans hälsa, nyttjade han åren 1773 och 1775 Medevi brunn, hvarunder han, på vederbörlig kallelse, tillika förestod intendents-sysslan, samt iordningställde det vid brunnen upprättade lasarett. Vid samma tid föreslogs inrättandet af ett provinssjukhus i Jönköping, till hvars organisation han lemnade förslag, hvarefter inrättningen kom i gång, och han blef utsedd att hafva inseendet öfver sjukvården derstädes. År 1781 kallades han till ledamot af vetenskaps-akademien, och flera af de följande åren tjenstgjorde han åter såsom brunnsintendent vid Medevi. Vid eldsvådan 1790 i Jönköping hade han den olyckan att förlora all sin egendom, både i löst och fast. Han afled den 1 December 1797, till följd af en under en resa ådragen svår förkylning. Assessor Wåhlin var en i hög grad arbetsam och mycket lärd man, samt i sin praktik ovanligt lycklig, oförtruten och ömsint. På egen bekostnad lät han ofta af trycket utgifva underrättelser för allmänheten om gångbara sjukdomar, samt vinnlade sig isynnerhet med ifver om att utreda sammanhanget med den i Småland så ofta härjande s. k. dragsjukan, och att genom tjenliga medel kunna böta eller förekomma densamma. Dessutom bragte han koppympningen i gång inom länet, samt bidrog, bland annat, äfven genom sina påminnelser och tillstyrkanden, att Jönköpings stad först blef försedd både med skicklig kirurg och med examinerad barnmorska. Bland de af honom utgifna skrifter märkas: *Kort underrättelse huru dysenteri eller så kallad Rodsjuka val kännes och botas bör; Beskrifning om Marendals brunn; Tankar om Jönköpings läns-lasaretts inrättande*; *Anmärkningar om Endemiska sjukdomar; Om blåsesten*, m. fl. mindre afhandlingar och embetsberättelser.

Wåhlin, Christian, föddes d. 19 Okt. 1761 i Skabersjö prestgård i Skåne, der fadren var prost och kyrkoherde. Christian egnade sig egentligen åt den akademiska banan, hvarföre han först vid 31 års ålder, år 1792 lät prestviga sig, i samma afsigt som förmått så många akademiska lärare att ingå i det andliga ståndet, d. v. s. för att, på grund af sina lärdomsförtjenster, genast komma i besittning af ett fördelaktigt pastorat. Denna afsigt uppnådde äfven Wåhlin snart, ehuru icke genast. Han erhöll väl, samma år han prestvigdes, enhällig kallelse till Carlshamns och Asarums pastorat, men hvilket förut var bortlofvadt åt en annan; men 1795 blef han kyrkoherde i Hellestads, Dalby och Bonderups församlingar, hvilka han år 1808 utbytte mot Husie och Vestra Skräflinge, då han tillika utnämndes till förste theologie-adjunkt vid Lunds universitet. Följande året blef han professor och theologie doktor, samt år 1814 domprost i Lund och riddare af Norstjerneorden. Han dog ogift d. 28 Mars 1829. Wåhlin har utgifvit flera undervisnings-skrifter, bland andra *Fäderneslandets Historia för ungdom*, hvilket arbete isynnerhet gjort hans namn bekant i skolorna, och var det, som äfven förskaffade honom den förmögenhet, han efterlemnade, och hvaraf han anslog en betydlig del till allmännyttiga ändamål. Han var för öfrigt inom sin enskilda krets känd såsom en jovialisk och glad umgängesman, och inom sin offentliga såsom en verksam och skicklig akademisk lärare.

Wåla, annex till Örslösa, är beläget vid Wenern, $1\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Lidköping. Jordmånen utgöres af lera och lermylla; ängen är hårdvall. Gårdar i socknen äro: *Wåhlaberg Storegården*, 2 mtl. frälse säteri; med qvarn utmed gården; samt kyrkoherde- och kapellans-boställena. Socknen har 264 invånare på en areal af 1,666 tunnl.

Våldgästningen. Bland alla den forna tidens våldsamheter var ingen så tryckande för den stackars allmogen, ingen så himmelsskriande, som den högljudt öfverklagade s. k. våldgästningen, hvilken isynnerhet uti konung Erik Läspes tid och den närmast derpå följande synes hafva kommit till den höjd, att den nära nog blef alldeles odräglig. Den hade ursprungligen sin grund uti den gamla nordiska gästfriheten, hvilken Asaläran framställde såsom en af menniskans hufvuddygder; men en väsendtlig urartning skedde, då uti kristendomens dagar resandes herbergerande nästan förvandlades

till en tvungen skyldighet, den der man ej fick undandraga sig, och på hvars uppfyllande hvarje behöfvande nära nog egde rätt att pocka. Hos våra äldste förfäder var gästfriheten långt ifrån en tung och besvärlig börda, utan snarare en lätt och angenäm menskligbetspligt. Bonden, ännu föga betungad af skatter och utlagor, samt utan både tillfälle och behof att afsätta sin gårds alster, delade så mycket hellre med sig af sitt öfverflöd åt vägfarande gäster, som detta ej var honom nödvändigt till andra behof, och en långväga gäst i utbyte kunde meddela honom kärkomna underrättelser om hvad på andra orter sig tilldragit. Då voro äfven resor i landet ännu ganska sällsynta, ty hvar och en trifdes helst hemma hos sig. Sedan åter, efter kristendomens införande, en mängd nya inrättningar, andra seder och ett förändradt lefnadssätt uppkommit, hvilka gjorde att resor allt oftare företogos, samt att de resandes antal var allt större och större, blef förhållandet helt annorlunda. Gästning af vägfarande, icke längre en frivillig handling af välvilja, utan en genom lagstadganden påbjuden skyldighet, blef en tryckande börda, isynnerhet för den fattigare allmogen, som så väl sjelf behöfde allt hvad han kunde hafva. Det var numera icke endast ensamme vägfarande, hvilka någon gång foro genom landet, samt med foglighet begärde att blifva herbergerade; förnäme herremän kommo ofta resande med ett talrikt följe af drängar och hästar, samt drogo öfvermodige och trotsande in uti allmogens gårdar att gästa. Då drefvo de bonden ur hans egen bästa stuga, och inrymde sig sjelfva deri, ledde ut hans hästar ur stallet, och insatte sina egna i stället, uttagandes med våld foder ur hans lada åt dem, och ur hans visthus mat för sig sjelfve. Allt det bästa, som i gården fanns att tillgå, måste i öfverflöd stå de gästande till tjenst, utan ringaste betalning eller ersättning. Inga invändningar hjelpte, hotelser och slag väntade de arme bönderne om de vägrade att utlemna något, och, vapenlöse som de voro, förmådde de icke på minsta sätt afvärja det öfvervåld, hvarmed de sålunda hemsöktes. Ett dylikt förfarande utplånade mångenstädes hos folket alla spår af den fordna gästfriheten. Derföre hände äfven med tiden ej sällan, att ensamme resande, hvilka ej voro i stånd att skrämma sig till herberge och med våld taga sina förnödenheter, numera obarmhertigt afvisades, huru sent på qvällen de äfven ankommo, huru svår än väderleken var, och huru okunnige de än voro om vägen till närmaste gård. Våldet alstrade bitterhet, och uti detta, som uti många andra hänseenden, voro lidna oförrätter en orsak till försämring uti allmogens ursprungligen så ädla sinnelag. Genom den ryktbara Alsnöstadgan 1285 upphäfde ändtligen konung Magnus Ladulås den mycket öfverklagade och för allmogen så tryckande våldgästningen, hvarföre ock denna stadga kan anses såsom en bland de största välgerningar Svenska folket åtnjutit af sina store konungar. Vid strängt straff och fyratio markers plikt förbjöds då hvar och en, att på sina resor genom landet, med våld taga sina förnödenheter i allmogens gårdar, eller fordra fri skjuts, så vida han icke uttryckligen berättigades härtill genom ett af konungen utfärdadt pass. Dristade någon att icke desto mindre dädanefter begå våldgästning, och sedan resa sina färde, tillades den sålunda våldgästade bonden rättighet att genom budkaflar uppbåda häradets hela allmoge till sitt bistånd, och gripa förbrytaren, till undgående af laga näpst. På det att de vägfarande likväl icke genom dessa stadganden skulle beröfvas alla utvägar att under resan erhålla sina oundgängliga förnödenheter, föreskrefs det på samma gång, att uti hvarje större by en särskild gästgifvare skulle tillsättas, som egde att bestämma hvilken af bönderne, hvar i sin ordning, borde emot betalning förskaffa de resande all nödig förplägning. Detta åliggande fick ingen bonde undandraga sig; men ingen var dock skyldig att herbergera flera än tvenne personer på en gång. Konungen, äfvensom alla biskopars, riddares och adliga svenners gårdar voro dock helt och hållet fritagna från all gästning. Allmogen, som på sådant sätt blifvit lagligen befriad från den tryckande våldgästningen, välsignade högligen sin förträfflige konung, samt gaf honom af tacksamhet det hedrande tillnamnet Ladulås, såsom den der numera liksom satt lås för bondens förut så ofta plundrade lada. Emellertid upphörde dock ej dermed helt och hållet för alltid den förhatliga våldgästningen, ehuru den, åtminstone ifrån denna tid, då den utöfvades, dock alltid förblef en olaglighet. På de följande tiderna, då regenterne ofta nog saknade tillräcklig makt att upprätthålla ordningen, fortforo ej sällan de mäktige herrarne att, på sina tåg genom landet, våldgästa såsom förut, icke allenast hos bönder, utan äfven hos ringare landtprester och andre, hvilka icke kunde försvara sig. Ännu i Sten Sture d. ä:s tid omtalas det huru den vilde och öfvermodige riddaren Erik Carlsson Wase en qväll med sitt följe tog in hos en prestman i Södermanland, och i hans gård anställde en fullkomlig våldgästning, hvarvid han dock blef dräpen af prestens folk samt några tillstädeskomne biskopstjenare och allmogen i trakten, i öfverensstämmelse med det stadgande i lagen, att hvar och en, som vågade anställa våldgästning, kunde saklöst dräpas. Efter konung Gustaf I Wasas uppträdande på thronen, omtalas i allmänhet icke vidare någon våldgästning, utan om en sådan någon gång verkligen egde rum, betraktades det i likhet med allt annat öfvervåld, rån och hemgång, samt beifradas alltid såsom edsöresbrott af lagen.

Wåmhus kapell, annex till Mora socken af Fahlu län, är beläget vid Wåm-ån, en mil norrut ifrån Mora kyrka. Adr. Mora.

Wånga, en socken i Finspångs härad, är belägen vid Roxen, 2½ mil V. från Norrköping, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen är nästan innesluten af 2:ne åsar mellan sjöarna Glan och Roxen, och har mestadels bergaktig mark, för öfrigt lerjord och svartmylla. Skog finnes vid de flesta hemman. I orten har af ålder varit bergslag, och

vid gränsen mot Risinge socken i norr ligga jerngrufvor, hvarifrån bästa tackjernet skall fås i hela Östergöthland. Invånarne tros från början hafva varit nybyggare från Dalarne, och bibehålla ännu sin urgamla klädedrägt, liknande Mora sockneMäns, med bruna och svarta rockar, samt förskinn. Många insjöar finnas här, af hvilka Ören genom en å står i förbindelse med Glan. Bergshandtering har här drifvits allt sedan 15:de seklet; men blott 2:ne grufvor hafva på sednare tider varit under arbete, nemligen *Krokgrufvan*, hvarur man vanligen fått 3 à 4,000 skeppund malm årligen, och *Sandgrufvan*, som årligen gifvit omkring 1,000 skeppund. *Orga jernbruk*, samt *Lada* och *Hundekulla* bergsmanshamrar äro nedlagda. Ödelagda hyttor äro: *Mantorps* hytta eller masugn, samt *Balderums* hytta m. fl.; deremot hafva *Bobergshyttan* och *Nyhyttan* på sednaste tider åter varit i gång. Större gårdar i socknen äro: *Göstad*, 1 mtl. frälse-säteri, och *Torlunda*, 4 mtl. frälse-säteri. På *Restads* bys egor ligger den höga bergsspetsen *Hvite Klint*, hvarifrån är en vidsträckt utsigt åt 20 kyrkor. Socknen innehåller 48¼ hemman, med 2,050 inbyggare på en areal af 28,720 tunnl., hvaraf 3,520 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Wånga, med Edsvära ock Qvänum, en socken i Skånings härad af Mariestads län, är belägen 1½ mil S.V. från Skara, och tillhör 1 kl. reg. Marken är mestadels slät och jemn, och tillgången på skog är föga betydlig; deremot finnas några torfmossar att begagna till nödigt bränsle. Åkerbruk är hufvudnäringen, men äfven boskapsskötsel lyckas här väl. Gårdar äro: *Höberg*, ett säteri om 2 mtl., med skog af ek, björk och al, har af sednaste ägaren, majoren L. Gyllenhaal, blifvit betydligt förbättradt; *Stenberga*, *Staffanshagen*, *Stacketorp*, *Knapegården* och *Astorp*, alla säterier, det förstnämnda om 2, de sednare om 1 mantal, samt det sistnämnda ett fideikommiss inom slägten Hårleman; dessutom *Glettertorp*, ½ mtl. säteri. Från Wånga by härstammar Wånga-slägten, dit den Magnus Haraldsson hörde, som år 1522 var biskop i Skara, och lemnade riket såsom delaktig i Westgötha-upproret mot konung Gustaf I; han var den siste katholske biskop öfver Skara stift. Ej långt från byn ligger äfven *Lumbers hög*, der den förste Westgöthalagmannen, Lumber, skall vara begrafven. Han skall hafva haft sin domplats på heden *Qviskede*, i närheten af gästgifvaregården Algustorp, der ett anseligt domaresäte ännu finnes. Socknen innehåller 54½ hemman, med 1,405 inbyggare på en areal af 12,775 tunnl., hvaraf 550 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Wånga, annex till Hellestad, är beläget 1½ mil N.N.V. från Ulricehamn. Marken är stenbunden och bergaktig, jordmånen sandmylla. I socknen ligger säteriet *Rosendal*, om 1 mtl., med vacker åbyggnad. Hemmanen äro 6⅓, med 212 inbyggare på en areal af 2,407 tunnl., hvaraf 175 äro sjöar och kärr.

Wånga, annex till Oppmanna, är beläget 3¼ mil N.O. från Christianstad. Socknen har i allmänhet skarp och stenig åker, med jordmån af sand, och tillräcklig skog. Wånga by innehåller 5$\frac{1}{18}$ kronohemman, 15 gathus och 4 qvarnar. *Karsholms* säteri i Österlöfs socken äger här några hemmansdelar. Till *Beckaskog* höra *Uretorpen*, 3 hemman krono, jemte qvarn. Socknen innehåller inalles 16⅔ hemman, med 2,184 inbyggare på en areal af 22,240 tunnland, hvaraf 4,280 äro sjöar och kärr.

Vårbrodd (Anthoxantum odoratum) är ett grässlag, eget derigenom, att det ensamt bland Svenska gräsen har blott 2 ståndare i blomman. Det förekommer på torra backar i alla rikets delar, och är isynnerhet under torkningen välluktande. På lös, med löfmylla blandad jord, såsom mellan hasselbuskar, blir det ofta fotshögt; men har vanligen blott 1—1½ qvarter höga, men talrika, glatta och upprätta strån, som uppskjuta från en mångtrådig rot. Detta gräs ger ett tidigt bete, är mångårigt, blommar redan i Maj, och ger vid midsommaren mogna frön med håriga, bruna kronskal. Nyss inbergadt hö får mestadels deraf sin behagliga lukt.

Vårdagjemningen. Uti vårt nuvarande förbättrade kalendarium sökes vårdagjemningen och Påskfullmånen enligt astronomiska uträkningar på dertill inrättade tabeller; men efter Julianska tideräkningen bestämmes vårdagjemningen oförändradt till den 21 Mars, och påsknyet infaller på den närmaste nytändning antingen före eller efter vårdagjemningen, nemligen så vida detta nyets fullmåne icke inträffar före dagjemningstiden. Påskterminen blir då fjorton dagar efter påsknyet, ifrån och med nytändningsdagen, och påskdagen bestämmes till söndagen efter påskterminen. Uti Calendarium correctum sökes äfven det närmaste ny intill vårdagjemningen, hvilken alltid infaller i Mars månad, den 19:de, 20:de eller 21:sta; sedan uträknas detta nyets fullmåne, som blir påskfullmåne, och nästa söndag derefter infaller påskdagen. Skulle nyen på hvar sin sida infalla lika långt ifrån vårdagjemningen, så är det sednares fullmåne påskfullmånen; men om denna fullmåne infaller på en lördag emellan kl. 6 och 12 eftermiddagen, så uppskjutes påskdagen en vecka, på det vi ej skola komma att fira påsk samma dag som Judarne. För det närvarande finnes intet land uti Europa, utom Ryssland, der Julianska kalendern allmänligen begagnas, och vårdagjemningen derefter bestämmes såsom ofvanföre omförmäldt är.

Wårdinge, en socken i Öknebo härad af Stockholms län, är belägen 6¾ mil S.V. från Stockholm, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen gränsar i norr till Turinge, men är i söder och vester gränsesocken mot Nyköpings län. Genom socknen stryker en landthöjd, å hvilken finnas jernmalmsanledningar, som tidtals varit bearbetade. Inalles räknas här 36 sjöar, och socknen är till ej ringa del upptagen af skog. Jordmånen är efter olika trakter betydligt olika, och består på de odlade slätterna mestadels af god lera. Åkerbruk och skogsbruk äro här hufvudnäringar, ängsbruk, boskapsskötsel och fiske binäringar. En betydlig del af egorna tillhör ståndspersoner. Större gär-

der äro: *Edesta*, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri; *Hjortsberga*, 1 mtl. frälse-säteri, jemte underlydande $2\frac{1}{2}$ mtl. ladugård; *Wisbohammar*, *Näsby*, *Morstaberg* och *Siunda*, hvardera ett mtl. frälse-säteri, jemte underlydande lägenheter, det sistnämnda med qvarn, såg och kalkugn; *Långbro*, 2 mtl. frälse-säteri; *Mölnebo*, 1 mtl. frälse, med qvarn- och sågverk; samt *Balsberga* eller *Berga*, 1 mtl. skatte rustháll. Socknens kyrka är gammal och byggd af gråsten. Vid stranden af sjön Sillen finnas gamla grafhögar, äfvensom vid Morstaberg och Öster Sätra lemningar efter borgar. Allmogen synes här i allmänhet vara välbehållen. Hemmantalet utgör $43\frac{1}{24}$ förm. hemman, hvaraf $6\frac{19}{24}$ äro skatte, $1\frac{1}{2}$ krono, $34\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden är 1,109. Hela arealen utgör 20,921 tunnland, hvaraf 3,350 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Vårdkarlar, eller **Våtekarlar**, kallades fordom de, som uti städerna ringde folket i och ur stadens vård och vakt. Uti förra hänseendet var man ställd under stadens beskydd, i det sednare åter formligen utesluten derifrån. Uti den gamla Stadslagen, 23 kapitlet Edsöresbalken, talas det äfven om "Att ringa folk i vård."

Vårdkasar, forntidens telegrafinrättningar, voro hufvudsakligen de medel, hvarigenom våra nordiske förfäder spridde kring landet hastigt den oroande underrättelsen, att fiender inkommit i riket, emot hvilka ofördröjligen hela bygdens allmoge borde uppbådas, för att, om möjligt vore, åter utdrifva de ovälkomne gästerne. När vårdelden uppflammade på något berg, upprepades genast detta ofridstecken från berg till berg, då hvar och en genast framtog sina vapen, samt rustade sig till striden för fäderneslandet. Derföre funnos äfven på alla de höjder, der vårdkasarne vanligen plägade upptändas, stora högar af ris och ved beständigt hopsamlade, och de i trakten närmast boende voro förpligtade att esomoftast passa på om någonstädes, från hvad håll som helst, den hotande eldsignalen förmärktes, för att genast upprepa densamma. Som några ställen voro isynnerhet utsatta för de fiendtliga anfallen, funnos der vissa bestämda linier af vårdkasar, hvilka isynnerhet noga påpassades. En sådan var den linien, som sträckte sig från inloppet till Mälaren vid Agnefit och det sedermera anlagda Stockholm, der en stor vårdkase fanns, på det höga Brunkebergs sandbacke. Derifrån gafs tecken till vårdkasen på det höga berget vid det nuvarande lilla landtstället Blommensberg utanför Hornstull, der ännu ett väldigt stenröse utvisar stället. Den närmaste vårdkasen befanns på det höga berget, som kallas Kungshatt. Härifrån signalerades till Wårbyberget, hvarest en ännu befintlig gård, vid namn Wård, i sin benämning bevarar minnet af det forntida bruket. Sedermera kom den stora vårdkasen på berget vid Blockholmssundet, och så vidare från berg till berg uppåt hela Mälaren.

Wårdnäs, en socken i Kinds härad af Linköpings län, är belägen $2\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Linköping, och tillhör 2 kl konsist. Marken är ojemn och bergaktig, och rådande jordmånen är lera. På skog är brist. Flera insjöar finnas här, bland hvilka de största äro: *Lilla* och *Stora Rengen*, *Jeralunden* och *Mörken*. Ån *Stång* rinner igenom dem. Kyrkan är ombyggd år 1796, och har en altartafla af Hörberg. Den betydligaste gården i socknen, vid namn *Brokind* (se detta ord), är belägen på tvenne af ån Stång bildade holmar, med ett utmärkt skönt läge, och har fordom varit befästad; *Kinda-kanalen* (äfven förut beskrifven) går derigenom. Andra betydligare här belägna egendomar äro: *Westerby*, 3 mtl. frälse, äfven högt och vackert belägen, skall fordom hafva tillhört Bo Jonsson Grip; *Kusebo* eller *Kuseboholm*, 3 mtl. frälse-säteri, har sednast hört under Westerby; *Hambra*, 2 mtl. frälse; samt *Sartorp*, 2 mtl. skatte. Vid Stångåns utlopp i Stora Rengen ligger *Bosholmen*, som är bevext med vacker löfskog, och skall hafva sitt namn efter Bo Jonsson Grip. På frälsehemmanet Koppetorps egor finnas spår efter en gammal koppargrufva. Socknen innehåller $64\frac{1}{4}$ hemman, med en befolkning af 2,320 personer på en areal af 22,911 tunnland, hvaraf 4,730 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Vårdprydnader kallas de serskilda delar och tillsatser vid våra fornnordiska minnesvårdar, som icke väsendtligen tillhöra sjelfva monumentet, hvilka äfven icke alltid dervid finnas, och stundom icke heller ursprungligen der funnits. Dessa kunna äfven vara alldeles borta, utan att monumentet derigenom förlorar sitt ändamål, sina hufvudsakliga kännetecken och sin benämning. Således vid högar äro ätthällar och fotkedjor m. m. vid stensättningar i allmänhet, central-, vinkel- och polarstenar vid fotanglar, armar; och vid alla monumenter äro förvårdar, fredsbanor och vårdhällare icke annat än blotta vårdprydnader.

Wårdsberg, en socken i Bankekinds härad; är belägen $\frac{1}{2}$ mil Ö. från Linköping, och tillhör 3 kl. præb. Är præbende till biskopsstolen i Linköping. Jordmånen är styf men bördig lera, och åkerbruk är hufvudnäringen. På skog är ringa tillgång. Kyrkan är byggd af tälgsten, ganska gammal, och skönt belägen på en kulle, nära stora vägen mellan Linköping och Westervik. Dess ofantliga murar intyga, att den fordom varit ett stort rundt stenhus med åttkantigt torn, sannolikt ett vårdhus eller fäste för en jarl, som tros hafva haft sitt residens på den här belägna *Wimarka* gård, hvarest lemningar ännu finnas efter en starkt hvälfd källare till en stor byggnad, som sannolikt varit jarlasäte; för 4 à 500 år sedan har den nuvarande kyrkobyggnaden blifvit tillbyggd och förvandlad till korskyrka. Omkring kyrkan igenfinnes ännu grunden till en stenvall i cirkel af omkring $\frac{1}{6}$ diameter, sannolikt fordom ett utanverk till det då här varande fästet. I socknen ligger frälse-säteriet *Wårdsberg*, om 1 mtl., hvarest grifthögar finnas, som tros vittna om strider, som här förefallit, dels mellan konung Emund Gamles söner, dels mellan tvenne prinsar, som hetat Erik, och med hvarandra täflat om kronan. Socknen innehåller $39\frac{1}{4}$ mtl., med 910 inbyggare

på en areal af 5,392 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr.

Wårdsbergs slag. Enligt en uppgift af den bekante historieskrifvaren Adamus Bremensis, skall efter konung Emund Gammals död ett häftigt inbördes krig emellan tvenne prinsar af den fordna Ynglingaätten hafva utbrustit, samt slutligen ett ganska blodigt fältslag hafva hållits vid Wårdsberg i Östergötland, ej långt från Linköping, hvarest de båda fiendtliga krigshärarna slutligen möttes. Der säges det att nästan alla de ypperste män uti hela landet skola hafva stupat, isynnerhet alla medlemmar af det gamla konungahuset, hvilket således blef alldeles utrotadt, sedan straxt derpå äfven de båda stridande prinsarne fällt hvarandra uti en envigeskamp vid den nära derintill liggande Kimstads kyrka.

Wårfruberg kallades under katholska tiden ett nunnekloster, som uti konung Erik Läspes tid, omkring år 1237, anlades på Fogdön i Mälaren, och hvilket invigdes till den heliga Jungfru Marias ära. Det var inrättadt för nunnorna af den stränga Cistercienser-orden, och bland andra förnäma fruntimmer blef äfven den unga Ingrid af Folkungaätten, den mäktige Filip Jarls dotter, dit insatt, samt anses hon hafva blifvit den första abedissa derstädes. Detta kloster räknades dock aldrig bland de mera utmärkta.

Vårfrudag. Så kallades fordom här i Sverige tvenne dagar om året. Den ena var Jungfru Marias bebådelsedag, vanligen firad den 25 Mars; men om samma dag råkade att infalla i dymmelveckan, så firades den, enligt en gammal plägsed, i stället om lördagen näst före palmsöndagen, ett bruk, som för öfrigt ännu iakttages. En annan Vårfrudag var den så kallade "Dyre Vårfrudag," eller Jungfru Marias himmelsfärdsdag, hvilken, till åtskillnad från den förra, kallades af gammalt "Mariomesso sidari a sumar," d. v. s. Mariemessan, den sednare om sommaren. Den firades den 15 Augusti, hvilken dag ännu i våra almanackor bibehåller namnet. Då troddes Jungfru Maria hafva aflidit, och vid den på samma dag firade högtidliga messan plägade alla de förmenta omständigheter noga beskrifvas, som egt rum vid hennes död och himmelsfärd; likaledes skildrades ganska omständligt hela hennes lefnad med många tal och sånger. Äfven efter lutherska lärans införande firades denna dagen länge med serskild gudstjenst, då texten till evangelium togs af Luc. 5 kap.

Vårfru-Gillet, äfven kalladt *Svenska Manna Gille,* hade sina stadgar daterade från år 1405, och var näst S:t Gertruds och Helga Lekamens Gille det förnämsta i Stockholm, så väl i anseende till antalet af sina ledamöter, som sin förmögenhet; men blef slutligen af någon nu obekant orsak så fattigt, att det af sina inkomster ej kunde upprätthållas, hvarföre dess ålderman, jemte bisittarne och den förnuftigare delen af bröderne, år 1454 hos erkebiskopen anhöllo, att deras gille måtte sammanslås med Heliga Lekamens Gille, under samma ålderman och skrå; en begäran, som äfven samma år bifölls. Vårfru-Gillets hus var beläget på Skomakaregatan, och detta sällskap skall i By- eller Storkyrkan hafva haft tvenne altaren, nemligen Vårfru Conceptionis och Vårfru Visitationis. Se för öfrigt *Gille.*

Wårfruhem, ett annex till Sköfde, är beläget $\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från staden. Kyrkan har varit helgad åt Jungfru Maria: deraf namnet. Socknen innehåller 13 hemman, med 372 inbyggare på en areal af 4,397 tunnland, hvaraf 156 äro sjöar och kärr.

Wårfrukyrka, annex till Enköpings stads församling, är beläget i Åsunda och Trögds härader, rundt omkring staden Enköping. Mellersta och vestra delarna af socknen, omkring Enköpings-ån, äro mestadels jemna och skoglösa; utefter sjön och ett stycke inåt landet sträcker sig dessutom en vidlyftig ängsmark. Åkerbruk är hufvudnäringen. Runstenar och grafhögar visas här på flera ställen, äfvensom lemningar efter befästningar vid Ulunda och Åbl. De betydligaste gårdarna äro: *Boda* och *Walla*, det förra 1, det sednare 2 mtl. frälse-säteri. Hemmantalet är $53\frac{9}{16}$ förm. mtl., hvaraf $15\frac{1}{16}$ skatte, $6\frac{1}{4}$ krono, $31\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden är 1,087 personer på en areal af 16,802 tunnl., hvaraf 200 äro sjöar och kärr.

Vårfrukyrkor. Så kallades i allmänhet våra äldsta nordiska kyrkor, emedan de gemenligen voro helgade åt den heliga modren Jungfru Maria, hvilken vanligen af folket benämndes "Vår Fru." I Upland kallades äfven länge en Vårfrukyrka af allmogen *Vårkärskyrka*, d. v. s. "Vår kära frus kyrka." Sådana kyrkor höllos ofta för serdeles heliga, och endast de ståtliga domkyrkorna fingo med tiden ett större anseende.

Vårfrupenning kallades en serskild beskattning, som öfver hela Sverige en tid utgjordes till understöd för Wadstena klosterbyggnad. Redan konung Håkan hade försökt att införa densamma, ehuru den på hans tid icke ville komma riktigt i gång; men kort efter konung Albrekts uppstigande på thronen, eller år 1366, tillvägabragte den då i Rom varande heliga Brigitta, genom sin son Birger och flera af sine nitiske anhängare här i Sverige, att Albrekt och Svenska rådet påbjöd, det hvar och en menniska i Svea och Götha riken skulle årligen gifva en eller flera penningar till klosterbyggnaden i Wadstena. Emellertid synes denna extra beskattning aldrig hafva varit betraktad såsom en ovilkorlig och laglig utskyld, utan snarare såsom en frivillig gärd, hvilken räknades till de då för tiden så mycket prisade "goda verk och gerningar;" äfven synes den icke beständigt hafva fortfarit, utan förmodligen efter klostrets fullbordande och invigning alldeles kommit ur bruk.

Wårgårda, en frälse-egendom, är belägen i Sieneds socken af Elfsborgs län, har ett vackert läge utmed Säfve-ån. Denna egendom blef namnkunnig år 1824, då rånare, den tiden mera ovanlige, inbröto sig till dåvarande ägaren doktor Kallman och dess fru, samt illa misshandlade det ålderstigna paret. På en åker utmed Säfve-ån finnes upprest en, mer än 4 alnar öfver jordytan,

hög sten, hvarpå några runor dock icke kunna upptäckas. — Till egendomen hörer en mjölqvarn om 6 par stenar, och en grofbladig såg.

Wårkumla, annex till Kinneved, är beläget $1\frac{1}{4}$ mil S. från Falköping. Jordmånen är bördig, och åkerbruk är hufvudnäringen. *Branstorp*, ett fänriksboställe vid Skaraborgs regemente, är här beläget. Socknen har 358 inbyggare på en areal af 2,754 tunnl., hvaraf 85 äro sjöar och kärr.

Vårtbitare är en insektfamilj med borstformiga antenner, långa och till hoppfötter utbildade bakfötter, samt likformiga 4-ledade tassar. De uppehålla sig helst i bergstrakter, eller på skuggrika ställen bland gräs och örter, eller i buskar och träd, dit de uppstiga, för att dölja sig bland blad och qvistar. Man hör dem derifrån ofta uppstämma en enformig sång, som uppkommer genom deras täckvingars hastiga vibrering mot hvarandra, med tillhjelp af den luft de utandas. Inom Skandinavien äro tio arter af denna familj hittills kända. Den *gröna* vårtbitaren förekommer i hela Europa, ända upp till mellersta Sverige, der den öfverallt träffas i skogsbackar, hagar och trädgårdar, merändels i träd, buskar eller häckar. Hans gröna kroppsfärg är så fullkomligt lik bladens, att han, oaktadt sin gälla sång, icke lätt kan upptäckas, och hans långa antenner och skarpa syn underrätta honom äfven genast när fara är å färde. Vid skördetiden äro vårtbitarne talrikast, de para sig då uppe i träden, hvarefter den befruktade honan nedstiger till marken, för att lägga sina långa spolformiga ägg i jorden, tätt under densamma. Föräldrarne dö sedan längre fram på hösten, men ungarna utkläckas följande vår. Denna insekt är helt och hållet grön, med mörkruna ögon; dess kroppslängd håller omkring 1 tum, samt 2 tum mellan täckvingarnas spetsar. Mindre allmän är den *knuthornade* vårtbitaren, med antenner, som äro 3—4 gånger längre än kroppen, och som på likformigt afmätta afstånd äro likasom knutformigt uppsvällda. Denna art är blott 6 linier lång, och håller sig helst uppe i bok- och askträd. Allmännast af denna insektfamilj är dock den *vanliga* vårtbitaren, hvilken äfven är grön, men under gulaktig, och till storleken föga mindre än den gröna arten. Denna vårtbitare förekommer i Sverige öfverallt ända upp till Lappland, och uppehåller sig helst i det saftiga gräset på ängar och betesmarker, der de väldiga bakfötterna sätta honom i stånd att hastigt och med långa sgråog flytta sig från det ena stället till det andra; vingarna begagnas härvid till hjelp, men förmå dock ej länge bära insekten. Denna insekt är gräsätande, och så envis till lynnet, att om man håller t. ex. fliken af en näsduk intill hans hufvud, fattar han genast tag i den med käkarne, och håller så envist fast, att om man rycker till sig näsduken, släpper han ändock icke sitt tag, utan låter heldre hela hufvudet afslitas från kroppen och följa med näsduken. Linné berättar i sin Gottlandsresa, att "när bönderne hafva vårtor på händerna, bruka de taga en sådan gräshoppa och sätta vårtan åt hennes mun, då gräshoppan biter sönder vårtan, och deruti utspyr en svart, tärande vätska, som gör att vårtan förgår." Denna egenskap har ock gifvit hela denna insektfamilj sitt Svenska namn. Fram på senhösten, då frost inträffar, utdö vårtbitarne, men honan har dessförinnan på något tjenligt ställe, der jorden är af lösare beskaffenhet, med sin äggläggningsskida borrat ett hål, samt deruti en half tum under jordytan lagt sina hvita, spolformiga ägg, som följande vår utkläckas till larver.

Wårvik, annex till Blomskog, är beläget i Wedbo härad af Elfsborgs län, $4\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Åmål. Marken är ojemn och stenbunden, jordmånen sandmylla, med blandning af hård lera. På skog är god tillgång. Socknen innehåller $13\frac{2}{3}$ hemman, med 1,125 inbyggare på en areal af 23,166 tunnl., hvaraf 8,350 äro sjöar och kärr.

Wåthult, annex till Willstad, är beläget $6\frac{1}{2}$ mil S.V. från Jönköping. Marken är bergaktig, och jordmånen mestadels sandmylla. Vid skattehemmanet *Gulleryd* skall en herregård hafva stått och en grefve bott, som, under ofredstid med Danskarne, nedgräft sitt silfver, hvarefter han sjelf stupat och gården blifvit förbränd, och ingen igenfunnit silfret. På berget Högåsen i denna socken synas lemningar efter en borg. Socknen innehåller 12 mantal, med 422 inbyggare på en areal af 8,447 tunnl., hvaraf 420 äro sjöar och kärr.

Wåxtorp, annex till Halltorp, är beläget vid hafvet, $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från Kalmar. Marken är jemn, och består mestadels af lerblandad svartmylla. Sandfälten utmed hafsstranden nyttjas till beteshagar. Skog fattas. Socknen innehåller $18\frac{5}{8}$ hemman, med en befolkning af 539 inbyggare på en areal af 3,749 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Wä, annex till Christianstad, är beläget i Gärds härad, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från denna stad. Åkern är sandig och skarp, men ladugården och skogen äro mera gifvande. I denna socken är nu en stor by, kallad Wä, som innefattar 11 hela rusthåll och 2:ne militärboställen. Denna by har fordom varit en betydlig stad, som inom sig haft flera kyrkor och kloster. Under Svenskarnes krig med Danmark har denna stad flera gånger blifvit uppbränd, såsom år 1452 af Carl Knutsson, år 1509 af Svante Sture, samt år 1612 af konung Gustaf II Adolf, hvarefter hon förlorade sina privilegier, och dess borgerskap anbefalltes att flytta till Christianstad (år 1615). Konung Carl XI hade här sitt högqvarter år 1677, från Januari till slutet af Mars. Flera lägenheter i socknen tillhöra dels *Ugerups*, dels *Åkesholms*, dels *Maltesholms* säterier. Socknen innehåller 24 hemman, med 1,510 inbyggare på en areal af 7,197 tunnl., hvaraf 50 äro sjöar och kärr.

Wäckelsång, med Tingsås och Uråsa, en socken i Konga härad, är belägen $2\frac{3}{4}$ mil S. från Wexiö, och tillhör 1 kl. konsist. Socknen är $1\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{3}{4}$ mil bred. Sjöar äro: *Åsnen*, *Lidhemssjö*, *Fiskestadssjön*, *Hyllen*, m. fl. Marken är ojemn och bergaktig, och består mest af sandblandad mulljord, men utmarken är bevuxen med ljung. Mot södra delen af socknen börjar landet

få tycke af det närbelägna Bleking, och barrskogen afbrytes af löfskog. Gårdar i socknen äro: *Lidhems* sätesgård (se *Lidhem*); *Ekeryd*, 4 mantal säteri, hvarest ett jernbruk fordom legat, men är nu flyttadt till Tingsås socken; samt *Boaryd*, 1 mtl., hvarest äfven är gästgifvaregård. Grundstenen till nya kyrkan är lagd af d. v. kronprinsen Oscar år 1826. Kyrkan invigdes år 1832, och är 55 alnar lång och 30 alnar bred, med ett 35 alnar högt torn; dess altartafla är skänkt af konung Oscar. Socknen innehåller 50 $\frac{1}{4}$ hemman, med 1,944 inbyggare på en areal af 26,846 tunnland, hvaraf 3,550 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Wäddö, en socken inom Wäddö skeppslag, är belägen vid Saltsjön, 3 mil N.N.O. från Norrtelje, och tillhör 2 kl. Reg. Sydvestra delen af socknen är landfast, och genom *Waddö kanal*, mellan Bagghus- och Singöfjärdarna skiljd från den långa och smala ön Wäddö. Landets jordmån är dels lera, dels svartmylla, dels sand- och mojord. Jemte öfriga i denna skärgård vanliga näringar, idkas här äfven något bergsbruk, nemligen vid *Ortala*, som är jernbruk (se detta ord). Jemte Wäddö, Häfverö, Bro, Wälö, Frötuna och Länna socknar, samt Norrtelje stad och Lyhundra härad, har Ortalagård ifrån år 1648 utgjort ett grefskap för Lennart Torstensson och hans ätt, ända till konung Carl XI:s reduktion. Vid hafvet ligger här Gamla Grisselhamn, som fordom varit kontor för postfarten på Åland, blef härjadt af Ryssarne år 1719, men 1757 utbytt mot det nordligare belägna nya *Grisselhamn*, hvarest nu är postkontor, samt tull- och gränsbevakningsstation. Vid Kasberget, invid Grisselhamn, finnes äfven en telegraf. Socknen innehåller 96 $\frac{5}{8}$ förm. mtl., hvaraf 84 $\frac{5}{8}$ skatte, 3 $\frac{1}{2}$ krono, 8 $\frac{1}{2}$ frälse. Folkmängden utgör 2,449 personer. Hela arealen är 32,076 tunnland, hvaraf 1,050 äro sjöar och kärr. Adr. Norrteje.

Wäddö skeppslag innefattar socknarna Häfverö, Singö och Wäddö, och gränsar i söder till Bro skeppslag, i sydvest till Lyhundra härad, i vester till Frösåker, sträcker sig i nordvest bortom Gall- och Singöfjärdarna, samt i öster till Ålands haf. Den innehåller 174 $\frac{3}{8}$ hemman, med 4,583 inbyggare på en areal af 68,711 tunnl., hvaraf 8,370 äro sjöar och kärr.

Väderblåsor, eller, såsom de äfven benämndes, **Väderbollar**, voro fordom ett slags stora lädersäckar, hvilka kunde uppblåsas med luft, och hvaraf krigsfolket brukade betjena sig, för att med deras tillhjelp komma öfver floder eller vattenfyllda fästningsgrafvar. Konung Erik XIV ifrade mycket för deras begagnande, och efter hans åsigt kunde dylika alldeles icke umbäras, när kriget fördes uti fiendens eget land, så vida eljest något kraftigt skulle kunna uträttas med slotts och fästningars eröfrande. Derföre förordnade han äfven, vid ett tillämnadt försök att öfverrumpla den befästade staden Halmstad, att tusen sådana väderblåsor skulle begagnas, samt krigsfolket undervisas i sättet att bruka dem, för att med tillhjelp deraf nattetid gå öfver strömmen, som löper förbi denna stad.

Väderhatt. Detta besynnerliga tillnamn finnes uti våra gamla inhemska krönikor tillagdt en Upsala konung vid namn Erik, hvilken förmodas vara densamme, som uti de Isländska urkunderna allmänt benämnes Erik Emundsson, men der aldrig förekommer under förstnämnda benämning. Tillnamnet Väderhatt säges hafva blifvit honom gifvet på den grund, att han alltid med väder och vind hade en så afgjord lycka, att hvarthän han endast viftade med sin hatt, dit blåste äfven genast vinden. Ett minne häraf påstås af somliga den hatt af jernbleck vara, som på ett högt berg af en ö i Mälaren, ej långt från Lofön, finnes uppsatt, och i grannskapet hvaraf den gamla gården Kungshatt är belägen, som säges hafva fått sitt namn deraf.

Väderlek. Luftens temperatur beror hufvudsakligen af jordens olika ställning mot solen, och som jorden har en dubbel rörelse mot solen, förekommer ock en dubbel ändring i temperaturen, nemligen en daglig och en årlig. Denna jordens olika ställning mot solen vållar att lufttemperaturen är i ständigt aftagande från eqvatorn allt upp emot polerna. Till en aftagande värme bidrager dock äfven ett lands upphöjda läge öfver hafvet, och man har beräknat, att 500 fots höjd öfver hafsytan förorsakar lika stor förändring eller aftagande i klimat och vegetation som 20 à 25 mils horizontal-distans mot norden: 1,000 fots höjd lika med 40 à 50 mils afstånd mot norr o. s. v. Af hvad betydenhet för växtlifvet olika temperaturgrader måste vara, inses lätt af den gjorda iakttagelsen, att hvarje växt fordrar ett visst minimum af värme för sin groning, tillväxt, blomning och fruktbildning, och det olika för hvarje af dessa momenter. Derföre slå alla växter i viss ordning ut efter hvarandra. Ingen växt gror då temperaturen är under fryspunkten. Sädesslagen gro först vid 7 graders värme, fastän ett groddväxt frö icke förlorar förmågan att gro, ens vid den köld, då qvicksilfret stelnar. En längre fortsatt värme, fastän af lägre grad, ersätter härutinnan icke heller en högre och kortare. För att våra trädslag skola utslå sina löf, fordras 16—20 graders värme, och flera månader kan temperaturen vara nära 10 grader, utan att några löf utslå. Derföre utslå buskarna, t. ex. vinbärsbusken, så hastigt sina löf, emedan de behöfva dertill den jemförelsevis minsta graden af värme. Asken deremot utslår sednare. Detsamma gäller om växternas blomning och fruktsättning. Samma växt utslår således alltid tidigare i sydliga länder än i nordliga: liljekonvaljen t. ex., som blommar i Parma omkring den 26 April, blommar ej i Skåne förrän den 22 Maj. I allmänhet försenas växternas utbildning 4 dagar med hvarje latitudsgrad mot norden, och våren framskrider omkring 2 $\frac{1}{2}$ Svensk mil mot norden om dagen. Men af icke mindre vigt i och för temperaturens beskaffenhet är, såsom vi redan anmärkt, ett lands mer eller mindre upphöjda läge öfver hafvet. Vid en luftsegling fann Gay-Lussac temperaturen vid jorden hålla 21 graders värme,

men vid 25,000 fots höjd knappt 7 grader. Tydligast ser man denna åtskillnad, om man nedstiger från ett fjäll, då man på toppen har vinter, nedanföre möter våren, längre ned sommaren, och slutligen i dalarna finner spår till en redan inträdande höst. En tredje på lufttemperaturens beskaffenhet inverkande hufvudorsak är landets vestliga läge mot hafvet. Medelvärmen är nemligen i gamla verlden större ju längre man kommer mot vester, och i allmänhet verkar hafsluften och grannskapet med större vatten, att temperaturen blir mildare, och skillnaden mellan årstiderna mindre skarp. Vattnet är nemligen sämre värmeledare än luften, och denna blir derföre vid hafskusten hvarken så starkt afkyld om vintern, eller så starkt upphettad om sommaren. Klimatet t. ex. i Götheborg, ehuru nordligare beläget, är derföre betydligt mildare än i Wexiö, hvartill denna sednare stads högre läge öfver hafvet visserligen äfven bidrager. Orsaken till temperaturens mildare beskaffenhet i Europas mot Atlantiska hafvet gränsande länder, jemförda med de längre österut belägna, har man funnit deri, att en kall hafsström går från Ishafvet utåt Nordamerikas vestkust, under det en motsatt från Stilla Oceanen bestryker den motsatta Asiatiska kusten. Sommarvärmen, likasom äfven vinterkölden, i östligt belägna trakter är dock betydligt större än i de vestliga vid samma medeltemperatur. Så infinner sig äfven vårvärmen förr i de länder, som gränsa till kontinenten, men deremot sednare i kustländer. Ett lands olika sluttning mot norr eller söder bidrager äfven betydligt till skillnad i temperaturen, i anseende till de vinklar, som uppkomma af solstrålarnas brytning mot jordytan. Snögränsen går stundom 1,000 fot längre ned på norra än på södra sidan. I grannskapet af stora fjäll och i fjälldalar äro ock förändringarne i temperaturen störst, emedan fjällen samla oväder; dock visar sig detta mera i sydligare länder, än hos oss. — I allmänhet är Sverige och Skandinavien af alla under samma latitud belägna länder det af naturen mest gynnade. I Sverige sås säd äfven ofvan polcirkeln; men i motsvarande länder i Norra Amerika, nemligen länderna kring Hudsons Bay, har under samma latitud nästan allt växtlif upphört. Så äfven vid Lena-floden i Siberien, under Sveriges latitud, är jorden frusen på 60 fots djup, och upptinar aldrig, annat än på ytan, hvaraf en svag ytlig vegetation uppkommer. — I ett land af så stor utsträckning som Skandinavien, måste dock naturligtvis temperaturen och klimatet vara betydligt olika. Vid Wardöhus (norra ändan af halfön) går solen icke under horizonten från den 21 Maj till den 21 Juli, och höjer sig icke deröfver från medlet af November till slutet af Januari. Vid Torneå är längsta dagen 18½ timme, och den kortaste 5 timmar och 54 minuter. Längsta dagen i Lund är deremot 17 timmar 28 minuter, samt den kortaste 6 timmar 56 minuter. Vid Nordkap höjer sig luftens medeltemperatur icke öfver fryspunkten: vid Umeå stiger den till + 1,90°, vid Stockholm till + 5,66°, vid Upsala till + 6°, vid Götheborg till + 7,97°, och i Lund till + 7,25° (jfr. *Klimat*). Ofvanom 61° börjar qvicksilfret under stränga vintrar frysa, och kölden har då stigit öfver 40°. Vegetationen på serskilta orter rättar sig derefter. Ännu vid Alten, under 70°, odlas något korn, men ofvanom 66° upphör rågen att med fördel odlas, och hveteodlingen upphör innan man uppnått 62°. I Skåne deremot trifves ännu mullbärsträdet, äkta kastanjen och valnötsträdet. En serskild omständighet utgör för öfrigt *jordens* temperatur, hvilken ej ensamt beror af luftens, utan på olika ställen är dels högre, dels lägre än luftens medeltemperatur. Jordtemperaturen undergår dock vida mindre förändringar än lufttemperaturen, och på ett större djup, såsom 20—30 fot, är temperaturen lika hela året om. För att undersöka jordtemperaturen, begagnar man sig af s. k. goda källor, hvilka komma från ett större djup ur jorden, och hela året om behålla samma temperatur, hvarigenom de äfven bäst utvisa ett lands verkliga jordtemperatur. I allmänhet aftager jordtemperaturen, likasom lufttemperaturen, från eqvatorn till polerna, likasom från hafsytan mot bergsspetsarna; men i Europa är jordtemperaturen högre än luftens medeltemperatur, äfvensom den öfverhufvud i kallare klimater plägar vara högre än lufttemperaturen. Så är jordtemperaturen vid Nordkap + 2°, vid Umeå + 2,9°, vid Stockholm + 6,7°, vid Upsala + 6,6°, vid Sölvitsborg + 8,8° o. s. v.

Wäderstad, en socken i Göstrings härad, är belägen 1 mil S.S.V. från Skenninge, och tillhör 1 kl. konsist. Socknen är sammanslagen med det fordna annexet *Harstad*. Marken är i allmänhet jemn, och jordmånen mestadels lera; åkerbruk och boskapsskötsel allmogens näringsfång. På många ställen finnes kalksten, men på skog är blott i södra och östra delarna af socknen någon tillgång. Större gårdar äro: *Kolboryd* och *Lindekullen*, hvardera ½ mtl. berustadt säteri. Nära stora landsvägen ligger här gästgifvaregården *Östad*. Socknen innehåller 28 hemman, med 640 inbyggare på en areal af 2,685 tunnland, hvaraf 210 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Wäderöarna, belägna i hafvet, omkring 4 mil norr om Uddevalla, och halfannan mil vesterut ifrån land, utgöra en samling af några hundrade klippor och blindskär, på hvilka en mängd rika skeppsladdningar gått förlorade, och många tusende menniskolif blifvit spillda (jfr. *Qville* härad, hvarutanför de ligga).

Wädtle, ett härad i Elfsborgs län, innefattar pastoratet *Lundby*, eller socknarna Lundby, Skallsjö, Lerum, Angered och Bergum. Häradet innehåller 163½ hemman, med 6,827 inbyggare på en areal af 91,622 tunnl., hvaraf 14,767 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Flundre, Ale Bjärke och Wäne härader, utgör Wädtle härad en domsaga.

Väfnadsindustrien, utöfvad i enskilda hushåll inom landet, har på sednare tider utmärkt sig såsom den förnämsta och vigtigaste bland alla i riket idkade husslöjder. Enligt de till kommers-

kollegium från Wenersborgs län inkomna uppgifter på qvantiteten af i nämnda ort åstadkomna och afstämplade samt till andra delar af riket förpassade väfnader, har tillverkningen i medeltal utgjort omkring följande belopp:

	Alnar.
Af bomullsväfnader	5,310,000
„ linneväfnader	120,000
„ blaggarnsväf	700,000
„ vadmal och andra ylletyger	1,000,000
„ väfnader af diverse blandadt slag	10,000
	7,140,000

hvartill komma:

Band diverse slag	1,500,000 alnar.
Dukar	700,000 st.
Täcken, mössor och tröjor	50,000 d:o
Strumpor och vantar	60,000 par.

Utöfver hvarje orts eget behof har dessutom i enskilda hushåll inom de öfriga länen blifvit förfärdigadt, samt utom orten försändt i medeltal omkring nedanstående antal alnar:

I Hernösands län, lärft, finare och gröfre	320,000
„ Gefleborgs län, gröfre lärft och bolsterväf	2,260,000
„ Halmstads län, ylle- och linneväf	130,000
„ Jönköpings län, ylle- och linneväf	50,000
„ Nyköpings län, hufvudsakligen ylleväf	20,000
„ Mariestads län, linneväf	15,000
„ Wexiö län, linne- och bomullsväf	12,000
„ Linköpings län, ylle- och linneväf	13,000
„ Wisby län, ylleväf	10,000
„ Kristianstads, Kalmare, Götheborgs, Jemtlands och Westerbottens län, tillsammans	30,000
Summa väfnader	10,000,000.

Väfnadsfabrikationen såsom husslöjd har således på de sednare åren högst betydligt ökat sig, då den, enligt officiella uppgifter, år 1834 endast uppgick till något öfver 6,000,000 alnar. Deremot hafva bomulls- och linneväfnadsfabrikerna under samma tid något minskats till antal och arbetare, men deras tillverkningsvärde åter något stigit, och har detta i medeltal utgjort omkring en half million R:dr banko, eller något deröfver, årligen.

Wäfversunda, annex till Roxlösa, är beläget vid Wettern, 1 ½ mil S.V. från Wadstena. Omberget upptager en del af socknen. Jordmånen består af svartmylla och lerblandad mylla. Ängen är knapp, och skog saknas. Åkerbruk är hufvudnäringen, dernäst fiske i sjön Tåkern. Vid Tåkerns vestra strand ligger kyrkan, som är ganska gammal. Gästgifvaregården *Nyby* är här belägen. Utmed sjön Tåkern ligger och *Wäfversunda Norrgård*, ett kronoskatte-rustháll, med qvarn. En hälsokälla vid Norra Djursledet har med fördel blifvit nyttjad mot rheumatismer, utslag och maskar. Socknen innehåller 10 ¼ hemman, med 348 inbyggare på en areal af 4,420 tunnland, hvaraf 950 äro sjöar och kärr.

Vägabref. Så kallades fordom ett slags pass, innehållande rättighet till fri resa genom hela landet, hvilka konungarne utfärdade för sina utskickade embets- och tjenstemän. Ifrån äldsta tider hade det varit sedvanligt, att alla bud, som foro i konungens eller kronans ärenden, skulle öfverallt dit de kommo ega att erhålla fri förtäring och skjuts under hela resan. Som emellertid denna deras rättighet missbrukades af många enskilda vägfarande, så påbjöd slutligen konung Johan III, att kronans brefbärare skulle, till skillnad från andra, medföra ett så kalladt "Vägabref," hvartill konung Carl IX sedermera gaf dem s. k. "brefdragarebrickor, med utsatt tecken, hvaru många bästar innehafvaren bade rätt att begagna.

Vägafrid. Öfverfaller man annan å allmän väg, eller gata, med hugg och slag, eller hugger och bryter sönder vägfarande mans resetyg; böte 40 daler för fridsbrottet, och för slagsmålet efter lag, gälde ock skadan åter. Ropar och skriar någon af öfverdåd på allmänna vägar, gator och gränder, eller någon med ord eller å annat sätt förolämpar, böte 5 daler, hälften till angifvaren och hälften till de fattiga, ändå att ingen skada skett. Upphäfver eller förderfvar man allmänna broar, kastar kull milstolpar, milstenar, eller andra märken, eller verk, som till allmän nytta eller prydnad uppsatte äro, böte 40 daler och skadan åter. Oroar man postiljon och ej lemnar honom halfva vägen, då han genom blåsning i posthornet gifver sig tillkänna, böte 10 daler.

Väghållning. Allmän landsväg skall vara 10 alnar bred emellan diken; der han redan är 12 alnar bred, skall han så vid makt hållas. Väg till kyrka, qvarn och by skall vara 6 alnar. Vägarnas lagning och grusning skall verkställas från vårens början till d. 1 Juni, samt vägsynerna vara verkställda till d. 14 i samma månad. Allmän vinterväg öfver sjöar och mossar skall hvarje by för sina ägor utstaka. Försummas plogning och skottning vid inträffande snöfall, böte hvarje delägare i ploglag för hvarje gång 3 R:dr 16 sk. b:ko. Årliga afgifterna för väghållning uppgingo år 1842 för hela riket inalles till en summa af 923,172 R:dr b:ko, hvaribland 870,635 för landet och 52,537 för städerna.

Väg- och vattenbyggnads-korpsen. Under den 6 Augusti 1841 uppdrog Kongl. Maj:t åt en tills vidare förordnad förvaltning, benämnd "Styrelsen för allmänna väg- och vattenbyggnader," att under chefens för civil-departementet inseende, handlägga tekniska och administrativa ärenden, angående 1) Anläggningar och förbättringar af kanaler, slussar, vägar, broar, färjor, samt andra vatten- och landtkommunikationer; 2) hamnbyggnader och muddringar; 3) strömrensningar; och 4) arbeten för beredande af större odlingsföretag, medelst utdikningar eller aftappningar af sanka trakter och sjöar. Samma dag utfärdades äfven en särskild nådig instruktion, hufvudsakligen af följande innehåll: De uti förestående fördelning om-

förmälda allmänna arbeten indelades ytterligare i tvenne hufvudklasser, nemligen: *a*) De, som genom serskilda kongl. resolutioner blifvit åt bolag, menigheter eller enskilda personer upplåtna, men i mer eller mindre mån med allmänna medel eller serskilda förmåner understödda, mot vilkor, att till det allmännas nytta och begagnande vidmakthållas; samt *b*) de, hvilka helt och hållet på statens bekostnad och genom dess myndigheters åtgärd blifvit verkställda, eller äro under utförande. Å arbeten, hörande till första klassen, skulle styrelsen ega att utöfva ett kontrollerande inseende sålunda, att de af Kongl. Maj:t fastställda vilkor, i afseende å statens och det allmännas derunder beroende rätt, varda iakttagna, att några väsendtliga förändringar mot fastställda planer icke utan anmälan och vederbörligt tillstånd må ega rum, samt att hinder och uppehåll i kommunikationerna, genom ofullkomliga anstalter, eller icke i rätt tid företagande reparationer, eller underlåtna muddrings- och rensningsarbeten, icke må uppkomma. Utan att ingripa i den speciela förvaltning, som, enligt de för hvarje sådant företag utfärdade resolutioner och antagna reglor, på serskilda bolag eller valda direktioner ankomme, skulle styrelsen alltså ega att, dels i rådgifvande egenskap lemna biträde, då sådant af vederbörande begärdes, dels såsom kontrollerande hos Kongl. Maj:t i underdånighet anmäla hvad i ett eller annat afseende, efter en allmän plan för rikets samtliga väg- och vatten-kommunikationer, med hänsigt så väl till handelns, sjöfartens och öfriga näringars förkofran, som till rikets försvar, må finnas befordra ändamålet, ej mindre med hvarje företag serskildt, än den allmänna arbetsplanen i sin helhet. Med arbeten, hörande till andra klassen, egde styrelsen omedelbar befattning, i afseende så väl å utförandet af fastställda planer, samt förvaltandet och redovisandet af dertill anslagna medel, som å anläggningarnas underhåll och ändamålsenliga begagnande, i följd hvaraf de dervid anställde tjenstemän och betjente skulle stå under styrelsens lydnad, samt dertill hörande förråder och öfriga tillgångar under hennes inseende. För alla allmänna väg- och vattenbyggnader, sådana inbegripna, som genom enskildas försorg och på deras bekostnad utföras, men äro af den allmänna beskaffenhet, att Kongl. Maj:ts nådiga bifall och fastställelse till deras utförande erfordras, skulle kostnadsförslag med dertill hörande ritningar granskas af styrelsen, som sedermera hade att, med utredande af företagets ändamål, alla handlingarna jemte arbetsplanen till Kongl. Maj:t i underdånighet öfverlemna. I afseende å bestyren med allmänna väg- och vattenbyggnader, samt vården om dertill hörande anläggningar, indelades riket i 5 distrikter, nemligen: *a*) Norra distriktet, innefattande Norrbottens, Westerbottens, Westernorrlands, Jemtlands och Gefleborgs län, östra delen af Stora Kopparbergs, jemte Upsala och Stockholms län; *b*) mellersta distriktet, bestående af Filipstads bergslag, vestra delen af Stora Kopparbergs län, till och med Barken och Siljans kanal, samt Örebro, Westerås och Nyköpings län; *c*) östra distriktet, utgörande Linköpings, Kalmare, Jönköpings och Skaraborgs län; *d*) vestra distriktet, hvartill hörde Götheborgs och Bohus län, Elfsborgs och Carlstads län, med undantag af Filipstads bergslag; samt *e*) södra distriktet, innefattande Hallands, Kronobergs, Malmöhus, Kristianstads, Blekinge och Gottlands län. Styrelsen för väg- och vattenbyggnader bestämdes att utgöras af: 1 chef, under namn af öfver-direktör, biträdd af 1 bureau-chef för de tekniska göromålen, samt 1 kamrerare för de kamerala och kansligöromålen. Under styrelsen lydande 5 distriktchefer, anställda i landsorterna, en för hvartdera distriktet. Under den 22 December 1851 försiggick en reorganisation, då med bibehållande hufsakligligen af alla förutvarande bestämmelser, en särskild *Väg- och Vattenbyggnads-Korps*, till sin form militärisk, ehuru stående under chefens för civil-departementet öfverinseende, inrättades, bestående af 1 öfverste och chef, 1 öfverste-löjtnant, 5 majorer, samt ett obestämdt antal kaptener och löjtnanter.

Wägsjöforss, ett jernbruk i Hvitsands socken af Wermlands län, har 4 härdar och 1800 skeppund privil. årligt smide af köpetackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 18 skeppund. Knippjerns- och spiksmide samt ståltillverkning drifves här äfven. Bruket skeppar på Götheborg. Dess ägare är A. Lyrholm.

Vägvisare. Den lappman, som åtager sig att i fjellen vara vägvisare för resande, men öfvergifver dem eller bortrymmer af arghet eller ondska, skall straffas med 30 par spö eller mindre, om hans kroppsstyrka så svårt straff ej uthärda kan, och det, oaktadt ingen skada sker; men om den resande omkommer genom hans förvållande, skall han gifva lif för lif.

Vägvårda, cichorie (Cichorium Intybus), är en ört, som tillhör Syngenesisternas klass, och växer vid vägar och på åkerrenar i södra Sverige. Den har en mångårig, nästan tapplik rot och klart ljusblå blommor. Sårad, utsilar örten en bitter, hvitaktig saft. I spädt tillstånd, äfvensom till grönfoder, ätes växten gerna af kreaturen, och berömmes såsom mjölkgifvande. Den trifves bäst på kalk- eller mergelhaltig jord, och odlas i Tyskland för sina rötter, som användas till kaffe-surrogat.

Wähnerman, P. Genom ett testamente af kamreraren P. Wähnerman inrättades år 1712 ett stipendium, med fond af 12,000 daler kopparmynt, hvars ränta sex stipendiater, helst af testators slägt, som studera antingen vid Carlstads läroverk eller vid akademien, äga att tillgodonjuta. Ynglingar, som vid gymnasium visa fallenhet för och applicera sig till ekonomiska vetenskaper, äga härvid företrädesrätt, och kunna jemväl erhålla tillökning i sina innehafvande stipendiirum. Kapitalet uppgick år 1844 till 8,782 R:dr 42 sk. 10 rst. banko.

Välgörande Fruntimmers-Sällskap. Den under detta namn i Stockholm stiftade föreningen

ägde vid 1848 års slut en räntebärande fond af 10,447 R:dr 36 sk. banko. Under årets lopp hade influtit en summa af 1,684 R:dr 29 sk., hvaremot utgifterna uppgått till 1,558 R:dr banko.

Wälinge, med Kattarp, en socken i Luggude härad af Malmö län, är belägen vid hafvet, 1 ¾ mil N.N.O. från Helsingborg, och tillhör 2 kl. reg. Marken är jemn, med jordmån af sandmylla, underbäddad af sand, och på några ställen af gul lera. Skog finnes till husbehof. I socknen ligger *Rögla* frälse-säteri, om 3⅝ mtl. (se *Rögla*). Socknen innehåller inalles 31 $\frac{47}{48}$ mtl., med en befolkning af 1,022 personer inom en areal af 7,059 tunnland, hvaraf 4 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Wällinf, annex till Helsingborg, är beläget ¾ mil O.S.O. från nämnda stad. Marken är mestadels jemn, och rådande jordmånen ömsom lera, ömsom sand. På skog är ringa tillgång. Socknen innehåller 13⅞ bemman, med 446 inbyggare på en areal af 2,638 tunnl.

Vändekåpa. Detta tillnamn gafs af allmänheten åt en af Johan III:s på hans sednare tid ofta begagnade och mycket inflytelserike rådgifvare, den för sitt föraktliga lismeri, sin grofva egennytta och beständiga ombytlighet beryktade Olof Sverkersson. Han finnes äfven hafva blifvit kallad än Olof Elfkarl eller Olaus Potomander, såsom född i Elfkarleby, än af protestanterne Olof Perkelsson, emedan han uppsatt en skrift till lithurgiens försvar. Tillnamnet Vändekåpa fick han egentligen för sitt vacklande mellan konung Sigismund och hertig Carl. Sedan han genom sin opålitlighet slutligen förlorat allt anseende hos båda partierna, tillbragte han en torftig ålderdom bland de landsflyktige Svenskarne i Pohlen. Sonen blef spögubbe i S:t Clara kyrka uti Stockholm.

Vänderot, äfven *Velamsrot* eller *Vendelsrot* (Valeriana), en ört af 3:dje kl., ordn. enqvinnade, förekommer i hela Sverige på fuktiga ställen. Bladen äro parbladiga, med hvita och rödlätta blommor i en upprepadt tregrenig vippa. Örten kallades fordom äfven *Katteleka*, emedan kattor, serdeles mot oväder, gerna vid den plägade uppehålla sig, samt äfven *Stämgräs*, i anseende till sitt rykte såsom blodstillande. I flera landsorter har denna ört varit nyttjad mot åkommor hos boskapen, och ännu oftare ansedd som ett medel emot troll och trolldom. Bland annat lärer fordom varit vanligt, att, då unga menniskor skulle ingå äktenskap, brudgummen på bröllopsdagen bar några blad af denna växt i sina fickor, eller mellan uppslagen, för att genom dem äga likasom en talisman mot elfvor, som, enligt allmogens tro, stundom hyste afund mot ungt folk, som ämnade gifta sig.

Wäne, ett härad i Elfsborgs län, innefattar 7 socknar inom 3 pastorater, nemligen *Wenersborg* med Wassända, Naglem och Ryr samt *Tunhem*, Björke, Åsaka och Gerdhem. Häradet innehåller 185⅝ bemman, med 10,871 inbyggare på en areal af 98,356 tunnland, hvaraf 6,215 äro sjöar och kärr. Tillsammans med Flundre, Wädtle, Björke och Ale, utgör Wäne härad en domsaga.

Wäne eller **Väne härad,** ett kontrakt inom Westergötbland, innefattar en mängd socknar, så väl inom Elfsborgs, som Skaraborgs län, nemligen hela Wäne härad med staden Wenersborg, hela Bjärke härad, jemte de inom Skaraborgs län belägna socknarna Tengened med sina annexer, Särestad med annexer, Flo med Ås och Sahl, Främmestad med Bäreberg, samt Näs. Af dessa pastorater äro 3 konsistoriella, 4 regala och 1 patronellt. Folkmängden i hela kontraktet uppgår till 26,967 personer.

Wänge, med Läby, en socken i Ulleråkers härad, är belägen 1 mil V. från Upsala, och tillhör 2 kl. konsist. Igenom socknen flyter Läby å, med sidländta stränder af bördig lerjord. Åkerbruk är hufvudnäringen. Gårdar i socknen äro: *Brunna*, 1 mtl. frälse-säteri, förr tillhörigt erkebiskoparne Troil och Rosenstein; *Bärby*, 3 mtl. berustadt säteri; *Kiel*, 1 ¾ mtl. berustadt säteri; samt *Fiby*, 3 mtl. frälse-säteri, som disponeras af erkebiskopen, på tjenstens vägnar. Socknen innehåller 38⅛ förm. mtl., hvaraf 16⅛ skatte, 7⅛ krono, 14⅛ frälse. Folkmängden är 814 personer. Arealen 10,761 tunnland, hvaraf 285 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Vänligt, är uti målarekonsten ett konstuttryck, som användes ömsom på sjelfva ämnet och dess behandling, stundom äfven på koloriten, då den finnes vara behaglig för ögat, ehuru deraf icke följer, att densamma, strängt taget, efter alla konstens reglor, är fullkomligt god.

Wännäs, en socken i Westerbottens 1:sta fögderi, är belägen vid Umeå elf, 2 mil V. från Umeå, och är regalt. Wännäs by är belägen vid Windel-elfven, helt nära den punkt, der denna förenar sig med Ume-elf. Orten har ett behagligt läge, och rika sädesfält och ängar framskymta här och der mellan skogsbergen. Socknen innehåller 12¾ oförm. mtl., med 1,425 inbyggare. Adr. Umeå.

Väpnare, eller svenner af vapen, kallades den lägsta klassen af adeln uti fordna tider. De benämndes på latin Armigeri. När kardinalen Nicolaus Albanensis på Linköpings möte år 1152 utverkade förbudet för hela allmogen att beständigt gå beväpnad, blefvo adeln och thignarmännen de enda, som hade rätt att bära vapen. Häraf uppstod deras benämning "män af vapen." Dessa väpnare böra ingalunda förblandas med de så kallade vapendragare, hvilka förde riddarnes och väpnarnes sköldar uti torneringar och eljest, ehuru båda finnas hafva blifvit kallade för Armigeri eller Ecuyers. Under konung Magnus Ladulås begynte väpnare stadga sina sköldemärken, på det den ena slägten skulle kunna skiljas från den andra, emedan värdigheten var ärftlig. De betäckte då vapnet med en öppen tornerhjelm, hvaremot de allmänna frälsemännen förde en sluten hjelm. Ehuru redan Magnus Ladulås gjorde skilnad på väpnare och simple frälsemän, blefvo desse likväl i det följande esomoftast förblandade. Skilnaden upphörde äfven slutligen alldeles, när under Unionstiden adelsbref kommo i bruk. Så väl riddares

som väpnares gårdar, — de egentliga säterierna, hvilka aldrig ombytte jordnatur, voro i och för sig sjelfva fria från alla kronobesvär och räntor, hvaremot de allmänna frälsemännens gårdar endast genom rusttjensten befriades från skatt. Emellan riddare och väpnare var för öfrigt skilnaden ej särdeles stor, ehuru de förre ansågos hafva en högre värdighet, och buro herrenamn, riddarekedja och guldsporrar, men de sednare icke. De fordom så kallade "knapar" voro i sjelfva verket ingenting annat än väpnare, som lefde på sina gods, utan att eftersträfva titlar, embeten eller förläningar.

Wärahorn var ett gemshorn, med hvilket fäderdarne inom Skytts härad i Skåne plägade vara utrustade, och derpå inöfva sina hornlåtar, hvarmed de stundom äfven gingo omkring i byarna, för att roa folket. Någon gång sågs en sådan då taga plats midt på gården, med ett ämbar vatten bredvid sig, för att deri neddoppa instrumentet, så snart någon paus tillät det.

Värdskap benämndes på 1600-talet ett slags teatraliska föreställningar, hvilka ofta brukades vid några stora högtidligheter uti de förnämare husen. En dylik mycket lysande och på sin tid vida beryktad tillställning var det synnerligen präktiga värdskap, som drottning Christina, ett par år före sin tronafsägelse, lät uppföra på det kungliga slottet i Stockholm, då fältherren Jakob Kasimir De la Gardies bröllop med den sköna hoffröken Ebba Sparre der firades. Vid detta tillfälle föreställde värdskapet, huru drottningen och hela hennes hof, klädda till herdar och herdinnor, emottogo ett högtidligt besök af alla de Olympiske gudarne och gudinnorna.

Värdören. Äfven andra varuvärden än myntade metaller begagnades till bytes- och betalningsmedel hos alla Germaniska folkslag, samt således jemväl hos nordens gamle inbyggare. Bristen på behöfligt myntkapital hade till följd, att sådana s. k. "Värdören" länge fortforo att i detta hänseende vara i bruk, och, ställda i afseende på värdet i jemförelse med myntade penningar, sedermera af sjelfva lagarna förklarades vara, efter fastställda belopp, fullgiltiga motsvarigheter till dessa, vid betalning af böter och annan gäld. Detta bruk, allmänt hos de Germaniska och Nordiska folken i äldre tider, utgör således ett vigtigt moment i det äldre penningeväsendets historia, hvarföre en närmare framställning af detsamma, hvad norden angår, förtjenar all uppmärksamhet. Angående ifrågavarande ämne, innehåller den Isländska s. k. Grågåsen mera omständliga föreskrifter, än de öfriga nordiska lagarna. Den skiljer de värdören, hvilka såsom betalningsmedel fingo begagnas, uti tvenne klasser: den ena innefattande sådana, som bruket tillät att vid betalningar använda efter frivillig öfverenskommelse; den andra sådana, som en fordringsegare ovilkorligen måste emottaga i betalning efter å dem genom lagen fastställda pris eller sätt för bestämmande af priset. De förra benämnas "Gripir," de sednare "Lögaura," och voro dessa upptagna på det så kallade "Fiarlagmaana," d. v. s. en på alltinget uppgjord förteckning och värdering på en mängd lösören, åt hvilka karakteren af laga betalningsmedel tillerkändes. Om de förra säges: "Mycket gäldas genom laga värdören (i Lögaurum); dock är äfven lofligt att gälda med annat gods. Sådant gods skall dock ej vara mindre till värdet än minst två öre. Det skall ock vara utan fals och flärd, äfvensom hvardera, så väl den som emottager, som den, hvilken skall betala, må värdera godset till fulla ören." De på fiarlagmaana upptagna laga värdören (lögaura) utgöra en ganska lång lista. Hufvudslagen äro: guld, brändt silfver, jern och jernkittlar, liar och skäror, vadmal, nytt lärft, Engelskt lärft, fårull, hvarjehanda till klädedrägten hörande prydnader och persedlar, vax, djurshudar, hästar, boskap och andra lefvande, större och mindre, matnyttiga husdjur af flera slag. Uttrycken för dessa värdörens laga pris hänföra sig till tvenne räknesätt, hvilka böra till egendomligheterna af våra förfäders äldsta samhällsbruk. Det ena var räkning efter "hundrade" (antingen af tio tiotal eller tio tolfter), det andra efter s. s. "kugildi" (af *ku*, ko, och *gildi*, värde). Ett silfverhundrade svarade emot fyrahundratjugo alnar vadmal, då vadmal länge räknades såsom ett lika allmänt betalningsmedel som silfver, så att det gafs ett vadmalshundrade och ett silfverhundrade. Ett vadmalsöre betydde ursprungligen sex alnar vadmal, och detta utgjorde i lagöresberäkningen en enhet, och fyra öre vadmal svarade länge emot ett öre silfver. Kugildi åter var den uppskattningsgrund, efter hvilken isynnerhet de laga betalningsmedel värderades, som bestodo af lefvande kreatur. Detta kugildi, eller kovärde, utgjorde härvid en enhet, och synes i värde hafva motsvarat ett vadmalshundrade, samt i följd deraf fem öre silfver, efter jemförelseberäkning. Hvad nu Sverige angår, var ock här vadmalsöret och värdeuppskattning i förhållande dertill i äldsta tider allmänt gängse, ehuru spår deraf redan äro sällsynta i våra landskapslagar, i hvilka räkning efter mark och öre deremot allmänneligen blifvit tillämpad. Ett så beskaffadt spår återfinnes emellertid i Östgöthalagen. I fråga om dråp, begånget af fri man på träl, och om träls lösen ur träldom, i hvardera af hvilka fall saken gällde tre mark, säges nemligen der, att tre vägna marker svarade mot tre marker vadmal, hvaraf tolf alnar beräknades på öret, ett förhållande, som likväl hvarken öfverenstämmer med det på Island, eller med det allmänna Norrska. En mark silfver motsvarade alltså i värde 96 alnar vadmal. Om det här afsedda vadmal förekommer dessutom den anmärkning, att det skulle vara två händer bredt, och torde det uppgifna olika antalet på ett öre mot det Isländska måhända här och i de Norrska lagarna kunna förklaras genom antagandet af olika bredd-dimensioner. Om vadmalsöre förekommer ock något i stadgan af år 1297 om afgifterna till presterskapet i Helsingland. En så beskaffad allmänligen bestämd räkne-enbet, som det Isländska kugildi, igenfinnes väl icke i de äld-

sta Svenska lagarne, men dock flera bevis derpå, att här, likasom uti hela den öfriga norden, och hos de Syd-Germaniska folken, andra laga värdören, jemte myntade metaller, fingo såsom lagliga betalningsmedel begagnas. Östgöthalagen erkänner i detta hänseende, utom vadmalen, såsom sådana medel oxar och kor, hvilka här kallas "nytia nöt," samt svarade fyra sådana oxar, som tre år dragit oket, och fyra sådana kor, som burit tre kalfvar, mot tre vägna mark (marker silfver), eller sex marker penningar, och således en ko eller oxe mot halfannan mark penningar. Om spanemål uppgifves, att en halfspann korn kunde betalas med fyra penningar, och då 16 Göthiska penningar gingo på en örtug, samt högst sannolikt är, att en spann utgjorde en fjerdedels tunna, skulle i följd häraf en tunna hafva motsvarat två örtugar. Ibland de egentliga Svea-lagarna erkännas likaledes laga värdören såsom fullgiltiga surrogater för mynt, och uppgifvas dessa, fullständigare än i de andra lagarna, uti Södermannalagen, hvilken erhöll sin sednaste bearbetning år 1327, samt hvilken i fråga om bördeskilling säger: "Dessa äro de värdören, som bjudas skola i börd: guld och silfver (omyntadt), säd, reda penningar, nöt, bästar och oskuret kläde, men ej andra värdören." I sjelfva den gemensamma, allmänna Landslagen deremot förekommer, i sammanhang med frågan om återlösen af pantsatt jord och bördelösen, en ännu större lista på laga värdören, nemligen: "guld, silfver, reda penningar, korn, nötkreatur, fläsk, smör, lärft, vadmal, jern, koppar och oskuret kläde." Detsamma innehåller stadslagen, med den skilnad, att här tillkommer "siäl," samt att jern och koppar ej nämnas; men deremot tillägges: "och allrahanda värdöra, epter thy som thet värt är och gångir ar å, och fyre godhe män mäta, twe å hvars thera vägna." Hvad som gällde om bördelösen, gällde ock om andra betalningar, och hvad som i detta afseende förekommer i Landslagen från medlet af femtonde seklet, måste väl också såsom allmän landssed hafva gällt tidigare, då brist på myntade penningar var ännu större, hvarföre man ej torde våga för mycket, om man antager sist anförda uppgift såsom en allmän tidsbild af seder och bruk uti ifrågavarande hänseende för de äldre tiderna, och ännu i början af sextonde seklet plägade man icke sällan, i fråga om större summor, aftala om de värdören, med hvilka beloppet i stället för penningar skulle kunna betalas. Kort efter tillkomsten af allmänna landslagen, i hvilken, såsom ofvanföre är anfördt, värdören ytterligare bekräftas såsom laga betalningsmedel, finner man uti en stadga om värdet på åtskilliga varor och köpenskap i riket, gifven af konung Carl VIII Knutsson i Wadstena år 1450, följande värden fastställda på de i allmänna rörelsen vanligast förekommande varor, bland hvilka äfven de i landslagen uppräknade laga värdören återfinnas. En god och gild oxe 4 mark Svenska penningar (mindre oxe gällde efter sitt värde); gild och god ko 2 mark Svenska penningar (mindre ko efter sitt värde); gammal vädur och gammalt får 2 öre Svenskt; ungt får 1 öre; lam 2 örtugar; fullgod oxesida 6 öre; gild kosida 3 öre; gild oxhud 6 öre; kohud 3 öre; ett pund smör 2 öre; en gås ett halft öre; ett höns 3 penningar; etthundrade jern en half mark; koppar, messing, tenn och bly gälle som det gäller i Stockholm, o. s. v. Vid jemförelsen af penningevärdena å dessa varor för olika tider, bör emellertid alltid det olika förhållandet på samma tider emellan den vägna eller lödiga och den räknade marken tagas i betraktande.

Wärend är det högland, som omfattar sjöarna Åsnens, Salens, Helga-sjöns och Möcklens vattensystemer, samt intager geografiskt de fem häraderna Konga, Albo, Kinnevald, Uppvidinge och Norrvidinge af Kronobergs län. Landet skiljer sig i öster och vester genom skogbevuxna åsar från det gamla Njudung och Finnveden (se dessa ord), samt i söder genom vilda obygder från Blekinge och Skåne. Dess inbyggare kallade sig Werdar, och äro från urminnes tider kända såsom en reslig, härdad och krigisk skogsbostam, med ljusbrunt hår, blå ögon, lifligt lynne, och starkt diftongerad munart. Landet egde fordom mer än nu karakteren af ett romantiskt, rikt omvexlande skogsland. Odlingen var här för tvåhundrade år sedan ännu stadd i sitt första och enklaste utvecklingsstadium: inga körvägar funnos, åkerbruket var föga annat än ett nomadiskt svedjande, boskapsskötseln landets hufvudnäring, samt jagt, fiske och myrmalmssmide binäringar. Inbyggaren var af naturen förbindlig och umgängsam, men tillika stolt och lättretlig. Blodiga envig och utbrott af vild kamplystnad förekommo här ofta. Individen ansågs sjelf råda för sitt lif och sin ära, och strider med långa knifvar, eller s. k. "bältespänning," i och för afgörande af personliga tvister, voro här så allmänna, att Wärendsqvinnorna i gränstrakten enkom för sådana fall plägade till gästabuden medföra sina mäns liksvepning?kistor. Eljest voro sång och saga bondens käraste tidsfördrif under de långa vinterqvällarne; hela naturen med alla dess verkande krafter stodo för hans inre och yttre syn såsom en omfattning af sjelfständiga, ehuru hemlighetsfulla väsenden, for han vilse i skogen, så gäckades han af "skogs-nufven;" hörde han vågen klinga mot stranden, så var det "Necken," som spelade på sin fidla. Valtrade dimman öfver ängen, så var det "elfvorna," som trädde sin nattliga dans i månskenet. Skriade flyttfoglarna i höstqvällen, så var det "Oden," som drog förbi med sin vilda jagt. Återkastade ekot hans rop, eller ljudet af hans yxhugg, så var det "trollen," som svarade utur berget. Ingenstädes var han fri från dessa väsendens hemliga inflytelser, och öfver dem alla, likasom öfver hans eget lif, herrskade ett blindt, obevekligt "öde." Till Wärendsbondens öfriga vidskepelser hörde äfven den seden, att näst före de stora kristliga årshögtiderna, fastande och tigande besöka kyrkorna vid midnattstid, för att af mötande syner förnimma de ting, som komma skulle. Denna sed kallas att gå "årsgång," och är ännu ej alldeles utdöd. All fejd var här äfven slägtfejd, emedan slägten bildade den första enkla föreningen till

inbördes försvar, och Wärendsbonden slöt ännu ända in på 1670-talet s. k. "bondefreder," socknevis, d. v. s. slägtvis, och häradsvis, med inbyggarne på andra sidan gränsen; oberoende af det allmänna krigstillståndet folken och staterna emellan. Såsom gränsland mot Danmark, var Wärend också alltid i första hand utsatt för fiendens härjningar, och knappt finnes i hela landet någon gård, som ej mångfaldiga gånger blifvit bränd och sköflad under dessa fienders täta besök. Folket erinrar sig också ännu med rysning, huru det såg ut "i gamla tider," när "Juten" eller Dansken gick i landet; huru man då sökte värja sig medelst bråtar och förhuggningar, huru man genom fälld skog, kolmilor o. dyl. sökte gömma stigen, som ledde fram till gårdarna, och huru den glesa gränsbefolkningen måste fly från hus och hem, drifva sin boskap inåt skogen, och i jordkulor och klipphålor dölja sina qvinnor och sina af hunger qvidande barn. Stundom bemannade sig dock här äfven sjelfva qvinnorna, såsom man finner af *Blendas* exempel (se detta ord). Men äfven oberoende af de båda rikenas strid, var denna af djupa skogar omgifna riksgräns ett ständigt tillhåll för oro och våld. Alla rånare och fredlöse i de öfra häraderna sökte sig af gammalt hit, för att här från sina bergskulor eller s. k. "snapphane-hålor" föra ett fribytarelif, plundra vägfarande, bränna gårdar, och ostraffadt begå en mängd våldsamheter. Men förhållandena hafva här, såsom annorstädes, omsider ändrat sig, och med undantag af de nederste gränsbyggarne, de s. k. "knifva-herrarne," har Wärendsallmogen numera upphört att gå beväpnad. Bonden sår nu i fred sitt korn, utan fruktan för "Juten" och ingen snapphane-rote vandrar numera i de uthuggna skogarna. Den gamla vildheten har till en stor del försvunnit, men med den äfven mycket af den gamla egendomligheten, högstämdheten och den fordna poetiska verldsåskådningen.

Wärends härads rätt kallades fordom de serskilda företrädesrättigheter, hvilka från urminnes tider varit tillerkända qvinnorna uti Konga, Kinnevalds, Albo, Uppviddinge och Norrviddinge härader uti Småland, till en belöning, såsom det allmänt uppgifves, för den dråpliga tapperhet dessa häraders qvinnor i fordomtima visat, under den rykthara Blendas anförande, och det nederlag de tillfogat en fiendtlig Dansk krigshär. Dessa företrädesrättigheter bestodo dels uti rätten för alla döttrar att ärfva lika lott med bröderne efter föräldrarne, en förmån, som endast tillkom dem bland hela Svenska allmogen, ända till dess i våra dagar lagen om den lika arfsrätten för alla utfärdades; dels uti rättigheten att, då de gifte sig, fira sina bröllop med trummor och krigsmusik, samt att på denna sin hedersdag bära kring lifvet ett präktigt stridsbälte af rödt siden eller kläde med guldfransar omkring. Detta sednare lärer ännu understundom begagnas, och kallas "fälttecknet;" men den gamla krigsmusiken vid bröllopshögtidligheterna afskaffades redan i konung Carl XI:s tid, när den nya kyrkolagen utgafs till allmän efterföljd.

Wäring, med Lockelorp, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Sköfde, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är i allmänhet jemn, och rådande jordmånen stark och bördig lera. Kyrkan är nybyggd 1811. Byar i socknen äro: *Stora Wäring*, om 10 hemman, åker, äng och skog; *Lilla Wäring*, om 3 hemman; Bankälla by, $3\frac{1}{4}$ hemman; samt *Hagestads by*, 2 mtl. säteri, militärboställe. Ett fynd af guldringar, 2 stora och 9 smärre, om tillsammans 131 lods myntvigt, gjordes här år 1738, och blef inlöst till kronan. På en höjd, kallad *Korsbacken*, vid Bankälla by, synas lemningar efter 3 domaresäten, ej långt från hvarandra. På Hagestads egor finnas äfven lemningar efter ett urgammalt slott, kalladt *Bjästad*, som fordom synes varit ganska fast; men är nu öfvervuxet med ung granskog, och kallas *Bjästads Backe*. I närheten deromkring synas flera ättehögar, af hvilka den märkligaste kallas *Konungs Kulle*. Socknen innehåller 24 hemman, med 786 inbyggare på en areal af 5,369 tunnl., hvaraf 420 äro sjöar och kärr.

Väringar. På en tid, då södern var förslappad af veklighet, men ännu den gamla kraften oförminskad fanns qvar bland Nordens söner, utgjorde en skara utvalde nordbor en lysande, mäktig och i högsta grad inflytelserik trupp, hvilken såsom en ständig lifvakt vistades uti Constantinopels präktiga hof, alltid omgifvande den Grekiske kejsarens person. Desse voro de under flera århundradens tid mycket fruktade och mycket berömde "Väringarne." Deras benämning ledes enklast och naturligast från det forn-Skandinaviska, i våra gamla landsskapslagar ofta förekommande ordet *Varna*, värja, värna, eller ock från *Varda*, vårda, bevaka, från hvilket ord, efter ett annat uttal, *Garda*, förmodligen äfven härleddes det *Gardingi*, hvarmed uti de gamla Spanska Westgöthiska lagarna konungens lifdrabanter betecknas, samt hvilket är ursprunget till ordet *Garde*. Vår lärde Ihre, i sitt glossarium, söker deremot Väringa-namnets ursprung i det Anglo-Sachsiska *Være*, detsamma som Allemannernes *Vara*, förbund, fördrag, och dessutom finnas flerfaldiga andra gissningar om benämningens härkomst. Af Grekerne kallades de *Barangir* eller *Varanger*. Desse Väringar säga oss Byzantinske skriftställare redan från tolfte århundradet sedan långliga tiden hafva varit i krigstjenst hos de Östromerske kejsarne, och af ålder blifvit begagnade till vakt vid det kejserliga palatset. Från tionde, eller åtminstone från elfte århundradet har åt dem förnämligast varit anförtrodd vården om kejsarens person, dess skatter och dess tron. Till detta anseende framför alla andra folk kommo de genom sin bergfasta, bepröfvade trohet, sin jättelika växt, och sitt stora krigiska mod. Mångfaldiga bedrifter af dem omtalas af krönikorna. Alexius Komnenus, Grekisk stor-fältherre, reste sig år 1081 upp emot då regerande kejsaren Nicephorus Botaniates, vann hela hären på sin sida, utropades af denna till kejsare, och ryckte i spetsen för trupperna fram för murarna af Constantinopel. Utan en svår, långvarig belägring, kunde han likväl icke bemäktiga sig denna starka, välbefästade stad. Han ut-

deräftade sig derföre af cæsaren Johannes, som gått öfver på hans sida, om de i staden varande kejserliga troppers ställning, lynne och tänkesätt. Alexius ville genom hemliga medel söka vinna några af dem. Cæsaren afrådde honom då att vända sig till Väringarne, desse från yttersta Thule bördige barbarer, som buro tveeggade yxor på sina axlar. De efterföljde ihärdigast af alla förfädrens sedvänjor, och det rykte för obrottslig trohet, dessa förvärfvat, betraktades af alla Väringar såsom det dyrbaraste arf dem blifvit lemnadt af deras fäder, hvilket de äfven ståndaktigt bevarade. Det var äfven derföre de blifvit utkorade till kejsarens lifvakt. Att till dem vilja tala om förräderi vore således alldeles fruktlöst. Cæsaren gaf Alexius det råd, att med några andra i staden varande trupper öppna en hemlig underhandling, emedan de lättare kunde vinnas. Detta lyckades äfven, och genom deras förräderi inträngde Alexius i staden. Nicephorus Palæologus, en af rikets högste män, skyndade då med tidningen om hvad sig tilldragit till kejsar Botaniates, och begärde att under sitt befäl få de från Thule härstammande barbarer, så ville han ensamt med dem åter fördrifva de upproriske utur staden; men Botaniates, svag af ålder, tog sin tillflykt till underhandlingar, och dessa hade slutligen till följd, att han måste afsäga sig regeringen. Anna Komnena, som tecknat sin faders, kejsar Alexii lefverne, påstår emellertid, att Botaniates, om han följt Palæologi råd och anlitat de tappre Väringarne, med deras tillhjelp säkerligen skulle hafva bibehållit sig på tronen. Sedan han likväl frivilligt nedstigit derifrån och Alexius Komnenus blifvit beklädd med den kejserliga purpuro, tillsvuro Väringarne genast den nye kejsaren samma trohet, som majestätet och kejsaretronen alltid kunde påräkna att finna hos dem. Så snart detta var skedt, bröt Alexius upp med den samlade krigsmakten, för att undsätta det af Robert Guiscard och hans Normanniska här hårdt belägrade Dyrrachium. På detta krigståg följde honom äfven Väringarne. Alexius belöt att lemna fienden en hufvuddrabbning, uppställde sina härskaror i slagtordning, lät Väringarne stiga af sina hästar, och befallte dem att till fot i tätt slutna led tåga framför hären. Robert Guiscard trodde sig bäst kunna bringa den Byzantinska stridsmakten i oordning och rubba alla kejsarens planer, om det lyckades honom att genom ett kraftfullt och väl understödt anfall öfverändakasta de mindre för sin talrikhet än sin vidtberyktade tapperhet fruktansvärde Väringarne. Amicetus, som förde befälet öfver ena flygeln af den Norrmanniska hären, fick befallning att utföra detta anfall. Han framryckte med en betydlig styrka af så väl fotfolk, som rytteri. Väringarne, på Greklands jord mätande sig i hjeltekraft med sina Norrmanniske halfbröder, kämpade så modigt, att de genombröto de sistnämndas led, och tvungo Amicetus med hela hans skara till en brådstörtad flykt. Hänförde af sitt mod och eldade af sina vapens segerrika framgång, förföljde de likväl för obetänksamt fienden med stor häftighet, och aflägsnade sig långt från hufvudhären. Detta tillfälle fog Robert Guiscard i akt, samt gjorde med det Norrmanniska fotfolket ett häftigt anfall på den djerft framryckande Väringa-hopen. Afskiljde från den öfriga hären, och utmattade af den föregående striden, af den tunga härklädnaden och den stränga marschen, dukade slutligen de modige Väringarne under för den stora öfvermakten; men frejdade likväl ännu i döden sin gamla vapenära, och betäckte valplatsen med sina lik. Några få togo sin tillflykt till ett närbeläget tempel, och stego upp på takresningen; men Norrmannerne satte eld på templet, och så många af Väringarne, som icke stupat för svärdet, funno i lågorna sin död. Derefter blef den Grekiska hären slagen, och kejsar Alexius måste taga till flykten. Den nordiska sagan omtalar en underbar seger, som Väringarne påstås hafva vunnit genom den helige Olofs mäktiga bistånd, nemligen då Kyrialax (kejsar Alexius) var konung i Grekland och företog en härfärd till Blackmanna-land. När han kom till Petzinaslätten, mötte honom der den fiendtliga, hedniska hären med ett talrikt rytteri och mycket stora vagnar, ofvanpå hvilka voro byggda höga, med stridsgluggar försedda torn. Hedningarnes läger var så inrättadt, att de rundtomkring detsamma ställt sina vagnar tätt bredvid hvarandra, och sedan omgifvit hela vagnborgen med en stor graf, så att de voro likasom inneslutne inom en fästning. På fältet framför vagnborgen uppställde de sin här i slagordning, midt emot den Grekiska. Grekerne blefvo slagne, och ledo en stor förlust; men Kyrialax bildade en ny slagordning af Franker och Flamingar. Äfven desse vände med blodiga hufvuden tillbaka. Då blef Grekiske konungen mycket vred på sina stridsmän; men de svarade honom, att han nu kunde taga till sina vinbälgar, Väringarne. Konungen genmälde, att han icke så ville förspilla sin bästa skatt, och framsända några få män, huru manhaftige de än voro, emot en så stor krigshär; men Thorer Helsing, Väringarnes höfding, tog till ordet och sade: "Om än brinnande eld vore i vägen, skall dock jag med mina följeslagare springa deruti, allenast vi visste, att I, konung, derigenom fingen fred hädanefter." Konungen rådde dem att göra ett löfte till den helige Olof, utbedjande sig hans bistånd och hjelp. De förbundo sig då med ömsesidiga handslag, att på egen bekostnad och med andre gode mäns tillhjelp uppbygga en kyrka i Miklagård till Olof den heliges pris och ära. Derpå slöto de sig i en hop, betäckte sig med sina sköldar, tågade med hurtiga och frimodiga steg fram mot fienden, bestego vagnborgen, samt banade väg för Frankerne och Grekerne, hvilka, då de sågo Väringarnes framgång, inträngde i det fiendtliga lägret, och gjorde bland fienderne ett stort nederlag. Väringarnes hela hop utgjordes endast af 450 man; fienderne voro till antalet sextio gånger talrikare; men öfver dem kom redan i första sammandrabbningen en sådan förskräckelse och bäfvan, att de alla genast togo till flykten. Den fiendtlige konungen hade framför

Väringatruppen sett en ansenlig man, ridande på en hvit häst, men af ingen annan hade han varit sedd. Äfven Byzantinske skriftställare omtala en händelse, som förmodligen är den samma, och som skall hafva tilldragit sig under ett krig mot de Patzinakiske Scbyterne, hvilka, hafvande sina bostäder i Podolien och Moldau, gingo öfver Donau och foro illa fram i de Grekiska provinserne. Kejsaren fann dem kringskansade af vagnar, och ville derföre stiga af för att angripa dem till fot. Detta beslut ogillades af krigshären. Då uppmuntrade kejsaren de yxbeväpnade barbarer, som stodo vid hans sida, och från urminnes tid hade tjent de Östromerske kejsarne, att rycka fram och med sina stridsyxor sönderhugga vagnarna. Detta gjorde de, och derpå intog kejsaren det fiendtliga lägret. Vanligen i alla drabbningar berodde stridens utgång hufvudsakligen af de i Grekiska hären tjenande barbarer, främst bland hvilka Väringarne hade det ryktet att vara de tappraste och mest krigiske. De användes öfverallt, der striden var häftigast, och der till anfall eller försvar behof gjordes af de vapendjerfvaste män. Så ofta kejsaren sjelf drog ut i fält, voro Väringarne alltid de, som närmast omgåfvo hans person och skyddade riksbaneret. Då han vistades i hufvudstaden, höllo de vakt vid det stora kejserliga palatset, och vid dörrarne till kejsarens egna rum. Af dem bevakades de kejserliga skatterna och insignierna, som, jemte de kejserliga kläderna, inom det stora palatset förvarades i ett serskildt rum, kalladt Bestiarion. Vid den högtidliga fest, då en ny kejsare uppsteg på tronen, och han från det kejserliga palatset tågade till Hagia Sophia-kyrkan, att der smörjas och krönas af rikets patriark, hvarefter han sedan framträdde till altaret att emottaga det heliga sakramentet, var han på ömse sidor omgifven af Väringarne, och af etthundra adlige ynglingar. Af Väringarne beledsagades han, så ofta han red ut eller eljest företog några färder, och kom han till en befästad stad, så öfverlemnades stadens nycklar till Väringarnes vård, under den tid kejsaren vistades der. På den helige Johannes Döparens dag, då kejsaren besökte Petras kloster, på Jungfru Marias reningsdag, då han i högtidlig procession tågade till Blachärnska kyrkan, och ännu andra helighållna dagar, då han, till firande af religiösa minnesfester, i kejserlig ståt begaf sig till några stadens helgedomar: vid dessa och alla öfriga högtidliga tillfällen gick alltid i spetsen för Väringarne, dessas höfding näst efter kejsaren, hvarföre ock Väringahöfdingen, såsom från kejsarens person städse oskiljaktig, bar hedersnamnet Akolutos, följeslagaren. Vid julfestens firande, som skedde med stor prakt och högtidlighet, stodo Väringarne invid pelarna och trapporna af den kejserliga tronen i kyrkan, och höllo sina stridsyxor i handen så länge, till dess kejsaren sjelf visade sig på tronen, då de, såsom vanligt, åter lade dem på axeln. De togo del i plundringen af den myrtenbeklädda, rikt utsirade hvalfgång, som till Palmsöndagens högtidliga firande inrättades mellan de kejserliga rummen, och efter högtidens slut lemnades till pris åt hoffolket. Samma dag höll kejsaren offentlig måltid, och då, sedan rikets högste män och de förnämste af hoffolket, hvar efter annan inträdt och tillönskat kejsaren en lång lifstid, framträdde i sin ordning äfven Väringarne, samt på sitt modersmål önskade, att kejsaren måtte lefva i många år, skakande dervid sina stridsyxor och sammanstötande dem med stort dån. På lika sätt och med samma ceremonier spisade kejsaren äfven offentligen jul-, kyndelsmesso-, samt påsk- och pingstdagarna, och vid alla dessa offentliga måltider tilldelades åt Väringarne mat från det kejserliga bordet på guld- och silfverfat. Man finner af Byzantinske skriftställare, att Grekerne icke utan afund betraktat det förtroende och den stora ynnest, som af kejsarne visades "desse halfvildar, de der mera kunde spotta än tala, och i hvilkas mun det sköna Grekiska språket liknade de krigiska sångernas vilda eko från deras fäderneslands klippor." Det var med synnerlig harm man äfven såg, huru "desse barbarer, genom kejsarnes frikostighet, likaledes bekommo penningar och kostbarheter i sådan mängd, att det endast för de ypperste män af de ädlaste nationer kunde passa att ega så mycket." Män, hvilka till norden hemkommo från Väringatjenst i Grekland, berättade, att det i Miklagård var sed, så ofta en kejsare dog, att Väringarne då fingo gå genom kejsarens alla poluter (palats), der hans skatter förvarades, och egde hvar och en af dem att vid detta tillfälle, till minne af sin tjenst hos den bädangångne herrskaren, tillegna sig allt hvad han med händerna kunde taga. Man kallade detta "Poluta svarf," och sagan förtäljer, att Harald Hårdråde, som till norden hemförde så stora rikedomar, hade trenne gånger tagit del i dessa tåg genom de kejserliga palatsen. Det sades, att i Miklagård fingo de Väringar, som der ville taga krigstjenst, fullt upp med gods. Alla, som derifrån återkommo, visste berätta om kejsarens praktfulla hof, och dess rika, omätliga skattkammare. De beskrefvo talrikheten af hans trupper och dessas prakt med den största beundran. Man skönjer klart af sagorna det starka och lifliga intryck Miklagårds alla herrligheter gjorde på de Skandinaviske Väringarne, hvilka från barndomen varit uppfödde i enfald och torftighet bland nordens skogar, dalar och berg. Allt det underbara och stora, de uti den praktfulla kejsarestaden hörde och sågo, förflyttade dem i tankarna tillbaka till den fornnordiska sagoverlden. Den ryktbarhet, färderna till Miklagård förskaffade, det anseende Väringarne åtnjöto i Grekland, den rika sold, de af Grekiske kejsaren bekommo, och de stora, underbara saker, som berättades om Österlanden, så många äggelser voro mer än tillräckliga att sporra nordens för bardalekar, för mannarön och äfventyr hugfällde kämpar att färdas den långa vägen åt Miklagård, till vinnande af frejd och egodelar. Väringarne togo länge vägen genom Gardarike, öfver detta lands många floder, samma väg som handeln vanligen gick till utbyte af österns och vesterns varor; men från

slutet af elfte århundradet började många hellre välja den långa sjövägen, samt styrde på sina långskepp genom kanalen, förbi Frankrikes och Spaniens kuster, genom Niorvasund in i Medelhafvet upp till Grekiska archipelagen, och vidare fram genom Hellesponten till den Byzantinska hufvudstaden. Denna väg färdades isynnerhet de Norrske Väringarne; men vägen genom Ryssland, såsom den äldsta, ginaste och vanligaste, togo gemenligen alla, som från Sverige drogo till det Grekiska kejsareriket. Från Sverige hafva väl ock de förste och en lång tid de fleste Väringar varit, i det, genom Ryska rikets stiftande af Varägerne, en nära gemenskap grundlades emellan detta rike och det gent emot liggande Svea välde, så att icke blott hjelpsändningar härifrån ofta gjordes till de Ryske storfurstarne, men enskilde äfven i mängd färdades öfver till sina landsmän i Gardarike, genom hvilket rike de hade en öppen väg fram till Miklagård. Så öfliga voro utvandringarna till den "Stora Staden," och så ofta inträffade, att de utvandrande, lockade af Österlandets behag och de tillfällen der öppnades dem till anseende, lycka och välstånd, qvarstannade och satte sig ned i det Östromerska kejsaredömet, att Götha rikes män funno nödigt intaga i sin lag det stadgande, "att ingen man måtte arf taga, som i Grekland sitter." Efter medlet eller mot slutet af elfte århundradet ökades mycket Väringarnes hop genom utflyttningar från Brittannien, ty då hertig Wilhelm af Normandie, sedan han genom vapenmakt banat sig vägen till Englands tron, behandlade hela landet såsom sin egendom, föll detta ok sig odrägligt för Englands folk, isynnerhet för de i stor mängd der besatte Skandinaver, hvilka voro vane att styras efter andra grundsatser, och som i mycket hade bibehållit sin gamla sjelfrådighet, i enlighet hvarmed de betraktade sin egendom såsom en odaljord, hvaröfver de sjelfve och ingen annan kunde vara herre. Många flydde derföre ur riket, en del för att söka fremmande hjelp, och återkomma till förnyad strid; men andra, isynnerhet sådana, som voro i ungdomens blomstrande vår, begåfvo sig till Constantinopel i Väringatjenst hos den Grekiske kejsaren. Detta är anledningen, hvarföre Byzantinske skriftställare från tolfte och de följande århundradena, när de tala om Väringarne, säga, att de till större delen voro Engelsmän, komne från Brittanien, och alla beväpnade med stridsyxor. De fleste bland dem hafva tvifvelsutan tillhört ätterna af de i England talrikt bosatte Skandinaver, af hvilka många, då de icke ville fördraga det hårdt tryckande Normanniska öfverväldet, och utan framgång sökt att bekämpa det, togo sitt nordiska vapen, stridsyxan, i handen, och drogo öfver hafvet bort till det Grekiska kejsareriket, der de, såsom hörande till samma folkstam, och till striden beväpnade med lika vapen, blefvo upptagne i Väringarnes trupp, och med densamma förenade. Denna trupp fortbestod ända till medlet af femtonde århundradet, då Constantinopel eröfrades af Turkarne, och det Östromerska kejsareriket gick under. Redan långt förut hade likväl för det mesta utvandringarna från så väl Skandinavien, som från de brittanniska öarna upphört, så att de tvenne sista århundradenes Väringar väl till större delen endast voro ättlingar af dem, hvilka förut besatt sig i det Grekiska riket. Ännu vid kejsaredömets undergång bibehöllo emellertid Väringarne sina fäders seder och språk.

Värjemän kallades under medeltiden här i norden ett eget slags löftesmän, hvilka vid de flesta politiska fördrag och afhandlingar emellan stater eller regenter plägade ingå en viss gemensam borgensförbindelse för öfverenskommelsernas noggranna uppfyllande å ömse sidor. Dessa s. k. värjemän, hvilka egentligen förut omtalas omkring början af 1300-talet, och sedan nästan alltid förekomma ända till 1500-talet, utgöra ett af de många bevis häfderna förete på de mäktige herrarnes oaflåtliga sträfvan att kringskära konungamaktens anseende och, så snart regenternes svaghet underlättade försöket, upphäfva sig till på sätt och vis förmyndare för sjelfva konungaväldet. De försäkringar en regent afgaf vid en afhandling med en främmande makt, voro dessa äfven bekräftade genom de högtidligaste löften och de heligaste eder, ansågos dock ingalunda pålitliga, så vida icke tillika ett visst antal af landets förnämste andlige och verldslige herrar ansvarade för förbindelsernas uppfyllande, och ganska ofta förbundo derföre Värjemännen sig skriftligen, att i den händelse deras konung icke till alla delar fullgjorde det, hvartill han han sålunda förpliktat sig, skolle de med gemensam makt tvinga honom dertill, och, ehuru hans lagliga undersåter, i sådant fall behandla honom såsom en uppenbar fiende. Flera exempel visa äfven nogsamt att ett sådant för konungamakten kränkande förhållande kommit till verkställighet, äfven då landets sanna väl kunnat fordra den ingångna öfverenskommelsens upphäfvande.

Wärna, annex till Grebo, är beläget i Bankekinds härad, 2 mil S.O. från Linköping. Marken är mestadels bergaktig och ojemn; jordmånen mest lera. I socknen ligga: *Herrsäter*, $3\frac{1}{4}$ mtl. säteri, och *Bersbo* koppargrufvor (båda förut beskrifna), samt *Wärnäs*, $1\frac{1}{4}$ mtl. berustadt säteri. Socknen innehåller $17\frac{3}{4}$ hemman, med 950 inbyggare på en areal af 9,442 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr.

Wärnanäs, en betydlig egendom inom Hallterps socken, är belägen vid Östersjön och Kalmare sund, 3 mil ifrån Kalmar och 6 mil ifrån Carlskrona, vid stora vägen emellan dessa städer. Godset består af 1 mtl. säteri, med underlydande 9 mtl. säteri-ladugård och $13\frac{3}{4}$ mtl. frälsehemman. Gården beboddes år 900 af Mörejarlen Ragvald Östensson, samt år 1000 af Sven Håkansson jarl, Olof Skötkonungs svåger. Den tillhörde sedermera Wasa-ätten, och ärfdes af konung Gustaf I, hvars gemål och barn här vistades år 1541, då konungen uppehöll sig i Brömsebro, för att i egen person underhandla med konung Christian III i Danmark. På en åkerlycka vid landsvägen ej långt

från Wärnanäs blefvo under Dackefejden fjorton af Dackens anhängare i Södra Möre afrättade. Konung Carl IX förlänade år 1603 denna egendom till ståthållaren på Kalmar slott, Hans Eriksson Ulfsparre, och konung Gustaf Adolf tillerkände år 1613 åt honom och hans manliga bröstarfvingar denna egendom till ärftlig besittning. År 1611 sköflades hela kusten häromkring af Danskarne, och Wärnanäs blef då uppbrändt. Äfven under kriget år 1676 försökte Danskarne här en landstigning; men blefvo då tillbakaslagne. Sedan drottning Christina år 1645 skänkt hela Södra Möre såsom grefskap åt rikskansleren grefve Axel Oxenstjerna, köpte han år 1647 af Er. Ulfsparre Wärnanäs med underlydande hemman till residens för sitt nya grefskap, hvarå han år 1650 lät uppsätta en säteri-byggning, hvarest han bodde de somrar han var på orten. Rikskanslerens äldste son, Johan Oxenstjerna ärfde år 1654 Södermöre grefskap med alla dess åtföljande rättigheter och inkomster. Sedan genom reduktionen år 1680 grefskapet återgått till kronan, erhöll grefve C. G. Oxenstjerna tillstånd att mot andra hemman i Södra Möre tillbyta sig Wärnanäs, hvarpå då bytesbref utfärdades, Genom köp, arf och åtskilliga transaktioner öfvergick egendomen sedermera till slägterna De la Gardie, Soop, Gyllenkrook, Egerström, samt (år 1789) till major Mannerskantz, hvilken här anlagt ny hufvudbyggning, tegelugn, ladugårdsbyggnad med tröskverk m. m., jemte betydliga planteringar och promenader i parken. Grof barrskog samt stora ekar och bokträd finnas på godset, som äfven har egen hamn, och en ej allenast af ortens, utan äfven af Ölands invånare mycket besökt lastageplats, invid hvilken ett betydligt tegelbruk finnes anlagdt. Tvenne sågqvarnar, tvenne vattenmjölqvarnar och en husbehofsväderqvarn, äfvensom *Nämnerums* på något afstånd belägna tvenne frälsehemman höra till godset. Alléen, som förer upp till herregården, är ¼ mil lång, och leder ända ned till sjön, hvarest en serdeles vacker utsigt mot det tvärt öfver sundet belägna Öland öppnar sig. I ett lusthus i parken gafs d. 12 Sept. år 1827 en dejeuner åt H. Maj:t n. v. enkedrottningen, som här då tagit nattqvarter.

Wärsås, annex till Walora, är beläget 1½ mil O.S.O. från Sköfde. Jordmånen är mestadels bättre eller sämre lera. Säterier i socknen äro: *Djurström*, 1½ mtl., vid ån Djuran, samt *Bruntorp Westergården* eller *Brontorp*, vid Tidan, 1 mtl. Socknen innehåller 25½ hemman, med 1,130 inbyggare på en areal af 10,160 tunnland, hvaraf 210 äro sjöar och kärr.

Wärå, ett jernbruk i Ny socken af Wermlands län, har 6 härdar och 3,000 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 30 skepp:d. Bruket skeppar på Götheborg, och äges af Uddeholms bolag.

Wärö, med Stråvalla, en socken i Wiske härad af Halmstads län, är belägen vid hafvet, 2 mil N. från Warberg, och tillhör 2 kl. reg. Socknens inegor äro i allmänhet jemna, och rådande jordmånen är sandblandad mulljord. Skog saknas; blott här och der vid byar och hemman ses några få löfträdslundar. Bland byar märkas *Backa*, belägen nära kyrkan, med vidsträckta egoområden; Wiske härads rättegångsplats, äfvensom en gästgifvaregård, äro der belägna. En ö i hafvet, kallad *Wendelsö*, med tillydande flera holmar, har jordmån af mylla, starkt blandad med hafssand. Invid Skattegården ligger ett berg, kalladt *Stråvalla ö*, hvilket såsom ett märke för sjöfarande är tecknadt på sjökorten. Kyrkan var fordom helgad åt Johannes döparen, och är belägen nära Backa gästgifvaregård. Vid Eckerslund, på ett ställe, som fordom kallades *Jättehöjden*, ses ännu en mängd bautastenar, af hvilka de största äro mellan 4 och 5 alnar höga. En sägen påstår, att konung Frode III af Danmark här skall vara begrafven. På *Åshögen*, ej långt ifrån hafvet, ses 30 bautastenar, af hvilka den största är 5 alnar hög; der finnas dessutom en mängd stensättningar, och ibland dem en oval, med polarstenar och 34 s. k. jättegrafvar, som hvardera innehålla en längd från 11 till 26 steg, jemte flera stenrör. Sannolikt har, efter en i forntiden skedd landstigning af fiender, någon träffning här förefallit. Socknen innehåller 72¾ mtl., med 2,166 inbyggare på en areal af 10,299 tunnland, hvaraf 135 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Wäsby, med Wiken, en socken i Luggude härad af Malmö län, är belägen vid hafvet, 2 mil N.N.V. från Helsingborg och tillhör 2 kl. reg. Marken är mestadels jemn, och rådande jordmånen är ler- och sandmylla. *Höganäs* stenkolsgrufva (se detta ord) är i denna socken belägen, och dess afkastning af stenkol begagnas på denna skoglösa ort med fördel både i spislar och kakelugnar. Socknen innehåller 41⅞ mtl., med 3,315 inbyggare på en areal af (*Wiken* inberäknadt) inalles 12,636 tunnl., hvaraf 6 äro sjöar och kärr. Adr. Helsingborg.

Wäse, ett härad i Carlstads stift, innehåller socknarna *Wäsehärad*, Fogelvik och Alster, tillsammans utgörande ett pastorat. Häradet innehåller inalles 102 $\frac{1}{12}$ hemman, och 7,986 inbyggare på en areal af 98,844 tunnland, hvaraf 6,550 äro sjöar och kärr.

Wäsehärad, med Fogelvik och Alster, en socken i häradet af samma namn, är belägen vid Wenern, 3 mil O.N.O. från Carlstad, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är mestadels bördig, och skog finnes vid somliga hemman utöfver eget behof. Herregårdar i socknen äro: *Hammar*, *Wålinge* och *Berg*, alla säterier, samt *Högden* eller *Barsjötorp*. Kyrkan är af sten, med hvalf af bräder, ansenligt lång och ännu mer bred. En åbo i socknen, Henrik Andersson och hans hustru Stina Bengtsdotter, har till socknen testamenterat 2,073 R:dr 2 sk. b:ko, af hvars ränta fattiga barn i socknen få njuta undervisning och uppfostran. Socknen innehåller 48 $\frac{1}{24}$ hemman, med 4,474 inbyggare på en areal af 54,756 tunnl., hvaraf 1,280 äro sjöar och kärr.

Wäte, annex till Hejde, är beläget 2¼ mil S. från Wisby, Socknen är lågländt och sank, och rå-

dande jordmånen är kalklera. Det underliggande kalklagret uppstiger äfven i dagen på många ställen och besvärar åkrarne. Socknen innehåller $15\frac{3}{4}$ hemman, samt 546 inbyggare på en areal af 6,503 tunnl., hvaraf 660 äro sjöar och kärr.

Wättak, annex till Hvalstad, är beläget 2 mil O.S.O. från Falköping. Jordmånen är sand och sandmylla, med någon skog. Kyrkan är af träd. Folkmängden utgör 312 personer; arealen 3,055 tunnland.

Wättlösa, annex till Götened, är beläget $1\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Skara. Jorden består af lera, och är mestadels bördig. I socknen märkes: *Lilla Bjurum*, 2 mtl. säteri, numera boställe för chefen vid Westgötha regemente, samt *Gullhammar*, $1\frac{1}{2}$ mtl. Vid Lilla Bjurum är en källa, kallad S:t Thorstens offerkälla, som håller $\frac{1}{2}$ aln i fyrkant, och är stensatt i botten och rundt omkring. Sägnen förmäler att en fåherde, vid namn Thorsten, här i närheten blifvit ihjälslagen af sin hedniske husbonde utmed en sten, der han plägade förrätta sin bön, och att denna källa deraf fått sitt namn, äfvensom ett kapell i grannskapet åt honom varit upprest. I skogen derintill finnes äfven en graf eller dal, i en backe, som nu kallas *Thorsgrafven*, och som fordom skall hafva varit ättestupa. Socknen innehåller $14\frac{5}{8}$ hemman, med 713 inbyggare på en areal af 6,179 tunnland, hvaraf 15 äro sjöar och kärr.

Wätö, en socken i Bro skeppslag af Stockholms län, är belägen vid Saltsjön, 2 mil N.O. från Norrtelje, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen gränsar i söder till Nortelje-fjärden, och en del af densamma ligger på fast land, i sammanhang med Bro socken, men den öfriga utgöres af öar, nemligen *Wätön*, bortom Wätösund, samt större delen af *Björkön*, *Arholmen*, *Idö*, *Lidö* och *Gislingen*. Smärre slätter omvexla här med lågbergig skogsmark. Jemte åker-, ängs- och skogsbruk, idkas här sjöfart, fiske och skälfångst. Bland gårdar märkas här *Lidö*, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, jemte Idö, 1 mtl., Arholma, $\frac{1}{2}$ mtl., och Håkanskärs fiske, samt *Håknäs*, $1\frac{3}{4}$ mtl. Socknen innehåller $58\frac{7}{24}$ mtl., med 1,462 inbyggare på en areal af 23,625 tunnland, hvaraf 520 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelge.

Vättar. Så kallas ännu af allmogen på många ställen i landet ett slags förmenta andeväsen, hvilka isynnerhet anses hafva sitt tillhåll under stenar och trädstubbar i skogen. De påstås i allmänhet vara vänligt sinnade emot menniskorna, och visa sig helt oförargliga, hvarföre de äfven stå uti mycken högaktning hos den vidskepliga menigheten, isynnerhet uti Götha rike, hvarest tron på dem ännu är ganska allmän, och der de små fosforiska ljus, som stundom visa sig om höstaftnarna, sväfvande öfver sumpiga trakter, pläga af folket benämnas *Vättoljus*.

Völsung (Myth.). Stamfader för en ryktbar hjelteslägt i norden. Sigmund hette en son af Völsung; denne var fader till den så mycket omtalade Sigurd Fafnersbane.

Völunder (Vaulunder) (Myth.), forntidens förnämste konstnär. Han var den skickligaste vapensmed, och lika skicklig juvelerare och guldarbetare. Han blef tillfångatagen af Nidung eller Nidar, Niara-konungen (Nerikes konung), hvilken tvang honom att oupphörligen arbeta för hans (konungens) räkning. För att förekomma förlusten af den dråplige konstnären, lät Nidung skära af honom fotsenorna, så att han ej skulle kunna rymma. Men Völunder utkräfde af sin plågare en förfärlig hämnd. Sedan han mördat konungens båda söner, utan att denne kunde utgrunda hvart piltarne tagit vägen, begaf sig den sörjande fadren till smedens boning, belägen på en holme, för att fråga om Völunder kunde upplysa huru de förlorade hade omkommit. Den hämndfulle konstnären hade emellertid af de mördades hufvudskålar förfärdigat ståtliga dryckeskärl åt konungen, inlagda med äkta perlor och ädelstenar, samt åt drottningen dyrbara hals- och armsmycken, deri sönernes ögon voro infattade. Under det att konungen såg sig omkring i nejden, flög Völunder, medelst konstgjorda vingar, upp på höjden af en kulle, derifrån han var färdig att begifva sig bort.

Wöluspa, eller Walas Visdom, heter den urgamla, af en förgången forntids dunkelhöljda läror uppfylda sång, som gemenligen får intaga första rummet uti den äldre eller poetiska Eddan. Likasom Havamal innehåller hufvudgrunden för den gamla Asalärans moral, och var den tidens katecbes, hvars kraftfulla, lättfattliga kärnspråk ofta hördes från den stora menighetens läppar i det dagliga lifvet, så var den dunklare Wöluspa en källa för några få utvalde vises högre kunskap, sammanfattningen af den tidens förnämsta vetenskap. Språket deri, utvisande en betydligt högre ålder än de flesta af Eddans öfriga qväden, bär öfverallt stämpeln af en ganska aflägsen forntid, och här framstår Asaläran obestridligen i sin äldsta kända gestalt. I likhet med alla gamla mythologier, begynner äfven Wöluspa sin framställning med tingens första uppkomst, och sedan hon först sändt följande högstämda inledning:

Lyssnen, J alla
Heliga väsen,
Högre och lägre
Heimdalls barn!
Vill du att Walfaders
Under jag täljer:
Männernes fornsång,
Den tidigst jag lärde?

skrider hon till skildringen af verldsaltets skapelse med dessa verkligen vackra poetiska uttryck:

Jättar mins jag,
Arla födda,
Hvilka mig fordom
Visdom lärde;
Mins nio verldar,
Nio himlar,
Såg grundämnet glindra
Djupt under mullen.

Morgon var tidens,
Då Ymer byggde;
Var ej sand, ej sjö,
Ej svala böljor;
Jord fanns icke,
Ej himlen den höga,
Blott Ginnunga svalget;
Men gräs än icke.

Tills Börs söner
Fästet upphofvo,
De, som Midgård
Herrligan skapade;
Solen sken sunnan
Mot kalla bergen;
Då grodde å grund
De gröna örterna.

Derefter förtäljas solens, månens och årstidernas uppkomst, menniskornas och dvergarnes skapelse, samt Asagudarnes gyllene ålder. Än talar den visa Walan i egen person, såsom t. ex. då hon utropar:

Ask vet jag stånda;
Heter Ygdrasil;
Kronan fuktad
Ur klara källan;
Dädan kommer daggregn,
Som i dalar faller,
Ståndar evigt grön
Öfver Urdarbrunnen.

Än talar hon i en annans namn, såsom då hon yttrar:

Hon känner Heimdalls
Horn, förborgadt
Under trädet
Det heliga höga.
Vattnet ser hon ösas
Med skummig fors
Af Walfaders pant.
Förstån J än, eller hvad?

Sedan striden emellan det ondas och det godas gudamakter, samt det hemska Ragnaröcker eller gudarnes skymning blifvit med djerfva drag skildradt, slutar hon med följande herrliga, af en hög poetisk flygt utmärkta qväde, hvari antydes uppkomsten af en ny, föryngrad och förädlad tid, då det onda för alltid är förbi, och det goda ensamt skall herrska öfver verlden och menniskornas ätter:

Borg ser hon stånda,
Fagrare än solen,
Täckt med guld,
Å Gimle det höga;
Der skola de goda
Skarorna bygga
Och i kommande dagar
Sällheten njuta.

Då kommer den Höge
Till stora domen,
Den Starke ofvan,
Han, som allt styrer;
Domslut han fäller,
Tvister han sliter,
Lönen han gifver
Oryggligt för alla.

Flygande skyndar
Den hemske draken,
Den glänsande ormen
Från Nidafjällen;
Nidhögg på vingarna
Lyfter sitt rof:
Far genom rymden
Och för alltid försvinner.

X.

Xerxina. Enligt Messenii uppgift skulle Sverige en gång hafva varit nära att erhålla en drottning med detta ovanliga namn; men som man föga kan trygga sig vid hans ofta ganska lösliga intyganden uti vår äldre historia, isynnerhet när inga tillförlitliga källor tillika anföras, samt till och med sjelfva de urkunder, han stundom till stöd för sina påståenden åberopar, ofta endast med största varsamhet kunna såsom fullgoda antagas, torde hela denna sak möjligen icke vara annat än en lös dikt. Han omtalar nemligen att ett giftermål varit i fråga emellan konung Christoffer af Bäjern och prinsessan Xerxina, en dotter af sultan Balthasar i Egypten, och anför till och med sultanens eget bref härom till konung Christoffer. Sultanen omnämner deruti, huru han emottagit konungens budbärare, en Mäster Johannes af Europa, hvilken han säger nu vända tillbaka till konungen, medförande till honom ett guldkäril med äkta balsam. Sjelf yttrar sultanen sig snart ämna i egen person besöka konung Christoffer på sitt stora fartyg Zephyrus, och vid detta tillfälle gifva honom sin sköna dotter Xerxina till gemål. Den titulatur sultan Balthasar begagnar i detta bref är synnerligen högtrafvande. Han kallar sig nemligen gudarnes blodsförvandt, ständig herrskare i Babylon, Alexander den store, regenters regent i Afrika, och konungars konung i Kaldeen, Persien, Lybien, Barbariet, Armenien, Assyrien, Mostenien, Nubien, Alexandria, Egypten, Partien, Medien, Mesopotanien och Hyrkanien, samt den heliga grafvens försvarare. Det kan väl vara ganska möjligt, att Messenius verkligen sett ett sådant bref; men om detta äfven varit i sjelfva verket så gammalt, att

det kunnat hänföras till konung Christoffers tid, och således någon verklig grund funnits för hans ifrågavarande uppgift, lärer i alla fall den s. k. Johannes af Europa svårligen kunnat hafva varit något annat, än en lycksökande äfventyrare, hvilken måhända kommit från Österlanden, och genom den anförda prunkande skrifvelsen velat förskaffa sig något anseende vid hofvet. Emellertid antager Messenius såsom en afgjord sak, att detta äktenskap verkligen varit å bane; men förklarar sig icke känna orsaken, hvarföre afhandlingen icke kom till fullbordan.

Y.

Yckenberg, Petter, politiborgmästare i Upsala under sistförflutna århundrade, har vunnit ett eget slags ryktbarhet för den löjliga svulstighet, hvarmed han späckade de tal, han ofta och gerna höll vid serskilda högtidliga tillfällen, och hvilka gemenligen väckte ett synnerligt löje hos åhörarne. Mest namnkunnig blef han för ett *Tal öfver kronprinsen Gustaf Adolfs födelse 1778*. Det berättas att Schröderheim, som vid samma tillfälle gaf idéen till många löjliga transparanter och inskriptioner, äfven författat eller åtminstone förbättrat detta tal. Den sednare uppgiften synes ock genom sjelfva talets beskaffenhet sannolik. Man tycker sig nemligen öfverallt märka tvenne serskilde talare, en, som enfaldigt och godhjertadt tolkar sina känslor så godt han kan, och en annan, som vänder allt till karrikatur. Detta förhållande visar sig redan vid sjelfva början, som lyder sålunda: "Mine Herrar! Värdaste sammanträde! Jag ser här en samling, som utmärker kärnan och den yppersta del af stadsens sannskyldiga invånare; tillräknen mig icke min förvirran, då jag anser eder alla, lika med mig, ega samma uppsåt, samma vilja, och tillika, vida öfver mig, uti förmågan att tolka anledningen till denna dagens glädje och allas vår gemensamma förnöjelse; men, vördade Samfund! tärningen är trillad, och till min muntran felar den sanning icke, att i samma mån, som jag stapplar af svaghet, visar sig edert ädelmod, då J ansen ett godt hjertas osminkade böjelse, att här uppfylla bristen, och vara den fullkomligaste motvigt." Efter denna tirad, som synes vara af Yckenbergs egen hand, följer en annan, som torde vara tillagd af Schröderheim: "Herdars och Nymfers okonstlade qväden gifva ju understundom behag åt mästare af bästa smak, och då lutan klingar af vällust, styrd af menlöshetens egen hand, under det att pipan ljuder i lunden, plägar man icke vara så nogräknad att efter reglor tvinga oskuldens läten," o. s. v. Än stegras den komiska effekten genom ett fehuseri, på andra ställen åter genom en platt upplösning af någon bild, t. ex.: "Medborgare! Stadna här! lyft ditt flor! *om du sådant hittills nyttjat,*" m. m., der man med all sannolikhet kan förmoda ett tillägg af en främmande hand. Huru som helst detta Tal har tillkommit, är det en ypperlig parodi på dylika tillfällighetsfoster, och mången Yckenbergs embetsbroder kunde sedermera med skäl säga, såsom det heter i *Åreporten*, af fru Lenngren:

Jag tänkt på något tal, men det är svårt att tala
För en borgmästare nu mer med distinktion,
Alltse'n min medbrors tal, borgmästarns i Upsala.

Borgmästaren Yckenberg inblandade stundom i sina svulstiga tal lika högtrafvande verser. Några sådana, hvilka förekommo uti ett tal, som han höll till konung Gustaf III:s pris och ära, och hvilka lydde som följer:

Vår Gustaf, stor i makt, som han är stor i namn,
Han både solens upp- och nedgång tar i famn,

gåfvo genast ett qvickhufvud anledning till denna lyckliga travestering:

Om Yckenberg var stor, som Yckenberg är dum,
Han mellan solens upp- och nedgång ej fick rum.

Ydre, ett kontrakt och ett härad i Östergöthland, hörande till Linköpings stift och län. Kontraktet innefattar 8 socknar: Torpa, Asby, Sund, Vestra Ryd, Svinhult, Norra Wi, Tirserum och Malexander, af hvilka Svinhult är annex till Vestra Ryd, och Tirserum till Norra Wi. Häradet innehåller: Torpa, Asby, Sund, Vestra Ryd, Svinhult, Norra Wi, samt delar af Malexander, Rumskulla och Askeryd, hvilken sistnämnda del kallas Lägerbobygd. Kontraktet håller i längd $4\frac{5}{8}$ mil, i bredd $3\frac{1}{4}$ mil, och innehåller 360 oförm., eller 296 förm. hemman, bland hvilka är en stor mängd säterier (endast i Torpa finnas 11), på en areal af 228,605 tunnl., med en folkmängd, vid 1849 års början, af 11,189 personer. Ydre är märkvärdigt såsom en af Sveriges skönaste trakter, med våglika dal- och höjdsträckningar, som förete en än idylliskt leende, än romantisk vild natur. I förra hänseendet må nämnas: Torpadalen; vägsträckningen mellan Torpa och Asby, synnerligast genom Asby prestgårds hagar, der Somen framblickar mellan resliga björkar; östra delen af Asby udde, med sina, liksom på en terass, högt öfver Somens yta, liggande gårdar; östra Lägarns strand, från Forsnäs till Ed i Sunds socken, och fortsättningen af samma strand, från Ed till Vestra Ryds kyrka; och slutligen vestra Lägarns strand, från Tunnarp till Hesters lid. I sednare hänseendet förete sig vestra delen af Asby udde, synner-

ligast de lodräta bergsväggarna vid Holo, som nedstupa i Somen; Spikudden på Asby prestgårds ägor, en lång, smal skogbeväxt ås, som utskjuter i Somen med jemn höjd och bredd; trakten omkring Norra Wi, med sönderbrutna klipphöjder, och synnerligast den mystiskt dunkla fördjupningen vid Wi qvarnar; samt slutligen de djupa s. k. Skamsgator, mellan remnade berg på Grafbymon i Sunds socken. Bland enskilda vackra lägenheter må nämnas: säteriet Olstorp, mellan östra och vestra Lägaren; säteriet Näs i Torpa socken, vid ändan af sjön Raklången, som företer ett natursceneri af höga, skogbeväxta uddar; Tångarp i Asby socken, vid ändan af sjön Tången; säterierna Forsnäs och Ed i Sunds socken, vid hvilket sistnämnda ställe östra Lägarns vågor framglindra mellan träden på öar och uddar; Brandsnäs på Torpön, och Ribbingshof på Somens strand vid Norra Wi. Naturskönt belägna äro ock Ydres kyrkor och pastorsboställen, synnerligast Torpa och Norra Wi på Somens stränder, Asby vid den löfbekransade Lillsjön, och Vestra Ryd vid östra Lägarn. Både sköna och vidsträckta utsigter förete sig på många ställen, synnerligast vid hemmanet Lund, nära Ed, öfver östra Lägarn, med dess öar och uddiga stränder — från ett berg på Asby udde, mellan det vackra Rönnäs och byn Marek, öfver den labyrintiska Somens öar och uddar, vid hvilka man ser åtta gånger land och lika många gånger sjö i samma rigtning — vidare från Hålkåsa och östra Hult i Asby socken, öfver Torpadalen, Torpön och Somen till Asby udde och Malexander. På Ydres många höjdsträckningar finnes dock intet berg af betydlig höjd, men här och der ganska pittoreska bergstupor och afskärningar. Urberget på Somens strand i Norra Wi är mera obetydligt, än ryktbart genom sagan om ur-kon. Likaså äro Brudklipporna vid Asby endast märkvärdiga genom sin benämning. I en bergssluttning mellan säterierna Tångarp och Åslycke i Asby socken finnas jättegrytor, 3 till antalet, af en manslängds djuplek, alldeles reguliert formade. Vid säteriet Norrby i Asby socken, vid Grafby i Sunds socken, vid Ingelstorp i Vestra Ryd, samt på flera andra ställen finnas ättehögar. Beskrifning på en sådan vid Norrby har af kontraktsprosten i Ydre, Hedner, blifvit till kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademien aflemnad. Ydres flora är i phanerogamiskt hänseende icke ovanlig; men så mycket mer i cryptogamiskt, synnerligast i afseende på lafvar, hvilka väl trifvas i en mot norden sluttande bergsbygd. Murgrön växer vild på Bolskalle, en i Somen utskjutande bergsudde i Malexander. Bok finnes vildt växande vid säteriet Sonna på Asby udde. Ydres löfskog består till största delen af björk, med någon blandning af al, asp, sälg och ek, samt mera sällsynt af lind. I barrskogen omvexla gran och tall. Genom mycket svedjande blir marken allt mer ljungbeväxt. Ydres största sjöar äro Somen, samt östra och vestra Lägaren, i dalsträckningarna finnas dessutom en myckenhet mindre sjöar och vattendrag, bland hvilka sednare Bulsjö-ån är störst. Ydre har en marknadsplats: Österbymo. — Närmaste städer äro: Ekesjö, Grenna, Skenninge, Wimmerby. Ydres invånare, som icke anse sig såsom Östgöthar, ännu mindre såsom Småländningar, utan kalla sig helt enket Ydreboer, äro i allmänhet ett idogt och stilla folk. Vid tingsstället Sund förekomma färre brottmål, än vanligt är på andra orter. I Ydre minnes man ingen missväxt och ingen pest. Ydre är skalden Tranérs födelseort. Bref och dagboksanteckningar af æsthetikern A. Törneros vittna om hvilket intryck Ydres natur på honom gjorde. Kammarjunkaren och riddaren L. F. v. Rääf på Forsnäs har samlat många materialier till en beskrifning öfver Ydre.

Ygdrasil (Myth.). *Verldsträdet, Lifsträdet, Himmelsträdet, Urträdet, Hufvudträdet*, det yppersta af alla träd. Det var en ask, hvars stam bar hela jorden, hvars krona räckte upp i himmelen, och hvars rötter, tre till antalet, sträckte sig åt olika håll. Se här hvad prosaiska Eddan ordar derom: "Denna ask är det största och yppersta af alla träd: dess grenar utbreda sig öfver hela verlden, och räcka upp öfver himmelen. Tre rötter uppehålla trädet, hvilka sträcka sig vidt omkring. En till Asarne, och den andra till Hrimthussarne, dit, hvarest fordom Ginungagap var: den tredje sträcker sig utöfver Niflhem, och vid den är Hvergelmer, hvarest Nidhögg gnager roten nedantill. Men under den andra roten, som sträcker sig till Hrimthussarne, är Mimers brunn, hvari visdom och förstånd äro dolde, och heter han Mimer, som eger brunnen: han är full af visdom, emedan han dricker ur brunnen med Gjallarhornet. En gång kom Allfader dit och begärde en dryck ur brunnen, men fick den ej förr, än han satte sitt ena öga i pant. Askens tredje rot når opp till himmelen, och under denna rot är en brunn, som är mycket helig; han heter Urds brunn (Urdarbrunnen): der hafva gudarne sitt domställe. Hvarje dag rida gudarne dit öfver Bifrost, som också heter Asabron. I askens grenar sitter en örn: han är mycket vetande, och emellan hans ögon sitter en hök, som heter Wäderfölner. En ekorre, som heter Ratatösk, springer opp och ned, längs efter asken, och söker att stifta split mellan örnen och Nidhögg. Fyra hjortar springa omkring askens grenar och bita knoppar: desse heta: Dainn, Dvalinn, Dunneyr och Durathror. Men så många ormar äro i Hvergelmer hos Nidhögg, att ingen kan dem räkna. Vidare förtäljes, att de Nornor, som uppehålla sig vid Urds brunn, hemta hvarje dag vatten ur brunnen, tillika med leret som ligger omkring brunnen, och ösa det öfver asken, på det att dess grenar icke skola förtorka eller ruttna. Detta vatten är så heligt, att allt hvad som kommer i brunnen, blifver så hvitt, som hinnan i ett äggskal. Den dagg, som deraf faller på jorden, kallar man honungsregn, och den är biens föda. Tvenne foglar födas i Urds brunn; de heta svanor, och från dem härstammar detta fogelslägte." Eddan säger, att asken Ygdrasil, eller verldsträdet, skall aldrig förgås helt och hållet, men väl,

vid Ragnarök, mista sina blad och grenar, hvarefter stammen skall ånyo frodas, och skjuta nya, herrliga skott.

Yhlen, Justinus von, född d. 22 Juni 1692, och son af en guldsmed i Stockholm, vid namn Justinus Johannes Yhle, bördig från Nürnberg, började sin tjenstebana vid sjutton års ålder, då han 1709 blef korporal vid Östgötha regemente, der han kort derefter befordrades till qvartermästare. Uti slaget vid Helsingborg 1710, gjorde han tjenst såsom kornett, och visade der en sådan hurtighet, att han till belöning derföre följande året befordrades till löjtnant, och 1712 till kapten vid Bohusläns dragoner, sedan han gjort fälttåget i Bohuslän, och derunder mycket utmärkt sig. Utnämndes år 1717 till ryttmästare vid Svenska adelsfanan, och gjorde uti sådan egenskap 1718 års fälttåg i Norrige. År 1719 erhöll han sitt afsked, eburu då ännu blott 27 år gammal, och upphöjdes mot slutet af samma år uti adligt stånd. Hans krigarebana, eburu temligen lysande, blef således ej serdeles lång, och han var en bland de många, hvilka, efter att i konung Carl XII:s tid hafva utfört flera bedrifter på stridens fält, sedermera icke någonsin af den följande regeringen användes. Lång tid derefter, eller år 1755, hedrades den gamle Carolinen med Svärdsordens riddarestjerna.

Yllestad, med Näs och Wistorp, en socken i Wartofta härad af Mariestads län, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil S.O. från Falköping, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är till en del bergaktig och stenbunden, samt omgifven af mossar och kärr. På skog är knapp tillgång, dock finnes här en skogspark, kallad *Aspen,* till risbränsle och vedbrand. Inom socknen finnas 2:ne säterier, *Kjettelstorp* och *Bordsgården,* tillsammans 2 mtl. Herregården *Qvättak,* nu löjtnantsboställe, har fordom tillhört grefve Pehr Brahe; men blifvit reduceradt under kronan. I denna socken är den namnkunnige assessorn doktor Christoffer Carlander född. Kyrkan nedrefs 1848 och ombyggdes. Socknen innehåller 642 inbyggare på en areal af 6,758 tunnl., hvaraf 585 äro sjöar och kärr. År 1814 förrättades ett enskifte i Ullerstads by. När ägarne af $\frac{1}{2}$ mtl. Bakengården, som nu eges och bebos af ingeniör Blomner, skulle gräfva en källare nära intill det ena huset, funno de, efter någon gräfning, en ovanligt stor Hall. Vid dess upptagande mötte dem en elak och vidrig lukt och stank, och vid närmare undersökning funno de 11 benrangel efter ovanligt stora menniskor, tillika med bladet af en rakknif. Gräfningen kunde ej fortsättas, utan grafven igenfylldes. Allmänligen gissar man, att här, under pesttiden 1709—10, varit en griftplats för de i denna farsot döde. Äfven må här anföras, att vid nedrifningen af Yllestads gamla kyrkotorn (1848), fanns bland stenarna och murbruket flera stycken ihopsmälta malmbitar, troligtvis efter klockor, af hvilka de, som kommo i pastors förvar, vägde $1\frac{1}{2}$ skålp:d. Dessa nedsmälta malmbitar, äfvensom kol bland stenar och murbruk, buro vittne om att eldsvåda öfvergått kyrkan, hvilket troligen skett då de nu med så mycken enthusiasm omfattade Danskarne, under Gustaf II Adolfs första regeringstid, 1611—1613, våldigt och grymt huserade och härjade i Småland och uppåt Westergöthland. Tillika fanns bland ruinerna 1 öre silfvermynt af år 1695, samt 3:ne smärre kopparmynt. Vid större bröllop tillgår det gemenligen så, att presten och de manlige gästerne samlas om morgonen på Sperrölsgården, d. ä. det ställe, der brudgummen har sin bostad eller sina föräldrar, och efter intagen bastant frukost och ett af presten hållet lämpligt tal, aftågar sällskapet till bröllopsgården, hvilket, då den är aflägsen, sker, företrädt af 5 à 6 par ridande Blassbållare, försedde med sporrar och piskor, ridande eller åkande af den äldre manliga personalen. Tvenne på klarinett blåsande spelmän rida näst framför brudgummen, som alltid åtföljes af presten, då karlarne sluta efter tåget. När skaran kommit något stycke från brudens hem, skilja sig 2:ne blassbållare från sällskapet, ventre à terre, för att i bröllopshuset inberätta brudgummens och de öfriges ankomst. Snart nog återkomma desse riddare, som kallas *kålkarlar,* till sällskapet med helsning från ställetatt det är välkommet; och nu sättes det af i muntert galopp till bröllopsgården, der man mötes af värd och värdinna med den uppfriskande nektarn: brännvin, som, om det väl skall vara, måste förtäras i sittande sadel. Derefter, och sedan vederbörande styrkt sina ben genom undfägnaden, sker afsittningen, hvarefter man först ingår i ett serskildt rum, och sedan efter någon stund i ett annat, som är ordnadt för vigseln, och dit bruden, företrädd af 6 à 8 par brudtärnor, och beledsagad af sin far, eller någon annan, som blifvit utsedd till hofriddare, samt åtföljd af den qvinnliga personalen, inkommer, hvarpå följer vigseln. Efter dess slut företages gratulationerna, då en hvar i hela bröllopslaget, först de närmaste slägtingarne, sedan alla andra, taga brud och brudgom i hand. Sedan detta är gjordt, sätter man sig till bords, och förblifver der, som man säger, emellan skål och vägg, i hela 3 à 4 timmar. Maträtterna, som bestå af skinka, korf och kött, interfolieras med en och annan sup af det kära liqvidum brännvin, dock mera förr än nu, då vid de större bröllopen vin iskänkes. De öfriga maträtterna utgöras merändels af soppa, fisk, stek, brunost, sötost, hvit gröt och äggkaka. På hvitgröten vilja väl gubbarne ännu hafva en sup, — en den osmakligaste, kan man tycka, på en sådan rätt. Sedan steken är äten, drickas skålar, först brudparets, sedan de öfrigas, hvarvid de så kallade skålpenningarna upptagas, hvilka vid större bröllop kunna uppgå till omkring 100 R:dr r:gs. Efter slutad måltid, och sedan kaffe är drucket, begynner bruden sin dans. Ingen i hela laget undslipper med mindre han dansa skall, eller ock egna sin skärf åt bruden, hvilket väl ock sker af alla dansande, och hvarigenom hon insamlar en icke så obetydlig summa, uppgående stundom till 40 R:dr r:gs och deröfver. Efter slutad dans försvinner bruden och brudtärnorna, för att plocka af sig all den

granolåt, bestående i lånta målade fjädrar, band, halsband och annat glittertyg, hvarmed de prålat. De komma sedan in, klädda i tarfliga, men hyggliga kläder, och nu bjuder brud och brudgum välfägnad åt gästerna, hvarefter dansen fortsättes långt in på natten. Dessa större bröllop kunna räcka 3 à 4 dagar. Bland skrock kan anföras, att vid bröllop, då brudens moder eller närmaste anförvandt, hvilken är ibland de först gratulerande, kommer fram för att lyckönska brudparet, förer hon en liten bit kött, som enligt berättelse skall vara hönskött, i munnen först på brudgummen, sedan på bruden. Skrocket och vidskepelsen är nu den, att om någon olycka skall drabba det nygifta parets kreatur, så skall det ske på det djuret, hvars kött de först ätit sedan de blifvit sammanvigde, och som hönan väl är det minst dyrbara, så väljes gemenligen dess kött. Under vigseln, då pellen hålles, är af mycken vigt, att den icke lutar åt någondera af brudparets sida, ty, säger vidskepelsen, åt hvilkens sida den lutar, den skall få husbondväldet.

Ymissaland. Denna ortsbenämning förekommer stundom uti våra gamla nordiska sagor; men det har ännu aldrig blifvit med tillförlitlighet utredt, hvilket land som egentligen dermed betecknas. Bland de flera olika gissningar, som i detta hänseende blifvit uppställda af våra fornforskare, synes den meningen hafva största sannolikheten för sig, att med Ymissaland förståtts trakten omkring det nuvarande Umeå. Detta vinner ytterligare stöd af den uppgift, som förekommer hos Snorre Sturlesson, att Erik Emundsson Väderhatt, hvilken, såsom kändt är, gjorde vidsträckta härfärder kring Östersjön och Bottniska Viken, bland andra länder äfven skall hafva besökt Ymissaland.

Ymseborg, ett gammalt slott, beläget vester om sjön Ymsen, bredvid frälsehemmanet Långåker i Bäcks socken, har fordom varit Folkungarnes förnämsta hemvist, och var då befästadt med vallar och grafvar. Man har påstått, att det blifvit uppbyggdt af Knut Johansson Långe efter segren vid Oluström år 1229; men detta är tvifvel underkastadt. Med mera visshet vet man, att konung Magnus Birgerssons svärfader, grefve Gerhard af Holstein år 1278 här insattes af Folkungarne, hvilkas hufvudmän för detta upprors skull sedermera dömdes till döden, och halshöggos i Stockholm år 1280. Slottets ägare voro då Johan Filipsson Folkunge, som var hufvudmannen i upproret, och dess bror Birger Filipsson Folkunge. Genom deras brott hemföll det då till kronan; men konungen gaf det tillbaka till deras barn. Fästningsverket har sedan ej blifvit underhållet, utan tid efter annan förfallit. Ännu synas dock några lemningar efter murarna, och vid foten af grundläggningen synes slottsmuren hafva varit 4 alnar bred. De fordom ansenliga vallar och grafvar, som varit anlagda häromkring, äro nu mycket nedsjunkna och igenfyllda. En del af slottets stenresning har blifvit begagnad till ombyggnad af Bäcks kyrka, samt andra hus i närheten.

Ynglingaätten, nordens gamla gudaborna konungaätt, den berömdaste och längst herrskande af alla nordiska regentslägter, härstammade icke från Sveaväldets högtprisade grundläggare, den sedan såsom gud dyrkade Odin, utan från Wanen Niord och dennes son, den väldige Yngve Frey. Under en tidrymd af omkring femhundra år, sutto, enligt sagan, tjugofem drottar och konungar af denna ätt på Upsala konungastol, till dess den siste af dem genom ett skändligt dåd beredde sitt eget och hela sin slägts fall. Efter de tvenne ofvannämnda, räknar sagan häraf följande regenter: Fjolner, Svegder, Wanland, Wisbur, Domalder, Domar, Dygve, Dag den Vise, Agne Skeppsbo, Alrik och Erik, Alf och Yngve, Hugleik, Jorund, Aune den Gamle, Eigil Tunnadolgr, Ottar Wendelkråka, Adils, Östen, Yngvar Harra, Braut Anund och Ingjald Illråda. Efter denne sednares fall flydde hans son Olof Trätälja till Wermland, hvilket land han säges först hafva uppodlat, och någon tid hafva styrt såsom oberoende fylkeskonung. Med en Norsk konungadotter hade han tvenne söner, af hvilka den ene blef en stamfader för Norriges alla regenter under en lång följd af flera århundraden, och den andra åter, efter mycken sannolikhet, var den, från hvilken en ätt härstammade, som sedan uppträdde på Upsalatronen, och derifrån någon tid herrskade öfver hela Sveriges rike. Olof Trätäljas yngre son, Halfdan Hvitben, som någon tid styrt öfver Wermland, blef nemligen sedan gjord till konung öfver det lilla riket Solöarna i Norrige, hvarifrån han på mödernet härstammade. Han fortplantade således den gamla Ynglingaätten i Norrige, der den med tiden uppblomstrade på nytt, och så länge lyste bland de förnämsta i nordlanden. Hans son, Östen, var fader till Halfdan den Milde. Dennes son, Gudröd den Stormodige, hade sonen Halfdan Svarte, hvilken åter var fader till Harald Hårfager, som i nionde århundradet utrotade alla Norrska småkonungar, samt lade hela Norrige under sitt välde, och hvars afkomlingar sedan fortforo att styra öfver detta rike, så länge der funnos egne inhemske konungar, eller ända till Kalmare-unionens instiftande. Efter Harald Hårfager kom hans son, Erik Blodyxe, död 936; sedan följa: Håkan Adelstens Fostre, dennes broder, död 961; Harald Gråfäll, Erik Blodyxes son, död 976; Olof Tryggvasson, död 1000; Olof Haraldsson den Helige, död 1030; dennes son, Magnus den Gode, som äfven styrde öfver Danmark, död 1048; dennes farbroder, Harald Hårdråde, död 1067; dess söner, Magnus II, död 1069, och Olof Kyrre, död 1093, Håkan II, en son af Magnus II, död 1094; Magnus Barfot, Olof Kyrres son, död 1103; dennes trenne söner, Östen, död 1123, Sigurd Jorsalafarare, död 1131, och Olof IV, död 1117, regerade samtidigt; Magnus den Blinde, Sigurd Jorsalafarares son, störtades 1136 af sin farbroder, Harald Gylle, död 1137; dennes trenne söner, Sigurd II, död 1155, Östen II, död 1157, och Inge, död 1160, regerade gemensamt; Magnus V Erlingsson, en dotterson af Sigurd Jorsalafarare, död 1178; Sverre, Sigurd II:s son, död 1202; dennes

son, Håkan III, död 1204; dess brorsson, Guttorm Sigurdsson, död 1205; Inge II Bardsson, Sverres systersson, död 1217; Håkan IV, död 1264; Magnus VI Lagabötare, död 1281; Erik Presthatare, död 1299; och Håkan V, den siste Norrske konung af Ynglingaätten på manliga sidan, död 1319. Huru vanskligt det än må vara, att med stöd af de få, torftiga och förvirrade historiska uppgifter, som äro att tillgå för en sammanhängande regentföljds uppgörande i Svithiod efter Ingjald Illrådas fall, ehuru Svea välde, efter häfdernas enstämmiga vittnesbörd, aldrig annorlunda än medelbarligen lydde under öfver-konungarne af Ivar Widfamnes ätt, torde dock följande uppställning kunna anses grundad på någon sannolikhet, och enligt densamma skulle den gamla Ynglingaätten än en gång hafva uppstigit på Upsala-tronen. Sedan Ivar Widfamne omkommit på sin härfärd till Gardarike, återtogo Svearne sin sjelfständighet, och, då tiden numera hunnit utplåna deras fordna afsky för Ingjald Illråda och hans ätt, hyllade såsom Upsala-konung den Ingjald, Olof Trätäljas son, som då, efter sin fader, styrde öfver Wermland. När sedan Harald Hildetand sökte tvinga under sitt välde de åter uppstående småkonungarne inom Sveriges länder, ingick han, efter någon tids fejd, förlikning med denne Ingjald, hvilken, erkännande Haralds öfvervälde, men för öfrigt alldeles oberoende, sedan fortfor att, såsom dennes skattkonung, styra öfver Svithiod. Efter honom synes, under lika förhållanden, en Erik af Upsala, förmodligen hans son, om hvilken sagorna på många ställen tala, hafva varit Svithiods konung; något närmare om honom känner man dock icke. Efter honom styrdes Svearne någon tid af Sigurd Ring, och sedermera af Östen Beli; men efter denne sednares fall synes Eriks af Upsala son, Anund eller Emund, hafva blifvit Svearnes konung, och dennes son, Erik Emundsson Väderhatt, återställde slutligen Sveaväldets fullkomliga oberoende och fordna glans. Hans son, Björn, regerade länge, och efterträddes af sina söner, Olof, hvilken först dog, och Erik Segersäll, som underlade sig hela Sverige. Dennes son var den beryktade Olof Skötkonung, och med hans söner, Anund Jakob och Emund Gammal, hvilka regerade efter hvarandra, utslocknade den gamla konunga-ätten på tronen. Alla återstående medlemmar af det fordna konungahuset påstås slutligen, under ett häftigt inbördes krig efter Emund Gammals död hafva omkommit, isynnerhet uti det blodiga Wårdsbergs slag, der ett stort antal af dem säges hafva stupat.

Yngvar, Fjerdhundralands siste konung, blef, tillika med sina båda söner, Alf och Agnar, af Ingjald Illråda ombringad vid den stora "branden i Upsala;" men om hans bedrifter för öfrigt har sagan alldeles ingenting att vidare förtälja.

Yngvar Harra, Upsala-konungen Östens son, synes ännu hafva varit helt ung, då fadren inbrändes af Sölve Jute, hvarföre ock sagan icke det ringaste omnämner honom vid berättelsen om Svearnes försvarskrig emot denne inkräktare. Först efter Sölves död besteg Yngvar Upsala konungastol. Han var en väldig krigare, och låg ofta ute med sina härskepp på vikingafärder, så att han åter gjorde Svithiods makt ansedd och fruktad, sedan under hans närmaste företrädare den varit ringa aktad, och landet till följd deraf esomoftast blifvit oroadt af Danska vikingars och andra Östersjöfarares härjningar. I anseende till sina tappra bedrifter, fick då Yngvar tillnamnet Harra, eller Harri, som betyder: den höge, den förträfflige. Yngvar Harra bilade ändtligen den långvariga förra stridigheten med Danmark, och vände i stället sina vapen mot länderna på andra sidan om Östersjön, der han, söder om Finska Viken, härjade uti Estland. En sommar, då han landstigit på kusten af detta land, i den trakten, som benämndes Adalsyssel, och hvilken är belägen gent emot öarna Dagö och Ösel, plundrade han vid ett ställe, som kallades Sten (eller vid Stenen), måhända samma ställe, der Svegder i fordomtima funnit sin död. Då kom en stor mängd Ester dit från det inre af landet, samt öfverföllo Yngvar och hans Svear med en så öfverlägsen styrka, att desse icke kunde motstå densamma. De då för tiden så allmänna vikingatågen företogos nemligen sällan med något synnerligt stort antal, hvarken med skepp eller manskap, och kunna ingalunda jemföras med sednare tiders krigståg, hvari ordentliga härar uppträda. Äfven de större vikingaflottorna bestodo vanligen icke af mera än femton till tjugo skepp[1], och då på hvarje skepp räknades sextio, högst etthundra man, utgjorde hela styrkan endast emellan ett och tvåtusen krigare. Högst så stor var i allmänhet äfven utmärkte konungars krigsmakt, då de foro i viking. Allt gick endast ut på att oförmodadt landstiga och plundra på någon ort, der icke ett alltför stort motstånd var att förvänta, samt att, sedan tillräckligt byte blifvit taget, genast draga derifrån till ett annat håll, för att der förnya samma uppträde. Dröjde vikingahopen händelsevis längre tid qvar på något ställe, inträffade ej sällan, att folket i det kringliggande landet hann samla sig i så stort antal, att det kunde å sin sida öfvermanna de främmande härjarne, och återtaga det gjorda krigsbytet. I Adalsyssel stupade den tappre Yngvar Harra och en stor del af hans folk. De öfrige flydde till skeppen och återvände hem, sedan de öfver sin fallne konung uppkastat en väldig grafhög invid sjelfva sjöstranden, der, såsom den gamle skalden Thiodolfer sjunger:

Östersjön
För Svea konung
Hafvets sång
Till gamman qväder.

Yngve. Detta i forntiden mycket prisade namn, som burits af flera ryktbara personer, synes rättast härledas från det fornnordiska ordet *Yngi*, den unge, hvilket tillnamn först lärer hafva blifvit gifvet åt Niords son Frey, och sedermera blef ett hedersnamn, hvaraf hans ättlingar fingo benämningen Ynglingar, hvilken de i flera århundraden buro.

Yngve Alriksson var samkonung med sin bro-

der Alf i Upsala. Desse båda bröder skildras af sagan såsom ganska olika till lynnet. Yngve beskrifves såsom en mäktig och alltid segersäll krigsman, stark och hurtig, så att han uti alla tappra idrotter utmärkte sig framför andra, dessutom begåfvad med ett manligt skönt utseende, gifmild och gladlynt, hvarföre han äfven af alla älskades och högligen prisades. Brodren deremot, Alf, satt alltid hemma, och for ej i härnad. Han beskrifves såsom mycket tystlåten och tvär, högmodig och frånstötande, samt af alla föga omtyckt. Då den käcke Yngve hvar sommar for omkring på sina härnadståg, och om höstarna återvände hem, segersäll och vidtfrejdad, med rika byten, satt Alf deremot beständigt i Upsala och vårdade offren. En höst, då Yngve Alriksson efter vanligheten återkommit till Upsala från en vikingafärd, på hvilken han förvärfvat stor ära, plägade han ofta om qvällarna sitta länge uppe vid dryckeshornet, under muntert samspråk och skämt. Konung Alf åter gick vanligen mycket tidigt till sängs, och deltog icke gerna uti de lifliga aftonsamqvämen. Alfs gemål, den sköna och raska Bera, hvars glädtiga och språksamma lynne föga öfverensstämde med hennes makes stelhet och trumpenhet, fann mycket behag uti sin svågers umgänge, och satt äfven länge uppe om qvällarna, för att samspråka med honom och deltaga i hans glada skämt. Alf tillsade henne väl flera gånger att ej dröja så länge uppe, utan tidigare gå till hvila, emedan han ingalunda ville vaka efter henne till sent in på qvällarna; men som hon dock härigenom icke kunde förmås att förändra sin vana, utan på dylika tillsägelser endast svarade, att den hustru var vida lyckligare, som hade Yngve till man, än den, som nödgades vara Alfs maka, retades deraf konung Alfs harm och svartsjuka på det högsta, och han beslöt att blodigt hämnas. En qväll inträdde han oförmodadt i konungasalen, hvarest då Yngve och Bera sutto i högsätet och talades vid. Äfven många andra funnos derinne; men alla männen voro så druckne, att ingen märkte det konungen kom in. Alf, som hade ett svärd doldt under kappan, gick hastigt fram till högsätet, blottade svärdet och genomstack sin broder Yngve dermed. Denne rusade i detsamma upp, fattade sitt svärd, hvilket hvilade på hans knän, och högg dermed Alf genast banesår. Båda föllo då döda ned till golfvet. Derefter blefvo bröderne Alf och Yngve lagde i en gemensam hög på Fyrisvall.

Yngve Frey, Niords son, tog riket efter sin fader, samt var vänsäll och årsäll, såsom han. Svearne kallade honom sin drott, och hemburo honom sina skattgåfvor, säger sagan. Han höll de stora offren vid sin boning, Upsalir, och lät, till dessas högtidliga firande, uppresa det stora och präktiga Upsala tempel, som i forntiden utgjorde Svearnes stolthet, och ett föremål för alla nordboers beundran. Hans öfriga bedrifter förtäljer icke sagan, utom det, att han till Upsala tempels byggnad och underhåll, samt bestridande af de allmänna offren, som der årligen skulle firas, anslog alla honom tillhöriga gårdar, hvilka fingo namn af Upsala Öde, och blefvo första ursprunget till kungsgårdarna eller de s. k. kronogodsen. Äfven Yngve Freys minne sammansmälte med gudaläran, och hans af frid och lycka, samt rika skördar utmärkta dagar, ingåfvo Svenskarne den tro, att han var fridens och årsväxtens gud, och såsom sådan dyrkades han sedan med utmärkt vördnad. För erhållande af en ymnig gröda det kommande året, offrade våra förfäder vid midvinterns stora offerfest, julen, den så kallade Freys galt, ursprunget till vår ännu brukliga julskinka, och till Freys minne utströddes, vid vårens början, på de nyplöjda åkrarna bitar af det för sådant ändamål förvarade julbrödet. Gerder, Gymis dotter, uppgifves hafva varit Yngve Freys maka. Om Yngve Freys död och förhållandet dervid, förmäler sagan följande: Då en svår sjukdom bådade slutet af hans dagar, beslöto några af hans förnämste män att hålla saken hemlig för folket. Blott få fingo tillträde till den sjuke drotten, och under tiden uppfördes en rymlig grafhög, hvari Yngve Freys lik sedan i hemlighet infördes, medan man allt framgent fortfor att för folket uppgifva drotten såsom ännu lefvande. Under tiden förestodos de offentliga offren i Upsala af Yngve Freys syster Freya. De inflytande årliga skatterna inkastades uti Yngve Freys grafhög genom trenne gluggar, guldet genom den ena, silfret genom den andra, och kopparn genom den tredje. Så fortgick det under trenne år. Slutligen blef det kändt af Svearne att Yngve Frey var död; men som den fredliga och goda tiden oafbrutet fortfarit under de trenne åren, tillräknade Svearne detta honom, och trodde att frid och lycka skulle beständigt blomstra i Svithiod, så länge hans lik der förvarades, samt ville således icke att hans döda kropp skulle på vanligt sätt brännas.

Yngve Tyrkiakonung. Uti åtskilliga af våra fornnordiska urkunder, såsom Are Frodes schedæ, Registrum Upsaliense, samt i Förespråket till Eddan och i Rimbegla, omtalas en person med detta namn, hvilken uppgifves såsom Odins son och Niords fader. Ynglingasagan känner dock alldeles icke till honom, och äfven de andra häfderna omnämna blott hans namn.

Yppighets-förordningar. Redan under medeltiden började man försöka, att genom serskilda lagstadganden hämma den öfverhandtagande yppigheten bland de rikare, och tid efter annan utfärdades sedermera förbud emot öfverflöd, isynnerhet uti mat och klädsel; men utan att på sådant sätt det öfverklagade onda kunde i någon väsendtligare mån inskränkas, emedan förbuden merendels ringa aktades, och hvar gång snart åter förföllo i glömska. Bland sednare tiders yppighets-förordningar må isynnerhet anmärkas den kongl. förordning emot yppighet och öfverflöd, som den 26 Juni 1766, under pågående riksdag, utfärdades på rikets ständers begäran, och då genom ett strängt allmänt påbud man trodde sig kunna hämma det skadliga öfverflödet. Bland annat förbjöds då all införsel och allt nyttjande af kaffe, chokolad, arrak och punsch, äfvensom af alla slags viner, utom rödt

och hvitt franskt; dessutom all tobaksrökning, tobakstuggning eller snusning för hvar och en, som ej uppnått 21 års ålder. Ingen under 30 års ålder tilläts att i stad hålla eget ekipage, eller hästar och vagn. Hejdukar och löpare afskaffades; utöfningen af hårfrisörsyrket förbjöds helt och hållet, såsom blott ledande till en veklig yppighet. Omsorgen om tarflighets införande sträckte sig äfven till de döda. Så förbjödos likkistor af ek eller annat dyrbart trädslag; likaledes alla präktiga beslag, kostsamma svepningar och hvarje slags traktering på begrafningar, vare sig hemma i huset eller annorstädes. Äfven denna vidlyftiga förordning råkade dock snart i förgätenhet, och lika liten verkan hade de sedermera tid efter annan, ända till början af detta århundrade, utkommande serskilda öfverflödsförbuden, isynnerhet emot bruket af kaffe, sidentyger, förgyllningar, viner m. m., till dess att man ändtligen begynte inse, huru overksamma alla yppighets-förordningar alltid måste blifva, och derföre öfvergifvit all tanka derpå.

Yrsa. En drottning med detta namn är en af de första qvinnor, vår äldsta historia omtalar, och hon synes hafva varit ett ganska ovanligt fruntimmer, att döma af de få drag sagan om henne anför. De besynnerliga öden, för hvilka hon skall hafva varit utsatt, äro i hög grad romantiska. Då Upsala-konungen Adils en gång med sina härskepp dragit ut på vikingafärd, kom han till Sachsarnes land, vid norra Tysklands kust, och landsteg der, för att göra så kalladt strandhugg, d. v. s. anställa plundring. Landets dåvarande konung, som för tillfället var frånvarande, hette Geirthiofer, och hans drottning var Alof den Rika. Adils och hans folk öfverföllo sjelfva kungsgården, och togo der ett stort byte, bland annat en talrik boskapsjord och en mängd trälar, både män och qvinnor, hvilka voro sysselsatta med dess vårdande. Ibland de tagna fångarna fanns en ung jungfru af underbar skönhet, hvilken snart ådrog sig allas uppmärksamhet. Hennes namn var Yrsa. Hon ådagalade så mycken klokhet och förstånd i allt hvad hon talade, samt var så kunnig och skicklig uti mångahanda ämnen, att man tydligen insåg, det hon icke kunde vara en vanlig trälinna. Af alla blef hon derföre genast högligen omtyckt, dock mest af konung Adils sjelf, som äfven snart höll bröllop med henne, och gjorde henne till sin äkta hustru. Yrsa blef således drottning i Svithiod, och tycktes det alla, att hon var den ypperста drottning, som någonsin der funnits. På samma tid som Adils var Upsala konung, fanns äfven i Leire på Seeland en tapper och krigisk konung, benämnd Helge. Denne drog en sommar, ej långt efter Yrsas ankomst, med en så väldig krigsmakt upp till Svithiod, att konung Adils icke hade någon annan utväg, än att fly̆kta undan, hvarpå Helge landsteg med sin här och plundrade i landet. Han tog der ett stort byte, och bemäktigade sig äfven den sköna drottning Yrsa, hvilken han hemförde med sig till Leire och gjorde till sin gemål. Uti trenne hela år hade hon sedan lefvat som hans hustru, och derunder födt honom en son, den med tiden så namnkunnige och mycket prisade Rolf Krake, då en gång den Sachsiska drottningen Alof ankom till Danmark och yppade för Helge, att han var gift med sin egen dotter. Yrsa var nemligen född af Alof den Rika, sedan denna, på ett af Helges vikingatåg i hans ungdom, blifvit af honom tillfångatagen och tvungen att någon tid vara hans frilla. Efter denna upptäckt, som till och med väckte det största uppseende uti den gamla hedendomen, kunde Yrsa icke längre fortfara att vara Helges maka, utan blef hon då återsänd till konung Adils i Upsala, och var sedan hans drottning så länge hon lefde. Mycket sörjde hon dock öfver att skiljas ifrån Helge, för hvilken hon alltid hyst den ömmaste tillgifvenhet, hvaremot hennes kärlek till Adils var ganska ringa, och missämja ofta uppstod dem emellan. Sedermera omtalas drottning Yrsa i sagan icke mera, än vid det tillfälle, många år derefter, då hennes namnkunnige son, den tappre Rolf Krake, med sina tolf kämpar gjorde sitt äfventyrliga och mycket prisade besök hos konung Adils i Upsala, der han utsattes för så många försåt. Rolf och hans kämpar emottogos då och undfägnades på det bästa af Yrsa, som visade stor glädje öfver att ännu en gång få träffa sin käcke son, och anställde några pålitliga personer till hans uppvaktning, men tillika mycket varnade honom för konung Adils svek. När Adils slutligen beredde sig att med öppet våld angripa sina gäster, kom Yrsa ännu en gång till dem. Hon bad Rolf Krake skyndsamt aflägsna sig från Upsala, emedan han annars sannolikt skulle blifva öfvermannad af konung Adils, som skickat bud åt alla håll, för att uppbåda ännu mera folk, och lät hon derföre framföra till Rolf en präktig hvit häst, och tolf röda hästar åt hans kämpar. Dessa hästar voro tagne utur konung Adils eget stall, och voro ibland de bästa, som der funnos. Vid afskedet öfverlemnade drottning Yrsa dessutom åt sin son ett stort dryckeshorn, uppfylldt med gyllene ringar och andra kostbarheter, hvilka hon tagit från Adils, och underst i hornet låg den dyrbara, vidtberömda ringen Sviagris.

Ysane, annex till Gammalstorp, är beläget vid hafvet, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Sölfvitsborg, i Listers härad af Bleking. Vid kyrkobyn är en vall och ett stenrör, som af allmogen kallas *Signilds bur*, och en ek, kallad *Habors ek*. Socknen innehåller $21\frac{1}{6}$ hemman med 1,075 inbyggare på en areal af 3,587 tunnland, hvaraf 225 äro sjöar och kärr.

Ysarus räknas såsom den åttonde biskopen öfver Strengnäs stift, hvilket han lärer hafva blifvit omkring år 1291 genom ordentligt val och med påfvens samtycke. År 1292 bevistade han ett möte i Örebro, der han, tillika med biskop Laurentius i Linköping, underskref en offentlig handling, hvaruti stadgades att gården Staf på Färinge skulle för evärdliga tider tillhöra Upsala domkyrka. Hvad han för öfrigt uträttat för sitt stift, finnes ingenstädes antecknadt; dock anses han hafva varit verksam för uppbyggandet af Strengnäs domkyrka. I

Februari månad 1305 åtföljde han konung Birger på dennes fälttåg emot de båda hertigarne Erik och Waldemar. Han var då konung Birgers råd och deltog, tillika med de öfrige riksråden i den förlikning, som kort derefter afslöts emellan Birger och hans bröder, samt bekräftade den högtidliga förlikningsakten med sitt namn och sigill. Han lärer hafva aflidit år 1308.

Ysby, annex till Renneslöf, är beläget i Höks härad, ½ mil O.S.O. från Laholm. Bland socknens fornlemningar märkas *Tvästenarne*, som sägas beteckna en i forntiden här hållen tvekamp mellan Starkother och Hergrim. På ett annat ställe vid Laga-ån är ett berg, som kallas *Walhall*, och som fordom lärer varit begagnadt till ättestupa. En annan här befintlig fornlemning kallas *Midsommarsstugan* och liknar en grotta, 6 alnar i fyrkant, med nedgång likasom till en källare. Socknen innehåller 11½ hemman, med 638 inbyggare på en areal af 7,637 tunnland, hvaraf 55 äro sjöar och kärr.

Ystad, en stapelstad nära hafvet, 62 mil från Stockholm och 6 mil från Malmö, är en bland rikets äldre städer och har troligen först uppkommit under medeltiden. Den tillhör tredje klassens städer och är liten, men någorlunda väl byggd, fastän med trånga och irreguliera gator. Hustomterna äro till antalet 506 och taxeringsvärdet å tomter och jord utgör 865,936 R:dr b:ko. Stadens publika hus äro rådhuset och trivialskolan, samt husarkasernen och lankasterskolan. Kyrkorna äro tvänne, nemligen S:t Petri eller hospitalskyrkan, grundlagd år 1267; samt Marie kyrka, eller den egentliga stadskyrkan, som, i förening med Öya och Hedeskoga landtförsamlingar, utgör ett regalt pastorat. Här finnes rådhusrätt, sjömanshus-direktion, sparbank samt sjötullskammare och postkontor, hvarifrån posterna expedieras öfver sjön till utrikes orter. Tvänne gånger i veckan afgår härifrån posten till tyska landet öfver Greifswald medelst fram- och återgående preussiska och svenska ångfartyg. Hamnen är på sednare åren betydligt förbättrad, och fartyg ända till 15 fots djup kunna der ligga säkra för storm och oväder. Stadens förnämsta rörelse består i spannmålshandel, som i sednare åren mycket utvidgats samt äfven bedrifves af flere stadens handlande med egna fartyg på utrikes ort. Torsk, ål, sill och lax fångas i saltsjön. Stadens garnison utgöres af en der ständigt förlagd sqvadron af Kronprinsens husar-regemente. En privatbank med utlåningsrätt och betydlig lånefond har här blifvit inrättad af kommerce-råderne Hemberg och Bergman samt handlanden G. Hagerman, och utdelningen deraf till aktie-egarne skall hafva utgjort ända till 11 procent. Ystads nuvarande välmåga har till en stor del blifvit grundlagd under kontinentalkriget på kejsar Napoleons tid, då staden af Engelsmännen emottog de mångfaldiga dyrbara skeppslaster, som af dem blifvit uppbragta i Östersjön, och såsom konfiskerade försåldes i Ystad till ganska låga priser. Staden eger 653 tunnland åker, 186 äng, 800 skog och utmark, samt betalar i årliga statsbidrag omkring 37,120 R:dr b:ko. Antalet af dess handlande utgjorde år 1844 29 personer med 44 mans betjening. Hela folkmängden uppgår till 4,155 invånare.

Ytterby, annex till Kongelf, är beläget norr om denna stad, vid Nordre och Götha-elf. Socknen utgör ett jemnt, öppet och bördigt, men skoglöst land. Rådande jordmånen är lermylla, och bränntorf saknas ej alldeles. Kronosäteriet *Kastellgården* (se detta ord) är här beläget. Ett annat säteri, *Marieberg*, finnes här äfven. På ett gärde, kalladt *Kongsvallen*, inom dess egor, skall det bekanta mötet mellan nordens tre konungar, Inge i Sverige, Magnus i Norrige och Erik Ejegod i Danmark år 1100 hafva blifvit hållet. Socknen innehåller 45⅞ mantal med 1,485 inbyggare på en areal af 8,378 tunnland, hvaraf 530 äro sjöar och kärr.

Yxkull. Denna gamla adliga ätt räknar en så hög ålder, att en af dess stamfäder, riddaren Ludolf, påstås redan hafva lefvat uti kejsar Ludvig den Frommes tid och stupat uti ett slag emot Normännen år 874. En riddar Adelgerd, som förde öfverbefälet öfver hela Holstein och dog 988, hörde äfven till denna ätt. När den tappre biskop Albertus år 1198 förde en del af Holsteins unga adel med sig till Lifland, voro deribland äfven tvenne bröder från Holstein, Daniel och Conrad, och från dessa två härstamma alla Lifländske och Svenske herrar Yxkull, Yxkull von Meyendorff och friherrar Yxkull Gyllenband. Namnet upptogs sedermera efter det vid Düna belägna arfgodset Yxkull.

Yxkull, Otto, en son af Detlov Yxkull, kämpade 1595 under riksmarsken Klas Fleming tappert mot Ryssarne; blef sedan ståthållare på Narva och 1600 fältmarskalk. Dog året derpå. Han var stamfader för familjen Yxkull Gyllenband.

Yxkull, Wolmar, son af landtrådet i Estland, Didrik Woldemarsson von Yxkull till Ryssel, introducerades redan 1625 på svenska riddarhuset, då han skref sig herre till Casti, Djursnäs, Ogesta och Körunda. Han hade först kommit till Sverige uti konung Johan III:s tid och varit hans kammarjunkare; sedermera blef han hofmarskalk hos Carl IX. Han var gift med Helena, en naturlig dotter af hertig Magnus af Östergöthland med Anna von Haubitz. Dennas son

Yxkull, Wolmar, som skref sig till Djursnäs och Sarslax, var öfverste-löjtnant då han 1644 förordnades till kommendant på Nyköpings slott. Blef sedermera utnämnd till öfverste för ett fotregemente och dog den 14 Januari 1649.

Yxkull Gyllenband, Otto, en son af Reinhold Göransson von Yxkull till Koski och Padenorm, upphöjdes 1648 till friherre, samt skref sig sedan friherre till Padenorm och Pöhajärfvi. Han var då krigsråd och general-kommissarie öfver Estland och Ingermanland. Han dog utan manliga arfvingar.

Yxkull, Otto Reinhold, en son af öfverstelöjtnanten Fabian Reinholdsson Yxkull, föddes i Lifland den 11 Augusti 1670 samt blef 1687 kor-

nett vid drottning Ulrika Eleonoras lifregemente och general-majoren Anders von der Pahlens regemente. Befordrades 1688 till löjtnant och 1700 till ryttmästare. Utnämndes 1710 till generaladjutant vid finska arméen, 1711 till öfverstelöjtnant vid Åbo läns infanteri, samt 1713 till öfverste för Åbo läns och Björneborgs regemente till häst. År 1717 blef han general-major och 1730, då han upphöjdes i friherrligt stånd, tillika landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län. Under sin krigstjenstetid hade han, åren 1689 till 1692 bevistat alla fälttågen vid Holländska och Franska arméerna, samt, efter hemkomsten till Sverige, träffningarna vid Pröfstingshof, Yxkullshof, Ingris, Systerbäck och Kyrölä m. m. samt slaget vid Storkyro 1713. Äfven gjorde han 1718 års fälttåg från Jemtland till Trondhiem, der han tvenne gånger nödgade danske general-majoren Budde att vika undan för sig genom häftiga anfall. Han afled i Åbo den 10 December 1746.

Yxnerum, ett annex till Björsäter i Bankekinds härad, är till sin betydligare del beläget inom Skärkinds härad af Östergöthland, men sträcker sig äfven till en del in i Norra Tjust härad af Kalmar län. Socknen är belägen $3\frac{3}{4}$ mil S.O. från Linköping. Marken är bergaktig och jordmånen består dels af sand, dels af lera. Insjöarna äro många, såsom *Yxningen*, *Såken*, *Borken*, *Taggen*, *Lången* m. fl. Fyra åar rinna genom socknen. *Borkhults* jernbruk med stångjernshammaren *Gobo* samt $19\frac{1}{8}$ underlydande hemman är här beläget. Socknen innehåller $11\frac{3}{4}$ hemman med 520 personers befolkning på en areal af 14,835 tunnland, hvaraf 3,620 äro sjöar och kärr.

Z.

Zander, Daniel Johan, son af öfver-lisent-kommissarien Paschen Zander i Mecklenburg, föddes d. 25 Mars 1685, och började 1701 tjenstgöra såsom brigad-adjutant och fänrik vid ett Mecklenburgiskt regemente, som då stod i holländsk sold. Deltog med de allierade uti slaget vid Ramillies samt i belägringarna af Löwen, Menin, Ath och Ostende. Blef 1707 löjtnant i Svensk tjenst, då han placerades på öfverste Breitholtz's regemente, med hvilket han gjorde pohlska fälttåget. Då den öfriga hären aftågade till Ukrän, qvarstannade Zander vid den särskilda afdelning, som lemnades åt konung Stanislaus, och då denne sednare nödgades draga sig till Pomern, kommenderades han till Stettin. Under nämnda stads belägring 1710 af Ryssarne, blef han vid ett utfall sårad och fången; men blef tre år derefter åter utvexlad mot en rysk löjtnant och tio man. Erhöll då fullmakt såsom kapten, till belöning för sin visade tapperhet, och utnämndes 1714 till adjutant af flygeln, samt 1715 till general-adjutant hos fältmarskalken grefve Dücker, då han tillika upphöjdes uti adligt stånd. Efter att någon tid hafva uppehållit sig uti det hårdt belägrade Stralsund, sändes han, kort före denna fästnings öfvergång, öfver till Sverige att påskynda undsättning, och då kort derefter konung Carl XII öfverkommit till Skåne, skickades han att till Stockholm framföra underrättelsen härom. Under Fredrikshalls belägring 1716 blef han åter sårad. Utnämndes följande året till öfverste af kavalleriet samt konungens general-adjutant, och fick i uppdrag att sätta Eda skans uti försvarstillstånd. Deltog 1718 äfven uti Fredrikshalls andra belägring, och bibehöll efter konungens död general-adjutantsbefattningen hos arfprinsen af Hessen. År 1719 var han med uti den för hufvudstadens räddande vigtiga träffningen vid Stäket, och med denna affär slöt han sin krigiska bana, ehuru han äfven derefter erhöll vidare befordringar. Så utnämndes han 1730 till öfverste för ett garnisons-regemente i Götheborg, der han äfven förordnades till kommendant och följande året till öfver-kommendant. General-major 1741. År 1743 uppdrogs honom att föra befälet öfver den del af arméen, som sammandrogs vid Gefle, och sedan öfver den som var församlad i Bohus län. Slutligen utnämndes han 1746 till general-löjtnant af infanteriet och 1751 till president i krigskollegium. Vid Svärds-ordens instiftande 1748 nämndes han till riddare och kommendör, samt blef 1755 serafimerriddare. Afled 1762.

Zapolschiska freden. Under det allmänna nordiska kriget på konung Johan III:s tid, var det slutligen isynnerhet jesuiten Possevin, som skulle medla fred emellan Ryssland och Pohlen, och han arbetade äfven med all flit att Sverige tillika måtte blifva deruti inbegripet. Derom hade han dessutom bekommit påfvens uttryckliga befallning, ty sådant, menade man i Rom, kunde ej annat än lända till religionsverkets befordran. Han inhemtade till en början härom Ryske czarens tankar, och Ivan fanns äfven icke obenägen, men ville dock ej göra första steget. Possevin skref då till konung Johan III och föreställde honom de förmåner han kunde vinna af denna fred, hvarmed han icke allenast skulle göra sig behaglig för pohlska hofvet, i afseende på sin son, utan ock vinna påfvens ynnest, som gerna ville vara honom till tjenst. Possevin sade sig dessutom förmoda, att den vackra religionseld, som redan blifvit upptänd i konungens hjerta, allt vidare skulle upplysa honom; men konung Johan visade ingen böjelse för en fred, som skulle föreskrifvas honom af andra makter.

Härom gaf han både konung Stefan i Pohlen och Possevin sin mening tillkänna. Icke destomindre trädde man slutligen till fredsverket, som öppnades uti byn Jamus Zapolschie d. 3 Dec. 1581, och afslutades d. 15 Jan. 1582 på tio år. Vilkoren voro, att konung Stefan skulle återgifva allt hvad han intagit i Ryssland, hvaremot czaren till honom afträdde de 34 fästningar, som han eröfrat i Lifland. Narva skulle behållas af den, som först kunde vinna det af de Svenske, och sedan försvara det mot hvem det vara måtte, utan att freden derigenom rubbades. I anledning deraf måste De la Gardie genast upphäfva Pernows belägring, hvarefter denna fästning straxt af Ryssarne öfverlemnades åt en Pohlsk besättning. Zapolschiska freden gick konung Johan högeligen till sinnes, och satte hvarken påfven eller Possevin hos honom uti något särdeles förtroende.

Zebråzynthius, Jacobus, föddes d. 17 Nov. 1582 på Själevads prestgård i Ångermanland, der fadren, Hans Laurentii Bure, då var kyrkoherde, men hvilken sedermera flyttade till Säbrå, hvarifrån sonen tog anledning till sitt något besynnerliga tillnamn. Den unge Jakob studerade dels under sin faders handledning, dels uti Gefle skola, samt slutligen vid Upsala akademi. Derefter besökte han flera utländska läroverk, och hemkom 1611 såsom promoverad filosofie magister med ganska grundliga studier. Genast förordnades han äfven följande året till logices professor, och år 1613 till eloquentiæ professor vid akademien i Upsala, hvarefter han tillika, till vinnande af förbättring på sina löneinkomster, af konungen utnämndes till kyrkoherde i Wändels församling af erkestiftet år 1616. Känd för serdeles utmärkta predikogåfvor, kallades han 1621 till hofpredikant hos konungen, i hvilken egenskap han åtföljde denne under fälttåget till Preussen. Sedermera utnämndes han 1624 till pastor primarius vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm, vid hvilken han tjenstgjorde med stort beröm uti femton hela år. Uppå enhällig kallelse, utnämndes han slutligen 1639 till biskop i Strengnäs. Under den alltför korta tid, han förestod detta stift, ådagalade han ganska stor driftighet och mycket nit, isynnerhet vinnlade han sig med serdeles omsorg om domkyrkans förbättrande både till byggnad och prydnad, samt lät uppföra fasta stenmurar, med prydliga portar, omkring kyrkogården, hvilken planterades med sina nu så herrliga träd. Mycket saknad af hela stiftet, afsomnade han d. 6 Juli 1642. Hans barn kallade sig Buræus, och från honom härstamma de adliga och friherrliga ätterna Burenskiöld.

Zeedtz, Samuel, af en gammal Skottländsk ätt, föddes på 1660-talet, och begaf sig 1680 ut till Brabant och Spanska Nederländerna, för att inhemta kunskap i krigsmannayrket. Efter hemkomsten blef han 1681 volontär, och två år sednare förare vid gardet. Derpå 1684 fänrik vid Westmanlands regemente, och 1686 kapten vid en i Brehmen anvärfvad bataljon. År 1688 kommenderades han med de hjelptrupper, som konung Carl XI sände till Holland, der han såsom kapten deltog uti slaget vid Landen, äfvensom uti åtskilliga andra träffningar och belägringar, intill år 1698, då de Svenska hjelptrupperna hemkallades. Utnämnd 1700 till kapten vid Westmanlands regemente, deltog han sedan uti alla dess bedrifter uti det följande fälttåget, i slaget vid Narva, öfvergången öfver Düna m. m. Uti slaget vid Klissow 1702 fick han en häst skjuten under sig, och blef så illa skadad, att han för någon tid sattes ur stånd att tjenstgöra. Blef 1703 förordnad till major och öfverste-löjtnant för en då uppsatt Finsk bataljon, och efter flera i Finland utförda bedrifter 1707 upphöjd i adligt stånd. Förordnades 1711 till kommendant i Calmar, och följande året till öfverste för det s. k. Bergsregementet. Slutligen blef han år 1714 utnämnd till öfverste för Stockholms stads borgerskap. Afled 1717 i Malmö, under arrest för någon i tjensten föröfvad egennytta.

Zeidewitz, von, öfverstinna. Under detta anonyma namn lefde mot slutet af 1700 års första hälft på Ingelstorps gård i Dörby socken af Calmar län marggrefvinnan Dorothea af Bayreuth, född prinsessa af Holstein-Beck. Hon var född 1685, och förmäld 1709 med marggrefven Fredrik Georg Carl, med hvilken hon egde sonen marggrefve Fredrik af Bayreuth, som var förmäld med konung Fredrik den Stores och Svenska drottningen Lovisa Ulrikas syster. För brott emot den äktenskapliga troheten blef hon år 1716 skiljd från sin gemål, och hållen i fängelse i Nürnberg ända till 1734. Då utgafs hon i hemlandet för död, öfverfördes hemligen till Sverige af öfversten Wrangel von Brehmer, d. v. kommendant på Calmar slott, och qvarblef hos dess enkefru, som efter mannens död såsom hyresgäst vistades på Ingelstorp, hvilket då tillhörde enkefru professorskan Maria Dablerus. Om hennes boning på Ingelstorp har kanslirådet J. C. Linnerhjelm antecknat följande: "Huset är en gammal envånings-byggning af träd, fordom så inrättad, att från hvardera af de tvenne kamrar, som, på ömse sidor om salen, ligga åt gården, var serskild utgång genom en så kallad tvist, likasom det ännu är ifrån salen. Jemte dessa kamrar, var ännu en på hvarje ända af byggningen, och en stor sal midtuti. Marggrefvinnan bebodde en af dessa kamrar, öfverstinnan Wrangel en annan, hennes dotter, fru Maidel med tvenne barn en tredje, och husets ägarinna, professorskan Dablerus, den fjerde kammaren. Läget är lugnt, med inskränkta utsigter. En bäck löper utmed gårdsrummet." Slutligen blef marggrefvinnan, emot en ersättning af 1000 daler årligen, inackorderad hos grefliga familjen Lewenhaupt på Stäflö, der hon dog, och blef begrafven i Åby kyrka. Om hennes död har Åby kyrkobok denna anteckning: "1761 den 25 December dog gamla öfverstinnan Dorothea Zettewitz på Stäflö af hetsig feber, 78 år."

Zeipel, Carl Samuel Fredrik von, föddes af Tyska föräldrar i Sölvitsborg d. 14 Mars 1793. Då fadren några år derefter flyttade till Upland, och der inköpte Lingonbacka pappersbruk, blef

sonen redan vid elfva års ålder inskrifven såsom student vid Upsala akademi, hvarest han år 1811, ännu föga mer än aderton år gammal, tog kansli-examen. Derpå skulle han, enligt fadrens önskan, äfven studera juridiken; men afstod derifrån, efter en misslyckad tentamen. Ynglingens håg ledde honom snart åt ett helt annat håll, nemligen vitterheten. Då för tiden var det i Upsala nästan uteslutande fråga om den Tyska vitterheten, och i denna var han ganska beläst. Tidigt försökte han sjelf sina krafter i den fosterländska skaldekonsten, och, förtroligt bekant med Phosphoristerne, lemnade han, vanligen under signaturen "*Carl*," flera bidrag till Atterboms *Poetiska Kalender*, äfvensom sedermera till *Svea*, samt öfversatte och utgaf 1817 Werners tragedi *Martin Luther*. Af hans egna skaldestycken är endast ett af något större omfång, nemligen de *Evangeliska Romanserna,* hvilka, ehuru bestående af flera strödda stycken, likväl bilda en sammanhängande cyclus. Hans triumf, och den mest lysande dagen i hans lefnad, var den, då han, på de studerandes vägnar, i Gustavianska trädgården hade den utmärkelsen att få öfverlemna åt akademiens dåvarande kansler, kronprinsen Oscar, ett svärd och ett Göthiskt dryckeshorn, under framförande af ett lyckadt och ganska väl deklameradt poem. Efter fadrens död år 1818, emottog Zeipel, såsom ende sonen, en icke obetydlig förmögenhet; men den smälte efterhand bort, man vet icke rätt huru, ty han lefde efter utflyttningen till landet ganska tarfligt, och om han äfven under sina besök i staden emellanåt slog sig lös och trakterade några vänner, borde detta just icke hafva kunnat betyda så serdeles mycket. Det var hos Zeipel den beständiga tillsynen och omtankan som fattades. Allt gick snart* sagdt vind för våg, och olyckan gjorde, att han först alltför sent insåg sin oförmåga i detta fall. Andelen i tryckeriet, stenhuset i staden, slutligen sjelfva pappersbruket, allt måste efter hand försäljas, så att Zeipel, jemte sin temligen talrika familj, under de tio sista åren af sin lefnad ingenting mera egde qvar af sin förmögenhet än fri boning, vedbrand, en trädgård och bete för några kor, hvilka förmåner till döddagar han vid sista egendomsförsäljningen hade betingat sig. Slutligen begynte en ny period i hans lefnad. Klemigt uppfödd, af natur och vana älskande makligheten och sällskapslifvet, hade han dock mod nog, att numera i sin författareförmåga söka medlet till sin och de sinas bergning, samt nog styrka att dermed år från år uthärda med en beundransvärd flit i sin djupa, landtliga enslighet, tidigt uppstigande, och arbetande nästan hela dagarna. Visserligen kunde man i hans romaner bland annat anmärka en alltför stor löslighet i planen, ett uppradande af enskilda, svagt sammanbundna äfventyr och anekdoter, såsom i hans *Wasaättlingarne*, och hans *Rabenius;* men samma anmärkning kan göras om ett stort antal af nutidens både Svenska och utländska romaner, hvilka icke desto mindre vunnit allmänhetens gunst. Hans bästa roman är troligen *Seton*, hvilken äfven har den förtjensten att troget skildra andan af den Gustavianska tiden, till och med lefnadssättet bland de högre samhällsklasserna. En novell, *De sammansvurne*, skildrar Carl XII:s och Fredrik I:s tidehvarf. Bland hans öfriga arbeten på prosa märkas: *Två herrar och en narr*, *Malcolm Sinclairs mord*, *Cecilia Wasa*, *Riddar Tynne*, skådespel i 4 akter, m. fl. Bland hans efterlemnade manuskripter fanns ett skådespel, samt en öfversättning af en bland Plauti komedier, hvilken icke lärer hafva lyckats finna någon förläggare, ehuru den troligen förtjenade att offentliggöras. Zeipel afled på Lingonbacka d. 12 Febr. 1849, efter några få dagars sjukdom, till följd af ett plötsligt inträffadt slaganfall, hvartill han lärer haft ärfda kroppsanlag, och hvilket sannolikt påskyndades af ett alltför mycket stillasittande lefnadssätt under de sednare åren.

Zellén, Nils af, son af komministern i Hernösand Matthias Nilsson Zellenius, föddes d. 30 Dec. 1724. Farfadern, Nils Mattsson, var skattebonde på hemmanet Sel i Ramsele socken af Ångermanland, hvaraf anledning togs till namnet. Sedan den unge Nils genomgått Hernösands skola och gymnasium, kom han 1740 till Upsala akademi, der han med synnerlig ifver företrädesvis egnade sig åt juridikens studium, samt blef 1749 filosofie magister, 1751 docens vid juridiska fakulteten, och följande året juris doktor. Ingick derefter i Svea hofrätt, der han 1763 befordrades till advokat-fiskal, 1770 till assessor, och 1781 till hofrättsråd. Utnämndes 1794 till ledamot af högsta domstolen. R. af N. O. 1795, och 1799 upphöjd i adligt stånd, då han skref sig till Balingstad och Berga. År 1800 vice president i Svea hofrätt. Känd för mindre vanliga kunskaper och stor embetsmanna-skicklighet, erhöll han tid efter annan åtskilliga uppdrag och tjenste-förrättningar, samt kallades till ledamot af sjöförsäkrings-öfverrätten, af lag-kommissionen m. m. Afled i Stockholm den 18 Juli 1806. Han efterlemnade ingen son; men en hans hustrus slägtinge,

Zellén, Johan af, förut kallad Lychou, samt son af handelsmannen och bagaren i Stockholm, Nils Castensson Lychou, erhöll hans nummer på riddarhuset. Han var född d. 18 Juli 1757, blef 1788 expeditions-sekreterare i konungens kansli, och 1802 R. af N. O. Afled 1823.

Zengerlein, Georg David, son af en färgare i Lüneburg vid namn Johan Zengerlin, föddes år 1674. Efter fullbordade studier och resor genom flera länder, var han under tolf års tid uti åtskilliga främmande makters tjenst, dels vid infanteriet, dels vid fortifikationen, samt bivistade mångfaldiga fältslag och belägringar med det beröm, att han tjenade sig upp till ingeniör-kapten uti Sachsisk tjenst. I denna egenskap blef han tillfångatagen af de Svenske uti slaget vid Narva 1700, och kom följande året, tillika med de öfrige Ryske fångarne, till Stockholm. Hölls sedan fången dels der, dels i Jönköping, ända till år 1709, då han antog Svensk tjenst, och blef utnämnd till kapten vid ett regemente till fot, samt

kommenderad till Landskrona. Under denna stads belägring af Danskarne ledde han med mycken omsorg fortifikationsarbetena till försvaret, och sedan fältmarskalken Stenbock med Svenska hären ankommit till nejden af denna stad, skyndade han sig genast till honom, då han hemligen, under en natt, smög sig genom hela Danska arméen. Uti slaget vid Helsingborg 1710 förrättade han general-adjutantstjenst. Befordrades 1711 till major vid Sachsiska regementet, hvarefter han rekognoskerade trakten kring Blekinge, exercerade den serskilda bataljon, som upprättades af tagne krigsfångar, samt inom ett par månader med ringa folk och omkostnad upprättade och bragte i fullgodt stånd starka förskansningar omkring Christianstad. Utnämndes 1712 till öfverste-löjtnant vid Sachsiska regementet, med hvilket han 1716 gjorde fälttåget till Norrige, slog en brygga öfver Svinesund, samt försvarade densamma emot de der helt nära liggande fiendtliga örlogsfartyg, prâmar och galejor. När sedermera, under en stark blåst, de Danske försökte sönderbryta bron med ett defensions-skepp af 28 kanoner och 130 mans besättning, en fregatt, två galejor och sex skärgårdsbåtar, försvarade han sig så tappert, att det förstnämnda skeppet eröfrades, och hela dess besättning dels dödades, dels tillfångatogs, samt de öfriga fartygen drefvos på flykten med stor förlust. Kort derefter utmärkte han sig genom synnerlig tapperhet uti träffningen vid Dünekilen, till belöning hvarför han befordrades till öfverste sommaren 1716. Med sitt Sachsiska regemente afslog han följande året ett fiendtligt anfall på Götheborg. År 1719 blef han den förste, som af drottning Ulrika Eleonora upphöjdes uti adligt stånd, då han skref sig herre till Ekedal. När hans regemente 1720 afdankades, erhöll han afsked; men utnämndes året derpå till kommendant i Götheborg, hvilken befattning han bestred till sin död den 27 Januari 1729.

Zetherman, Carl Niklas, son af trädgårdsmästare-åldermannen C. P. Zetherman, föddes i Stockholm den 18 Juni år 1774, och valde redan 1789, efter förut väl anlagda studier, läkarevetenskapen till sitt lefnadsyrke, hvarföre han de följande åren begagnade alla föreläsningar och medicinska öfningar, som då för tiden voro att i Stockholm tillgå. Tjenstgjorde äfven redan vid sexton års ålder, dels såsom underläkare vid ett sjukhus i Stockholm och vid kongl. gardet, dels såsom biträde åt assessor Lund vid dess enskilda praktik. Reste 1794 ut såsom uppbördsfältskär med örlogsfregatten Grip på en sjöexpedition till Medelhafvet, då han, under åtta månaders vistande uti Italien, fick tillfälle att besöka de talrika fältlasaretterna i Livorno, äfvensom taga kännedom om medicinska inrättningarna i Pisa, hvarefter han följande året vid några Danska hospitaler fullkomnade sina insigter. Efter hemkomsten blef han år 1796 kirurgie magister och förordnad till stadsfältskär i Arboga. Två år sednare medlem af collegium medicum. Företog straxt derefter en resa till Tyskland, hvarest han, efter att hafva med ifver ytterligare studerat medicin och kirurgi uti Berlin, promoverades till medicine doktor i Jena. Återkommen till fäderneslandet, verkställde han 1802 liköppningen på den vådligen omkomne arffursten af Baden, och utnämndes 1805 till regementsläkare vid Westmanlands regemente. Utkommenderades 1807 med en bataljon af detta regemente till Pommern, och bivistade de tvenne följande årens fälttåg vid Norrska gränsen i egenskap af Brigadläkare. Såsom sådan åtföljde han Wermländska fördelningen af vestra arméen på tåget till Stockholm, och deltog derefter uti expeditionen till Westerbotten. Under tiden belönad med assessors fullmakt. Sedan han 1810 erhållit kongl. krigs-vetenskaps-akademiens belöning för svaret på den af akademien framställda fråga: "Hvilka sjukdomar under sistförflutna krig varit inom de Svenska fältsjukhusen mest folködande," kallades han samma år till akademiens korresponderande ledamot. Året derpå tilldelade collegium medicum honom en belöning för vaccinationens befrämjande. År 1813 erhöll han fullmakt att vara öfver-fältläkare, och utgick straxt derefter med arméen till Stralsund, hvarpå han bivistade detta och följande årets fälttåg så uti Tyskland och Brabant, som i Norrige, och hugnades efter krigets slut med pension af de kongl. Pommerska domänerna. Kallades 1813 till ledamot af Svenska läkare-sällskapet, 1815 till hedersledamot af storhertigliga mineralogiska societeten i Jena, och 1816 till utrikes assessor i samma societet. Förordnades 1817 att vara brigadläkare vid andra infanteri-inspektionens 4:de brigad. Afled den 16 Juni 1821. Bland de af honom utgifna skrifter märkas: *Handbok för hälsans bevarande i fält; Om nyttan af Atropa Belladonna vid kräftartade åkommor; Svar på frågan: Uppgift på den med nationens vana, klimat och tillgångar enligaste och lämpligaste spisordning, klädsel och sjukvård för besättningarna på Svenska örlogsfartyg;* m. fl.

Zetterling, Petter, en af det sistförflutna århundradets grundligaste theologer och berömdaste andlige talare, föddes den 3 Juni 1703 uti Öster Eneby socken vid Norrköping, hvarest fadren, Olof Zetterling, då var vice pastor. Studerade vid Linköpings skola och gymnasium, der han, utan någon synnerlig hjelp af sina fattiga föräldrar, genom egen flit och andras information uppehöll sig till år 1723, då han med ett ganska hedrande vittnesbörd reste till Upsala akademi. Så väl der, som äfven sedermera i Stockholm, måste han någon tid förskaffa sig sitt uppehälle såsom lärare för andras barn, till dess han 1731 promoverades till filosofie magister. Året derpå utnämndes han till rektor vid Franska lutherska skolan i Stockholm, emedan han var känd för synnerlig skicklighet i Franska språket, och prestvigdes 1733 i Upsala, hvarefter han år 1735 erhöll af konung Fredrik fullmakt att vara tjenstgörande e. o. hofpredikant, samt år 1736 utnämndes till ordinarie hof- och drabantpredikant. Efter sju års uppvaktning vid det kongl. hofvet, hvarunder han af sina ringa löner ofta måste understödja sina torftiga

föräldrar, utnämndes han 1742 till kyrkoherde öfver Kuddby församling på Wikbolandet, samt blef året derpå förordnad till prost. Som han i Stockholm var mycket omtyckt för sina förträffliga predikogåfvor, erhöll han kallelse flera gånger till dervarande församlingar; men fortfor att qvarblifva uti Kuddby. Kongl. akademien i Greifswald, då den firade sin tredje jubelfest år 1756, utnämnde honom, i anseende till hans berömda grundliga lärdom, till theologie doktor. Denne förtjenstfulle prestman afled den 17 Juli 1769. Man har af honom flera rätt goda *Akademiska disputationer* och åtskilliga ganska väl författade predikningar. Doktor Zetterling blef någon tid beryktad för den tvist, hvari han 1757 råkade med theologiska fakulteten i Upsala, angående frågan om "verldens skapelse af intet," hvilket han påstod blott kunna af uppenbarelsen bevisas. Denna andliga strid fördes dock utan någon bitterhet å någondera sidan.

Zetterstedt, Johan Wilhelm, född den 20 Maj 1785 i Mjölby af Linköpings stift, blef 1805 student i Lund, 1808 filosofie magister, 1810 docens i botaniken, samt 1812 botanices demonstrator och adjunkt i naturalhistorien. Åren 1811 och 1817 företog han vetenskapliga resor till Öland, 1819 till Gottland, och 1821 till Lappmarkerna. Erhöll 1822 professors namn, heder och värdighet, hvarefter han 1828 blef akademie-sekreterare, och slutligen ordinarie professor vid universitetet i Lund. Känd såsom en utmärkt både vetenskaplig och vitter författare, har han blifvit kallad till ledamot af physiografiska sällskapet i Lund, af vetenskaps- och vitterhets-sällskapet i Götheborg, samt af kongl. Svenska vetenskaps-akademien. Har dessutom en gång af Svenska akademien erhållit det Lundbladska priset. Är riddare af Wasa-orden och af kongl. Danska Dannebrogsorden. Har utgifvit: *Resa genom Sveriges och Norriges Lappmarker.*

Zetterström, Carl, son af en ryttare vid namn Nils Sätherström i Jemtland, föddes den 16 Maj 1767. Då de föremål, som ständigt omgifva och sysselsätta barns uppmärksamhet, oftast utöfva ett afgörande inflytande på deras böjelse och fallenhet, samt ej sällan bestämma hufvudriktningen deraf, så bör det ej lemnas oanmärkt, att på hemmanet Nederby, som då utgjorde enkesäte för en prostinna Tideman, fanns en af de största boksamlingar, som då för tiden var att skåda inom landet, och att just detta ställe var det, som utgjorde skådeplatsen för den unge Zetterströms barnaår. Uti alla boningsrum, på vindar, samt t. o. m. uti uthusen lågo böcker uppstaplade, och sådana utgjorde ej så sällan de materialier, hvarmed barnen utförde hvarjehanda byggnadsföretag under sina lekar. Snart fingo dock dessa leksaker en annan betydelse för den lärgirige gossen, hvilken redan vid sju års ålder, till största delen genom eget bemödande, hade förvärfvat sig en för barn af denna ålder mindre vanlig kunskap. Föräldrarnes fattigdom hindrade honom länge att få besöka trivialskolan på Frösön, der han ej förr lyckades vinna inträde, än vid nära tolf års ålder. Sedan han derefter genomgått Hernösands gymnasium, blef han 1789 student i Upsala. Som han redan under skolåren haft den mesta håg för sådana lärdomsgrenar, hvilka tillhöra läkarekonsten, lät han nu, ehuru hans föräldrar helst önskat att han gått prestvägen, inskrifva sig till medicine studiosus, hvarefter han, som under tiden måste uppehålla sig genom konditionering såsom informator, med synnerlig ifver begynte arbeta för fortkomsten på den bana, han sålunda börjat beträda, sysselsättande sig än med örters samlande och undersökningar, än med öfningar i anatomiska dissektioner, än med åhörandet af föreläsningar uti vetenskapen. Efter med beröm aflagda specimina, promoverades han 1797 till medicine doktor, samt antogs samma år till medlem af collegium medicum. Sedan längre tid tillbaka hade han haft för afsigt att äfven låta viga sig till prest, för att i sådan egenskap inom sin födelsebygd, der då för tiden ännu ingen läkare fanns, tillika kunna vara sina landsmän till hjelp vid farsoter och andra farliga sjukdomsfall; men detta förslag öfvergafs på en af assessor Odhelius till honom gjord uppmaning, att, som det var brist på en tjenlig bok på Svenska i medicinal-lagfarenheten, han skulle börja sammanskrifva en sådan. I denna afsigt företog han sig om hösten 1798 att genomläsa allt hvad för äldre och nyare tider i den vägen var att tillgå, hvarvid han dock använde en så öfverdrifvet trägen ihärdighet, att han, genom ett beständigt stillasittande, grundlade en sjuklighet, som kort derefter förvärrades genom en ådragen förkylning. Sedan höll han sig inne på sina rum uti nära två hela år, hvarunder han sysselsatte sig med läsning uti de äldste medicinske författares skrifter; men återtog aldrig arbetet i medicinal-lagfarenheten, ehuru han dertill flera gånger uppmanades. En del af manuskriptet öfverlemnades emellertid till medicinska fakultetens i Upsala skärskådande, och författaren vitsordades der om en sällsynt beläsenhet, samt mycken urskiljningsgåfva och en utmärkt skicklighet. År 1802 förordnades han till medicine adjunkt i Upsala, och erhöll sedermera tid efter annan flera gånger förordnande att bestrida de medicinæ theoreticæ et practicæ professionen tillhörande göromål, hvarförutan han, såsom adjunkt, höll föreläsningar i fältmedicinen, samt prakticerade såsom enskild läkare. Under denna trägna tjenstgöring, saknade han icke flera uppmuntringar. År 1813 erhöll han professors namn, heder och värdighet, och samma år kallades han till hedersledamot af sundhets-kollegium, samt till ledamot af Svenska läkare-sällskapet. År 1815 invaldes han till ledamot af vetenskaps-akademien, samt fick samma år af sundhets-kollegium sig tilldelad vaccinationsmedaljen i silfver, för ådagalagd verksamhet och nit vid koppympningens befrämjande. Utnämndes 1820 till medicinæ theoreticæ et practicæ professor vid Upsala akademi. Utom ofvananförda lärda sällskaper och samfund, kallades han äfven till ledamot af Upsala läns hushållnings-sällskap, till

ledamot uti Wetterauische Gesellschaft für die gesammte Naturkunde, till hedersledamot af Jemtlands hushålls-sällskap, och till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala. R. af N. O. år 1824. Han afled d. 9 Nov. 1829. Som umgänge med böcker alltifrån barndomen varit professor Zetterströms angenämaste sysselsättning, så började han, redan under sitt vistande i Stockholm, att på bokauktionerna derstädes, efter sina små tillgångar, förskaffa sig en liten boksamling, hvilken han sedermera, vid bokauktioner i Upsala och genom kommissionärer i landsorterna, efter hand så ökade, att den vid hans död steg till mera än 10,000 volymer. Af densamme testamenterades en del till Upsala akademi, men större delen till Frösö skola, med vilkor, att en serskild bibliotheksbyggnad af sten skulle för dess inrymmande i skolans grannskap uppföras. De af honom utgifna *Akademiska disputationer* och några andra mindre afhandlingar, vittna om mycken lärdom.

Zetzell, Pehr, son af rådmannen O. Zetzell i Söderköping, föddes d. 4 Sept. 1724, och blef, efter att hafva genomgått Linköpings gymnasium, år 1744 student i Upsala. Sedan han der uti flera år hufvudsakligen måst sysselsätta sig med barns undervisning, för vinnande af nödigt lifsuppehälle, började han först 1750, under Rosensteins, Linnés och Wallerii handledning, studera medicin, hvaruti han snart gjorde så utomordentliga framsteg, att han 1754 fick med synnerlig heder emottaga doktorsvärdigheten. För att vidare förkofra sig i vetenskapen, företog han året derpå en resa till Tyskland, Frankrike och Holland, der han med outtröttlig flit tillfredsställde sin lärgirighet, och åtnjöt undervisning af flere samtidens utmärktaste medicinske lärde. Med anledning af de vigtiga vetenskapliga rön, han under tiden insändt till Svenska vetenskaps-akademien, valde samma akademi honom redan år 1756 till sin ledamot, äfvensom Kur-Mainziska akademien i Erfurt kallade honom till ledamot. Efter hemkomsten till Sverige 1757, utnämndes han till förste fältmedicus i Pommern, hvarest han visade så mycken drift och oförtruten uppmärksamhet, så väl i afseende på de öfrige läkarnes verksamhet, som på sjukdomarnas beskaffenhet, afhjelpande och förekommande, att konungen för hans räkning inrättade en serskild ny tjenstebefattning för detta ändamål. Efter sex års fälttåg, hvarunder han år 1760, vid affären i Passewalk, varit på vägen att äfven blifva tagen tillfånga, återkom han, sedan fred blifvit afsluten, år 1762 till Stockholm, då han förordnades till assessor i collegium medicum, samt garnisonsmedicus. År 1774 tog han afsked från sitt assessorsembete, och sedan han öfver tjugo år med lycklig framgång utöfvat sin vetenskap i Stockholm, samt under tiden samlat betydlig förmögenhet, nedsatte han sig 1784 i Östergöthland, hvarest ekonomiska göromål, mera än medicinsk praktik, sedermera sysselsatte honom till hans död, som inträffade den 22 Juli 1802. Han var alltid utomordentligt verksam, lärd och djupsinnig, men tillika munter och skämtsam i umgänget. Såsom ledamot i collegium medicum deltog han med serdeles nit i allmänna vården af det Svenska medicinalväsendet, utarbetade sjelf allt det, som egentligen rörde arméen, och bidrog väsendtligen till beredande af de allmänna medicinska författningar, som 1774 blefvo kungjorda. Sin förmögenhet delade assessor Zetzell emellan behöfvande slägtingar, och gjorde dessutom en donation af böcker till Linköpings gymnasium.

Zibet, Christoffer Boglslaus, son af theologie doktorn, prosten och kyrkoherden uti Qvidinge församling i Skåne, Alexander Ziebeth, föddes d. 25 Dec. 1740. Sedan han, under flera års vistande vid akademien i Lund, förvärfvat sig grundlig insigt i språk och vetenskaper, ingick han uti kongl. kansliet, der han redan 1761 befordrades till ordinarie kanslist. Året derpå utnämnde Gustaf III, såsom då ännu varande kronprins, honom till sin handsekreterare, hvarvid han erhöll hofsekreterarefullmakt, och 1766 gafs honom öppet bref på namn, heder och värdighet af kongl. sekreterare. Efter revolutionen och den lyriska theaterns inrättning, förordnade konung Gustaf III honom 1773 till underdirektör vid de kongl. spektaklerna, och året derefter erhöll han värdighet af förste expeditions-sekreterare. Upphöjdes 1777 i adligt stånd, då han tillika utnämndes till regeringsråd i Pommern. Archivarie vid Kongl. Maj:ts orden 1782. Gjorde en utländsk resa genom Tyskland och Frankrike åren 1783 och 1784. R. af N. O. 1789. Svenska akademien kallade honom till sin ledamot efter Botin, och Gustaf III, som alltid visade Z. en synnerlig ynnest, utnämnde honom 1792 till statssekreterare vid utrikes expeditionen, hvilket embete han väl åter nedlade det följande året, men 1799 återtog. År 1800 nämndes han till K. af N. O., och blef 1801 hofkansler, samt 1804 upphöjd till friherre, hvarefter vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien följande året kallade honom till sin hedersledamot. Efter revolutionen 1809 nedlade han alla sina embeten, och afled den 18 Maj samma år. Zibet började tidigt sin bana i hufvudstaden såsom vitterhetsidkare, och författade öfver en ekorres död en liten komisk hjeltedikt, *Kurriaden*, hvilken på sin tid gjorde något uppseende. Sedermera skref han en *Prolog*, bearbetade efter Fransyskt mönster operan *Aline*, och höll ett *Inträdestal i Svenska Akademien*, till minne af Botin. Genom sitt testamente stiftade han 2:ne pris, att af Svenska akademien utdelas, hvaraf det ena vittnar om hans stora tillgifvenhet för konung Gustaf III, och det andra om hans vackra nitälskan för samhällslagarnas helgd. Embetsmannaverksamheten hade dock hos Zibet nästan alldeles öfverväldigat den auktorliga, hvilken aldrig synes hafva haft någon synnerlig styrka. Om hans få skrifter är ej mycket att säga; men såsom direktör öfver spektaklerna, under deras mest lysande tid, har han mäktigt medverkat att gifva vår vitterhet, serdeles den dramatiska, det skaplynne, som densamma under denna period antog. Han var städse en slafvisk anhängare af den Fransyska estetikens grundsatser, och ansåg författarne från

Ludvig XIV:s tidehvarf såsom de yppersta mönster i vitterhet och poesi.

Ziervogel, Johan Martin, son af hofapothekaren S. Ziervogel, föddes i Stockholm den 19 Mars 1657. Efter att från år 1673 hafva studerat medicinen i Upsala, under professor Hoffvenii inseende, företog han 1676 en utrikes resa, hvarunder han först besökte England och Holland, samt 1679 blef medicinæ doktor i Leyden. Reste sedan Rhenströmmen utföre, genom Tyskland till Italien, samt derifrån öfver Schweitz till Frankrike. Efter nära sex års frånvaro återkom han till fäderneslandet, då han 1681 blef ledamot af collegium medicum. Erhöll kort derefter anbud att få blifva amiralitets-läkare i Carlskrona, och sedan att erhålla befattning såsom stadsfysicus i Fahlun; men undanbad sig båda tjensterna, och stannade qvar i Stockholm, der han sedermera med utmärkt loford fortfor att praktisera. År 1685 förrättade han liköppningen på prins Fredrik, och ifrån den tiden blef han, ehuru ännu icke anställd i någon egentlig tjenstgöring vid det kongl. hofvet, af konung Carl XI, som oftast icke allenast kallad att uppvakta under konungens och drottningens samt det öfriga kongl. husets sjukdomstillfälligheter, utan äfven ofta af konungen sänd att vårda sjuka generalspersoner i landsorterna. Slutligen utnämndes han 1693 till kongl. lifmedicus, i hvilken tjenstebefattning han fortfor äfven efter konung Carl XII:s uppstigande på tronen. Upphöjdes 1698 uti adligt stånd. År 1700 åtföljde han konungen till Lifland; men ådrog sig uti vinterlägret i Lais en hetsig feber, hvaraf han d. 25 Febr. 1701 afled i Reval. Han var på sin tid ansedd för en utmärkt läkare, känd för mycken lärdom och skicklighet.

Zigenare. Allt sedan fjortonde århundradets början, hade detta kringströfvande folk begynt visa sig såsom landstrykare inom flera af Europas länder, uti Tyskland, Spanien, Frankrike, England m. fl., i temligen talrika skaror; men uti Sverige förekomma de icke före år 1512. Härom säger Olaus Petri i sin krönika: "Samma år Herr Sten var Höfvidsman vorden, kom en part af thet folket, som fara ifrån thet ena landet till thet andra, them man kallar Tattare, hit i landet, och till Stockholm; förra hade the här aldrig varit." I afseende på Zigenarfolkets härkomst är den historiska gissning sannolikast, som antager, att Tamerlans härjningar vid Indus nödgat åtskilliga Ostindiska stammar att utvandra, då de, tvunget eller frivilligt, slöto sig till Mongolerne, och sedan åter lösslето sig derifrån, när den väldiga Mongoliska strömmen slutligen blef motad och dämpad. En del deraf begaf sig då måhända öfver till Afrika, hvaraf uppstod benämningarna *Nubier*, *Egypter*, en annan del till östra Europa, hvilket gaf anledning till namnet *Böhmare*. *Tartarer* blefvo de äfven kallade, emedan de kommo i förbindelse med Mongolerne, hvilka medeltiden, såsom bekant är, endast känner under detta namn. Man har all anledning till den förmodan, att de Zigenare, hvilka på 1500-talet inkommo till Sverige, icke voro några äkta flyktingar från Ostindien, eller dylikas verkliga efterkommande, utan blott vanliga tiggare och oduglingar, åtminstone till stor del, utskummet från andra länder, hvilkas syftemål var att med efterhärmade Zigenarkonster söka narra och plundra den enfaldiga norden.

Zinzendorfianismen. Grefve Zinzendorf, af sina förvånade lärjungar vördad på ett nästan vidskepligt sätt, såsom en Jesu apostel och älskling, visade sig angelägen att utvidga sitt parti i alla verldens delar, och lemnade icke heller Sverige oanfäktadt. Han sökte bana sig väg härtill genom ett vidlyftigt bref 1735 till konung Fredrik, innehållande hans och hans samfunds trosbekännelse. Flere utskickade skulle understödja saken, och han sjelf kom på Svensk botten i detta ärende. Försöken sträcktes ända till de smärre Svenska församlingarna, äfven till dem, som voro mest aflägsna. Uti Reval utgafs en Herrnhutisk Svensk psalmbok, och uti Philadelphia i Amerika en dylik kateches. Alla dessa anstalter tillbakahöllos likväl och dämpades af rikets högre presterskap. Isynnerhet var Samuel Troilius, då för tiden ordförande uti Stockholms konsistorium, ganska ifrig att förlägga "Brödernes" nyheter. Flera konsistorier yrkade indragning af några Herrnhutiska och andra heterodoxa böcker, hvilka då utspriddes, såsom *Bejerska Handpostillan* och *Lysande ljus i mörkret*, m. fl. Omkring år 1748 gjorde dessa rörelser den mesta uppmärksamheten; men regeringen ansåg i det längsta för betänkligt att deremot taga något afgörande steg. Erkebiskopen Henrik Benzelius skref emellertid ett herdebref till vördiga presterskapet inom Upsala stift, med stränga varningar emot Zinzendorfianismen, eller den s. k. Herrnhutiska sekten, den han i sitt hjertas bitterhet kallade fanatisk, hvarjemte han utmålade Zinzendorfs läror såsom "onyttiga, oändliga nyheter och käringfabler." Mathias Asp höll i Lund en latinsk oration öfver ifrågavarande "villfarelser;" men framför alla utgåfvo pastorerne Beckman och Kumblæus vederläggnings-skrifter, öfverflödande af galla. De trodde sig manligen förfäkta renlärighetens sak, då de utgöto käcka smädelser öfver den irrlärige hufvudmannens person. Några Herrnhutares oförtäckta yttrande: "att man öfverallt i Lutherska församlingen ej kunde finna andra än ogudaktige prester, hvilka predikade allenast för bukens skull, men ej med sann omsorg vårdade sig om menniskornas själar," bidrog ingalunda att minska motpartiets retade ifver. Grefve Zinzendorf protesterade på det ifrigaste emot att hans församling kallades en *sekt*, och han aflät äfven 1743 en serskild skrifvelse till statssekreteraren von Nolken, hvari han beklagade sig öfver erkebiskopens förhållande i afseende på den Svenska församlingen i Pennsylvanien, och sökte afvända tillvitelsen om Donatistiska irrmeningar. Erkebiskopen åter uppträdde emot Herrnhutarnes förmenta anslag att förstöra Lutherska kyrkan i Amerika, och mycket buller uppstod inom dervarande kyrka, genom dessa obevisliga uppgifter. En förfrågan, huruvida Lutheranerne derstädes kunde

få förena sig med de Zinzendorfiske bröderne i gudstjensten, besvarades med nej. Betänkandet härom säger, att Herrnhutarne ej antaga andra bekännelseböcker än deras sångbok, hvilken påstås vara full af mörka och tvetydiga talesätt, samt att de göra mycket väsende af det s. k. inre ordet. Tonen var i Sverige länge emot Zinzendorfianerne, och pastor Beckman förklarade offentligt det vara alldeles handgripligt, "att deras sekt vore behäftad med fanatisk vidskepelse och galenskap." Äfven beskärmade han sig mycket öfver, att dagsverkare, timmermän och andra ringare personer beklädde ansenliga embeten uti deras kyrka. Mycken förvridning och stor ondska framlyste dock oftast utur de allmänna omdömena. Allt detta hindrade emellertid icke, att ju den Zinzendorfiska församlingen efterhand fick i Sverige många vänner. *Idea fidei fratrum*, författad af den berömde brödrabiskopen Spangenberg, utkom i Svensk öfversättning, och öfvertygade många tviflare, att Herrnhutarnes lära är likstämmig med den Evangeliska. Likväl hafva de i Sverige aldrig haft någon egentlig församling; de åtnjuta icke alla kyrkliga friheter, och få icke genom sina prester låta förrätta några kyrkohandlingar. För öfrigt har antalet af deras fordna motståndare blifvit ansenligen förminskadt, i den mån man om deras församling haft skäl att fatta förmånligare begrepp. Zinzendorfianerne öfverdrefvo pietismens sats: "att kristendomen ej är en vetenskap." Ehuru brödraförsamlingens lärobegrepp, serdeles i början, innefattade åtskilligt med Guds rena ord ej förenligt; ehuru många dess bruk, likasom katholska kyrkans, blott åsyftade att underhjelpa den sinnliga andakten; ehuru den i allmänhet bygger för mycket på svekfulla känslor: bör man dock fritt erkänna, att denna kyrkoförfattning, med alla sina brister, har mången sida, som bör högt värderas, äfvensom dess ifver för missionsverket eger en verldshistorisk märkvärdighet. Kyrkotukten iakttages der med mera noggrannhet, än som är möjligt i större samfund. En stilla ordningsanda, idoghet och endrägt råder ibland detta folk, och verkligen har denna församling varit, äfvensom den ännu är en tillflykt för många menniskor, hvilka, bedröfvade öfver den allmänna kallsinnigheten emot kristendomen, vilja ostörda lefva i sin tro; men för friare personer, som känna behofvet af forskning, kan denna inrättning ej synnerligen passa. Ett visst andligt tvång, ett visst herravälde öfver samvetena, derstädes infördt af välmening eller nödvändighet, är något, som ej hvar och en kan underkasta sig. En upplystare kristen skulle derföre på mångfaldigt sätt der kränkas genom kortsynte ledares andliga förmynderskap, helst otålsamhet emot olika tänkande är ett ibland brödraförsamlingens mest framstående fel.

Zirekõpinge, annex till Halmstads socken af Luggude härad i Malmöhus län, är beläget $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Landskrona. Jordmånen, bestående af lera och lermylla, är ganska bördig, och surskog samt torfmossar saknas ej. Förnämsta godset är *Zirekõpinge frälse-säteri*, om $3\frac{1}{2}$ mantal, tillhörigt friherre v. Schwerin. En del af socknen sträcker sig äfven in i Rönnebergs härad. Socknen innehåller $23\frac{7}{8}$ mtl. med 614 inbyggare inom en areal af 4,420 tunnland, hvaraf 3 äro sjöar och kärr.

Zobtenbergs slag, som hölls den 20 Maj 1642, vanns af Torstenson, hvilken der slog och tillfångatog den kejserlige generalen hertig Frans Albert af Sachsen-Lauenburg, tillika med 87 officerare och 1,100 man. Dessutom eröfrades en mängd faner och standarer. Kort efter slaget dog hertig Frans Albert af sina der erhållna sår. Denna drabbning är uti historien mera känd under namn af slaget vid Schweidnitz.

Zot, Anders Andersson, som lefde på Gustaf II Adolfs och drottning Christinas tid, och sjelf kallade sig "Lagläsare merändels i Jönköpings län," har författat *Een Fälltvijsa eller Tågönskningh*, som är ett af de bättre skaldestycken från detta århundrade, utmärkt af en rask anda, samt ej utan poetisk förtjenst. Hvarje af de fyraradiga, ej alltid strängt rimmade stroferna börjar med en bokstaf af namnet *Gustavus Adolphus*. Hvilka vittra verk denna Zot för öfrigt kan hafva åstadkommit, är numera obekant.

Zusmarshausen, en liten stad vid Zusambäcken i Bäjern, blef vittne till en af Svenskarnes sista bragder under Tyska trettioåriga kriget, då Wrangel och Turenne der besegrade kejserlige och Bäjerske generalen Melander. När de förre om aftonen den 6 Maj 1648 nalkades Zusmarshausen, sågo de på afstånd Melanders hela här lägrad på en höjd. Som de voro för svage att angripa, drogo de sig genast hastigt tillbaka för att ej blifva bemärkte; men skickade också i detsamma befallning till den öfriga hären att så fort som möjligt skynda till stället, hvilket också skedde. Trossen lemnades efter och alla trupperna uppbröto från Lauingen, gingo i sträcktåg hela natten igenom, samt anlände kl. 2 på morgonen inemot Zusmarshausen. I dagningen gick hela hären rakt emot fienden; Wrangel och Turenne med rytteriet i spetsen. Melander, ehuru okunnig om sina motståndares företag, hade likväl brutit upp, för att fortsätta sitt återtåg. De bäjerska trupperna voro redan afgångna och de kejserliga stodo färdiga att följa, då Wrangel och Turenne kommo till stället, samt, utan att afvakta underström af sitt fotfolk, begynte angripa. Det var Gustaf Kurck med 800 valde ryttare som ledde anfallet; men 1,400 man af kejserliga fotfolket under Montecuculi, stående emellan skogar och träsk, försvarade sig både länge och tappert. Först sedan Königsmarck började kringgå sidan, veko de något tillbaka, men fattade ånyo stånd och kunde icke fördrifvas ur sin ställning förrän flera Svenska och Franska fotregementen tillkommit. Just som Montecuculi för andra gången nödgades draga sig tillbaka, kom Melander från förtrupperna med betydlig förstärkning. De kejserlige stannade då för tredje gången och började ånyo försvara sig, men genast i början af denna tredje skärmytsling fick Melander en kula genom högra skuldran. Han kunde nu ej mera sitta till häst; men, ehuru matt och

öfverhöljd af blod, lät han på fyra korslagda pikar bära sig till de farligaste punkterna. Då några soldater började vika, ropade han häftigt: "soldater! kamrater!" mera hann han icke säga, ty en kula genomborrade i detsamma bröstet på honom. Hans död spridde förvirring, och Montecuculi måste för tredje gången vika tillbaka. Dennas förnyade och kraftiga motstånd hade likväl räddat hären från en fullkomlig förstöring. De Bäjerska trupperna, hvilka förut afgått från Zusmarshausen, hade nu hunnit till Heinhofen på östra sidan om Schmutterbäcken. Här fattade de stånd, besatte ett pass och upptogo de efterkommande Österrikarne. Hertig Ulrik af Würtemberg på kejserliga sidan stod med sina ryttare vid passet och skyddade bron, orörlig, fastän midt i kulregnet från de Svenska kanonerna, orubblig, fastän fem hästar blefvo skjutna under honom. Hans köld räddade hären för andra gången. Svenska och Franska fotfolket hade ännu icke hunnit till passet. Derföre, och emedan aftonen inbröt, ville Wrangel och Turenne icke med blotta rytteriet angripa så fördelaktigt ställde fiender. Desse åter tordes ej afbida ett nytt anfall dagen derpå, utan drogo sig under nattens mörker till det en mil derifrån belägna Augsburg. De hade förlorat 9 kanoner, nästan hela trossen, och 2000 i döda, deribland fältherren Melander sjelf.

Zülich, Carl Fredrik, son af öfverste-löjtnanten Anton Zülich till Bersemunde, började sin bana såsom simpel ryttare 1676, och fäktade såsom sådan med tapperhet uti slaget vid Landskrona 1677, hvarföre han följande året befordrades till kornett. Efter fredsslutet 1679 gick han i Sachsisk tjenst, uti hvilken han qvarstannade ända till dess att det stora nordiska kriget under Carl XII utbröt, då han skyndade sig hem, för att erbjuda fäderneslandet sina tjenster. Så väl uti slaget vid Narva 1700 och vid öfvergången af Dünaströmmen 1701, som uti flera träffningar och belägringar under Pohlska fälttåget, ådagalade han sådana tapperhetsprof, att han 1703 befordrades till kapten vid dragonerna. I sådan egenskap deltog han uti slaget vid Posen 1704, hvarefter han följande året upphöjdes uti adligt stånd. Bevistade slaget vid Holofzin 1708 och sedermera slaget vid Pultava 1709, då han togs till fånga och fördes till Tobolsk, hvarest han hölls i fängenskap till år 1722, då han ändtligen fick återvända till fäderneslandet. Året efter hemkomsten fick han afsked såsom major, och dog slutligen på 1730-talet. Med honom sjelf utslocknade hans adliga ätt. En broder till denne,

Zülich, Gustaf, äfven en bland de många tappre Carolinerne, var öfverste-löjtnant vid Nylands infanteri-regemente, då han 1705 upphöjdes i adligt stånd. Befordrades sedan till general-major och öfverste för Tavastehus läns regemente, i hvilken egenskap han 1711 upphöjdes till friherre. Blef slutligen general af infanteriet samt öfverkommendant i Stralsund, och afled derstädes den 5 Juni 1743.

Zweigbergk, Fredrik von, f. d. riksdagsfullmäktig och statsrevisor, föddes i Juni 1797, tjenstgjorde på landskontoret i Mariestad åren 1815—1819 såsom landskontorist, derefter såsom vice-kronofogde, och förordnades 1820 till expeditions-kronofogde, till biträde åt kronofogden i Leckö fögderi af Skaraborgs län. Vid 1834 års riksdag valdes von Z. till riksdagsfullmäktig i bondeståndet för Wiste, Åse, Kållands och Barne härader, och infann sig i denna egenskap i Stockholm. Genast vid riksdagens början väcktes mot v. Z:s behörighet, att vara ledamot af bondeståndet, fråga af riksdagsmannen Johan Bengtsson från Westernorrland, som yrkade, att som v. Z. innehaft ordinarie beställning i rikets tjenst, vore han enligt 15 § Riksdags-ordningen icke behörig att vara riksdagsman af bondeståndet. Efter en lång debatt härom afgjordes frågan den 10 Febr. samma år genom votering, som utföll (med 64 röster mot 34) så, att v. Z., som man ansåg hafva innehaft ordinare tjenst såsom landskontorist vid Skaraborgs landskontor, ej vore berättigad att vara riksdagsfullmäktig inom bondeståndet, utan borde afträda, samt återlemna den för inträde uti ståndet erhållna pollet, samt att nytt val skulle anställas till riksdagsfullmäktig för ofvannämnda härader. v. Z. afreste till följe häraf från riksdagen, men återvaldes af samma härader vid 1840—1841 och 1844—1845 årens riksdagar, hvarvid han bibehölls af ståndet och gjorde sig känd såsom en af bondeståndets redbaraste och skickligaste ledamöter. Afled i Skara den 27 Maj 1850, nära 53 år gammal.

Zöge von Manteuffel. Denna gamla adliga ätt räknas bland de äldsta och ansenligaste slägter i Pommern, samt hörer till de så kallade "Sieben schlossgesessenen." Somliga vilja leda dess ursprung från de engelske herrarne de Mandevel, andra åter från den friherrliga ätten von Quarne, hvilken på 1000-talet florerade i Braunschweig, och då tillika kallade sig Eqvites de Mandevilla, samt sedermera vida utbredt sig uti Mark-Brandenburg, Mecklenburg, Preussen, Kurland, Lifland, Estland, Sverige och Pohlen, på hvilket sednare ställe den erhöll indigenatsrätt och utaf sitt adliga gods Popielewo kallade sig Popielewsky. Uti Sverige räknas icke många märklige af denna ätt.

Zöge von Manteuffel, Bengt Fabian, var öfverste-löjtnant och chef för Karelska sqvadronen, då han deltog uti det olyckliga slaget vid Pultava, samt öfverste år 1713, då han bevistade kalabaliken i Bender, der han qvarlemnades, tillika med manskapet, vid konungens afresa till Demotika. Samma år befordrades han till general-major; men hans sednare öden äro okända.

Zöge von Manteuffel, Otto Jakob, son af majoren vid Svenska lifgardet och öfversten för Estniska adelsfanan Otto Zöge von Manteuffel, föddes den 2 April 1718, och blef redan 1728 anställd vid hofvet såsom kunglig page. År 1733 utnämndes han till "bandtlangare" vid artilleriet; men fick emot slutet af samma år åter afsked med fändriks karakter, då han reste ut till Danzig och genast blef kornett, samt straxt derpå löjtnant vid

konung Stanislai lifdragoner. Vid Danzigs öfvergång 1734 togs han tillfånga af Ryssarne, men fick 1736 återkomma till Sverige, då han samma år blef fänrik vid Savolax regemente. Befordrades 1737 till fänrik vid gardet och 1741 till löjtnant. I egenskap af volontär bevistade han 1745 års fälttåg med preussiska arméen och slaget vid Sorr. Efter återkomsten till fäderneslandet utnämndes han 1747 till major vid Hessensteins garnisons-regemente i Götheborg. Vid svärdsordens instiftande 1748 blef han en bland de första riddare deraf. Befordrades 1751 till öfverstelöjtnant vid grefve Spens' värfvade Tyska regemente, samt naturaliserades samma år såsom Svensk adelsman. Var general och förste stallmästare hos prinsessan Sofia Albertina, och kommendör med St. K. af S. O., då han 1772 upphöjdes uti friherrligt stånd. Han afled den 6 Febr. 1796, utan att hafva varit gift, sålunda sjelf slutande sin friherrliga ätt.



Å, en socken i Björkekinds härad af Östergötbland, är belägen 1 mil Ö. från Söderköping, vid Slätbaken, och tillhör 3 kl. konsist. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är lera. De betydligaste gårdarna äro *Lundby* och *Ring*. På det sistnämnda hemmanets egor finnes en ödelagd jerngrufva, hvars malmstreck gått under Slätbaken till 18 famnars djup; en koppargrufva, dock ej serdeles rikhaltig, är der i sednare tider upptagen. I socknen har lefvat den äldste Svenske man som är känd, nemligen torparen Johan Andersson (se *Andersson*). Socknen innehåller 36 hemman, och 530 inbyggare på en areal af 4,629 tunnland, hvaraf 35 äro sjöar och kärr.

Åberg, Olof, född 1682 i Upland af ringa föräldrar, ingick tidigt i krigstjenst, och deltog uti slaget vid Klissow, samt Thorns belägring. Utnämndes 1707 till fänrik vid Uplands regemente, i hvilken egenskap han bivistade slaget vid Holofzin och stormningen af Wiprecht, hvarest han genom en granat skadades i munnen, och af trenne muskötkulor illa sårades i venstra armen. Efter det olyckliga slaget vid Pultava var han en ibland dem, som åtföljde Carl XII till Bender, der han hugnades med löjtnants-fullmakt. Uti den ryktbara kalabaliken ådagalade han en stor sjelfuppoffring, ty sedan han länge fäktat vid konungens sida, och denne af en händelse råkat falla omkull, kastade han sig genast öfver honom, för att med sin egen kropp betäcka honom för de fiendtliga huggen, och såmedelst rädda monarkens dyrbara lif. Härunder högst illa sårad af Turkarne, blef han liggande såsom halfdöd; men återställdes likväl sedermera temligen. Året derpå utnämndes han till kapten. Återkommen till fäderneslandet, bivistade han Fredrikshalls belägring. Slutligen, uttröttad och sjuklig af sina många blessyrer, tog han afsked 1723, då han erhöll öfverste-löjtnantsvärdighet och en liten årlig pension. Han afled 1738. Barnen adlades under namnet Cronsvärd. Den äran att uti Bender hafva frälst, eller åtminstone skyddat konung Carl XII:s lif, har utaf några blifvit dragen från Åberg och tillagd general-löjtnanten friherre Roos, förmodligen enligt denne herres egen uppsatta berättelse om kalabaliken i Bender. Möjligen har förhållandet varit sådant, att konungens lif tvenne gånger på lika sätt råkat i fara, samt att en Roos och en Åberg hvar sin gång lyckats rädda detsamma genom sitt hjeltemodiga uppförande.

Åboholm, ett jernbruk i Undenäs socken, vid Qvarnsjö-ån på Tiveden, har 2 härdar med 1,066 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 10 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Bruket skeppar på Götheborg. Nära till bruket är masugn. Åfver spiksmide finnes, och bruket hörer för öfrigt under Aspa-verken i Örebro län. Disponent är Fr. Mannerstråle. Bruksstämpeln är G K omgifna af tre stjernor, inom en cirkel.

Åbo slotts eröfring. Åbo, Finlands gamla hufvudstad, har, på den tid, då detta landskap ännu tillhörde Sverige, mera än en gång varit vittne till Svenskarnes bedrifter. Serdeles märkvärdig var dock den belägring, som hertig Carl år 1597 deraf anställde, för att rycka denna hufvudfästning från konung Sigismunds anhängare. Den namnkunnige Clas Flemings enka, fru Ebba Stenbock, som då uppehöll sig på slottet, tyckes hafva varit den egentliga själen uti försvaret. Den stolta frun ville till och med efter sin mans död ensam, såsom borgfru, föra befälet på Åbo slott, och ditkallade Axel Kurk med de pålitligaste trupperna, samt begärde hjelp ifrån Pohlen. I början af Juli förordnade Sigismund Arvid Stålarm till befälhafvare öfver så väl krigsmakten, som hela Finland; men förság honom hvarken med folk eller penningar. Man var likväl vid godt mod, i det hopp, att Sigismund, efter löfte, samma sommar skulle komma till Sverige. Hertig Carl hade skickat några sändebud, och uppmanat Stålarm och Finnarne att förena sig med honom; men de nekade, och betygade sin trohet mot Sigismund. Åtskilliga försvarsanstalter vidtogos. Vallarna på Åbo slott lagades. Oxar och kor från hela nejden ditfördes, likaså säd och foder. Till och med en hop qvarnstenar kördes in på slottet, för att dermed mala spannmålen. Allt folket sammankallades och till-

spordes, om de ville vara sin konung trogne och tappert försvara slottet. De svarade i allmänhet väl. Många, serdeles bland knektarne och matroserne, voro dock hertig Carl hemligen tillgifne. En ibland dem vågade till och med öppet vägra att strida emot hertigen; men han blef genast afrättad, hvarefter de öfrige lydde. För att i alla händelser vara säker, lät Stålarm göra en lönnport, genom hvilken han och de förnämste ämnade draga sig undan, om slottet icke kunde försvaras. Carls spejare utforskade och berättade detta. "Vi skola nog slå en plugg för hålet," sade då Samuel Nilsson, en af hans höfdingar. Hela Finska flottan låg emellerlid overksam vid Åbo, under det att hertig Carl med sina små skutor seglade öfver hafvet. Man visste ingenting af, förrän hans flotta nalkades mellan Haivaasala och Runsala öar, lösen sköts, och man hörde trumpeterna af det sändebud, som medförde uppmaningsbrefvet. Finska manskapet hastade härvid till slottet, och då Carl försökte segla fram emot åmynningen, började Finnarne skjuta så skarpt, att masten på hertigens galeja straxt i början krossades. Hertig Carl kunde icke utan för mycken skada blottställa sig för slottets kanoner. Han gick derföre med flottan söderut omkring Haivansala ö, och landsatte sina trupper på denna sida, hvarefter hans folk drog till Åbo och besatte staden. Vid ryktet härom tågade Stålarm med en del af besättningen uppefter Aura-ån, för att antingen utdrifva Svenskarne ur staden eller antända densamma; men hertigens anförare uppställde sitt folk till försvar utanför tullen vid Kuppis källa, och då drog Stålarm sig långsamt tillbaka. Nu aflossade Svenska artilleriet sina kanoner, och båtsmännen framtågade med fällda spetsar, hvarvid Finnarne flydde hufvudstupa. Stålarm drog sig då uppåt Tavastehus, och gjorde intet vidare försök mot hertigen. På Åbo slott var nu fru Ebba lemnad i sticket. Många bland krigsfolket voro hertigen tillgifne, och Bengt Severinsson, hvilken efter Stålarms flykt förde befälet, var hatad för sin egennytta. Knektarne påstodo nemligen, att han stuckit deras sold i sin egen pung. Man beslöt dock att göra motstånd. Carl lät på Korpolais berg uppdraga några fältstycken, och började derifrån beskjuta slottet, dock utan framgång. Nu gick han öfver strömmen och uppförde på Qvarnbacken en skans, hvarifrån kanonerna snart kunde göra mera verkan. De riktades ofta på fönstren, för att dermed skrämma fruntimren. Också hände det en gång, just under den allmänna bönestunden, att en kedjekula kom och slet midt itu en man, som stod straxt utmed fru Ebba. Hon blef dock ingalunda försagd, utan uppmanade ännu en gång folket till trohet mot konungen och frimodighet mot fienden, samt föregick dem sjelf med exemplet af ett oförfäradt mod. Från Åbo stads invånare kom bref, hvari de uppmanade henne att gifva sig; men förgäfves. Man fick sedan veta att konung Sigismund icke skulle komma, att ingen hjelp var att vänta från Stålarm, och att hertig Carl deremot erhållit en betydlig förstärkning från Österbotten; men fru Ebba fällde ändock icke modet. Lyckan höll äfven på att kröna hennes bemödanden med framgång. Hertigen hade fyra skansar, en ofvanpå och en vid foten af Korpolais berg, en på Qvarnbacken och en på Qvarnholmen. De två sista hade han ej kunnat uppföra utan stor förlust, ty kanonerna på slottet anställde förödelse bland de arbetande; sjelf kunde Carl deremot föga uträtta. Slottsmurarna voro nemligen tjocka och nylagade, och Svenskarne hade på sina små fartyg endast kunnat medföra mindre kanoner, hvilkas kulor ingen synnerlig skada gjorde. Han försökte undergräfva murarna; men det led redan fram i September, ett ihållande regn fyllde grafvarna, och man måste snart öfvergifva dem. Folket började blifva misslynt och längtade hem. Förräderiet verkade hvad våldet icke förmådde. En student, benämnd David Hjort, hade ofta varit i Clas Flemings hus. Han lät nu begagna sig af hertigen såsom en hemlig underhandlare, och lyckades att förleda många. Vid utfallen började den ene efter den andre springa öfver till Svenskarne, och man märkte snart, att bysseskyttarne med flit riktade kanonerna så, att skotten icke skulle göra någon skada. Vid hvar kanon ställde sig derföre en af befälet med laddad bössa, för att efterse, det alla gjorde sin skyldighet. Detta befanns dock snart allför obeqvämt. Man sammankallade derföre besättningen på borggården, och låfvade stora belöningar åt dem, som ville blifva trogne; men åt dem, som så önskade, gaf man tillåtelse att gå öfver till hertigen. Man kunde sedan veta hvad man hade att lita på. Emot förmodan, anmälde sig de fleste att vilja lemna slottet, hvilket de också straxt derpå gjorde genom den öppnade porten. De qvarblifne tänkte ändock på försvar; men funno kanonerna af de bortgångne fyllde med smuts och fänghålen tilltäppte. Dertill förnams ett rykte, att konung Sigismund var död, hvarföre man beslöt att underhandla. Den 30 September, Michaelsmessodagen, uppgafs slottet. Bengt Severinsson måste smyga sig ut genom lönnporten, och hos hertigen söka beskydd emot sina egne uppretade knektar. Det berättas, att då hertig Carl skulle tåga in på slottet fruktade han, det någon mina derstädes kunde vara lagd i försåt. Fru Ebba måste derföre möta vid porten och följa honom, tills allt blifvit undersökt. Han lät då straxt föra sig till slottskapellet, der Clas Fleming ännu stod bisatt. Ett rykte hade blifvit utspridt, att Flemingen ännu lefde och uppehöll sig i Pohlen, samt att likkistan deremot var fylld med alla hans dyrbarheter. Hertigen befallde att locket skulle aflyftas. Då han såg de förfallna lemningarna af sin fordne fiende, fattade han i den dödes skägg, ryckte derpå och sade: "Om du nu lefvat, hade ditt hufvud icke skolat sitta mycket säkert;" men härtill genmälte straxt fru Ebba: "Om min salige herre lefvat, så hade hans nåde aldrig kommit härin."

Åbo stifts biskopar. Sedan den helige biskop Henrik från Upsala börjat omvända Finnarne till kristendomen, säges den förste Upsala erkebisko-

pen Stephanus omkring år 1172 hafva sändt en för sin lärdom och stora gudfruktighet berömd man från Westergöthland, benämnd *Rodolphus*, att såsom öfverherde vårda de kristna församlingarna i Finland. Han förmäles hafva haft sitt tillhåll i Rändamäcki, samt med högsta flit hafva arbetat på att befästa och utsprida den kristna läran. Slutligen led han martyrdöden år 1178 af några i landet infallne Kurländare. Efter honom kom *Folkinus*, förut kanik i Upsala, hvilken äfven hade sitt säte i Rändamäcki. Då Ryssarne 1198 gjorde ett förfärligt härjande i Finland, måste han flykta undan; men säges sedermera hafva återkommit och lefvat några år derefter. *Thomas*, en Engelsman, blef biskop 1209. För honom tycktes Rändamäcki vara en allt för ringa boning, hvarföre han eck 1228, med påfvens tillstånd, flyttade biskopssätet till Åbo. Vid samma tillfälle fick han för sig och sina efterträdare påfvens upplåtelsebref på alla de landar och afgudahus i Finland, hvilka under hedendomen varit helgade åt landets fordna gudar. Han öfvergaf slutligen sitt stift och satte sig ned på Gottland, hvarest han dog år 1248. *Birger Gregersson*, af en adlig ätt från Westergöthland, hade redan en lång tid varit kansler hos konung Erik Läspe, då han 1240 sattes till biskop i Åbo efter den afvikne Thomas. Uti hans tid lades Österbotten och Tavastland under stiftet. Han dog 1249. *Ragvaldus*, äfven från Westergöthland, började inrätta kanikdömen i Åbo. Dog 1266. *Catillus*, konung Waldemars kansler, visade sig mycket mån om stiftets och biskopssätets förkofran. Deltog såsom riksråd uti flera vigtiga politiska förhandlingar och underskref bland annat äfven den ryktbara Alsnöstadgan. Dog 1285. *Johannes*, förut prior för Dominikanerne i Sigtuna, blef 1290 erkebiskop i Upsala. *Magnus Thunsson*, den förste Finne som blef biskop i Åbo, förut kanik i Upsala. Uti hans tid lades Karelen under Åbo stift; då erhöll äfven staden Åbo sina privilegier. Han fullbordade domkyrkobyggnaden och afled 1308. *Ragvaldus II*, från Åland, invigdes 1312. Han började uppbygga biskopsslottet Kustö. Uti hans tid blef staden Åbo bränd och domkyrkan plundrad af Ryssarne. Han dog 1321. *Benedictus*, en Svensk man af adlig härkomst, förut kanik i Upsala, utmärkte sig äfven genom tapperhet, och bidrog att tillfoga Ryssarne ett svårt nederlag. Dog 1338. *Hemming*, förut kanik i Upsala, berömmes mycket för lärdom och driftighet. Uti hans tid kom Åland under stiftet. Han var en för sin tid ganska myndig man, af stort inflytande på alla då gjorda politiska förhandlingar. Då hen något allvarsamt klandrade Magnus Smeks uppförande, blef han af denne konung fängslad, men snart åter frigifven. Sjelf gudfruktig och ostraffiig, höll han den strängaste uppsigt öfver alla presters och munkars lefverne inom sitt stift. Han dog 1367 och blef 1513 af påfven kanoniserad. *Henricus Hermanni*, förut domprost i Åbo, dog redan 1368, innan han hunnit tillträda stiftet. *Johannes Petri*, förut akademi-rektor i Paris och kanik, visade sig städse såsom en sträng och nitisk biskop. Dog 1370. *Johannes Aboensis* är föga känd, och dog 1384. *Björn Gregersson*, förut prior för Dominikanermunkarne i Åbo, stiftade erkedjeknedömet derstädes och grundlade Nådendals kloster. Var en ganska myndig man och deltog väsendtligt i den tidens politiska förhandlingar. Dog 1412. *Magnus Olavi Tavast*, förut erkedjekne och kansler hos konung Erik af Pommern, lät uppföra det ståtliga biskopshuset af sten och utvidga biskopsslottet Kustö. Företog 1420 en pilgrimsresa till Kristi graf, samt inrättade hospitaler och fattighus uti alla församlingar inom stiftet. Förökade mera än någon annan biskopsdömets anseende. Var dessutom äfven en af sin tids mest inflytelserike politiske personer. Afsade sig frivilligt embetet 1450 och dog två år derefter. *Olavus Henrici*, den förres systerson, hade förut med mycket beröm blifvit magister i Paris, lektor och bacalaureus theologiæ samt rektor vid universitetet. Sedermera domprost i Åbo och kaplan hos konung Christoffer. Höll som biskop alltid konung Carl Knutssons parti. Dog 1460. *Konrad Bitze*, en lärd man och magister från Leipzig, hade förut varit abbot för Bernhardiner-munkarne uti Senis i Italien. I hans tid afbrann domkyrkan, Åbo stad och Kustö slott. Han dog 1489. *Magnus Nicolai*, af den gamla Finska adliga ätten Carpelan, en vidtberest man och magister från Paris, var domprost i Åbo då han valdes till biskop. Han ifrade strängt emot de andliges öfverhandtagande dåliga lefverne, och uti hans tid led Finland förfärligt af Ryssarnes härjningar. Han dog år 1500. *Laurentius Michaelis*, född Finne och magister från Paris; förut domprost i Åbo. Var en from och gudfruktig man; dog 1507. *Johannes Olavi*, äfven född i Finland, magister i Paris och domprost i Åbo. I hans tid brändes staden af Danskarne. Död 1510. *Arvid Kurck*, förut kanik och decanus i Åbo, måste taga till flykten för Christian II:s tyranni, då han på vägen drunknade 1522. Han var stiftets siste katholske biskop. *Martinus Skytte* utnämndes till biskop 1528 och arbetade mycket för den evangeliska lärans utbredande. I hans tid afbrann Åbo stad tillika med domkyrkan och biskopsgården. Han dog 1550. *Michael Agricola*, född i Finland, magister från Wittenberg och skolmästare i Åbo. I hans tid afskiljdes Wiborgs stift från Åbo stift. Dog 1557. *Petrus Follingus*, från Östergöthland, förut kyrkoherde, ifrade isynnerhet mycket för kyrkomusikens förbättrande. Afsattes af konung Erik XIV 1563, emedan han hållit med hertig Johan. *Paulus Justen*, född i Wiborg och magister från Wittenberg, samt förut den förste biskop i Wiborg. Författade på latin en krönika om sina företrädare på Åbo biskopsstol. Sändes på en beskickning till Ryssland, hvarunder han led många svåra misshandlingar. Dog 1576. *Henricus Canuti* afsattes af Johan III, emedan han icke ville arbeta för lithurgien. *Ericus Erici* utnämndes 1583 till biskop för sin ifver för lithurgien. Underskref sedan Upsala mötes beslut, och författade en handbok för de Finska församlingarne. Afled i en hög ålder 1625. *Isak Rothovius*, förut

hofpredikant hos Carl IX och kyrkoherde i Nyköping. I hans tid inrättades Åbo gymnasium och akademi, äfvensom bibeln öfversattes på Finska. Dog 1652. *Eskillus Petræus*, förut domprost och professor i Åbo, dog 1657. *Johannes Terserus* afsattes 1664 för theologiska villomeningar. Annars en mycket lärd och ryktbar man, som slutligen blef biskop i Linköping. *Johannes Gezelius*, berömd för synnerlig drift och stor omvårdnad om sitt stift. Död 1690. *Johannes Johannis Gezelius*, den förres son, förut theologie professor, måste flykta för Ryssarnes infall, och dog 1718. *Herrman Witte*, förut superintendent på Ösel, visade sig ganska nitisk för undervisningsverket. Dog 1728. *Laurentius Tammelin*, död 1733. *Jonas Falenius*, förut theologie professor i Åbo, måste flykta för Ryssarne och dog 1748. *Johannes Browallius*, berömd för stor lärdom, dog 1755. *Carl Fredrik Mennander* befordrades 1775 till erkebiskop i Upsala. *Jakob Hartman*, död 1788. *Jakob Gadolin*, förut professor och domprost, deltog mycket i sin tids riksdagsförhandlingar. *Jakob Tengström*; uti hans tid kom Åbo stift under Ryska väldet.

Åby, med Wäckebo, är beläget i Norra Möre härad, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Calmar, vid hafvet, och tillhör 2 kl. konsist. I socknen ligga säterierna *Björnö* och *Ståflö* (se dessa ord). Vid *Gelebo* hålles här årligen marknad. Kyrkan uppbrändes af Danskarne år 1611, vid hvilket tillfälle äfven den s. k. *Storegården* nedbrann. Socknen innehåller $68\frac{1}{2}$ hemman med 2,305 inbyggare på en areal af 23,351 tunnland, hvaraf 120 äro sjöar och kärr.

Åby, med Ödeshög, en socken i Lysings härad, är belägen nära Wettern, $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från Skenninge och tillhör 1 kl. reg. Marken är till större delen backig och bergig: den norra delen slättare, den sydligare skogbeväxt. Allmogens näringsfång är åkerbruk, jemte någon kalkbränning. Kyrkan blef år 1566 plundrad och bränd af Danskarne, åter uppbyggd år 1605 och år 1763 försedd med en altartafla af bildhuggeri. I socknen ligger ett säteri, *Jernstad*, 1 mtl. Socknen innehåller $54\frac{3}{4}$ mtl med 2,690 inbyggare på en areal af 28,003 tunnland, hvaraf 810 äro sjöar och kärr.

Åby, Södra, annex till Hemmesdynge, är beläget i Wemmenhögs härad, $3\frac{1}{2}$ mil V. från Ystad, $\frac{1}{2}$ mil från hafvet. Marken är jemn och jordmånen lera. På skog och torf är brist; dock finnes någon torfjord. Socknen innehåller $15\frac{5}{8}$ hemman med 558 inbyggare. Adr. Malmö, Anderslöf.

Åbyhammar se *Sörby*.

Åhl, en socken i Neder-Siljans fögderi, är belägen $5\frac{1}{4}$ mil N.V. från Fahlun och tillhör 2 kl. konsist. Socknen är omkring 2 mil lång och $1\frac{1}{2}$ mil bred. Marken är i allmänhet bergaktig och stenig. Skogen är delad mellan byarna. Näringsfång äro åkerbruk, boskapsskötsel, grufbrytning och skogshandtering. Bland sjöar i socknen märkes Insjön, som genomflytes af Österdalelfven. Malm af koppar, jern och svafvelkis finnes flerestädes i socknen. I Valsbergs- och Svedjefälten af denna socken bröts år 1839 12,638 skeppund jernmalm. Koppargrufverna vid Insjön hafva tidtals varit bearbetade och öfvergifna; egas af Fahlu bergslag, som sednast arbetat dem, men nu dermed upphört. Socknen innehåller 19 hemman med 2,188 inbyggare på en areal af 53,345 tunnland, hvaraf 4,000 äro sjöar och kärr.

Åhlström, Olof, bondeson, föddes i Wålinge socken i Södermanland den 14 Aug. 1756. Föräldrarnes medellöshet skulle hindrat sonens studier, om icke ett tillfälle dertill yppat sig i grannskapet, då han valdes till sällskap i undervisningen åt en ung Silfversparre, hvarjemte han hos församlingens orgelnist fick inhemta elementerna i musiken, för hvilken han tidigt röjde en afgjord kallelse. Vid 16 års ålder önskade han få begifva sig till Stockholm, som han anade vara det enda stället, der en vidare utveckling af hans anlag var möjlig att vinna. Hans föräldrar nekade honom icke att följa sin kallelse, men hade intet understöd att lemna honom. Han kom således vandrande med en käpp öfver axeln, på hvilken några brödkakor voro uppträdda, till Stockholm år 1772, samma dag Gustaf III:s revolution tog sin början. Den oerfarne ynglingen, förskräckt öfver de för honom ovanliga uppträdena, tog sin tillflykt undan den förmenta faran i Tyska kyrkan, och hade det missödet att der blifva instängd en hel dag. Han började nu studera vid Musikaliska akademien och röjde snart genom sällsynta framsteg, att naturen ämnat honom till idkare af tonkonsten. Som likväl denna ansågs icke ensam kunna bereda hans utkomst, ehuru han redan år 1777, således blott 21 år gammal, blifvit orgelnist i Maria församling, hvarifrån han år 1792 flyttades till samma befattning i Jakobs, beslöt han gå embetsmannavägen och lärde sig länsbokhålleriet. Ingick i Krigskollegium år 1779 — samma år han genom sitt giftermål blifvit svåger med fru Lenngren — och fann här sin bergning för framtiden, ty han avancerade till krigsråd och riddare af N. O. Känd såsom ej blott Sveriges störste orgelspelare — hans fantasier på orgel, hvilka han isynnerhet utförde efter gudstjenstens slut, voro verkliga konserter, som lockade hela församlingen att qvarstanna — utan äfven begåfvad med sällsynta kompositörs-anlag, uppdrogs åt honom att sätta musiken till den lilla operan *Frigga*. Han har sedan komponerat den till *Tanddoktorn*, till åtskilliga kantater och till en mängd mindre sångstycken och visor, för hvilka han isynnerhet röjde en stor rikedom på vackra melodier. Hans förtjenstfullaste arbete är dock hans *Koralbok*. Den musikälskande allmänheten står dessutom i förbindelse hos honom för anläggning af det första nottryckeri i Sverige. Detta skedde år 1789, då han började utgifva *Musikaliskt Tidsfördrif*, en samling af de utmärktaste sångstycken, marscher, dansmusik m. m. som tiden erbjöd, och hvilket arbete fortsattes ända till år 1834. En annan samling af skaldestycken, satta i musik, utgick derifrån, utom allt annat, hvartill musiken behöfde pressens biträde. Hans "Klaverskola" var länge den enda i

sitt slag. Han afled den 11 Aug. 1835, nära 79 år gammal.

Åhs, med Kållerstad, en socken i Westbo härad af Jönköpings län, är belägen 9 mil S.S.V. från Jönköping och tillhör 3 kl., ömsom konsist. och patr. Jordmånen är af sandblandad mylla, mjäll, mojord och klapper. Socknen stöter i sydost till sjön Bolmen, hvarifrån Svaneholms fiskare årligen upptaga omkring 158 pund fisk: braxen, lakar, gäddor, sik m. m. *Svaneholm* är socknens förnämsta gods, ett säteri om 2½ mtl, hvars egare innehafva jus patronatus till moderkyrkan, och altenera med konsistorium vid presters tillsättning. Säteriet har fordom tillhört slägterna Gyllenstjerna, Fleetwood, Cedercrantz m. fl.; men har nu mer än 30 egare och den fordna sätesgården är fördelad i 9 bondgårdar. Jordbruket säges derpå hafva vunnit, äfvensom folkmängden ökats. Vid frälsehemmanet *Draftinge*, om 4 mtl, finnes ett ställe kalladt *Jutabo*, der en drabbning skall hafva förefallit mellan Svenskar och Danskar, hvarföre man stundom i åkrarna finner bössflintor samt brutna värjor och sporrar. En bonde skall under slaget här hafva flytt så fort med sitt silfver, att han vid *Nackåsen* (ett torp under Svaneholm) föll och afbröt nacken. På en höjd under Draftinge, kallad *Thingstad*, finner man en krets af 12 nästan trekantiga stenar och den 13 midtuti. Vid prestgården i socknen finnas ock ättehögar, och stället kallas *Walhall*. Vid östra sidan af den kulle der kyrkan står, är en källa, kallad "S:t Sigfrids källa," der man offrar silfverbitar och pengar mot krämpor. Sigfrid säges der ha blifvit döpt. Hafre och blandsäd är förnämsta utsädet. Knappt tredje kornet kan påräknas i skörd af flere hemman; dock uppgå utlagorna för ett mantal ända till 217 R:dr 31 sk. 4 r. b:ko. Till och med hår, svansar och horn uppsamlas här för att "vändas i pengar." Predikosjukan grasserade särdeles envist i denna fattiga ort. Socknens åkerjord är beräknad att utgöra blott 393 tunnland. Hemmanens antal utgör 25¼ med 898 inbyggare på en areal af 15,899 tunnland, hvarf 1,910 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Åhs, annex till Weddige, är beläget i Wicke härad, 1¾ mil N. från Warberg, ½ mil från hafvet. Den odlade jorden är öfverallt jemn, men utmarken mycket bergaktig. På skog är brist. Den betydligaste gården är kungsladugården *Åskloster*, belägen vid Wiskeflodens utlopp i hafvet, med bördig jordmån och betydligt laxfiske. Detta kloster kallas i några handlingar från medeltiden ett Asylum, och skall såsom sådant hafva varit besökt af konung Magnus Eriksson, hvilken i bekymmersamma tider här sökt en fristad. Några ruiner af det fordna klostret kunna numera icke upptäckas. En sägen förmäler, att konungarne Magnus Eriksson i Sverige och Waldemar i Danmark här haft sina till strids ordnade härar mot hvarandra uppställda, och en valplats, som med sina bautastenar, stenkretsar, ovaler och fotanglar intager hela Bräckebacken uti Åsbro gästgifvaregårds gärde, synes ännu vittna derom. Uti Åsbro gata visas en källa, kallad Kongskällan, eller Konung Waldemars källa, hvilken säges hafva uppruunit endast derigenom, att nämnde konung, törstig, på en het sommerdag der stött sin värja i jorden på ett sumpigt ställe. Socknen innehåller 37¾ hemman, med 1,345 inbyggare på en areal af 6,179 tunnl., hvaraf 250 äro sjöar och kärr.

Åhus, med Rinkaby och Gustaf Adolf, är en socken i Willands härad af Christianstads län, vid hafvet, 2 mil S.O. från Christianstad. Socknens by har fordom varit en ansenlig handelsstad, som i katholska tiden haft flera kyrkor, kloster och hospital, samt äfven haft ett med vallar och grafvar väl befäst slott, hvaraf lemningar ännu finnas på en kulle. Men då Christianstad år 1614 uppbyggdes, förlorade Åhus sina privilegier, samt lades under nämnda stads jurisdiktion. Christianstad har nu der sin lastage- och nederlagsplats samt tullkammare. Konung Carl XI var i denna sockens prestgård helt nära att blifva fången af Danskarne, som fått veta att han dit ensam inkommit på besök hos presten. Men då Danskarne nalkades huset, för att tagen honom till fånga, var prestmannen nog fyndig att öfvertala konungen att gömma sig ofvanpå spjället i skorstenen, hvilket ock lyckades, så att Danskarne fåfängt letade efter konungen, och omsider med oförrättadt ärende lemnade huset. Konungen åter lyckades att komma tillbaka till sin armé, och belönade presten, hvars namn var Carsten Rönnow, för dess trohet, dermed, att han skänkte honom Wiby och Rinkaby, som förut haft egen pastor, till annexer, samt förordnade derjemte, att han och hans barn, samt efterkommande till siste man skulle vara sjelfskrifne till Åhus, Wiby och Rinkaby pastorat. Till följe deraf är Åhus ännu ärftligt och regalt. Wiby kyrka erhöll år 1787 namnet Gustaf Adolf. Socknen innehåller 21¼ hemman, med en folkmängd af 1,810 personer på en areal af 16,663 tunnl., hvaraf 1,350 äro sjöar och kärr.

Åkarp, med Wittsjö, en socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, är belägen 4¾ mil N.V. från Christiansstad, och tillhör 2 kl. reg. Marken är ojemn, och rådande jordmånen svartmylla och sand. Skog finnes hjelpligt. Hemmanens antal utgör 19⅗, samt folkmängden 975 personer på en areal af 11,271 tunnl., hvaraf 635 äro sjöar och kärr.

Åkarp, annex till Mellan-Grefvie, är beläget i Oxie härad, 1¾ mil S.S.O. från Malmö. Rådande jordmånen är lera, och skog saknas. Socknen innehåller 18 hemman, med 555 inbyggare på en areal af 2,384 tunnland, hvaraf 3 äro sjöar och kärr.

Åke, äfven benämnd **Achatius** eller **Ericus**, en högättad man af ridderlig slägt, säges hafva beklädt något högre embete vid domkyrkan, då han år 1267 blef vald och af påfven Clemens IV konfirmerad såsom den fjerde biskopen i Skara stift. Man finner denne biskop hafva underskrifvit många offentliga bref och handlingar; men hvad han egentligen uträttat inom stiftet, är ingenstädes antecknadt. Sedan han uti inbördes kriget

emellan konung Waldemar och hans broder, hertig Magnus, lidit många olägenheter, serdeles af de Danske, hvilka af Waldemar indroges i Westergöthland, och der ganska illa huserade, afled han i Skara d. 25 Juli 1278.

Åke bondes gästabud. Under hedniska tiden funnos uti norden ej sällan odalbönder, hvilka uti rikedom och anseende nära nog kunde mäta sig med de förnämste och mest högättade män. Sjelfva konungarne gästade hos dem, och ofta nog kunde en dylik bonde rikligen undfägna sådana höga gäster, med hela deras talrika följe, uti flera veckors tid. Serdeles beryktadt blef det ståtliga gästabud, som Åke bonde i Wermland vid ett tillfälle anställde, då han på en gång hade tvenne konungar med deras hoffolk till gäster. Den ryktbare Svea-konungen Erik Emundsson Väderhatt, hvars välde sträckte sig, icke allenast öfver hela det fordna Svithiod, eller landskapen Upland, Södermanland och Westmanland, utan äfven öfver hela Nerike och Westergöthland, samt norrut öfver Dalarna, Helsingland och en del af det nuvarande Norrland, hade i vester också utvidgat sin makt, i det han underlagt sig Wermland, samt Bohus Läns och Dalslands af egne småkonungar förut styrda trakter, äfvensom många höfdingar och en stor del af folket i södra Norriges orter, Raumarike, Westfolden och Wingulmarken, hyllade honom såsom sin öfverherre. På denna sidan stötte han dock snart på en mäktig medtäflare, som icke allenast hejdade hans vidare framsteg åt det hållet, utan äfven lyckades att åter beröfva honom flera af hans redan gjorda eröfringar. Detta var den namnkunnige Harald Hårfager. Sedan denne en sommar underlagt sig Westfolden och Raumarike, drog han mot vinterns början öfver Eda skog in i Wermland, till hvilket landskap han påstod sig hafva arfsrätt, på grund deraf, att hans stamfader Olof Trätälja först uppodlat och beherrskat detsamma, och hvilket han derföre yrkade skulle tillhöra Norriges rike. Såsom landets konung lät han således påbjuda, att han denna vinter ämnade der fara omkring och efter gammalt sedvanligt bruk hålla gästning i gårdarna. Just vid samma tid uppehöll Erik Emundsson sig äfven inom Wermland, hvilket landskap redan länge lydt under hans välde, och han hade likaledes för afsigt att någon tid gästa hos bönderne derstädes. Båda konungarne hade blott sitt vanliga resfölje med sig, och ingendera af dem var beredd på något krig, hvarföre ej heller några fiendtligheter af dem företogos emot hvarandra. Allmogen åter i denna aflägsna provins, alltför van att vara sjelfrådig och föga akta på konungars makt, synes icke hafva varit serdeles böjd att företrädesvis hylla någondera af de tvenne täflande regenterne, utan emottog båda med gammal nordisk gästfrihet, lemnande derhän deras ömsesidiga anspråk på välde. Då bodde uti Wermlands bygder en af desse stolte och sjelfständige odalbönder, de der, såsom män för sig, lefde frie och oberoende på sina hemman, och hvilka, hvar och en på sin gård, ansåg sig lika god som en konung. Hans namn var *Åke*, och han egde stora egodelar, samt ansågs för den rikaste och myndigaste bonde inom hela Wermland. Han hade på sin hufvudgård, såsom vanligt var hos alla förmögnare bönder, en serskild dryckesstuga eller gästabudssal, hvari högtidligare samqväm plägade hållas, och ankommande gäster herbergeras; men nu lät han dessutom, ett stycke derifrån, uppföra en dylik stuga, ej mindre än den gamla, samt pryda och inreda den lika präktigt som denna. Derefter sände Åke bonde sina män till så väl Harald Hårfager, som Erik Emundsson, samt inbjöd dem till gästabud hos sig på samma dag, och båda konungarne låfvade att då infinna sig. När de på den utsatta dagen anlände till Åkes gård, införde den gamle myndige odalbonden Upsala-konungen med hans män i sin gamla dryckesstuga, men Norrske konungen deremot och hans följe i den nybyggda stugan, och fanns uti båda stugorna ett ståtligt gästabud anrättadt, med ymnig välfägnad och rikliga dryckesvaror. Så väl maten, som drycken, var på begge ställena lika, och allt af det bästa, som kunde anskaffas, endast den åtskilnad iakttogs emellan båda konungarne, att i den salen, dit Erik infördes, var all väggbonaden, äfvensom hela bordredskapen gammal, hvaremot detta uti Haralds gästsal var nytt, men för öfrigt alltsammans lika präktigt och dyrbart arbetadt med guld och silfver. De båda konungarne talade icke med hvarandra, utan höllo sig afskiljde hvar med sina män, och gästabudet, hvarunder Åke bonde delade sin uppmärksamhet lika åt begge sina höga gäster, aflopp utan några fiendtligheter. Emellertid misstyckte Erik Emundsson högligen, att Harald Hårfager syntes hafva blifvit företrädesvis bedrad af deras gemensamme värd. Om morgonen på den dagen, då konungarne skulle afresa, tog Åke bonde sin tolfårige son Ubbe vid handen, samt ledde honom inför Norrske konungen, med anhållan, att Harald Hårfager måtte upptaga honom bland sina hofmän, och tillika öfverlemnade han flera rika skänker, enligt ett i norden af ålder gängse bruk, att alltid vid afresan frikostigt begåfva en gäst, hvilken man ville synnerligen hedra. Harald Hårfager tackade honom med många vänliga ord, och syntes med serdeles välbehag emottaga den myndige bondens anbud, försäkrade honom om sin vänskap, och låfvade att med ständig ynnest omfatta hans unge son. Derpå gick Åke bonde in till Erik Emundsson, och förärade honom likaledes många dyrbara skänker. Denne, som redan stod resfärdig, emottog dem utan att svara många ord, var trumpen och olustig, och steg genast med sitt följe till häst, för att lemna gården. Åke bonde åtföljde då, för att göra honom sällskap, ett stycke på vägen. När de färdande framkommit till en icke långt ifrån gården liggande skog, ämnade Åke taga afsked och återvända. Då utbröt Erik Emundssons hittills dolda bitterhet, och han tilltalade Åke med hårda ord, frågande honom, hvarföre han delat välfägnaden emellan båda konungarne så, att Norrske konungen fått den bästa delen af allting, ehuru Åke likväl borde hafva be-

sinnat, att han var Svenske konungens man eller undersåte. Härtill genmälde den gamle myndige bonden helt oförfäradt: "Jag vet icke, konung, att någon välfägnad fattats hvarken för eder eller edra män vid det gästabud jag nu gifvit, och hvad det vidkommer, att j blifvit uadfägnade ur gammal bordredskap, så är orsaken den, att j sjelf nu åren gammal, konung Harald deremot är ung och i sin blomstrande ålder, derföre har jag låtit framsätta för honom de nya kärlen. Hvad du åter säger, att jag är din man, så vet jag ej om du icke heldre nu månde vara min man." Detta stolta svar uppretade Erik Emundsson till den grad, att han genast drog sitt svärd och nedhögg Åke. En stund derefter, då Harald Hårfager skulle stiga till häst, för att äfven afresa, och härvid önskade taga afsked af Åke bonde, komme några och berättade honom, att denne blifvit funnen liggande mördad vid skogsbrynet. Han uppmanade då genast sina män, att jemte sig skynda för att hämnas Åkes död, och de satte då alla af i fullaste fart utåt den vägen, som Svenske konungen tagit. Erik Emundsson, hvilken hade ett alltför litet följe med sig för att kunna våga en strid mot den raske och uppretade konung Harald, red undan med sådan skyndsamhet, att denne ej förmådde upphinna honom, ehuru han fortsatte förföljandet ända till den stora skogen, som åtskiljde Wermland och Göthaland. Derpå vände han tillbaka, och Wermländingarne, förbittrade öfver Erik Emundssons förfarande emot Åke bonde, hyllade allmänt den Norrske konungen, hvilken nedergjorde alla dem af konung Eriks män, som han öfverkom. Så förlorade Sverige för långliga tider, genom ett lågt nidingsdåd, ett vigtigt landskap.

Åke Jakobsson, af den gamla och högättade Sparre-slägten, hade vid utländska akademier länge studerat och blifvit magister artium, samt sedan någon tid varit decanus vid domkapitlet i Lund, då han mot slutet af år 1519 enhälligt valdes i laga ordning till erkebiskop i Lund. Konung Christian II Tyrann förhindrade likväl under fyra års tid den sålunda valde erkebiskopen att tillträda förvaltningen af sitt embete; men så snart konung Fredrik I uppstigit på Danska thronen, erkände han genast Åke för sitt rikes laglige erkebiskop, sedan denne till honom, i stället för till påfven, för erhållande af pallium eller erkebiskopskåpan, erlagt 3000 gyllen. Derefter företog han sig förvaltningen af Lunds stift, hvilket, till följd af långvariga oroligheter och vanskötsel, råkat uti ganska stort lägervall. Han gjorde under nio års tid allt möjligt till det förfallna kyrkoväsendets upprättande och återställande; men emedan, genom Lutherska lärans öfverhandtagande, de påfviske begynte allt mer och mer förlora sitt anseende, och Åke ansåg sig icke med sin myndighet kunna förebygga sådant, afsade han sig frivilligt erkebiskopsvärdigheten den 27 Juli 1532, då han redan var sjuttio år gammal, förbehållande sig blott, för sitt nödtorftiga uppehälle, dekanatsembetet i Lund, samt inkomsterna af S:t Peders och Bosjö kloster. Derefter lefde han icke längre än ett år, innan döden befriade honom från alla de förtretligheter, som religionsförändringen vållat för så många öfver hela norden.

Åke Johansson var först någon tid præbendatus i Westerås, blef derefter år 1416 munk och djekne i Wadstena kloster, der han tjenade en ganska lång tid. Härunder gjorde han många resor, serdeles till Finland, der han inrättade Nådendals kloster, öfverallt förvärfvande sig stort rykte för lärdom och försigtighet. Af domkapitlet enhälligt vald till biskop i Westerås 1442, erhöll han genast påfvens konfirmation, samt insattes högtidligen i embetet af erkebiskopen Nicolaus Ragvaldi i konung Christoffers närvaro. Hvad han uträttat för sitt stift, finnes icke mycket omförmäldt; men för öfrigt var han en af sin tids mest inflytelserika personer. År 1448, på S:t Pauli dag, bivistade han i Upsala erkebiskopens Jöns Bengtsson Oxenstjernas mycket präktiga invigning, och år 1450 var han med på ett möte i Arboga, der han, tillika med de öfrige rikssens råd, tillstyrkte konung Carl VIII Knutsson att afstå Norrige åt Danske konungen Christian. Uti Westerås lät han, på egen bekostnad, ombygga S:t Olofs kapell. När han slutligen märkte sig vara angripen af en dödlig sjukdom, lät han föra sig till munkklostret i Wadstena, der han, efter en andäktig beredelse, afsomnade den 18 Maj 1453, och blef i munkarnes chor begrafven.

Åker, ett af de norra häraderna i Nyköpings län, innefattar 7 socknar, nemligen: Strengnäs, Åker med Ärja, Lenna, Fogdö, Helgarö, Wansö och Härad. Detta härad innehåller 249 ½ hemman, med en befolkning af 7,493 inbyggare på en areal af 86,833 tunnl., hvaraf 3,675 äro sjöar och kärr.

Åker, med Käfsjö, en socken i Östbo härad af Jönköpings län, är belägen 5 mil S.S.V. från Jönköping, och tillhör 3 kl. konsist. Marken är backig, mager och stenbunden, men saknar ej skog. På frälsehemmanet S:t Elgebo, vid en å, är jernbruket *Elghammar* (se detta ord) af nuvarande ägaren år 1840 anlagdt. Sjelfva gården är ock väl byggd, och ett ståltrådsdrageri, lädergarfveri m. m. der äfven anlagda. Äfven ett pappersbruk, *Stensö*, är här anlagdt 1836. Ett stenkors med runor, 5 alnar högt, 1 qvarter tjockt, med tvärkors af 1 alns längd och ½ alns bredd finnes upprest nära den nyligen ombyggda kyrkan. Socknen innehåller 29 ½ hemman, med 1,520 inbyggare på en areal af 26,221 tunnland, hvaraf 570 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Åker, Westra, med Daldy, är en socken, belägen i Hagunda härad af Upsala län, vid Mälaren, 1 ½ mil S.S.V. från Upsala, och tillhör 2 kl. patr. Rådande jordmånen är lera, och åkerbruket är nästan uteslutande näringsfång. Kyrkan är af sten, och efter brand af åskeld ånyo uppbyggd år 1634. Socknens pastor utnämnes vexelvis af ägarne till Wik i Balingsta och Hammerskog i Dalby. På socknens kyrkogård finnas minnesvårdar öfver framl. riksståthållaren i Norrige, excellensen grefve von Essen (död 1824), samt öfver hans son, hvilka båda voro herrar till Wik. Under Wiks säteri

lyda 4 5/8 mtl. inom socknen. Inalles innehåller socknen 17 1/4 mtl., med 264 inbyggare på en areal af 2,199 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Åker, Östra, är en socken, belägen vid hafvet, 3 1/2 mil N.O. från Stockholm, och tillhör 2 kl. patr. Socknen är till betydlig del berg- och skogsmark, serdeles mot vester och norr, samt till en del utmed hafvet. Jordmånen är på slättbygden lera, eljest sand och mojord. Jemte åkerbruk idkas ängs- och skogsbruk, fiske och någon båtfart, samt vid herrgårdarna trädgårdsskötsel. Genom socknens skärgård går stora segelleden från norra Östersjön. Betydligare gårdar i socknen äro: *Näs*, 4 mtl. frälse; *Tuna*, der Åkers-ån utfaller, 6 3/8 mtl. skatte-säteri; *Margretelund*, 1 1/4 mtl. frälse-säteri; *Åkersberg*, 1 mtl. frälse; *Dyvik*, 2 mtl. frälse-säteri, m. fl. Kyrkan är ombyggd år 1650 af enkefru Oxenstjerna till Margretelund, hvars slägtingar der hafva sina grafvar. Socknen räknar inalles 84 1/8 hemman, med 1,630 inbyggare på en areal af 20,648 tunnl., hvaraf 1,580 äro sjöar och kärr.

Åker, med Ärja samt Lenna, är en socken i Åkers härad, 1 1/4 mil S.S.O. från Strengnäs, och tillhör 2 kl. præb. Åkers styckebruk och krutbruk äro här belägna. Inom socknen ligger ock säteriet *Berga*, med tegelbruk, sågverk och mjölqvarn med 4 par stenar. En son till kyrkoherden M. J. Agriconius, i denna socken, blef adlad med namnet Samuel Åkerhielm. Socknen innehåller 49 3/8 hemman, med 1,820 inbyggare på en areal af 27,124 tunnland, hvaraf 1,650 äro sjöar och kärr.

Åker, ett skeppslag, utgör, jemte Wermdö och Danderyds skeppslager, samt Färentuna och Sollentuna, en domsaga. Åkers skeppslag omfattar, utom en mängd öar och skär, en kustbygd af 3 mils längd, och en till halfannan mils bredd inåt landet, temligen bergländig och backig, serdeles norrut, samt endast här och der jemn och af odling upptagen. De tre socknar, som höra hit, äro: Riala och Kulla, samt, sydligast, Öster-Åker.

Åker, ett styckebruk i Åkers socken, är beläget 1 mil ifrån Mariefred, håller två pipor, och kan årligen gjuta mellan 16 à 1700 skepp:d. Detta bruk blef först anlagdt på hemmanet Lundby och torpet Sågaretorp vid sjön Visnaren, hvilket lärer skett i 15:de århundradet. År 1638 blef det af drottning Maria Eleonora upplåtet på arrende åt borgarne H. v. Verden och Hinr. Lobe, samt år 1640 med tillhörande hemman såldt till bemälde arrendatorer; hvarefter drottning Christina år 1654 utfärdade privilegium för brukets ägare att få gjuta stycken af alla slag. Kanon- och ammunitions-tillverkningen har sedan dess här oafbrutet fortfarit, med anledning af tid efter annan sedermera erhållna förnyade försäkringar å nämnda privilegier. Från år 1772 har bruket tillhört slägten Wahrendorff; många förbättringar hafva här blifvit vidtagna, nya verkstäder anlagda, och bruksrörelsen utvidgad till tillverkning af ångmachiner och andra mekaniska sammansättningar. Bruket eger inom de närliggande socknarna betydliga egendomar, dels af säteri-, dels af frälse- och krono-skatte-natur; till dessa hemman höra ock betydliga skogar, som lemna bruket dess hufvudsakligaste behof af kol, äfvensom åtskilliga egna grufvor inom samma område, jemte delar i Utö och andra grufvor, förse det med jernmalm.

Åkerbo, ett härad af Westmanland, utgör sydvestra hörnet af Westerås län, kring Köpings-åns, Hedströmmens och Arboga-åns nedre lopp, och omfattar 13 socknar, tillsammans utgörande Kungsörs fögderi. Bland dessa höra sex, nemligen: Köpings, Kungs-Barkarö, Odensvi, Malma, Bro och Björskog, till Köpings kontrakt; fem, nemligen: Himmeta, Medåker, V. Schedvi, Säterbo och Arboga till Arboga kontrakt; men de två öfriga, Carlskyrka och Torpa, till Öster-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift. En liten del af den eljest till Nerikes län hörande Fellingsbro socken hörer ock hit, hvaremot en del af Schedvi hörer till nämnda län. Häradet innehåller 572 1/2 hemman, med 14,359 inbyggare på en areal af 178,271 tunnland, hvaraf 7,555 äro sjöar och kärr.

Åkerbruk. Den enda säkra grund, hvarpå ett helt folks bergning hvilar, är ett väl ordnadt och flitigt skött åkerbruk. Utaf flera långt in i vilda skogstrakter funna, af menniskohänder sammankastade stenrösen vill man draga den slutsatsen, att Sverige fordom varit på många ställen bättre odladt än nu. Det är ock ofelbart, att Svenskarne från uråldriga tider idkat åkerbruk. Redan på Gylfes tid omtalas plogen. Att de gamle Svenskarne lagt mycken vigt på åkerbruket, och efter sitt sätt äfven varit gode åkerbrukare, bevittnas så väl af de åt årsväxten helgade fester, som äfven af den utmärkta dyrkan, hvilken bemhars åt Frey, såsom gud för jordens gröda, samt af den tacksamhet och vördnad, hvarmed de s. k. "årsälla" (af god årsväxt gynnade) konungar länge lefde i folkets minne, likasom af de serskilda vittnesbörd, som här och der i forntida skrifter förekomma om de nordiska ländernas tillstånd. Af de tvenne årligen firade stora offerhögtiderna var den första, mot vinterns början, för erhållen god årsväxt, den andra, om midvintern, för jordens kommande gröda, samt blott den tredje för seger och lycka i krig. När den helige Sigfrid i Olof Skötkonungs tid kom från Skåne till Wärend i Småland, fann han der ett af allt godt flödande land, vackra åkrar och ängar, fiskrika vatten, rikedom på honing och mångahanda djur i de tjocka skogarne. Adam af Bremen berömmer Skåne för dess rikedom på säd och varor. Sverige beskrifver han såsom ett öfvermåttan fruktbart land, med bördiga åkrar, och den nordiska sagan förmäler stundom, huruledes, då landet hemsöktes af flera på hvarandra följande missväxtår, bönderne dock kunde hjelpa sig temligen fram, emedan de hade gammal säd qvar från förra åren. Korn, hafra och råg synas hafva varit de allmänna sädesslagen; hvete omtalas väl äfven, men sällan och blott som handelsvara; lin nämnes äfven bland åkerbrukets alster i forntiden.

Åkerby, med Jomkil, är en socken, belägen i Bälings härad af Upsala län, 1 ½ mil N.V. från Upsala, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen utgöres af en temligen tätt bebyggd skoglös slätt, med obetydliga bergbackar; och åkerbruket är nästan uteslutande näring. Hemmanen äro 24 $\frac{5}{8}$, med 298 inbyggare på en areal af 2,476 tunnland, hvaraf 50 äro sjöar och kärr.

Åkerby, ett jernbruk i Löfsta socken af Upsala län, har 2 härdar, med 2000 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 20 skepp:d. Stångjernssmidet har mot skattefrihet på ett halft sekel varit inställdt; men ståltillverkning drifves af ämnesjern från Löfsta. Bruket skeppar på Stockholm. Eges af excellensen grefve C. de Geer. Smidesstämpel: sammanbundet TL med krona öfver, inom en cirkel.

Åkerbär (Rubus Ariticus) förekomma i Norrland, hafva trebladiga blad och rak, enblommig stjelk. Den blommar i början af Juni med purpurröda blommor, och dess blad likna smultronblad. Bären berömmas såsom styrkande och kylande i febrar, samt äro till smak och lukt de behagligaste af alla Europeiska vildt växande bär. Örten kan äfven odlas i trädgårdar; men måste då täckas med snö och granris långt fram på våren, ty den tål inga frostnätter.

Åkerfelt, Johan, förut kallad Johan Olofsson, upphöjdes 1646 uti adligt stånd för sina i ungdomen hos konung Gustaf Adolf, och sedermera uti tjugosex år hos riksrådet grefve Axel Oxenstjerna gjorda trogna tjenster. Vid gränse-kommissionen i Estland anlitades hans biträde. Äfvenså deltog han någon tid i borgrätten på Revals slott. Hans sonson,

Åkerfelt, Zacharias, född 1682 uti staden Riga, der fadren, kaptenen Olof Åkerfelt, då låg i garnison, gick redan, vid femton års ålder, i krigstjenst, då han 1697 anställdes såsom volontär vid general-major Horns regemente, och befordrades 1702 till fänrik. Han var tidigt med uti flera krigsfaror, och fäktade, bland andra tillfällen, tappert vid sin bataljon, då Ryssarne år 1703 belägrade Nyenskans. De vågade der en stormning med 2,000 man, men blefvo af de Svenske så emottagne, att ganska få Ryssar undkommo med lifvet; fästningsgrafvarna blefvo så uppfyllda med döda kroppar, att man helt beqvämt kunde gå deröfver. Sedan Åkerfelt derefter med utmärkelse deltagit uti träffningarna vid Jauksälki, Walkisari och Systerbäck, befordrades han 1705 till löjtnant, och användes vid flera äfventyrliga expeditioner, der synnerlig käckhet kom i fråga. År 1708 tog han afsked från Svenska krigstjensten, och ingick uti Fransk tjenst, deri han vid flerfaldiga tillfällen utmärkte sig genom synnerlig tapperhet. Sedan han 1709 deltagit uti slaget vid Malplaquet, befordrades han till Fransk löjtnant. Bivistade 1712 träffningen vid Arras och stormningen af Denain. Vid fästningen Douais belägring hade han sin post uti tranchéen, och ådagalade dervid en sådan käckhet, att han af sina förmän erhöll ganska hedrande loford. I början af år 1713 tog han afsked ur den Franska krigstjensten, och reste till Wismar, der han genast utnämndes till kapten vid Helsinge regemente. Var sedan närvarande vid Stralsunds belägring, der han deltog uti flera äfventyrliga förrättningar, och några gånger var nära att förlora lifvet. Emellertid led han här skada till sin hörsel. Vid uttåget från Stralsund tillfångatogs han af Sachsarne; men löskköpte sig snart sjelf. År 1718 transporterad på Jemtlands regemente, deltog han med detta uti Norrska fälttåget, hvarunder han måste utstå mångfaldiga besvärligheter; och äfven ådrog sig en svår förkylning. Vid den vådliga återmarschen öfver fjellen, räddade han, genom sin rådighet, regementets kassa och faner. Följande året kommenderades han att med 200 man betäcka Sundsvalls stad emot fiendens härjningar, och 1721 bivistade han fälttåget vid Gefle. Denne förtjenstfulle och tappre krigare lemnades sedan å sido af den nya regeringen, i likhet med så många andre af de käcke Carolinerne, ehuru han 1723 benådades med majors värdighet. År 1742 fick han dock befallning att med 200 man af sitt regemente åtfölja galer-eskadern till Stockholm, och följande året utkommenderades han emot de upproriske bönderne i Helsingland. Då han 1744 tog afsked, hugnades han, med afseende på hans många trogna tjenster, med dubbelt kaptens-underhåll. Han afled år 1754.

Åkerhielm, Samuel, före sitt adlande benämnd Agriconius, samt son af prosten och kyrkoherden i Nyköping, Magnus Agriconius, föddes d. 29 Aug. 1639. Farfadern hade varit bonde. Den unge Samuel blef tidigt, tillika med trenne systrar, fader- och moderlös; men systrarna uppoffrade större delen af sitt lilla arf, för att bereda sin ende broder tillfälle till studier och utrikes resor, en välvilja, som denne, sedan han kommit sig före, med ömsint omvårdnad sedermera gäldade. Sedan han fullbordat sin uppfostran, ingick han såsom e. o. i kongl. kansliet och Svea hofrätt. Antogs 1671 till sekreterare hos rikskansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardie, och anställdes året derpå som legations-sekreterare vid beskickningarna till England, Holland, samt fredstraktaten i Köln. År 1676 utnämndes han till sekreterare i kansliet, samt tillika till sekreterare vid fredskongressen i Nimvegen, hvarefter han 1679 upphöjdes i adligt stånd. År 1697 förordnades han till direktör öfver postväsendet i hela Sveriges rike med dess underliggande provinser, och utnämndes 1700 till stats-sekreterare. Afled d. 25 Juni 1702. Äldsta systern,

Åkerhielm, Anna, intager ett rum bland Svenska lärda fruntimmer. Hon hade mycken beläsenhet, och förstod de flesta Europeiska språk. Med grefvinnan Königsmark företog hon en resa till Grekland, och författade derunder en *Dagbok*, som ej lärer hafva saknat intresse, men hvaraf numera endast några fragmenter återstå. Ifrån Grekland skref hon äfven åtskilliga *Bref* till sin broder, af hvilka fem finnas tryckta. Af serskild kongl. nåd adopterades hon till adelskapet under brodrens

namn. År 1691 kom hon hem till Sverige, för att besöka sin slägt; men uppehöll sig annars för det mesta utomlands, och afled i Bremen 1698.

Åkerhielm, Samuel, son af stats-sekreteraren S. Åkerhielm, föddes d. 14 Dec. 1684, och inskrefs redan vid fjorton års ålder såsom student vid Upsala akademi. Efter med utmärkt flit och framgång fulländade studier, ingick han i tjenstgöring vid kongl. kansliet, och åtföljde länge konung Carl XII på dennes härfärder, använd såsom sekreterare vid krigs-expeditionen. Bivistade 1719 års riksdag, och var dervid ledamot af sekreta utskottet. Efter samma års statshvälfning blef han någon tid åsidosatt, emedan han icke ville ingå i det rådande partiets planer; men utnämndes emellertid till krigsråd sistnämnda år. Befordrades 1728 till president i Åbo hofrätt, och upphöjdes 1731 uti friherrligt stånd. Vid 1738 års riksdag var han åter ledamot af sekreta utskottet, och kallades året derpå till riksråd. Uti rådet hörde han icke till det parti, som önskade krig med Ryssland, utan afstyrkte truppernas öfversändande till Finland, hvarjemte han sedermera uti ett grundligt betänkande ådagalade det stora missförhållandet emellan Rysslands och Sveriges styrka, samt angelägenheten utaf att icke börja ett vådligt krig med den mäktige grannen. År 1741 utnämndes han till öfverste-marskalk. Vid 1743 års riksdag, då fråga först uppstod om successionen efter konung Fredrik I, var Åkerhielm den ende af rådet, som röstade för hertigen af Holstein. Han åtföljde konungen, då denne den 20 Juni sistnämnda år red ut för att stilla Dalkarlarnes uppror. När, efter grefve Carl Gyllenborgs död 1746, kanslersembetet vid Upsala akademi var ledigt, erhöll riksrådet Åkerhielm, framför kronprinsen, de flesta rösterna; han gynnades ock af konungen, men rådet ansåg det oskickligt att kronprinsen kunnat komma i fråga utan att blifva vald, hvarföre ock Adolf Fredrik erhöll konungens kallelsebref, och consistorium academicum, genom sitt förfarande, ådrog sig en allvarsam föreställning. Det år 1745 vidtagna finanssystem och inrättningen med de små bankosedlarna ogillades på det högsta af Åkerhielm, som förutspådde de menligaste följder för landet af detta system, och då han äfven uti den s. k. principalats-frågan i den beryktade Springerska saken utlåtit sig annorlunda än anhängarne af det då rådande partiet ansågo med sina fördelar öfverensstämmande, nödgades han mot slutet af år 1747 taga afsked från riksrådsembetet, utan all ersättning eller pension. Ifrån denna tid lefde han länge i ett stilla lugn på sin egendom Margretelund. Då år 1748 riddare-ordnarna instiftades, utnämndes han till serafimer-riddare; men undanbad sig denna nåd. Vid 1765 års riksdag erhöll Åkerhielm en lysande upprättelse. Ständerna beslöto nemligen offentligen förklara, "att det allmänna rönt en beklaglig verkan deraf, att man icke följt de trogna rådslag, Åkerhielm kort före 1746 års riksdag gifvit om banken och dess myntväsende." En medalj slogs till hans ära, och det beslöts, "att alla handlingar om hans värdiga rådslag skulle genom trycket allmängöras." En deputation afsändes till honom från ständerna, och han erhöll genast kallelsebref att åter inträda i rådet; men undanbad sig denna utnämning i anseende till sin höga ålder. Han afled den 11 Mars år 1768.

Åkerkål (Brassica Campestris) har lyrtaggade rotblad, samt glatta, aflånga, utan bladskaft vid stjelken sittande stjelkblad, hvilka merändels såsom sjelfva stjelken äro daggblå. Skidorna äro trinda och släta. Örten förblandas ofta af allmogen med Åkersenap och Åkerrättika, samt får med dem gemensamt sitt Svenska namn. Den egentliga åkerkålen är ett elakt ogräs, serdeles bland vårsäden; men är mindre allmän på åkern än åkerrättikan. Alla tre dessa örtslägten hafva oljerika frön, och kunna med fördel nyttjas till oljeslageri, hvaruti åkerkålen säges öfverträffa sjelfva rapsaten.

Åkerman, Fredrik, son af landskamreraren i Götheborg Fredrik Magnus Åkerman, föddes d. 16 December 1800, och började tjenstgöra mot slutet af år 1818 såsom e. o. kanslist uti kammar-expeditionen af kongl. kansliet, samt blef följande året auskultant i Svea hofrätt. Befordrades 1825 till vice häradshöfding. Extra notarie och e. o. fiskal i hofrätten 1826, samt förordnades 1827 att förestå landssekreterare-tjensten i Stora Kopparbergs län. Utnämndes 1829 till ordinarie hofrättsfiskal, och 1832 till assessor, samt 1840 till hofrättsråd. Förordnades 1841 att förestå landshöfdingeembetet i Westernorrlands län, samt till ledamot i lagberedningen, från hvilken sistnämnda befattning han dock kort derefter, på egen begäran, entledigades. År 1842 ordinarie landshöfding och R. af N. O. Upphöjdes 1843 i adligt stånd, och kallades samma år till ledamot af landtbruks-akademien. År 1848 tillförordnad president i bergs-kollegium. K. af N. O. 1850. Utnämnd 1851 till president i sistnämnda kollegium.

Åkerman, Jakob, son af sjökaptenen J. Åkerman, föddes den 28 Juni 1763, och inskrefs år 1781 såsom elev i kirurgien under general-direktören Hagströmers inseende. Anställdes året derpå, då han blifvit kirurgie studiosus, såsom fältskär och nyssnämnde general-direktörs medhjelpare vid Danviks hospital, hvilken befattning han sedan fortfor att innehafva uti nära fyratio år, af hvilka han likväl de sista ensam besörjde hela den närmare sjukvården derstädes, tjenstgörande under tiden, åren 1788 och 1789, såsom lasaretts-kirurg, samt åren 1808 och 1809 såsom sjukhus-läkare vid de i trakten af Danviken under kriget inrättade sjukhus för kustarméen. För hans stora förtjenster om Danviks hospital tilldelade Kongl. Maj:t honom år 1825 serafimer-medaljen.

Åkerman, Jakob, son af theologie doktorn, prosten och kyrkoherden Israel Åkerman, föddes på Gottland d. 28 Okt. 1770. Sedan han på födelseorten njutit en sorgfällig uppfostran, sändes han 1784 till akademien i Upsala, hvarest han snart beträdde den medicinska lärdomsbanan, och hos professorerne Murray, Thunberg och Acrel grundlade de kunskaper, som sedan berättigade

honom att intaga rummet efter den förstnämnde af desse sina lärare. Hans val af läkarevetenskapen till sitt framtida yrke, hvartill ett serdeles intresse för naturalhistorien mycket bidrog, ogillades af fadren, som bestämt honom för preste-ståndet, och derföre 1787 hemkallade honom från akademien, på det att han måtte uteslutande sysselsätta sig med filosofiska och theologiska studier, samt predikoöfningar; men sedan han någon tid underkastat sig denna af honom sjelf så kallade penitens, under hvilken han likväl ingalunda underlät att använda mycken tid på växters och insekters insamlande, då han äfven upptäckte ett nytt species af Carabus, återvände han 1789 till Upsala, samt började på nytt sitt medicinska studium. Anställdes straxt derefter såsom underfältskär först vid arméen emot rikets vestra gräns, sedan vid fältlasaretten i Savolax och Lovisa. Promoverades 1793 i Upsala till medicine doktor, och befordrades kort derefter till anatomie prosektor. År 1797 erhöll han kirurgiska inseendet vid akademiens nosocomium, och 1799 förordnande att tillika sköta läkarevården vid länslasarettet i Upsala. Efter att mera än ett års tid hafva förestått den anatomiska professionen vid akademien, utnämndes han 1805 till anatomiæ et chirurgiæ professor, och emottog 1815 inspektionen öfver de studerande af Östgötha nation. Redan år 1805 valdes han till ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala, och kallades sedan till korresponderande ledamot af Acad. Scient. Litter. i Livorno, till ledamot af Svenska läkare-sällskapet, af Societ. Physic. Medica i Erlangen, af Upsala läns hushållnings-sällskap, och af vetenskaps-akademien i Stockholm. Afled i Upsala den 21 Maj 1829. De af honom utgifna akademiska disputationer uppgå till ett ganska betydligt antal.

Åkerman, Nils, son af filosofie magistern och lektorn Carl Åkerman, föddes 1777, och blef, sedan han genomgått Strengnäs gymnasium, 1797 student i Upsala, hvarifrån han dock följande året afreste till Finland, för att emottaga en privat kondition, under hvilken han hade tillfälle att, jemte sina lärjungar, få bivista Åbo akademi. Sedan han der aflagt de för graden föreskrifna specimina, återvände han till Upsala, hvarest han 1803 promoverades till filosofie magister. Började år 1805 sina medicinska studier, samt var under 1808 och 1809 årens fälttåg kommenderad såsom uppbördsläkare på örlogsflottan, hvarefter han 1810 promoverades i Upsala till medicine doktor. År 1812, efter undfånget kirurgie magister-diplom, förordnades han att vara anatomie prosektor i Stockholm, tillika medicinæ theoreticæ adjunkt vid kirurgiska institutet, hvilken sednare befattning han fortfor att innehafva till år 1816, under krigsåren 1813 och 1814 derjemte förestående medicinæ theoreticæ professionen vid Carolinska institutet, och en fattigläkaresyssla i hufvudstaden. På anmodan af sundhets-kollegium, åtog han sig 1816 att allt framgent vissa dagar i veckan, på bestämda tider, ombesörja användandet af den större elektricitets-machin, som, enligt framlidne grosshandlaren Bruhns testamentariska förordnande blifvit öfverlemnad till sundhets-kollegii disposition, för att kostnadsfritt af fattiga sjuka begagnas. Med understöd af resestipendium företog han 1818 en utrikes resa, hvilken han till större delen utförde till fot, då han isynnerhet uti Köpenhamn, Berlin, Wien, Paris och Heidelberg med outtröttlig ifver studerade sin vetenskap, serdeles anatomi och kirurgi, samt återvände om hösten 1821 till fäderneslandet. Förordnades 1822 af sundhets-kollegium att bestrida intendentsbefattningen vid Djurgårdsbrunn, der han snart, ifrande för alla nyttiga inrättningar, började införa gymnastiska öfningar och elektricitetens allmännare bruk. År 1824 erhöll han, på begäran, afsked från anatomie-prosektorssysslan; men förordnades kort derefter att förrätta anatomie professorstjensten, då han äfven erhöll professors namn, heder och värdighet. Mot slutet af året företog han på egen bekostnad en ny utrikes resa till Tyskland och Frankrike, hvarifrån han i December följande året återkom. År 1826 erbjöd han sig att vissa timmar i veckan, medelst offentliga föreläsningar, för åhörare af båda könen genomgå en kurs uti antropologien, hvartill han i anatomiskt hänseende skulle betjena sig af en ifrån Paris hemförd artificiell menniskobild. Sedan professor Åkerman under sin sista utländska resa, så väl uti flera af Europas hufvudstäder, som på åtskilliga mindre orter, sett mångfalldiga inrättningar till botande af kroppslyten, snedhet samt andra missbildningar, och förskaffat sig erforderliga upplysningar i afseende härpå, beslöt han, lifvad af sitt nit för den lidande menskligheten, och uppmuntrad dertill både af läkare och andra, att äfven i Sverige å någon lämplig lokal i grannskapet af hufvudstaden bringa en dylik inrättning i stånd. I sådan afsigt inköpte han 1827 Djurgårdsbrunn, hvarest han ej allenast gjorde betydliga och kostsamma förbättringar, utan ock, dels med understöd af aktier, dels med ansenlig uppoffring af egna medel, inrättade, i förening med en lämplig och emot ändamålet svarande gymnastikbehandling, ett ortopediskt institut, hvilket mot slutet af sistnämnda år för allmänheten öppnades och sedan, ej utan sina missöden, men likväl, i anseende till patienterna, nästan alltid med lyckliga resultater, fortsattes, under namn af *Josefinska Ortopediska Institutet*, ända till år 1833, då det, till följe af tvingande omständigheter, måste undergå den förändring, att de sjuka, i stället för att, såsom dittills, hafva njutit rum, kosthåll och vård inom föreståndarens hus, förflyttades till andra ställen, der de hvar för sig fingo undergå den ortopediska behandlingen. En ortopedisk inrättning, som sedermera bragtes i stånd, med lokal för vintrarne i hufvudstaden och under sommarmånaderna på Djurgården, har i flera år fortfarit att vara föremål för den nitiske föreståndarens omsorgsfulla bemödanden, ehuru den i ekonomiskt hänseende icke gaf några serdeles lyckliga resultater. Bland de många af professor Åkerman utgifna arbeten, oberäknadt flera bidrag till Svenska läkare-sällskapets årsbe-

rättelser, m. m., märkas isynnerhet: *Meidingers Fransyska grammatika*, öfv.; *Medicinsk och Kirurgisk handbok för fältläkare*, öfv.; *Medicinsk handbok*, öfv.; *Fransysk ortoepi*; *Fransysk stilöfnings- och läsebok; Hälsovännen, Populär Medicinsk Tidskrift; Sundhets-kateches för barn, yngre och äldre personer*; m. fl. mindre skrifter.

Åkerman, Johan Erik, den föregåendes broder, föddes d. 21 Jan. 1787, och blef, efter att hafva genomgått Strengäs gymnasium, år 1811 student i Upsala. Medicine doktor 1822, och samma år pensionär i fältläkare-korpsen, samt förordnad till fattigläkare i Stockholm. Utnämndes året derpå till bataljonsläkare vid Svea artilleriregemente; men började redan år 1824 praktisera såsom enskild läkare inom Södermanland, hvarmed han fortfor till år 1827, då han ett år tjenstgjorde såsom läkare vid korrektions-inrättningen å Långholmen, men sedan återgick år 1828 till sin förra beställning.

Åkerrén, Olof, var född i Vestra Wingåker i Södermanland. Grefve Fredrik Bonde gaf honom tillfälle att i Strengnäs börja, samt i Åbo och Upsala fullborda sina studier. År 1776 utgaf Å. en akademisk afhandling i fysiken, och år 1782 i astronomien; blef samma år filosofie magister, och presiderade år 1784 för en disputation uti matematiken. Efter en tioårig akademisk öfningstid uti de vetenskaper, som angå och gagna naturläran, blef det liksom händelsens lott att leda Å:s uppmärksamhet på mekaniska byggnader. Vald till handledare för tvenne minderåriga barn hos en bruksägare, hvars manufakturverk stod under ombyggnad, hade han ledighet nog att som oftast öfvervara detta arbete, och de nyttiga råd han, i stöd af sina theoretiska kunskaper, såg sig i stånd att kunna lemna den antagne byggmästaren, upptäckte snart för honom sjelf hemligheten af hans bestämmelse, den naturen hittills syntes hafva doldt, för att nu så mycket fördelaktigare kunna begagna, och bespara honom ett och annat misstag, som man i annat fall icke sällan vid en mognare ålder har att förlåta sig. Den framgång, som redan vid första steget på denna nya bana belönade Å:s möda, och det lyckliga biträde hans theori erhöll af en nästan daglig erfarenhet, gaf honom anledning att vid denna tid författa en *Afhandling om Vattenverk*, som år 1786 utkom. Denna bok, i förening med ryktet om flera skickligt utförda byggnader, väckte så mycket bruks-societetens uppmärksamhet, att ett stipendium inrättades och honom tillerkändes, hvilket han äfven fick uppbära ända till 1795, då en ogunstig ödets skickelse fästade honom vid Wedevåg, hvarest ininrättningarna den tiden ej medgåfvo mer än 700 skepp:ds årlig tillverkning i svartsmiden; men hvilken under Å:s styrelse förökades till 3,000 skeppunds manufaktur för vattendrift m. m. Å. syntes nu i detta, efter allt utseende, lyckligt förenade bolag hafva hunnit målet för alla sina önskningar; men detta ställe, hvarest hans kunskaper och outtröttliga nit i sju år gagnat jern- och stålförädlingen, öppnade honom likväl ej den fristad, han der lefvade sig. Bruks-societeten, alltid välgörande och erkänsam, behjertade hans öde, och tillade honom derföre ånyo år 1802 ett mekaniskt stipendium, hvilket, år 1805 ökadt till 300 R:dr banko, förvandlades år 1808 till ett årligt arfvode, som Å. hade under sin återstående lifstid att uppbära, och dessutom öfverlemnades honom år 1811 jernkontorets stora medalj i guld, med förklarande af bruks-societetens tacksamhet och förbindelse. Å:s efterlemnade papper och ritningar vitsorda hvad mängd af byggnader och förrättningar varit honom anförtrodda, och de till jernkontoret inlemnade relationer och modeller lära ännu närmare derom upplysa. Om beräkningen endast göres ifrån år 1794, finnes, att under Å:s tillsyn blifvit uppförda 49 stångjernshamrar med 83 härdar, 51 knipp- och spikhammarverk, 7 plåthamrar, jemte valsverk, blästerverk, grufvekonster, tröskverk, 17 sågverk, hvaribland en del af alldeles ny inrättning, och 89 qvarnar. Lägges nu härtill Wedevågs manufaktur-inrättningar, Nyköpings messingsbruk, inrättningarne vid Rörstrands porcellinsfabrik, Gripsholms ättike- och Tyresjö blyhvittsverk, åtskilliga vattenuppfordringar, bokare och krossmachiner, samt slutligen byggnaderna vid Kinda kanal och slussverk, så finner man lätt, att en mängd byggmästare blifvit af honom danade och tillärde, så väl för bruks- och bergshandteringens, som för landets allmänna nytta. Ibland dessa kan man isynnerhet nämna ett antal af 24, som med serdeles framgång begagnat en så upplyst mästares handledning. Till bruks-societeten framställdes år 1808 nyttan deraf, att Å. till trycket befordrade sina *Samlingar i konstbyggnadsvetenskapen*, och fullständigt upplyste, hvad han derutinnan genom egen erfarenhet sedan år 1786 utrönt; men att han saknade medel att sådant på egen bekostnad verkställa, helst dervid minst fordrades 80 à 90 plancher. Döden hindrade honom likväl att vid detta arbete lägga den hand, han så patriotiskt önskat. Således eger man efter Å. blott mindre skrifter, såsom: *Blåsverkens historia*, serskildt tryckt år 1805; *Beskrifning om lerhusbyggnader*, år 1811, och först efter hans död har en af honom författad intressant *Afhandling om Gevär och Skjutkonsten*, med åtskilliga upplysningar rörande våra inhemska gevärsfaktorier, blifvit känd, äfvensom några andra skrifter, hvaribland en till bruks-societeten ställd *Afhandling om byggnadskonstens öden sedan 1780-talet*, synes förtjena en serdeles uppmärksamhet. År 1792 kallades Å. att vara ledamot af vetenskaps-akademien, hvars handlingar förvara åtskilliga vedermälen af dess nit att upplysa och gagna. Patriotiska sällskapet har äfven räknat honom bland sina arbetande ledamöter. Å. afled i Stockholm d. 9 Maj 1812, 58 år gammal, och hans stoft förvaras i Solna kyrkogård.

Åkerrosor (Centaurea cyanus), se *Blåklint*.

Åkers kanal utgör en del af en gammal båtled, som fordom varit befaren långt upp i landet. Genom muddring under åren 1820—1825 gjordes nemligen Åkers-ån, som rinner genom Österåkers

socken, farbar på 6 fots djup, ungefär $\frac{1}{3}$ mil långt; längst upp anbragtes en svängbro på landsvägen, och sydligare anlades en sluss med 4 fots sänkning, sprängd i berget, till 24 fots bredd, samt en afledningsgraf för öfverflödig vattentillgång. Hela kostnaden uppgick till 62,737 R:dr. Antalet af fartyg, som under de första åren, till och med 1833, begagnade kanalen, var i medeltal 100; men uppbörd, tillsyn och underhåll af kanalen hafva efter denna tid blifvit upplåtna åt enskilda personer.

Åkersork, se *Markmus*.

Åkervinda (Convolvulus arvensis) är en ört af 5:te klassen, med hjertlika, uddiga, nästan pillika blad, och förekommer på åkrar och i trädgårdar, der den genom sina långa och greniga rötter är ett särdeles besvärligt ogräs. Stjelken är slingrande, och flätar sig omkring andra växter. Hvarken med körning eller gräfning kan den pålitligt utrotas, der den en gång inkommit, ty den minsta bit af de smala rötterna, som blir qvar, är tillräcklig att föröka den på nytt, och den utmärglar då jorden. Den kallas ock *Snarbindel*, och är under detta namn i Byggninga-balkens 8 kap. 4 §. förbjuden att inkasta i annans åker. Innan den går i blomma, ätes den af kreaturen; men sedan icke.

Åkesholm, ett säteri om $3\frac{3}{8}$ hemman, med underlydande 20 insockne, samt $11\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ utsockne frälsehemman, jemte 39 gatuhus och torp, är beläget i Christianstads län, Gärds härad och Träne socken, 1 mil från Christianstad. Gården skall vara grundlagd i slutet af 12:te eller början af 13:de seklet, och erhöll af sin förste grundläggare, Ove Ogerup, namn af Ovesholm. En ättling af nämnde slägt, vid namn Åke Ugerup, gift med Marena Ulfeldt, flyttade vid pass år 1622 gården ned emot sjön (der lemningar deraf ännu synas), och kallade den Åkesholm. Gården öfvergick sedan till slägterna Ulfeldt, Ridderschantz och Winterfeldt, samt år 1774, genom majorskan Winterfeldts testamente, till majoren baron H. R. Wrangel, hvars son, landshöfdingen baron C. A. Wrangel af Adinal år 1792 flyttade hufvudbyggningen till dess nuvarande ställe, der den på en gång träffar ögat med den förvånande anblicken af ett ståtligt palats i Italiensk stil, på alla sidor omgifvet af den täta och lummiga parken. På litet afstånd från detta slott varseblifver man dock mellan träden en liten sjö, och der midt öfver, på andra sidan, ett brännvinsbränneri i landtlig stil, samt, litet längre bort, en betydlig landugård, stall, trädgård, ett värdshus, m. fl. mindre byggningar. Ändå litet längre bort i söder skönjer man blott ljungbackar och kärr, dit ingen körväg leder. Åt norra och vestra sidorna omgifves slottet af parker om 209 tunnlands vidd.

Åkrokeforssen, ett jernbruk i Fryksände socken, har 1 härd, med 450 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 4 skepp:d 10 lisp:d. Manufaktur-verkstäder äro äfven privilegierade vid bruket. Utskeppningsorten är Götheborg. Disponeras af C. J. Tjäder, C. Wærn och meddelegare.

Åland (äfven **Oland**), annex till Tibble, är beläget i Hagunda härad, 2 mil V. från Upsala. Landet är dels jemnt och bördigt på slätterna, dels lågbergig skogsmark; jordmånen dels lera eller svartmylla, dels sand och mojord. Näringar äro åkerbruk, jemte skogs- och ängsbruk, samt fiske. I socknen ligga gårdarna: *Österbo*, $6\frac{1}{2}$ mtl. frälsesäteri, samt *Ålbo*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri. Socknen innehåller $18\frac{3}{8}$ förm. hemman, med omkring 375 inbyggare på en areal af 8,216 tunnl., hvaraf 200 äro sjöar och kärr.

Ålandsrot (Inula Helenium) är en syngenesistväxt med äggrunda, under hvitludna blad, hög stjelk och stora gula blommor. Den blommar i Juli och Augusti, och förekommer vild på några få ställen i riket. Hästar och getter äta de stora grofva bladen; men andra djur rata dem. Bladen kunna och nyttjas i blandning med potatesblad att röka såsom tobak, och böra då insamlas vid midsommartiden. Allmogen plägar ock nyttja den torra roten mot kolik, eller att lägga på brännvin.

Ålberga, ett jernbruk i Kihla socken af Södermanlands län, har 2 härdar, med 500 skeppund privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 5 skepp:d. Derjemte idkas diverse manufaktursmide. Bruket skeppar på Stockholm. Eges af C. H. Ekstrand. Bruksstämpeln är G inom en cirkel.

Ålem eller **Ålhem**, en socken i Stranda härad af Calmar län, är belägen $3\frac{3}{4}$ mil N. från Calmar, vid hafvet, och tillhör 2 kl. reg. Marken är i allmänhet jemn, och rådande jordmånen dels sand, dels lera och svartmylla. I norra delen af socknen saknas ej skog. Betydligaste egendomen i socknen är säteriet *Stromserum* (se detta ord), hvarunder ock köpingen *Pataholm* lyder. Danskarne landstego här och brände Pataholm samt Ålhems by år 1677. År 1611 hade de äfven gästat här, och uppbränt kyrkan, jemte en del af socknen. En vexelundervisningsskola blef år 1637 härstädes inrättad af dåvarande ägaren till Strömserum, riksrådet Johan Skytte. Socknen innehåller $63\frac{3}{4}$ hemman, med 3,378 inbyggare på en areal af 32,122 tunnl., hvaraf 350 äro sjöar och kärr.

Ålhult, ett jernbruk i Södra Wi socken af Calmar län, har 1 härd, med 272 skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 2 skeppund 10 lispund, frälsesmidet utgör 22 skeppund 10 lispund; äfven manufaktur idkas. Utskeppningsorten är Westervik och Stockholm. Bruket eges af G. Nordströms sterbhusdelegare. Smidesstämpeln är ett upprasande lejon inom en krets af punkter.

Ålleberg, en bergshöjd inom Westergöthland, som i vester utgör gräns för Slöta och Karleby socknar, har varit ansedd som en prydnad för Falbygden, och lärer fått sitt namn af den ållonbärande ekskog, som der fordom varit. Nära till berget, på norra sidan, vid den så kallade Ållebergsgrände, är en rad af småkullar, som genom någon våldsamhet i naturen synas derifrån vara

lösrifna. Emellan dessa kullar och berget ligger en djup dal, och dessa kullar innehålla flera slags skiffer, serdeles alunskiffer, uppfylld med en art kalksten, samt med förstenade snäckor m. m. Vid norra ändan af Ålleberg är en ås, kallad *Grannberget*, der grannarna häromkring fordom plägat samla sig till rådplägningar. I Oktober månad år 1827 upptogos, vid gräfning ur jorden, vid norra ändan af Ålleberg, nära vägen mellan Leaby och Falköping, sönderbrutna stycken, hvilka tillsammans utgöra en väl arbetad halsprydnad af guld, af $46\frac{5}{16}$ lods vigt. Man tror att detta smycke gått förloradt vid något af de i denna trakt hållna fältslag.

Åman, Nils, son af kyrkoherden N. J. Åman i Jemtland, föddes år 1731, och blef, sedan han studerat vid Frösö skola och Hernösands gymnasium, år 1751 student i Upsala, hvarest han snart med synnerlig ifver egnade sig åt de medicinska vetenskaperna, under von Linnés ledning. Begagnade sedermera i Stockholm professor Martins undervisning i anatomien och kirurgien. Efter aflagda medicinska förhör i Upsala, utgick han år 1758 till krigstheatern i Pommern, der han i 3:ne år tjenstgjorde såsom fältlasaretts-läkare, under tiden, frånvarande, promoverad till medicine doktor i Upsala 1760. Antogs 1763 till fattigläkare i Stockholm, och utnämndes 1767 till anatomie prosektor derstädes. Sistnämnda år sände collegium medicum honom till Jemtland, för att söka hämma några der härjande farsoter, undersöka mineralvatten, och anställa koppympningar, hvilket allt han med synnerligt nit berömligen uträttade. Under tvenne års tid dels undersökte han, dels satte i brukbart stånd Sundsvalls, Lögdö och Böle brunnar i Medelpad och Hornsjöbergs, Under-Åkers och Liths m. fl. hälsobrunnar i Jemtland, samt ympade inalles 280 barn, hvarefter han till collegium medicum ingaf en vidlyftig berättelse om hela denna medicinska expedition. Slutligen förordnades han år 1773 att vara logices et physices lektor vid Hernösands gymnasium, der han med lofvärdt nit uppfyllde sina åligganden, samt gjorde sig känd och älskad, såsom en i hög grad verksam, skicklig och välvillig ungdomslärare. Han afled d. 19 Febr. 1783.

Åminne, ett jernbruk i Kärda socken, har 2 härdar, med 900 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 9 skeppund. Bruket är anlagdt, efter år 1828, på det fordna säteriet *Bestorp* af nuvarande ägaren, lagman C. Danckwardt, hvilken här anlagt masugn för tackjerns- och gjuteritillverkning af sjömalm från Bolmen och Widöstern, samt flera mindre sjöar och myrmalmsfält. Det nya gjuteriet förser orten, samt Halland och Westergöthland med goda kokkärl och machinerier, samt Halland och Skåne med jernugnar. Motala faktori har ock derifrån erhållit utvaldt godt gjutjern. Bruket har en naturskön lokal, omgifven af sjöar, ek- och bokskogar, och är bland de vackraste bruksanläggningar i riket. Hela trakten närmast derintill är en naturlig park af nära $\frac{1}{2}$ mils längd, der utsigter åt vatten, väl bebyggda gårdar och aflägsna landthöjder som oftast framblicka mellan den tätaste löfskog. Af Åminne gods äro $\frac{5}{8}$ frälse och $\frac{1}{2}$ mtl. skatte belägna inom den närgränsande Forsheda socken. Förnämsta afsättningsorten är Halmstad eller Götheborg. Smidessämpeln är Å-E.

Åmmeberg, ett jernbruk i Hammars socken, har 1 härd, med 500 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 4 skepp:d 5 lisp:d 16 skålp. Frälsesmidet utgör 71 skepp:d 1 lisp:d 5 skålp. Bruket skeppar på Stockholm. Ägare är P. Jansson. Smidesstämpeln är ett sammangjutet ÅB.

Åmot, annex till Ockelbo, utgör en egen kapellförsamling, $5\frac{3}{4}$ mil N.V. från Gefle. Folkmängden utgör 1,108 personer. Det i socknen belägna bruket af samma namn har 4 härdar, med 2,100 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 21 skepp:d. Bruket hörer till de s. k. Ockelbo-verken, och skeppar på Gefle och Stockholm. Ägare är J. A. S. Åberg; disponent: C. R. Roth.

Åmot, ett jernbruk i Wermlands län, har 2 härdar, och tillhörer *Brunnsbergs-verken* (se detta ord).

Åmål, en uppstad i Dalsland, är belägen vid en å, som utfaller i en vik af Wenern, och anlagd år 1640, med raka gator, som skära hvarandra vinkelrätt. Stadens näringsfång äro förnämligast handel, handtverk, fiske och jordbruk. En lärdoms- och en folkskola äro här inrättade. Sågtimmer, master, spiror, bräder, tjära, jernkram, stål- och plåtsmide utföras på stadens fartyg från Dalsland och Wermland åt Wenersborg och Götheborg, och deremot införes salt, kramvaror, kryddvaror m. m. År 1845 funnos här 58 mästare med 32 gesäller och 44 lärlingar, äfvensom 28 handlande med 19 betjenter. Staden eger 250 hus och tomter, 210 tunnland åker, 60 äng, och 317 skog och utmark. Statsbidragen beräknas i medeltal till 5,585 R:dr banko. Hela folkmängden uppgår till 1,480 personer. Tillsammans med den omgifvande landsförsamlingen, hvilken ensam innehåller $21\frac{3}{4}$ hemman, med 1,448 inbyggare, utgör staden ett regalt pastorat af 3 klassen.

Ångerman-elfven är den praktfullaste, längst segelbara och största af floderna i Norrland. Dess norra eller venstra gren kommer från Åsele lappmark, och sammanflyter med den högra grenen inom Ångermanland, $\frac{1}{2}$ mil ofvanom Sollefteå kyrka. Ifrån Sollefteå bruk till Nylands lastageplats i Ytter-Lännes socken — ungefär 4 mil — är elfven segelbar för 4 till 5 fot djupgående fartyg, samt derifrån ända till utloppet i hafvet — en sträcka af 6 mil — för fartyg af hvad storlek som helst. Vattenmassan är för det mesta sammanprässad till en smal strömfåra; men vidgar sig på några ställen till en betydlig bredd; så vidgar den sig under några mils längd från Thorsåkers kyrka ända till 2000 fot, och är en mil ifrån utloppet ända till $\frac{1}{4}$ mil bred.

Ångermanland, det mest omvexlande och stor-

artadt vackra landskapet i Norrland, är beläget mellan 62 gr. 15 min. och 64 gr. 30 min. nordlig latitud. Dess största bredd från öster till vester är omkring 30 mil, och hela arealen utgör 157 qvadratmil. Landet är öfverallt uppfylldt af berg, och genom dem indeladt i större och mindre dalar, mestadels i rigtningen från nordvest till sydost, såsom vanligt i Norrland. Störst bland vattendragen är Ångerman-elfven, samt dernäst Indals-elfven och Ljungan, båda härstammande från Jemtland, och vigtiga för flottning af trädvaror; men icke segelbara. Vid stränderna af dessa elfvar, jemte sjöarna och hafskusten, har landet först blifvit odladt. Jordmånen är der lera och mylla, jemte sand och mojord; men i höglandet råder mestadels röd och hvit sand, samt sandmylla. Den odlade och odlingsbara marken kring elfvarna och utmed hafsstranden är i allmänhet ganska bördig, så att säden endast till följd af tidigare nattfroster, eller s. k. jernnätter, här stundom felslår. Sådana nattfroster pläga dock inträffa olika för olika trakter af landet, och mest blottställda äro fjällsocknarna, hvilka dessutom hafva den svagaste jordmånen. Efter gammalt bruk sås i denna ort mest korn, så potates, råg, grå-ärter, hafra, lin, rotfrukter och hampa. Afkastningen, med afdrag af utsädet, beräknas i vanliga år till 5:te och 6:te kornet af korn och ärter, 8:de à 9:de af råg, 7:de af hafra, och 8:de à 10:de af potates. Lin odlas ock öfverallt i länet, utöfver dess eget behof. Råg odlas mest på svedjeland. För hvetesådd äro ortens somrar för korta. Klimatet har, under fortfarande sänkning och uttappning af sjöar och kärr, likasom ock den skogsminskning, som fortsatta odlingar, jemte en på vissa ställen högt drifven brädsågning medfört, på sednare åren märkbart förändrat sig; men denna förändring synes mindre hafva kommit sommaren till godo, än de öfriga årstiderna, bland hvilka höst och vår förlängt sig på vinterns bekostnad, äfvensom vintrarna blifvit mildare. I medelmåttiga år svarar dock sädesproduktionen mot landets behof, och lemnar i goda öfverskott till afsalu och till besparingar för de år, då missväxt inträffar. Ortens bästar äro i allmänhet goda och starka, och ladugårdsafkastningen är i det hela tillräcklig för landets behof, samt lemnar äfven, hufvudsakligen från fjällbygden, der betet är ymnigt och godt, ett betydligt öfverskott till afsättning på andra orter. Likväl äro i kustlandet och landskapets mest bebodda trakter betesmarkerna ofta så otillräckliga, att boskapen måste öfver sommaren föras till s. k. fäbodar, stundom på flera mils afstånd, hvarifrån, tid efter annan, afkastningen i smör och ost hemtas. Mycken tidspillan tillskyndas härigenom hemmansåboerne, som derjemte under sommaren lida af mjölkbrist, och tillika oftast nödgas i fäbodarna qvarlemna den gödsel-tillgång, som eljest kunnat komma jordbruket till godo. Vid sådant förhållande kan någon stallfodring öfver sommaren icke ens komma i fråga. Denna betesmarkernas inskränkthet har ock vållat, att de anstalter, man här vidtagit till fårafvelns upphjelpande, icke haft önskad framgång, helst fårkreaturen, om de skola begagna fjälltrakternas bete, svårligen kunna fredas från skadedjur. Likväl motsvarar fårens afkastning af all i det närmaste landets behof. — Skogen, som mest består af gran, tall och björk, är, ehuru vårdslösad och medtagen genom öfverdrifven brädsågning och bjelkhuggning, dock ännu i allmänhet tillräcklig, fastän här och der på bygden eller vid hafs- och elfkusternas socknar finnas, der tillgången är så ringa, att ved och timmer måste annorstädes anskaffas. I fjälltrakten, der skogstillgången är ymnigast, är ock jordmånen så mager, att träden behöfva en återväxttid af 250 till 300 år. — Egen malm brytes ej i denna ort; men likväl sysselsatte bergsrörelsen i Ångermanland, jemte det till samma län hörande Medelpad, år 1842 5 masugnar, 82 härdar, 28 spikhammare, 12 knipp- och räckhammare, samt 6 ässjor för hvarjehanda svartsmide. Länets enda grufva är belägen på den lilla ön *Ulfön*. Bland de betydligare bruken märka vi: *Björkå*, *Forsse*, *Gideå*, *Graninge*, *Sollefteå*, *Westanå*, *Sörgård*, *Gåhlsjo* och *Gallström*. Dessutom finnes här äfven ett glasbruk, *Sando*, och ett pappersbruk, *Nyede*, jemte flera tullmjölqvarnar, salusågar och tegelbruk. Blott ett enda säteri, *Holm*, finnes i denna provins. Ortens förnämsta binäring är *linneväfnaden*, som isynnerhet i Angermanlands norra fögderi behandlas med utmärkt omsorg, och anses öfverhufvud inbringa omkring 180,000 R:dr årligen. Deremot idkas yllevåfnad blott till husbehof. Hvarjehanda vinterslöjd, såsom förfärdigande af större och mindre trädkärl, trädskedar, stolar o. dyl. idkas ock till afsalu af en mindre del jordbrukare; hvarjemte äfven allmogen eger till sjöfart några få fartyg, hvarmed bräder, ved och landtmannavaror på Hernösand och Stockholm utskeppas. Strömmingsfisket fortfar också att för kustboerne vara en vigtig binäring; men deremot har laxfisket i elfvarna sedan fordna tider betydligt aftagit. Jagt och djurfång äro endast i fjällsocknarna ännu af någon betydenhet. Den allmännaste binäringen är likväl landthandeln, som numera idkas icke blott af hemmansägare, utan äfven af torpare och drängar, och hvarvid vanligen så tillgår, att landthandlaren, vid marknader och deremellan i säljarens hemvist, verkställer uppköp af ortens produkter (eller ock äfven från närbelägna socknar utom länet), sällan mot kontant betalning, men med löfte om sådan efter skedd försäljning; samt, då denna ej utfaller efter önskan, stundom, för att bli af med varan, eller måhända äfven af stegrad vinningslystnad, ser sig nödsakad eller låter förleda sig att, i stället för penningar, taga bränvin, likörer och lyxartiklar; hvarefter vid hans hemkomst säljaren måste nöja sig med den betalning, som kan fås. Verkningarna af denna handel anses derföre på flerfaldigt sätt vara ofördelaktiga, så väl för enskilde, som för orten i allmänhet. Likväl berömmes folket i allmänhet såsom välvilligt, förståndigt och arbetsamt, om ock här och der genom de täta handelsresorna, serdeles bland ungdomen, någon yppighet och flärd synes hafva in-

nästlat sig. — Hela Ångermanland, med undantag af Nordmalings socken, som år 1810 lades till Westerbotten, hörer, jemte provinsen Medelpad, till Wester-Norrlands län, och eger blott en stad: Hernösand. Provinsen utgör 2 domsagor och 2 fögderier: *Södra* och *Norra Ångermanlands*, af hvilka det förra innehåller 6, och det sednare 4 tingslag. Södra Ångermanlands tingslag äro: Sebrå, Gudmunrå, Sollefteå, Ramsele, Botheå och Nora; Norra Ångermanlands: Nordingrå, Själevad, Nätra och Arnäs. Socknarna inom södra domsagan äro till antalet 32, inom 13 pastorater, hvilka äro: Hernösand, Säbrå, Stigsjö, Häggdånger, Nora, Thorsåker, Gudmunrå, Sollefteå, Botheå, Ramsele, Bodum, Resele och Junsele. Norra domsagan åter innehåller 13 socknar, inom 9 pastorater, nemligen: Nordingrå, Wibyggerå, Nätra, Sidensjö, Anundsjö, Själevad, Björna, Arnäs och Grundsunda. Dessa socknar äro indelade i 4 kontrakter. I militäriskt hänseende underhåller landet inalles 348 båtsmän. Hela provinsen innehåller tillsammans 1,158 $\frac{5}{6}$ förm. hemman, med 54,072 inbyggare på en areal af 4,611,304 tunnl., hvaraf 189,700 äro sjöar och kärr.

Ångermanlands vestra kontrakt innehåller 4 pastorater, nemligen: Sollefteå, Multrå, Ed, Långsele och Graninge; Botheå, Gålsjö, Styrnäs, Öfver-Lännäs och Sånga; Resele, Liden och Junsele; Ramsele, Hälgum, Edsele, samt Fjällsjö med Bodums och Tåsjö kapell.

Ångermanlands södra kontrakt innefattar 4 pastorater, nemligen: Hernösands stad med Hernö socken, Säbrå, Stigsjö med Westanå och Wiksjö kapell, samt Häggdånger.

Ångermanlands östra kontrakt innehåller 4 pastorater, nemligen: Nordingrå, Wibyggerå och Ullånger; Nora, Bjerträ och Skog; Gudmunrå och Högsjö; samt Thorsåker, Ytter-Lännäs och Dahl.

Ångermanlands norra kontrakt innehåller 14 pastorater, nemligen: Nätra, Anundsjö, Sidensjö med Skorpeds kapell, Själevad, Björna, Mo, Arnäs, Gideå, Grundsunda, Bjurholm, Åsele Lappmark, Wilhelminas Lappmark, Fredrikas Lappmark, och Dorotheas Lappmark.

Ångman, J. E., blef år 1791 auskultant i Svea hofrätt, och i Oktober 1793 likaledes auskultant i bergs-kollegium. Han är författare till en skrift om *Svenska Bergverkens tillstånd och öden före Gustaf I:s tid,* hvarföre han af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien erhöll belöning. År 1794 förordnades han till Finland att uppbygga hytta för silfvermalm och göra profsmältningar; förestod sedan i 2 års tid Fristads-direktionen i Eskilstuna, erhöll år 1801 konstitutorial att vara bergsfogde i Gamla Norbergs och Ramsnäs bergslager, samt år 1829 likaledes i Skinnskattebergs bergslag.

Ånimskog, annex till Tössö, är beläget vid Wenern, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Åmål. I socknen ligger den öfver 2 mil långa sjön Ånimmen, omgifven af höga klippor, mellan hvilka sträcker sig en skum dal med den rikaste växtlighet. Nära vid denna sjö, på Näs egor, förekommer också en stensättning, bestående af ett lågt rör af 40 alnars omkrets, hvarifrån mot söder utgår en rak, 13 alnar lång och 8 alnar bred, stenfylld sträcka, hvilken slutar vid ett mindre, likaledes mycket lågt rör eller fylld krets. Vid sjöns södra ända är i ett berg en vacker grotta. Norr ut i socknen, på Säby egor, finnes en hällekista af 5 alnars längd och 1 $\frac{2}{3}$ alns bredd i gafveländan. Sidohällarna vid södra ändan närma sig hvarandra, så att kistan der har en gafvelöppning af endast 5 qvarters bredd. Hela denna stensättning ligger till en del i en hög af 44 alnars omkrets. I nordost derifrån, på ett berg å Österby egor, finnas lemningar efter ett forntida fäste, som nu kallas Slottet. Mellan sjöarna Ånimmen och Wenern förekomma äfven en mängd andra rör eller rösen, som här kallas *jättekast,* och finnas till stor mängd äfven på de skär och holmar, som åtfölja stranden. Ånimskogs kyrka ligger på ett bredt näs, mellan sjöarna Ånimmen och Forsjön, hvilken sistnämnda äfven har höga, med ung björkskog prydda omgifningar. Hela trakten är romantiskt skön. Socknen innehåller 38 $\frac{3}{8}$ hemman, med 2,045 inbyggare på en areal af 20,944 tunnland, hvaraf 4,667 äro sjöar och kärr.

Ånnesta, ett annex till Örebro regala pastorat, stöter på vestra sidan till Örebro stad, vid Svartån. Åkerbruk är hufvudnäringen. Inom socknen ligga *Snaflunda* qvarn och *Lindbacka* pappersbruk, tillhörigt Lindhska boktryckeri-firman i Örebro. Serdeles godt takpapp skall der förfärdigas. Socknen innehåller 11 mtl., och eger, tillsammans med det bredvid liggande annexet Långbro, en befolkning af 1,488 personer.

Årdala, med Forssa, en socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, är belägen 1 $\frac{3}{4}$ mil S. från Malmköping, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är ojemn och bergaktig; rådande jordmånen lera. I socknen ligger sätesgården *Stäringe,* om 4 mtl., och *Wibyholm,* om 6 mtl., hvilken sednare fordom varit kungsgård. På en holme i sjön Båfven, inom Wibyholms egor, hade Carl IX:s enkedrottning Christina sitt enkesäte. Gården utbyttes år 1685 från kungsgård till frälse af general-guvernören grefve Hastfer. Den har sedan öfvergått i grefl. Bondeslägtens ego, och år 1826, på midsommarsdagen, hände här den olyckan, att då kammarherren grefve F. U. Bonde firade sitt silfverbröllop, en kanon sönderssprang och i föräldrarnas åsyn dödade deras son, löjtnanten vid fältmätningskorpsen grefve Bonde, jemte styckjunkaren. Gården är på ena sidan försedd med jordvallar; men har likväl ej varit befästad. Inom socknen finnes en stor, alldeles rund hög, kallad Årdala-hög, på hvilken fordom ting skall hafva hållits. Hemmanens antal utgör 37 $\frac{1}{2}$, med 1,090 inbyggare på en areal af 14,973 tunnl., hvaraf 3,500 äro sjöar och kärr.

Åre, annex till Undersåker, är beläget i Jemtlands södra fögderi, 8 mil V.N.V. från Östersund. Socknen är 6 mil lång och 2 à 3 mil bred, samt sträcker sig ända till Norrska gränsen. Berget Åreskutan ligger nära invid kyrkan. Marken är mycket bergaktig, samt uppfylld af sjöar, kärr

och mossar, hvilka ofta bidraga till åkerns skadande af köld. Genom socknen rinner *Em-elf*, vid hvilken hundradetals krigare, hörande till Svenska arméen, under dess återtåg från Norrige år 1719, vid nyårstiden omkommo af köld. I denna socken har varit en gränstull, kallad gränstullen i Åre, anlagd år 1696 i *Dufeds* by, utmed den der varande skansen, men sedan flyttad till Forssa, $\frac{1}{8}$ mil nedanföre. Dufeds skans blef år 1734 ödelagd. Vid *Handöl*, i denna socken, är ett täljstensbrott, der grytor, pannor, kakelugnshällar och dylikt bearbetas och försäljas till de närliggande trakterna, äfvensom till Norrige. Denna handtering skall här vara uråldrig. Vid Nordhalls by träffas äfven svart takskiffer. I socknen finnas äfven flera koppargrufvor, såsom *Handöl*, *Gustaf* och *Carlsbergs;* men gruf-arbetet försvåras betydligt dels genom klimatet, dels genom det långa afståndet till närmaste sjöstad, hvarföre ock alla dessa verk numera afstannat, och äro ödelagda. Landsvägen inom socknen slutar vid byn Sta, hvarefter endast rid- och klöfväg vidtager. Om vintern nyttjas här mycket att färdas på skidor. Socknen innehåller 15$\frac{3}{8}$ hemman, med 1,154 inbyggare.

Åreberg, ett jernbruk i Kyrkefalla socken, 4$\frac{1}{2}$ mil från Mariestad, är anlagdt år 1726. Bruket har 2 härdar, med 600 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d. Skeppar på Götheborg, och tillhörde år 1845 P. Mellins konkursmassa. Smidesstämpeln är ett sammangjutet ÅH inom en cirkel.

Åreskutan, en bergshöjd om 4,919 fot, är belägen i Åre socken af södra Jemtland. Konung Carl XI besökte berget år 1686. Björkskogen stiger ända till 3,100 fot på detta berg, hvars topp icke uppnår den egentliga snögränsen, ehuruväl eviga snömassor här och der befinna sig på dess norra sida. Från spetsen af berget njuter man den vidsträcktaste och herrligaste utsigt.

Årsmot. Bland katbolicismens många vidskepliga påfund, voro själamessor för de döda betraktade såsom något högst angeläget, och för den skull oftast ganska dyrköpta. När liket var jordadt, måste presten, för laga likstol öfver detsamma, hålla tre själamessor, den första på begrafningsdagen, den andra på sjunde dagen derefter, eller påföljande söndag, den tredje på trettionde dagen efter begrafningen. Denna sistnämnda kallades månadsmot. Ville någon ännu ytterligare förskaffa sig en vissare säkerhet om sin själs frälsning ur skärselden, måste en sådan förmån köpas genom ett serskildt testamente, benämndt Själagift. Dermed köpte han sig rättighet till Årsmot (eller Årsmotsmessa), d. v. s. en årlig högtidlig messa på sin dödsdag. Till alla dessa messor hörde icke allenast den latinska sången, utan ock ett ståtligt gästabud, hvarföre äfven den, som ville hafva årsmot firadt årligen på sin dödsdag, måste hafva lemnat everldeligt testamente på så stor egendom, att årliga räntan deraf kunde betäcka kostnaderna för messan och gästabudet. Också finner man, att årsmot endast plägade hållas efter de förnämste och rikaste personer, förmögnare biskopar o. s. v.

Årsräkningen i forntiden. Nordens gamla folk hade begrepp om solårets storlek och om skottdagars nödvändighet. Året indelades af dem uti tvenne hälfter, vinterhälft och sommarhälft, eller s. k. *Misseri* (af *midr*, half, och *ar*, år). Från vinterns början räknades äfven årets, ty vintern betraktades såsom äldre än sommaren, i öfverensstämmelse med den fornmythiska läran, att mörkret och kölden voro äldre än ljuset och värman. I året räknade man fyra dagar på det fjerde hundradet, ' hvilket, efter det gamla sättet att räkna tio tolfter, eller sex tjog på hundradet, vill säga 364 dagar. Dessa indelades i tolf månader och femtiotvå veckor, hvarje vecka beräknad till sju och hvarje månad till trettio dagar, jemte fyra öfverskottsdagar eller, såsom de gamle kallade det, tillökelsenätter (*aukanætur*), ty såsom åren räknades efter vintrarna, så räknades dygnen efter nätterna. Att åtminstone hos Isländarne i det tionde århundradet, då de ännu voro hedningar, året efter förbemälda sätt varit afmätt, det veta vi med temlig visshet, och Islands bebyggare hade från Skandinavien medfört sin kunskap samt sina förfäders sedvänjor. De märkte dock snart af solens gång, att sommaren sköt allt längre och längre tillbaka inpå våren; men hvadan detta kom, eller huru man fordom i dylika fall förhållit sig, det visste de icke. En Isländsk man, *Thorsten Svarte* från Breidfjord, uppgaf då det förslag, att man hvar sjunde sommar skulle lägga till en hel vecka, och försöka huru detta månde lyckas. Förslaget vann bifall, och det blef, efter lagman Thorkils samt andre kloke mäns råd, fastställdt, att dädanefter dagarnas antal rätteligen skulle vara 365 de år, som icke voro *laup-ar*, eller skottår, men 366 åter då skottår inföll, hvilket inträffade hvart fjerde år. För bibehållande af årets jemna veckoräkning, skulle, med den hvarje år sålunda tillagda ökelsedagen, på det sätt förhållas, att hvart sjunde, eller när så inträffade, att två skottår infölle inom ett antal af sju år, hvart sjette år då skulle hafva femtiotre veckor. Dygnets tider utstakades hos de gamle efter väderstrecken och solens dagliga gång. Väderstrecken indelades i fyra hufvudstreck och i fyra mellanstreck, hvilka med ett gemensamt namn kallades *atta*, åttor. Efter dessa väderstreckens åttor indelades dygnet i åtta delar, nemligen: 1) *Morgun*, morgon; 2) *Öndverdur dagur*, dagens framdel; 3) *Hadægi*, högdag, dagen i sin höjd; kallades äfven *Middægi*, middag; 4) *Efri lutur dags*, dagens sednare del; hette äfven *Lydandi dagur*, till slut lidande dag, och *Thridiungur lifer dags*, dagens återstående tredjedel; 5) *Kvold*, qväll, och *Aptan*, afton; 6) *Öndverd nott*, första delen af natten; 7) *Middnætti*, midnatt; och 8) *Efri lutur nætti*, nattens sednare del. Lämpad till våra dagars indelning af dygnet, började första åttondelen klockan half fem förmiddagen, och räckte till klockan half åtta; den andra derifrån till klockan half elfva; den tredje till half tu efter-

middagen; den fjerde till half fem; den femte till half åtta; den sjette till half elfva; den sjunde till half tu efter midnatt; och den åttonde till half fem, då morgonen begynte. Dessa dygnets åttor indelades åter uti åtta mindre delar, hvarigenom dygnets afdelningar blefvo sexton. Natt om sommaren var den tid, då solen gick genom nordåttan, hvilket vill säga, då han gick från norvest genom nord till nordost.

Årsta, en gård i Brännkyrka socken, vid Årstaviken, utgör 2 mtl. frälse-säteri, med tillydande Berg eller Zachrisberg, 3 mtl., samt Walla, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse. Gården är ganska gammal, och skall fordom hafva varit bebodd af Birger Jarl, hvarom några hvälfda källare af grof gråsten och tjocka murar ännu synas vittna. Gårdens egor skola ock hafva sträckt sig utöfver hela Södermalm, den tid denna ännu var obebygd, hvarföre också en af gårdens fordne ägare, assessor Wadström, vid medlet af 1700-talet skall hafva gjort anspråk på tomtören från denna del af hufvudstaden. Gården eges nu af en Reenstjerna. — Utanför Årsta, i Årstaviken, ligga *Årsta holmar*, sedan år 1735 söndrade från Årsta, dit fordom äfven *Liljeholmen* hörde.

Årsta, i Öster-Haninge socken, vid saltsjön, är ett betydligt gods, utgörande 3 mtl. frälse-säteri, med underl. 22 mtl., en qvarn, samt räntan af $2\frac{9}{32}$ mtl. inom socknen, jemte $2\frac{1}{2}$ mtl. i Wester-Haninge. Gården är gammal; egdes år 1389 af Tyske riddarne, tillhörde på 1600-talet amiralen friherre Clas Bjelkenstjerna, hvilken här afled år 1662, till följd af sina i slaget vid Bält erhållna sår, och har sedan en längre tid tillhört slägten Fleming, hvaraf flera ättlingar skrefvo sig till Årsta, intill dess godset år 1805 af baron Flemings arfvingar såldes till brukspatron Brehmer, hvars arfvingar ännu äro ägare deraf. Åbyggnaden är af sten, och grundlades af amiralskan Bjelkenstjerna under mannens frånvaro i Tyska kriget; trädgård och park äro betydliga. Godset var omkring 1848 taxeradt till vid pass 127,000 R:dr. På Årsta äng mönstrades konung Gustaf II Adolfs här före uttåget till Pohlen år 1621, och Axel Oxenstjerna uppläste der de nya krigsartiklarna, hvaraf detta ställe ännu bär namnet Kungsängen.

Årstad, ett härad inom Halmstads län, innehåller tio socknar, nemligen: Skrea (annex till Falkenberg), Drengsered med Krogsered, Wessige med Askome, Årstad med Asige, Abild, samt Slöinge med Eftra. Häradet innehåller 248 hemman, med 8,361 inbyggare på en areal af 108,124 tunnl., hvaraf 5,540 äro sjöar och kärr.

Årstad, med Asige, en socken i Årstads härad, är belägen $1\frac{1}{4}$ mil Ö. från Falkenberg, och tillhör 2 kl. reg. Pastoratet begränsas i N. och N.V. af Ätra-ån. På gränsen mot Slöinge socken ligger ett berg, kalladt Himmelskullen. Marken är i allmänhet bergaktig, men här och der jemn. Skog fattas, och sandmylla är den rådande jordmånen. Jordbruket är hufvudsakliga näringsgrenen; men äfven väfnader, serdeles af golfmattor, tillverkas här och der till afsalu. Potates odlas här med fördel, och man räknar i allmänhet 3:dje till 4:de kornets afkastning af säden. Förnämsta godset är *Sannarp*, ett säteri om 2 hemman, med qvarnar och sågverk; lera är här den rådande jordmånen, och åkern skötes med cirkulationsbruk. Kyrkan är högt belägen, 60 alnar lång, 20 alnar bred och 12 alnar hög till hvalfvet, med altartafla af Hörberg. I denna trakt ligger *Asigehed* (se detta ord), och en mängd minnesvårdar erinra om Habors och Signes af sagan firade äfventyr. Så finner man här, vid vägen mellan Asige och Årstad, en ättbög, kallad *Hagbartshög*, hvilken har 35 fots sluttningshöjd och 183 fots omkrets vid jorden, samt närmare åt Asige en annan, hvilken af alla ättbögar här i trakten är den största, enär den innehåller 46 fot i sluttningshöjd, och i sin ovalformiga omkrets vid jorden 250 fot. *Odensberg*, beläget nära vägen från Årstad till Asige, lärer i forntiden hafva varit en ättestupa. Icke långt från prestgården på Årstads gärde finner man också en oval stensättning, bestående af 32 stenar, och utgörande 32 steg i längd och 14 i bredd inom kretsen. Några af dessa stenar äro bautastensformiga, andra domstensformiga. Monumentet kallas Munkkyrkan, och har, enligt folksägnen, utgjort en andaktsvård. Socknen innehåller $35\frac{1}{6}$ hemman, med 1,055 inbyggare på en areal af 7,336 tunnl., hvaraf 65 äro sjöar och kärr.

Årsstafven. All sannolikhet är, att man redan under hedendomen hade sin årsstaf, eller den äfven så kallade runstafven, för beräkningen af årets tider, samt de dagar, då ting och offerhögtider inträffade. Den lätthet, den säkerhet och det egna sätt, hvarpå den vid kristendomens stadgande införda katholska kyrko-kalendern, med dess bestämmelser för de rörliga och orörliga kristna festerna af menige man i Skandinavien uppfattades, tillämpades och användes, synes häntyda på en från ålder fortplantad och icke först med kristendomen inkommen kunskap i tidräkningen. Icke heller blott hafva de gamla årsstafvarna ett eget, sjelfständigt uppställningssätt af tidsbestämmelserna; de afse tillika andra, för den katholska kyrko-kalendern främmande beräkningar, hvilka röja ett gammalt, inhemskt ursprung, och medföra en större användbarhet för det medborgerliga lifvet. Dessutom finnes icke, att det kristna presterskapet någonsin begagnat runstafven, utan blott sin kyrko-kalender, och äfven de tider, då presterne i allmänhet synas hafva varit mindre bekante med denna, så att de behöft anvisningar på hvilka dagar de rörliga högtiderna inträffade, hafva deremot, såsom en af våra prelater vitsordar, Sveriges landtmän och bönder, efter en från förfädren bland dem fortgången kunskap, vetat att sjelfve på sin årsstaf uppsöka alla för dem nödiga tidsbestämmelser, vetat att uppgifva årets gyllental och söndagsbokstaf, vetat att säga, när skottår inträffade, vetat att bestämma de rörliga högtiderna och månens skiften, samt sådant ända på en tidslängd af tusen år. Då detta, såsom våra runforskare anmärkt, icke kan betraktas blott såsom ett

alster af katholsk lärdom, enär ingenstädes i andra kristna länder något motsvarande kan framtes, måste grunden för årsstafvens uråldrighet i norden, dess inrättning och allmänna bekantskap ligga i något före kristendomen allmänt kändt, äldre beräkningssätt eller en årsstaf, så mycket mera, som årsstafvens hela inrättning och egna uppställning för tidsberäkningen är till sin grund och sin användning en för Skandinavien egen, uråldrig tillhörighet. Från hedendomen härstamma äfven veckodagarnas namn, tagna af planeternas eller de mot planeterna svarande gudarnes.

Årsunda, en socken i Gestrikland, är belägen $3\frac{3}{4}$ mil S.V. från Gefle, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen stöter i norr till den nästan midt i Gestrikland belägna Storsjön, hvilken vid hög vårflod stundom öfversvämmar. Jordmånen är dels sandblandad lera, dels sand och litet svartmylla. Utsädet består mest af råg och korn, samt något hafra. Jordbruket har på sednare åren blifvit mycket utvidgadt och förbättradt, så att afkastningen plägar räknas ända till 6:te kornet. Utom vanligt åkerbruk räknas boskapsskötsel, kolning och körslor för bruken, äfvensom qvarnstenshuggning och något fiske till ortens näringsfång; äfven åtskilliga trädvirks- och slöjdpersedlar, serdeles goda båtar, förfärdigas och säljas härifrån. Skogen anlitas till kolning för de närmast belägna jernverken, och hvarje by har sin afdelta trakt. Elg och björn skjutes här stundom. *Årsunda-ån* genomgår socknen. Jernverk finnas här icke, men smärre qvarnstensbrott här och der. Gästgifvaregårdar finnas i *Sörby* och *Främlingshem*. Kyrkan är af sten och 46 alnar lång. Socknen innehåller $23\frac{3}{4}$ hemman, med 1,610 inbyggare på en areal af 42,768 tunnland, hvaraf 7,950 äro sjöar och kärr.

Årta (Anas Querquedula), en fogel af simfoglarnas ordning, har matt grågrön eller mörkgrå vingspegel med hvita vingpennspolar. Dess längd är 1 fot $3\frac{1}{2}$ tum, och vingbredden 2 fot 2 tum; näbben är nästan jemnbred och rät. Denna fogel förekommer inom Skandinavien mest i de södra trakterna; men har äfven någon gång anträffats i Södermanlands skärgård, och till och med vid Torneå. Inom Ryssland lärer hon allmänt förekomma, ända upp till Kamtschatka och norra polcirkeln; men är ej funnen i Norrige. Hon lefver helst bland gräs, som växer i vattnet, och är föga skygg. Hennes föda utgöres af späda vattenväxter, frön, maskar och insekter. Hon är flyttfogel, och begifver sig om hösten till varmare trakter, för att om våren återvända.

Åryd, annex till Hälleryd, är beläget i Bräkne härad af Blekinge län, 1 mil O.N.O. från Carlskrona, vid hafvet. Marken är ojemn och bergaktig. Rådande jordmånen är lera och svartmylla, och skog finnes ymnigt i öfra delen af socknen. Hemmantalet utgör $21\frac{2}{3}$ med en folkmängd af 1,890 inbyggare inom en areal af 16,362 tunnland, hvaraf 1,240 äro sjöar och kärr.

Åryd, ett jernbruk i Hemmesjö socken, har 2 härdar med 461 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 4 skepp:d 3 lisp:d 7 marker. Malmtägten är grundad på sjö- och myrmalmer. Bruket är anlagdt på 1600-talet af A. de Rees. Frälsesmidet utgör 45 skepp:d; hvarjemte äfven något manufaktursmide åstadkommes. Utskeppningsorten är Calmar. Eges af J. L. Aschan. Smidesstämpeln är ett sammanbundet latinskt ÅRY.

Ås, med Wentlinge, en socken inom Ölands Södra Mot, är belägen 6 mil söderut ifrån Calmar och utgör Ölands södra udde. Socknen innehåller $16\frac{1}{2}$ mtl med en befolkning af 480 personer inom en areal af 5,045 tunnland, hvaraf 6 äro sjöar och kärr.

Ås, annex till Rödön, är beläget i Jemtlands norra fögderi, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Östersund. Boskapsskötseln är här hufvudnäring; skog och åkerjord, äfvensom fisket i Storsjön utgöra binäringar. Socknen innehåller 24 hemman med 668 inbyggare.

Ås, annex till Flo, är beläget vid Wenern, $2\frac{1}{2}$ mil öster från Wenersborg. I socknen märkes säteriet *Sjöryd*, $1\frac{1}{2}$ mtl, vid sjön Dettern. Socknen utgör $17\frac{7}{8}$ hemman med 691 inbyggare på en areal af 3,009 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Ås, öfre, en bergsmanshammare i Ofvansjö socken, har 1 härd med 333 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 3 skepp:d 6 lisp:d 15 skålp:d. Skeppar på Gefle och Stockholm. Eges af bergsmän m. fl. intressenter. Smidesstämpeln är ett sammanbundet latinskt AH med ett snedstreck och en punkt öfver, inom en cirkel.

Ås, Nedre, eller **Åttersta**, bergsmanshammare i Ofvansjö socken, har 2 härdar med 624 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 6 skepp:d 4 lisp:d 16 skålp:d. Skeppar på Gefle och Stockholm. Eges af bergsmän m. fl. intressenter. Smidesstämpeln är ett latinskt M med ett litet kors inuti, inom en cirkel.

Ås kloster i norra Halland och Wiske härad skall hafva blifvit grundlagdt år 1165 af erkebiskop Eskil i Lund. Det kallades Ås efter sin belägenhet på en höjd, och munkarne gåfvo det sedan namnet *Asylum*. Bernhardinermunkar från Sorö på Seland skola af nämnde erkebiskop Eskil först hafva blifvit bitbemtade och till större mängd inkallade genom erkebiskop Absalon eller Axel år 1195. Likasom de flesta andra af medeltidens kloster, tillväxte äfven detta mer och mer i rikedomar, genom tid efter annan gjorda donationer och testamenten af gårdar och lägenheter. Äfven hertigarne Erik och Waldemar ihågkommo det från sitt fängelse år 1318 med en gåfva af 20 mark penningar. Stället är nu en kungsladugård vid Wiskeflodens utlopp i hafvet, med särdeles bördig jordmån af lera och lerblandad mylla samt med ett fördelaktigt laxfiske från Åsbro ned till hafvet.

Åsa. Med sin gemål, den sköna Götild från Westergöthland, hade Ynglingaättens siste konung i Upsala, den namnkunnige Ingjald Illråda, utom sonen Olof, äfven en dotter vid namn Åsa, hvilken sagan säger hafva blifvit gifven åt en konung Godröd i Skåne till äkta. Af samma svekfulla och våld-

samma sinnelag som sin fader, förmäles hon hafva stämplat endast förräderi och brott i det land, hvars drottning hon kommit att vara. På hennes anstiftan dräpte Gudröd sin broder Halfdan Snälle, men blef sjelf sedan afdagatagen genom Åsas förrädiska stämplingar, hvarpå denna återvände hem till sin fader. Hon fick sedan samma skymfliga tillnamn som denne, och kallades Åsa den Illråda. Huru förhållandet härmed egentligen varit och hvilka orsaker kunnat ligga till grund för Åsas illbragder i Skåne, har sagan icke uppgifvit. Svårligen kan det antagas att de dubbla morden endast åstadkommits af grymhet och blodtörst. Skulle möjligen meningen dermed hafva varit att bereda Upsala-konungen Ingjald, som då herrskade öfver både Svear och Göther, väldet äfven öfver de i södra delen af landet boende folkstammar, så misslyckades dock helt och hållet denna plan, och tvertom utgick från dessa trakter den blodshämnare, som omstörtade Upsala-konungens välde och eröfrade hans genom eld och svärd grundlagda rike.

Åsaka, en socken i Skånings härad, är belägen $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Skara och är prebende åt biskopen i Skara. I socknen märkas säterierna *Randker,* 3 mtl., och *Marbogården,* 1 mtl. Biskopsbostället *Brunsbo* är här beläget. Större delen af jorden är sank mark, men kyrkan är belägen på en ås. Socknen innehåller $23\frac{3}{8}$ hemman med 922 inbyggare på en areal af 6,017 tunnland, hvaraf 45 äro sjöar och kärr.

Åsaka, annex till Lekåsa, är beläget i Barne härad, $3\frac{1}{4}$ mil N.O. från Alingsås. Skog saknas, och bränntorf nyttjas öfverallt af allmogen, både till kokning och värme. Inom socknen ligga säterierna *Åsaka* och *Stora Svenstorp.* Socknen innehåller $13\frac{2}{3}$ hemman med 597 inbyggare på en areal af 3,217 tunnland, hvaraf 15 äro sjöar och kärr.

Åsaka, annex till Råda, är beläget i Kållands härad, 1 mil S.V. från Lidköping. Den lilla kyrkan är belägen på en sandås. Regements-qvartermästarebostället *Bostorp* är här beläget nära ån Lidan. Socknen innehåller $11\frac{3}{4}$ hemman med 392 inbyggare.

Åsaka, annex till Tunhem, är beläget i Wäne härad, 2 mil S.S.O. från Wenersborg, $1\frac{1}{4}$ mil från Trollhättan. Tvänne säterier, *Wellebo* och *Munkebo,* finnas i socknen. Hemmantalet utgör $38\frac{1}{8}$ med 1,925 inbyggare på en areal af 22,888 tunnland, hvaraf 350 äro sjöar och kärr.

Åsaka, med Kälfvene, en socken, hörande dels till Redvägs, dels till Wartofta härader, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Falköping och tillhör 3 kl. konsist. Marken är backig, stenig och kärraktig, jordmånen mest svartmylla. Ån Ätran utgör här gränsskillnad mellan länen och häraderna. I socknen märkas säterierna *Wartofta,* 2 mtl., som fordom skall hafva tillhört Upsala Öde; *Torp,* 1 mtl., *Öyevalla,* 2 mtl. samt *Kyrkeslätt,* 1 mtl. I Öyaby har en årlig marknad plägat hållas 2 gånger om året, men är nu indragen. Socknen eger 620 inbyggare på en areal af omkring 4000 tunnland, hvaraf vid pass 150 äro sjöar och kärr.

Åsarp, med Kölaby, Solberga och Smula, är en socken, till större delen hörande till Redvägs, men till en mindre del till Frökinds härad, belägen $1\frac{1}{2}$ mil söder från Falköping och tillhör 2 kl. konsist. En låg landtås, här och der beväxt med granoch enbuskar, sträcker sig genom socknen. Nära till prestgården finnes en märkvärdig mosse, på hvilken inga växter trifvas, fastän man, då torra år infalla, torrskodd kan gå öfver dess svarta yta. Öfver 150 år har man från denna mosse årligen hemtat flere lass fururötter, som efter källossningen det ena året efter det andra skjutit högre och högre upp, till dess de legat helt lösa ofvanpå. Äfven vid Åsarps by ligger en torfmosse, uti hvilken vid torftagningar på 2 alnars djup icke sällan träffas stora, på ytan kolade trädstubbar. Mossar med god bränntorf finnas här äfven. Socknen innehåller $19\frac{1}{2}$ hemman med 675 inbyggare på en areal af 9,697 tunnland, hvaraf 150 äro sjöar och kärr.

Åsarp, annex till Länghem, är beläget $4\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Borås. Markens beskaffenhet är mestadels jemn, och barrskog finnes ymnigt. I socknen ligger säteriet *Limared,* samt *Limmare* eller *Limmaryds* glasbruk. Det fordna slottet *Oppensten* (se detta ord) var här beläget. Socknen innehåller $5\frac{1}{3}$ mtl., med 265 inbyggare på en areal af 6,156 tunnland, hvaraf 320 äro sjöar och kärr.

Åsbo, en socken i Göstrings härad af Linköpings län, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil söder från Skenninge och tillhör 3 kl. patr. Marken är bergaktig, stenig och oländig; jordmånen lera och sandjord. I socknen ligga säterierna *Grönlund,* 1 mtl., *Lagarp,* 4 mtl. och *Strålsnäs,* 4 mtl. frälse, med underliggande $1\frac{1}{2}$ hemman rå och rör samt 18 torp. I socknen ligga Hurusjön och Huruån, vid hvilken en mjölqvarn med 3 par stenar samt såg äro anlagda. Socknens kyrka skall vara grundlagd år 1181. Hemmantalet utgör $43\frac{3}{4}$ med en befolkning af 1,696 inbyggare på en areal af 24,786 tunnland, hvaraf 680 äro sjöar och kärr.

Åsbo, Norra, ett härad af Christianstads län, innehåller 16 socknar, neml. Östra Ljungby med Källna, Gråmanstorp med Wedby, Riseberga med Färingtofta, Oderljunga med Perstorp, Örkeljunga med Rya, Össjö med Tossjö, samt de till moderkyrkor inom andra härader hörande annexerna Fagerhult, Munka-Ljungby, Tåstarp och Röstånga. Häradet innehåller $334\frac{2}{3}$ hemman med 18,018 inbyggare på en areal af 225,137 tunnland, hvaraf 8,415 äro sjöar och kärr.

Åsbo, Södra, ett härad af Christianstads län, innehåller 10 socknar, neml. Höija med Starby, Ausås med Ströfvelstorp, Björnekulla med Broby, Norra Wram (en liten del af denna socken, äfvensom af de båda sistnämnda annexerna höra till Luggude härad), Qvidinge med Kågeröd, samt Stenestad. Genom häradet går en skogsås, som till större delen är beväxt med bok och annan löfskog, men äfven har ängar, åkerfält och gårdar, samt är på flera ställen en half mil bred. Enskilta punkter på denna ås erbjuda en vidsträckt utsigt så väl åt slätten med dess många kyrkor, som åt Öresund, åt Nordsjön och bergsudden Kullen. Mycket ylle-

tyg väfves inom Södra liksom äfven Norra Åsbo härader, och trävaror samt tjära utgöra afsättningsprodukter. Häradet innehåller 225⅛ hemman med 9,330 inbyggare på en areal af 56,307 tunnland, hvaraf 78 äro sjöar och kärr.

Åsbräcka, annex till Rommeled, är beläget vid Götha-elf, ¾ mil från Edet. Jordmånen består af lera, och skog saknas ej. Socknen innehåller 10½ hemman med 315 inbyggare på en areal af 7,845 tunnland, hvaraf 430 äro sjöar och kärr.

Åse, ett härad i Mariestads län, vid Wenern, innehåller 10 socknar, neml. Flo med Ås och Sal, Näs, Särestad med Täng och Häle, samt Thun med Friel och Karaby. Häradet innehåller 171 hemman med 6,355 inbyggare på en areal af 45,545 tunnland, hvaraf 170 äro sjöar och kärr.

Åsele utgör i vidsträcktare mening en egen, kring öfra Ångermanelfven belägen Lappmark, som innesluter 4 socknar, nemligen: Åsele, Fredrika, Dorothea och Wilhelmina, samt fordom räknats till Hernösands län, hvarföre det äfven kallats Ångermanlands Lappmark, men numera räknas till Westerbotten eller Umeå län. Landet sträcker sig i norr till Umeå Lappmark, i vester till Norrige, samt i öster och söder till Ångermanland och Jemtland. Hela areal-innehållet utgör 130 qvadratmil. Invånarne äro dels Lappar, dels Svenskar. Landet är ganska bergigt, och har vid Norrska gränsen snö- och isberg; men stränderna af Angermanelfven, der Wilhelminas och Åseles kyrkor ligga, äro utmärkta för sin fruktbarhet. Af korn skördas här 2:dra eller 4:de kornet, och ängarna äro betydligt gifvande, hvartill fjellflodens öfversvämningar, vid midsommartiden, mycket bidraga. Inga körvägar finnas om sommaren i denna Lappmark, utan endast gång-, rid- och båtvägar. I sydost är Åsele genom det med granskog bevuxna *Stoltings-fjellet* skiljdt ifrån Lycksele. Skogen, som mest består af gran och björk samt något tall, är i allmänhet låg, och jordmånen består mestadels af sandmylla. Ända till år 1800 utgjorde Åsele Lappmark ett enda pastorat, hvaraf den nuvarande Åsele socken blott utgör den sydvestra delen. Redan år 1732var vid Åsele kyrka en Lappskola inrättad, i hvilken en skolmästare undervisar 6 barn på Lappska språket. Äfven ett fattighus är här vid kyrkan inrättadt, der socknens mest behöfvande mottagas. Boskapskötseln är i dessa socknar det förnämsta näringsfånget, dock ega Svenskarne i orten ej många renar; men underhålla i deras ställe hästar, hornboskap och får. Äfven gäddor fångas och torkas, och allmogen förstår äfven att spinna och väfva samt tillverka allehanda jernredskap. Bergigast är jordmånen i Wilhelmina (den nordöstra delen af landet). Man sår i slutet af Maj, och skördar i slutet af Augusti. Säden lider ofta af frost; men potatisen trifves förträffligt. Utförsvaror, som här uppköpas af resande köpmän, för att försäljas på marknaderna i Sollefteå och Hernösand, eller i Ångermanland och Stockholm, äro förträffligt smör, torkade gäddor, skinn, mest af tama djur, vildfogel, serdeles hjerpar, orrar och tjädrar, samt något talg och ost. Lapparne deremot afyttra renkött, renshudar och lappskor. Betet är i Åsele Lappmark så godt, att korna kunna mjölkas tre gånger om dagen. Lapparne i denna ort hafva alltmer börjat att närma sig till Svenskarne, och blifva åkerbrukare. Bönder och kolonister äro här i allmänhet godt och redligt folk. Jerngrufvor finnas icke; endast någon myrmalm, som likväl ej begagnas. Ordentliga gästgifvaregårdar äro anlagda, hvarigenom man mot vanlig skjutslega får om sommaren båtar, roddare, bärare och vägvisare, samt om vintern hästar. Befolkningen i denna Lappmark har ökat sig i en progression, som inom gamla verlden är oerhörd, och uppgår nu till inemot 4,000 personer, hvaraf icke fullt 300 äro Lappar. Den nuvarande Åsele socken ligger 16 mil V.N.V. från Umeå, innehåller 31¼ hemman, med 1,374 inbyggare på en areal af 445,731 tunnand, hvaraf 15,000 äro sjöar och kärr. Dess medelhöjd öfver hafvet beräknas till 950 fot.

Åsenhöga, med Källeryd, en socken, belägen mestadels inom Westbo härad af Jönköpings län, ligger 6 mil S.S.V. från Jönköping, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen har sitt namn af den höga ås, hvarpå den till större delen ligger, emedan landet i dess grannskap anses ligga minst 800 fot öfver hafvet. Sjöar i socknen äro: *Ekhult*, *Göte*, *Skjar-* och *Mo-sjöarna*. Jordmånen består af grus och sand. I socknen ligger säteriet *Broddhult*, som nu eges af bönder. Ett annat frälsehemman i socknen, *Welebo*, har en tid varit säteri och kallats *Tigerhof*, men indrogs till kronan vid konung Carl XI:s reduktion. Inom socknen ligger ett tegelbruk, *Modala*, anlagdt år 1831, samt *Marieholms* jernbruk, anlagdt år 1839. En stor del af allmogen föder sig med ståltrådsdragning. Orten har sannolikt fordom haft sin hedniska gudstjenst här på åsen, der en ofantlig sten ännu ses hvila på 4 andra. Socknen innehåller 21¼ hemman, med 1,033 inbyggare på en areal af 17,403 tunnland, hvaraf 1,290 äro sjöar och kärr.

Åsgarn, en bergsmanshammare i Folkärna socken af Kopparbergs län, har 1 härd, med 220 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 2 lisp:d 4 skålp. Skeppningsorten är Gefle eller Stockholm. Egdes år 1845 af E. v. Stockenström m. fl. medintressenter. Smidesstämpeln är Å.

Åsheda, en socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, är belägen 5¼ mil N.O. från Wexiö, och tillhör 2 kl. konsist. Socknen håller 5 qvadratmil i areal, och är belägen på en bergås, hvars vattendrag på östra sidan rinna mot Emmån. Största höjden af denna ås är belägen vid norra ändan af gränsen mellan Åsheda och Lemmhult, och stiger till 1,500 fots höjd öfver vattenhorizonten i Östersjön. Vintern blifver derigenom här långsammare än i de närliggande socknarna, så att man stundom börjar bereda åkern i Nottebäcks socken, då snö och slädföre ännu finnes i Åsheda. Orten berömmes såsom mycket hälsosam och fri från smittsjukdomar. Jordmånen består af sandjord, svartmylla, mo- och dungjord. I sock-

nen ligger ett säteri, *Sissehult*, om 2 mtl. I den nuvarande stenkyrkans ställe, har fordom här varit en trädkyrka, kallad S:t Olofs kapell; och ända till år 1837 var här plägsed att på "Olsmässe söndag," då allmogen levererade ostarna till presterne, fira konung Olofs minne genom en serskild predikan "om kristendomens införande i Norden." Denne Olof lärer dock ej varit den Norrske konungen af detta namn, som fått tillnamnet den Helige, utan en Svensk konung Olof, som af Ansgarius här blifvit döpt. S:t Olofs och S:t Sigfrids bilder ses här ännu på södra kyrkomuren. Men denna kyrkohistoriska predikan har numera upphört, sedan den nämnda festen blifvit allt mindre religiös. Åsbeda by kallas nu "staden;" många handtverkare bo der, och årlig marknad har der varit hållen alltsedan år 1842. Socknen innehåller $81\frac{3}{4}$ hemman, med 2,610 inbyggare på en areal af 59,107 tunnl., hvaraf 4,120 äro sjöar och kärr. Adr. Wexiö.

Åsled, med Mularp och Tiarp, en socken i Wartofta härad af Mariestads län, är belägen $1\frac{1}{2}$ mil Ö. från Falköping, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är ojemn, jordmånen mest svartmylla; blandkorn och hafra förnämsta utsädet. En å, kallad Slafsan, genomgår församlingen, och öfversvämmar i våta somrar. I socknen ligga säterierna *Fårdala*, *Kjelleberg*, *Hofmene* och *Svarttorp*. Kyrkan är af sten, och försedd med ett grafchor, tillhörigt slägten Liljehök, som varit ägare till Fårdala säteri, hvilket sedan med 14 hela hemman blifvit fideikommiss i Schefferska ätten. Nyare forskningar hafva nära bragt till vissbet, att slaget mellan konung Albrecht och drottning Margaretha den 24 Februari 1389 stått här i Åsled, och att det kärr, der konung Albrecht af hetta och oförsigtighet fastnade med sina trupper, varit Åsleds mosse. Traditionen i orten, äfvensom flera efter denna händelse ännu bibehållna namn, såsom *Nyckelängarna*, der drottningen skall hafva tappat sina nycklar; *Fruskår*, der hon ridit uppföre berget, för att åskåda fältslaget; *Helveteskärret*, straxt nedanför Nyckelängarna, der trupperna förmodligen blifvit sittande; *Segerberget*, den del af Hvarfsberget, som ligger midt för Åsleds by; *Dandsen*, der Danska trupperna sannolikt varit uppställda, synas alla vittna om den namnkunniga träffning, som här förefallit. Socknen innehåller 656 inbyggare på en areal af 3,009 tunnland, hvaraf 45 äro sjöar och kärr.

Åsnan (Equus Asinus) är ett däggdjur af hästslägtet; men har öronen jemförelsevis längre än hästen; dess svans är blott i spetsen bevuxen med långa hår, färgen gråblack, med ett svart streck längs ryggen och ett tvärstreck nedåt bogarna. Den vilda åsnan, som förekommer i Central-Asiens stepper, är egentligen ett bergsdjur, som klättrar förträffligt bland stela klippor, dit hon, då fara är å färde, gerna tager sin tillflykt. Hon är också både större, raskare och skönare än den tama åsnan, sådan denna visar sig i det mellersta och nordliga Europa. Men äfven den tama åsnan är i sydligare länder större, vackrare och raskare än i de nordliga, der hon af köld och dålig medfart är förkrymplad och usel. Inom Sverige förekommer hon endast här och der vid herregårdar i rikets sydliga och mellersta landskap, och begagnas der merändels att draga ved- och vattenkärror. I Persien begagnas hon deremot till ridbäst, och anses der vara uthålligare än hästen. Hon är serdeles ömtålig för köld; men håller till godo med uselt hö och taggiga växter, som ratas af hästen och hornboskapen. Till dryck måste hon hafva rent kallt vatten. Hennes mjölk anses i tärande sjukdomar vara serdeles välgörande. Parmesanosten beredes deraf. Parningen sker om våren, och honan går drägtig i 11 månader, hvarefter hon föder 1 eller 2 föl. — Bastard af åsnan är *Mulåsnan* (Equ. As. Mulus), som till storlek och färg närmast liknar modren, stoet; men till öronen, länderna och svansen mer liknar åsnan. Inom Sverige är hon ännu mera sällsynt än åsnan, och hanne och hona af detta bastardslägte kunna ej med hvarandra fortplanta sig.

Åsnen, en insjö i Kronobergs län, ligger 380 fot högt öfver hafvet, åtskiljer Kinnevalds och Albo härader, och är till sin storlek den 6:te i Sverige, nemligen $1\frac{3}{5}$ qvadratmil. En å, kallad *Helgan*, eller *Helgavärman*, infaller i sjön Åsnen, hvarutur den åter utfaller, under namn af *Båtan*, eller *Hafsbåtan*, och heter vid utloppet i hafvet *Mörrums-å*.

Åsum, med Skepparslöf, är en socken i Gärds härad, $\frac{1}{2}$ mil S. om Christianstad, och tillhör 1 kl. reg. Rådande jordmånen är sand, och behöflig skog af ek och bok finnes. Inom socknen ligger krono-säteriet *Lillö*, som fordom tillhört Ulfeldtska familjen, men blifvit reduceradt till kronan och indelt till majorsboställe vid Södra Skånska kavalleri-regementet. Vid denna gård finnes ock en hög af Helge-å kringfluten kulle, hvarpå fordom stått ett väl befästadt slott. Konung Carl XI hade i Åsums by i Mars månad år 1677 sitt högqvarter. Socknen innehåller $37\frac{5}{6}$ hemman, med 1,410 inbyggare på en areal af 6,873 tunnland, hvaraf 1,880 äro sjöar och kärr.

Åsum, annex till Brandstad, är beläget i Färs härad, 3 mil N.N.V. från Ystad. I socknen ligger säteriet *Åsum*, $1\frac{1}{2}$ mtl., tillhörigt Öfveds-kloster. Vid *Sjobo*, $2\frac{47}{48}$ mtl. insockne frälse, är gästgifveri. Hela socknen innehåller $19\frac{5}{6}$ hemman, med 950 inbyggare på en areal af 6,642 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Åtvid, en socken i Bankekinds härad af Linköpings län, är belägen $3\frac{1}{2}$ mil S.O. från Linköping, och tillhör 2 kl. patr. Belägenheten är mest bergländig och genombruten af en mängd större och mindre insjöar. Jordmånen är mest svart- och sandmylla, blandad med klappersten. Kyrkan är gammal, har en altartafla af Hörberg, och ett chor, som innesluter frih. Adelsvärdska familjegrafven. Inom socknen ligger *Adelsnäs*, 2 mtl. frälse-säteri, hvilket eger sitt största värde i det nära derintill belägna *Åtvidabergs* kopparverk. Säteriet Adelsnäs blef, jemte flera hemman i Östergöthland och Calmar län, tillhopa $74\frac{399}{1672}$ mantal, jemte åt-

skilliga jordlägenheter, sågar, qvarnar, kopparverket och *Forseströms* jernbruk, år 1783 af konung Gustaf III stiftadt till ett stamgods, med benämning af *Baroniet Adelsnäs*, hvilket under konungens eget höga förmynderskap skulle vara ett fideimmiss inom Adelsvärdska slägten. Ägaren af Adelsnäs innehafver jus patronatus till Åtvids församling, och tillsätter både pastor och kommininister. Socknen innehåller 49 ½ hemman, med 3,050 inbyggare inom en areal af 33,534 tunnl., hvaraf 5,250 äro sjöar och kärr.

Åtvidaberg har af gammalt varit en bergslag, som bestått af Åtvids socken, och lärer varit i stånd i konung Magni Erikssons tid, då den vid digerdöden år 1350 af folkbrist skall hafva upphört. Lemningar efter hyttestället finnas ännu i de närliggande socknarna. Konung Gustaf I utfärdade år 1542 till menige man vid Hellestaberg, Åtvidaberg och Wånga bref om upptagande af de der befintliga koppargrufvorna. Oaktadt äfven de närmast följande konungarne tid efter annan sökte uppmuntra bruket, förblef dock tillverkningen af koppar obetydlig, ända till medlet af 18:de seklet, då krigsrådet Adelsvärd öfvertog verket och efterhand deri inköpte allt flera lotter. Bergslagsprivilegier utfärdades år 1779 på 9 socknar, nemligen: Åtvid, Wårdsnäs, Tjärstad, Kettilstad, Oppeby, Grebo, Wärna, Björsätter och Gärdserum. Landshöfdingen Adelsvärd gjorde år 1781 godset till ett fideikommiss, hvarpå följde Kongl. Maj:ts stadfästelse af d. 9 Maj 1783. År 1816 blef här äfven en yllefabrik anlagd, som år 1827 tillverkade för 20,526 R:dr kläden, eller omkring 5,000 alnar. Äfven fattighus och lasarett för brukets och fideikommissets fattige äro här anlagda, äfvensom en marknadsplats hålles nära kopparverket. Till godset hörer äfven gården *Slefringe*, 2 mtl. berustadt säteri, som i äldre tider varit kungsgård. Till ödelagda grufvor, som fordom här begagnats, räknas *Engfalls koppargrufvor, Malmviks-grufvan, Garpegrufvan, S:t Örsätters grufvor*, m. fl. Tillverkningen af koppar har under de sednare åren här betydligt stigit. Under 10 års tid, 1833—42, har årliga tillverkningen i medeltal utgjort 1,300 skepp:d, med en kolåtgång af 16,000 läster. Under 5 års tid derefter, 1844—48, har koppartillverkningen, efter åtskilliga vid bruket införda förbättringar, i medeltal årligen utgjort 2,822 skeppund, med en kolåtgång af 23,988 läster. Under loppet af 87 år, räknadt till år 1849, har tillverkningsbeloppet inalles uppgått till 79,832 skeppund koppar, som, efter antaget medelpris af 48 R:dr silfver å skeppundet, motsvarar 3,831,936 R:dr silfver specie, eller 10,218,500 R:dr banko. Med anledning af de kända tillgångarna af malm i grufvorna och kopparhaltig slagg i varpen, har man trott sig kunna beräkna, att tillverkningen under nästföljande 17 à 20 år bör kunna hållas vid sitt nuvarande belopp.

Åviken, ett jernbruk i Hässjö socken af Westernorrlands län, har 6 härdar, med 2,700 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 27 skepp:d. Spik- och annat manufaktursmide tillverkas här äfven. Skeppar på Hernösand och Stockholm. Disponeras af W. von Ehrenheim och M. G. Rosén. Smidesstämpeln är KLP inom en uddig cirkel.

Ä.

Ädelfors, beläget i Alsheda socken af Jönköpings län, har fordom varit ett guldverk. Bergsrådet Anton Swab fann här först anledning till en guldådra, sedan han år 1738 fått sig förevisad en malmhaltig sten eller svafvelkis, som han fann innehålla guld. Guldmalmen befanns då innehålla $\frac{1}{10}$ till 2 lod guld i centnern, och år 1741 skedde den första guldsmältningen, hvaraf man då erhöll 64 dukater. Intressentskapet i detta verk bestod i början af 300 storlotter; det upphörde år 1734; men drefs sedan för kronans räkning. Från 1741 till och med 1773 blefvo 12,000 dukater slagna, men med frihetstidens slut afsvalnade den patriotiska ifvern på detta håll. År 1805 blef Ädelfors inrättadt till ett jernbruk, någon tid derefter utarrrenderadt och, såsom mindre lönande, nedlagt. Numera finnes der blott en spiksmedja. Den i konung Gustaf III:s tid uppförda åbyggnaden afbrann år 1829.

Ägomätning. För utbredandet af allmän kännedom i denna för landtbruket och skogshushållningen vigtiga konst, har isynnerhet skogsförvaltaren W. E. Källström med framgång arbetat. Den *Höjdmätnings-, Afvägnings- och Ägomätnings-Apparat*, som af honom blifvit för landtbrukares behof konstruerad, har af tidnings-redaktioner, skolmän, landtbrukare och geodeter blifvit enstämmigt med beröm vitsordad samt till allmänt bruk rekommenderad. Det länder dessutom uppfinnaren till icke ringa heder, att hafva lemnat hvar och en, som för saken intresserat sig, kostnadsfri undervisning i apparatens användning. Herr Källström har äfven, enligt offentligt tillkännagifvande, lyckats afhjelpa de olägenheter, hvarmed bruket af landtmätaretaflan är behäftadt, nemligen papperets hygroscopering, och den osäkerhet i figurernas affattning, hvartill det vanliga mätbordets rankighet gifver anledning. Då härtill kommer, att Källströms system bereder möjligheten, att vid intersektionerna begagna huru stort antal nummerstic-

kor som helst, samt att förrättningsmannen är obereende af väderlekens förändringar, synes han i betydlig mån hafva utbildat den konst, på hvars utförande de vigtigaste intressen bero.

Ägir (Myth.), en af jätteslägtet, hafvets beherrskare. Enligt Finn Magnusen skulle Ägir vara en Asarnes vasall, eller länsman. Hans maka var Ran, äfvenledes en sinnebild af hafvet. De hade tillsammans nio döttrar, medelst hvilkas bilder böljorna personifierades; dessa hette: *Himingläffa* (den mot himlen sträfvande), *Blodughadda* (den blodgiriga), *Hefring* (den jäsande, pösande), *Bölja* (Bylgia, den stormande), *Rönn* (Raun, den rofgiriga), *Dufva* (Dufa, den djupa), *Drömm* (Drobna, den susande, brusande), *Kolga* (flod), och *Unn, Ud* eller *Udur* (förderf, undergång). Ägirs palats var beläget på hafvets botten. Till Ägir och Ran kommo alla de, som drunknade, ty Ran hade ett nät, hvilket hon försåtligt utlade i böljorna, och drog sålunda många menniskor ned i djupet.

Äktenskap. Antalet af ingångna äktenskap synes vara i minskning, ty under de fem åren mellan 1820 och 1825 utgjorde de inom Sverige årligen 23,772; men under qvinqvennium från 1835 till 1840 årligen blott 20,995. Omkring 100 äktenskap upplösas årligen genom konsistoriell åtgärd. Hvart 8:de äktenskap plägar förblifva barnlöst.

Äldste Svenske man. Uti Å socken i Östergöthland har lefvat den äldste Svenske man, några anteckningar omnämna, nemligen torparen Jon Andersson, som var född den 18 Februari 1582, och dog i April månad år 1729. Han uppnådde således en ålder af 147 år och 2 månader, samt hade lefvat under tio regenters tid. Denne ovanligt långlifvade man hade alltid haft en ganska god hälsa, ehuru han under sin långa lefnad fått slita mycket ondt, och var ännu vid 130 års ålder så kry, som vanlige gubbar om 70 år.

Älf, Erik Peter, son af professorn, sedermera domprosten doktor Samuel Älf, föddes i Linköping den 2 Mars 1765, och blef 1782 student i Upsala; men begaf sig tre år sednare till Lund, der han 1787 blef filosofie magister primus, och 1789 docens i litteratur-historien. Fördelaktigt känd för både lärdom och lyckliga vittra anlag, kallades han 1791 till ledamot af vetenskaps- och vitterhets-samhället i Götheborg, och prestvigdes följande året; men en alltför tidig död slöt redan 1793 hans ganska hoppgifvande bana. Älfs *Strödda Skaldestycken* utgåfvos efter hans död genom hans faders och vänners föranstaltande, försedda med ett företal af Leopold. Det längsta är ett rimmadt *Tal öfver freden i Werelä*, alldeles i samma form och anda, som de från adertonde seklets början vanliga; för öfrigt består samlingen af *Lyckönskningar, Bröllops-* och *Grafskrifter, Öfversättningar*, samt några obetydliga småstycken. I alla dessa visar författaren ett böjligt språk, en ledig och flytande versbyggnad, samt flera rätt artiga ordvändningar och bilder; men ingenstädes den hänförelse, som ovilkorligen nödgar den äkte skalden att utgjuta sig i sång. Öfverallt råder klarhet och värdighet; men bestämdhet, träffande målning och högre flygt saknas. Oftast söker han ersätta bristen på idéer genom många ord och utnötta sentenser.

Ält-gräs (Ranunculus Flammula) är en ganska skarp ranunkel, som växer öfverallt i sumpiga ängar och marker, äfvensom vid bräddarna af dammar och gölar. Sönderstött och lagd på huden, drager den lätt blåsa, och kan derföre nyttjas i stället för spansk fluga, då sådan ej finnes att tillgå. Den plägar ock nyttjas mot ältan hos barn: den krossas då och bindes öfver handlofven, der den får ligga tills den dragit blåsa. Dock hjelper detta icke alltid; men efterlemnar stundom svårläkta sår. Färsk, skall den vara ett gift för får; men förlorar i torkadt tillstånd mer och mer sin skärpa.

Ängel, Israel Johannis, af gammal adel, en på sin tid ganska lärd och ansedd man, säges genom sin broders, erkebiskopen Folkos konster och myndighet hafva blifvit befordrad till biskop i Westerås stift, då hans företrädare måste taga afsked, för att lemna honom rum. Detta är äfven temligen sannolikt, ty samma år, som Folko blef erkebiskp, blef Israel biskop, nemligen 1267. Ingenting finnes upptecknadt af hvad han i sitt embete gjort, och sedan han omkring tolf år varit biskop, har han, ovisst af hvad orsak, år 1279 afsagt sig sitt embete, hvarefter han lefde ännu uti tolf år, eller in på året 1291.

Äng-hafre (Avena pratensis) förekommer öfverallt i Sverige på torra ängar och beteshagar, helst på kalkartad eller sandblandad jord. Det skiljer sig från närbeslägtade arter med en rot utan krypande rotskott, sträfva, hårlösa blad och bladslidor, smala rotblad, blågrön färg och klaslik, hopdragen vippa med sträfva grenar, samt smala, 4-5-blommiga, upprätta småax. Detta gräs blommar i Juni och Juli, samt gifver ett godt bete.

Äng-kafle (Alopecurus Pratensis) liknar nära Timothej; men har lena, ej sträfva vippax. Detta gräs träffas allmänt på feta, något fuktiga ängar i hela Sverige, med undantag af de högre fjelltrakterna, och utgör flerestädes på lågländta ställen en stor del af gräsvegetationen. Roten är stark och mångtrådig, och de derifrån uppskjutande glatta och trinda stråen blifva 1—2 alnar höga. Äng-kaflen blommar i Maj och Juni, gifver ett ypperligt foder, och förtjenar att odlas isynnerhet på något sidländt, mullrik mark, der det ger rik afkastning och länge bibehåller sig. Det kan slås tvenne gånger på sommaren, och ätes serdeles begärligt af kreaturen.

Äng-kampe, se *Timothej.*

Ängknarr, en fogel af Vadare-slägtet, har brunröda vingar, och blir omkring 10 tum lång, med 19 tums vingbredd. Han förekommer om sommaren i Sverige fläckvis, från södra Skåne, ända inom polcirkeln, serdeles i kusttrakterna. Han uppehåller sig helst bland högt gräs och säd, merändels på fuktiga ställen, på madar och sanka ängar, samt äfven på åkrarna bland säden. Om nätterna och efter regn äfven om dagarna, låter han höra ett sträft skrik af *arp-snarp* och *rax-krax* och har af detta läte fått namnet *Ängssnarpa,* samt den

latinska benämningen *Crex*. Han döljer sig merändels i säden eller gräset, samt flyger dåligt och ogerna, vanligtvis blott i korta sträckor. Ändock är han flyttfogel, bortflyttar från Skåne i September, och plägar kallas *Vaktelkung*, emedan han kommer och far med vakteln. Hans föda består i insekter och larver, snäckor, maskar, gräsfrön och späda gräsrötter. Hans kött är om hösten mycket fett, och anses för en läckerhet.

Ängsgröe (Poa pratensis) är ett af våra vanligaste inhemska grässlag, och utgör en betydlig del af höet på våra goda naturliga ängar. Dess rot är krypande, och uppskjuter flera upprätta, 1—2 fot höga, trinda glatta strån, med korta mörkgröna stråblad. Vippan är utspärrad och glattgrenig, med omkring 5-blommiga småax, och kronorna omgifvas af tätt, hvitaktigt ludd. Det blommar i Maj och Juni, och ger i Juli månad mogna frön.

Ängs-ull (Eriophorum) utgör ett slägte af de så kallade Halfgräsen, och igenkännes lätt på de långa hvita hår, som omgifva fröen. Det växer i kärr, och dess ull kan nyttjas till stoppning. På våren ätes detta gräs begärligt af boskapen, men ej fram på sommaren, dock ingår det stundom i det s. k. Starr- eller Mad-höet

Äng-svingel (Festuca elatior) är ett flerårigt, förträffligt grässlag, på vanlig, ej allt för mager eller högländt ängsmark. Stråen blifva 2—3 fot höga, trinda, glatta, och försedda med flera 2—3 linier breda blad, samt nedtill omgifna af en yfvig och temligen hög buske af platta, något sträfva blad. Blomvippan blir ända till qvarterslång, före och efter blomlingen något lutande och hopdragen, samt under blomningen med åt en sida utstående något sträfva grenar. Gräsets färg är rent grön. Det blommar i Juni och Juli allmänt i hela Sverige på ej allt för torra ängar och vid vägar, samt är ett ypperligt högräs.

Ängsö, en socken i Ytter-Tjurbo härad, är belägen i Mälaren, 2 mil O.S.O. från Westerås, och tillhör 3 kl. patr. Socknen innefattar hela Ängsön i Mälaren, utom en del i nordost, som hörer till Theda socken, samt dessutom några mindre öar, såsom Måholmen, Långholmen, Fagerön, Hallingen, m. fl. I sydöstra ändan af Oxfjärden, som i öster begränsar socknen, finner man de s. k. Biskopsstenarna, der tre län, Upsala, Westerås och Nyköpings, sammanstöta. Ängsöns norra del är jemnast och mest bebyggd, och jordmånen är sandblandad lera. Åkerbruk är hufvudnäringen. *Ängsö gård*, 3 mtl. frälse-säteri, med underlydande 15 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse på öarna, och dessutom 3 $\frac{1}{8}$ i Björksta, 4 $\frac{1}{4}$ i Kungsåra, samt 1 mtl. i Sevalla, har fordom tillhört Folkungaslägten, samt derefter Sparrar och Bjelkar intill 1712, då den tillföll slägten Piper, i hvars händer den nu är fideikommiss. Sätesgårdens ägare har ännu patronaträtt i socknen, och hade ända till år 1692 egen jurisdiktion, eller till och med "Halsrätt" öfver sina underhafvande på öarna och i Björksta socken. Slottet har varit befästadt, belägrades och intogs 1522 af Gustaf Wasas krigsfolk, och sköflades af Dalkarlarne år 1598; men har på 1700-talet blifvit återställdt, och är nu ett stenhus af fyra våningar med torn. Kyrkan har blifvit reparerad på 1700-talet, och hyser tvenne grafchor, för Piperska och Sparreska slägterna. Holmen *Skarpen* skall fordom hafva varit ett tillhåll för sjöröfvare. Socknen innehåller 19 hemman, hvilka, med undantag af $\frac{1}{2}$ mantal frälse, som tillhör prestgården, samtligen tillhöra Ängsö gård, med en befolkning af 564 personer på en areal af 4,166 tunnl., hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Ärenpris (Veronica Officinalis) är allmän i skogar och torra ängar. Denna ört värderades fordom mycket såsom ett förträffligt thé i flera sjukdomar, och har äfven, kanske med mera fördel, varit begagnad såsom surrogat för det Ostindiska théet. Växten ätes både af hästen och hornboskapen.

Ättebackar. Ju mera gods och ju talrikare följe den döde fick med sig i grafven, desto välkomnare förmenade de gamle Svearne att han skulle blifva hos gudarne, likasom man trodde dödsoffret vara angenämare för himlen, ju högre lågan af bålet uppsteg mot himlen. Askan efter den döde uppsamlades och förvarades i en kruka, som nedsattes uti en stor, för ändamålet serskildt uppkastad hög, hvilken kallades "*Ättebacke*," emedan sådana gemenligen tillhörde hvar sina serskilda ätter. Otaliga sådana ättebackar anträffas öfverallt i Sverige. Kommo flera krukor i en hög, sattes vanligen de förnämares krukor öfverst, alltid mannens ofvanpå qvinnans. Detta åtskiljes lätteligen derigenom, att med männernes krukor följa gerna vapen, och med qvinnornas små smycken, hektor, fingerborgar o. dyl. Krukan öfverhöljdes med sten, och ofvanpå lades en stenhäll; sedan kastades sand och jord öfver alltsammans. Den tid, då detta begrafningssätt mest var i bruk, plägar uti häfderna benämnas Bränneåldern.

Ättebot benämndes i forntiden de serskildta böter, som af dråparens slägt erlades till den dräptes närmaste slägtingar. Då det tilläts en dråpare att försona sin våldsgerning med böter, skulle han nemligen icke allenast sjelf böta till den dödades närmaste arfvinge ett visst belopp, som kallades arfvebot, utan samtlige hans faderne- och möderne-fränder skulle dessutom äfven sammanskjuta, de förre till två tredjedelar, de sednare till en tredjedel, det bötesbelopp, som kallades ättebot, och hvars ändamål var att försona den förolämpning, som den dräpnes hela slägt kunde anses hafva lidit derigenom, att en dess medlem blifvit dödad.

Ättestupor. Nordens gamla folk, hvilka hade höga tankar om själens odödlighet, trodde sig kunna efter godtycke ända sina dagar när de ville, isynnerhet då sjuklighet eller ålderdomsbräckligheter gjorde lifvet mindre angenämt. Man ville ej gerna afbida en långvarig dödlig sjukdoms eländen, utan gjorde hellre helt lugnt anstalt om sitt hus, och tog med gladt mod afsked af sina anhöriga, samt störtade sig derefter utför någon hög klippa, hvilket kallades "att fara till Oden." Ett sådant ställe benämndes *Ättestupa*, *Ättestapel* eller *Gyllingshammar*. Man känner ännu flera stäl-

len, der i forntiden dylika ättestupor funnits. I Götenheds socken uti Kinna härad af Westergöthland, vid säteriet Bjuram, är den ättestupa, som omtalas i Götreks och Rolfs saga. En dylik finnes äfven i Tunhems socken uti Westergöthland, midt emellan Halle- och Hunneberg, som är femtio alnar hög. Mörsebergs-ättestupan, vid berget Billingen återfinnes likaledes i Westergöthland. En ättestupa är i Helsingland, kallad Offerberget, och mångfalldiga andra, mindre bekanta anträffas inom andra orter. I allmänhet antager man dock, att det isynnerhet varit Götherne och Syd-Svenskarne, som företrädesvis användt detta frivilliga dödssätt, hvaremot Svearne mera allmänt plägade offra sig åt Oden medelst spjutet eller svärdet.

Ö.

Öarus är den äldste kände konungens fogde öfver Södermanland, och kallas år 1296 Discretus Vir ac Advocatus Nychopensis, då han samma år, på S:t Mathiæ dag, underskref Waldemars, fordom Sveriges och Göthes konungs gåfvobref till sin tjenare Bo Polen och dess arfvingar på godset Wiby, för gjorda trogna tjenster. Osäkert är emellertid, huruvida denne är samme man, som den *Öarus*, hvilken år 1277 kallas konung Waldemars Famulus dilectus, då denne konung till honom pantsatte gården Hassler i Östergöthland för 60 mark örtugar, eller den *Öarus Lacka*, som nämnes uti några permebref af år 1315.

Öckerö, annex till Thorslunda, utgör den stora ögrupp, som uppfyller hafstrakten vester om Hisingen. Dessa öar utgjorde fordom en samlingsplats för vikingar, och förekomma i fornsagorna under namn af *Ekröyjar* eller *Eikröyjar*. De voro då skogbevuxna och obebodda; men uppröjdes och bebyggdes af Norrske konungen Hakon Hakonsson. De betydligaste bland dem äro *Rorö*, ½ mtl., nordligast belägen; *Björkö*, 3¼ mtl., den största af öarna, hvaraf Björkö fjärd, mellan denna ö och Hisingen, har sitt namn; *Öckerö*, 2 mtl., skiljd från Björkö genom *Kalfsund* (se detta ord); *Hönö*, 4¼ bemman; *Grotö*, ½ mtl.; *Fotö* med *Usholmarna*, *Ekholmarna*, *Halleskär* m. fl. I sydost från Hönön ligger den bekanta *Danaholmen* (se detta ord. Jordmånen på öarna är dels sand, dels sandblandad lera. Hemmanen äro starkt söderklufna, och fiske är nästan hufvudnäringen. Makrill, sill, räckor och hummer afsättas i färskt tillstånd på Götheborg. Kyrkan är byggd på Öckerön. Hemmantalet utgör 12¼, alla af skatte natur, utom ⅝ mtl. krono, och folkmängden utgöres af 1,400 personer på en areal af 4,791 tunnl., hvaraf 15 äro sjöar och kärr.

Ödeborg, annex till Färgelanda, är beläget i Walbo härad, 3½ mil N.V. från Wenersborg. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är lera. *Rådanefors* jernbruk är här beläget. Socknen innehåller 15⅜ bemman, med 988 inbyggare på en areal af 11,363 tunnland, hvaraf 1,900 äro sjöar och kärr.

Ödeby, annex till Lillkyrka, är beläget i Glanshammars härad, 2 mil N.O. från Örebro. Socknen ligger på skogsåsen Käglan, samt till betydlig del på en ö i sjön Wäringen. Sand, här och der blandad med lera, är rådande jordmånen. Opboga ström skiljer socknen från Fellingsbro. Åkerbruk och skogsbruk äro de förnämsta näringarna. Större gårdar i socknen äro: *Kägleholm*, 4 mantal säteri, och *Ringaby*, 1 mtl. skatte-rusthåll. Hemmantalet utgör 11¾, mest lydande under socknens herregårdar. Folkmängden är omkring 345 personer på en areal af 6,827 tunnl., hvaraf 1,690 äro sjöar och kärr.

Ödekyrkor. Under kristendomens första tider här i Sverige, var det länge en allmän tro bland folket, att så långt en böneklockas ljud från kyrka eller kloster hördes, voro menniskorna fredade för trollen och alla onda andars makt. Af denna anledning kommo kyrkor att byggas till så stort antal och så nära hvarandra, att många af dem sedan måste öfvergifvas, och kallades då "ödekyrkor." Det tyckes hafva varit ett fromt sträfvande denna tiden, bland så väl höga som låga, att en gång intet rum skulle finnas inom Sveriges landamären, der icke vandrarens eller den ute i marken arbetande landtmannens öra kunde hinnas af en bönklockas ljud från något kloster eller annat heligt hus, så att, på de åt andäkten helgade tiderna och timmarna, likasom ett allmänt bud skulle utgå, hördt från kyrka till kyrka, att alla Svenska hjertan månde med sina böner till Gud sammanstämma i en och samma stund.

Ödenäs, annex till Alingsås, är beläget i Kullings härad, 1½ mil S.S.O. från Alingsås. Marken är ojemn och bergaktig; jordmånen mager, mest sand och sandmylla. Skogstillgången är i aftagande. Allmogen är skicklig i handaslöjder, såsom bomulls- och ylleväfnader, tegeltillverkning, m. m. Skogsbruk och fiske gifva ock binäringar. Socknen innehåller 5⅝ hemman, med 440 inbyggare på en areal af 17,889 tunn., hvaraf 4,480 äro sjöar och kärr.

Öder (Myth.), son af Natt och dess första gemål, Nagelfare, blef förmäld med den strålande Freja, kärlekens och skönhetens gudinna, och hade med henne tvenne utmärkt sköna döttrar, Hnoss och Gersemi. En gång reste Öder bort i främmande land; men återkom aldrig. Ingen visste, eller

kunde någonsin utleta, hvad öde som träffat honom. Freja saknade och sörjde honom öfver all beskrifning. Hon tog sin falkehamn och flög omkring alla jordens länder, sökande den förlorade maken. Då hon ingenstädes kunde finna honom, begaf hon sig tillbaka till Gudhem, der hon gret gyllene tårar, hvilka, nedfallande till jorden och hårdnande der, bildade hvad vi kalla *Bernsten.*

Ödeshög, annex till Åby, är beläget vid Wettern, 3 mil S.V. från Skenninge. Södra delen af socknen har haft namn af skogsbygden, likasom den norra af slättbygd, ehuru skog numera föga finnes någorstädes i socknen. Åkerbruk är hufvudnäringen. *Engserydssjön* och *Wisjön* äro de största insjöarna. I socknen ligger gården *Sjöstorp,* 1 $\frac{3}{8}$ mtl. skatte, hvarast på 1790-talet var ett schäferi af Spanska får. Vid hemmanet *Narbäck* i denna socken föreföll år 1452 en drabbning med de genom Holaveden anryckande Danskarne, som här möttes af biskopen i Linköping, Nicolaus III, och lagmannen i Östergöthland, Er. Niepers, hvilka hopsamlat allmogen. Danskarne blefvo då slagne, och af dem, som stupade, hade många 6 pilar i lifvet, hvarefter böndernes pålyxor fullbordade segern. Ericus Olai har härom skrifvit den bekanta versen:

Complures *Holawed*
De Dacis *föllo döda ned*
Dat finem rixæ
Dacis *den Svenske Polyxe.*

Vid sockpens kyrka har Lysings härads stora och vackra tingsbyggning i sednare tider blifvit uppförd. Socknen innehåller 71 $\frac{3}{4}$ mtl., med 2,990 inbyggare på en areal af 19,972 tunnland, hvaraf 310 äro sjöar och kärr.

Ödestuga, annex till Malmbäck, är beläget i Westra härad, 2$\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Jönköping. Förnämsta gården heter *Tolarp,* och är majorsboställe. *Spexeryds* grufvor äro här belägna, och hafva varit bearbetade från år 1819, då man här upptäckte en brunstens-anledning. Förste ägaren, major G. Odencrantz på Eckersholm, sålde sin upptäckt till ett bolag i England, som ditsände såsom föreståndare Engelsmannen William Elder, hvilken bosatte sig der 1827, men afled i England 1841. Grefvarne Hamilton hade emellertid inköpt största delen af bruket; men Elders andel inköptes af Engelsmannen P. B. Sandersson, som ännu drifver rörelsen och utskeppar en mängd brunsten till England. Brunstensbrotten på Spexeryds och Hohults hemmansmark gåfvo år 1844 ända till 2,000 skepp:d brunsten. Socknen innehåller 17 $\frac{1}{4}$ hemman, med 890 inbyggare på en areal af 13,029 tunnland, hvaraf 620 äro sjöar och kärr.

Ödgrimmer, förmodligen en Göthisk man, såsom det vill synas af hans namn, blef af påfven Innocentius II år 1132 utnämnd till biskop i Skara. Han säges hafva varit en lärd, flitig och försigtig man, som uträttat mycket godt inom sitt stift, och äfven utom detsamma förvärfvat sig mycket anseende. År 1145 var han, tillika med biskop Gislo från Linköping, närvarande i Lund vid domkyrkans högtidliga invigning. Bland hans gerningar förtjenar isynnerhet anmärkas, att han, genom konung Sverkers tillhjelp, fullbordade domkyrkan i Skara, samt henne, med hela landets tillhjelp och sammanskott, invigde till Jungfru Marias ära, hvilket skedde år 1151. Han "vigde kyrkiona till fem penningar blå af hvarjom bonde, eller skulle gälla sju skäppor hafre eller tre bjuggs," såsom gamla krönikan säger. Denne biskop Ödgrimmer var den, som flyttade biskopssätet från Husaby, hvarest det hade varit alltifrån Olof Skötkonungs tid, eller stiftets första begynnelse. Han lät ock med många högtidligheter hemta sina företrädares ben från Mildesheds griftplats, och nedsätta dem uti en graf i den nya domkyrkans chor, hvarest han ock sjelf blef begrafven straxt efter sin död, hvilken inträffade år 1157.

Ödla, Anders, före sitt adlande benämnd Anders Svensson, var resident i Hamburg, då han år 1630 upphöjdes uti adligt stånd, och dog redan samma år. Hans broder,

Ödla, Knut, var ännu blott löjtnant vid Östgötha regemente, då han år 1632 adlades under brodrens namner, samt skref sig herre till Lörsjö och Alfvestad. Båda bröderne äro bland de många exempel på huru lätt adelskapet kunde erhållas på 1600-talet. Knut Ödla blef sedan regements-qvartermästare, samt slutligen 1640 major, och tog tre år sednare afsked ur krigstjensten. Han lefde ännu 1650. Dennes son,

Ödla, Uddo, som skref sig herre till Börsjö, Alfvestad och Fossala, blef, efter utrikes resor och en uti Leyden utgifven disputation, vid hemkomsten till fäderneslandet 1648 utnämnd till assessor i Svea hofrätt, och befordrades 1657 till underståthållare på Stockholms slott. År 1666 förordnades han till landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län, samt derjemte till häradshöfding i Borgo län. Död 1668. Hans son,

Ödla, Carl, hvilken började tjenstgöra 1673 såsom volontär vid Kronobergs regemente, befordrades efterhand genom alla graderna till kapten, som han blef 1694. Tog afsked ur krigstjensten 1701; men förordnades likväl 1704 till stadsmajor i Halmstad, och slutligen 1710 till öfverste-löjtnant samt kommendant på Kungsholmen. Han afled den 5 December 1712, och med honom utslocknade den Svenska adliga Ödla-ätten.

Ödlor äro amfibier af reptiliernas klass, vanligen försedda med fyra fötter, och kroppen täckt med fjäll eller plåtar. Hufvudet hos de egentliga ödlorna är ofvantill belagdt med plåtar och ryggen med fjäll, tungan i spetsen tvåklufven. Dessa djur vistas bland buskar, eller bland stenar, grus och sand, helst på solöppna ställen, emedan de gerna ligga i solbaddet; de äro skygga och springa snabbt. Deras föda består i insekter, larver och maskar. I Sverige äro tvenne arter deraf kända: Sandödlan och Skogsödlan. Den förra, som blott träffas i södra och mellersta Sverige, är störst, och håller 9 till 10 tums längd, hvaraf stjerten ensam utgör 5 tum och 1 linie; hennes färg är

gråbrun, med svartaktiga fläckar. Hon träffas vanligen på högländ, torr och sandig mark, vid skogsbrynen och bland glesa buskar, der hon döljer sig bland torra löf eller i ett hål i jorden, under en tufva eller mellan trädrötter, och springer snabbt, då hon märker någon fara, hvarvid stjertens rörelser betydligt bidraga till hennes fortskaffande. Hon ligger om vintern i dvala, och lägger ägg, 10 eller 12 till antalet. Skogsödlan åter förekommer i hela Skandinavien, ända upp till Lapplands polartrakter, i skogar eller på ljunghedar och enrisfält. Till utseendet är hon smärtare och mera långsträckt än sandödlan, och har en längre, mer långsamt afsmalnande stjert. Hela hennes längd utgör 6 tum 1 linie, hvaraf stjerten ensam utgör 4 tum och 1 linie, och är således ensam dubbelt så lång, som den öfriga kroppen. Hon är ytterst liflig och lätt i sina rörelser, samt lefver af insekter och larver. Hennes ungar framfödas lefvande, och kunna genast springa omkring och sjelfva söka sin föda. Ingendera af dessa arter är giftig, ehuru skogsödlan, som är den allmännaste, stundom så anses, och derföre afskys af allmogen. — En annan art ödlor (2:dra familjen) utgöres af *Ormslån* (hvarom se detta ord).

Ödmann, Samuel, prestson från Småland, föddes i Hjelmseryd af Wexiö stift d. 25 Dec. 1750, och blef 1768 student i Upsala, samt 1772 filosofie kandidat. Prestvigd året derpå, blef han först 1776 skolmästare på Wermdön, samt 1790 kyrkoherde uti Gamla Upsala och theologie adjunkt. Utnämndes 1799 till theologie professor, och 1800 till theologie doktor. Befordrades slutligen 1806 till theologiæ pastoralis professor och director seminarii i Upsala, i hvilken egenskap han genom ett outtröttligt nit och ovanlig verksamhet utöfvade ett ganska stort inflytande på prestbildningen under ett par årtionden, ehuru han, som till följe af några ådragna förkylningar, fått vanan att alltid hålla sig inne en lång följd af år, mot slutet af sin lefnad var beständigt sängliggande. Begåfvad med djup lärdom och en alldeles ovanlig beläsenhet, var han känd för en af Sveriges utmärktare män, icke allenast inom fäderneslandet, utan äfven uti främmande länder, och kallades till ledamot af bibel-kommissionen år 1792, af ecklesiastik-komittén året derpå, af vetenskaps-akademien, af vetenskaps-societeten i Upsala, physiografiska sällskapet i Lund, samfundet Pro Fide et Christianismo, Trondhiemska, Skandinaviska och Hessen-Homburgska vetenskaps-societeterna. Det har blifvit uppgifvet, att Ödmann gick miste om den akademiska lagern genom Ihres kabaler. Enligt en allmän berättelse lärer deremot Michaelis, som kände och värderade hans djupa orientaliska kunskaper, först hafva gjort Svenska bibel-kommissionen uppmärksam på denne länge bortglömde landsman, och en ingifven anmärkning öfver vetenskaps-akademiens handlingar förskaffade honom Wargentins bekantskap, hvilket slutligen ledde derhän, att Gustaf III flyttade honom till en plats, som svarade emot hans grundliga insigter. Ödmann drefs redan såsom barn af sin ovanliga fattningsgåfva att utsträcka sina studier öfver flera grenar af det menskliga vetandet. Isynnerhet omfattade han med förkärlek orientens språk, arkeologi och naturalhistoria, sedan han snart nog insett, hvad gagn den sistnämnda kan göra de förra. Hans flesta arbeten äro dels öfversättningar och sammandrag af resebeskrifningar, af hvilka han utgifvit ett ganska stort antal, dels strödda uppsatser till upplysning af den heliga skrift, dels öfversättningar af några bibliska böcker. Hans *Åminnelsetal* öfver flera af vetenskaps-akademiens ledamöter blifva inom vår vitterhet alltid märkliga för sitt rena och vårdade språk. Äfven som skald har Ödmann utmärkt sig genom sina *Försök till kyrkosånger*, samt genom tvenne *Oratorier*: *Försonaren på Golgatha* och *Försonaren på Oljoberget*. Hans psalmer, då de först framträdde, gjorde ett ganska rättvist uppseende, ehuru de sakna den energiska flygt och lyftning, som tillhöra hymnen, och snarare äro att anse såsom andliga visor, af en afgjord elegisk stämning, sysselsättande sig helst med reflexioner öfver moraliska föremål; men af denna art äro flera ganska lyckliga, bland hvilka isynnerhet må nämnas den allmänt berömda *Litanian*. Andra af hans sånger åter äro visserligen icke annat än vattenklar, rimmad prosa; men alla hafva dock den förtjensten, att med serdeles skicklighet i den yttre formen hafva fattat och efterföljt koralmusikens fordringar. Öfver hans första lefnadsperiod hemtas mycket ljus af hans *Hogkomster från hembygden och skolan*. Ödmann dog i Upsala d. 2 Okt. 1829.

Ödmann, Erik Samuel, född den 27 Oktober 1786, student och filosofie magister i Upsala, sedermera 1814 eloqv. et poes. lektor i Gefle, samt slutligen 1827 kyrkoherde och prost i Wendel, har tvenne gånger blifvit hedrad med Svenska akademiens mindre pris för sin *Historia om det första korståget*, samt *Försök öfver Islamismen*.

Ödsköld, annex till Steneby, är beläget i Wedbo härad, 5 mil S.V. från Åmål. Marken är bergaktig och ojemn; skog saknas ej, men jordmånen är i allmänhet mager. Socknens moar, af ungefär $\frac{3}{4}$ mils längd och nästan lika bredd, äro så magra, att der nu ej växer annat än ljung och dylikt; men klara tecken synas utvisa, att de fordom varit häfdade både till åker och äng. Socknen innehåller 14 $\frac{5}{8}$ mtl., med 1,067 inbyggare på en areal af 22,333 tunnl., hvaraf 1,662 äro sjöar och kärr.

Ödskölds-mo är en ödslig sandhed med ljung i Dalsland, omfattande större delen af Ödsköld, äfvensom smärre delar af omliggande Ed, Rölanda och Bäcka socknar.

Ödsmål, med Norum, är en socken i Inlands norra härad, 2$\frac{3}{4}$ mil S. om Uddevalla, vid hafvet, och tillhör 3 kl. reg. Norra och östra delarna af socknen äro uppfyllda af berg; men i vester, utmed Askerö- och Hakefjordarna, sträcker sig en jemn och utmärkt bördig stranddal, bestående af lera och mylla på lerbotten, som gör Ödsmåls pastorat till en god sädesbygd. Endast i bergstrakten ligga svagare hemman, med jordmån af

sand och lätt mulljord. Korn och bönor äro här det vanligaste utsädet. Vintersäde nyttjas obetydligt. En binäring för skogsboarne i socknen är förfärdigandet af laggkärl, såll och korgarbete, som afsättes i orten och i skärgården. Något småfiske idkas äfven i närgränsande fjordar. Flera hemman i socknen tillhöra Hvitfeldtska donationen. Lastageplatser i socknen äro: *Starrkärns strand*, *Mjölsund* och *Kålhättan*, från hvilken sistnämnda man på färja färdas öfver Svansund till Oroust. Kyrkan är gammal och förfallen, samt ligger utmed landsvägen. Borglemningen *Gullborg* (se detta ord) är här belägen. Socknen innehåller 27¾ hemman, med 1,660 inbyggare på en areal af 10,345 tunnland, hvaraf 750 äro sjöar och kärr. Adr. Kongelf.

Öfved, en socken i Färs härad, är belägen 3 mil öster från Lund och tillhör 3 kl. patr. Wombsjön stöter intill socknen. Jordmånen är dels sand, dels lera, och skog saknas icke. De betydligaste gårdarna äro *Öfvedskloster*, som eger patronaträtt, *Svansjö*, ett frälsesäteri om 1⅝ mtl. Socknen innehåller 26¾ mtl. med 1,245 inbyggare på 8,887 tunnland, hvaraf 1,084 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Öfvedskloster, ett frälsesäteri om 4 mantal, beläget i Öfveds socken, eger mycken och god åker, förträffligt höbol, tvänne skattlagda vattenmjölqvarnar, sågqvarn, fiske i Wombsjön, hög- och surskog samt jus patronatus till Öfveds pastorat (från år 1761). Egendomen är sedan år 1766 ett fideikommiss inom frih. Ramelska slägten och har af alla egendomar inom Malmöhus län den största, prydligaste och ansenligaste åbyggnad, bestående af ett treone våningar högt stenhus med borggård och paviljonger, jemte stora grundmurade uthus, trädgård, parker, orangeri, vattenledningar m. m. Åkerbruket skötes utmärkt väl och gifver betydlig afkastning. Gården skall först vara grundlagd år 1201 och har sedan varit bebodd af Præmonstrant-munkar intill reformationstiden, då den år 1532 tillföll Danska kronan. År 1614 bortbyttes den af konung Christian IV till Danske riddaren Otto Lindenow mot egendomen Allö, der staden Christianstad sedan byggdes, egdes derefter af familjen Krabbe samt sedermera af grefl. Lewenhauptska familjen, hvarpå den år 1746 genom gifte kom i frih. Ramelska slägtens ego. År 1799 utverkade öfversten frih. H. Ramels enkefru, att Skartofta sockenkyrka utdömdes och dess församling förenades med Öfveds sockens, hvartill godset eger patronaträtt. Samma enkefru Ramel, född grefvinna Lewenhaupt, lät också i kyrkan uppföra ett dyrbart orgelverk, enligt af öfver-intendentsembetet gifven och af Kongl. Maj:t stadfästad ritning. En sparbank är för Färs's härad inrättad, hvars ledamöter här hafva sina sammanträden och i hvilken godsets nuvarande egare, baron H. Ramel, är ordförande.

Öfverbo (Pajilij) är ett namn, som Skogslapparne gifva Fjäll-lappare, i anseende dertill, att de sednare bo högre upp på fjällen. Båda dessa stammar flytta om vintern ned åt landet (Westerbotten) och bo i tält (vadmalskåtor), men bygga dessa så olika, att man, vid ankomsten till ett dylikt ställe, genast kan se om det varit en fjäll-lapp eller en skogslapp, som der haft sin kåta. Den förre slår nemligen upp sitt tält omedelbart på snön, och bryter blott ris att lägga deröfver, samt sedan rehnsbudar derofvanpå; men skogslappen skottar först bort snön ifrån marken, der han ämnar uppslå tält, samt väljer lokal med mera omtanka, och breder ut mera ris på marken.

Öfver-Calix, en socken, är belägen i Norrland, omkring 13 mil från Haparanda, 12 från Luleå och 17 från Piteå. Kyrkan, byggd år 1690, på 53 dagar, och samma år invigd, är 22 alnar lång och 11 alnar bred, högröstad efter gamla methoden, belagd med spåntak, och försedd med väderflöjlar af jern, förfallen och utdömd. Gamla stapeln är försedd med tvenne smärre klockor. Intet orgelverk finnes. Socknen har en fast folkskola. Calix och Ängeså elfvar sammanflyta vid kyrkan, och formera en utsökt och pittoresk belägenhet. Flera större byar ligga i nejden på ömse sidor om de herrliga elfstränderna. Socknen innehåller 24 mtl., med 2,500 personer på cirka 40 qvadratmil. Der finnas, utom skatte- och krono-, åtskilliga frälsehemman. Utgör eget tingslag. Har sockenmagasin med 500 tunnors fond. Socknens soldatrotar äro nästan alla vakanta. Har ett större kronolaxfiske, som årligen lemnar till kronan cirka 9 tunnor lax i arrende. Skogen är nästan utödd genom plankhandsågning och bjelkhuggning. Jordbruket har ej uppnått synnerlig höjd; men ofantliga lägenheter finnas. På de få ställen, der lerjord förekommer, odlas den föga, emedan den anses vara underkastad frost. Boskapsskötseln befinner sig i någorlunda skick, men skulle ännu högre kunna uppdrifvas. Tjärubränning idkas af de längst i norr boende, som mestadels utgöras af Finsk befolkning om vid pass 230 personer. Björnjagt idkas med framgång af några skicklige jägare. Filfrasar göra här ofta betydlig skada på härvarande trenne Lappbushålls rehnar ock allmogens fårkreatur. Invid Ängeså elf, ¾ mil norr om kyrkan, ligger Gyljens masugn, med ett finbladigt sågverk. Till nämnda masugn nerforslas malmen, mestadels med rehnar, ifrån de cirka 13 mil aflägsna Gellivara rika malmgrufvor. Ägare är baron J. C. Adelsvärd och medintressenter. En ny landsväg om 5 mil är, ej allenast på kronans, utan ock till en stor del på Gyljens bolags bekostnad, genom nitisk medverkan af dess föreståndare, uppbruten och grusad från Töreå lastageplats, inom Neder-Calix socken, till närheten af Öfver-Calix kyrka, samt derifrån till Gyljens bruk på nämnda bolags egen bekostnad. Trenne majestätiska vattenfall finnas, nemligen: *Jock-fallet*, i Calix, 3½ mil norr om kyrkan, sammanträngdt emellan tvenne klippor, nedstörtar nästan lodrätt 22 fot i ett bråddjup, hvarifrån det återkastas uppskummadt i lika höjd, och afspeglar då, genom solstrålarnas brytning, regnbågens herrliga färger. Nedanföre det dånande fallet formeras väldiga vågor, som dock af modige forskarlar,

med smäckra, högstammiga båtar, pilsnabbt befaras. Vid gränsen mot Gellivara *Lina-fallet*, i Lina elf, en gren af Ängesån, med hvilken den, 1½ mil nordvest om kyrkan, sammanblandar sitt vatten, är 35 fot högt, och störtar utöfver en lodrätt klippvägg. Stränderna å ömse sidor der nedanföre bilda en rotunda, märkligt nog, med spakt vatten, hvarifrån brusande forsar framvältra. Tvenne mil norr om kyrkan sträcker sig norra polcirkeln, der gräset på Elfsängarna växer manshögt, ja, ända till 13 à 14 qvarters längd. Slutligen må anmärkas det s. k. *Lappberget*, som, från vestra sidan om Calix elf, dominerar nejden kring kyrkan, och hvarifrån man under en hel vecka, vid midsommartiden, har midnattssolen högt upp öfver horizonten. Från toppen af detta berg njuter man en den herrligaste och majestätligaste utsigt: ett inbjudande ställe för dem, som vilja betrakta ett bland naturens skönaste skådespel — en icke nedgående sol! — Vid bergets fot slingrar sig den nya landsvägen, och der nedanföre hasta de förenade Calix och Ängeså elfvar fram med sina väldiga vattenmassor.

Öfverkonung. Under den hedniska forntiden, då hvarje ättling af en regerande slägt alltid antog titel af "konung," och denna benämning således då ännu egentligast motsvarade sednare tiders titel af konglig prins, fanns visserligen äfven alltid en öfverkonung, men utan någon egentligen honom tillagd borgerlig myndighet. Hans anseende berodde alltid hufvudsakligast af hans personliga egenskaper. Utom i religionsämnen voro fylkeskonungarne eller småkonungarne honom endast så länge undergifne, som han visste att göra sig fruktad. Stundom hade desse smärre regenter sjelfve tillvällat sig sin värdighet; men ofta åter blefvo de, hvilka, medelst utmärkta gerningar, vunnit namn af att vara de starkaste och tappraste, dertill upphöjde genom menighetens förtroende-val. Folkets makt var då ännu ganska betydande; sjelfva öfverkonungarne måste, så framt deras råd ej erkändes för godt, bekräfta hvad som behagade alla; endast såsom anförare i striden kunde de göra anspråk på ovilkorlig lydnad. Öfverkonungen var gemenligen af den ätt, som ledde sitt ursprung från gudarne, hvilka sjelfve fordom såsom domare, lagstiftare och konungar lefvat bland folket; och om äfven stundom någon afkomling af ett annat hus, medelst tapperhet och styrka, lyckades att sätta kronan på sitt hufvud, visste äfven han då alltid att prunka med gudomliga stamfäder. Derifrån härledde sig till betydlig del den aktning, hela folket och dess för öfrigt sjelfständige öfvermän visade honom; derföre bar han ock namnet "Thjodkonung," herrskare öfver hela folket. Det är svårt, om ej omöjligt, att uppgifva något fullt tillförlitligt angående de Svenske öfverkonungarnes rättigheter i de äldsta tiderna. De gamla lagar, man tror sig kunna åberopa, hafva intet tillräckligt öfvertygande vittnesbörd, ty fastän forntida vanor och bruk i dem blifvit öfverförda, kan det likväl icke nekas, att alla bestämmelser deri af konungarättigheterna äro från ett tidehvarf, under hvilket konungarne sökte att äfven på borgerligt vis trygga sin af kristendomen helgade makt. Slägtskapen med gudarne förklarar, hvarföre herradömet var ärftligt inom de äldre ätterna; men begäret att herrska retade äfven andre hjeltar att eftertrakta en plats, som kunde tillfredsställa deras ärelystnad; deraf dessa våldsamma regentombyten, som, enligt sagorna och alla andra underrättelser, så ofta måste hafva inträffat. Anträdet till regeringen skedde utan några synnerliga högtidligheter. Vid ett grafföl, som anställdes den bortgångne öfverkonungen till ära, aflade efterträdaren ett högtidligt löfte att genom berömliga gerningar göra sig förtjent af sin erhållna värdighet. Han tömde, enligt gammalt Skandinaviskt bruk, ett dryckeshorn för gudarne, och ett till minne af den aflidne regenten, samt fördes derefter upp i högsätet. Öfverkonungens inkomster voro ej bestämda för honom enskildt, utan jemväl för gudstjenstens underhållande. De härflöto från olika källor. Enligt Ynglingasagan, skall redan ganska tidigt en skattpenning för hvarje näsa hafva blifvit erlagd af landets samtlige inbyggare; men många häfdeforskare anse emellertid hela denna berättelse för uppdiktad, för att, genom historien om en dylik anstalt redan i den äldsta forntiden, göra folket sedermera så mycket villigare att låta beskatta sig af konungar och prester. Sedermera anslogos åt öfverkonungen vissa egendomar, som fingo namn af Upsala öde. Huru stora dessa varit, kan likväl icke, i brist på närmare underrättelser, nu bestämmas. En ansenlig del af krigsbytet föll alltid på öfverkonungens lott, och medelst en afgift till honom försonades vissa öfverträdelser. Vidare voro landets alla inbyggare, såsom af sagorna och lagarna tydligen synes, skyldige att med lifsförnödenher förse öfverkonungen och hans följe, jemte de hästar de medförde, då konungen for på gästning kring rikets serskilda landskap.

Öfverrum. ett jernbruk i Lofta socken af Kalmar län, är beläget 4½ mil från Westervik. Bruket har 4 härdar med 600 skeppund privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 6 skepp:d, 2 spik- och en räckhammare, masugn med styckgjuteri, samt en stjelp- och en kopplugn finnas här äfven. Tegelbruk, mjölqvarn med 3 par stenar och en enbladig såg äro här äfven anlagda. Godset tillhör baron J. C. Adelsvärd.

Öfraby, med Benestad, är en socken till större delen tillhörande Ingelstads, men till en ringare del Herrestads härad, belägen 1¼ mil N.O. från Ystad, samt utgör ett regalt pastorat af 2 kl. Marken är i allmänhet jemn, och jordmånen dels sand dels lermylla. I socknen ligger godset *Örabyborg*, ett säteri om 1½ mtl. frälse, samt 3¾ utsockne frälsehemman, jemte 2:ne gatuhus inom socknen; har fordom tillhört kommerserådet Solgren. Socknen eger 11⅝ hemman, med 368 inbyggare på en areal af 2,407 tunnl., hvaraf 25 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Öfraby, annex till Halmstad, är beläget i Halm-

stads härad, $\frac{1}{4}$ mil norr om denna stad. Socknen gränsar i öster till Nissa-ån. *Sperlingsholms säteri* och *hälsobrunn* (se dessa ord) äro här belägna. Sockenboerne besöka nu Halmstads kyrka; men ruiner efter den fordna sockenkyrkan finnas i en vacker dal nära Öfraby by. Hemmanens antal utgör $13\frac{5}{8}$, med 345 inbyggare på en areal af 4,443 tunnl., hvaraf 320 äro sjöar och kärr.

Öggestorp, annex till Rogberga, är beläget i Tveta härad, $1\frac{1}{2}$ mil S.O. från Jönköping. Jordmånen är mestadels sand; men sandstensbrott och skogsbruk utgöra bioäringar. Inom socknen ligger fideikommisset *Ulfsnas*, tillhörigt Ribbingska slägten; en kniphammare, qvarn, oljeslageri och sågverk äro der anlagda. Socknen innehåller $27\frac{5}{8}$ hemman, med 796 inbyggare på en areal af 16,941 tunnl., hvaraf 2,490 äro sjöar och kärr.

Öglunda, annex till Warnhem, är beläget i Walla härad, $1\frac{3}{4}$ mil N.V. från Sköfde. Jordmånen är mestadels djup svartmylla, med klapper merändels på sandbotten, och socknen är belägen dels på, dels invid vestra sidan af berget Billingen, hvarföre hemmanen å detta berg äro bergaktiga, men de öfriga jemnare. På skog är knapp tillgång. På hemmanet Ulundas egor, nära Himmelsberget, är en hälsokälla, kallad *Himmelskällan* (se detta ord. Midt för Öglunda by vid hemmanet Hellan är en s. k. ättestupa utför Billingsberget. En offerkälla finnes äfven i utmarken. Socknen innehåller $13\frac{1}{2}$ hemman, med 362 inbyggare.

Ögnelodh, Jakob, förut kallad Thomesson, adlades 1653 såsom löjtnant, samt fick då sitt adliga namn och vapenmärke, med anledning deraf, att ett musköttlod borttagit hans ena öga uti en drabbning. Han säges likväl förut länge hafva tjenat Svenska kronan med stor tapperhet och käckhet, samt vid flera krigstillfällen både utmärkt sig manligen, och erhållit mångfaldiga större och mindre blessyrer.

Ögonsjukegräs (Pyrola Uniflora) är en liten välluktande ört, som träffas i skumma och ödsliga skogar. Den lilla hvitaktiga blomman är alltid vänd nedåt, och plägar begagnas att lägga på rinnande eller röda ögon.

Öhr, annex till Moheda, är beläget i Albo härad, $1\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Wexiö. Marken är till större delen jemn, och jordmånen mestadels mylla. På skog är ringa tillgång. Säterier i socknen äro: *Spörsås* och *Öhr* eller *Öhrsholm*. Socknen innehåller 21 mtl., med 798 inbyggare på en areal af 7,545 tunnl., hvaraf 1,310 äro sjöar och kärr.

Öhrlin, Olof Peter, en Skånsk prestman, uppväckte under sistförflutna århundradet vissa religionstvister, hvilka för sin tid ådrogo sig någon uppmärksamhet. Redan år 1746 disputerade han i Rostock, för sin hedersgrad i theologien, emot Dippelska meningen om syndares rättfärdiggörelse inför Gud. Sedan blandade han sig i Engeströmska trätan med Carpow om synd emot den Helige Ande. Ej ännu mätt på strider, invecklade han sig vidare uti en ny tvist vid tillfället af en utkommen theologisk skrift, som under det diktade namnet Alethopilus var tryckt 1749 i Stockholm, under rubriken: "Nådig undersökning om de uti vår Lutherska församling nu för tiden mest gängse theologiska stridigheter," hvaruti författaren, kyrkoherden Sivers, upptager den Danske Menozas förmenta villfarelser, enkannerligen den uti dess beskrifning om den saliggörande tron. Flera skrifter vexlades, ej alltid i den saktmodigaste anda. Öhrlin dog 1768 såsom kyrkoherde i Wadstena.

Öja, med Westermo, en socken i Westra Rekarne härad, är belägen vid Hjelmaren, $2\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Eskilstuna, och tillhör 2 kl. patr. Marken är jemn, men något stenbunden, och jordmånen omvexlar med lera och sand. Betydliga kalkstensbrott finnas i socknen, hvarföre kalkbränning är en af socknens näringsgrenar. Betydligaste gården är *Sundby* (se detta ord). Ägaren af Sundby har patronaträtt i församlingen. I socknens kyrka ligger rikskansleren Erik Sparre, som år 1600 afrättades, begrafven. *Öja by,* om 2 hemman, har af fordna ägarinnan, friherrinnan Sack, blifvit anslagen dels till sockenkyrkans underhåll, dels till underhåll af den graf vid Öja kyrka, hvaruti hon med sin sednare man, fältmarskalken grefve Erik Sparre till Sundby, ligger begrafven. Socknen innehåller $40\frac{1}{4}$ hemman, med 1,190 inbyggare på en areal af 13,377 tunnl., hvaraf 150 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Öja, med Hamra, en socken i Wisby läns södra fögderi, är belägen vid hafvet, $7\frac{1}{4}$ mil S. från Wisby, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är öfverallt jemn, och rådande jordmånen är sand. Skog saknas nästan alldeles. Kyrkan är byggd af sandsten. Socknen innehåller 16 hemman, med 680 inbyggare på en areal af 6,434 tunnl., hvaraf 490 äro sjöar och kärr.

Öja, annex till Mariæ församling i Ystad, är beläget i Herrestads härad, vid hafvet, $\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Ystad. Socknen innehåller 16 hemman, med 370 inbyggare på en areal af 1,481 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr.

Öija, annex till Bergunda, är beläget i Kinnevalds härad, $1\frac{1}{4}$ mil V. från Wexiö. Marken är backig och ojemn, och skog finnes somligstädes. Förnämsta gårdarna äro frälsehemmanet *Granshelmen* och *Gamla* säteri. Det förra är beläget vid Helgevarma å, och pappersbruk, oljeslageri, sågverk med qvarn, samt äfven klädesfabrik hafva der varit anlagda; men egendomen har på sednare åren förfallit. Vid Gamla är ock ett pappersbruk anlagdt, och en serdeles god hvitlera är der befintlig. Socknen innehåller $28\frac{3}{4}$ hemman, med 877 inbyggare på en areal af 10,299 tunnland, hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr.

Öijaby, med Härlöf, en socken i Kinnevalds härad, är belägen $\frac{1}{2}$ mil N.V. från Wexiö, och utgör ett lektorspræbende af 3 kl. Rådande jordmånen är sand. Vid skattehemmanet *Tunatorp*, mellan Öhr och Wexiö, ligger ett af de största stenrör i Sverige. Socknen innehåller $12\frac{1}{2}$ mtl., med 445 inbyggare på en areal af 10,252 tunnland, hvaraf 2,490 äro sjöar och kärr. Adress: Wexiö.

Öije, annex till Malung, är beläget i Vestra Dalarnas fögderi, 17½ mil N.V. från Fahlun. Kapellet är uppbyggdt vid norra ändan af Öijesjön, 2 mil norr ut från moderkyrkan. Adr. Gagnef.

Ökna, annex till Alsheda, är beläget i Östra Härad, 4 mil S.O. från Ekesjö. Marken är öfverallt bergaktig. I socknen ligger det s. k. *Croneberget*, hvilket innehåller den guldmalm, som man vid Ädelfors bearbetat. Kyrkan ligger högt, och är omgifven af löfskog, äfven af bok. Lektor P. Dahlstedt var här född. Allmogen säljer bräder till Döderhultsvik och kol till Paulistöm, Ädelfors och Kibbe. Socknen innehåller 30¼ hemman, med 1,240 inbyggare på en areal af 22,703 tunnland, hvaraf 550 äro sjöar och kärr.

Öknas, beläget vid sjön Floden i Floda socken af Oppunda härad i Södermanland, är ett af de vackraste herresäten i detta landskap. Redan år 1427 omnämnes uti ett gammalt qvittobref till sockenens kyrka en Laurens Ödhinssen och Ingevallir i Öknom. Egendomen grundlades dock egentligen i början af 1500-talet utaf riksrådet Anders Larsson Lillje, samt ärfdes af sonen Knut Andersson Lillje, guvernör öfver Södermanland och ståthållare på Stockholms slott (död 1596). Sedan öfvergick den till hans son Knut Lillje, Svea rikes råd, hvars dotter Märtha blef gift med Henrik Månesköld, hvilken varit ägare af godset, omkring år 1632. Deras dotter, Elisabeth Månesköld, innehade detsamma troligen till sin död, d. 28 Okt. 1659. Derefter egdes Ökna af Magnus och Hans Henrik Ulfsparre, hvilka försålde hvar sin hälft deruti, åren 1689 och 1690, till kongl. rådet grefve Jakob Spens, hvars son, öfverjägmästaren grefve Carl Gustaf Spens, skänkte det såsom morgongåfva åt sin fru, grefvinnan Beata Jacquette Ribbing. Hon afsade sig sin morgongåfvorätt till förmån för sina styfsöner, Carl Gabriel, Axel och Fredrik Gstaf Spens, af hvilka den sistnämnde, sedermera landshöfding, inlöste sina bröders lotter år 1755. Derefter såldes godset år 1774 till kammarherren baron Carl Gustaf Wattrangh, hvilken omkring år 1803 afstod det åt sin son, d. v. kaptenen, sedermera hofmarskalken baron P. G. Wattrangh. Vid dennes död år 1827 ärfdes det af hofmarskalken grefve Nils Bonde, som, medelst köp, afstod egendomen åt sin son, hofmarskalken grefve Gustaf Ulf Bonde. Han sålde den år 1842 till dess nuvarande ägare, kammarherren friherre Carl Åkerhielm. Den i våra äldre häfder ryktbare Daljunkaren eller falske Sturen tjente härstädes såsom stalldräng hos riksrådet Knut Andersson Lillje, men blef bortkörd för stöld. Ökna säteri utgöres af 11¾ förm. mtl., med 413 tunnl. bördig åker, 713 tunnl. äng, 1,232 tunnl. beteshagar, samt 3,345 tunnl. växtlig skog. Taxeringsvärdet uppgår till nära 50,000 R:dr banko. Flyglarna till den nuvarande åbyggnaden uppfördes af grefve Carl Gustaf Spens, och hufvudbyggnaden af hans son, Fredrik Gustaf, emellan 1750—1760. Ladugården och största delen af öfriga uthus hafva tillkommit under nuvarande ägaren. Han har tillika betydligen förskönat egendomen, och infört ett uppå senare tiders erfarenhet grundadt jordbruk.

Öland, beläget i Östersjön, är skildt från fasta landet genom Kalmar sund, som emellan Kalmar stad och färjestaden på Öland är ¾ mil bredt, men smalast mellan Refsudden på Smålandssidan, 2 mil norr om Kalmar stad och Stora Rörs färjeplats på Öland, der sundets bredd endast utgör ⅜ mil. Ön håller 14 mil i längd mellan den nordligaste och sydligaste udden. Största bredden, ifrån Mörbylånga skans till Brunneby strand, är 1½ mil, och minsta bredden, från Lofta strand i Persnäs socken till östra sjöbugten, ⅜ mil. Öns areal utgör 12 qvadratmil. Landet är i allmänhet vackert och fruktbart. Det indelas i *Norra* och *Södra Motet* eller Delen. Norra Delen har skog och ymnigt stenbrott. Södra Delen är slätare och mera bebyggd, samt eger bördiga åkrar och ängar jemte godt mulbete; der drifves derföre fördelaktigt åkerbruk och boskapsskötsel; deremot saknar denna del nästan helt och hållet ved till bränsle och husbyggnad. Hela landet består af en öfvergångskalkklippa. På större eller mindre djup möter derföre kalkhällen, som ofta är betäckt med så ringa jord, att den nästan är blottad i dagen. Parallelt med vestra stranden slutar den i en på flera ställen brant klippvägg, mellan hvilken och vestra sjöstranden en lågländt och bördig trakt möter. Ifrån vestra kalkbergsbranten, som på landets språk kallas Vestra Landtborgen, afsluttar landet åt öster, tills en landtås, kallad Östra Landtborgen, möter och sträcker sig parallelt med östra stranden. Den del af landet som inneslutes af begge landtborgarna är det s. k. Midtlandet, på hvilket flere byar äro anlagda, hvilkas egor på några ställen äro bevuxna med smärre löfskog. Somligstädes eger dock denna trakt en så tunn mullbetäckning å kalkhällen, att den är till odling oduglig och endast tjenlig till ett svagt bete. Sådana ofruktbara trakter af Öland kallas öns *Allvar*, hvilken endast utgör en stor allmänning för kreaturen. De trakter som gränsa mot östra Landtborgen äro mycket sidländta och utgöra nästan sammanhängande mossar och myror, hvarå likväl merendels det bördiga mullager fattas, som så ymnigt ersätter odlingsmödan på andra orter. I allmänhet utgöres öns jordmån af örjord, sandjord och lera. På de ställen der örjorden är blandad med tillräcklig mylla och eger tillräckligt djup, utgör den en god bottenjord. Den upptager största arean af ön och är utbredd öfver hela ytan mellan begge Landtborgarne. Näst örjorden är sandjorden allmännast och anses som den sämsta af öns jordarter, emedan den, som vanligt, är mycket lös och saknar nog djup mullblandning. Deremot intager lera, eller snarare svag lermärgel, större delen af landsträckan mellan vestra Landtborgsåsen och sundet, samt följer moss- och myrsträckan vid östra Landtborgen. Denna jordart anses med skäl vara Ölands starkaste matjord. Trenne smärre insjöar, *Hornsviken*, *Wedby* och *Wedborns Träsk*, finnas på ön och lemna vanligt insjöfiske. Landet har i allmänhet godt förråd på smör, ho-

ning, som anses för den bästa i riket, vax, "Ölandsnötter" och gäss, men lider på flere ställen skogsbrist samt har liten äng och svagt sommarbete. Den här inhemska racen af hästar (Ölandsklippare eller Kungshästar), som voro små, men särdeles modige och hardige, äro numera sällsynta, sedan genom utmarkernas delande tillfället att föda dem ute hela året om försvunnit. Deremot hafva Holsteinska hingstar mot slutet af förra seklet till ön blifvit införskrifna och en större hästrace derigenom här uppväxt. Den största skogen är *Bödaskog*, som är allmänning, men dessutom finnes smärre barrskogsparker vid Rälla och Köping. En bränntorfsmosse är för omkring 30 år sedan upptäckt i Norra Möckleby socken på Dörby och Brostorps byars område. I Södra Möckleby socken är ett alunbruk anlagdt, till hvars bedrifvande mest nyttjas alunskiffer, som finnes öfver hela ön. I Kastlösa socken är äfven ett stenkolsbrott upptäckt. Från samma trakt fås äfven den s. k. Ölandsstenen, som är en blöt gråaktig sandsten, och kan nyttjas vid stenbyggnader. Åkerbruket är eljest landets hufvudnäring och har på sednare åren tilltagit. Boskapsskötseln är svag, emedan fodertillgången i allmänhet är för liten emot den i bruk varande åkerjorden. Bland binäringar märkas kalkbränneri, som likväl, till följd af bristande skog, mestadels blifvit inskränkt till Böda och Högeby socknar, samt stenhuggning och slipning inom Ölands Norra Mot, särdeles i Källa pastorat. Jagt och fiske äro här ej särdeles lönande. Vadmal, ryor och ullstrumpor äro de manufakturvaror som härifrån pläga utföras. Råg, hvete, korn, hafre och ärter äro de vanliga sädesslagen. Allmännast sås tvåradigt korn, som är tunnskaligt och vigtigt, hvarföre ock Ölands korn är ryktbart på flere orter inom riket. Potates odlas mest på landets vestra del, dock ej till den höjd som på fasta landet, emedan brännvinsbränning för vedbrist ej drifves till mera än husbehof och på många ställen alldeles icke. Årliga utsädet af spannmål säges uppgå till omkring 27,579 tunnor, hvaraf årligen kan påräknas omkring 4:de till 5:te kornet i afkastning. Ön Öland erhöll år 1819 särskilt länsstyrelse, hvars residens var öns enda stad *Borgholm*, men förlades år 1824 åter under Kalmar län. Öns båda fögderier, Norra och Södra Motet, bestå hvartdera af 3:ne härader, nemligen *Åkerbo*, *Runstens* och *Slättebo* i Norra, samt *Möckleby*, *Grasgårds* och *Algutsrums* i Södra Motet. I ecklesiastikt hänseende lyder ön under Kalmar stift medelst 4 kontrakter, nemligen Norra kontraktet, Medelkontraktet samt Östra och Vestra kontraktet. Socknarnes antal utgör tillsammans 32 under 22 pastorater. Antalet af öns förmedlade mantal utgör $818\frac{47}{48}$. Bland dessa hemman äro 3 kungsgårdar, eller kungsladugårdar, nemligen *Borgholm*, *Ottenby* och *Horn*, tillsammans utgörande $17\frac{1}{2}$ hemman; 1 frälsesäteri; $16\frac{1}{2}$ roteradt frälse; $292\frac{223}{960}$ skattehemman; $451\frac{99}{320}$ kronohemman; $34\frac{7}{8}$ prestbol och stommar; $5\frac{9}{16}$ kapellansbol. I militäriskt hänseende underhåller Öland 2:ne båtmanskompanier, af hvilka det första utgör 125 ordinarie och 33 extra rotar samt det andra 138 ordinarie och 28 extra rotar. Folkmängden har på sednare åren stigit, och utgjorde år 1839 30,724 personer. Statsbidragen jemte kommunala bidrag af alla slag beräknades år 1822 till $133,834\frac{5}{8}$ R:dr. Öboerne äro reslige och starkt byggde samt från barndomen vande vid sjön, hvarföre de ock kunna räknas bland rikets bästa sjöfolk. Nära öns vestra kust är en köping, *Mörbylånga*, anlagd. På öns södra udde uppfördes år 1785 af enskild person, med kronans biträde, af kalksten en fyrbåk, som underhålles med stenkol och af sjöfarande kallas *Långa Erik*. Denna båk ändrades sedan 1822 från öppen till täckt stenkolsfyr, och under åren 1844 och 1845 undergick den åter ombyggnad, då den ändrades till lentillfyr af 2:dra ordningen. Fyrlågan brinner 136 fot öfver vattnet och bör synas $4\frac{1}{2}$ mil i klart väder. På Ölands norra udde på det lilla skäret, Storgrundet kalladt, uppfördes 1845 ett fyrtorn af sten, 90 fot högt till altanen, har en lentillfyr af 3:dje ordningen. Fyrlågan är 106 fot öfver vattenytan och bör synas på 4 mils afstånd. Hvad öns historia vidkommer, har den, särdeles under fejderna med Danmark, ofta varit en skådeplats för krig. Redan år 775 skall ön hafva blifvit plundrad af Ragnar Lodbroks söner, Sigurd, Hvitserk och Björn. Hertig Waldemar erhöll vid Häfdaskiftet d. 19 September 1315 äfven Öland, och hans enka, som lärer vistats här vid sin gemåls död och erhållit Öland i förläning år 1322, säges mycket hafva gynnat de andlige på ön, till dess hon här afled år 1357. Åren 1280, 1316 och 1350 rasade här pesten. År 1361 intogs den och plundrades af Danske konungen Waldemar; men invånarne återtogo samma år åter sin frihet och förenade sig med Sverige, hvars konung Magnus Eriksson dock snart pantsatte ön till Hansestäderna. Konung Carl Knutson kämpade om ön med Magnus Gren och Danskarne, hvilka här en tid hade öfverhanden. Erkebiskop Jöns Bengtsson afled på Borgholms slott år 1468. Sten Sture d. ä. förjagade härifrån Iwar Axelsson Tott, som fått Borgholms slott i förläning af konung Christian; men ön kom likväl snart åter i Danskt våld samt derefter i Severin Norrbys händer till 1523, hvarefter öboerne svuro Gustaf Wasa trohet. Åren 1563, 1564 och 1565 höllos utanför ön sjöslag mellan Svenska och Danska flottorna (hvarom se *Sjökrig*). Danske konungen Christian IV intog ön år 1611 i Augusti, men hertig Gustaf Adolf ankom dit nattetid den 20 Sept. och återtog ön med böndernes tillhjelp. Danskarne landstego här likväl åter och förhärjade ön, oaktadt Peder M:n Hammarskölds tappra försvar, på det grymmaste år 1612, men återlemnade likväl ön till Sverige genom freden i Knäröd år 1613. Drottning Christina öfverlemnade år 1651 ön till fri disposition åt hertig Carl Gustaf, hvilken här tillbragte några år. År 1676 stod här utanföre i sundet åter ett olyckligt slag, då skeppet Kronan sjönk med besättningen och amiralen grefve Creutz. År 1677 härjades åter ön af Danskarne, och en mindre sjöträffning föreföll vid öns södra udde mellan Svenska och Danska flottorna äfven år 1678. Åren

1710 och 1711 rasade här messlingen och pesten. År 1789 d. 26 Juli stod åter ett sjöslag vid Ölands södra udde, denna gång mot Ryssarne under amiral Tschetschagow; detta slag blef ej afgörande, emedan Svenskarnes andra skeppsdivision ej hann fram. — Grefven af Lille (Ludvig XVIII) landsteg år 1804 med sin brorsson på Ölands södra udde (se *Gräsgård*). Enskiftes-förordningen af den 24 Juli 1812 har äfven varit gällande för detta län, och jemte handelsfriheten med spannmål och andra landtmannaprodukter bidragit till åkerbrukets tillväxt och landets välmåga. Kronoskjutsning och inqvartering äro här sällsynta, men deremot måste öboerne bära tungan af kronotionde-spannmålens transporterande från landets södra del till Småland. Öns vapen är två förgylda hjortar mellan 8 rosor i himmelsblått fält. Skölden är betäckt med en greflig krona.

Ölands fyrar. Se Öland.

Ölands slag. Vid ön Öland hafva flera gånger de Danska och Svenska flottorna drabbat tillsamman under dessa båda folks fordna långvariga inbördes fejder. Följande sjöträffningar derstädes äro isynnerhet märkliga: Mot hösten år 1563 gick den stora Svenska flottan, bestående af 18 skepp, under befäl af amiralen Bagge och Knut Haraldsson Soop, åter till sjöss, för att söka fienden, och slita den gamla tvisten om herraväldet i Östersjön. Efter ett misslyckadt landstigningsförsök på Gottland, anträffades den fiendtliga flottan, bestående af 27 Danska skepp, under den gamle riksamiralen Peder Skram, och 6 Lübeckska skepp under Fredrik Knebel, den 11 September under Öland. Ehuru Bagge var så betydligt underlägsen skydde han icke striden, hvilken varade ända till dess att mörkret åtskiljde flottorna, utan att någondera kunde tillegna sig fördelen. Danske amiralen Bilde, på skeppet Fortuna, blef väl dödsskjuten, och Skrams eget skepp så skadadt, att det icke längre kunde hålla sjön; men deremot blef Bagge tvungen att söka Elgsnabben, för de svåra skador tvenne af hans skepp, Elefanten och S:t Erik, lidit i träffningen. — Den 28 Maj år 1564 utgick åter Svenska flottan, bestående af 35 större och mindre skepp, under Jakob Bagge, hvilken hade under sitt befäl amiralerne Arvid Trolle och Clas Fleming. Chefskeppet, Mars Jutehataren, eller, såsom det också kallades, Makalös, var det största skepp, som då ännu blifvit byggdt i Sverige; det förde 173 större och mindre kanoner, hvaraf 125 voro af koppar. Straxt vid utloppet från Elgsnabben skingrades Svenska flottan af en storm, så att skeppen voro långt skiljda ifrån hvarandra, då Bagge med endast några få den 30 Maj under Öland stötte på hela den förenade Danska och Lübeckska flottan. Den förra, som bestod af 28 större och mindre skepp, anfördes detta år af amiralen Herlof Trolle; den Lübeckska flottans styrka är icke känd, men otvifvelaktigt hade den förenade flottan en högst betydlig öfvervigt. Jakob Bagge, mera djerf än försigtig, vek dock icke undan. Danske amiralen, med chefskeppet Fortuna, började straxt beskjuta Makalös; men fick ett sådant svar, att han förlorade styret, och måste låta Fortuna draga sig bakom de öfriga. Skjutningen fortfor emellertid, och mot qvällen blef ett af de Lübeckska skeppen, ett af de största, så sönderskjutet, att det hastigt sjönk med allt som fanns derpå, undantagandes några få man, hvilka räddade sig i båten. Vinden, som stillnade ut i solnedgången, hindrade ännu de Svenska skeppen att förena sig, så att flottan äfven den följande dagen var lika spridd. De enda skepp, som om morgonen den 31 Maj befunno sig i sällskap med Svenske amiralen, voro Elefanten och Finska Svanen; den öfriga flottan höll sig långt i lovart från chefen, så att den icke kunde deltaga i den blifvande träffningen. Vinden var hela dagen ostlig och ganska skarp; båda flottorna lågo med styrbordshalsar; den Svenska i lovart med forcerade segel, för att tränga den Lübeckska under Ölands norra udde, hvilket äfven lyckades så till vida, att Lübeckarne måste vända, hvarigenom Bagge kl. 6 om morgonen med sina tvenne sekundanter kunde anfalla några Danska fartyg. Hela förmiddagen fortfor skjutningen utan någon synnerlig verkan; men på aftonen vände vinden sig så, att de Lübeckska skeppen kommo framom Makalös, och detta blef omringadt. På ena sidan lågo tvenne af Lübeckarnes skepp, hvaribland amiralskeppet; på andra sidan två Danska, nemligen Fortuna och Böselejonet. Då undflydde de tvenne sista Svenska skeppen, Svanen och Elefanten. Jakob Bagge med Makalös blef ensam; men han försvarade sig emellertid lika tappert som förut. Fienderne försökte flera gånger att springa in på Makalös, men blefvo alltid kraftigt tillbakavisade med värjor och båtshakar. Danska amiralskeppet Fortuna måste slutligen draga sig ur striden. Det var så sönderskjutet, att vattnet steg flera alnar upp i skråfvet. Derefter måste Böselejonet äfven hålla undan; det hade fått alla sina hjelkar sönderkrossade. Då det icke lyckades att äntra Makalös, började Lübeckarne klättra upp i sina master, samt derifrån kasta lansar och fotanglar ned på Makalös. En lans for tätt förbi örat på Jakob Bagge. Då begärde han fram några bösssor, och begynte sjelf skjuta på fienderne, så att de, den ene efter den andre, föllo ned från masterna såsom döda foglar, och ingen vågade klifva dit upp i stället. Emellertid ankommo Otto Rud och Görgen Brahe med tvenne nya Danska skepp, lade sig der Fortuna och Böselejonet haft sina platser, kastade sina ankaren ombord på Makalös, och höllo sig fast dervid. Otto Rud sprang med flere af sine män ombord derpå, och nu uppstod en förtviflad strid. Esbjörn, som var arklimästare på Makalös, hade hela dagen varit så betagen af ångest, att han ej kunnat företaga sig något. Nu blef han af den nära faran och stridsbullret så förvirrad och förtviflad, att han sprang upp, fyrade af en kanon, lade sig sedan öfver krutkammaren och förgjorde sig sjelf. En af kanonerna på Makalös sprang ändtligen sönder, hvarvid elden kom lös; branden ökades genom Lübeckarnes fyrbollar, och nalkades snart krutdurken.

Då Jakob Bagge fick veta detta, insåg han att skeppet ej längre kunde försvaras, hvarföre han gaf sig tillfånga, samt gick med en del af Svenskarne ombord på ett af de Lübeckska skeppen. Lübeckarne åter sprungo hastigt och till stort antal in på Makalös för att plundra; men knappt hade de kommit dit, förrän elden fattade i krutkammaren, emedan elden grep så hastigt omkring sig, att, oaktadt både Danskar och Lübeckare försökte dämpa densamma, alla bemödanden blefvo fruktlösa. Med en förskräcklig knall flög fockmasten som en pil upp i luften. Det stora Makalös brast sönder och sjönk i hafvets djup med 300 Lübeckare och deras amiral, 800 Svenskar, jemte alla sina kanoner. — År 1676 blefvo Ölands farvatten åter skådeplatsen för en märkvärdig, men för oss ganska olycklig träffning. Den 30 Maj, bittida om morgonen, gick Svenska flottan, under amiral Creutz, till segels med en frisk kultje. Vinden var i beständigt tilltagande, och om morgonen den 1 Juni blåste det redan hårdt. Klockan 8 om förmiddagen denna dag syntes Ölands södra udde; men i brist på skicklige styrmän vågade man icke komma den närmare än på halfannan mil, hvarigenom hände, att de närmaste fiendtliga skeppen, hvilka hela natten förut jagat med forcerade segel, togo lofven af Svenska flottan, samt kommo emellan denna och landet. Svenska flottan höll emellertid längs Öländska kusten med den hårdt blåsande vestliga vinden, och förde så forcerade segel, att skeppen Venus och Hercules sprängde sina stormärsrår; andra skepp förlorade sina bramstänger. Bland de fiendtliga skepp, som i lofvart hunnit närmast Svenska flottan, var Danske amiralen van Tromps chefskepp det femte i ordningen. Kl. 11 började denne amiral elden, för att, som det troddes, betäcka en förment brännare, hvilken, med vice-amiralsflagg på toppen, nalkades Svenska skeppet Stora Kronan. Detta öppnade, för att afvärja en så farlig fiende, åtta af undre lagets portar om babord, och började elden mot brännaren; men kanonaden gjorde ingen verkan, hvarken från ena eller andra sidan, dels emedan afståndet var alltför stort, dels ock emedan sjön gick hög. Vid denna tid hade många af fiendens skepp, såsom sämre seglare, blifvit efter, och ehuru Svenska flottan tagit jagt, borde likväl icke tillfället försummas att, om än icke slå fienden, åtminstone göra honom skada, hvarföre amiralen Uggla, som trodde sig kunna afskära några af de närmaste, och sätta dem emellan tvenne eldar, sköt ett skott, såsom det den tiden var brukligt, till en begäran att få vända. Olyckligtvis besvarade icke endast amiralen Creutz signalen, utan gaf tillika signal för hela flottan att vända. Hvad följden häraf skulle blifva för en spridd flotta, som seglade undan vinden med orefvade märssegel i hårdt väder, borde icke hafva varit svårt att inse. Sjelf ville den olycklige Creutz vända på stället, oaktadt flere, och bland dem isynnerhet den erfarne kaptenen Gabrielsson, föreställde honom nödvändigheten att först minska segel, emedan skeppet var mycket rankt, hvartill kom, att de kanoner, som brukats emot fienden i gamla lofvart, icke voro surrade, och icke heller portarna slutna. Alla föreställningar voro likväl fruktlösa. Amiralen gaf befallning att vända, och med den fart skeppet hade gick väl vändningen fort, men innan seglen blifvit ombrassade på andra bogen, kom en häftig by, som gaf skeppet en så svår krängning, att vattnet gick in genom de af undra lagets portar, hvilka icke blifvit tillslutna. I den villervalla, som nu på däck uppkom, hade ingen nog beslutsamhet att befalla masternas kapande, hvilket möjligtvis ännu kunnat rädda detta olyckliga skepp; utgången är lätt att förutse. Skeppet sjönk platt ned, så att endast styrbordssidan blef öfver vattnet, då, till råga på olyckan, elden kom lös, spridde sig till krutdurken och sprängde vraket i luften. Denna olycka tilldrog sig en mil från Ölandsvallen, midt emot Hulterstads kyrka. Snart syntes intet annat qvar utaf Sveriges yppersta skepp, Stora Kronan, än en del af styrbords galleri och akterblysan. Sjön var betäckt af spillror och lik; de få, som ännu voro vid lif, kringflytande på delar af vraket, kunde hafva föga hopp om räddning. Efter hand upptogos dock 3 officerare, 14 båtsmän, 22 soldater och 2 trumpetare, de enda öfverlefvande af 842 mans besättning. Skeppet Äpplet, som vände straxt efter Kronan, förlorade sitt stormärssegel, och amiral Uggla, som nu var flottans befälhafvare, nödgades, för vraket af Kronan, vända för vinden. Icke underligt, om oordning uppkom i en flotta, som redan hade flera skepp redlösa, och andra i strid med fienden. Några skepp sökte undkomma, andra att göra motstånd mot fienden, som ännu icke hunnit få upp hela sin styrka. Amiral Tromp, hvilken, för att icke blifva afskuren af Svenskarne, också låg sydvart öfver, gjorde emellertid signal för den förenade flottan att strida på alla punkter; sjelf anföll han Ugglas chefskepp, som kort derefter förlorade stormasten. I denna olyckliga ställning blef den Svenske amiralen snart på alla sidor omringad. Hans skepp, Svärdet, som slutligen förlorat alla masterna, fortfor likväl att kämpa med oförminskad häftighet, och den käcke Uggla hade föresatt sig, att segren skulle blifva fienderna dyrköpt. De närmaste fienderne ämnade till sist afgöra den envisa kampen genom äntring, då i detsamma en brännare i full låga hakade sig fast vid det Svenska skeppet, oaktadt de fiendtlige amiralerne ropade till brännare-kaptenen att afstå, emedan de redan ansågo skeppet vara i deras våld. Uggla, som ej mera kunde tänka på någon räddning, var ej missnöjd med händelsen, emedan fienderne på sådant sätt icke skulle komma i besittning af skeppet. Förgäfves föreställde man honom, att elden kunde släckas, samt att försvaret redan var tillräckligt både för hans egen och flaggans ära. "Han ville icke lemna ett så kapitalt skepp med så stora stycken i fiendens händer, eller gifva sig fången, utan fäkta såsom en ärlig man." Då van Tromp anmanade honom att stryka, svarade han: "När såg man någonsin en Uggla fångas på ljusa dagen?" Lika förgäfves föreslog man honom att rädda sig på storluckan, sedan skeppet

kommit i full brand. Alla, som kunde, lemnade nu det brinnande skeppet; Uggla var den siste, som kastade sig i sjön och på ett rundholt sökte sin räddning. Ännu en gång kastade han från vågen sin sista blick på sitt kära skepp, såg Svenska flaggan brinna upp, — men icke strykas, och sjönk ned i sin våta graf. I den starka blåsten töfvade det icke länge innan Svärdet sprang i luften. Af hela besättningen blefvo endast 4 officerare och 46 af gemenskapen utaf fienden bergade. De fiendtliga skeppen hade emellertid hunnit samlas, och snart måste 4 af de Svenska skeppen stryka. Nederlaget var längesedan afgjerdt, och ingen annan räddning än flykten fanns för den öfriga Svenska flottan, hvilken skyndade till Dalarön, tätt förföljd af van Tromp.

Ölme, ett härad i Wermland, är beläget vid Wenern, och innehåller 2:ne socknar: Ölmehärad och Warnum. Häradet utgör $111\frac{3}{4}$ hemman, med 6,198 inbyggare på en areal af 86,855 tunnland, hvaraf 6,060 äro sjöar och kärr.

Ölmehärad, en socken i Ölme härad, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil N.V. från Christinehamn, och tillhör 2 kl. reg. *Saxholms* slott (se detta ord) har varit här beläget. Ättehögar finnas här ännu på Rudsbergs hemman, äfvensom på Hafstads frälseegor en stor tingshög, omgifven med 12 stenar i rundel, hvarjemte gärdet deromkring har namn af Domare-gärdet. Socknen innehåller $72\frac{7}{8}$ hemman, med 3,464 inbyggare på en areal af 48,415 tunnland, hvaraf 4,200 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Christinehamn.

Ölmestad, en socken i Wista härad, är belägen $2\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Jönköping, och tillhör 2 kl. reg. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är sand. Kyrkan är byggd af sten, med altartafla af Hörberg. Socknen gränsar i vester till Wettern, i öster till sjön Bunn. Hemmanen äro till antalet 46, med en befolkning af 1,396 inbyggare på en areal af 7,707 tunnl., hvaraf 320 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Ölmevalla, med Landa, en socken i Fjäre härad af Halmstads län, är belägen vid hafvet, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Kongsbacka, och tillhör 3 kl. konsist. Inegorymden är merändels jemn och slät, samt ligger mellan kullar och berg. Utmarken är bergaktig, och hyser en liten sjö, kallad *Ölmanäs*, hvarur ett mindre vattendrag flödar genom en del af socknen. *Ölmanäs by* ligger långt utåt hafvet, och har jordmån dels af lera, dels af mylla, eger torfmosse, begagnar saltsjöfisket, och har en väderqvarn. I denna by ligger *Ölmanäs säteri*, $1\frac{1}{4}$ hemman. Skog saknas här öfverallt, men ersättes med torfmossar. Bland fornlemningar märkes här, på södra sluttningen af ett högt berg, kalladt *Borgarås*, en jättegryta af 6 qvarters diameter, kallad *Borgarås källa*. Uti ett öster om hemmanet Boberg beläget berg finner man äfven en $3\frac{1}{2}$ aln hög och 1 aln bred öppning, som leder till en gång längre in i berget. Denna underjordiska gång säges vara fortsatt vid pass $\frac{1}{8}$ mil, och gå ut vid ett berg vid Qvia i Fjärås socken. Säkert lärer vara, att öppningen i berget vid Boberg fordom varit en mörk och dyster tillflyktsort för de rädde ynglingar i denna trakt, som, under Carl XII:s krig, ville hålla sig undan, för att slippa utskrifning till krigstjenst. Sjöfart, saltsjöfiske, spånad och väfnad utgöra, jemte åkerbruket, socknens förnämsta näringar. Hemmanens antal är $32\frac{3}{4}$, med 1,080 inbyggare på en areal af 6,087 tunnland, hvaraf 155 äro sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

Ölsboda, ett jernbruk i Nysunds socken af Örebro län, har 3 härdar och 2 hamrar, med $2{,}091\frac{1}{4}$ skepp:d privil. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgår med $19\frac{3}{4}$ skepp:d. Frälsesmidet utgör $116\frac{1}{4}$ skepp:d. Äfven finnas här 1 knip- och 2 spikhammare. Godset skeppar på Götheborg. Stället kallades fordom Norra Boda, privilegierades till jernbruk 1660, och har sedan 1772 tillhört slägten Strokirk. Smidesstämpeln är K inom en cirkel.

Ölserud, annex till Millesvik, är beläget vid Wenern i Näs härad, 7 mil S.S.V. från Carlstad. Socknen innehåller $15\frac{1}{2}$ mtl., med 630 inbyggare på en areal af 9,581 tunnl., hvaraf 80 äro sjöar och kärr.

Ölsremma, annex till Dalstorp, är beläget i Kinds härad, $2\frac{3}{4}$ mil S.O. från Ulricehamn. Marken består till stor del af ojemna sandhedar, och rådande jordmånen är fin sand. Skog fattas. Socknen innehåller $8\frac{5}{8}$ hemman, med 315 inbyggare på en areal af 9,743 tunnland, hvaraf 2,280 äro sjöar och kärr.

Önesta, en socken i V. Göinge härad, är belägen 1 mil N.V. från Christianstad, och tillhör 3 kl. reg. Socknen eger 3:ne byar; *Önesta*, *Ullstorp* och *Skoglösa*, af hvilka Ullstorp är mera bergaktig, och eger nödig tillgång på skog; men Önesta och Skoglösa äro jemnare, och hafva ringa skog. Socknen innehåller $28\frac{1}{2}$ hemman, med 1,590 inbyggare på en areal af 7,452 tunnl., hvaraf 210 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Önnarp, annex till Gärdslöf, är beläget i Wemmenhögs härad, $2\frac{1}{2}$ mil V. från Ystad, 1 mil från hafvet. Marken är i allmänhet jemn och slät, och jordmånen består dels af lera, dels af sand och sandmylla. Socknen innehåller $6\frac{1}{8}$ hemman, med 450 inbyggare på en areal af 1,180 tunnl., hvaraf 4 äro sjöar och kärr.

Önum, annex till Skarstad, är beläget i Barne härad, $3\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Lidköping. Orten är skoglös, och åkerbruket föga gifvande. I socknen ligga säterierna *Mölntorp*, 1 mtl., och *Rangeltorp*, $\frac{1}{2}$ mtl. Hemmanens antal är $11\frac{1}{4}$, med 580 inbyggare på en areal af 5,624 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr.

Ör, med annexerna Gunnarsnäs, Dalskog, Skållerud, Holm och Jern, utgör ett regalt pastorat af 1 klassen, i Dalsland, vid Wenern, och innefattar ensamt hela Nordals härad. Vesterut är marken mera bergaktig och skogbevuxt, men i öfrigt mera jemn. Lera är rådande jordmånen. Förnämsta gården heter *Säter*. Socknen innehåller $46\frac{1}{2}$ hemman, med 2,525 inbyggare på en areal af 18,908 tunnland, hvaraf 2,640 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Öra, annex till Odh, är beläget i Geseneds härad, 4 mil N.N.O. från Borås. Socknen består af gråberg och gruskullar, samt några få åkergärden; jordmånen är mager sandmylla, sand och mjälljord. Inom socknen ligger säteriet *Ingelstorp*, 1 mtl. Socknen innehåller $10\frac{1}{2}$ hemman, med 297 inbyggare på en areal af 4,814 tunnland, hvaraf 435 äro sjöar och kärr.

Örberga, med Nässja, en socken i Dahls härad, är belägen vid Wettern, $\frac{1}{2}$ mil V.S.V. från Wadstena, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är temligen jemn, och jordmånen örblandad. Socknen förklarades år 1412 vara förbunden med Salvatorsorden i Wadstena. Förnämsta godset är *Arneberga*, 1 mtl. frälse. Hemmantalet utgör $67\frac{1}{2}$, med 730 inbyggare på en areal af 3,633 tunnl., hvaraf 35 äro sjöar och kärr. Adr. Wadstena.

Örby, med Kinna, en socken i Marks härad, är belägen $2\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Borås, och tillhör 1 kl. reg. Jordmånen är mestadels sand, och ej serdeles bördig. Gårdar i socknen äro: *Trantorp*, ett säteri; *Sadu*, en gård, som fordom tillhört grefskapet Tre Rosor; *Örby*, fordom en kungsgård, sedan öfverste-löjtnants-boställe vid Elfsborgs regemente; samt *Öresten* (se detta ord), nu öfverste-boställe vid nämnde regemente. Socknen innehåller $57\frac{1}{4}$ hemman, med 3,292 inbyggare på en arel af 24,046 tunnland, hvaraf 2,035 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Örbyhus, det nordligaste häradet inom Upsala län, är beläget omkring Wendels- och Tierpsåarna, till och utöfver Dalelfvens nedersta lopp, samt består dels af slätter, dels af lågbergig skogsmark, och vidsträckta sidländta ängar närmast vattendragen. Det omfattar 6 hela socknar, alla hörande till Örbyhus prosteri, och fördelade på 3 tingslag, nemligen Wendels, Tierps, samt Wesslands och Elfkarleby. Socknarna äro: Wendel, Elfkarleby, Wessland, Tolfta, Tierp och Söderfors, samt en liten del af Wåbla. Häradets hemmantal utgör 412, med 13,878 inbyggare på en areal af 238,419 tunnland, hvaraf 15,300 äro sjöar och kärr.

Örbyhus, ett anseligt gods vid Wendelsjön, i Wendels socken, utgör $3\frac{3}{8}$ mtl. frälse-säteri, och är gemensamt med de i sambruk dermed varande gårdarna Bergby och Köttslinge, samt 32 tillhörande torp, en af de betydligaste landtegendomarna inom Upsala län. Godset har fordom tillhört Wasa-familjen, hvilken äfven efter sin upphöjelse på konungathronen bibehöll det, stundom såsom lifgeding åt drottningarna, ända till år 1641, då det genom byte tillföll Banérska och sedan Bjelkeska slägten, intill år 1729, då detsamma tillföll slägten De Geer, och förenades med fideikommisset *Löfsta*, hvarifrån det likväl nu är skiljdt, såsom numera tillhörigt exc. gr. De Geers måg, statsrådet gr. v. Platen. Den gamla byggnaden bestod af ett fyra våningar högt torn, omgifvet af mur med bastioner, samt derutanför en graf på tre sidor, och sjön på den fjerde. Prins Johan af Ostfriesland, konung Erik XIV och fältherren Carl Henriksson m. fl. hafva här suttit fångne; konung Erik blef här äfven bragt om lifvet den 26 Februari 1577. Hans fängelse visas här ännu, fastän ej oförändradt. Det nya slottet har på sednare tider blifvit tillbyggdt och förskönadt.

Örbäck, en bergsmanshammare i Karbennings socken, har 1 härd, med 101 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 1 skepp:d 7 skålp:d. Bruket skeppar på Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är E.

Örebro, en stad vid Svart-ån, $\frac{1}{4}$ mil från dess utlopp i Hjelmaren, är belägen utefter en sandås på ömse sidor om nämnde å, $20\frac{3}{8}$ mil V. från Stockholm. Dess privilegier gå tillbaka till 1404, men äro sannolikt ännu äldre. Stadens hela form är en långsträckt oval. Husen äro mestadels af af träd, och tomternas antal utgör 361. Staden räknade år 1845 158 handtverkare, med 330 gesäller, lärlingar och medhjelpare. Dess enda betydligare fabrik är det mest 100 år gamla s. k. Lindhska boktryckeriet, som kanske varit det största i riket, men på sednare åren blifvit inskränkt. Fordom har här äfven funnits en klensmidesfabrik, hufvudsakligen riktad på gevärstillverkning; men denna upphörde år 1798. Stadens handel har, till följd af de fordom gällande privilegierna, förr varit betydligare; men då nu så väl spannmåls-, som tackjernshandeln får bedrifvas fritt och omedelbart mellan köpare och säljare, inskränker sig stadens handelsrörelse hufvudsakligen till afsättning af köpmansvaror till landsbygden och dennas produkter, såvidt de gå utom länet. Antalet af stadens handlande uppgick 1844 till 36 personer med 41 betjente, och staden egde 10 fartyg af 30 till 40 lästers drägtighet, jemte 3 ångfartyg. Stadens rederi-bolag har lastageplats, jagtvarf och våg vid Skebäck, på halfva vägen ned till Hjelmaren; omkring 14 till 15,000 skepp:d tack- och smidesjern afgå derifrån årligen till Stockholm. Hjelmare kanal och slussverk äro ock sedan år 1768 åt staden öfverlåtna. Stadens betydligaste marknad, den s. k. Hindersmessan, plägar hållas i Januari månad. Till staden höra, dels med egande, dels med brukande rätt, 1,320 tunnland åker, 862 tunnland äng och 1,663 tunnland skog och betesmark, skattlagda till $29\frac{1}{4}$ mtl., samt mestadels fördelade på och fästade vid stadstomterna. Skogen är mestadels uthuggen. Stadskyrkan är byggd i gammaldags stil, håller i längd 78 och i bredd 38 alnar, samt ett torn af 32 alnars höjd. Ett för länet och staden gemensamt lasarett och kurhus underhåller här årligen 2 till 300 sjuka. Staden har också en lärdomsskola, med 250 till 280 lärjungar, äfvenom en lankasterskola för 150 gossar, och en flickskola för 80 flickor, derjemte småbarnsskola och en s. k. arbets- eller barnuppfostringsanstalt, som underhålles med räntorna af donerade kapitaler. Ett monument öfver bröderne Olaus och Laurentius Petri, som voro födde i denna trakt, och började sina studier vid klosterskolan, är nu uppfördt framför lärdomsskolans hus, eller det efter konung Carl XIII så kallade Carolina. Privatbank, landthushållnings-sällskap, fat-

tigdirektion m. fl. dylika för länet gemensamma inrättningar, hafva ock här sin medelpunkt. Derjemte har ock staden sin sparbank, brandstodskommitté, läse-sällskap m. m. Här är ock tingsställe för Örebro härad. Bidragen till statens och stadens behof beräknas till omkring 28,000 R:dr, hvaraf 4,700 för stadsjorden. Inom staden märkes *Örebro slott*, som redan af Birger Jarl byggdes eller iståndsattes, och sista gången intogs af Gustaf Wasa, som då skall hafva låtit nedrifva det, hvarpå det åter efterhand blifvit uppbyggdt. Det är nu byggdt i fyrkant, fyra våningar högt, omkring en inre borggård, med ett torn i hvarje hörn, och innehåller boställe för landshöfdingen i länet, embetsrum för länsstaten, fängelser m. m. Många vigtiga herredagar, möten och riksdagar hafva här blifvit hållna, sednast åren 1617, då en ny riksdagsordning, jemte religionsstadga och handelsordning här utfärdades, samt 1810, då det nu regerande konungahuset kallades till thronföljden. Det kloster, som under medeltiden här fanns i stadens norra del, raserades under konung Gustaf I:s tid, och en del af dess egande jord anslogs till länshospitalet, eller det nuvarande lasarettet. Staden har fordom haft 4 borgmästare, men sedan 1693 blott 1. Rådhuset är beläget vid Stortorget. Stadens befolkning uppgick år 1844 till 4,310 personer. Tillsammans med Ånnesta och Längbro samt Almby annexer utgör Örebro stad ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Stadens vapen är en svart örn med utspända fötter och vingar, röd näbb och klor, allt i gult fält.

Örebro härad omgifver staden Örebro, kring Hjelmarens vestra hörn, och innefattar inalles 12 socknar, nemligen Örebro stads annexer, Ånnesta och Längbro samt Almby, Mosås med Täby, större delarna af Winteråsa, Tysslinge och Kil, samt hela socknarna Gräfve, Eker, Axberg, Hofstad och Svafvelbruket. Hemmanens antal utgör $330\frac{7}{8}$, med en befolkning af 12,465 personer på en areal af 124,593 tunnland, hvaraf 7,625 äro sjöar och kärr. Häradet hörer till Strengnäs stift och Öster-Nerikes domsaga.

Örebro län, se *Nerike*.

Örebro möte. Detta möte, och de beslut, som på detsamma fattades, kunna med allt skäl anses såsom den egentliga afskaffningen af katholicismen i Sverige, och införandet af Lutherska läran i stället, samt förtjenar således en synnerlig och omständlig redogörelse. Den 25 November 1528 utfärdade konung Gustaf Wasa kallelse till ett kyrkomöte, som skulle öppnas i Örebro vid Kyndelsmessan den 2 Februari följande året. Kyrkans prelater och lärde män borde sammankomma till att besluta hvad för kyrkans förbättring och för enhet i kyrkoseder vore nödigt. Vid detta möte var erkedjeknen i Upsala, Laurentius Andreæ, på erkebiskopssätets vägnar, presiderande, och äfven konung Gustafs fullmyndiga sändebud. Att ordförandeskapet fästades vid erkebiskopsstolen, gaf mötet laga form af en provinsial-synod, ehuru visserligen icke att mötet hölls under erkebiskopsstolens ledighet eller dess innehafvares frånvaro, och utan hans samtycke. Att konungen hade vid mötet sitt ombud, var heller icke ovanligt; men ovanligt var troligen, att detta ombudskap var öfverlemnadt åt mötets ordförande. Närvarande vid mötet voro dessutom tre biskopar, Magnus Haraldsson af Skara, Magnus Sommar af Strengnäs och Petrus Magni af Westerås. Fullmäktige från de tvenne öfrige inom landet befintlige biskoparne, Ingemar af Wexiö och Mårten Skytte af Åbo, omnämnas deremot icke. Åbo stift var nu, såsom ofta annars, alldeles icke representeradt. Vidare uppräknas och namngifvas såsom närvarande af domkapitlen, sockenprester och munkordnar, följande: af Upsala klerkeri, två kaniker och Johannes Kökemästare, kyrkoherde i Stockholm, samt Olaus Petri, Stockholms råds sekreterare. Af Linköpings, en prelat, nemligen kantorn Ericus Magni, densamme som af biskop Brask och Linköpings kapitel var utsedd att deltaga i nya testamentes öfversättning, två kaniker, af hvilka Thorer Magni var den ene, samt kyrkopresterne i Söderköping, Skenninge och Wadstena. Af Skara, två prelater, nemligen domprosten Sveno Jacobi, snart derefter biskop derstädes, samt erkedjeknen Magnus Arnberni, jemte två kaniker och kyrkoherden i Lödöse. Af Strengnäs, fyra kaniker, bland hvilka två derjemte voro kyrkoprester i Nyköping och Kumla, samt kyrkoherden i Örebro. Af Westerås, tre kaniker, af hvilka två derjemte voro kyrkoprester i Fellingsbro och Leksand, dessutom predikanterne i Westerås och Arboga, samt kyrkopresten i Rättvik. Af Wexiö, två kaniker, bland hvilka den lärde Gudmund Spegel. Munkordnarnas ombud voro: af predikare-orden vikarien och två bröder, från Wadstena kloster konfessorn och två bröder, af Minoriterne en custos och en broder. De till namnen uppräknade voro således: tre biskopar, nitton kaniker, af hvilka fyra innehade prelatur, elfva vid åtskilliga af stiftens förnämsta församlingar anställde kyrkoprester, bland hvilka några derjemte voro kaniker, tre predikanter, till hvilka då ock räknas Olaus Petri, samt åtta munkar. Flere andre klerker voro likväl äfven vid mötet närvarande, ehuru deras namn och befattningar ej anföras. Bland de till namnen antecknade fyratio män, som deltogo uti Örebro möte, voro således ej mindre än trettio biskopar, kaniker och munkar, eller män, som stodo på sådana platser inom kyrkan, hvilka isynnerhet hotades af den riktning, dennas reform börjat taga, en upplysning om mötets beskaffenhet, som är af stor vigt, helst utom sjelfva beslutet alla underrättelser saknas om förloppet vid denna för kyrkans framtid så vigtiga sammankomst. Förhandlingarna voro hvarken vidlyftiga eller långvariga. Mötet begynte den 2 Februari, och beslutet är gifvet redan den 7 i samma månad, således på femte dagen derefter. Hvad som är verk för århundraden, är oftast, utan de långa och många talen, förberedt när beslut fattas. De stadganden, som afgjordes i Örebro, kunna lämpligast indelas i tre afdelningar: 1:o Om Guds ords predikan. 2:o Om kyrkotukt

och kyrkoförfattning. 8:o Om kyrkoseder. I afseende på Guds ords predikan erkände sig mötets medlemmar vara af sina embeten förpligtade att förkunna, utsprida och främja Guds ord: de ville derföre se till, att det öfver hela riket i alla dess kyrkor måtte rent och oförmängdt predikadt varda. Biskoparne förbundo sig att hafva noga uppsigt deröfver, att inom deras stift sockenpresterne, "vid äfventyr att annars mista sina gäll," antingen sjelfve predikade Guds rena ord, eller, om de icke kunde det, låta det ske genom någon annan, "som i skriften förståndig är." Genom de sist anförda orden uttalades tydligare, än i Westerås skett, att endast i den Heliga Skrift vore Guds ord till finnande. För att befordra skriftens kännedom, borde dagligen vid rikets domkyrkor hållas en lektion i den Heliga Skrift, "med god och rättsinnig uttydelse." Denna bibelförklaring borde ock besökas af landtpresterne, på det de måtte "i Guds ord lärde varda." Äfven i domkyrkoskolorna skulle dagligen vara en lektion i den Heliga Skrift. Vid denna borde ock chorpresterne, ämnessvennerne för preståndet, infinna sig, helst om icke dessutom för dem förelästes den Heliga Skrift; domkyrkans tidegärd borde så inrättas, att de hade dertill ledighet. Biskoparne skulle tillse, att för djeknarne vore att tillgå nya testamentets böcker på latin, och att till kyrkoprester i städerna sattes lärde män, till hvilka kringboende prester kunde vända sig, för att få undervisning i Guds ord, och hvilka sjelfve äfven kunde kringresa på landsbygden och predika i landsförsamlingarna. För att bereda tillfälle till allmännare undervisning, möjligen ock för att inverka på klosterfolket, stadgades, att i städernas klosterkyrkor, der sådana funnos, icke skulle predikas annat än eftermiddagen, på det ingen måtte hindras att på förmiddagen åhöra predikan i stadskyrkan. Presterne förbjödos att "inbördes beskria hvarandra af predikstolen." Den, som funne fel med den andres predikan, borde enskildt gifva honom sin mening tillkänna, för att ej åstadkomma förargelse bland folket. Fader vår, Tron och Ave Maria borde i hvarje predikan upprepas "för negt och enfaldigt folks skull," och Tio Guds bud en eller två gånger i månaden, och alla predikanter borde på samma sätt börja och sluta sina predikningar. Andra afdelningen innehåller, i sju serskilda stadganden, föreskrifter, som röra kyrkans tukt och ordning. 1) Den första handlar om djeknarnes sockengång, ett ämne, som ofta varit föremål för stadganden vid Svenska kyrkomöten under medeltiden. I Åbo stift var sockengången aflyst redan år 1489, då presterskapet af domkapitlet anmodades att uppbära hvad Guds vänner ville gifva, hvilket sedan skulle af domkapitlet efter förskyllan utdelas. Orsaken anfördes vara, att djeknarne, genom långa resor på landet, försummade sina studier, brukade mångahanda flärd bland allmogen, samt predikade för enfaldiga menniskor osann och oskälig aflat, eller öfvade andra olofliga ting. På ensahanda skäl hvilade det nu i Örebro fattade beslutet, att djeknarne öfver hela riket icke skulle tillåtas för länge insamla almosor på landsbygden, på det de ej måtte sprida lögner bland folket och öfva sjelfsvåld, samt att presterne, i de socknar, dit de sändes, skulle anmodas hafva uppsigt öfver dem. 2) Andra punkten lydde: "Efter påfvens lag förbjuder några leder i äktenskapet, dem Gud icke förbjudit hafver, måge de der till skickade äro, af redeliga orsaker, deruti(n)nan dispensera; dock förvaradt att man undflyr förargelse det bästa man kan." Denna punkt var en af de få uttryckliga protester emot papismen, som ännu i Sverige blifvit i offentlig handling uttalade. Af förhandlingarne i Westerås synes, att dispensationsrätten var återgifven åt biskoparne och domkapitlen; men att man icke beslöt ett fullkomligt upphäfvande af påfvens lag, utan blott ett dispenserande från den, var åter ett bevis på den varsamhet, hvarmed man ville gå tillväga. 3) Då man lossade bandet af förut gällande föreskrifter, så tillades domkyrkornas penitentiarii rätt, att för de felande sätta den plikt de ansågo nyttigast vara: "och måga de väl bruka någon skarphet med dråpare och andre ogerningsmän, efter man ser att verldsliga svärdet ligger nere, och icke hafver sin gång som det borde," heter det i beslutet. 4) Klostren, som år 1527 blifvit, i afseende på hushållning och yttre förvaltning ställda under konungen, ställdes nu i andligt häraseende under biskoparne. Munkarne, stadgades det, skulle vara under biskopens lydno, isynnerhet i de stycken, som tillhörde evangelii predikan. 5) Helgedagarnas antal skulle af hvarje biskop i dess stift inskränkas, efter som omständigheterna medgåfvo. Skälet angifves vara, att helgedagarna voro flera, än nödigt vore, gåfvo anledning till många synder, samt voro skadliga för lekamlig bergning. Man skulle dock behålla Vår Herres egna högtider, Jungfru Marias, apostlarnes och det helgons högtid, till hvars minne hvarje kyrka var helgad. Slutligen bestämdes, att der flera sockenkyrkor vore i samma stad, borde de ställas under en kyrkoherde, och att biskoparne icke måtte utan viktig orsak utgifva tiggebref. Tredje afdelningen handlar om kyrkoceremoniernas rätta förklaring. Mötet ingick ej i undersökningar om bekännelsens sanning, utan förutsatte, att det frigifna bibelordet skulle medföra och gifva sanningens rätta uttryck. Men det ville afhjelpa kyrkans närmast i ögonen fallande brister, ville återföra den gudstjenst, som bestod i utvärtes stadgar, till ett Guds tillbedjande i anden och sanningen. De utvärtes kyrkoseder, som nu funnos, och som uttryckte frembetens lif, skulle icke genast våldsamt borttagas, de skulle deremot sjelfve gifva text för sanningens predikan, till dess stadgad insigt tilläte någon förändring. Denna del af mötesbeslutet förtjenar att anföras i dess egna ord. Det heter: "Efter mycken missbrukning och falsk mening uppkommen är i de ceremonier, som man hafver plägat, uppräkne vi här några af dem, och förklara hvilken den rätta meningen är deruti(n)nan. Först: vigdt vatten hafves icke för den skuld, att det skall borttaga synder, ty det gör Christi blod al-

lena, utan i den akt att man skall ihågkomma, att vi äro döpte och stänkte med Christi blod. — Beläte hafves icke för den skuld, att vi skole niga och buga för dem, utan till en åminnelse efter Christus eller heliga menniskor. — Palm viges icke, ej heller brukas dertill, att han skall hafva besynnerlig makt, der man skall sätta tröst till, utan till en åminnelse att folket strödde palmqvistar i vägen för Christo, när han for in till Jerusalem. — Kyndelsmessoljus brukas icke till någon besynnerlig gudstjenst, ej heller gifves någon besynnerlig makt, utan till åminnelse, att det sanna ljuset, Jesus Christus, vardt offradt i templet. — Oljning eller Krismosmörjelse gifves ej annan makt, utan det skall vara ett utvärtes tecken till den invärtes smörjelsen, som sker genom den Helige Ande. — Klockringning brukas allenast dertill, att folket skall kallas tillhopa dermed. — Kyrkobyggning hålles icke för någon besynnerlig Guds dyrkan, utan dertill att man må komma der tillhopa och lära Guds ord; Gud bor icke i de hus, som äro byggda med menniskohänder. — Kyrkovigning, att viga salt, mat och sådant, bör icke ske i den akt, att sådana ting skola i sig sjelfva vara desto bättre att de vigda äro, utan i den akt, att Guds ord påkallas öfver sådana ting, att de skola varda oss rena, och ej komma af oss i något missbruk, så att sådan Guds namns påkallelse sker oss till förbättring, och icke det ting, som vigdt varder. Så bör ock folket varda lärdt, att de hellre gifva de fattige sina ljus, än sätta dem för beläten. — Fastedagar hållas icke i den akt, att det skall ske Gud någon besynnerlig tjenst dermed. — Helgedagar äro för den skuld insatta, att man skall hafva tid att höra Guds ord, och de der arbeta, skola hafva hvila af deras arbete, icke till någon besynnerlig gudstjenst. — Folket skall läras, att de ceremonier, som hållas om Långfredag och Påskdag, ske allenast till Christi åminnelse. — Så är ock slutligen af nöden, att folket varder undervist om pilegrimsresor, att sådana måtte, efter som möjligt vore, afkomma, utan att det skedde i den akt och mening, att folket sökte dit det kunde få bättre lärdom och undervisning, än hemma öfverkommas kunde, så att pelegrimsresan sker för en god lärdoms skuld, och icke för någon besynnerlig gudstjensts eller aflats skuld, den man i alla rum öfverkomma kan, efter det Gud är så väl i det ena rummet, som i det andra. Och sådan undervisning skola de ock gifva folket före, som der hemma äro der tillsökningen sker." Att, utom de ämnen, om hvilka mötesbeslutet nämner, äfven andra dels afhandlades, dels genom beslut stadfästades vid detta kyrkomöte, visar sig af flera omständigheter. Deraf torde ock, ej mindre än af den offentliga handlingen, förklaras, att först efter mötet i Örebro en stor del af den gamla kyrkans anhängare började befara, att dess bestånd hotades. Så litet hade man i allmänhet anat betydelsen af den något mer än halftannat år förut hållna riksdagen i Westerås, eller ock så allmänt medgaf man nödvändigheten af de reformer, hvilka der beslutades, eller så säker ansåg man sig vara på de åsigter, hvilka i Örebro skulle göra sig gällande, att utgången väckte bestörtning hos många påfvedömets vänner. Det synes som hade man väntat, att sedan nödiga förbättringar uti kyrkoväsendet blifvit i Westerås medgifna och vidtagna, så skulle ordningen komma att nu vidtaga hämmande åtgärder emot kätteriet. Så omtalar Wadstena klosters dagbok, att den 26 Januari hade tre bröder på konungens befallning begifvit sig till mötet i Örebro "emot Lutheranerne," och hade den 12 Februari återkommit "bestörte." Kyrkomötet i Örebro höll likväl den varsamhetens medelväg, som tillhörde Svenska kyrkoreformationen i nästan hela dess fortgång. Det var derföre naturligt, att de begge partier, som å hvardera sidan gingo till ytterlighet, att nemligen både de ifrigare protestanterne och de halsstarrige påfviske skulle blifva dermed missnöjde. De förre tyckte alltför litet vara gjordt, alltför stor eftergift för villfarelsen hafva skett; de sednare fingo nu först sina ögon öppnade, och började märka hvad tiden led.

Örebro riksdagar. Uti den gamla staden Örebro hölls redan under medeltiden flera herredagar och riksmöten, hvarpå ej sällan ganska vigtiga beslut fattedes. Den herredag, som nyårstiden år 1540 der hölls, och på hvilken arfriket infördes, var till sina följder ett af sednare tiders märkligaste riksmöten. Närvarande voro: Lars Siggesson Sparre, Sten Eriksson Lejonhufvud, Johan Thuresson, Knut Andersson Lilje, Svante Sture, Abraham Eriksson Lejonhufvud, Birger Nilsson Grip, Christoffer Andersson Röd, Måns Johansson Natt och Dag, Johan Olofsson Gyllenborn, Nils Krumme, Lars Thuresson och Konrad von Pyhy, erkebiskopen Laurentius Petri, biskoparne Botvid i Strengnäs och Henrik i Westerås, samt superintendenten Georg Norman. Konung Gustaf Wasa i egen person föreställde desse herrar den 4 Januari, att Sverige var ett valrike, hvaraf följde stora olägenheter; de förvekna tider gåfvo derpå blodiga och olyckliga bevis. I ett arfrike kunde aldrig sådant hända. Man borde tro, att en arfkonung gerna satte ett lyckligt rike i sin arfvinges händer, hvaremot en valkonung ansåge detta med kallsinnighet, och lemnade riket efter sin död såsom ett rof för den mäktigaste inkräktare; de kunde häraf sjelfve döma hvad som förestod Sverige i närvarande omständigheter. Efter att hafva yttrat detta, aflträdde konungen, på det att herrarne otvungne måtte kunna fatta sitt beslut. Detta skedde också utan dröjsmål. Sedan alla skäl, både för och mot, blifvit öfvervägda, förklarade de närvarande herrarne Sveriges rike i everldliga tider för ett arfrike, och konungens manlige bröstarfvingar, efter förstfödslorätten, vara födde arftagare till Svenska kronan. Denna förklaring afgafs i Konungens närvaro, och på hvar sin sida hade han sina båda söner, prinsarne Erik och Johan. Konung Gustaf utdrog då sitt svärd, utsträckte det och yttrade: "I den heliga Trefaldighetens namn och af Guds kraft, som oss och våra konungsliga barn, arfvinge efter arfvinge, beskärt

öfver eder att regera, utsträcke vi detta rättvisans svärd, såsom deraf ett vittnesbörd; lägger derföre eder finger derpå och försäkrer med ed att hålla hvad j nu beslutit." Alla lade då sina fingrar på konungens utsträckta svärd, och gingo eden, hvaruti man icke allenast förband sig under sakramentets helighet till denna arfförening, utan derjemte till all trohet och lydnad för lag och ordning. Vid denna herredag upptogs för öfrigt åter saken angående den fyra år förut timade mordstämplingen emot konungens person, hvaruti de tvenne prestmännen Laurentius Andreæ och Olaus Petri varit invecklade. Den senare hade dessutom på ny räkning ådragit sig konungens ogunst, icke allenast genom sina predikningar, utan ock med sin Svenska historia, uti hvilken han ansågs hafva talat förkleneligen om Wasa-ätten och konung Gustafs regering. De brottslige ställdes till rätta, och måste bekänna, att de, under hemlig bikt, fått kunskap om en del af stämplingen, samt sinsemellan rådgjort, huruvida de borde uppenbara sådant; men slutligen, under åberopande af samvetslagen, stannat vid det beslut att tiga stilla. Man förehöll dem, huru detta stillatigande satt konungens lif och fäderneslandet i den största fara, och att de derigenom gjort sig delaktige uti förräderiet. Erkebiskopen måste sjelf sitta i rätten öfver sin broder, och döma honom, jemte den gamle kansleren till döden. — Sommaren år 1605, kort efter nederlaget vid Kirkholm, sammankallade konung Carl IX ständerna till en riksdag i Örebro, då han meddelade dem uppriktigt och utan allt förbehåll den olycka hans vapen lidit, men tillade, att de icke derföre borde förlora modet; tvertom kunde denna förlust tjena dem till uppmuntran, att genom bättre bedrifter hämnas det lidna nederlaget, och, likasom hans förtröstan vuxit genom olyckan, förklarade han nu, att han icke längre tänkte uppskjuta sin kröning. Ständerna motsvarade i alla afseenden sin konungs dem visade förtroende. De förnyade försäkringarna om sin trohet, bekräftade den stadgade arfföreningen, samt låfvade, att på det kraftigaste sätta sig emot konungen af Pohlen och hans efterkommande. De förklarade sig vilja framlägga för den Romerske kejsaren och alla Tyske furstar grunderna och skälen, hvarföre de uppsagt Sigismund sin trohet. De bådo slutligen på det högsta konung Carl, att han ej mera i egen person måtte utsätta sig för så stora faror, som vid Kirkholm. För att öka krigsmakten, utfärdades nya och längre utsträckta stadganden rörande adelns skyldighet att göra krigstjenst. — År 1810, i Juli månad, hölls en urtima riksdag i Örebro, hvarest ett hemligt utskott af 12 ledamöter genast tillsattes för det nya valet af thronföljare, som efter kronprinsen Carl Augusts timade död var nödvändigt. Fyra bland utskottets medlemmar förklarade sig snart för den aflidne kronprinsens broder, hertigen af Augustenburg, till hvilken äfven en kurir hade blifvit skickad af konung Carl XIII, kort efter kronprinsens frånfälle. De, som för öfrigt till en början voro i fråga att blifva thronföljare, voro konungen i Danmark, prinsen af Oldenburg, Ryske kejsarens svåger, och prins Christian Fredrik i Danmark. Efter några dagar förändrades emellertid tonen helt hastigt, och man begynte både uti tidningar och allmänt tal att till thronföljare bestämma Franske fältmarskalken, prinsen af Ponte Corvo, Johan Baptist Julius Bernadotte, hvilken genom sitt segerrika anförande af Franska trupperna under de näst föregående åren, hade tillvunnit sig ett lysande namn i Europa, och genom sitt ädla bemötande mot öfvervunna fiender förvärfvat sig allmänt beröm. Hemliga utskottet afgaf nu ett betänkande, hvilket var alldeles stridande emot det, som tillförene hade blifvit lemnadt, och tillstyrkte deri prinsens af Ponte-Corvo utväljande. Derefter valdes prinsen först af bondeståndet, och sedan af de öfriga stånden.

Öregrund, en sjöstad i Roslagen, är belägen vid Östersjön, på nordöstra ändan af den till Börstills socken hörande Norrön, 15 mil landväg ifrån Stockholm. Den är temligen regelbundet byggd, men ligger på klippig grund, och sluttar från alla håll mot en liten, men god och säker hamn. Tomternas antal är 153, hvartill komma jordegor af 18 tunnl. åker, 230 tunnl. äng, samt 445 tunnland skog och betesmark, eller tillsammans 693 tunnland. Näringarna äro handel och sjöfart, handtverk, fiske och något åkerbruk. Handel och sjöfart hafva fordom varit betydligare, samt äfven bedrifvits på utrikes ort, serdeles från 1554 till 1636 då större delen af Dannemora bergslags jern härifrån utfördes; men staden förlorade sistnämnda år sin stapelfrihet, och jernverken, jemte de kringliggande orterna hafva sedan alltmer börjat nyttja egna fartyg. På sednaste åren hafva här tillsammans blott funnits 2 eller 3 fartyg om tillsammans 100 läster, med hvilka handeln idkas på Stockholm. Staden räknade år 1847 12 handlande och 11 handtverksmästare. Fisket på de närbelägna holmarna, samt vid Gräsön, har fordom varit betydligare, och äfven åkerbruket gifver, för den magra jordmånens skull, icke serdeles hög afkastning. Rådhus, postkontor och tullkammare finnas här. Staden utgör, jemte annexet *Gräsö*, ett regalt pastorat af 3:dje klassen. Taxeringsvärdet uppgick år 1848 till 58,982 R:dr 32 sk. Folkmängden utgör 650 personer. Staden är ock lotsplats, och dess vapen är ett skepp med utspända segel.

Ören och **Örtugar.** Uti vår äldsta Svenska mynträkning, der marken var den högsta myntenheten, delades denna uti 8 *Ören*, samt hvart Öre åter uti 3 *Örtugar*. Svearne räknade 8 *Penningar* på hvar Örtug, Götherne deremot 16. De inhemska mynt, hvilka i trettonde och förra hälften af fjortonde seklet cirkulerade inom landet, och från Folkungarnes tid buro på ena sidan prägeln tre kronor, samt på den andra ett lejon öfver tre strömmar, voro ännu endast Penningestycken, så vidt man af historiska handlingar och befintliga mynt kan sluta; men under Albrekts af Meklenburg regering inträffade i myntväsendet en i så måtto vigtig period, att de högre myntvalörer, som kallades *Örtugar*, då först begynte präglas, hvarefter uttryc-

ket "*mark örtuger*," likasom förut "mark penningar," mycket allmänt i handlingarna förekommer. Att konung Albrekt, vid införandet af nämnda sitt nya myntsystem, bestämdes af den erfarenhet han från Tyskland inhemtat om behofvet och gagnet af högre myntvalörer för den allmänna rörelsen, äfvensom att derigenom ett stort steg framåt gjordes i myntväsendets utveckling, är ganska gifvet. Man saknar emellertid all bestämd kännedom om den myntfot, efter hvilken dessa örtugar slogos. Enligt Berchs uppgift skulle 192 stycken hafva utmyntats af en lödig mark silfver; och som en mark örtugar, enligt regeln, motsvarade 8 mark penningar, skulle i följd häraf 1 räknad mark penningar uti örtugar hafva utgjort $\frac{1}{8}$ mark vägen, hvilket dock förefaller mindre troligt, i betraktande af det kursförhållande, som under ifrågavarande tid egde rum emellan mark vägen och mark räknad i penningar. Enligt 1449 års myntordning skulle af en massa fint silfver om 10 lod utmyntas 120 stycken örtugar. Alltså innehöllo 24 stycken, d. v. s. 1 mark örtugar, 2 lod fint silfver. En mark i penningstycken innehöll då 50 procent mindre fint silfver än en mark i örtugar. Under Sten Sture den äldres tid föreskrefs det, att myntet örtug om 8 penningar skulle göras så godt, att 1 mark vägen höll 8 lod silfver. *Ören*, eller s. k. rundstycken, till skillnad från de fyrkantiga *Klippingarna*, utmyntades första gången under Gustaf I Wasas regering.

Öreryd, ett annex till Stengårdshults socken, är beläget i Mo härad, 5 mil S.V. från Jönköping. Rådande jordmånen är sand. *Nissafors* jernbruk, samt säteriet *Bjersved* äro här belägna. Socknen innehåller 11 hemman, med en befolkning af 440 personer på en areal af 18,075 tunnland, hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr.

Öresten, i Westergöthland, Elfsborgs län, Marks härad och Örby socken, har fordom varit en fast Götharikes gränsfästning mot förra Danska gränsen, så gammal, att konung Erik af Pommern, i sin *Jordabok*, räknade den bland Sveriges slott och län. Redan från år 1387 berättas riksrådet Algot Månsson, Sten Sture den äldres farfader, åt drottning Margaretha hafva upplåtit Öresten och Öpensten med Marks och Kinds härader i Westergöthland. År 1434 ryckte Engelbrekt framför detta fäste, och nödgade den der vistande Danske kommendanten Jösse Laurentsson först att dagtinga, och sedan att uppgifva fästningen, som då straxt blef plundrad och afbränd. År 1449, då konung Carl Knutsson red sin Eriksgata omkring riket, befallte han och fogade anstalt om, att Örestens slott skulle ånyo uppbyggas och väl bemannas mot konung Christian I, som hotade Sverige med krig. Denna anstalt verkställdes år 1460 och de nästföljande åren med sorgfällighet af Sten Sture den äldre, å konungens vägnar, så att Öresten åter blef en stark fästning. År 1470 kom konung Christian med en stor krigsmakt utanför slottet och belade det på alla sidor; men Sten Sture, konung Carl Knutssons systersson, angrep honom snart och slog honom ridderligen på flykten, då månge Tyske och Danske ädlingar föllo, och konungen sjelf sårades. År 1502, vid Larsmessotiden, råkade detta fäste i händerna på dåvarande Danske kronprinsen Christian, sedermera Christian II, hvilken dervid visade stor grymhet med mord och brand, samt ödelade fästningen. Likväl kom den Svenske kommendanten Åke Hansson, jemte större delen af sitt manskap, efter tappert motstånd, med lifvet derifrån. Ovisst är, om Öresten ifrån den tiden varit befäst; men så länge det var befästadt, kallades det i den tidens skrifter, *Crononės Slott*, och kringliggande landet kallades länge *Örestens lan*. År 1582 gafs det af konung Johan III till friherreskap åt Erik Gustafsson Stenbock; men blef år 1682 åter till kronan reduceradt. Numera är det öfverste-boställe för Elfsborgs läns infanteri-regemente.

Öresundska tullen. Uti äldre tider, och innan folkrättens lagar blefvo gällande, var det vanligt, att strandboerne vid segelbara strömmar eller sund kräfde tull af dem, som på sådana vatten drefvo handel. Denna afgift betraktades dels såsom en vederbörlig skatt åt den, som egde vattendraget, dels, och ännu oftare, såsom en lösepenning att derigenom befria sig från strandboarnes plundringar. Af denna dubbla anledning hade äfven från äldre tider tillbaka genomfarten i Öresund varit belagd med en sådan tull, och emedan Seeland städse varit Danska maktens hufvudsäte, samt dessutom bästa segelleden går utefter denna kust, så betaltes afgiften åt Seelands konung. Huru saken förhöll sig för öfrigt i de äldsta tiderna, är numera icke så noga kändt; men afgiften lärer hafva varit blott en rosenobel för hvarje köl, lasten deri inberäknad. Segelfarten på Öresund var också den tiden ännu ganska obetydlig, ty Östersjöhandeln drefs nästan uteslutande af Dantzig, Stralsund, samt hufvudsakligen af Lübeck, hvilken sednare stad på landvägen från och till Hamburg hemtade söderns och utförde Nordens varor. Christian II och hans efterträdare uppmuntrade Holländarnes Östersjöhandel, förnämligast för att derigenom bryta Hansestädernas. Detta lyckades fullkomligt, och alltifrån den tiden blef Sundska tullen betydligare, samt väckte uppmärksamhet och tvister. Kejsar Carl V, som då beherrskade Holland, och konung Christian III i Danmark ingingo derföre 1544 i Spejer en öfverenskommelse, hvilken under namn af Spejerska eller Burgundiska fördraget är den första skriftliga urkund för Sundska tullen. Uti densamma bestämdes, att för hvarje köl skulle betalas den dittills vanliga tullen. Nu påstodo Holländarne, att denna tull aldrig varit mera än en rosenobel, men Christian deremot förklarade, att några främmande stater icke hade rättighet att inskränka hans makt öfver Danmarks strömmar, ty såsom sådana ville han betrakta Sundet och Bälten. De handlande åter ville anse dem såsom allmänna segelleder, på samma sätt som Engelska kanalen och Gibraltarssund. Obetydligheten af Sveriges handel gjorde, att denna fråga icke på länge uppväckte någon oenighet. Det synes äfven som Sverige af ålder åtnjutit tullfrihet i Sundet;

men det dröjde länge innan dithörande frågor blefvo närmare bestämda. I Stettinska fördraget år 1570 beviljade båda grannstaterna hvarandra tullfri handel äfven genom Öresund, "såsom af ålder brukligt varit." Detta allmänna stadgande kunde likväl icke förebygga flera tvister, hvilka gåfvo anledning till ett möte i Flacksjöbäck år 1580, hvilket synes hafva aflupit fruktlöst. Vid ett nytt möte på samma ställe 1591 stadgades ömsesidigt tullfri handel med egna varor, äfven genom Sundet, men för fremmande gods och drycker skulle dock betalas tull, så väl i Öresund till Danmark, som ömsesidigt i hamnarna till landsherren. Sålunda sammanblandades ännu den Öresundska tullen med den vanliga ut- och införseltullen. Närmare bestämningar härom skedde först efter 1611 års krig. Medan denna fejd varade, hade Christian IV, till Hollands stora harm, fördubblat tullen. För Gustaf II Aolf, som åsyftade Svenska handelns upphjelpande, blef det derföre angeläget att beskydda sitt folk emot denna beskattning. Den Svenska seglatsen var, som sagdt är, ännu så obetydlig, att konung Christian utan olägenhet kunde lemna sitt bifall, och genom freden i Knäröd 1613 medgafs åt Svenskarne tullfrihet, utom för dryckesvaror, för hvilka de borde erlägga lika afgift som Danskarne sjelfve. Härvid förblef det tills Gustaf Adolf, genom Liflands och Rigas eröfring, väckte Danske konungens farhågor. Redan år 1522 förbjöd denne sednare att föra soldater eller krigsförråd genom Öresund. Förbudet gällde väl alla stater, men träffade förnämligast Sverige, som den tiden ännu hemtade sina krigsförnödenheter från Holland. Man anförde många klagomål, men allt förgäfves. Året derpå blef det ännu värre, ty nu började konung Christian att, tvertemot fördraget, fordra tull af Svenskarne. Han trodde att Gustaf Adolf, djupt invecklad i Pohlska kriget, skulle gifva efter; men han bedrog sig. Häftiga tvister uppkommo, och Sverige gjorde stora rustningar. Konung Christian hade gerna velat göra detsamma; men Danska rådet vägrade medel härtill. Gustaf Adolf kom sjelf hotande till gränsen, och Christian måste gifva efter. Svenskarnes tullfrihet förnyades, äfven för krigsförråder, dock skulle dessa semare hos Danske konungen hvarje gång anmälas. Konung Christian klagade emellertid häröfver, och påstod, att om rådet följt hans förmaning och i tid rustat, skulle saken hafva fått ett annat slut. Härefter fortgingo några år i stillhet; men 1635 klagade Svenskarne ånyo öfver intrång, Danskarne deremot öfver falska sjöpass, och 1637, då Svenskarne voro i Tyskland som hårdast ansatte, ja, i en nästan förtviflad belägenhet, började konung Christian att åter förbjuda krigsvarors förande genom Sundet, samt att fordra det alla Svenska skepp skulle för Kronenborgs slott stryka flagg. Förbudet mot krigsvaror syftade egentligen mot Sveriges handel. Genom förmyndareregeringens omsorger och Ludvig De Geers duglighet hade nemligen Svenska slöjderna stigit till en förut okänd höjd. Krut, harnesk, värjor, kanoner, gevär, m. m., hvilka man förut måst köpa utifrån, tillverkades nu inom landet, och detta icke blott till eget behof, utan äfven till betydlig försäljning. Christian IV, som, ehuru med mindre framgång, likaledes sökt upphjelpa Danmarks handel, såg med afund Sveriges växande handelsrörelse, och med farhåga de krafter, som deraf alstrades. Han beslöt då att öka tullen, och genom allahanda olägenheter skada den Svenska handeln. Han ville på detta sätt vinna flera afsigter. Tullen ökade hans inkomster betydligt, och var så mycket kärkomnare, som den tillföll hans enskilda kungliga kassa, och ej stod under rådets uppsigt. Det på sådant sätt utöfvade väldet öfver Sundet, ökade äfven hans herskareanseende såsom regent. Genom den tilltagande tullen, kunde han hindra eller kanske tilliatetgöra Sveriges växande välstånd, och sålunda från den sidan trygga Danmark, utan att behöfva inlåta sig i ett vådligt krig, och utan att med sina motsträfvige råder nödgas underhandla om krigsgärder. År 1639 höjde Christian återigen tullen, och det till i medeltal 30 procent af varornas värde; på några Svenska skepp, hvilka ej ströko flagg, lät han från Helsingör skjuta skarpt. Emedan Danske konungen förbjudit fri utförsel af krut, började Svenskarne utföra salpeter i stället. Nu förbjöd han äfven denna vara. Fartygen undersöktes på det nogaste i Helsingör, och blefvo af den ringaste anledning återförda till Köpenhamn, der så väl de tillåtna, som de egenmäktigt förbjudna varorna måste åter urlastas, handelsmännen huttlades, samt om de slutligen frikändes och släpptes, skedde detta stundom ej förr, än hela Svenska handelsflottan afgått, då skeppet, af fruktan för kapare, icke vågade sig ensamt ut på hafvet. I spetsen för tulluppsyningen uti Helsingör hade Christian förordnat en bankrutterad köpman från Götheborg, en förrymd borgmästare från Westervik, och en f. d. uppsyningsman vid Svenska tullen utanför Danzig, men derifrån rymd för försnillning; allt män, hvilka noga kände handelsvägarna, hatade Sverige, samt iakttogo hvarje tillfälle att visa sin ovilja. Den, som vädjade från dessas domslut, blef hänvisad till öfver-tullrätten i Köpenhamn, hvars ordförande var konungens måg, den beryktade Korfitz Ulfeld, en öfvermodig, hetsig och mot Sverige då ganska fiendtligt sinnad man. Holland erbjöd Sverige att genom väpnadt förbund afvärja sådant öfvervåld; men Svenska regeringen vägrade. "För några tusende riksdaler kunde man ej störta fäderneslandet i ett nytt och vådligt krig." Man beslöt att i höfliga ordalag begära grannsämja, samt att uti Sverige bemöta alla Danskar utmärkt väl, och icke gifva dem någon anledning till missnöje, men att för öfrigt tiga stilla, samt tåla både skada och skymf, så framt det ej ginge fäderneslandet allt för nära. År 1640 höjde Christian återigen tullen, så att t. ex. för en centner salpeter, som kostade 16 R:dr, måste det betalas 14 R:dr i tull. Detta fortfarande och alltjemt ökade prejeri hade i hög grad retat Svenskarnes sinnen, så att när Holländarne vid denna tid erbjödo ett motförbund, detta genast

antogs. Svenskarne voro väl ännu berättigade till tullfribet; men år 1641 begynte Christian att tungt beskatta alla handelsfartyg från Estland och Lifland, under föregifvande, att dessa inkräktade landskap icke voro berättigade till samma tullfribet. Svenskarne klagade häröfver, men fingo afslag; då de besvärade sig öfver förnyadt våld och prejeri i Sundet, ställde Christian sig okunnig derom. År 1642 växte olägenheterna. Tullen på trädvaror höjdes till halfva värdet, och Svenska handeln hattlades på ett odrägligt sätt. Skepp, som redan i Helsingör erlagt tull och fått fribref, fördes ej sällan tillbaka till Köpenhamn, der de tvungos att återigen lasta ur, hvarvid kistor uppbrötos, varor kringkastades och borttogos, stundom utan, stundom af ringa anledning. År 1643 blefvo dryckesvaror, hvilka alltsedan fördraget 1624 varit fria, belagda med tull i Sundet. Sverige beslöt ännu en gång att "tiga och lida;" men då snart ställningen blef alltmera betänklig, väcktes ändtligen på allvar fråga om att genast börja kriget, och detta blef i rådet enhälligt beslutadt. Uti fredsslutet i Brömsebro år 1645 erhöll Sverige för sig och samtliga underlydande landskap fullkomlig tullfribet uti Öresund för alla slags varor, och detta både vid in- och utförsel. Genom freden i Roeskilde 1658 stadgades ytterligare, att vid genomfarten af så väl Öresund som Bälten, skulle alla Svenska fartyg vara helt och hållet fria från tullafgifter, undersökningar och uppehåll, endast de visade lagliga sjöpass. Samma fördel skulle åtnjutas för varor, som tillhörde Svenskar, äfven om de kommo på främmande skepp. Länge fick dock icke Sverige vara i åtnjutande af denna företrädesrättighet. Genom den fred, som efter Carl XII:s olyckliga krig den 3 Juli år 1720 på Fredriksborgs slott, under Frankrikes och Englands bemedling, afslöts med Danmark, nödgades Sverige helt och hållet afstå från tullfriheten i Öresund och Bältena, och alltsedan har Öresundska tullen fortfarit att trycka vår Svenska handel och sjöfart, icke endast genom de i sig sjelf temligen dryga afgifterna, utan ock förmedelst de uppehåll och olägenheter af flera slag, som med deras utgörande ständigt äro förenade.

Öresunds slag. Sjöslaget i Öresund år 1427, en af de få någorlunda hederliga krigsförrättningar, som blefvo utförda af nordens folk under den svage Erik XIII:s af Pommern regering, vanns väl hufvudsakligen af Danskarne, men äfven Svenskar deltogo deri, och den gemensamma nordiska flottan hade till stor del blifvit utpressad kort förut från Sverige. Grefve Henrik af Holstein hade belägrat Flensburg, men midsommarsaftonen blifvit dödligen sårad, hvarefter belägringen upphäfdes. Danskarne fingo då tillfälle att vända sig till en annan sida, som hotades af en ännu större fara. Hansestädernas flottor hade alltifrån vårens början svärmat ikring de Danska öarne, samt hemsökt flera af dem med plundring och ödeläggelse. Mot slutet af Juli afsändes den Hanseatiska flottan, för att konvojera en större handelsflotta, hvilken då ankom från Nordsjön. Konung Eriks flotta vågade vid detta tillfälle uppträda i Sundet, der den genast angreps af de Hanseatiska örlogsskeppen; men Lübeckarnes amiral lärer hafva gått något för hastigt tillväga, hvarföre den del af flottan, som han anförde, snart nog jagades på flykten, hvaremot Hamburgarnes fartyg blefvo omringade af en öfverlägsen styrka, samt till en stor del tagna och förda såsom segerbyten till Köpenhamn. Några timmar efter denna förrättning ankom den väntade handelsflottan till Öresund, då slaget förnyades, och varade till långt in på natten, hvarvid de Danske väl förlorade omkring tusen man, men deremot eröfrade trettio, eller enligt en annan uppgift ända till sextiofyra stora handelsfartyg med ganska dyrbara laddningar. — År 1658 höll Svenska flottan en märklig sjödrabbning uti Öresund med Holländarnes, Europas då för tiden mäktigaste sjöfarande nations flotta, hvilken, under amiralen Opdam, samt vice-amiralerne Witteson och Floris, hade utlupit till att undsätta de af Carl X Gustaf hårdt betryckte Danskarne. Den 22 Oktober anlände Holländska flottan till en norr om Öresund varande sandbank vid namn Lappen, hvarest den blef för motvind i sex dagar stillaliggande. Vid underrättelsen om hennes ankomst skyndade konung Carl Gustaf genast till Helsingör. Riksamiralen Wrangel ville att Svenska flottan skulle begagna den gynnande vinden, för att segla ur sundet och angripa Holländarne. I början gillade Carl Gustaf denna plan; men snart uppstodo härvid åtskilliga betänkligheter; någon krigsförklaring var ännu icke å någondera sidan afgifven, och konung Carl Gustaf ville icke belasta sig med förebråelsen af ännu ett fredsbrott; dessutom ansåg han, i händelse af strid, den smalaste delen af sundet vara för Svenska flottan förmånligast, ty det trånga farvattnet skulle hindra Holländarne ifrån att draga nytta af deras större skicklighet i seglatsen, hvarförutan de tvenne fästningarna Kronenborg och Helsingborg skulle kunna från hvar sin sida oroa fienden och lemna skydd åt egna fartyg. Detta blef också beslutadt, oaktadt Wrangels alla motsägelser. Svenska flottan stannade väntande vid Helsingör. Konungen red sjelf hvarje dag utefter Seelands norra kust, betraktade den utanföre liggande Holländska flottan, räknade dess fartyg, och hoppades alltjemt, att någon fredlig underhandlare skulle derifrån anlända; men fåfängt, och denna betydelsefulla tystnad bådade kommande strider. I afvaktan på en dylik, lagades Svenska flottan i ordning. Den låg vid Helsingör, och utgjorde 45 fartyg, under riksamiralen Wrangel, samt amiralerne Clas Bjelkenstjerna och Henrik Gerdtsson. En afdelning, bestående af 8 skepp, under Gustaf Wrangel, stod bakom ön Hven. Konungen befallte sitt folk, att under den kommande striden söka, så mycket som möjligt vore, att äntra, på det Svenskarnes tapperhet och vana vid handgemäng måtte få tillfälle att göra sig gällande, och riksamiralen tillkännagaf, att hvar och en, som hos sig kände någon fruktan, skulle kunna i tid få draga sig undan den blodiga leken. Efter dessa förberedelser afvaktade man fiendens an-

komst. I väntan på det stora sällsynta skådespelet, samlade sig på Kronenborgs slott konungen med sin syster Maria Eufrosina, drottningen med sin broder, den unge hertigen af Holstein, samt hofvets alla förnämste herrar och fruntimmer. Den 29 Oktober klockan 3 om morgonen sprang vinden öfver till nordan, och genast lyfte Holländska flottan sina ankare och styrde mot sundet. Främst Witteson med 11 örlogsfartyg, sedan Opdam sjelf med 13, och derpå Floris med 11; bakefter följde en stor skara fraktskepp och förrådsfartyg. Just i dagningen såg man vid Kronenborg de hotande seglen komma framsimmande ur höstmorgonens sent skingrade skuggor. Genast var allt i ordning till fiendens emottagande. Konungen gick upp på vallarna framför Kronenborg, för att derifrån betrakta och sjelf leda striden. Uti slottets fönster stod drottningen med sitt sällskap och sitt hof, med blickarna under bäfvan rigtade mot de kommande fienderne. En stund efter solens uppgång hade Holländska flottan hunnit Kronenborg, dock utan att på vanligt sätt helsa fästningen, och kl. 8 voro de främsta skeppen midt framför slottet. Carl Gustaf lät då afskjuta två lösa skott såsom helsning; men Holländarne svarade ej. Nu affyrade han med egen hand en emot fienden riktad skarpladdad kanon. Detta var första skottet, men det följdes i ögonblicket af alla Kronenborgs och Helsingborgs kanoner, och på denna helsning svarade Holländarne likaledes med skarpa skott. Drabbningen var börjad, och i samma ögonblick styrde Svenska flottan, gynnad af strömmen, fram emot fienden. Wrangel med sitt amiralskepp Victoria var en bland de förste. Han höll rakt på Wittesons fartyg, Brederode, och gaf det ett så starkt lag, att Holländarne vacklade dervid. Wrangel styrde honom då närmare på lifvet, i afsigt att äntra, och hade redan kommit så nära, att hans folk begynte med fördel använda musköterna; men Brederode vände då undan, och just i samma ögonblick kom Opdam sjelf sin vice-amiral till hjelp, så att Wrangel måste vända sig emot denne nye fiende. Svenske vice-amiralen Bjelkenstjerna satte deremot med fyra fartyg efter Witteson, sköt honom redlös, dref honom på grund, äntrade derpå samt nedhögg eller tillfångatog hela besättningen. Witteson var en gammal pröfvad sjöhjelte, som i tjugo år fört Holländska flottor, och deltagit i femton strider. Också nu försvarade han sig med ihärdig tapperhet, så att han, utmattad af sår, slutligen stående på knä förde värjan. Två Svenske soldater bådo honom ändtligen gifva sig fången. "Nej," svarade den gamle hjelten, "i trettio år har jag burit svärdet för mitt fädernesland, och skall jag nu aflemna detsamma, så må det åtminstone ske till en officer." Tvenne kaptener framkommo då och emottogo värjan; men inom några ögonblick derefter dog hjelten af sina sår. Emellertid vände sig Wrangel emot den nye fienden, sjelfve Holländske öfver-amiralen Opdam. Denne var så angripen af gikt, att han ej kunde stå, utan måste under hela slaget blifva sittande i en ländstol; men denna stol lät han ställa öfverst på däcket, så att han kunde derifrån se och ordna allt. Han vexlade nu lag på lag med Wrangel, så att å ömse sidor skeppen blefvo sönderborrade och tågen afslitna. Wrangel styrde närmare, för att äntra, och hade redan i sådan afsigt öppnat muskötelden, då han blef omringad och angripen af sex andra Holländska skepp, mot hvilka alla han med utomordentlig tapperhet försvarade sig ensam i trefjerdedels timme, tills ändtligen Bjelkenstjerna med några andra Svenska fartyg lyckades att emot vinden framtränga sin amiral till hjelp. Dennes fartyg var dock nu så illa handteradt och rodret så sönderskjutet, att han måste föra skeppet undan till Helsingör, och sedermera kunde han sjelf, för den starka sjögångens skull, icke komma ut på något annat örlogsskepp, ehuru han med yttersta häftighet åstundade sådant. Äfven Bjelkenstjerna hade i denna andra strid blifvit så illa handterad, att han måste söka stranden. Trenne af de andra Svenska skeppen ansatte under tiden Opdam så hårdt, att dennes fartyg blef nästan oanvändbart, dock räddades han af några andra Holländska skepp, hvilka skyndade till hjelp, och sköto det ena Svenska skeppet i sank. Öfverallt fördes striden med största häftighet, och den blef så mycket mera blodig, som alla skeppen voro sammanträngda inom den trånga ytan af sundets smalaste del. Emellertid hade man märkt, att när Holländska skeppen seglade midt i farvattnet, kunde kanonerna hvarken från Kronenborg eller Helsingborg göra dem någon synnerlig skada. Dessutom hade redan i stridens första början Witteson, genom ett lag af bredsidan, bortskrämt en hop Svenskar från de nedersta batterierna vid Helsingborg, så att dessas kanoner blefvo alldeles overksamma. Nämnda omständighet, jemte den för fienden högst gynnande, men för Svenskarne lika ofördelaktiga vinden, gjorde det till en omöjlighet för de sednare att hindra de förras framträngande. Redan under sjelfva slaget seglade Holländska lastdragareskeppen genom sundet, och straxt efter middagen hade äfven örlogsflottan framträngt. Man väntade nu, att Gustaf Wrangel skulle med sina vid ön Hven förlagda fartyg angripa de skadade och i oordning varande Holländarne; men han underlät detta, vare sig af fruktan eller obeslutsamhet, och ådrog sig derigenom ett bittert tadel af både samtid och efterverld. Holländarne hade vunnit sitt mål, nemligen en öppen väg till Köpenhamns undsättning. Båda partierna förklarade sig hafva vunnit segern, och uppgåfvo fiendens förlust större än sin egen. Det synes dock temligen afgjordt, att Svenskarne lidit mest. Några angifva deras förlust ända till 6 eller 7 fartyg. Riksamiralen Wrangel var sjelf så missnöjd och ledsen öfver utgången, att konungen i egen person måste besöka och trösta honom. Säkert är, att striden varit ytterst hårdnackad. Den varade från klockan 8 om morgonen till klockan 2 eftermiddagen. Båda öfver-amiralerne Wrangels och Opdams skepp voro mycket skadade. Af Svenske vice-amiralerne blef Gerdtsson sårad, och Bjelkenstjerna tvungen att med

sönderskjutet fartyg söka stranden. Båda de Holländske vice-amiralerne Floris och Witteson föllo. "Vi hafva," sade Holländarne, "visserligen fäktat emot både Turkar, Spaniorer och Engelsmän, men aldrig förr varit ute för en sådan strid, ty Svenskarne slåss icke på ett resonabelt sätt, utan det gäller lifvet i hvart enda ögonblick."

Örgelmer (Myth.) var den äldste af alla jättar, Rimtussarnes ättefader. Hans son var Thrudgelmer, och dennes son Bergelmer, hvilken, då jättarne fördränktes i Ymers blod, räddade sig och sin hustru i en liten båt; kan sålunda anses för Rimtussarnes andre stamfader. Eddan låter förstå, att Örgelmer är densamme som Ymer.

Örgryte, med Carl Johans och Nya Varfs församling, en socken i Säfvedals härad, omgifver staden Götheborg i söder och öster, samt tillhör 2 kl. reg. Jordmånen är i allmänhet bördig, och består mestadels af god mylla; på skog är brist. Flera här belägna hemman egas af förmögne borgare i Götheborg. De betydligaste gårdarna äro: *Säfvenäs*, 1 mtl. säteri, det enda i socknen; *Härlanda*, ett länderi; *Jakobsdal; Frentorp*, 1 mtl.; *Roö* med *Banangen* och *Margretelund*; *Stora Torp*; *Källtorp; Skår* och *Kärralund*. Vid *Randängen*, $\frac{1}{16}$ mil från Götheborg, anföllos Danskarne år 1645 af Svenskarne, under befäl af Harald Stake, och nödgades då i hast öfverföra sina trupper till Hisingen. I socknen ligger äfven *Kallebäcks* eller *Gustafs källa*, $\frac{1}{4}$ mil från staden i en sandbacke, hvarest på stadens bekostnad en vattenledning anlades år 1793 af Hr Blackwood från Skottland, hvarigenom Götheborg försågs med godt vatten från 3:ne allmänna vattentappningsställen, nemligen vid Kungsporten, domkyrkan och stora torget; en marmorsten med inskrift bevittnar, att konung Gustaf III besökt källan och gifvit den sitt namn. Nära denna källa, mellan tvenne bergskullar, finnes en grift, som ofvanpå är betäckt med flera gråstenshällar, och af allmogen i orten fått namn af *Jättekonungens graf*; några hafva trott, att denna grift skall vara ett minne efter konung Ragvald Knaphöfde, som år 1135 blef ihjälslagen. Socknen eger gemensam kyrka med Carl Johans församling, nybyggd af sten och invigd år 1829. Tillsammans med annexet innehåller socknen 20$\frac{5}{8}$ hemman. Inbyggarnes antal utgör 1,357. Adr. Götheborg.

Örja, annex till Wadensjö, är beläget vid hafvet, i Rönnebergs härad, $\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Landskrona. Marken är jemn, och jordmånen består mest af lera, undantagandes vid sjökanten, der qvicksand är rådande. Socknen innehåller 17$\frac{1}{2}$ mtl., med 515 inbyggare på en areal af 1,967 tunnl.

Örkeljunga, med Rya, en socken i Norra Åsbo härad, är belägen 3$\frac{1}{2}$ mil Ö. från Engelholm, och tillhör 3 kl. reg. Marken är bergaktig och ojemn, jordmånen sandig, men skog finnes. I socknen ligger säteriet *Lerckesholm*, om 5 mtl., med god tillgång på jagt och fiske, godt mulbete, qvarnar m. m. Socknen innehåller 39$\frac{1}{3}$ hemman, med 2,635 inbyggare på en areal af 37,260 tunnland, hvaraf 1,225 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Örkened, annex till Glimåkra, är beläget i Östra Göinge härad, 5 mil N.N.O. från Christianstad. Marken är bergaktig och stenblandad; men på skog af bok, ek, furu och gran är god tillgång. Flera parker äro fridlysta till mastspiror. Snapphanekriget år 1678 rasade här vildt, så att nästan alla byar och gårdar i socknen då blefvo uppbrända. Socknen innehåller 33$\frac{7}{8}$ hemman, med 3,385 inbyggare på en areal af 48,184 tunnland, hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr.

Örlogsflottan. Sveriges hela örlogsflotta räknar 10 linjeskepp, 9 fregatter, 4 korvetter, 3 briggar, 5 skonertar, 2 ångfartyg, 92 kanonslupar, 20 däckade kanonslupar, 123 kanonjollar och 8 mörsarefartyg, jemte ett erforderligt antal chefs- och sjukfartyg. Exerciskostnaden för ett linjeskepp uppgår per månad till omkring 10,000 R:dr; för en fregatt 5,000; en korvett 2,500; och en brigg 2,000. Tjugofyra kanonjollar kosta månatligen under exercistiden 9,000 R:dr, 12 kanonslupar 8,700, ett brigad-chefsfartyg 500, och ett sjukfartyg 300. Byggnadskostnaden för ett 100 kanonskepp af ek belöper sig till 800,000 R:dr banko, samt det årliga underhållet af samma skepp till 33,000 R:dr; ett 74 kanonskepp till 500,000 R:dr, och underhållet till 20,000 R:dr; en 48 kanonfregatt till 370,000 R:dr, och underhållet till 15,000 R:dr; ett 200 hästkrafters ångfartyg till 240,000 R:dr, och underhållet till 11,000 R:dr. Byggnadskostnaden för en kanonslup med bombkanon utgör 11,000 R:dr, och årliga underhållet 230 R:dr; för en kanonjolle med en 24-℔ kanon 4,800 R:dr, och underhållet 100 R:dr; samt för en däckad kanonslup 35,000 R:dr, och underhållet 1,300 R:dr. Ett 84 kanonskepp fordrar 700 mans besättning; en 48 kanonfregatt 400; en däckad kanonslup 58; en vanlig kanonslup 60, en kanonjolle 21; och ett ångfartyg om 200 hästars kraft 132 man. Den redan förut hos de flesta temligen stadgade öfvertygelsen, att underhållandet af en talrik örlogsflotta öfverstiger våra tillgångångar, och till nyttan icke svarar emot de dryga kostnaderna, har under loppet af de senaste riksdagarna fått en alltjemt ökad styrka genom de många och upplysande stridsskrifter, som öfver detta vigtiga ämne utkommit. Att slösa sina krafter på tillskapandet af ett vapen, som i nödens stund icke förmår mäta sig med de fienders, af hvilka Sverige har mest att frukta, synes icke vara ändamålsenligt. Det Sverige deremot både kan och bör ega, är en talrik och väl inrättad skärgårdsflotta; härtill räcka våra tillgångar fullkomligt. Hon tyckes äfven vara mera lämpad efter vårt lynne, och framför allt efter vår vidlyftiga skärgård, samt våra stora insjöar, äfvensom hon icke fordrar en så långvarig öfning, för att med skicklighet kunna manövrera, som de stora rangskeppen; icke heller är hvarken hennes tillskapande eller underhåll så dyrbart som de stora skeppens. Väl har Sverige uti sina förträffliga dockor i Carlskrona ett ypperligt tillfälle att bygga och bevara sina örlogsskepp; men så stora omhvälfningar föregå i alla grenar af den allmänna hushållningen,

att hvad som för femtio år tillbaka var fullkomligen svarande emot ändamålet, numera icke är det; föröfrigt kan Sverige aldrig komma att undvara ett visst antal fregatter, så att de sköna dockorna alltid skola fortfara att vara gagneliga. Ett stort och vigtigt steg, till beredande af de förändringar, som omständigheterna påkalla i afseende på sjöförsvarets förbättring, har å regeringens sida blifvit taget år 1824, då den s. k. stora och lilla flottan sammanslogos till en enda korps, fördelad på trenne stationer, nemligen Carlskrona, Stockholm och Götheborg. Härigenom har styrelsen vunnit fria händer att rigta sin uppmärksamhet åt hvilketdera hållet hon behagar, antingen på utvidgandet och förbättrandet af de stora eller små fartygens antal och beskaffenhet, utan att behöfva alltför mycket befara någon jalousie de metiér emellan de underordnade befälhafvarne.

Örn (Aqvila). Denna fogel har stark, lång, rät, endast i spetsen krökt näbb, snedt ovala näsborrar, fjäderbetäckt hufvud, mycket starka ben, långa och breda vingar. Han är den starkaste af alla roffoglar, griper med klorna lefvande rof och bär dem till sina ungar, samt kastar sig i nödfall äfven på kadaver. De utgöra tvenne hufvudklasser: *Landtörnar,* som hufvudsaktigen lefva af däggdjur och större foglar, samt *Hafsörnar,* som mest nära sig af fiskar. Landtörnen vistas i vilda trakter bland skogar och berg, serdeles i norra delen af Skandinavien, och ströfvar om vintern ned på slättlanden. Han bygger sitt bo i höga träd eller på bergspetsar, och lefver endast af varmblodiga djur, däggdjur och foglar, hvilka han ofta fångar i flygten. Den mest bekanta landtörn är *Kungs-Örnen* (Falco fulvus), som har hufvud och hals ofvantill brungula, inunder svarta, samt kroppen ofvantill mörkbrun, under svartaktig, håller i längd 3 fot och deröfver, samt i vingbredd något öfver 7 fot. Inom Skandinavien förekommer han isynnerhet i Norriges fjelltrakter, samt i Lapplands berg och skogar; endast om hösten och vintern synes han någon gång i Skånes slättbygder. Han är i hög grad modig, grym och glupsk, och har utmärkt starka, krökta och spetsiga vapen i näbb och klor. Han har skarp syn, och flyger högst af alla foglar, hvarföre han af forntidens folk kallades himmelens fogel, eller Jupiters budbärare. Harar, räfvar, lamm, unga kalfvar eller getter, samt äfven hjortar och renar, jemte foglar af alla slag, utgöra hans föda; dock förmår han ej att böja sig från marken med ett rof af någon betydlig tyngd, emedan vingarna äro för långa i förhållande till hans ben. Då det dödade rofvet är stort, förtär han derföre på stället så mycket han förmår, och afhugger sedan stora stycken, hvilka han sedan förer till sitt näste. Hvarje morgon uppkastar han de bollar af hår och fjädrar, som samlat sig i hans mage, och rensar derigenom kräfvan. Hans näste är nära 3 alnar i genomskärning, och han plägar hopfläta det af tort ris och käppar, betäckta med ljung och rör. Man påstår ock, att små barn af kungsörnen någongång blifvit bortförda genom luften; men dessa berättelser torde ej vara fullt tillförlitliga. På vissa trakter skola fattigt folk veta draga fördel af de örnnästen, som finnas i deras grannskap, på det sätt, att de dagligen besöka dem då örnarne äro på jagt, och borttaga det färska villebråd, som föräldrarna fört till sina ungar. — *Hafsörnen* skiljer sig från landtörnen genom sina långa skenkelfjädrar och blott till hälften fjäderklädda tarser, samt uppehåller sig helst nära stränderna af insjöar, floder eller hafvet, der han ofta ses sitta på klippor eller stora stenar och lura på rof. Om vintern visar sig den vanliga hafsörnen ej sällan vid södra Sveriges hafskuster; men träffas om sommaren oftare i hafföns nordligare trakter, ända inom polcirkeln. Han synes vara mindre modig och liflig än landtörnen; men uppvädrar kadaver på ett otroligt afstånd, och skyndar då att på dem hålla måltid. I fångenskapen blir han lätt tam, serdeles om han som unge uppfödes. Hans vanligaste föda utgöres af fiskar och vattenfoglar; men äfven lamm, harar och grisar blifva ofta hans rof. Honan lägger i början af April månad 2 till 3 hvita ägg, af hvilka dock sällan mer än 2 utkläckas.

Örnehufvud, Olof, son af borgmästaren i Nylödese, Hans Andersson, föddes i Januari månad år 1600 Då hans fädernestad i konung Gustaf Adolfs tid blifvit afbränd af Danskarne, flyttade dess flesta invånare öfver till Alingsås, hvarefter den unge Olof Hansson med mycken framgång idkade sina studier i Rostock, till dess han anställdes, först uti hertig Johans af Östergöthland kansli, och sedan år 1619 uti konungens kansli, der han tjenstgjorde till år 1624. Som han egde en serdeles skicklighet uti ritning och teckning, samt äfven visade synnerlig fallenhet för ingeniör-vetenskapen, sattes han af konung Gustaf Adolf i lära hos den berömde Anders Bureus, hvarefter han år 1625 förordnades till ingeniör. Åtföljde i sådan egenskap konungen på det Lifländska fälttåget och uti kriget med Preussen, hvarunder han förvärfvade sig Gustaf Adolfs synnerliga bevågenhet. Vid Tyska krigets utbrott år 1630 var han äfven konungen följaktig till Tyskland, då redan utnämnd till general-qvartermästare, samt försäkrad om adelskap, hvarmed han dock icke hugnades förr än år 1635, uppå rikskansleren Axel Oxenstjernas serskilda intyg om hans stora skicklighet och många gjorda trogna tjenster. Efter konungens död tjente han först vid den armé, som stod under befäl utaf hertig Bernhard af Sachsen Weimar, och när denna här sedermera skingrades, kom han under fältmarskalken Kniphausens kommando uti Westfalen. År 1634 förordnades han att fara till Lifland, för att der bese fästningsverken och bestyra om deras förbättrande, samt följande året till Ingermanland och Finland i samma ändamål. Med fältmarskalken Lennart Torstenson gick han sedan tillbaka till Tyskland, och gjorde der tjenst till år 1636, då han med rikskansleren reste öfver till Sverige, och på flera ställen besörjde om nödiga förbättringar af rikets fästningar, serdeles vid Kalmar, Jönkö-

ping och Götheborg. Sistnämnda stad befästade han, lemnande således här ett värdigt minne af sin skicklighet uti fortifikations-vetenskapen. Såsom åsyna vittne, har han aftagit de flesta af Svenskarnes drabbningar och belägringar under början af Tyska kriget. Nästan ingen trakt, intet något märkligare ställe fanns, der han varit under sina utrikes resor, som han icke noggrannt afteeknat med alla dess lägenheter. Äfven lät han utgifva en vacker och fullständig karta öfver hela Mark-Brandenburg. Inom Sverige afritade han likaledes med omsorgsfull noggrannhet de flesta rikets landskap, serdeles de mot gränserna belägna, jemte samtliga dithörande skärgårdar, holmar och hamnar. Då han 1664 begifvit sig med fältmarskalken Gustaf Horn till lägret i Skåne, afled han der utanför Malmö den 27 Augusti samma år, högeligen saknad. Hans lik ledsagades med militärisk honnör från lägret till Landskrona, och derifrån upp till Upland, då under hela vägen den utmärkelsen bevisades honom, att styckeskott aflossades vid alla fästningar, der hans döda kropp förbifördes. Hans adliga ätt utgick med sonen, kapten-löjtnanten Axel Örnehufvud till Heljö, hvilken dog ogift år 1678.

Örneklou, Pehr, före sitt adlande kallad än Larsson, än Alebech, var son af en kyrkoherde Lars i Tådene uti Westergöthland. Sedan han länge tjenstgjort såsom kanslist vid hof-kansliet, förordnades han till slotts-sekreterare i Narva, hvarefter han befordrades till assessor i Dorpts hofrätt. Slutligen blef han år 1637 utnämnd till underståthållare i Narva, hvilket han var till sin död år 1653. Dennes son,

Örneklou, Pehr, född på 1630-talet, ingick, efter idkade studier vid akademien i Dorpt, år 1650 såsom simpel ryttare vid öfverste Otto Wellingks regemente, samt befordrades sedan 1655 till kornett, 1656 till kapten-löjtnant, samt kapten och ingeniör, och 1657 till general-adjutant vid infanteriet. Året derpå blef han major vid ett Westgötha-regemente till fot, samt förordnades 1660 till kommendant i Damin, och 1668 i Neuferskans. Utnämndes 1673 till öfverste-löjtnant vid Dalregementet, och 1675 till öfverste för Tremänningarne i Helsingland, och tillika general-qvartermästare-löjtnant vid den i Jemtland varande arméfördelningen. Förordnades 1677 till kommendant i Lund, och straxt derpå till öfverste för Södermanlands regemente, samt kommendant i Halmstad. Under sin krigstjenstgöring utmärkte han sig fördelaktigt vid flera tillfällen. Bivistade åren 1655 och 1656 fälttåget i Pohlen och Lithauen, och 1659 stormningen af Köpenhamn, då han blef skjuten genom högra låret. Samma år bemäktigade han sig under Jutland 5 Danska skepp, hvarefter han landsteg med 200 knektar och 50 båtsmän, intog tvenne blockhus, dref på flykten en fiendtlig styrka af 500 man, samt tog och uppbrände öfver 100 Danska transport-fartyg, indref brandskatt, och gjorde ett stort antal fångar. Samma år sändes han till Pommern och Stettin, då han stormade och intog Svinde skans, nedhögg 120 fiender och tog 30 till fånga, hvarpå han for uppför Oderströmmen, utan någon mans förlust, samt sedan i 14 veckor uthärdade Stettins belägring. År 1675 gjorde han fälttåget i Jemtland, samt var 1676 med i slaget vid Lund, der uti andra träffningen, på eftermiddagen, nästan hela återstoden af hans regemente, som blott bestod af 64 man, blef nedhuggen, jemte största delen af officerarne, och han sjelf illa sårad. Vid slutet af samma år deltog han uti eröfringen af Helsingborg; bivistade sedan 1678 års sjötåg, samt belägringen af Bohus fästning det följande året. Det var dock icke endast genom krigsbragder, som Örneklou gjorde sig namnkunnig, han uppträdde äfven som författare med ett arbete af följande storståtliga titel: "*Theatrum Sviogothicum,*" *eller* "*Himlapostens oppskallande och opptonande Svia och Götha konungabedrifter, så ock hjeltemodiga dater med deras inrikes förda styrelse och regemente, sammanfattad inunder Parnassi öde, så ock dersammastädes sammanknippad i Svenska, vid hvilka många curiösa annotationer finnas, så hvad ifrån syndafloden som de fyra monarchiers tider, i det andeliga och verldsliga ståndet, uti hvarje Svea och Götha konungs regementstid, ifrån den förste konung Magog, allt intill konung Gustaf den forste och store, inclusive kan vara i hela verlden passerat, med oförtruten flit utdragne af Palladis och Musernas urminnes skrifter, nu i Helicons och Cythrons befintliga gjömmor, hvilkas auctorer i sidobrädden af papperet på hvart ark finnas antecknade.*" Vid riksdagen 1680 begynte öfverste Örneklou göra stort uppseende såsom politisk person, genom den ifver, hvarmed han framträdde emot konung Carl XI:s förmyndare under minderårigheten. Såsom talare inom sitt stånd utmärkte han sig serdeles med en stor sinneshetta, ofta utan sammanhang af tankar, så att han ej sällan ådrog sig ridderskapets och adelns åtlöje. Ibland annat föreslog han en gång på riddarhuset: "att hos Kongl. Maj:t underdånig ansökning måtte göras, det embetsmäns fruar måtte få rang sins emellan, efter sina mäns värdighet." Härvid, som protokollet förmäler, slogs upp ett stort löje uti riddarhuset, blandadt med skymfeliga ord emot öfversten Örneklou, såsom den der lät sig uti sådana ting bruka. Somliga sade, att han icke tordes hem till sin hustru, om han icke skaffade henne rang. Mycket stoj och gyckel hördes; men Örneklou, som ville visa sin tilltagsenhet, upptog allt sådant med tålamod, och började åter att yrka på sin förra proposition om "Fruntimmernas rang." Ståndet ville icke befatta sig med saken, utan yttrade blott sorl och åtlöje. Örneklou deremot, nitisk för sin hustrus heder och företräde bland fruntimren af högättade slägter, samlade sedan några underskrifter på en underdånig ansökning derom hos Kongl. Maj:t, och utverkade äfven, att uti en nådig resolution af den 4 December 1680, "uppå några ärender, hvilka ridderskapet och adeln insinuerat," inflöt något om "rang för embetsmäns hustrur, emot all vanlig ordning, på någras af ridderskapet och adeln underdåniga anhållan." Det vackra könet hade således Örneklou att tacka för en förmån, som stundom blef besvärlig nog på en

tid, då man kunde få plikta ända till 1,500 R:dr, om ett yngre fruntimmer af höflighet lemnade en äldre fru med lägre rang något försteg vid ett bord eller uti ett sällskap, vore det än dess egen moder. Öfverste Örneklou utseddes 1680 till en af de nio ledamöter af hvarje stånd, som förordnades att utgöra den stora kommissionen öfver förmyndare-regeringen, och straxt derpå utnämndes han till landshöfding i Skaraborgs län; men skickade sig dervid icke bättre, än att han flera gånger fick allvarsamma bref ifrån den stränge konung Carl XI. Oaktadt sina många embetsförseelser, blef landshöfding Örneklou dock år 1687 upphöjd till friherre; men fick omsider 1690 afsked, "af nåd," såsom det heter. Icke dess mindre förordnades han kort derefter till landshöfding på Ösel; men slutligen gjorde han sig 1701 äfven detta embete förlustig, medelst ett otillbörligt förhållande, och måste lemna riket. Sedan lefde han så okänd, att man icke vet hvilket år han dött, endast att detta lärer hafva inträffat i Lübeck några år derefter.

Örnevinge, Gustaf, oäkta son af riksrådet grefve Erik Pehrsson Brabe och Anna Filipsdotter Kerner, tjenade såsom hofmästare under mera än fyratio års tid uti riksdrotsen grefve Pehr Brahes hus, och upphöjdes år 1646, ehuru blott en enskild mans tjenare, uti adligt stånd, då han skref sig herre till Ulfhult och Björneberg. På samma gång som han, och under samma nummer på riddarhuset, adlades äfven

Örnevinge, Johan Gustaf, oäkta son af konung Sigismunds fältmarskalk, grefve Gustaf Pedersson Brahe och Anna Reibnitz från Schlesien. Han skref sig herre till Högsboholm, Floda och Hede, samt var då under-lagman i Westmanland och Dalarna. Blef sedan assessor i Götha hofrätt, samt år 1663 utnämnd till vice lagman i Westmanland, Bergslagen och Dalarna. Han har gjort sig mest namnkunnig genom de tvenne af honom utgifna verken in folio: *Geneologia Brahea* och *Imagines Familiæ Braheæ*, hvaruti många vigtiga upplysningar hemtas om den gamla Brahe-ättens slägtförhållanden.

Örnfelt, Jonas Fredrik, son af öfver-krigskommissarien Henrik Örnfelt, var amiralitets-kapten, då han 1712 utnämndes till schoutbynacht, hvarefter han befordrades 1716 till vice-amiral, och 1719 till amiral. Sistnämnda år upphöjdes han äfven till friherre. Han ansågs för en af de skickligaste sjömän under konung Carl XII:s regering. Förordnades slutligen 1732 till landshöfding öfver Södermanland, och afled d. 23 Sept. år 1733 uti Nyköping.

Örnfot. Af denna gamla adliga ätt, en bland de mest ansedda under medeltiden, hafva ganska många personer beklädt rikets högsta embeten, och varit mäktige herrar nog, ehuru blott en enda förmått erhålla någon egentlig större ryktbarhet. Ätten förde i vapnet en gul örnfot med hvita fjädrar i blått fält.

Örnfot, Lenhard Othasson, var riksråd och lagman i Nerike omkring år 1300. Hans enka, fru Margretha Minnesköld, Birger Jarls dotter, begrofs år 1305 i Gråmunkeholms kloster, hvilket hon på sin tid mycket gynnat.

Örnfot, Erik Carlsson, son af riksrådet Carl Magnusson den äldre till Broby, var riddare, då han 1366 förordnades till fogat på Stockholms slott. År 1371 kallas han konung Albrekts och rikets råd. Två år sednare benämner han sig på ett permebref landsherre och höfvidsman inom Östergöthland, hvilket han ännu år 1384 fortfor att vara.

Örnfot, Magnus Eriksson, väpnare, kallas år 1413 konung Eriks samt dess rikes rådgifvare och man i Sverige. År 1425 var han riksråd och lagman uti Östergöthland.

Örnfot, Erik Magnusson, riksråd, underskref, tillika med flera andra af rådet, år 1471 Svenskarnes uppsägelseskrift till konung Christian I.

Örnfot, Jakob Ulfsson, studerade i sin ungdom uti Rom, der han promoverades till magister. Genom Sten Sture den äldres inflytande blef han 1469 af påfven Paul II förordnad till erkebiskop i Upsala, och året efter dertill högtidligen invigd i Rom. Såsom erkebiskop inlade han sin största förtjenst genom inrättandet af Upsala akademi, hvartill hans föreställningar väsendtligen bidrogo att öfvertala riksföreståndaren Sten Sture. Bland annat visade han sin omsorg om stiftet genom att inköpa det berömda och såsom ett sällsynt konstverk mycket prisade *Horologium*, hvilket sedan ända till 1702 års stora brand var uppsatt uti Upsala domkyrka bakom altartaflan, äfvensom han för sitt stifts räkning lät i Lübeck trycka det bekanta *Missale Upsaliense*. Sedan han uti 43 år varit erkebiskop i Upsala, afsade han sig år 1514 sin höga värdighet, för att lemna plats åt den unge Gustaf Trolle, hvarefter han tillbragte sina sista år uti Gripsholms munkekloster, der han vid en hög ålder afled år 1522.

Örnfot, Olof Pehrsson, till Bjuren, som redan 1529 var slottslofven på Leckö slott, samt omsider 1550 förordnades till lagman öfver Leckö län, Wadsbo, Wartofta, Kåkind med alla andra härader uti Westergöthland, upphöjdes år 1541 af konung Gustaf I i adligt stånd.

Örnhjelm, Claudius Arrhenius, son af borgaren och handelsmannen i Linköping, Arvid Claesson, föddes d. 22 Dec. 1627, och studerade uti Linköpings skola och gymnasium, hvarefter han bivistade Upsala akademi. Der egnade han sig icke endast åt de egentliga vetenskaperna, utan äfven åt poesien och vitterheten. Likväl blef historien hans förnämsta studium. Känd för stora kunskaper och ovanlig skicklighet, antogs han snart till lärare uti flera förnäma hus, bland annat att handleda den unge grefve Gabriel Oxenstjerna, hvilken han äfven åtföljde på dess utrikes resor. Återkommen till fäderneslandet, utnämndes han till docens vid akademien i Upsala, och förordnades 1667 att förestå logices et metaphysices professionen derstädes. Året derpå kallades han till professor i historien, hvilken syssla han sedan uti hela nitton år med mycken heder bestridde.

Fäderneslandets historia, som då ännu var föga utredd, blef isynnerhet föremål för hans verksamhet. Lyckligtvis inrättades omkring samma tid ett nytt samfund, till bearbetande af fäderneslandets häfder, nemligen Collegium Antiqvitatum, och deruti insattes han 1669 till assessor, hvarefter han tio år sednare utnämndes till rikshistoriegraf. Med synnerlig flit och otrolig möda företog han sig derpå att genomgå och undersöka alla de fornlemningar, hvilka öfverlefvat tidernas härjningar, genomläste alla gamla pergamentsbref, som han kunde öfverkomma, och skaffade sig ett så stort förråd af antiqviteter, att aldrig någon före hans tid egt större dylika samlingar. År 1687 nedlade han sin professorsbefattning, sedan han uti Upsala presiderat för 63 disputationer, och blef samma år förordnad till akademiens bibliothekarie. För sina förtjenster adlades han 1684, då han först antog namnet *Örnhjelm*, ända dittills hade han burit namnet *Arrhenius*. Han uppgifves hafva härstammat från en Tysk adlig familj, hvars vapen han, med någon förändring, skall hafva antagit. År 1689 förordnades han till kongl. censor librorum, hvarefter han 1693 blef kongl. sekreterare. Han afled den 19 Maj 1695. Bland de många af honom på latin utgifna lärda och vittra arbeten märkes isynnerhet hans *Historia Ecclesiastica*, som förvärfvade sin författare ett stort och rättvist beröm.

Örnsköld, Pehr Abraham, son af öfverstelöjtnanten Örnsköld, föddes den 13 Nov. 1720. Efter genomgångna studier i Upsala, egnade han sig åt bergsvetenskapen, och inträdde, vid endast 16 års ålder, som auskultant i bergs-kollegium, der hans befordringar likväl icke gingo så fort, som man af hans skicklighet och relationer skulle förmodat, ty först år 1759 erhöll han en rådsplats derstädes. År 1762 utnämndes han till landshöfding i Medelpad, Ångermanland och Jemtland, och här skall hans namn alltid förvaras i ett tacksamt minne, i anseende till den omsorg han tog om allt, som kunde bidraga till dessa provinsers förkofran, jordens odling, vägars och kommunikationers anläggningar, inrättningars stiftande o. s. v. Ett prof på detta minnes fortfarande är, att ett af de ångfartyg, som gå emellan Stockholm och norra orterna, erhållit hans namn, visserligen en liten tacksamhetsgärd, men dock ett tröstande prof på, att menniskor icke så lätt förgäta det goda man gör dem. Han fick emellertid ej qvarstanna här så länge, som det af honom styrda länet skulle önskat och behöft, ty redan år 1769 flyttades han till det i ekonomiskt hänseende fördelaktigare, och af naturen lyckligare lottade, Södermanland, der han ådagalade samma drift och verksamhet; men der dessa egenskaper funno ett mindre vidsträckt, och före honom mera odladt, fält. Hans förtjenster belöntes med nordstjernekommendörs dekorationen, och upphöjdes i friherrligt stånd, hvilken ynnest, jemte honom, vederfors äfven hans båda yngre bröder. Han afled d. 16 April 1791.

Örnsköldsvik, en köping i norra Ångermanland, anlades år 1842 på Norrlungångers byegor i Själevads socken, vid en segelbar fjärd af Bottniska viken. Orten egde år 1845 fem handtverksmästare och en näringsidkare

Örsjö, annex under S. Willie, är beläget i Wemmenhögs härad, 2 mil V.N.V. från Ystad, $\frac{3}{4}$ mil ifrån hafvet. Marken är i allmänhet jemn, och rådande jordmånen är dels lera, dels sand. Socknen innehåller $12\frac{1}{2}$ hemman, med 840 inbyggare på en areal af 1,713 tunnland, hvaraf 2 äro sjöar och kärr.

Örsjön, i Inlands Torpe härad, på gränsen mot Dalsland, är den största insjö i Bohuslän, näst Bullare-sjöarna, och har ett naturskönt läge.

Örslösa, med Söne, Gillstad och Wåla, är en socken i Kållands härad, vid Wenern, 1 mil V. från Lidköping, och tillhör 2 kl. reg. Jordmånen består af lera och lermylla. På skog är knapp tillgång. Någon spannmål plägar afyttras från socknen, dels till Lidköping, dels till Dalsland och Wermland. Kyrkan är byggd år 1800, på den gamla kyrkans ruiner, och är en af de vackraste landskyrkor i Skara stift. I socknen ligger säteriet *Kjellstorp*, 3 mtl., fordom tillhörigt slägten Kagg. Vid socknens gästgifvaregård är Kållands härads tingshus uppbyggdt. En svår vattenflod och öfversvämning skall under åren 1596—1598 hafva hemsökt denna trakt af Westergöthland, och fått namn af *Öreslösa nöden*. Socknen innehåller $19\frac{3}{4}$ hemman, med 745 inbyggare på en areal af 4,189 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adress: Lidköping.

Örsås, annex till Svenljunga, är beläget i Kinds härad, $3\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Borås. Marken är något bergig, och jordmånen svartmylla med sand. I socknen ligger herregården *Risa*, der konung Erik XIV år 1565 hade mötesplats och mönstring med sina trupper. Socknen innehåller $17\frac{3}{4}$ hemman, med 1,038 inbyggare på en areal af 18,584 tunnl., hvaraf 780 äro sjöar och kärr.

Örtofta, med Lilla Harrie, en socken i Harjagers härad, är belägen $1\frac{1}{4}$ mil N.N.O. från Lund, och tillhör 3 kl. patr. Marken är mestadels jemn, och rådande jordmånen är lermylla. Skog fattas. Inom socknen ligger *Örtofta Gård*, $3\frac{1}{4}$ mtl. frälsesäteri, med en vacker belägenhet, samt jus patronatus till Örtofta pastorat. Socknen innehåller $9\frac{1}{2}$ hemman, med 675 inbyggare på en areal af 2,962 tunnl., hvaraf 2 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Örtomta, en socken i Bankekinds härad, är belägen $1\frac{3}{4}$ mil Ö. från Linköping, och tillhör 2 kl. patr. Jordmånen består af sandblandad svartmylla, och inom nordöstra delen af socknen finnes någon tillgång på skog. *Teden* och *Hallbysjön* äro de största af socknens insjöar. Kyrkan är högt belägen, och har en altartafla af Hörberg; choret är ombyggdt år 1705 af kongl. rådet grefve M. Wellingk, och tillökt år 1730 af general-löjtnanten friherre J. Banér, hvilka båda personer der äro begrafne. Betydliga gårdar äro: *Ekenäs* (se detta ord), med patronaträtt i församlingen; *Mauritsholm*, 1 hemman frälse-säteri, med underlydande $6\frac{3}{4}$ hemman; *Svenneby*, som fordom tillhört

konung Carl Knutsson, och af konung Johan III, vid hans bröllop med Gunilla Bjelke, anslogs åt henne till morgongåfva; *Sörby*, 1 mtl. frälse-säteri, med flera underlydande hemman, sednast tillhörigt grefliga Cederbjelmska slägten; *Åhs*, $3\frac{1}{8}$ mantal, tillhörigt slägten Banér, o. s. v. Hemmansbruk är allmogens hufvudsakliga näringsfång. Ett gammalt domaresäte med 12 i ring lagda stenar och en högre midtuti finnes på ett ställe i socknen, nedanför Brunsåhs. Socknen innehåller $46\frac{1}{2}$ hemman, med 1,094 inbyggare på en areal af 13,284 tunnland, hvaraf 1,150 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Örträsk, en by i Lycksele socken, är belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Bjurholm och 6 mil från Lycksele kyrka. Det är den största by i Lappmarken, har öfver 20 bönder eller nybyggare, samt dessutom några torpare. Inbyggarne äro af Finsk härkomst, och tvenne Finnar, som varit bröder, skola omkring år 1670 här först hafva bosatt sig.

Örup, ett herregods i Benestads socken af Christianstads län, utgör $2\frac{1}{4}$ oförmedlade mantal frälse-säteri, jemte underlydande $6\frac{3}{4}$ insockne, samt $19\frac{3}{4}\frac{7}{8}$ utsockne frälse-hemman, 19 stycken gathus, 3:ne mjölqvarnar m. m. Godset är försedt med ett stort stenhus med borggård, jemte 2:ne trädgårdar, samt eger en vacker belägenhet vid skog och sjö.

Örvandel, ett af de flera mythiska namn, som möter oss uti våra äldsta fornhäfder, uppgifves hafva varit en tapper stridsman, som var den väldige Thors följeslagare på en af dennes många härfärder emot trollen. När slutligen följeslagaren ej fort nog kunde följa Thor ur Jotnarnes bygder, säges Thor hafva tagit och burit honom i en hökasse öfver det kalla flodlandet i norden, som benämndes Elivåg; men härunder skall den ena tån hafva förfrusit på Örvandel, hvarefter Thor tog denna tå, och till åminnelse af färden satte den på himmelen, der den förvandlades till den stjerna, som lyser klarast icke långt från Carlvagnen, och sedan af nordboerne benämndes för *Örvandels tå*.

Ösmo, en socken i Sotholms härad af Stockholms län, är belägen vid Saltsjön, $4\frac{1}{2}$ mil S. från Stockholm, och tillhör 1 kl. patr. Socknen gränsar i vester till Wester-Haninge och Sorunda, men är för öfrigt omgifven af hafsvikar och fjärdar. En stor mängd öar och skär, såsom Himmelsö, Herrö, Yxelö, Bedarö, Jerflotta, Nåttarö, Rånö m. fl. höra till socknen. Hela skärgården är bergig, dels klippig, dels skogbeväxt; men det inre af landet är mera jemnt, och fördeladt i större och mindre öppna dalgångar eller slätter kring smärre vattendrag, af hvilka det största kommer från sjön Sorunda, och bildar sjön Muskan vid gränsen. Lerjorden är här allmännare än i den närbelägna trakten, och näringarna äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, samt fiske och någon sjöfart. Betydliga gårdar i socknen äro: *Hammersta*, $1\frac{3}{4}$ mtl. frälse-säteri, och $1\frac{3}{4}$ mtl. krono-säteri, med underlydande $9\frac{1}{8}$ mtl. inom socknen, utgör, jemte säteriet Häringe, ett fideikommiss i friherrliga Löwenska slägten; *Ogesta*, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, med underlydande $2\frac{1}{4}$ mtl.; *Wansta*, $3\frac{2}{3}$ mtl. frälsesäteri, med underlydande $\frac{3}{4}$ mtl.; *Körunda*, $1\frac{1}{4}$ mtl. frälse-säteri, med underlydande $1\frac{1}{3}$ mtl. i Sorunda; *Djursnäs*, $2\frac{1}{4}$ mtl. frälse-säteri, med qvarn och såg, samt underlydande $5\frac{1}{2}\frac{7}{4}$ mtl. inom socknen, sednast tillhörigt friherre Trolle Löwen; *Nynäs*, vid en vik af samma namn, 2 mtl. frälsesäteri, med qvarn och kalkugn, samt underlydande $11\frac{23}{24}$ mtl. frälse m. m., jemte torp och lägenheter, nu tillhörigt friherre C. G. Adlercreutz; *Lund*, $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse; *Walla*, $1\frac{1}{4}$ mtl. skatte; m. fl. — Jättegrytor och grottor förekomma här, likasom på Musköen, flerestädes på kusten och i skärgården. Hemmantalet är $73\frac{3}{8}$ förmedlade mantal, hvaraf $9\frac{3}{4}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono, $61\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden utgör 2,083 personer på en areal af 35,872 tunnl., hvaraf 1,390 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Össeby-Garn, en socken i vestra Roslagens prosteri, är belägen vid Åkers kanal, $3\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Stockholm, och tillhör 3 kl. konsist. Socknen är nyligen sammanslagen af tvenne, nemligen Össeby inom Wallentuna och Garn inom Långhundra härader, belägna på hvar sin sida om Wadasjön, Åkers-ån och Garnsviken. Socknens jordmån är högst omvexlande, och, med undantag af mellersta delen, en af denna trakts mindre jemna och rika bygder. Rådande jordmånen är svag lera, sand eller mojord. Näringarna äro åker-, ängs- och skogsbruk, samt något fiske. Össeby socken begagnar nu gemensam kyrka med Garn, sedan båda församlingarna år 1838, genom en kongl. resolution, blefvo sammanslagna, och Össeby gamla gråstenskyrka blifvit ödelagd. Gårdar i socknen äro: *Karby*, $1\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, tillhörigt en Eriksson; *Brottby*, 2 mtl. skatte-säteri, tillhörigt Lundin; *Sjöberg*, 1 mtl. frälse-säteri, tillhörigt en Ersson; *Hakunge*, 2 mtl. frälse-säteri, tillhörigt Saxenberg; *Brållsta*, 1 mtl. frälse-säteri, med underlydande *Ådra*, $2\frac{1}{2}$ mtl., med qvarn och såg, tillhörigt Wibom; *Morsta*, $2\frac{1}{2}$ mtl. skatte, tillhörigt Poppius; *Stångberga*, $2\frac{1}{2}$ mtl. frälse, $\frac{1}{2}$ mtl. skatte, tillhörigt Sjöqvist; m. fl. Några runstenar synas i och vid kyrkorna. Socknens hemmantal utgör $46\frac{1}{2}$, hvaribland $24\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{3}{8}$ krono, 21 frälse. Folkmängden utgör 1,199 personer på en areal af 24,138 tunnl., hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr.

Össjö, med Tossjö, en socken i Norra Åsbo härad, är belägen $1\frac{1}{4}$ mil Ö. från Engelholm, och tillhör 3 kl. reg. Den öfra eller nordöstra delen af socknen är bergaktig, och till större delen rikt skogbevuxen med ek, bok, björk och al; men i södra och vestra delarna af socknen är jordmånen sandblandad, och skog saknas; dock finnes der något bränntorf. Inom socknen ligger *Össjö säteri*, $1\frac{3}{8}$ mtl., med underlydande $6\frac{5}{8}$ mtl. insockne frälse, samt $3\frac{1}{2}$ mtl. utsockne frälse, jemte 20 st. torp, qvarnar och skog af bok, ek och surskog; gården eger ock fiske i 3 insjöar och flera dammar. Hemmanens antal utgör $20\frac{3}{4}$, med 1,026

inbyggare på en areal af 8,841 tunnland, hvaraf 241 äro sjöar och kärr. Adr. Åby.

Östad, en socken af Ale härad, är belägen 1 mil V.N.V. från Alingsås, och tillhör 3 kl. konsist. Marken är något bergaktig, och jordmånen mest sandmylla. *Östads säteri* (se detta ord) är här beläget. Hemmantalet är 20$\frac{1}{8}$, med 1,106 inbyggare på en areal af 10,067 tunnl., hvaraf 3,760 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Östad, ett säteri i socknen af samma namn, är beläget 1$\frac{1}{4}$ mil från Alingsås, och består af 7 mtl., med underlydande 13$\frac{1}{16}$ frälsehemman. Godset har fordom tillhört slägterna Lejonhufvud till Gräfsnäs, Banér, Lewenhaupt, Rosenhane och Alströmer, men kom under sednare hälften af 1700-talet i direktören N. Salgrens ego, hvilken, genom ett testamente af den 10 Juni 1774, bortskänkte hela säteriet, jemte underlydande lägenheter, och en fond af 16,666 R:dr 32 sk. banko i silfver till underhåll för det af honom stiftade *Östads barnhus*. Syftemålet med denna inrättning är att ur nöden rädda, uppehålla och dana till duglige och kunnige arbetare vid jordbruket så många värnlösa barn, som barnhusets tillgångar tillåta, och till lediga platser mottagas derföre barn af begge könen öfver 5 års ålder, utan inskränkning till vistelseort eller stånd. År 1780 underhöllos här 40 barn, 1790 58, 1820 79, och 1831 101. Stiftaren förestod under sin lifstid sjelf barnhuset, och utnämnde till sin efterträdare baron A. Alströmer, hvilkens bror och brorsson sedermera efter hvarandra öfvertogo styrelsen. Som testamentet medgifvit modifikationer i enlighet med tidernas kraf, och man omsider lärt inse det kostsamma och otjenliga uti att underhålla barnen, likasom kasernerade, i sjelfva barnhuset, hafva de på sednare tider blifvit utplanterade bland underlydande bönder, att hos dem underhållas, samt lära och tillvänjas i landtbruksarbeten, under det de dessemellan på barnhuset njuto undervisning i läsning och skrifning. Följderna häraf hafva blifvit barnhusets förbättrade affärer, stigande välmåga hos bönderne, mindre dödlighet, bättre hälsa och sedlighet hos barnen. I den vexel-undervisnings-skola, som här är inrättad, få barnen äfven lära sig det enklaste af landtbrukets theori, jemte grunderna i veterinärvetenskapen, i jordbruksarbeten och skogsplantering, smide och andra i landtbruket närmast ingripande arbeten.

Östbo, ett härad i Jönköpings län, gränsar i norr till Tveta, i söder till Sunnerbo, i vester till Westbo och Mo, samt i öster till Westra härad och Albo. Dess längd från norr till söder utgör 7 mil, och bredden från öster till vester 4—5 mil. Jordmånen är bättre än i Westbo och Mo, nästan lika med Westra härads, men mindre bördig än de öfriga häradernas i länet. Den allmännaste jordmånen är sandmylla eller mulljord, dels på grus-, dels på lerbotten. Granit är den rådande sten- och bergarten. Sjöar i häradet äro: *Widöstern*, 2$\frac{1}{4}$ mil lång, $\frac{1}{2}$ mil bred, *Flåren*, nästan lika lång, men smalare, samt *Furen* och *Hindsen*. *Laga-ån* genomflyter häradet. Hafre är det allmännaste utsädet, och råg sås föga, utom på större herregårdar. Potäter odlas i mängd. Boskapsskötseln idkas äfven med omsorg, och ost och smör utgöra en betydlig exportartikel. Kolning och körslor äro förnämsta binäringen. Nykterheten har, serdeles genom flere nitiske prestmäns åtgöranden, tillväxt, och fattigpersonalen i samma mån förminskats. I Wernamo är häradets tingställe och vägsystemets medelpunkt. Landsvägarna från Stockholm till Skåne, och från Götheborg till Carlskrona korsa hvarandra der. Giftermål och lysning till äktenskap pläga i denna ort alltid beslutas i nymånad; då skall också ved huggas och ljus stöpas, men i nedan fälles timmer, om det skall blifva fritt för mal och masksting. I häradets sigill läses Ö. B., med öfverskrift S. Östbo härad. Häradet innehåller 14 socknar inom 6 pastorater, nemligen: Tofteryd med Byarum och Bondstorp, Fryeled med Hagshult, Rydaholm med Gällaryd, Wernamo med Wextorp och Tånnö, Kärda med Hånger, samt Åker med Käfsjö. Hemmanens antal utgör 380$\frac{3}{4}$, med en befolkning af 17,987 inbyggare på en areal af 305,925 tunnl., hvaraf 31,950 äro sjöar och kärr.

Östen var Upsala-konungen Adils son och närmaste efterträdare. På hans tid var det serdeles oroligt i norden. Danske och Norske vikingar, eller så kallade sjökonungar, härjade och plundrade oupphörligt på Svithiods kuster, och konung Östen synes icke hafva varit begåfvad med sådana egenskaper, hvilka då för tiden ensamt kunde göra en konung aktad och fruktad af dylika äfventyrare, åtminstone omförmäler sagan alldeles icke några bragder af konung Östen. Bland andra vikingahöfdingar utmärkte sig under hans tid en tapper sjökonung, vid namn Sölve, från Niardö i Norrige. Denne bemäktigade sig, efter den ryktbare konung Rolf Krakes fall, en del af Jutland, och blef deraf sedan kallad Sölve Jute. Med sina härskepp drog han vidare upp till Svithiod, och anställde härjningar der i landet. Konung Östen uppehöll sig, då detta timade, på en kungsgård i Lofö härad, eller på Lofön, der Drottningholms slott nu är beläget, för att hålla gästning med sitt hof, eller, såsom det på fornspråket hette, "veitsla." På Lofön blef då Östen en natt oförmodadt öfverfallen af sjökonung Sölve, som omringade hans gård och brände honom inne med allt hans folk, och sedan tvingade Svearne att hylla sig såsom konung.

Östen Haraldsson var en Skotte, som vid början af 12:te seklet hade utgifvit sig för naturlig son af konung Harald Gille, och derigenom af de godtrogne Norrmännen erhållit tredjedelen af Norriges rike. Hans girighet vållade dock snart att Hisingsboerne mot honom uppreste sig; men desse blefvo slagne vid *Lekberg*, nu *Lexby*, hvarpå Östen lät förhärja större delen af ön, och nödgade de öfverblifne bönderne att till sig utgifva nästan hela sin egendom i böter, och lemna sina söner till gisslan. Snart råkade dock Östen i ovänskap med sin bror Inge, som var konung i Wiken (Bohuslän). Efter åtskilliga lyckans omvexlingar, an-

kommer omsider Östen såsom flykting till norra Bohuslän, der han slutligen upphinnes af Inges flotta i grannskapet af Foss i Tunge härad. Östen blir då gripen af sin svåger och förre länsherre, af hvilken han, fastän med svårighet, utverkar sig tillstånd att före sin död få bikta sig och emottaga sakramentet i den närbelägna Foss kyrka. Sedan detta skett, utleddes han och afrättades den 21 Augusti 1157. Hans lik blef jordadt midt på golfvet i Foss kyrka, och grafven pryddes med sorgfällighet. Wikboerne hade illa försvarat Östen i lifstiden, men ville dock efter döden göra honom till helgon, och påstodo att under skedde på hans graf, ända tilldess att hans fiender orenade den, samt att källor uppsprungit på det ställe, der hans lik stått öfver natten. Den kulle, der afrättningen skedde, och som är belägen mellan kyrkan och landsvägen, kallas ännu *Galgeberget*, och vid dess fot framporlar *S:t Östens*, eller *Helga Korskälla*, hvilken ännu lärer vara en offerkälla.

Österby, ett jernbruk i Films socken, har 4 härdar, med 2,600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 15 skeppund. Hammarskatts-smidet utgör 1,500 skepp:d; men mot en årlig rekognitionsafgift af 533 R:dr 16 sk., är smidesrätten oinskränkt; derjemte finnes stålugn, med 3 à 400 skepp:ds manufakturtillverkning, äfvensom en husbehofs- och 2 skattlagda qvarnar, tegelbruk, kalkugn, bränneri, tröskverk m. m. Bruket har ock masugn, hvartill malmen hemtas från det $\frac{1}{8}$ mil derifrån belägna Dannemora, jemte andra spridda grufvor. Gården är belägen vid vestra ändan af Stordammen, och utgör $1\frac{1}{4}$ mtl. frälse-säteri och $6\frac{1}{2}$ mtl. frälse af åtskilligt slag, inalles inom Films socken $14\frac{1}{2}$ mtl., men i andra kringliggande socknar öfver 61 mtl., samt 106 dagsverkstorp, och dessutom frälseräntor af nära 67 mtl. Näst Löfsta, är detta bruk den största egendom inom Upsala län. Bruket skall först vara anlagdt år 1565, på kronans bekostnad, för svafveltillverkning, hvartill kis erhålles från Dannemora grufvor; men inköptes åren 1627 och 1643 af Louis de Geer ifrån Holland, hvilken förbättrade så väl byggnaderna som smidet, genom inkallade Walloner. Bruket förblef inom De Geerska slägten till 1750, då det inköptes af handelshuset Carlos och Grill, och sedermera genom köp tillföll fru A. J. Grill till Söderfors, hvilken åter dels sålde, dels skänkte hälften till nuvarande egaren, friherre P. A. Tamm, som sedan dels ärft, dels inköpt äfven den andra hälften, samt genom en klok och omtänksam förvaltning betydligt förbättrat och förskönat hela godset. Af brist på skog måste likväl 2:ne härdar nedläggas år 1806. Bruket liknar nu en välbyggd småstad, och har sin egen kyrka, samt en betydlig trädgård, i hvilken en minnesvård är upprest åt fru Grill. Lancasterskola, värdshus m. m. finnas på stället. Sjelfva Österby med dervarande verk och mantal under eget bruk voro år 1848 taxerade till 652,241 R:dr, och hela egendomen till 1,018,762 R:dr, hvarjemte samtliga befolkningen utgjorde 2,241 personer på 388 hushåll. Bruket skeppar på Stockholm, och har sin egen lastplats, Kallerö, i Börstils socken af Stockholms län. Smidesstämpeln utgöres af tvenne cirkelrunda jernringar utmed hvarandra, och bistämpeln är SYKES.

Östergarn, med Gammelgarn och Ardre, är en socken i Wisby län, $4\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wisby, vid hafvet, och tillhör 2 kl. konsist. Marken är till större delen bergaktig och ojemn, och rådande jordmånen är kalk och sand. På skog är god tillgång. Landthamnen *Katthammarsvik* är här belägen. Kyrkans redbarheter bortröfvades år 1717 af Ryska trupper. Utanför socknen ligger *Östergarns holme*, hvarest år 1817 uppfördes en stenkolsfyr, 39 fot hög. Lågan brinner 77 fot högt öfver vattenytan, och synes på $3\frac{1}{2}$ mil. Hemmanens antal äro 8, med 620 inbyggare på en areal af 2,985 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Östergöthland. Detta af naturen i allmänhet utmärkt gynnade landskap är beläget öster om sjön Wettern, och har deraf sitt namn. Det styrdes i fordna tider af serskild konung, och har haft sin egen landskapslag. Dess största längd utgör 18 och bredd 16 mil; ytinnehållet utgör $96\frac{3}{4}$ qvadratmil. Det gränsar i öster till Östersjön och en del af Nyköpings län; söderut till Småland, Kalmare och Jönköpings län; vesterut till Jönköpings län; norrut till Nerike genom Tylö-skogen, och till Södermanland genom Kolmorden. Landskapet har fordom varit fördeladt på tvenne län, Linköpings och Wadstena, men lyder nu odeladt under Linköpings höfdingadöme. Den större och mellersta delen af detta län, eller tvärs öfver landet från vester mot öster, är slättbygd; men så väl den norra som den södra delen är både skogsbygd och bergsbygd. Den i norr om Motala ström belägna delen af landet har fordom kallats *Bergslagen* eller *Finsponga län*, då deremot slättlandet söder om nämnde å af gammalt indelas i *Östanstång*, öster om floden Stång, som utfaller i sjön Roxen, och *Westanstång*, vester om sistnämnda å. Vid landes östra gräns vidtager en skärgård, uppfylld med en mängd af större öar, holmar, skär och klippor. Så väl Östanstång, som innehåller 9 härader, som Westanstång, med 7 härader, räknas till slättbygden, ehuru väl några socknar derinom, såsom de på Kolmorden belägna socknarna Qvarsebo, Krokek och Simonstorp, jemte socknarna Ljung, Krigsberg, Vestra Ny, Ringerum, Yxnerum, Åtvid, Ulrika, Nykil, Åsbo, Rinna och Trehörna utgöra nästan verklig skogsbygd. Bergslagen i norr innefattar endast ett härad, och det fordna Wadstena län fyra. Serskildt kallas trakten mellan Wadstena och Omberg *Hofsbygden*, samt mellan Bråviken och Slätbaken *Wikbolandet*, hvilka båda trakter äro serdeles bördiga, men skoglösa. Mest högländ och bergig är den södra delen af Östergöthland, som gränsar till Småland, och stöter till *Holaveden*. Utom denna gränsskog, jemte Kolmorden och Tylö, finnas här åtskilliga kronoparker, såsom: *Omberg*, *Vestra Malmskog* och *Ycke*, samt

Norskogen, *Gallstigen*, *Kållmo*, *Hellestad*, *Wånga* och *Risinge*. Märkligast bland bergen är det enstaka stående *Omberget* (se detta ord). Landets betydligaste vattendrag äro: *Motala-ström*, som ger aflopp åt Wettern, och genom sjöarna *Boren*, *Norrby-sjön* och *Roxen* samt *Glan* genomflyter landskapet, och utfaller i *Bråviken*; *Stång-ån*, som genomflyter sjöarna *Åsunden*, *Jernlunden*, *Rengen* och *Erlången*, samt utfaller i Roxen; *Svart-ån*, som genomflyter sjön *Sommen*, och äfven utfaller i Roxen; *Gusums-å*, som från Yxningen utfaller i *Strålången*, hvilken genom *Tvär-ån* utfaller i Slätbaken; *Kolsbro* eller *Mölna-ån*, hvarigenom sjön *Tåkern* har aflopp i Wettern; *Risinge-ån*, som från *Afvern*, på gränsen till Nerike, har aflopp i Glan; m. fl. Den här befintliga s. k. Östgötha-kanalen utgör i längd 8 mil 9,082 alnar, med 4 mil 11,932 alnar verklig kanal och 37 slussar. Jordmånen består på slättbygden af djup svartmylla och lera, här och der blandad med mergel, men i skogs- och bergsbygderna mera ör- och sandblandad. Hufvudnäringarna äro: åkerbruk, bergsbruk och boskapsskötsel. Binäringarna äro på slättlandet nästan inga; i norra skogsbygden handsmide, i den södra förfärdigande af åtskilliga trävaror, samt skogshandtering; i skärgården sjöfart och fiske, samt för öfrigt brännvinsbränning, förmalning af spannmål, kolning, handtverkerier och handel. Folket är i allmänhet kändt för redbarhet, ärlighet och gästfrihet, och välmågan är i det hela någorlunda jemn. Afkastningen af åkerbruket öfverstiger länets eget behof, och beräknas i medeltal till 6:te kornet af hvete, råg och korn, nära 5:te kornet af hafra och blandsäd, samt det 8:de af potates. Vexelbruk är här mera allmänt antaget. Potates är ock här det allmännaste utsädet, dernäst råg, blandsäd, korn, hvete, hafra och ärter. Linodlingen idkas allmänt i Kinds, Aska och Lysings härader, samt i vissa trakter af Finsponga län, men på öfriga ställen obetydligt. Humla odlas till afsalu endast i länets nordligaste socken (Skedevi). Odlingen af oljeväxterna rapsat och vallmo har ännu ej vunnit allmännare efterföljd. Äfven boskapsskötseln har förkofrats, och betydliga partier af smör och ost afyttras från länet. Inom provinsens norra del, och några trakter af den östra, är bergs- och bruksrörelsen hufvudnäring. Koppartillverkningen är här, näst Fahlu läns, den största i riket, och jerntillverkningen ej obetydlig. Koppargrufvorna äro belägna i Åtvids och Wärna samt Godegårds och Rönö socknar; jerngrufvorna i Hellestads, Risinge, Wånga, Ringarum, Skällviks och Börrums socknar. År 1842 voro här i gång 2 kopparverk, 1 messingsbruk (*Gusum*), 2 masugnar, 78 härdar, 32 stångjernsbruk, 1 kanongjuteri (*Finspong*), 10 jernmanufakturverk, utom 2:ne gjuterier och de till Motala hörande mekaniska verkstäder. Vid *Cedersberg*, i Wists, och *Hejmyra*, i Skedevi socken, äro betydliga glasbruk inrättade; vid *Örnström* i Kisa socken, *Blomforss* i Horn, *Ödsjöforss* i Rumskulla, *Tanneforss* i S:t Lars, *Bollторp* i Skönberga och *Fiskeby* i Östra Eneby socken äro pappersbruk anlagda; på *Kolmorden* i Konungssunds socken är ett marmorbruk; vid *Mem* i Tåby socken ett tvål- och såpsjuderi, jemte tobaksfabrik, samt dessutom flerestädes tegelbruk, qvarnar och sågar. — Länet eger 5 städer, och lyder uti rättegångsärender under Götha hofrätt såsom en lagsaga, hvartill höra 8 häradshöfdinge-jurisdiktioner, af hvilka den 1:sta innefattar *Ydre* och *Kinds* härader; den 2:dra *Lysings* och *Dals*; den 3:dje *Bankekinds*, *Hanekinds*, *Memmings*, *Skärkinds* och *Åkerbo*; den 4:de *Hammarkinds*; den 5:te *Wifolka* och *Walkebo*; den 6:te *Björkekinds*, *Östkinds* och *Lösings*; den 7:de *Aska* och *Göstrings*; samt den 8:de *Gullbergs*, *Bobergs*, *Bråbo* och *Finspongs*. Fögderierna äro 8, nemligen: Kinds och Ydre, Gullbergs, Bobergs och Walkebo; Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds; Hammarkinds och Skärkinds; Finspongs med Bråbo och Memmings härader; Wikbolands; Lysings, Dals och Aska; samt Göstrings och Wifolka. I ecklesiastikt afseende är länet indeladt i 15 prosterier, som innehålla 109 pastorater med inalles 157 socknar. I anseende till bergsstaten, höra de i länet befintliga bruk och grufvor till Södermanlands och Östergöthlands bergmästaredöme, såsom ett bergsfögderi. I militäriskt afseende underhåller länet 1244 rotar af 1:sta lifgrenadierregementet, 916 rusthåll af 2:dra lifgrenadier-regementet, samt 194 rotebåtsmän. Hemmanens antal uppgår till 5,443 $\frac{1}{2}$, och folkmängden till 200,588 personer på en areal af 2,159,942 tunnland, hvaraf 241,121 äro sjöar och kärr. Landskapets vapen är en grip emellan fyra rosor i rödt fält, och skölden är betäckt med hertiglig krona.

Östergöthlands fylkeskonungar och hertigar. *Högne*, den förste fylkeskonung i detta landskap, hvars namn häfden förvarat, var den ende, som undgick konung Ingjald Illrådas svekfulla stämplingar, och sedan med framgång försvarade sig emot dennes hela härsmakt. Han var fader till Hildigund, Södermanlands-konungen Granmars gemål. Sonen *Hilder* är föga känd. En konung af Östergöthland, vid namn *Ring*, deltog i Bråvalla slag. Dess gemål var Silgia, Sävar Jarls dotter från Småland, af hvilken han egde *Heraud*, som förhjelpte sin fosterbroder Bose till konung i Bjarmaland. Han var förmäld med Hleidur, syster till en konung Gudmund i Glysisvall. Deras dotter, den ryktbara Thora Borgarhjort, blef Ragnar Lodbroks första gemål. Konung Gustaf I Wasas tredje son, *Magnus*, blef 1560 hertig af Östergöthland; men innehade ej länge sitt hertigdöme, emedan han förföll i vansinnighet. Sedan blef konung Johan III:s andre son, *Johan*, år 1606 utnämnd till hertig af Östergöthland och Dal. Desse hertigars vapen var en fyrdelad sköld med en hjertsköld, hvari syntes Wasa-vapnet. Uti första fältet var Svea-vapnet, uti andra och tredje Götha, och uti fjerde Östgötha-vapnet. Skölden var betäckt med furstlig krona, samt uppburen af ett lejon och en grip. År 1772 gaf konung Gustaf III sin broder *Fredrik Adolf* titel utaf hertig af Östergöthland. För närvarande har konung Oscars tre-

dje son, *Oscar Fredrik*, titel utaf hertig af Östergöthland.

Öster-Haninge, med Ornö, Utö och Nämndö kapellsecknar, är ett pastorat, beläget vid Saltsjön, 3 mil S. från Stockholm, och tillhör 2 kl. konsist. Till socknen höra *Gålön* och en mängd mindre öar mellan Wäsbofjärden i sydvest, Mysingen i söder, och Dalaröfjärden i nordost. Skärgården och hafsstranden är till betydlig del bergländig, men omvexlar dock med ängar och åkerfält. Rådande jordmånen är än lera, än svartmylla, än sand. Näringarna äro åkerbruk, ängsbruk med boskapsskötsel, skogsbruk och fiske m. m. Kyrkan är gammal, byggd af gråsten och tegel, med högt, spetsigt torn, samt ett grafchor åt amiralen friherre Cl. Bjelkenstjerna och hans ätt. Socknen eger en skola, grundad på 1800-talet, genom donation ifrån det här belägna Årsta. Vid Jutskäre backe, nära Dref-viken (vid socknens norra gräns), skola Danskarne en gång hafva blifvit tillbakaslagne af ortens bönder. Betydliga gårdar, utom *Årsta* och *Sandemar* (se dessa ord), äro: *Wendelsjö*, 2 mtl. frälse-säteri, med qvarn och såg, samt tillhörande skog, och underlydande $5\frac{7}{8}$ mtl., tillhörigt v. Beskow; *Söderby*, 1 mantal frälse-säteri, med underlydande *Täckeråker*, 2 mtl. frälse, med qvarn och såg, samt dessutom $3\frac{1}{8}$ mtl., tillhörigt Lönbohm; *Hesslingby*, 1 mtl. frälse-säteri, med qvarn, tillhörigt Brehmer. Socknen innehåller $77\frac{7}{12}$ förmedlade mantal, hvaraf $2\frac{1}{4}$ skatte, de öfriga frälse, till stor del under säterierna. Folkmängden utgör 1,584 personer på en areal af omkring $1\frac{3}{10}$ qvadratmil. Adr. Stockholm.

Österplana, med Kjesta, en socken i Kinne härad, är belägen vid Wenern, på Kinnekulle, 2 mil O.N.O. från Lidköping, och tillhör 3 kl. patr. Säteriet *Hönssäter* (se detta ord) har patronaträtt i socknen. Socknens jordmån är mest svart- och sandmylla, blandad med klappersten. Åkerbruk och stenhuggning, samt någon kalkbränning, idkas af allmogen såsom binäringar, helst den odlingsbara åkerjorden är tunn. Skogen är knapp, och mulbetet svagt. Socknen innehåller $17\frac{7}{8}$ hemman, med 690 inbyggare på en areal af 4,513 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Österunda, annex till Nysätra i Upsala län, är beläget i Thorstuna härad, 2 mil N. från Enköping. Jordmånen är dels mo- och sandjord, dels i dalarna sandblandad lera, och hufvudnäringen är åkerbruk. I norr finnes ännu någon skog. Gårdar äro: *Mjölkebo*, $\frac{1}{4}$ mtl. frälse-säteri, med *Ryssjö*, 2 mtl. frälse; samt *Skattmansö* (se detta ord), der ett jernbruk, som likväl sedan år 1808 ej blifvit begagnadt, äfvensom tegelbruk, äro anlagda. Socknen innehåller $29\frac{1}{2}$ förmedlade hemman, med 648 inbyggare på en areal af 10,206 tunnland, hvaraf 580 äro sjöar och kärr.

Östersjön, en stor, med Nordsjön sammanhängande, hafsvik, begränsad af Danmark, Tyskland, Preussen, Kurland, Lifland, Ryssland och Sverige, är 190—200 mil lång, 24—48 bred, och dess arealrymd utgör, Finska och Bottniska vikarna inbegripna, 2,750 qvadratmil. Dess ringa bredd, vattnets djup, som öfverhufvud blott utgör 15—20 famnar, men på ganska många ställen knappt hälften så mycket, de flacka Preussiska, och de mest bergländta Svenska kusterna, framför allt den ofta inträdande, af häftiga stormar åtföljda ombytligheten i vindar, göra detta haf vådligt för sjöfarande, ehuru dess vågor i och för sig sjelfva äro mindre fruktansvärda än Nordsjöns. En kedja af öar skiljer södra delen af Östersjön från den norra, eller Bottniska viken. I nordost sträcker sig djupt in i Finland Finska viken, och skiljer denna provins från Estland. En tredje hafsvik är den Lifländska. De s. k. Kurisch- och Frischehaff äro bugter vid Preussiska kusten. Östersjöns vatten är kallare och klarare än oceanens; det innehåller mindre saltpartiklar, och isen hindrar årligen 3—4 månader skeppsfarten. Ebb och flod äro, liksom i alla landomgifna haf, omärkbara, dock stiger och faller vattnet tidtals, ehuru af andra orsaker, serdeles i följd af det starka strömdraget genom de tre sunden Öresund, Stora och Lilla Bält, till Kattegat. Vid stormigt väder finner man på Preussens och Kurlands kuster bernsten, som af vågorna drifves till stranden. I Östersjön utfalla omkring 40 floder, hvaribland Newa, Düna, Warnow, Trave, Eider, Peene, Oder, Wipper, Weichsel, Pregel, Niemen, Dal- och Ångerman-elfverna m. fl. i det norra, och massan af till större delen obetydliga floder i det södra och mellersta Sverige. Bland öarna i Östersjön äro följande de betydligaste: Seeland, Fyen, Bornholm, Samsöe, Möen, Langeland, Laaland, hvilka tillhöra Danmark; de Svenska äro: Gottland, Öland, Hven i Sundet; till Ryssland höra: Ålandsöarna, vid infarten till Bottniska viken, och Dagö jemte Ösel vid Lifländska kusten; samt ändtligen Preussiska ön Rügen. Antalet af fartyg, som årligen inlöpa ur Östersjön i Nordsjön, och ur denna i den förra, är ganska betydligt, och utgör flera tusende.

Östersund, en uppstad på östra stranden af Frösön, är säte för länsstyrelsen i Jemtland, och sammanhänger genom en lång träbro med Frösön, der länets trivialskola är belägen. Staden är anlagd först 1786. Dess tomter äro omkring 70, hvartill höra 34 tunnland åker, 95 tunnl. äng, samt 170 skog och utmark. Staden räknade år 1844 10 handlande, med 3 man betjening, samt 7 eller 8 handtverkare. Åkerbruk är stadens hufvudnäring, och äfven fiske, ehuru föga betydande. I kyrkligt afseende är staden ett annex under Brunflo socken. Stadens egen kyrka är sammanbyggd med rådhuset, och består i en sal af medelmåttig storlek, med en gammal predikstol, som blifvit hit transporterad från Brunflo kyrka. Altaret har en oljetafla, som föreställer korsfästelsen. Framför altaret står en föreläsningspulpet, ty presterskapet i Brunflo håller endast hvar tredje söndag gudstjenst i staden. På de båda söndagarna deremellan läser en antagen föreläsare en predikan utur någon postilla. I staden inrättades år 1809 en friskola, till hvars skolmästarelön pastorn skänk-

te stadens pasteralier; men skolan måste indragas af brist på disciplar. I staden är länsfängelse, postkontor, apothek, karbus och värdshus. Marknad hålles här en gång om året. Taxeringsvärdet uppgår till 27,220 R:dr; folkmängden utgör 480 personer.

Österåker, en socken i Oppunda härad af Nyköpings län, är belägen vid Hjelmaren, 7½ mil N.V. från Nyköping, och tillhör 3 kl. patr. Marken är något bergaktig, och rådande jordmånen är sand. Socknen saknar ej skog, samt är i allmänhet vacker och väl bebyggd. Säteriet *Forssby* (se detta ord) är här beläget, och eger patronaträtt i församlingen. Inom socknen finnas många ålderdomsminnen, och dess invånare hafva sin egen vackra drägt, likasom Wingåkershoerne. Socknen innehåller 36¼ hemman, med 1,480 inbyggare på en areal af 13,099 tunnland, hvaraf 2,200 äro sjöar och kärr. Adr. Ås.

Östhammar, en sjöstad i Stockholms län och Roslagen, är belägen 13 mil landväg från Stockholm, vid vestra stranden af den endast för obetydligt djupa fartyg tillgängliga Östhammars-fjärden. Staden har temligen regelbunden form med raka gator. Tomternas antal är 108, och egna jordegor finnas ej. Stadens näringar äro af gammalt handel och sjöfart, samt handtverk och fiske. Handeln är föga betydande, dock funnos här år 1847 14 handlande, mestadels med landtmannaprodukter och kramvaror, samt 1 fartyg om 8 läster. Tvenne färgerier äro här anlagda, och år 1839 funnos i staden inalles 39 handtverksmästare. Fiske, serdeles af strömming, idkas i skären utanför staden, och har bedrifvits med fördel; men vinsten deraf har numera aftagit. Staden härjades år 1719 af Ryssarne, som här uppbrände allt, utom kyrkan. Den har egen komminister; men utgör för öfrigt ett annex till Börstills socken. För öfrigt har staden borgmästare (gemensamt med staden Öregrund), rådhusrätt (med 4 rådmän), samt postkontor, apothek och tullkammare. Taxeringsvärdet för hus och tomter uppgick år 1848 till 58,474 R:dr. Folkmängden utgör omkring 600 personer. Staden har bland rikets städer det 74:de rummet.

Östkind, ett härad inom Östergöthland, gränsar i norr till Kila socken och Tunabergs kapell af Södermanland, samt i öster till Östersjön. Häradet innehåller 6 socknar, nemligen Östra Stenby, Östra Husby, Häradshammar, Jonsberg och Qvarsebo, af hvilka det sistnämnda är beläget på norra sidan om Bråviken, och hörer till Strengnäs stift. Häradets sigill föreställer en fisk i vattnet, med denna omskrift: Östkinds Hæret 1580. Hemmantalen utgöra 291¼, med 5,886 inbyggare på en areal af 62,046 tunnland, hvaraf 1,040 äro sjöar och kärr.

Östling, Erik Engelbert, eloqv. et poes. lektor vid Carlstads gymnasium, är född d. 12 Sept. 1807 på Stigslund, nära Gefle; fadren häradshöfding. Blef student 1823, magister 1833, docens i Romerska vältaligheten vid Upsala universitet 1836, och 1842 utnämnd till sitt innehafvande lektorat vid Carlstads gymnasium. Har utgifvit en öfversättning af Elleadts latinska grammatik, äfvensom disputationer och en mängd latinska carmina, som berättiga honom till ett rum bland Sveriges latinska poeter.

Östmadur Gudfastson, en höfding i Jemtland, säges hafva kraftigt bidragit till kristna lärans utbredande inom denna landsort, hvars flesta inbyggare han uppgifves hafva låtit döpa. Härom vittnar en till hans minne upprest bautasten, som finnes vid Frösjö sund uti Jemtland, och som blifvit rest af en Asbjörn, som der låtit göra bro.

Östmän (Ostmanni) kallades uti Irland de nordiske vikingarne från Sverige, Danmark och Norrige, hvilka uti 9:de och 10:de seklerna hemsökte förenämnda ö med sina förfärliga härjningar. Irländarne åtskiljde i början icke dessa olika folk, utan benämnde dem blott i allmänhet för män ifrån östern. En vikingahär af desse Östmän fattade fast fot på Irland redan år 818, samt intog landskapen Leinster och Meath.

Östmark, annex till Fryksände, är beläget i Frykdals härad, 12¾ mil N.V. från Carlstad. Socknen innehåller 5⅝ hemman, med 3,745 inbyggare på en areal af 53,345 tunnland, hvaraf 4,250 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Östrabo är det gamla namnet på staden Wexiö, som troligen varit så benämnd efter sitt läge i öster om den fordom ryktbara *Blendas hed*. Numera har biskopshuset i Wexiö detta namn.

Östraby, annex till Westerstad, är beläget i Färs härad, 3¼ mil O.N.O. från Lund. Marken är mestadels jemn, och vacker skog finnes i norra delen af socknen, samt i den skogfattigare trakten torfmossar. Jordmånen består dels af grusblandad mylla, dels af lermylla. I socknen finnes ingen sätesgård; men genom enskiften äro några sammanlagda gårdar infredade med stengårdsgårdar; sådana gårdar äro: *Sniberup, Nygård* och korporals-bostället i *Östraby by*, hvilka till sina enskiften ega stora och vackra inhägnade betesmarker, på hvar och en af hvilka en grundmurad ladugårdslänga af gråsten är uppförd. Socknen innehåller 24⅜ hemman, med 1,760 inbyggare på en areal af 9,049 tunnland, hvaraf 45 äro sjöar och kärr.

Östra Härad af Jönköpings län, Wexiö stift, utgjorde i förening med Westra Härad det fordna Njudungen. Det gränsar i norr till S. Wedbo af Jönköpings län, Linköpings stift, i söder till Uppvidinge härad i Kronobergs län, Wexiö stift, i öster till Asbolands och Hanbörds härader, samt i vester till Westra härad. Häradets längd utgör 5¾ mil, bredden 5½. Dess sigill utgöres af 3 dalpilar. Jordmånen är bland de bättre i detta län. Linkulturen har tilltagit, sedan brukspatron C. F. Stedt ifrån Norrland hämtat hit en föreståndarska för en undervisningsanstalt i linskötsel och linspånad. Emm-ån genomflyter häradet, och mottager der tillflöden från flera sjöar, såsom *Saljen* och *Tjurken*. Jernmalm tages här i flera grufvor; men jernbruk finnas ej inom häradet. Vägarne inom häradet hafva sin medelpunkt i Hvet-

landa, der landsvägen mellan Eksjö och Kalmar delar sig åt flera håll. I Hvetlanda är ock tingstället. Inom häradet råder en viss välmåga, och gröfre brott äro sällsynta. Det yttre lefnadssättet är i allmänhet städadt. Offerkällor, hvarur de sjuke dricka och hvaromkring de friske dansa, pläga vid midsommartiden besökas. Lysning begäres alltid i ny. Boningshusen äro ofta tvåvåningsbyggningar; men spjäll nyttjas flerestädes, såsom i Hvetlanda, icke. Nils Dacke huserade här år 1542. Häradet innehåller nu 18 socknar inom 9 pastorater, nemligen: Hvetlanda, Björkö med Näfvelsjö, Carlstorp med Kråxhult, Alsheda med Skede och Ökna, Skirö med Nye, Näshult med Stenberga, Korsberga med Lemnhult, Bexheda med Näsby, Myresjö med Lannaskede; samt derjemte en del af Wirseroms socken. Hemmantalet utgör 602 $\frac{3}{4}$, med en befolkning af 19,808 inbyggare på en areal af 271,026 tunnland, hvaraf 23,720 äro sjöar och kärr.

Östuna, annex till Lagga, är beläget i Långhundra härad af Stockholms län, 2 mil S.O. från Upsala. Rådande jordmånen är dels lera, dels sand och mojord, och näringarna äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk. Bland gårdar i socknen märkas: *Östunaberg*, *Tislinge*, *Risberga*, *Wäppeby*, *Eggebyholm*, *Qvalsta* och *Wallox Säby* samt *Bergby*, alla frälsesäterier. Hemmanens antal utgör 43 $\frac{3}{16}$, med en befolkning af 709 inbyggare på en areal af 10,437 tunnl., hvaraf 330 äro sjöar och kärr.

Östvallskog, annex till Holmedal, är beläget i Nordmarks härad, 13 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Carlstad. Marken är ojemn och bergaktig, samt uppfylld af strömmar och sjöar. Socknen innehåller 8 $\frac{2}{3}$ hemman, med 1,004 inbyggare på en areal af 30,271 tunnl., hvaraf 3,120 äro sjöar och kärr.

Öttum, annex till Jung, är beläget i Skånings härad, 1 $\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Skara. Jordmånen är mestadels lera, och skog saknas alldeles. Socknen innehåller 14 $\frac{3}{8}$ mtl., med 556 inbyggare på en areal af 3,032 tunnl., hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Öxabäck, annex till Thorestorp, är beläget till större delen i Marks härad, 5 mil S.S.V. från Borås. Marken är bergaktig, och ej särdeles bördig. Rådande jordmånen är sand. Socknen innehåller 11 $\frac{3}{4}$ hemman, med 1,062 inbyggare på en areal af 17,149 tunnland, hvaraf 1,930 äro sjöar och kärr.

Öxnevalla, annex till Istorp, är beläget 4 $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Borås. Marken är till stor del jemn, och rådande jordmånen är sandmylla. På skog är ringa tillgång. I socknen märkes säteriet *Hofgården*, dit Erik XIV år 1565 skall hafva ankommit med sin krigshär, för att derifrån tåga Danskarne till mötes. Socknen innehåller 26 $\frac{1}{2}$ hemman, med 1,140 inbyggare på en areal af 8,285 tunnland, hvaraf 1,665 äro sjöar och kärr.

Öxnäs, ett jernbruk i Högsäters socken af Elfsborgs län, har 4 härdar, med 2,000 skep:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgår med 20 skepp:d. Lancashire-smidesmethoden begagnas vid 2 härdar. Bruket skeppar på Götheborg. Eges af Alex. Barclay & Comp. Smidesstämpeln är Ö. B.

SLUT.

STOCKHOLM, P. G. BERG, MAJ 1852.

